HERODOT

Istorii
I

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

HERODOT

ISTORII

ÎN DOUĂ VOLUME

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

HERODOT

ISTORII

VOLUMUL I

1961
EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

Traducere, notiţe istorice şi note de
Adelina Piatkowski – cărţile I şi III
Felicia Vanţ-Ştef – cărţile II şi IV

STUDIU INTRODUCTIV

I. SCHIŢĂ ISTORICĂ A SOCIETĂŢII SCLAVAGISTE DIN BAZINUL EST-MEDITERANIAN ÎN AJUNUL RĂZBOAIELOR MEDICE

Personalitatea lui Herodot, datorită păstrării integrale a operei sale, ni se înfăţişează şi astăzi, aşa cum a fost acum două mii patru sute de ani în urmă, vie, iscoditoare, înclinată să cumpănească oamenii şi faptele lor. Cicero l-a numit pe Herodot „părintele istoriei[1]” Caracterizarea lui Cicero cuprinde o bună parte de adevăr, fără pretenţia să-l identifice pe Herodot cu un adevărat istoric. Herodot n-a fost altceva decât un cercetător harnic şi talentat (un *ιστορεύς*) care – depăşind preocupările înguste ale logografilor – a trecut pentru prima oară la compoziţia istorică de proporţii vaste, axată pe un plan bine definit.

Faţă de lucrările predecesorilor săi, Herodot s-a avântat în *Istorii* la povestirea unui lung şir de evenimente din istoria Orientului şi a Greciei. Nucleul central al acestor evenimente care ţin de secolele al VI-lea şi al V-lea î.e.n., îl constituie războaiele greco-persane şi împrejurările care au dus la izbucnirea ciocnirii între perşi şi greci. Deoarece Herodot a scris cea dintâi istorie cu caracter universal în literatura greacă, afirmaţia lui Cicero, apare justificată, căci nimeni până atunci nu se încumetase să închege povestea întâmplărilor din trecut într-o operă de sine stătătoare, străbătută de un fir conducător, şi prea puţini se interesaseră de istoria politică a statelor atunci existente.

Opera lui Herodot, intitulată simplu *ίστορίη* – cercetare, în stadiul de dezvoltare a istoriografiei greceşti când a fost alcătuită, nu putea cuprinde adevăratele cauze care au provocat războaiele greco-persane. De aceea am socotit

[1] *De Legibus,* I, 1.

necesar să începem *Studiul introductiv* cu o sumară schiţă a condiţiilor economice, sociale şi politice din secolele VI-V î.e.n. Această schiţă, completată prin lămuririle date în *Notiţele istorice* nu are pretenţia să suplinească lipsurile din *Istoriile* lui Herodot, provenite, în parte, din concepţia despre lume şi viaţă pe care o avea „părintele istoriei”. Scopul ei, mult mai modest, este acela de a înlesni cititorului recunoaşterea apropierii sau depărtării lui Herodot de adevărul istoric. Rândurile de mai jos cuprind deci şi unele referiri la analizele sau la explicaţiile lui Herodot asupra evenimentelor pe care le ia în considerare.

1. Statele asiatice, Egiptul şi Grecia în secolul al VI-lea î.e.n.

Istoriile, în măsura în care autorul lor a intenţionat să cerceteze cele mai îndepărtate rădăcini ale războaielor greco-persane, încep în mod logic cu o expunere a istoriei Lydiei, căci, în urma anexării acestei ţări, perşii au venit în contact direct cu grecii din Ionia şi cu cei din insule. Prin integrarea într-o singură operă a istoriei statelor sclavagiste asiatice şi greceşti, Herodot a dovedit un larg interes pentru dezvoltarea societăţilor sclavagiste din vremea sa, interes dublat de o remarcabilă capacitate în mânuirea imensului material pe care l-a strâns cu preţul unor mari osteneli.

Atenţia istoricului din Halicarnas s-a îndreptat rând pe rând spre toate societăţile sclavagiste implicate în evenimentele din secolul al VI-lea î.e.n., care au dus treptat la cucerirea întregii Asii Anterioare şi a Egiptului de către perşi şi apoi la încercarea acestora de a-şi întinde dominaţia asupra insulelor din Marea Egee ocupate de greci şi asupra Sud-Estului Europei.

Trăsătura esenţială a orânduirii sociale din statele luate în considerare de Herodot este întărirea continuă, în cursul secolului al VI-lea î.e.n., a relaţiilor de producţie sclavagiste, al căror caracter diferit şi inegal de dezvoltare a fost principala cauză în izbucnirea conflictului greco-persan de la începutul secolului al V-lea î.e.n.

Dezvoltarea relaţiilor de producţie sclavagiste a determinat în Asia, încă din mileniul al II-lea î.e.n., apariţia unor state cu teritorii vaste, care se menţin prin campanii de cucerire, principala sursă a procurării de sclavi. Datorită acestor campanii, urmate de masive strămutări de populaţie, precum şi apariţiei unor mari centre orăşeneşti şi a drumurilor comerciale permanente, istoria popoarelor din Asia se împleteşte tot mai strâns cu istoria popoarelor din Europa şi Africa de nord[1]. *Istoriile* lui Herodot ilustrează cu prisosinţă progresul legăturilor ce se stabilesc între popoarele Asiei Centrale şi Anterioare, Egipt şi Grecia în prima jumătate a mileniului I î.e.n.

Procesul apariţiei şi dezvoltării relaţiilor de producţie sclavagiste în Asia, Europa şi Africa a avut o evoluţie foarte variată. Cele mai vechi centre sclavagiste s-au ivit în Asia Anterioară şi Africa de nord. Între marile state sclavagiste existând încă din mileniul al II-lea – Asiria, Babilonul, Egiptul – şi vecinii mai slabi, din care unii – de pildă Fenicia, Syria, Frigia şi Lydia –, păşiseră de asemenea pe calea dezvoltării sclavagismului, la începutul mileniului I au loc ciocniri grave, sub forma unor războaie de cucerire, al căror ţel era acapararea de materii prime, sclavi, precum şi obţinerea dominaţiei asupra căilor comerciale. Când interesele marilor state sclavagiste nu coincideau, izbucneau conflicte şi între ele, conflicte care duceau la deplasarea temporară a dominaţiei politice.

Cel dintâi stat sclavagist asiatic care a izbutit să alcătuiască un regat bine închegat din punct de vedere administrativ şi să ocupe o mare parte din Asia Anterioară şi Egipt, a fost Asiria.

Regii asirieni, prin cotropirile lor, şi-au însuşit principalele surse de venituri ale teritoriilor ocupate, instaurând stăpânirea lor personală asupra pământului şi mijloacelor de producţie. Regele Asiriei îşi asigură dreptul de a face donaţii templelor şi persoanelor din administraţie şi armată, donaţiile rămânând în fapt proprietate regală. Agricultorii liberi, membri ai obştilor săteşti, devin oameni

---

[1] *Istoria universală,* vol. II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1959, p. V.

dependenţi, a căror situaţie nu diferă prea mult de cea a unor sclavi.

Afluxul de sclavi în statul Asiria, pe de altă parte, mina însăşi existenţa acestui stat ros de contradicţii interne, şi depăşit la un moment dat în posibilităţile de întreţinere şi control al sclavilor. Stăpânii de sclavi, care aveau la dispoziţie munca a mii de robi, erau proteguiţi de monarh şi se bucurau de mari avantaje economice şi politice. Diferenţa între pătura marilor proprietari stăpâni de sclavi şi membrii obştilor agrare se adânceşte însă pe măsură ce povara impunerilor fiscale şi a prestaţiilor în natură apasă tot mai greu asupra obştilor; diferenţierii economice şi sociale între oamenii liberi îi urmează în mod firesc şi o diferenţiere juridică[1].

La antagonismul dintre sclavi şi stăpânii de sclavi, dintre păturile privilegiate şi cele ale producătorilor agricoli care duc pe umerii lor tot greul impozitelor, în statele sclavagiste de tip oriental, al căror prototip este Asiria, se mai adaugă cu timpul noi antagonisme. Stăpânii de sclavi, cu toate privilegiile de care se bucurau, ar fi dorit să scape de amestecul puterii despotice în treburile lor[2], să fie scutiţi de orice obligaţie fiscală faţă de monarh; de aici au rezultat grave contradicţii chiar între monarhul cu puteri absolute şi marii proprietari de pământ şi de sclavi, care nu o dată au complotat împotriva regilor; o consecinţă directă a contradicţiilor care s-au ivit între monarh şi vârfurile clasei dominante a fost şi lupta acestora din urmă pentru autonomia centrelor orăşeneşti.

Acesta a fost începutul unor deosebiri simţitoare între viaţa orăşenească, unde s-au constituit puternice forme de organizare a clasei stăpânilor de sclavi, şi viaţa ţăranilor dependenţi, cu o situaţie economică precară. Politica de proteguire a unităţilor economice, pe care le reprezentau templele asiatice, a fost un alt mijloc folosit de clasa dominantă pentru a se organiza cât mai temeinic.

La începutul mileniului I î.e.n., în timpul domniei lui

---

[1] *Istoria universală,* vol. I, p. 477.
[2] *Ibidem.*

Tiglatpalassar al III-lea, statul asirian, care atinsese o mare întindere teritorială, trece printr-o gravă criză politică internă şi externă[1]. Miile de prizonieri aduşi în captivitate din teritoriile anexate îşi îngroşau rândurile cu ţăranii căzuţi în robie pentru neplata datoriilor. Ţăranii liberi n-au mai fost în stare, la un moment dat, să furnizeze un număr suficient de soldaţi armatei de cuceritori şi asupritori de care statul sclavagist de tip asiatic avea în permanenţă nevoie. Pe de altă parte, îmbinarea puterii despotice (centrale) cu formele de organizare orăşeneşti şi a templelor (autonome sau cvasiautonome), se dovedeşte din ce în ce mai şubredă, datorită intereselor divergente în exploatarea bogăţiilor ţării şi a imensului număr de sclavi avut la dispoziţie. Grupul stăpânilor de sclavi care trăgeau foloase directe din marile expediţii militare de jaf şi cucerire îl îndemnau pe rege la noi campanii războinice; dar campaniile militare presupuneau creşterea impozitelor care loveau şi centrele unde apăruseră formele autonome de organizare dominate de marii proprietari de sclavi. Răscoalele populaţiilor asuprite se înteţesc. Statul asirian, a cărui înfăţişare era aceea a unei uniuni de societăţi sclavagiste cu nivel de dezvoltare diferit, grupate în unităţi militaro-administrative, se îndrepta cu paşi repezi spre pieire.

În secolul al VII-lea î.e.n., societăţi sclavagiste în curs de întărire, aflate la periferia nordică şi estică a populaţiilor căzute sub dominaţia asiriană, au izbutit să sfarme aparatul de stat asirian şi să alcătuiască noi unităţi militaro-administrative cu aceeaşi bază economică ca cea a statului asirian. Loviturile hotărâtoare date statului asirian au avut loc la sfârşitul secolului al VII-lea î.e.n., din partea triburilor medo-persane. Succesul expansiunii mezilor, când aliaţi, când luptând împotriva sciţilor care împânziseră Asia Anterioară[2] s-a datorat dezvoltării rapide a forţelor de producţie, ceea ce a determinat trecerea triburilor medo-persane la o viaţă sedentară de agricultori; capacitatea obştilor săteşti, încă libere, de a alcătui o

---

[1] Vezi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 4.
[2] Vezi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 6.

armată capabilă să constituie o forţă militară de prim ordin a fost cel mai important corolar al creşterii forţelor de producţie şi un factor hotărâtor în victoria medo-persană asupra Asiriei.

Medo-perşii aparţineau triburilor iraniene care în primele secole ale mileniului I populau partea de nord a podişului Iran şi regiunile din sudul lacului Urmia. În secolul al VIII-lea î.e.n., Asiria, care în urma incursiunilor de jaf îşi procurase adesea prizonieri şi din ţinuturile răsăritene, izbutise să supună aproape întreaga Medie.

În jurul anului 673 î.e.n., mezii, sprijiniţi de sciţi, izbutesc să înlăture orice amestec asirian în treburile lor interne şi nu mai plătesc nici o dare regelui Asiriei; triburile lor, în parte încă nomade[1], sunt unite într-o organizaţie statală de tip sclavagist de un şef energic, Caştarit, pe care mulţi cercetători îl identifică cu Phraortes, menţionat în *Istoriile* lui Herodot. După Herodot, acelaşi Phraortes a izbutit să aducă sub autoritatea sa şi triburile perse, constituite mai înainte încă în mici unităţi statale de sine stătătoare.

Evoluţia regatului Mediei, determinată de necesităţi de apărare împotriva atacurilor Asiriei şi ale regatului Urartu, care se întindea la nordul lacului Van, pe versantul sudic al Caucazului, a fost notată de Herodot în punctele ei nodale: triburile mede au fost iniţial unite de un oarecare Daiukka (Deiokes, la Herodot), din secolul al VIII-lea[2]. Urmaşul lui Daiukka, Caştarit (Phraortes?) a izbutit, cu ajutorul sciţilor şi cimmerienilor, să obţină independenţa Mediei faţă de asirieni, iar Auvahştra (625–585 î.e.n.), Cyaxares la Herodot, dezlănţuie până şi un atac organizat spre vest, cu scopul de a cuceri Asiria. Sub cârmuirea acestor conducători, Media, în urma apariţiei diviziunii muncii la triburile agrare şi nomade, a diferenţierii de avere prin sporirea numărului de sclavi, a întăririi considerabile a păturii de stăpâni de sclavi care sprijină pe conducătorul uniunii de triburi, se transformă într-un stat sclavagist cu o

---

[1] *Ibidem.*

[2] *Istorii,* cartea I, cap. XCVI–CI.

structură socială şi organizare administrativă asemănătoare cu cea a Asiriei. Capitala Mediei a fost stabilită la Ecbatana. Cu ajutorul Babilonului, dornic să sfărâme dominaţia şi asuprirea seculară a asirienilor, Cyaxares izbuteşte, între anii 614–606 î.e.n., să zdrobească puterea asirienilor. Această victorie, aşa cum am semnalat mai sus, a fost cu putinţă, deoarece regatul medo-persan, de tip sclavagist oriental se afla în plină ascensiune, disensiunile între aristocraţia militară şi rege, contradicţiile sociale între păturile dominante şi membrii obştii neajungând încă la gradul de intensitate atins de contradicţiile asemănătoare din Asiria [1].

Statul mezilor, pentru obţinerea de sclavi, a întreprins la rândul lui campanii de cucerire în ţinutul sciţilor massageţi (Asia Centrală), iar spre vest a încercat să supună regatul Lydiei[2].

Cu toate încercările conducătorilor mezi de a consolida şi organiza în mod centralizat ţinuturile pe care le stăpâneau, în timpul domniei lui Astyages, urmaşul lui Cyaxares, (585–550) dominaţia în statul medo-persan trece totuşi de partea perşilor, conduşi de nepotul lui Astyages, Cyrus[3]. Această schimbare a fost posibilă ca urmare a încercărilor lui Astyages de a restrânge influenţa aristocraţiei tribale şi de a domni în chip absolut, favorizând centralizarea puterii. Răscoala perşilor, conduşi de Cyrus (558–528) din neamul Ahemenizilor, a fost înlesnită de unii reprezentanţi de seamă ai aristocraţiei mede, în primul rând de Harpagos[4], care s-au bucurat de privilegii speciale după izbânda lui Cyrus. În mod formal, în noul stat medo-persan, mezii şi perşii se bucurau de drepturi egale. În realitate, mezii n-au încetat vreme îndelungată să facă o serioasă opoziţie regilor perşi, care s-a soldat uneori cu răscoale sângeroase.

Cyrus, cunoscut în istorie sub numele de Cyrus al II-lea[5],

---

[1] Vezi *Istoria universală,* vol. I, p. 597.

[2] Herodot, *op. cit.,* cartea I, cap. CIII.

[3] Herodot, *op. cit.*, cartea I, cap. CXXV şi urm. Vezi şi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 10.

[4] *Ibidem*, cap. CXXIII.

[5] Vezi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 11.

era un excelent organizator de oşti. Armata persană – a cărei bază o alcătuiau membrii liberi ai obştilor, care în secolul al VI-lea î.e.n. nu ajunseseră încă să fie împovăraţi de impozite şi prestaţii ca pe vremea lui Darius[1] – devenise cea mai de seamă forţă militară din secolul al VI-lea.

Aristocraţia medo-persană orăşenească şi cea a marilor temple, împinsă de interesul extinderii comerţului, sprijinea la rândul ei acţiunile militare ale regelui, fără să i se împotrivească, aşa cum se petrecuseră lucrurile în faza finală a regatului asirian.

Dându-şi seama de primejdia pe care o reprezenta regatul Persiei, faraonul Egiptului, Amasis, s-a străduit să încheie o alianţă defensivă cu Lydia şi Babilonul. Cyrus al II-lea izbuti însă să cucerească pe rând Lydia, cetăţile greceşti de pe coasta Asiei Mici şi Babilonul[2]; între timp se pregătea intens pentru o mare expediţie în Egipt. Înainte de a-şi îndrepta forţele armate spre Egipt, Cyrus al II-lea a încercat să-şi asigure fruntariile răsăritene împotriva invaziilor triburilor nomade ale saccilor şi massageţilor din podişurile Asiei Centrale[3]. Într-o campanie împotriva massageţilor, Cyrus a fost însă ucis (528), iar cucerirea Egiptului a fost înfăptuită de fiul său Cambyses (în limba persană Cambugiya, 528–522)[4].

La sfârşitul secolului al VI-lea, deşi triburile saccilor şi ale massageţilor se împotriviseră cu succes dominaţiei persane, sub conducerea lui Cambyses – regatul Persiei părea că a atins limitele de odinioară ale statului asirian, întinzându-se peste toată Asia Anterioară, incluzând acum şi Egiptul.

Căderea Egiptului sub perşi a fost înlesnită de aceeaşi cauză care a îngăduit şi ridicarea triburilor persane în

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. LXXXIX. Vezi şi *Notiţa istorică* la cartea a III-a, p. 11.

[2] Vezi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 11.

[3] Triburile saccilor şi ale massageţilor nu depăşiseră, la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. faza civilizaţiei bronzului. Ele se aflau încă pe o treaptă puţin dezvoltată de civilizaţie şi nu cunoşteau formele de viaţă sclavagiste, deşi venisera î contact cu triburile din Iran. Totuşi, puterea lor războinică s-a dovedit mai viguroasă decât cea a perşilor care pătrunseseră adânc in teritoriul triburilor nomade ale massageţilor.

[4] Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. I şi urm.

regatul de odinioară al Mediei: trădarea aristocraţiei locale, la care s-a asociat şi preoţimea.

În timpul celor de-a XXV-a şi XXVI-a dinastii (secolele VII–VI î.e.n.), Egiptul trecuse la o nouă fază a dezvoltării forţelor de producţie, şi anume intrase din plin în perioada fierului[1]. Împărţirea societăţii în oameni liberi şi sclavi se accentuează. Ca în toate regatele de tip oriental, şi în Egipt rândurile sclavilor erau continuu îngroşate cu oameni proveniţi din păturile de oameni liberi, membri ai obştilor sărăcite în condiţiile intensificării circulaţiei băneşti. Criza socială determină implicit o gravă criză în organizarea militară a statului egiptean, deşi faraonii s-au străduit, prin danii de pământ şi scutiri de impozite, să uşureze situaţia celor care slujeau în armată. Cu toate acestea, în secolul al VI-lea î.e.n., principalul reazem al puterii dinastice din Egipt nu-l formau trupele egiptene, ci mercenarii, dintre care cei greci erau deosebit de apreciaţi pentru capacitatea lor de luptă[2].

Deoarece în Egipt privilegiile clerului întreceau avantajele asemănătoare ale clerului din alte state ale Orientului, iar economia templelor juca un rol deosebit în ansamblul economiei generale a ţării, înalta aristocraţie, afară de posturile de nomarhi şi cele deţinute în aparatul birocratic regal, râvnea să deţină şi o poziţie de seamă în aparatul clerical, unul din cele mai bine întocmite sisteme de exploatare din Orientul antic. Dinastia saită[3] printre ai cărei ultimi reprezentanţi se numără şi Amasis[4], o personalitate remarcabilă din secolul al VI-lea î.e.n., despre care Herodot vorbeşte pe larg, s-a bucurat, pentru un oarecare timp, de sprijinul aristocraţiei sclavagiste egiptene, care îşi mărea numărul de sclavi în urma expediţiilor întreprinse în Syria, Palestina, Fenicia, Coasta de nord a Africii şi Etiopia[5]. Cu toate succesele militare din timpul dinastiei saite – care au dus la alipirea vremelnică la

---

[1] Vezi Notiţa istorică la cartea a II-a, p. 127.

[2] Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. CLIV.

[3] Vezi *Notiţa istorică* la cartea a II-a, p. 127.

[4] Herodot t, *op. cit.*, cartea II, cap. CLXXII şi urm.

[5][4] Vezi *Notiţa istorică* la cartea a II-a, p. 127.

Egipt a unor teritorii din Asia Anterioară şi din Africa – ca urmare a pauperizării maselor largi şi a afluxului de robi, Egiptul era pradă unor contradicţii interne atât de grave, încât cucerirea Deltei Nilului şi apoi a Egiptului din sud nu a fost o realizare prea grea pentru perşi. Dar acest lucru nu a fost posibil decât în momentul când aristocraţia şi preoţimea egipteană, nemulţumite de tendinţele despotice ale lui Amasis, au mijlocit invazia perşilor, care câştigaseră de partea lor şi triburile arabe. Când Cambyses s-a apropiat de graniţele Egiptului, Amasis nu mai era în viaţă. Cucerirea Egiptului de către perşi a fost uşurată şi prin capturarea faraonului Psammetihos al III-lea (urmaşul lui Amasis) la Memfis.

Încercările ulterioare ale lui Cambyses de a-şi întinde dominaţia asupra triburilor libyene şi etiopiene, precum şi asupra teritoriilor din nord-vestul Africii controlate de fenicienii din Carthagina au dat greş. Veşti îngrijorătoare despre o răscoală a vârfurilor aristocraţiei mede, sub conducerea magului Gaumata, soseau tot mai insistent din Persia. Herodot relatează unele aspecte ale răscoalei lui Gaumata[1]: în dorinţa de a submina autoritatea perşilor, magul suspendase, în ţinuturile împilate de perşi, obligativitatea serviciului militar şi plata birurilor pe o perioadă de trei ani. Inscripţia de la Behistun completează ştirile din Herodot: magul a dus totodată şi o vădită politică de îngrădire a puterii triburilor persane, distrugându-le sanctuarele şi confiscându-le averea care consta în pământuri şi sclavi[2].

În drum spre Persia, Cambyses moare în ţinutul Agbatanei[3]. Statul persan a fost totuşi menţinut printr-o conjuraţie a nobilimii persane şi, ulterior, structura lui politică, reorganizată de Darius, fiul lui Hystaspes, descendent al unei ramuri secundare a familiei Ahemenizilor. Deşi foarte tânăr când a preluat puterea,

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. LXI şi urm. Vezi şi *Notiţa istorică* la cartea a III-a, p. 220.

[2] *Istoria universală,* vol. II, p. 8.

[3] Vezi nota 180 la cartea a III-a.

Darius a ştiut să-şi apropie cu abilitate atât aristocraţia persană, căreia i-a acordat diferite privilegii, cât şi masele obştilor persane, restabilind în acelaşi timp toate formele de exploatare în ţinuturile acaparate de perşi, care, fuseseră anulate de magul Gaumata în scopuri de propagandă. Restaurarea dinastiei Ahemenizilor în Asia Anterioară, însoţită de o intensificare a birurilor şi a prestaţiilor în natură, a provocat nenumărate răscoale din partea populaţiilor asuprite. Răscoala cea mai de seamă de la începutul domniei lui Darius a fost cea din ţinutul Margianei, care a atins proporţiile unei adevărate răscoale populare. Cu toată rezistenţa ei dârză, Margiana a fost înfrântă în anul 522 î.e.n.[1], aşa cum fuseseră înăbuşite pe rând şi celelalte răscoale, printre care ne mulţumim să menţionăm răscoala Babilonului[2].

După „pacificarea” teritoriului supus puterii persane prin mijloace sângeroase – fapte pe care Darius le-a imortalizat în inscripţia de la Behistun, vestită inscripţie rupestră din munţii Elamului[3] – Darius a trecut la reorganizarea regatului persan în vederea întăririi autorităţii centrale pe care o reprezenta.

Darius şi-a constituit un aparat administrativ şi fiscal superior celui existent odinioară în Asiria, ajutat în supravegherea funcţionării lui de un consiliu alcătuit din şapte fruntaşi persani care-l sprijiniseră în preluarea puterii. Un corp de funcţionari regali, porecliţi „ochii şi urechile regelui”, asigurau legătura între centru şi periferiile regatului persan, împărţit în *satrapii* (diviziuni administrative) şi *nome* (districte financiare)[4]. La curte se ţinea o strictă evidenţă a încasărilor de biruri şi a încasărilor provenite din impuneri suplimentare[5].

---

[1] *Istoria universală,* vol. II, p. 10.

[2] Vezi *Notiţa istorică* la cartea a III-a, p. 220. Răscoala menţionată de Herodot, se pare că este a doua răscoală din timpul domniei lui Darius.

[3] *Istoria universală,* vol. II, pp. 9 şi 11.

[4] Vezi *Notiţa istorică* la cartea a III-a, p. 220.

[5] Sistemul concesionărilor in strângerea impozitelor dubla calamitatea abătută asupra populaţiilor aflate sub dominaţia persană. Vezi Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. LXXXIX şi *Istoria universală,* vol. II, p. 14.

Satrapii perşi se bucurau de o mare libertate în măsurile de exploatare pe care credeau de cuviinţă să le ia privitor la populaţiile ce le guvernau. Cu toate acestea, satrapii nu deţineau în sistemul administrativ instaurat de Darius şi deplină putere militară. Puterea lor era contrabalansată de cea a unor comandanţi militari care aveau sub ascultare marile garnizoane şi depindeau direct de ordinele regelui. Pentru deplasarea eficace a trupelor în regiunile unde erau semnalate nelinişti sau unde satrapul avea prea mari veleităţi în a-şi afirma autoritatea, pentru asigurarea unei optime desfăşurări a legăturilor comerciale, cât şi a legăturilor directe între administraţia centrală şi cea periferică, Darius a sprijinit alcătuirea unei reţele de drumuri bine întreţinute, dintre care aşa-numitul „drum regal” care unea Efesul cu Susa şi care a fost străbătut de Herodot însuşi[1].

Regele s-a îngrijit, de asemenea, de reglementarea circulaţiei băneşti, rezervându-şi dreptul de a bate monedele de aur (daricii). Consecinţa firească a acestei reglementări a fost o mare înflorire a relaţiilor comerciale, care ducea la rapida îmbogăţire a proprietarilor de sclavi.

Statul persan organizat de Darius şi-a asigurat, în politica de asuprire a sclavilor şi a obştilor agrare din ţinuturile împilate, sprijinul marii aristocraţii funciare, al preoţimii, al negustorimii şi al cămătarilor. Deseori, ca şi în regatul Asirian, reprezentanţii de seamă ai clasei dominante deţineau funcţii importante in aparatul de stat şi primeau importante donaţii din partea regelui, iar clerul din diferite regiuni controlate de perşi, de pildă Babilonul sau Egiptul (Sais), s-a bucurat de mari libertăţi şi concesii în practicarea cultelor respective, pe lângă avantajele de ordin material. Legislaţia instituită de Darius ţinea seama de datinele strămoşeşti ale regiunilor subjugate.

Cu toate aceste măsuri practice, statul persan de tip oriental nu putea dăinui decât printr-o activă politică externă de cuceriri, aşa cum remarcă însăşi Atossa, soţia lui

---

[1]4 Cartea a V-a, cap. LII.

Darius[1]. În campaniile de cucerire de mari proporţii, cum a fost, de pildă, expediţia din Sciţia în anul 514 î.e.n., Darius s-a văzut nevoit ca la oastea persană să adauge numeroase contingente ridicate din rândurile populaţiilor Asiei care se aflau sub jugul persan. În secolul al VI-lea î.e.n., armata persană atingea prin acest sistem de recrutare a oamenilor un efectiv deosebit, dar lipsa ei de omogenitate şi lipsa de interes a combatanţilor pentru ţelurile luptelor în care erau siliţi să-şi dea viaţa contribuiau în mod simţitor la scăderea eficacităţii acestui uriaş aparat de război.

Sub domnia lui Cyrus, statul persan izbutise să cucerească două societăţi sclavagiste din Asia Anterioară, superioare în dezvoltarea sistemului de viaţă sclavagistă faţă de medo-perşi: Lydia şi Ionia asiatică. Prin aceste cuceriri, la care s-a adăugat cucerirea Egiptului, sub Cambyses, şi o parte din Tracia, sub Darius, perşii deţineau supremaţia politică în lumea Mediteranei de est, aşa încât poziţia pe care o ocupau impunea crearea unei flote maritime[2]. Veniţi pe coastele Mediteranei din regiunile Asiei Centrale, perşii nu aveau nici o experienţă în domeniul navigaţiei şi al luptelor navale. În consecinţă, ei au fost nevoiţi să se folosească de iscusinţa fenicienilor în arta navigaţiei, iar flota feniciană a devenit nucleul viitoarei flote pe care Darius a construit-o în şantierele Feniciei.

Întărirea puterii persane în estul Mediteranei aducea mari prejudicii celei mai evoluate societăţi sclavagiste din secolul al VI-lea î.e.n., anume societăţii greceşti. În planul de ascensiune spre supremaţia politică a lumii antice, întocmit de Darius, intra şi înglobarea *cetăţilor-state* (polisuri) din Grecia insulară şi continentală. Politica de încurajare a comerţului fenician prin care Darius şi-a început ofensiva împotriva grecilor lovea greu interesele comerciale greceşti în Egipt şi în Marea Neagră. Cele mai lezate regiuni ocupate de greci erau însă cele asiatice, integrate în satrapia Cariei. Pe lângă înăbuşirea vieţii lor

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. CXXXIV.

[2] *Grecia antică,* sub redacţia academicienilor V. V. Struve şi D. P. Kallistov, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 211.

economice, aceste polisuri erau silite să plătească vistieriei regale patru sute de talanţi anual, ceea ce reprezenta o sumă excesiv de mare[1].

Grecii s-au văzut siliţi să ia măsuri rapide de autoapărare împotriva expansiunii persane spre vest. Spre deosebire de societăţile sclavagiste din Asia, aflate pe trepte de dezvoltare inegală şi înglobate în uniunile militaro-administrative mai mult sau mai puţin stabile ale statelor asiatice, societatea sclavagistă a grecilor s-a format pe calea apariţiei cetăţilor state (în greceşte *πολείς*).

Clasicii marxism-leninismului au acordat o deosebită atenţie apariţiei polisurilor greceşti, deoarece aceste forme de organizare au reprezentat, de fapt, cele mai înalte forme de organizare a clasei stăpânilor de sclavi din antichitate, depăşind organizarea orăşenească a stăpânilor de sclavi din statele de tip oriental.

În studiul său *Forme premergătoare producţiei capitaliste*[2]*,* care constituia un material pregătitor pentru *Capitalul,* Karl Marx a studiat, pe bază comparativă, apariţia vieţii orăşeneşti în Orient, la greci şi la romani. În Orient, arată K. Marx, iniţial „oraşul" nu era o unitate net diferenţiată faţă de aşezările săteşti. „Oraşul" constituia o unitate agricolă sau agricolă-meşteşugărească ai cărei membri erau supuşi la impozitele şi prestaţiile obişnuite datorate monarhului[3]. Abia la începutul mileniului I î.e.n., în perioada de avânt războinic a statului asirian, unele „oraşe" asiatice, îndeosebi acele cu o prielnică poziţie pentru comerţ, se transformă în aşezări de stăpâni de sclavi care favorizează creşterea meşteşugurilor, a negoţului şi a cămătăriei[4]. Aşa cum s-a arătat mai sus, la p. VIII, şi unităţile templelor au constituit cu vremea importante centre de activitate agricolă, meşteşugărească şi

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XC.

[2] K. Marx, *Forme premergătoare producţiei capitaliste,* E.S.P.L.P., Bucureşti 1956, pp. 9, 11-12, 18- 19, 21-22, 31-32.

[3] K. Marx, *op. cit.*, p. 11.

[4] K. Marx, *op. cit.,* p. 12.

neguţătorească. Tendinţa centrelor orăşeneşti era de a-şi căpăta o cât mai desăvârşită autonomie faţă de puterea autocrată centrală, ceea ce ducea uneori la grave conflicte interne.

Altele au fost premisele apariţiei centrelor orăşeneşti din Grecia în condiţiile luptei dintre masele obştilor săteşti şi aristocraţia gentilică, luptă determinată de o rapidă dezvoltare a forţelor de producţie după secolul al XI-lea î.e.n., perioadă care corespunde răspândirii fierului. Iată cum analizează Fr. Engels stadiul imediat premergător apariţiei tipurilor de state sclavagiste din Grecia arhaică: *„În orânduirea socială greacă din timpurile eroice găsim deci vechea organizare gentilică încă în plină vigoare, dar vedem totodată şi începutul subminării ei: patriarhat, cu transmiterea averii către copii, ceea ce favorizează acumularea de avere în familie şi face ca familia să devină o putere în raport cu ginta; înrâurirea pe care deosebirile de avere o exercită asupra orânduirii sociale prin formarea primelor începuturi de nobilime şi regalitate ereditară; sclavia, la început numai a prizonierilor de război, dar care oferea chiar de pe atunci perspectiva înrobirii propriilor tovarăşi de trib şi chiar de gintă; vechiul război dintre triburi, degenerând în prădăciune sistematică pe mare şi pe uscat, pentru dobândirea de vite, sclavi, comori, devine un adevărat mijloc de agonisire; într-un cuvânt bogăţia este apreciată şi respectată ca bun suprem şi se abuzează de vechile orânduiri gentilice pentru a justifica prădăciunile. Numai un lucru mai lipsea: o instituţie care nu numai să asigure averile, de curând dobândite, ale unor persoane izolate, împotriva tradiţiilor comuniste ale orânduirii gentilice, să consfinţească proprietatea privată, aşa de dispreţuită înainte vreme, şi să proclame această consfinţire drept scopul cel mai înalt al oricărei colectivităţi omeneşti, dar care să facă să şi fie recunoscute de către întreaga societate noile forme de dobândire a proprietăţii dezvoltate succesiv, adică de înmulţire din ce în ce mai rapidă a bogăţiilor; lipsea o instituţie care să permanentizeze nu numai începuturile scindării în clase a*

societăţii, dar şi dreptul clasei avute de a exploata pe cei neavuţi, precum şi dominaţia ei asupra acestora.

Şi această instituţie a apărut. Statul *a fost inventat*”[1]

Polisurile sclavagiste greceşti s-au dezvoltat ca organizaţii politice de sine stătătoare care nu depindeau de puterea despotică a monarhului de tip oriental. Particularităţile relevate de K. Marx[2] în privinţa formării polisurilor antice sunt următoarele: a) proprietatea privată asupra sclavilor şi a pământului, principalul mijloc de producţie, este trăsătura dominantă în evoluţia majorităţii polisurilor antice greceşti; b) proprietar de sclavi şi de pământ putea fi numai un membru al comunităţii cetăţeneşti, comunitate care se întăreşte printr-un sistem de apărare colectivă împotriva invaziilor duşmane şi îşi creează un aparat de asuprire propriu, destinat să ţină în frâu masele de sclavi, populaţiile dependente şi eventualele mişcări ale cetăţenilor sărăciţi, adică a cetăţenilor lipsiţi de proprietate privată în urma destrămării relaţiilor de producţie gentilice; c) creşterea forţelor de producţie, care o dată cu diviziunea muncii a provocat o considerabilă creştere a sclavajului, a atras după sine grave disensiuni între păturile de cetăţeni. Mulţi cetăţeni liberi, cu drepturi depline (adică şi proprietari de pământ şi de sclavi) pierd posesiunile lor şi implicit drepturile cetăţeneşti, ajungând, aşa cum a fost cazul în Attica (secolele VII-VI î.e.n.), în stare de robie pentru datorii[3]. Rolul de cămătari era îndeplinit în polisurile greceşti chiar de reprezentanţii aristocraţiei gentilice, în timp ce în Orient cămătarii au jucat un rol important abia pe timpul întăririi aristocraţiei funcţionăreşti – principalul sprijin al puterii regale despotice[4].

Spre deosebire de Orient deci, în Grecia nu s-a dezvoltat o orânduire sclavagistă de tipul celei din regatul asirian, egiptean şi medopersan, care avea la bază exploatarea

---

[1] *Originea familiei, a proprietăţi private şi a statului,* ediţia a IV-a, E.S.P.L.P. Bucureşti, 1957, pp. 108-109.

[2] *Op. cit.*, pp. 13-22.

[3] K. Marx, *op. cit.*, p. 30.

[4] *Istoria universală,* vol. I, p. 479.

unor mase uriaşe de robi, peste putinţă de controlat. Polisurile greceşti erau organizaţii politice de sine stătătoare, cu deplină autonomie în cadrul confederaţiilor care s-au format cu timpul. Desigur, datorită unor condiţii favorabile, unele cetăţi-state au căpătat o vădită preponderenţă în ansamblul vieţii economice şi politice din Grecia veche; aceste cetăţi şi-au impus adesea voinţa în treburile de politică internă şi externă ale altor cetăţi mai slab dezvoltate, dar, în general, evoluţia formelor politice din statele greceşti s-a desfăşurat nestânjenită, în Grecia neexistând tendinţele de centralizare ale unei puteri monarhice.

În Grecia, majoritatea populaţiei libere – provenită din membrii uniunilor de triburi organizate din punct de vedere politic in aşezări întărite – luptă cu depline şanse de succes împotriva acaparatorilor drepturilor economice şi politice, lucru care nu se putea întâmpla în regatele sclavagiste orientale, unde puterea despotică a regelui garanta privilegiile aristocraţiei. În cursul secolelor al VII-lea şi al VI-lea î.e.n., această luptă, care s-a confundat şi cu lupta dusă împotriva cămătăriei, obţine succese deosebite. Înrobirea creditorilor de către aristocraţia gentilică, care se ocupa în Grecia cu operaţii cămătăreşti, este definitiv abolită. Cea mai de seamă şi, totodată, cea mai impresionantă mărturie a luptei dusă împotriva cămătăriei şi a traficului de sclavi proveniţi din rândul oamenilor liberi este opera literară a lui Solon, de la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Sursele de procurare a sclavilor se mărginesc de aci înainte la pieţele de sclavi, unde, până la izbucnirea războiului peloponesiac, sunt vânduţi mai ales străini capturaţi în expediţii îndepărtate sau procuraţi de traficanţii de sclavi.

Izbânda maselor de oameni liberi din multe polisuri sclavagiste împotriva pretenţiilor de dominare ale aristocraţiei a căpătat în unele regiuni înfăţişarea *tiraniei* (Attica, Corint, Samos, Efes, Milet etc.), adică a dictaturii unui reprezentant al intereselor păturilor largi; curând însă tirania se dovedi dăunătoare dezvoltării normale a relaţiilor

de producţie sclavagiste, prin frâna pe care o punea în anumite sectoare de activitate. Ea a fost curând înlocuită prin *democraţia sclavagistă,* formă de stat antic sclavagist, care în Attica a cunoscut cel mai înalt grad de dezvoltare şi a creat condiţii deosebite pentru dezvoltarea economiei şi culturii sclavagiste. Datorită acestor condiţii, Grecia a fost în stare să facă faţă atacului persan şi să organizeze apărarea eficace descrisă de Herodot în ultimele cărţi ale *Istoriilor.*

2. Polisurile greceşti în ajunul războaielor medice

În secolul al VI-lea î.e.n. Grecia se înfăţişa, prin urmare, ca o pluralitate de unităţi politice cu bază sclavagistă, a căror singură posibilitate de cooperare erau *confederaţiile,* ca de pildă, confederaţia peloponesiacă, iniţiată şi dominată din punct de vedere politic de Sparta.

Şi în structura economică şi socială a polisurilor greceşti existau decalaje însemnate[1] datorită condiţiilor care au promovat sau au frânat dezvoltarea forţelor de producţie. Corelaţia dintre creşterea forţelor de producţie şi structura societăţilor antice nu a putut fi înregistrată de Herodot, căruia trebuie totuşi să-i recunoaştem meritul de a fi notat unele aspecte economice ale lumii vechi. Aşa, de pildă, Herodot pomeneşte marele salt determinat în forţele de producţie ale Greciei vechi prin prelucrarea fierului[2].

Printre regiunile ocupate de greci care au cunoscut un mare avânt economic se distinge în primul rând Ionia asiatică, ocupată ulterior de Cyrus al II-lea, unde în secolele IX–VIII î.e.n. se înfiripase o confederaţie de douăsprezece polisuri.

Aşezată la răscrucea drumurilor dintre Asia, Africa şi Europa, confederaţia ionică, deosebit de prosperă, devine

---

[1] Privitor la decalajul dezvoltării sclavagismului în Grecia antică, vezi D. V. Kuzovkov, *Despre condiţiile care au dat naştere deosebirilor în dezvoltarea sclavagismului şi dezvoltarea sa maximă în antichitate, (Însemnările unui economist)*, în „*Vestnik drevnei istorii*”, 1954, 1, pp. 108-119.

[2] *Cartea I,* cap. LXVIII.

în secolele al VII-lea şi al VI-lea î.e.n. o redutabilă concurentă a negoţului fenician. Fenicienii, după căderea Ioniei sub perşi, au căutat să dobândească protecţia cuceritorilor şi să înlesnească condiţiile necesare construirii unei flote persane, pentru a-şi asigura privilegii maritime în dauna ionienilor.

În Grecia continentală, insulară şi asiatică, inegalitatea evoluţiei polisurilor greceşti a provocat ciocniri de interese şi tentative de cucerire încă din cele mai vechi timpuri. Este de ajuns să amintim ca exemplificare lupta pentru teritoriul Thyreei, desfăşurată între Sparta şi Argos[1], în secolul al VII-lea î.e.n.

Întărirea relaţiilor de tip sclavagist, determinată de concentrarea pământului arabil în mâna oligarhiilor (*στενοχωρία* „lipsa de pământ”), de pauperizarea maselor libere şi de accentuarea diviziunii muncii, a provocat, încă din secolul al VIII-lea î.e.n., o puternică înviorare a colonizării. La factorii de natură social-economică care au stimulat colonizarea s-au adăugat şi factori cu caracter politic[2]. Caracteristică în această privinţă este colonizarea insulei Thera, povestită de Herodot[3]. Un mare interes stârneşte şi propaganda activă făcută de oracolul de la Delfi în vederea colonizării nordului Africii[4], cu scopul de a abate revendicările maselor de oameni liberi din diferite regiuni ale Greciei unde puterea politică o deţineau regimuri oligarhice.

Coloniile erau, în general, cetăţi-state de sine stătătoare, cu organizaţii politice proprii – independente de

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea I, cap. LXXXII şi urm.

[2] *Grecia antică,* p. 141; în *Istoria universală,* vol. I, p. 665, este citată următoarea caracterizare făcută de Karl Marx asupra cauzelor emigraţiei în Grecia antică: „Dezvoltarea insuficientă a forţelor de producţie făcea ca cetăţenii să depindă de un anumit raport cantitativ, care nu putea fi tulburat. De aceea, singura soluţie era emigraţia forţată” (Karl Marx-Friedrich Engels, *Emigraţia forţată, Opere,* vol. IX, ed. rusă, p. 278.)

[3] *Op. cit.*, cartea a IV-a, cap. CXLVII şi urm.

[4] *Ibidem,* cap. CLIV şi urm. Despre oracolul de la Delfi, întrebuinţat ca mijloc de propagandă în favoarea regimurilor aristocratice din Grecia, vezi mai jos, p. XXXIII.

metropolă. Cu toate acestea, anumite oraşe, cum a fost Corintul, între altele, căutau să-şi impună autoritatea asupra coloniilor-fiice. Este cazul gravelor neînţelegeri izbucnite între Corint şi Corcyra, amintite de Herodot[1] şi Thucydides[2].

Herodot a călătorit aproape în toate direcţiile spre care s-a zăspândit colonizarea greacă: litoralul Mării Negre, Africa, Sicilia şi sudul Italiei. Istoricului îi scapă însă semnificaţia economică şi socială a colonizării. Unele din observaţiile sale privitoare la sistemul colonizării greceşti din secolele VIII–VII î.e.n. sunt totuşi deosebit de preţioase pentru concluziile ce se pot trage; în cartea a IV-a, de pildă, Herodot semnalează nemulţumirile populaţiei băştinaşe din Africa cu prilejul împărţirilor de pământ între coloniştii greci şi conflictele care au rezultat[3].

Istoricul din Halicarnas a sesizat în schimb destul de bine desfăşurarea luptei de clasă din polisurile greceşti şi pe alocuri a intuit până şi substratul ei material.

Regimul oligarhic care predomina în majoritatea polisurilor din Grecia secolului al VI-lea î.e.n. provocase adânci nemulţumiri prin lăcomia şi silnicia de care dăduse dovadă. Cea mai gravă dintre aceste nemulţumiri era înrobirea cetăţenilor liberi, cu drepturi depline, în urma operaţiilor cămătăreşti. Oligarhiile se dovedeau cu totul în contradicţie cu procesul dezvoltării forţelor de producţie, care promova spre conducerea treburilor publice păturile de mici proprietari de pământ şi ateliere meşteşugăreşti, oameni care lucrau în negoţ şi marină, crescători de vite şi cultivatori de pământ.

Lupta de clasă în polisurile greceşti din preajma războaielor medice a avut repercusiuni fireşti şi asupra componenţei păturii aristocratice în sine – care se împarte în facţiuni cu interese potrivnice. Multe familii de eupatrizi se sting, altele nu pregetă să-şi găsească un sprijin chiar în păturile în curs de ascensiune, cum a fost cazul în Attica cu

---

[1] *Op. cit.*, cartea a III-a, cap. XLIX-L.

[2] *Istoria războiului peloponesiac,* cartea I, cap. XIII.

[3] *Op. cit.*, cartea a IV-a, cap. CLIX

marca familie a Alcmeonizilor[1].

În cursul secolului al VI-lea î.e.n., după îndelungate frământări sângeroase, o serie de polisuri din Grecia europeană, insulară şi asiatică alungă regimurile oligarhice de nuanţă aristocratică şi statornicesc legislaţii mai potrivite cu noua situaţie. În multe polisuri, trecerea spre democraţia sclavagistă a cunoscut o formă specifică, anume *tirania.* Iniţial, tirania nu implica o putere absolută din partea conducătorului (*τύρρανος*), ci însemna conducerea cetăţii de către o persoană care nu se mai bucura de privilegiile eredităţii, ci de sprijinul majorităţii, ale cărei interese le reprezenta.

În perioada de început a regimurilor tiranice, mulţi tirani democratizează instituţiile publice, dau dovadă de spirit de iniţiativă, căutând să asigure cetăţii lor un loc de frunte în circuitul comercial şi în viaţa politică şi culturală. Faţă de stăpânirea aristocratică, tirania înseamnă deci prosperitate pentru unele cetăţi, progres în cunoştinţele teoretice şi practice. Faptul că tirania s-a ivit în regiunile cele mai înaintate economiceşte din Grecia nu este întâmplător. În Attica, la Corint, în Lesbos, în Asia Mică, acolo unde forţele de producţie se dezvoltă vertiginos, iar regimurile aristocratice perimate constituie o frână în calea acestei dezvoltări apar tiraniile. În Asia Mică, printre tiranii renumiţi pot fi citaţi Trasybulos din Milet şi Pythagoras din Efes, la Corint se instaurează puterea Bacchiazilor urmată de cea a Cypselizilor, cărora le aparţine Periandros, în insule se remarcă tirania lui Pittacos din Mitylene şi cea a lui Polycrates din Samos, iar în Attica tirania Peisistratizilor.

Tirania a deschis calea triumfului democraţiei sclavagiste. Legea concordanţei relaţiilor de producţie cu caracterul forţelor de producţie a acţionat cu deosebită vigoare acolo unde s-a produs o vizibilă creştere a forţelor de producţie. Cel mai elocvent exemplu în acest sens este evoluţia istorică a Atticii în cursul secolului al VI-lea î.e.n. Iată cum caracterizează Fr. Engels această evoluţie în

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea I, cap. LIX.

Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului[1], după ce, în prealabil, a analizat esenţa de clasă a constituţiei lui Solon (începutul secolului al VI-lea î.e.n.) prin care se consfinţea proprietatea privată, iar drepturile şi îndatoririle cetăţeneşti erau determinate după proprietatea funciară şi după averea mobilă: „*În timpul celor optzeci de ani care au urmat*[2]*, societatea ateniană se îndrepta treptat în direcţia în care a continuat să se dezvolte în veacurile următoare. Se puse frâu cametei agrare, în floare înainte de Solon, precum şi nemăsuratei concentrări a proprietăţii funciare. Comerţul şi meseriile, precum şi meşteşugurile artistice, care luaseră o extindere din ce în ce mai mare datorită muncii sclavilor, ajunseră îndeletniciri predominante. Lumea deveni mai instruită. În loc să fie exploataţi în mod brutal concetăţenii, ca mai înainte, fură exploataţi în special sclavii şi clientela dinafara Atenei. Proprietatea mobiliară, averea bănească şi bogăţia în sclavi şi corăbii crescură din ce în ce mai mult, dar ele nu mai erau simple mijloace pentru a dobândi proprietăţi funciare, ca în vremurile de la început, lipsite de orizont, ci deveniră un scop în sine. Prin aceasta, pe de o parte, în faţa vechilor puteri a nobilimii se ridică o concurenţă biruitoare, reprezentată de noua clasă a industriaşilor şi comercianţilor bogaţi, dar, pe de altă parte, rămăşiţele orânduirii gentilice pierdură orice bază*”.

Evoluţia statului atenian spre instaurarea definitivă a democraţiei sclavagiste, după alungarea tiraniei Peisistratizilor (510 î.e.n) este încoronată de reformele lui Cleisthenes, un Alcmeonid, care înlocuieşte definitiv vechea organizare gentilică a celor patru triburi ioniene printr-o „*organizare cu totul nouă, bazată pe repartizarea cetăţenilor după domiciliu... Nu apartenenţa la uniunea de triburi era hotărâtoare, ci numai domiciliul*”[3]. Totodată, prin reformele lui Cleisthenes, vechea condiţie a calităţii de cetăţean, semnalată în studiul citat al lui K. Marx, anume faptul de a poseda pământ în cadrul teritoriului cetăţii-stat

---

[1] Ed. cit., p. 117

[2] După reformele lui Solon.

[3] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 118.

este definitiv abolită.

Deşi oprimate pe rând de lydieni şi de perşi din punct de vedere economic şi politic, împiedicate să-şi ducă activitatea normală de negoţ cu regiunile pontice, Egiptul şi vestul Mediteranei, cetăţile greceşti din Asia Mică nu pot nici ele fi oprite în calea evoluţiei lor. Nici concurenţa feniciană sprijinită de perşi, nici camuflarea încercărilor de întărire a regimurilor aristocratice sub haina unor tiranii, reprezentate prin oameni de încredere ai perşilor[1], n-au putut împiedica grăbirea lichidării rămăşiţelor orânduirii gentilice în Ionia şi Eolida. „*Politica promovată de perşi – scrie V. I. Holmogorov – era dinainte sortită eşecului, căci venea în contradicţie cu legile de dezvoltare ale procesului istoric, care nu pot fi schimbate după voinţa oamenilor; nu stătea în puterea cârmuitorilor perşi să lichideze mişcarea democratică din oraşele greceşti. Şi într-adevăr, datorită condiţiilor istorice, această mişcare va căpăta acum şi trăsăturile unei lupte împotriva perşilor, transformându-se într-o mişcare patriotică care va câştiga simpatia şi sprijinul elementelor democratice din întreaga Grecie*”[2].

Marea revoltă a Ioniei, înăbuşită de perşi în anul 494 î.e.n., a fost preludiul începerii ostilităţilor de către perşi împotriva Greciei continentale. Principala ţintă de atac a lui Darius era cea mai înfloritoare democraţie sclavagistă din acel timp, Atena.

3. Războaiele medice

La sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n., în expediţia

---

[1] *Grecia antică,* p. 213.

[2] *Ibidem.* În celebrul discurs ţinut de Histiaios din Milet în sfatul tiranilor ionieni care-l însoţiseră pe Darius In Sciţia, după ce Miltiades din Atena a ridicat problema eliberării oraşelor ioniene de sub perşi, Histiaios, care era de partea perşilor, este de o părere potrivnică. Iată textul lui Herodot: „*Histiaios din Milet... spuse că deocamdată numai datorită lui Darius fiecare din ei era tiranul unei cetăţi; dacă puterea lui Darius va fi nimicită, nici el nu va mai fi in stare să-şi păstreze stăpânirea asupra Miletului, nici vreun altul peste celelalte cetăţi; căci fiecare oraş va alege mai degrabă ocârmuirea democratică decât jugul tiraniei!*” (cartea a IV-a, cap. CXXXVII).

întreprinsă de Darius în Sciţia pentru întărirea fruntariilor nordice ale regatului său înainte de atacul asupra grecilor, Darius izbutise să-şi creeze un puternic cap de pod în Tracia europeană care-i asigura controlul strâmtorilor între Mediterana şi Marea Neagră. Cu prilejul acestei expediţii în care regele era însoţit de contingente de greci din Asia Mică, atunci când Darius a fost socotit pierdut în stepa scitică din nordul Dunării, s-au clarificat şi poziţiile conducătorilor greci[1]. Expediţia în Sciţia a îngăduit grecilor contacte directe între ei, la care altfel poate n-ar fi ajuns.

În 499 î.e.n., perşii încearcă să atace insulele din Marea Egee, începând cu Naxosul. Democraţia sclavagistă din Naxos a dat atacului persan o ripostă viguroasă. Eşecul perşilor a fost semnalul unei revolte generale. Tiranii oraşelor ioniene fură alungaţi şi armele întoarse împotriva perşilor. Prin Aristagoras, tiranul Miletului, care se desprinsese de interesele Persiei şi devenise sufletul răscoalei ioniene, grecii din Asia Mică cer ajutorul Greciei continentale. Sparta, ostilă expediţiilor îndepărtate, refuză să se amestece în treburile Ioniei, însă Atena trimise douăzeci de corăbii. Hotărârea Atenei este edificatoare pentru creşterea puterii ei navale şi direcţia intereselor ei politice.

După succese remarcabile, al căror punct culminant a fost cucerirea Sardesului înrobit de perşi, revolta ioniană sfârşi prin a fi înecată în sânge. În anul 494 î.e.n., după o rezistenţă glorioasă, Miletul căzu pradă perşilor. Soarta Miletului a produs în întreaga lume greacă, dar îndeosebi la Atena, o impresie profundă[2].

În anii următori, Darius căută cu deosebită abilitate politică să-şi atragă de partea lui Ionia învinsă, uşurând birurile şi îngăduind guvernările democratice care se instituiseră după anul 498 î.e.n. Între timp însă, Darius se pregătea pentru lovitura decisivă.

---

[1] v. Herodot, *op. cit.,* cartea a IV-a cap. CXXXVII.

[2] Reprezentarea tragediei lui Phrynichos, *Căderea Miletului,* cu subiect inspirat din evenimentele contemporane, a fost interzisă in teatrul din Atena ca urmare a efectului produs asupra spectatorilor.

În anul 492 î.e.n., sub conducerea lui Mardonius, oştile persane pornesc spre Grecia continentală, de-a lungul coastelor Traciei controlate de perşi. Dificultăţile întâmpinate de acest corp expediţionar determină însă pe Darius să renunţe la atacul pe uscat şi să atace Grecia pe mare. În anul 490 î.e.n., un alt corp expediţionar persan străbate Marea Egee, îndreptându-se spre Attica fără ocol.

Anul 490 coincidea cu promovarea la arhontat şi la strategie a celor mai autentici reprezentanţi ai democraţiei sclavagiste din Attica. În sfatul strategilor atenieni, printre alţii, se afla Miltiades din Chersonesul tracic, care se ridicase împotriva perşilor şi participase activ la revolta ionică. Rolul lui Miltiades în organizarea apărării din Attica a fost dintre cele mai însemnate. Sparta a făgăduit şi ea ajutor, iar Plateea a trimis de îndată în Attica câteva sute de oameni. În faţa primejdiei ce-o ameninţa, cu toată configuraţia ei politică lipsită de coeziune, Grecia a avut, în momentele grele, energia necesară să întâmpine duşmanul oarecum unită, cu toate disensiunile ce o sfâşiaseră în trecut şi care aveau s-o neliniştească în viitor.

Înainte încă de sosirea ajutorului spartan, perşii, dorind să grăbească mersul lucrurilor, plănuiseră să părăsească câmpia Marathonului, unde debarcaseră, şi să atace chiar Atena[1]. Acesta a fost momentul ales de Miltiades să lovească. Infanteria persană, împrăştiată lesne, intră în panică şi se îmbarcă în grabă. A doua zi, când flota marelui rege apăru în rada Phaleronului, fu oprită de la orice altă operaţie militară datorită trupelor aşezate de Miltiades pentru apărarea Atenei. Perşii găsiră că e mai cuminte să se întoarcă în Asia.

Eşecul expediţiei persane a avut pentru Atena un efect moral extraordinar, contribuind la consolidarea măsurilor pe care democraţia sclavagistă ateniană, singura din toate polisurile Greciei, a înţeles să le ia faţă de o eventuală reîntoarcere a perşilor. Din povestirea lui Herodot reiese cu prisosinţă efervescenţa anilor de după 490[2]. Poeţii şi

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. CXI–CXVI.

[2] *Ibidem,* cartea a VII-a, cap. I şi urm.

oamenii de artă greci proslăvesc pe cei care cu preţul vieţii lor scăpaseră Attica de primejdia persană, iar oamenii de stat iau cu înfrigurare măsuri de apărare concrete pentru viitor.

Printre oamenii de stat atenieni de la începutul secolului al V-lea î.e.n. care şi-au pus toată energia lor în scopul întăririi potenţialului de apărare a Greciei se cuvine să fie citat la loc de frunte Themistocles. El a fost acela care a opinat ca să fie deschise mari şantiere navale în Attica unde să se construiască o flotă în stare să apere coastele Greciei de orice invazie străină. Ecclesia ateniană[1] a înţeles şi a aprobat programul lui Themistocles, plin de înţeleaptă previziune. Sprijinul acordat de ecclesia planurilor lui Themistocles s-a dovedit a fi factorul hotărâtor în obţinerea succeselor ulterioare[2].

Construcţiile navale din Attica aveau un dublu ţel: pe de o parte, creşterea şi apărarea prestigiului economic şi politic al cetăţii, iar pe de alta, utilizarea masivă a mâinii de lucru libere, din ce în ce mai numeroasă, ca urmare a întăririi relaţiilor de producţie sclavagiste.

Măsurile luate la îndemnul lui Themistocles s-au dovedit pe deplin justificate. Deşi Darius murise, perşii nu renunţaseră la intenţia de a-şi extinde dominaţia şi de cealaltă parte a Mării Egee. Pregătindu-se cu mai multă grijă decât Darius odinioară, fiul şi succesorul său, Xerxes, hotărî să atace concomitent Grecia şi pe apă şi pe uscat. Planul de atac, minuţios alcătuit, era ingenios. În timp ce armata de uscat urma să pătrundă în inima Greciei, semănând ruina în calea ei, cea maritimă trebuia să închidă cercul, unindu-se la ţărmul mării cu efectivele terestre. Desfăşurarea acestei a doua campanii, care s-a soldat cu înfrângerea perşilor, a fost descrisă de Herodot în cărţile VII-IX ale *Istoriilor* sale[3].

Cea dintâi campanie persană dusese la o apropiere de

---

[1] Adunarea poporului.

[2] În această privinţă, vezi *Grecia antică,* pp. 231 şi urm; *Istoria universală,* vol. II, p. 22.

[3] Vezi *Notiţele istorice* la aceste cărţi.

moment între Atena şi Sparta. A doua, determină încă din anul 481 î.e.n. o consfătuire panelenică la Corint. Divergenţele de interese între polisurile greceşti, unităţi politice şi economice de sine stătătoare, ieşiră din nou la iveală. Atena şi Sparta, de acord în împrejurarea critică prin care trecea întreaga Grecie, luară însă hotărârea ca Grecia să se apere – şi hotărârea celor două cetăţi fruntaşe prevală asupra părerilor care opinau pentru o capitulare necondiţionată.

Cu toate situaţiile critice prin care au trecut aliaţii, căci perşii care veneau pe uscat izbutiseră să ajungă până în Attica evacuată de populaţie, cu toată micimea de vederi a Spartei, care opina egoist pentru o linie de apărare a istmului de Corint, al doilea război medic, care durează propriu-zis doi ani (480–479 î.e.n.), a fost presărat cu o serie de victorii nu mai puţin răsunătoare decât cea de la Marathon: Salamina (480), Plateea (479), Mycale (479).

Din paginile ultimelor cărţi ale *Istoriilor* respiră tradiţia ateniană şi spartană ale acelor zile de glorie: fie că e vorba de neclintita hotărâre a lui Leonidas de a pieri împreună cu toţi ai săi în strâmtoarea Thermopylelor[1], fie că e vorba de entuziasmul atenienilor care au luptat la Salamina[2] sau de avântul infanteriei spartane în iureşul de la Plateea[3], în toate acţiunile grecilor din momentele decisive se întrevede spiritul de bravură care anima trupele de cetăţeni liberi ale polisurilor greceşti. Grecii luptau în acele vremuri pentru o cauză scumpă, şi credinţa în această cauză, pe care Herodot a ştiut să o sublinieze atât de frumos[4], le-a adus victoria împotriva invadatorului. Superioritatea bazei materiale sclavagiste a polisurilor greceşti faţă de sclavagismul de tip oriental a contat decisiv în balanţa succesului. Ca şi părintele său Darius, Xerxes avea la dispoziţie efective uriaşe, însă fără interes real pentru campania în care erau târâte, greoi înarmate şi cu material

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. CCXXIII–CCXXVIII.
[2] *Ibidem,* cartea a VIII-a, cap. LXXXIII.
[3] *Ibidem,* cartea a IX-a, cap. LXII.
[4] *Ibidem,* cartea a VII-a, cap. CVII; cartea a IX-a, cap. LXX, CI şi urm.

de război depăşit. Faptul că victoria a revenit acelei părţi din lumea sclavagistă antică unde s-au dezvoltat cele mai înaintate forme ale orânduirii sclavagiste nu este întâmplător.

II. ASPECTE DIN CULTURA MATERIALA ŞI IDEOLOGIA SOCIETĂŢII SCLAVAGISTE GRECEŞTI DIN SECOLELE AL VI-LEA ŞI AL V-LEA Î.E.N. REFLECTATE ÎN OPERA LUI HERODOT

1. Cultura materială

Creşterea, pe alocuri vertiginoasă, a numărului de sclavi în cetăţile-stat ale Greciei arhaice, îndeosebi în regiunile cu mare circuit comercial, care condiţiona şi dezvoltarea meşteşugurilor, a determinat o remarcabilă înflorire a culturii materiale. Păturile de cetăţeni liberi, posesori de sclavi, se lărgesc tot mai mult. În polisurile unde au triumfat succesiv tiraniile şi regimurile democratice sclavagiste, mâna de lucru sclavagistă este folosită acum nu numai în ateliere meşteşugăreşti sau la cultivarea pământului ci şi pentru înfrumuseţări edilitare şi lucrări de folos obştesc de mari proporţii. La Megara, Samos, Corint, Atena şi în toate oraşele Ioniei sunt începute lucrări monumentale. Unele din ele n-au putut fi terminate decât după vreme îndelungată, cum a fost cazul templului lui Zeus Olympianul din Atena, început de Peisistratizi o dată cu amenajarea agorei. În cartea a III-a a *Istoriilor,* Herodot citează trei construcţii vestite, toate grupate în insula Samos: un tunel-conductă săpat într-un munte, un dig apărător al portului şi un templu uriaş[1]. Herodot menţionează şi numele constructorilor: tunelul a fost realizat de Eupalinos din Megara, iar planul marelui templu a fost conceput de un localnic, Rhoicos. În cartea a IV-a, istoricul va vorbi cu aceeaşi plăcere şi mândrie de iscusinţa lui Mandrocles din

---

[1] Cartea a III-a, cap. LX.

Samos, care a durat pentru Darius podul de peste Bosfor[1].

Sub influenţa artei orientale, ornamentaţia în stilurile arhitectonice se îmbogăţeşte, constructorii şi artiştii învaţă să mânuiască blocurile de marmură. Datorită utilizării pe scară largă a acestui material de construcţie, regiunile care posedă cariere de marmură, cum a fost insula Paros, bunăoară, sunt însufleţite de o vie activitate[2]. Dintre artele minore, turnarea vaselor de metal şi ceramică se perfecţionează uimitor. În multe locuri ale operei sale vorbeşte Herodot despre vase celebre în secolul al VI-lea[3]; ceramica provenită din Rhodos, Milet, Corint, Attica etc., fină; frumoasă, cu o tematică piculturală inspirată şi din mitologie şi din realităţile zilnice[4], atestă un înalt rafinament artistic.

Concomitent cu întărirea relaţiilor de producţie sclavagiste, se produc schimbări şi în viaţa particulară. Se răspândeştc gustul pentru o îmbrăcăminte aleasă[5], pentru un trai comod, pentru podoabe şi ornamente de interior[6] care înainte vreme constituiau un privilegiu al aristocraţiei gentilice, principala deţinătoare a pârghiilor economiei de schimb.

Aceste prefaceri n-au fost posibile decât în urma lărgirii continue a economiei de schimb, a desăvârşirii trecerii de la relaţiile de producţie ale comunei primitive la noile relaţii de producţie sclavagiste, care au îngăduit grecilor să adâncească diviziunea muncii şi să dezvolte forme superioare de cultură materială, specifice polisurilor din diferite regiuni.

---

[1] Cartea a IV-a, cap. LXXXVII–LXXXVIII.

[2] Cartea a III-a, cap. LVII; cartea a V-a, cap. LXII.

[3] Cartea I, cap. LXX; cartea a III-a, cap. CXLVIII ş.a.

[4] Charles Dugas, *La céramique grecque,* col. Payot, Paris, 1924, pp. 73-98.

[5] În directă legătură cu dezvoltarea ţesăturilor de lână şi cu a industriei vopselelor, vezi *Grecia antică,* p. 197; Herodot, *op. cit.,* cartea a III-a, cap. CXXXIX; cf. Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac,* cartea I, cap. VI.

[6] Herodot, *op. cit.,* cartea I, cap. CLXIV; cartea a III-a, cap. CXLVIII.

2. Literatura, doctrinele mistice, începuturile filosofiei materialiste

În secolul al VI-lea î.e.n, ca o consecinţă directă a intereselor divergente dintre păturile stăpânitoare – aristocraţia stăpânitoare de pământ, descendentă a aristocraţiei gentilice, pături de cetăţeni liberi care izbutesc să înfrângă tendinţele de dominaţie economică şi politică ale aristocraţiei, pături de oameni liberi care luptă pentru câştigarea dreptului de cetăţenie în polisurile unde se instaurează regimuri sclavagiste cu nuanţă democratică – aspectul ideologiei apare deosebit de variat.

Noua aristocraţie cunoaşte în secolul al VI-lea î.e.n. o adâncă prefacere în condiţiile noi de viaţă care promovează spre posturile şi instituţiile de stat oameni în curs de a-şi crea o situaţie materială superioară celei deţinute în trecut (secolele VIII–VII î.e.n.) de aristocraţia gentilică. Această schimbare este oglindită, cum nu se poate mai limpede de opera poetică a lui Theognis din Megara.

Poezia epică, principalul mijloc de expresie al ideologiei aristocratice din Grecia arhaică, deşi nu este dată uitării, datorită conţinutului ei profund popular, rădăcinilor care o legau de cele mai îndepărtate creaţii poetice orale ale triburilor greceşti, trece în această perioadă de dezvoltare a literaturii greceşti pe plan secundar; prioritatea este acum deţinută de poezia lirică. Marea poezie lirică corală greacă s-a dezvoltat în acele cetăţi unde masele populare sunt chemate să participe direct la manifestări colective de o deosebită amploare, de pildă, ceremoniile religioase în templele care împodobesc cetăţile, concursurile de întreceri atletice sau hipice, concursurile poetice etc. La Atena, Peisistratizii au dat cultului zeiţei Athena o atare strălucire, încât *Panatheneele,* serbările şi jocurile în cinstea zeiţei, care întruneau populaţia din toate colţurile Greciei, au devenit la fel de celebre ca cele de la Delfi, Olympia, Corint etc. Poezia lirică reprezentată prin operele lui Alceus, Sappho, Theognis, Solon, Anacreon, Ibycos, Simonides, reflectă, etapă cu etapă, desfăşurarea evoluţiei

contradicţiilor dintre partida aristocraţiei gentilice şi partidele democratice, ura neîmpăcată a aristocraţiei faţă de tirania sprijinitoare a revendicărilor maselor largi, adulaţia servilă a celor ce doreau să-şi câştige bunăvoinţa tiranilor, în faza când tirania veche dădea dovadă de tendinţe absolutiste. Bun cunoscător al literaturii vechi şi contemporane, Herodot pomeneşte, alături de Homer şi Hesiod[1], pe Arion din Metymna[2], pe Archilochos[3], pe Solon[4], pe Sappho[5], pe Anacreon din Teos[6], ale căror opere le-a cunoscut şi le-a apreciat.

În acelaşi secol se constată o eflorescenţă de credinţe şi doctrine mistice, îmbrăţişate în mare măsură de păturile a căror putere politică şi economică era în declin şi care încearcă să transforme aceste doctrine în mijloace de propagandă politică prin instituirea unor reguli de morală practică şi răspândirea credinţei în viaţa de apoi, credinţă inexistentă în Grecia arhaică.

Din vechile culte ale zeităţilor olympice, doar câteva au fost preluate de noile doctrine. În primul rând, se cuvine să fie menţionată religia apollinică, cu centrele Delfi şi Delos, a cărei principală directivă morală era moderaţia, *μηδέν άγάν* – „nimic prea mult”, echivalentă cu o reacţie împotriva exceselor, lăcomiei şi a silniciei provocatoare. O a doua recomandare făcută de adepţii religiei apollinice era *γνώθι σαυόν* – ,,cunoaşte-te pe tine însuţi”, recomandare în care se strecoară în mod vădit teama de responsabilitate pentru propriile greşeli. Linia aceasta de verificare a atitudinilor, determinată de vâltoarea evenimentelor social-politice, este caracteristică în poezia lirică morală (Solon, Theognis, Simonides din Keos), în începuturile prozei atribuite „celor şapte înţelepţi”, în dramele timpurii ale lui Eschil şi, cu o deosebită pregnanţă, în întreaga operă a lui Herodot. Datorită lui Herodot, s-au păstrat câteva mostre din ceea ce

[1] Cartea a II-a, cap. CXVI, CXVII, CXV.
[2] Cartea I, cap. XXIII şi urm.
[3] *Ibidem,* cap. XIII. Acest pasaj se pare însă că este interpolat.
[4] *Ibidem,* cap. XXX şi urm.
[5] Cartea a II-a, cap. CXXXV.
[6] Cartea a III-a, cap. CXXI etc.

în mod curent se numeşte „poezie apollinică”, adică oracole în versuri, şi tot la Herodot se găsesc ştiri despre doi poeţi aparţinând unor cercuri literare în care era cultivată poezia apollinică, anume Aristeas şi Abaris[1]. Aceşti poeţi au scris într-un gen diferit de cel al oracolelor; ei au compus mici epopei al căror subiect erau călătorii fantastice; în unele din aceste compoziţii sunt imaginate coborâri în Infern (*καταβάσεις*). Într-un anumit chip, zeul Apollo şi cultul legat de el, precum şi „învăţăturile” lui intrau în tematica poetică a acestor compoziţii; ţelul urmărit era să dovedească răspândirea doctrinei apollinice în lumea întreagă precum şi viabilitatea principiilor de viaţă ale aristocraţiei în declin. Poezia apollinică, cu caracter profund mistic, a găsit un teren favorabil de răspândire în condiţiile tulburi ale întăririi relaţiilor de producţie sclavagiste şi a modificărilor intervenite în situaţia materială a cetăţenilor de drept din polisurile greceşti.

În strânsă contingenţă (până la fuziune chiar) cu religia apollinică, în viaţa spirituală a Greciei s-a impus şi religia dionysiacă, având la bază străvechi rituri agrare; iniţial, religia dionysiacă a fost opusă religiei apollinice, expresie specifică a ideologiei artistocratice, îndeosebi de tiranii din Corint[2]. Iniţierea dionysiacă (misteriile dionysiace), legată de cultul zeului Dionysos, ca şi de cel al unei alte divinităţi rustice din Grecia arhaică, Demeter, era uşor accesibilă. Religia dionysiacă a fost adoptată mai ales de ţăranii mici cultivatori de pământ. În concepţia sectelor dionysiace, individul, strivit de griji şi greutăţi materiale, se putea „elibera” de suferinţă prin exuberanţa dansului şi a beţiei, care atinge extazul. Serbările dionysiace au fost ţinute cu mult fast în Attica, a cărei populaţie de cultivatori a îmbrăţişat într-o măsură însemnată această religie, care are numeroase locuri comune şi cu credinţele despre suflet şi viaţa viitoare răspândite la populaţiile trace din nordul Greciei. În secolul al V-lea, în cadrul serbărilor dionysiace se ţineau renumitele concursuri de poezie tragică.

[1] Cartea a IV-a, cap. XIII–XVI.

[2] Herodot, *op. cit.*, cartea I, cap. XXIII. Despre misteriile dionysiace, vezi cartea a IV-a, cap. LXXIX. Relativ la cultul dionysiac, cartea a II-a, cap. XLVIII–L.

Propagandă politică în favoarea celor mai retrograde forme ale regimurilor aristocratice, făgăduieli amăgitoare într-o viaţă viitoare au făcut însă, în primul rând, în această perioadă adepţii sectelor pitagoreice şi orfice; duşmani înverşunaţi ai materialismului şi ai dialecticii antice s-au dovedit şi eleaţii, a căror doctrină n-a cunoscut totuşi o răspândire prea mare.

Filozofia pitagoreică şi şcoala eleată s-au dezvoltat în coloniile greceşti unde aristocraţiile reacţionare mai deţineau încă puterea politică în secolele al VI-lea şi al V-lea î.e.n. Pythagoras (aproximativ 580–500 î.e.n.) a trăit iniţial în Samos, de unde a fost nevoit să plece când Polycrates devine tiranul insulei. Filozoful se stabileşte la Crotona, în sudul Italiei.

Pythagoras a emis o teorie profund reacţionară cu privire la viaţa socială şi politică. Conform acestei teorii, „ordinea” socială, care ar corespunde „ordinii cosmice”, nu poate fi realizată decât de un regim aristocratic[1]. Adoptând poziţii ostile materialismului, pitagoricienii luau ca bază a fenomenelor naturale şi sociale *numerele*; cu tot substratul ei idealist, doctrina numerelor a reprezentat una din primele încercări de a ridica problema laturii cantitative a fenomenelor din natură[2], ceea ce l-a determinat pe V. I. Lenin să caracterizeze pitagoreismul drept „*legătura dintre germenii gândirii ştiinţifice şi fanteziile à la religie, mitologie*”[3] Pitagoricienii au adus o contribuţie valoroasă în domeniul muzicii, arhitecturii, sculpturii. Ei au explicat înălţimea unei coarde sonore prin lungimea ei, au dat indicaţii asupra raporturilor cantitative juste între părţile clădirilor etc.[4]. Această contribuţie, care se integrează progresului general al ştiinţelor exacte şi matematice din societatea sclavagistă antică greacă, nu infirmă premisele idealiste şi reacţionare ale pitagoreismului.

Apropiat de pitagoreism în problemele vieţii spirituale,

---

[1] *Istoria filozofiei,* vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 72.

[2] *[2] Ibidem.*

[3] V. I. Lenin, *Caiete filozofice,* E.S.P.L.P. .Bucureşti 1956, p. 277.

[4] *Istoria filozofiei,* vol. I, p. 72.

orfismul făgăduia adepţilor acestei secte viaţă veşnică prin purificare morală şi ispăşire a păcatelor. În ambele doctrine domină ideea răspunderii morale, ceea ce constituie o trăsătură comună cu religia apollinică. Despre Pythagoras, Herodot vorbeşte elogios în cartea a IV-a, cap. XCV; în cartea a II-a, cap. LXXXI face o paralelă între orfism şi pitagoreism pe tărâmul cultului religios.

Secta pitagoricienilor a fost zdrobită la începutul secolului al V-lea î.e.n. de forţele democratice din sudul Italiei unde existau colonii greceşti; cu toate acestea, pitagoricienii n-au încetat nici în secolul al V-lea şă ducă mai departe lupta lor pe tărâm ideologic.

Şcoală eleată – al cărei principal reprezentant este Parmenides din Eleea – se distinge prin ideile sale antidialectice şi prin negarea posibilităţii cunoaşterii lumii materiale pe calea simţurilor. Ca şi pitagoreismul, şcoala eleată a fost o doctrină filozofică în slujba ideologiei aristocratice, propovăduind inexistenţa mişcării şi a progresului în natură şi societate.

Atras spre misticism prin formaţia sa ideologică, respectând sensul oracolelor şi puterea divinităţii[1], Herodot a lăsat în opera sa numeroase, referinţe la direcţiile mistico-religioase ale doctrinelor mai sus-menţionate şi la pretinsa putere suverană a destinului în viaţa societăţii şi a indivizilor. În schimb, nu a lăsat nici o ştire despre filozofia materialistă ionică, mulţumindu-se să semnaleze doar câteva din realizările practice aparţinând materialiştilor ionieni.

Doctrinele mistico-religioase şi teoriile filozofice idealiste, împletite cu concepţiile politice retrograde au fost fundamentul teoretic al activităţii politice duse de aristocraţia greacă, duşmană de neîmpăcat a dezvoltării normale a societăţii sclavagiste greceşti pe drumul progresului şi democratizării.

Împotriva ideologiei păturilor retrograde, în lupta ascuţită cu concepţiile reacţionare ale acestei ideologii, s-a

---

[1] Vezi mai departe la capitolul III, paragraful 7; cf. cartea a VIII-a, cap. LXXVI.

conturat un curent filozofic materialist, „concepţia despre lume a grupărilor progresiste, interesate în dezvoltarea forţelor de producţie, a culturii şi a reprezentărilor ştiinţifice”[1].

Materialismul s-a ridicat împotriva idealismului, combătând toate direcţiile prin care filozofii idealişti căutau să distragă masele de cetăţeni din polisurile antice greceşti de la lupta de clasă; concepţiile filozofilor materialişti greci au izvorât din condiţiile create în lumea sclavagistă greacă în secolul al VI-lea î.e.n.: intense legături comerciale prin intermediul coloniilor şi emporiilor, perfecţionarea navigaţiei, care atrăgea după sine observaţii asupra fenomenelor din natură şi a legăturilor cauzale obiective dintre fenomene, posibilitatea de a cunoaşte îndeaproape realizările ştiinţelor din Orient, ascensiunea continuă a forţelor de producţie, care cerea în mod imperios o anumită dezvoltare a tehnicii, imposibil de realizat fără principii materialiste şi dialectice. Deşi spontan, naiv, rezultat din contemplarea pasivă a lumii, materialismul primitiv al grecilor, care nu întâmplător a înflorit mai ales în Ionia, se baza pe o concepţie dialectică – opusă în mod hotărât suportului metafizic al curentelor filozofice idealiste, în *Dialectica naturii,* Engels s-a ocupat de apariţia materialismului spontan şi de dezvoltarea concepţiei dialectice. El a arătat cum materialiştii greci (Thales, Anaximandros, Anaximenes) concepeau natura ca un tot, ca un ansamblu, străduindu-se să găsească „principiile primordiale” (άρχαί) ale lucrurilor. „*Astfel* – scrie Engels – *se conturează aici pe deplin materialismul spontan iniţial, care la începuturile lui consideră în chip foarte firesc ca de la sine înţeleasă unitatea fenomenelor naturii în infinita lor varietate şi care căuta această unitate în ceva material determinat, în ceva special, aşa cum Thales o căuta în apă*”[2].

Materialismul primitiv al grecilor, expresie teoretică a cuceririlor în domeniul vieţii sociale, a ştiinţei şi a culturii în

---

1 *Istoria filozofiei,* vol. I, p. 65.
2 F. Engels, *Dialectica naturii,* Editura Politică, Bucureşti, 1959, p. 169

general, s-a dovedit un aprig adversar al misticismului propagat prin apollinism, pitagoreism, orfism etc. Ateismul luminează ca un principiu călăuzitor operele primilor materialişti ionieni, sicilieni, sau ale celor din insulele egeice etc. Aceste opere care tratează despre categoria filozofică a materiei, despre mişcare, contradicţie, unitatea şi lupta contrariilor etc., se dovedesc a fi complet detaşate de concepţiile mistice. În majoritatea lor ele purtau titlul sugestiv de Περί φύρεως (Despre natură). Primii materialişti greci, cei din Ionia îndeosebi, erau şi oameni de ştiinţă. În cartea I, cap. LXXV, de pildă, Herodot povesteşte cum Thales din Milet a executat o mare lucrare de canalizare[1]. Diogenes Laertius, în *Vieţile filozofilor,* completează informaţia lui Herodot cu o sumă de alte detalii asupra descoperirilor şi activităţii practice pe tărâm ştiinţific a filozofilor ionieni. Teoriile acestora au avut o înrâurire covârşitoare asupra dezvoltării ştiinţelor exacte şi a laturii materialiste în filozofia din epoca următoare.

Lupta în domeniul ideologiei dintre idealism şi materialism, care culminează în Grecia din secolul al VI-lea şi al V-lea î.e.n. prin lupta şcolii eleate împotriva celui mai de seamă filozof materialist şi dialectician ionian, Heraclit, reflectă, prin urmare, înseşi contradicţiile de neîmpăcat care au dezbinat clasa stăpânilor de sclavi din Grecia veche.

Condiţiile de viaţă în care erau ţinuţi sclavii nu le-au îngăduit acestora să-şi formeze o cultură proprie şi, ca atare, o ideologie proprie, care să fi avut un oarecare rol în viaţa socială şi politică. Ulterior, filozofia greacă a încercat să creeze diferite sisteme de justificare teoretică a orânduirii sclavagiste. Iniţial însă, când sclavagismul coexista încă cu munca liberă a producătorilor agricoli şi a meseriaşilor, doctrinele filozofice ilustrează îndeosebi antagonismul dintre aristocraţiile retrograde şi păturile de cetăţeni liberi în luptă pentru progres şi cucerirea puterii politice.

Desigur, sistemele filozofice cu caracter idealist, ca şi cele cu caracter materialist, nu apar întâmplător, ci sunt

[1] Cf. cartea I, cap. LXXIV; cartea II, cap. XX.

determinate de condiţiile vieţii materiale, în societăţile împărţite pe clase de însăşi existenţa acestor clase. Trebuie totuşi remarcat că în societăţile împărţite în clase antagoniste, în care clasele sau păturile sociale, cum a fost cazul în Grecia veche, îşi elaborează o concepţie despre lume şi viaţă conform intereselor proprii şi locului pe care-l ocupă în relaţiile de producţie, concepţia clasei dominante are prioritate, păstrată încă şi atunci când clasa dominantă începe să-şi piardă poziţiile. Aşa s-au petrecut lucrurile şi în Grecia din secolele VI–V î.e.n. Concepţiile idealiste despre lume şi viaţă, interesate în eternizarea stării de lucruri existente, au cunoscut o mai largă răspândire în masele largi decât concepţiile materialiste, răspândire determinată în bună parte şi de exploatarea naivităţii oamenilor cu o cultură redusă. Ţinem totuşi să subliniem că aceste concepţii idealiste, deşi predominante, nu sunt caracteristice pentru toate aspectele ideologiei greceşti din aceste secole.

Vechea filozofie greacă a atacat probleme din cele mai variate domenii ale ştiinţei: cosmogonie, fizică, chimie, biologie etc. Alături de aceste probleme, în secolul al V-lea î.e.n. sunt aduse în dezbatere publică şi probleme de logică, psihologie, ştiinţe sociale. În acelaşi secol sunt puse bazele filologiei, ale gramaticii şi ale retoricii. Prodicos din Keos, Protagoras din Abdera, Gorgias din Leontinoi sunt numai trei din numele unei ilustre pleiade de oameni de ştiinţă care, specializându-se în aceste ramuri, primesc numele comun de *sofişti* (σοφισταί). Alunecând treptat spre formalism, sofistica devine însă una din principalele forme ale metafizicii în antichitate. Ea încearcă să absolutizeze în mod subiectivist universalitatea conexiunii, considerând că totul se leagă şi astfel creează în mod arbitrar legături directe între fenomene diferite[1]. Subtilităţile sofistice care tindeau şă promoveze întâietatea formei asupra conţinutului, să nege existenţa adevărului obiectiv, au fost violent combătute de păturile democratice în ascensiune

[1] *Curs de materialism dialectic şi istoric,* vol. I, Univ. „C. I. Parhon”, Catedra de materialism dialectic, ed. M.I.C., 1959, p. 131.

sau deţinătoare ale puterii politice, cum era cazul în Attica.

Multiplele probleme aduse în dezbatere de sofişti îşi fac totuşi drum în viaţa intelectualităţii greceşti şi nu mai pot fi înlăturate din preocupările şi discuţiile zilnice ale vieţii culturale. Problematica sofistică reflectă, într-o oarecare măsură, însuşi stadiul de dezvoltare al cetăţilor-stat.

în urma observaţiilor empirice asupta împărţirii în clase a societăţii sclavagiste, sofiştii discută originea şi esenţa sclavajului, structura constituţiilor din diferite polisuri cu regimuri politice diferite, raporturile stabilite în procesul de producţie între clase şi între cetăţenii cu drepturi şi avere diferită etc. Sofistica a influenţat puternic drama attică şi istoriografia antică. Herodot nu a rămas străin de preocupările sofistice; cel mai grăitor exemplu despre contingenţa lui Herodot cu sofistica contemporană lui sunt discursurile nobililor perşi din cartea a III-a, cap. LXXX–LXXXII[1].

Mijlocul de expresii ales de filozofia greacă, cu câteva excepţii, a fost *proza.* Din punct de vedere literar, proza ştiinţifică reprezintă o reacţie împotriva elementului poetic, care învăluise gândirea filozofică în perioada începuturilor literaturii greceşti.

Alături de proza filozofică, în secolul al VI-lea î.e.n. Îşi face apariţia şi proza istorică. Opera istorică a lui Herodot, apărută în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., este rezultatul evoluţiei de peste un secol al tinerei istoriografii greceşti, incluzând încă unele din slăbiciunile ei, dar dezvoltându-i totodată în chip impresionant şi părţile pozitive.

Acesta a fost, foarte sumar schiţat, climatul ideologic şi cultural în care a fost crescut şi educat Herodot. Înainte de a trata despre viaţa şi opera lui Herodot, înfăţişăm cititorilor o prezentare a istoriografiei greceşti anterioară operei lui Herodot, pentru înţelegerea mai lesnicioasă a multiplicităţii aspectelor caracteristice ale *Istoriilor.*

3. Începuturile istoriografiei greceşti

---

[1] Vezi şi mai jos, la capitolul III, p. CVI.

Cele mai adânci rădăcini ale istoriografiei greceşti trebuie căutate în poezia epică. Spre deosebire de ce se petrecea în Orient, unde numele personalităţilor şi datele evenimentelor se înşirau cronologic în liste păstrate în arhivele templelor sau în cele regale, Grecia timpurie s-a mulţumit să lase amintirea faptelor istorice sub formă de legende şi mituri, cu timpul inserate şi prelucrate artistic în poezia epică. Epopeea a păstrat mereu vie în cugetul grecilor amintirea războiului dintre Argos şi Theba, marea expediţie pentru cucerirea Troiei. Aristocraţia gentilică a încurajat recitările despre faptele de arme şi genealogiile ilustre plăsmuite de rapsozi pentru eroii care luptaseră sub zidurile Thebei sau sub cele ale Troiei, eroi din care pretindea că se trage. Cetăţile-stat, în perioada lor de formare şi întărire, doresc, de asemenea, prin legende sau mituri, să argumenteze, în certurile de care sunt dezbinate, drepturile pe care le au asupra unui ţinut sau asupra unui sanctuar.

În secolul al VII-lea î.e.n., apar însă în regiunile cele mai înaintate în consolidarea relaţiilor de producţie sclavagiste şi primele notări în proză cu caracter istorico-geografic. Începuturile acestea, foarte timide încă, reprezintă totuşi o reacţie faţă de spiritul laudativ şi revendicator al poeziei epice. Proza, cu excepţia încercărilor de transpunere în proză a poemelor genealogice, se mulţumea cu simple notări despre oameni, locuri, particularităţi regionale, climă etc., folositoare noilor pături de stăpâni de sclavi, care se ridică împotriva pretenţiilor de stăpânire atotputernică a ginţilor aristocrate.

Schimbul intens al polisurilor greceşti cu ţinuturile unde înfiinţaseră colonii în veacul al VIII-lea, contactul cu regatele orientale, cu Egiptul îndeosebi, învăţase între timp pe greci – care adaptaseră scrierea feniciană la limba lor încă din secolul al IX-lea[1] – că amintirea evenimentelor de seamă şi numele personalităţilor marcante se pot păstra şi în alt chip decât acela al tradiţiei poetice. Sub influenţa

---

[1] A. Gercke, *Zur Geschichte des ältesten griechieschen Alphabets,* în „*Hermes*”, XLI, pp. 540 şi urm.

celor văzute în Lydia, Babilon, Egipt – unde existau arhive regale, arhive ale templelor, liste cronologice oficiale, inscripţii povestind faptele monarhilor – apar şi în Grecia, sporadic la început, tot mai des spre sfârşitul secolului al.VI-lea î.e.n., astfel de arhive, cronici (*ἀναγραφαί*) şi inscripţii.

Aceste însemnări oficiale nu se confundă cu *scrierile literare istorico-geografice,* cu toate că se dezvoltă paralel cu ele. Din punct de vedere al conţinutului, listele oficiale se limitau cu stricteţe la consemnarea numelor şi faptelor *locale* şi la menţionarea progreselor legislative acolo unde triumfau tiraniile sau regimurile democratice. Comentarii de orice altă natură lipsesc din scrierile în proză cu caracter oficial. Stilul lor era sec, cu un ton informativ. O astfel de cronică locală trebuie să fi cunoscut Herodot în Samos. Asemenea cronici au existat şi în Ionia, unde, cu un cuvânt dialectal, erau numite *ὥροι* – „ani” (adică „însemnări anuale”), în Argos, în Attica. La Atena, încă din secolul al VI-lea se alcătuieşte o listă a vechilor regi attici, cuprinzând cinci nume: Cecrops, Erechteus, Pandion, Egeus şi Theseus, listă utilizată de Herodot şi Pherecydes; aşa-numitele *Ατθίδες*- „cronici attice” nu este exclus să fi existat şi ele în secolul al VI-lea.

Cele dintâi scrieri în proză cu caracter istorico-geografic, rod al strădaniei oamenilor de litere doritori să suplinească rolul poeţilor epici, sunt influenţate de însemnările oficiale, devenind de multe ori un fel de parafrazare a lor; ele oscilează între moştenirea culturală a trecutului (poezia epică) şi noul spirit ştiinţific care cere oarecare exactitate. Majoritatea titlurilor acestor scrieri era tot cel de *γενεαλογίαι* (Genealogii) şi *κτίσεις* (Întemeieri) ca în poemele epice cu titluri analoage; legătura cu strămoşul legendar se păstra, detaliile mitice abundau. Cu toate acestea, în părţile care tratau probleme de actualitate, contemporane chiar autorului, un progres ştiinţific se înregistrează în mod neîndoielnic. Paralel cu experienţa venită din Orient şi apariţia cronicilor oficiale în Grecia, în primele scrieri istorico-geografice în proză cu caracter

literar se remarcă o vădită preocupare spre stabilirea unui criteriu cronologic, strângerea unui material exhaustiv cu scopul informării cât mai complete a cititorului, stabilirea unei metode de lucru; acestea sunt numai câteva din meritele prozei istorico-geografice.

În această lăudabilă strădanie, cei dintâi istoriografi greci întâmpină mari greutăţi. În primul rând, şi poate nu fără dreptate, ei nu se pot dispensa de datele tradiţiei epice; ceva mai mult chiar, nu se pot desprinde total de substratul ei legendar şi mitic, pe care totuşi se străduiesc să-l interpreteze. Aşa, de pildă, Hecataios îl citează printre izvoarele sale pe Hesiod[1] iar Herodot ia în derâdere pretenţiile aceluiaşi Hecataios de a număra printre strămoşii săi un zeu[2]. Din lipsa altor izvoare scrise, tradiţia epică rămâne aproape singurul mijloc de informare care stă la dispoziţia cercetătorilor pe tărâm istoric, liste cronologice neexistând încă în multe părţi ale Greciei sau fiind de dată foarte recentă. Lacunele, confuzia, amestecul de fantastic şi real, caracteristic acestei tradiţii, fac imposibilă stabilirea unui criteriu cronologic general valabil. Singurul criteriu cronologic existent în secolul al VI-lea î.e.n., utilizat şi de Herodot, este acela al *generaţiei* (*γενεή*) . Trei generaţii împlinesc un secol. Dar acest criteriu este elastic şi variază de la autor la autor. Până pe vremea lui Thucydides chiar, care recunoaşte deschis această greutate[3], adică până la sfârşitul secolului al.V-lea î.e.n., problema fixării,unui criteriu cronologic nu se rezolvase încă în istoriografia greacă[4]. În consecinţă, istoriografii timpurii sunt novoiţi să se orienteze după *listele monarhiilor orientale.* Herodot însuşi, când nu întrebuinţează ca unitate de măsură *generaţia omenească* (*γενεή*), după sistemul genealogiilor, s-a orientat după monarhiile lydiene şi medo-persane.

Găsindu-se la răspântia diferitelor ramuri ale tradiţiei epice sau orale, siliţi să dibuie printre date nesigure, primii

---

[1] FHG Müller, fr. 334.

[2] *Op. cit.*, cartea a II-a, cap. CXLIII.

[3] Cartea, I, cap. XCVII.

[4] Ulterior, principalul criteriu cronologic în istoriografia greacă au fost listele arhonţilor eponimi din Attica, niciodată însă singurul.

istoriografi greci trebuie să desfăşoare o muncă grea, să dea dovadă de pricepere şi agerime a minţii. De aici a provenit şi numele noii discipline care se înfiripă cu precădere în Ionia: *ίστορίη* – „cercetare”, expunere a cercetărilor. Cuvântul, o abstractizare de la *ίστωρ* exprimă ideea consemnărilor empirice, opunându-se cuvintului *έπιστήμη* – „ştiinţă”[1]. Noile condiţii de viaţă din secolul al VI-lea îngăduie „istoricilor”[2] din Ionia să treacă la tratarea unor subiecte vaste, străine de istoria Greciei. Cum era şi firesc, ionienii învecinaţi cu Orientul sunt şi cei dintâi care se încumetă să încerce astfel de compoziţii. În Ionia apar în limba greacă istorii ale Lydiei *(Lydiaca)* şi ale Persiei *(Persica).* Herodot însuşi, se presupune, a pornit, la compoziţia vastei sale opere, concepând-o întâi ca o *Persica* şi abia ulterior a fuzionat materialul strâns în vederea unei istorii a Persiei cu material privind istoria Greciei[3]. Două sunt meritele capitale ale unor astfel de lucrări: în primul rând *istoriile* lydiene, asiriene, persane etc., scrise în limba greacă, introduceau pe cititorul grec într-o problematică inedită, îi ofereau o variaţie instructivă faţă de legendele genealogice autohtone; în al doilea rând, în aceste lucrări apar pentru prima oară consideraţii despre *structura politică* a marilor state orientale, în comparaţie cu cea a polisurilor greceşti. Lucrul este demn de semnalat. Un atare punct de vedere n-a existat niciodată în istoriografia orientală, care s-a mulţumit, să fie strict pragmatică. Primele lucrări de *istorie politică* aparţinând istoriografiei greceşti deschid o eră nouă în istoriografia antică. Curiozitatea vie a cercetătorilor doritori să-şi informeze cât mai larg cititorii a atins o sumedenie de domenii; geografia, etnografia, sociologia, ştiinţele naturii ş.a., dar cel mai preţios rezultat pe care l-a obţinut a fost acela al fundamentării istoriei politice. Pentru compunerea unor astfel de opere se cerea o informare cu mult mai largă decât cea necesară unor *genealogii* sau *întemeieri.*

---

[1] Schmid-Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur,* vol. I, Beck München, 1929, p. 687

[2] Cu privire la numele ce şi-l dădeau „istoricii”, vezi p. LXXII.

[35] Vezi mai jos, cap. III, p. (LXVIII.

Cercetătorul („istoricul”), are acum datoria să consulte arhivele existente, să examineze locurile şi oamenii despre care intenţionează să scrie, să descopere toate particularităţile interesante. Spre deosebire de pragmatismul şi servilismul faţă de monarhul autocrat, ale cărui fapte erau consemnate în arhivele orientale, de viziunea îngustată de dogmele teocratice din istoriografia ebraică[1], cercetătorul grec din polisurile unde apăreau forme de viaţă cu caracter progresist are, în plus, şi deplina libertate de mişcare în câmpul interesului pe care-l poartă oamenilor, felului lor de viaţă, locurilor unde trăiesc.

Cea mai sigură informare pe acea vreme rămânea *autopsia,* (constatarea la faţa locului). Preferând-o ştirilor „din auzite” (*άκοή*) „istoricii” întreprind călătorii îndepărtate şi obositoare.

Aşa a procedat Hecataios, aşa a procedat şi Herodot. O dată cu extinderea cercetărilor, se impune definitiv şi *metoda comparativă.* Pentru lămurirea cititorilor, „istoricul” se simte dator să raporteze mereu datele noi culese la realităţile locale, cunoscute de cititor. Desigur, găsirea *adevărului* (*άλήθειά*) devine o problemă deosebit de spinoasă. Ştirile culese sunt multiple, adesea se contrazic. O verificare concretă, aşa cum a făcut-o Thucydides, care a plănuit chiar de la începutul războiului peloponesiac să urmărească desfăşurarea evenimentelor în anii ce aveau să vină, nu e întotdeauna cu putinţă.

Îngrămădirea amorfă de material adunat din arhivele şi cronicile ţărilor străine, din povestirile oamenilor „de încredere”, din relatările călăuzelor, sileşte pe cercetător să aleagă, să judece informaţiile, datele, evenimentele etc. În cercul lărgit al problemelor de care se izbesc, „istoricii” nu se mai pot mulţumi cu simpla expunere a variantelor, deşi această metodă, care dăinuia până lâ Herodot[2], n-a fost niciodată deplin părăsită. De asemenea, în lucrările celor dintâi „istorici” se găsesc şi cele dintâi încercări de

[1] Jakob Burckhardt, *Griechische Kultur,* Berlin, 1941, p. 240.

[2] Vezi, de pildă, cartea a VII-a, cap. CLII: „*Se cuvine ca eu să relatez toate câte se povestesc*”.

prelucrare critică a tradiţiei, cu toate că trebuie să ţinem seamă de caracterul profund naiv al acestei critici, care adesea se împletea cu vederi mistico-religioase (ca, de pildă, la Xanthos din Lydia, Hellanicos din Lesbos) şi cu o interpretare raţionalistă a miturilor[1].

Cât priveşte ţelul pe care-l are în vedere istoriografia ionică în această perioadă, simpla informare, desluşirea adevărului, nu mai mulţumesc pe cei dintâi „istorici". Chiar din consemnările modeste ale analiştilor locali se desprinde şi o altă ambiţie: aceea de a lăsa nemuritoare în amintirea oamenilor faptele măreţe care au acoperit de glorie pe cei ce le-au săvârşit. În afară de acest ţel – pomenit de Dionysios din Halicarnas, când discută despre istoricii care au precedat pe Herodot[2], mărturisit, de altfel, şi de Herodot însuşi[3] – începuturile istoriografiei ionice sunt cu totul libere de orice altă tendinţă politică.

Având în vedere faptul că istoriografia timpurie urmăreşte imortalizarea momentelor însemnate şi ale marilor figuri, se ridică în mod acut problema *veracităţii* şi *obiectivităţii* primelor scrieri istorice. S-a observat, şi pe bună dreptate, că mânuirea datelor culese prin cercetări, dar mai ales alcătuirea *genealogiilor* şi *întemeierilor* erau adeseori falsuri voite. Discursuri atribuite unor personaje, relatări despre constituţii sau corpuri de legi etc. reprezentau, la rândul lor, în majoritate, simple ficţiuni[4]. Şi, cu toate acestea, în ansamblul ei, istoriografia antică greacă se vădeşte mai obiectivă decât notările marilor inscripţii şi ale arhivelor orientale, care privesc orice alt popor străin drept un duşman sau un adversar de calitate inferioară. Superioritatea istoriografilor greci antici constă în *spiritul mai obiectiv* cu care privesc esenţa lucrurilor, în capacitatea de a considera lumea în aspectul ei general, în interesul real pe care l-au depus pentru orice formă de

---

[1] *Istoria literaturii greceşti* (sub redacţia lui S. I. Sobolevski), vol. II, Editura Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., 1955, p. 24.

[2] *Despre Thucydides,* cap. V. .

[3] *Op. cit.*, cartea a II-a, cap. I.

[4] Jakob Burckhardt, *op. cit.*, p. 242.

organizare şi activitate omenească locală sau străină. Oamenii care se ocupă cu cercetări istorice caută să popularizeze tot ceea ce este interesant şi bine de ştiut. Lăudând sau criticând deopotrivă pe monarhii sau pe oamenii de seamă greci şi străini, „istoricii” antici greci caută, să generalizeze experienţe de viaţă şi să tragă învăţături valabile pentru toată umanitatea.

Dacă, din punct de vedere politic sau religios, „istoricii” dinaintea lui Herodot, ca şi Herodot de altfel, n-au avut de suferit nici o constrângere, ei erau totuşi pândiţi de o altă primejdie: notarea a tot ce este anecdotă, fabulă, miracol[1]. *Genul novelistic* se dezvoltase în literatura greacă aparte de istoriografia propriu-zisă. Cu toate acestea, „istoricii” ionieni n-au depăşit niciodată graniţa dintre expunerea ştiinţifică şi povestirea novelistică sau miraculoasă. Va fi meritul istoriografiei attice să depăşească această graniţă; din nefericire, spiritul ştiinţific introdus mai ales de Thucydides în istoriografie nu a prevalat, epoca elenistică acordând, dimpotrivă, o preferinţă exagerată anecdoticei şi retorismului.

O trecere în revistă a stadiului celui mai vechi al istoriografiei greceşti se află la Dionysios din Halicarnas[2]. Vechii „istorici” se denumeau pe ei înşişi *λογοποιοί* – „prozatori”, deosebindu-se prin acest nume de făuritorii de versuri: poeţii. Aşa îl numeşte Herodot în cartea a II-a, cap. CXLIII, pe Hecataios. Thucydides încă, incluzând pe Herodot, a numit pe predecesorii săi *λογογράφοι*[3]. Termenul nu se deosebeşte cu nimic de *λογοποιοί*.

Denumirea dată de Thucydides s-a încetăţenit în terminologia ştiinţifică modernă, dar Herodot, având în vedere vastitatea operei sale, filonul de informaţie exactă care o străbate, nu poate fi considerat printre logografi. Herodot este o personalitate aparte, în a cărui operă sunt întrunite pe plan superior însuşirile istoriografiei precedente

---

[1] Vezi mai jos, p. CIV.

[2] *Op. cit.*, cap. V. Cf. Strabo, *Geografia,* cartea I, cap. XXVI.

[3] *Op cit.*, cartea I, cap. XXI, 1, cf. cap. XXII, 4; cap. XCVII, 2. Istoricii de mai târziu erau numiţi in textele greceşti *τυγγραφείς*.

şi contemporane lui, depăşind însă în mod detaşat – ca proporţii, plan, concepţie – tot ce se scrisese înaintea sa. Este curioasă severitatea cu care Thucydides l-a judecat pe Herodot, severitate ce rezultă din însăşi tăcerea cu care istoricul atenian învăluie numele marelui său predecesor. Herodot a fost primul istoric care a izbutit să scrie o istorie cu caracter totodată universal şi elenic. Această izbândă incontestabilă nu ar fi putut fi însă adusă la îndeplinire fără de lungul şir de „istorici” (logografi) care i-au deschis drumul.

Din acest şir se desprind cu osebire câteva figuri care merită să fie menţionate. Printre cei mai vechi logografi ionieni se citează numele lui Cadmos din Milet care a avut ambiţia să scrie *Întemeierile* (*χτίσεις*) tuturor cetăţilor confederaţiei ionice. Dacă, într-adevăr, opera lui Cadmos cuprindea patru cărţi, cum susţine tradiţia elenică, lucrul este îndoielnic. La sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. şi începutul celui de-al V-lea, istoriografia ioniană face însă un salt însemnat, odată cu apariţia, lucrărilor lui Hecataios. Aparţinând aristocraţiei milesiene, Hecataios, ca şi Herodot mai târziu, nu se poate desprinde total de spiritul şi vederile păturii căreia îi aparţinea, dar se integrează fără nici o şovăire mişcării intelectuale progresiste din Ionia.

În împrejurările grele prin care a trecut Ionia răsculată împotriva lui Darius, Hecataios a dat dovadă de clarviziune politică. Întocmai ca şi Themistocles în Attica, Hecataios şi-a dat seama că perşii nu puteau fi loviţi decât printr-un atac pe mare[1].

El s-a opus atacului îndreptat împotriva Sardesului care n-a dat nici un rezultat practic. Ulterior, a fost purtătorul de cuvânt al intereselor ioniene pe lângă satrapul Artaphernes şi a obţinut, în schimbul unor mari sume de bani, menţinerea constituţiilor proprii în cetăţile Ioniei. După anul 490 î.e.n. nu mai avem nici o ştire despre Hecataios.

Bărbat de o inteligenţă superioară, care a călătorit prin Asia şi Egipt, Hecataios a arătat un deosebit interes locurilor şi istoriei locurilor pe care le-a vizitat. Cercetările

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXXVI. '

ştiinţifice ale filozofilor materialişti greci, aplicările practice ale acestor cercetări, descrierile de călătorii ale altor înaintaşi ai săi, necunoscuţi nouă, l-au interesat în mod deosebit[1]. Datele aflate de înaintaşii săi, Hecataios nu le acceptă cu ochii închişi. El este unul din remarcabilii promotori ai atitudinii critice în istoriografia antică greacă: „*Hecataios din Milet grăieşte următoarele: cele ce urmează le scriu aşa cum cred că este adevărul; căci povestirile grecilor sunt numeroase, şi, după părerea mea, ridicole*”[2] – aşa sună o celebră reflecţie a lui Hecataios.

Primele scrieri ale lui Hecataios, dintre care se cunosc *Genealogiile*[3], nu se deosebeau fundamental de scrierile similare ale vremii. *Genealogiile* erau încă puternic ataşate epicii genealogice şi aveau punctul de pornire în lumea „generaţiilor” mitice.

Opera de căpetenie a-lui Hecataios, al cărei titlu exact nu se cunoaşte, a fost o operă de un caracter mai ales geografic, concepută în două părţi osebite: 1) Europa şi 2) Asia. După felul cum vorbeşte autorul despre propria-i lucrare, se pare că o intitula simplu *Περιήγησις (Periegeza* – călătorie), sau *Περιοδος γής* (Călătorie în jurul pământului).

.

Părerea lui Hecataios despre forma pământului, combătută mai târziu de Herodot[4], era inspirată din lectura Lui Homer. După expunerea lui Hecataios, pământul are forma unui talger înconjurat de fluviul Okeanos. Hecataios credea că graniţa dintre Asia şi Europa este – constituită de fluviul Phasis (din Caucaz) care se azvârle în cursul nordic al fluviului Okeanos. Despre Libya, al treilea continent pomenit de Herodot[5], Hecataios nu scrie nimic. Egiptul, pe care-l mărgineşte la ţinutul Deltei[6], Hecataios îl include în

[1] Despre aceşti călători, vezi Herodot, *op. cit.*, cartea IV, cap. XXXVI.
[2] FHG Müller, fr. 332.
[3] În patru cărţi.
[4] Cartea a II-a, cap. XXIX.
[5] Cartea a IVa, cap. XLV. În acelaşi capitol, Herodot expune delimitarea continentelor făcută de predecesorii săi, menţionând şi părerile lui Hecataios.
[6][2] Hecataios este cel care a numit prima oara Egiptul ,,*un dar al Nilului*”,

Asia, ca şi nordul Africii, de altfel. Tot din epopeea homerică reţine Hecataios şi informaţia despre populaţiile fabuloase care locuiesc dincolo de graniţele până la care pătrund oamenii; din legendele Egiptului acceptă, în schimb, pe cele referitoare la insulele plutitoare[1].

Totuşi, Hecataios nu este pe deplin tributarul geografiei homerice. Efervescenţa progreselor în domeniul ştiinţei şi al tehnicii îl îndeamnă să ia seama la tot ce se petrece în jurul său. După modelul lui Anaximandros, ale cărui lucrări cu siguranţă le-a cunoscut, încearcă şi el să desemneze o hartă a lumii cunoscute *σίκουμέγη* pe care se sileşte s-o compună după constatări empirice. Această încercare are o semnificaţie deosebită.

Depăşind cercetările istorico-geografice locale, cât şi lucrările călătorilor care se mărgineau la descrierea ţărmurilor continentelor, Hecataios, în opera pe care a scris-o, are o perspectivă geografică infinit mai vastă, căutând să cunoască şi interiorul ţinuturilor pe care le-a vizitat, *Periegeza* sa întrece în mod detaşat tot ce se scrisese până atunci în acest domeniu, aducând un simţitor aport în domeniul sintezei ştiinţifice şi a complinirii datelor cunoscute prin material obţinut pe calea cercetărilor empirice. Herodot a lărgit încă şi mai mult baza creată de Hecataios, introducând *povestirea istorică propriu-zisă,* pe o durată de zeci de ani şi pe un plan internaţional. Fără realizările cu totul remarcabile ale corifeului logografilor ionieni, opera lui Herodot nu ar fi putut ajunge la nivelul ştiinţific pe care l-a atins.

Din restul logografilor ionieni, merită încă să fie citate câteva nume. În cartea a IV-a, cap. XLIV, Herodot îl menţionează pe Scylax din Carianda, exploratorul coastei de sud a regatului persan, respectiv a coastelor Arabiei scăldate de Oceanul Indian. La îndemnul lui Darius I, Scylax

---

fr. 279 Müller, cf. Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. V; fr. 278, pricina revărsării Nilului; fr. 292, pasărea fenix; fr. 293, despre hipopotam; fr. 294, despre crocodil etc.

[1] Cf. Herodot *op. cit.*, cartea a II-a, cap. CLVI. În această privinţă, H. Diels, *Hekataios und Herodot,* în „*Hermes*” XXII, 1888, pp. 420 şi urm. ;

este primul perieget care a lăsat o descriere a cursului Indusului şi a Arabiei – utilizată şi de Hecataios şi de Herodot. Scylax a introdus din belşug în povestirea sa părţi fanteziste, localizând în India popoare legendare şi personaje mitice.

Contemporani cu Herodot, deşi istoricul nu-i citează, au fost şi doi logografi care s-au preocupat de istoria Persiei, compunând fiecare în parte câte o *Persica,* anume Charon din Lampsacos şi Dionysios din Milet. În ce măsură a utilizat Herodot operele acestor logografi nu se poate şti, întrucât operele lor nu mai există. Plutarh îl opune pe Charon lui Herodot, ca izvor mai demn de încredere, căutând să discrediteze informaţia herodoteică[1]. Charon a insistat în expunerea sa asupra evenimentelor din timpul marii răscoale ioniene, opera lui reprezentând o paralelă la cartea a V-a a *Istoriilor* lui Herodot. Istoricul din Lampsacos, aşa cum va face şi Herodot ceva mai tâziu, a pus centrul de greutate al compoziţiei sale istorice pe evenimente contemporane lui, bine cunoscute, lăsând pe plan secundar trecutul îndepărtat, învăluit în legende. În opera lui Charon se găsesc şi unele încercări de critică istorică. Scriind o *Persica,* Charon a devenit implicit şi istoricul Ioniei, consemnând întâmplări care i-au privit deopotrivă pe perşi şi pe greci. El este şi autorul unei *Cronici a Lampsacosului* (*Ωροι Λαμφακηνώγ*).

Ceva mai tâziu decât Charon şi Dionysios, care aparţin primei jumătăţi a secolului al V-lea î.e.n., Xanthos din Lydia, originar din Sardes, a compus o istorie a Lydiei, *Lydiaca,* mergând cu expunerea până la domnia lui Cresus. Xanthos aparţinea unor pături. aristocratice lydiene elenizate; ca atare, a putut să scrie direct în greceşte o lucrare îndreptăţită să se bucure de succes. Lumea ioniană acorda un mare interes ştirilor despre regatul lydian din răsărit; înrobirea persană unea Ionia cu Lydia, iar influenţele de cultură materială şi spirituală care se stabiliseră între cele două regiuni erau din cele mai trainice. Fiind lydian, Xanthos avea avantajul de a putea utiliza în original

[1] Plutarh, *Despre reaua-credinţă a lui Herodot,* cap. XX şi XXIV.

izvoarele scrise în limba maternă. Aducându-le prin intermediul scrierii sale în limba greacă la cunoştinţa oamenilor de cultură ai Greciei, care se interesau de probleme istorice, Xanthos le făcea un mare şi real serviciu. Întocmai ca şi logografii ionieni, Xanthos a utilizat Ja rândul lui legendele locale, mituri, tradiţii vechi, notând şi anumite lucruri din domeniul ştiinţelor naturii.

Ultimul din seria logografilor greci este tot un contemporan cu Herodot, anume Hellanicos din Lesbos. Hellanicos a scris peste treizeci de lucrări; lipsită de titluri şi împărţire pe cărţi, imensa operă a lui Hellanicos a fost clasificată de gramaticii elenistici. După conţinut, un prim grup cuprindea lucrări mitografice, încă foarte legate de *Genealogiile* epice; un al doilea grup, lucrări etnografice (horografii) cu bogate digresiuni geografice şi istorice *(Aigiptiaca, Persica, Scitica, Despre Lydia, Aiolica, Lesbica, Argolica, Boiotica* etc.), din care unele aveau îndeosebi un caracter sociologic *(Despre popoare, Numele popoarelor, Întemeieri, Moravuri barbare* etc.); un al treilea grup cuprindea cronici locale, din care cea mai cunoscută era o *Atthidă Ατθίς* folosită poate de Thucydides[1]. Herodot l-a utilizat pe Hellanicos în pasajele din cartea I referitoare la Attica, sau a urmat o sursă comună.

Cele mai importanţe lucrări ale lui Hellanicos aparţin grupului al doilea, alcătuind, în realitate, o serie de monografii. Aceste lucrări erau concepute pe planul epuizării materialului privitor la o singură regiune sau ţară. Hellanicos a fost unul din promotorii *istoriei regionale κατά μερος*. Monografiile istoricului din Lesbos se împărţeau în „elenice” şi „barbare”[2]. Cele „barbare”, care tratau subiecte asemănătoare cu conţinutul unora din cărţile *Istoriilor* lui Herodot, ne referim în special la *Aigiptiaca, Persica* şi *Scitica,* sunt destul de bine cunoscute din fragmentele rămase pentru a îngădui o apropiere cu opera lui Herodot. Întocmai ca Hecataios şî Herodot, Hellanicos a

---

[1] Această grupare a operelor lui Hellanicos aparţine lui Gudeman, art. *Hellanikos,* în Pauly-Wissowa, *Real Enziklopädie,* col. 114 şi urm.
[2][2] Dionysios din Halicarnas, *op. cit.*, cap. V.

compus aceste monografii pe baza consultării unor lucrări premergătoare şi a cercetărilor directe. Uneori, informaţia lui Hellanicos s-a dovedit mai amplă şi mai bine pusă la punct decât cea a lui Herodot. Iată, de pildă, comparaţia făcută de M. Rostowtzev[1] între *Scitica* lui Hellanicos şi unele capitole corespunzătoare din cartea a IV-a a *Istoriilor* lui Herodot. Urmând pe Hecataios, lucru pe care Herodot nu l-a făcut, Hellanicos s-a interesat de ambele părţi ale Sciţiei, şi europeană şi asiatică. Îndreptându-şi atenţia spre neamurile scite care s-au întins către poalele Caucazului, informaţiile lui Hellanicos corespund în multe privinţe cu datele izvoarelor orientale. Eliminând tendinţa de idealizare a sciţilor, împrumutată de Herodot din cercurile apollinice, la Hellanicos se găsesc, în schimb, detalii mai numeroase despre dezvoltarea culturii materiale a sciţilor. Vorbind despre prelucrarea fierului, Hellanicos o socoate o invenţie scită[2]. Altă dată, în schimb, spiritul critic al lui Herodot se dovedeşte totuşi superior faţă de credulitatea lui Hellanicos: în cap. LXVI din cartea a IV-a, Herodot neagă existenţa hiperboreenilor, admisă de Hellanicos.

O lucrare care merită să fie relevată din şirul operelor cu caracter ştiinţific din secolul al V-lea î.e.n. este aceea scrisă de un perieget cu mult simţ de observaţie şi curiozitate neobosită – numit convenţional Pseudo-Hippocrates. Lucrarea se intitula *Despre vânturi, locuri şi ape* (*Περί ἀέρου, τοπων καί ὕδάτων*) dar interesul cercetătorului era mult mai exţins decât obiectele de cercetare sugerate de titlu. Lucrarea este contemporană *Istoriilor* lui Herodot, poate chiar ceva mai târzie[3]. În opera herodoteică, aşa cum &. cazul, de pildă, în cartea a II-a, cap. LXXVII, sau în cartea a IV-a, cap. XVII-LVIII, care conţin descrierea Sciţiei, se întâlnesc nenumărate apropieri cu

---

[1] *Skythen und der Bosforus,* Leipzig, Berlin, 1931, pp. 21-22.

[2] Urmând de altfel, tradiţia hesiodică. Cf. Hesiod, *Fragmente,* fr. 176, ed. Rzach. Părerea, că prelucrarea fierului îşi are aria de răspândirc în ţinutul chalibilor, un neam asiatic care trecea drept scit, era curentă in Grecia veche.

[3] Prima parte a lucrării,a fost tradusă in româneşte de dr. C. Săndulescu sub titlul *Despre aer, ape şi locuri,* Bucureşti, 1940.

subiectul lucrării lui Pseudo-Hippocrates. Acest paralelism se explică prin existenţa şi înflorirea şcolii materialiste de *φυσιολόγοί* „fiziologi”[1] (naturalişti) ionieni, care, de la preocupări de ordin cosmogonic, evolua in secolul al V-lea î.e.n. spre îmbrăţişarea celor mai variate aspecte din ştiinţele naturii. Integrarea unor asemenea probleme într-o operă de istorie corespundea pe deplin unuia din ţelurile propuse de „istoricii” vechi; informarea cât mai desăvârşită.

*

* *

Dezvoltată în cercul de cercetări întreprinse de gânditorii materialişti ionieni, care s-au străduit să tălmăcească începuturile şi substratul material al lumii şi al vieţii, tânăra istoriografie greacă se străduie să-şi găsească, un mod propriu de exprimare. Proza ştiinţifică, filozofică, îi oferea, în parte, stilul sec, de o mare economie de cuvinte, lipsit de înfloriturile figurilor stilistice. Cu toate acestea, continuând să scrie *genealogii, întemeieri,* povestiri despre ţări îndepărtate şi necunoscute, „istoricii” nu s-au simţit îndestulaţi cu mijloacele de expresie ale prozei strict ştiinţifice. Pentru captarea interesului, pentru desfătarea cititorului, istoricii-prozatori au simţit că nu este suficient să li se adreseze cititorilor într-o formă lipsită de orice farmec, total desprinsă de încântarea sădită în suflete de poemele epice. Din aceste motive şi ţinând seama de faptul că proza istorică a fost o directă continuare a poeziei epice, chiar de la început logografii au făcut mari concesii legendei, mitului, povestirii. E drept că toată această parte de legendă, care abundă în primele lucrări ale logografilor, e oarecum mai sistematizată, povestită mult mai sobru decât în epopee. Tendinţa spre *tipizare,* vădită încă din povestirea mitică, se întăreşte în proza istorică. Tipuri de figuri ilustre, mitice şi reale, cât şi întâmplări tipice se repetă în scrieri diferite şi la autori diferiţi. Generalizarea care rezultă din asemenea tipizări capătă valoarea unui mijloc de comunicare a adevărului. Acest mijloc, bineînţeles artistic,

---

[1] Denumirea de *fiziolog φυσιολόγο*ς aparţine lui Aristotel, *Physica,* III, 4. Cuvântul are un sens opus celui de *mitograf.*

are merite incontestabile pentru cunoaşterea epocii şi a mentalităţii oamenilor[1]. În secolul al V-lea î.e.n., pe măsură ce trec anii, partea mitografică scade din ce în ce, fiind înlocuită cu povestiri din viaţa obştească şi privată. *Anecdotele-novele* iau pe nesimţite locul legendei fantastice şi a mitului[2].

Din caracterul compozit pe care l-a căpătat opera istorică timpurie, ca urmare a condiţiilor în care s-a ivit, a rezultat un amestec de stiluri lesne de observat, sensibil în cel mai înalt grad traducătorilor: 1) un stil cu pretenţii ştiinţifice, care se înfăţişează când simplu şi limpede, când pretenţios, încâlcit şi greoi; 2) stilul uşor, graţios, încântător al povestirii pe care nu te poţi opri să nu o citeşti până la capăt. Pasajele cu pretenţii ştiinţifice sunt, din nefericire, cele mai obscure, mai ales acolo unde este vorba de explicarea fenomenelor naturale[3]. Din acest punct de vedere, strict literar, influenţa novelisticii asupra prozei istoriografice a avut un rol pozitiv.

Dialectul în care sunt scrise primele „istorii” în proză este dialectul ionic, lucru de înţeles dacă se are în vedere dezvoltarea istoriografiei ionice. Chiar prozatorii care nu sunt ionieni, ca Acusilaos din Argos, de pildă, sau Hellanicos din Lesbos, întrebuinţează acelaşi dialect, devenit tradiţional pentru proză. Legătura strânsă dintre epopee şi istoriografie se face simţită şi în limba scrierilor istorice. Reminiscenţele homerice, care pot fi găsite la tot pasul în lirica secolului al VI-lea î.e.n. se întâlnesc şi în proza istorică, imprimându-i pe alocuri un caracter arhaizant, sensibil chiar şi pentru cititorul modern.

III. VIAŢA ŞI OPERA LUI HERODOT

---

[1] În această privinţă A. Dovatur, *Stilul de povestire şi stilul ştiinţific la Herodot,* Editura Universităţii din Leningrad, 1957, pp. 75 şi urm.

[2] De pildă în cartea a II-a, cap. XVII şi urm.

[3] Vezi, de pildă, Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XVII şi urm.

1. Locul pe carc-l ocupă Herodot în istoriografia greacă şi concepţia lui ideologică

Istoriile lui Herodot cuprind multe din scăderile, din şovăielile operelor precedente sau contemporane istoricului, dar întrunesc şi remarcabile progrese.

La capitolul scăderi trebuie menţionată în primul rând incapacitatea lui Herodot de a se rupe total de mitografia propriu-zisă, lipsa oricărei noţiuni, oricât de elementară, despre legitatea procesului istoric, neînţelegerea cauzalităţii acestui proces. La acelaşi capitol se cuvine să fie adăugat felul cum şi-a cules uneori Herodot informaţia, lipsa unui criteriu cronologic, îngrămădirea de anecdote, şi altele. Lista, desigur, s-ar putea prelungi.

Opera istoricului din Halicarnas este, cu toate acestea, o lucrare deosebită de ce se scrisese până atunci. Meritul rezultă din vastitatea materialului prelucrat într-o compoziţie unitară, care echivalează cu o *istorie universală,* şi din introducerea elementelor de *istorie politică*[1]*.* Alţi istorici aparţinând secolului al V-lea î.e.n., bunăoară Hellanicos, s-au dovedit poate mai harnici şi mai circumspecţi în cercetările pe care le-au întreprins. Nimeni până la Herodot nu a sudat însă într-o operă unitară, cu un plan chibzuit destul de bine, *istorii* disparate, tratând despre Asia, Africa şi Europa[2].

Dionysos din Halicarnas a sesizat cu perspicacitate această superioritate a lui Herodot asupra contemporanilor săi care scriau „istorii parţiale”: „*Herodot din Halicarnas* – a scris Dionysios despre compatriotul său – *născut cu puţin timp înaintea războaielor persane*[3]*, a trăit până la izbucnirea războiului peloponesiac; el a introdus în cea mai mare măsură şi în chipul cel mai strălucit metode de depunere pragmatică, preferând să scrie nu istoria unei*

---

[1] Cap. XCIX şi urm. din cartea a II-a, de pildă, tratează pe larg despre istoria politică a Egiptului, începând cu epoca mitologică.

[2] Herodot a introdus în *Istoriile* sale şi unele detalii privind partea occidentală a lumii antice cunoscute, de exemplu menţionarea izvoarelor Istrului, cartea a IV-a, cap. XLIX.

[3] Mai precis, înaintea celui dc-al doilea război medic.

singure cetăţi, nici a unui singur popor, ci să adune laolaltă multe şi osebite fapte şi din Europa, şi din Asia în cuprinsul unui singur tratat[1] *(el şi-a început expunerea de la dinastia lydiană şi a coborât până la războiul persan, reunind într-o singură scriere toate faptele de seamă săvârşite de eleni şi de barbari în două sute douăzeci de ani); în privinţa stilului, a însumat toate calităţile moştenite de la istoricii care l-au precedat*"[2].

Comparativ cu Charon din Lampsacos sau Xanthos, la Herodot *faptele* elenilor şi barbarilor nu numai că sunt mai amplu povestite, devenind subiectul principal al operei istorice, dar sunt şi superior comentate. Această depăşire nu ar fi fost poate realizabilă fără contactul îndelungat care l-a apropiat pe Herodot de viaţa culturală a Atenei, de problemele frământate în cercurile de aici, aceleaşi care au creat şi condiţiile pentru apariţia unui istoric de talia lui Thucydides. Până şi interesul arătat de Herodot pentru diversitatea regimurilor sociale şi politice pe care le-a cunoscut a fost cu siguranţă întărit şi alimentat cu idei fecunde provenite din aceleaşi cercuri.

Din punct de vedere ideologic, Herodot a devenit cu timpul partizanul democraţiei sclavagiste ateniene, cu toate că poziţia sa de clasă ar fi putut sa-l determine să adopte o altă atitudine.

La Halicarnas, unde la începutul secolului al V-lea î.e.n. mai dăinuia încă tirania susţinută de perşi, familiile aristocraţiei locale de origine elenă sau elenizate luptau din răsputeri pentru răsturnarea tiraniei. Faptul că Herodot, un aristocrat nevoit şă-şi părăsească patria în urma luptelor politice, a purtat totuşi o admiraţie neţărmurită Atenei, se explică prin două perioade din biografia lui Herodot: anii când democraţia ateniană a sprijinit Halicarnasul să scuture jugul persan, timpul petrecut de Herodot la Atena, când a cunoscut personal pe Pericles şi toată pleiada de oameni de seamă ce-l înconjura. Herodot, în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., când s-au desfăşurat aceste

---

[1] În greceşte *πραγματεία*. *

[2] *Op. cit.*, cap. V.

evenimente din viaţa sa, a cunoscut o Atenă în plină glorie şi avânt economic, unde domnise şi domnea încă o mare dragoste pentru libertate şi egalitate între cetăţeni. Marea criză internă şi externă a sistemului democraţiei sclavagiste ateniene nu izbucnise, încă, iar tradiţia anilor 490–479 î.e.n. strălucea peste întreaga Grecie. Prestigiul de putere învingătoare de care se bucurase Atena era întărit de seria de victorii care stăviliseră definitiv accesul perşilor în bazinul răsăritean al Mediteranei. Ca om matur, ca istoric interesat de modul cum s-au desfăşurat luptele dintre perşi şi greci, soldate prin înfrângerea Persiei, Herodot a admirat fără rezerve rolul Atenei în organizarea apărării Greciei, rol care nu fusese văzut cu ochi buni de multe cetăţi greceşti, mai ales de Sparta. *„Aţi pornit acest război* – spun atenienilor nişte delegaţi spartani – *împotriva voinţei noastre. La început, gâlceava nu vă privea decât pe voi, acuma se întinde peste toată Grecia*”[1]. Istoricul din Halicarnas a privit lucrurile altfel. Consecvent, de-a lungul operei sale străbate unul şi acelaşi punct de vedere: el consideră războaiele medice drept o ciocnire între despotismul asiatic şi lumea greacă în ansamblul ei. Atena democratică a fost puterea care a înţeles pe deplin întreaga gravitate a situaţiei, singura care a luat măsurile de cuviinţă, mobilizând şi pe ceilalţi greci la lupta eliberatoare. Simpatia arătată de Herodot, în consecinţă, Atenei, mai ales în paginile ultimelor cărţi, este explicabilă şi prin calda înţelegere pe care istoricul, exilat din Halicarnas în urma luptelor politice locale, a aflat-o aici; tot atenienii au fost cei care i-au înlesnit aşezarea în Thurioi (sudul Italiei), de unde nu este exclus să fi revenit uneori în Attica.

În ce măsură Herodot a apreciat pozitiv *organizarea politică* ateniană, politica externă dusă faţă de aliaţi, e greu de spus. Ph. Legrand, în introducerea[2] scrisă la ediţia *Istoriilor* lui Herodot pe care a dat-o la iveală începând din 1932, e sceptic în această privinţă. Părerea filologului

[1] Vezi cartea a VIII-a, cap. CXLII.

[2] *Hérodote, Introduction. Notice préliminaire sur la vie et la personnalité d'Hérodote,* Paris, „*Les Belles Lettres*”, 1932, p. 105.

francez este că Herodot nu a confundat *organizarea democraţiei ateniene* cu *organizarea model* a unei cetăţi democratice pe care o pune în opoziţie cu guvernămintele tiranice şi cele despotice, *Isonomia* (egalitate deplină a cetăţenilor liberi în faţa legilor), despre care istoricul vorbeşte elogios în repetate rânduri, cum ar fi, de exemplu, în cartea a III-a, cap. LXXX (responsabilitatea magistraţilor, deliberările în comun) şi în cartea a V-a, cap. LXXVIII (prosperitatea economică decurge din organizarea politică pe bază egalitară), Legrand o consideră drept o noţiune ideală, scumpă lui Herodot, dar nu identică în ochii istoricului grec cu organizarea democraţiei sclavagiste ateniene.

Ţinând seama de rezervele lui Ph. Legrand, trebuie totuşi subliniat că Herodot nu a putut găsi întruchipate în altă cetate decât la Atena majoritatea trăsăturilor pe care le consideră caracteristice unei democraţii ideale antice. Atena nu se confunda total cu imaginea pe care Herodot şi-o făurise despre acel polis unde puterea este în mâinile poporului – e vorba de cetăţenii liberi –, dar cu siguranţă se apropie de acest ideal. Oricum, Herodot a devenit partizanul organizării democratice sclavagiste, în care a văzut pe bună dreptate sursa cea mai sigură a progresului social şi o chezăşie pentru înfruntarea primejdiilor dinafară.

Herodot a făcut şi elogiul Spartei, mai ales al Spartei ca mare putere înaintea izbucnirii războaielor medice. În descrierea evenimentelor, acolo unde Sparta a jucat un rol glorios, Herodot nu s-a ferit niciodată să-l releve, cu toate insinuările contrare ale lui Plutarh[1].

Niciodată însă Herodot nu a arătat că simpatizează regimurile politice de coloratură oligarhică, iar tiraniile, în pofida rândurilor frumoase pe care le-a scris despre Polycrates[2], îi erau odioase, deoarece el le-a cunoscut în faza lor finală, de absolutism, urâte de masele populare. Iată ce scrie Herodot despre Atena în cartea a V-a, cap.

[1] Presărate ia lucrarea *Despre reaua-credinţă a lui Herodot.* Partinitatea lui Plutarh este, de pildă, infirmată de pasajele elogioase cu privire la spartani, scrise de Herodot în cartea a VII-a, cap. CII–CIV; cartea a IX-a, cap. LXXI etc.

[2] Cartea a III-a, cap. CXXII, CXXV.

LXVI: „*Atena, care era mare şi înainte vreme, când a fost izbăvită de tiranie a devenit şi mai mare*”[1]. În aceeaşi carte, Herodot condamnă cu hotărâre sprijinul acordat de Sparta lui Hippias, fiul lui Peisistratos, şi încercările spartane de a restaura tirania Peisistratizilor la Atena cu scopul de a frâna dezvoltarea rivalei sale pe drumul democratizării şi al prosperităţii (cap. XC şi urm.).

Cu toate slăbiciunile sistemului ei politic, semnalate uneori de Herodot, dintre toate cetăţile greceşti, Atena l-a interesat în gradul cel mai înalt pe istoric, prin aportul adus de aceasta în câştigarea victoriei, prin factura ei de cetate democratică sclavagistă care alungase tirania şi prin neţărmurita voinţă de libertate care i-a însufleţit acţiunile. Sarcina de a analiza profilul politic al democraţiei ateniene va reveni lui Thucydides. Herodot, care a urmărit activitatea Atenei până la bătălia de la Sestos (478 î.e.n.), a imortalizat aportul adus la propăşirea civilizaţiei europene de victoria acestei democraţii sclavagiste asupra perşilor.

2. Viaţa

Datele privitoare la viaţa lui Herodot sunt relativ puţine. Originar din Halicarnas, oraş în Caria colonizat de dorieni[2] şi integrat ulterior în aria civilizaţiei ioniene, istoricul a văzut lumina zilei în răstimpul dintre expediţia lui Darius în Grecia (490 î.e.n.) şi cea a lui Xerxes (480 î.e.n.). Deşi n-a fost contemporanul marilor evenimente pe care le-a povestit, amintirea lor – păstrată pretutindeni în lumea elenică în cugetul celor mai vârstnici – i-a folosit cu prisosinţă ca să le descrie cât mai veridic şi mai plastic.

Din familia sa, fruntaşă în Halicarnas[3], în afară de numele tatălui său, Lyxes, cunoaştem şi pe acela al lui

---

[1] Cf. cartea a V-a, cap. LXXVIII.

[2] *Istorii,* cartea I, cap. CXLIV. .

[3] Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 8 este de părerea că *fruntaş, ἐπιφανής* termen din notiţa biografică inserată in lexiconul Suda, nu este echivalent cu *aristocrat.* Teza, seducătoare prin perspectiva ce ar putea să o deschidă asupra poziţiei ideologice a lui Herodot, nu este însă sprijinită pe o argumentare convingătoare.

Panyassis, ilustrul poet epic, rudă apropiată cu Herodot (poate unchi). La origine cariană, deşi de mult elenizată, familia lui Herodot se înrudea, în linie paternă, cu casa domnitoare din Halicarnas. Bucurându-se de sprijinul Persiei, casa domnitoare din Halicarnas nu se bucura, în schimb, de simpatia familiilor influente greceşti sau elenizate. Aşa se explică şi vrăjmăşia neîntreruptă arătată de familia lui Herodot tiranilor localnici, din care, făcea parte însăşi celebra Artemisia, care l-a ajutat pe Xerxes în bătălia de la Salamina[1].

Educaţia primită de viitorul istoric al războaielor greco-persane s-a sprijinit pe concepţii de viaţă aristocratice, concepţii preţuite în cercurile influente din Ionia secolelor VI-V î.e.n. Herodot a cunoscut îndeaproape creaţia epică şi cea a marilor poeţi lirici, înaintaşii lui, pe care-i şi citează adesea[2]; tânărul s-a familiarizat şi cu literatura logografică contemporană, dezvoltându-şi tot mai mult gustul pentni cercetarea vechilor poveşti şi legende, cât şi pentru literatura hieratică. Crescut într-un spirit profund religios, Herodot a crezut toata viaţa cu pietate în puterea zeilor, ferindu-se să-i „jignească”; în întreaga sa operă se resimte această influenţă, care îl duce uneori la unele consideraţii de-a dreptul puerile în naivitatea lor. Formaţia sa intelectuală, rezultat al unei educaţii îmbibate de ideologia aristocraţiei greceşti, n-a fost înrâurită de şcolile materialiste din Ionia. În schimb, în timpul petrecut în Grecia europeană, Herodot şi-a îndreptat atenţia spre pitagoreism şi a arătat mult interes credinţelor orfico-dionysiace[3].

Din punct de vedere politic, tânărul a participat la lupta dusă de familia sa împotriva tiranului Lygdamis al II-lea, fiul Artemisiei, stăpânitorul Halicarnasului din prima jumătate a secolului al V-lea. Urmând cu fermitate politica casei sale, Lygdamis arăta o vădită simpatie regelui Persiei, de care,

---

[1] *Op. cit.*, cartea a Vll-a, cap. XCIX.

[2]4 Vezi p. XXXII. ,

[3] Vezi p. XXXIV.

de altfel, era şi sprijinit[1]. Lupta grecilor din Halicarnas împotriva tiraniei lua, prin urmare, şi un caracter patriotic. În una , din nenumăratele ciocniri care au avut loc, Panyassis a fost omorât, iar Herodot silit să se refugieze în Samos. Nu se ştie cu siguranţă dacă exilul lui Herodot a avut loc înainte sau după moartea unchiului său. Vrăjmăşia arătată de aristocraţia Halicarnasului tiranilor stăpânitori, implicit Persiei, a fost prima punte de legătură între tânărul Herodot şi democraţia sclavagistă ateniană, duşmană neîmpăcată a tiraniei şi a perşilor[2]. În anul 455/454 î.e.n., se pare că la Halicarnas un acord vremelnic a împăcat cele două facţiuni duşmane, aristocraţia locală şi susţinătorii tiraniei, răstimp în care puterea lui Lygdamis a fost mult limitată. Anumiţi cercetători sunt de părere că Lygdamis fusese chiar răsturnat. O inscripţie celebră[3] numără, la această dată, Halicarnasul printre aliaţii oficiali ai Atenei.

După un scurt răstimp, în care Herodot figurase printre fruntaşii cei mai de seamă ai patriei sale, el este silit să părăsească din nou Ionia – şi, de astă dată, pasiunea sa de a cunoaşte cât mai mult şi cât mai multe îl îndemnă să cutreiere lumea atunci cunoscută grecilor: Africa, Asia, regiunile pontice ale Europei. Călătoriile pe care le-a făcut sunt descrise cu mare lux de amănunte în însăşi opera sa.

Ipotezele formulate asupra ordinii şi datării călătoriilor lui Herodot ţin seama de evenimentele menţionate de istoric, de anumiţi termeni de comparaţie şi de stadiul de redactare al primelor patru cărţi. Aşa, bunăoară, în cartea a III-a, cap. XII, este pomenită bătălia de la Papremis dintre perşi şi egipteni (459 î.e.n.). Istoricul ionian a văzut câmpul de bătaie la un anumit număr de ani după desfăşurarea luptei. Prin urmare, călătoria în Egipt este, în orice caz, posterioară acestei date şi se presupune că nu a putut avea loc decât după 449 î.e.n., dată când revolta lui Amyrtaios în Deltă a fost înăbuşită[4]. În aceeaşi ordine de idei s-au făcut

---

[1] Vezi p. XXV, despre tiranie şi protectoratul persan asupra tiraniei în Ionia.

[2] Vezi p. XXIV.

[3] IG, I, 226, col. III 8. Inscripţia atestă aderenţa Halicarnasului la liga ateniană.

[4] În aceasta privinţă, A. Hauwette, *Hérodote historien des guerres médiques*, Paris. Hachette, 1894, p. 34

consideraţii asupra elaborării şi stadiului de desăvârşire al cărţilor a II-a *(Egiptiaca)* şi a IV-a, prima jumătate *(Scitica)*[1].

În general[2], se admite că vizitarea ţinuturilor pontice a avut loc înainte de călătoria în Egipt, anume în perioada tulburărilor care l-au silit pe Herodot să părăsească Halicarnasul. Vizitarea Persiei ar fi, în acest caz, împinsă spre anii posteriori întoarcerii în patrie, când Herodot a renunţat la orice activitate politică, iar cea a Egiptului şi a Syriei[3] rămâne un mare semn de întrebare: înainte sau după vizitarea Persiei? Toate strădaniile învăţaţilor de a lămuri ordinea marilor călătorii în Pont şi în Orient ale lui Herodot rămân în domeniul ipotezei[4].

Câteva mărturii antice îl înfăţişează pe Herodot în anul 446 î.e.n. la Atena, citind în public fragmente din opera sa[5].

---

[1] Cartea a II-a, lucrată după toate regulile unei opere logografice, reprezintă o carte de sine stătătoare; a IV-a are mai degrabă aspectul unor note de călătorie, de informare locală şi lectură reunite în oarecare grabă, în cartea a IV-a se fac aluzii la Egipt, cum ar fi, de pildă, comparaţia între Borysthenes şi Nil (cap. LIII). De aici, concluzia că redactarea îngrijită şi minuţioasă a cărţii a II-a ar fi rodul unora dintre cele dintâi călătorii ale lui Herodot. Slăbiciunea acestei concluzii constă în legarea datei călătoriei în Egipt de redactarea cărţii despre Egipt. Evident, redactarea putea fi mult mai târzie decât călătoria. Cu argumente la fel de plauzibile s-a susţinut, pe de altă parte, primordialitatea călătoriei în Sciţia.

[2] Dezbaterea acestei probleme la A. Hauvette, *op. cit.,* p. 26 şi urm.; la F. Jacoby, în *Real-Enziklopädie* (supplem. 1–2), art. *Herodotos,* col. 247; Schmid-Stählin, *op. cit.*, vol. II pp. 558 şi urm.; Ph. Legrand, *op. cit.*, *Date des grands voyages de Hérodote,* pp. 24 şi urm.; *Istoria literaturii greceşti* (sub red. lui S. I. Sobolevski), p. 32.

[3] Nu există nici o îndoială că Herodot a vizitat Cyrenaica şi Siria.

[4] Un pasaj din cartea a II-a, inclus in cap. CL, ni se pare foarte edificator pentru stabilirea faptului că Herodot a vizitat mai întâi ţinuturile din inima Asiei şi apoi Egiptul: *„Am întrebat pe cei ce locuiesc cel mai aproape de lac unde ar putea fi mormanul de pământ scos prin săpături. Ei mi-au spus unde a fost cărat şi eu m-am încrezut fără greutate în spusele lor, mai ales că aflasem din auzite că şi in oraşul Ninive din Asiria s-a întâmplat ceva asemănător...*"

[5] Alte mărturii dau o informaţie identică pentru Olympia şi Corint, dar critica contemporană este de acord că veracitatea acestor mărturii este îndoielnică. *Istoria literaturii greceşti* (sub redacţia lui S. I. Sobolevski), p. 32.

Impresia făcută în faţa atenienilor a fost atât de puternică, încât, la propunerea cetăţeanului Anytos, s-a decretat acordarea, unui premiu de zece talanţi pentru istoricul din Halicarnas[1].

O bună cunoaştere a topografiei Atticii şi a trecutului ei dovedeşte o îndelungă adăstare a lui Herodot pe aceste meleaguri.

La Atena, unde ajunsese ca mulţi alţi exilaţi care avuseseră de suferit de pe urma guvernărilor tiranice şi a stăpânirii persane, Herodot a cunoscut personalităţile cele mai de seamă ale timpului, între alţii, pe strategul Pericles, s-a împrietenit cu Sofocles, care i-a adresat o elegie, şi s-a mişcat în cercurile literare ale Atenei din perioada de plin avânt economic şi politic care precede izbucnirea războiului peloponesiac. Din Attica, Herodot a avut prilejul să facă câteva scurte călătorii în importante centre religioase şi culturale ale Greciei continentale, printre care şi la Delfi.

În anii 444–441 î.e.n., în urma distrugerii oraşului Sybaris din sudul Italiei de către locuitorii Crotonei, atenienii au propus ca pe ruinele Sybarisului să se ridice o colonie panelenică. Noua colonie a primit numele de Thurioi, şi Herodot, fugar din patria sa, a devenit unul din cetăţenii noii colonii. Faptul nu l-a împiedicat, poate, să revină din când în când la Atena. Sfârşitul vieţii lui Herodot s-a petrecut la Thurioi, probabil nu mult după izbucnirea războiului peloponesiac. Ultimele evenimente menţionate în *Istorii* datează aproximativ din jurul anilor 430–429[2]. La Atena, în amintirea marelui scriitor, s-a ridicat un cenotaf, iar rămăşiţele sale pământeşti au fost înmormâtate în piaţa publică din Thurioi, patria-i adoptivă

Perioadele din viaţa lui Herodot care i-au înlesnit depă-

---

[1] Imensitatea sumei a determinat o serioasă revizuire a felului cum a fost notată cifra. Soluţiile oscilează între 1 talant şi 4 talanţi (discuţia la S. I. Luric, *Herodot,* Moscova, 1947, pp. 18-19).

[2] După J. Powell, în studiul introductiv la *Istoria* lui Herodot (traducere), vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1949, redactarea *Istoriilor* s a terminat în anul 432 î.e.n. (informaţia luată după P. Chantraine, recenzie la traducerea lui Powell, în „*Revue de Philologie*” , 1951, nr. 1, p. 87).

şirea stadiului istoriografiei contemporane au fost călătoria pe care a făcut-o în Egipt şi popasul atenian. Egiptul suferise întocmai ca şi Grecia agresiunea persană; Herodot a venit aici în contact cu o veche tradiţie istorică, care i-a stârnit un puternic interes pentru latura politică şi culturală a acestei ţări. Tot aici a întâlnit cele mai multe *lucruri minunate, minunăţii θώματα* care, cum singur mărturiseşte, îi umpleau la tot pasul sufletul de încântare. Egiptul n-a avut asupra lui Herodot o vădită influenţă numai în ceea ce priveşte formaţia sa ca istoric, ci şi formaţia sa religioasă.

Pe vremea când Herodot l-a vizitat, Egiptul se afla încă sub dominaţia perşilor. După perioada de cumplită tiranie a lui Cambyses, povestită dé Herodot în cartea a III-a, Egiptul respira ceva mai liber. Toleranţa religioasă îngăduia reluarea cultelor locale şi activitatea preoţimii. Această conjunctură favorabilă a îngăduit lui Herodot posibilitatea cercetărilor asupra religiei egiptene, care il interesa foarte mult.

În urma contactului îndelungat dintre greci şi egipteni, a îngăduirii cultului zeităţilor greceşti în Egipt, se ajunsese încă de multă vreme la apropieri comparative între religia egipteană (mistere, zei, eroi, mituri, legende etc.) şi cea greacă. La sfârşitul călătoriei sale în Egipt, Herodot a plecat cu credinţa fermă că religia greacă şi practicile religioase din Grecia s-au înfiripat sub influenţa Egiptului, mai ales în latura mai nouă, credinţele orfico-pitagoreice. De asemenea, el a dus cu sine o mare admiraţie pentru „înţelepciunea” *σοφία* egiptenilor, căreia îi atribuia organizarea legislativă, a ţării *γέμοι* şi o sumă de „invenţii”, „descoperiri” *εύρήματα*. Contingenţele dintre diferitele aspecte culturale, ideologice etc. ale Greciei vechi şi Egipt sc datorează în parte, contactelor şi influenţelor directe, dar mai ales etapelor comune străbătute de ambele societăţi pe calea dezvoltării sclavagismului. Societatea sclavagistă egipteană era totuşi. mult mai înaintată decât cea greacă în domeniul artei, ştiinţei, producţiei în general; acest lucru l-a şi determinat pe Herodot să subordoneze Egiptului anumite fapte şi stări din Grecia.

Şederea la Atena a imprimat la rândul ei lucrării lui Herodot un spirit care o apropie de toată marea creaţie literară a secolului al V-lea î.e.n, zămislită la Atena.

Pentru înfăţişarea pe care a căpătat-o opera lui Herodot, aşa cum o cunoaştem noi astăzi, popasul atenian a fost hotărâtor. Aici a avut istoricul cel mai nimerit prilej să se documenteze din plin asupra desfăşurării războaielor medice şi asupra vieţii politice a grecilor în general. În timpul petrecut la Atena, compoziţia lui Herodot se înalţă treptat de la istoria regiunilor elene din Asia Mică subjugate de lydieni şi mai apoi de perşi, până la factura unei compoziţii istorice universale, străduindu-se să cuprindă întreaga încleştare care a unit pentru câteva decenii Orientul şi Occidentul lumii sale. Este incontestabil că unitatea finală, atâta, cât există, câştigată de *Istorii,* poatei fi socotită ca un rod-al popasului atenian.

Datorită Atenei, compoziţia herodoteică a câştigat şi în ceea ce priveşte valoarea ei artistică. Înrâurirea tragediei attice[1] şi a sofisticii[2] asupra operei lui Herodot a fost de mare însemnătate asupra concepţiei despre viaţă a istoricului, cât şi a măiestriei sale scriitoriceşti.

Dar cel mai de seamă rezultat al şederii lui Herodot la Atena – pe linia comparaţiei pe care o face între lumea „barbară” şi cea greacă – poate fi considerată concluzia finală la care ajunge privind superioritatea organizării politice a cetăţii-stat, mai ales a celei de coloratură democratică, asupra despotismului oriental[3]. Această constatare, făcută empiric de Herodot, reluată şi dezvoltată mai tâziu de Thucydides[4], este dovada unei juste intuiri a evoluţiei societăţii de atunci, deşi Herodot nu poseda înţelegerea necesară a procesului istoric propriu-zis. Originea aristocratică şi educaţia pe care Herodot a primit-o de tânăr nu se dezmint în multe din paginile *Istoriilor.* Dar o

---

[1] Vezi p. CV.

[2] Vezi p. XXXIX, CVI.

[3]Vezi, de pildă, comparaţia între robia despotismufui oriental şi libertatea cetăţenească din polisurile Greciei din cartea a VII-a, cap. CXXXV sau cap. CXXXIX, cu privire la rolul jucat de Atena în organizarea apărării Greciei

[4] *Op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXXVI-XLI.

discrepanţă între vederile şi credinţele tânărului Herodot, format la şcoala aristocraţiei ionice, şi a omului matur există şi se resimte în opera sa. Aşa cum s-a întâmplat cu atâtea alte opere literare, şi în cea a lui Herodot reflectarea realităţii, modificarea anumitor concepţii proprii în funcţie de împrejurări, de schimbarea climatului ideologic, explică schimbările intervenite în formaţia ideologică a autorului. Meritul istoricului din Halicarnas este acela de a fi aderat în mod conştient şi activ la direcţia cea mai progresistă a politicii greceşti de pe vremea sa.

3. Opera

Cuprinsul. Probleme de redactare. Istoriile lui Herodot, deşi în redactarea finală au un plan de concepţie bine definit, nu se înfăţişează ca o unitate desăvârşită. În mai mică măsură decât la epopeile homerice, s-au ivit şi pentru Herodot destule probleme în jurul redactării operei, din care cea mai de seamă rămâne întrebarea dacă autorul şi-a scris dintr-o dată opera, aşa cum o citim noi astăzi, sau a sudat într-un întreg povestiri istorice anterioare, aşa-numitele *λόγοί*.

Subiectul întregii lucrări, care reprezintă, după mărturia autorului, o „cercetare personală” *ίστορίη* îl găsim enunţat de Herodot chiar la începutul cărţii I: „*Herodot din Halicarnas înfăţişează aici rodul cercetărilor sale, pentru ca faptele oamenilor să nu pălească prin trecerea vremii, iar isprăvile mari şi minunate săvârşite şi de greci şi de barbari să nu fie date uitării; printre altele, va pomeni şi pricina pentru care aceştia s-au război între olaltă*”.

Din aceste câteva rânduri reiese limpede că istoricul a avut intenţia să cerceteze şi *faptele*[1] „barbarilor”, nu numai ale grecilor. În această lumină, strădania lui Herodot de a fi înfăţişat cum s-a priceput mai bine civilizaţia, dezvoltarea culturală şi istoria politică a altor popoare decât a grecilor nu mai surprinde pe nimeni. Tot din aceste rânduri reiese şi

---

[1] Prin „fapte” ἔργα Herodot înţelege în primul rând acţiunile duse în timp de război şi consecinţele acestora în timp de pace.

scopul ultim al lucrării: faptele glorioase săvârşite atât de unii cât şi de alţii („barbari” – greci), datorită *Istoriilor* lui Herodot, nu vor fi niciodată date uitării. Această idee va reveni constant de-a lungul *Istoriilor,* de pildă în cartea I, cap. CLXXXV, CLXXXVI; a II-a, cap. CI, CX, CXXXV, CXLVIII; a IV-a, cap. LXXXI, XXXVIII; a VI-a, cap. CIX; a VII-a, cap. XXIV; a IX-a, cap. XVI etc.[1].

Mânuind un material atât de vast, mişcându-se pe nenumărate planuri cronologice şi la diferite latitudini geografice, Herodot are totuşi meritul de a se fi întors în redactarea finală la una şi aceeaşi problemă centrală: cum a luat naştere conflictul dintre greci şi perşi, care a fost desfăşurarea evenimentelor după începerea ostilităţilor.

Firul conducător al *Istoriilor* este, pe scurt, următorul: cetăţile greceşti de pe coasta Ioniei au fost pentru prima oară atacate de lydieni, împrejurare care dă prilej autorului să trateze pe larg istoria Lydiei; Lydia, intrând în conflict cu perşii, a mijlocit fără vrerea ei înrobirea cetăţilor din Asia Mică de către perşi. Principala figură din acest răstimp, anterior cuceririi cetăţilor greceşti, este Cyrus, regele perşilor, a cărui poveste Herodot o contopeşte cu cea a istoriei medo-persane. Când ajunge la punctul cuceririi cetăţilor greceşti de către Cyrus, Herodot se opreşte destul de îndelung asupra originii coloniilor de pe coasta Asiei Mici şi face istoricul neamurilor care le-au întemeiat, apoi se reîntoarce la evenimentele petrecute în imperiul persan până la începerea ostilităţilor cu grecii. Sfârşitul cărţii I cuprinde cucerirea Babilonului de către perşi şi războiul cu o populaţie asiatică, massageţii, în cursul căruia Cyrus îşi pierde viaţa.

Urmează, în ordine cronologică, descrierea cuceririi Egiptului de către Cambyses, fiul şi succesorul lui Cyrus (cartea a III-a), precedată însă de o descriere amănunţită a ţării care a produs cea mai puternică impresie asupra istoricului, Egiptul (cartea a II-a). În continuare, cartea a IV-a povesteşte expediţia lui Darius, fiul lui Hystaspes,

[1] Ideea de utilitate a istoriei ca îndreptar în treburile politice va apărea mai tâziu în istoriografia greacă, abia o dată cu Thucydides şi Polybios. Relativ la ţelurile urmărite de istoriografia greacă timpurie, vezi p. XLIV.

întreprinsă în Sciţia; această carte este foarte interesantă pentru istoria veche a patriei noastre, mai ales că autorul a cunoscut personal, în parte, configuraţia locurilor pe unde a trecut Darius[1]. Răscoala ionienilor, determinată de condiţiile politice şi economice în care se aflau ionienii sub perşi şi accelerată de desfăşurarea campaniei persane din Sciţia, a însemnat adevăratul preludiu al războaielor medice, a căror relatare începe propriu-zis abia o dată cu cartea a V-a, cap. XXVI. Ultimele cărţi, în care povestirea devine mult mai sobră, mai închegată decât în rest, cuprind povestirea războaielor medice până la cucerirea cetăţii Sestos (478 î.e.n.).

Examinată în ansamblul ei, opera lui Herodot se împarte în două secţiuni: istoria cuceririlor persane (cărţile I–IV) şi istoria războaielor greco-persane (cărţile V–IX), de întindere aproximativ egală, însă mult deosebite în privinţa compoziţiei[2].

În *Istorii* se pot distinge, fără prea multă trudă, straturi redacţionale aparţinând diferitelor perioade ale vieţii lui Herodot: timpul petrecut în Samos (menţionat în notiţa biografică din lexiconul Suda), la Atena, în Italia etc. Cele mai vechi sunt notele de călătorie cuprinse în primele patru cărţi, având un caracter mai ales geografic şi etnografic. După răstimpul petrecut la Atena, unde istoricul a putut găsi din belşug material documentar pentru istoria războaielor medice, concepţia generală a operei s-a

---

[1] Despre problemele ridicate în cartea a IV-a, referitor la istoria veche a patriei noastre, vezi *Notiţa istorică* la cartea a IV-a, p. 306.

[2] *Istoria literaturii greceşti* (sub. red. lui S. I. Sobolevski), p. 42 face următoarea împărţire în secţiuni: I-domnia lui Cyrus şi Cambyscs, II-domnia lui Darius, III-domnia lui Xerxes. În prima parte, arată S. I. Sobolevski, găsim descrisă perioada de ascensiune a medo-perşilor; a treia secţiune, dimpotrivă, este tabloul înfrângerii perşilor, în sensul ciocnirilor cu societatea sclavagistă a Greciei; partea de mijloc, după părerea filologului sovietic, constituie o trăsătură de unire între partea I şi a III-a, scoţând în relief insuccesul expediţiei lui Darius în Sciţia (cartea a IV-a) şi însemnătatea răscoalei ionienilor (cartea a V-a) pentru desfăşurarea viitoarelor ostilităţi. S. I. Sobolevski este de părere că aceste trei secţiuni alcătuiesc principalele jaloane ale unui plan bine gândit, bine chibzuit de Herodot.

schimbat şi o dată cu ea şi planul lucrării. De unde iniţial războaiele medice erau poate destinate să formeze un episod important, dar totuşi numai un *episod* în istoria Persiei, ele devin acum centrul de greutate al operei şi restul materialului se axează de aci înainte în jurul lor. De asemenea, cu toată strădania de imparţialitate ce străbate primele rânduri şi chiar primele capitole ale cărţii întâia, este vădit că la Atena şi numai la Atena a deprins Herodot să privească lumea grecilor şi pe cea a „barbarilor" ca două unităţi de sine stătătoare. Ca atare, istoricul amplifică considerabil, în viziunea sa de ansamblu, conflictul dintre civilizaţia sclavagistă greacă şi civilizaţia sclavagistă orientală, opunând grecilor nu numai pe perşi, ci pe „barbari" în general[1]; toată istoria Lydiei, care iniţial a fost scrisă ca o parte integrantă din *Persica,* se transformă acum într-un capitol legat de războaiele medice. Începând de la cartea a V-a înainte, Herodot devine admiratorul fără rezerve al grecilor în general şi al atenienilor în special; desigur, nu acesta este modul de exprimare despre ionieni din cartea I, cap. CXLII şi urm., care, de altfel, conţine cele mai numeroase straturi redacţionale.

Problemele de redactare în opera lui Herodot sunt ridicate în special de primele patru cărţi. În ultimele cinci, acţiunea se desfăşoară rapid, digresiunile scad[2] şi interesul cititorului este suscitat ca la reprezentarea unei adevărate drame. Nu există nici un dubiu că aceste cărţi au fost scrise în anii de maturitate a istoricului, în deplinătatea forţelor sale intelectuale.

Herodot, cu excepţia primului capitol din cartea I, nu se referă la anumite părţi ale operei sale decât întrebuintând cuvântul *λόγοι* (povestiri)[3]. De aici şi presupunerea foarte plauzibilă că aceasta a fost forma şi titlul sub care a circulat

---

[1] Teză susţinută de Gaetano de Sanctis, în articolul *La composizione della storia di Erodoto,* în „*Rivista di filologia classica*", IV, 1926, pp. 289 şi urm.

[2] La unele digresiuni, ca, de pildă, istoria Asiriei, pomenită în cartea I, cap. CVI şi CLXXXIV, Herodot renunţase şi in compoziţia primelor patru cărţi. Nu se ştie exact dacă la această istorie face aluzie Aristotel în *Historia animalium,* VIII, 18. Discuţia la Hauvette, *op. cit.*, p. 40.

la început în lumea greacă o parte din materialul redactat de Herodot[1]. Cartea a II-a (*Αίγυπτιακά*) constituie un bun exemplu în această privinţă, formând o unitate de sine stătătoare în cuprinsul general al lucrării. Unele din aceste „povestiri”, până la o anumită dată, şi-au trăit viaţa lor literară separat de marea operă în care au fost contopite. Evident, istoria războaielor medice, aşa cum a fost scrisă începând de la cartea a VI-a, cap. XLVIII înainte, este un întreg cu totul aparte de „povestiri”, pe care, după conţinut, le-am putea grupa în felul următor: „povestiri lydiene” şi „babiloniene” (cartea I), „egiptene” (cartea a II-a), „scitice” şi „libyce” (cartea a IV-a). În bună parte, aceste povestiri erau gata scrise, sau cel puţin schiţate, înainte de şederea istoricului la Atena, în vederea alcătuirii unei istorii a Persiei.

O dată cu schimbarea planului general al lucrării, întâmplată în anii petrecuţi la Atena, istoricul a simţit nevoia să „lucreze" încă o dată materialul pe care-l avea gata redactat. Au urmat intercalări, dezvoltări de idei, digresiuni şi chiar strămutări de capitole. Istoria ramurilor greceşti (cartea I, cap. CXLI şi urm.), pe care, după atitudinea critică arătată aici faţă de ionieni, o putem considera anterioară anilor şederii lui Herodot la Atena, este, de pildă, o intercalare, ca şi întreg episodul întâlnirii între Cresus şi Solon[2]. De asemenea, cum s-a dovedit după o minuţioasă muncă de critică filologică, un mare număr din paginile *Istoriilor* n-au putut fi scrise decât în prima parte a războiului peloponesiac, ca, de exemplu, menţionarea agresiunii thebane asupra Plateei, întâmplate în primăvara anului 431 î.e.n. (cartea a VII-a, cap. CCXXXIII) sau informaţia despre comportarea atenienilor faţă de solii

---

[3] Cartea a V-a, cap. XXXVI, referitor la cartea I, cap. XCII; cartea a II-a, cap. CLXI, referitor la „povestirile” libyene din cartea a IV-a, cap. CLIX etc.

[1] Presupunere formulată încă din secolul trecut de A. Bauer, *Die Entstehung des Herodotischen Geschichtswerkes,* Viena, 1878.

[2] Un alt exemplu: comparaţia între peninsula taurică, Attica şi Iapigia (cartea a IV-a, cap. XCIX) nu poate data decât din anii stabilirii lui Herodot în Italia.

spartani, în vara anului 430 (cartea a VII-a, cap. CXXXVII). Asupra finisajului operei din punctul de vedere al redactării nu se pot face decât presupuneri.

O altă problemă legată de cea a modului de gestaţie a operei este şi aceea a terminării ei. Este opera lui Herodot terminată sau nu? Părerile sunt împărţite. În controversa filologică ivită asupra acestui punct, un lucru este totuşi sigur: sfârşitul *Istoriilor,* respectiv al cărţii a IX-a (cap. XC–CXXII), n-a mai fost scris după informaţii ateniene[1]. Ultimul eveniment pomenit de Herodot este luarea Sestosului de către perşi în anul 478 î.e.n. Filologii care sunt de părere că lucrarea este neterminată, teză susţinută la sfârşitul veacului trecut mai ales de A. Kirchhoff, aduc în favoarea părerii lor argumentul prelungirii războaielor medice până în anul 447 î.e.n. Pentru acest grup rămâne inexplicabil de ce Herodot, povestitorul războaielor medice, nu şi-a dus povestirea până la capăt. Acestei teze i s-a replicat că, dimpotrivă, Herodot şi-a încheiat în mod foarte judicios istoria cu anul 479/478, căruia îi urmează faza de contraofensivă a grecilor împotriva perşilor şi constituirea hegemoniei attice. Principalii susţinători ai acestei păreri au fost mai ales Ed. Meyer şi Th. Gomperz. În cartea a VIII-a, sfârşitul capitolului III, Herodot însuşi face această distincţie, reluată şi de alţi istorici eleni, printre care se numără şi Ephoros, după o mărturie a lui Diodor[2]. Controversa este astăzi pe cale de a se stinge. Majoritatea filologilor au aderat la părerea Meyer-Gomperz[3].

*

* *

Istoriile, aşa cum se citesc astăzi, sunt împărţite în nouă cărţi, care au primit numele celor nouă Muze: I-Clio;

[1] Este vorba despre felul cum povesteşte Herodot desfăşurarea bătăliei de la Mykale, povestire în care nu mai răzbate punctul de vedere atenian. Referitor la această afirmaţie, F. Jacoby, în *Real-Enziklopädie,* (Supplemen., 1–2), col. 466.

[2] Diodor din Sicilia, (*Βίβλιοθήκη*) *(Bibliotbeca),* cartea a XI-a, cap. XXXVII, 6.

[3] Dezbaterea problemei la Schmid-Stählin, *op. cit.,* (II), p. 595, nota 1, şi la F. Jacoby, *loc. cit.,* col. 372 şi urm.

II-Euterpe; III-Thalia; IV-Melpomene; V-Terpsichora; VI-Hecate; VII-Polymnia; VIII-Urania; IX-Calliope, împărţire care nu este mai veche decât epoca alexandrină. Cărţile au dimensiuni aproximativ egale[1], fără a avea întotdeauna şi o unitate de conţinut. Aşa, de pildă, primele patruzeci şi două de capitole din cartea a VI-a completează povestea revoltei din Ionia cuprinsă în cartea a V-a, iar primele capitole ale acesteia din urmă sunt continuarea capitolelor CXLIII–CXLIV din cartea a IV-a[2].

Unificarea finală a operei aparţine însă autorului şi a fost făcută în mod conştient, chiar dacă nu întotdeauna destul de iscusit, atunci când ideea sudării materialului într-o *istorie universală* şi punerea accentului principal pe fazele dezvoltării conflictului greco-persan au înlocuit caracterul iniţial al scrierii lui Herodot, anume cel al unor *istorii parţiale. Î*n faţa istoricului se ridica problema stabilirii unui fir comun. El a rezolvat această problemă începându-şi povestirea de la primele luări de contact dintre greci şi perşi, înşirând de-a lungul ideii principale a legăturilor greco-persane istoriile popoarelor atacate sau subjugate anterior de perşi. Rezolvarea este întocmită logic, deoarece nici una din *istoriile parţiale* (*λόγοι*), scrise anterior, nu era străină de istoria Persiei şi de cea a Greciei; lucrul la care s-a angajat Herodot nu a fost peste putinţă de realizat. Pentru a exemplifica metoda de lucru a istoricului, prima parte a cărţii I, adică cap. I–XCIV, este poate cea mai nimerită în acest scop. Capitolele I–V conţin consideraţii generale asupra celor mai îndepărtate cauze ale vrăjmăşiei dintre cele două părţi beligerante. Urmează *Istoria lydiană,* cap. V–XCIV, şi catastrofa regatului lydian, căzut sub dominaţie persană. În acest grup de capitole, legătura cu istoria Greciei este realizată prin capitolele care înfăţişează relaţiile dintre lydieni şi greci, prima cucerire a Ioniei şi relaţiile personale ale Mermnazilor cu Grecia. Bineînţeles,

---

[1] Ultimele cinci sunt ceva mai scurte decât primele patru.

[2] Primul autor grec care pomeneşte opera lui Herodot împărţită în nouă cărţi este tot Diodor, la locul citat mai sus. Denumirea cărţilor după *Muze,* se întâlneşte prima oară la Lucian. *Cum trebuie scrisă istoria,* cap. XLII şi *Herodot sau Aetion.* Atragem atenţia că şi alte opere antice au primit numele celor nouă Muze, de pildă, lucrările de retorică ale retorului Bion, citate la Diogenes Laertius, *Vieţile filozofilor,* cartea a IV-a, cap. VII, 11, 58.

asupra lui Cresus, figură foarte cunoscută în Grecia asiatică şi continentală, Herodot insistă cu osebire. Autorul a procedat apoi la inserări chiar în cadrul *Istoriei lydiene,* care, probabil, forma iniţial un *λόγοι* aparte, în vederea atingerii ţelului unificator ce-l urmărea. Astfel, pentru menţinerea unui paralelism între istoria veche a Orientului şi cea a Greciei europene, în grupul de capitole LVI–LXV1II sunt date o sumă de detalii despre Grecia preelenică, despre invazia doriană, tirania Peisistratizilor, întinderea puterii spartanilor în Pelopones. Inserarea este destul de ingenios făcută, fiind înfăţişată drept rezultatul investigaţiilor lui Cresus asupra celor mai, puternici dintre greci, cu care un oracol de la Delfi îl sfătuise să se alieze[1]. O analiză asemănătoare se poate face şi pentru partea a doua a cărţii I, cap. XCV–CCXVI, unde urmează la rând istoriile Persiei şi ale Babilonului, secţiune în care a fost introdusă istoria colonizării Asiei Mici de către greci, precum şi rezistenţa ionienilor şi eolienilor în faţa cuceririi persane. *Istoria Egiptului* (cartea a II-a) este cel mai mare excursus prin care Herodot se abate de la firul conducător; având în vedere preferinţa istoricului pentru această ţară, este de presupus că a socotit ca instructivă integrarea întregii lucrări despre Egipt într-o istorie universală.

Rodul muncii de fuzionare a mai multor lucrări de proporţii şi stadii de elaborare diferite, întreprinsă de Herodot, nu a fost întotdeauna la fel de izbutit. Faptul însă că o astfel de muncă a fost dusă până la capăt, cu toate lungimile şi meandrele inerente unei astfel de încercări, reprezintă un categoric succes, o depăşire a stadiului istoriografiei antice greceşti din secolul al V-lea î.e.n.

4. Izvoarele utilizate şi critica lor

Veridicitatea istorică la Herodot. Când a purces la adunarea materialului pentru vasta sa operă, Herodot a căutat să scrie o istorie cât mai bine documentată în raport cu posibilităţile epocii lui. Pentru aceasta a făcut întinse

---

[1] Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 22.

cercetări personale, a consultat monumente epigrafice şi arhive, s-a informat de la persoanele cele mai competente pe care le-a putut găsi. S. I. Sobolevski face următoarea clasificare pentru izvoarele folosite de Herodot: 1) observaţii personale făcute îndeosebi în cursul călătoriilor, însoţite de cercetări şi concluzii; 2) tradiţia verbală; 3) izvoare scrise[1]. O altă clasificare făcută de S. I. Sobolevski asupra izvoarelor lui Herodot ţine seama de propriile mărturii ale istoricului: observaţii personale (*όψις*); concluziile bazate pe raţionamente (*γνώμη*); cercetări, sub forma unor anchete (*ίστορίη*); reproducerea celor transmise de tradiţia orală (*κατά τά ήκουον*)[2].

Cu toată stăruinţa ce a depus-o, el n-a putut totuşi distinge cu fermitate perioada mitologică de cea istorică, nici graniţa dintre legendă şi adevăr. Anumite limite în cercetarea ştiinţifică de care n-a putut trece, limite comune în istoriografia contemporană lui, nu înseamnă că istoricul a fost lipsit de orice discernământ critic. Dimpotrivă, Herodot nu este un credul gata să accepte orice versiune fără să o cântărească, însă formaţia sa intelectuală şi pietatea religioasă l-au îndemnat adesea să accepte ca veridice informaţii care nu pot avea credit sau să tragă concluzii complet eronate.

Herodot obişnuieşte aproape întotdeauna să menţioneze izvorul informativ al faptelor relatate. Informaţia, uriaşă ca volum, pe care se sprijină compoziţia *Istoriilor,* se împarte în două categorii distincte: *directă* – fapte şi lucruri cunoscute sau văzute de istoric personal, *indirectă* – fapte şi lucruri aflate de la alţii. Concluzii deduse de Herodot însuşi pe calea raţionamentelor sunt comune ambelor categorii de informaţie; în majoritatea lor însă, ele nu pot sta în picioare, cum e cazul în cartea I, cap. CXCVI, de pildă, sau în cartea a II-a, cap. XXIV.

„Cercetarea”, atât directă cât şi indirectă, Herodot o denumeşte *ίστορίη,* termen întâlnit în cartea I, cap. I, cu extindere de sens însă. În cartea a II-a, cap. XCIX, capitol în

---

1 *Op. cit.*, p. 36.
2 *Ibidem,* p. 55.

care începe istoria politică a Egiptului, cât şi în cartea a IV-a, cap. CXCII, cuvântul revine din nou, cu înţeles restrâns, de astă dată, de „cercetare personală”. Cuvântul *ίστορίη*[1], desemnând un procedeu de informare, a fost întrebuinţat de Herodot în cartea I, cap. I, a *Istoriilor* cu intenţia de a denumi astfel şi opera în sine, alcătuită în urma unor intense cercetări: *Ηροδότου Αλιχαργησσες ίστορίης άποδεξις ήδε*. Modul cum şi-a expus Herodot rezultatul cercetărilor a fost criticat şi în antichitate, şi în timpurile moderne. Veridicitatea afirmaţiilor sale a fost adeseori pusă la îndoială.

Principalele acuzaţii aduse lui Herodot de criticii vechi – dintre care unii, cum a fost Plutarh, sunt detractori în adevăratul înţeles al cuvântului – se grupează în două categorii: 1) acuzaţii de inexactitate, 2) acuzaţii de plagiat.

1. Acuzaţiile de inexactitate au faţete multiple. Ph. Legrand a adunat toţi termenii de ocară prin care a fost caracterizată de autorii vechi lipsa de veridicitate a lui Herodot[2]: *ψεύστης, ψεύδεσθχι, ληρώδης, παραδοξολογεϊν*, desemnează *minciuna; σχεδιάζειν, μυθολόγος, λογοποίος*, *neştiinţa, naivitatea, preferinţa pentru poveşti.* Miezul acestor acuzaţii este următorul: Herodot a *inventat* cu bună ştiinţă multe din afirmaţiile pe care le face, fie dintr-o intenţie calomnioasă, fie cheltuindu-şi imaginaţia. S-a susţinut, de asemenea, că Herodot n-a vizitat unele locuri pe care menţionează că le-a văzut cu ochii lui. Această din urmă acuzaţie a fost reluată şi dezvoltată în chip neconvingător în secolul trecut de cunoscutul cercetător englez al operei lui Herodot, A. H. Sayce[3].

---

[1] Familia de cuvinte a cuvântului *ίστορία* (ionic: *ίστορίη*) a fost discutată de A. Frenkian într-o notă publicată în „*Revue des Études Indo-Européennes*”, I ,1938, pp. 468-474, notă intitulată „*Ιστωρ, ίστωρεω, ίστορία”*.

[2] Ph. Legrand, *op. cit.,* p. 62.

[3] *The Ancient Empires of tbe East. Herodotos books I-lll,* Londra, 1883. Teza lui Sayce are până în deceniul nostru susţinători. J. Schwartz, de pildă, într-un articol intitulat *Hérodote et l'Egypte,* în „*Revue Archéologique*” 1951, XXXVI, pp. 143-150, a rămas la părerea lui Aelius Aristides, anume că Herodot n-ar fi ajuns niciodată până la Elefantina,

Este indiscutabil că *Istoriile* lui Herodot conţin nenumărate lucruri de domeniul fanteziei, inexactităţi mărunte sau mari. Problema care se pune este aceea de a şti dacă „istoricul” a introdus în mod voit, conştient, inexactităţile care abundă în *Istorii,* cu o anumită intenţie, sau dacă tot acest balast reprezintă o reminiscenţă a modului cum se scria „istoria” anterior lui. Analizând incriminările de rea-credinţă şi cheltuială de imaginaţie care s-au adus lui Herodot, Ph. Legrand[1] atrage atenţia că majoritatea acestor incriminări priveau îndeosebi tendinţa lui Herodot de a micşora meritele anumitor personalităţi sau de a înfăţişa sub o lumină mai puţin strălucitoare anumite evenimente. În acest caz, acuzaţiile antice cu substrat moral, în primul rând cele ale lui Plutarh[2], se întorc în favoarea lui Herodot. Iată un exemplu lămuritor: Plutarh a scris că întârzierea sosirii efectivelor armatei spartane în sprijinul atenienilor care s-au ciocnit cu perşii la Marathon este o invenţie a lui Herodot, plin de părtinire pentru Atena. Dimpotrivă, aşa cum a dovedit G. Busolt[3], adevărul se află în povestirea lui Herodot. Istoricul a fost, fără tăgadă, un partizan al Atenei, dar niciodată n-a ponegrit cu intenţii de a calomnia.

„Minciunile” lui Herodot în domeniul mitologiei, al anecdoticii, al informaţiei ştiinţifice nu pot fi negate sau justificate în totalitatea lor. Provenienţa şi spiritul în care sunt relatate se pot, cu toate acestea, explica, dacă se ţine seamă de modul cum şi-a cules Herodot informaţia şi cum a redactat materialul adunat.

Herodot mărturiseşte în nenumărate rânduri în cursul *Istoriilor* că anumite lucruri le-a cunoscut printr-un examen personal, direct (*όψις*), le-a văzut cu ochii lui, în timp ce pe altele le-a relatat „din auzite” (*άκοή*). De asemenea, cum e cazul în cartea I, cap. CXL, face distincţia între o afirmaţie de care e *sigur* şi alta pentru care nu depune nici o

---

aşa cum afirmă în cartea a II-a.

[1] *Op. cit.*, pp. 58-60.

[2] *Despre reaua-credinţă a lui Herodot,* cap. XXVI.

[3] *Griechiscbe Geschichte,* II[2], p. 580, notele 3 şi 4 şi p. 596, nota 4.

garanţie.

Dintru început se cuvine să atragem atenţia asupra faptului că cele mai multe „minciuni” şi „povestiri mincinoase” ale *Istoriilor* se grupează în a doua categorie de informaţii culese de istoric, care credea de datoria lui să relateze tot ce „auzea” cu privire la un anumit personaj sau obiect de studiu. Mituri, legende, poveşti populare, anecdote – pe care Herodot nu se dă uneori în lături să le modifice în spiritul vederilor sale[1] – îl „fură” deseori pe „istoric” de la firul principal al preocupărilor majore. Herodot însuşi îndeamnă pe cititor să acorde credit deplin numai celor văzute cu ochii săi[2].

Ţinând seama de rezerva făcută de istoric asupra celor povestite din „auzite”, încrederea la care-şi invită cititorul faţă de cele „văzute”[3] trebuie şi ea privită cu prudenţă. Herodot *a văzut* într-adevăr multe în cursul călătoriilor sale, dar nu *a reprodus* întotdeauna cu exactitate, cu conştiinciozitate scrupuloasă ceea ce a văzut. De aci au provenit şi acuzaţiile de mărturie mincinoasă în legătură cu unele ţinuturi pe care Herodot pretinde că le-a vizitat, acuzaţii care au luat câteodată proporţii neîntemeiate.

Călătoriile făcute de Herodot au avut neîndoielnic ca ţel *cercetarea, informarea.* Nu e mai puţin adevărat că Herodot a trecut în grabă prin multe locuri, a cules unele informaţii greşite pe care nu şi-a dat silinţa să le controleze, ba, ceva mai mult încă, anumite afirmaţii pe care le face duc la presupunerea că nu şi-a luat *note de călătorie.* O mare parte din redactarea cărţilor sale a făcut-o din memorie[4]. Nu e deci de mirare că a putut confunda, în urma unei omonimii, trei fluvii diferite[5]; că a făcut generalizări pripite ca aceea în care afirmă că *toate* casele Babilonului aveau

---

[1]4 Vezi p. CIV.

[2] Cartea a IV-a cap. CXCV: ...„*de vreme ce* am văzut *cbiar eu, cu ochii mei*”...

[3] Cartea a II-a, cap. XCIX. „*Până aci am povestit ceea ce am văzut, ce mi s-a părut şi ce am cercetat cu însumi, dar de aici înainte încep să povestesc istoriile egiptene din auzite; la ele se va mai adăuga şi câte ceva din cele văzute de mine*”.

[4] Cartea a II-a, cap. CXXV, relativ la o inscripţie săpată pe piramida lui Keops: „*Pe piramidă s-a săpat în scriere egipteană cât hrean, câtă ceapă şi cât usturoi au trebuit pentru hrana lucrătorilor; şi,* dacă îmi aduc bine aminte, *tălmaciul, când mi-a citit inscripţia, mi-a spus că se cheltuiseră o mie şase sute de talanţi de argint*”.

[5] Vezi nota 466 la cartea I.

două sau mai multe caturi[1]; că a tras concluzii greşite: de pildă, despre lipsa medicilor în Babilon[2]. Cifrele pe care le dă asupra dimensiunilor construcţiilor, asupra reliefului, asupra lungimii fluviilor, nu sunt nici ele în general corecte, cum sunt, de pildă, cifrele privitoare la zidul care înconjoară Babilonul[3]. Altă dată, călător grăbit, Herodot face greşeli provenite vizibil din neatenţie. Descriind marele basorelief rupestru de la Carabel[4], care înfăţişează un rege hittit ţinând în mâna stângă o lance şi în dreapta un arc, Herodot a inversat obiectele, ceea ce l-a determinat pe Sayce să tragă concluzia că Herodot nu a trecut niciodată pe drumul Carabelului!

Din cele expuse mai sus se poate trage concluzia că erorile şi inexactităţile în opera lui Herodot provin în majoritatea lor din obligaţia pe care istoricul crede că o are de a povesti *orice informaţie* relativă la aspectul geografic, la viaţa materială şi spirituală a oamenilor; în al doilea rând, dintr-o oarecare delăsare, superficialitate, pripă chiar, în felul cum şi-a dus uneori ancheta „istorică”. Aceste scăderi, care dovedesc lipsa de maturitate a istoriografiei greceşti în a sesiza esenţa lucrurilor, îl trag pe Herodot înapoi, spre tagma logografilor. Herodot însă, chiar când nu este exact, nu *inventează* niciodată. Fantasticul, neverosimilul de care el personal se îndoia, sunt atributele *informaţiilor pe care le le produce,* cu uşurinţă, e adevărat, dar nu rodul propriei lui imaginaţii.

Prin *άκοή* (*informarea indirectă*) Herodot înţelegea atât informarea orală, de la persoane de încredere sau socotite de încredere, pe care uneori le şi numeşte[5], cât şi informarea din izvoare, scrise, printre care Herodot includea operele poeţilor epici şi lirici. În ţările străine, pentru a cunoaşte detalii care-l interesau sau istoria ţinutului, Herodot se adresa persoanelor accesibile unui călător străin. Aceste persoane erau tălmaci de profesie,

---

[1] Vezi nota 420 la cartea I.

[2] Vezi nota 460 la cartea I.

[3] Vezi nota 411 la cartea a II-a.

[4] Vezi nota 367 la cartea a II-a.

[5] De pildă, cartea a IX-a, cap. XVI: „*Cele ce urmează acum le deţin din auzite de la Thersandros din Orchomenos, unul din cei mai distinşi cetăţeni din Orchomenos*”.

călăuze, uneori însă şi oameni mai luminaţi, acei pe care Herodot îi numeşte *λόγιοι*, pomeniţi, de pildă, în cartea I *(passim)* când istoricul vorbeşte de „învăţaţii” perşi, sau *ἱερεῖς* (preoţi), când se referă la personalul[1] templelor egiptene. În Egipt, unde exista o tagmă a tălmacilor, Herodot a întâmpinat cele mai puţine dificultăţi în documentare[2].

Ştirile pe care le-a cules in ţări străine prezentau diferite dezavantaje. Pentru vizitatori, localnicii aveau gata pregătite tot soiul de versiuni năzdrăvane, date falsificate, poveşti etc., în sensul celor ce le conveneau să spună. De asemenea, informaţiile lor, fie ele şi corecte, erau limitate, nesatisfăcând întotdeaua curiozitatea nesecată a oamenilor de felul lui Herodot. În asemenea cazuri, istoricul din Halicarnas proceda, când putea, la confruntări[3].

Ştirile culese din Grecia, ceva mai sigure, unele priveau tradiţia îndepărtată, altele, tradiţia recentă. Tradiţiile locale sunt luate în seamă şi consemnate foarte conştiincios de Herodot, cum ar fi de exemplu cele de la Atena, Sparta, Argos, Delfi etc.; nici tradiţia panelenică nu este dată uitării. Deşi în Grecia dificultatea cu privire la neînţelegerea limbii străine dispărea, ştirile de multe ori erau şi aici confuze, nu corespundeau între ele, înfăţişându-i lui Herodot aceleaşi probleme de rezolvat ca şi cele din străinătate.

Lui Herodot îi place, de obicei, să expună *tradiţii diferite* – aşa cum face, de pildă, la începutul cărţii a IV-a, cap. V–XII, când relatează „cele spuse” de sciţi, privitor la originea lor, şi „cele spuse” de greci – şi să atragă atenţia cititorului dacă două sau mai multe tradiţii concordă sau se deosebesc între ele[4] *Variantele, completările,* fie cât de largi, îl interesează vădit. Câteodată, simte chiar că pentru

---

[1] Personal inferior, probabil.

[2] Cartea a II-a, cap. CLXIV.

[3] *Ibidem,* cap. III: „*Dar am mai auzit eu şi multe altele la Memfis, stând de vorbă cu preoţii lui Hephaistos. Pentru aceleaşi lucruri am mers chiar şi până la Teba, ba şi până la Heliopolis, mânat de dorinţa de a află dacă cei de aci se vor potrivi în povestiri cu cei din Memfis; căci heliopolitanii trec drept cei mai înţelepţi dintre egipteni*”.

[4] Cartea a IV-a, cap. CLIV, privitor la colonizarea Cyrenaicei, versiunea celor din Thera şi a celor din Cyrene; începutul acţiunii de la Salamina, cartea a VIII-a, cap. LXXXIV, versiunea Atenei şi cea a Eginei.

armonia povestirii este excesiv să enumere toate variantele câte le cunoaşte. Acesta este cazul capitolelor în care vorbeşte despre naşterea şi moartea lui Cyrus[1]. Altă dată, în schimb, istoricul mărturiseşte simplu şi deschis că orice cale de informare i-a fost închisă: „*Ce se află mai sus de ţinutul despre care tocmai încep să vorbesc, de bună seamă că nimeni nu ştie sigur. Mi-e cu neputinţă să aflu ceva veşti de la cineva care să poată spune că a văzut acele locuri, chiar cu ochii lui*"[2].

Meritul conştiinciozităţii de care Herodot dă în multe rânduri dovadă compensează unele surprinzătoare scăderi în activitatea sa de anchetator şi supleneşte într-o oarecare măsură tendinţa indiscutabilă a lui Herodot de a lua ca bune „spusele" altora.

Totuşi, această tendinţă atât de hulită de cei vechi este departe de a se confunda cu o credulitate prostească, dusă până la extrem. Credulitatea lui Herodot este plină de nuanţe. Respectul pentru tradiţie, mai ales pentru tradiţia religioasă, voalează câteodată idei personale cu totul contrare relatărilor făcute[3].

În teorie măcar, urmând pilda ilustrului său înaintaş Hecataios[4], Herodot se ridică împotriva celor care primesc de-a valma orice ştire, fără discernământ: „*Elenii mai spun şi multe alte lucruri fără nici o socotinţă (άνεπισκέπτως). Printre altele, ei obişnuiesc să mai povestească [o prostie] despre Heracles*"[5]... Spicuind la întâmplare în cartea a IV-a,

[1] Cartea I, cap. XCIV şi cap. CCXIV.
[2] Cartea a IV-a. cap. XVI.
[3] L. Pearson, *Credulitate şi scepticism la Herodot,* în „*Transactions and Proceedings of the American Philological Association*", Lancaster, Blackwell, 1941, pp. 335, 355. Darea de seamă asupra cuprinsului în „*Années Philologiques*", XVI, 1942-1944.
[4] Vezi p. XLVII.
[5] Cartea a II-a cap. XLV; cf. şi cartea a II-a, cap. CXVIII. Uneori această critică vizează pe Hecataios însuşi. În cartea a II-a, cap. CLVI este vorba de insula „plutitoare" Hemmis. Herodot, se arată cu totul sceptic faţă de teoria insulelelor „plutitoare": „*eu însă n-am văzut-o nici plutind, nici mişcându-se"* – scrie el. Pasajul cuprinde în continuare şi o notă ironică, vizând credulitatea lui Hecataios, căci istoricul din Milet acceptase teoria insulelor plutitoare: „*m-am întrebat cu mirare dacă, într-adevăr,*

pentru a ne limita la o singură carte, se pot găsi numai în cuprinsul ei destule exemple de scepticism critic la Herodot: „*merge vorba, fără să fie însă dovedită în fapt, că Oceanul, după ce izvorăşte la soare-răsare, înconjoară cu apele lui tot pământul*”[1]: şi, criticându-l direct pe Hecataios: ... „*pe mine unul mă apucă râsul când văd cum mulţi descriu marginile pământului fără nici o noimă; aceştia desemnează Oceanul curgând jur împrejurul pământului, care, la rându-i, este rotund de parcă ar fi strunjit*” [2]...; „*ei povesteau lucruri pe care eu nu le cred, le-or fi dând poate alţii crezare...*”[3]; „*Sciţii şi elenii aşezaţi în Sciţia spun că, o dată pe an, fiecare neur se preschimbă în lup pe câteva zile şi apoi se face iar cum a fost; celor ce povestesc astfel de lucruri nu pot să le dau crezare, măcar că ei aşa spun, ba se şi jură pentru asta*”[4].

În cartea a VII-a, cap. CLII se găsesc vestitele rânduri cu caracter programatic, care aruncă o lumină vie asupra *obligaţiei* pe care Herodot credea că o are de a reproduce *toate* sau *mai multe* versiuni auzite, totodată însă şi asupra atitudinii sale prudente: „*Datoria mea este să reproduc cele ce se spun, dar acestor lucruri nu sunt câtuşi de puţin ţinut să le dau crezare; cuvântul scris acum să-mi fie călăuză de-a lungul întregii mele lucrări*”.

Cât priveşte izvoarele scrise, cu toate că Herodot este departe încă de metoda ştiinţifică de lucru a lui Thucydides, de concepţia severă pe care o avea istoricul atenian asupra veracităţii şi a modului cum poate fi atinsă[5], a utilizat şi el cronici oficiale, colecţii de oracole, inscripţii[6], şi, fără să

---

o insulă poate să plutească”.

[1] Cartea a IV-a, cap. VIII. Teorie expusă anterior de Homer şi însuşită de Hecataios.

[2] Cartea a IV-a, cap. XXXVI.

[3][6] Cartea a IV-a, cap. XLII.

[4] Cartea a IV-a, cap. CV.

[5] Deşi nu-l numeşte pe Herodot, Thucydides pe el îl vizează când critică modul cum se făcea informarea anterioară lui, în cartea I, cap. XX–XXII.

[6][3] Cartea a II-a, cap. CXXV, egipteană; cartea a III-a, cap. LXXXVIII, persană; cartea a IV-a, cap. XCI, persană; cartea a IV-a, cap. LXXXVII, bilingvă, asiro-greacă; cartea a VII-a, cap. CCVIII, greacă etc.

mărturisească, lucrările predecesorilor sau contemporanilor săi. Cu aceasta trecem la cea de-a doua acuză adusă lui Herodot – aceea de plagiat.

2. Nu se poate tăgădui că Herodot nu a preferat tradiţia orală celei scrise. Oricât de multe variante ar fi auzit despre un personaj, localitate, întâmplare, le înregistra cu mult interes şi le transmitea şi cititorului în măsura în care i se păreau demne de a fi relatate. Dar Herodot a folosit, în parte măcar, şi scrieri „istorice", adică scrieri de cercetări, alături de cronici, oracole, inscripţii; aceste opere purtau denumirea obişnuită de *περιήγησις, περίοδος, περίπλους*[1]. Bineînţeles, aceste opere erau „semnate", dar lui Herodot nici prin gând nu i-a trecut să citeze numele semnatarilor, mulţumindu-se cel mult să-i cuprindă în de numirea de *λογιοι* (subânţeles „*Ελληνες*") – „învăţaţi greci", prin opoziţie cu „învăţaţii perşi sau egipteni".

Ţinând seama de apropierile care se pot stabili între fragmentele vechilor „istorici" greci şi opera lui Herodot, bizuindu-se pe aserţiunile unor gramatici, cum ar fi, bunăoară, Hermogenes sau Porphyrios, H. Diels a făcut încă din 1887 un amănunţit studiu asupra celor ce datorează „părintele istoriei" celui mai de seamă predecesor al său, Hecataios. Studiul se intitulează *Herodot und Hekataios*[2]. De la Hecataios a luat Herodot caracterizarea Egiptului ca „un dar al Nilului", cu observaţia că Herodot extindea Egiptul propriu-zis până dincolo de Memfis[3] pasajele despre pasărea fenix[4], despre hipopotam[5], crocodil[6] etc. Şi în pasajele privitoare la Syria istoricul din Halicarnas tot pe Hecataios îl urmează. Se poate numi ceea ce a făcut Herodot un plagiat? Evident nu. Această tăcere, care, după criteriile noastre de judecată, încalcă probitatea ştiinţifică,

---

1 Lucrarea lui Hecataios, de pildă, vezi mai sus, p. XLVII, sau cea a lui Scylax, vezi p. XLIX.

2 Publicat în „*Hermes*", XXII, 1887. Cu privire la împrumuturile făcute de Herodot de la Hecataios. v. pp. XLVIII şi urm.

3 Cartea a II-a, cap. V.

4 *Ibidem,* cap. LXXIII.

5 *Ibidem,* cap. LXXI.

6 *Ibidem,* cap. LXVIII.

nu-i poate fi luat în nume de rău lui Herodot. Procedeul, întâlnit şi la Thucydides, era firesc în antichitate: citările din alţi autori erau curente numai în cazuri de polemică. Abia o dată cu Polybios încep în mod mai insistent citările, lipsite, bineînţeles, de indicaţia precisă a opului din care au fost luate.

Învinuirile de *plagiat* intenţionat în lucrarea lui Herodot, în lumina explicaţiei de mai sus, nu pot rezista mai bine decât cele de *invenţie* răutăcioasă. Lipsurile aflate în informaţia lui Herodot, abaterile de la adevăr nu pornesc nici dintr-o necontrolată sau rău intenţionată desfăşurare de fantezie, nici dintr-o atitudine necinstită[1]. Trebuie ţinut seamă că Herodot se află abia la jumătatea drumului pe care la foarte puţină vreme după moartea lui avea să-l parcurgă Thucydides; ca atare, opera lui conţinând premisele unei bune cercetări ştiinţifice, este de luat în considerare împreună cu toate fibrele care o mai legau de trecut.

5. Interpretările încercate de Herodot asupra materialului adunat

Herodot avea adesea obiceiul ca informaţiile obţinute

[1] Problema veridicităţii în *Istoriile* lui Herodot a fost dezbătută în zeci şi zeci de lucrări din toate punctele de vedere: geografic, istoric, arheologic, matematic etc. O listă respectabilă a unor astfel de studii se poate găsi in Schmid-Stäh1in, *op. cit.,* II i, pp. 632-634. Adăugăm cîteva din cele mai recente lucrări în acest domeniu: O. Krueckmann, *Herodots Beschreibung von Babylon,* în „*Berichte über den IV Internat. Kongr. fur Archäol.*”, Berlin, 21-22 aug. 1939, p. 230 şi urm. Krueckmann, reluând, după Koldewey *(Das wiederentstehende Babylon,* ed. a 4-a, 1925), capitolele lui Herodot despre Babilon, demonstrează că, în general, ştirile sunt corecte; C. H. Benedict, *Herodotos confirmed once a gain,* în „*Classical Journal*”, XXXVI, 1940, pp. 168-169, cu privire la cărucioarele fabricate în Arabia ca suport la cozile oilor, cartea a III-a, cap. 113; B. A. van Gronigen, *L'exploit de Cleobis et Biton et la véracité d'Hérodote,* în „*Mnemosyne*” XII, 1944, pp. 34-43, arată că textul herodoteic din cartea I, cap. XXXI, despre Biton a fost strălucit confirmat prin descoperirea statuilor aflate actualmente la muzeul din Delfi; A. Maude şi I. L. Mys, *The desert pipe-line in Herodotos,* III. 9. în „*Classical Review*”, 1946, pp. 19 şi urm.

pe calea *όψις* şi *άχοή* să le cântărească, să le treacă prin prisma judecăţii sale. Este vorba de o filtrare critică a materialului adunat, o metodă de lucru care se bazează pe abilitatea judecăţii (*γνώμη*) şi nu pe caracterul obiectiv al conexiunilor. Subiectivitatea ei şi pericolul inerent pe care-l reprezintă o asemenea metodă l-au dus de cele mai multe ori pe Herodot spre concluzii complet greşite. Iată un exemplu în acest sens. În cartea a IV-a, cap. XXIX, discutând asprimea frigului din Sciţia, Herodot trage concluzia că gerul împiedică formarea coarnelor la bovine. Ca argument în favoarea raţionamentului său aduce o afirmaţie a lui Homer despre rapida creştere a coarnelor la mieii din Libya unde e foarte cald. Desigur, în ce măsură acest raţionament este original sau a putut fi influenţat de tratatele de climatologie contemporane care se ocupau de influenţa climei asupra oamenilor nu se poate şti[1].

Construcţiile raţionamentelor lui Herodot sunt mai întotdeauna puse la adăpostul unui modest „*mi se pare*”, „*după câte cred*”... Opiniile pe care le înfăţişează astfel cititorului au, în consecinţă, un aspect şovăielnic. Uneori însă, deducţia capătă şi un ton ferm. Situaţia economică a grecilor, pretind epigtenii[2], este întotdeauna precară, căci recolta în Grecia este condiţionată de ploi. „*Aceste preziceri ale egiptenilor despre eleni sunt îndreptăţite. Acum însă voi arăta cum stau lucrurile şi cu egiptenii*”. Încheierea la care ajunge demonstrează că nici egiptenii nu o vor duce mai bine decât grecii dacă aluviunile vor face să se înalţe într-atât pământul Deltei încât să nu mai poată fi udat de revărsarea fluviului.

O altă latură a atitudinii critice a lui Herodot constă în însăşi strădania istoricului de a alege versiunea cea mai „de crezut”, cea mai „plauzibilă”. Pentru Herodot nu există o distincţie clară între *άληθής* – „adevărat” şi *πιθυός* – „de crezut”, „convingător”. Destul de des – cum e cazul în

---

[1] Alteori însă, raţionamentele lui Herodot prezintă o logică firească, plină de bun simţ, cum e cazul explicaţiei pe care o dă cu privire la braţele căzute ale coloşilor din Sais, cartea a II-a, cap. CXXXI.

[2] Cartea a II-a, cap. XIV.

cartea a III-a, cap. IX, unde Herodot discută modul de aprovizionare cu apă a trupelor lui Cambyses aflate în deşert – istoricul precizează că a dat preferinţă „versiunii celei mai convingătoare” (*ό πιθανώτερος λόγος*), prin opoziţie cu alta „mai puţin convingătoare” (*ήσσον πιδανός*)[1]. Ca atare, raţionamentele lui Herodot în cântărirea seriozităţii versiunilor pe care le află, vizează mai ales latura lor *verosimilă,* mai puţin *veracitatea* lor propriu-zisă. Aşa cum observă Ph. Legrand, *„în aprecierea verosimilului de către Herodot se strecoară şi o parte de subiectivitate*”[2].

În cuprinsul *Istoriilor* se află totuşi unele pasaje în care Herodot se fereşte voit să facă vreo apreciere personală, se teme parcă să-şi ia o răspundere, şi face apel la puterea de judecată a cititorului. În aceste cazuri, liberul arbitru este suveran. Tot în cartea a III-a, la capitolul CXXII, Herodot scrie: *„Acestea ar fi deci cele două pricini care i-ar fi adus lui Polycrates moartea; liber fiecare s-o creadă pe care vrea*”.

Un grad şi mai accentuat încă în această sfiiciune[3], echivalând, s-ar putea zice, cu o totală eclipsare a metodei de cercetare bazate pe raţionamente formale, atât de vioi întrebuinţată pe alocuri, se iveşte în afirmaţiile făcute limpede de istoric că s-a mulţumit să reproducă „cele auzite”. În aceste cazuri, reproducerile „din auzite” au o valoare strict informativă, fiind lipsite de orice comentariu. Un pasaj edificator în acest sens se află în cartea a IV-a, cap. CXCV: *„... pe insulă este un lac din apele căruia fetele localnicilor scot din mâl firişoare de aur, cu nişte pene de pasăre înmuiate în păcură. Dacă acestea se întâmplă cu adevărat, nu ştiu; scriu şi eu ce se povesteşte. Poate să fie şi adevărat, de vreme ce am văzut chiar eu, cu ochii mei, la Zakynthos, cum se scoate păcură din apele unui lac*”.

Cele mai importante deducţii pe calea raţionamentelor formale se află grupate în cartea a II-a a *Istoriilor.* Aci poate

---

[1] Cf. şi cartea I, cap. CCXIV, versiunile despre moartea lui Cyrus.
[2] *Op. cit.*, p. 93.
[3] Cf. cartea a II-a. cap. CXXIII şi cartea a V-a, cap. XLV.

fi citită, spre exemplu, faimoasa teorie a lui Herodot (nu se ştie în ce măsură a fost luată după alte izvoare) despre creşterea apelor Nilului[1]; în aceeaşi carte, Herodot a interpretat raţionalist un mit, făcând exegeza unei povestiri auzite la Dodona[2], iar la capitolul XVII, combătând pe Hecataios, istoricul se avântă într-o discuţie lungă şi întortocheată, care duce la concluzia că numele de *Egipt* nu poate fi atribuit numai Deltei; capitolele CXII–CXX includ o lungă discuţie despre varianta egipteană a răpirii Elenei, care se încheie cu următoarele consideraţii: „*Troienii însă n-aveau de unde s-o dea îndărăt pe Elena, şi deşi spuneau adevărul, elenii nu-i credeau; după câte socot eu, toate acestea s-au întâmplat deoarece puterea zeiască hotărâse ca, prin pieirea lor într-un măcel fără cruţare, să dea o pildă oamenilor, arătând că pentru nelegiuirile mari, mari sunt şi pedepsele hărăzite de zei. Acestea le-am spus aşa cum le-am gândit*”. Această grupare de pasaje, în care elucidarea raţionalistă predomină, nu este totuşi întâmplătoare. Cartea a II-a este porţiunea din opera herodoteică unde istoricul a folosit din plin materialul strâns de Hecataios şi este sigur că a fost influenţat de înaintaşul său asupra felului de a judeca lucrurile, poate chiar fără de voia lui.

În numeroasele pasaje în care este vorba despre mitologie, legende despre zei, lucruri „sfinte”, Herodot se arată deosebit de circumspect: „*Din câte poveşti am auzit din gura lor [de la preoţii din Heliopolis], pe cele sfinte nu-s dator să le înşir, afară doar de numele zeilor, socotind că toţi oamenii cunosc deopotrivă legendele despre zei. Numai dacă şirul povestirii mă va sili, voi aminti totuşi unele din ele*”[3]. Este indiscutabil că Herodot, prin educaţia sa aristocratică, subordonată concepţiilor religioase, un spirit pios, se arăta plin de o teamă respectuoasă faţă de cele „sfinte”.

Istoricul nu şi-ar fi îngăduit pentru nimic în lume să

---

[1] Cartea a II-a, cap. XXIV şi urm.

[2] *Ibidem,* cap. LVI-LVII. Vezi nota 245 la cartea a II-a. În această privinţă. S. I. Sobolevski, op. *cit.,* p. 54.

[3] Cartea a II-a, cap. III.

pângărească vreo credinţă religioasă grecească sau străină. Atitudinea lui Cambyses faţă de religia şi preoţii egipteni i se pare de neconceput; doar un om nebun cu adevărat putea să se poarte aşa cum s-a purtat Cambyses, scrie Herodot[1].

Cu toate acestea, pietatea istoricului a fost şi ea atinsă de îndoieli fireşti, care l-au împins uneori spre consideraţii pline de bun simţ[2]: povestea cu statuile Damiei şi Auxeniei, care s-au aşezat singure în genunchi când trebuiau să fie smulse de pe soclu[3] i se pare ridicolă, ca şi istoria flăcărilor ieşite din pieptul Herei[4] pentru a indica lui Cleomenes, regele Spartei, că nu trebuie să cucerească Argosul. Nu crede nici un cuvânt din povestea apariţiei zeului Pan în faţa lui Pheidippides[5], cum nu crede că Boreas, vântul de nord, a zdrobit corăbiile perşilor lângă coastele Magnesiei, numai fiindcă fusese rugat de Oreithyia, soţia sa, să vină în ajutorul atenienilor[6]. Asemenea exemple[7] nu constituie desigur nota dominantă în atitudinea lui Herodot faţă de „miracole”, de „lucruri sfinte”, de religie în general, dar ele nu pot fi trecute cu vederea. La Herodot se află nuanţe de scepticism[8] din care avea să se dezvolte ulterior criticismul

---

[1] Cartea a III-a, cap. XXXVIII.

[2] *„Même en ces matières* (în domeniul religios), *sa croyance n'est pas illimitée; ou, plus exactement, elle n'est pas constante. Et elle n'a pas le caractère d'une foi sans conditions; elle est réfléchie, et, dans une certaine mesure, rationnelle”,* scrie Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 84; cf. şi p. 86. Iată şi părerea lui S. I. Sobolevski, *op. cit.,* p. 52: „*Uneori şi la el (Herodot – n.n.) îşi face apariţia scepticismul şi se dă o interpretare raţionalistă a miturilor*”.

[3] Cartea a V-a, cap. LXXXVI.

[4] Cartea a VI-a, cap. LXXXII.

[5] *Ibidem,* cap. CV.

[6] Cartea a VII-a, cap. CLXXXIX; cf. şi cartea a VII-a, cap. CXXIX, despre formarea văii Tempe.

[7] Exemplele sunt citate de Ph. Legrand, *op. cit.*, pp. 84-85.

[8] Iată, de pildă, ca exemplificare a atitudinii sceptice a lui Herodot, cap. CXVI din cartea a III-a: „*Spre nordul Europei, aurul pare să se găsească mai din belşug; cum ajung să-l dobândească, iarăşi n-aş putea să spun fără greş; se zice totuşi că este răpit de la nişte zgripţori de către arimaspi, oameni cu un singur ochi. Nu sunt însă de loc încredinţat că se nasc oameni cu un singur ochi, care în toate celelalte privinţe să fie*

lui Thucydides.

Pentru a face o apreciere de ansamblu asupra interpretărilor lui Herodot, este necesar să se precizeze că istoricul, prin metoda bazată pe judecată (*γνώμη*) în majoritatea cazurilor a ajuns la concluzii eronate. Cu toate acestea, Herodot nu poate fi condamnat a priori pentru rezultatele slabe ce le-a obţinut pe această cale. Stadiul dezvoltării ştiinţelor din vremea sa, cu o bază teoretică atât de şubredă, faptul că n-a avut prilejul să se familiarizeze cu concepţiile materialiste ale secolului său pentru o mai bună înţelegere a conexiunii universale, a cauzalităţii şi a esenţei fenomenelor, chiar stavila importantă a pietăţii, sunt tot atâtea motive care au contribuit să-l împingă pe Herodot spre deducţii greşite.

Metoda interpretativă în sine abordată de Herodot, fie în latura ei deductivă, fie în latura ei sceptică, echivalează totuşi cu promovarea *exegezei istorice,* cu luarea de atitudine faţă de materialul adunat prin cercetări. Cercetarea ştiinţifică începe să-şi facă drum tot mai răspicat o dată cu opera lui Herodot; în această direcţie, oricât de imperfecte şi modeste, încercările de interpretare a materialului adunat rămân una din cele mai însemnate strădanii de a se păşi pe drumul exegezei istorice.

6. În ce măsură a fost Herodot obiectiv?

Propunându-şi să ia în considerare *faptele* şi *modul de trai* al grecilor şi al „barbarilor”, Herodot s-a văzut silit să judece oamenii, felul lor de a fi, acţiunile lor, dintr-un punct de vedere comparativ.

Prin împrejurările vieţii sale, Herodot a fost determinat să-şi unifice scrierile istorice (*λόγοι*) şi să transforme istoria războaielor greco-persane în axa de susţinere a operei unificate. Expunând desfăşurarea evenimentelor, era inerent ca Herodot, devenit între timp un admirator al tradiţiilor attice, să povestească lucrurile partinic, de pe poziţia democraţiei sclavagiste ateniene, cea mai înaintată

---

la fel ca toţi oamenii”.

formă a societăţii sclavagiste greceşti din secolele VI–V î.e.n.[1]

Niciodată însă istoricul care se născuse şi trăise în Asia Mică nu a ponegrit pe „barbari” (pe „străini”) nu a căutat să micşoreze intenţionat meritele şi calităţile popoarelor străine pe care le-a cunoscut. Dovedind cumpănire, Herodot a fost acuzat de corul detractorilor săi, în frunte cu Plutarh, că este un „filobarbar” (*φιλοβάρβαρος*). Nimic mai puţin adevărat. Acuzarea de „invenţie”, care viza lipsa de veridicitate, se sprijinea cel puţin pe o realitate, interpretată cu rea-voinţă, dar totuşi realitate. Cea ţintind „iubirea de barbari” este şi mai puţin întemeiată şi mai răuvoitoare.

În tratarea unui subiect istoric, primejdia denaturărilor avea, în antichitatea greacă, o dublă natură: părtinirea, determinată în mod curent de poziţia de clasă, se complica şi cu părtinirea regională, care uneori căpăta nuanţe pline de vrajbă. Herodot, smuls destul de timpuriu din Halicarnasul tinereţii lui, a fost *grec,* fără a mai fi *cetăţean* al unei cetăţi. Prin forţa împrejurărilor, el a judecat şi pe greci, şi pe „barbari” de pe culmea perspectivei pe care i-au deschis-o călătoriile şi exilul. Pe „barbari” i-a luat în considerare cu o vie curiozitate ştiinţifică, acea curiozitate caracteristică logografilor ionieni în care intra şi tendinţa de a satisface gustul publicului cititor dornic să cunoască popoarele străine şi obiceiurile lor. Herodot a condamnat acţiunea agresivă a perşilor îndreptată împotriva grecilor, dar nu a socotit necesar să-i ponegrească atunci când a descris civilizaţia şi felul lor de trai.

Herodot, om de ştiinţă, a crezut de datoria lui să înfăţişeze cât mai veridic, cât mai exact, acţiunile politice, militare, datele de cultură materială şi spirituală pe care le-a putut spicui de pretutindeni, împărţindu-şi lauda şi blamul faţă de toţi, greci sau „barbari”. El a arătat un profund respect pentru cuceririle minţii omeneşti, pentru marile realizări, indiferent unde s-au ivit ele. Un punct de vedere foarte important, pe care-l găsim exprimat în dese

---

[1] Vezi mai sus, paragrafele 1–2 la acest capitol.

rânduri în *Istorii,* este preţioasa idee a *relativităţii opiniilor morale,* care variază de la popor la popor, în funcţie de treapta dezvoltării lor sociale. Femeia din tribul african al gindanilor, care poartă tot atâtea brăţări în jurul gleznei cu câţi bărbaţi a avut legături, este foarte mândră şi preţuită cu cât numărul brăţărilor creşte[1]; callatienii antropofagi au datoria sacră să-şi mănânce părinţii[2], şi aşa mai departe. Herodot, care a văzut multe, nu se miră de nimic, păstrând o remarcabilă sobrietate în aprecieri.

Lauda nu o precupeţeşte acolo unde socoteşte de cuviinţă că merită să fie dată. Calităţile grecilor, realizările lor, patriotismul de care dau dovadă, mai ales iubirea lor de libertate[3], sunt în nenumărate rânduri preţuite cum se cuvine; dar Herodot nu se sfieşte să releve tot ce i se pare preţios şi la „barbari”, făcând uneori până şi observaţia că anumite calităţi sau realizări ale barbarilor nu se întâlnesc în Grecia[4]

Pe de altă parte, cu *ponegrirea* Herodot este deosebit de prudent. Bine primit, în general, în ţinuturile unde a călătorit Herodot nu se pripeşte cu aprecierile negative. E posibil câteodată să se fi lăsat influenţat de versiunile pe care le urmează; pasionat, cu îndârjire, nu acuză niciodată.

Plutarh, în *Despre reaua-credinţă a lui Herodot*[5], îl acuză în schimb cu vehemenţă pe Herodot că ar fi vorbit cu răutate despre comportarea thebanilor în al doilea război medic[6]. Thebanii, insinuează Plutarh, nu i-au dat bani lui Herodot (ca atenienii) şi nici voie să stea de vorbă cu tineretul din oraş. Atitudinea lui Herodot reprezintă prin urmare o răzbunare. Nimic mai fals. Herodot relatează un fapt istoric concret, fără aprecieri proprii. Acuzele de

---

[1] Cartea a IV-a, cap. CLXXV.

[2] Cartea a III-a, cap. XXXVIII.

[3] Cartea a VII-a, cap. CIV; cartea a VII-a, cap. CXXXV–CXXXVI; cartea a VIII-a, cap. XXVI; cartea a VIII-a, cap. CXLIII etc.

[4] Cartea a II-a, cap. CXLVIII, de pildă, sau cartea I, cap. CXXXVII, despre perşi: „*Eu unul laud acest obicei – şi-l mai laud şi pe cel pe care-l voi spune indată: pentru o singură greşeală, nici regele insuşi n-are dreptul să osândească la moarte pe cineva*”.

[5] În special în cap. XXXI.

[6] Plutarh se referă îndeosebi la cartea a VII-a, cap. CXXXIII.

rea-credinţă au provenit, prin urmare, şi din faptul că „părintele istoriei” nu a *falsificat* faptele în sensul vederilor detractorilor săi, dintre care Plutarh este renumit pentru spiritul său filotheban.

7. Concepţia generală a operei

În istoria universală pe care a scris-o Herodot, în munca uriaşă de unificare a părţilor ei componente nu putea lipsi o anumită concepţie asupra desfăşurării procesului istoric; diversitatea stadiilor orinduirii primitive şi sclavagiste pe care istoricul le-a luat în consideraţie l-au silit, la rândul lor, să reflecteze asupra dezvoltării societăţii omeneşti.

La răspântia dintre primele notări despre viaţa socială încercate de logografi şi interpretările lui Thucydides, răspântie la care se află imensa operă a lui Herodot, ar fi cel puţin absurd a pretinde autorului ei să înţeleagă care este adevăratul motor al istoriei, să distingă cauzele adevărate de cele aparente, să meargă până la începuturile complexe ale unui lanţ cauzal. Astfel de pretenţii nu se pot formula nici cu privire la măsura în care Herodot a izbutit sau nu să lege evenimentele istorice de evoluţia societăţii, de baza ei materială.

Prin formaţia sa intelectuală, Herodot era tributar concepţiilor ideologice ale aristocraţiei din secolul al VI-lea î.e.n. În consecinţă, istoricul se mişcă fără nici o stânjenire în domeniul explicaţiilor morale, în cercul închis al „păcatului” şi al „pedepsei” – şi mai puţin sigur când intră în cel al cauzelor obiective.

În consideraţiile pe care le-a făcut asupra societăţii omeneşti, Herodot s-a referit uneori la trecut, în comparaţie cu prezentul, dar în chip sporadic, fără intenţia de a zugrăvi evoluţia în timp a unei anumite societăţi. Să luăm ca exemplificare interesul arătat de Herodot societăţii ateniene. Cu excepţia capitolelor LIX–LXV din cartea I, în care este povestită instaurarea tiraniei Peisistratizilor, din restul cărţilor *Istoriilor,* ne referim în special la cărţile VI–IX, cititorul nu mai poate afla direct de la autor ce schimbări

s-au petrecut în societatea ateniană după alungarea tiraniei, cum s-a înfiripat şi s-a întărit tânăra democraţie sclavagistă la Atena, care au fost motivele ascendenţei democraţiei sclavagiste ateniene în fruntea celor două coaliţii de apărare împotriva perşilor. În consecinţă, pentru exigenţa ştiinţifică modernă, Herodot nu a putut lămuri *de ce* Atena a fost în stare să organizeze o rezistenţă victorioasă în faţa atacului perşilor.

Dacă istoricul nu a izbutit să schiţeze profilul *evoluţiei* societăţilor despre care a vorbit, mulţumindu-se doar cu sublinierea unor anumite *aspecte,* care, pentru un motiv sau altul, i-au atras atenţia, în schimb, este incontestabil că s-a străduit să lămurească *cauzele* conflictelor, ale izbânzilor, ale catastrofelor, într-un cuvânt, cauzalitatea faptelor. În domeniul *cauzalităţii,* concepţia lui Herodot se dovedeşte, ca şi în alte privinţe, trasă îndărăt de influenţa ideologiei aristocratice încă preponderentă în timpul său, deşi uneori istoricul, călăuzit doar de bunul simţ, a izbutit să depăşească în mod spontan limitele strâmte şi viziunea specifică ideologiei aristocratice. Această contradicţie, importantă pentru înţelegerea felului cum a privit Herodot desfăşurarea mersului înainte al evenimentelor, se cuvine să fie semnalată.

Pornind la analiza concepţiei istorice a lui Herodot, trebuie avut în vedere că prozatorul s-a mişcat pe planul unor *conflicte internaţionale,* a cuprins în cercul atenţiei sale o întindere teritorială imensă şi o perioadă de câteva zeci de ani, pentru a nu mai vorbi despre digresiunile istorice din trecut.

Într-o măsură destul de pronunţată, deşi nu fără reveniri, Herodot crede, în general, că procesul istoric este *determinat* de providenţă, de un destin suprem[1], concepţie care aparţine sferei idealismului obiectiv, adică a acelui idealism care ia ca bază a existenţei o raţiune, o voinţă universală (dumnezeirea indiferent de forma pe care o

---

[1] Despre *pronia cerească* care determină procesele biologice sau care a luat anumite măsuri în dispoziţia naturii, vezi cartea a III-a, cap. CVI şi CVIII.

îmbracă) independentă de conştiinţa şi voinţa oamenilor. După cum s-a arătat în capitolul precedent, idealismul îşi are rădăcinile sociale în interesele reacţionare ale clasei sau păturilor sociale în curs de a fi răsturnate de pe poziţiile dominante. Caracteristică pentru ilustrarea acestei concepţii apare istoria familiei domnitoare a Mermnazilor şi a ultimului ei reprezentant, Cresus, aşa cum este relatată de Herodot. Ca pedeapsă pentru nelegiuirea lui Gyges, destinul (Moira) a hotărât ca cel de al cincilea urmaş al lui Gyges, Cresus, să plătească păcatul strămoşului său. Hotărârea a fost vestită printr-un oracol pythic. Dar, scrie Herodot, *„nici lydienii, nici regii lor, nu ţinură seamă de această profeţie mai înainte ca ea să se fi împlinit*”[1]. Împlinirea profeţiei a însemnat căderea Lydiei sub perşi. Apollo, protectorul lui Cresus, oricât s-a străduit, explică Pythia prin alt oracol, nu a putut înlătura pierzania lui Cresus: *„trei ani de-a rândul a tot amânat căderea Sardesului, şi, să ştie bine Cresus, că a fost prins cu trei ani mai tâziu decât hotărâse soarta*”[2]. În lumina acestei explicaţii, agresiunea perşilor *trebuia* să aibă loc ca pedeapsă a păcatului săvârşit de întemeietorul dinastiei mermnade. În aceeaşi ordine de idei, in cartea a VIII-a, cap. LIII, se vorbeşte despre *necesitatea* căderii întregii Attici sub perşi, cădere hotărâtă de destin, iar în cartea a VII-a, cap. CCXX, despre *necesitatea* sacrificiului lui Leonidas pentru salvarea Spartei.

Herodot nu acceptă însă chiar orbeşte, fără nici o luare de atitudine personală, teoria predestinării în procesul

---

[1] Cartea I, cap. XIII.

[2] Cartea I, cap. XCI. Deosebit de important pentru ilustrarea celor ce gândea Herodot este şi începutul cap. LXXIX din cartea a IV-a, privitor, la nenorocirea care *trebuia* să-l ajungă pe regele scit Skyles: *Επεί τε δέ έδεε οί κακώς γενέσθαι έγένετο άπό προφάσιος τοιήσδε*. Aici *προφάσιος* are sensul de *pretext.* Adevărata *cauză* a pierzaniei lui Skyles, socotea Herodot, era *hotărârea nestrămutată a destinului.* Ulterior, istoricii care i-au urmat lui Herodot au făcut în mod clar distincţia între *αίτία* (cauză) şi *προφάσιος* (pretext), raportându-se numai la domeniul faptelor concrete care constituie preliminariile unui eveniment.

istoric. În aceeaşi carte I, în care povesteşte soarta tristă a lui Cresus, la cap. XLVI remarcă cu multă perspicacitate că imboldul în hotărârea regelui lydian de a ataca regatul persan era expansiunea îngrijorătoare a perşilor: „*Puterea perşilor crescând neîncetat, Cresus îşi înfrână durerea şi, plin de îngrijorare, începu să se gândească, dacă nu i-ar fi cumva cu putinţă să stăvilească întinderea perşilor mai înainte ca ei să se fi întărit prea mult*”, în aceste rânduri nu se zăreşte nici urmă a ideii de predestinare care se află, în fond, la baza explicaţiei aduse de Herodot în povestirea căderii regatului lydian.

Astfel de contradicţii, între stabilirea unei „cauze” principale, cu caracter pur idealist şi unele observaţii cu caracter materialist sunt nenumărate în *Istorii,* fie că e vorba de cauze mari, profunde, fie de cauze neînsemnate. O atare contradicţie apare, de pildă, şi în capitolele finale din cartea I, în care Herodot povesteşte expediţia lui Cyrus împotriva massageţilor, expediţie în care regele persan avea să-şi găsească moartea. Herodot a înţeles foarte bine că un stat de tipul celui înfiinţat de Cyrus, bazat pe o puternică organizaţie militară, nu putea să se menţină decât printr-o politică de cuceriri, din supunerea altor neamuri. Aceasta este, de altfel, şi teoria pe care o face Atossa soţului ei Darius, în cartea a III-a, cap. CXXXIV. Cu toate acestea, în cap. CCX din cartea I, Herodot tot nu se poate reţine să observe că în această expediţie destinul lui Cyrus era să moară, iar succesiunea tronului să treacă la Darius, fiul lui Hystaspes.

Alături de un determinism providenţial, de factură pur idealistă, în domeniul cauzalităţii, Herodot a acordat o mare atenţie şi legii morale a talionului. După concepţia lui Herodot, marile conflicte internaţionale dintre greci şi „barbari”, au la origine o încălcare a dreptăţii, care se cere răzbunată de partea jignită[1]. Aceasta este, cel puţin, linia adoptată de Herodot în prologul lucrării sale, adică în primele cinci capitole ale cărţii I.

Nu este câtuşi de puţin exclus ca o astfel de concepţie

[1] Vezi şi p. XCIV.

să fi fost orientală, cum lasă să se înţeleagă Herodot însuşi când mărturiseşte că materialul prologului l-a cules din sursă persană. Explicaţiile ulterioare date de Herodot în legătură cu izbucnirea primului şi a celui de-al doilea război cu perşii sunt de acelaşi ordin: Darius pregăteşte expediţia împotriva Atenei, deoarece Atena a sărit în ajutorul răscoalei ioniene[1]; Xerxes caută să răzbune înfrângerea de la Marathon[2]. Cât despre persoana aceluia care a declanşat întreaga serie de jigniri şi răzbunări constituind inelele lanţului cauzal al războaielor medice *(άρχέκακος*) – Herodot îl vede în persoana lui Cresus, cuceritorul coastei asiatice, unde se înşirau coloniile greceşti[3].

Determinismul providenţial şi plata nedreptăţii sunt noţiuni utilizate de Herodot nu numai în domeniul cauzalităţii istorice, ci constituie însăşi esenţa concepţiei idealiste pe care a avut-o „părintele istoriei" despre viaţa indivizilor şi a colectivităţilor; acest fel de a privi lucrurile, concepţie curentă în secolul al VI-lea şi al V-lea î. e. n. În Grecia, se numeşte, cu un termen convenţional, *theodicee[4].*

Conform vederilor theodiceice, acţiunile omeneşti sunt îndeaproape supravegheate de ochiul atent al divinităţii. La Herodot, deşi istoricul vorbeşte foarte adesea despre divinitate, o delimitare limpede între *destin* (putere

---

[1][3] Cartea a V-a, cap. CV; cartea *a* VI-a, cap. XCIV; cartea a VII-a, cap. I, IV, VIII.

[2] Cartea a VII-a, cap. I, V, VIII, XI; cartea a VIII-a, cap. CXL.

[3] Cartea I, cap. V. Pe aceeaşi linie vindicativă trebuie privită şi aprecierea făcută de Herodot cu privire la *cauza* care l-a determinat pe Darius să atace Sciţia. Darius *se răzbună* faţă de invazia scită in părţile superioare ale Asiei Anterioare, unde sciţii au fost stăpâni vreme de 28 de ani (cartea a IV-a, cap. I). Aceeaşi explicaţie poate fi auzită şi din gura unor şefi întruniţi în consiliul convocat de sciţi pentru întâmpinarca primejdiei năvălirii persane: „*dacă n-aţi fi fost voi cei dintâi care v-aţi îngăduit să încălcaţi dreptatea faţă de perşi şi să porniţi războiul cerând ceea ce cereţi acum, ni s-ar părea că vorbiţi cu dreptate şi, plecându-ne urechea la rugămintea voastră, v-am face pe voie. Voi însă, când aţi năvălit pe pământul perşilor, i-aţi stăpânit fără de noi, atâta vreme cât v-a îngăduit zeul, iar perşii, cum acelaşi zeu ii aţâţă acum, după faptă vă aduc răsplată*" (cartea a IV-a, cap. CXIX).

[4] Cuvânt alcătuit din *theos* θεός – „zeu" şi *dike δίχη* – „dreptate împărţită de puterea zeilor".

transcendentă supremă) şi *zei* nu există. O singură dată este făcută distincţia între *destin,* putere supremă, şi *Apollo* putere subordonată[1] dar această distincţie făcută printr-un oracol al Pythiei nu aparţine direct lui Herodot, ci oracolelor pline de subtilităţi diplomatice date de preoţii de la Delfi.

Pentru a denumi puterea divină, cu care confundă uneori şi destinul, Herodot se foloseşte de o sumă de cuvinte curente în vocabularul religios al timpului său, fără să-şi dea prea mare osteneală să facă vreo distincţie între ele: *μοϊρα* (cartea I, cap. XCI), *τό δαιμόνιον* (cartea a VIII-a, cap. XIII), *προνοίη* (cartea a III-a, cap. CVIII), *θεός* (cartea a IX-a, cap. XVI) ş.a., pe alocuri chiar *τύχη*, sau *θείη τύχη* (cartea I, CXXVI; cartea a III-a, cap. CXXXIX; cartea a IV-a, cap. VIII); *τύχη* n-are încă la Herodot sensul pe care-l dă Thucydides acestui cuvânt, acela de *întâmplare,* sau cel căpătat ulterior în lumea elenistică: *noroc, nenoroc.*

Credinţa adâncă a timpului în care a trăit Herodot, răspândită de ideologia aristocraţiei care suferise înfrângeri după înfrângeri în lupta dusă împotriva păturilor democratice în ascensiune, era că nimeni nu se poate sustrage de sub supravegherea divinităţii, nici nu se poate abate din drumul pe care i l-a hărăzit soarta. Numeroase maxime curente pentru ilustrarea acestei credinţe idealiste se strecoară adesea în *Istorii:* este „*cu neputinţă unui muritor să abată pe un semen al său de la soarta care-l aşteaptă*”[2], sau: „*ceea ce este hotărât de divinitate şi trebuie să se întâmple, e cu neputinţă oamenilor să evite*”[3], sau: „*totul a fost înfăptuit de divinitate*”[4] ş.a. Divinitatea supraveghează îndeosebi respectarea legilor morale din societatea omenească. Pedeapsa divină, după concepţia theodiceică, nu întârzie să lovească pe vinovaţi, până şi în urmaşii lor. Potrivit acestei concepţii, oamenii sunt datori să fie deosebit de circumspecţi în privinţa acţiunilor pe care le săvârşesc. Cu mare greutate, prin dovezi de purtare

---

[1] Cartea I, cap. XCI: *τέν πεπρωμένην μοϊραν άδύνατά έοτι άποφυγεϊν καί θεώ*

[2] Cartea a III-a, cap. XLIII.

[3] Cartea a IX-a, cap XVI.

[4] Cartea a VIII-a, cap. XIII.

exemplară şi umilă pietate, prin jertfe numeroase aduse divinităţilor, omul izbuteşte să se strecoare în viaţă fără prea mari necazuri. Din aceste vederi, al căror substrat este, în fond, frica, rezultă grija excesivă pentru moderaţie, pentru un neîncetat control al acţiunilor proprii, care formează principala preocupare morală în religia apollinică, atât de răspândită în secolele VI–V î. e. n.[1]

Pentru adepţii acestei interpretări transcendente, greşelile omeneşti se împart în două categorii, menţionate şi în *Istoriile* lui Herodot: a) greşeli pornite din sumeţie, (*ὕβρις*) din gândurile rele care se nasc cele mai adesea dintr-o stare excesiv de bună, îmbuibarea (*κόρος*); asemenea „păcate” merg mână în mână cu nebunia, orbirea minţii omeneşti (*ἄτη*) în a doua categorie intră greşeli mai puţin grave, pornite din neştiinţă (uneori chiar greşeli predestinate), sau din uşurătate.

La Herodot, ca exemplu tipic pentru prima categorie de „păcate” pedepsite de divinitate, sunt acţiunile lui Xerxes, om care uită la un moment dat că este un simplu muritor supus legilor moralei omeneşti[2]. Pornind războiul împotriva Greciei pentru a răzbuna înfrângerea de la Marathon, Xerxes se convinge din ce în ce mai mult pe sine însuşi că menirea lui este de a depăşi graniţele Asiei şi a cuceri Europa[3]; sumeţia lui merge până la dispreţul faţă de lumea zeilor şi la insultarea templelor[4]. *Ate* nu întârzie să-i trimită visurile mincinoase care-l întăresc pe calea greşită pe care merge. Xerxes va fi în consecinţă amarnic lovit de divinitate. „*Roadele victoriei* – spune la un moment dat Themistocles[5], – *nu noi suntem cei care le-am dobândit, ci zeii şi eroii care n-au răbdat ca un singur bărbat, un*

---

[1] Vezi mai sus, p. XXXIII.

[2] Vezi mai sus p. XCI; cf. cartea a VII-a, cap. LVI. Cf. acelaşi „păcat” atribuit şi lui Cyrus, cartea I, cap. CCIV (sfârşit).

[3] Cartea a VII-a, cap. VIII; cartea a IX-a, cap. CXXII. În cartea I. cap. LXXXIX, se face observaţia că întreg poporul perşilor este înclinat spre trufie: „*perşii sînt trufaşi (*ὑβρισταί*) prin firea lor*”.

[4] Cartea a VIl-a, cap. XXXV, cartea a VIII-a, cap. CIX; cf. Eschil, *Perşii* v. 800. Contrar, Ph. Legrand, *op. cit.,* p. 136.

[5] Cartea a VIII-a. cap. CIX.

nelegiuit şi un trufaş nebun să domnească peste Asia şi Europa".

Conform concepţiei theodiceice, în Xerxes, divinitatea lovea un om care încălca deopotrivă legile moralei umane şi pe cele divine. Sunt însă alte cazuri în *Istorii,* când pedeapsa vine ca o simplă consecinţă a cruzimii omeneşti: Pheretima, sălbatică în cruzimea pe care o desfăşoară împotriva barceenilor, va sfârşi mâncată de viermi, fiind încă în viaţă[1], iar Oroites, satrapul Lydiei, călăul lui Polycrates, va fi ucis de propria lui gardă[2].

Pedeapsa divină pentru faptele omeneşti necugetate, pline de trufie rea, jignitoare, se numeşte *τίσις*. Potrivit acestei concepţii mistico-idealiste, nimeni nu se poate sustrage pedepsei divine, aşa cum nu poate nici să strămute hotărârile destinului: *ούδείς άνΰ́ρώπων άδιχών τίσιν ούκ άποτείσει*[3], scrie Herodot, sau: *μεγίστη τίσις αδικηΰ́έντι έγένετο πάντων τών ήμεϊς ϊδμεν*[4]. Comparativ cu cei care-şi ispăşesc propriile lor păcate, cu adevărat tragică este ispăşirea păcatelor altora, spune Herodot. Cei loviţi fără ca ei să fi păcătuit cu ceva, persoane care intră în a doua categorie despre care a fost mai sus vorba, sunt uneori pedepsite fără să cunoască raţiunea pedepsei. Şi asemenea exemple se găsesc destule în *Istorii.* Atys, de pildă, este sortit să piară pentru ca tatăl său, Cresus, să nu-şi mai închipuie că este cel mai fericit om din lume[5]. Soarta lui Leonidas, care se jertfeşte pentru binele cetăţii spartane, nu este urmarea unei vini personale[6] ş. a.

Alături însă de imaginea divinităţii, care ţine sabia dreptăţii, care veghează asupra îndeplinirii regulilor de conduită umană, Herodot a înfăţişat în paginile *Istoriei* şi o altă ipostază a divinităţii: *divinitatea pizmaşă* pe fericirea şi prosperitatea omenească. *Tό ΰ́εϊον πάν φΰ́νερόν καί ταραχώδες*, divinitatea-i numai pizmă şi vrajbă, zice Solon

[1] Cartea a IV-a, cap. CCV.
[2] Cartea a III-a, cap. CXXVI–CXXVIII.
[3] Cartea a V-a, cap. LVI.
[4] Cartea a VIII-a, cap. CV.
[5] Cartea I, cap. XXXIV.
[6] Cartea a VII-a, cap. CCXX.

în cap. XXXII al cărţii I; Amasis, regele Egiptului, ştie la rândul lui ce înseamnă invidia divinităţii[1], ca şi Artabanos, de altfel care recunoaşte că *„divinităţii îi place să nimicească tot ce-a ridicat...; chiar dacă îngăduie să guşti ceva din plăcerea vieţii, pe dată devine pizmaşă”* [2].

Din credinţa cu caracter transcendent despre determinismul divin şi imixtiunea voinţei zeilor şi în viaţa omenească, în chip firesc rezultă îngrădirea liberului arbitru. Teama sădită în suflete privitor la şubrezenia fericirii omeneşti, la posibilitatea de a pierde tot ce-ţi este scump pe lume, nu contribuia, desigur, în lumea veche greacă la închegarea unei viziuni senine, optimiste despre rostul omului pe pământ. Nicăieri poate nu este mai pregnant redat acest sentiment, cu o melancolie mai adâncă, decât în cuvintele pe care i le adresează Solon puţin înţeleptului Cresus: *„Într-o viaţă lungă se văd multe lucruri pe care omul n-ar vrea să le vadă, şi multe sunt de îndurat... Din toate zilele cuprinse în şaptezeci de ani... nici una nu va aduce, faţă de cealaltă o întâmplare chiar aidoma... Aşa fiind, o Cresus, tot omul e la voia întâmplării...”*[3].

Înlănţuită de această viziune sumbră asupra vieţii este şi ideea morţii izbăvitoare, în directă conexiune cu vederile religiilor mistice care încercau să abată interesul cetăţenilor din Grecia veche de la lupta politică. Cleobis şi Biton se săvârşesc din viaţă fiindcă prin moartea lor *„divinitatea voia să arate că pentru om e mai bine să moară decât să-şi trăiască viaţa”*[4]. Artabanos face următoarele reflecţii: *„În cursul vieţii trecem prin încercări mult mai grele decât moartea. Într-un răstimp aşa de scurt, nu se află nimeni, nici dintre oamenii de prin părţile noastre, nici dintre străini, care să fie într-atât de fericit încât să nu-i vină în minte, şi nu o dată, ci adesea, dorinţa de a muri... Greutatea existenţei face pentru om ca moartea să devină*

---

[1] Cartea a III-a, cap. XL.
[2] Cartea a VII-a, cap. X şi XLVI.
[3][1] Cartea I, cap. XXXII.
[4] *Ibidem,* cap. XXXI.

limanul cel mai dorit”[1].

Cu toate că adoptă părerea răspândită în lumea greacă despre instabilitatea fericirii omeneşti, pândită de ochiul divinităţii[2], despre izbăvirea adusă de moarte[3], trebuie totuşi remarcat că Herodot relatează astfel de păreri pe un ton egal, lipsit de patimă, ca şi cum acceptă fără împotrivire această ordine. Viaţa omenească e într-adevăr plină de vicisitudini, de surprize – dar, atrage luarea aminte Herodot, omul[4] care ştie că trebuie să se mulţumească cu puţin, e oarecum ferit de supărări mari; dacă trece prin momente în care norocul îi surâde, să le guste din plin. Aşa rezultă şi din cuvintele lui Xerxes către Artabanos: „*Artabanos, grăieşte Xerxes, viaţa omenească aşa este, cum spui tu; dar să nu ne mai gândim la nenorociri acum când, deocamdată, ne merge bine*”[5]. Pentru Herodot, în nesiguranţa traiului zilnic, obţinerea fericirii nu este chiar imposibil de realizat. Omul însă trebuie să ştie *cum* să-şi găsească fericirea prin cumpătare, modestie, pietate. Pesimismul concepţiei theodiceice apare întrucâtva corectat de credinţa fermă că „*cine se bucură de o bunăstare mijlocie*” fără a avea năzuinţe dăunătoare, poate

---

[1][3] Cartea a VII-a, cap. XLVI.

[2] Cf. Solon fr. 1, ed. Diehl[3] (1949), v. 63 şi urm.; Eschil, *Agamemnon,* v. 928;

[3] Theognis, v. 425-426, ed. Diehl [3]:

Πάντων μέν μή φῦναι έπιχθονίοισιν άριστον
μηδ έσιδεΐν αύγάς όξέος ήλίου.

(dintre toate, cel mai bun lucru pentru pământeni ar fi să nu se fi născut şi să nu fi văzut lumina soarelui puternic); *Bacchylides, V,* v. 160-162 etc. Aceste reflecţii sunt grăitoare pentru modul de a gândi, caracteristic reprezentanţilor aristocraţiei greceşti.

[4][5] Cartea I, cap. XXXII.

[5] Cartea a VII-a, cap. XLVI. În cadrul trist, deprimant al theodiceii, antichitatea a introdus şi un fascicol iluzoriu de raze luminoase, în care Herodot îi place uneori să prezinte anumite situaţii ale vieţii: este vorba tocmai despre ideea redată de Xerxes, anume că omul trebuie să preţuiască faţa surâzătoare a norocului. Herodot n-a mers pînă la acel *carpe diem* caracteristic, de pildă, poeziei lui Alcaios: ,,*Bea şi îmbată-te împreună cu mine, Melanippos... fără să-ţi tânjească inima după lucruri mari*” (fr. 22 ed. Diehl[2], v. 1 şi 4), dar nici nu neagă faptul că omul, mai ales cel modest şi cumpătat (*σώρων*), are dreptul la fericire.

să-şi afle mulţumirea.

Exemplul pe care-l aduce Herodot pentru a ilustra această teză este acela al atenianului Tellos[1].

Herodot a căutat să aplice principiile idealiste şi transcendente analizate mai sus nu numai la viaţa indivizilor – ci şi la viaţa întregii societăţi[2].

Deşi era un admirator al democraţiei sclavagiste, din punct de vedere politic el nu s-a ridicat la nivelul concepţiei materialiste antice despre natură şi societate adoptată de cei mai înaintaţi reprezentanţi ai democraţiilor sclavagiste, puternic interesaţi în dezvoltarea şi progresul ştiinţelor. În consecinţă, el nu s-a putut apropia decât sporadic, spontan, de *cauzele obiective* ale prefacerilor pe care le-au înregistrat societăţile sclavagiste contemporane lui şi nu a înţeles nimic din esenţa procesului istoric care a provocat ciocnirea societăţilor sclavagiste ajunse la diferite trepte de dezvoltare. .

Schimbările din viaţa socială, mai ales cele de ordin politic, Herodot le explică pe calea *comportării morale* a colectivităţilor, „răsplătite” sau „pedepsite” după merit de divinitate. Pentru Herodot există un ritm în felul cum se desfăşoară evoluţia societăţii omeneşti, însă un ritm condiţionat de criterii morale: ...„*îmi voi urma povestirea* – scrie el – *depănând deopotrivă istoria cetăţilor omeneşti mari şi mici, căci multe din câte au fost mari odinioară, cu timpul şi-au pierdut strălucirea, pe când altele, mari în vremea mea, altădată au fost neînsemnate; pătruns de nestatornicia lucrurilor omeneşti, le voi pomeni, deopotrivă, şi pe unele şi pe altele*”[3]. În acest pasaj e limpede că Herodot a aplicat principiul variabilităţii din viaţa indivizilor şi la mersul istoriei, socotind că a găsit cheia care lămureşte progresul şi decăderea formelor de stat pe care le-a cunoscut.

---

[1] În cartea I, cap. XXXII, sînt enumerate condiţiile care, conform concepţiilor antice, ar face pe om fericit: sănătate, frumuseţe fizică, copii frumoşi, stare materială mulţumitoare, atât cât să ajungă pentru un trai ferit de mizerie.

[2] S. I. Sobolevski, *op. cit.*, pp. 55, 56.

[3] Cartea I, cap. V.

La posibilitatea unui progres social pe calea dezvoltării forţelor de producţie şi a luptei de clasă Herodot nu s-a gândit, deşi empiric a constatat câtcodată diferenţierile gradului de dezvoltare în societăţile primitive şi sclavagiste pe care le-a cunoscut. În ciuda slăbiciunii concepţiilor sale despre viaţa socială, din partea a doua a *Istoriilor* se desprinde totuşi impresia că istoricul, bun observator, a intuit superioritatea cetăţii-stat sclavagiste, de factură democratică, asupra altor organizări sociale.

După concepţia istorică idealist obiectivă a lui Herodot, pentru indivizi şi comunităţi rămâne, cu toate acestea, o cale deschisă pentru cunoaşterea voinţei divine şi prevenirea catastrofelor: oracolele şi mantica. Karl Marx, în lucrările preliminare pe care le-a întocmit în vederea publicării unei istorii a filozofiei epicureice, stoice şi sceptice, a subliniat importanţa oracolelor în lumea greacă veche: „*Sentinţele de oracol ale lui Apollo din Delfi au fost considerate numai atâta vreme drept adevăr dumnezeiesc de către popor, au fost numai atâta vreme învăluite în clarobscurul unei puteri necunoscute – câtă vreme de pe trepiedul pythic răsuna propria putere evidentă a spiritului elen; numai atâta vreme poporul s-a comportat teoretic faţă de ele, câtă vreme aceste oracole au constituit propria sa teorie glăsuitoare, ele au fost populare numai atâta vreme cât erau nepopulare*” [1].

Interesul major al lui Herodot faţă de oracole şi mantică trebuie considerat în lumina lămuririlor date de Marx. Prevestirile şi divinaţia, crede cu fermitate Herodot, sunt singura cale prin care muritorii pot afla câte ceva asupra celor ce au de făcut, asupra izbăvirii lor, bineînţeles dacă înţeleg şi respectă recomandarea prevestirii. Herodot ia cu deplină seriozitate în considerare, alături de oracolele greceşti, şi pe cele străine: egiptene, trace, scite, şi le acordă o mare însemnătate pentru diriguirea treburilor politice.

---

[1] Marx-Engels, *Despre artă şi literatură,* E.P.L.P., Bucureşti, 1953, p. 201.

Oracolele erau date, de obicei, în formă ambiguă[1], divinitatea din partea căreia venea oracolul nu putea fi în acest fel niciodată învinuită de neadevăr. Herodot nu se sfieşte însă să vorbească şi de oracole mincinoase[2] sau în neputinţă de a spune adevărul.

Cel mai de seamă oracol al lumii greceşti, de nenumărate ori pomenit de Herodot, era cel de la Delfi; această localitate, ajunsă la o mare faimă, adăpostea tezaure aduse din toate părţile Greciei antice.

Voinţa zeilor, conform aceloraşi credinţe, se dezvăluie oamenilor şi prin alte mijloace, care nici ele nu sunt întotdeauna uşor de interpretat: semne, prorociri[3], vise etc. *Istoriile* sunt încărcate până la saturaţie cu astfel de intervenţii ale divinităţii pentru „lămurirea” pământenilor. Nici una din ele n-are totuşi, în concepţia lui Herodot, valoarea oracolelor, în rândul cărora pe cel din Delfi îl socoate superior. Despre cartea I şi minunata poveste a regelui Cresus – în care adevărul şi legenda se împletesc măiestrit – s-ar putea chiar susţine că constituie un fel de apologie a oracolului de la Delfi[4].

La Herodot nu se întâlneşte nici cea mai mică umbră a dubiului ce-l încearcă pe Thucydides în privinţa utilităţii practice a oracolelor şi a veracităţii lor[5]. Credinţele timpului au avut şi în această privinţă un cuvânt puternic de spus şi istoricul a inserat în povestirea sa toate oracolele, visele, semnele minunate etc. – câte a putut afla că au însoţit evenimentele istorice – cu aceeaşi conştiinciozitate cu care a înregistrat şi restul informaţiilor ce i-au stat la îndemână.

8. Valoarea operei lui Herodot ca izvor istoric

[1] Vezi cartea I, cap. XCI şi nota nr. 241, unde se explică înţelesul epitetului Loxias, dat lui Apollo.

[2] Cartea I, cap. XLVIII-XLIX.

[3] Cartea a III-a, cap. CXXIV; cartea a V-a, cap. XXXVI.

[4] Răspunsurile oracolelor erau strânse în culegeri speciale, alcătuind o adevărată ramură a literaturii antice: mantica. Cele ale oracolului de la Delfi aveau şi o reală valoare artistică, in dosul lor ascunzându-se uneori poeţi destul de talentaţi.

[5] În această privinţă, vezi îndeosebi Herodot, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. XLIII.

Veridicitatea relatărilor, datelor şi informaţiilor date de Herodot, ca izvor istoric, a fost contestată şi atacată încă din antichitate, chiar de continuatorul lui direct, de Thucydides. Aşa cum s-a arătat însă la paragraful 4 al acestui capitol, insinuările de fals şi de plagiat aduse „părintelui istoriei” în timpurile vechi şi moderne sunt destul de puţin întemeiate, dacă ţinem seamă de locul pe care-l ocupă în evoluţia istoriografiei greceşti.

Mai îndrituită să suscite critici este aprecierea generală a istoricului din Halicarnas despre predestinare, intervenţia destinului sau a divinităţii în viaţa socială, pedeapsa greşelilor umane.

Această apreciere, izvorâtă din concepţiile lui despre lume analizate mai sus, l-a împiedicat pe Herodot să meargă pe calea justă a intuiţiilor de care a dat uneori dovadă în domeniul stabilirii legăturilor obiective între evenimente. El a exagerat şi deformat adesea rolul întâmplării, al motivelor cu totul secundare, al personalităţii, împins de aceeaşi neputinţă de a găsi explicaţii cu caracter materialist pentru faptele pe care le-a relatat. Aşa, de pildă, în cartea I, cap. CXXVI, preluarea supremaţiei în statul medo-persan de către perşi o atribuie în exclusivitate voinţei lui Cyrus. Unor motive de ordin individual atribuie Herodot şi expediţia lui Cambyses, împotriva Egiptului (cartea a III-a, cap. I) sau hotărârea luată de confederaţia ionică de a se răscula împotriva perşilor (cartea a V-a, cap. XXXV–XXXVI).

În procesul istoric, Herodot a văzut în primul rând *aspectul pragmatic,* „faptele mari şi glorioase”, cum singur mărturiseşte în cap. I al cărţii I. Deşi, urmând tradiţia logografilor, Herodot s-a interesat îndeaproape de cultura materială a societăţilor despre care a scris, el nu a putut întrevedea semnificaţia relaţiilor de producţie la mozaicul populaţiilor pe care le-a vizitat sau despre care s-a informat, nu a înţeles că lupta de clasă este adevăratul motor al istoriei societăţilor împărţite în clase antagoniste şi, mai ales în explicarea procesului istoric, s-a dovedit tributarul concepţiilor idealiste care slujeau ca

fundamentare teoretică a politicii duse de cercurile reacţionare şi retrograde.

Cu toate acestea, ar fi fundamental greşit să i se nege lui Herodot valoarea ca izvor istoric. Opera sa, care reprezintă primul monument istoric de mari proporţii din literatura istorică greacă, conţine un imens material documentar, uneori unic.

Încă de la începutul marilor campanii de săpături în Orient, printre care relevăm campania de săpături de la Babilon, condusă de Robert Koldewey înaintea primului război mondial (1899–1914), în istoriografia modernă a început un puternic reviriment în favoarea reconsiderării informaţiei lui Herodot. În Uniunea Sovietică, unde săpăturile arheologice din regiunile de la nord de Marea Neagră au luat o deosebită amploare, acest curent este deosebit de puternic[1]; şi în alte ţări europene, asiatice şi africane, reconsiderarea operei lui Herodot în lumina rezultatelor ştiinţifice ale cercetărilor moderne este in plină desfăşurare. Arhitecţii Georgeta şi Traian Chiţulescu, autorii unei lucrări despre monumente celebre din arhitectura antică[2] semnalează, de pildă, că descoperirea inginerului egiptean El Mallakh din 1954, cu privire la „bărcile solare” din marea piramidă a lui Khufu, confirmă în mod strălucit informaţiile lui Herodot despre „canalul” care înconjura piramida[3].

Pentru istoria veche a U.R.S.S. şi a patriei noastre, cartea a IV-a din *Istoriile* lui Herodot are o valoare nepreţuită (lămuririle necesare în această privinţă sunt date în *Notiţa istorică* la cartea a IV-a), Herodot a călătorit în regiunile pontice. Din relatările sale nu reiese însă clar care sunt ţinuturile pe care le-a vizitat personal. În orice caz, coloniile ioniene din Pont, relaţiile dintre aceste colonii şi băştinaşi, modul de viaţă şi civilizaţia acestor băştinaşi, „sciţii”, cum îi numeşte, în genere, Herodot pe locuitorii

---

[1] S. I. Sobolevski, *op. cit.,* p. 57.

[2] *Şapte monumente celebre ale arhitecturii antice,* Editura Tehnica, Bucureşti, 1959, p. 34.

[3] Cartea a II-a, cap. CXXIV.

ţărmului nordic al Mării Negre, s-au bucurat de toată atenţia călătorului antic grec. Dintre aceste colonii, majoritatea informaţiilor lui Herodot se concentrează asupra Olbiei şi a ţinuturilor dintre Nistru şi Nipru[1]. Herodot, afară de preţioase detalii geografice şi etnografice despre vechea Sciţie, a lăsat un material documentar de o importanţă unică despre organizarea tribală a sciţilor şi constituirea triburilor scitice în uniuni ce purtau denumirea de „regate”. Săpăturile făcute la gorodiştile din sudul Uniunii Sovietice, unde se înşiră marile curgane, au confirmat nenumărate detalii povestite de Herodot despre sciţi. Aceste contingenţe dintre rezultatul săpăturilor din sudul U.R.S.S. şi relatările lui Herodot au fost semnalate în notele la cartea a IV-a.

Deoarece povestirea lui Herodot despre sciţi atinge unele aspecte ale istorici triburilor scitice şi a expansiunii acestor triburi spre vest, cartea a IV-a este şi unul din cele mai însemnate izvoare pentru istoria veche a patriei noastre. În informaţiile despre istoria triburilor scitice şi a triburilor tracice din nordul Dunării, cu care sciţii au venit în contact, se amestecă multe elemente de mit şi legendă, pe care Herodot le-a cules din tradiţia locală. Cu toate acestea, fie şi in relatarea naivă uneori a miturilor şi a legendelor aparţinând triburilor scitice şi tracice, informaţiile lui Herodot despre locuitorii ţinuturilor pontice prezintă o deosebită importanţă şi sunt de reţinut pentru posibilităţile de interpretare pe care le oferă.

Dintre triburile tracice menţionate de Herodot în nordul Dunării, cu prilejul descrierii expediţiei lui Darius, cele mai de seamă detalii privesc uniunea de triburi getice de sub conducerea lui Dromichaites. Informaţii interesante sunt date de Herodot şi asupra relaţiilor dintre triburile din sudul şi cele din nordul Dunării. Înaintarea oştilor lui Darius de-a lungul ţărmului apusean al Mării Negre i-a oferit lui Herodot ocazia să istorisească tot ce-a putut afla despre populaţiile tracice din vestul Mării Negre, cele din ţara noastră inclusiv. Descrierea geografică a acestui ţinut, cu menţionarea

---

[1] Vezi propria-i mărturie în cartea a IV-a, cap. XXIV.

nomenclaturii respective, este un izvor de prim ordin pentru cunoaşterea denumirilor de aşezări omeneşti, râuri şi munţi; asupra acestor denumiri s-a îndreptat şi atenţia lingviştilor care studiază caracterele limbilor tracice.

În fiecare an, în revistele de specialitate apar noi confirmări despre veridicitatea relatărilor lui Herodot. Actualmente, deşi cu atenţia necesară, *Istoriile* lui Herodot sunt folosite ca bază a comentariilor istorice despre orânduirile sociale şi evenimentele istorice din secolele al VI-lea şi al V-lea din Europa, Africa şi Asia Anterioară. Pentru începutul războaielor greco-persane, *Istoriile* sunt unica sursă de informaţii, fără posibilităţi prea întinse de confruntare.

În ţara noastră, *Istoriile* au fost folosite în cercetările relative la răspândirea sciţilor, în studiile despre cultura lor materială şi, cu un egal folos, în studiile despre ramurile tracice din nordul Dunării şi relaţiile acestor ramuri cu cetăţile greceşti.

Nu trebuie uitat nici faptul că Herodot a scris istoria unor evenimente apropiate de timpul când a trăit, istorie căreia i-a dat un caracter universal, dobândindu-şi pe drept numele de „părintele istoriei”. În opera sa el a inclus un material de proporţii nemaiîntâlnite până în secolul al V-lea, privitor la istoria politică şi culturală a unor populaţii din trei continente, aşa încât această operă a devenit o veritabilă enciclopedie[1] pentru cercetătorii societăţilor primitive şi sclavagiste din secolele al V-lea şi al VI-lea.

9. Valoarea artistică a operei lui Herodot

Istoriile lui Herodot sunt nu numai o remarcabilă operă de „cercetare”, ci şi o operă literară de prim ordin. Herodot a fost un povestitor neîntrecut, care a utilizat o întreagă gamă de procedee literare.

Spre deosebire de logografi, care scriau într-un stil cât mai sobru cu putinţă – de fapt adevăratul stil potrivit subiectelor ştiinţifice – Herodot, hrănit la şcoala epicii şi a

---

[1] S. I. Sobolevski, *op. cit.*, p. 68.

novelisticii ionice, şi-a tratat subiectul ca pe o operă literară, cu grija unui mare scriitor. Concepţia sa despre istorie – clădită pe opinii etice – l-a dus implicit către analize psihologice, peste putinţă de redat în stilul caracteristic unei lucrări strict ştiinţifice, cum ar fi, bunăoară, *Istoria* lui Polybios.

Ce se remarcă în mod deosebit de la o primă vedere în compoziţia herodoteică este densa intercalare a episoadelor literare în cursul povestirii, episoade care pot varia ca formă şi întindere de la mica anecdotă povestită într-un singur capitol, până la marele excursus despre Egipt, cuprins în toată cartea a II-a. Introducând mult material istoric, legendar şi chiar fantastic, în afara obişnuitelor descrieri geografico-etnografice de până atunci, Herodot s-a folosit din plin de tehnica episoadelor[1]. Această tehnică, curentă în epica arhaică, la Herodot nu are totuşi valoarea artistică din *Iliada,* de pildă, unde prin episoade povestirea capătă viaţă şi nerv dramatic. În *Istorii,* episoadele sunt introduse atât din dorinţa conştiincioasă de a se reproduce tot ce se poate şti din punct de vedere material şi moral în legătură cu persoanele, monumentele sau întâmplările care intră în subiect, cât şi ca argumentare în sprijinul tezelor susţinute de autor.

În prima parte a operei, episoadele sunt mai numeroase decât în ultima, deoarece această parte avea ca substrat „povestirile” iniţial scrise de Herodot; dându-şi însă seamă că un exces de inserări, mai ales de largi proporţii, dăunează ansamblului, Herodot renunţă câteodâtă la unele, deşi le avea gata scrise (de exemplu *Assyriaca,* cartea I, cap. CVI, cap. CLXXXIV; cf. şi cartea a II-a, cap. XXXV, cartea a III-a, cap. LXVIII).

Dibăcia lui Herodot de a introduce neobosit noi şi variate episoade în cursul povestirii este neîntrecută. Arta de povestitor a lui Herodot ne iniţiază însă în ceea ce trebuie să fi fost „povestirea” orală (poate şi scrisă) a

[1] Preferinţa pentru acest procedeu este mărturisită deschis de istoric în cartea a IV-a, cap. XXX: „*de la început m-am deprins să mă tot abat de la firul povestirii*”. Cf. şi cartea a VII-a, cap. CLXXI.

timpului său, despre care nu e greşit să presupunem că a avut o coloratură populară[1] Această parte a literaturii antice, necunoscută nouă (în proză), se dezvoltase pe un fond diferit faţă de cel mitic, care fusese preluat de poezia epică şi de cea dramatică. Judecând după redactarea *Istoriilor,* în Ionia este imposibil să nu fi circulat o serie de „povestiri” în genul celor orientale, fie anecdote în legătură cu personaje şi întâmplări reale, fie simple poveşti, oglindind viaţa poporului şi înfăţişând diferite tipuri umane, de la regele plin de îngâmfare până la flăcăul dezgheţat care biruie toate piedicile ce-i ies în cale. Herodot nu s-a sfiit să utilizeze în *Istorii* forma literară a „povestirii” populare, pe care o alternează cu note de călătorie, consideraţii pseudoştiinţifice, descrieri etc. Plăcerea cu care la tot pasul istoricul mai introduce încă un episod, şi încă unul, se explică şi prin faptul că aceste povestiri, de multe ori simple reproduceri, conţineau, din punct de vedere ideologic, idei care se încadrau în sistemul de gândire propriu lui Herodot.

Într-adevăr, „novelistica” herodoteică nu-i scrisă numai de dragul naraţiunilor în sine. La o analiză mai atentă, se vede că ea are un rost bine definit. Cum putea Herodot – ţinând seama de concepţiile lui istorice – să explice pe altă cale căderea lui Cresus şi a regatului lydian sub perşi, decât îngrămădind în jurul regelui o sumă de anecdote care să-i dovedească „vina”? *Novelistica* îl ajută pe Herodot şi în marcarea opoziţiei greci –„barbari” – care se adânceşte tot mai mult, pe măsură ce istoricul înaintează în redactarea operei.

Tot prin novelistică Herodot a exprimat ca nimeni altul dragostea puternică pentru libertate ce însufleţea pe toţi grecii timpului său. În fruntea acestei lumi însetată de libertate se află Atena. La Atena, oamenii doreau atât libertatea politică (externă şi internă), cât şi libertatea de opinii şi a cuvântului (*παρρησία*). Thucydides ar fi ales cu

[1] Legătura care există între „povestirea” la Herodot şi materialul folcloric a fost foarte bine studiată de A. Dovatur, *op. cit.*, cap. IV.

precădere calea discursurilor pentru a reda acest minunat sentiment de mase; Herodot se mulţumeşte să rămână la procedeul novelistic, prin care – cu toată lipsa de exactitate a detaliului – redă totuşi stări de spirit *tipice.* Iată de ce, independent de calităţile literare, novelistică herodoteică nu apare inutilă în economia operei nici din punct de vedere istoric, deoarece slujeşte concepţiile autorului.

Herodot a înţeles să scrie „povestirea” istorică într-o formă artistică cât mai înaltă. În *Istorii* se pot întâlni scene şi portrete care amintesc şi de forţa epică a lui Homer[1], şi de tensiunea dramatică a tragediei attice. S-a spus adesea pe bună dreptate că Herodot este un prozator care totodată merită şi numele de poet. Este neîndoielnic că Herodot datoreşte în bună măsură lui Homer plasticitatea descrierilor şi puterea de evocare. Pe de altă parte, anumite episoade sau dezvoltări de conflicte sunt scrise cu mâna sigură a unui dramaturg de prim rang. Aşa ni se înfăţişează, de pildă, redactarea poveştilor despre regele Candaules şi nefericitul Adrastos din cartea I[2]. Numeroasele portrete care pot fi întâlnite în *Istorii* sunt uneori portretele unor adevărate personaje de dramă. Pornind de la un sâmbure de adevăr despre caracterul unui personaj, Herodot învăluie acest sâmbure cu trăsături psihologice izvorâte din propria sa imaginaţie. Personajele sale, Cresus, Cyrus, Xerxes, Artabanos, Demaratos etc. se înfăţişează drept creaţia personală a istoricului, care le priveşte prin prisma tradiţiilor populare şi a credinţelor curente despre destinul lor. Pentru a creiona cât mai precis conturul psihologic al personajelor din *Istorii,* Herodot se foloseşte de diferite mijloace stilistice: cuvântarea, dialogul, portretul fizic, descrieri din viaţa de toate zilele etc.

Sub influenţa raţionalismului ionic, lui Herodot îi place uneori ca raţionamentele pe care le face să le atribuie chiar personajelor cărora le insuflă viaţă, „obligându-le” să se

---

[1] S. I. Sobolevski, *op. cit.*, p. 60. O comparaţie între forţa epică a lui Homer şi Herodot este făcută de autorul anonim al *Tratatului despre sublim,* cap. XIII.

[2] Vezi nota 103 la cartea I, cap. XII şi urm. din aceeaşi carte.

exprime atât în stil direct, cât şi indirect. Prin această inovaţie, Herodot este primul istoric care introduce vorbirea directă şi indirectă în povestirea istorică; istoriografia greacă dobândea astfel un important mijloc de expresie, dezvoltat ulterior de Thucydides şi prelucrat de istoricii-retori. *Solilocviile* şi *cuvântările* destul de des întâlnite în *Istorii* nu au însă o valoare documentară reală, aşa cum au dobândit-o mai tâziu la Thucydides şi Polybios. Ele reprezintă simple mijloace de exprimare a conţinutului de idei proprii autorului[1], pentru înviorarea povestirii despre evenimente din trecut; apariţia lor în *Istorii* se datorează marii înfloriri pe care o căpătase retorica în lumea greacă în secolul al V-lea î.e.n., începând din Sicilia şi până în Asia Mică. Dezbaterea fruntaşilor persani despre cea mai bună formă de guvernământ, relatată în cartea a III-a, este, cu siguranţă, inspirată de discuţii similare pe care istoricul a avut prilejul să le audă în agora, la Atena. Nu este exclus ca popasul de câţiva ani făcut de Herodot la Atena să-l fi influenţat şi mai mult în această direcţie.

Alături de acest mijloc artistic *dialogurile* aduc o notă de originalitate, care împrumută povestirii herodoteice pe alocuri aspectul unei nuvele moderne. Câteva dialoguri de mari proporţii şi de covârşitoare importanţă pentru ilustrarea concepţiei lui Herodot, ca, de pildă, acele dintre Cresus şi Solon, Xerxes şi Demaratos, Xerxes şi Artabanos, amintesc de dialogurile tragice; altele amintesc de cele sofistice, având şi o notă dialectică: în fine, un alt grup constă din dialoguri obişnuite, care pot fi auzite în conversaţia de toate zilele. Spre deosebire de *discurs,* preluat ulterior de istorici, *dialogul* nu s-a bucurat de aceeaşi trecere în istoriografia greacă de mai tâziu.

Lui Herodot îi place, de asemenea, să-şi înfrumuseţeze „povestirea” prin largi descrieri. Alături de descrierile minore (trăsături fizice, creare de atmosferă specifică etc.), istoricul se străduieşte să înfăţişeze cititorului cât mai plastic locurile şi monumentele văzute de el. Căutând să fie

---

[1] Cum ar fi, de pildă, discursul ţinut de corintianul Sosides în faţa spartanilor, cartea a V-a, cap. XCII, despre istoria tiraniei la Corint.

exact prin date numerice (pe care adesea le greşeşte)[1], el încearcă totodată să transmită şi calitatea emoţiei resimţite de el în faţa măreţiei sau a bogăţiei. *Θώματα* numeşte adesea Herodot lucrurile care au darul să stârncască „uimire”. În cartea a II-a, în special, unde se găsesc acumulate impresiile culese din Egipt, pot fi citite şi cele mai reuşite descrieri din *Istorii.* Cartea a II-a constituie în sine o minunată carte de călătorii, care se citeşte cu egală plăcere ca şi oricare carte modernă de acest gen, bine scrisă. Stilul lui Herodot, în părţile descriptive apropiate de scrierile logografilor, este cât se poate de simplu, asemănător unei relatări obişnuite.

Herodot, spre deosebire de alţi istorici, este un narator excelent, care nu se sfieşte să povestească la persoana întâi şi să intervină la tot pasul cu reflecţii personale. Acest mod de intervenţie constantă şi directă, când critică, când gravă şi raţională, când plină de îndoială, împrumută povestirii un aer de sinceritate pe care o operă literară n-a putut-o avea decât numai în momentul de răscruce la care se găsea istoriografia greacă în prima jumătate a secolului al V-lea î. e. n.

În *Istorii* există însă destul de numeroase pagini în care îşi face apariţia *stilul ştiinţific* propriu-zis. Această schimbare îi este deosebit de sensibilă traducătorului lui Herodot. De la farmecul povestirii novelistice, sau chiar de la cel al descrierii periegetice, Herodot are obiceiul să treacă la relatarea minuţioasă şi uscată a unor date pe care i se pare necesar să le insereze, cum ar fi, de pildă, înşiruirea satrapiilor din regatul lui Darius[2] şi a birurilor pe care aceste satrapii erau obligate să le plătească marelui rege. Preluat de la înaintaşii săi, stilul ştiinţific apare în *Istorii* lipsit de orice culoare, pe alocuri obscur[3]. Nimic din calităţile literare obişnuite ale lui Herodot nu mai pot fi

---

[1] Vezi, de pildă, notele 412 şi 416 la cartea I.

[2] Cartea a III-a, cap. XC-XCVI.

[3] Vezi A. Dovatur, *op. cit.*, cap. I. pp. 10 şi urm. Foarte interesante sunt comentariile lui Dovatur cu privire la dezvoltarea stilului prozei ştiinţifice in secolele VI–V î.e.n. şi legătura pe care o face între proza ştiinţifică timpurie şi stilul decretelor din acea vreme (p. 28 şi urm.).

găsite în pasajele în care el doreşte să apară „om de ştiinţă”.

Herodot nu a folosit însă stilul ştiinţific şi în pasajele teoretice. Depăşind cu mult felul de a se exprima al înaintaşilor săi, pasajele în care Herodot îşi expune concepţiile sale politico-etice sau convingerile despre superioritatea sistemului de viaţă elen asupra celui „barbar” sunt cele mai frumoase din întreaga operă. În aceste pagini străbate o intensă poezie, care egalează tot ce s-a scris mai bun în literatura greacă antică, şi care l-a făcut încă din antichitate pe Dionysios din Halicarnas (compatriot cu Herodot) să recunoască că *„o frază frumoasă de proză face cât un vers frumos*”[1].

Din acest punct de vedere, proza herodoteică, deşi nu e cu totul străină de influenţa retoricii în plină dezvoltare (în dialogurile de tip sofistic, bunăoară) a reuşit până la urmă să se menţină departe de orice manierism de şcoală, care la Thucydides începe să se resimtă destul de accentuat. Nimic mai liber şi mai firesc construit decât stilul lui Herodot, fie că e vorba de fraze scurte, asindetice (la descrieri mai ales), fie de fraze lungi, ritmice, care se succed după intenţia emoţională a autorului încărcate de sentenţe şi raţionamente, sau, dimpotrivă, convingătoare prin simplitatea lor lipsită de ostentaţie.

Expresiile şi cuvintele folosite de Herodot în alcătuirea stilului său – care excelează prin naturaleţe şi bun gust – aparţin vocabularului obişnuit al limbii clasice greceşti. Influenţe ale lecturilor din scriitori epici, lirici, tragici, şi filozofi[2] sunt deseori întâlnite în stilul lui Herodot; ele apar însă ca un mod de exprimare firesc pentru oricare om cult din acea vreme. Ceea ce trebuie totuşi accentuat e faptul că acest mare artist al prozei greceşti, plecând de la forme literare culte, cât şi de la forme literare populare, a reuşit să-şi formeze un stil propriu, unic în felul său, plin de farmecul şi puterea de evocare caracteristică numai

---

[1] *Despre Thucydides,* cap. XXIII. Cf. Quintilianus, *Inst. Orat.* cartea a X-a, cap. I, § 73.

[2] Vezi Ph. Legrand, *op. cit.*, pp. 147-166.

câtorva nume celebre ale literaturii universale: Rabelais, Cervantes, Tolstoi.

Figurile de stil şi vorbire abundă în proza herodoteică. Ele au constituit obiectul a zeci de lucrări despre stilistica herodoteică, în care majoritatea autorilor s-au străduit să facă statistici inutile. Unii cercetători ai stilului lui Herodot au reuşit totuşi să pună în lumină legătura strânsă ce există între stilul şi gândirea istoricului – măiestria artistică cu care figurile de stil sunt presărate de-a lungul operei –, cât şi moderaţia utilizării lor acolo unde se simte nevoia. Stilul figurat nu era străin de începuturile prozei literare ioniene, şi Herodot se dovedeşte a fi cel mai autentic reprezentant al ei. Cu toate peregrinările care i-au purtat paşii pe meleaguri străine, Herodot n-a uitat niciodată că este ionian şi a scris în dialectul care se vorbea la el acasă: dialectul ionic. Spre deosebire de poezia epică timpurie (secolele VIII–VI), unde se poate întâlni o limbă oarecum artificială – îmbinare a dialectului ionic cu cel eolic – Herodot scrie aşa cum vorbeşte, cu unele excepţii ce s-au semnalat: anumite influenţe ale literaturii precedente lui, printre care se numără şi destule atticisme.

În concluzie, se poate spune despre Herodot că a fost un mare artist al cuvântului scris, căci el a îmbinat în lucrarea sa *stilul ştiinţific* cu cel al *povestirii* (novela, legenda, povestea, anecdota propriu-zisă etc.). Stilul ştiinţific din pasajele cu pretenţii ştiinţifice – fie descriere exactă, fie înşirare de fapte şi date, fie raţionamente – Herodot l-a preluat de la înaintaşii săi, cu toate elementele care-l caracterizau: precizie, sobrietate care merge până la uscăciune, o terminologie „standardizată”, cum remarcă cercetătorul sovietic Dovatur, tendinţa de eliminare a comentariilor personale acolo unde nu intervine argumentarea raţionalistă[1]. Un mare aport a fost însă adus de Herodot în domeniul prozei literare, unde, fără talent personal, povestirea nu poate prinde viaţă. Lui A. Dovatur îi revine meritul de a fi studiat cu deosebită competenţă ce

---

[1] A. Dovatur, *op. cit.*, p. 10.

datorează Herodot „povestirii tradiţionale”, ionice şi attice[1]. Sensul pe care a ştiut să-l dea Herodot „povestirilor” sale, din care majoritatea au contingenţă directă cu firul principal al *Istoriilor,* bunul simţ literar pe care-l atestă în compoziţie şi limbă rămân calităţi proprii marelui scriitor.

10. Herodot şi posteritatea. Opera lui Herodot tradusă în româneşte

Opera lui Herodot, expresie veridică a ideologiei dominante în lumea greacă din secolul al V-lea î. e. n. şi exponenta bucuriei triumfului asupra perşilor a cunoscut o mare popularitate încă din timpul vieţii autorului ei. Ecouri din maniera de a scrie a lui Herodot se fac repede auzite în poezia epică a lui Choirilos din Samos, în drama attică, în comedii, cât şi în discuţiile sofistice posterioare apariţiei *Istoriilor.* Curând însă, în cercurile culte se iveşte şi o puternică reacţie critică faţă de opera lui Herodot; printre nenumăratele probleme aduse în discuţie de sofişti, îşi face drum şi aceea a veridicităţii ştiinţifice, a stilului operei ştiinţifice etc. Herodot, în a cărui lucrare adevărul şi fantezia se împletesc la tot pasul, a fost categorisit drept un *μιθολόγος* (mitolog); recunoscut ca un mare scriitor cu prodigios talent literar, el a fost acuzat, pe de altă parte, că urmăreşte în primul rând să-şi desfete cititorii din punct de vedere artistic, fără a ţine seama de stricteţea adevărului. Herodot parcă a presimţit aceste acuze ce aveau să-i atingă lucrarea când el însuşi a scris: „Frunzele de grâu şi de orz [din Mesopotamia] sunt adesea late de patru degete; măcar că ştiu despre mei şi susan că ating înălţimea unui arbust, nu voi mai aminti de acest lucru, cunoscând prea bine că pentru cei care n-au fost în ţara Babilonului nici cele ce-am spus despre bucatele câmpului nu vor găsi prea multă crezare”[2].

Istoriile lui Herodot şi-au atras critici îndeosebi prin comparaţie cu opera lui Thucydides: *Istoria războiului*

---

[1][2] *Ibidem,* pp. 97 şi urm.

[2] Cartea I, cap. CXCIII.

peloponesiac. Însuşi Thucydides – care continuă rezumativ *Istoriile* lui Herodot de la punctul unde predecesorul său îşi întrerupsese povestirea[1] – în tăcerea absolută în care învăluie numele lui Herodot introduce o notă de dezaprobare la adresa predecesorului său. În *Istoria războiului peloponesiac* se pot întâlni nenumărate contingenţe cu *Istoriile* lui Herodot, puncte de vedere comune, întregiri şi cercetări, care dovedesc cât de bine îl cunoştea Thucydides pe Herodot[2]. Alături de aceste apropieri se întâlnesc însă şi numeroase critici, izvorâte din progresul intelectual cu totul remarcabil de care a beneficiat Thucydides. Rezumativ, caracterizarea celor doi mari istorici ai secolului al V-lea î.e.n. s-a făcut în felul următor: pentru Herodot, criticii antichităţii s-au oprit la epitetul *ἡδύς* – „fermecător”, pentru Thucydides la cel de *ἀληθής* – „adevărat”, „veridici”. Ce le scăpa din vedere acestor critici, care judecau după criteriile unei lumi ce făcuse un uriaş salt calitativ, din punct de vedere intelectual, era faptul că Herodot se înfăţişează lipsit de veridicitate numai în latura fabuloasă a operei sale, în părţile secundare, în episoade, în caracterizările psihologice etc. Neputându-se desprinde de povestirea mitică şi epică, Herodot a depăşit totuşi în mod simţitor acest stadiu al literaturii logografice, atunci când a compus cu bună ştiinţă istoria conflictelor dintre greci şi perşi, fiind primul în istoriografia greacă care a relevat din punct de vedere politic, opoziţia greci-„barbari”. Privit din acest punct de vedere, Herodot este corect în relatarea liniilor generale ale ansamblului; greşeala criticilor săi constă în faptul că n-au putut distinge în opera sa calităţile întregii compoziţii, considerată ca un tot unic.

Istoriografii din secolul al IV-lea î.e.n. l-au apreciat, în schimb, în mod deosebit pe Herodot. O dată cu ivirea tendinţei de a se scrie istorii universale, opera lui Herodot a revenit iarăşi in atenţia celor ce se preocupau de probleme

---

[1] Căderea Sestosului sub greci (anul 478 î.e.n.).

[2] Locurile comune la Herodot şi Thucydides se găsesc citate la Schmid-Stählin, *op. cit.*, vol. II, p. 663, nota 7.

de istorie în secolele al IV-lea şi al III-lea î.e.n.[1]. *Istoriile* au fost folosite atât ca model de compoziţie şi stil, cât şi pentru conţinutul lor atât de interesant. Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia a reînviat la timpul ei un mare interes pentru Persia şi regiunile asiatice. Cele mai la îndemână lucrări despre aceste ţinuturi erau *Istoriile* lui Herodot şi *Persica* a medicului grec Ctesias (secolul al IV-lea î. e. n.). Superioară celei din urmă din toate punctele de vedere, opera lui Herodot rămâne până azi sursa cea mai demnă de încredere din istoriografia antică pentru perioada războaielor medice; în această lumină a şi fost privită de istoricii greci de mai tâziu. În plus, multiplele informaţii din *Istorii,* atingând domenii atât de diferite (etnografice, geografice, ştiinţele naturii etc.) au interesat şi pe oamenii de ştiinţă ai epocii, în frunte cu Aristotel[2]. Desigur, informaţiile lui Herodot n-au fost primite fără un examen critic, dar interesul suscitat de ele este suficient pentru a recunoaşte valoarea operei herodoteice şi în această direcţie, *Istoriile* lui Herodot au intrat şi în cadrul studiilor de exegeză şi critică literară întreprinse de filologii alexandrini. Nu este exclus ca ei să fi alcătuit prima ediţie a *Istoriilor* împărţită pe cărţi, care ulterior a stat la baza manuscriselor ce ne-au parvenit. Tot în studiile alexandrinilor trebuie căutate şi rădăcinile marelui interes pentru arta de scriitor a lui Herodot, atât de discutată în tratatele de stilistică ale epocii elenistice şi romane. Acest interes a fost suscitat, în parte măcar, de confruntarea literară care s-a făcut între opera lui Herodot şi cea a lui Thucydides. Imitarea stilului lui Thucydides, reţinut şi plin de o serioasă gravitate, ajunsese o adevărată modă în

---

[1] Ephoros, Theopompos etc.

[2] Şi Aristotel, printre alţii, l-a numit pe Herodot *Μυθολόγος Historia animalium,* cartea a III-a, cap. V, 756 b, 5. Totuşi, în cap. XIV al *Constituţiei atenienilor,* îl citează printre izvoarele istorice folosite de el. De asemenea, în faimosul cap. IX al *Poeticii,* unde Aristotel discută superioritatea istoriei asupra poeziei din punct de vedere filozofic, adică al posibilităţilor de cunoaştere pe care le oferă domeniul istoriei şi al poeziei, Stagiritul îl alege pe Herodot ca exemplu pentru a-şi demonstra teza.

istoriografia greacă şi latină din secolul I î.e.n. (Sallustius, Asinius Pollio etc.). Împotriva acestui curent, reamintind de calităţile literare ale lui Herodot, s-au ridicat nenumărate glasuri, printre altele cel al lui Cicero[1]. Opoziţia literară dintre Herodot şi Thucydides, ca artişti ai scrisului, apare însă cel mai limpede în lucrarea lui Dionysios din Halicarnas: *Despre imitaţie.* Neîmpăcat duşman al stilului lui Thucydides, Dionysios n-a scăpat nici un prilej să sublinieze, cu fineţe, de altfel, meritele literare ale compatriotului său. Lui Dionysios din Halicarnas i s-au alăturat în păreri mulţi alţi stilişti ai epocii romane, dintre care trebuie amintit, ca o incontestabilă autoritate, autorul anonim al *Tratatului despre sublim.* Herodot a fost recunoscut drept creatorul unui gen special în literatură, denumit *μυθώδες* adică *fabulistic.* Acestui gen, căruia nu i se cerea exactitate ştiinţifică, i se pretindeau, în schimb, alte calităţi, pe care Herodot le avea din plin: uşurinţă în expunere *άφέλεια* farmec care să captiveze, o limbă cât mai simplă şi mai pe înţeles.

Reacţia împotriva partizanilor stilului lui Thucydides (atticişti înfocaţi) n-a întârziat să dea roade. Începând din secolul al II-lea î.e.n., numeroşi istorici – ca, de pildă, Arrian şi Pausanias – se întorc la maniera herodoteică de compoziţie şi stil.

Ceva mai mult încă: unii prozatori (printre care şi Lucian din Samosata) caută să reînvie până şi dialectul ionic în care scrisese Herodot, dialect dispărut de mult, o dată cu ivirea limbii comune din epoca elenistică. Aceste reîntoarceri la felul de a scrie al lui Herodot au totuşi un iz anacronic pentru opere posterioare precizărilor teoretice aduse de Polybios în disciplina istoriei. În aceeaşi perioadă, opera lui Herodot a intrat in atenţia gramaticilor şi filologilor, profesori de retorică, care descopereau în Herodot şi un părinte al retoricii. Prin şcolile de retori, a căror continuitate n-a fost niciodată întreruptă în răsăritul Mediteranei, unde se vorbea limba greacă, Herodot n-a fost uitat nici în epoca bizantină, când apar şi bogate scholii la

[1] *De legibus,* I, 5; *De oratore,* II, 55.

Istorii (parţial păstrate). În Apus, ca toţi marii scriitori eleni vechi, Herodot a fost cunoscut mai bine începând din secolul al XV-lea, când Lorenzo Valla îl traduce pentru prima dată în latineşte (1452–1456). În secolele care au urmat Renaşterii, Herodot, considerat ca un maestru al novelisticii, nu s-a bucurat de nici un credit ştiinţific. Se părea că a scrie istorie în genul lui Herodot era echivalent cu a scrie literatură din imaginaţie. Abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi mai ales o dată cu marile descoperiri arheologice din Asia, Herodot a început să fie reconsiderat şi ca istoric. Cu acest prilej s-a văzut că sub ţesătura minunată de poveşti se găseşte un postament solid de date şi informaţii istorice şi că Herodot nu era cu totul lipsit de o metodă ştiinţifică în expunere.

În afara amănuntelor din *Istorii* care interesează până astăzi ştiinţa istorică contemporană, trebuie încă o dată reamintit că opera lui Herodot are semnificaţia unui salt însemnat în istoriografia antică. Pe măsură ce se făceau progrese în ştiinţă, a fost uşor detractorilor lui Herodot să-l ponegrească pentru acumularea de legende şi anecdote strânse alături de faptele istorice reale – dar toţi aceşti detractori vechi sau moderni au gândit cu uşurinţă când l-au judecat cu asprime pe Herodot, fără să ia în considerare rolul său de deschizător de drumuri.

În literatura universală Herodot a fost mult tradus şi citit cu deosebită plăcere de mase largi de cititori. Nu aceeaşi a fost soarta lui Herodot în România, unde *Istoriile* sale erau citite mai ales în traduceri franceze. Înaintea traducerii de faţă, în româneşte au mai apărut două traduceri incomplete.

Cea dintâi are o mare valoare ca document literar pentru istoria limbii şi a literaturii noastre. Făcută de un boier moldovean în secolul al XVII-lea, manuscrisul acestei tălmăciri a fost recopiat de două ori până la ultima sa formă, datând din 1816; descoperită de Nicolae Iorga la mănăstirea Coşula de lângă Botoşani, N. Iorga a constatat că traducerea făcută într-o savuroasă limbă românească era şi destul de exactă (cu excepţia pasajelor voit sărite sau

rezumate). Traducătorul a căutat să modernizeze şi să localizeze cum s-a priceput mai bine numele vechi de localităţi, ţări şi popoare din *Istoriile* lui Herodot, denumind, de pildă, Crimeea – Maiac, pe sciţii nomazi – tătari nohai, pe carthaginezi – tunezi etc. etc. De asemenea, dregătoriile antice sunt date cu echivalente moldoveneşti: stolnici, paharnici, hatmani etc. Acest procedeu îl dispensa, bineînţeles, pe traducător de *notele* explicative date astăzi pentru orice traducere, la care, desigur, el nici nu s-a gândit. Interesanta prefaţă a lui Nicolae Iorga la ediţia „Herodotului de la Coşula”[1] (cum i se zice actualmente acestei traduceri) relevă valoarea literară şi ştiinţifică a traducerii, document foarte important pentru cultura românească din secolul al XVII-lea (epoca lui Vasile Lupu).

O a doua traducere în româneşte se datoreşte lui Dim. I. Ghica; făcută în spiritul celor mai serioase traduceri ştiinţifice, ea este însoţită de un bogat aparat critic. D. I. Ghica n-a apucat însă să traducă decât primele patru cărţi. Primul volum a apărut la Berlin (tip. A. W. Schade) în 1894[2]; lucrarea n-a prea fost răspândită în rândurile publicului român şi nici reeditată. Meritele traducerii lui Ghica sunt mari, inexactităţile puţine şi critica de text care însoţeşte lucrarea reprezintă o muncă uriaşă. Notele au fost puse la punct cu ultimele rezultate ale cercetărilor ştiinţifice de la sfârşitul secolului trecut.

În cultura românească se simţea de mult nevoia unui *Herodot* tradus într-o limbă literară modernă. Lucrarea de faţă tinde spre redarea cât mai exactă, a sensului, fără a sacrifica prea mult înfăţişarea literară a stilului lui Herodot. Destinată a fi citită de un public cât mai larg, aparatul critic al variantelor a fost lăsat la o parte.

Traducerea este însoţită de note explicative şi fiecare carte este precedată de câte o *Notiţă istorică* care tratează problemele istorice pe care le suscită cartea respectivă.

---

[1] Vezi „*Neamul romînesc*”, Vălenii de Munte, 1909.

[2] Următoarele volume au apărut în această ordine: cartea a IV-a, 1902; cartea a II-a, 1912; cartea a III-a, (revăzută de Iuliu Valaori) 1915 (în ed. Harrassowitz, Leipzig).

Aceste introduceri vor înlesni cititorilor înţelegerea povestirii istorice a lui Herodot.

Traducerea are ca bază textul stabilit de Philippe Legrand, colecţia Guillaume Budé, Paris, „*Les Belles Lettres*” 1932-1946, confruntat cu ediţia lui H. Stein, Berlin, Weidmann, 1901, şi, pentru cărţile I, II, cu cea a lui Evanghelos Panetsos, ed. I. Zaharopulos, Atena, 1939.

Mulţumim călduros pe această cale tov. prof. R. Vulpe, de la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. din Bucureşti pentru osteneala pe care şi-a dat-o ca să revizuiască notele acestei traduceri, cât şi tov. profesori I. Nestor, D. M. Pippidi şi D. Tudor, de la Universitatea ,,C. I. Parhon” din Bucureşti, pentru unele indicaţii şi îndrumări privitoare la traducere, studiu introductiv şi note.

A. PIATKOWSKI

CARTEA I

C L I O

NOTIŢĂ ISTORICĂ

A. PIATKOWSKI

Cartea I cuprinde preliminariile conflictului greco-persan şi unele incursiuni în istoria popoarelor asiatice care au venit în contact cu grecii. Această carte, care conţine cele mai multe straturi redacţionale şi face corp comun cu cartea a III-a, constituia iniţial, după toată probabilitatea, o istorie a Persiei (Persica).

Planul de redactare al cărţii I este următorul:

1. Cap. I–V echivalează cu o scurtă introducere privitoare la întreaga operă; în această introducere se pot distinge două părţi: *a) prezentarea subiectului operei şi a scopului urmărit; b) fixarea începuturilor conflictului dintre greci şi perşi.*

2. Cap. VI–XCIV, despre care avem tot temeiul să presupunem că alcătuiau povestiri lydiene, (Lydiaca) *conţin istoria Lydiei din secolul al VII-lea î.e.n., sub dinastia Mermnazilor, până la căderea oraşului Sardes sub perşi (546 î.e.n.). În redactarea finală, Herodot a introdus în acest grup de capitole istoria cetăţilor greceşti din Asia Mică cucerite de lydieni, pentru a stabili un echilibru între relatările dintre* barbari *(străini) şi cele referitoare la* greci. *Când a făcut această intercalare, Herodot a avut în vedere descrierea progresivă a conflictului dintre* barbari *şi* greci.

3. Ultimul mare grup de capitole din cartea I, cap. XCV–CCXVI, cuprinde istoria închegării regatului medo-persan şi extinderea acestuia până la ţărmurile Mediteranei, subjugarea cetăţilor greceşti din Asia Mică, descrierea moravurilor populaţiilor din Iran şi Babilonia, precum şi o biografie romanţată a lui Cyrus.

În centrul acestei ultime diviziuni. Herodot a intercalat istoria rezistenţei grecilor asiatici împotriva perşilor, stăruind îndelung asupra trecutului coloniilor greceşti (cap. CXXX–CLXXV).

În afară de istoria ciocnirii dintre lydieni şi greci şi a celei dintre perşi şi greci, cartea I conţine şi părţi mai dezvoltate

şi simple aluzii la istoria asiro-babilonienilor, a medo-perşilor şi a sciţilor din Asia. Pentru urmărirea mai lesnicioasă a datelor privitoare la istoria Orientului cuprinse în cartea I, vom face o scurtă expunere asupra poziţiei geografice, originii etnice şi istoriei acestor popoare, deoarece materialul documentar strâns de Herodot este lipsit de criterii cronologice şi expus conform necesităţilor povestirii.

La începutul mileniului I î.e.n., regiunile dintre Tigru şi Eufrat au fost dominate de asiro-babilonieni, pomeniţi de Herodot în cartea I, cap. XCV. Aşa cum precizează Herodot, puterea asirienilor, de neam semit, a avut ca punct de plecare regiunea Tigrului superior, cu centrele Ninive şi Assur. Istoria asiriană este bine cunoscută începând din secolul al XI-lea î.e.n., datorită unei cronici din faimoasa bibliotecă cu texte cuneiforme a lui Assurbanipal, unul din ultimii regi asirieni.

În secolul al X-lea î.e.n., statul asirian de tip sclavagist oriental, în care puterea era deţinută de aristocraţia militară, începe o vastă campanie de cuceriri. Uriaşa extindere pe care o capătă statul asirian provoacă însă în curând o gravă criză politică şi socială, datorită răscoalelor din ţinuturile supuse samavolnic şi masivelor strămutări de populaţii în vederea sporirii nesăbuite a mâinii de lucru sclavagiste[1]*. Această criză era agravată de contradicţiile pe tărâm politic şi economic ivite între diferitele pături ale clasei dominante, în fruntea căreia se aflau marii proprietari de pământ şi sclavi şi locuitorii centrelor orăşeneşti*[2]. *Asiria cunoaşte o trecătoare înviorare sub domnia lui Tiglatpalassar al III-lea (745–727 î.e.n.). Acest rege, prin unele reforme cu caracter social, a încercat să stăvilească prăbuşirea statului hibrid în fruntea căruia se găsea, stat ros de contradicţii de neîmpăcat, şi a izbutit să consolideze întrucâtva unitatea politică a imenselor teritorii ce le avea sub stăpânire*[3]. Î*n*

---

[1] *Istoria universală,* vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, pp, 540 şi urm.

[2] Vezi *Studiul introductiv*, p. VIII.

[3] *Istoria universală,* vol. I, pp. 543 şi urm.

timpul domniei lui Tiglatpalassar, regiunea sudică a Mesopotamiei, dominată de Babilon, se afla în sfera de influenţă asiriană, împotriva căreia se răscoală de nenumărate ori până în 607—606 î.e.n., ani corespunzători dispariţiei asirienilor din istoria Asiei şi căderii Ninivei sub loviturile combinate ale medo-perşilor şi babilonienilor.

La prăbuşirea regatului asirian, care, sub domnia lui Assurbanipal (669–626 î.e.n.), îşi extinsese dominaţia până în Egipt, au contribuit şi atacurile triburilor indo-europene din Asia, aflate încă în stadiul orânduirii comunei primitive, sau într-o faza timpurie a orânduirii sclavagiste. Aceste triburi, sunt cimmerienii şi sciţii dinspre nord, mezii şi perşii dinspre podişul oriental al Iranului.

Cimmerienii (gimmiraii)[1] *erau indo-europeni stabiliţi vremelnic în nordul regatului Urartu, de unde au roit apoi spre Asia Mică. Nu se ştie exact regiunea de unde au coborât cimmerienii în Urartu, dar se pare că veneau de pe ţărmurile nordice ale Mării Negre, din Chersonesul Tauric, străbătând defileurile vestice şi centrale ale Caucazului. Cauza migraţiei triburilor indo-europene din regiunile pontice şi caspice era dezvoltarea creşterii animalelor in urma procesului de diviziune a muncii între triburile sedentare de agricultori şi cele nomade de păstori*[2].

Textele cuneiforme pomenesc de o incursiune cimmeriană în Asiria pe timpul lui Sargon al II-lea (722–705 î.e.n.) şi de marea invazie din timpul lui Assurbanipal (aproximativ 655–650 î.e.n.) căreia i-a căzut pradă şi Lydia. Succesul invaziei triburilor cimmeriene a fost înlesnit şi de ajutorul primit de ele de la triburile seminomade care populau Transcaucazia. Gyges (Gugu), regele Lydiei, piere în lupta împotriva cimmerienilor (652 î.e.n.), dar luptele continuă şi după moartea sa, dacă ar fi să dăm crezare lui Herodot[3]*. Herodot pomeneşte şi de o altă invazie*

---

[1] Vezi notele despre cimmerieni nr. 46 şi 275 la cartea I şi nr. 6 cartea la IV-a.

[2] Vezi *Istoria universală,* vol. I, pp. 531 şi urm.

[3] Cartea I, cap. XV.

cimmeriană, neconfirmată de textele asiriene, în preajma căderii Ninivei[1]*.*

Lydienii, susţinuţi de asirieni, au oprit înaintarea cimmerienilor, concomitentă şi combinată cu cea a triburilor tracice ale Irerilor care coborau dinspre Bosfor. La împrăştierea cimmerienilor, ale căror rămăşiţe s-au aşezat în regiunea sudică a Mării Negre, a contribuit şi apariţia sciţilor (saka), tot o populaţie indo-europeană, coborâtă din ţinuturile răsăritene ale Mării Caspice[2].

Documentele asiriene atestă că sciţii şi-au făcut apariţia la scurtă vreme după cimmerieni, în timpul domniei unuia din urmaşii lui Sargon al II-lea, anume Asarbaddon (680–669 î.e.n.). Unul din cei mai vestiţi conducători ai acestor triburi a fost Bartatua, denumit de Herodot Protothyes[3]. *Spre deosebire de cimmerieni, care au sosit în Asia Anterioară prin regiunea lacului Van, sciţii au coborât de-a lungul coastelor apusene ale Mării Caspice, ajungând în regiunea lacului Urmia*[4].

În cartea I, *cap. CIII – când vorbeşte despre atacurile cimmeriene asupra Ninivei – Herodot susţine că pe urmele cimmerienilor, în nordul Mesopotamiei, au năvălit numeroşi sciţi*[5]. *Nu este exclus ca înşişi asirienii, ameninţaţi de medo-perşi, să-i fi chemat în ajutor pe sciţi. Madyes, fiul lui Bartatua (Protothyes), zdrobeşte pe medo-perşi, care atacau Mesopotamia din direcţia Iranului de nord şi a Azerbaidjanului de sud. După această victorie urmează o roire a sciţilor în toată Asia Anterioară (aproximativ 630–625 î.e.n.). Sciţii se răspândesc până în Palestina*[6] *şi Egipt*[7]. *Ca şi invazia cimmeriană, invazia scită a slăbit rezistenţa statelor sclavagiste din Asia Anterioară, în primul rând a celui asirian, şi a pregătit apariţia statelor sclavagiste ale mezilor*

---

[1] *Ibidem,* cap. CIII

[2] Vezi şi *Istoria universală,* vol. I, p. 533.

[3] Cartea I, cap. CIII. Vezi şi *Istoria universală,* vol. I, p. 533.

[4] *Istoria universală,* vol. I, p. 520. Vezi nota 275 la cartea I, însoţită de bibliografia respectivă şi notele 2 şi 5 la cartea a IV-a.

[5] Vezi nota 275 la cartea I.

[6] Ieremia, IV, 3.

[7] Herodot, *Istorii,* cartea I, cap. CV–CVI.

şi perşilor. Cu privire la originea sciţilor care au invadat Asia, oamenii de ştiinţă nu sunt de acord cu identificarea acestor sciţi cu sciţii europeni, aşa cum procedează Herodot[1]*, ci înclină să-i identifice, măcar in parte, cu saccii-massageţi din regiunile Mării Caspice.*

După moartea lui Assurbanipal (626 î.e.n.), în perioada răspândirii sciţilor în Asia Anterioară, Asiria se afla în plină criză politică. După lupte îndelungate, Babilonul izbutise să se desprindă cu totul de sub dominaţia asiriană. La Babilon puterea este preluată de un rege tânăr, Nabopalassar (626–605 î.e.n.), din triburile Chaldu (arameene), fondatorul celei de-a XI-a dinastii, aşa-zisa neobabiloniană sau chaldeeană, care a reuşit să se impună ca reprezentant al intereselor aristocraţiei posesoare de sclavi atât babiloniene, cât şi chaldeene. În chip firesc, Nabopalassar devine aliatul mezilor, alături de care trece la un atac organizat împotriva Ninivei[2]*. Trebuie menţionat că Herodot n-a făcut niciodată o distincţie clară între asirieni şi babilonieni, mulţumindu-se cel mult să-i numească pe babilonieni „asirienii din Babilon”*[3]*.*

Lovitura decisivă dată dominaţiei asiriene în Asia se datorează în primul rând ridicării politice şi economice a medo-perşilor de la sfârşitul secolului al VII-lea î.e.n. Aceste triburi iraniene (indo-europene) au intrat în conflict cu sciţii pentru dominarea regiunilor din preajma lacului Urmia. Puterea lor s-a extins spre est în direcţia Ecbatanei (viitoarea lor capitală), atingând împrejurimile Golfului Persic. Înfrângerea lor de către sciţi s-a dovedit trecătoare.

Istoria medo-perşilor, până la constituirea lor într-un stat sclavagist, este foarte puţin cunoscută. Începuturile ei se cunosc numai din tradiţia orală culeasă de grecii din Asia Mică. Această tradiţie are trei variante: 1) cea culeasă de Herodot, aşa-numita tradiţie a lui Harpagos, omul de încredere al lui Astyages şi Cyrus; 2) versiunea lui Ctesias

---

[1] Cartea a IV-a, cap. V-VI. Printre alţii, vezi Lehmann-Haupt, *Kimmerier*, în Pauly-Wissowa, *Real Enzyklopädie*, col. 405.

[2] *Istoria universală,* vol. I, p. 560.

[3] Cartea I, cap. CVI; vezi şi notele 269 şi 440 la cartea I.

(secolul al IV-lea î.e.n.), medicul grec al lui Artaxerxes al II-lea Memnon; 3) versiunea lui Berosos păstrată fragmentar în Chronica *lui Eusebios. Controlul exactităţii unor date ale tradiţiei orale se poate face prin inscripţiile regilor asirieni, ale regilor persani şi prin confruntarea cu unele părţi foarte vechi din* Zend-Avesta *(secolul al III-lea î.e.n.).*

În secolul al VII-lea î.e.n. medo-perşii se aflau în perioada de trecere de la orânduirea comunei primitive la orânduirea sclavagistă. Aristocraţia tribală, posesoare de pământ, cirezi de vite, şi sclavi, se transformă treptat, şi la medo-perşi, într-o aristocraţie sclavagistă, care limitează puterea conducătorului uniunilor de triburi, ce-şi ia numele de rege[1]*. Herodot enumeră şase triburi încă autonome de mezi şi zece de perşi*[2]*, din care patru nomade şi şase de agricultori*[3]*. Până în secolul al VII-lea î.e.n. nu există nici o indicaţie despre unificarea politică şi social-economică a triburilor medo-perse, ţinute în frâu de asirieni. La sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n. În timpul domniei regelui asirian Sargon al II-lea, au loc lupte crâncene între asirieni şi mezi (722–714 î.e.n.); mezii conduşi de un şef de triburi numit Daiaukku sau (Deiokes, cum este transcris de Herodot), reprezintă încă de pe atunci o primejdie crescândă pentru Asiria*[4]. *În timpul regelui asirian Asarbaddon, procesul de unificare a triburilor mede este în curs de dezvoltare pentru a atinge treptat înfăţişarea unui stat sclavagist da tip oriental pe vremea lui Assurbanipal (669–626 î.e.n.).*

Întemeierea şi creşterea regatului med este povestită de Herodot in capitolele CII–CLXXVII din cartea I.

În jurul anului 700 î.e.n., un alt Deiokes, probabil un urmaş al primului Deiokes, unind principalele şase triburi de mezi şi stabilindu-şi capitala la Ecbatana, fundează regatul med. Lui Deiokes îi urmează Phraortes (655–633?), care extinde puterea statului med, dar piere într-un atac împotriva asirienilor; după Phraortes urmează Cyaxares

[1] *Istoria universală,* vol. I, p. 597.

[2] Cartea I. cap. CI.

[3] *Ibidem,* cap. CXXV.

[4] Vezi şi *Istoria universală*, vol. I, p. 596.

(633?–584), distrugătorul Ninivei şi al regatului asirian (607–606 î.e.n.).

Expozeul istoric făcut de Herodot este remarcabil prin succesiunea logică pe care o prezintă şi claritatea sa.

Deşi acest expozeu reprezintă, după toată probabilitatea, o schemă a „tradiţiei lui Harpagos”, venirea la putere a lui Deiokes, aşa cum este povestită de Herodot, a avut loc în perioada marii crize sociale şi economice care a bântuit Asia la începutul secolului al VII-lea î.e.n, criză semnalată şi în Zend-Avesta.

După anul 640 î.e.n., analele asiriene din Ninive nu mai menţionează nimic despre situaţia politică a regiunilor din nord- estul Asiriei. În schimb, Herodot semnalează că Phraortes a unit pe mezi cu perşii, supremaţia deţinând-o mezii[1]*; unirea acestor triburi sporea considerabil puterea medo-perşilor. În această organizare politică perşii deţineau un rol minor, totuşi, nu în măsura în care prezintă lucrurile Herodot. Pe timpul lui Assurbanipal, un nobil persan din familia Ahemenizilor, anume Teispes, fiul lui Ahaimenes, izbutise să-şi constituie un regat in partea orientală a Elamului (vezi harta de la sfârşitul acestui volum), regat pe care textele asiriene îl numesc Anzan. Tronul Anzanului a fost moştenit de tatăl lui Cyrus, Cambyses, căruia Astyages, ultimul rege al mezilor şi bunicul lui Cyrus, îi dăduse în căsătorie pe propria-i fiică, Mandana*[2]*. Urmând o tradiţie medă, Herodot nu-i recunoaşte lui Cambyses titlul de rege, ci vede în familia Ahemenizilor o casă aristocrată inferioară, cu care Astyages s-a înrudit, dorind să îndepărteze pe Mandana de la curtea lui.*

Lui Cyaxares, cuceritorul Ninivei, Herodot ii atribuie rolul de organizator al armatei mezilor. Sub acest conducător, mezii, in unire cu perşii şi alături de babilonieni, izbutesc să cucerească Ninive (612 î.e.n.). Distrugerea Ninivei punea problema reorganizării teritoriilor fostului regat asirian care se întindeau de la Golful Persic până în Urartu.

---

[1] Cartea I. cap. CXXXIV.

[2] Herodot, *Istorii,* cartea I, cap. CVII.

Victoria lui Cyaxares asupra Ninivei a fost deosebit de însemnată. După căderea Ninivei, Cyaxares anexează regatului med părţi întinse din Asiria superioară, până la fluviul Halys din Asia Mică. Spre sfârşitul domniei lui, regele med se încumetă să treacă chiar Halysul, care servea drept frontieră cu Lydia[1]*, însă la 28 mai 585 î.e.n., în cursul unei bătălii cu lydienii, producându-se o eclipsă de soare, fenomenul a impresionat, într-atât pe combatanţi, incât au făcut pace şi s-au înrudit: Aryenis, fiica lui Alyattes, regele Lydiei, şi sora lui Cresus, luă în căsătorie pe Astyages, fiul lui Cyaxares*[2]*.*

La moartea lui Cyaxares (584 î.e.n.), regatul med, bine delimitat între Halys, Tigru şi Elamul susian (Elamul occidental), trece în mâna lui Astyages, cumnatul regelui lydian Cresus. O perioadă de pace relativă se întinde de aci înainte pe o durată de aproximativ treizeci de ani, când mezii nu se războiesc cu lydienii şi trăiesc în relaţii de bună înţelegere cu babilonienii şi perşii din Anzan. O dată cu întărirea medo-perşilor, sub dinastia neo-babiloniană, Babilonul se dezvoltă, la rândul lui, cu o repeziciune uimitoare, pe calea întăririi relaţiilor de producţie sclavagiste. Un urmaş al lui Nabopalassar, Nabucodonosor al II-lea (604–561 î.e.n.), a rămas vestit prin lucrările edilitare şi fortificaţiile pe care le-a început. În regatul babilonian, ca şi în cel asirian, marii proprietari de pământ şi de sclavi se bucurau de privilegii si scutiri de dări, în timp ce restul populaţiei libere gemea sub povara prestaţiilor şi a impozitelor. Herodot a descris pe larg Babilonul în cartea I, cap. CLXXVIII şi urm. Multe din lucrările lui Nabucodonosor (dezgropate de expediţia arheologică a lui R. Koldewey şi a colaboratorilor săi – 1896—1914), Herodot le-a văzut la faţa locului: printre acestea se numără zidul de centură al oraşului, cu porţi de aramă[3]*, podul de peste Eufrat*[4]*,*

[1] *Ibidem,* cap. LXXII.

[2] Cartea I, cap. LXXIV.

[3] Cartea I, cap. CLXXXV.

[4] *Ibidem,* cap. CLXXXVI; cf. Dindor, cartea a II-a, 8.

templele lui Bel-Marduk[1]*, etc. După moartea lui Nabucodonosor – pe vremea când puterea Babilonului atinge aproape întinderea puterii de odinioară a Asiriei – Babilonia încape pe mâna unui uzurpator, Nabonides (Nabunaid, renumit pentru ştiinţa sa în cultul zeilor). Spre sfârşitul vieţii, deşi era încă rege, Nabonides îşi ia drept coregent pe fiul său, Balthazar.*

Profitând de situaţia din Babilon după încetarea din viaţă a lui Nabucodonosor, mezii, conduşi de Astyages, încep atacuri violente asupra ţinuturilor din sud-vestul Iranului. Astyages (584–555 î.e.n.) şi-ar fi dus până la sfârşit opera de cucerire a Babiloniei chaldeene dacă n-ar fi fost răsturnat de propriul său nepot de fiică, anume Cyrus, fiul Mandanei, pe care o căsătorise cu Cambyses, regele Anzanului.

Căderea lui Astyages şi suirea pe tron a lui Cyrus, precum şi inversarea rolurilor în ierarhia puterii medo-persane, adică trecerea supremaţiei de partea perşilor este povestită pe larg de Herodot[2]*, în cartea I a* Istoriilor.

De neam. ahemenid, stăpânitor al Elamului răsăritean (Anzan), Cyrus, denumit „cel Mare” (557–529 î.e.n.) a fost întemeietorul regatului persan.

În anul 555 î.e.n., Cyrus răscoală triburile perşilor împotriva mezilor şi înlătură de la domnie pe bunicul său, care e înfăţişat, de Herodot drept un tiran crud şi asupritor. Despre triburile perşilor se cunosc unele ştiri mai amănunţite din analele cuneiforme din timpul dinastiei Ahemenizilor. Datele acestor anale corespund, în general, cu cele relatate de Herodot. Având ca punct de roire regiunea

---

[1] Cartea I, cap. CLXXXI şi CLXXXIII.

[2] O altă versiune asupra naşterii şi carierei politice a lui Cyrus poate fi citită în fragmentele lui Ctesias. După această versiune care circula în cercurile mezilor, Cyrus s-ar fi născut dintr-o păzitoare de capre şi un bandit, într-un trib de perşi semisălbatic, marzii. Cariera sa strălucită, care l-a dus până la tron, Cyrus ar fi început-o foarte de jos, ca măturător al palatului regal. Ajungând paharnic, Cyrus a izbutit să pătrundă în gărzile regale, unde s-a distins în mod deosebit; la îndemnul unui curtean, Oibares, Cyrus s-a hotărit să-i ridice pe marzi împotriva lui Astyages, pe cure reuşeşte să-l detroneze.

sud-estică a lacului Urmia (vezi harta de la sfârşitul volumului), unde textele asiriene semnalează existenţa aşa-zişilor parsna, *perşii s-au întins şi spre Iran, şi spre Bactriana, întărindu-se în cele din urmă în Anzan.*

Cucerind în anul 555 î.e.n. Ecbatana, capitala mezilor, Cyrus, datorită noii uniuni medo-perse, izbuteşte să devină la rândul lui stâpân al tuturor ţinuturilor până la Halys. Situaţia era firesc să îngrijoreze profund pe monarhul din Lydia şi pe cel din Babilon. Herodot, în cartea I, povesteşte desfăşurarea ambelor conflicte: *cel dintre Cresus, regele Lydiei, şi Cyrus, şi cel dintre* Nabonides[1] *(ultimul rege al Babilonului) şi Cyrus. Cresus, chibzuind să preîntâmpine ameninţarea persană, a intrat in Cappadocia, atacându-l el cel dintâi pe Cyrus, sub pretextul de a-şi răzbuna cumnatul, adică pe Astyages*[2]. *Campania lydiană s-a sfârşit printr-un dezastru, cu toate că Cresus se gândise să cheme într-ajutor Babilonia şi Egiptul, cu care avea tratate de alianţă*[3]. Î*n anul 546 î.e.n., numai la zece ani după căderea Ecbatanei, Sardes, capitala Lydiei, cade la rândul ei sub perşi şi, o dată cu Sardes*, *toate posesiunile lydiene. Cucerirea cetăţilor greceşti de pe coastă a fost apoi o treabă relativ uşoară pentru perşi, iar grecii insulari s-au închinat de bunăvoie perşilor*[4]. *Între anii 545—559 î.e.n., despre care Herodot nu pomeneşte nimic, Cyrus se ocupă cu întărirea frontierei de răsărit: cucereşte Margiana, Bactriana, Sogdiana, întinzându-şi stăpânirea dincolo de râul Oxos, până la fluviul Jaxartes. Spre sud-est ocupă Arahosia şi Gedrosia, atingând actualul Afganistan şi regiunile Indiei nordice.*

A treia mare cucerire a perşilor conduşi de Cyrus a fost cea a Babilomdui (538 î.e.n.). Cucerirea Babilonului de către perşi, povestită de Herodot[5], *nu se potriveşte cu adevărul istoric relatat de o cronică de pe vremea lui* Nabonides.

---

[1] Herodot numeşte pe Nabonides, Labynetes. Vezi notele *206* şi 439 la cartea I.

[2] Cartea I, cap. LXX1II.

[3] *Ibidem,* cap. LXXVII.

[4] *Ibidem,* cap. CLXII şi urm.

[5] *Ibidem* cap. CLXXXVIII şi urm.

Contrar celor susţinute de Herodot[1]*, Babilonul n-a opus lui Cyrus nici o rezistenţă. O mică împotrivire a lui Balthazar, fiul lui Nabonides, a fost repede înăbuşită, iar Nabonides şi fiul său s-au refugiat la Borsippa, unde s-au predat curând învingătorului*[2]*.*

Trecând peste isprăvile de arme din ultimii ani ai vieţii lui Cyrus, Herodot îşi încheie cartea I cu povestirea morţii lui Cyrus cel Mare, care reuşise să aducă sub ascultarea Ahemenizilor pe toţi grecii din Asia Mică.

Materialul istoric mânuit de Herodot în cartea I este, după cum se vede, extrem de vast, gravitând totuşi în jurul evenimentelor din Asia, care au dus treptat la marele conflict greco-persan. Pentru alcătuirea cărţii I, Herodot s-a folosit de nenumărate izvoare orale, cât şi de observaţiile personale pe care le-a făcut în cursul călătoriilor sale în Asia.

Pentru întocmirea povestirilor lydiene, Herodot s-a documentat în oraşele greceşti de pe coasta Asiei Mici, în Lydia, dar şi în Grecia europeană, cu care Cresus întreţinuse intense relaţii de prietenie, la Sparta, la Delfi etc. Herodot a aflat lucruri sigure şi interesante despre relaţiile greco-lydiene şi a văzut majoritatea ofrandelor lui Cresus. După cum arată Ph. Legrand[3]*, în urma unei minuţioase analize filologice, e puţin probabil ca Herodot, să fi utilizat pentru povestirile lydiene izvoare scrise. Legrand a demonstrat că Xantbos din Lydia nu a putut fi utilizat de Herodot, şi că din* περίοδος γής *a lui Hecataios sau din opera lui Dionysios din Milet, Herodot a putut lua cu privire la Lydia cel mult date geografice, şi nu istorice. Tradiţia urmată de Herodot este în primul rând o tradiţie, populară lydiană, răspândită în oraşele Greciei asiatice.*

O *documentare istorică asemănătoare înfăţişează şi* Περσικά Persica, *istoria perşilor a lui Herodot. Povestea căderii lui Astyages şi a preluării puterii de către Cyrus a fost relatată după aşa-zisa „tradiţie a lui Harpagos*[4]*" fruntaşul*

---

[1] *Ibidem,* cap. CXCI.

[2] Vezi *Istoria universală,* vol. I, p. 570.

[3] Ph. Legrand, *Herodote, Histoires,* I. Notice, pp. 24 şi urm.

[4] Cuceritor al cetăţilor greceşti de coastă; în Ionia era firesc să circule versiunile

med care l-a trădat pe Astyages. Nu se poate preciza dacă Herodot a fost sau nu primul scriitor grec care a consemnat în scris această tradiţie. *În capitolul XCV al cărţii I, care deschide istoria medo-perşilor, Herodot face o mărturisire:*

„Aşa cum istorisesc unii dintre perşi – care nu caută să umfle faptele lui Cyrus, ci să spună numai adevărul curat – aşa voi scrie şi eu. Deşi despre Cyrus aş putea să arăt încă trei feluri de povestiri, deosebite între ele*”.*

În lumina acestor rânduri se pare că Herodot a consultat direct izvoare scrise sau orale din Asia vestică supusă perşilor, fără a mai fi cunoscut o altă scriere greacă intermediară.

Privitor la unele fapte istorice, Herodot s-a documentat chiar la faţa locului, cum s-a întâmplat, de pildă, la Babilon, unde preoţii i-au povestit căderea oraşului sub perşi dintr-un punct de vedere chaldeean. Este vădit că povestea căderii Babilonului sub Cyrus n-a fost scrisă după o tradiţie persană. În orice caz, şi în privinţa medo-perşilor, Herodot a cules date care păcătuiesc în acelaşi chip ca şi cele referitoare la Lydia: abundenţa anecdotelor înăbuşă adevărul istoric dezvăluit astăzi prin descifrarea documentelor cuneiforme. În Persica, *contribuţia personală de informare este în schimb foarte însemnată. Cu toate acestea, deşi nu există îndoială că Herodot a vizitat Mesopotamia, multe din detaliile de geografie, etnografie, arhitectură etc. pe care le dă, suscită până azi semne de întrebare. Faptul se datoreşte, în parte, fidelităţii cu care cercetătorul a reprodus informaţiile inexacte ale altora.*

Când tratează istoria neamurilor greceşti sau relaţiile dintre greci *şi* barbari, *Herodot se simte dintr-o dată pe un teren mult mai sigur. Principala sursă de informaţie pentru istoria grecilor din Asia fiind tradiţia oraşelor ionice şi eolice, Herodot s-a folosit din plin de această posibilitate, dar pentru pasajele în care dă detalii geografice şi etnografice asupra grecilor este neîndoielnic că s-a folosit de opera lui Hecataios (de pildă cap. CXLII–CLI), şi, eventual, de acea a*

---

generalului victorios.

lui Dionysios din Lampsacos. Confruntarea interesantă pe care o face Ph. Legrand[1] *între Herodot şi Strabo*[2]*, ajunge la concluzia ca deşi despărţiţi de multe secole, amândoi autorii, au avut sub ochi una şi aceeaşi scriere din care s-au inspirat, şi care, cu toată probabilitatea nu putea fi alta decât* περιοδος γής *a lui Hecataios. Graniţa dintre reproducerile după alţi autori şi rezultatele propriei munci de culegere a materialului este şi aici, ca şi în alte sectoare ale cărţii lui Herodot, imposibil de precizat.*

[1] *Op. cit.*, pp. 112 şi urm.
[2] Strabo, *Geografia,* cartea a XIII-a.

Herodot din Halicarnas înfăţişează aici rodul cercetărilor sale, pentru ca faptele oamenilor să nu pălească prin trecerea vremii, iar isprăvile mari şi minunate săvârşite şi de greci şi de barbari[1] să nu fie date uitării; printre altele va pomeni şi pricina pentru care aceştia s-au războit între olaltă.

I Învăţaţii persani[2] susţin că fenicienii au prilejuit învrăjbirea; veniţi de pe ţărmurile Erythreei[3] pe cele ale Mediteranei[4] şi statornicindu-se in ţinutul pe care încă şi astăzi îl locuiesc, fenicienii se apucară îndată de un întins negoţ pe mare; cărând cu corăbiile lor mărfuri din Egipt şi din Asia în diferite locuri, ajunseră şi la Argos. Pe vremea aceea Argosul era în fruntea tuturor cetăţilor din ţinutul numit în zilele noastre Ellada[5]. După ce-au ajuns la Argos, fenicienii au început să-şi desfacă încărcătura; într-a cincea sau a şasea zi de la sosire, după ce vânduseră aproape întreaga marfă, au văzut venind pe malul mării o ceată numeroasă de femei, printre care se aflǎ şi fiica regelui[6]. Numele ei era, precum spun şi elenii, Io a lui Inachos[7]. În timp ce femeile, aproape de pupa corăbiei, îşi cumpărau marfa care le mergea mai mult la inimă, fenicienii, îndemnându-se unii pe alţii, se năpustiră asupra lor. Cele mai multe au putut scăpa, însă Io şi câteva din însoţitoarele ei au fost răpite. După ce le-au urcat pe corabie, fenicienii se îndreptară, în grabă, spre Egipt.

II Perşii susţin că în felul acesta – şi nu cum spun elenii[8] – a ajuns Io în ţara Egiptului. Această întâmplare a fost începutul unui lanţ întreg de nenorociri. Se mai spune că, după aceea, nişte eleni, cărora perşii nu le ştiu numele – s-ar putea să fie cretani[9] au debarcat la Tyr în Femeia şi au răpit-o pe Europa, fiica regelui. În felul acesta se plătea dinte pentru dinte. Pe urmă, elenii se făcură vinovaţi de o nouă jignire. Ajungând, pe mare, cu o corabie de război[10] la Aia din Colchida, pe ţărmurile fluviului Phasis[11], după ce şi-au isprăvit celelalte treburi pentru care veniseră, au răpit-o pe Medeea, fiica regelui acestor ţinuturi[12]. Regele colchidienilor

trimise în Ellada un sol, să le ceară socoteală şi să-i aducă fata înapoi. Elenii însă răspunseră că, întrucât cei din Asia nu-i despăgubiseră pentru răpirea argienei Io, nici ei nu se simt datori să facă acest lucru.

III O generaţie mai târziu[13], Alexandros[14], fiul lui Priam, aflând de aceste întâmplări, vru să-şi ia, tot prin răpire, soţie din Ellada, încredinţat fiind că nu va fi tras la răspundere, după cum nici elenii nu fuseseră. Când, împins de un asemenea gând, Alexandros o răpi pe Elena, elenii, la început, crezură de cuviinţă să trimită o solie care s-o ceară înapoi şi să capete dreptate pentru cele petrecute. Ca răspuns la întâmpinarea făcută, elenilor li se aduse aminte de răpirea Medeei şi că cereau de la alţii să se facă dreptate, fără ca ei să fi dat vreodată socoteală sau să fi înapoiat ccca ce li se ceruse.

IV Aşadar, până acum, şi unii şi alţii se ţinuseră numai de răpiri; de-acum încolo însă, elenii s-au făcut greu vinovaţi[15], pornind ei, cei dintâi, cu război împotriva Asiei, înainte ca perşii să fi atacat Europa. Perşii privesc răpirea femeilor drept faptă de oameni care încalcă dreptatea, dar a porni cu zel la răzbunarea unei răpiri, o treabă de oameni fără minte; dimpotrivă, cuminte lucru este să nu-ţi faci nici o grijă de soarta femeilor răpite, vădit fiind că, dacă ele nu s-ar învoi, n-ar putea fi răpite. Cât despre ei, cei din Asia, spun perşii, niciodată n-au făcut ceartă pentru răpirea femeilor lor; elenii în schimb, din pricina unei femei din Sparta[16], au adunat oştiri numeroase şi, trecând apoi în Asia, au nimicit puterea lui Priam, Iată cum de la aceasta întâmplare au ajuns perşii să-i privească pe eleni ca duşmanii lor de totdeauna. Într-adevăr, perşii socot Asia şt neamurile barbare care-o locuiesc drept ale lor, în timp ce Europa şi lumea elenică le privesc ca o lume aparte.

V Aşa s-au petrecut lucrurile, după spusele perşilor, şi izvorul urii ce-o nutresc faţă de eleni ei îl văd in cucerirea Ilionului[17]. În privinţa lui Io, fenicienii nu se împacă cu

spusele perşilor: ei zic că n-au dus fata cu de-a sila în Egipt, ci că că fusese în dragoste la Argos cu stăpânul corăbiei şi, simţindu-se grea, de teama părinţilor a plecat de bunăvoie cu fenicienii, ca nu cumva taina-i să fie dată in vileag.

Acestea sunt istorisirile perşilor şi ale fenicienilor; cât despre mine, nu cutez să mă rostesc dacă întâmplările s-au petrecut aşa sau altminteri. Mi-e de ajuns că-i ştiu pe cel care a început mai întâi şirul jignirilor faţă de eleni[18]. După ce-l voi fi arătat, îmi voi urma povestirea, depănând, deopotrivă, istoria cetăţilor omeneşti, mari şi mici[19], căci multe din câte au fost mari odinioară, cu timpul şi-au pierdut strălucirea, pe când altele, mari în vremea mea, altădată au fost neînsemnate; pătruns de nestatornicia lucrurilor omeneşti, le voi pomeni, deopotrivă, şi pe unele şi pe altele.

VI Cresus, lydian de neam, fiul lui Alyattes, era regele[20] seminţiilor din ţinutul scăldat de fluviul Halys[21], care, curgând de la miazăzi, face hotar între syrieni[22] şi paflagonieni şi se varsă spre miazănoapte in marea numită Pontul Euxin. Acest Cresus, precât ştiu eu, a fost cel dintâi dintre barbari care a silit pe o parte din eleni să-i plătească tribut, iar pe alţii şi i-a făcut prieteni. A supus pe ionienii, eolienii şi dorienii din Asia şi s-a împrietenit cu spartanii. Până la domnia lui Cresus, toţi elenii fuseseră liberi[23]. Mai timpurie decât domnia lui Cresus, expediţia cimmerienilor[24], ajunşi până în Ionia, nu adusese supunerea cetăţilor elenice, ci numai prădarea lor în urma unei năvăliri de jaf.

VII Domnia, care fusese în mâna Heraclizilor[25], trecu – după cum o vom arăta – la neamul lui Cresus, numit al Mermnazilor. Rege al Sardesului era Candaules[26], căruia elenii ii spun Myrsilos, coborâtor din Alcaios, fiul lui Heracles. Agron al lui Ninos, nepot al lui Belos şi strănepot al lui Alcaios, a fost cel dintâi Heraclid ajuns rege în Sardes, după cum Candaules al lui Myrsos a fost cel din urmă. Cei care domniseră în această ţară înaintea lui Agron se trăgeau din Lydos al lui Atys[27], de unde întregul popor, care se numea mai înainte meonian, a fost numit lydian[28]. Heraclizii, asupra

cărora trecuse o parte din putere, au dobândit domnia de la aceşti stăpânitori în urma profeţiei unui oracol. Trăgându-se dintr-o sclavă a lui Iardanos[29] şi din Heracles, ei domniră de-a lungul a douăzeci şi două de generaţii, vreme de cinci sute de ani[30], transmitându-şi puterea din tată-n fiu, până la Candaules, fiul lui Myrsos.

VIII Acest Candaules sc îndrăgostise de soţia sa[31] atât de orbeşte, încât credea că frumuseţea ei e mai presus decât a tuturor femeilor din lume. Adânc încredinţat de acest lucru, Candaules vorbea despre frumuseţea soţiei sale – pe care o lăuda peste măsură – unui anume Gyges, fiul lui Daskylos[32], oştean din gărzile ce-l păzeau, favorit căruia îi împărtăşea cele mai de seamă din grijile sale. Nu după multă vreme, Candaules (îi era pesemne dat să i se întâmple o nenorocire[33]) îi vorbi astfel lui Gyges: „*Pare-mi-se, Gyges, ca nu prea crezi ce-ţi spun despre frumuseţea soţiei mele, căci omul îşi crede mai puţin urechilor decât ochilor... Fă aşa ca s-o poţi vedea goală*”. Gyges strigă plin de uimire: „*Stăpâne, ce vorbă nechibzuită rosteşti, poruncindu-mi s-o privesc goală pe stăpâna mea? Femeia, dezbrăcându-şi haina[34], îşi leapădă şi ruşinea. Încă din vechime oamenii au găsit învăţăminte înţelepte, din care trebuie să ne adăpăm şi noi. Printre ele se află şi acesta: fiecare să cate la ale sale. Sunt încredinţat că regina e cea mai frumoasă dintre femei, şi te rog din suflet să nu-mi ceri să fac ceea ce nu se cade*”.

IX Vorbind astfel, Gyges încerca să scape, de frică să nu păţească vreun rău din toate acestea. Dar regele îi răspunse aşa: „Cutează, Gyges, şi nu te teme nici de mine, că-ţi fac acest îndemn ca să te pun la încercare, şi nici de nevasta mea, că-ţi va putea pricinui vreun rău... Voi potrivi lucrurile aşa fel ca ea nici să nu afle că ai văzut-o. Am să te aşez după o uşă care dă în iatacul nostru[35]; eu voi intra întâi şi după mine va veni şi ea să se culce. Lângă uşă e un scaun pe care regina îşi pune unul câte unul veşmintele, pe măsură ce şi le scoate; vei putea deci s-o priveşti în tihnă. Pe urmă, când va pleca de lângă scaun şi se va îndrepta

spre pat, caută să fii în spatele ei, aşa ca să nu te vadă când vei ieşi pe uşă”.

X Nemaiavând încotro, Gyges se învoi. Când socoti că a venit ceasul culcării, Candaules îl duse pe Gyges în camera de culcare şi îndată veni şi regina. După ce intră ea, Gyges o privi în vreme ce-şi punea veşmintele pe scaun; cum se întoarse cu spatele spre el – îndraptându-se spre pat – se grăbi să iasă. Dar femeia îl zări în clipa când se strecura pe uşă. Pricepând că bărbatul ei pusese acestea la cale, nu ţipă de ruşine şi se prefăcu că nu ştie nimic; în mintea ei însă se cuibări gândul să se răzbune pe Candaules, fiindcă la lydieni, ca la toţi barbarii de altfel, era o mare ruşine chiar şi pentru un bărbat să fie văzut gol[36].

XI Regina nu se trădă deci cu nimic şi tăcu mâlc. Dar în revărsatul zorilor, strângându-şi servitorii pe care-i ştia mai de credinţă, îl chemă pe Gyges. Acesta, nebănuind că regina ştie ceva din cele petrecute, veni la chemarea ei, căci şi până atunci obişnuia să se grăbească ori de câte ori îl chema[37]. De îndată ce sosi, regina îi spuse: „*Dintre cele două drumuri deschise înaintea ta, Gyges, îţi dau acum prilejul să-l alegi pe acela pe care vrei să mergi: ori îl ucizi pe Candaules şi te faci stăpân pe mine şi peste regatul lydian, ori trebuie să mori neîntârziat, ca altă dată să nu mai priveşti la ce nu ţi se cade, dând ascultare în toate lui Candaules... Sau cel care a pus toate acestea la cale trebuie să piară, sau tu care m-ai văzut goală, purtându-te cum nu se cuvine...*” O bucată de vreme Gyges rămase năucit de cuvintele reginei, pe urmă însă începu s-o roage să nu-l silească la o alegere atât de grea. Cum totuşi nu izbuti s-o înduplece în nici un chip, se văzu intr-adevăr silit sau să-şi ucidă stăpânul, sau să piară el însuşi ucis de alţii. În cele din urmă se hotărî să-şi mântuie viaţa şi întrebă pe regină: „*De vreme ce mă sileşti să-mi ucid stăpânul împotriva voinţei mele, învaţă-mă dar şi cum trebuie să ridicăm mâna asupra lui*”. Regina îi răspunse zicând: „*Va trebui izbit chiair din locul în care ţi-a arătat goliciunea mea, iar lovitura să-i fie*

dată în somn!”

XII După cum se înţeleseseră, la căderea nopţii Gyges o urmă pe femeie în camera de culcare, căci nici nu putea da înapoi, nici nu avea putinţa să aleagă, ci trebuia să piară sau el sau Candaules. Ea îi dădu un pumnal şi-l ascunse după aceeaşi uşă. Apoi, când Candaules adormi, Gyges se năpusti asupră-i şi-l ucise, dobândind astfel atât soţia cât şi domnia acestuia. De Gyges pomeneşte într-un trimetru iambic şi Archilochos din Paros, care a trăit în vremea aceea[38].

XIII Gyges luă domnia şi puterea lui fu întărită de oracolul din Delfi[39]. Lydienii, privind cu ochi răi uciderea lui Candaules, luaseră armele; cei care erau de partea lui Gyges căzură însă la înţelegere cu ceilalţi că, dacă oracolul il va recunoaşte ca rege al lydienilor, să domnească, iar de nu, să lase Heraclizilor sceptrul domniei[40]. Iată însă că oracolul îl recunoscu – şi astfel Gyges rămase rege. Pythia mai prevesti totodată că răzbunarea Heraclizilor îl va ajunge pe al cincilea urmaş al lui Gyges. Nici lydienii, nici regii lor nu ţinură însă seama de această profeţie până când ea s-a împlinit[41],

XIV Astfel au dobândit Mermnazii domnia, luând-o de la Heraclizi. Ajuns rege, Gyges trimise numeroase daruri la Delfi; din câte prinoase de argint se află la Delfi, cele mai multe sunt închinate de el. În afară de podoabele de argint, mai făcu templului şi alte bogate daruri în aur, din care vrednice de amintit sunt mai ales şase cratere de aur, închinate tot din partea lui. Craterele se mai găsesc şi astăzi în tezaurul corintienilor şi au o greutate de treizeci de talanţi[42]. Ca să spunem adevărul, tezaurul nu este al comunităţii corintiene, ci al lui Kypselos, fiul lui Eetion[43].

După Midas, fiul regelui Gordias al Frigiei, acest Gyges a fost cel dintâi barbar din câţi cunoaştem care a închinat daruri altarului de la Delfi. Midas dăruise templului tronul regesc de pe care împărţea dreptatea, un tron care într-adevăr merită să fie văzut; tronul este aşezat în acelaşi loc cu craterele lui Gyges. Atât aurul pomenit, cât şi argintul

închinat de Gyges sunt, de altfel, numite de cei din Delfi *gygade*[44], după numele celui ce le-a dăruit.

Cum se văzu stăpân, Gyges năvăli la rându-i cu o oştile asupra Miletului şi a Smirnei şi cuceri partea neîntărită a Celofanului. Dar cum n-a mai săvârşit nici o altă faptă de seamă în cei treizeci şi opt de ani câţi a domnit[45], ne vom mulţumi cu cele spuse până acum şi vom trece mai departe.

XV Voi pomeni în schimb pe Ardys, fiul şi urmaşul lui Gyges. El a cucerit Priene şi a pătruns în ţinutul Miletului. În vremea când Ardys domnea la Sardes, cimmerienii, izgoniţi de pe meleagurile lor de sciţii nomazi, au ajuns în Asia şi au luat Sardesul, în afară de fortăreaţă[46].

XVI După o domnie de patruzeci şi nouă de ani, lui Ardys îi urmă în scaun fiul lui Sadyattes, care domni doisprezece ani, urmat apoi de Alyattes, fiul său. Acesta din urmă se război cu Cyaxares[47], urmaşul lui Deiokes, şi cu mezii; el izbuti să alunge pe cimmerieni din Asia, luă Smirna[48], întemeiată de coloniştii din Colofon, şi năvăli pe pământurile oraşului Clazomenai. Din aceste încercări nu ieşi aşa cum şi-ar fi dorit, ci fu bătut crunt.

XVII În timpul cârmuirii sale, Alyattes săvârşi şi alte fapte vrednice de luare aminte, cum ar fi următoarele: moştenind războiul purtat de tatăl său, s-a luptat mai departe cu milesienii. Ori de câte ori pornea la atac, asedia oraşul în felul următor: când roadele pământului dădeau în pârg, îşi pornea şi el oştile la război; cotropirea o făcea în sunete de nai[49], de citară[50], de flaute cu sunet ascuţit sau jos[51]. Sosit pe pământ milesian, nu dărâma locuinţele răspândite printre ogoare, nici nu le dădea foc, nici nu le smulgea porţile, ci le lăsa aşa cum se găseau pe locul lor. În schimb, nu se întorcea acasă decât după ce nimicea pomii şi holdele câmpului. Milesienii erau stăpânii mărilor, aşa că n-ar fi slujit la nimic să fie împresuraţi de o armată de uscat. Lydianul însă, cu bună ştiinţă, nu distrugea aşezările, pentru ca oamenii să-şi găsească un adăpost de unde să poată porni

din nou la însămânţatul şi lucrul pământului, iar el să aibă ce prăda de pe urma muncii lor.

XVIII Purtat în felul acesta, războiul ţinea de unsprezece ani[52], timp în care milesienii suferită două mari înfrângeri, una într-o bătălie dată în propriul lor ţinut, la Limenion, şi alta în câmpia Meandrului. Şase din aceşti unsprezece ani s-au scurs sub domnia lui Sadyattes, fiul lui Ardys, care pe acea vreme îşi mâna şi el oştenii spre pământul milesian; tot el fusese şi cel care pornise războiul. În ceilalţi cinci ani următori ăstor şase, s-a războit Alyattes, fiul lui Sadyattes; moştenind războiul de la taică-său, aşa cum am arătat mai înainte, el a dus cu multă râvnă lupta mai departe. Afară de locuitorii Chiosului, nimeni dintre ionieni nu uşura milesienilor povara grea a războiului ce se abătuse asupra lor[53]. Prin acest ajutor, cei din Chios îşi plăteau însă o datorie, căci şi milesienii îi sprijiniseră cândva intr-un război împotriva celor din Erythrai[54].

XIX În al doisprezecelea an, când oştirea lydiană dădu foc recoltei, se nimeri să aibă ioc următoarea întâmplare. De îndată ce cuprinse grânele, vâlvătaia aţâţată de vânt se întinse şi la templul Athenei, aşa-numita Assesia, mistuindu-l până în temelii. Pe acea vreme nu se stârni nici o vâlvă, dar după întoarcerea oastei la Sardes, Alyattes se îmbolnăvi. Boala lungindu-i-se, regele – fie că-l sfătuise cineva, fie că-i dăduse chiar lui în gând să-l întrebe pe zeu despre boala sa – trimise nişte soli la Delfi. Pythia îi vesti pe solii sosiţi la Delfi că nu le va da nici un răspuns[55] până când lydienii nu vor fi înălţat din nou templul Athenei pe care-l arseseră la Assesos, în ţinutul milesienilor.

XX Ştiu că aşa s-au petrecut faptele, fiindcă eu însumi le-am auzit chiar la Delfi. Iată ce mai adaugă însă milesienii la toate acestea. Aflând de răspunsul primit de Alyattes[56] şi fiind foarte strâns legat de Thrasybulos, tiranul din acea vreme al Miletului, Periandros, fiul lui Kypselos, îi trimise vorbă acestuia prmtr-un sol, pentru ca, prevenit la timp,

[tiranul] să poată chibzui la ce avea de făcut. Aşa cel puţin povestesc milesienii că s-au întâmplat lucrurile.

XXI Între timp, când Alyattes află răspunsul dat de Pythia, trimise pe dată la Milet un crainic, propunându-i lui Thrasybulos şi milesienilor un armistiţiu pentru câtă vreme se va lucra la construcţia templului. Pe când trimisul se îndrepta spre Milet, Thrasybulos, care fusese dinainte lămurit pe deplin de toată povestea şi ştia ce avea de gând să săvârşească Alyattes, a pus la cale un şiretlic: adunând în piaţă tot grâul cât se afla in cetate, atât pe-al lui cât şi pe cel al cetăţenilor, le porunci milesienilor ca, la un semn pe care avea să-l dea, sa înceapa cu toţii să bea şi, cete, cete, să meargă unii la alţii plini de voioşie.

XXII Thrasybulos făcea toate acestea şi-i punea astfel pe oameni la cale, cu gândul că solul din Sardes – zărind multe grâne grămadă şi pe locuitori benchetuind – îl va înştiinţa pe Alyattes. Ceea ce s-a şi întâmplat. După ce crainicul văzu cele ce se petreceau şi-i înfăţişă lui Thrasybulos solia lydianului, sc întoarse la Sardes. După câte am auzit eu, pacea s-a încheiat fără să mai fi fost la mijloc vreo altă pricină. Alyattes – care nutrea speranţa că foametea este cruntă la Milet şi că poporul, ajuns la capătul puterilor, e deznădăjduit – află de la crainicul întors de acolo că lucrurile stăteau cu totul altfel decât credea el. Ca urmare, pacea se încheie între cei doi stăpânitori, cu legământul să-şi fie unul altuia prieteni şi aliaţi; iar Alyattes, în loc de un singur templu, ridică la Assesos două temple în cinstea Athenei, şi abia atunci putu sa se ridice de pe patul de boală. Aşa i s-a întâmplat lui Alyattes cu războiul purtat împotriva milesienilor şi lui Thrasybulos.

XXIII Periandros, care îi dezvăluise lui Thrasybulos oracolul dat de Pythia, era fiul lui Kypselos şi tiranul Corintului[57]. Corintienii povestesc (şi lesbienii[58] întăresc spusele lor) că în timpul vieţii acestuia s-a întâmplat o minune nemaipomenită. Arion din Methymna a fost purtat pe spate

de un delfin până la capul Tainaron. Arion era un citared[59] care nu-şi găsea pereche pe vremea lui şi cel dintâi, după câte ştim, care a creat un „ditiramb”[60], compoziţie numită astfel de el si înfăţişată în public la Corint.

XXIV Se spune că acest Arion, care a trăit vreme îndelungată la curtea lui Periandros, a fost cuprins de dorinţa să se ducă în Italia şi Sicilia[60 bis] dincolo de marea cea largă. După ce izbuti să strângă mari avuţii, hotărî să se întoarcă îndărăt la Corint. El plecă din Tarent, şi cum nu avea în nimeni mai mare încredere decât în corintieni, luă cu simbrie o corabie a unor oameni din Corint. Dar aceştia, o dată ajunşi în largul mării, îi puseră gând rău, plănuind să-l arunce în mare ca să-i ia bogăţiile. Arion, ghicindu-le gândul, se rugă de ei şi le făgădui tot ce avea, numai să-i cruţe viaţa. Cum nu putu să-i înduplece, vâslaşii îi porunciră sau să-şi ia singur viaţa, dacă dorea să aibă un mormânt pe uscat, sau să se arunce cât mai degrabă în mare. Văzându-se pierdut, Arion le ceru hatârul ca – deoarece aşa le era voia – să-i îngăduie cel puţin să mai cânte o dată sus pe puntea corăbiei, îmbrăcat în haine de sărbătoare[61]; făgădui că după ce va fi cântat se va omorî. Oamenii, lăsându-se ademeniţi de plăcerea de a-l asculta pe cel mai bun cântăreţ din lume, se îngrămădiră de la pupă spre mijlocul corăbiei.

Arion îşi puse veşmântul cel bogat, îşi luă citara şi apoi, stând în picioare pe punte, cântă de la un cap la altul nomosul orthian[62]. Când ajunse la sfârşitul cântării se azvârli în mare, aşa cum era, în straiul de mare sărbătoare. Corăbierii plutiră mai departe spre Corint, iar pe Arion se spune că l-ar fi luat în spinare un delfin care l-a dus până la capul Tainaron[63]. Când ajunse pe uscat, se îndreptă către Corint îmbrăcat în acelaşi veşmânt şi, o dată sosit, povesti cu de-amănuntul toată întâmplarea. Periandros, neîncrezător, îl puse sub pază bună şi nu-i îngădui să mai vadă pe nimeni, dar pindi cu luare-aminte întoarcerea corăbierilor. Cum sosiră, Periandros dete porunca să-i cheme şi-i puse să povestească ce ştiau despre Arion. La răspunsul

lor că se află sănătos şi teafăr în Italia şi că îl lăsaseră la Tarent, unde-i mergea de minune, iată că se ivi în faţa lor şi Arion, aşa cum era în clipa când a sărit din corabie, încremeniţi de uimite, corăbierii nu-şi mai pututǎ tăgădui nelegiuirea.

Această întâmplare o povestesc şi corintienii şi lesbienii. La Tainaron mai poate fi văzută până azi o statuie nu prea mare de bronz[64], dăruită de Arion, înfăţişând un om pe un delfin[65].

XXV Lydianul Alyattes, cel care s-a războit cu milesienii, se stinse din viaţă în cele din urmă, după o domnie de cincizeci şi şapte de ani. El e al doilea rege dintre Mermnazi care, scăpând de boală, a închinat daruri templului din Delfi[66], şi anume un mare crater de argint însoţit de un suport de crater făurit din fier, cu aplicaţii lipite la foc. Prinosul merită să fie văzut mai mult decât toate celelalte odoare aflate la Delfi. Lucrul a ieşit din mâna lui Glaucos din Chios, singurul om din lume care a descoperit taina lipirii fierului în foc[67].

XXVI După moartea lui Alyattes, domnia trecu la fiul său Cresus, atunci în vârstă de treizeci şi cinci de ani[68]. Efesul a fost primul oraş elen atacat de Cresus. În acea vreme, efesienii, împresuraţi de Cresus, i-au închinat Artemidei oraşul, întinzând o funie de la templul zeiţei până la zidurile cetăţii[69]. Între cetatea veche, împresurată atunci, şi templu, sunt opt stadii[70]. Cresus a pus mâna întâi pe Efes, apoi, rând pe rând, pe celelalte cetăţi ioniene şi eoliene, aducându-i fiecăreia tot felul de învinuiri, unora — mai mari, acolo unde putea să născocească mai mari, altora – căutându-le doar nod în papură.

XVII După ce-i sili pe elenii din Asia său plătească tribut, Cresus se gândi să construiască corăbii pentru a-i lovi pe elenii din insule. Când totul fu pregătit pentru construirea corăbiilor, a sosit la Sardes, după unii, Biag din Priene, după alţii, Pittacos din Mytilene[71]. La întrebarea lui Cresus ce mai e nou prin Ellada, oaspetele îi dădu un răspuns care-l făcu

să-şi întrerupă pregătirile: *„O, rege, locuitorii insulelor cumpără mii şi mii de cai cu gândul să pornească împotriva Sardesului şi a ta...”* Cresus, crezând că oaspetele spune adevărul, a zis: *„Măcar de le-ar da zeii în gând celor din insule să vină cu călărime asupra fiilor lydienilor!”* – *„Rege*, glăsui iarăşi oaspetele, *pare-mi-se că ai vrea din toată inima să-i prinzi pe uscat pe insulari călări, şi dorinţa ta e de înţeles*[72]*. Dar şi insularii, de îndată ce-au aflat că pregăteşti o flotă împotriva lor, ce altceva crezi că cer în rugile ce le înalţă, decât prilejul să le cadă lydienilor în spate în largul mării, pentru a se răzbuna că-i ţii in robie pe elenii care locuiesc pe uscat?*” Se spune că ultimele cuvinte i-au plăcut grozav lui Cresus şi, fiindcă socoti că oaspetele rostise lucruri pline de miez, îl crezu pe cuvânt si se lăsă de pregătirile începute[73]. Ba încă ajunse să lege şi prietenie cu ionienii din insule.

XVIII Cu trecerea timpului au fost aduse sub jugul lydian aproape toate neamurile de dincoace de fluviul Halys[74]. Afară de cilicieni şi de lycieni, Cresus făcu să treacă sub stăpânirea sa toate celelalte neamuri[75], şi anume: lydienii, frigienii, mysienii, mariandinii, chalibii[76], paflagonienii, tracii, thynienii şi bithynienii, carienii, ionienii, dorienii, eolienii, pamfilienii[77].

XIX După ce isprăvi cucerirea acestor neamuri şi alipirea de noi ţinuturi la Lydia[78], veniră rând pe rând la Sardes, oraş în plină înflorire prin bogăţiile sale, toţi oamenii înţelepţi[79] care trăiau pe vremea aceea în Ellada, fiecare când se nimeri. Printre alţii a venit şi Solon. Acesta, după ce la cererea lor statornicise legiuiri atenienilor, şi-a părăsit patria pentru un răstimp de zece ani; el se îmbarcase lâsând a înţelege că pleacă să cunoască lumea, de fapt însă ca să nu fie silit să înlăture vreuna din legile pe care le orânduise. În lipsa lui, aşa ceva nu s-ar fi putut întâmpla, căci atenienii se legaseră cu jurământ înfricoşat că timp de zece ani vor asculta de legile date lor de Solon.

XXX Plecând din patrie din aceasta pricină – dar şi din dorinţa de a vedea ţări străine Solon se duse în Egipt, la curtea lui Amasis[80] şi pe urmă la Sardes, cerându-i ospitalitate lui Cresus[81]. Ajuns aici, a fost găzduit cu toată curtenia de rege, chiar la palat. La trei sau patru zile după sosire, la porunca lui Cresus, slujitorii îl plimbară pe Solon printre comorile regelui şi-l îndemnară să ia aminte ce mari şi scumpe erau. După ce a privit şi a văzut totul pe îndelete, Cresus îl întrebă: „*Oaspete atenian, faima înţelepciunii tale şi veşti despre călătoriile ce le-ai făcut au ajuns până la noi; ni s-a spus că, mereu dornic de a învăţa*[82]*, ai străbătut ţinuturi întinse, numai pentru a le cunoaşte. Acum sunt şi eu dornic să te întreb ceva: văzut-ai cumva vreun muritor pe care să-l socoţi cel mai fericit om din lume?*" Regele punea această întrebare în credinţa că el este cel mai fericit dintre oameni. Solon însă, fără nici un fel de linguşire şi spunând adevărul în faţă, vorbi aşa: „*Da, rege, pe atenianul Tellos*". Cresus, uimit de ceea ce auzise, întrebă iscoditor: „*Pe ce temei socoţi că Teilos ar fi cel mai fericit?*" Solon răspunse: „*Mai întâi, acest Tellos, cetăţean al unui oraş în plină înflorire, a avut copii frumoşi la trup şi la suflet. A apucat să-i vadă şi pe copiii născuţi din fiii săi, care la rândul lor au trăit cu toţii, Având parte în viaţă de o stare mulţumitoare,,pe potriva lucrurilor de la noi, şi-a sfârşit zilele în chipul cel mai frumos cu putinţă: într-o bătălie dată de atenieni la Eleusis împotriva unor vecini; apărându-şi glia şi izbutind să pună pe fugă pe duşman, a pierit acoperit de glorie. Atenienii l-au îngropat pe cheltuiala statului chiar pe locul unde a căzut şi i-au cinstit amintirea cu mare pietate*"[83].

XXXI Cum Solon izbutise să-l răscolească pe Cresus povestind amănunte despre viaţa plina de mulţumire a lui Tellos, regele îl întrebă pe cine altul vede îndată după Teilos — crezând că fără doar şi poate va fi socotit el pe locul al doilea. Dar Solon răspunse: ,,*Pe Cleobis şi Biton. Argieni de neam, ei duceau o viaţă îndestulată şi, mai mult decât atât, se bucurau de atâta putere trupească, încât amândoi erau deopotrivă învingători în întrecerile atletice. Despre ei se*

povesteşte următoarea întâmplare: la Argos se celebra sărbătoarea Horei şi mama lor trebuia neîntârziat dusă la templu[84]*, într-un car cu boi. Boii pe care-i aveau nu se întorseseră la timp de la arat. Tinerii, văzând că vremea trece şi că o să întârzie, s-au înjugat ei înşişi la carul în care se găsea mama lor şi-l traseră cale de patruzeci şi cinci de stadii, ajungând la sanctuar. După ce săvârşiră această ispravă sub ochii mulţimii adunate, îşi sfârşiră zilele în chipul cel mai fericit. Prin cele ce s-au petrecut, divinitatea voia să arate că pentru om e mai bine să moară decât să-şi trăiască viaţa. Strângându-se în jurul lor, argienii îi proslăveau pentru puterea de care dăduseră dovadă, iar femeile o fericeau pe mama lor că născuse astfel de fii. Atunci, copleşită de fericire în urma celor întâmplate, şi a laudelor primite, mama, în picioare în faţa statuii zeiţei, se rugă de zeiţă să le hărăzească copiilor ei dragi, Cleobis şi Biton, care o cinstiseră atâta*[85]*, tot ce poate fi mai bun pentru un muritor. După această rugăciune, la sfârşitul jertfelor şi al ospăţului sacru, tinerii au adormit în sanctuar şi nu s-au mai trezit; aşa s-au săvârşit din viaţa*[86]*. Argienii le-au făcut statui pe care le-au aşezat la Delfi, cinstindu-i ca pe nişte bărbaţi aleşi*"[87].

XXXII Cum Solon îi punea pe aceşti argieni pe al doilea loc in privinţa fericirii, Cresus îi spuse mânios: „*Dar fericirea mea, oaspete din Atena, ţi se pare oare atât de neînsemnată că nici măcar nu mă pui la un loc cu oamenii de rând!?*" Solon cuvântă, zicând: „*O, Cresus, mă întrebi de lucruri lumeşti tocmai pe mine, care ştiu că zeii sunt numai răzbunare şi iubitori de vrajbă*[88]*... Într-o viaţă lungă se văd multe lucruri pe care omul n-ar vrea să le vadă, şi multe sunt de îndurat. Eu socotesc hotarul vieţii omeneşti ca la şaptezeci de ani*[89]*. Aceşti şaptezeci de ani fac cu totul douăzeci şi cinci de mii două sute de zile, fără a mai pune la socoteală şi luna intercalată: să zicem că tot la, doi ani vrei să adaugi un prisos de o lună, ca anotimpurile să se poată potrivi cu lungimea anului aşa cum trebuie; asta-ţi va da pentru şaptezeci de ani un număr de treizeci şi cinci de luni intercalate; zilele acestor luni sunt cu totul o mie cincizeci*[90]*.*

Însă, din toate zilele, cuprinse în şaptezeci de ani, adică din douăzeci şi şase de mii două sute cincizeci de zile, nici una nu va aduce faţă de cealaltă o întâmplare chiar aidoma... Aşa fiind, o, Cresus, tot omul e la voia întâmplării...[91] *Acum, văd că eşti şi nespus de bogat şi rege peste supuşi fără număr; dar despre cele ce mă întrebi nu pot să-ţi spun nimic mai înainte de a mă fi încredinţat că ţi-ai sfârşit viaţa în deplină fericire. Cel foarte bogat nu este cu nimic mai fericit decâ cel care n-are decât atâta cât îi trebuie în fiecare zi, dacă soarta nu-i hărăzeşte să-şi sfârşească zilele aşa cum se cuvine, într-o deplină mulţumire. Nenumăraţi oameni putrezi de bogaţi sunt nefericiţi, şi mulţi sunt în schimb cei care, bucurăându-se numai de o bunăstare mijlocie, sunt foarte mulţumiţi. Cel foarte bogat, dar nefericit, îl întrece numai în două privinţe pe cel căruia norocul îi surâde, în timp ce acesta din urmă are mult mai multe foloase decât cel bogat şi nefericit. Celui dintâi îi e mai uşor să-şi împlinească dorinţele şi să îndure loviturile grele ale soartei; al doilea însă, îl întrece prin următoarele; chiar dacă îndură mai greu decât celălalt nenorocirea şi nevoia, norocul tocmai de ele îl fereşte; el nu ştie ce-i beteşugul, boala, este scutit de rele, copiii îi aduc numai bucurii şi rămâe chipeş la faţă. Dacă, după toate astea, îşi mai şi sfârşeşte cu bine viaţa – iată omul pe care-l cauţi, vrednic de a fi numit fericit. Dar nu-i niciodată înţelept să te grăbeşti a numi pe cineva fericit, cât mai este în viaţă, ci poţi doar să spui că are noroc*[92]*.*

Nu este însă cu putinţă pentru oameni sa întrunească toate aceste foloase, după cum nici o ţară nu poate să aibă toate bunurile de care are nevoie, ci pe unele le are, iar de unele duce lipsă; ţara care din întâmplare are cele mai multe bunuri este şi cea mai bogată. Aşa e şi cu omul, care nu poate fi cu totul neatârnat: unele lucruri le are, iar altele-i lipsesc. Atunci când cineva îşi petrece viaţa bucurându-se de cât mai multe şi apoi îşi sfârşeşte zilele în pace, acela, după mine, o rege, este vrednic să fie numit un om fericit. Trebuie întotdeauna să caţi la întorsătura pe care o iau lucrurile şi la

sfârşitul lor[93]*. Multora din cei cărora divinitatea le-a arătat ce-i fericirea, le-a smuls-o apoi din rădăcini*"[94].

XXXIII Socot că aceste cuvinte nu-i prea plăcură lui Cresus; fără să-i mai pese câtuşi de puţin de oaspete, regele porunci să fie poftit să plece, fiind pe deplin încredinţat ca cine nu ia în seamă bunurile ce-ţi stau la îndemână şi te îndeamnă să cugeţi la sfârşitul tuturor lucrurilor, este tare lipsit de minte.

XXXIV După plecarea lui Solon, răzbunarea zeilor îl lovi crunt pe Cresus, fiindcă, pe cât se pare, se crezuse cel mai fericit dintre oameni. Mai întâi de toate, un vis îi arătă aievea în somn nenorocirea ce avea să cadă asupra lui, lovindu-i feciorul. Cresus avea doi copii, dintre care unul infirm, căci era surdo-mut. Celălalt însă, pe nume Atys[95], în toate îi întrecea pe tinerii de vârsta lui, şi încă cu mult. Despre Atys, i se arătase în vis lui Cresus că îl va pierde răpus de un vârf de fier. De îndată ce se deşteptă şi se dezmetici, regele – înspăimântat de vis – se grăbi să-i caute fiului său o soţie şi nu-l mai trimise să comande oştile lydiene, ca de obicei. El îndepărtă din odăile de locuit ale bărbaţilor toate săgeţile, lăncile şi alte asemenea arme de care se folosesc oamenii în război, şi le îngrămădi în nişte cămări, ca nu cumva vreuna din ele, căzând de pe perete, să-l lovească pe fiul său[96].

XXXV Pe când pregătea încă nunta feciorului, sosi la Sardes un om lovit de o mare nenorocire, cu mâinile pângărite de sânge: frigian de neam, el făcea parte din casa domnitoare[97]. Venind în casa lui Cresus, el ceru să fie purificat după obiceiul locului. Cresus îl purifică. Purificarea la lydieni se face aproape ca şi la eleni. După ce săvârşi ritul cerut de datină, Cresus îl întrebă pe oaspete de unde vine şi cine este, zicând: „*Cine eşti tu, omule, din ce parte a Frigiei vii ca să te adăposteşti la vatra mea? Şi cine e bărbatul sau femeia ce-ai ucis?*" Străinul răspunse: „*Sunt fiul lui Gordias şi nepotul lui Midas*[98]*. Numele meu e Adrastos. Fără voie mi-am ucis fratele şi, izgonit de tatăl meu, am venit la tine*

lipsit de orice avuţie". Cresus îi răspunse astfel: „*Se întâmplă să fii fiul unor oameni care ne sunt dragi*[99] *şi ai nimerit la prieteni, astfel că nu vei duce lipsă de nimic rămânând la curtea noastră. Va fi mult spre binele tău dacă vei îndura cât mai uşor povara nenorocirii tale*".

XXXVI Adrastos rămase de-atunci la curtea lui Cresus. În vremea aceea se ivi pe muntele Olympos din Mysia un mistreţ uriaş[100], care, coborând de pe munte, strica semănăturile mysienilor. Adeseori porniseră mysienii împotriva lui, dar nu izbutiseră să-i facă nici un rău, ci, dimpotrivă, tot ei pătimeau de pe urma lui. În cele din urmă, nişte soli ai mysienilor veniră la Cresus şi-i spuseră: „*Un mistreţ uriaş s-a ivit în ţinuturile noastre, o rege, şi ne strică semănăturile; toate strădaniile noastre de a-l prinde au dat greş. Acuma ne rugăm ţie; îngăduie fiului tău să vină cu noi, însoţit de tinerii cei mai de frunte şi de câini, ca să scăpăm ţara de mistreţ*". Aşa se rugară ei. Aducându-şi însă aminte de vis, Cresus le spuse: „*Nu-mi pomeniţi de fiul meu... nu-mi e cu putinţă să vi-l trimit; abia s-a însurat şi gândul lui e numai la asta. Dar voi trimite floarea tinerimii lydiene împreună cu vânătorii mei şi le voi da în grijă celor ce se duc acolo să-şi desfăşoare întreaga iscusinţă ca să vă mântuic ţara de fiara ce-o bântuie*"[101].

XXXVII Acesta fu răspunsul. Mysienii se arătară mulţumiţi de cele făgăduite, când tocmai intră fiul lui Cresus, care aflase de cererea mysienilor. Şi fiindcă Cresus nu-i îngădui fiului său să plece cu ei, acesta îi spuse: „*Tată, toată fala şi toată cinstea mea era altădată să strălucesc pe câmpul de luptă sau de vânătoare. Acum văd că mă înlături şi de la una şi de la cealaltă, fără ca eu să mă fi arătat vreodată fricos sau nevrednic. Cum să mai scot capul în lume când mă duc sau când mă întorc din piaţa publică*[102]*? Drept ce mă vor lua oare cetăţenii şi tânăra mea soţie? Cu ce fel de bărbat va crede ea că şi-a legat viaţa? Îngăduie-mi deci sa mă duc la vânătoare, sau lămureşte-mă de ce e mai bine pentru mine să mă supun voinţii tale*".

XXXVIII Cresus îi răspunse: „*Vai, fiule, toate acestea le fac nu fiindcă aş fi văzut la tine semne de laşitate sau altceva ce nu mi-a plăcut, ci fiindcă, pe când dormeam, o vedenie care mi s-a arătat în vis m-a prevestit că eşti ursit să mori în plină tinereţe, lovit de-un vârf de fier. Din pricina acestei vedenii ţi-am grăbit şi nunta şi nu te trimit la vânătoarea la care ai fost poftit. Caut să te păzesc de soartă, încetând să te cruţ pe cât îmi stă în putere, atâta vreme cât mai sunt în viaţă. Eşti singurul meu fiu, căci celălalt care nu aude, pentru mine parcă nici n-ar fi*”...

XXXIX Tânărul răspunse: „*Înţeleg prea bine, tată, ca după o asemenea vedenie să-mi porţi de grijă! Ai scăpat însă din vedere un amănunt pe care nu l-ai luat în seamă şi se cuvine să-ţi atrag luarea-aminte asupra lui. Zici că în vis şi s-ar fi arătat că voi pieri lovit de un vârf de fier. Dar unde are oare mistreţul mâini sau vreun vârf de fier de care să te temi? Dacă în vis ţi s-ar fi spus că am să pier de colţii lui sau de ceva asemănător, ai fi fost dator să faci aşa cum ai hotărât. Dar e vorba de un vârf ascuţit. Deoarece lupta ce-o pornim nu e împotriva oamenilor, îngăduie-mi, rogu-te, să mă duc*”.

XL Cresus zise atunci: ,,*M-ai biruit, fiule, tălmăcindu-mi astfel tâlcul visului. Cum recunosc că m-ai învins, te las să pleci la vânătoare*”

XLI După această hotărâre, Cresus trimise să-l cheme pe frigianul Adrastos şi îndată ce se înfăţişă îi spuse: „*Te-am purificat, Adrastos, atunci când fără voia ta ai fost lovit de o nenorocire cruntă de care nu te învinuiesc: primindu-te în casa mea, am luat asupră-mi şi toată cheltuiala ta. Acum însă, pentru că eşti dator să-mi răsplăteşti cu bine binele ce ţi-am făcut, îţi cer să fii păzitorul fiului meu care pleacă la vânătoare, ca nu cumva pe drum să vă iasă în cale răufăcători, cu gânduri de pradă. Mai ai şi o datorie faţa de tine însuţi, să te duci acolo unde se iveşte prilejul să te distingi prin fapte. Ia pildă de la strămoşii tăi şi apoi, chiar tu*

eşti un om în vigoare".

XLII Adrastos îi răspunse: „*O rege, în altă împrejurare nici prin gând nu mi-ar fi trecut să pornesc la această vânătoare, căci nu i se cade unui om lovit de o asemenea nenorocire să se amestece cu cel care petrec. Nici nu-mi doresc astfel de petreceri şi multe sunt pricinile pentru care e mai bine să stau deoparte... Dar acuma, fiindcă tu mă îndemni şi fiindcă trebuie să-ţi fiu pe plac (căci datoria mea e să-ţi plătesc binele cu bine), sunt gata să fac tot ce-mi ceri; îţi făgăduiesc că fiul tău, pe care mi-l dai în pază, se va întoarce viu şi nevătămat acasă, în măsura în care aceasta stă în puterea celui ce-l veghează*".

XLIII După ce-i dete acest răspuns lui Cresus, ei plecară însoţiţi de tineri de neam şi de câini. Ajungând la muntele Olympos, vânătorii începură să caute fiara. Cum o găsiră, o împresurară şi îşi aruncară lăncile spre ea. Atunci străinul, cel care fusese purificat de omor şi purta numele de Adrastos[103], ţintind mistreţul, nu izbuti să-l doboare, ci-l nimeri pe fiul lui Cresus. Lovit de vârful lăncii, Atys împlini proorocirea visului. Un crainic alergă îndată să-l vestească pe Cresus de cele întâmplate; ajungând la Sardes, acesta îi povesti desfăşurarea luptei şi soarta tristă a fiului său.

XLIV Cresus, doborât de moartea fiului său, se tânguia şi mai tare, ştiind că tânărul fusese ucis de acela pe care-l purificase el însuşi. Frământat de nenorocirea cumplită ce-l lovise, îl chema cu glas înfricoşător pe Zeus Purificatorul, ca martor al celor ce păţise de la străin; îl invoca şi ca ocrotitor al ospeţiei, şi ca ocrotitor al prieteniei; – ca apărător al ospeţiei, fiindcă, primindu-l pe străin în casa lui, îl hrănise fără să ştie pe ucigaşul fiului lui; — ca apărător al prieteniei, deoarece trimiţându-l să-i păzească fiul, găsise în el un cumplit duşman.

XLV După aceea sosiră şi lydienii purtând leşul, iar în urma lor păşea ucigaşul. El se opri lângă mort şi, întânzind mâinile, se lăsă pradă mâniei lui Cresus; el îi ceru regelui

să-l înjunghie chiar deasupra leşului, aducându-i aminte de nenorocirea cea dintâi şi cum mai adăugase încă o crimă ucigând pe cel care-l purificase[104]; prin urmare, zicea el, nu mai are pentru ce trăi. Auzindu-i vorbele, cu toată jalea care-i lovise casa, Cresus fu cuprins de milă pentru Adrastos şi-i grăi astfel: „*În ochii mei ţi-ai ispăşit vina, oaspete, osândindu-te singur la moarte, iar de această cumplită întâmplare nu eşti vinovat decât în măsura în care, fără voia ta, ai săvârşit fapta... La mijloc e mâna vreunui zeu, acela care mi-a şi prevestit ce va să se întâmple*"... Apoi Cresus îşi înmormântă fiul după cuviinţă. Cât despre Adrastos, feciorul lui Gordias şi nepotul lui Midas, cel care fusese ucigaşul propriului lui frate şi ucigaşul celui ce-l purificase, după ce liniştea şi singurătatea se aşternură în preajma mormântului, se înjunghie pe mormânt, dându-şi seama că, dintre toţi oamenii pe care-i ştia, este cel mai greu bătut de soartă.

XLVI După ce îşi pierdu fiul, Cresus petrecu doi ani adânc cernit. La capătul acestui răstimp, domnia lui Astyages, fiul lui Cyaxares, a fost cucerită de Cyrus, fiul lui Cambyses[105]. Puterea Perşilor crescând neîncetat, Cresus îşi înfrână durerea şi începu să se gândească, plin de îngrijorare, dacă nu i-ar fi cumva cu putinţă să stăvilească întinderea perşilor mai înainte ca ei sa se fi întărit prea mult[106]. Chibzuind la aceasta, se hotărî să întrebe de îndată oracolele aflate în Ellada, cât şi pe cel din Libya. Trimise, prin urmare, soli în diferite locuri, unii cu poruncă să meargă la Delfi, alţii la Abai, în Focida[107], alţii la Dodona[108]; câţiva au fost trimişi şi la oracolele lui Amphiaraos[109] şi Trophonios[110], ba unii până şi în ţinutul Miletului, la Branchizi[111]. Acestea au fost oracolele elineşti la care Cresus îşi mână slujitorii, cu gândul să le cerceteze. Pe alţi slujitori îi trimise cu poruncă să întrebe până şi oracolul din Libya, la templul lui Ammon[112]. Cresus îşi trimitea oamenii pentru a pune la încercare ştiinţa oracolelor; abia după ce s-ar fi încredinţat că spun adevărul, regele urma să le mai întrebe încă o dată, prin credincioşii săi, dacă era sau nu bine să se ridice cu război împotriva

perşilor.

XLVII Iată ce porunci lydienilor regele când i-a trimis să încerce oracolele: numărând cu grijă zilele ce se vor scurge din ziua plecării lor din Sardes, să nu întrebe oracolele decât când se vor fi împlinit o sută de zile în cap, şi atunci abia să vorbească astfel: „*oare ce face în clipa aceasta Cresus al iui Alyattes, regele lydienilor?*”; apoi să însemne în scris răspunsul fiecărui oracol şi să i-l aducă chiar lui. Ce vor fi răspuns celelalte oracole, nimeni nu poate spune; însă la Delfi, de îndată ce lydienii au intrat în templu cu gândul să-l încerce pe zeu, nici nu apucară să întrebe cele poruncite, că Pythia grăi în hexametri următoarele:

Ştiu câte fire are nisipul şi-ntinderea mării,
Pot înţelege pe cel făr’ de auz şi-l aud pe cel mut.
Până in piept îmi pătrunde mirosul de broască ţestoasă,
Când în tingire ea fierbe cu carne de miel laolaltă.
Zace sub ea întinsă aramă, şi-aramă-i deasupra...

XLVIII După ce lydienii îşi însemnară în scris răspunsul dat de Pythia, făcură cale-ntoarsă la Sardes. Pe măsură ce trimişii se înfăţişau înaintea lui Cresus cu răspunsurile oracolelor, regele le deschidea numaidecât pe fiecare in parte şi arunca o privire la rândurile scrise. Dar nici unul din răspunsuri nu-l mulţumi. De îndată însă ce văzu răspunsul de la Delfi, înălţă rugi şi recunoscu adevărul celor spuse – socotind oracolul de la Delfi drept singurul oracol nemincinos, deoarece ghicise ceea ce făcuse el. Într-adevăr, după ce-şi trimisese credincioşii să cerceteze oracolele, păzind cu grijă sorocul zilelor, iată ce a pus la cale Cresus: gândindu-se la ceva peste putinţă de ghicit şi de înţeles, a tăiat in bucăţi o broască ţestoasă şi un miel, pe care le-a fiert apoi împreună într-un căzănel de aramă acoperit cu un capac de aramă.

XLIX Acesta a fost oracolul primit de Cresus de la Delfi. Cât despre răspunsul dat lydienilor de oracolul lui Amphiaraos după săvârşirea cuvenitelor rituri în incinta templului, nu pot să povestesc nimic; în privinţa răspunsului nu se spune altceva decât că regele a rămas încredinţat că şi acest

oracol era de crezut.

L După aceste cercetări, Cresus caută să-şi câştige de partea sa pe zeul din Delfi prin sacrificii uriaşe; el ii aduse o jertfă de trei mii de capete din vitele care se sacrifică de obicei zeilor, apoi, îngrămădind pe un rug mare paturi bătute în aur şi argint, potire de aur, haine de purpură şi alte veşminte, le dădu foc, nădăjduind că va câştiga astfel şi mai mult bunăvoinţa zeului. De asemenea, îndemnă pe lydieni să aducă cu toţii jertfe, fiecare după puterile lui. Când jertfa luă sfârşit, porunci să se topească aur neînchipuit de mult, din care făuri drugi bătuţi cu decanul, de grosimea unei jumătăţi de cărămidă, lungi de şase palme, laţi de trei şi înalţi de una. Drugii erau o sută şaptezeci la număr. Din aceştia, patru erau din aur curat, cântărind fiecare doi talanţi şi jumătate, iar restul din aur alb[113], în greutate de doi talanţi. Regele mai porunci să se toarne din aur curat şi chipul unui leu[114] cântărind zece talanţi. Când a ars templul de la Delfi[115], leul a căzut de pe lespezile de grosimea unei jumătăţi de cărămidă pe care şedea, iar acum se află în tezaurul corintienilor, dar nu mai atârnă decât şase talanţi şi jumătate, căci trei şi jumătate se topiseră în foc.

LI Când sfârşi cu pregătirea darurilor, Cresus le trimise la Delfi împreună cu alte câteva prinoase, şi anume două cratere de o mărime cum nu s-a mai văzut – unul de aur şi altul de argint; cel de aur a fost aşezat la dreapta intrării în templu, iar cel de argint la stânga. Şi aceste cratere au fost strămutate cam pe vremea când a ars templul; cel de aur se află azi în tezaurul de la Clazomenai, cântărind opt talanţi jumătate şi douăsprezece mine, iar cel de argint a rămas intr-un colţ al pronaosului; el poate cuprinde şase sute de amfore; lucrul e ştiut — căci localnicii amestecă în el, la sărbătoarea Theophaniilor[116], vin cu apă. Cei din Delfi mai spun că ar fi fost făurit de un anume Theodoros din Samos[117], şi eu îi cred, căci se vede cât de colo că nu este lucrul unui meşter oarecare. Cresus mai trimise şi patru chiupuri de argint care se află azi în tezaurul corintienilor şi,

afară de ele, mai închină încă două vase de stropit cu apă sfinţită, unul de aur şi unul de argint; pe cel de aur se află săpate câteva cuvinte care amintesc că vasul a fost dăruit de spartani, ceea ce însă nu e adevărat; vasul vine tot din partea lui Cresus; cuvintele au fost săpate de unul din Delfi care voia să fie pe placul spartanilor; îl ştiu eu pe nume, dar n-am să-l pomenesc. Într-adevăr, copilul prin a cărui mână se scurge apa este dăruit de spartani, nu însă şi vreunul din vase.

O dată cu lucrurile înşirate mai sus, regele a mai trimis multe altele, lipsite de pecetea lui, de pildă, vase pentru libaţii[118], o statuetă de aur înaltă de trei coţi înfăţişând o femeie (pe care cei din Delfi o numesc statuia „brutăresei”[119] lui Cresus) – cât şi colane şi brâie de-ale soţiei sale.

LII Acestea au fost darurile trimise la Delfi; lui Amphiaraos, aflând despre vitejia sa şi de patimile ce le-a indurat, îi închină un scut făurit în întregime din aur curat, precum şi o lance trainică, turnată toată în aur, mânerul fiind de aur ca şi cele două vârfuri[120]; aceste două lucruri se mai aflau încă pe vremea mea la Theba, în templul închinat de thebani lui Apollo Ismenios[121].

LIII Lydienilor care trebuiau să ducă darurile la cele două temple, Cresus le dete poruncă să întrebe oracolele dacă putea să pornească cu război împotriva perşilor şi dacă era bine să cheme într-ajutor oştiri prietene. Îndată ce sosiră la locurile unde au fost trimişi, lydienii dăruiră prinoasele şi iscodiră oracolele, grăind astfel: „*Cresus, regele lydienilor şi al altor neamuri, socotind că oracolele de aici sunt singurele în lume care spun adevărul, v-a trimis daruri vrednice de răspunsurile voastre; acum vă întreabă dacă e cuminte lucru să lupte împotriva perşilor şi dacă ar fi bine să-şi ia ajutoare*”. La întrebările puse de soli, cuvântul celor două oracole s-a dovedit a fi aidoma. Ele i-au prevestit lui Cresus că, de va porni lupta contra perşilor, va nimici o mare împărăţie şi l-au povăţuit să-şi ia ca tovarăşi de arme pe aceia dintre eleni pe care îi va recunoaşte drept cei mai

puternici.

LIV Când răspunsurile aduse de soli ajunseră la urechile lui Cresus, mult se bucură regele de spusele oracolelor. Plin de încredere că avea să răstoarne domnia lui Cyrus, Cresus trimise o altă solie la Delfi şi, după ce află numărul localnicilor, îi dărui cu câte doi stateri[122] de aur pe fiecare. În schimb, cei din Delfi îi dădură lui Cresus şi lydienilor precădere la consultarea oracolului, scutirea de orice dare, dreptul de a sta la jocuri în primele rânduri[123], cât şi îngăduinţa pentru vecie să ajungă cetăţean al Delfilor oricare lydian ar fi dorit acest lucru[124].

LV După ce făcu aceste danii, Cresus ispiti din nou oracolul pentru a treia oara. De când primise răspunsuri adevărate de la oracol, nu se mai sătura să-l tot întrebe întruna. De data aceasta întrebă dacă domnia lui va fi îndelungată. Pythia, în cuvinte învăluite, îi răspunse:

Iată, când un catâr al mezilor rege-o s-ajungă,
Atunci, o lydian subţire-n picioare[125], ia-o la fugă
De-a lungul pietrosului Hermos[126], făr’ să te-opreşti
Şi făr-a roşi de ruşine...

La sosirea acestor stihuri, Cresus se bucură de ele mai mult ca oricând, încredinţat pe deplin că niciodată vreun catâr nu-i va cârmui pe mezi în locul unui om – astfel că nici el, nici urmaşii lui nu-şi vor pierde vreodată domnia.

LVI Regele se strădui apoi să afle care erau cei mai vajnici dintre eleni, pentru a şi-i câştiga de prieteni. Tot cercetând mereu, cunoscu că în primele rânduri se aflau spartanii şi atenienii, unii de neam doric, ceilalţi de neam ionic. Aceste ramuri erau vestite, în vechime atenienii având drept strămoşi pe pelasgi, iar spartanii pe eleni[127]. Cei din Attica nu s-au strămutat niciodată din locul lor de baştină, în schimb dorienii au fost o seminţie rătăcitoare prin multe locuri[128]. În timpul regelui Deucalio[129], dorienii locuiau pe plaiurile Phthiotidei[130] — iar sub Doros, fiul lui Hellen[131], ţinutul de la poalele munţilor Ossa şi Olympos, cunoscut sub

numele de Histiaiotida[132]. Alungaţi de aci de cadmeeni[133] s-au aşezat în Pind[134] sub numele de „macedni”. De pe aceste meleaguri s-au strămutat din nou spre Driopida[135], iar din Driopida, îndreptându-se spre Pelopones, şi-au luat în cele din urmă numele de dorieni.

LVII Ce limbă vor fi vorbit pelasgii nu pot să spun fără greş. De-ar fi însă să aducem vreo mărturie, luându-ne după limba pelasgilor care mai trăiesc încă până azi, atât a celor care locuiesc în oraşul Crestona[136], deasupra tyrrhenienilor[137], vecini odinioară cu aşa-numiţii „dorieni” din zilele noastre, când [aceşti pelasgi] sălăşluiau în pământurile numite azi Thessaliotis[138], precum şi după graiul pelasgilor care au întemeiat în Hellespont.

Plakia şi Skylake[139], împărţind cu timpul colonia lor cu atenienii[140], cât şi al tuturor celorlalte aşezări pelasgice, care însă şi-au schimbat numele – de-ar fi nevoie, zic, să aducem vreo mărturie, judecând după aceştia, apoi pelasgii vorbeau o limbă barbară[141].

Dacă aşa stau lucrurile şi toată populaţia pelasgică vorbea o astfel de limbă, prin urmare, neamul celor din Attica fiind tot pelasgic, a învăţat o altă limbă abia atunci când s-a preschimbat într-un neam elen. Într-adevăr, nici cei din Crestona, nici cei din Plakia nu seamănă la grai cu nimeni din împrejurimi, ci vorbesc o limbă pe care o înţeleg numai ei, dovedind astfel că graiul ce-l păstrează este acela pe care l-au adus când s-au strămutat pe aceste meleaguri.

LVIII Neamul elenilor, după cât mi se pare mie, de când s-a ivit, s-a folosit necontenit de aceeaşi limbă. Pornind de la începuturi modeste, puţin numeros, s-a avântat spre locul cel mai înalt şi s-a înmulţit până a atins numărul neamurilor din zilele noastre, mulţumită mai ales amestecului ce s-a făcut cu numeroşi pelasgi şi cu multe alte neamuri barbare. Faţă de această înflorire, am credinţa că nici un neam pelasgic, barbar de soiul lui, n-ar fi putut vreodată să se înmulţească in aşa măsură.

LIX Cresus află că din aceste două neamuri, cel attic era supus şi dezbinat de către Peisistratos[142], fiul lui Hippocrates, tiranul Atenei din acele vremuri[143].

Pe când privea jocurile olympice, ca oricare om de rând, acestui Hippocrates i s-a întâmplat o mare minune... După ce a adus jertfă aşa cum sc cuvenea, vasele de sacrificiu, care stăteau în faţa lui încărcate cu cărnurile victimelor şi cu apă, începură deodată să fiarbă fără foc şi dădură pe dinafară... Hilon[144] lacedemonianul, nimerindu-se de faţă şi văzând minunea îi dete lui Hippocrates următoarele sfaturi: mai întâi, să nu-şi ia niciodată la casa lui o soaţă care să-i nască prunci, în al doilea rând, dacă se întâmplă să aibă una, s-o alunge, şi, dacă are şi vreun copil, să-l lepede.

Se spune că Hippocrates nu vru să asculte de sfaturile lui Hilon şi, după întâmplarea ce v-am povestit-o, i se născu un fiu, acest Peisistratos. Pe vremea când atenienii de pe coastele mării şi cei de la câmpie[145] se ridicaseră cu răzmeriţă, unii sub conducerea lui Megacles, fiul lui Alcmeon, iar cei din câmpie, sub Tycurgos, un Aristoloid. Peisistratos, dorind să dobândeascâ puterea, răsculă o a treia tabără[146]; după ce-şi strânse sprijinitori şi ajunse, ca să spunem aşa, căpetenia muntenilor, iată ce-l duse capul să facă: se răni atât pe sine, cât şi catârii ce-i trăgeau carul, repezindu-se apoi în agora ca şi când abia ar fi scăpat din mâinile unor duşmani care, chipurile, voiau să-l ucidă pe când se îndrepta spre câmp... El ceru atunci de la eccclesia[147] o strajă de ostaşi întru apărarea sa, ca unul ce se acoperise de fală în războiul purtat împotriva megarienilor[148], cucerind Nysaia[149] şi arătând că era în stare să înfăptuiască şi alte isprăvi vitejeşti. Amăgită, gloata atenienilor îi îngădui să-şi aleagă dintre cetăţeni trei sute de oameni, care nu ajunseră însă „lăncierii”[150] lui Peisistratris, ci „ciomăgaşii” lui. Această strajă, înarmată cu bâte groase de lemn, îl urma pretutindeni. Pornind cu toţii la luptă împreună cu Peisistratos, aceşti oameni au luat Acropole. De atunci Peisistratos domni peste atenieni fără să tulbure magistraturile[151] în fiinţă şi fără să schimbe legiuirile; el

cârmuia cetatea după rânduielile strămoşeşti şi se străduia să le facă pe toate cu rost.

LX Nu după multă vreme, partizanii lui Megacles şi Lycurgos, înţelegându-se între ei, izbutiră sâ-l răstoarne. Astfel a pus Peisistratos mâna întâia oară pe cetatea Atenei, şi aşa şi-a pierdut puterea mai înainte de a fi prins rădăcini.
Dar şi cei ce-l alungaseră pe Peisistratos începură iatăşi să se lupte între ei. Megacles, încolţit de oamenii lui în plină răzvrătire[152], ii trimise lui Peisistratos întrebare dacă nu cumva vrea să-i ia fata de nevastă şi, în schimb, să-şi recapete tirania. Peisistratos, primind propunerea lui Megacles şi căzând la învoială, pentru a pregăti întoarcerea, puse la cale împreună cu acesta din urmă o faptă pe care-o găsesc cât nu se poate mai prostească (ţinând seama că încă din vechime elenii s-au deosebit de neamurile barbare, arâtându-se mai isteţi la cuget şi departe de a fi gata să creadă orice prostie), dacă într-adevăr cei doi au urzit faţă de atenieni, socotiţi intre eleni fruntaşi ca înţelepciune, un atare plan.

În demul Paiania trăia o femeie cu numele de Phya, înaltă de patru coţi fără trei degete, altminteri minunat de frumoasă. Megacles şi Peisistratos o îmbrăcară din cap până-n picioare în armură, o suiră pe un car de război şi o învăţată cum să se ţină ca să pară cât mai strălucitoare în măreţia ei. Pe urmă, după ce se îngrijiră să trimită crainici care au luat-o înaintea carului, au dus-o la oraş; odată ajunşi acolo, crainicii trebuiau să strige cât îi ţinea gura, după cum li se poruncise: „*Cetăţeni ai Atenei, primiţi cu voie bună pe Peisistratos, pe care chiar zeiţa îl aduce înapoi in propria-i Acropole, cinstindu-l mai mult decât pe oricare dintre muritori!*”[153] Răspândiţi în toate părţile, crainicii repetau cele de mai sus; de îndată se şi întinse prin deme[154] zvonul că Athena îl aduce pe Peisistratos înapoi, iar locuitorii de la oraş – încredinţaţi că femeia era zeiţa însăşi – se închinară la o fiinţă pământească şi-l primiră îndărăt pe Peisistratos.

LXI Când şi-a recăpătat puterea aşa cum v-am povestit,

Peisistratos, după învoiala ce avea cu Megacles, se însură cu fata acestuia. Cum avea însă băieţi mari şi cum umbla vorba că familia Alcmeonizilor, e blestemată[155], nemaivoind să aibă copii şi de la tânăra sa soţie, Peisistratos se împreuna cu ea altfel decât trebuie. La început, femeia nu dezvălui nimănui această ruşine, dar în cele din urmă, fie c-a fost, fie că n-a fost iscodită, îi destăinui totul maică-si, care la rându-i vorbi cu bărbatul ei. Megacles se înfurie grozav de ocara ce i-o făcea Peisistratos. Cuprins de mânie, el uită dintr-o dată de supărarea împotriva foştilor săi prieteni. Aflând ce se uneltea, Peisistratos părăsi ţinutul cu tot ce avea şi se duse în Eretria[156] unde ţinu sfat cu fiii săi. Părerea lui Hippias[157], care cerea recucerirea tiraniei, ieşi biruitoare; atunci, tatăl şi fiii începură să strângă ajutoare de la oraşele care le erau îndatorate cu câte ceva. Multe cetăţi dădură sume mari de bani, dar thebanii îi întrecură pe toţi prin dărnicia lor. Apoi – ce să mai lungesc vorba – vremea trecu şi totul a fost gata pregătit pentru întoarcerea lor. Din Pelopones le veniră într-ajutor mercenari din Argos, iar un bărbat din Naxos, pe nume Lygdamis[158], venit de bună voia lui, dădu dovadă de o însufleţire uimitoare, aducând cu sine bani şi oameni.

LXII Porniţi la atac din Eretria, Peisistratos şi fiii săi s-au înapoiat [în Attica] în al unsprezecelea an de la izgonirea lor. Mai întâi, izbutiră să cucerească câmpia Marathonului. De îndată ce îşi aşezară tabăra în acest ţinut, li se alăturară prietenii din oraş, iar pe urma o mulţime de norod de la ţară – tot oameni cărora tirania le era mai dragă decit libertatea[159]. Toţi aceştia se strânseră în jurul luî Peisistratos. Pe de altă parte, atenienii din oraş, care nu se sinchisiseră câtuşi de puţin nici câtă vreme Peisistratos strângea bani, şi nici mai tâziu când ocupase Marathonul, abia atunci se treziră şi ei să se apere împotrivă-i când aflară că Peisistratos a pornit de la Marathon să atace oraşul. Atenienii se îndreptau cu toată oastea pe care-o aveau în întâmpinarea celor ce se întorceau din pribegie, iar oamenii lui Peisistratos, plecând de la Marathon, dădeau năvală asupra oraşului; cele două părţi învrăjbite ajunseră deodată

faţă-n faţă la templul Athenei din Pallene[160] şi se pregătiră de încăierare. În acest loc, mânat de o poruncă cerească, iată că lui Peisistratos i se înfăţişează Amphilytos acarnianul, om priceput în prevestiri de tot soiul[161], care, apropiindu-se de el, rosti acest oracol în stihuri hexametrice:

Uite, zvârlit e năvodul, iar plasa-i desfăşurată...
Tonii[162] s-or prinde la noapte sub razele albe-ale lunii.

LXIII Amphilytos proroci aceste cuvinte, stăpânit fiind de un duh sfânt. Peisistratos, tălmăcind oracolul şi spunând că-i primeşte tâlcul, îşi mână oştirea mai departe. Între timp, atenienii de la oraş stăteau liniştiţi la masă, şi, după masă, unii se apucară să joace zaruri, iar alţii se culcară. Oamenii lui Peisistratos, năvălind asupra lor, îi puseră pe fugă. Când îi văzu fugind care-ncotro, Peisistratos luă o hotărâre foarte înţeleaptă, pentru ca atenienii sa nu se mai poată strânge la un loc, ci, dimpotrivă, să rămână împrăştiaţi. Suindu-şi fiii călare, îi trimise înainte; când îi ajunseră din urmă pe fugari, băieţii le strigară voia lui Peisistratos, îndemnându-i să nu se teamă, ci fiecare să se întoarcă la casa lui.

LXIV Atenienii ascultară; şi aşa Peisistratos luă pentru a treia oară puterea la Atena[163]. Tirania şi-o întări tocmind mulţi lefegii străini şi strângând bani, parte din veniturile locale[164] parte din proprietăţile pe care le avea în ţinutul fluviului Strymon[165]; atenienilor care îi ţinuseră piept la Pallene şi nu fugiseră pe dată, le luă feciorii ca zălog şi-i trimise să locuiască în Naxos; căci tiranul cucerise cu armele şi Naxosul, pe care îl încredinţase spre cârmuire lui Lygdamis[166]. În afară de toate acestea, ascultând de nişte oracole, el purifică insula Delos în felul următor: cât vezi cu ochii roată în jurul templului dezgropă morţii din acest ţinut şi-i mută în altă parte a insulei.

În acest fel, Peisistratos domni la Atena; unii din atenieni căzuseră în luptă, iar alţii luaseră calea pribegiei, afară din ţara lor, urmându-i pe Alcmeonizi[167].

LXV Iată care era starea de asuprire ce se abătuse asupra

Atenei în acele vremuri, pe care o află şi Cresus. În ce-i priveşte pe spartani, ei scăpaseră din grele încercări[168] şi tocmai îi învinseseră pe tegeaţi, cu care se aflau în luptă. În timpul domniei în Sparta a regilor Leon şi Hegesicles[169], spartanii, biruitori în toate luptele, numai regenţilor nu le puteau veni de hac. Cu mult înainte de aceste întâmplări, ei aveau aproape cea mai proastă legiuire dintre toţi elenii, învoindu-se cu greu şi acasă la ei, şi cu străinii, cu care n-aveau nimic de-a face. Iată cum au trecut la o legiuire mai bună. Lycurg[170], bărbat cu mare vază printre spartani, ducându-sc la Delfi să consulte oracolul, cum păşi în sala cea mare a templului, pe dată Pythia rosti următoarele:

Venit-ai şi tu, o Lycurg, la templu-mi bogat în avuturi,
Om mult iubit de tatăl ceresc şi de toţi olympienii,
Om sau zeu să te chem? La cumpănă grea eu mă aflu!
Dar mai degrab', o Lycurg, inima-mi spune că zeu eşti!

Unii zic că după ce rosti aceste stihuri, Pythia îl învăţă pe Lycurg legile care mai dăinuiesc şi azi la Sparta. Dar, dacă dăm ascultare chiar spuselor spartanilor, Lycurg, pe când era epitropul nepotului său Leobotas, regele Spartei, ar fi adus din Creta orânduielile cele noi[171]. Cum s-a văzut epitrop, a schimbat toate rânduielile vechi şi a luat măsuri ca cele noi să nu fie încălcate[172]. Apoi luă hotărâri privitoare la războaie, enomotii[173], triecade[174], syssitii[175] şi, pe lângă acestea, institui eforatul[176] şi gerusia[177].

LXVI În urma acestor prefaceri, spartanii îşi schimbară starea, ascultând de o legiuire mai bună. După moartea lui Lycurg, ei îi înălţară un templu şi-l proslăviră ca pe-un zeu.

Deoarece se găseau într-un ţinut îmbelşugat, cu populaţie deasă, puterea lor creştea întruna şi înflorea tot mai mult. Cum nu se mai mulţumeau să trăiască în tihnă şi pace, şi erau încredinţaţi că-s mai tari decât arcadienii, se duseră să întrebe oracolul de la Delfi ce-ar crede despre cucerirea întregii Arcadii[178]. Pythia le răspunse aşa:

Ceri de la mine Arcadia? Mult ceri; n-am să ţi-o dau!
Mulţi mâncători de ghinda cuprind ai Arcadiei codri,

Stavilă-n cale toţi îţi vor sta; dar ură nu-ţi port.
Tegeea-ţi voi da să joci tropotind cu bătăi de picioare,
Şi o câmpie frumoasă s-o-mparţi în măsuri cu frânghia...

Când auziră spartanii răspunsul pe care-l aduseseră solii, îi lăsară în pace pe ceilalţi arcadieni şi porniră cu război împotriva tegeaţilor, luând cu ei lanţuri de legat picioarele. Încrezători într-un oracol înşelător, îşi închipuiau că îi vor robi pe tegeaţi. Înfrânţi în ciocnirea care a urmat, câţi dintre ei au fost prinşi de vii fură puşi la munca câmpului – purtând la picioare lanţurile pe care ei înşişi le aduseseră – şi la măsurarea câmpiei tegeate cu frânghia[179]. Lanţurile în care erau ferecaţi se mai puteau vedea încă pe vremea mea în Tegeea, atârnate în templul Athenei Alea[180].

LXVII În timpul acestui prim război, spartanii suferită înfrângere după înfrângere de la tegeaţi, Pe vremea lui Cresus însă, când la spartani erau în scaun Anaxandridas şi Ariston, au izbutit în cele din urmă să se arate mai vârtoşi la luptă – şi iată cum[181]: înfrânţi mereu în bătălie de către tegeaţi, spartanii s-au gândit să trimită o solie la Delfi şi să întrebe pe care dintre zei trebuie să-i înduplece ca să-i ajute să-i dovedească în luptă pe tegeaţi. Pythia le răspunse că mai întâi trebuie să aducă îndărăt la Sparta oasele lui Orestes, feciorul lui Agamemnon[182]. Cum însă nu izbuteau de fel să găsească tnormântul lui Orestes, au trimis din nou la zeu, ca să afle şi locul unde zăcea Orestes. La întrebarea solilor, Pythia le răspunse aşa:

Este-un ţinut în Arcadia, -n larga câmpie Tegeea;
Bat două vânturi pe-acolo, iscate de-un iureş puternic.
Lovirii-i răspunde lovire; durerii-i urmează durere.
Rodnica glie pe fiul lui Agamemnon ascunde.
De-l vei aduce la tine, stăpân pe Tegeea tu fi-vei.

După ce auziră şi această profeţie, cu toate că nu încetară de fel să caute întruna, spartanii tot nu putură face vreun pas înainte până când Lychas, un spartan din cei numiţi „agathoergi”[183], găsi mormântul. „Agathoergii” sunt cetăţenii cei mai vârstnici care părăsesc rândurile

călărimii[184], câte cinci în fiecare an; datoria lor este ca, în anul când pleacă din mijlocul călăreţilor, să meargă fără răgaz care-ncotro îi trimite nevoia obştească.

LXVIII Aşadar, unul din aceşti oameni, şi anume Lychas, găsi în Tegeea mormântul căutat, ajutat şi de noroc, dar şi de isteţimea lui. Nimerindu-se pe acea vreme să fie în lupta cu tegeaţii un răgaz care îngăduia sa se treacă liber dintr-un ţinut într-altul[185], Lychas, intrând într-o fierărie din Tegeea, privea cum se lucrează fierul şi se minuna mult de cele ce vedea[186]. Fierarul, băgând de seamă uimirea oaspetelui, îşi conteni lucrul şi spuse: „*Drumeţ din Laconia, dacă lucrarea fierului îţi pare acum minune aşa de mare, apoi de-ai fi văzut ce-am văzut eu, te-ai mira şi mai mult... Voiam să fac în bătătura asta un puţ; tot săpând, am dat de o raclă lungă de şapte coţi; cum nu-mi venea să cred că au trăit vreodată oameni mai înalţi decât cei de azi, o deschisei şi – ce să vezi? – un mort lung tocmai cât racla. L-am măsurat şi l-am îngropat la loc*”. Şi tot aşa, fierarul povestea înainte cele ce văzuse, dar lui Lychas – luând aminte la cele ce auzea – ii încolţi în minte gândul că mortul nu putea fi altul decât Orestes, după cum suna profeţia. Socoteala pe care şi-o făcu era următoarea: găsi că cele două foale ale fierarului pe care le-avea sub ochi ar fi *vânturile*; ciocanul şi nicovala, *lovirii-i răspunde-lovire*; iar în fierul lucrat, vedea *durerii-i urmează durere,* închipuindu-şi în tălmăcirea ce-o făcea că îi fusese dat omenirii să născocească lucrul fierului spre nenorocirea ei[187]. Punând cap la cap cele ce ştia, când s-a întors la Sparta povesti lacedemonienilor toată întâmplarea. Aceştia se prefăcură că-l judecă pentru o vina plăsmuită şi-l izgoniră, întors la Tegeea, Lychas îi destăinui fierarului soarta ce-l lovise şi-l rugă să-i închirieze curtea în care lucra, dar fierarul nu se învoia în ruptul capului[188]. Cu vremea, Lychas îl înduplecă totuşi, se mută acolo, deschise din nou mormântul şi strânse la un loc oasele; apoi făcu cale întoarsă la Sparta, cu oase cu tot. Şi de atunci, ori de câte ori cele două puteri vrăjmaşe se încăierau, spartanii se dovedeau a fi cu mult mai tari la luptă. De altfel, cea mai

mare parte a Peloponesului intrase sub stăpânirea Spartei.

LXIX După ce afla toate cele povestite mai sus, Cresus trimise la Sparta soli purtători de daruri, ca să ceară tovărăşie de arme, invăţându-i cu grijă ce trebuiau să spună. Ajunşi la Sparta, solii vorbiră astfel: „*Suntem trimişii lui Cresus, regele Lydiei şi al altor popoare! Iată ce vrea el să vă spună: spartani, printr-un oracol, Apollo m-a îndemnat să mi-l iau tovarăş de arme pe elen; cum am aflat că voi sunteţi fruntea Elladei, ascultând de oracol, vă poftesc să mă sprijiniţi, dorind să fiu prietenul şi tovarăşul vostru de arme, fără de vicleşug şi înşelăciune!*”

Aceasta era dorinţa lui Cresus, pe care solii o împărtăşiră spartanilor. Spartanii, care auziseră şi ei de răspunsul dat de oracol lui Cresus, s-au bucurat de venirea lydienilot şi au făcut jurăminte de prieteşug şi tovărăşie de arme. Chiar şi mai înainte de asta ei primiseră unele binefaceri de la Cresus. Atunci, când au trimis să cumpere aur la Sardes, cu gândul să-l topească pentru statuia lui Apollo care şi astăzi se aflǎ la Thornax, în Laconia[189], Cresus, în loc să vândă aurul, îl dărui cumpărătorilor.

LXX Pe aceste temeiuri au încuviinţat spartanii tovărăşia de arme cu Cresus, dar şi fiindcă regele îi alesese pe ei dintre toţi elenii ca prieteni, înaintea altora. Ei se arătară gata să răspundă la chemarea regelui şi, poruncind să se făurească un crater de aramă, împodobit pe dinafară până la gură cu chipuri de plante şi animale[190], în care puteau să încapă trei sute de amfore, îl trimiseră la Sardes. Erau doar şi ei dornici să-i dăruiască ceva lui Cresus în schimbul celor primite. Dar craterul n-a mai ajuns niciodată la Sardes din pricina unor întâmplări care se povestesc în două feluri: spartanii susţin că, pe când era dus spre Sardes, craterul ajunse în apele Samosului şi samienii, aflând de încărcătură, au pus mâna pe el, atacând corabia cu vase de război. Pe de alta parte, cei din Samos spun că, întârziind pe drum, spartanilor care duceau craterul le-a ajuns la urechi vestea căderii Sardesului şi a lui Cresus; atunci ei s-au grăbit să

vândă craterul la Samos unor cetăţeni particulari, care l-au cumpărat pentru a-l aşeza în templul Herei. Se poate foarte bine întâmpla ca cei ce l-au vândut să fi povestit la întoarcerea acasă că fuseseră jefuiţi de samieni. Aşa a fost povestea cu craterul[191].

LXXI Cresus, înşelat de tâlcul oracolului, se pregătea să năvălească în Cappadocia, cu nădejdea că va izbuti să-l răstoarne pe Cyrus şi puterea perşilor[192].

Pe când Cresus se pregătea să pornească împotriva perşilor, un lydian pe care-l chema Sandanis, socotit de multă vreme om înţelept şi care-şi întări şi mai mult faima în Lydia prin părerea ce şi-o dădu atunci, îl sfătui pe Cresus astfel: *„O, rege! Te pregăteşti să porneşti împotriva unor oameni care poartă nădragi strâmţi[193], au toată îmbrăcămintea făcută din piei şi care nu se hrănesc cât le cere inima, ci numai cu ce pot găsi, căci ţara lor e piatră seaca! Afară de asta, ei nu ştiu ce-i vinul, ci beau doar apă, n-au smochine să le desfete gura şi nici alte lucruri bune[194]. Daca îi vei birui, ce poţi să iei de la nişte oameni care n-au nimic? Dacă, dimpotrivă, se va întâmpla să fii biruit, gândeşte-te bine la bunurile ce ai de pierdut. O dată ce vor fi gustat din bunăstarea noastră, se vor deprinde repede cu ea şi nu vor mai putea fi dezvăţaţi. Eu, din parte-mi, aduc prinos de mulţumire zeilor că perşilor nu le-a dat prin minte să pornească împotriva lydienilor*”... Aşa vorbi Sandanis, dar pe Cresus nu-l înturnă din drum.

Şi vorbea cu dreptate, căci, intr-adevăr, mai înainte de cucerirea Lydiei, perşii nu aveau în traiul lor nimic gingaş şi nimic bun.

LXXII Cappadocienilor, elenii le zic syrieni[195]; aceşti syrieni, mai înainte de a fi supuşii perşilor, fuseseră supuşii mezilor; acum se aflau sub ascultarea lui Cyrus. Hotarul dintre împărăţia mezilor[196] şi cea a lydienilor este fluviul Halys, care, izvorând din munţii Armeniei, curge prin Cilicia[197]. După ce îi lasă pe matieni[198] în dreapta cursului şi pe frigieni de partea cealaltă, trecând de ei şi ţinând-o tot în

sus, spre miazănoapte, desparte de aici înainte pe syrienii cappadocieni de paflagonii pe care-i are în stânga. Astfel, fluviul Halys desparte de continentul asiatic aproape toată Asia Mică, de la ţărmurile mării Ciprului pânâ la Pontul Euxin. Aici se aflâ partea cea mai îngustă din întreg ţinutul; ea poate fi străbătută de un drumeţ sprinten în cinci zile[199].

LXXIII Iata temeiurile care l-au îndemnat pe Cresus să intre în Cappadocia: şi pofta de a pune mâna pe alte pământuri ca să-şi sporească ţara, dar mai ales, încrezându-se pe deplin în oracol, dorinţa de a se răzbuna pe Cyrus pentru cele întâmplate lui Astyages[200]. Căci Astyages, fiul lui Cyaxares, rege al mezilor şi totodată cumnat al lui Cresus[201], fusese răsturnat de Cyrus al lui Cambyses, căre-l ţinea în robie. Astyages s-a înrudit cu Cresus în următoarea împrejurare. O ceată de sciţi nomazi a trecut în urma unei dihonii cu alţi sciţi pe pământul mezilor; stăpânii în acele vremuri peste mezi era Cyaxares[202], fiul lui Phraortes, nepotul lui Deiokes, care dintru început îi primi cu vorbe bune pe aceşti sciţi veniţi să ceară ocrotire. Cum ajunsese să ţină foarte mult la ei, le încredinţa câţiva copii pe care să-i înveţe limba lor şi tragerea cu arcul. Vremea trecea, sciţii se duceau mereu la vânătoare şi mereu aduceau câte ceva; o dată însă s-a-ntâmplat că n-au putut prinde nimic. Când s-au întors cu mâna goală, Cyaxares (care, de altfel, aşa cum s-a dovedit, era om iute la mânie) îi ocărî, purtându-se cât nu se poate mai urât. Sciţii, după ce-au răbdat ocările lui Cyaxares, ştiind prea bine că nu le meritaseră, au hotărât să-l taie în bucăţi pe unul din copiii ce le fuseseră încredinţaţi pentru învăţătură şi să-l gătească aşa cum obişnuiau să gătească vânatul. Copilul tăiat urma să-i fie adus lui Cyaxares la masă, ca şi cum ar fi fost vânat proaspăt[203], şi după această ispravă ei urmau să fugă cât mai repede la Alyattes, fiul lui Sadyattes, din Sardes. Zis şi făcut. La masă Cyaxares şi oaspeţii de faţă mâncară până nu mai putură din carne, iar sciţii care săvârşiseră isprava s-au dus să ceară ocrotire la curtea lui Alyattes.

LXXIV După aceste întâmplări – cum Alyattes n-avea de gând să-i înapoieze pe sciţii pe care Cyaxares îi cerea mereu – a izbucnit un război între lydieni şi mezi; războiul a ţinut vreme de cinci ani, în care mezii i-au învins adesea pe lydieni şi lydienii pe mezi. O dată s-a dat chiar un fel de bătălie de noapte[204]. În al şaselea an de când duceau războiul fără a se dovedi unii pe alţii, într-o încăierare – ce să vezi? – s-a întâmplat ca în toiul bătăliei ziua să se preschimbe deodată în noapte; Thales din Milet le prevestise ionienilor venirea acestei întunecări a soarelui şi dăduse ca soroc tocmai acest an în care s-a şi petrecut... Când văzură că se face noapte în plină zi, lydienii şi mezii încetară lupta şi amândouă taberele se arătară foarte grăbite să ajungă la încheierea păcii. Cei care au purtat vorbele de împăcare au fost cilicianul Syennesis[205] şi babilonianul Labynetes[206]. Aceştia îi zoriră pe cei doi regi să facă un legământ de prietenie şi-i îndemnară să-l întărească printr-o încuscrire. Îl hotărâră pe Alyattes[207] s-o dea pe Aryenis, fata lui, după Astyages, fiul lui Cyaxares; căci ştiau ei prea bine că fără o trainică legătură de rudenie nici învoielile nu pot avea viaţă lungă.

Jurămintele de credinţă se fac la aceste popoare cam ca şi la eleni, numai că ei îşi mai fac la braţ şi nişte crestături uşoare şi-şi sug unul altuia sângele.

LXXV Pe acest Astyages, aşadar, bunicul lui din partea mamei, îl răsturnă Cyrus, ţinându-l înrobit pentru o pricină pe care o voi arăta ceva mai târziu în cursul povestirii. Cu acest necaz împotriva lui Cyrus, s-a gândit Cresus să întrebe oracolele dacă e bine sau nu să pornească asupra perşilor, şi, primind răspuns amăgitor, în credinţa că-i era prielnic, năvăli spre pământurile stăpânite de perşi.

Ajuns la ţărmurile fluviului Halys, de aici, după câte cred eu, şi-a trecut oştirea peste podurile durate în acel loc[208], dar după o poveste căreia i se dă multă crezare în Ellada, Thales din Milet a înlesnit trecerea oştirilor. Se povesteşte că Cresus, fiind în mare încurcătură cum să-şi treacă oamenii peste apă (după spusele elenilor, podurile pomenite nu erau

pe acea vreme), Thales, care se afla în tabără, pentru a fi regelui pe plac, a făcut astfel ca apele fluviului să nu mai curgă doar prin stânga, ci şi prin dreapta lagărului, purcezând în felul următor*:* mai la deal de tabără a pus sa se înceapă săparea unui şanţ adânc, în formă de semilună, aşa ca fluviul s-o poată apuca pe la spatele aşezărilor oastei, întors pe aici din vechea lui albie. După ce vor fi făcut înconjurul taberei, apele urmau să se împreune iarăşi cu albia veche. Aşa cum a fost împărţit fluviul, amândouă braţele puteau fi lesne trecute printr-un vad. Mai spun unii că albia veche a fost secată chiar pâna la fund. Dar eu nu mă alătur câtuşi de puţin acestei păreri – căci la întoarcere, cum l-ar mai fi putut lydienii trece din nou[209]?

LXXVI După ce-şi trecu oştirile dincolo de fluviu, Cresus sosi în Cappadocia în regiunea numită Pteria[210]. Pteria este ţinutul cel mai bine întărit din această ţară şi este aşezat cam înspre oraşul Sinope, cel de pe ţărmul Pontului Euxîn.

Cresus îşi aşeză aici tabăra, pârjolind ogoarele syrienilor. Apoi cuceri Pteria şi-i făcu pe locuitori robi; cuceri, de asemenea, şi toate ţinuturile învecinate, aducându-i pe locuitori la sapă de lemn, deşi oamenii nu-i greşiseră cu nimic.

Pe de altă parte, Cyrus îşi aduna şi el oşti şi, luându-i cu sine pe toţi oamenii pe care îi întâlnea în cale, se pregăti să-l înfrunte pe Cresus. Mai înainte de a-şi pune în mişcare grosul oştirii, el trimise solie la ionieni ca să-i îndemne să se despartă de Cresus, Dar ionienii nu-i dădură ascultare. De îndată ce sosi, Cyrus îşi şi aşeză tabăra în faţa lui Cresus, şi chiar acolo, în câmpia Pteriei, cele două oşti se hărţuiră cumplit. Se iscă apoi o luptă crâncenă pe viaţă şi pe moarte, cu pierderi grele de amândouă părţile. În cele din urmă, cum nici unii, nici alţii nu s-au arătat a fi învingători, încetară lupta la căderea nopţii. Aşa s-au luptat cele două tabere.

LXXVII Cresus, nemulţumit de numărul oştilor sale (într-adevăr, oastea ce-o strânsese era cu mult mai mică decât cea a lui Cyrus), nemulţumit, zic, de această

nepotrivire, şi cum a doua zi Cyrus nu mai încercă să-l lovească, se înapoie la Sardes, cu gând să-i cheme intr-ajutor pe egipteni – aşa cum glăsuiau jurămintele de credinţă (căci Cresus încheiase o învoială cu Amasis, regele Egiptului, înainte chiar de a o fi încheiat pe cea cu spartanii); de asemenea, avea intenţia să trimită şi după babilonieni (şi cu ei era legat printr-o învoială; rege al babilonienilor în acel timp era Labynetes), cât şi după spartani, ca să se înfăţişeze la Sardes la vremea hotărâtă. În mintea lui, Cresus îşi făcea socoteala că – pentru a-i aduna pe toţi la un loc şi a-şi strânge propria-i oştire – avea nevoie de toată iarna şi nădăjduia să pornească iarăşi împotriva perşilor abia o dată cu venirea primăverii. Cu aceste gânduri, de îndată ce sosi la Sardes, trimise solii la toţi prietenii de arme şi-i rugă să se adune la Sardes peste cinci luni. Din oastea pe care-o avea cu sine, şi care se luptase cu perşii, el dădu drumul părţii alcătuite din mercenari[211], lăsând-o să se împrăştie, fără să bănuiască măcar că, după o bătălie atât de nehotărâtă, Cyrus mai putea să se îndrepte împotriva Sardesului.

LXXVIII Pe când lua aceste măsuri, locurile dinafara oraşului se umplură toate de şerpi. La ivirea lor, caii, uitând să mai pasca pe păşuni, se repeziră şi-i mâncară. Această privelişte i se păru lui Cresus o minune, cum şi era de fapt. El şi trimise de îndată cercetaşi la vestiţii ghicitori din Telmessos[212]. Cercetaşii, după ce sosiră acolo şi aflată de la telmessieni tâlcul întâmplării minunate, n-au mai apucat însă să-l înştiinţeze pe Cresus; căci, înainte de înapoierea lor la Sardes, Cresus fusese luat prizonier. Telmessienii tălmăciseră totuşi că regele trebuia să se aştepte ca ţara să-i fie năpădită de oaste străină – care, de cum se va ivi, îi va şi subjuga pe localnici – spunând că „şarpele” este copilul pământului, iar „calul”, dimpotrivă, e vrăjmaşul înarmat venit dinafară. Aşa i-au răspuns telmessienii lui Cresus, care însă şi căzuse prins[213], fără ca ei sa fi ştiut ceva de soarta Sardesului şl a regelui său.

LXXIX Cyrus – îndată după retragerea neaşteptată a lui

Cresus în urma bătăliei de la Pteria aflând că regele lydian, după ce se retrăsese, avea de gând să-şi împrăştie oastea, chibzui şi găsi că cel mai bun lucru de făcut era să se îndrepte cât putea mai repede spre Sardes, mai înainte ca lydienii să-şi fi strâns a doua oară oaste. Cum s-a hotărât, a şi trecut la fapte. Mânându-şi într-un iureş armata spre hotarele Lydiei, Cyrus îi aducea chiar el lui Cresus vestea că soseşte. Atunci, Cresus, aflat la grea cumpănă, când înţelese că lucrurile au luat o altă întorsătură decât se aşteptase, nu pregetă totuşi să-i scoată pe lydieni la luptă. Pe acea vreme nu era în toată Asia neam mai viteaz şi mai puternic decât al lydienilor. Ei luptau călare, purtau suliţe lungi şi erau călăreţi neîntrecuţi.

LXXX Cele două oşti se ciocniră în câmpia din faţa Sardesului, câmpie întinsă şi fără copaci, brăzdată de cursuri de apă, printre care şi Hyllos[214], care toate la un loc se varsă într-un râu mai mare, numit Hermos; Hermosul izvorăşte dintr-un munte[215] închinat mamei[216] lui Dindymon şi se varsă în mare aproape de Foceea.

Cyrus, când văzu cum se pregătesc lydienii de luptă, îngrijorat foarte de înfăţişarea călărimii, urmă povaţa unui bărbat med, anume Harpagos[217]: porunci ca toate cămilele câte-i urmau oştirea, atât cele ce cărau merindele, cât şi cele ce purtau tarhatul, să fie adunate la un loc şi uşurate de poveri. Apoi sui pe ele oameni în port de călăreţi – pe care-i puse în fruntea oştilor, ca să dea ei piept cei dintâi cu călărimea lui Cresus. Dădu poruncă pedestraşilor sa vină în urma cămilelor, şi abia la urmă de tot, după pedestraşi, întreaga călărime[218].

După ce sfârşi această orânduială, porunci oştenilor săi să nu cruţe nici un lydian şi să ucidă pe oricine le-ar fi stat împotriva, numai pe Cresus să nu-l omoare, chiar dacă s-ar mai fi apărat încă după ce ar fi căzut prins. Acestea au fost poruncile sale. Iată de ce a aşezat cămilele înaintea cailor: calului îi e frică de cămilă şi nu rabdă nici s-o vadă în ochi, nici să-i simtă mirosul. Din această pricină a fost scornit vicleşugul, pentru ca regele lydian să nu se poată folosi de

călărimea cu care gândea că va câştiga o biruinţă strălucită.

Când oştile se apropiată una de alta, de îndată ce caii mirosiră cămilele şi le zăriră, o luară la goană îndărăt, năruind totodată şi speranţele lui Cresus. Totuşi, lydienii nu se înspăimântară aşa de lesne, ci – când băgară de seamă vicleşugul – săriră jos din şa, luându-se la luptă cu perşii. Dar timpul trecea şi, după ce mulţi căzură din amândouă părţile, lydienii fură nevoiţi să dea înapoi, închizându-se între zidurile cetăţii lor, unde au fost împresuraţi de perşi.

LXXXI În timpul acesta, Cresus, încredinţat fiind că încercuirea va dăinui vreme îndelungată, trimise dintre zidurile după care se adăpostea alţi crainici la toţi câţi îi erau prieteni[219] Cei dintâi crainici spuseseră aliaţilor să se adune la Sardes peste cinci luni; pe ceştilalţi Cresus îi porni să ceară ajutor cât mai grabnic, având în vedere că era încercuit.

LXXXII Regele zori, prin urmare, soli în toate părţile, printre alţii şi la spartani[220]. Dar tocmai în acea vreme se nimerise sa izbucnească o cearta între spartani şi argieni, cu privire la un ţinut numit Thyreea[221]. Thyreea era o parte din Argolida, pe care puseseră mâna spartanii. De altfel, şi bucata dinspre soare-apune, care se întinde până la capul Maleea[222], este tot a argienilor, atât cea de pe continent, cât şi insula Cythera şi restul insulelor[223].

Argienii, sculându-se cu mic cu mare să-şi apere pământul cotropit, când părţile vrăjmaşe se întâlniră, căzură la înţelegere să lupte numai câte trei sute de oameni aleşi din amândouă taberele[224], şi, care pe care s-or dovedi, al acelora să fie ţinutul. Grosul oştilor urma să se întoarcă fiecare la vatră şi să nu rămână lângă luptători, ca nu cumva taberele fiind atât de aproape, una din ele văzând pe ai lor că şovăie, să sară într-ajutor. După ce s-au învoit astfel, s-au îndepărtat; iar oştenii, cei mai vrednici din amândouă părţile, începură lupta.

Şi tot luptându-se ei intr-una, fără să se poată birui nicicum, din şase sute au mai rămas doar trei oameni, de la

argieni Alkenot şi Chromios, iar de la spartani, Othryadas; doar ei mai vieţuiau încă la căderea nopţii. Cei doi argieni, socotindu-se învingători[225], alergară în grabă la Argos; între timp, spartanul Othryadas despuie de arme pe morţii argienilor şi le căra în tabăra sa fără să părăsească o clipă câmpul de bătaie.

A doua zi, amândouă oştile s-au înapoiat la faţa locului, ca să afle cele întâmplate. O vreme, fiecare ţinea morţiş că el este învingătorul – unii spunând că de la ei au scăpat cu viaţă un număr mai mare de luptători, iar ceilalţi socotindu-i pe cei doi nişte fugari, faţă de luptătorul lor care rămăsese pe loc şi adunase armele duşmanului. În cele din urmă, înflăcărându-se la ceartă, lupta se încinse din nou; după ce-au căzut mulţi de amândouă părţile, spartanii rămaseră învingători. De atunci argienii îşi rad capetele[226], ei care înainte vreme purtau numai plete, şi făcură o lege întărită cu blestem ca nu cumva vreun argian să-şi lase părul să crească sau vreo femeie să poarte podoabe de aur, până când Thyreea nu va fi fost luată înapoi[227]. Spartanii, dimpotrivă, făcură o lege tocmai pe dos: ei, care până atunci nu purtau părul lung, de atunci încoace numai lung şi-l poartă. Lumea mai spune că singurul om care scăpase cu viaţă din cei trei sute de spartani, Othryadas – ruşinat să se întoarcă la Sparta în timp ce tovarăşii săi de arme pieriseră – şi-a curmat singur zilele chiar pe pământul Thyreei[228].

LXXXIII Cam asta era starea de lucruri la Sparta când sosi solul de la Sardes, cu rugămintea ca spartanii să-l ajute pe Cresus care era împresurat. Cu toate împrejurările grele în care se găseau, de îndată ce aflară de cererea solului, aceştia s-au şi grăbit să dea ajutor. Pregătirile erau aproape terminate şi corăbiile aşteptau să pornească, când sosi ştirea despre căderea cetăţii lydienilor şi prinderea de viu a lui Cresus. Atunci, spartanii, cu mare mâhnire în suflet, îşi conteniră pregătirile.

LXXXIV Iată cum a căzut Sardesul. Într-a patrusprezecea zi

de când Cresus înfrunta împresurarea, Cyrus, prin oameni călări trimişi în rândurile oştenilor săi, răspândi ştirea că va răsplăti cu daruri pe cine va pune cel dintâi piciorul pe zidurile cetăţii. Ca urmare, oastea făcu câteva încercări, dar fără izbândâ. Atunci, după ce oamenii se lăsaseră păgubaşi, un voinic, mard[229] de neam, pe nume Hyroiades, încercă să se caţăre printr-un loc al cetăţuii nepăzit de nimeni. Din acea parte nu era primejdie ca cetatea să fie atacată vreodată, locul fiind o râpă dreaptă, cu neputinţă de cucerit.

Numai prin această singură parte Meles, primul rege al Sardesului[230], nu-şi plimbase leul, pe care i-l născuse ţiitoarea sa, pentru că telmessienii prevestiseră că cetatea Sardesului nu va putea fi cucerită vreodată dacă leul va fi plimbat în jurul zidurilor[231]. Meles dusese leul peste toată creasta zidului pe unde ar fi fost cu putinţă sa fie lovită cetatea, dar trecuse cu vederea acest loc, pe care-l socotea de netrecut, datorită râpei ce-l străjuia. Este vorba de partea cetăţii dinspre muntele Tmolos. Aşa cum spuneam, mardul acesta, Hyroiades – vâzând în ajun pe un lydian coborându-se tocmai pe râpa cu pricina după coiful ce i se rostogolise până jos şi urcându-se tot pe acolo îndărăt – îşi făcu o socoteala care nu-i mai ieşi din minte. La rându-i, încercă şi el să se caţăre, după el se mai luară şi alţi perşi, apoi o mulţime întreagă; şi uite-aşa au pus perşii mâna pe Sardes[232], iar oraşul întreg[233] a fost dat pradă jafului.

LXXXV Să vedem acum ce s-a întâmplat cu Cresus. Regele avea un copil de care am mai pomenit, înzestrat, de altfel, în toate privinţele, dar lipsit de grai. Pe vremea fericită din trecut, Cresus făcuse pentru copil tot ce i-a stat în putere – printre altele întrebase şi oracolul de la Delfi cum ar putea să-l tămăduiască. Pythia i-a răspuns aşa:

Viţă lydiană, al multora crai, neghiobule Cresus,
Nu dori prin casă s-auzi prea mult aşteptatul
Glas al fiului tău cuvântând; mai bine-i de tine
Mut să rămână; grăi-va întâi în zi blestemată...

După căderea cetăţuii, unul din perşi se năpusti asupra

lui Cresus să-l omoare, luându-l drept altcineva. Cresus îl văzu cum se repede la el, dar, copleşit de nenorocirea acelei clipe, nici nu-i păsa, fiindu-i tot una dacă avea să moară sau nu sub loviturile celui ce se năpustea asupră-i. Fiul său însă, cel lipsit de grai, când îl zări pe persan repezindu-se asupra lui tătâne-său – de groază şi durere – prinse glas şi strigă: „*Omule, nu-l ucide pe Cresus!*” Acestea fost-au primele cuvinte pe cate le-a rostit şi de atunci a vorbit până la sfârşitul vieţii.

LXXXVI Perşii au cucerit Sardesul[234] şi l-au prins pe Cresus de viu; regele domnise paisprezece ani şi a fost încercuit paisprezece zile[235]; aşa cum prevestise oracolul, nimicise o mare putere: a lui însuşi.

Luându-l cu ei, perşii l-au dus înaintea lui Cyrus. Acesta – poruncind să se înalţe un rug mare – l-a suit pe Cresus în vârful rugului, legat în lanţuri, împreuna cu de două ori câte şapte copii lydieni, fie pentru că avea de gând să aducă jertfă vreunuia din zei, ca prada cea mai de frunte, fie pentru a împlini vreo făgăduială sfântă, dar poate şi fiindcă aflase despre evlavia lui Cresus şi voia să vadă dacă nu cumva vreunul din zei îl va smulge din primejdia de a fi ars de viu.

Aşa a fost purtarea lui Cyrus. Lui Cresus, suit pe rug, cu toate că se afla într-o state atât de jalnica, îi veniră în minte cuvintele lui Solon, parcă suflate de un duh sfânt, şi anume că „*pe nimeni nu se cade să-l fericeşti, cât mai e în viaţă*”. Cum amintirile i se depanau în faţa ochilor, începu să suspine, să geamă adânc şi, din tăcerea deplină ce-o păstrase până atunci, îl chemă de trei ori pe nume pe Solon... Cyrus, care-l auzi, porunci tălmacilor să-l întrebe cine este acela pe care-l strigă; tălmacii se apropiară de rug şi-l întrebară. Cresus, o bucată de vreme nu răspunse, apoi, fiind silit, grăi: „*Pe cel pe care-l socot mai de preţ decât orice bogăţie pentru monarhii care ar vrea să stea de vorbă cu dânsul*”. Cum rostea lucruri fără înţeles pentru ei, tălmacii îl descusură iarăşi, pentru a afla ce voia să spună. Hărţuindu-l mereu şi tot îmbulzindu-se în juru-i, în cele din

urmă Cresus le povesti cum odinioară un atenian, anume Solon, sosise la curtea lui şi, după ce privise nemărginita-i bogăţie, o dispreţuise, spunând cutare şi cutare lucru; că de atunci încoace toate i s-au întâmplat întocmai cum zisese atenianul, măcar că spusele acestuia nu-l priveau cu osebire pe el, ci se potriveau tuturor muritorilor, şi mai ales acelora care se credeau fericiţi.

Cresus povestea înainte, în timp ce rugul gata aprins luase foc pe la margini. Cyrus, auzind de la tălmaci cele ce spusese Cresus, se răzgândi; ţinând seama în cugetul său că şi el, om fiind, era să dea pradă flăcărilor pe un alt om, nu mai puţin fericit în zilele lui decât era el acum, afară de asta, temându-se de pedeapsa de sus şi spunându-şi că nimic nu-i statornic în viaţa omenească, dădu poruncă să se stingă cât mai iute focul aprins şi Cresus, împreună cu cei ce-l însoţeau, să fie daţi jos. Dar oamenii care încercau să stingă focul nu izbuteau să biruie văpaia.

LXXXVII Atunci, spun lydienii, pricepând Cresus că Cyrus îşi schimbase gândul şi văzând cum toată lumea se căznea să stingă focul, fără însă a izbândi să-l potolească, strigă cu glas mare, rugându-l pe Apollo, daca s-a bucurat vreodată de darurile primite din parte-i, să-i vina intr-ajutor şi să-l smulgă din năprasnica primejdie prin care trecea. Pe când chema asupră-i puterea zeului, vărsa lacrimi. Deodată, din cer senin şi liniştit, se îngrămădiră nori grei şi izbucni furtună; ploaia începu să cadă cu spume şi rugul fu stins. Întâmplarea îl făcu pe Cyrus să vadă că Cresus este un om bun şi iubit de zei. Îl coborî de pe rug şi-i cuvântă astfel: *„Cresus, ce muritor te-a îndemnat să-mi calci cu război pământul şi să mi te faci duşman în loc de prieten?”* Cresus îi răspunse: *„O rege, eu săvârşit-am toate acestea spre fericirea ta şi propria-mi nenorocire; de vină pentru cele întâmplate a fost zeul elenilor, care m-a îndemnat sa iau armele. Căci nimeni nu este atât de nebun să aleagă războiul în locul păcii! În timp de pace, copiii îşi îngroapă părinţii, iar în timp de război, părinţii pe copii*[236]*. Dar se vede că aşa a fost voia zeilor să se întâmple ...”*[237].

LXXXVIII Acestea au fost vorbele rostite de Cresus. Atunci Cyrus, slobozindu-l din fiare, îl aşeză alături de el şi îi arătă cea mai înaltă preţuire. Atât el însuşi, cât şi toţi din jurul lui îl priveau cu uimire. Cresus, cufundat în gândurile sale, stătea tăcut. În cele din urmă, întorcându-şi capul şi văzând cum perşii jefuiau cetatea lydienilor, spuse: „*O rege, să-ţi spun oare ce-mi trece acum prin minte, sau mai bine ar fi în împrejurarea de faţă să tac din gură?*” Cyrus însă îl îmbărbătă şi-l pofti să vorbească după voie. Cresus îi răspunse prin următoarea întrebare: „*Această mulţime, câtă frunză şi iarbă, ce săvârşeşte oare acolo cu atâta zor?*” Cyrus îl lămuri: „*Îţi pradă cetatea şi-ţi cară avuţiile...*” Cresus iarăşi cuvântă: „*Nu jefuieşte nici oraşul meu, nici bogăţiile mele; în stăpânirea mea nu se mai află nimic din câte au fost; oştenii cară şi duc cu ei avutul tău...*”

LXXXIX Cyrus, pus pe gânduri de cuvintele lui Cresus, îndepărtându-i pe ceilalţi, îl întrebă pe Cresus ce întrevedea că este de făcut în împrejurările de faţă. Cresus vorbi: „*Cum zeii mi-au hărăzit soarta să-ţi fiu sclav, socot că e drept ca dacă întrezăresc ceva în folosul tău să-ţi împărtăşesc cele ce bag în scamă. Perşii, oameni semeţi din fire, sunt lipsiţi de bogăţii; dacă le treci cu vederea jaful şi felul în care pun mâna pe mari avuţii, iată la ce trebuie să te aştepţi din partea lor: acela dintre ei care-şi va lua prada cea mai bogată, fii încredinţat că se va ridica cu răzvrătire împotriva ta. Acuma, de crezi că te sfătuiesc la bine, fă cum îţi spun eu. Pune paznici din straja ta la toate porţile*[238]*; luându-i cu vorba bună pe cei ce cară din oraş bogăţiile, paznicii tăi să le ia înapoi prada, ca şi cum ar trebui să dea o zeciuială lui Zeus. În acest fel n-ai să te faci urât de oştenii tăi, ca unul ce opreşte cu sila bogăţiile, iar ei, recunoscând că tu nu faci altceva decât ce e cu dreptate, şi le vor lăsa de bunăvoie*”.

XC Cyrus, auzind cele de mal sus, se arătă plin de încântare, într-atât i se păru plină de miez povaţa primită. El nu-şi precupeţi laudele şi – după ce dădu poruncă străjilor să împlinească cele ce-l îndemnase Cresus – grăi aşa: „*Cresus,*

deoarece, ca un rege ce eşti, te văd hotărât să faci şi să vorbeşti numai lucruri pline de înţelepciune, cere-mi orice-ai dori să se îndeplinească acum...” Cresus răspunse: „*O stăpâne, m-ai bucura peste poate de-mi vei îngădui să-l întreb pe zeul elenilor, pe care l-am cinstit mai presus de toţi zeii, trimiţându-i totodată şi lanţurile ce le vezi, dacă-i stă cumva în obicei să înşele pe cei care-i fac numai bine...*”

Cyrus îl întrebă pe ce se sprijină când îl învinuieşte pe zeu de asemenea lucru, iar Cresus îi dezvălui din fir în păr toate planurile ce şi le făcuse, răspunsurile oracolelor şi mai cu seamă ce daruri le închinase; apoi, cum, împins de prezicerile lor, pornise cu război împotriva perşilor. La capătul povestirii, se întoarse din nou la rugămintea să i se îngăduie să ceară socoteală zeului de cele întâmplate[239]. Cyrus, cu faţa luminată de râs, zise: „*Fie după placul tău, Cresus, şi de astă dată, şi ori de câte ori vei mai vrea de acum încolo să-mi ceri ceva!*” La auzul încuviinţării, trimitând la Delfi câţiva lydieni, Cresus le porunci să aşeze lanţurile pe pragul templului şi să-l întrebe pe zeu cum de nu i-a fost ruşine să-l împingă prin oracolele sale la războiul cu perşii, ca unul destinat să răstoarne puterea lui Cyrus, de pe urma căreia culesese aşa mândreţe de roade; la aceste cuvinte, solii urmau să arate lanţurile... Solia trebuia să pună aceste întrebări, precum şi dacă le stă cumva în obicei zeilor elenilor să se arate nerecunoscători.

XCI Se povesteşte că Pythia le-a spus lydienilor sosiţi la Delfi cu poruncile lui Cresus cele ce urmează: „*De ceea ce i-a hărăzit soarta, nimănui nu-i este dat să scape, nici măcar unui zeu. Cresus a ispăşit fărădelegea celui de al cincilea strămoş al său, om de rând din straja Heraclizilor, care, momit printr-un vicleşug femeiesc, şi-a ucis stâpânul şi a pus mâna pe domnia acestuia, măcar că nu i se cuvenea[240]. Cu toată strădania lui Loxias[241] ca nenorocirea Sardesului să se întâmple abia sub copiii lui Cresus, şi nu chiar în timpul domniei lui zeul n-a fost totuşi în stare să întoarcă hotărârea sorţilor, Atâta cât i-a fost îngăduit, zeul a înfăptuit şi Cresus s-a bucurat de binefacerile lui; trei ani de-a rândul a tot fost*

amânată căderea Sardesului şi – s-o ştie bine Cresus! – el a fost înrobit cu trei ani mai târziu decât hotărâse soarta[242]*. În al doilea rând, zeul i-a sărit într-ajutor, când era să fie ars de viu. În privinţa oracolului dat, Cresus se plânge pe nedrept. Loxias a prezis că, dacă va porni cu război împotriva perşilor, va nimici o mare împărăţie; în faţa acestei preziceri, de-ar fi chibzuit bine, regele trebuia să-l fi întrebat pe zeu despre care anume din cele două împărăţii e vorba: de a lui, sau de a lui Cyrus? Fără să pătrundă tâlcul celor spuse şi fără să întrebe încă o dată, ci singur poartă toată vina. Ce-i spusese Loxias despre catâr ultima dată când cercetase oracolul, nici asta n-a priceput. Chiar Cyrus era acest catâr; el se trăgea din părinţi de obârşii diferite, dintr-o mamă de neam şi dintr-un tată mai de jos; maică-sa era medă şi fiica lui Astyages, regele mezilor, iar taică-său persan, supus mezilor; deşi nepotrivit în toate, [tatăl lui Cyrus] se unise totuşi cu cea care ar fi trebuit să-i fie stăpână*". Aşa a sunat răspunsul Pythiei la mustrările lydienilor, iar solii îl aduseră la Sardes unde i-l împărtăşiră şi lui Cresus. Regele, auzind răspunsul, recunoscu că vinovatul era el, şi nicidecum zeul.

XCII Aşa stau lucrurile cu domnia lui Cresus şi prima cucerire a Ioniei. Mai sunt in Ellada[243] şi multe alte odoare închinate zeilor, tot de către Cresus, nu numai cele pe care le-am pomenit: la Theba, în Beoţia, un scaunaş de aur cu trei picioare, pe care l-a închinat lui Apollo Ismenios[244], la Efes, vacile de aur[245] şi cea mai mare parte din coloanele [templului]; în templul Athenei Pronaia din Delfi[246] un mare scut de aur. Aceste toate au rămas încă până pe vremea mea, altele în schimb s-au prăpădit, ca, de pildă, cele dăruite de Cresus pentru templul Branchizilor din Milet[247], care, după câte aflu, ca greutate şi înfăţişare erau aidoma darurilor de la Delfi[248].

Prinoasele de la Delfi şi cele hărăzite altarului lui Amphyaraos le-a făcut Cresus pe propria lui cheltuială, luând o parte din averile părinteşti; celelalte însă au fost scoase din averea unui duşman, care mai înainte de a fi ajuns Cresus la domnie se ridicase împotrivă-i, urzind ca tronul

Lydiei să-l ia un anume Pantaleon[249]. Pantaleon era fiul lui Alyattes şi frate vitreg după mamă lui Cresus. Cresus i se născuse lui Alyattes dintr-o soţie carianâ, iar Pantaleon dintr-o ioniană. Atunci când Cresus a luat în stăpânire domnia dată de tatăl său, l-a ucis pe cel ce-i stătuse împotrivă, trăgându-l pe un „mărăcine”[250]. Averea acestuia, pe care încă de mai înainte vreme o hărăzise zeilor, o închină atunci templelor înşirate mai sus, în felul cum s-a arătat. Dar cred că e destul cât s-a vorbit despre darurile închinate zeilor de Cresus.

XCIII Lucruri minunate, vrednice să fie povestite în scris, ţara Lydiei nu prea are, aşa cum au, de pildă, alte ţări, afară doar de nisipul cu aur cărat de puhoaie din muntele Tmolos. Un singur monument îţi ia ochii, uriaş ca înfăţişare, întrecut doar de cele ale egiptenilor şi babilonienilor: în Lydia se află mormântul lui Alyattes, tatăl lui Cresus; temelia este ridicată din blocuri de piatra, iar restul dintr-o grămadă de pământ[251]. Monumentul, a fost ridicat de neguţători, de meşteşugari şi de fete care se vând pe bani[252]. Pe vremea mea, mai erau încă în vârful monumentului cinci stâlpi de piatră unde puteai vedea după inscripţiile săpate cât clădise fiecare; după socoteli, se părea că partea înălţată de curtezane era cea mai mare. Într-adevăr, trebuie spus că în Lydia toate fetele din popor se vând pe bani spre a-şi agonisi zestre; aceasta o fac până la măritiş. Când se mărită, îşi aleg însă singure bărbatul[253].

Monumentul de jur împrejur are şase stadii şi două plethre, iar în lăţime treisprezece plethre. Alături găseşti un lac întins, care, după câte spun lydienii, nu seacă niciodată. Lacul se numeşte „al lui Gyges”[254]. Aşa arată acest monument.

XCIV Lydienii au moravuri destul de asemănătoare cu ale elenilor, afară numai de faptul că îngăduie fetelor să se vândă pe bani. Ei sunt, pre câte ştim, cei dintâi oameni care au bătut monedă de aur şi argint[255], şi tot cei dintâi care au

făcut negoţ cu de-amănuntul. Lydienii mai spun că jocurile de acum, întâlnite atât la ei cât şi la eleni, ar fi tot născocirea lor. Mai adaugă că jocurile ar fi fost născocite la ei o dată cu colonizarea ţinutului tyrrhenian, şi iată cam ce povestesc despre aceasta. Pe vremea domniei lui Atys, fiul lui Manes[256], se iscă în toată Lydia o foamete cumplită; o vreme, locuitorii au dus-o cum au dus-o, târâş-grăpiş, dar cum foametea nu mai avea sfârşit, cercară să şi-o amăgească, întrecându-se care mai de care să scornească câte ceva. Atunci s-au scornit jocul cu zarurile, cel cu arşice, jocul cu mingea şi câte alte feluri de jocuri, afară de jocul de dame[257]; la născocirea, acestuia din urmă, lydienii recunosc că n-au nici un amestec.

Cu jocurile ce le iscodiseră ei luptau împotriva foamei în felul următor: din două zile, una şi-o petreceau jucând toată vremea jocuri de noroc, ca să-şi ia gândul de la mâncare; ziua următoare, mai luau câte ceva în gură, întrerupând jocul. Şi tot aşa au vieţuit timp de optsprezece ani.

Cum însă urgia nu mai înceta, ci, dimpotrivă, se înteţea mereu, atunci regele lor împărţi tot poporul lydian în două şi trase la sorţi care să rămână şi care să părăsească ţinutul. El urma să rămână în fruntea celor sortiţi să stea pe loc, iar căpetenie a celor ce plecau îl orândui pe fiul său, Tyrrhenos. Cei cărora le căzu sorţul să plece din ţară, au coborât spre Smirna şi au făcut corăbii pe care încărcară tot ce le trebuia pentru călătoria pe mare. Apoi plecară pe mare în căutarea altui pământ şi a mijloacelor de trai; după ce au trecut pe lângă nenumărate seminţii, au ajuns în cele din urmă şi la umbri, unde îşi ridicară oraşe în care mai locuiesc până azi. În loc de „lydieni”, îşi schimbară numele după feciorul de rege care-i adusese pe aceste meleaguri. Luându-şi dar numele acestuia, s-au chemat „tyrrhenieni”[258].

Cât despre lydieni, ei căzuseră în robia perşilor[259].

XCV De aci încolo povestirea noastră îmi cere să arăt cine era acest Cyrus, care a răsturnat puterea lui Cresus, şi în ce fel au ajuns perşii stăpâni în Asia.

Aşa cum istorisesc unii dintre perşi – care nu cată să

umfle faptele lui Cyrus, ci să spună numai adevărul curat – aşa voi scrie şi eu, deşi despre Cyrus aş putea să arăt încă trei feluri de povestiri deosebite între ele.

În timpul stăpânirii asirienilor asupra Asiei de sus[259 bis], stăpânire care ţinea de cinci sute de ani, cei dintâi care au început să sc ridice împotriva lor au fost mezii[260]. Luptându-se pentru libertate cu asirienii, s-au dovedit plini de vitejie şi, scuturând jugul robiei, şi-au dobândit neatârnarea. După pilda lor, şi celelalte neamuri[261] au trecut la fapte asemănătoare faţa de mezi.

XCVI Toate aceste neamuri trăiau de sine stătătoare pe tot întinsul Asiei, când iată cum au căzut iarăşi sub puterea unui singur stâpân: printre mezi trăia un om înţelept, pe nume Deiokes, fiul lui Phraortes. Acest Deiokes, din dorinţa de putere, chibzui următorul lucru: mezii locuiau răspândiţi prin aşezări la sate; Deiokes, încă mai înainte vreme om cu vază la el în sat, începu şi mai vârtos, şi mai cu zel să împartă dreptatea; el făcea acest lucru într-o vreme când pe tot cuprinsul Mediei domnea o adâncă lipsă de respect faţă de legi, ştiind bine că nedreptatea este duşmana dreptăţii. Mezii din satul unde locuia Deiokes, văzând cum se purta, l-au ales judecător; el, cu gândul aţintit la putere, se vedea a fi cumpănit şi drept. Mergând tot aşa înainte, şi-a atras asupra-i multe laude de la consătenii săi, incât până şi oamenii din alte sate aflată că Deiokes este singurul bărbat care judecă după dreptatea cea bună; când auziră aceasta, toţi câţi mai înainte înduraseră apăsarea unor hotărâri nedrepte au alergat bucuros la Deiokes să le facă şi lor dreptate. Până la urmă nu se mai duceau la nimeni altul.

XCVII Mulţimea care venea să-l caute pe Deiokes creştea mereu, oamenii aflând unul de la altul că pricinile îşi găsesc dreaptă dezlegare. Când Deiokes luă aminte că totul atârna numai de el, nu mai voi să se aşeze pe locul unde înainte vreme împărţea dreptatea[262], şi spuse răspicat că nu va mai judeca pricinile. Pentru el doară, zicea, nu era nici o socoteală să-şi lase treburile lui şi să tot judece de dimineaţa

până seara neînţelegerile altora.

Cum furtişagurile şi nelegiuirile bântuiau ţinutul cu mult mai aprig decât înainte, mezii se strânseră laolaltă şi ţinură sfat asupra celor ce aveau de făcut. După câte cred eu, au vorbit mai ales prietenii lui Deiokes: „*Nu mai putem îndura, spuneau ei, să locuim aceasta ţară în felul cum o ducem acuma! Haideţi să ne alegem un rege dintre noi! Astfel ţara va fi bine ocârmuită, iar noi ne vom putea căta de treburi, fără a mai fi tulburaţi într-una din pricina neorânduielii*”. Şi tot vorbind astfel, singuri s-au pătruns de adevărul că e bine să se lase cârmuiţi de un rege.

XCVIII Îndată ce se întrebară pe cine să-şi pună ca rege, Deiokes a fost pomenit cu stăruinţă şi lăudat de fiecare om; în urma acestor laude, toată adunarea se învoi ca Deiokes să le fie rege. El ceru atunci mezilor să-i ridice un palat vrednic de un rege şi să-i dea străji de apărare. Mezii au ascultat de poruncă. I-au înălţat un palat mare şi întărit – pe locul arătat chiar de el în cuprinsul ţării – şi-i îngăduiră să-şi aleagă după plac, din mijlocul lor, oameni care să-l păzească.

Cum puse mâna pe putere, Deiokes îi sili pe mezi să zidească o cetate şi să se îngrijească numai de ea, fără să-şi mai bată prea mult capul cu celelalte aşezări.

Mezii ascultară şi de data aceasta. Deiokes ridică o cetate cu ziduri mari şi groase, numită azi Ecbatana, aşezând zidurile cercuri-cercuri, unul intr-altul[263]. Întăritura a fost în aşa fel clădită, că fiecare zid nu-l depăşeşte pe cel din faţă decât prin înălţimea meterezelor. E adevărat că aşezarea locului se potriveşte oarecum unei asemenea zidiri, fiind o colină dreaptă, dar, în mare măsură, întăritura a fost meşteşugită dinadins în acest fel. Numărul zidurilor de înconjur este de şapte[264], iar la mijloc se afla palatul regal şi tezaurele. Cel mai lung din toate este zidul care are de jur împrejur cam aceeaşi lungime cu cel care împrejmuieşte Atena[265]. Meterezele primului cerc sunt albe, ale celui de-al doilea negre; meterezele cercului al treilea sunt purpurii, ale cercului al patrulea albastre şi ale cercului al cincilea

portocalii. Astfel, meterezele tuturor cercurilor au fost zugrăvite în culori osebit; cele două din urmă au unul metereze argintate, iar celălalt aurite.

XCIX Deiokes înălţă aceste ziduri atât pentru a-şi păzi viaţa, cât şi pentru a închide palatul ce i se durase. Apoi porunci norodului să se aşeze cu casa împrejurul zidului de afară. După ce toţi îşi clădiră casele, Deiokes a fost cel dintâi stăpânitor care a statornicit rânduiala ca nimănui să nu-i fie iertat să pătrundă la rege, ci toate treburile să se facă prin mijlocirea curtenilor. Nimeni nu mai putea privi faţa regelui. Pe lângă asta, râsul şi scuipatul de faţă cu el erau socotite pentru oricine o necuviinţă[266]. Deiokes s-a pus la adăpostul acestor rânduieli, de teamă ca cei de o vârstă cu el, crescuţi laolaltă şi de spiţă la fel de bună – oameni cu nimic mai prejos în privinţa bărbăţiei – să nu-l pizmuiască şi să nu uneltească cumva împotrivă-i, tot văzându-l mereu. Oamenii, neavând prilej să-l vadă, putea să pară în ochii lor drept plămădit din alt aluat decât ei.

C După ce aşeză această rânduială şi îşi întări puterea, regele se dovedi un straşnic păzitor al dreptăţii. Oamenii îi trimiteau la palat pricinile în scris, iar el le judeca şi pe urmă trimitea înapoi hotărârile. Aşa făcea cu judecăţile, dar şi în alte privinţe a adus orânduieli bune; dacă afla că cineva a săvârşit o faptă rea, trimitea îndată după el şi îl pedepsea pe potriva greşelii; pe tot întinsul ţării ce o stâpânea roiau oameni care erau ochii şi urechile lui.

CI Deiokes s-a mulţumit să adune la un loc numai norodul mezilor şi să domnească peste el[267]. Triburile mezilor sunt următoarele: buşii, paratacenii, struhaţii, arizanţii, buzii, magii[268]. Atâtea sunt triburile lor.

CII Deiokes avu un fiu, pe Phraortes, care la moartea tatălui îi moşteni domnia, după ce acesta stapânise vreme de cincizeci şi trei de ani. Ceea ce moştenise, adică numai împărăţia mezilor, nu i-a fost de ajuns, şi merse cu război împotriva perşilor, pe care îi învinse cel dintâi şi-i făcu primii

supuşi ai mezilor. Pe urma, având la îndemână aceste doua neamuri, puternice amândouă, plănui să se întindă peste Asia, trecând de la un neam la altul, până ce ajunse să se lupte cu asirienii, şi anume cu acei asirieni care stăpâncau Ninive[269] şi se aflau odinioară în fruntea tuturor. Dar în vremea aceea asirienii erau lipsiţi de sprijin, deoarece aliaţii lor îi părăsiseră în urma unei răscoale[270]; altfel, în alte privinţe, le mergea încă foarte bine. În războiul pornit împotriva acestora, pieriră atât Phraortes, la capătul unei domnii de douăzeci şi doi de ani, cât şi o mare parte din oastea lui[271].

CIII După moartea lui Phraortes, urmă la tron Cyaxares, fiul lui şi nepotul lui Deiokes. Despre acesta se spune că era şi mai viteaz încă decât strămoşii lui. El cel dintâi îşi împărţi oştirea ce-o avea în Asia pe corpuri de oaste, şi tot el aşeză pentru prima oară în cete osebite pe fiecare în parte – lăncierii, arcaşii, călăreţii; până la el, oastea era un fel de amestecătură care lupta fără rânduialâ. Tot Cyaxares s-a luptat cu lydienii atunci când în toiul luptei ziua s-a preschimbat în noapte[272], şi tot el a fost acela care a adus sub stăpânirea sa întreaga Asie de sus, de dincolo de fluviul Halys[273].

Adunându-şi toţi supuşii, porni să treacă Ninive prin foc şi sabie, cu gând de a-l răzbună pe taică-său şi plin de dorinţa de a cuceri cetatea. Însă, pe când asedia Ninive, după ce într-o ciocnire îi învinsese pe asirieni, năvăliră asupră-i o mare mulţime de sciţi înarmaţi, în frunte cu regele lor Madyes, fiul lui Protothyes. Sciţii s-au năpustit spre Asia, alungând pe cimmerieni din Europa[274], şi, tot ţinându-se strâns pe urma fugarilor, au ajuns astfel până în ţara mezilor[275].

CIV Pentru un drumeţ sprinten, de la Lacul Meotis[276] până la fluviul Phasis şi ţara colchidienilor e cale de treizeci de zile; din Colchida nu mai ai mult ca să treci dincolo în Media. Între aceste ţinuturi se află un singur neam, saspirii[277]; când treci şi de ţara lor, intri în Media. Sciţii totuşi n-au năvălit

prin această parte, ci au făcut un ocol pe un drum mult mai lung, mai spre miazănoapte, având în dreapta munţii Caucazului[278]. Pe aceste meleaguri mezii, înfruntând pe sciţi şi fiind învinşi, îşi pierdură puterea, iar sciţii s-au întins peste toată Asia.

CV Din Asia, ei luară calea Egiptului. Când au pătruns în Palestina syriană[279], Psammetihos, regele Egiptului, ieşindu-le înainte, îi înduplecă prin daruri şi rugăminţi să nu înainteze mai departe. Sciţii au făcut cale întoarsă şi iată-i sosiţi în oraşul Ascalon din Syria[280]; mulţimea cea mare a sciţilor trecu pe aci fără să căşuneze vreun rău, dar un pâlc de oameni de-ai lor, rămas mai la urmă, au prădat templul Afroditei Urania[281].

Templul acesta, după câte am aflat în urma cercetărilor mele, este cel mai vechi din toate câte i s-au înălţat acestei zeiţe; chiar şi cel din Cipru[282] e făcut după chipul şi asemănarea acestuia, după însăşi mărturia ciprienilor, iar cel din Kythera a fost înălţat de fenicienii veniţi tot de prin aceste părţi ale Syriei. Pe sciţii care jefuiseră templul din Ascalon cât şi pe urmaşii lor zeiţa îi pedepsi pe veci cu o boală femeiască. Adevărul e că sciţii mărturisesc deschis că din această pricină ii se trage boala, iar călătorii care vin în Sciţia au prilejul să vadă cu ochii lor starea acelora pe care sciţii îi numesc „enarei”[283].

CVI Sciţii au fost stâpânii Asiei timp de douăzeci şi opt de ani, şi toate s-au năruit în urma silniciei şi a nepăsării ce au dovedit-o. În afară de tributul obişnuit, storceau de la fiecare comunitate în parte un bir pe cate tot ei îl hotărau; pe deasupra, mai şi jefuiau ce se nimerea să aibă oamenii, cutreierând ţinutul în lung şi în lat. În cele din urmă, Cyaxares, împreună cu mezii, poftindu-i la un mare ospăţ şi îmbătându-i, i-a ucis pe cei mai mulţi dintre sciţi. Şi aşa au luat mezii din nou puterea; întinzându-şi stăpânirea peste aceleaşi meleaguri de mai înainte, au cucerit Ninive[284] (cum au făcut de au luat oraşul am s-arăt în altă povestire[285]), şi au supus pe asirieni, afară de cei din partea Babilonului.

După întâmplările pe care le ştim, Cyaxares muri; domnia lui a ţinut patruzeci de ani, cu răstimpul cât au stăpânit şi sciţii.

CVII Domnia trecu apoi la Astyagcs, fiul lui Cyaxares. Acestuia i se născu o fiică căreia îi dădu numele de Mandana. Astyages avu un vis în care i se păru că-şi vede fata făcând atât de mult ud, încât i-a umplut tot oraşul şi apoi a înecat chiar toată Asia. Cerând să i se desluşească visul de la acei magi care sunt tălmacii viselor, s-a îngrozit când a aflat ce va să însemne fiecare lucru în parte. Ca urmare, când Mandana a ajuns la vârsta măritişului, temându-se de vedenia din vis, n-a dat-o după nici unul din mezii vrednici de casa lui, ci după un persan, numit Cambyses, pe care-l ştia de familie bună şi potolit din fire, socotindu-l însă cu mult mai prejos decât un med de stare mijlocie[286].

CVIII În primul an de căsnicie al Mandanei cu Cambyses, Astyages avu în vis o altă vedenie; se făcea că de sub pântecul fiicei sale creştea o viţă şi că viţa se întindea peste toată Asia. În urma acestei vedenii, după ce cercetase din nou tâlcuitorii de vise, trimise să-i aducă din Persia pe fiica sa, care tocmai sta să nască. La sosirea ei, o puse sub pază bună, având de gând să-i nimicească rodul pântecelui. Pasă-mi-te, după vedenia ce-o avusese, magii tâlcuitori de vise îi prevestiră că cel născut din fiica sa avea să domnească în locul lui.

Ca să ocolească năpasta, de îndată ce se născu Cyrus, Astyages îl chemă pe Harpagos, o rudă a sa şi cel mai de credinţă dintre mezi, omul care veghea peste toate bunurile lui, zicându-i: „*Harpagos, lucrul ce voi să-ţi dezvălui nu-l privi cu uşurătate; cată să nu mă înşeli, iar mai târziu, dacă cumva alţii vor avea mai multă trecere decât mine în ochii tăi, vezi să nu-ţi aduci singur pierzania. Ia pruncul născut de Mandana, du-l la tine acasă şi curmă-i viaţa; apoi îngroapă-l cum te taie capul*”. Harpagos răspunse: „*O rege, niciodată n-ai avut prilej să bagi de seamă în purtarea omului ce-ţi stă în faţa vreun semn de necredinţă; voi avea grijă ca şi de aci*

înainte să nu-ţi greşesc cu nimic. De ţi-e voia ca aşa să se întâmple, datoria mea este să te slujesc cum se cuvine.”

CIX Acesta a fost răspunsul lui Harpagos. Când însă i-a fost încredinţat copilul gătit pentru moarte, plecă spre casă plângând. De îndată ce ajunse, încăpu să-i povestească soţiei sale toate câte i le spusese Astyages, iar femeia îl întrebă: „*Şi acum ce ai de gând să faci?*“ Atunci el răspunse: „*Nu voi urma poruncii lui Astyages. Chiar daca are de gând să-şi iasă din minţi şi să înnebunească mai rău decât a înnebunit până acum, eu unul tot nu mă voi pleca voinţei lui, nici nu voi săvârşi o faptă atât de ticăloasă! Nu voi ucide copilul din mai multe pricini: şi pentru că mi-e ruda de sânge, şi pentru că Astyages este bătrân şi lipsit de copii de parte bărbătească. Dacă la moartea lui domnia va trece în mâiniie acestei fiice, pe al cărui fiu îl răpune acum prin mâna mea, ce-mi mai rămâne de aşteptat decât primejdii cumplite? Dar pentru propria mea tihnă, acest copil trebuie să piară; ucigaşul să fie însă unul din oamenii lui Astyages şi nu din oamenii mei...*”

CX Aşa grăi Harpagos şi pe dată şi trimise după un păzitor de vite al lui Astyages, numit Mitradates, pe care-l ştia că-şi mâna cirezile prin păşuni şi prin munţi unde mişunau fiarele sălbatice, foarte potrivite pentru ceea ce urmărea. Văcarul trăia tot cu o roabă ca şi el; numele femeii cu care trăia era Kyno[287] pe limba elenilor, Spako pe a mezilor; căci mezii zic Spaka la căţea.

Poalele munţilor pe unde văcarul îşi păştea vitele se întind la miazănoapte de Ecbatana, spre ţărmurile Pontului Euxin. Prin aceste meleaguri, de-a lungul hotarului saspirilor, ţara mezilor este foarte muntoasă, înaltă şi păduroasă; tot restul Mediei este numai câmpie întinsă.

Văcarul veni în grabă la chemarea lui Harpagos. La sosirea lui, Harpagos îi vorbi aşa: „*Astyages îţi porunceşte să iei pruncul acesta şi să-l laşi în locul cel mai neumblat din munţi – ca astfel să se prăpădească mai repede. Şi mi-a mai poruncit să-ţi atrag luarea-aminte că dacă nu-l vei ucide, ci îl*

vei scăpa de pieire într-un fel oarecare, te aşteaptă un sfârşit înfiorător. Am şi eu poruncă să văd dacă l-ai lepădat”.

CXI După ce auzi cuvântul lui Harpagos, văcarul luă copilul, apucă îndărăt pe acelaşi drum şi se întoarse la grajdurile unde-i era sălaşul. Între timp, femeia lui – care, fiind grea, îşi aştepta ceasul naşterii în fiecare zi – născu, prin voinţa zeilor, tocmai în vremea când văcarul fusese dus la oraş. Amândoi erau îngrijoraţi unul pentru celălalt; el, ros de gândul cum va naşte nevasta, ea, întrebându-se de ce o fi trimis Harpagos după bărbatul ei, căci Harpagos nu obişnuia aşa ceva.

La înapoierea acasă, de îndată ce se găsi iarăşi faţă-n faţă cu nevasta, femeia, uitându-se la el de parcă nu mai crezuse să-l mai vadă vreodată, fu cea dintâi care-l întrebă pentru ce îl chemase Harpagos cu atâta zor. El răspunse: „*Vai, femeie, ce-am văzut şi ce-am auzit mergând la oraş, mai bine n-aş mai fi văzut şi nu s-ar mai fi întâmplat stăpânilor noştri. Întreaga casă a lui Harpagos era cuprinsă de jale şi eu am intrat înăuntru înmărmurit. Când am păşit pragul, zăresc în faţa mea, culcat pe jos, un copilaş care se zbatea şi ţipa cât îl lua gura, împodobit cu aur şi scutece frumos colorate. Harpagos, cum m-a văzut, mi-a poruncit să iau pruncul cât mai repede, să pornesc cu el la drum şi să-l las acolo unde muntele este cât mai călcat de fiare, spunând că Astyages este cel ce-mi dă această poruncă. M-a şi ameninţat cumplit de nu voi face întocmai. Eu, luând plodul în braţe, l-am adus cu mine, în credinţa că e al unuia, dintre ai casei. Nicidecum nu mi-ar fi trecut prin cap al cui era. M-am cam mirat eu, totuşi, când l-am văzut împodobit cu aur şi straie de preţ, cât şi de bocetul netăinuit care umplea casa lui Harpagos. În curând, pe drum, iată că aflu toată povestea de la un slujitor — care, ducându-mă în afară de oraş, îmi înmânase pruncul cum că ar fi copilul Mandanei, fiica lui Astyages, şi al lui Cambyses, fiul lui Cyrus, şi că Astyages porunceşte să fie omorât. Şi acuma, uite copilul*”.

CXII Rostind acestea, văcarul dezveli copilul şi i-l arătă.

Femeia, când văzu copilaşul cât era de mare şi frumos, izbucni în plâns şi, cuprinzând cu braţele genunchii bărbatului, îl rugă din suflet să nu cumva să-l lepede. Dar bărbatul îi spuse că nu putea nicidecum face altfel, căci iscoade trimise de Harpagos sâ-l pândească aveau să roiască în jurul lui şi că el însuşi urma să piară în chip groaznic, dacă nu va îndeplini porunca. Deoarece nu putea să-l înduplece, femeia mai făcu o încercare zicând: „*Văd că nu te pot îndupleca să nu-l lepezi; atunci, fă cel puţin aşa cum îţi spun eu: dacă trebuie numaidecât ca pruncul lepădat să fie văzut, află că am născut şi eu un copil, dar l-am născut mort. Ia-l pe acesta şi pune-l unde ştii, iar pe copilul fiicei lui Astyages sâ-l creştem ca şi cum ar fi al nostru. Astfel, nici tu n-ai să fii vreodată prins că ai păcătuit faţă de stapân, şi nici pentru noi nu se vor dovedi greşite cele ce am pus la cale. Copilaşul nostru mort va avea parte de un mormânt regesc, iar cel ce ne rămâne nu-şi va mai pierde viaţa*”.

CXIII Văcarul găsi că femeia, în împrejurările de faţă, vorbea foarte cuminte şi, fără să mai stea pe gânduri, făcu ce-l învăţase. Pe copilul adus să-l dea pradă morţii îl încredinţă soţiei sale; luând în schimb propriu-i copil mort, îl aşeză în coşuleţul în care-l adusese pe celălalt şi-l găti cu toate podoabele acestuia; apoi, ducându-l pe cel mai pustiu dintre munţi, îl lăsă acolo. Când se împliniră trei zile de când lepădase copilul, văcarul se duse la oraş, lăsând de pază în locul lui pe unul din oamenii care umblau cu vitele. Înfăţişându-se lui Harpagos, îi spuse că e gata să-i arate leşul copilului. Harpagos trimise în cercetare pe cei mai de credinţă din străjile sale, se încredinţă prin ochii lor, şi înmormântă copilaşul văcarului. Acest prunc, prin urmare, a fost băgat în pământ, iar pe cel rămas în viaţă, numit mai tâziu Cyrus[288], l-a crescut nevasta văcarului, care-l luase de suflet, punându-i un nume oarecare, dar nu Cyrus[289].

CXIV Când copilul împlini zece ani, o întâmplare dezvălui cine este.

El se juca în satul în care erau şi grajdurile; se juca chiar în drum cu alţi copii de vârsta lui. Copiii, în joacă, l-au ales de rege pe cel căruia lumea îi zicea „feciorul văcarului”. El orândui pe unii să-i ridice un palat, pe alţii sâ-i fie străji, unul din copii era „ochiul regelui”[290], pe altul l-a cinstit cu slujba de crainic al poruncilor regeşti; şi aşa mai departe, dădu fiecăruia câte o însărcinare[291].

Unul din copiii care se jucau laolaltă, fiul lui Artembares, om cu mare vază printre mezi, n-a vrut să îndeplinească porunca dată de Cyrus[292]. Acesta puse atunci pe ceilalţi copii să-l prindă şi, cum copiii ii dădură ascultare, Cyrus îl bătu pe băiat cu biciul până la sânge. Copilul, îndată ce scăpă din mâinile lui, cu atât mai mânios, cu cât era încredinţat că suferise pe nedrept pedeapsa umilitoare pe care o îndurase, cobori în oraş la taică-său şi se plânse de cele păţite de la Cyrus, fără să-i zică „Cyrus” (căci nu acesta-i era atunci numele), ci de la feciorul văcarului lui Astyages.

Artembares, aşa înfuriat cum era, se duse la Astyages, luând şi băiatul cu el; el povesti înjosirea prin care trecuse şi-i zise: „*O rege, iată cum suntem batjocoriţi de un rob de-al tău, de feciorul văcarului!*” – arătând totodată umerii fiului său.

CXV După ce luă aminte şi văzu, Astyages, dorind să răzbune copilul din consideraţie pentru Artembares, trimise după văcar şi după feciorul acestuia. Când amândoi i se înfăţişară, Astyages, uitându-se la Cyrus, grăi: „*Cum de-ai îndrăznit tu, fiul unui astfel de om, să te porţi cu atâta necuviinţă faţă de fiul acestuia – om de frunte la curtea mea?*” Copilul răspunse aşa: „*Stăpâne, tot ce-am făcut am făcut pe bună dreptate. Copiii din sat, printre care se amestecase şi el, m-au ales în joacă să le fiu rege, căci le-am părut a fi cel mai vrednic pentru treaba asta. Toţi ceilalţi copii au adus la îndeplinire poruncile mele, numai ăsta nu a ascultat de loc şi nu voia să le ia în seamă, neascultare pentru care şi-a şi luat pedeapsa. Dacă pentru aceasta mi se cuvine vreo osândă, sunt gata s-o primesc*”.

CXVI În timp ce copilul rostea aceste cuvinte, Astyages începu încetul cu încetul să-l recunoască: i se păru ca trăsăturile feţei aduc cu ale sale, că şi răspunsul se potrivea mai degrabă unui om liber şi demn, apoi şi răstimpul de când îl dăduse pierzaniei pe pruncul Mandanei părea să fie cât vârsta-i de acum. Izbit de toate acestea, regele rămase câtăva vreme fără grai[293]; venindu-şi cu greu în fire, abia de izbuti să vorbească, dornic să-l îndepărteze pe Artembares, ca să-l ia de-o parte pe văcar şi să-l cerceteze între patru ochi. „*Artembares, zise el, voi face în aşa fel încât nici tu, nici fiul tău să nu aveţi de ce să vă plângeţi*". Pe Artembares îl trimise acasă, iar pe Cyrus, la porunca lui, slugile îl duseră în palat. Când văcarul rămase singur faţă în faţă cu el, Astyages îl întrebă de unde luase copilul şi cine i l-a dat. Văcarul îl încredinţă că el e tatăl copilului şi că cea care i-a dat naştere se mai află încă în casa lui. Astyages însă îi spuse că rău chibzuieşte dorind să ajungă la chinuri grozave, şi totodată, pe când zicea acestea, le şi făcu semn străjilor să-l ridice. Văcarul însă, pe când era dus la cazne, dezvălui toată povestea aşa cum se petrecuse. Începând cu începutul, povesti totul din fir a păr, fără să mai mintă – şi sfârşi prin rugăminţi, cerând îndurare.

CXVII Lui Astyages, după ce văcarul îi dezvălui adevărul, nu-i mai păsa de el, în schimb îşi întoarse toată mânia spre Harpagos şi dădu poruncă străjilor să-l cheme pe dată. Când Harpagos i se înfăţişă, Astyages îl întrebă: „Harpagos, de ce moarte l-ai făcut să piară pe copilul născut din fiica mea, pe care şi l-am încredinţat?"; iar Harpagos, văzându-l pe văcar în casă, nu o luă pe un drum mincinos, ca să nu fie prins şi dovedit, ci grăi astfel: „*O rege, în clipa când am luat copilul m-am gândit, cumpănind lucrurile, cum să fac pentru a-ţi împlini voia şi, totuşi, fără a mă face vinovat faţă de tine, să nu ajung un ucigaş nici în ochii fiicei tale, nici în ai tăi. Atunci am ales această cale: am chemat pe văcarul pe care-l vezi, i-am dat copilaşul şi i-am spus că tu eşti acela ce-i porunceşti să-l ucidă. Vorbind aşa nu minţeam, că tu doar ai hotătât astfel. Îi încredinţez deci copilul, cum spuneam, şi-l*

învăţ să-l lepede pe un munte necălcat de picior omenesc unde să rămână de veghe până ce va fi murit. L-am ameninţat cumplit de nu va aduce întocmai la îndeplinire poruncile. După ce omul a făcut ce-i poruncisem – şi copilul s-a săvârşit din viaţă – am trimis pe cei mai credincioşi din eunucii mei[294]*, m-am încredinţat [de cele petrecute] prin ochii lor, şi am îngropat leşul. Aşa s-au petrecut lucrurile, rege, în împrejurarea aceasta, şi iată de ce moarte a avut parte copilul...*"

CXVIII Harpagos grăise doar curatul adevăr. Astyages însă, ascunzându-şi mânia ce i-o purta în urma celor întâmplate, mai întâi îi spuse şi lui Harpagos încă o dată povestea ce-o auzise cu urechile lui de la văcar, iar pe urmă, după ce termină istorisirea, încheie spunând ca băiatul trăieşte şi că ce se făcuse rămânea bine făcut. „*De cele ce s-au petrecut cu copilul, zicea regele, îmi părea nespus de rău, şi nu-mi venea la îndemână să fiu privit cu ochi răi de fiică-mea. Cum lucrurile au luat o întorsătură cât nu se poate mai bună, trimite-l pe fiul tău la băiatul ce mi s-a întors acasă, iar tu, vino diseară la mine la cină, căci am de gând să aduc jertfele ce se cuvin în cinstea zeilor care mi-au scăpat copilul*".

CXIX Când auzi acestea, Harpagos se închină până la pământ şi se bucură foarte; greşeala din trecut luase o întorsătură bună, norocul îi surîdea şi fusese poftit la cină. Drumul spre casă îl făcu în mare grabă. Harpagos avea un singur fecior, care abia împlinise treisprezece ani; trimise de îndată copilul la curte şi-i porunci să facă tot ce-i va spune regele. Iar el, peste măsură de bucuros, îi povesti şi nevestei ce se întâmplase.

Astyages, de îndată ce copilul lui Harpagos sosi la el, îl înjunghie şi-l tăie în bucăţi; carnea o puse parte la fript şi parte la fiert, apoi, rostuindu-le frumos, ţinu bucatele gata de adus la masă.

Sosi şi vremea cinei. O dată cu alţi oaspeţi se înfăţişă şi Harpagos. Pentru toţi ceilalţi şi pentru sine, Astyages dăduse

porunci să li se aşeze în faţă mese încărcate cu carne de berbec, iar în faţa lui Harpagos, toate rămăşiţele fiului său, afară de cap, mâini şi picioare. Aceste bucăţi erau puse de-o parte într-un coş acoperit cu grijă.

Când regelui i se păru că Harpagos s-a săturat cu ce mâncase, îl întrebă de i-au plăcut bucatele cu care se ospătase. La răspunsul lui Harpagos ca i-au plăcut foarte mult, slujitorii care fuseseră însărcinaţi cu aceasta, au adus capul acoperit al copilului şi mădularele; stând în faţa lui Harpagos, îl îmbiau să deschidă coşul şi să ia ce doreşte. Harpagos le dădu ascultare şi, descoperind coşul, văzu rămăşiţele fiului său... Atunci când le văzu nu se pierdu insă cu firea, ci ştiu să se stăpânească. Astyages îl întrebă dacă ştia din carnea cărui animal s-a ospătat. Harpagos răspunse că ştie, şi că pentru el este bine ori ce-ar face regele lui. Cu aceste cuvinte, luând carnea rămasă, o duse acasă, unde, pe cât socotesc, avea de gând să îngroape tot ce putuse aduna[295].

CXX Aceasta a fost, prin urmare, pedeapsa hotărâtă de Astyages pentru Harpagos. Apoi, tot socotindu-se ce să facă cu Cyrus, regele îi chemă pe aceiaşi magi ce-i tălmăciseră visul aşa cum am spus. Îndată ce sosiră, Astyages îi întrebă cum i-au tălmăcit vedenia. Ei repetară aidoma cele de odinioară, ţinând-o într-una că băiatul trebuia să domnească dacă a apucat să rămână în viaţă şi nu a pierit mai înainte vreme. Astyages luă iarăşi cuvântul, zicându-le: „*Copilul trăieşte şi e teafăr. Cum locuia la ţară, copiii din sat l-au ales rege. El a înfăptuit toate câte le săvârşesc regii cu adevărat: a domnit, statornicindu-şi strajă în armată, paznici la uşi, purtători de solii şi aşa mai departe. Acuma ce mai credeţi că se va întâmpla?*” Atunci magii grăiră: „*Dacă copilul a scăpat cu viaţă şi a domnit fără să fie pus de cineva la cale, fii fără grijă din partea lui şi linişteşte-te; a doua oară nu va mai domni. Şi altă dată s-a mai întâmplat, după câte ştim, ca prevestirile să se îndeplinească în mic; nu mai vorbim de vise care duc la lucruri cu totul lipsite de însemnătate*”[296].

Astyages răspunse aşa: „*Şi eu, magilor, sunt cu totul de aceeaşi părere; copilul, o dată ce a purtat numele de rege, visul s-a împlinit – şi pentru mine copilul nu mai înseamnă nici o primejdie. Cu toate acestea, chibzuiţi bine şi daţi-mi sfatul pe care-l credeţi cel mai potrivit şi pentru casa mea şi pentru voi!*” La acest îndemn, magii spuseră: „*O rege, şi pentru noi e de mare însemnătate ca puterea ta să rămână neştirbită. Altminteri, trecând la acest copil, care este persan, s-ar înstrăina, iar noi, care suntem mezi, vom fi supuşi şi, după aceea, nu ne vom mai bucura de nici o vază din partea perşilor, fiind doar nişte străini; dimpotrivă, câtă vreme rămâi tu mai departe în scaun, care eşti unul de-ai noştri, avem şi noi partea noastră de putere şi ne bucurăm de mare cinstire din parte-ţi. Aşa că trebuie, fără precupeţire, să fim cu ochii în patru pentru tine şi ocârmuirea ta. Dacă am vedea acum vreo pricină oarecare de teamă, ţi-am spune totul fără ascunziş. Deoarece însă visul s-a dovedit a fi fără însemnătate, suntem pe pace şi te sfătuim să urmezi pilda noastră. Cu toate acestea, înlătură pe acest copil din ochii tăi şi trimite-l îndărăt în Persia, la părinţii lui*”.

CXXI Plin de bucurie la auzul acestor cuvinte, Astyages îl chemă pe Cyrus şi-i grăi astfel: „*Fătul meu, greşit-am faţă de tine, luându-mă după deşertăciunea unui vis, dar ursita ta cea bună te-a scăpat cu viaţă; acum, pleacă cu inima uşoară în Persia, unde te trimit însoţit de oamenii mei. Acolo vei găsi un tată şi o mamă care nu seamănă de loc cu văcarul Mitradates şi nevasta lui*”.

CXXII După ce vorbi astfel, Astyages îşi luă rămas bun de la Cyrus. Reîntors în casa lui Cambyses[297], părinţii îl primiră şi de îndată ce-au aflat cine era, îl copleşiră cu mângâieri dragi, ca unii care crezuseră că băiatul pierise abia născut. Apoi îl cercetară în ce chip scăpase cu viaţă. Cyrus le povesti cum până atunci nu bănuise nimic şi că trăise în cea mai adâncă neştiinţă — aflând abia pe drumul spre casă toată păţania lui. Ştiuse doar că este feciorul văcarului lui

Astyages şi aflase de curând toată povestea de la însoţitorii ce-l aduseseră din Ecbatana. Mai povesti că fusese crescut de soţia văcarului, pe care nu mai contenea s-o laude, şi în tot ce spunea pomenea într-una de *Kyno.*

Părinţii, ţinând seama de acest nume, pentru ca scăparea cu viaţă a fiului lor să pară în ochii perşilor şi mai mult drept un fel de minune dumnezeiască, răspândiră zvonul că o căţea îl hrănise pe Cyrus când fusese lepădat[298]. De aici se trage această legendă atât de cunoscută.

CXXIII Când Cyrus ajunsese la vârsta bărbăţiei – dovedindu-se cel mai viteaz şi mai iubit dintre cei de-o seamă cu el – Harpagos căuta să-i câştige bunăvoinţa, trimiţându-i mereu daruri, din dorinţa de a se răzbuna pe Astyages. Cum nu avea nici o dregătorie în ţara, nu întrevedea putinţa să urzească singur pedepsirea lui Astyages, dar văzând cum creşte Cyrus, încerca să şi-l facă prieten, împletind suferinţele lui Cyrus cu ale sale.

Mai înainte de a trece la fapte, unelti următoarele: cum Astyages se purta aspru faţă de mezi, Harpagos, ducându-se la fiecare din fruntaşii mezilor în parte, izbuti să-i încredinţeze că ar trebui să-l ridice în scaun pe Cyrus şi să-l răstoarne pe Astyages. Când sfârşi cele ce urzise şi se simţi gata, Harpagos, dornic să-şi dezvăluie planul şi lui Cyrus, care trăia în Persia, cum nu avea alt mijloc, deoarece drumurile erau păzite, închipui un şiretlic. Meşteşugi un iepure cu dibăcie şi-i spintecă burta fără sa-i smulgă un fir de păr, iar după ce-l pregăti astfel, băgă înăuntru o scrisoare in care aşternuse cele ce dorea. Apoi, cusu la loc burta iepurelui şi-l dădu împreună cu nişte plase vânătoreşti celui mai credincios dintre slujitorii săi, trimiţându-l în Persia, ca şi cum ar fi fost un vânător. Omul avea poruncă să-i spună din gură lui Cyrus când îi va înmâna iepurele că trebuie să-l deschidă chiar el, cu mâna lui, şi fără să mai fie cineva de faţă când va face aceasta.

CXXIV Zis şi făcut. Primind iepurele, Cyrus îl spintecă şi, găsind înăuntru scrisoarea, o luă şi o citi. Iată ce stătea

scris: „*Fiu al lui Cambyses, zeii veghează asupră-ţi, altfel n-ai fi ajuns să te bucuri de atâta noroc. Răzbună-te acum pe Astyages, ucigaşul tău. Dac-ar fi fost după voia lui, ai fi fost un om mort; trăieşti numai datorită zeilor şi mie. Îmi închipui c-ai fost încunoştiinţat încă de multa vreme de toate câte s-au întâmplat, cum s-au petrecut lucrurile cu tine şi ce-am pătimit eu din partea lui Astyages, fiindcă în loc să te fi otnorit, te dădusem văcarului.*

Tu acum, de vrei să m-asculţi, ai să ajungi stăpânul întregii ţări cârmuite de Astyages. Caută de-i ridică pe perşi la răscoală şi porneşte împotriva mezilor... Fie că voi fi eu alesul lui Astyages să-ţi ţinem piept, fie oricare altul dintre fruntaşii mezilor, toate se vor îndeplini după pofta inimii tale. Toţi sunt gata să se lepede de rege şi, trecând de partea ta, vor încerca să-l răstoarne pe Astyages. De vreme ce totul este pregătit la noi, treci la fapte – şi fără întârziere”.

CXXV De îndată ce află ce se pusese la cale, Cyrus chibzui cum ar fi mai cuminte să-i îndemne pe perşi la răscoală; după multă socoteală, iată ce i se păru mai nimerit – şi ceea ce, de altfel, şi înfăptui. Ticlui o scrisoare în care scrise ce crezu de cuviinţă, porunci să se strângă perşii laolaltă, apoi, desfăşurând sulul şi dându-i citire, grăi: „*Astyages mă pune căpetenie peste perşi*[299]*. Acum,* zise el*, bărbaţi ai Persiei, vă dau poruncă să vă strângeţi aici de faţă şi fiecare să aducă o coasă*”. Iată ce le vorbi Cyrus.

Perşii se împart în numeroase triburi. Cele chemate de Cyrus, pe care le-a îndemnat să se ridice împotriva mezilor, triburi de care ascultă toţi ceilalţi perşi, sunt următoarele: pasargazii, marafienii, maspienii. Din aceştia, pasargazii sunt cei mai aleşi[300]; de ei ţine şi neamul Ahemenizilor, de unde se trag şi regii perseizi[301]. Tot perşi mai sunt şi următorii: pantialeenii, derusienii, germanienii, toţi plugari; alte triburi însă sunt nomade – daii, marzii, dropicii, sagarţii.

CXXVI În Persia se afla un ţinut plin de ciulini, măsurând cu totul cam optsprezece sau douăzeci de stadii; când toţi oamenii se adunară, aducând coase, aşa cum li se

spusese, Cyrus îi puse să cureţe locul într-o singură zi. După ce perşii au sfârşit munca ce le fusese cerută, Cyrus le dete o nouă poruncă: să se înfăţişeze iarăşi a doua zi, bine îmbăiaţi.

Până atunci, el strânse toate caprele, oile şi vitele tatălui său în acelaşi loc, le tăie şi le pregăti ca să ospăteze oastea perşilor. Pe urmă, aşa cum trebuia, se îngriji de vin şi de pâine.

A doua zi, perşii se înfăţişară şi Cyrus îi pofti sa şadă pe iarba câmpului, într-o poiană, şi-i ospătă din belşug. După ospăţ, Cyrus îi întrebă: ce le-a plăcut mai mult, cum au petrecut ziua de ieri, sau cea de azi? Răspunsul a fost că deosebirea era ca de la cer la pământ. Ziua din ajun a fost un chin, de dimineaţă până seara, iar cea de azi o fericire. La auzul acestui euvânt, Cyrus le dezvălui tot ce pusese la cale, şi zise: „*Bărbaţi ai perşilor, iată soarta voastră: de vreţi să m-ascultaţi, asemenea bunuri şi multe altele încă vă stau la picioare, fără a fi nevoiţi să îndepliniţi o muncă de robi! Dacă nu vreţi să-mi daţi ascultare, vă aşteaptă necazuri nesfârşite la număr, asemenea celor de ieri. Acuma, ascultaţi-mă dară, şi veţi fi liberi! Pe cât se pare, eu însumi născut sub o stea norocoasă, am fost menit să iau în mâinile mele scăparea voastră de sub jug; nu vă socot întru nimic mai prejos de mezi, nici în îndeletnicirile războinice, nici în altele. Dacă aşa stau lucrurile, sculaţi-vă la luptă, cât mai repede, împotriva lui Astyages*”.

CXXVII Perşii, care de multă vreme îndurau cu greu stăpânirea mezilor, când văzură că au o căpetenie, începură, plini de bucurie, lupta pentru libertate. Astyages, îndată ce află de faptele lui Cyrus, îi trimite un sol să-l cheme la curte. Cyrus porunci solului să-l vestească pe Astyages că va veni la Ecbatana chiar mai repede decât ar fi dorit Astyages. La auzul veştilor, Astyages îi înarmă pe toţi mezii, iar în fruntea lor, ca orbit de zei, îl puse pe Harpagos, uitând cu desăvârşire cum îl lovise odinioară. Când mezii care luptau împotriva perşilor s-au ciocnit cu ei, unii din rândurile lor, care nu erau părtaşi la conspiraţie, se bătură, alţii trecură de

bună voie de partea perşilor, iar cei mai mulţi se prefăcură dinadins înfricoşaţi şi o luară la fugă.

CXXVIII La vestea ruşinoasei destrămări a oştirii lui, Astyages strigă, ameninţând pe Cyrus: „*Nici Cyrus nu va avea de ce să se bucure!*” Fără sa mai spună nimic altceva, mai întâi de toate trase în ţeapă pe magii tălmăcitori de vise, care îl sfătuiseră să-l lase pe Cyrus sa plece, iar pe urmă îi înarmă pe toţi mezii câţi mai rămăseseră în cetate, tineri şi bătrâni. Ducându-i la luptă şi bătându-se cu perşii, a fost înfrânt. Astyages a fost prins de viu, pierzându-şi şi mezii câţi îi mai avea de partea lui[302].

CXXIX Pe când Astyages se afla în robie, Harpagos, apropiindu-se de el, făcea haz pe socoteala lui şi-l batjocorea. Între alte vorbe grele ce i le spuse, îl mai întrebă – în schimbul cinei la care-l poftise Astyages, când îi dăduse să mănânce din carnea fiului său – cum i se pare robia în locul domniei? Dar Astyages, privindu-i drept in ochi, îl întrebă la rându-i dacă fapta lui Cyrus era cumva pusă de el la cale. Harpagos răspunse că deoarece el îi scrisese, pe bună dreptate se socoteşte făptaşul celor întâmplate. „*Atunci* – căută să-l lămurească Astyages – *eşti cel mai nechibzuit şi cel mai nedrept dintre oameni: cel mai nechibzuit, deoarece, dacă intr-adevăr cele ce s-au petrecut au fost pregătite de tine, ai dat domnia altuia, cu toate că ţi-a stat în putere să ajungi tu însuţi rege; cel mai nedrept, fiindcă, din pricina unui ospăţ, i-ai adus pe mezi în stare de robie. Dacă ai crezut că trebuia să-i treci altuia domnia în loc să o fi păstrat pentru tine însuţi, mai cu dreptate ar fi fost ca acest bun să treacă asupra unui med, decât în mâna unui pers. Acuma însă, mezii, care nu purtau nici o vină pentru cele întâmplate, au ajuns robi, din stăpâni ce fuseseră, iar perşii, altădată sclavii mezilor, iată-i astăzi ajunşi stăpâni!*”

CXXX Aşa s-a sfârşit domnia lui Astyages, la capătul unei cârmuiri de treizeci şi cinci de ani; mezii au fost supuşi de perşi datorită cruzimii regelui lor, ei, care domniseră peste

ţinutul Asiei de sud, dincolo de fluviul Halys, vreme de o sută douăzeci şi opt de ani, afară de timpul stăpânirii scite. Ceva mai târziu, ei se căiră că au primit să se supună, şi s-au răsculat împotriva lui Darius[303]; răsculaţii au fost însă din nou învinşi în luptă şi, în cele din urmă, supuşi pentru totdeauna. Deocamdată, pe vremea lui Astyages, perşii şi Cyrus, ridicându-se împotriva mezilor, au ajuns de aci încolo stăpânii Asiei. Cât priveşte pe Astyages, Cyrus nu-i făcu nici un alt rău, ci îl ţinu pe lângă el până ce-şi sfârşi zilele.

Astfel dar se născu şi fu crescut Cyrus; apoi, aşa cum am povestit mai sus, odată ajuns rege, l-a răsturnat pe Cresus care avusese cel dintâi vină. După răsturnarea lui Cresus, se făcu stăpân peste întreaga Asie.

CXXXI Perşii, după ştiinţa mea, au următoarele datini: nu numai că nu obişnuiesc să înalţe statui, temple şi altare, ci, dimpotrivă, socot că cei ce le ridica suit curat nebuni; şi aceasta, cred eu, pentru că ei nu şi-au închipuit niciodată pe zei ca fiind înzestraţi cu fire omenească, aşa cum o fac elenii[304].

Ei obişnuiesc să aducă jertfe lui Zeus[305], suindu-se pe cele mai înalte piscuri de munte, înţelegând sub numele de *Zeus* toată roata cerului. Aduc jertfe soarelui, lunii, pământului, focului, apei şi vânturilor. Din timpuri străvechi, acestor singure zeităţi aduc ei jertfă[306], dar pe urmă au învăţat de la asirieni şi arabi să-i jertfească şi Afroditei Urania[307]. Asirienii numesc această zeitate Mylitta, arabii Alilat, iar perşii Mithras[308].

CXXXII Iată care este ritualul jertfei aduse zeităţilor pomenite mai sus. Ei nu ridică altare, nici nu aprind focuri atunci când vor să jertfească zeilor, nu se folosesc de Libaţii, nici de cântec de fluier, nici de cordele sacre, nici de boabe de orz. Când cineva doreşte să facă o jertfă oricăruia dintre zei îşi duce animalul de sacrificiu într-un loc neprihănit şi-l invocă pe zeu, purtând în jurul animalului o cunună, de obicei împletită din ramuri de mirt. Celui ce aduce sacrificiul nu-i este îngăduit să ceară să-i meargă bine numai lui

singur, aparte de ceilalţi; el se roagă pentru binele regelui şi al tuturor perşilor, căci el însuşi e cuprins în întregul neam al perşilor. După ce taie victima în bucăţele, fierbe carnea şi, împrăştiind pe jos o iarbă cât mai fragedă, îndeosebi trifoi, aşază deasupra toate bucăţile de carne. Când treaba s-a isprăvit, un mag[309], care-i de faţă, cântă theogonia[310], căci cel puţin după câte spun ei, litania pe care o cântă este o theogonie; legea lor le cere să nu facă nici o ceremonie de sacrificiu fără a fi de faţă un mag. Cel care a adus jertfa mai rămâne puţin timp, apoi îşi ia carnea şi face cu ea ce doreşte.

CXXXIII Perşii socot că trebuie să cinstească mai mult decât oricare alta ziua lor de naştere. În această zi găsesc de cuviinţă să aştearnă masă mult mai bogată decât în celelalte zile; cei cu stare pun înaintea oaspeţilor, la masa zilei lor de naştere, un bou, un cal, o cămilă şi un măgar, fripţi întregi la cuptor; săracii se mulţumesc cu vite mărunte.

La masă nu au multe feluri de mâncare, în schimb se aduc multe dulciuri, şi nu toate o dată. Din pricina asta, spun perşii, se scoală elenii flămânzi de la masă când stau şi mănâncă, fiindcă după masă nu li se aduce mai nimic; dacă li s-ar aduce ceva bun, n-ar mai conteni cu masa. Perşii sunt obişnuiţi să bea foarte mult vin; nu le este însă îngăduit să vomite sau să urineze în faţa altcuiva. Acestea dar sunt obiceiurile lor de viaţă. Pe de altă parte, obişnuiesc să chibzuiască beţi asupra celor mai de seamă lucruri; ceea ce au găsit cu cale să hotărască, le este adus spre chibzuială şi a doua zi, când sunt treji, de stăpânul casei î11 care se aflau când s-au sfătuit; dacă şi când sunt treji găsesc că e cuminte ce-au hotărât, se ţin de hotărâre, iar de nu, o înlătură; iar dacă cumva au ţinut sfat treji asupra unui lucru, îl hotărăsc apoi numai când se îmbată[311].

CXXXIV Când perşii se întâlnesc pe drum, se poate băga de seamă după următorul semn dacă cei ce s-au întâlnit sunt din aceeaşi stare: în loc să se salute cuvântând, se sărută pe gură. Dacă unul din doi este într-o stare doar cu ceva mai

joasă, sărutul este dat pe obraz, iar daca se află mult mai jos pe scara societăţii, cade în genunchi şi se închină cu fruntea la pământ în faţa celuilalt.

Din toţi străinii de peste hotar, după ei înşişi, perşii îi preţuiesc mai mult pe cei care locuiesc cât mai aproape de ei, apoi pe vecinii acestora, şi tot aşa, îşi drămuiesc preţuirea după depărtarea ce-i desparte de alţii. Cel mai mic preţ în ochii lor îl au neamurile care locuiesc cel mai departe de ei, căci perşii se socot în toate privinţele mai presus de toţi oamenii din lume, iar despre ceilalţi, cred că se apropie de desăvârşire numai în măsura pe care am arătat-o mai sus, şi că cei mai depărtaţi de ei sunt şi cei mai de nimica.

Pe vremea stăpânirii mezilor, neamurile regatului îşi întindeau autoritatea unul asupra altuia. Mezii îi stăpâneau pe toţi şi aveau grijă mai ales de cei care locuiau în nemijlocita lor apropiere; aceştia, la rândul lor, le purtau de grijă vecinilor, iar vecinii se îngrijeau de cei ce urmau. Treaba mergea după aceeaşi socoteală după care perşii îşi cinstesc vecinii. Fiecare neam avea o altă treaptă in ocârmuire şi însărcinarea de a veghea asupra altora[312].

CXXXV Dintre toţi oamenii din lume, perşii sunt cei mai repede gata să primească obiceiuri străine. Astfel, poartă îmbrăcămintea mezilor, părându-li-se mai frumoasă decât a lor, aşa cum, de altfel, poartă la război platoşe egiptene. Încearcă orice fel de plăceri de care aud vorbindu-se – până şi dragostea cu băieţii, cum au învăţat de la eleni. Fiecare din ei ia în căsătorie mai multe soţii legiuite şi, pe deasupra, îşi mai cumpără un număr şi mai mare de ţiitoare.

CXXXVI După vitejia arătată în luptă, deosebită virtute bărbătească dovedeşte şi cel ce poate să se laude cu cât mai mulţi copii. Celor ce au foarte mulţi copii, regele le trimite daruri în fiecare an; părerea perşilor e că mulţimea face puterea. Educaţia copiilor începe de la cinci ani şi ţine până la douăzeci, îndreptându-se numai în trei laturi: călăria, tragerea cu arcul şi rostirea adevărului. Mai înainte de a împlini cinci ani, copilul nu se înfăţişează în ochii tatălui său,

ci trăieşte numai în cămările femeilor. Obiceiul s-a împământenit pentru a nu se pricinui vreo durere tatălui, dacă copilul ar muri de mic.

CXXXVII Eu unul laud acest obicei, şi-l mai laud şi pe cel pe care-l voi spune îndată: pentru o singură greşeală, nici regele însuşi n-are dreptul sa osândească la moarte pe cineva şi nici oricărui alt pers nu-i este îngăduit pentru o singură greşeală sa dea o pedeapsă de neîndreptat vreunui rob din casa lui. Dacă însă, după ce-a stat şi a chibzuit, stăpânul găseşte că vinovatul a mai săvârşit şi alte greşeli – mai numeroase şi mai mari decât serviciile pe care le-a adus – abia atunci este în drept să-şi dea drumul mâniei. Perşii susţin cu tărie că la ei nimeni până acum nu şi-a ucis tatăl sau mama; de câte ori s-a întâmplat aşa ceva – când faptele au fost luate în cercetare cu de-amănuntul – s-a dezvăluit fără greş că era vorba de copii bănuiţi numai a fi ai celui ucis sau de copii rod al păcatului. Căci, pretind ei, este împotriva firii ca un părinte adevărat să fie ucis de mâna propriului său fiu.

CXXXVIII Ceea ce nu le e îngăduit să facă, nu le e îngăduit nici să vorbească. Cel mai ruşinos lucru cu putinţă pentru ei este minciuna, apoi să facă datorii; multe sunt pricinile pentru care văd ei aşa lucrurile, dar mai ales pentru că – zic ei – cel care împrumută este nevoit fără doar şi poate să şi mintă.

Dacă vreunul din cetăţeni e lovit de lepră sau de boala albă[313], n-are voie să intre în oraş, nici să se amestece printre oameni. Credinţa lor este că cel care pătimeşte aşa ceva a păcătuit împotriva soarelui; chiar şi orice străin atins de aceste boli este izgonit îndărăt peste hotare; şi tot din această pricină nu rabdă în ţara lor nici porumbeii albi, ci-i omoară[314]. Nu-şi fac micile trebuinţe, nici nu scuipă în undele vreunei ape curgătoare, nu-şi spală nici măcar mâinile în gârlă – şi nici nu suferă ca altcineva s-o facă, căci ţin apele curgătoare în mare cinstire.

CXXXIX Iată şl o altă ciudăţenie ce se poate vedea în Persia – de care localnicii nu-şi dau seama, dar care nouă nu ne-a scăpat din vedere. Numele lor – care e dat fie după însuşirile trupeşti, fie după cele sufleteşti – se sfârşesc toate în aceeaşi literă, şi anume în cea numita de dorieni *san,* şi de ionieni *sigma*[315]. Dacă vei lua bine seama, ai sa vezi că într-adevăr numele perşilor se sfârşesc toate în litera *s,* nu unele da şi altele ba, ci toate la fel, deopotrivă.

CXL Cele de mai sus, văzute cu ochii mei, le pot spune despre perşi fără să greşesc. Asupra celor ce urmează vorbesc însă ca despre nişte lucruri tăinuite, fără a şti dacă sunt chiar aşa; şi anume e vorba de morţi. Leşul unui pers nu este îngropat mai înainte de a fi fost sfâşiat de păsări sau de câini. Ştiu fără umbra de îndoială că aşa fac magii, căci o fac fără a se feri de ochii oamenilor; perşii învelesc în ceară leşul pe care-l bagă în pământ[316]. Magii se deosebesc mult de ceilalţi oameni şi mai ales de preoţii din Egipt: aceştia din urmă se feresc ca de-o nelegiuire să ucidă vreo vieţuitoare, afară doar de cele pe care le aduc ca jertfă; magii, dimpotrivă, omoară cu mâna lor tot felul de fiinţe, nu însă câinele[317] şi omul, ba încă se întrec care mai de care, ucigând fără alegere furnici, şerpi, precum şi orice altă târâtoare sau zburătoare[318]. Dar să lăsăm această datină aşa cum a fost rânduită ea de la început, şi să ne întoarcem la firul povestirii noastre.

CXLI Ionienii şi eolienii, de îndată ce lydienii au fost cuceriţi de perşi, au trimis o solie la Sardos, să se înţeleagă cu Cyrus, rugându-l să-i primească ca supuşi întocmai aşa cum îi fuseseră lui Cresus. Cyrus, după ce ascultă cuvintele solilor, le spuse o poveste: „*A fost odată un om care cânta din fluier – zicea regele; şi cum cânta el, tot privind la peştii care se zbenguiau în mare, credea că peştii vor veni pe uscat. Când se văzu înşelat în aşteptări, a pus mâna pe-o plasă în care a prins mulţime mare de peşte şi a tras plasa la mal. Privindu-i cum se zbateau, le grai peştilor aşa: «Ia mai conteniţi cu săltatul, doar când vă cântam din fluier nici*

gând n-aveaţi să ieşiţi afară şi să-mi dănţuiţi!»”[319] Cyrus le spuse dinadins această poveste ionienilor şi eolienilor, deoarece, mai înainte vreme, când el însuşi îi rugase, prin solii ce-i trimisese la ei, să se despartă de Cresus, ionienii nici nu voiseră să audă de aşa ceva, pe când acuma, după cele întâmplate, se arătau gata să asculte de Cyrus. Povestea, regele o spunea cu sufletul plin de mânie. Ionienii, când auziră cum stau lucrurile de la cei întorşi în oraşele Ioniei, fiecare cetate a lor se apucă să se înconjure cu ziduri[320], iar locuitorii, se adunară cu toţii la Panionion, afară doar de milesieni. Numai cu milesienii Cyrus încheiase un legământ de prietenie, întocmai celui care-i legase pe milesieni de regele Lydiei. Ceilalţi, învoindu-se cu toţii, s-au hotărât să trimită o solie la Sparta, ca să-i roage pe spartani să le ia apărarea.

CXLII Ionienii[321] despre care este vorba şi care stăpânesc Panionion şi-au aşezat oraşele sub cel mai frumos cer pe care-l ştim şi pe pământul cu cele mai blânde anotimpuri; nu fac cât ţinutul Ioniei, nici ţările aşezate la miazănoapte, nici cele de la miazăzi, nici cele de la răsărit, nici cele de la apus – asupra unora abătându-se frigul şi umezeala, asupra altora arşiţa şi uscăciunea. Locuitorii Ioniei nu vorbesc una şi aceeaşi limbă, ci fiecare grăieşte altfel. Miletul este cea dintâi aşezare dinspre miazăzi, urmată de Myus şi Priene[322]; aceste oraşe sunt aşezate în Caria şi au aceeaşi limbă. Vin la rând oraşele din Lydia: Efesul, Colofonul, Lebedos, Teos, Clazomenai şi Foceea[323]. Oraşele înşirate acum nu se potrivesc nicidecum ca limbă cu cele pomenite mai sus, dar între ele se aseamănă[324]. Apoi, mai rămân încă trei oraşe ioniene – dintre care două întemeiate în insulele Samos şi Chios, iar al treilea ridicat pe ţărmul continentului: Erythrai[325]. Cei din Chios şi din Erythrai vorbesc aceeaşi limbă, pe când samienii au un grai numai al lor. Iată, prin urmare, care sunt cele patru feluri de graiuri ale ionienilor.

CXLIII Dintre ionienii aceştia, milesienii erau oarecum la adăpost de primejdie, în urma tratatului încheiat, iar ionienii,

locuitori ai insulelor, n-aveau nici ei de ce să se teamă, căci fenicienii[325 bis] nu erau încă supuşi de perşi, iar perşii nu cunoşteau încă, pe acea vreme, meşteşugul de a umbla pe mare.

Ionienii din Asia s-au despărţit de grosul ionienilor numai din următoarea pricină[326]: pe vremea când tot poporul elenilor era slab, ramura ionică era cea mai neînsemnată din neamurile care-l alcătuiau şi nu se bucura de nici o preţuire. Într-adevăr, afară de Atena, nici o altă aşezare a lor nu era vestită. Ceilalţi ionieni, ba chiar şi atenienii, fugeau de numele de „ionian” şi nu le plăcea să li se spună astfel; pe cât mi se pare mie, până şi astăzi cei mai mulţi din ei se ruşinează de acest nume[327]. Dimpotrivă, cele douăsprezece oraşe despre care am vorbit se făleau cu numele de „ionian” şi au înălţat un templu numai pentru ele singure, căruia i-au pus numele de „Panionion”[328]. Ele luară hotărârea să nu împartă lăcaşul lor de închinare cu nimeni dintre ceilalţi ionieni (şi, de altfel, nimeni, afară de cei din Smyrna, n-a cerut să fie primit să se închine acolo).

CXLIV Tot aşa se petrec lucrurile şi cu do denii din ţinutul zis astăzi „Pentapolis” – mai înainte vreme, „Hexapolis”; ei se feresc cu străşnicie să mai primească la templul Triopic[329] pe alţi dorieni din vecinătate[330] – ba chiar şi dintr-ai lor au înlăturat de la ceremonii pe cei care încălcaseră rânduielile sanctuarului. La jocurile date în cinstea lui Apollo Triopianul, se statorniciseră odinioară, ca răsplată pentru învingători, trepiede de aramă*;* cei care le primeau aveau datoria să nu le scoată din templu, ci să le închine pe loc zeului. Un om din Halicarnas[331], pe nume Agasides, câştigând întrecerea, trecu peste obiceiul pământului şi, luând trepiedul acasă la el, îl bătu în peretele casei. De aceea, cele cinci oraşe – Lindos, Ialyssos, Cameiros[332], Cos[333] şi Cnidos au înlăturat din comunitatea templului pe cel de-al şaselea oraş, Halicarnasul. Aceasta a fost, aşadar, pedeapsa data locuitorilor din Halicarnas[334]*.*

CXLV Părerea mea este că ionienii au întemeiat confederaţia

de douăsprezece oraşe şi n-au mai vrut să primească şi pe alţii, deoarece şi atunci când locuiau în Pelopones aşezările lor tot în număr de douăsprezece erau, aşa cum, de altfel, au şi rămas până azi în mâinile aheilor, care i-au alungat pe ionieni[335], şi anume: mai întâi Pellene, în faţa Sicyonului, pe urmă Aigira şi Aigai – pe unde curge râul Crathis[336] care nu seacă niciodată şi de la care şi-a tras numele şi un râu din Italia; Bura şi Helike, unde s-au adăpostit ionienii biruiţi în luptă de ahei; Aigion, Rhypes, Patrai, Pharai, Olenos, prin care îşi rostogoleşte apele marele râu al Peirosului; Dyme şi Tritaia, singurele din aceste oraşe înlăuntrul continentului.

CXLVI Aceste douăsprezece aşezări[337] aparţin astăzi aheilor, odinioară însă erau ale ionienilor.

Iată pentru ce şi ionienii din Asia au întemeiat douăsprezece oraşe; ar fi o nerozie să spui că aceşti ionieni sunt mai presus decât ceilalţi sau că au o obârşie mai vestită; printre ei, de altfel, se află o parte destul de însemnata de abanţi din Eubeea[338], care n-au nimic comun cu locuitorii din Ionia, nici măcar numele; cu aceşti ionieni s-au mai amestecat şi minyenii din Orchomenos[339], cadmeeni, driopi, focidieni răzvrătiţi, moloşi, pelasgi din Arcadia, dorieni din Epidauros[340] şi multe alte neamuri. Chiar cei plecaţi din prytaneul[341] atenienilor, şi care se ţineau a fi cei mai de seamă, nu şi-au luat cu ei femei când au pornit să întemeieze aceste colonii, ci şi-au luat femei cariene, pe ai căror părinţi i-au ucis. În urma omorului săvârşit, femeile s-au legat cu jurământ, pe care l-au lăsat şi fiicelor lor, ca niciodată să nu stea la masă cu soţul lor şi niciodată să nu-i zică pe nume[342]; toate acestea, deoarece ionienii, ucigaşii părinţilor, ai bărbaţilor şi ai fiilor ce-i avuseseră, le luaseră de neveste după înfăptuirea acestei nelegiuiri.

CXLVII Întâmplarea s-a petrecut la Milet. Unii dintre ionienii din Asia şi-au ales rege dintr-o spiţă lyciană, coborâtoare din Glaucos[343], fiul lui Hippolohos, alţii şi-au ales drept cârmuitor pe cauconii din Pylos, care se trag din Codros[344], fiul lui Melanthos, iar alţii îşi aleseră cârmuitorii din urmaşii

ambelor dinastii. Cum ei ţin la numele lor mai mult decât oricare din ceilalţi ionieni, n-au decât să treacă, dacă le place, drept adevăraţii ionieni. Adevărul e că ionieni sunt toţi cei care îşi trag obârşia din Atena şi sărbătoresc Apaturiile[345]; toţi ionienii ţin sărbătoarea Apaturiilor, numai locuitorii Efesului şi ai Colofonului, nu. Ei sunt singurii dintre ionieni care n-o ţin, fiind înlăturaţi de la această sărbătoare în urma unui omor întâmplat cândva.

CXLVIII „Panionion" este un loc sfânt de pe muntele Mycale[346], aşezat spre miazănoapte şi închinat de obştea ionienilor lui Poseidon Heliconios[347]. Mycale e o limbă de pământ muntos care se întinde spre partea de unde bate zefirul, în faţa insulei Samos. Ionienii din cele douăsprezece oraşe se adună aci pentru a celebra ceremoniile religioase care au primit numele de ,,Panionia‶. Nu numai numele sărbătorilor ioniene se sfârşeşte astfel, în aceeaşi literă, ci şi numele sărbătorilor tuturor elenilor, aşa cum se întâraplă şi cu numele perşilor[348].

CXLIX După oraşele ioniene, iată acum şi pe cele eoliene: Kyme sau Phriconis, Lerisai, Neon Teichos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigaiai, Myrina, Gryneia[349]. Acestea sunt cele mai vechi oraşe eoliene, în număr de unsprezece; unul din ele şi anume Smyrna[350], a fost smuls de către ionieni; căci, pe continentul asiatic, oraşele eoliene erau şi ele tot douăsprezece ca număr. Ţinutul pe care s-a nimerit să-l colonizeze colienii este mai mănos decât al ionienilor, dar nu se bucură de anotimpuri atât de blândc.

CL Iată cum au pierdut eolienii Smyrna: ei primiseră în cetatea lor pe nişte locuitori din Colofon, înfrânţi într-o răzvrătire şi pe urmă alungaţi din patrie. Nu după mult timp, fugarii din Colofon, pândind pe smyrnieni – când aceştia celebrau o serbare în cinstea lui Dionysos în afara zidurilor cetăţii – au închis porţile şi s-au făcut stăpâni pe cetate. Toţi eolienii sărind într-ajutor, au ajuns la o învoială: ionienii urmau sa dea îndărăt toate bunurile casnice, iar eolienii

părăseau cetatea. După împlinirea celor hotărâte, cei din Smyrna au fost împărţiţi între celelalte oraşe eoliene care i-au primit în sânul lor.

CLI Acestea sunt oraşele de pe continent ale eolienilor, fără să le mai socotim şi pe cele de pe muntele Ida[351], căci acestea se află mai la o parte. În privinţa oraşelor de pe insule, cinci se află în Lesbos (al şaselea, care se află tot în Lesbos, şi anume Arisba, a fost cucerit de locuitorii Methymnei, deşi erau de acelaşi sânge cu arisbienii)[352]; un alt oraş a fost întemeiat în Tenedos, iar un altul în pâlcul de insuliţe numit „o sută de insule”[353]. Cei din Lesbos şi cei din Tenedos, ca şi ionienii din insule, nu erau pândiţi de nici o primejdie. Dar celelalte cetăţi hotărâră într-un glas să-i urmeze pe ionieni în tot ce-ar face aceştia.

CLII De îndată ce-au ajuns la Sparta (căci solia fusese trimisă în mare pripă), trimişii ionienilor şi ai eolienilor au ales, spre a vorbi în numele tuturora, pe trimisul Foceei, care se numea Pythermos. Pythermos – pentru ca spartanii să se adune în număr cât mai mare când or auzi de aşa ceva – s-a înfăşurat într-un veşmânt de porfir[354] şi, când s-a aflat în faţa lor, a rostit o cuvântare lungă[355], în care le cerea să vie intr-ajutorul elenilor din Asia. Dar spartanii nu-i dădură ascultare, şi hotărâră să nu-i ajute pe ionieni. Solii se întoarseră acasă. Spartanii, cu toate că respinseseră solia ioniană, trimiseră totuşi o corabie cu cincizeci de vâsle[356] care, pe câte socot, trebuia să ia seama la ce se petrecea între Cyrus şi ionieni.

Ajunsă la Foceea, solia din Sparta l-a trimis la Sardes pe cel mai de frunte dintre soli, numit Lacrines, pentru a duce lui Cyrus cuvântul spartanilor, şi anume: să nu cuteze să se atingă de vreun oraş elen – căci ei nu vor trece fapta cu vederea.

CLIII Când solul sfârşi ce avea de spus, se zice că Cyrus i-a întrebat pe câţiva eleni care stăteau lângă el, cine erau aceşti lacedemonieni şi cât erau ei de numeroşi[357] de

se-ncumetau să-l înfrunte astfel. După ce se dumiri, vorbi către solul spartanilor: „*Nu m-am temut niciodată de astfel de oameni care au în mijlocul oraşului un loc hărăzit*[358] *pentru adunări unde se amăgesc unii pe alţii prin jurăminte mincinoase*[359]*. De voi fi sănătos, nu păsurile ionienilor le vor da de vorbit, ci ale lor înşile*".

Cyrus zvârlea aceste cuvinte ameninţătoare ţintind pe toţi elenii, deoarece ei ţin târguri unde se cumpără şi se vinde; căci, la perşi, nu se pomeneşte să se facă schimb la piaţă, şi nici n-au măcar un loc pentru aşa ceva[360]. Apoi, Cyrus încredinţă paza oraşului Sardes unui bărbat pers, Tabalos, iar lui Pactyex, un lydian, îi dete însărcinarea să ducă în Persia comorile lui Cresus şi ale celorlalţi lydieni[361]; el însuşi sc întoarse la Ecbatana, luându-l şi pe Cresus cu el, deocamdată neţinând câtuşi de puţin seama de ionieni. Nori negri se iveau, în schimb, dinspre părţile Babilonului, ale bactrienilor, saccilor şi egiptenilor; regele avea de gând să meargă chiar el împotriva acestora, în fruntea armatelor, iar împotriva ionienilor să trimită o altă căpetenie de oşti.

CLIV Când Cyrus părăsi Sardesul, Pactyes răsculă pe lydieni împotriva lui Tabalos şi a lui Cyrus. Coborând pe ţărmul mării, cum avea în mână tot aurul luat din Sardes, tocmi lefegii şi hotărî pe locuitorii de pe coastă să lupte alături de el. Năpustindu-se asupra Sardesului, îl împresură pe Tabalos care se închise în acropole.

CLV Cyrus, aflând pe drum ce se petrecea, îi spuse lui Cresus: „*Cresus, care fi-va oare capătul tulburărilor prin care trec? Lydienii, pe cât se vede, nu se vor astâmpăra să-mi tot dea de lucru şi, să-şi dea şi lor totodată. Mă întreb dacă n-ar fi cel mai bine să-i aduc în stare de robie. Pare-mi-se că m-am purtat ca unul care, după ce a omorât un părinte, i-a cruţat copiii*[362]*; în timp ce te duc cu mine ca rob, tu care-ai fost pentru lydieni mai mult decât un tată, le las lydienilor oraşul pe mână şi apoi mă mai mir că se răzvrătesc împotrivă-mi!*“ Cyrus spunea ce gândea. Iar Cresus îi răspunse cu aceste cuvinte, de teamă ca Cyrus să nu

dărâme Sardesul, nelăsând nici piatră pe piatră: ,,*O rege, tot ce spui e cu temei; totuşi, nu-ţi da frâu liber mâniei şi nu nimici o cetate străveche care nu-i cu nimic vinovată nici de ce s-a petrecut mai înainte vreme, nici de cele ce se întâmplă acum. Pentru trecut, eu port toată vina care apasă asupra capului meu; pentru clipa de faţă, vinovat este Pactyes, căruia tu i-ai încredinţat Sardesul*[363]*, deci asupra lui să cadă mânia ta. Iartă-le lydienilor şi, ca pe viitor să nu se mai răzvrătească şi să nu-ţi mai dea prilej de temere, rânduieşte-le ce te voi sfătui eu: trimite vorbă că nu le mai dai voie să aibă arme de luptă; dă-le poruncă să poarte tunici pe sub mantie şi să se încalţe cu coturni, spune-le că doreşti să-şi înveţe copiii cântul la citară, cântul din strune şi negoţul cu de amănuntul*[364]*. Foarte curând, o rege, îi vei vedea cu ochii tăi cum se vor schimba într-un fel de muierii din bărbaţi ce sunt, aşa încât nu vor mai fi o primejdie pentru tine şi nici nu se vor mai scula cu răzvrătire împotrivă-ţi*".

CLVI Cresus îl sfătuia pe Cyrus la toate câte le-aţi aflat, găsindu-le mai uşor de îndurat pentru lydieni decât să fie vânduţi ca robi, ştiind că dacă nu-i va înfăţişa vorbe cu temei, nu va izbuti să-l înduplece să-şi mute gândul. Pe de altă parte, se temea ca nu cumva în viitor lydienii, răsculându-se din nou împotriva perşilor, să nu-şi atragă singuri nimicirea, chiar dacă ar fi ieşit deocamdată din încurcătură.

Cyrus însă se arătă bucuros de sfatul primit şi, potoliudu-şi mânia, făgădui să-i dea ascultare lui Cresus. Chemând la el pe un med, Mazates, îi porunci să încunoştiinţeze pe lydieni de cele ce-l învăţase Cresus şi să-i ia ca robi pe toţi ceilalţi care, uniţi cu lydienii, merseseră împotriva Sardesului; cât despre Pactyes, să i-l aducă viu cu orice preţ.

CLVII După ce dădu aceste porunci, aflându-se pe drum, Cyrus îşi urmă călătoria spre ţinuturile perşilor. Pactyes — cum auzi că o oştire era pe cale să se apropie de el – se

înspăimântă şi se grăbi să fugă la Kyme. Medul Mazares sc îndreptă spre Sardes numai cu o parte din oastea lui Cyrus, atâta doar câtă avea la îndeamnă*;* cum nu mai găsi aici pe nici unul din oamenii lui Pactyes, îi sili mai întâi pe lydieni să îndeplinească hotărârile lui Cyrus; şi, într-adevăr, în urma poruncilor lui Cyrus, lydienii şi-au schimbat cu totul felul de viaţă. Apoi Mazares trimese la Kyme soli cu poruncă ca Pactyes să-i fie predat.

CLVIII Locuitorii din Kyme găsiră însă cu cale să-l întrebe pe zeul preamărit de Branchizi ce era de făcut. Se afla în acele locuri un oracol din vremuri străvechi, pe care obişnuiau să-l consulte toţi ionienii şi eolienii; locul se găseşte în ţinutul Miletului, deasupra portului Patiomios. Kymeenii, aşa cum spuneam, trimiseră la Branchizi oameni care să cerceteze oracolul, asupra celor ce trebuiau să facă cu Pactyes pentru a fi pe placul zeilor. La întrebarea pusă de ei, răspunsul a fost să-l dea pe Pactyes în mâna perşilor. Când kimccnii luară cunoştinţa de răspunsul adus, se pregătiră să-l predea. În timp ce mulţimea cetăţenilor era gata să meargă pe această cale, un cetăţean fruntaş, şi anume Aristodicos, fiul lui Heracleides, arătându-se neîncrezător în oracol[365] şi bănuind pe cei trimişi, că strâmbaseră adevărul, îi opri pe kymeeni să treacă la fapte, până când alţi soli, dintre care urma şi el să facă parte, nu vor fi mers să întrebe a doua oară oracolul despre soarta lui Pactyes.

CLIX Ajunşi la Branchizi, Aristodicox, în numele soliei, întrebă oracolul zicând: „*Doamne, venit-a la noi, cerând ocrotire, lydianul Pactyes, fugind de-o moarte năprasnică ce-l pândeşte din partea perşilor. Perşii îl cer – poruncind kymeenilor să-l predea. Noi însă – cu toate că ne temem de puterea perşilor până în clipa de faţă n-am îndrăznit să dăm pe mâna lor pe cei care ne cere ocrotire, mai înainte de a-ţi cunoaşte fără greş ghidul despre cele ce trebuie să facem...*” Aşa întrebă Aristodicos, dar zeul le dădu kymeenilor acelaşi răspuns, – adică îi sfătui să-l predea pe Pactyes perşilor. Atunci Aristodicos, cu precugetare, făptui cele ce urmează:

dând ocol templului, alungă vrăbiile şi alte păsări câte se mai găseau pe acolo din cuiburile ce şi le făcuseră sub streaşină templului[366]. Pe când îşi ducea ia îndeplinire fapta, se spune ca s-a auzit un glas din adâncul templului care i-a vorbit astfel lui Aristodicos: „*Tu, cel mai nelegiuit între oameni, cum de îndrăzneşti să faci aşa ceva? Cutezi să alungi de la templul, meu pe cei pe care-i ocrotesc?!*” Fără să se sfiască, Aristodicos a răspuns la întrebare: „*Stăpâne, văd cât ştii de bine să aperi pe cei care s-au pus sub ocrotirea ta, şi kymeenilor le porunceşti să-l dea pe mâna duşmanilor pe cel care le cere ocrotire?*”… „*Da, aşa poruncesc* – cuvântă iarăşi zeul – *pentru ca voi, săvârşind o nelegiuire, să pieriţi cât mai repede şi pe viitor să nu mai veniţi să întrebaţi oracolul meu ce aveţi de făcut cu cei care vă cer ocrotirea*”.

CLX Când kymeenii au auzit răspunsul ce le-a fost adus, l-au scos afară din oraş pe Pactyes şi l-au trimis la Mytilene, deoarece nu voiau să piară dacă l-ar fi predat, dar nici să fie împresuraţi dacă l-ar fi ţinut la ei. Mytilenienii, cărora Mazares le cerea printr-o solie să i-l dea pe Pactyes, tocmai se pregăteau s-o facă în schimbul unei anumite sume de bani, n-aş putea spune fără greş cât, fiindcă târgul mi s-a mai făcut; kymeenii, de îndată ce auziră de tocmelile celor din Mytilene, trimiţând o corabie la Lesbos, l-au dus pe Pactyes în Chios. Acolo, smuls cu silnicie de la altarul Athenei Poliuchus[367], a fost predat [perşilor] de locuitorii din Chios. Predarea se făcea în schimbul unei bucăţi de pământ, numită a lui Atarneus. Acest ţinut, zis al lui Atarneus, se află în Mysia, în faţa Lesbosului[368]. Perşii, punând mâna pe Pactyes, îl aruncară în temniţă, dorind să-l înfăţişeze lui Cyrus. Şi a trecut pe urmă vreme îndelungată în care nici un locuitor din Chios, aducând jertfă vreunuia din zei, n-a mai împrăştiat peste capetele victimelor boabe din orzul crescut în locul acesta, numit al lui Atarneus, nici n-a copt turte sacre din grâul venit de acolo, iar lumea înlătura de la ceremoniile religioase orice lucru adus de acolo.

CLXI După ce locuitorii din Chios l-au predat pe Pactyes, Mazares porni cu război împotriva celor care luptaseră alături de Pactyes la împresurarea lui Tabalos, şi astfel izbuti sa ia ca robi pe cei din Priene, trecu prin foc şi sabie împreună cu oamenii săi întreaga câmpie a Meandrului în lung şi lat, şi tot aşa făcu şi cu Magnesia[369]. Apoi, destul de curând, muri bolnav.

CLXII După moartea lui Mazares, îi urmă la comanda trupelor Harpagos, sosind din Asia de sus; şi acesta era med de neam, şi anume acelaşi Harpagos pe care Astyages, regele mezilor, îl ospătase cu o masă nelegiuită, adică cel care-l ajutase pe Cyrus să pună mâna pe domnie. Harpagos, pus căpetenie peste oşti de către Cyrus, cum ajunse în Ionia porni la cucerirea, cetăţilor, ridicând movile de pământ[370]; de îndată ce-i silea pe locuitori sa se închidă după zidurile cetăţii, obişnuia să-i ţină asediaţi, înălţind sub ziduri grămezi de pământ.

CLXIII Cel dintâi oraş din Ionia pe care puse mâna a fost Foceea. Locuitorii de aci sunt cei dintâi eleni care au făcut lungi călătorii pe mare şi au descoperit Marea Adriatică, Tyrrhenia[371], Iberia[372], Tartessosul[373]; în călătoriile lor pe mare, ei nu se slujeau de corăbii rotunde[374] la înfăţişare, ci de pentecontere. Când au sosit la Tartessos, câştigară prietenia regelui de aci, numit Arganthonios, care a domnit la Tartessos optzeci de ani şi a trăit o sută douăzeci, Foceenii se vârâră într-atât sub pielea bătrânului, încât acesta mai întâi îi pofti să-şi lase Ionia lor şi să se aşeze oriunde ar fi vrut în ţara lui, iar apoi, cum nu putuse să-i înduplece, când a aflat de la ei despre primejdia medă care creştea într-una[375], le dădu bani să-şi ridice un zid de jur împrejurul oraşului. Şi le-a dat bani din belşug; căci lungimea zidului măsoară un număr mare de stadii, iar zidul a fost ridicat în întregime numai din pietre mari, meşteşugit potrivite între ele.

CLXIV Acestea sunt împrejurările care au dus la

clădirea zidului Foceei. Harpagos, înaintând cu armata ce-o avea, îi împresură pe foceeni, trimiţându-le vorbă că s-ar mulţumi ca locuitorii sa se învoiască să dărâme doar un singur meterez al zidului[376] şi să închine o singură locuinţă[377]. Foceenii, care aveau groază de sclavie, cerură un răgaz de o zi ca sa chibzuiască înainte de a da răspunsul; pentru ziua îngăduită, îl rugau pe Harpagos să-şi îndepărteze oştirea de sub zidurile lor. Harpagos le răspunse că-şi dă bine seama ce au de gând să facă, dar că totuşi le va îngădui sa ţină sfat. Aşadar, în ziua când Harpagos îşi îndepărtase oastea, foceenii îşi traseră penteconterele pe apă, încărcară femeile şi copiii, toate lucrurile casnice câte le aveau, şi, pe deasupra, statuile din temple şi alte odoare, afară de cele din bronz, marmură şi de picturi. După ce au încărcat tot ce mai rămăsese, se urcară şi ei pe corăbii şi se îndreptară spre Chios. Iar perşii ocupară Foceea deşartă de locuitori[378].

CLXV Foceenii, după ce locuitorii din Chios n-au vrut să le vândă pe bani insulele numite Oinusse[379] – de teamă ca nu cumva acestea să ajungă un nod de negoţ, iar propria lor insulă să înceapă a fi ocolită din această pricină — porniră mai departe spre Kyrnos[380]. Aici, cu douăzeci de ani în urmă, ascultând de îndemnurile unui oracol, întemeiaserâ ei o colonie, pe nume Alalia[381]. Arganthonios, pe vremea aceea, era mort de mult. În drum spre Kyrnos, mai întâi se abătură la Foceea, unde răpuseră străjile perşilor care păzeau oraşul încredinţat lor de Harpagos; apoi, după ce terminară treaba aceasta, au pus blesteme înfricoşătoare pentru oricine ar fi părăsit ceata care pleca pe mare; fără a se mulţumi numai cu blestemele, au zvârlit în mare şi un bulgăr de fier înroşit în foc, jurând ca nu se vor întoarce la Foceea mai înainte ca fierul înroşit să se fi ridicat deasupra valurilor. Dar, pe când erau în drum spre Kyrnos, mai mult de jumătate din ei au fost cuprinşi de jale şi dor după oraşul şi ţinutul unde crescuseră şi, călcând jurămintele făcute, s-au întors îndărăt la Foceea. Cei care şi-au ţinut cuvântul, desfăşurându-şi pânzele, au apucat calea mării, plecând din insulele Oinusse.

CLXVI Când au ajuns la Kyrnos, au locuit aici vreme de cinci ani, alături de cei sosiţi înaintea lor, şi întemeiară sanctuare. Cum se ţineau numai de prădăciuni şi de jafuri pe la toţi vecinii, tyrrhenienii şi carthaginezii[382] se înţeleseră între ei să pornească împotriva foceenilor, fiecare cu câte 60 de corăbii. Foceenii îşi înarmară şi ei corăbiile, în număr de şaizeci, şi ieşiră în întâmpinarea duşmanului în apele mării numită Sardoniană[383]. Încăierându-se într-o bătălie navală, foceenii câştigară un fel de biruinţă „cadmeeană”[384]; patruzeci din corăbiile lor au fost nimicite, iar cele douăzeci câte au mai rămas nu mai erau de întrebuinţat, căci li se strâmbaseră. ciocurile. Foceeni se întoarseră pe mare la Alalia, îşi luară femeile, copiii şi avutul cât puteau corăbiile să poarte şi, părăsind Kyrnosul, se îndreptară spre Rhegion[385].

CLXVII Carthaginezii şi tyrrhenienii, pe oamenii cate se aflau pe corăbiile nimicite şi-i împărţiră între ei ca robi; [locuitorii din Agylla][386] căpătară cea mai mare parte dintre robii foceeni, pe care, ducându-i în afară de oraş, îi uciseră cu pietre. De atunci, la agyllieni, oricine şi orice ar fi trecut pe lângă locul unde zăceau trupurile foceenilor, ajungea strâmb, schilod, slăbănog, fie că era vorba de vite mici, de vite de jug sau de oameni. Agyllienii, dornici să-şi ispăşească păcatul, au trimis la Delfi. Pythia le porunci să facă ceea ce, de altfel, mai săvârşesc încă şi azi: în cinstea celor ucişi aduc sacrificii bogate şi ţin jocuri gimnice şi alergări de cai. Aşa fu soarta acestei părţi dintre foceeni. Ceilalţi însă, care au fugit la Rhegion, plecând de aici mai departe, au pus mâna pe o aşezare orăşenească din ţinutul Oinotriei[387], care acum se numeşte Hyele[388]. Ei colonizară oraşul. după ce-au aflat de la un om din Poseidonia[389] că Pythia le poruncise prin oracolul dat să ridice doar un sanctuar in cinstea unui erou cu numele Kyrnos[390], nu să se aşeze in insula cu acest nume. Iată dar care a fost soarta Foceei din Ionia.

CLXVIII Locuitorii din Teos se purtară şi ei tot cam ca foceenii. Când Harpagos, cu ajutorul unui val de pământ,

le-a cucerit întăritura zidurilor, urcându-se cu toţii în corăbii, apucară pe mare spre Tracia şi aici întemeiată oraşul Abdera; oraşul mai fusese o dată întemeiat, înainte de sosirea teenilor, de Timesios din Clazomenai, dar acesta n-a apucat să se bucure de linişte, căci a fost izgonit de traci; acum Timesios este cinstit de locuitorii din Abdera ca un erou.

CLXIX Foceenii şi teenii au fost singurii dintre ionieni care n-au vrut să rabde jugul robiei şi şi-au părăsit ţara. Ceilalţi ionieni, afară de milesieni, îl înfruntară bărbăteşte pe Harpagos, ca şi cei ce-au plecat, şi se purtară vitejeşte, fiecare luptând pentru patria lui; dar, fiind înfrânţi şi oraşele lor cucerite, au rămas fiecare în ţara lui şi s-au supus poruncilor date. Cât priveşte pe milesieni, aşa cum am arătat mai sus, deoarece făcuseră un jurământ de credinţă faţă de Cyrus, au trăit în linişte. În acest chip a fost Ionia robită pentru a doua oară. Când Harpagos i-a supus pe ionienii de pe continent, cei din insule, înspăimântaţi de soarta acestora, s-au închinat de bunăvoie puterii lui Cyrus.

CLXX Cu toată nenorocirea care se abătuse peste ei, ionienii se mai strângeau totuşi în adunările de la Panionion. Aflu că Bias din Priene[391] le-a înfăţişat o povaţă foarte cuminte, pe care, dac-ar fi ascultat-o, le-ar fi stat în putere să ajungă cei mai fericiţi dintre eleni; el i-a sfătuit ca, strângând laolaltă un singur pâlc de corăbii, să-şi întindă pânzele şi să pornească pe mare spre Sardinia, iar acolo să întemeieze un singur oraş pentru toţi ionienii; astfel, scăpând de jugul robiei, urmau să trăiască în bunăstare, stăpânind cea mai mare din toate insulele şi poruncind ei altora[392]; dacă aveau să rămâie pe loc, pe viitor, zicea el, nu mai întrezărea nici un fel de libertate pentru ei. Acesta a fost îndemnul lui Bias din Priene, după prăbuşirea ionienilor.

Şi mai înainte încă de a fi fost cuceriţi, Thales din Milet, un bărbat care la obârşia sa era fenician[393], le dăduse de asemenea o povaţă minunată atunci când i-a sfătuit pe ionieni să-şi rânduiască o singură adunare, al cărei scaun

urma să fie la Teos (căci Teosul se află drept în inima Ioniei); aceasta nu însemna de fel că celelalte oraşe şi-ar fi pierdut dreptul de a-şi vedea singure de treburile lor, numai că ar fi fost socotite un fel de deme. Iată care au fost îndemnurile date ionienilor de către cei doi oameni de seamă.

CLXXI Harpagos, după ce a cucerit Ionia, a pornit cu război împotriva carienilor, caunienilor şi lycienilor[394], sporindu-şi oastea cu ionieni şi eolieni. Dintre cei înşiraţi mai sus, carienii au venit pe continent pornind din insule; în vechime, fiind supuşii lui Minos şi numindu-se lelegi[395], ei stăpâneau insulele fără a plăti tribut, după câte am putut afla din auzite despre vremi atât de îndepărtate; totuşi, ori de câte ori Minos le-ar fi cerut, îi dădeau oameni pentru corăbiile ce le-avea. Cum Minos îşi întindea stăpânirea peste nenumărate ţinuturi şi se arata norocos în luptă, neamul carienilor ajunse şi el, pe acea vreme, sa se bucure între toate celelalte neamuri de o faimă fără pereche.

Carienilor li se datorează trei descoperiri de care s-au folosit şi elenii: ei sunt cei care au arătat cum să se prindă de coifuri smocurile de păr şi cum să se împodobească scuturile cu semne deosebite; tot ei sunt cei ce-au pus întâiaşi dată toartă de curea la scuturi; până atunci, toţi câţi obişnuiau să se folosească de paveze le purtau fără curele pe dinăuntru[396], mânuindu-le numai prin nişte chingi de piele petrecute pe după gât şi umărul stâng[397]. Mult mai tâziu după aceea, ionienii şi dorienii îi alungară din insule pe carieni, care astfel ajunseră pe continentul asiatic. Aşa povestesc cretanii că s-a întâmplat cu carienii; dar spusele carienilor nu se potrivesc cu ale cretanilor; ei se socot a fi un neam băştinaş de pe continent care a purtat totdeauna numele ce-l are şi acum. Ca mărturie, ei arată un străvechi sanctuar al lui Zeus Carianul la Mylasa[398], unde sunt îngăduiţi atât mysienii cât şi lydienii ca rude ale carienilor; căci Lydos şi Mysos, după spusele lor, erau fraţii lui Car. Numai aceştia, prin urmare, sunt îngăduiţi în templu, în timp ce pe alţii, de alt neam, măcar că au ajuns să vorbească aceeaşi limbă cu carienii, nu-i îngăduie.

CLXXII Claunienii, în schimb, care într-adevăr îmi par băştinaşi, zic că s-ar trage din Creta. Cât priveşte limba lor, sau ei s-au dat după limba carienilor, sau carienii după ei (n-am cum să judec fără greş); ca moravuri însă, se deosebesc mult de ceilalţi oameni, chiar şi de carieni. De pildă, lor li se pare foarte nimerit să se adune la un loc după vârstă şl după prieteşug, ca să bea împreună, cete-cete de bărbaţi, femei şi copii. Odinioară, ei ridicaseră sanctuare şi pentru divinităţi străine, dar pe urmă, răzgândindu-se, se hotărârâ să cinstească numai pe zeii lor strămoşeşti. Toată tinerimea caunică, îmbrăcându-şi armele, se duse cu alai până la fruntariile Calyndei[399], izbind în aer cu lăncile, şi strigând într-una că-i alungă pe zeii străini. Iată ce fel de obiceiuri au.

CLXXIII Lycienii îşi trag obârşia din Creta (căci odinioară întreaga Cretă era sub stăpânirea barbarilor). Fiii Europei, Sarpedon şi Minos, s-au luat la ceartă în Creta pentru domnie; Minos, ieşind biruitor, l-a alungat atât pe Sarpedon, cât şi pe cei care-l sprijineau; cei izgoniţi au trecut în Asia, în ţinutul Milyadei, căci ţinutul locuit astăzi de lycieni nu e altceva decât vechea Milyada[400], iar locuitorii purtau pe vremea aceea numele de solymi. Atâta timp cât peste ei domni Sarpedon, ei şi-au păstrat numele adus cu ei [din Creta], şi anume termili, aşa cum, de altfel, mai sunt încă şi acum numiţi lycienii de către vecinii din jur. Dar după ce Lycos, fiul lui Pandion – alungat la rându-i de frate-său Aigeus – sosi de la Atena la Sarpedon, în ţara termililor, după numele acestui Lycos, cu vremea s-au numit şi ei *lycieni*[401]. Obiceiurile lor sunt în parte cretane, în parte cariene. Totuşi, au un obicei aparte, în care nu se potrivesc cu nimeni: numele şi-l iau după mamă, şi nu după tată. Dacă cineva îl întreabă, de pildă, pe un vecin cine este, acesta îi răspunde povestindu-i cine a fost mama sa, şi-i va înşirui bunicile din partea mamei. Daca o femeie cetăţeană de drept trăieşte cu un sclav, copiii sunt socotiţi oameni liberi; iar dacă un cetăţean liber, fie el chiar fruntaş în cetate, are de soţie o femeie străină sau o ţiitoare, copiii nu se bucură de nici o

vază[402].

CLXXIV Carienii au fost cuceriţi de Harpagos, fără să fi săvârşit vreo faptă deosebită nici ei, şi nici elenii care locuiesc în acest ţinut. Printre alţi eleni, s-au aşezat aici şi cnidienii, nişte colonişti spartani, într-un ţinut care înaintează în mare; numele ţinutului, care se află în prelungirea Chersonesului din oraşul Bybassia[403] este Triopion[404]. Această limbă de pâmânt se află în întregime sub stăpânirea cnidienilor, afară de un mic loc înconjurat de apa mării, mărginit către miazănoapte de Golful Keramic[405], iar spre miazăzi de marea Symei şi a Rhodosului. Locul, fiind atât de îngust, abia dacă are cinci stadii, căci cnidienii, pe timpul când Harpagos cucerea Ionia, tocmai se apucaseră să-l taie, cu gândul să-şi prefacă ţinutul într-o insulă. Într-adevăr, tot ce rămânea despărţit de continent era numai al lor, căci ţinutul Cnidosului se sfârşeşte chiar acolo unde începe uscatul continentului; tocmai pe aci urma să fie străpuns istmul. Pentru această lucrare, cnidienii foloseau multă mână de lucru; dar cum la spartul pietrii lucrătorii se răneau cu aşchii peste tot, şi îndeosebi la ochi, mai mult decât era firesc, loviţi parcă înadins de o putere de sus – cnidienii trimiseră la Delfi oameni care să întrebe ce anume piedică le stă în cale. Pythia, chiar după spusele cnidienilor, dădu acest răspuns în trimetri iambici[406];

> Să nu întăriţi istmul, nici să nu-l săpaţi.
> Zeus, de-ar fi vrut, în ostrov l-ar fi prefăcut.

Cnidienii, în faţa acestui răspuns al Pythiei, şi-au întrerupt săpatul şi, fără nici un fel de împotrivire, s-au închinat lui Harpagos care înainta asupra lor cu armată.

CLXXV La miazănoapte de Halicarnas, în inima uscatului, locuiau pedasienii; ori de câte ori ei sau vecinii din jur aveau să păţească ceva rău, preotesei din templul Athenei îi creştea o barbă lungă, ceea ce s-a întâmplat de trei ori. Dintre toţi locuitorii Cariei, numai ei i-au ţinut piept o bucată de vreme lui Harpagos şi i-au pricinuit multă bătaie de cap

întărindu-se pe un munte numit Lyda. În cele din urmă însă, au fost izgoniţi de aici.

CLXXVI Lycienii, la rândul lor, când Harpagos îşi mâna oştirea spre câmpia Xanthosului[407], îl înfruntară şi, în bătălia care s-a încins – o mână de oameni luptând împotriva unui puhoi – ei săvârşiră minuni de vitejie; copleşiţi însă şi împinşi în cetate, îşi adunară la un loc în cetăţuie femeile, copiii, avutul şi sclavii, şi pe urmă le dădură foc; cetăţuia se mistui în flăcări. După această ispravă, legându-se prin jurăminte înfricoşătoare, porniră să înfrunte duşmanul şi au pierit cu toţii vitejeşte, până la unul, pe câmpul de luptă. Dintre xanthienii care se mai numesc astăzi lycieni, afară de optzeci de familii, restul sunt numai venetici; aceste optzeci de familii s-au nimerit, pe acea vreme, să fie afară din oraş şi doar aşa au scăpat cu viaţă. Iată cum s-a făcut Harpagos stăpân peste Xanthos. Tot aşa a cucerit şi Caunosul; locuitorii din Caunos au urmat în multe privinţe pilda lycienilor.

CLXXVII În timp ce Harpagos pustia Asia de jos, Cyrus însuşi trecea prin foc şi sabie părţile de sus ale Asiei, supunând rând pe rând toate neamurile, fără a scăpa vreunul din vedere. Vom trece sub tăcere pe cele mai multe dintre ele, dar vom aminti de neamurile care i-au dat cel mai mult de furcă şi sunt cele mai vrednice de pomenire.

CLXXVIII Când Cyrus sfârşi cucerirea întregului continent[408], îşi îndreptă atacurile împotriva asirienilor. În Asiria se află multe oraşe destul de însemnate[409], dar cel mai vestit şi mai puternic, care după căderea Ninivei ajunsese cetatea de scaun[410], era Babilonul. Iată care este înfăţişarea acestui oraş.

Oraşul se află aşezat într-o câmpie întinsă, e pătrat[411], şi fiecare latură are o întindere de o sută douăzeci de stadii, toate laturile la un loc însumând patru sute optzeci de stadii[412]. Aceasta este întinderea Babilonului. Oraşul întrece în frumuseţe toate celelalte oraşe despre care avem

cunoştinţă. Mai întâi, este înconjurat de un şanţ adânc şi lat, plin cu apă; urmează un zid de intărire lat de cincizeci de coţi „regeşti” şi înalt de două sute de coţi; cotul „regesc" este mai lung cu trei degete decât cel obişnuit[413].

CLXXIX Se cuvine să mai adaug, după cele spuse mai sus, la ce-a fost folosit pământul scos din şanţ şi cum a fost durat zidul. Pe măsură ce se săpa şanţul, pământul scos din groapă era prefăcut în cărămizi; când făceau un număr destul de mare de cărămizi, le ardeau în cuptoare; pe urmă, întrebuinţând în loc de tencuială smoală fierbinte şi la fiecare al treizecilea rând de cărămizi aşternând straturi de rogojină, au întărit mai întâi marginile şanţului, iar pe urmă au ridicat în acelaşi fel şi zidul[414].

Sus, pe coama zidului, au clădit la margine nişte turnuri cu o singură încăpere[415], cu faţa întoarsă unul spre altul. Locul lăsat deschis între turnuri era larg cât să întoarcă un car cu patru cai. În zid, de jur împrejur, sunt deschise o sută de porţi[416], cu totul de aramă, având atât uşorii, cât şi pragul de sus tot de aramă. Mai era şi un alt oraş, departe de Babilon cale de opt zile, şi anume Is[417]. Pe aci trece un râu nu tocmai mare. Tot Is se cheamă şi râul. Acest râu se varsă în fluviul Eufrat. Când izvorăşte, odată cu apa, râul azvârle în sus şi o mare cantitate de ţiţei; de aci a fost adusă şi smoala pentru zidul de la Babilon.

CLXXX În felul acesta s-a clădit întăritura oraşului Babilon. Oraşul se împarte în două: el este tăiat drept pe la mijloc de un fluviu mare, adânc şi repede, numit Eufrat, care vine din Armenia şi se varsă în Marea Erythreei. Prin urmare, zidul dinafară se prelungeşte şi de-o parte şi de alta, până la marginile fluviului[418]; din acest loc, zidul coteşte îndărăt, urmând ambele maluri ale fluviului, dar nu mai este făcut decât din cărămizi arse[419].

Oraşul are numeroase case cu trei sau patru caturi[420] şi este străbătut de străzi drepte, care se taie de-a curmezişul cu cele ce duc spre fluviu. În faţa fiecărei străzi în parte, în zidul care mărginea fluviul, se aflau nişte portiţe, de

asemenea de aramă şi tot atâtea la număr câte erau şi străzile; portiţele dădeau tot spre fluviu.

CLXXXI Zidul de care am pomenit este un fel de pavăză a oraşului; pe dinăuntru se întinde un alt zid, care nu-i cu nimic mai prejos decât celălalt, atâta doar că e mai îngust[421]. În fiecare din cele două părţi ale oraşului se află la mijloc un mănunchi de clădiri întărite: într-o parte, palatele regeşti înconjurate de un zid mare şi puternic[422]; în cealaltă, un sanctuar cu porţi de aramă al lui Zeus Belos[423], care mai putea fi văzut încă pe vremea mea[424], alcătuind un pătrat cu latura de două stadii. În mijlocul sanctuarului se ridică un turn trainic, având şi în lungime şi în lăţime câte un stadiu; pe acest turn se înalţă un altul, apoi pe acesta din urmă încă unul, şi tot aşa până la opt turnuri. Urcuşul până-n vârf se face pe dinafară, pe o scară răsucită care înconjoară toate turnurile[425]; cam pe la mijlocul urcuşului se află un popas şi locuri unde se pot aşeza ca să se odihnească cei ce urcă. În ultimul turn se află un mare templu în care se găseşte un pat larg, frumos aşternut, lângă care stă o masă de aur. Înăuntru nu-i aşezată nici o statuie şi nici o făptură omenească nu-şi petrece aici nopţile, afară doar de câte o femeie din împrejurimi, pe care zeul a ales-o dintre toate; aşa cel puţin spun chaldeenii, care sunt preoţii acestui zeu.

CLXXXII Aceiaşi preoţi chaldeeni spun un lucru pe care mie parcă nu-mi vine să-l cred, şi anume că zeul însuşi vine adesea în templu, unde se întinde pe pat, aşa cum, de altfel, se întâmplă şi la Theba în Egipt, după spusele egiptenilor (căci şi acolo o femeie îşi petrece noaptea în templul lui Zeus thebanul[426] şi se zice că nici una, nici alta, din cele două femei, n-au nici un fel de legături cu vreun bărbat muritor), de asemenea şi la Patara, în Lycia, ori de câte ori se află de faţă preoteasa zeului[427]; căci în acele locuri oracolul nu răspunde mereu; dar când preoteasa e acolo, atunci se închide cu zeul peste noapte înăuntrul templului,

CLXXXIII În sanctuarul Babilonului se mai află în partea de

jos şi un alt templu[428], unde este o mare statuie de aur, înfăţisându-l pe Zeus şezând[429], iar alături de statuie o masă mare, făurită toata din aur; treptele şi tronul statuii tot de aur sunt; după spusele chaldeenilor, toate la un loc trag opt sute de talanţi aur. În afara templului, vezi un altar de aur; dar mai este şi un alt altar mare, pe care sunt sacrificate vite împlinite ca vârstă; căci pe altarul de aur nu este îngăduit să fie jertfite decât animale de lapte. Pe altarul cel mare, chaldeenii ard în fiecare an şi tămâie în valoare de o mie de talanţi, atunci când ţin sărbători in cinstea acestui zeu.

Pe timpul lui Cyrus, în sfântul lăcaş de care vorbesc, se mai afla încă o statuie uriaşă înfăţişând un om, toată de aur, înaltă de doisprezece coţi; eu n-am mai apucat s-o văd, mă mulţumesc numai să va spun cele ce ştiu de la chaldeeni; Darius, fiul lui Hystaspes, care-şi pusese în gând să ia statuia, n-a cutezat totuşi să se atingă de ea; dar Xerxes, fiul lui Darius, s-a făcut stăpân pe ea şi l-a omorât pe preotul care-l oprea să clintească statuia[430]. Acestea sunt odoarele sanctuarului din Babilon; dar acolo mai pot fi văzute şi multe alte prinoase aduse de muritorii de rând.

CLXXXIV Aceasta este înfăţişarea Babilonului; oraşul a avut, negreşit, mulţi regi la cârmă, de care voi pomeni în istoria Asiriei[431]; ei au înfrumuseţat zidurile şi sanctuarele oraşului; în şirul lor se numără şi două femei. Cea care a domnit mai întâi, cu cinci generaţii înaintea celei de-a doua, se numea Semiramida[432]. Ea a ridicat în câmpie nişte diguri de pământ vrednice de văzut; mai înainte vreme, Eufratul ieşea din albie adesea, înecând câmpia toată.

CLXXXV Regina care a domnit după Semiramida se numea Nitocris[433]; mai înţeleaptă decât înaintaşa ei, a lăsat în urmă-i monumente pe care le voi înşira pe rând şi, văzând cât a crescut puterea mezilor şi cât de ameninţătoare ajunsese – mezii cucerind de la asirieni mai multe oraşe, printre care şi Ninive – a luat împotriva lor măsuri de apărare cât a putut mai bine[434].

Mai întâi, Eufratul, care trece prin mijlocul oraşului, din drept cum era, l-a făcut să curgă pieziş şi cotit, punând să se sape canale în partea de miazănoapte a oraşului, în aşa fel incât cursul fluviului trece de trei ori printr-un anumit târg al Asiriei. Numele târgului străbătut de Eufrat este Ardericca; până şi acuma încă, cei ce pleacă de pe ţărmurile Mediteranei spre Babilon, coborând fluviul Eufrat în trei zile, trec de trei ori pe lângă această localitate. Regina a pus deci să se facă o lucrare de proporţii uriaşe; de asemenea a mai ridicat nişte întărituri de pământ de-a lungul ambelor maluri ale fluviului, vrednice şi ele de văzut pentru grosimea şi înălţimea lor.

Mult mai sus de Babilon[435], la mică depărtare de fluviu, a mai săpat un lac unde să se adune apele, poruncind să se sape într-una, până când se va da de apă; ca lăţime, malul lacului are un perimetru care măsoară patru sute douăzeci de stadii. Cu pământul scos prin săpături a înălţat, în schimb, malurile fluviului, ridicând de-a lungul lor un val de pământ. Când săpătura a fost gata, a pus să se aducă piatră, ridicând şi un parapet de jur împrejurul lacului.

Regina a făcut amândouă lucrările, cotirea fluviului şi lacul pe locul unde odinioară se întindeau numai mlaştini, pentru ca fluviul, fiind frânt în coturi, să curgă mai lin şi drumul corăbiilor spre Babilon să ajungă şi el cotit, iar la sfârşitul drumului de apă să fie nevoie de un lung înconjur al lacului. Ea a făcut lucrările în acea parte a ţării unde se deschideau trecători şi pe unde trece cea mai scurtă cale din Media[436], ca nu cumva mezii, venind tot mereu în Asiria, să prindă ceva de veste din ce punea la cale.

CLXXXVI Săvârşind aceste săpături, regina ridica totodată şi o stavilă[437]; din ele însă mai trase un folos: fiind împărţit în două şi fluviul tăindu-l pe la mijloc – sub regii care domniseră mai înainte – când voia cineva să treacă dintr-o parte într-alta a oraşului era nevoit să ia o barcă; după socotinţa mea, lucrul era destul de sâcâitor. Regina s-a gândit şi la asta. Pe vremea când a săpat lacul pentru strânsul apelor, legată de această lucrare, a mai lăsat în

urmă-i încă una care să amintească de numele ei. A pus să se taie lespezi uriaşe de piatra şi, când le-a avut gata pregătite şi albia pentru viitorul lac a fost săpata, a întors toată apa fluviului în groapa deschisă; pe când lacul se umplea, vechea albie a fluviului, golită acum de apă, a secat. Atunci, regina a pardosit marginile fluviului pe bucata care străbatea oraşul, cum şi coborâşurile de la portiţe spre fluviu, cu cărămidă arsă, aşa cum ai clădi un zid. Pe de altă parte, tocmai pe la mijlocul oraşului, a ridicat un pod din piatra scoasă din săpaturi, legând între ele pietrele prin scoabe de fier şi plumb. Peste pod se întindeau, de cum se lumina de ziuă, nişte blăni pătrate de lemn, pe care babilonienii puteau să treacă; noaptea însă, blănile erau ridicate, ca nu cumva oamenii să hoinărească dintr-o parte în cealaltă a fluviului şi să se fure unii pe alţii. În cele din urmă, când lacul săpat s-a umplut cu apa fluviului şi când lucrul la pod s-a isprăvit, regina a întors Eufratul în vechea lui matcă. Astfel se părea că mlaştina secată va aduce foloase în viitor, iar pentru cetăţeni se durase un pod.

CLXXXVII Aceleiaşi regine îi dădu prin gând o viclenie năstruşnică: deasupra porţii celei mai umblate a oraşului, sus de tot, sprijinit de stâlpii porţii, a poruncit să i se construiască mormântul, pe care înscrise următoarele rânduri, care glăsuiau aşa: „*Dacă vreunul din regii Babilonului care vor domni după mine se va găsi cândva în mare strâmtoare de bani, să-mi deschidă mormântul şi să ia bănet cât va voi; totuşi, în alte împrejurări, dacă nu se află la mare strâmtoare, să nu care cumva să-l deschidă, că nu va fi spre binele lui*”.

Acest mormânt a rămas neatins până pe vremea când domnia a ajuns în mâinile lui Darius. Lui Darius îi era ciudă să treacă pe sub acele porţi şi să nu se folosească de banii închişi acolo, care parcă îl pofteau să-i ia. De trecut însă nu trecea niciodată pe acolo, ca să nu aibă leşul deasupra capului. Deschizând mormântul, nu găsi totuşi nici un ban, ci numai rămăşiţele lui Nitocris şi o altă inscripţie, glăsuind astfel: „*Dacă n-ai fi fost nesăţios după bani şi neruşinat în*

lăcomia după câştig, n-ai fi deschis raclele celor morţi”[438]. Aşa se spune că era această regină.

CLXXXVIII Cyrus merse cu război împotriva feciorului acestei regine, care purta numele de Labynetes, ca şi tatăl său[439], şi cârmuia peste asirieni[440]. Marele rege nu porneşte la război până nu are adunate de acasă şi merinde şi vite; el aduce cu sine până şi apă din fluviul Choaspes, care trece prin dreptul Susei, singurul fluviu din care bea regele; regelui nu-i este îngăduit să bea din nici un alt fluviu. Apa din Choaspes, după ce se fierbe, este dusă în ulcioare de argint pe un număr nesfârşit de căruţe cu patru roţi, trase de catâri, care-l însoţesc de fiecare dată pe rege ori încotro ar merge.

CLXXXIX Pornind împotriva Babilonului, Cxrus ajunse la fluviul Gyndes[441], ale cărui izvoare se afla în munţii matienilor[442]. Fluviul trece prin ţinutul dardanilor[443] şi se varsă în alt fluviu, Tigru, care, rostogolindu-şi apele de-a lungul oraşului Opis, se varsă în Marea Erythreei. Când Cyrus încerca sa treacă acest fluviu, adică Gyndesul, apă care se poate trece numai cu barca, unul din caii sfinţi, albi la culoare[444], din neastâmpăr, sări în apă şi încercă să treacă înot; şuvoiul apei însă îl târî şi-l trase la fund, înghiţindu-l. Cyrus se mânie straşnic pe fluviu, pentru că-l înfruntase, şi se lăudă că-l va face atât de mic şi de neputincios, încât, pe viitor, până şi femeile îl vor trece lesne, fără să-şi ude măcar genunchii.

După ce-şi strigă ameninţarea, amânând războiul împotriva Babilonului, Cyrus îşi împărţi oastea în două, apoi o răsfiră de-a lungul unor semne trase cu funia, semne după care urmau să fie săpate câte o sută optzeci de canale pe ambele maluri ale Gyndesului, brâzdând ţinutul în lung şi-n lat. La sfârşitul pregătirilor, porunci oamenilor să înceapă săpăturile. Ţinând seama de mulţimea de oameni care lucrau, săpatul a fost dus la bun sfârşit, totuşi, cu munca asta s-a pierdut toată vara.

CXC După ce Cyrus s-a răzbunat pe fluviul Gyndes,

împărţindu-i apele în trei sute şaizeci de canale[445], la ivirea primelor semne de împrimăvărare în anul următor, îşi urmă calea spre Babilon. Babilonienii îl întâmpinară cu armele. Nici nu se apropie bine de oraş ca babilonienii îl şi atacară, însă fură înfrânţi în luptă şi siliţi să se tragă după zidurile oraşului. Dar, cum ştiau prea bine încă dinainte vreme că Cyrus nu se va astâmpăra, ba, dimpotrivă, văzându-l cum se leagă de fiecare neam în parte, fără osebire, ei îşi căraseră în cetate merinde pentru mai mulţi ani. Deocamdată nu duceau nici o grijă de împresurare, pe când Cyrus se afla în încurcătură din pricina timpului care se tot scurgea fără ca lucrurile să meargă înainte.

CXCI Până la urmă, fie că cineva i-a venit în ajutor cu un sfat bun, văzându-l la grea cumpănă, fie că singur s-a gândit la ce avea de făcut, iată ce-a săvârşit: aşezându-şi grosul oştirii la intrarea în oraş a fluviului, adică acolo pe unde fluviul pătrunde în oraş, iar restul în spatele oraşului, adică acolo pe unde fluviul iese din oraş, le porunci oamenilor ca, de îndată ce vor vedea că râul se poate trece cu piciorul, să pătrundă în oraş prin albia lui. După aceste rânduieli şi porunci, el plecă, luând cu sine pe ostaşii cei mai nevrednici. Ajuns lângă lacul de strânsoare, ceea ce regina făcuse odinioară cu fluviul şi lacul, refăcu şi Cyrus, după pilda ei. Folosind un canal, regele îndrumă apele fluviului spre lacul care acum era ca o mlaştină, şi astfel, scăzând apele fluviului, făcu ca vechea albie să poată fi trecută cu piciorul.

După ce s-a terminat lucrarea, perşii, care aşteptau să dea năvală, intrară în Babilon, urmând albia Eufratului[446]; apa, scăzută, abia de le ajungea până la coapse.

Dacă babilonienii ar fi prins dinainte de veste sau ar fi băgat de seamă cele ce săvârşea Cyrus, i-ar fi lăsat[446 bis] pe perşi să pătrundă în oraş şi i-ar fi zdrobit până la unul; ei n-aveau decât să închidă toate portiţele care dădeau spre fluviu şi, urcându-se pe zidurile care se înălţau de-a lungul malurilor fluviului[447], i-ar fi putut prinde pe duşmani, ca într-un năvod.

Dar perşii se năpustiră asupra lor prin surprindere. Din

pricina întinderii oraşului, cum povestesc cei de prin partea locului, marginile Babilonului căzuseră de mult pradă vrăjmaşului şi locuitorii din inima oraşului încă habar n-aveau că erau în mâna perşilor; cum se mai nimerise să fie la ei şi o zi de sărbătoare, o duceau numai într-o petrecere, dănţuind tot timpul, până ce aflară de nenorocirea care-i ajunsese. În acest chip a fost luat Babilonul pentru prima oară[448].

CXCII Voi arata prin mai multe dovezi cât este de mare bogăţia Babilonului. Printre altele, iată, de pildă: întreg pământul cârmuit de marele rege este împărţit [în satrapii], pentru cheltuiala lui şi a oştirii sale, în afara tributului obişnuit. Din cele douăsprezece luni câte sunt într-un an, vreme de patru luni regele este întreţinut de regiunea Babilonului, iar în celelalte opt, de tot restul Asiei, în afară de această regiune. Prin urmare, în privinţa rodniciei, pământul asirian face cât o treime din Asia. Cârmuirea acestui ţinut (satrapie, cum zic perşii) este cea mai de seamă dintre toate; aici, lui Tritantaichmes, fiul lui Artabazos, care primise de ia rege această satrapie, fiecare zi îi aducea un venit de o întreagă *artabe* de argint *(artabe* este o măsuţă persană care depăşeşte cu trei hoinice medimna attică)[449]. Satrapul mai avea în stăpânire proprie o herghelie de cai, afară de cei de război; armăsarii pentru prăsită erau în număr de opt sute, iar iepe, în număr de şaisprezece mii, deci douăzeci de iepe la un armăsar. De asemenea, se creşteau câini de India[450] în număr atât de mare, încât patru târguri întinse de la şes erau ţinute să aibă numai grija hranei pentru haitele de câini, fiind scutite de orice alte dări. Acestea erau drepturile de care se bucura satrapul Babilonului.

CXCIII Pământul Asiriei primeşte puţină ploaie, iar rădăcina grâului se nutreşte în felul următor: recolta creşte şi bobul se coace numai prin stropire cu apă din fluviu; fluviul nu se revarsă aici peste ogoare ca în Egipt, ci apa este cărată cu braţele de la fluviu sau scoasă cu ajutorul

unui soi de cumpene. Întregul ţinut al Babilonului, întocmai ca şi Egiptul, este brăzdat de o reţea de canale. Cel mai mare dintre aceste canale, îndreptat spre răsăritul soarelui de iarnă[451] poate fi umblat de corăbii; pornind de la Eufrat, canalul leagă Eufratul de celălalt fluviu, anume Tigrul, pe malurile căruia se ridica cetatea Ninivei.

Din toate ţările câte le cunoaştem, aceasta este cea mai prielnică creşterii roadelor Demetrei...[451 bis]; localnicii nici nu încearcă să crească în pământul acesta arbori, nici smochinul, nici viţa de vie, nici măslinul. Dar pentru culturile de cereale pământul este atât de mănos, încât de obicei aduce de două sute de ori cât ai semănat, iar în anii doesebit de buni – chiar şi de trei sute de ori. Frunzele de grâu şi de orz sunt adesea late de patru degete; măcar că ştiu despre mei şi susan că ating înălţimea unui arbust, nu voi mai aminti acest lucru, cunoscând prea bine că pentru cei care n-au fost în ţara Babilonului nici cele ce-am spus despre bucatele câmpului nu vor găsi prea multă crezare.

Babilonienii nu se folosesc de untdelemn de măsline, ci de uleiul pe care-l storc din susan. Pe tot întinsul câmpiei cresc palmieri, din care cei mai mulţi poartă rod. Din rodul palmierilor, o parte se mănâncă, iar din cealaltă se scoate un fel de vin şi miere. Îngrijesc palmierul aşa cum se îngrijeşte smochinul; ei împreunează rodul acelor palmieri, cărora elenii le zic „bărbăteşti”, cu rodul palmierilor care fac curmale, pentru ca musculiţa, pătrunzând în curmală, să-i ajute să se coacă şi să n-o lase să cadă; căci palmierii bărbăteşti poartă în fructul lor astfel de musculiţe, întocmai ca şi smochinii sălbatici[452].

CXCIV Urmează să vorbesc despre ceea ce, după oraş cel puţin, se înfăţişează ochilor mei drept cea mai mare minune din ţara asta.

Bărcile cu care localnicii coboară fluviul, spre Babilon sunt rotunde şi făcute în întregime din piele[453], căci, atunci când făuresc coastele din nuiele de salcie tăiate din ţinutul Armeniei, care se află mai sus de Asiria, le învelesc pe dinafară cu piei tăbăcite, care alcătuiesc un fel de fund, fără

a mai rotunji pupa sau a mai ascuţi prora. Bărcile iau astfel înfăţişarea unor scuturi; pe dinăuntru căptuşesc cu paie fiecare barcă, iar apoi, încărcându-le cu mărfuri, le dau drumul să plutească la vale. În acest chip se transportă numeroase vase pline cu vin adus din Fenicia[454].

Barca este cârmuită de doi oameni care stau în picioare şi care se ajută fiecare de câte o vâslă: unul trage spre sine vâsla, iar celălalt o împinge. Aceste bărci nu sunt deopotrivă de mari, ci când foarte mari, când ceva mai mici; cele mai mari cară poveri până la cinci mii de talanţi[455]. În fiecare barcă se află câte un măgar viu, iar în cele mai mari chiar mai mulţi. După ce luntraşii ajung plutiş la Babilon şi îşi desfac încărcătura, scot în vânzare şi pereţii vasului, şi paiele din bărci, strigând în piaţă cât îi ţine gura. Pieile însă le încarcă pe spinarea măgarilor şi se întorc cu ele cu tot în Armenia – căci, să mai urce cu barca îndărăt, în susul fluviului, nu e nicicum cu putinţă, curentul apei fiind prea repede. Iată de ce nu-şi fac oamenii bărcile din lemn, ci din piele. Când ajung îndărăt în Armenia – tot mânându-şi măgarii pe la spate îşi făuresc alte bărci în acelaşi chip. Acestea aveam să vă spui despre înfăţişarea bărcilor din acest ţinut.

CXCV Ca îmbrăcăminte, babilonienii, poartă o tunică de in care le ajunge până la călcâi, peste aceasta îşi trag o altă tunică, de lână, şi pe urma se înfăşoară cu o mantie uşoară, albă la culoare. Încălţămintea care se poartă în partea locului seamănă cu embadele beoţiene[455 bis]. Părul şi-l poartă în plete, încins cu mitră, iar trupul şi-l ung în întregime cu miresme. Fiecare poartă cu sine un sigiliu şi un toiag lucrat de mână; în vârful fiecărui toiag se află un chip, fie măr, trandafir, crin, pajură sau orice alt semn, căci după datină nu le e îngăduit să poarte un toiag fără un anume semn[456]. Iată care le este găteala.

CXCVI La ei sunt statornicite următoarele rânduieli de viaţă. Cea mai înţeleaptă, după socotinţa mea, era una pe care am aflat că o au şi veneţii, un neam illyric[457]. *Î*n fiecare

sat, o dată pe an, se ţinea următoarea sărbătoare: câte fete erau de măritat, toate erau strânse la un loc şi, în jurul lor, se aşezau roată o mulţime de bărbaţi. Ridicându-le pe rând în picioare, un crainic le scotea în vânzare pe fiecare în parte; începutul se făcea cu cea mai frumoasă dintre toate, apoi, după ce fata era vândută la mezat pe bani buni, era strigată alta, care venea la rând, ca frumuseţe, după prima. Vânzarea se făcea în vederea căsătoriei. Tinerii babilonieni în vârstă de însurătoare, câţi erau bogaţi, întrecându-se unii pe alţii, îşi cumpărau la mezat cele mai frumoase fete; tinerii din popor, şi ei buni de însurat, care n-aveau ce face cu o înfăţişare frumoasă, luau fetele mai urâte, dar totodată şi ceva bani. Căci, de îndată ce isprăvea cu vânzarea celor frumoase, crainicul obişnuia să ridice pe cea mai slută, sau chiar pe una schiloadă – dacă era vreuna – şi-i striga numele, întrebând cine voia s-o ia de nevastă, oferind totodată şi cea mai mică sumă de bani – până când o dădea celui care primea s-o ia şi pentru banii aceia puţini. Banii proveneau din vânzarea frumoaselor, şi astfel cele frumoase le măritau pe cele slute şi pe cele schiloade. Nimănui nu-i era îngăduit sa-şi dea fata după cine vrea[458], dar nici sa ducă acasă fata cumpărată fără a-şi găsi pe cineva care să dea chezăşie pentru el; cumpărătorul trebuia să găsească mai intâi chezaşi c-o va lua de nevastă şi abia după aceea putea s-o ducă la el acasă; dacă cei doi nu se potriveau, legea zicea că banii să fie daţi îndărăt. În schimb, era îngăduit oricui să ia parte la târg, chiar dacă venea dintr-un alt sat.

Prin urmare, aceasta era cea mai înţeleaptă din rânduielile de odinioară ale babilonienilor, care însă nu mai dăinuie astăzi. De curând au născocit altceva, pentru ca fetele lor să nu îndure trai rău din partea bărbaţilor şi nici să nu fie înstrăinate în alte oraşe[459]; de când au căzut sub jugul robiei şi, asupriţi de vrăjmaş, şi-au prăpădit averea, tot omul din popor, ajuns la mare nevoie, îşi lasă fetele să se vândă pe bani.

CXCVII Iată acum o altă rânduială, a doua la rând în privinţa înţelepciunii ce-o dovedesc: pe bolnavi îi scot în piaţa

publică, căci pe la ei nu sunt medici[460]. Oamenii, tot trecând prin faţa bolnavului, îi dau sfaturi cu privire la boală, fie că au zăcut chiar ei de acelaşi rău ca şi bolnavul, fie că i-au văzut pe alţii suferind; apropiindu-se de bolnav, în afară de sfaturi, îl îndeamnă să facă ceea ce au făcut la rândul lor ca să scape de aceeaşi boală sau i-au văzut pe alţii că fac. Nu este iertat să treci tăcând din gură pe lângă un bolnav şi să nu-l întrebi de ce boală zace.

CXCVIII Leşurile le ung cu miere; încolo tânguirile şi bocetele de moarte sunt aproape la fel cu cele din Egipt.

Ori de câte ori un soţ babilonian s-a împreunat cu nevasta lui, se aşază lângă un vas in care ard mirodenii; nevasta, de cealaltă parte a vasului, face şi ea aceiaşi lucru. Când mijeşte de ziuă, se spală amândoi; căci, până nu s-au spălat, nu le este îngăduit să se atingă de vreun vas. Acelaşi obicei îl păzesc şi arabii.

CXCIX Dar cel mai ruşinos din obiceiurile câte le au babilonienii este acesta: fiecare femeie din ţinut are datoria, o dată în viaţa ei, să stea în templul Afroditei şi să se dea unui bărbat străin[461]. Multe din ele, mândre de averea lor, socotind înjositor să se amestece în gloată, aşteaptă în faţa templului în care acoperite cu coviltir; în urma lor se aflǎ o grămadă de slugi. Dar cele mai multe fac aşa: în număr mare, cu capul încins de un curmei de sfoară[462], se aşază pe jos în incinta sacră a templului Afroditei; unele vin, altele se duc. Printre femei se deschid în toate părţile cărări mărginite cu frânghii, pe unde trec într-una bărbaţii care aleg. Când o femeie s-a aşezat în acest loc, nu se mai poate întoarce acasă până ce vreunul dintre străini, zvârlindu-i bani în poală, nu se împreună cu ea în afara templului[463]. Atunci când îi azvârle banii, bărbatul trebuie sa rostească: „*Chem pentru tine pe zeiţa Mylitta*”. Asirienii numesc Mylitta pe Afrodita. Banii aruncaţi pot fi cât de puţini; bărbatul n-are de ce să se teamă că va fi respins; legea nu îngăduie acest lucru, căci banii devin sfinţiţi. Femeia urmează pe cel dintâi bărbat care i-a aruncat bani şi nu înlătură pe nimeni. După

ce s-a împreunat cu acel bărbat, dezlegată de orice îndatorire faţă de zeiţă, se întoarce acasă, şi din clipa aceea n-o mai poţi ademeni nici chiar de-ai acoperi-o cu aur[464]. Cele frumoase la faţă şi bine făcute se întorc repede acasă, dar cele slute aşteaptă mult şi bine, nefiind in stare să împlinească cerinţa legii; sunt unele care aşteaptă până şi trei, patru ani. În unele părţi din Cipru se află o rânduială asemănătoare cu aceasta.

CC Acestea sunt rânduielile de viaţă statornicite la babilonieni. Printre ei se află trei triburi care nu mănâncă nimic altceva decât peşte, pe care, după ce l-au prins, îl usucă la soare şi pe urmă îl pun în nişte piuliţe, îl pisează, apoi îl cern prin nişte pânză rară. Fiecare mănâncă peştele după plac, fie frământându-l într-un fel de cocă groasă, fie punându-l la cuptor ca pe o pâine.

CCI Când şi acest neam a fost supus de Cyrus, pe marele rege îl cuprinse dorinţa sâ-i aducă sub ascultarea sa şi pe massageţi. Neamul massageţilor se spune că este şi mare şi viteaz, locuind spre partea unde răsar zorile şi soarele, dincolo de fluviul Araxes, în faţa issedonilor[465]; unii mai spun că acest neam ar fi scit la obârşia lui.

CCII Araxes[466], după unii se zice că ar fi mai mare decât Istrul[467], după alţii, mai mic. De-a lungul său, după câte se spun, sunt presărate o sumedenie de insule care se apropie ca mărime de Lesbos; pe aceste insule, oamenii, care vara se hrănesc cu tot soiul de rădăcini dezgropate din pământ, îşi strâng deoparte grămezi de fructe coapte, culese din pomi, şi cu aceste fructe se hrănesc în timpul iernii. Se mai zice că ei ar fi descoperit şi un pom purtător de nişte fructe pe care – după ce se strâng laolaltă pe ginţi şi aprind un foc mare în jurul căruia se aşază – le aruncă în jar şi apoi se îmbată criţă de mireasma lor, aşa cum se îmbată elenii cu vin, însă numai trăgând pe nări mirosul răspândit din fructul, care arde aruncat pe jăratic; cu cât aruncă mai multe asemenea fructe, cu atât se îmbată mai tare, până când,

sculându-se în picioare, se apucă de dănţuit şi de cântat. Aşa se spune c-ar fi felul lor de trai.

Fluviul Araxes curge din ţinutul matienilor[468], de unde vine şi Gyndesul, cel care a fost despărţit de Cyrus în trei sute şaizeci de canale; Araxes se varsă prin patruzeci de guri, din care toate, afară de una singură, se pierd în mlaştini şi smârcuri, pe unde se zice că sălăşluiesc nişte oameni care mănâncă peşte crud, iar ca îmbrăcăminte folosesc pielea de focă. Una din gurile Araxesului dă însă fără nici o piedică în Marea Caspică.

CCIII Marea Caspică este de sine stătătoare, fără a mai da în cealaltă mare; căci marea brăzdată de corăbiile elene[469], ca şi cea de dincolo de coloanele lui Heracles, numită Atlantis[470], şi Marea Erythree[471] nu sunt de fapt decât una şi aceeaşi mare. În schimb, Caspica este o mare aparte[472] având o lungime de cincisprezece zile, dacă o străbaţi într-o corabie cu vâsle[473], iar ca lăţime, acolo unde e mai lată, opt zile. În ţinuturile care se întind la apus de coastele acestei mări, se răsfiră coama Caucazului, cel mai mare şi mai înalt dintre toţi munţii. În Caucaz trăiesc numeroase neamuri de tot soiul, cele mai multe hrănindu-se cu fructe şi rădăcini sălbatice. La aceste neamuri se spune că s-ar găsi nişte arbori ale căror frunze sunt aşa fel, încât, dacă localnicii le macină şi le amestecă cu apă, dobândesc vopsele cu care-şi zugrăvesc tot felul de chipuri pe haine; chipurile zugrăvite nu ies la spălat, ci se tocesc numai odată cu ţesătura hainei, ca şi cum ar fi fost şi ele de la început ţesute. Se mai spune că aceşti oameni se împreunează în văzul lumii, ca dobitoacele.

CCIV Prin urmare, spre apus, marea aceasta, numită Caspica, este străjuită de Caucaz; spre răsăritul zorilor şi soare-răsare se întinde cât vezi cu ochii o câmpie nesfârşită. Din această câmpie nemărginită, cea mai mare parte o stăpânesc massageţii, împotriva cărora avea de gând Cyrus să pornească.

Multe şi nenumărate pricini îl aţâţau şi-l împingeau la

acest război; mai îniâi, naşterea lui, credinţa ce-o avea ca este mai presus decât orice muritor; în al doilea rând, norocul care-i surâsese mereu în toate luptele ce le purtase; căci, într-adevăr, ori încotro şi-ar fi întors Cyrus armele, acelui neam îi era peste putinţă să scape.

CCV Pe vremea aceea, după moartea soţului ei, peste massageţi domnea o regină; Tomyris îi era numele. Cyrus trimise crainici s-o peţească, sub cuvânt că doreşte să-i fie soţie. Dar Tomyris, simţind numaidecât că Cyrus n-o dorea pe ea, ci domnia asupra massageţilor, nu-i îngădui să intre în ţară. Cyrus, după aceasta, când văzu că nu i se prinsese vicleşugul, înaintând spre Araxes, porni pe faţă război cu massageţii; el puse să se dureze poduri de legătură peste fluviu pentru trecerea oştilor[474], iar pe corăbiile care treceau de la un mal la celălalt ridică nişte turnuri de apărare.

CCVI Pe când Cyrus se îndeletnicea cu aceste pregătiri, Tomyris trimiţându-i un crainic, îi spuse aşa: „*O rege al mezilor, încetează cu cele ce ai început, căci nu poţi şti dacă, săvârşindu-le, vor fi spre binele tău. Oprindu-te, cârmuieşte mai departe peste ai tăi — şi rabdă ca şi noi să domnim peste supuşii ce-i avem sub stăpânire. Dar parcă văd că n-ai să vrei să dai ascultare sfaturilor noastre şi că ai să alegi orice, numai liniştea nu. Dacă ţii cu orice preţ să te măsori cu massageţii, ei bine, fie, lasă truda prin care te tot căzneşti să durezi poduri peste fluviu, şi pătrunde pe pământul nostru după ce ne vom fi depărtat de fluviu cale de trei zile. Sau, de crezi că e mai bine să ne primeşti pe noi la voi acasă, fă tu însuţi acelaşi lucru*”.

Auzind acestea, Cyrus chemă la el pe fruntaşii perşilor şi, după ce adună sfatul, supuse judecăţii lor faptele, sfătuindu-se cu ei ce trebuie să facă. Părerile tuturor se potriviră; fruntaşii dădeau sfaturi ca Tomyris şi oştirea ei să fie primită în ţinutul pers.

CCVII Atunci însă, Cresus din Lydia, care era de faţă, arătă partea slabă a acestei hotărâri şi înfăţişă cu totul altă părere

zicind[475]: „*O rege, ţi-am spus-o şi mai înainte*[476]*; deoarece Zeus m-a dăruit ţie, orice neajuns ar ameninţa casa ta, mă voi strădui, după puterile mele, să-l întorn din drum; nenorocirile prin care am trecut, aşa amare cum au fost, mi-au slujit totuşi de învăţătură. Dacă te crezi nemuritor şi crezi că porunceşti unor oşti tot nemuritoare, atunci nu mai are nici un rost să-ţi descopăr ce gândesc; dacă însă recunoşti că eşti doar un om, care domneşte tot peste oameni muritori, cugetă mai întâi că roata norocului din viaţa omenească, tot învârtindu-se, nu îngăduie ca mereu unii şi aceiaşi să se bucure de fericire. Prin urmare, cu privire la cele despre care este vorba, eu am o părere cu totul deosebită decât cei de faţă. Dacă vom primi ca duşmanul să intre în ţara noastră – iată care ar fi primejdia ce te paşte. O dată învins, se prăbuşeşte şi toată împărăţia ta; căci este de aşteptat că massageţii, învingători, n-o vor lua îndărăt la fugă, ci vor năvăli asupra pământurilor ce le stăpâneşti. De eşti învingător, victoria nu va avea atâta răsunet ca atunci când, trecând în ţara lor, i-ai birui pe massageţi şi i-ai pune pe fuga; părerii pe care o resping, mă voi mai împotrivi şi cu următorul temei: după ce vei fi învins pe oştenii care te vor înfrunta, vei avea putinţa să pătrunzi până în inima împărăţiei reginei Tomyris. În afară de cele spuse, aş mai adăuga că este lucru de ruşine şi de neîndurat ca Cyrus, fiu al lui Cambyses, să dea îndărăt în faţa unei femei şi să-i lase liberă înaintarea. Părerea mea este ca trebuie să trecem dincolo şi să înaintăm pe măsură ce massageţii vor da îndărăt, apoi, să se facă încercarea de a-i doborî, săvârşind cele ce vă învăţ eu acum. După câte am auzit, massageţii nu cunosc nimic din desfătările care-i bucură pe perşi şi habar n-au de bunurile care-ţi fac viaţa plăcută. Pentru astfel de oameni, tăiaţi fără cruţare cât de mulţi berbeci, gătiţi-le gustos carnea şi apoi întindeţi o masă de ospăţ în tabăra noastră; mai puneţi pe masă din belşug cratere cu vin curat şi tot felul de alte bunătăţi; după ce veţi face aceste toate, lăsaţi în urma voastră partea cea mai slabă a oştirii, iar restul oamenilor s-o ia îndărăt spre fluviu,*

de unde a venit. De nu mă înşel în socoteli, duşmanii, văzând atâtea bunătăţi, se vor năpusti asupra lor şi nouă nu ne mai rămâne altceva decât să ne arătăm vrednicia".

CCVIII Acestea au fost părerile care se ciocniră. Cyrus, înlăturând-o pe cea dintâi, a dat ascultare părerii lui Cresus, şi a trimis vorbă reginei Tomyris să se retragă, deoarece el urma să pornească împotriva ei trecând fluviul. Ea se retrase intr-adevăr, aşa cum făgăduise de la început. Cyrus îl lăsă pe Cresus în grija propriului său fiu, Cambyses, căruia hotărâse să-i treacă domnia, şi-l sfătui în fel şi chip pe Cambyses să-l cinstească şi să se poarte cât nu se poate mai bine cu Cresus, dacă cumva lupta împotriva massageţilor n-ar fi ieşit cu izbândâ; după aceste sfaturi, îi trimise pe amândoi în Persia, iar el trecu fluviul în fruntea oastei sale[477].

CCIX După ce trecu dincolo de Araxes, la venirea nopţii, Cyrus avu în somn, pe pământul massageţilor, următoarea vedenie: în vis, se făcea că-l vede pe cel dintâi născut al lui Hystaspes cu aripi crescute la umeri, dintre care una îşi arunca umbra peste Asia, iar cealaltă peste Europa. Hystaspes, fiu al lui Arsames din neamul Ahemenizilor, avea ca prim-născut pe Darius, atunci în vârstă de cel mult douăzeci de ani; Darius fusese lăsat în Persia, deoarece nu atinsese încă anii de oaste[478]. Când s-a trezit, Cyrus a fost pus pe gânduri de ce va să însemne visul. Cum i s-a părut că are o deosebită însemnătate, chemându-l pe Hystaspes şi luându-l singur deoparte, îi spuse: „*Hystaspes, fiul tău a fost dovedit că unelteşte împotriva mea şi a domniei mele[479]; cum n-am nici o umbră de îndoială asupra faptului, te voi lămuri şi pe tine. Zeii îmi poartă de grijă şi-mi arată mai dinainte primejdiile ce mă pândesc. În noaptea trecută, pe când dormeam, am văzut in vis pe cel mai mare dintre fiii tăi purtând aripi pe umeri, din care una adumbrea Asia, iar cealaltă Europa. După acest vis, nu mai e la mijloc nici o îndoială că unelteşte împotriva mea. Prin urmare, în ce te priveşte, ia-o îndărăt în Persia pe drumul cel mai scurt şi fă*

aşa ca – după ce voi fi supus ţinuturile astea şi mă voi fi întors acasă – să-imi poţi înfăţişa băiatul pentru a-l cerceta”.

CCX Cyrus rostea acestea fiind încredinţat câ Darius uneltea împotrivă-i. Zeii însă îi dădeau mai dinainte de ştire că el însuşi avea să-şi găsească sfârşitul pe meleagurile unde se afla[480], iar puterea lui regească urma să treacă la Darius. Hystaspes răspunse cu aceste cuvinte: „*O rege, ferească-ne zeii să se afle pe pământ vreun pers care să uneltească împotriva ta, iar dacă totuşi se află, facă-l să piară cât mai repede; tu eşti cel care-ai făcut din perşi oameni liberi, din sclavi ce erau; tu i-ai făcut să poruncească tuturor, în loc sa primească porunci de la alţii. Dacă o vedenie te vesteşte că fiul meu pune la cale să-ţi răstoarne domnia, îl încredinţez în mâinile tale să faci cu el ce vrei*”. După acest răspuns, Hystaspes, trecând îndărăt fluviul, luă drumul Persiei pentru a-şi păzi fiul sa nu facă vreun rău lui Cyrus.

CCXI Cyrus, în schimb, înaintă cale de o zi de la ţărmurile Araxesului şi făcu ceea ce-l sfătuise Cresus. După aceasta, împreună cu cea mai aleasă parte a oştirii sale, Cyrus coborî îndărăt spre Araxes, lăsând în urmă partea care nu era bună de nimic; năvălind asupra acestora cam o treime din oastea massageţilor, îi trecură prin sabie, deşi oamenii s-au apărat; massageţii, îndată ce zăriră masa întinsă, cum tocmai îşi doborâseră potrivnicii, se aşezară la ospăţ şi se puseră pe benchetuit; ghiftuiţi de mâncare şi băutură, nu trecu mult şi adormiră[481]. Perşii, întorcându-se, au ucis un mare număr dintre ei şi au prins de vii un număr şi mai mare, printre alţii şi pe fiul reginei Tomyris – care se afla în fruntea oştirii massagete – pe nume Spargapises.

CCXII Regina, înştiinţată de ce se petrecuse cu oştirea şi cu fiul ei, trimiţând un crainic la Cyrus, îi spuse următoarele: „*Cyrus, om nesăţios de sânge, nu te făli cu cele întâmplate – dacă, datorită rodului viţei de vie, care şi pe voi când beţi fără măsură vă înnebuneşte într-atâta încât vinul vi se*

coboară în picioare, iar spre gură urcă vorbe urâte – dacă, zic, printr-o astfel de otravă l-ai învins cu înşelăciune pe fiul meu, şi nu în lupta dreaptă! Acum nu fac decât să te sfătuiesc de bine, şi ascultă vorbele mele: dă-mi fiul îndărăt şi părăseşte nevătămat acest ţinut, măcar că ţi-ai bătut joc de a treia parte din oştirea massageţilor. De nu vei face cele ce-ţi spun, mă jur pe soare, stăpânul massageţilor, că te voi sătura eu de sânge, oricât de nesătul ai fi!"

CCXIV Cyrus, când primi înştiinţarea, n-o luă în seamă. Iar Spargapises, fiul reginei Tomyris, când se trezi din beţie şi-şi dădu seama de nenorocirea în care se afla, rugându-se de Cyrus să fie dezlegat din lanţuri, dobândi ceea ce-l rugase, dar de îndată ce se văzu dezlegat şi cu mâinile libere, îşi curmă firul vieţii.

CCXIV În acest fel se sfârşi Spargapises. Tomyris, când văzu că Cyrus nu-i dă ascultare, strângându-şi toate oştile câte le avea, porni la luptă împotriva lui Cyrus. Socot că această bătălie, din toate câte s-au dat vreodată între barbari, a fost cea mai sălbatică. După câte am aflat, iată cum s-a desfăşurat: la început, se spune că, păstrând oarecare depărtare între ei, au zvârlit unii în alţii cu săgeţi; apoi, când n-au mai avut nici o săgeată, s-au încăierat, dând năvală cu lăncile şi săbiile. Multă vreme s-au tot luptat ei aşa, fără ca vreunul să dea semne că slăbeşte în puteri; în cele din urmă, massageţii au biruit.

Cea mai mare parte din oastea lui Cyrus a fost nimicită pe acele locuri, iar Cyrus însuşi şi-a găsit acolo sfârşitul, după ce domnise douăzeci şi nouă de ani[482]. Tomyris, umplând un burduf cu sânge de om, puse să fie căutat leşul lui Cyrus printre mormanele de perşi morţi şi, când îl găsi, îi muie capul în burduf; ocărând mortul, îi vorbea aşa: „*Deşi sunt încă în viaţă şi te-am biruit în luptă, tu totuşi m-ai ucis, prinzându-mi fiul prin înşelăciune; acuma însă, precum te-am ameninţat, mi-a venit mie rândul să te satur de sânge!*" Din nenumăratele povestiri despre moartea lui Cyrus, am ales-o pe cea oare mi s-a părut cea mai vrednică

de crezare[483].

CCXV Massageţii se îmbracă ca sciţii[484] şi duc un fel de viaţă asemănător; ei se luptă atât călare, cât şi pe jos (căci sunt meşteri în amândouă felurile de luptă), sunt buni arcaşi, buni aruncători cu suliţa şi poartă de obicei sagaris[485]. Ei folosesc numai aurul şi arama. Pentru vârfurile de suliţe, de săgeţi şi sagaris, întrebuinţează numai arama; chivărele, cingătorile şi pieptarele şi le împodobesc cu aur. Iar în ce priveşte caii, şi lor le apără pieptul cu platoşe de aramă, iar frâul, zăbala şi căpăstrul le înfrumuseţează cu aur; nu întrebuinţează niciodată fierul şi argintul. De altfel, în ţara lor nu se găseşte nici urmă de fier sau argint, pe când aurul şi arama se află din belşug.

CCXVI Iată care sunt obiceiurile lor. Fiecare ia de nevastă o singură femeie, dar trăiesc totuşi cu toate, după plac; acest obicei pe care elenii spun că-l au sciţii, nu-l aflăm la sciţi, ci la massageţi. Când un massaget pofteşte o femeie, îşi anină tolba cu săgeţi de căruţa ei[486], şi se împreună cu ea fără sfială şi fără teamă. La ei, hotarul vieţii nu e mai dinainte hotărât; când cineva ajunge foarte bătrân, se adună toate rudele şi-l jertfesc, jertfind o dată cu el şi vite; carnea o pun la fiert şi apoi se ospătează. Acest sfârşit îl privesc ca pe cel mai fericit; dacă cineva moare de boală, nu-l mănâncă, ci-l îngroapă, plângându-l pentru nenorocirea că n-a apucat să fie jertfit. De însămânţat nu însămânţează nimic, ci trăiesc din tăierea vitelor şi prinsul peştelui, pe care-l au din belşug în apele Araxesuiui; sunt mari băutori de lapte. Dintre zei se închină numai soarelui, căruia îi jertfesc cai. Temeiul care-i face să aducă această jertfă este următorul: celui mai iute dintre toţi zeii îi sacrifică pe cea mai ageră dintre toate vieţuitoarele.

CARTEA A II-A

E U T E R P E

NOTIŢĂ ISTORICĂ

F. VANŢ

Pe coasta de miazănoapte a Africii, pustie de altfel, în partea răsăriteană a deşertului nord-african, în urma revărsărilor Nilului a apărut una din cele mai mănoase ţări ale lumii antice, Egiptul, numit pe drept cuvânt de Herodot „darul fluviului*”[1].*

De timpuriu, pământul udat de Nil a atras luarea aminte a oamenilor, a stârnit interesul şi adesea lăcomia statelor mai puternice.

În preajma războaielor medice, un imperiu de temut ameninţa Egiptul. În tendinţa sa nestăvilită de a cuceri lumea cunoscută pe atunci, marele imperiu persan — cu care urma să-şi măsoare puterile mica Elladă — s-a năpustit şi asupra ţării scăldate de apele Nilului, aducând-o sub jugul stăpânirii sale.

„Cambyses, fiul lui Cyrus şi al Cassandanei – *zice Herodot*[2] – porni cu oaste împotriva Egiptului*”. Prin această propoziţie, povestitorul războaielor medice integrează cartea a II-a în cuprinsul* Istoriilor *sale. Această carte, dăruită ulterior cu numele muzei Euterpe, este închinată în întregime Egiptului. Larga digresiune constituită de cartea a II-a* – παρενθήκη – *este justificată, după afirmaţia autorului, prin faptul că Egiptul* „are cele mai multe minunăţii de admirat decât orice altă ţară, şi ne înfăţişează lucruri mai presus de puterea cuvântului, faţă de oricare altă parte a lumii*”[3].*

În compoziţia cărţii se disting două părţi. Prima parte (capitolele II–XCVIII) cuprinde date geografice şi descrierea obiceiurilor egiptene, având ca fir călăuzitor interesul pentru curiozităţile de tot soiul întâlnite în această ţară la fiecare pas. Curioase sunt fenomenele naturii, fauna şi flora Egiptului, iar obiceiurile oamenilor de aici, care se socot

---

[1] Cartea a II-a, cap. V: *δώρον τού ποταμού*.

[2] *Ibidem*, cap. II; vezi şi nota 4 la această carte.

[3] *Ibidem*, cap. II

printre cei mai vechi de pe pământ[4] *, te umplu de uimire, istoriseşte Herodot.*

Partea a II-a (capitolele XCIX–CLXXXII) cuprinde istoria Egiptului, pentru întocmirea căreia Herodot şi-a propus ca orientare cronologică dinastiilor egiptene. Datorită mijloacelor insuficiente de informare, în special neputinţa utilizării izvoarelor scrise locale, istoria Egiptului, aşa cum apare, la „părintele istoriei”, constituie o atractivă versiune populară a istoriei egiptene, fără prea mare fundament ştiinţific. Pentru a înţelege faptele povestite de Herodot şi pentru fixarea în timp a evenimentelor pomenite, sunt necesare câteva lămuriri.

Revărsarea Nilului şi aluviunile rămase după retragerea apelor au făcut, din solul Egiptului un pământ extrem de roditor, care a favorizat dezvoltarea timpurie a agriculturii, primul şi cel mai important izvor de bogăţii din această ţară. Planta papirus, care creştea în cantitate mare, a oferit material de scris – papirusul, iar cultivarea inului a dezvoltat devreme meşteşugul ţesutului. Vasele de vin găsite în morminte constituie o mărturie grăitoare a cultivării viţei de vie; s-au descoperit vase de lut arse, din epoci depărtate, vase de aramă şi de faianţă egipteană, care dovedesc o oarecare perfecţionare în arta olăritului. Desenele de pe vase, reprezentând animale (ca boi, măgari, berbeci cu coarne ramificate, capre şi altele) vorbesc despre creşterea animalelor. Munţii Egiptului au oferit numeroase cariere de piatră pentru construcţii, precum şi diferite metale, în special arama, care au fost folosite pentru făurirea uneltelor, Mormintele au dat la iveală unelte din epoca de bronz, ca: ferăstraie, cuţite, dălţi, tesle, sape, sule, ace etc.

Numeroasele unelte folosite în slujba omului au ridicat productivitatea muncii, dând mai mare belşug de bunuri; acest lucru a făcut posibilă concentrarea mijloacelor de producţie in mâinile unei minorităţi şi aservirea marii mase a populaţiei de către această minoritate. Date fiind condiţiile favorabile pentru producerea bunurilor necesare traiului, în

[4] *Ibidem*, cap. II–IV.

Egipt, procesul de diferenţiere în clase şi, o dată cu el, apariţia statului, a început mai devreme decât în alte părţi ale lumii.

În procesul de formare a statului egiptean, au apărut la început mai multe organizaţii prestatale, independente şi chiar vrăjmaşe între ele, numite de istoricii antici greci nome*. Cu timpul, din nevoia de apărare împotriva triburilor străine atrase de bogăţiile Egiptului, şi mai ales pentru dominarea masei aservite, precum şi din necesitatea creării unui sistem unitar de irigaţie pentru întreaga ţară, aceste organizaţii politice prestatele s-au unificat, formând două state, Egiptul, de Jos, pe cursul inferior al Nilului, şi Egiptul de Sus, pe cursul superior. Veacuri de-a rândul, între aceste două state s-au dat lupte îndârjite pentru dominaţie. În cele din urmă, Egiptul del Sus a supus Egiptul de Jos, creându-se astfel un singur stat unitar în mileniul al IV-lea î.e.n. (3500–3200 î.e.n.).*

Din lipsa unor date cronologice sigure, istoria Egiptului se determină după dinastii. Istoricul Manethon, care a trăit în secolul al III-lea î.e.n., autorul unei istorii a Egiptului în limba greacă, vorbeşte de treizeci de dinastii de faraoni. În mod obişnuit, istoriografia modernă împarte istoria Egiptului în istoria Regatului Timpuriu, a Regatului Vechi, a Regatului Mijlociu şi a Regatului Nou.

Conform tradiţiei antice egiptene, primul rege care ar fi unificat întreg Egiptul şi a pus bazele primei dinastii centralizate şi ale instituţiilor regale, a fost Menes[1]. Primul rege din timpul căruia apar inscripţii cu denumirea anilor este Horus-Luptătorul, probabil acelaşi cu Menes. După Manethon, primele două dinastii erau originare din oraşul Thinis[2], din Egiptul de Sus. În timpul dinastiilor thinite, care au domnit în mileniul al IV-lea şi începutul mileniului al III-lea î.e.n., regele atotputernic întrupa, în concepţia egiptenilor antici, divinitatea pe pământ; el poruncea forţelor naturii, împiedica bolile, ocrotea poporul. În general, în perioada

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCIX.

[2] Lângă Abydos.

Regatului Timpuriu, regii din Egiptul de Sus se intitulau Horus, după divinitatea pe care o adorau. În timpul dinastiei a II-a, unul din regi îşi ia numele zeului Seth, duşmanul lui Horus, venerat în Egiptul de Jos, iar un altul şi numele lui Horus şi al lui Setb, ceea ce oglindeşte anumita schimbări survenite în relaţiile dintre cele două state, ajungându-se la unificarea lor într-un singur stat şi cu un singur monarh.

Divinizarea regilor servea clasei dominante pentru consolidarea orânduirii existente, şi a îmbrăcat în aureola divinităţii puterea exploatatorilor[1]*.*

În mileniul al III-lea, în locul dominaţiei absolute a regilor de drept divin, a luat fiinţă o puternică organizaţie politică cu capitala la Memfis[2]*, cunoscută în istorie sub denumirea de Regatul Vechi*[3] *sau Vechiul Imperiu Memfit (între anii 3000–2400 î.e.n.). În cursul existenţei acestui imperiu, drepturile nelimitate ale monarhilor sunt ştirbite treptat de marii demnitari şi de preoţi, iar relaţiile sociale şi vechile instituţii sunt clătinate din temelii de revoltele populare. După Manethon, Regatul Vechi cuprinde dinastiile III–VIII, iar după istoricii moderni, în acest, regat se disting trei perioade. În prima, domnesc dinastiile III–IV, în care monarhia absolută se desfăşoară încă din plin, faraonul întruchipând pe Horus-Râ pe pământ. Faraonii acestei perioade au început expediţii pentru cucerirea unor regiuni de o mare importanţă economică; ei au ocupat peninsula Sinai, bogată în zăcăminte de aramă, şi Nubia, pentru minele ei de aur. Din asemenea expediţii, faraonii se întorceau cu numeroase turme de vite şi cu prizonieri pe care-i transformau apoi în robi, întărind astfel orânduirea sclavagistă în Egipt. Din aceste dinastii fac parte faraonii în timpul cărora s-au construit marile piramide, Hufu (în greacă Keops), Hafra (Kephren) şi Menkaura (Mykerinos), pomeniţi de Herodot în capitolele CXXIV–CXXXIII ale cărţii a II-a. Pentru înălţarea acestor piramide, care mai pot fi văzute şi azi la Gizeh, lângă Cairo, s-au folosit blocuri enorme de*

---

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 137 şi urm.

[2] Pe locul oraşului Cairo de azi.

[3] Vezi *Istoria universală*, vol. I, pp. 151 şi urm.

piatră, care au fost cărate şi ridicate de mii şi mii de sclavi şi oameni liberi sărăciţi, exploataţi până la sânge.

Perioada a doua, cuprinzând dinastiile V–VI, se caracterizează prin creşterea autorităţii preoţilor şi a nomarhilor, (conducătorii nomelor), în dauna autorităţii faraonului. Faraoni vestiţi din această perioadă au fost Pepi I, Nerenrâ (probabil acelaşi cu Moeris[1]) şt Pepi al II-lea. În aceasta perioadă, „gospodăria regala" sau „casa regelui" se opunea „casei personale" a marilor demnitari şi „averii zeului", de care beneficiau marii preoţi. Marii latifundiari şi preoţii ocupau totodată funcţii importante la curte şi în stat. În afară de ei, marea masă a populaţiei libere stapânea pământurile în obşte; oamenii din obşte, exploataţi de demnitari şi de rege, trăiau în mizerie; înrobirea populaţiei de rând era un fenomen obişnuit în acea vreme. Desenele din morminte, precum şi documentele scrise, vorbesc de sclavii indigeni şi străini, în special etiopieni, şi de numeroşi oameni care munceau pe latifundiile regelui, ale demnitarilor sau ale templelor[2]. Agricultura s-a dezvoltat faţă de epocile anterioare, reţeaua de irigaţie s-a înteţit, iar uneltele s-au perfecţionat, făurindu-se, pe lângă cele vechi, pluguri trase de boi, seceri, sape cu tăiş din silex etc. Se cunoaşte în această perioadă o mare diviziune a muncii: pe pereţii mormintelor sunt înfăţişaţi agricultori, grădinari, păstori, vânători, crescători de păsări, pescari, arămari, aurari, ceramişti, cioplitori în piatră, ţesători, tâmplari, dulgheri şi alţii, care lucraseră pentru demnitarii îngropaţi în acele morminte. Muncile se făceau în „detaşamente" sub ameninţarea biciului. Tot în această vreme s-a intensificat schimbul în natură.

A treia perioadă, cuprinzând dinastiile a VII-a şi a VIII-a, se caracterizează prin revoltele populare ce au avut loc împotriva instituţiilor de stat sclavagiste şi a prerogativelor regale, sfârşitul conducerii regale, care se considera de „drept divin" şi îngrădirea prin legi a prerogativelor regale.

---

[1] Herodot, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. CI.

[2] Vezi *Istoria universală,* vol. I, pp. 155 şi urm.

Nomarhii, reuşind să se elibereze de sub autoritatea faraonului, se transformă într-o nobilime ereditară, transmiţând prin moştenire fiilor lor nomele, averile, rangurile şi funcţiile. Lupta de clasă dusă de cei asupriţi împotriva exploatatorilor a zguduit din temelii Regatul Vechi. Răscoalele interne şt migraţia indo-europenilor au dus la dezmembrarea Regatului Vechi. Din pricina invaziei străinilor, curtea regală şi-a mutat reşedinţa, de la Memfis, în partea mijlocie a Egiptului, la Heracleopolis, iar mai târziu, la Teba.

Epoca ce ţine de la sfârşitul mileniului al III-lea, până prin 1600 î.e.n şi cuprinde, după Manethon, dinastiile IX–XII, poartă denumirea de Regatul Mijlociu[1], *caracterizat prin fărâmiţarea Egiptului în regiuni pe jumătate independente. Sub dinastiile a IX-a şi a X-a, heracleopolitane, are loc o puternică creştere a puterii nomarhilor, care şi-au întărit poziţiile, sprijiniţi, se pare, de mase mai largi ale populaţiei libere. Faraonul este acum* primus inter pares, *iar guvernatorii districtelor, în special nomarbii din Egiptul de Sus, devin un fel de vice-regi, care deţin conducerea armatei, a treburilor judecătoreşti şi religioase. Dezmembrarea Egiptului în nome, prin care s-a vădit slăbirea autorităţii faraonului, a dus la ascuţirea luptei de clasă. Pentru înăbuşirea tulburărilor şi pentru restabilirea conducerii unitare a reţelei de irigaţie, care pricinuise în timpul dezmembrării mari prejudicii economiei, s-a simţit nevoia reunificării Egiptului, care s-a realizat sub dinastiile a X-a şi a XI-a tebane, prin supremaţia Egiptului de Sus, cu capitala la Teba. Faraonii din aceste dinastii, sub presiunea nomarhilor şi a maselor, inaugurează un regim politic supus legilor; poporul, deşi încă asuprit, are totuşi acum dreptul de a participa la riturile religioase, ceea ce constituia o condiţie a obţinerii unor drepturi civile şi politice. Mulţi din faraonii acestor dinastii se pun sub protecţia zeului Amon şi a zeiţei Sen, de unde şi numele faraonilor, Amenemhet, — „Amon este înainte”, Senusret – „Sen puternică”, ultimul numit de*

---

[1] Vezi *Istoria universală,* vol. I, pp. 261 şi urm.

Herodot Sesostris[1]*. De la ei au rămas vestite construcţii ca labirintul şi îndiguirea lacului Moeris, atribuite de Herodot, in mod greşit, dodecarhiei*[2]*. Realizările măreţe ale regimului „legal" au creat un Sesostris legendar, intruchipând un mare cuceritor, pe seama căruia versiunea populară, urmată de Herodot*[3]*, a pus isprăvi săvârşite de mai mulţi faraoni.*

Caracteristic epocii Regatului Mijlociu este dezvoltarea tot mai intensă a sclavagismului. Robii care munceau pe latifundiile faraonului, ale marilor demnitari şi ale templelor, proveneau din populaţia ruinată şi săracă, dar mai ales din prizonierii aduşi cu ocazia expediţiilor din Nubia, peninsula Sinai şi Syria. Ei erau supuşi la o cruntă exploatare, ceea ce a dus la adâncirea contradicţiilor de clasă. Un papirus, numit Învăţătura lui Ipuver*, vorbeşte despre o răscoală de mari proporţii, de prin 1750 î.e.n., a păturilor de jos împotriva exploatatorilor; răsculaţii au alungat pe bogaţi din palate, au aruncat pe cimp mumiile faraonilor, au ocupat templele şi au împiedicat aducerea jertfelor.*

De răscoala sărăcimii libere şi a sclavilor, care au subminat statul egiptean, s-au folosit triburile asiatice care roiau în acea vreme la graniţele nord-estice ale Egiptului şi care s-au înfiltrat pe nesimţite în Deltă; aceste triburi sunt cunoscute sub numele de hicsoşi.

De la sfârşitul dinastiei a XII-a, până la începutul dinastiei a XVIII-a (secolele XVIII–XVI î.e.n.), unele izvoare nu mai pomenesc nici un nume de faraon, în schimb altele dau foarte multe nume, ceea ce înseamnă că, în acest interval, au existat uzurpatori locali, nomarhi, care au domnit concomitent. Pe la sfârşitul veacului al XIII-lea î.e.n., hicsoşii au cucerit aproape întreg Egiptul, cu excepţia Tebei şi încă a câtorva nome, ajungând la conducerea statului. Dinastiile XV–XVII sunt reprezentate de hicsoţi, cu reşedinţa la Avaris, în estul Deltei, creând o situaţie de semidependenţă micilor monarhi locali care domneau concomitent.

---

[1] Cartea a II-a, cap. CII–CX.

[2] *Ibidem,* cap. CXLVIII–CXLIX.

[3] *Ibidem,* cap. CII–CX

Invazia hicsoşilor reprezintă sfârşitul epocii Regatului Mijlociu.

Ultima perioadă din istoria Egiptului, denumită Regatul Nou[1]*, începe o dată cu izgonirea hicsoşilor (secolul al XVI-lea î.e.n.) şi ţine aproximativ o mie de ani (până în 525 î.e.n.), înglobând epoca noului imperiu teban (din secolul al XVI-lea până în secolul al XII-lea î.e.n.) şi epoca renaşterii saite (secolele XI–VI î.e.n.), care cuprind dinastiile XVIII–XXX.*

Hicsoşii au stăpânit Egiptul un secol şi jumătate (1729–1580 î.e.n.), exploatând crunt populaţia egipteană. Egiptenii, sub conducerea faraonului din Teba, care-şi păstrase independenţa, prin lupte îndârjite reuşesc în cele din urmă să-i alunge pe hicsoşi, restabilind independenţa şi totodată unitatea ţării, sub conducerea centralizată a faraonului teban.

Epoca noului imperiu teban se caracterizează prin numeroase războaie de expansiune pentru anexarea regiunilor învecinate ale Asiei de vest. Astfel, pe timpul faraonului Tutmes al III-lea (1525–1491 î.e.n.) a fost alipită Egiptului întreaga Syrie, până la hotarele Asiei Mici, şi până la cursul superior al Eufratului, în felul acesta, prestigiul şi influenţa Egiptului au crescut considerabil în faţa celorlalte state, ca Asiria, Babilon, hittiţii care trimiteau daruri, unele chiar tribut, faraonilor egipteni. Pe timpul dinastiilor a XIX-a şi a XX-a, faraoni vestiţi, ca Ramses al II-lea şi Ramses al III-lea (despre care vorbeşte Herodot sub numele de Rampsinitos[2]*), ridică Egiptul la o putere şi înflorire politică neatinsă până atunci. Dar numeroasele războaie de cucerire au secătuit în cele din urmă resursele interne, împingând într-o neagră mizerie marea masă a populaţiei, asupra căreia cădea întreaga povară a campaniilor. De aceea, sub dinastiile următoare, XXI–XXV, Egiptul slăbeşte din nou, în favoarea unei alte puteri de temut din Asia, anume a hittiţilor; prin tratatul de pace dintre egipteni şi hittiţi, încheiat în 1296 î.e.n., Egiptul pierde, în favoarea acestora*

---

[1] Vezi *Istoria universală,* vol. I, pp. 323 şi urm.

[2] Cartea a II-a, cap. CXXI

din urmă, o parte din stăpânirea sa în Asia de vest. În cursul secolelor al XIII-lea şi al XII-lea î.e.n., Egiptul îşi pierde treptat renumele de mare putere, din pricina răscoalelor din Syria şi chiar din Egipt, precum şi datorită atacurilor triburilor libyene de la vest şi ale insularilor din Marea Egee. Astfel, în cursul secolului al XI-lea î.e.n., Egiptul este din nou împărţit în trei: Delta, cu faraonii din Bubastis şi Thanis, Egiptul Mijlociu, cu capitala la Heracleopolis, şi Egiptul de Sus, condus de preoţii lui Amon-Râ din Teba şi de regii etiopieni, reduşi de Herodot, în mod greşit, la unul singur, care purta numele de Sabacos[1]. Pe la mijlocul secolului al X-lea (945 î.e.n.), sub dinastia a XXII-a, Egiptul de Jos cade temporar sub stăpânirea libyenilor. Pe la sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n., un rege etiopian a cucerit întreg Egiptul, cu excepţia Deltei, stăpânită în acea vreme de un faraon din Thanis. În secolul al VII-lea î.e.n., se înteţesc atacurile asiriene împotriva Egiptului, iar în anul 663 î.e.n., Egiptul este anexat temporar la imperiul asirian. O dată cu acest an începe dinastia a XXVI-a saită, având capitala la Sais. Faraonii dinastiei a XXVI-a, întemeiată de Psammetihos I, fiul lui Nechao, au eliberat Egiptul de sub stăpânirea etiopiană. Urcarea, lui Psammetihos pe tron s-a făcut în detrimentul dodecarhiei pomenite de Herodot in cartea a II-a, capitolul CXLVII. Acest faraon a dus lupte cu asirienii, asediind şi cucerind Aşdodul (Azotos[2]), în alianţă cu Gyges, regele Lydiei. Această victorie a consfinţit prăbuşirea stăpânirii asiriene în Egipt şi a favorizat restabilirea unităţii întregii ţări.

Din dinastia saită fac parte faraonii Nechao al II-lea (Necos[3]) care a organizat o călătorie în jurul Africii, Psammetihos al II-lea (probabil acelaşi cu Psammis[4]), Uhaibrâ (Apries[5]) şi Ahmes (Amasis[6]) Aceşti faraoni, departe de a se considera de origine divină, provin, în parte, din

---

[1] *Ibidem*, cap. CXXXVII–CXXXIX.
[2] Cartea a II-a, cap. CLVII.
[3] *Ibidem,* cap. CLVIII–CLIX.
[4] *Ibidem,* cap. CLX.
[5] *Ibidem,* CLXI şi urm.
[6] *Ibidem,* cap. CLXII şi urm.

păturile de jos ale populaţiei libere, cum este, de pildă, Ahmes (Amasis[1])

Dinastia saită, purtând numeroase războaie, a ridicat pentru un timp prestigiul Egiptului în faţa celorlalte state antice; cuceririle egiptene au atins din nou malurile Eufratului. Sub această dinastie, grecii au pătruns pentru prima oară în Egipt; pentru serviciile de arme aduse de piraţii ionieni şi carieni, faraonii le-au dăruit in schimb pâmânt de locuit de-a lungul braţului Pelusiac al Nilului, terenuri cunoscute până târziu cu numele de „Lagăre[2]" Dar înflorirea Egiptului este de scurtă durată. O nouă putere îi ameninţă independenţa: marele imperiu persan, care în anul 525 î.e.n. pune stăpânire pe Egipt, eveniment cu care începe Herodot[3] digresiunea asupra acestei ţări şi cu care se încheie istoria antică a Egiptului, aşa cum este relatată de el.

Epoca Regatului Nou se caracterizează, pe plan economic, printr-o creştere uriaşă a forţelor de producţie. Arama, apoi bronzul sunt înlocuite treptat cu fierul, din care se făureau unelte mai rezistente şi mai tăioase, ca topoare, dălţi, sape, răzuitoare, arme şi altele, care au ridicat mult productivitatea muncii. În această epocă, pe lângă dezvoltarea continuă a agriculturii, cunosc o mare înflorire meşteşugurile, ca topirea fierului şi confecţionarea uneltelor de fier, ţesutul, prelucrarea faianţei şi a sticlei. tâmplăria, prelucrarea pieilor, diversele construcţii etc. Bogăţia produselor de tot felul dezvoltă schimbul de produse cu alte ţări, în special cu Ciprul, cu Asia Mică şi cu Mesopotamia. Egiptenii importau în special materii prime, aramă din Cipru, fier din Asia Mică, dar şi obiecte de preţ, veşminte şi uleiuri, din Mesopotamia. Exporturile egiptene, constând mai ales din stofe de in şi piei brodate, statui de metale preţioase şi sticlărie erau cunoscute pe toate pieţele lumii antice. Începând din secolul al X-lea î.e.n., mărfurile se plăteau exclusiv cu anumite monede de argint.

---

[1] *Ibidem*, cap. CLXXII–CLXXIV.
[2] *Ibidem,* cap. CLIV.
[3] *Ibidem,* cap. II.

În urma dezvoltării economiei, stratificarea socială s-a intensificat; preoţii, marii demnitari, precum şi marii proprietari de ateliere concentrează în mâinile lor tot mai multe domenii şi mijloace de producţie, în dauna obştii săteşti, care cunoaşte în această epocă un puternic proces de dezmembrare. Caracteristic pentru epoca Regatului Nou este şi transformarea preoţimii şi a militarilor în caste ereditare închise, ceea ce oglindeşte tendinţa, claselor exploatatoare de a-şi întări poziţiile. Lupta de clasă se manifestă printr-o serie de răscoale, despre care vorbesc documentele antice, dar care sunt înăbuşite sângeros de aparatul de stat al exploatatorilor.

În complexitatea acestor fapte şi în succesiunea numeroaselor dinastii pe care le oferă istoria Egiptului, orientarea este dificilă şi pentru un cercetător modern, cu mijloacele ştiinţifice de care dispune. Nu e de mirare deci să găsim la Herodot – cu toate intenţiile sale bune de a prezenta cronologic faptele – inversări de epoci; de pildă, Moeris din dinastia a VI-a, Sesostris din dinastia a XII-a, Rampsinitos din dinastia a XIX-a, preced lui Keops, Kephren şi Mykerinos, care aparţin dinastiilor a III-a şi a IV-a. De asemenea, la Herodot apar nume de faraoni neatestate în documente, ca Anysis şi Sethos[1], sau nume ca Pheron[2] şi Proteus[3], care nu desemnează anumite persoane, ci constituie doar denumiri populare pentru titlul de rege.

Practica producerii bunurilor necesare traiului i-a dus pe egipteni de timpuriu la anumite generalizări cu caracter ştiinţific. Măsurarea pământului şi construirea reţelei de irigaţie, precum, şi ridicarea piramidelor au dus la dezvoltarea geometriei şi a mecanicii. Calculele numeroase necesare în diversele construcţii, cât şi în administrarea averilor regelui şi a demnitarilor, au dezvoltat matematicile; egiptenii cunoşteau sistemul zecimal. Practica creşterii animalelor, precum şi navigaţia, i-a făcut să observe mişcarea astrelor, reuşind să alcătuiască o hartă a cerului şi

---

[1] Cartea a II-a, cap. CXXXVII şi CXLI.

[2] *Ibidem,* cap. CXI.

[3] *Ibidem,* cap. CXII si urm.

să stabilească unul dintre cele mai vechi sisteme calendaristice (încă din anul 4241 î.e.n.). Prelucrarea metalelor şi făurirea uneltelor i-au făcut pe egipteni să cunoască proprietăţile fizice şi chimice ale materiei. Cunoscând de timpuriu scrisul, hieroglifele egiptene fiind printre cele mai vechi sisteme de scriere, ei au reuşit să dezvolte o cultură proprie, în care predomină caracterul religios şi popular. S-au dezvoltat în special artele plastice. Că orice popor antic, egiptenii adorau forţele naturii, soarele, apele şi animalele, ridieându-te temple şi aducându-le jertfe. Credinţa în nemurirea sufletului a creat la egipteni meşteşugul neîntrecut de a prepara mumiile, precum şi construcţiile funerare măreţe, ca piramidele şi labirintul. Despre toate aceste „minuni” ale Egiptului, Herodot vorbeşte plin de entuziasm, ca unul care s-a minunat la faţa locului de ceea ce a putut să creeze geniul uman.

Tot în legătură cu istoria Egiptului, necesită anumite lămuriri denumirile regilor.

Faptul că numele faraonilor apar la Herodot cu unele diferenţe fonetice faţă de felul în care ele au fost interpretate şi transcrise din hieroglife de ştiinţa modernă nu prezintă nimic neobişnuit. Pe de o parte, Herodot a scris numele regilor aşa cum le-a auzit de la egipteni, încercând să le adapteze fonetismului şi flexiunii greceşti – fapt obişnuit, de altfel, în toate timpurile şi la toate popoarele –, pe de altă parte, hieroglifele nu notează decât consoanele, lectura vocalelor este convenţională şi a fost stabilită arbitrar de învăţaţii moderni.

*Credem că e necesară încă o scurtă lămurire în legătură cu sursele de informare ale lui Herodot pentru cartea a II-a. Izvoarele de informaţie pentru ţara Egiptului sunt foarte variate; Herodot a avut la dispoziţie opera unor scriitori anteriori lui şi a făcut el însuşi o călătorie în Egipt, de unde a cules date ca martor ocular (*αύτόπτης*) sau din auzite (*άκοή*), după informaţiile localnicilor.*

Cea mai preţioasă lucrare utilizată de Herodot este Periegesis *a lui Hecataios din Milet. Logograful milesian a*

vizitat Egiptul înaintea lui Herodot şi a descris multe din fenomenele caracteristice acestei ţări. Cu toate acestea, Herodot nu-l menţionează decât o singură dată[1]*, şi atunci pentru a lua în derâdere pretenţia acestuia de -a avea pe un zeu de strămoş. Este sigur însă că Herodot s-a servit de opera lui Hecataios. Afirmaţia că Egiptul este un dar al Nilului*[2] *îi aparţine lui Hecataios; părerea că Egiptul propriu-zis se reduce la Deltă este tot a lui Hecataios şi tot pe el îl critică Herodot sub numele general de ionieni*[3]*; când combate pe cei care pretind că Nilul izvorăşte din ocean, ceea ce ar explica revărsarea fluviului, la Hecataios face aluzie*[4]*; de asemenea, intenţia lui Herodot de a-l face pe Hecataios ridicol, scriind că el personal n-a văzut insula Hemmis nici plutind, nici mişcându-se*[5]*, este vizibilă.*

Nu-i mai puţin adevărat că Herodot preia pasaje întregi de la logograful din Milet, fără a face vreo menţiune critică; aşa este, de pildă, pasajul în care Herodot fixează oraşul Patumos în Arabia[6]*, când, de fapt, acest oraş se află pe braţul răsăritean al Nilului. Pentru Hecataios, care reducea Egiptul numai la Deltă, Patumos cădea în afara Egiptului, dar această localizare nu se mai potrivea la Herodot, care considera Egipt întreg pământul udat de Nil*[7]*.*

Herodot, de altfel ca şi alţi scriitori antici, a ţintit mai degrabă să nu i se aducă învinuirea de a fi fost incomplet, decât aceea de a fi împrumutat unde date de la alţii.

*Cele mai multe informaţii au fost însă culese de Herodot în timpul călătoriei sale în Egipt. După propria-i mărturisire, istoricul a vizitat Egiptul până la Elefantina: „...*mergând să văd cu ochii mei până la Elefantina, iar de aci mai departe, mi-am alcătuit uneori povestirea din auzite[8] *”.*

---

[1] Cartea, a II-a, cap. CXLIII.
[2] *Ibidem,* cap. V.
[3] *Ibidem,* cap. XV–XVI.
[4] *Ibidem,* cap. XXI, XXIII.
[5] *Ibidem,* cap. CLVI
[6] *Ibidem,* cap. CLVIII.
[7] *Ibidem,* cap. XVIII.
[8] *Ibidem,* cap. XXIX.

Cei care pun la îndoială călătoria lui Herodot în Egipt se sprijină, în argumentare, pe numeroasele erori ce apar până şi în materialul cules — după câte afirmă — la faţa locului.

Dar pricina inexactităţilor nu trebuie pusă pe seama relei-credinţe a istoricului; el spune adevărul când susţine că a văzut Delta, Naucratis, Sais, Bubastis, Memfis, Heliopolis, că a ajuns la piramide şi la sfinx, că a intrat în labirint şi a stat pe malurile lacului Moeris. Adeseori însă împrejurările au putut să-i lase impresii eronate despre unele lucruri. Astfel, pentru că a vizitat labirintul şi lacul Moeris in perioada revărsării Nilului, a rămas încredinţat că in mijlocul lacului se află două piramide[1]*, când, în realitate, monumentele văzute de Herodot erau soclurile a două statui de pe ţărmul lacului. Delta a vizitat-o în timpul inundaţiei, de aceea Herodot n-a putut să-şi dea seama de munca pe care o depun agricultorii de aci după retragerea apelor; concluzia lui este că viaţa acestor oameni apare mai uşoară decât a tuturor plugarilor din lume*[2]*. Regiunile pe care le-a vizitat erau lipsite de vii; constatarea a generalizat-o pentru întreaga ţară*[3]*. Cum regiunile din sus de Memfis le-a văzut într-un anotimp secetos, Herodot afirmă că în Egipt nu plouă de loc*[4]*.*

Observaţiile lui Herodot sunt adesea incomplete, superficiale, şi, datorită interesului sau, ca al oricărui călător, faţă de tot ce iese din comun, în detrimentul altor fapte. Curiozităţile locale, practicile neobişnuite din viaţa de fiecare zi a egiptenilor l-au atras în mod deosebit[5]*.*

*Pentru datele culese din auzite (*ἁκοή*) – acestea sunt, în special, informaţiile despre istoria Egiptului – Herodot a ajuns în contact cu diferite persoane. Precizările „egiptenii spun”, „după cum povestesc preoţii”, întâlnite la fiecare pas, sunt destul de vagi şi nu dau o idee clară despre informator şi condiţia lui socială. Opera lui Herodot dă singură lămuririle necesare în acest sens. În capitolele XXXV–XXXVI şi LXXVII–*

---

1 *Ibidem,* cap. CXLIX.
2 *Ibidem,* cap. XIV.
3 *Ibidem,* cap. LXXVII.
4 *Ibidem,* cap. XIV.
5 *Ibidem,* cap. XXXV–XXXVI.

*XCIV, Herodot prezintă câteva aspecte din viaţa egiptenilor; printre altele, el afirmă că egiptenii işi fac pâinea din mei (*olyra*), consumă ulei de proastă calitate, femeile nu au decât o singură haină de îmbrăcat etc. Aceste constatări nu se pot referi decât la păturile de jos ale populaţiei care erau crunt exploatate. Se poate presupune că Herodot n-a cunoscut clasele de sus, că n-a ajuns în contact decât cu poporul de rând, cu persoane mai puţin învăţate, cu personalul ajutător al templelor şi nu cu marii preoţi. De aici caracterul popular şi sacerdotal al unor informaţii. Pentru oamenii simpli, inscripţiile şi celelalte documente scrise erau puţin accesibile. Tălmacii*[1] *de care s-a servit i-au interpretat adesea greşit, adesea fantezist, spusele egiptenilor. Multe informaţii apoi provin de la grecii stabiliţi în Egipt. Aşa se explică toate legendele egiptene legate de greci; astfel, povestea trecerii lui Paris şi Elenei prin Egipt*[2]*, legenda lui Perseus, fiid Danaei, după afirmaţiile, locuitorilor din Hemmis etc. sunt cu siguranţă din sursă greacă locală şi nu egipteană*[3]*.*

Cu tot caracterul popular, în genere neştiinţific, al relatărilor date de informatori lui Herodot, cartea a II-a a Istoriilor *constituie până azi una din cele mai preţioase monografii antice despre Egipt. Pentru a exprima valoarea literară a cărţii, puterea de a captiva şi pe cititorul modern prin nenumăratele curiozităţi descrise, prin informaţiile interesante şi mai ales prin frumuseţea povestirii, cuvintele sunt neputincioase. Să-l lăsăm pe însuşi Herodot să vorbească.*

---

[1] *Ibidem,* cap. CXXV.

[2] *Ibidem,* cap. CXIII.

[3] Pentru explicaţii mai ample în privinţa compunerii operei, vezi *Studiul introductiv*, iar pentru Egipt în general, vezi E. Matie*, Miturile Egiptului antic,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

I După moartea lui Cyrus[1] urmă la domnie Cambyses[2], fiul lui Cyrus şi al Cassandanei, fiica lui Pharnaspes[3], la moartea căreia Cyrus ţinu mare doliu, poruncind totodată tuturor supuşilor săi s-o jelească. Fiu al acestei femei şi al lui Cyrus, Cambyses îi privea pe ionieni şi pe eolieni ca pe nişte sclavi moşteniţi de la părintele său. El porni cu oaste împotriva Egiptului[4] chemând sub arme, printre alţi supuşi, şi pe elenii de sub stăpânirea sa.

II Egiptenii, înainte de domnia lui Psammetihos[5], se crezuseră cei dintâi dintre toţi oamenii. Dar, de când Psammetihos, ajuns rege, vru să ştie care or fi fost primii oameni, de atunci egiptenii sunt încredinţaţi că frigienii s-au născut înaintea lor, dar că, faţă de ceilalţi, tot ei [rămân primii]. Psammetihos, deoarece în cercetările sale nu putea găsi nici o ieşire din acest impas, iată ce pune la cale: încredinţează unui păstor doi prunci nou-născuţi ai unor oameni luaţi la întâmplare, ca să-i crească la o stână, poruncindu-i ca nimeni să nu rostească nici un cuvânt faţă de ei; copiii să stea într-o colibă goală, cu desăvârşire singuri, iar păstorul să le mâne înăuntru la timp nişte capre. [Numai] după ce-i va sătura de lapte să se îndeletnicească şi cu alte treburi. Acestea au fost măsurile şi poruncile lui Psammetihos, pentru că voia să afle care va fi prima vorbă pe care o vor rosti copiii după ce vor trece de vârsta gânguritului fără noimă. Aşa s-a şi-ntâmplat. După ce se scurseră doi ani de când păstorul îi îngrijea astfel, deschizând o dată uşa şi intrând la ei, amândoi copiii se târâră înainte-i şi rostiră *bekós*[6], cu mâinile întinse spre el. Când auzi pentru prima oară vorba asta, ciobanul rămase nepăsător; dar cum o repetau într-una, ori de câte ori venea la ei ca să-i îngrijească, îl înştiinţă pe stăpân şi, la porunca acestuia, îi înfăţişă copiii. Psammetihos, auzindu-i cu urechile lui, căută să afle care dintre oameni folosea cuvântul *bekós*; în urma cercetării, află că frigienii zic aşa la *pâine*[7]. În acest fel, încredinţaţi prin dovada faptelor, egiptenii au căzut la învoială că frigienii sunt mai vechi decât ei[8].

Că aşa s-au petrecut lucrurile, am auzit-o de la preoţii lui Hephaistos[9] din Memfis[10]. Elenii spun însă, printre multe alte basme, că Psammetihos, tăind limba unor femei, astfel a rânduit el felul de trai al pruncilor, pe lângă aceste femei. Aşadar, despre creşterea copiilor cam acestea le spuneau.

III Dar am mai auzit eu şi multe altele la Memfis, stând de vorbă cu preoţii lui Hephaistos. Pentru aceleaşi lucruri, am mers chiar şi până la Teba[11], ba şi până la Heliopolis[12], mânat de dorinţa de a afla dacă cei de aici se vor potrivi în povestiri cu cei din Memfis; căci heliopolitanii trec drept cei mai înţelepţi dintre egipteni. Din câte poveşti am auzit din gura lor, pe cele sfinte nu-s doritor să le înşir, afară doar de numele zeilor, socotind că toţi oamenii cunosc deopotrivă legendele despre zei. Numai dacă şirul povestirii mă va sili, voi aminti totuşi unele din ele.

IV Despre cele legate de viaţa omenească, mi-au povestit cu toţii la fel, şi anume că egiptenii au fost cei dintâi dintre toţi oamenii care au născocit anul şi l-au împărţit în douăsprezece părţi, ţinând seama de anotimpurile lui. Au făcut această descoperire – spuneau ei – [călăuzindu-se] după stele[13]. După părerea mea, egiptenii se arată astfel mult mai isteţi la minte decât elenii[14], care din doi în doi ani mai adaugă câte o lună, ca anul să se potrivească cu anotimpurile. Egiptenii[15], în schimb, împărţind anul în douăsprezece luni de câte treizeci de zile, mai adaugă la fiecare an în parte numai cinci zile peste numărul obişnuit, aşa încât, la ei, crugul anotimpurilor, în rotaţia sa, cade mereu la fel. Mai povesteau că tot egiptenii, cei dintâi, au pus nume[16] celor doisprezece zei[17], şi că elenii de la ei le-au luat; tot egiptenii au ridicat pentru prima oară zeilor altare, statui şi temple şi au săpat în piatră chipuri de animale. Că aşa s-au petrecut cele mai multe din câte-am înşiruit mai sus, le-au dovedit prin fapte. Primul rege-om[18] care a domnit peste Egipt a fost – după spusa lor – Min. Pe timpul acestuia, în afară de ţinutul Tebei, întreg Egiptul era numai o mlaştină şi, din pământurile care se întind acum mai jos[19] de lacul

Moeris, nici o bucată nu ieşea deasupra apei; până la acest lac, de la ţărmurile mării, călătoria în susul fluviului ţine şapte zile.

V Părerea ce mi-am făcut-o este că ei spun adevărul despre ţara lor. Căci este limpede pentru orice om cu judecată, chiar fără a fi auzit nimic mai dinainte, ci numai privind, că Egiptul, spre care elenii se îndreaptă cu corăbiile[20], este pentru egipteni un pământ dobândit şi un dar al fluviului[21]; şi toată ţara ce se întinde mai sus de lacul Moeris, cale de trei zile pe apă[22] – ţară despre care însă spusele preoţilor nu se potrivesc nici până azi – este un alt pământ [apărut] în acelaşi fel.

Natura solului egiptean este următoarea: dacă te îndrepţi pe mare spre Egipt şi te afli la o depărtare de o zi de coastă, de arunci sonda în apă, vei scoate mâl de la o adâncime numai de unsprezece coţi. Faptul arată cât de departe se aşterne mâlul cărat de fluviu.

VI De-a lungul mării, coasta Egiptului se întinde pe o lungime de şaizeci de shoine[23], căci, după socoteala noastră, Egiptul se întinde de la Golful Plinthinetic[24] până la lacul Serbonis[25], lângă care se află muntele Casios[26]. De la acest lac porneşte deci numărătoarea celor şaizeci de shoine. Toţi oamenii câţi duc lipsă de pământ îşi măsoară pământul cu cotul, cei mai puţin nevoiaşi, cu stadiul, cei avuţi, cu parasanga[27], iar cei foarte bogaţi, cu shoina. O parasangă are treizeci de stadii, iar shoina, care e o măsură egipteană, are şaizeci de stadii. Astfel, coasta Egiptului măsoară cu totul trei mii şase sute de stadii[28].

VII De aici şi până la Heliopolis[29], spre inima ţării, Egiptul se lăţeşte, fiind în întregime un şes întins, mustind de apă şi plin de smârcuri. Pentru cel care merge de la mare în sus, spre Heliopolis, drumul este cam tot atât de lung[30] ca şi cel care duce de la altarul celor doisprezece zei din Atena[31] la Pisa[32] şi la templul lui Zeus Olympianul[33]. Dacă cineva ar măsura aceste două drumuri, ar găsi o deosebire

neînsemnată între ele, de abia cincisprezece stadii, care face să nu fie chiar la fel de lungi; căci drumului de la Atena la Pisa îi mai lipsesc doar cincisprezece stadii până la o mie cinci sute, pe când drumul de la mare la Heliopolis împlineşte întocmai acest număr.

VIII Pentru călătorul care merge de la Heliopolis în sus, Egiptul se îngustează într-una. Pe o parte se întinde lanţul muntos al Arabiei[34], de la miazănoapte spre miazăzi şi vântul Notos ţinând-o într-una în sus către Marea numită Roşie[35]. În acest lanţ se află carierele din care s-a scos piatra pentru piramidele de la Memfis[36]. Aici[37], contenind, muntele coteşte spre ţinutul despre care a fost vorba[38]. În partea în care are cea mai mare întindere, după câte am aflat, muntele ţine, de la răsărit până la apus, două luni de mers. Capătul cel mai dinspre răsărit al masivului produce tămâie[39]. Aşa se înfăţişează, prin urmare, acest munte.

În partea Egiptului dinspre Libya se întinde un alt munte pietros – în care se află piramidele – acoperit de nisip, îndreptat în acelaşi fel ca şi înălţimile munţilor Arabiei, care se răsfiră spre miazăzi. De la Heliopolis mai departe, ţinutul se îngustează într- atât, de parcă n-ar mai fi Egiptul, ci, cale de paisprezece[40] zile de mers pe apă, Egiptul este îngust. Pământul între munţii amintiţi este un şes şi, după câte mi s-a părut, nu poate avea mai mult de două sute de stadii lărgime în locul unde este cel mai îngust[41], şi anume între muntele Arabiei şi muntele aşa-numit al Libyei. De aci înainte Egiptul se lăţeşte iarăşi.

Aceasta-i, prin urmare, înfăţişarea ţinutului.

IX De la Heliopolis până la Teba, urcuşul pe fluviu ţine nouă zile, patru mii opt sute şaizeci de stadii de drum[42], adică optzeci şi una de shoine. Acestea sunt, la un loc, stadiile Egiptului puse cap la cap. Coastele mării, cum am arătat încă mai înainte[43], au trei mii şase sute de stadii; urmează să mai arăt depărtarea de la mare spre inima ţării, până la Teba: sunt şase mii o sută douăzeci de stadii[44], iar

de la Teba până la oraşul numit Elefantina[45] mai sunt o mie opt sute de stadii.

X Cea mai mare parte din ţinutul despre care am vorbit mi s-a părut şi mie că, aşa cum spuneau şi preoţii, este pentru egipteni un pământ dobândit. Partea dintre şirurile de munţi amintite, munţi care se întind din sus de oraşul Memfis, mi s-a părut a fi fost cândva un golf de mare, la fel ca şi împrejurimile Troiei[46], ale Teuthraniei[47], ale Efesului[48], la fel cu câmpia Meandrului[49], dacă se cuvine să asemuieşti ce e mic cu ceea ce este mare[50]. Căci dintre râurile care prin mâlul cărat de apele lor au clădit aceste ţinuturi, nici unul nu e vrednic să fie asemuit nici măcar cu una din gurile Nilului – fluviu cu cinci guri[51] – în privinţa belşugului de apă. E adevărat însă că mai sunt şi alte fluvii care, fără să fie de mărimea Nilului, s-au dovedit totuşi de mare însemnătate prin lucrurile mari ce le-au înfăptuit; aş putea pomeni numele câtorva, printre altele, mai ales cel al fluviului Acheloos[52]. Acesta, curgând prin Acarnania[53] şi ieşind la mare, a legat de continent jumătate din insulele Echinade[54].

XI În Arabia, nu departe de Egipt, se află un golf care se înfige în uscat din Marea Roşie[55], lung şi oarecum îngust, aşa cum am să vi-l înfăţişez îndată: în lungime, drumul pe apă, pentru cel care porneşte din fundul golfului spre largul mării, ţine cale de patruzeci de zile, dacă se foloseşte de vâsle, iar în lăţime, partea unde golful se lărgeşte cel mai mult poate fi străbătută într-o jumătate de zi[56]. Golful are zilnic flux şi reflux. Părerea mea e că şi Egiptul a fost odată un asemenea golf, întinzându-se de la Marea de miazănoapte[57] până spre Etiopia[58] în timp ce Golful Arabic (despre care voi vorbi) se îndreaptă de la Marea de miazăzi[59] spre Syria; în chipul acesta, capetele celor două golfuri, înaintând unul spre altul[60], lăsau între ele doar o limbă îngustă de pământ. Dacă Nilului i s-ar năzări să-şi abată cursul spre acest golf Arabic, cine l-ar opri oare ca în vreo douăzeci de mii de ani, tot vărsându-se în el, să nu-l astupe cu mâlul cărat? Credinţa mea este că l-ar putea împotmoli chiar şi în zece mii de ani.

Cum să nu fi fost atunci cu putinţă ca, în răstimpul până la naşterea mea, un golf, fie el chiar cu mult mai mare decât acesta, să fi fost, umplut de nămolul cărat de un fluviu atât de puternic şi neobosit?[61]

XII Pentru faptele privitoare la Egipt, eu îi cred pe cei care le povestesc. Eu însumi sunt pe deplin încredinţat că aşa este, văzând cum pământul Egiptului intră mai adânc în mare decât ţărmul învecinat[62], cum pe munţii din împrejurimi se pot vedea scoici[63], cum eflorescenţele sărate sunt atât de puternice, încât macină până şi piramidele, în sfârşit, cum singurul loc din Egipt unde se află nisip este tocmai muntele[64] acesta din sus de Memfis; în afară de aceasta, Egiptul nu seamănă nici cu ţinutul Arabiei, cu care se învecinează, nici cu Libya, nici cu Syria (părţile dinspre mare ale Arabiei sunt locuite de syrieni), ci este un pământ negru[65] şi crăpat, ca unul alcătuit din nămolul şi aluviunile cărate din Etiopia de fluviu. În schimb, ştim că Libya are un pământ mai roşcat şi mai nisipos, iar Arabia şi Syria au un pământ mai lutos şi mai pietros.

XIII Preoţii mi-au mai dat şi următoarea mărturie preţioasă despre această ţară, şi anume că pe vremea regelui Moeris[66], ori de câte ori creştea fluviul cu cel puţin opt coţi[67], îneca Egiptul din jos de Memfis. Când am auzit eu acestea de la preoţi, încă nu trecuseră nouă sute de ani de la moartea lui Moeris[68]. Acuma însă, dacă fluviul nu creşte cu cel puţin şaisprezece[69] sau măcar cu cincisprezece coţi, nu mai acoperă ogoarele.

Dacă însă ţinutul acesta va urma să se înalţe şi să se lăţească în aceeaşi măsură ca şi până acum, Nilul, nemaiajungând să-l acopere, pare-mi-se că egiptenii care locuiesc mai jos de lacul Moeris, atât cei din celelalte ţinuturi, cât mai ales cei din aşa-numita Deltă, vor avea parte pe viitor de aceeaşi soartă care-i paşte, după spusele lor, pe eleni. Într-adevăr, când au aflat că toată ţara elenilor este udată numai de ploi şi nu de revărsarea râurilor, ca ţara lor, egiptenii au zis că, dacă elenii vor fi vreodată înşelaţi în

marea lor nădejde[70], vor avea de îndurat o foamete cruntă. Această vorbă vrea să spună că, dacă în loc de ploaie cerul le va trimite secetă, elenii vor pieri de foame; căci din altă parte, decât de la Zeus, nu aveau de unde să mai aştepte apă.

XIV Aceste preziceri ale egiptenilor despre eleni sunt îndreptăţite. Acum însă voi arăta cum stau lucrurile şi cu egiptenii. Dacă, după cum am spus mai înainte[71], ţinutul din jos[72] de Memfis (căci acesta este cel care se ridică) ar continua să se înalţe în aceeaşi măsură ca în trecut, ce altceva [le-ar mai rămâne] acelora dintre egipteni care locuiesc aici, decât să flămânzească, dacă nici ploaia de la Zeus nu le va uda pământul şi nici fluviul nu va mai putea să se reverse peste câmpii?[73] Căci, fără doar şi poate, dintre toate neamurile şi chiar dintre ceilalţi locuitori ai Egiptului, astăzi nimeni nu culege mai lesne ca ei rodul pământului; ei nu se ostenesc să taie brazde cu plugul, nici nu sapă, nici nu fac vreuna din muncile cu care se trudesc la câmp ceilalţi oameni[74], ci, ori de câte ori fluviul, umflându-şi de la sine apele, le udă câmpiile, şi după ce le-a udat se retrage din nou, atunci fiecare îşi seamănă ogorul şi mână porcii[75] peste el; după ce afundă cu porcii cât mai adânc sămânţa în pământ, din acel moment aşteaptă doar secerişul; iar după ce-şi calcă apoi grâul la arie tot cu porcii, aşa îl cară.

XV Dacă vrem să împărtăşim părerile ionienilor privitoare la Egipt, care susţin că numai Deltei i se cuvine numele de Egipt – zicând că de el ţine doar coasta mării de la aşa-numitul turn de observaţie al lui Perseus[76], până la ocnele de sare de la Pelusion[77], în total patruzeci de shoine, şi că, de la ţărmul mării spre inima ţării, Egiptul se întinde până la oraşul Kercassoros[78]: acolo unde Nilul se desparte în două braţe, curgând şi spre Pelusion şi spre Canobos[79], iar despre celelalte părţi ale Egiptului zicând că unele ţin de Libya, iar altele de Arabia – dacă ne-am folosi deci de această părere, am putea dovedi că ţara egiptenilor nici n-a existat mai înainte vreme. Căci Delta, după cum spun chiar

egiptenii, şi aşa mi se pare şi mie că stau lucrurile, s-a alcătuit din aluviuni şi, ca să zic aşa, a apărut de curând. Dacă însă n-au avut nici un fel de ţară[80], ce le-o fi venit să se creadă cei mai vechi oameni de pe lume[81]? N-avea nici un rost să recurgă la încercarea cu copiii, din dorinţa de a afla ce cuvânt vor rosti mai întâi[82]. Dar eu unul nu cred că egiptenii s-au născut o dată cu Delta, ţinut pe care ionienii îl numesc „Egipt”, ci că ei s-au ivit de când lumea, iar ţara crescându-le mereu, unii din ei au rămas în ţinuturile de baştină, în timp ce alţii au coborât mai jos. Nu-i mai puţin adevărat că, în vechime, ţinutul Tebei se numea „Egipt”, având un hotar de şase mii o sută douăzeci de stadii de jur împrejur.

XVI De sunt exacte cunoştinţele mele despre toate acestea, atunci ionienii au o părere greşită despre Egipt[83]; şi chiar de este dreaptă părerea ionienilor[84], eu tot aş putea dovedi că nici elenii şi nici ionienii[85] înşişi nu ştiu să numere atunci când spun că întreg pământul are trei părţi: Europa, Asia şi Libya[86]. Ei ar trebui să socotească Delta Egiptului ca o a patra parte, de vreme ce ea nu ţine nici de Asia, nici de Libya[87]; după această părere a lor[88], nu se poate susţine că Nilul desparte Asia de Libya[89]; spre vârful Deltei formate de fluviu, Nilul se desface în braţe, încât, de fapt, ţara cuprinsă la mijloc se află între Asia şi Libya.

XVII Şi acum, să lăsăm la o parte părerea ionienilor; cât despre mine, aş avea de spus aci următoarele: Egipt este întregul ţinut locuit de egipteni, aşa cum Cilicia[90] este ţinutul locuit de cilicieni, iar Asiria[91], de asirieni. Ştim că Asia şi Libya n-au, la drept vorbind, nici un alt hotar afară de fruntariile Egiptului. Dacă vom lua de bună părerea elenilor, vom socoti că întreg Egiptul, începând de la cataracte[92] şi de la oraşul Elefantina[93], se împarte în două părţi cuprinse sub cele două denumiri: căci o parte din Egipt ar ţine de Libya, iar cealaltă de Asia. Nilul, de la cataracte, curge spre mare, tăind Egiptul în două. Până la oraşul Kercassoros, Nilul curge într-o singură albie, dar din jos de oraşul acesta se împarte

în trei braţe: unul se îndreaptă spre răsărit şi acesta se cheamă gura Pelusiacă; al doilea o ia spre apus şi se numeşte gura Canobică; iar al treilea, prin care Nilul se varsă de-a dreptul, este aşa: pornind din părţile de sus, atinge vârful Deltei, iar de aci, despicând Delta pe la mijloc, răzbeşte la mare; [prin acest braţ] se revarsă o parte însemnată din apa fluviului, şi braţul este unul din cele mai vestite: numele lui este gura Sebennitică. Din gura Sebennitică se desprind alte două braţe care se îndreaptă spre mare, ale căror nume sunt gura Saitică şi cea Mendesiană[94]. Gura Bolbitină şi cea Bucolică nu sunt guri naturale, ci săpate.

XVIII În sprijinul părerii mele, că Egiptul este numai atât de mare cât arăt în această povestire, vine ca mărturie şi un oracol al lui Ammon[95] despre care am aflat abia după ce-mi făurisem părerea despre Egipt. Cei din oraşele Maréa[96] şi Apis[97], care locuiesc în părţile Egiptului vecine cu Libya şi care se socot libyeni şi nu egipteni – neîmpăcându-se cu ceremoniile care însoţesc jertfele, şi dorind să nu mai fie opriţi de la tăierea vacilor[98] – au trimis soli la Ammon să-i arate că ei n-au nimic de-a face cu egiptenii, de vreme ce locuiesc în afara Deltei şi grăiesc o altă limbă decât ei. Ei cereau de la zeu dezlegarea de a mânca din toate. Dar zeul nu le îngădui să facă acest lucru, zicând că Egipt este întregul ţinut pe care-l acoperă Nilul când se revarsă şi că egipteni sunt acei care, locuind mai jos de oraşul Elefantina[99], beau din acest fluviu. Aşa a grăit oracolul.

XIX Nilul, când se umflă, se revarsă nu numai peste Deltă, ci şi peste o parte din ţinuturile aşa-numite Libyan şi Arabic, depăşindu-şi amândouă malurile cale de două zile, uneori mai mult încă, alteori ceva mai puţin. Despre natura fluviului n-am putut afla nimic, nici de la preoţi, nici de la nimeni altcineva. Eram totuşi dornic să aflu de la ei pentru ce anume, începând de la solstiţiul de vară, Nilul creşte, umflându-se într-una, vreme de o sută de zile, iar după ce numărul acesta de zile s-a împlinit, scade iarăşi,

retrăgându-se de pe locurile înecate, şi scăzut rămâne toată iarna, până la următorul solstiţiu de vară. Despre acestea toate n-am putut afla nimic de la egipteni, când i-am întrebat ce putere are în el Nilul de se poartă tocmai pe dos decât celelalte râuri. Am făcut şi cercetări, vrând să ştiu rostul celor ce v-am spus, precum şi din ce pricină, din toate râurile, singur Nilul nu stârneşte adieri dinspre el.

XX Unii eleni, care doreau să-şi facă fală de învăţaţi, au dat despre această revărsare a apei trei lămuriri, dintre care pe două nu le socot vrednice să le pomenesc decât doar în treacăt. După una din ele[100], umflarea fluviului ar fi pricinuită de vânturile etesiene[101], care împiedică Nilul să se verse în mare. Adesea însă vânturile etesiene n-au bătut şi totuşi Nilul s-a revărsat. În afară de aceasta, dacă vânturile etesiene ar fi pricina revărsării, ar trebui ca şi alte râuri care curg împotriva vânturilor etesiene să păţească la fel ca Nilul în împrejurări asemănătoare – ba chiar cu atât mai mult, cu cât, fiind mai mici, au cursul mai slab. Şi în Syria sunt multe fluvii, multe şi în Libya, cu care nu se petrece de loc ceea ce se întâmplă cu Nilul.

XXI A doua desluşire[102] este şi mai puţin ştiinţifică decât cea pomenită mai înainte şi, ca să spunem aşa, mai uimitoare; ea susţine că Nilul prezintă aceste fenomene datorită faptului că el ar izvorî din Ocean, iar Oceanul curge în jurul întregului pământ.

XXII A treia[103], şi cea mai ispititoare dintre lămuriri, este şi cea mai neîntemeiată[104], căci, de fapt, nici ea nu spune nimic când pretinde că Nilul se formează din topirea zăpezilor; el curge din Libya prin mijlocul [ţării] etiopienilor şi apoi intră în Egipt. Cum ar fi cu putinţă oare să se nască din zăpezi, de vreme ce curge din ţinuturile cele mai calde spre altele mai reci?! Pentru un om în stare să chibzuiască astfel de lucruri, există nenumărate mărturii că nici nu pare măcar cu putinţă ca un asemenea fluviu să se formeze din zăpezi. Cea dintâi şi cea mai puternică dovadă sunt vânturile calde

care bat din aceste regiuni; a doua dovadă e faptul că în părţile acelea nu se vede niciodată nici ploaie, nici gheaţă; or, după ninsoare trebuie numaidecât să şi plouă într-un răstimp de cinci[105] zile, astfel încât, dacă ar ninge în acele regiuni, ar şi ploua. A treia dovadă sunt oamenii de acolo, negri la culoare din pricina arşiţei; de asemenea, şoimii şi rândunelele nu părăsesc ţinutul, trăind aici tot lungul anului, iar cocorii, care fug de gerurile din Sciţia, vin să-şi petreacă iarna tocmai pe aceste meleaguri. Aşadar, dacă ar ninge cât de cât în această regiune pe care o străbate şi din care izvorăşte Nilul, nu s-ar mai întâmpla nimic din toate acestea, cum o cere necesitatea [minţii].

XXIII Cât despre cel care vorbeşte de Ocean[106], întrucât se întemeiază pe o legendă neguroasă, părerea lui nici nu merită să fie discutată; eu unul nu ştiu să fie un fluviu Ocean; cred însă că Homer sau vreunul din poeţii dinaintea lui i-a născocit numele şi l-a pus în poezie.

XXIV Dacă, după critica altor păreri, se cuvine să-mi înfăţişez şi propria-mi părere despre aceste lucruri anevoie de lămurit, voi arăta pricina pentru care, după mine, apele Nilului cresc vara. Soarele, abătut în timpul iernii din vechiul lui drum[107] de vânturile reci, ajunge în Libya de sus[108]. Ca să lămurim pe scurt, am spus totul: regiunea de care acest zeu[109] se apropie cel mai mult, trecând pe deasupra ei, e firesc să fie şi cea mai săracă în apă, iar râurile care o brăzdează, să sece.

XXV Ca să desluşim lucrurile mai pe larg, iată ce se petrece: străbătând Libya de sus, soarele pricinuieşte următoarele: cum văzduhul în părţile acelea este tot mereu senin, iar regiunea, caldă şi lipsită de vânturi reci[110], soarele, trecând pe deasupra, săvârşeşte ceea ce obişnuieşte să facă vara[111], când străbate mijlocul cerului: atrage apa la sine, apoi, după ce-a atras-o, o îngrămădeşte în părţile cele mai de sus[112], de unde o iau vânturile, împrăştiind-o sub formă de boare. Într-adevăr, vânturile din părţile acestea, Sudicul

şi Libyanul, sunt, dintre toate vânturile, cele mai aducătoare de ploaie[113]. Totuşi, nu cred că soarele lasă să cadă pe pământ toată apa pe care o soarbe într-un an din Nil, ci bănuiesc că-şi opreşte o parte şi în jurul său[114]. Când iarna se îmblânzeşte, soarele se urcă iarăşi în mijlocul cerului şi, începând de atunci, soarbe deopotrivă apa din toate râurile. Până atunci, acestea primesc din belşug apă de ploaie, ţinuturile străbătute de albia lor fiind udate de ploi şi brăzdate de şuvoaie, de aceea şi curg umflate. Când vine vara însă, pentru că ploile le lipsesc şi apa le e sorbită de soare, ele scad. Nilul însă, fiind lipsit de ploi şi absorbit de soare, singur dintre [toate] râurile, comparat cu el însuşi, curge în acest anotimp[115] cu mult mai scăzut decât vara. În timpul verii, el se evaporează, la fel ca toate celelalte ape, în vreme ce iarna el singur este absorbit [de soare]. De aceea socot că soarele este pricina acestor întâmplări[116].

XXVI Acelaşi corp ceresc, după părerea mea, este pricina uscăciunii aerului de aici, fiindcă pârjoleşte totul în calea lui; astfel, în Libya de sus e veşnic vară. Dacă cumva poziţia zonelor s-ar schimba şi în partea cerului, unde sălăşluiesc acum vântul de miazănoapte şi iarna, ar fi aşezarea Notos-ului şi a nămiezii, iar unde se află vântul de miazăzi, ar fi vântul de miazănoapte, dacă acestea ar fi aşa, atunci soarele, izgonit din mijlocul cerului de către iarnă şi de vântul de miazănoapte, ar trece peste Europa de sus aşa cum trece astăzi peste Libya de sus; în sfârşit, dacă ar străbate Europa toată, socot că ar face să se întâmple cu Istrul întocmai ceea ce se întâmplă astăzi cu Nilul.

XXVII În privinţa faptului că dinspre Nil nu bate vântul[117], îmi pare firesc ca din regiunile prea calde să nu bată, de vreme ce, de obicei, vântul bate dinspre locurile reci.

XXVIII Dar acum să lăsăm toate acestea, aşa cum sunt şi cum au fost de la început. Izvoarele Nilului[118], nimeni din cei cu care am stat de vorbă – fie ei egipteni, libyeni sau eleni – nu s-au lăudat că le cunoaşte, afară doar de

grămăticul averilor sfinte din templul zeiţei Athena[119], din oraşul egiptean Sais. Acesta însă mi s-a părut că glumeşte zicând că le cunoaşte întocmai. El povestea[120] că între Syene[121], oraş din Tebaida[122], şi Elefantina[123], se află doi munţi cu piscuri ascuţite, munţi care poartă numele – unul Crofi[124], altul Mofi[125]. Izvoarele Nilului, care ar fi fără fund, ţâşnesc dintre aceşti munţi; jumătate din apă curge spre Egipt şi spre miazănoapte, iar cealaltă jumătate spre Etiopia şi spre miazăzi. Despre faptul că izvoarele fluviului sunt fără fund, grămăticul zicea că Psammetihos, regele Egiptului, a ajuns s-o dovedească. Poruncind să se împletească o funie de mai multe mii de coţi, îi dădu drumul în adâncuri dar nu-i atinse fundul. Dacă acest grămătic vorbeşte despre lucruri întâmplate cu adevărat[126], s-ar părea, după câte am înţeles, că între munţi apa face o vâltoare puternică şi repede, iar din pricina vârtejurilor care se izbesc de munţi, funia aruncată nu poate da de fund.

XXIX De la nimeni altul n-am mai putut afla nimic, şi, pentru a dobândi orice altă ştire, mi-am întins cât mai departe cercetările, mergând să văd cu ochii mei până la Elefantina, iar de aci mai departe, mi-am alcătuit povestirea din auzite.

Dacă de la oraşul Elefantina o apuci în sus, ţinutul urcă mereu; prin aceste locuri vasul trebuie să înainteze legat de amândouă laturile, aşa cum ai mâna un bou[127]. Dacă se rup cumva frânghiile, vasul e purtat la vale de puterea curentului. Ţinutul acesta [povârnit] ţine cale de patru zile pe apă; pe aici, Nilul curge în cotituri întocmai ca Meandrul; douăsprezece sunt shoinele pe care trebuie să le parcurgi în acest chip; în cele din urmă răzbeşti la câmp deschis, unde Nilul scaldă o insulă; numele ei este Tahompso[128]. În părţile din sus de Elefantina şi pe jumătate din insulă locuiesc etiopieni; cealaltă jumătate a insulei este locuită de egipteni. De treci de insulă, dai de un lac mare[129], pe malurile căruia locuiesc etiopienii nomazi; după cc-ai trecut de el[130], ajungi iarăşi la albia Nilului, care dă în acest lac; pe urmă, luând-o mereu înainte de-a lungul râului, îţi urmezi drumul pe jos cale de patruzeci de zile, căci pe aci Nilul e plin de stânci

ascuţite şi multe creste de piatră se înalţă deasupra apei, din care pricină drumul pe apă nu e cu putinţă. După ce-ai străbătut acest ţinut, timp de patruzeci de zile pe uscat, trebuie să iei un alt vas pentru o călătorie pe apă de douăsprezece zile, şi abia la capătul ei ajungi într-un oraş mare, cu numele Meroe[131]. Se spune că Meroe este oraşul de scaun al celorlalţi etiopieni. Cei de aci venerează numai pe Zeus şi pe Dionysos[132], cărora li se închină cu mare cinstire; au şi un oracol al lui Zeus[133]. Război fac numai când Zeus le-o porunceşte prin oracole şi numai acolo unde el le porunceşte[124].

XXX Îndepărtându-te de acest oraş, vei ajunge la automoli[135], în tot atâta vreme ca de la Elefantina la capitala etiopienilor[136]. Aceşti automoli se numesc *Asmah*; cuvântul acesta în limba elenă înseamnă „cei care stau de-a stânga regelui”[137]. Două sute patruzeci de mii de războinici egipteni trecuseră la etiopieni din următoarea pricină[138]: pe vremea regelui Psammetihos luaseră fiinţă nişte străji, una în oraşul Elefantina, către etiopieni, alta în Daphnele Pelusiace, către arabi şi asirieni[139], o a treia, în Maréa, către Libya. Până în zilele mele perşii mai au cete de străjeri în aceleaşi locuri ca pe vremea lui Psammetihos. Într-adevăr, şi în Elefantina[140] şi în Daphne[141] se află oşteni persani de pază. Egiptenii care slujiseră trei ani fără să fi fost schimbaţi de cineva, după ce s-au sfătuit, se învoiră cu toţii între ei să-l părăsească pe Psammetihos şi să fugă în Etiopia. Dar Psammetihos, prinzând de veste, îi urmări, iar, când îi ajunse, îi rugă în fel şi chip să se răzgândească şi să nu-şi părăsească zeii strămoşeşti, copiii şi soţiile. Se spune că atunci unul dintre ei a răspuns, arătându-si părţile bărbăţiei, că pretutindeni unde vor fi acestea vor avea şi femei şi copii.

Când au ajuns în Etiopia, se predară regelui etiopienilor. Iar acesta îi răsplăti astfel: cum printre etiopieni erau câteva cete de răzvrătiţi, regele porunci egiptenilor să-i izgonească pe aceştia şi pe urmă să le ia pământurile în stăpânire. După ce egiptenii s-au aşezat printre etiopieni[142], s-au mai cioplit întrucâtva etiopienii, deprinzând unele moravuri egiptene.

XXXI Până acum, deci, Nilul este cunoscut, în afara cursului său din Egipt, pe o lungime de patru luni de drum pe apă şi pe uscat. Căci, dacă socotim bine, tocmai atâtea luni ţine drumul de la Elefantina până la automolii aceştia[143].

[Fluviul] curge dinspre amurg şi soare-apune. Cum este el dincolo de ţara automolilor nimeni nu mai poate spune întocmai; căci ţinutul acesta e pustiu din pricina arşiţei.

XXXII Dar am aflat şi următoarele ştiri de la nişte cyrenieni[144] care spuneau că, ducându-se la oracolul lui Ammon[145], au ajuns să vorbească cu Etearhos[146], regele ammonienilor[147]; cum din una în alta au adus vorba şi despre Nil – anume că nimeni nu-i cunoaşte izvoarele –, atunci Etearhos le-a povestit cum au venit odinioară la el nişte nasamoni. Acesta este un neam libyan; locuieşte în Syrta[148] şi o parte din ţinutul dinspre răsărit de Syrta, pe o întindere nu prea mare. La sosire, nasamonii, fiind întrebaţi dacă au ceva ştiri noi despre pustiurile Libyei, au povestit că pe la ei s-au ivit nişte tineri viteji, fii ai unor oameni de vază, care, odată ajunşi la vârsta bărbăţiei, au pus la cale unele fapte nemaipomenite; printre altele, au tras la sorţi pe cinci dintre ei ca să cerceteze pustiurile Libyei şi să afle ceva mai mult încă decât cei care cunoşteau cele mai multe lucruri despre el.

Coasta Libyei dinspre marea de miazănoapte, începând din Egipt până la capul Soloeis[149], unde e hotarul Libyei, e toată locuită de libyeni şi de multe neamuri libyene, afară de ţinutul unde s-au aşezat elenii şi fenicienii. În ţinuturile din sus de mare şi de oamenii care sălăşluiesc pe coastă, Libya este plină de fiare sălbatice; în părţile mai de dincolo[150] de locul unde mişună fiarele, e numai nisip, iar pământul, cât se poate de secetos şi cu totul pustiu. Tinerii aceia, trimişi de tovarăşii lor cu destulă apă şi merinde, au trecut mai întâi prin ţinuturi locuite, pe care, după ce le-au străbătut, au ajuns la locul cu fiare sălbatice; de aci, au înaintat prin pustiu croindu-şi drum spre adierea zefirului apoi, după ce au străbătut o mare întindere de pământ nisipos, peste multe zile văzură deodată o câmpie cu pomi. Apropiindu-se, au mâncat din poamele care atârnau din pomi; în timp ce

culegeau fructe, se repeziră la ei nişte bărbaţi mărunţi, mai scunzi decât oamenii mijlocii, care, prinzându-i, i-au dus [cu sila]; nici nasamonii nu le ştiau de loc limba, nici cei care îi duceau, pe a nasamonilor. [Piticii] i-au dus prin nişte mlaştini foarte întinse, pe care, trecându-le, au ajuns într-o aşezare unde toţi locuitorii erau la fel de stat cu cei care îi aduseseră şi negri la culoare. Pe lângă aşezare curgea un râu mare[151], şi curgea dinspre apus spre răsărit, iar in el se arătau crocodili[152].

XXXIII Acum cred însă că v-am împărtăşit destul din povestirea lui Etearhos Ammonianul; aş mai spune numai că el susţinea – după cum, de altfel, pretind şi cyrenienii – că nasamonii s-au întors acasă, şi că oamenii la care ajunseseră ei erau cu toţii vrăjitori. În privinţa râului care trecea pe acolo, şi Etearhos era de acord că ar fi Nilul, şi pe bună dreptate. Nilul, într-adevăr, curge din Libya, tăind-o pe la mijloc. Şi după apropierea pe care o fac, judecând cele necunoscute după cele cunoscute[153], Nilul şi Istrul pornesc de la aceeaşi depărtare[154]. Fluviul Istru, izvorând din ţara cehilor de lângă oraşul Pyrene[155], curge, tăind Europa în două; celţii se află dincolo de Coloanele lui Heracles[156] şi se învecinează cu kynesienii[157], locuitorii Europei cei mai îndepărtaţi dinspre soare-apune; Istrul, străbătând toată Europa, se varsă în Pontul Euxin la Istria[158], colonie a Miletului.

XXXIV Istrul, curgând printr-un ţinut locuit, este cunoscut de mulţi, în timp ce despre izvoarele Nilului nimeni nu poate vorbi, deoarece, pe acolo pe unde curge el, Libya este nelocuită şi pustie. Cât despre cursul fluviului, am spus tot ce s-a putut afla după cele mai întinse cercetări; gurile fluviului se află în Egipt, acolo unde Egiptul se află faţă în faţă cu partea muntoasă a Ciliciei. De aici până la Sinope de pe ţărmul Pontului Euxin sunt, în linie dreaptă, cinci zile de drum pentru un drumeţ sprinten[159]. Cetatea Sinope se află de cealaltă parte a mării, în faţa gurii Istrului. Prin urmare,

cred că Nilul, care trece prin întreaga Libye, este tot atât de lung ca Istrul. Dar găsesc că am spus destule despre Nil.

XXXV Acum voi povesti mai pe larg despre ţara Egiptului, pentru că are cele mai multe minunăţii de admirat decât orice altă ţară, şi ne înfăţişează lucruri mai presus de puterea cuvântului faţă de oricare altă parte a lumii. Iată de ce voi stărui mai mult asupra acestei ţări. Egiptenii, trăind sub un altfel de cer şi alături de un fluviu atât de osebit de celelalte, şi-au statornicit şi obiceiuri şi legi care în multe privinţe se bat cap în cap cu cele ale altor neamuri. La ei, femeile merg la târg şi desfac marfa, în timp ce bărbaţii, stând acasă, ţes[160]; ceilalţi oameni ţes împingând urzeala în sus, iar egiptenii în jos. Bărbaţii poartă poverile pe cap, femeile pe umeri. Femeile urinează din picioare, iar bărbaţii lăsându-se jos. Îşi fac nevoile în casă, în schimb mănâncă afară, în stradă, zicând că aceste trebuinţe, necuviincioase, trebuiesc făcute în taină, iar cele neruşinoase, pe faţă. Nici o femeie nu se face preoteasă[161] vreunui zeu sau vreunei zeiţe, cultul tuturor zeilor şi zeiţelor fiind lăsat pe seama bărbaţilor. Nu există nici o îndatorire pentru băieţi să-şi întreţină părinţii, dacă nu vor; întreaga îndatorire revine fetelor, chiar dacă n-o fac de bunăvoie.

XXXVI În alte părţi, preoţii zeilor poartă părul lung, în Egipt însă şi-l tund de tot. Alte neamuri au obiceiul, în semn de jale, să-şi radă capul[162], mai ales rudele apropiate; egiptenii însă, raşi de obicei[163], când se întâmplă să le moară cineva, îşi lasă să le crească părul şi barba. Ceilalţi oameni îşi duc traiul aparte de animale, dar egiptenii trăiesc laolaltă cu ele. Alţii se nutresc cu grâu şi orz; pentru egipteanul care se hrăneşte cu aceste cereale, este o mare ruşine; ei îşi fac mâncarea din durah[164], căruia unii ii zic „zeiá”. Frământă aluatul cu picioarele, lutul cu mâinile şi tot cu mâinile ridică şi bălegarul. Alţii îşi lasă membrul viril aşa cum este, afară de cei care au luat obiceiul de la egipteni[165]; egiptenii însă se taie împrejur. Bărbaţii poartă fiecare câte două haine, femeile numai câte una. Ochiurile şi odgoanele pânzelor [de

la corăbii] alţii le leagă pe dinafară, egiptenii pe dinăuntru. Elenii scriu literele şi socotesc cu ajutorul pietricelelor, purtând mâna de la stângă spre dreapta; egiptenii însă scriu de la dreapta spre stângă; şi făcând aşa, spun totuşi că ei scriu spre dreapta, iar elenii spre stânga[166]. Se folosesc de două feluri de scriere, una se cheamă „hieratică”, cealaltă „demotică”[167].

XXXVII Întrecându-i pe toţi oamenii în frica fără margini faţă de zei, ei au următoarele obiceiuri[168]: beau din cupe de aramă, spălându-le zilnic, nu unul da, şi altul ba, ci cu toţii. Poartă haine de in mereu proaspăt spălate, îngrijindu-se foarte mult de aceasta. Se taie împrejur pentru curăţenie, căreia îi dau întâietate faţă de frumuseţe. Preoţii îşi rad întreg corpul din două în două zile, pentru ca să nu se afle pe ei vreun păduche sau vreo altă spurcăciune atunci când slujesc zeilor. Preoţii poartă numai haine de in şi sandale de papirus; alte veşminte nu le este îngăduit să poarte, nici altă încălţăminte. Ei se spală cu apă rece de două ori pe zi şi de două ori în fiecare noapte[169]. Săvârşesc ei şi alte ceremonii de cult, mii, ca să zic aşa. Au în schimb parte şi de multe foloase: nici nu mănâncă din avutul lor, nici nu cheltuiesc nimic; capătă în schimb pâini sfinte coapte anume pentru ei, precum şi o mulţime de carne de vită şi de gâscă, care se împarte zilnic din belşug fiecăruia; ba li se mai dă chiar şi vin de struguri. Peşte însă nu le este îngăduit să pună în gură. Egiptenii nu seamănă de loc bob[170] în ţara lor, iar pe cel care creşte întâmplător nu-l mănâncă nici crud, nici fiert. Preoţilor le este oprit până şi să-l vadă, bobul trecând drept legumă spurcată. Fiecare zeu are nu numai un singur preot, ci mai mulţi, din care unul este mare preot[171]; dacă moare vreunul, este ales în loc fiul său.

XXXVIII Ei socot că boii sunt ai lui Epaphos[172] şi de aceea îi aleg cu multă grijă astfel: dacă se vede pe vită fie şi un singur fir de păr negru, o privesc drept un animal întinat[173]. Controlul îl face unul din preoţi, pus anume pentru aceasta, vita stând sau în picioare, sau culcată pe spate; scoţându-i

limba, preotul o caută dacă e curată de semnele pomenite [în cărţile sfinte] şi pe care le voi înşira în altă parte[174]; apoi, caută bine dacă părul de pe coadă e crescut cum trebuie. Dacă boul e curat de toate acestea, este „însemnat”, preotul înfăşurându-i în jurul coarnelor fâşii de papirus de care lipeşte apoi nişte pământ argilos pe care îşi pune pecetea inelului; abia atunci pot oamenii să-şi ia vita. Cel care jertfeşte o vită fără pecete e pedepsit cu moartea.

XXXIX În felul acesta se desfăşoară cercetarea animalului. Ceremonialul de jertfă şi l-au hotărât în felul următor: ducând vita „însemnată” la altarul de sacrificiu, aprind rugul, apoi, după invocarea zeului, turnând vin peste rug şi peste animalul de jertfă, îl înjunghie. După aceea, îi taie capul, iar trupul îl jupoaie de piele; urmează o ploaie de blesteme asupra căpăţânei[175], pe care o dau la o parte. Dacă prin apropiere e vreun târg şi prin partea locului se nimeresc să locuiască neguţători eleni, ducând căpăţâna la târg, le-o vând lor. Pe unde nu se găsesc eleni, localnicii aruncă căpăţâna în fluviu. Blestemele le îngrămădesc asupra căpăţânilor, zicând: dacă vreun rău îi pândeşte cumva fie pe ei, cei care aduc jertfa, fie întregul Egipt, toate relele să cadă asupra acestei căpăţâni. Toţi egiptenii folosesc întocmai aceleaşi obiceiuri pentru toate animalele de jertfă, atât cu privire la căpăţânile victimelor cornute, cât şi la libaţia cu vin. Din această datină se trage faptul că nici un egiptean nu mănâncă vreodată din căpăţâna unei vietăţi[176], oricare ar fi ea.

XL Scoaterea măruntaielor la animalele de jertfă şi arderea se deosebesc de la animal la animal. Urmează să vorbesc despre divinitatea pe care ei o socot cea mai mare şi căreia îi închină cea mai mare sărbătoare[177]. Când jupoaie un bou, după ce-au înălţat rugi, îi golesc întreg pântecele, lăsându-i doar măruntaiele şi seul; apoi îi retează picioarele, şalele, umerii şi grumazul. Odată gata, umplu restul trupului cu pâine curată, cu miere, stafide, smochine, tămâie, mir şi alte mirodenii. După ce l-au umplut astfel, îl ard[178], turnând

deasupra untdelemn din belşug. Jertfa o aduc în urma unui post îndelungat, iar cât timp ard animalele de jertfă, cu toţii îşi dau lovituri[179]. După ce contenesc cu loviturile, întind o masă mare şi se ospătează cu rămăşiţele jertfei.

XLI Toţi egiptenii sacrifică boi şi viţei curaţi, vaci însă e oprit să jertfească[180], căci ele sunt animale închinate zeiţei Isis. Statuia lui Isis, cu chip de femeie, are coarne de vacă[181], aşa cum o înfăţişează elenii pe Io. Fără osebire, egiptenii cinstesc vacile mult mai mult decât pe toate celelalte dobitoace. De aceea nici un egiptean şi nici o egipteancă n-ar săruta pe gură vreun elen, nici nu se va folosi de cuţitul vreunui elen, nici de frigările sau de căldarea lui, şi nici nu se va atinge de carnea unui bou curat, dar tăiat cu cuţitul unui elen[182]. Ei îşi îngroapă astfel vitele moarte: vacile le aruncă în fluviu, iar boii îi îngroapă fiecare în locuri dinafara oraşului, lăsând la iveală un corn, sau chiar pe amândouă, în chip de semn. Când trupul a putrezit şi s-a împlinit sorocul, în fiecare oraş vine o barcă din insula numită Prosopitis[183]. Insula se află în Deltă şi numără nouă shoine de jur împrejur. Pe această insulă, numită Prosopitis, se găsesc numeroase aşezări orăşeneşti; numele oraşului din care vin bărcile să ridice oasele boilor este Atarbehis, unde se înalţă şi un templu sfânt al Afroditei[184]. Din acest oraş se răspândesc în bărci mulţi oameni, unii în anumite oraşe, alţii în altele, ca să dezgroape oasele boilor, pe care apoi le iau cu ei şi le îngroapă laolaltă într-un singur loc. Tot ca pe boi îngroapă şi celelalte vite moarte. Aşa le cere obiceiul pământului cu privire la aceste practici; de ucis, nu ucid niciodată o vită[185].

XLII Toţi câţi ctitoresc vreun templu lui Zeus Tebanul[186] sau sunt din noma Tebei nu se ating de oi, ci jertfesc numai capre. Nu toţi egiptenii cinstesc deopotrivă pe aceiaşi zei, afară doar de Isis şi Osiris, despre care spun că este Dionysos; pe aceştia toată lumea îi cinsteşte la fel. Cei ce se adună în templul lui Mendes[187] sau sunt din noma mendesiacă[188], dimpotrivă, ferindu-se de tăierea caprelor, jertfesc oi. Tebanii şi ceilalţi care cruţă de la jertfă oile zic că

acest obicei s-a statornicit astfel la ei; Heracles[189] a vrut cu tot dinadinsul să-l vadă pe Zeus, dar Zeus nu voia să se lase văzut de el. În cele din urmă, deoarece Heracles prea stăruia, Zeus născoci următorul vicleşug: jupuind un berbec, îşi puse pe faţă capul tăiat al berbecului şi, îmbrâcându-i pielea, i se arătă astfel lui Heracles. De atunci, egiptenii fac statuia lui Zeus cu faţa de berbec, iar după egipteni s-au luat şi ammonienii, care sunt o colonie de egipteni şi de etiopieni, vorbind o limbă asemănătoare şi cu a unora şi cu a altora. Părerea mea este că ammonienilor li se trage numele ca un fel de poreclă după Zeus. Căci egiptenii îi zic Amun[190] lui Zeus.

Tebanii, prin urmare, nu sacrifică berbecii, ci sunt sacri pentru ei din această pricină; doar într-o singură zi a anului, la sărbătoarea lui Zeus, când, tăind un singur berbec şi jupuindu-l, îmbracă statuia lui Zeus aşa cum el însuşi se îmbrăcase, şi apoi aduc lângă ea o altă statuie, înfăţişând pe Heracles. După săvârşirea acestor pregătiri, toţi din jurul victimei se bat în piept, jeluind moartea berbecului, şi apoi îl îngroapă într-o raclă sfinţită.

XLIII Despre Heracles am auzit că ar fi unul din cei doisprezece zei[191]; despre celălalt Heracles, pe care-l cunosc elenii, n-am auzit să se pomenească ceva în vreo parte a Egiptului. Că nu egiptenii au luat numele lui Heracles de la eleni, ci mai degrabă aceştia de la egipteni, şi anume elenii care au dat numele de Heracles fiului lui Amphitryo, am multe dovezi că aşa stau lucrurile, printre care şi faptul că amândoi părinţii acestui Heracles, Amphitryo şi Alcmena, se trag din moşi-strămoşi din Egipt[192]. Din aceeaşi pricină egiptenii tăgăduiesc că ar cunoaşte atât numele lui Poseidon, cât şi pe cel al Dioscurilor[193], şi nici nu i-au primit pe aceşti zei printre ai lor. Dacă ei ar fi împrumutat cumva de la eleni numele vreunei zeităţi, ar fi păstrat cu atât mai vârtos amintirea acestor zei, de este adevărat, după câte cred eu şi întrucât părerea mea nu e greşită – că ei înşişi călătoreau pe atunci pe mări, când se iviseră şi câţiva corăbieri eleni. Aşa că egiptenii ar trebui, fireşte, să

cunoască mai degrabă numele acestor zeităţi, decât pe cel al lui Heracles. Dar la egipteni Heracles este un zeu străvechi; după cum spun chiar ei, cu şaptesprezece mii de ani înaintea domniei lui Amasis[194], din cei opt zei s-au născut cei doisprezece, printre care îl numără şi pe Heracles.

XLIV Dorind să culeg ştiri cât mai limpezi despre acestea, anume de unde se trage el, am plecat cu corabia şi la Tyrul Feniciei[195], aflând că acolo se găseşte un preacinstit templu al lui Heracles[196]. L-am văzut bogat împodobit cu multe alte odoare, printre care înăuntru se înălţau doi stâlpi, unul de aur curat, celălalt din piatră de smarald[197], care noaptea strălucea cu o puternică lucire. Ajungând să stau de vorbă cu preoţii zeului, i-am întrebat câtă vreme trecuse de la ctitorirea templului. Şi n-am găsit pe nici unul care să împărtăşească părerea elenilor; ei ziceau că templul zeului a fost zidit o dată cu întemeierea Tyrului, iar de când e locuit Tyrul, să fi tot trecut două mii trei sute de ani. Am mai văzut la Tyr şi un alt templu închinat lui Heracles, sub numele de Heracles Thasianul[198]. [De aici] am ajuns şi în Thasos, unde am găsit un nou templu al lui Heracles, întemeiat de fenicienii care, pornind pe mare în căutarea Europei[199], au pus temelia aşezării din Thasos; acestea toate s-au petrecut cu cinci generaţii mai înainte de a se fi născut în Ellada Heracles[200], fiu al lui Amphitryo. Cercetările de faţă arată fără umbră de îndoială că Heracles este un zeu străvechi. Şi sunt încredinţat că foarte bine fac aceia dintre eleni[201] care au ridicat două temple lui Heracles, aducându-i celui denumit Olympicul jertfe ca unui nemuritor, iar celuilalt – ca unui erou – doar prinoasele cuvenite morţilor.

XLV Elenii mai spun şi multe alte lucruri fără nici o socotinţă. Printre altele, ei obişnuiesc să mai povestească despre Heracles[202] şi că, la sosirea lui in Egipt, egiptenii, punându-i o cunună pe cap, l-au dus cu mare alai să-l sacrifice lui Zeus; iar Heracles, care până atunci stătuse liniştit, când îl suiră pe rug, adunându-şi toate puterile, i-a ucis pe toţi. Mie mi se pare că elenii care povestesc acestea

nu cunosc câtuşi de puţin firea egiptenilor şi obiceiurile lor. La ei nu e îngăduit să se jertfească nici măcar animale, afară de porci, boi, viţei – care sunt curaţi – şi de gâşte. Prin urmare, cum ar putea ei aduce jertfe omeneşti? Ba, mai mult, Heracles fiind singur, şi încă om, cum zic chiar ei, cum ar fi avut oare putere să omoare mai multe mii de oameni? Iar eu, care am sporovăit atâtea despre acestea toate, cer îndurare şi de la zei şi de la eroi.

XLVI Egiptenii despre care este vorba nu jertfesc nici capre, nici ţapi din următoarea pricină: mendesienii[203] socot că Pan[204] este unul din cei opt zei[205] [străvechi] şi spun că aceşti opt zei s-au născut înaintea celor doisprezece. Pictorii şi sculptorii îl înfăţişează în lucrările lor pe zeul Pan, ca şi elenii, cu cap de capră şi picioare de ţap, fără să-şi închipuie totuşi că arată astfel, ci că e aidoma celorlalţi zei; de ce îl înfăţişează aşa, nu-mi face plăcere s-o spun. Mendesienii cinstesc toate caprele, şi pe ţapi încă mai mult decât pe capre. Păstorii lor de capre sunt foarte respectaţi. Cinstirea se îndreaptă mai ales spre unul din ţapi, la moartea căruia se aşterne cernire adâncă peste toată noma mendesiacă. În limba egipteană „ţap” şi „Pan” se zice „Mendes”[206]. În această nomă, pe timpul meu, s-a întâmplat ceva groaznic: un ţap s-a împerecheat cu o femeie în văzul tuturor şi întâmplarea a ajuns în gura lumii[207].

XLVII Egiptenii socotesc porcul animal spurcat[208]. Din pricina asta, dacă cineva se atinge, fie şi în treacăt, de un porc, se scaldă, scufundându-se în fluviu cu haine cu tot, aşa cum era îmbrăcat. Pe de altă parte, porcarii, măcar că sunt egipteni de neam, dintre toţi locuitorii Egiptului, sunt singurii care nu pot intra într-un templu; nimeni nu vrea să le dea fiica în căsătorie, nici să ia în căsătorie pe cineva de la ei; porcarii se căsătoresc numai între ei. Egiptenii cred că nu este îngăduit să jertfească porci altor divinităţi decât Selenei şi lui Dionysos[209], şi numai într-un anumit timp, anume când străluceşte luna plină. Atunci, aducând jertfă de porci, mănâncă şi carne de porc. Pentru ce anume se feresc cu

groază să sacrifice porci la alte sărbători, nu însă şi la această sărbătoare, este o vorbă spusă de egipteni în privinţa aceasta – pe care, deşi o ştiu, n-ar fi totuşi cuviincios din parte-mi s-o spun.

Sacrificiul de porci în cinstea Selenei[210] se face astfel: când preotul aduce jertfa, adunând la un loc vârful cozii, splina şi praporul, le acopere cu totul cu osânza scoasă din pântecul victimei, şi apoi le arde în foc; restul de carne îl mănâncă în ziua cu lună plină în care jertfesc victimele; într-o altă zi nu le mai este îngăduit nici măcar s-o guste. Egiptenii săraci, din cauza vieţii strâmtorate ce-o duc, îşi fac din aluat purcei pe care-i coc, şi pe aceştia îi aduc ca jertfă.

XLVIII În ajunul[211] sărbătoririi lui Dionysos, fiecare om, tăind un porc înaintea porţii, îl dă chiar porcarului care i-l vânduse să-l ducă cu sine. Cealaltă parte a sărbătorii dionysiace, afară de dansuri, egiptenii o petrec aproape în totul la fel ca elenii[212]. În loc de phallusuri[213], ei au născocit alte lucruri, şi anume nişte păpuşi mari de-un cot, trase de sfori, pe care le poartă femeile prin sate, mişcându-le mădularul bărbătesc, nu cu mult mai mic decât restul trupului; în fruntea lor merge un cântăreţ din flaut, iar ele îl urmează preamărind pe Dionysos. Pentru ce mădularul bărbătesc este înfăţişat atât de mare şi din tot trupul numai el se mişcă, umblă o poveste sfântă în legătură cu acest fapt[214].

XLIX Pare-mi-se că însuşi Melampus[215], fiul lui Amytheon, nu era străin de acest ritual, ci, dimpotrivă, îl cunoştea. Căci Melampus este acela care a împământenit la eleni numele lui Dionysos[216], jertfa [adusă zeului) şi procesiunea phallusului. El i-a învăţat întocmai ce să facă, fără însă a le descoperi pe de-antregul tâlcul sacrificiului, dar înţelepţii, care au venit după el, le-au desluşit mai pe larg[217]. Melampus este deci cel care a orânduit procesiunile phallice[218] în cinstea lui Dionysos şi tot de la el au deprins elenii obiceiurile pe care le ţin şi astăzi. Eu acuma aş susţine că Melampus, ajungând un bărbat învăţat, şi-a însuşit şi meşteşugul ghicitului, şi, printre multe alte lucruri, pe care

le-a aflat din Egipt, a adus elenilor şi cele privitoare la cultul lui Dionysos, cu schimbări neînsemnate. Într-adevăr, nu pot să spun că ceremoniile religioase în cinstea zeului săvârşite în Egipt şi cele din Ellada se potrivesc din jocul întâmplării; căci, altfel, ele ar fi fost întocmai şi la eleni şi n-ar fi fost aduse abia de curând. Iarăşi mă feresc să spun că egiptenii ar fi luat de la eleni cutare sau cutare rânduială. Mai degrabă cred că Melampus a aflat cele legate de cinstirea lui Dionysos de la Cadmos[219] din Tyr, şi de la tovarăşii lui sosiţi din Fenicia, în ţinutul ce-i zicem azi Beoţia[220].

L Mai toate numele[221] de zei au venit în Ellada din Egipt. Făcând cercetări, dacă într-adevăr provin de la barbari, aflu că aşa stau lucrurile. Cred, aşadar, că ele ne-au sosit mai cu seamă din Egipt. Căci afară de numele lui Poseidon şi al Dioscurilor, cum am arătat şi mai înainte[222], şi de cel al Herei, şi al Hestiei[223], şi al zeiţei Themis[224], şi al Haritelor[225], şi al Nereidelor[226], egiptenii au de când lumea în ţara lor numele celorlalţi zei. Vă împărtăşesc ceea ce spun egiptenii înşişi. Cât despre acei zei ale căror nume [egiptenii] spun că nu le cunosc, mi se pare că ei şi-au primit numele de la pelasgi, afară doar de Poseidon, zeu pe care [elenii] l-au cunoscut de la libyeni. Căci nimeni nu ştia dintru-nceput numele lui Poseidon decât numai libyenii, care-l cinstesc pe zeu din totdeauna. Cultul eroilor[227] nu este obişnuit în Egipt.

LI Aceste datini, cât şi altele încă, despre care voi vorbi mai departe, elenii le-au luat de la egipteni[228]; dar să facă statuile lui Hermes cu mădularul bărbătesc ridicat, nu de la egipteni au învăţat, ci de la pelasgi[229]; atenienii au fost cei dintâi eleni care şi l-au însuşit, iar după atenieni s-au luat şi ceilalţi eleni. Atenienii[230] însă se numărau de mult printre eleni atunci când au ajuns pelasgii să locuiască în aceeaşi ţară împreună cu ei[231], de unde şi pelasgii au început să fie socotiţi eleni. Cine a pătruns în misterele Cabirilor[232] pe care le săvârşesc samothracii – care la rândul lor le-au împrumutat de la pelasgi – acela pricepe ce spun eu, pentru că aceşti pelasgi, care ajunseseră să se aşeze la un loc cu

atenienii, au locuit odinioară[233] în oraşul Samothrake[234] şi de la ei au învăţat cei din Samothrake misterele. Atenienii, luându-se după pelasgi, au fost cei dintâi dintre eleni care au făcut statuile lui Hermes[235] cu mădularul bărbătesc ridicat în sus; pelasgii au lămurit acest obicei printr-o istorie sacră; asemenea lucruri care se văd la sărbătoarea misterelor din Samothrake.

LII După câte ştiu eu din cele auzite la Dodona[236], înainte vreme pelasgii aduceau tot felul de jertfe, înălţând rugi zeilor, fără însă să-i dea vreunuia dintre ei porecle şi nume, deoarece nu auziseră încă de ele. Îi numeau doar zei [*θεοσί*], pentru că divinităţile, după ce *au orânduit* [*θέντες*][237] toate lucrurile din lume, le-au luat pe toate sub oblăduirea lor prin bună împărţeală. Abia după o trecere îndelungată de vreme au aflat ei numele celorlalţi zei, veniţi din Egipt; cât despre numele lui Dionysos, l-au aflat cu mult mai târziu, iar consultarea oracolului de la Dodona asupra numelor [zeilor] s-a petrecut după ani şi ani; acest oracol e socotit cel mai vechi dintre oracolele elenilor, şi pe vremea aceea chiar era singurul. Când pelasgii au întrebat oracolul din Dodona dacă să ia sau nu numele de zei de la barbari, oracolul le-a răspuns să le ia. De atunci ei aduceau jertfe, folosindu-se şi de numele zeilor; iar elenii, după aceea, le-au luat de la pelasgi.

LIII De unde anume se trage fiecare zeu, dacă au fost toţi din vecii vecilor, cum erau la înfăţişare, nu se ştia până mai ieri-alaltăieri, ca să zic aşa. Mă gândesc că Hesiod şi Homer sunt numai cu vreo patru sute de ani – şi nu mai mulţi – mai bătrâni decât mine[238]; ei sunt totuşi cei care au alcătuit în Ellada theogonia[239], care au dat zeilor porecle, le-au împărţit cinstirile de care se bucură şi meşteşugurile ce le cunosc, şi tot ei ne-au înfăţişat chipul divinităţilor. Cât despre poeţii[240] care se spune că ar fi trăit înaintea acestor doi bărbaţi, eu socot că s-au născut abia după ei. Primele lucruri de aci le povestesc preotesele din Dodona; ultimele, cu privire la Hesiod şi Homer, le spun după socotinţa mea.

LIV Despre oracole, anume cel din Ellada şi cel din Libya[241], egiptenii dau următoarea desluşire: preoţii lui Zeus Tebanul mi-au povestit că două femei închinate templului [lui Zeus] au fost răpite din Teba de fenicieni; după câte s-a aflat, una din ele a fost vândută în Libya, iar cealaltă la eleni. Aceste femei au întemeiat pentru prima oară oracole la popoarele mai sus pomenite. La întrebarea mea de unde aflaseră ei că faptele ce povestesc se petrecuseră întocmai aşa, mi-au răspuns că le-au căutat îndelung pe aceste femei, dar n-au putut să le mai dea de urmă[242]; abia mai târziu au aflat despre ele cele ce-mi povestiseră.

LV Cele de mai sus le-am auzit de la preoţii din Teba, iar cele ce urmează le ştiu de la preotesele din Dodona: doi porumbei negri, luându-şi zborul din Teba egipteană, au ajuns unul în Libya, iar celălalt la ele. Acesta din urmă, aşezându-se pe un stejar[243], a rostit cu glas omenesc că acolo ar trebui să ia fiinţă un oracol al lui Zeus, iar locuitorii au înţeles că este o poruncă cerească şi s-au grăbit să-i dea ascultare. Celălalt porumbel, care se oprise la libyeni, le-a poruncit acestora să întemeieze oracolul lui Ammon; de fapt, acest oracol este tot al lui Zeus. Acestea mi le-au spus preotesele din Dodona, dintre care pe cea mai în vârstă o cheamă Promeneia, pe cea mijlocie, Timarete, iar pe cea mai tânără, Nicandra. Spusele lor au fost întărite şi de mărturia celorlalţi dodonieni din slujba templului.

LVI Dar iată care-mi este părerea în această privinţă. Dacă într-adevăr fenicienii le-au răpit pe femeile închinate templului şi le-au vândut, pe una din ele în Libya, iar pe cealaltă în Ellada, părerea mea este că femeia aceasta din urmă, din Ellada – ţinut care mai înainte vreme se numea Pelasgia – a fost vândută la thesproţi[244]; ajungând roabă aici, i-a ridicat lui Zeus un altar sub un stejar crescut acolo, cum era şi firesc ca una care la Teba slujise la un altar al lui Zeus să se fi gândit la el şi pe meleagurile străine unde ajunsese. După aceea, când a deprins şi limba elenă, a întemeiat şi un

oracol. Atunci abia a povestit cum sora ei fusese vândută în Libya de aceiaşi fenicieni care o vânduseră şi pe ea.

LVII Părerea mea este că dodonienii le-au zis acestor femei „porumbei”[245], pentru că, fiind străine, lor li se părea că ciripesc ca păsările. De la o vreme, zic ei, porumbelul a vorbit cu grai omenesc, adică atunci când femeia a glăsuit pe înţelesul lor; atâta vreme cât vorbise o limbă străină, lor li se păruse că ciripeşte ca o pasăre, căci altfel în ce chip ar putea oare vorbi cu glas omenesc un porumbel? Spunând că porumbelul era negru, ei lasă să se înţeleagă că femeia era egipteancă.

Oracolul din Teba egiptenilor şi cel din Dodona se întâmplă să semene foarte între ele. Darul de a prevesti viitorul după jertfe tot din Egipt a venit.

LVIII Cât despre serbări populare, alaiuri şi procesiuni religioase, egiptenii sunt cei dintâi oameni care le-au creat datina – şi de la ei le-au învăţat şi elenii. Ca dovadă despre aceasta îmi slujeşte faptul că sărbătorile egiptene par rânduite de multă vreme, pe când cele elene, abia de curând.

LIX Egiptenii nu ţin o singură sărbătoare pe an, ci mai multe. Sărbătoarea cea mai însemnată şi la care se adună cea mai mare mulţime de popor o ţin în oraşul Bubastis[246], în cinstea Artemidei[247]; o a doua o ţin în oraşul Busiris[248], în cinstea zeiţei Isis; aici se află cel mai mare templu al lui Isis, iar acest oraş al Egiptului se înalţă chiar în inima Deltei. Isis, în limba elenă, înseamnă Demeter. A treia sărbătoare adună poporul în oraşul Sais[249] pentru a cinsti pe Athena; a patra se ţine la Heliopolis[250], în cinstea Soarelui; a cincea, în oraşul Buto[251], în cinstea Latonei[252]; iar cea de a şasea, în Papremis[253], în cinstea lui Ares[254].

LX Iată cum străbat ei calea până la oraşul Bubastis. Bărbaţi şi femei călătoresc împreună în bărci, în fiecare barcă înghesuindu-se la un loc multă lume de ambele sexe. Unele femei au castaniete din care bat tot timpul, alţii zic din

flaut cât ţine drumul, iar restul, femei şi bărbaţi, cântă şi bat din palme. Ori de câte ori ajung în drumul lor la un oraş, oricare ar fi el, apropiindu-şi barca de ţărm, iată ce fac: unele femei fac ceea ce am spus, altele chiuie din răsputeri şi-şi bat joc de femeile din acel oraş, altele dănţuiesc, iar altele, sculându-se în picioare, îşi dau poalele peste cap. Şi tot aşa fac la fiecare oraş de pe malul fluviului[255].

Când ajung la Bubastis, încep sărbătoarea, aducând mari jertfe. La serbarea aceasta se bea vin de struguri mai mult decât în tot restul anului. După spusele localnicilor, să se tot strângă laolaltă acolo ca la şaptezeci de mii de bărbaţi şi femei, fără să mai punem la socoteală şi copiii. Acestea se petrec la Bubastis.

LXI Felul cum o sărbătoresc pe Isis în oraşul Busiris l-am descris mai înainte[256]. După jertfă, toţi şi toate – mai multe mii de oameni – se bat cu pumnii în piept. În cinstea cui se bat, n-am dezlegare să spun[257]. Carienii care locuiesc în Egipt[258] se întrec chiar cu măsura, âjungând să-şi cresteze până şi fruntea cu custura; prin aceasta se dau pe faţă că sunt străini şi nu egipteni.

LXII Când egiptenii se adună intr-o anumită noapte în oraşul Sais ca să aducă jertfe, atunci aprind cu toţii, sub cerul liber, jur-împrejurul casei, nenumărate candele. Candelele sunt nişte vase scunde, pline cu sare şi untdelemn, pe care pluteşte feştila; ele ard toată noaptea, iar numele sărbătorii este „Sărbătoarea candelelor aprinse”. Egiptenii care nu se pot duce la această sărbătoare, stând de veghe în noaptea sacrificiului, aprind şi ei cu toţii candele, aşa încât ele ard nu numai la Sais, ci în tot Egiptul. Pentru ce pricină se aprind luminile şi se aduce aleasă cinstire în această noapte, se povesteşte o legendă sfântă[259].

LXIII Cei care se adună în Heliopolis şi Buto aduc numai jertfe. Dar în Papremis, ca şi în alte oraşe, alături de jertfe se fac şi slujbe religioase; la scăpătatul soarelui, câţiva preoţi îşi fac de lucru pe lângă statuia zeului, în timp ce alţii, cei

mai mulţi, aşteaptă la intrarea templului cu ciomege de lemn în mână. Alţi oameni, mai bine de o mie, stau învălmăşiţi în faţa lor de partea cealaltă şi rostesc rugăciuni, ţinând şi ei fiecare ciomege în mână. Statuia, care se află într-un mic chivot de lemn poleit cu aur, este dusă din ajun într-un alt sfânt lăcaş. Cei câţiva preoţi, rămaşi lângă statuie, trag o căruţă cu patru roate care poartă chivotul cu statuia, iar ceilalţi, care aşteaptă în faţa propileelor, îi împiedică să intre în templu. Cei care stau şi se roagă [de partea cealaltă], sărind în ajutorul zeului, îi ciomăgesc pe ceilalţi, care se apără [la rândul lor]. Şi atunci să vezi încăierare cu ciomegele: îşi sparg capetele, ba, după câte cred eu, mulţi chiar mor din pricina rănilor. Egiptenii însă ziceau că nu moare nici unul. Cei din partea locului povestesc că sărbătoarea se ţine din următoarea pricină: în acest templu locuia odată mama lui Ares. Zeul, care crescuse departe de ea şi ajunsese la vârsta bărbăţiei, veni la templu s-o vadă[260]. Cum nu-l mai văzuseră până atunci, slugile mamei sale nu l-au lăsat să intre, ci l-au alungat. El însă, întorcându-se cu oameni dintr-un alt oraş, a bătut bine slugile şi a pătruns până la mama lui. De la această întâmplare se spune că se trage obiceiul bătăii cu ciomegele în ziua sărbătorii lui Ares.

LXIV Tot egiptenii au introdus cei dintâi ţinerea cu asprime a obiceiului de a nu se împreuna cu femeile în templu şi de a nu intra în templu venind de la femei, fără să se fi spălat mai întâi[261]. În schimb, la celelalte popoare, aproape la toate chiar, afară de egipteni şi de eleni, oamenii se împreunează tocmai în temple şi bărbaţii, sculându-se de lângă femei, intră fără să se fi spălat în templu, socotind că oamenii sunt la fel cu celelalte animale: tot soiul de animale [zic ei] şi neamul păsărilor se văd împreunându-se în lăcaşurile zeilor şi în curţile lor; dacă aceasta n-ar fi pe placul zeului, animalele n-ar face-o.

Aceştia, sprijiniţi pe asemenea temeiuri, săvârşesc lucruri cu care eu nu mă pot împăca.

LXV Printre alte datini sfinte, egiptenii mai ţin cu toată grija şi următoarele:

Deşi învecinat cu Libya[262], Egiptul nu are prea multe soiuri de animale; dar atâtea câte sunt, şi cele care trăiesc în preajma omului, şi celelalte toate, le socotesc ca sfinte[263]. Dacă aş arăta pricina pentru care nu se ating de ele ca să le jertfească, aş aluneca cu povestirea spre lucruri sfinte, de care dinadins mă feresc să pomenesc. Chiar şi pe cele pe care doar în treacăt le-am arătat, le-am spus numai fiindcă n-am avut încotro.

Iată datina păstrată la ei cu privire la animale. Dintre locuitorii Egiptului, sunt aleşi atât bărbaţi, cât şi femei care să poarte de grijă fiecărui soi de animale în parte; cinstea aceasta o trec din tată în fiu. Locuitorii de la oraşe, când se înalţă rugi vreunui zeu căruia îi e închinat un anumit animal, fiecare îndeplineşte următorul ritual: îşi tund copiii pe cap, ori de tot, ori numai jumătate, ori numai pe o treime a capului, pun părul într-un taler de balanţă, iar în celălalt arginţi – şi, cât trage părul, atâta dăruiesc îngrijitoarei animalelor[264]. Îngrijitoarea cumpără cu banii primiţi peşte, pe care-l taie bucăţi şi-l dă de mâncare animalelor. Prin urmare, aşa li se dă hrana. Dacă cineva ucide vreunul din aceste animale, dacă a făcut-o cu bună ştiinţă, e osândit la moarte, iar de a ucis fără voia lui – ispăşeşte plătind răscumpărarea pe care o hotărăsc preoţii. Cel care însă cu voie sau fără de voie omoară pasărea ibis sau vreun erete, trebuie negreşit să moară.

LXVI Deşi sunt multe animale de casă, numărul lor ar fi şi mai mare, dacă nu s-ar întâmpla cu pisicile cele ce voi povesti îndată. După ce fată, pisicile nu se mai apropie de motani; ei, când vor să se împerecheze, nu mai izbutesc. De aceea motanii se folosesc de un şiretlic: fură puii de la pisici, îi duc cu ei şi-i omoară, fără însă să-i mănânce. Pisicile, lipsite de puii lor şi dorindu-şi alţii, umblă astfel iar după motani; pisica e un animal foarte iubitor de pui.

Când se întâmplă vreun foc, cu pisicile se petrec lucruri mai presus de fire: egiptenii, aşezându-se din loc în loc,

păzesc pisicile, fără să le pese că arde ce s-a aprins. Dar pisicile, strecurându-li-se printre picioare sau sărind peste oameni, se aruncă în foc. Asemenea întâmplare aduce mare jale printre egipteni, în casele unde o pisică moare de moarte bună, toţi ai casei îşi rad numai sprâncenele: acolo însă unde moare un câine, îşi rad capul şi tot trupul[265].

LXVII Pisicile moarte sunt duse în oraşul Bubastis, în lăcaşuri sfinte, unde sunt îngropate după ce au fost îmbălsămate. Pe câini îi îngroapă fiecare în oraşul său în racle sfinţite. Ca şi pe câini, îi îngroapă şi pe ichneumoni[266]. Pe şoarecii de câmp şi pe ereţi îi duc în oraşul Buto, iar păsările ibis, la Hermopolis[267]. Pe urşi, care sunt rari, şi pe lupi[268], care sunt ceva mai mari decât vulpile, îi îngroapă chiar pe locul unde i-au găsit zăcând morţi.

LXVIII Iată acum şi felul de a fi al crocodililor. Vreme de patru luni pe an, în lunile cele mai friguroase, ei nu mănâncă nimic. Deoarece are patru picioare, crocodilul trăieşte şi pe uscat şi în apă. Ouăle şi le depune pe malul apei, unde le şi cloceşte. Cea mai mare parte a zilei şi-o petrece pe uscat, dar toată noaptea stă în fluviu, deoarece apa este mai caldă decât aerul şi decât roua dimineţii. Dintre toate vieţuitoarele pe care le cunoaştem, crocodilul creşte cel mai mult faţă de mărimea de la care a pornit; într-adevăr, el face ouă nu cu mult mai mari decât cele de gâscă şi puiul iese pe măsura oului. Crescând apoi într-una, puiul ajunge şi de şaptesprezece coţi, ba chiar şi mai mult. Ochii îi sunt ca de porc, are însă dinţi mari şi colţi pe măsura trupului. Crocodilul e singurul animal care nu are limbă şi care nu-şi mişcă falca de jos[269], ci, dimpotrivă, este singurul animal care-şi aduce falca de sus spre cea de jos. Are şi gheare foarte puternice, iar pe spinare o piele cu solzi de nestrăpuns. Orb în apă, în aer are vederea foarte ageră. Cum îşi petrece viaţa în apă, toată gura i se umple pe dinăuntru cu lipitori[270]. Alte păsări şi animale îl ocolesc, cu pluvianul[271] însă trăieşte în bună tovărăşie, ca unul ce-i este de folos. Când crocodilul iese din apă la mal şi îşi ţine gura

căscată (căci aşa obişnuieşte să facă adesea, înspre partea de unde bate zefirul), pluvianul, vârându-i-se atunci în gură, îi ciuguleşte lipitorile. Trăgând foloase de pe urma lui, crocodilul se bucură şi nu-i face nici un rău.

LXIX Parte din egipteni cred că crocodilii sunt sfinţi[272], alţii însă, dimpotrivă, îi socot duşmani. Locuitorii de prin părţile Tebei şi ale lacului Moeris cred cu tărie că sunt animale sfinte. Fiecare din ei creşte câte un crocodil pe care-l îmblânzeşte şi căruia îi pune la urechi cercei de piatră colorată sau de aur, şi brăţări la labele dinainte; acestor crocodili li se dă o hrană deosebită, până şi carnea animalelor jertfite, şi cât trăiesc, o duc cum nu se poate mai bine. După moarte, sunt îmbălsămaţi şi aşezaţi în morminte sfinţite[274]. În schimb, locuitorii din preajma oraşului Elefantina nu-i socotesc nicidecum sfinţi, ba îi şi mănâncă. Ei nici nu le zic ,,crocodili”, ci „hampsii”[274]. „Crocodili” le-au zis ionienii, după asemănarea ce-o au la înfăţişare cu şopârlele[275] ce trăiesc la ei pe sub ziduri.

LXX Multe şi felurite sunt chipurile în care se vânează crocodilul. Dar n-am să-l arăt decât pe acela care mi se pare cel mai vrednic de pomenit. De cârligul unei undiţe se agaţă o spinare de porc şi se lasă nada în mijlocul fluviului. Între timp, pe malul apei, vânătorul aduce un purcel viu de lapte pe care-l bate [ca să guiţe]. Crocodilul, auzind guiţatul, se ia după el, iar când dă de momeală, o înfulecă. Atunci, oamenii îl trag la mal şi, cum l-au scos pe uscat, vânătorul îi astupă cât mai iute ochii cu lut. Făcând astfel, îi poate veni uşor de hac, pe când altminteri ar avea mult de furcă.

LXXI În noma Papremis, hipopotamii sunt şi ei ţinuţi drept animale sfinte[276], dar nu şi la ceilalţi egipteni. Iată acum înfăţişarea lor. Hipopotamul are patru picioare, cu copita despicată ca la bou, un bot cârn şi răsfrânt, coamă ca de cal, colţi ascuţiţi, ieşindu-i afară din gură, coadă şi nechezat de cal; ca mărime întrece un bou uriaş; pielea îi este atât de

groasă şi tare, încât [localnicii], după ce o usucă, îşi fac din ea vârfuri de suliţă şlefuite.

LXXII În fluviu se găsesc şi vidre[277], pe care de asemenea le socot sfinte. Dintre peşti, îi cred sfinţi pe aşa-numitul lepidotos[278] şi ţiparul[279], zicând că sunt vietăţi închinate Nilului, iar dintre păsări [e socotit] sfânt cravanul[280].

LXXIII Mai este şi o altă pasăre sfântă, pe nume Phoenix[281]. Eu n-am văzut-o decât zugrăvită, dar chiar şi în Egipt se iveşte foarte rar, la cinci sute de ani o dată, după câte spun heliopolitanii[282]. Egiptenii susţin că ea soseşte atunci când îi moare părintele. Dacă seamănă într-adevăr cu chipul zugrăvit, atunci ca mărime şi ca înfăţişare este cam aşa[283]: parte din penele de pe aripi sunt aurii, iar parte roşii; încolo aduce foarte mult cu o pajură, şi la chip şi la mărime. Această pasăre, zic ei, povestind lucruri ce nu pot să le cred, are următorul obicei: pornind din Arabia, îşi cară tatăl învelit în smirnă până la templul Soarelui, unde îl şi îngroapă. De cărat, îl cară astfel: mai întâi, face din smirnă un ou atât de mare cât poate să-l ducă; apoi încearcă dacă poate să-l poarte. După această încercare îşi vâră tatăl înăuntru, după ce a scobit oul pe dinăuntru, apoi cu altă smirnă astupă gaura pe unde l-a băgat în ou pe tată-său. Chiar cu tatăl păsării vârât înăuntru, greutatea oului rămâne aceeaşi. După ce l-a învăluit bine, îl duce în Egipt, la templul Soarelui. După spusele lor, asemenea obiceiuri are pasărea.

LXXIV Prin preajma Tebei sunt nişte şerpi sfinţi, care nu fac nici un rău omului, micuţi la înfăţişare şi cu două coarne în creştetul capului[284]. Când mor, sunt îngropaţi în templul lui Zeus, pentru că – zic egiptenii – şi ei sunt vietăţi închinate lui Zeus.

LXXV În Arabia, foarte aproape de oraşul Buto[285], este un ţinut pe meleagurile căruia am umblat ca să aflu despre şerpii înaripaţi[286]. Ajuns acolo, am văzut puzderie de oase şi de şire de spinare, peste putinţă de descris. Se vedeau

ridicate mormane din scheletele [şerpilor] şi mai mari, şi mai mici, ba chiar şi mărunte de tot, şi erau multe la număr.

Ţinutul acesta în care sunt îngrămădite oasele şerpilor, este o fâşie îngustă de pământ, gâtuită între munţi, deschizându-se spre un şes larg; acest şes dă în câmpia Egiptului. Umblă vorba că, o dată cu primăvara, şerpii înaripaţi zboară din Arabia[287] spre Egipt, dar că păsările ibis, întâmpinându-i în această trecătoare, nu-i lasă să pătrundă în ţinut, ci îi omoară. Din această pricină – spun arabii – cinstesc egiptenii ibisul atât de mult şi egiptenii mărturisesc la fel, că de aceea ţin ei aceste păsări în aşa mare cinste.

LXXVI Iată care este înfăţişarea păsării ibis: neagră ca tăciunele peste tot[288], are picioare de cocor şi ciocul foarte coroiat; ca mărime, se potriveşte cu cristeiul. Aşa arată ibişii cu pene negre[289] care se luptă cu şerpii. Cei care trăiesc în preajma omului, de îi împiedică până şi mersul – căci ibişii sunt de două feluri – au capul pleşuv[290] şi guşa golaşă, pene albe, în afară de cap, gât, vârful aripilor şi al cozii (părţile înşirate sunt negre tăciune). La picioare şi la plisc seamănă cu celălalt soi.

Şarpele seamănă la chip cu hidra[291]. Are aripi, însă fără pene, la fel cu ale liliacului. Dar găsesc că am vorbit destul despre animalele sfinte.

LXXVII Dintre egipteni, cei care locuiesc în partea cultivată[292] a ţării, păstrează [mai mult] decât toţi oamenii amintirea trecutului; mai ales, ei sunt cu mult cei mai învăţaţi din câţi am ajuns să cunosc. Iată felul de viaţă pe care-l duc: prin vărsături silite şi prin purgaţii[293], se curăţă trei zile la rând în fiecare lună, căutându-şi astfel de sănătate. Credinţa lor este că toate bolile le vin oamenilor din hrana cu care se nutresc. De altfel, după libyeni[294], egiptenii sunt cei mai sănătoşi oameni din lume, din pricina climei, cred eu, deoarece la ei nu se perindă anotimpurile. Într-adevăr, bolile dau peste om din schimbările de tot felul, mai ales ale anotimpurilor. Ei mănâncă pâine făcând-o din durah[295] pe care o numesc kyllestis[296]. Beau o băutură din

orz; viţă de vie nu au în ţară[297]. Pe unii peşti îi mănâncă cruzi, uscându-i la soare, iar pe alţii păstraţi în saramură. Dintre păsări, mănâncă crude, dar puse mai înainte la sare, prepeliţe, raţe şi păsări mici. Celelalte păsări sau peşti care se mai găsesc la ei, în afară de cele care trec drept sfinte, le mănâncă ori fripte, ori fierte.

LXXVIII La petrecerile bogătaşilor, după ce ospăţul s-a terminat, un om face ocolul mesei cu o raclă în care e o păpuşă de lemn, lucrată şi zugrăvită atât de meşteşugit că închipuie aidoma un mort[298]. Păpuşa nu-i mai mare decât un cot sau doi. Arătându-i-o fiecăruia din oaspeţi, omul îi îndeamnă: „Aruncă-ţi ochii la aceasta, apoi bea şi te veseleşte; după moarte şi tu vei fi la fel”. Aşa obişnuiesc ei să facă la ospeţe.

LXXIX [Egiptenii], ţinându-se numai de datinile lor strămoşeşti, nu mai împământenesc altele. Au ei şi alte datini vrednice de pomenit, dar mai ales un cântec unic, Linos, care se cântă şi în Fenicia, şi în Cipru, cât şi în alte părţi; cântecul poartă nume deosebite de la neam la neam[299], dar se pare că este acelaşi pe care-l cântă elenii sub numele de Linos. Între multe altele care m-au minunat despre Egipt, m-am întrebat de unde vor fi luat ei numele de Linos. Se pare că egiptenii l-au cântat din totdeauna. „Linos” în egipteană se cheamă „Maneros“[300]. Egiptenii povesteau că acesta a fost singurul copil al primului rege al Egiptului şi că, răpit de o moarte prea timpurie, a fost cinstit de egipteni cu asemenea cântări de jale, iar cântecul acesta a fost cel dintâi şi singurul[301] care s-a ivit la ei.

LXXX Egiptenii se mai potrivesc cu elenii şi într-o altă privinţă, dar numai cu spartanii; tinerii, când se întâlnesc cu oamenii mai in vârstă, îi lasă să treacă şi se feresc din drum, iar la intrarea lor, se scoală de pe scaun. Cât priveşte obiceiul ce-l voi spune îndată, nu se mai potrivesc cu nici unii dintre eleni: când se întâlnesc pe stradă, în loc să-şi dea

bineţe unul altuia, se înclină, coborându-şi mâna până la genunchi.

LXXXI Egiptenii îmbracă nişte cămăşi de in cu ciucuri la poale – pe care le numesc calasyris[302]. Peste ele se înfăşoară cu un fel de manta albă de lână aruncată pe umeri. În temple însă nu intră în veşminte de lână, nici nu sunt înmormântaţi cu ele, căci nu e îngăduit. Această practică este aidoma cu cele orfice şi bacchice[303], care vin din Egipt[304], cât şi cu cele pithagoreice[305]. Nimănui din cei care iau parte la aceste mistere nu-i este îngăduit de legile sfinte să fie îngropat în veşminte de lână. Se povesteşte în legătură cu acestea o legendă sfântă.

LXXXII Iată şi alte lucruri descoperite de egipteni: cărui zeu îi este închinată fiecare lună şi fiecare zi, ce-i e dat omului să i se întâmple după ziua în care s-a născut, de ce ce moarte va avea parte şi de ce fire. De asemenea învăţături s-au folosit şi acei eleni care s-au îndeletnicit cu poezia[306]. [Egiptenii] au găsit mai multe semne prevestitoare decât toţi ceilalţi oameni la un loc, pentru că, în clipa când se arată vreun semn, iau seama şi înseamnă în scris ceea ce urmează, iar dacă cumva mai târziu se mai petrece ceva asemănător, sunt încredinţaţi că urmarea va fi aceeaşi.

LXXXIII Ghicitul la ei este rânduit în felul următor: dintre oameni, nimănui[307] nu-i este hărăzit acest dar, ci numai unora dintre zei. În Egipt poţi găsi oracolul lui Heracles, al lui Apollo, al Athenei, al Artemidei, al lui Ares, al lui Zeus, dar cel care se bucură, printre toate oracolele, de cea mai mare preţuire este al Latonei din oraşul Buto. Oracolele n-au peste tot aceeaşi rânduială, ci se deosebesc unele de altele.

LXXXIV Meşteşugul tămăduirii bolilor a fost aşezat în felul următor: fiecare lecuitor se îngrijeşte de un singur fel de boală, nu de mai multe. Pentru fiecare boală există tămăduitori[308]: unii lecuiesc ochii, alţii capul, alţii dinţii, alţii pântecele, alţii alte boli ascunse.

LXXXV Iată acum ceva şi despre bocetele şi înmormântările lor. La cei cărora le moare, dintre ai casei, un om care se bucură de consideraţie, toate femeile casei îşi ung capul cu lut, ba chiar şi faţa, apoi, lăsând mortul acasă, ele umblă prin oraş şi, suflecate până la brâu şi cu sânii dezgoliţi, îşi bat pieptul; împreună cu ele merg toate femeile – rubedenii. Pe de altă parte, bărbaţii se bat şi ei cu pumnii în piept, de asemenea suflecaţi pân-la brâu. Abia după ce au îndeplinit acest obicei, îl duc la îmbălsămare.

LXXXVI Pentru această îndeletnicire sunt oameni de meserie care practică acest meşteşug. Când li se aduce un mort, aceştia arată celor care l-au adus nişte modele de mumii în lemn, care, prin zugrăveli, seamănă leit cu morţii; [rudelor] le spun că mumia cea mai costisitoare înfăţişează pe acel[309] al cărui nume aş săvârşi un păcat să-l rostesc într-o asemenea împrejurare; apoi le arată că a doua este mai prejos decât cea dintâi, şi mai ieftină, iar a treia costă cel mai puţin. După aceste lămuriri, îi întreabă după care model vor să-şi îmbălsămeze mortul. Apoi, dacă s-au înţeles din preţ, cei cu mortul pleacă, iar cei rămaşi în atelier, iată cum fac îmbălsămarea cea mai scumpă: cu ajutorul unui fier încovoiat, scot mai întâi prin nările [mortului] o parte din creier, iar o altă parte o scot turnând înăuntru nişte leacuri. Pe urmă, spintecând mortul pe sub coaste cu o piatră tăioasă din Etiopia, scot tot ce se află în pântece, îl curăţă bine şi după ce varsă înăuntru vin de palmier, mai presară şi mirodenii pisate. În sfârşit, după ce umplu pântecele cu smirnă curată şi măcinată, cu scorţişoară şi alte balsamuri, afară de tămâie, îl cos iarăşi la loc. Când au isprăvit cu asta, continuă îmbălsămarea, ţinând trupul în natron[310] timp de şaptezeci de zile. Mai mult de atâta nu-i îngăduit să fie ţinut. La împlinirea celor şaptezeci de zile, spălând leşul, îl înfăşoară în întregime cu feşi tăiate dintr-un fel de pânză subţire[311], unsă cu un lipici[312] pe care egiptenii îl folosesc de obicei în loc de clei. Rudele, luându-l apoi de aici, fac o raclă de lemn cu chip de om în care, când e gata, închid mortul şi

o păstrează cu sfinţenie într-o cameră funerară, aşezând-o drept în picioare lângă zid.

LXXXVII În felul acesta se face îmbălsămarea cea mai costisitoare. Pentru cei ce vor una mai modestă, ca să scape de o cheltuială prea mare, îmbălsămarea se face în felul următor: [meşterii], după ce îşi umplu clistirul cu ulei din lemn de cedru[313], îl vâră în pântecul mortului, fără să-l mai taie şi fără a-i mai scoate maţele, împingând uleiul prin şezut şi împiedicându-l să se scurgă afară. După aceea, ţin mortul în natron câte zile trebuie, iar in ultima zi dau drumul din pintece uleiului de cedru băgat mai înainte înăuntru. Uleiul are aşa de mare putere încât topeşte maţele şi măruntaiele şi le scoate afară o dată cu el. Natronul, la rândul lui, mistuie carnea şi din leş nu mai rămâne decât pielea şi oasele. După ce-au isprăvit de făcut aceasta, îmbălsămătorii înapoiază mortul în starea în care se află, fără să-i mai facă ceva.

LXXXVIII Al treilea fel de îmbălsămare, cea pentru morţii cei mai săraci, iată cum se face: după ce i se bagă în pântece o licoare din buruiana de curăţenie syrmaia, mortul este ţinut în natron şaptezeci de zile, apoi este înapoiat celor ce l-au adus.

LXXXIX Femeile oamenilor de vază, când se sfârşesc din viaţă, nu sunt duse de îndată la îmbălsămat, nici cele prea frumoase sau cele care se bucură de un mare renume; abia după ce au trecut trei sau patru zile sunt date celor ce se îndeletnicesc cu îmbălsămatul. Obiceiul s-a statornicit de teamă ca nu cumva îmbălsămătorii să necinstească femeile. Umblă zvonul că unul din ei ar fi fost prins asupra faptului, necinstind trupul unei femei moarte de curând, şi că a fost pârât chiar de tovarăşul lui de muncă.

XC Dacă vreun egiptean, sau chiar vreun străin, răpit de un crocodil sau de fluviul însuşi, este găsit mort, locuitorii oraşului în care a fost scos la mal sunt cu străşnicie ţinuţi să-l îmbălsămeze, să-i dea toată grija, iar apoi să-l

înmormânteze cât mai frumos cu putinţă în morminte sacre. De el n-are voie să se atingă nimeni – rudă sau prieten – afară doar de preoţii Nilului, care-l înmormântează cu mâna lor, deoarece îl privesc mai presus decât un leş omenesc.

XCI Egiptenii se feresc de obiceiurile elene, dar, ca să spun pe scurt, şi de obiceiurile tuturor celorlalte neamuri.

Cam toţi ceilalţi egipteni ţin această rânduială. În noma Tebei, aproape de Neapolis[314], se află însă un oraş mare cu numele de Hemmis[315], în care poate fi văzut un sanctuar în patru colţuri închinat lui Perseus[316], fiul Danaei. Jur împrejurul lui cresc palmieri. Propileele sanctuarului, ridicate din piatră, sunt foarte mari; lângă ele se înalţă două statui uriaşe tot de piatră. În această împrejmuire se găseşte un templu, iar în templu e aşezată o statuie a lui Perseus. După spusele locuitorilor din Hemmis, Perseus li se arăta când într-un loc, când într-altul al ţinutului lor, adesea şi în templu, ba uneori se mai găseşte şi câte o sandală de-a lui[317] – mare de doi coţi – care, ori de câte ori se iveşte, bunăstarea se lasă peste tot Egiptul. Acestea sunt spusele lor, iar în cinstea lui Perseus ţin următoarele obiceiuri elene: organizează jocuri atletice care cuprind întreceri de tot felul, dând premii în animale, haine şi piei. La întrebarea mea, de ce numai lor li se arată Perseus şi de ce, spre osebire de ceilalţi egipteni, numai ei au întemeiat jocurile atletice, răspunsul a fost că Perseus se trage din oraşul lor; Danaos[318] şi Lynkeus[319] au plecat pe mare în Ellada, fiind şi ei de baştină tot din Hemmis; urmărind spiţa acestora, [povestitorii] au coborât până la Perseus[320]. Eroul, la rândul lui, a ajuns în Egipt din pricina pe care o spun şi elenii, ca să aducă din Libya capul Gorgonei[320]. Cu acest prilej, spuneau ei, a venit şi pe la Hemmis, unde şi-a recunoscut toate rudele, căci numele oraşului, pe care-l ştia de la mama lui, îi era cunoscut înainte de a fi ajuns în Egipt. Jocurile gimnice le ţin după porunca lui Perseus.

XCII Toate aceste obiceiuri le ţin egiptenii care locuiesc mai sus de lacuri. Cei aşezaţi în ţinutul mlăştinos[322] au aceleaşi

datini ca şi ceilalţi egipteni, printre altele, fiecare trăieşte cu câte o singură femeie[323], ca şi elenii. Totuşi, pentru înlesnirea traiului zilnic, şi-au găsit şi alte mijloace: când fluviul creşte şi îneacă câmpiile, din apă cresc nenumăraţi crini cărora egiptenii le zic lotuşi[324]. După ce îi culeg, îi usucă la soare şi pe urmă, pisându-le miezul, care seamănă cu măciulia macului, fac din el un fel de pâine pe care o coc la foc. Bună de mâncat e şi rădăcina acestui lotus, care, de obicei, este dulce, rotundă, mare cât un măr. Mai este şi un alt soi de crini asemănători cu trandafirii[325]; aceştia cresc tot în fluviu. Rodul lor, care se aseamănă foarte mult cu fagurele de viespi, creşte pe o altă tulpină[326], ieşită din rădăcină. În fruct se fac o sumedenie de seminţe cât sâmburele de măslină, care se pot mânca şi crude şi uscate. Papirusulul[327], care încolţeşte în fiecare an, smuls din mlaştină, i se taie partea de sus pentru alte întrebuinţări[328], iar partea de jos, care a rămas cam de un cot, o mănâncă crudă sau o vând. Cei care vor să-l facă şi mai bun la mâncat, îl coc mai întâi într-un cuptor încins şi aşa îl mănâncă. Unii locuitori trăiesc numai cu peşti, pe care ii prind, le scot măruntaiele, îi usucă la soare şi apoi îi mănâncă uscaţi.

XCIII Bancuri de peşte nu prea se găsesc în râuri[329], ci numai în lacuri unde iată ce fac: când le vine vremea să se împerecheze, înoată roiuri întregi spre mare; în faţă merg bărbătuşii, lăsând lapţii pe urma lor, iar femeiuştile, venind din urmă, înghit lapţii şi astfel zămislesc[330]. După ce acestea au rămas grele în apele mării, peştii înoată înapoi, fiecare spre locul lui obişnuit. Dar acuma nu se mai află în frunte bărbătuşii, ci conducerea a trecut femeiuştilor. În timp ce înoată în fruntea alaiului, fac şi ele ceea ce făcuseră şi bărbătuşii, şi anume lasă în urmă dire de icre în grămăjoare mici, pe care bărbătuşii, ţinându-se după ele, le înghit. Câte icre, atâţia peştişori. Din icrele care scapă neînghiţite ies peştii care încep să crească.

Peştii prinşi în drumul lor spre mare se vede că sunt loviţi pe partea stângă a capului, pe când dimpotrivă, la cei prinşi

la reîntoarcere, loviturile se văd pe partea dreaptă. Aceasta li se întâmplă pentru că în drumul spre mare ei înoată pe lângă malul stâng, iar la înapoiere, se aţin pe lângă acelaşi mal, de care se apropie şi se freacă cât mai mult, ca să nu greşească drumul din pricina curentului. Când Nilul începe să vină mare, apa din fluviu, în revărsarea ei, umple gropile din luncă şi adâncăturile, mai întâi pe cele de lângă fluviu[331]. Abia s-au acoperit cu apă, că toate şi mişună, dintr-o dată, de o puzderie de peştişori. De unde anume ies peştişorii, eu unul îmi închipui lucrurile în felul următor: cu un an înainte, când apele Nilului scad, peştii, după ce şi-au lăsat icrele în mâl, pleacă şi ei o dată cu ultimele ape. Pe urmă, la împlinirea răstimpului sorocit, când Nilul vine iarăşi mare, din aceste icre[332] ies de îndată peştişorii amintiţi. Aşa stau lucrurile cu peştii.

XCIV Egiptenii care locuiesc în ţinutul mlăştinos întrebuinţează un ulei din boabe de ricin[333] căruia îi zic „kiki”. Iată cum îl fac: de-a lungul malurilor apelor curgătoare şi ale bălţilor seamănă ricinii care în Ellada cresc sălbatici, de la sine. Aceste semănături aduc un rod bogat, dar urât mirositor. După cules, unii îl storc, după ce mai întâi l-au măcinat, alţii îl fierb, după ce mai întâi l-au prăjit, iar uleiul ce curge din el îl adună la un loc; uleiul este gras şi tot atât de bun pentru ars în candele ca şi cel de măsline, numai că are un miros greu.

XCV Împotriva ţânţarilor, care sunt foarte numeroşi, au născocit următoarele: pe locuitorii din sus de lacuri îi apără foişoarele[334] în care se urcă să doarmă, pentru că ţânţarii nu pot zbura aşa de sus din pricina vânturilor. Cei din ţinutul mlăştinos, în loc de foişoare, au găsit alte căi de apărare: tot omul îşi face rost de o plasă, cu care ziua prinde peşte iar noaptea o foloseşte astfel: aşază plasa de jur împrejurul patului în care se odihneşte, apoi, strecurându-se sub ea, se culcă. Ţânţarii, dacă omul ar dormi învelit numai în manta sau într-un cearceaf, l-ar pişca prin ele, dar prin plasă nici măcar nu mai încearcă.

XCVI Corăbiile pe care egiptenii îşi cară mărfurile le fac din lemn de acant[335], foarte asemănător la înfăţişare cu lotusul din Cyrene[336]. Lacrima lui este guma. Tăind din acant scânduri cam de doi coţi, ei le aşază ca pe nişte cărămizi[337], construind corabia astfel: de jur împrejurul unor căpriori lungi şi trainici bat scânduri de doi coţi. După ce înjghebează astfel scheletul corăbiei, întind peste căpriori, de-a curmezişul, nişte grinzi. De crivace nu se folosesc. Pe dinăuntru întăresc încheieturile [vasului] cu papirus. Pe urmă făuresc o singură cârmă şi pe aceasta o trec prin bârna carenei. Catargul îl cioplesc din acant şi pânzele le fac din papirus. Aceste corăbii nu pot pluti în susul fluviului decât numai dacă sunt mânate de un vânt puternic; altfel ele sunt trase de pe ţărm. Fluviul îl coboară astfel: de corabie se prinde o plută[338] din crengi de tamarisc legate laolaltă cu o împletitură de trestie, cât şi o piatră găurită, grea cam de doi talanţi. Pluta, prinsă cu un odgon de partea din faţă a corăbiei, e lăsată în voia apei, iar piatra e legată cu un alt odgon de spatele corăbiei. Luată de şuvoiul apei, pluta alunecă repede şi trage după ea „baris”-ul (aşa se cheamă corăbiile de felul acesta), iar piatra din spate, trăgând înapoi şi ajungând pe fund, frânează mersul corăbiei. Egiptenii au multe corăbii de felul acesta, şi unele pot căra o încărcătură de mai multe mii de talanţi.

XCVII Când Nilul se revarsă peste câmpii, numai oraşele se mai zăresc deasupra apei, de-ţi vine să crezi că ai în faţă insulele din Marea Egee. Într-adevăr, toate celelalte ţinuturi ale Egiptului se prefac într-un fel de mare şi numai oraşele răsar deasupra apei. Când se petrece aşa ceva, oamenii nu mai umblă în bărci pe albia fluviului, ci o iau de-a dreptul prin câmpie. Dacă cineva ar merge cu barca de la Naucratis[339] la Memfis, apucă chiar pe lângă piramide, deşi nu acesta este drumul obişnuit, ci prin vârful Deltei, şi pe lângă oraşul Kercassoros. Iar de treci cu barca prin câmpie spre Naucratis, venind de la mare şi de la gura Canobică, vei ajunge la oraşul Anthylla[340] şi la aşa-zisul oraş al lui Arhandros[341].

XCVIII Din acestea, Anthylla, un oraş vestit, este hărăzit totdeauna soţiei celui ce domneşte peste Egipt, pentru cheltuielile ei cu încălţămintea. Aceasta se întâmplă de când Egiptul a căzut sub perşi. Celălalt oraş, îmi pare că-şi trage numele de la ginerele lui Danaos, Arhandros, fiul lui Phthios al lui Ahaios, pentru că se numeşte Arhandropolis[342]. Poate să mai fie şi un alt Arhandros, oricum însă, numele nu este egiptean.

XCIX Până aci am povestit ceea ce am văzut, ce mi s-a părut şi ce am cercetat eu însumi, dar de aici înainte încep să povestesc istoriile egiptene din auzite; la ele se va mai adăuga şi câte ceva din cele văzute de mine.

Preoţii spuneau că Min[343], întâiul rege al Egiptului, a făcut prima îndiguire a oraşului Memfis. [Până la Min], fluviul curgea pe lângă muntele nisipos dinspre Libya. Min însă, stăvilind[344] mai sus de Memfis, cale cam de o sută de stadii, cotul dinspre miazăzi al fluviului, i-a secat vechea albie şi a silit fluviul să curgă drept printre lanţurile munţilor[345]. Încă până astăzi acest cot al Nilului este cu mare grijă ţinut de perşi să curgă departe de vechea matcă, perşii ridicând zăgazuri în fiecare an. Dacă fluviul, rupând cumva zăgazurile, ar trece iarăşi în vechea-i albie, întregul Memfis s-ar afla în primejdia de a fi acoperit de ape. După ce Min, primul lor rege, a prefăcut în uscat partea zăgăzuită, a întemeiat chiar aici oraşul acesta, care acum poartă numele de Memfis. (Memfis, prin urmare, se află aşezat în partea îngustă a Egiptului). În afara oraşului, în partea dinspre miazănoapte şi asfinţit, a mai săpat un lac care răspunde în fluviu (spre răsărit, oraşul e mărginit chiar de Nil); tot în acest oraş a mai durat acel templu al lui Hephaistos[346], mare şi vrednic de pomenit peste măsură.

C Preoţii mi-au înşirat din cărţile lor numele altor trei sute treizeci de regi, urmaşii lui Min. În atâtea generaţii, au fost optsprezece bărbaţi etiopieni şi o femeie băştinaşă, toţi ceilalţi au fost bărbaţi egipteni. Numele acestei femei care a domnit era Nitocris[347], ca şi cel al reginei Babilonului. Preoţii

povesteau cum această femeie, pentru a-şi răzbuna fratele pe care l-au omorât egiptenii, pe când le era rege, iar după ce l-au omorât i-au dat ei domnia – ca să-l răzbune [-ziceam-], a pus la cale, printr-un vicleşug, pieirea multor egipteni. După ce a clădit sub pământ o sală uriaşă[348] [pentru ospeţe], sub cuvânt că vrea s-o ia în folosinţă (altceva urmărea ea însă în mintea ei), alegând dintre egipteni pe care-i ştia ea mai vinovaţi de omorul săvârşit, se prefăcu că-i pofteşte la un ospăţ şi, în timpul mesei, printr-un uriaş canal tăinuit, slobozi peste ei apele fluviului. Acestea sunt faptele care se povestesc despre Nitocris şi, afară de acestea, că, după isprava ce-a săvârşit-o, s-a năpustit într-o încăpere plină de cenuşă, ca să scape de pedeapsă.

CI Preoţii nu mi-au mai povestit despre nici un monument lăsat de ceilalţi regi; nici o strălucire nu-i legată de numele lor, afară doar de al ultimului dintre ei, anume Moeris[349]. Acesta a lăsat ca amintire a domniei lui propileele[350] lui Hephaistos, îndreptate spre miazănoapte; a săpat şi un lac, despre care voi arăta mai încolo[351] câte stadii are jur împrejur; în lac a ridicat nişte piramide, despre a căror înălţime voi pomeni de asemenea când voi descrie şi întinderea lacului. Aceste monumente le-a lăsat el, iar dintre ceilalţi regi nici unul [n-a mai lăsat] nimic.

CII Pe aceştia trecându-i deci sub tăcere, voi vorbi despre regele care le-a urmat şi al cărui nume era Sesostris[352].

Acesta – povesteau preoţii –, plecând cu nişte corăbii de război din golful Arabic, a fost cel dintâi care i-a supus pe locuitorii aşezaţi pe coastele Mării Roşii şi a tot înaintat pe apă până a dat de o mare care nu mai putea fi trecută din lipsă de adâncime[353]. De aici, când s-a reîntors în Egipt, după spusa preoţilor, şi-a strâns oaste numeroasă...[354] dintre supuşi, şi, luându-i cu el, începu să străbată uscatul în lung şi în lat, supunând toate popoarele care-i stăteau în cale. La acele neamuri pe care le-a aflat încleştate în luptă şi însufleţite de un aprig dor de libertate, a ridicat stele[355] care

glăsuiesc prin inscripţii despre numele lui şi al patriei sale, şi cum aceste neamuri au fost supuse de puterea sa; la cei pe ale căror oraşe se făcuse stăpân fără luptă, supunându-le lesne, la aceştia a săpat pe stele inscripţii cu acelaşi cuprins, cum făcuse şi la acele neamuri care se purtaseră vitejeşte, numai că a mai săpat şi părţile ruşinii femeieşti, vrând să arate lumii că erau lipsiţi de bărbăţie.

CII Săvârşind intr-una asemenea fapte, străbătea continentul, până când, trecând din Asia în Europa, îi supuse şi pe sciţi şi pe traci. La aceste popoare cred eu că se află hotarul cel mai îndepărtat până unde a ajuns oastea egipteană, căci numai în ţinuturile acestora se mai întâlnesc stele înălţate [de egipteni], iar mai departe urma lor nu se mai vede. De aici, după cucerirea acestor meleaguri, s-a întors din drum. Când a ajuns la fluviul Phasis[356], de aici încolo nu mai pot să spun fără greş dacă însuşi regele Sesostris a desprins din oştirea sa o parte pe care a lăsat-o să se statornicească acolo, sau dacă unii dintre ostaşi, osteniţi de rătăcirea îndelungată, au rămas de bună voia lor pe malurile fluviului Phasis.

CIV Oricum, colchidienii[357] par a fi de viţă egipteană. Spun [aceasta] după ce eu însumi îmi făcusem o părere înainte de a fi auzit de la alţii. Cum mă preocupa faptul, am început să întreb la amândouă popoarele: colchidienii îşi aduceau mult mai bine aminte de egipteni, decât egiptenii de colchidieni. În schimb, egiptenii spuneau că, după câte cred ei, colchidienii ar coborî într-adevăr din oştirea lui Sesostris. Aşa îmi închipui şi eu, pentru că cei din Colchis sunt negri la culoare şi cu părul creţ[358]. (Totuşi aceasta e o dovadă îndoielnică, căci şi alţii arată astfel). Dar alături de cele de mai sus, dovada de căpetenie e faptul că, dintre toţi oamenii, numai colchidienii, egiptenii şi etiopienii se taie împrejur, de când e lumea lume. Fenicienii şi syrienii din Palestina mărturisesc până şi ei că au luat acest obicei de la egipteni. Iar syrienii din părţile râului Thermodon[359] şi Parthenios[360] ca şi vecinii lor, macronii[361], mărturisesc că

obiceiul l-au luat de curând de la colchidieni. Aceştia sunt singurii oameni, aşadar, care se taie împrejur, şi e limpede că o fac luându-se după egipteni[362]. Cât despre egipteni şi etiopieni, nu ştiu care de la care să fi luat obiceiul, căci este într-adevăr străvechi. O mărturie însemnată că cei care au avut legături cu Egiptul de aici l-au învăţat văd şi în faptul că dintre fenicieni, cei care au strânse legături cu elenii au pierdut obiceiul pe care-l deprinseseră de la egipteni în această privinţă şi nu-şi mai taie împrejur pruncii nou-născuţi.

CV Cât despre colchidieni, să vă arăt acum şi alte asemănări cu egiptenii. Numai ei şi egiptenii lucrează inul la fel; întregul lor fel de viaţă şi limba[363] li se aseamănă. Inului din Colchis, elenii îi zic „sardonic”[364], iar cel adus din Egipt se cheamă „egiptean”.

CVI Stelele[365] pe care Sesostris, regele Egiptului, le-a ridicat în diferite ţări, cele mai multe nu se mai văd dăinuind. În Syria Palestinei[366] însă am văzut eu însumi câteva, şi am luat seama şi la inscripţiile despre care am vorbit şi la semnul închipuind ruşinea de femeie. Aşijderea, şi în părţile Ioniei se văd două chipuri[367] tăiate în stâncă ale acestui bărbat, unul pe drumul ce duce din Efes[368] spre Foceea, iar celălalt pe drumul de la Sardes[369] spre Smyrna[370]. Amândouă înfăţişează un bărbat înalt de cinci spithame[371], ţinând în dreapta o suliţă, iar în stânga un arc şi cu restul echipamentului, tot cam aşa: căci este în parte egiptean, în parte etiopian[372]. De la un umăr la altul, peste piept, se află săpate cuvinte egiptene în scriere sacră care spun: „*Această ţară am dobândit-o eu cu puterea braţelor mele*”[373]. Cine şi de unde era – n-o arată aici, ci a spus-o în altă parte. Din această pricină, văzându-i chipul, unii îşi închipuie că ar fi al lui Memnon[374], dar sunt foarte departe de adevăr.

CVII Mai povesteau preoţii că pe acest Sesostris egipteanul – când s-a întors în ţară, aducând cu sine mulţi prinşi de război de la popoarele cărora le cotropise pământul – după

ce sosi la Daphnele Pelusiace[375], fratele său, căruia Sesostris îi încredinţase în lipsă Egiptul, l-a chemat atât pe el, cât şi pe copiii lui, la un mare ospăţ[376]; [fratele] îngrămădi vreascuri de jur împrejurul casei şi, când termină de ridicat grămezile de lemne, le aprinse. Când Sesostris luă seama la ce se petrece, se sfătui pe dată cu soţia sa (pentru că la ospăţ el îşi adusese totodată şi soţia). Ea îl povăţui să culce peste rugul în flăcări doi din cei şase copii pe care-i aveau şi, făcându-şi astfel din trupurile lor o punte peste foc, să scape ei cel puţin călcând peste copii. Sesostris făcu întocmai, şi aşa, doi dintre copii îi pieriră în foc în acest chip, dar ceilalţi au fost mântuiţi împreună cu tatăl lor.

CVIII După ce Sesostris s-a întors în Egipt şi s-a răzbunat pe fratele său, iată cum s-a folosit de mulţimea prinşilor aduşi din ţările subjugate: pietrele cărate pe vremea acestui rege pentru sanctuarul lui Hephaistos, nişte pietre de o mărime uriaşă, ei le-au târât; şi toate canalele care brăzdează astăzi Egiptul aceştia le-au săpat prin muncă silnică, făcând, fără voia lor, din Egipt – care mai înainte vreme se străbătea lesne cu caii şi căruţele[377] de la un cap la altul – o ţară lipsită de aceste mijloace. Căci din acel timp, Egiptul, deşi e în întregime numai un şes lin, nu mai are drumuri de cai şi căruţe. Pricina acestei stări de lucruri sunt nenumăratele canale care se întretaie în fel şi chip. Iată acum de ce a brăzdat regele astfel ţara cu canale[378]: acei egipteni care nu locuiau în oraşele întemeiate pe lângă fluviu, ci în cele din inima ţării, ori de câte ori fluviul scădea, duceau lipsă cumplită de apă, neavând de băut decât apă sălcie scoasă din fântâni. Aşa a ajuns Egiptul să fie tăiat de canale.

CIX Tot acest rege – mai spuneau preoţii – a împărţit pământul[379] între toţi egiptenii, dând fiecăruia câte un ogor pătrat[380], deopotrivă de mare. De aici şi-a scos el veniturile, orânduind ca în fiecare an să i se plătească o anumită dare[381]. Dacă se-ntâmpla ca fluviul să roadă o parte din ţarina cuiva, omul venea la rege şi-i spunea ce păţise. Iar regele trimitea oameni să vadă şi să măsoare cu cât se

micşorase lotul, pentru ca darea cuvenită să fie plătită potrivit cu pământul rămas. Părerea mea este că aici se află începuturile geometriei, care, de aici, a trecut apoi în Ellada. Ceasornicul solar[382], arătătorul solar şi cele douăsprezece părţi ale zilei elenii le-au învăţat de la babilonieni.

CX Acest rege a fost singurul egiptean care a domnit şi peste etiopieni[383]. El a lăsat ca amintire în faţa templului lui Hephaistos două statui de piatră de câte treizeci de coţi[384], a sa şi a soţiei sale, şi statuile celor patru copii ai lor, de douăzeci de coţi fiecare[385]. Preotul lui Hephaistos, multă vreme după aceea, nu l-a lăsat pe Darius persanul să-şi înalţe statuie în faţa acestora, zicând că el nu săvârşise fapte atât de mari ca Sesostris egipteanul. Căci Sesostris, printre multe alte popoare la fel de mari ca acelea cucerite de Darius, îi supusese şi pe sciţi, pe când Darius pe sciţi nu i-a putut înfrânge. Aşadar, n-ar fi fost drept să-şi ridice statuie în faţa celor ale lui Sesostris, fără să-l fi întrecut în fapte. După câte spun preoţii, Darius i-a împărtăşit părerea în această privinţă[386].

CXI După moartea lui Sesostris – mai povesteau ei – i-a urmat în scaun fiul său Pheron[387]. El n-a purtat nici un război, dar s-a întâmplat să orbească din următoarea pricină: odată, când fluviul se umflase peste măsură, până la optsprezece coţi, încât acoperise ogoarele, stârnindu-se şi un vânt vijelios, fluviul se acoperi de valuri; atunci regele, spun preoţii, cuprins de o trufie nebunească, apucă o lance şi o aruncă în mijlocul vârtejurilor fluviului. După care faptă, îndată se îmbolnăvi de ochi şi orbi. Vreme de zece ani a fost el orb, dar în al unsprezecelea i-a sosit veste de la oracolul din oraşul Buto[388] că i s-a împlinit sorocul de ispăşire şi că va putea iar să vadă, dacă se va spăla pe ochi cu udul unei femei care n-a trăit decât cu bărbatul ei si alţi bărbaţi n-a cunoscut.

Mai întâi regele făcu încercarea cu propria sa soţie, apoi, cum nu vedea de loc mai bine, încercă pe rând cu mai multe. În clipa în care şi-a recăpătat vederea, strânse într-un

oraş numit azi Erythrebolos[389] pe toate femeile cu care făcuse încercarea, în afară de una singură – aceea cu al cărei ud spălându-se a văzut. După ce le-a adus aici, le-a dat foc cu oraş cu tot, iar el o luă de soţie pe cea cu al cărei ud spălându-se îşi recâştigase vederea. Scăpând de boala de ochi, a trimis felurite daruri la toate templele mai vestite; vrednice de pomenit şi de văzut sunt mai ales darurile închinate templului Soarelui, şi anume: două obeliscuri[390] de piatră, fiecare dintr-o singură bucată, lungi de câte o sută de coţi şi late de câte opt coţi.

CXII După acest rege – spuneau ei mai departe – a urmat la tron un bărbat din Memfis, al cărui nume, în limba elenă, ar fi Proteus[391]. Şi acum poate fi văzută la Memfis o incintă sacră închinată lui, foarte frumoasă şi bogat împodobită; incinta este aşezată la miazăzi de templul lui Hephaistos. În preajma acestui sfânt lăcaş locuiesc fenicieni din Tyr şi întregul loc se cheamă „Tabăra tyrienilor”[392]. În incinta închinată lui Proteus se află un templu, numit al Afroditei celei Străine[393]; eu am ajuns să cred că acest templu era al Elenei, fiica lui Tindar, şi asta nu numai pentru că am auzit că Elena a stat o vreme la Proteus, ci şi pentru că este numit al Afroditei celei Străine; din celelalte temple câte îi sunt închinate Afroditei, nici unul nu-i este închinat sub porecla de „Străină”.

CXIII Când i-am întrebat despre Elena, preoţii mi-au răspuns aşa: Alexandros[394], răpind-o pe Elena din Sparta, a plecat pe mare spre ţara lui. Când a ajuns în Marea Egee, nişte vânturi potrivnice îl împing în Marea Egiptului, iar de aici (căci vânturile tot nu-i erau prielnice) ajunge în Egipt[395], şi anume în acea parte a Egiptului unde este acuma gura Nilului numită Canobică[396] şi la Sărătorii[397]. Pe ţărmul mării se afla – şi mai dăinuie încă şi azi – un templu al lui Heracles[398] în care, dacă se adăposteşte un sclav, al oricui ar fi el, şi îşi pune peceţile sacre[399] care-l închină zeului, nu e îngăduit să te mai atingi de el. Acest obicei se păstrează până în zilele mele, tot aşa ca la început. Prin urmare, sclavii lui

Alexandros, aflând de datina legată de templu, se despărţiră [de stăpân] şi, punându-se sub ocrotirea zeului, îl învinuiau pe Alexandros, vrând să-i facă rău, dând în vileag cuvânt cu cuvânt tot ce se întâmplase cu Elena şi cu ocara adusă lui Menelaos. Ei au adus aceste învinuiri faţă de preoţi şi de dregătorul însărcinat cu paza acestei guri [a Nilului], dregător al cărui nume era Thonis[400].

CXIV După ce i-a ascultat, Thonis a trimis în mare grabă lui Proteus la Memfis o solie care să-i vorbească aşa: „*A sosit un străin, teucru*[401] *de neam, care a săvârşit în Ellada o cumplită nelegiuire: el a venit în această ţară mânat de vânturi, după ce a ademenit pe soţia gazdei sale şi a răpit-o împreună cu bogăţii nesfârşite la număr. Ce să facem acum, să-l lăsăm să plece nepedepsit, sau să-i luăm ceea ce a adus cu el?*” La aceasta, Proteus trimite răspuns printr-un sol zicând: „*Pe acest străin, oricine ar fi el, care a săvârşit faţă de gazda sa fapte atât de nelegiuite, luaţi-l şi aduceţi-l înaintea mea, să-l văd cum se va dezvinovăţi*”.

CXV Thonis, aflând porunca, îl prinde pe Alexandros şi-i opreşte corăbiile. Apoi, şi pe el şi pe Elena îi duce la Memfis împreună cu avuţiile şi, afară de ei, şi pe sclavii care se puseseră sub ocrotirea zeului. Când toţi fură de faţă, Proteus îl întrebă pe Alexandros cine era şi de unde pornise cu corăbiile pe marc. Acesta îi spuse din ce neam se trage, care era numele patriei sale, lămurindu-l desluşit şi de unde pornise cu corăbiile. După aceea, Proteus îl mai întrebă de unde o luase pe Elena. Fiindcă Alexandros se ferea de un răspuns limpede şi pentru că ocolea adevărul, sclavii de sub ocrotirea zeului, care erau şi ei de faţă, l-au dovedit mincinos, istorisind toată povestea nelegiuirii. La sfârşit, Proteus rosti următoarele în faţa lor, zicând: „*Dacă n-aş ţine mult să nu omor pe nici unul din străinii care vin în ţara mea împinşi de vânturi, m-aş răzbuna eu pe tine în locul elenului, o tu cel mai mârşav dintre bărbaţi, care, bucurându-te de ospitalitatea lui, ai săvârşit cea mai nelegiuită faptă: [n-ai şovăit] să te apropii de soţia gazdei tale. Şi aceasta nu ţi-a*

fost destul, ci, după ce-ai ademenit-o, pleci cu ea [pe furiş], răpind-o. Şi nici acestea nu ţi-au fost de ajuns, ci, la plecare, ai mai şi prădat casa gazdei tale. Aşadar, de vreme ce doresc foarte mult să nu ucid nici un străin, [te las slobod să pleci]...[402]*. Dar nu voi răbda să duci de aici această femeie, nici averile, ci le voi păstra pentru gazda ta din Ellada până va dori el însuşi să vină să le ia. Vă poruncesc atât ţie, cât şi tovarăşilor tăi de drum, ca în trei zile să plecaţi din ţara mea unde-oţi şti, altminteri veţi fi socotiţi duşmani*".

CXVI Aşa a ajuns – după spusele preoţilor – Elena la curtea lui Proteus. Pare-mi-se că şi Homer ştia de această legendă, dar cum nu era atât de potrivită pentru epopee ca cea de care s-a slujit, a lăsat-o dinadins la o parte, arătând totuşi că legenda aceasta o ştia şi el. E vădit că aşa stau lucrurile, deoarece el descrie în Iliada (şi nicăieri altundeva nu se dezminte) lunga pribegie a lui Alexandros, cum a fost el dus de valuri în altă parte, abătându-sc din drum, împreună cu Elena pe care-o ducea cu sine, şi cum a ajuns în Sidonul Feniciei. De acest lucru se pomeneşte în locul unde e vorba de „*Isprăvile lui Diomedes*"; iată cum sună versurile[403]:

[Ea, după asta,-n cămara cu dulce miros se pogoară,]
Pânze o grămadă pe-acolo erau înflorate-n tot felul;
Lucrul de mân-al femeilor sidoniene, pe care
Paris acasă la el le-adusese de unde-i Sidonul,
Când adusese aşijderi pe mare pe mândra Elena
Cea din părinte mărit.

Faptul e pomenit şi în Odiseea, în aceste versuri[404]:

Fiica lui Zeus avea deci astfel de leacuri grozave,
Fără de seamăn, pe care în dar Polydamna le-aduse,
Soaţa lui Thonis, pe nume, venind din Egipt de departe,
Unde ţărâna cea rodnică dă buruieni de tot felul,
Unele vindecă boala, iar multe pe om îl omoară.

Iată versurile rostite de Menelaos către Telemahos:

Zeii-n Egipt mă opriră, arzând de dorinţa plecării,
Pentru că am uitat să le-nalţ hecatomba întreagă.

Din aceste versuri se vede bine că Homer ştia despre trecerea lui Alexandros prin Egipt; Syria se învecinează cu Egiptul, iar fenicienii, cărora le aparţine Sidonul, locuiesc în Syria.

CXVII După aceste versuri (şi acest crâmpei) se vede foarte limpede şi fără umbră de îndoială că Cypriile[405] nu sunt ale lui Homer, ci ale altui poet. Căci în versurile Cypriilor se spune că Alexandros, atunci când a adus-o pe Elena, a sosit la Troia venind din Sparta numai în trei zile, bucurându-se de un vânt prielnic şi de o mare liniştită[406]. În Iliada însă, Homer spune că [Alexandros] a rătăcit îndelung când a adus-o.

CXVIII Dar acum rămâneţi cu bine, Homer şi versuri ale Cypriilor. Când, după aceea, i-am întrebat pe preoţi dacă sunt sau nu basme cele spuse de eleni despre războiul cu Troia, mi-au răspuns, zicând că au cunoştinţă de fapte chiar din istorisirile lui Menelaos, şi anume că, după răpirea Elenei, pe pământul teucrilor a sosit o mare oştire de-a elenilor, care sărise în ajutorul lui Menelaos; de îndată ce oştirea a coborât pe uscat şi şi-a aşezat tabăra, a trimis la Troia soli, printre care se număra Menelaos însuşi. Solii, după ce-au ajuns la zidul cetăţii, au cerut-o înapoi pe Elena, avuţiile pe care Alexandros le luase hoţeşte. precum şi despăgubire pentru nedreptăţile săvârşite. Troienii, şi atunci şi mai târziu, cu sau fără jurământ, au spus acelaşi lucru, anume că Elena nu era la ei, nici averile reclamate, ci că toate acestea se aflau în Egipt; prin urmare, nu era cu dreptate ca ei să fie urmăriţi pentru ceea ce oprise Proteus, regele egiptean. Dar elenii, crezând că-şi râd de ei, au încercuit oraşul până l-au cucerit. Dar cum nici după cucerirea cetăţii Elena nu se ivea nicăieri şi primiră aceeaşi lămurire ca la început, abia atunci elenii, dând crezare vorbelor dintâi, l-au trimis chiar pe Menelaos la Proteus.

CXIX Când Menelaos sosi în Egipt şi urcă fluviul până la Memfis, arătând [lui Proteus] adevărata faţă a lucrurilor, se bucură de o bună găzduire; apoi o luă cu el pe Elena teafără şi nevătămată, împreună cu toate averile lui. Menelaos, deşi a avut parte de această primire, s-a făcut vinovat faţă de egipteni[407]; când să pornească la drum, timpul nepriincios l-a ţintuit pe loc; deoarece vremea rea nu mai contenea, a pus la cale o faptă nelegiuită: a luat doi copii ai unor oameni din partea locului şi i-a adus jertfă[408]. Apoi, cum ceea ce făptuise s-a descoperit, urât de oameni şi urmărit, a plecat fugind cu corăbiile spre Libya[409]. Încotro se va mai fi îndreptat de acolo, egiptenii nu mai puteau spune. Unele din aceste întâmplări, ziceau ei, le ştiau din povestirile altora, altele, petrcute chiar la ei, le povesteau ca unii care le cunoşteau bine.

CXX Iată ce ziceau preoţii egipteni. Cât despre mine, le dau toată dreptatea în legătură cu povestea ce mi-au spus-o despre Elena, mai adăugând că, dacă Elena ar fi fost într-adevăr la Troia, locuitorii ei ar fi înapoiat-o [negreşit] elenilor, cu sau fără voia lui Alexandros. Căci Priam n-ar fi fost atât de smintit, şi nici celelalte rubedenii din casa lui, încât să vrea să-şi primejduiască propria lor fiinţă, copiii lor, chiar cetatea însăşi, numai pentru ca Alexandros să trăiască cu Elena. Dacă cumva în primele timpuri [ale războiului] aşa vor fi văzut lucrurile, după ce au pierit atîţia troieni în nesfârşitele lupte cu elenii, şi cum nu era bătălie în care să nu fi murit doi, trei sau chiar mai mulţi din feciorii lui Priam (de-ar fi să ne încredem în mărturia poeţilor epici), într-un timp când se petreceau asemenea grozăvii, am tot dreptul să cred că însuşi Priam de-ar fi trăit cu Elena, şi tot ar fi dat-o înapoi[410] aheilor, numai să înlăture nenorocirile abătute atunci [asupra Troiei]. Domnia nici măcar nu i se cuvenea lui Alexandros, aşa încât la bătrâneţea lui Priam povara ei să cadă pe umerii lui, ci, la moartea lui Priam urma să ia domnia Hector, care era şi mai vârstnic, şi mai vrednic decât el. Şi fireşte, lui Hector nu i-ar fi venit la socoteală să dea mână liberă fratelui său care încălcase dreptatea, asta mai

ales într-o vreme când, din pricina acestuia, mari nenorociri se abătuseră şi pe capul lui şi pe al celorlalţi troieni. Troienii însă n-aveau de unde s-o dea îndărăt pe Elena şi, deşi spuneau adevărul, elenii nu-i credeau; după câte socot eu, toate acestea s-au întâmplat deoarece puterea zeiască hotărâse ca, prin pieirea lor într-un măcel fără cruţare, să dea o pildă oamenilor, arătând că, pentru nelegiuirile mari, mari sunt şi pedepsele hărăzite de zei[411]. Acestea le-am spus aşa cum le-am gândit.

CXXI După Proteus, povesteau preoţii, a urmat la domnie Rampsinitos[412], care a lăsat, drept amintire în urma lui, propileele templului lui Hephaistos[413], cele îndreptate spre asfinţit. În faţa propileelor a înălţat două statui mari de douăzeci şi cinci de coţi, dintre care pe cea dinspre miazănoapte egiptenii o numesc „Vara”, iar pe cea dinspre miazăzi, „Iarna”[414]. Celei pe care o numesc „Vara” i se închină şi-i aduc daruri, cu cea numită „Iarna” se poartă tocmai dimpotrivă. Acest rege – povesteau preoţii – avea o atât de mare bogăţie în bani[415], că nici unul din câţi regi i-au urmat n-au putut să-l întreacă şi nici măcar să-l ajungă. Voind el să-şi pună comoara la adăpost, şi-a clădit o încăpere de piatră cu unul din ziduri dând în afara palatului[416]. Cel care făcea lucrarea, punându-i gând rău, meşteşugi în aşa fel ca una din pietre să poată fi lesne scoasă[417] din zid de doi bărbaţi, ba chiar de unul singur. Când încăperea fu gata, regele îşi aduse comorile acolo. După câtăva vreme, arhitectul, simţindu-şi sfârşitul aproape, îşi chemă copiii (căci avea doi) şi le lămuri cum, prevăzător pentru ei, ca să aibă o viaţă îmbelşugată, clădise cu vicleşug vistieria regelui. Desluşindu-le tot ce privea scoaterea pietrei, le spuse cât era de mare, adăugind totodată că, dacă vor ţine seama întocmai de spusele lui, ei vor fi [adevăraţii] vistiernici ai averilor regelui. Apoi îşi dădu sufletul. Feciorii lui nu peste mult timp se puseră pe treabă. Venind noaptea la palat şi găsind piatra în zidul clădirii, au scos-o lesne din loc şi au cărat cu ei mult bănet. Când întâmplător regele deschise încăperea, se miră foarte

văzând câţi bani lipseau din vase[418], dar nu avea pe cine să arunce vina, peceţile fiind neatinse şi vistieria încuiată. Pentru că şi a doua şi a treia oară, când a deschis-o, banii i se păreau tot mai puţini (căci hoţii nu conteneau să fure într-una), iată ce făcu: porunci să se făurească nişte capcane, pe care le aşeză în jurul vaselor cu bani. Hoţii veniră ca mai înainte; unul din ei pătrunse în vistierie şi, cum se apropie de vas, se şi prinse în capcană. Cum îşi dădea bine seama în ce primejdie se află, îl chemă îndată pe fratele său şi-i lămuri ce se petrecuse. Apoi îi porunci să intre cât mai degrabă şi să-i reteze capul, ca nu cumva, fiind văzut şi recunoscut cine este, să-l piardă şi pe el. Gândindu-se că fratele său are dreptate, celălalt, ascultându-l, făcu întocmai, apoi, potrivind piatra la loc, plecă acasă, ducând şi capul fratelui său. Când se crăpă de ziuă şi regele intră în încăpere, fu cuprins de mirare văzând în capcană trupul hoţului fără cap, încăperea neatinsă şi nici o altă intrare sau ieşire. În plină încurcătură, iată ce făcu: spânzură[419] de un zid leşul hoţului; punând apoi lângă el paznici, le porunci să prindă şi să-i aducă pe oricine l-ar vedea bocind mortul sau văitându-se de milă. Când leşul fu spânzurat, mama hoţului fu cuprinsă de o cruntă durere; vorbind cu fiul care îi mai rămăsese în viaţă, îi porunci să facă ce-o şti şi ce-o putea numai să ia de acolo trupul fratelui lui şi să-l aducă acasă, ameninţân-du-l că, dacă nu va face aşa, ea însăşi se va duce la rege şi-l va pârî că la el se află banii. Cum maică-sa era supărată foc pe el – singurul copil rămas în viaţă – şi cum, orice ii spunea, nu reuşea s-o convingă, el puse la cale un şiretlic: făcu rost de nişte măgari, umplu câteva burdufuri cu vin pe care le puse pe spinarea măgarilor, apoi îi mână într-acoJo. Când ajunse în preajma celor care păzeau leşul spânzurat, trăgând de gâturile a două-trei burdufuri, le desfăcu legăturile. Când vinul începu să curgă, îşi dădu cu pumnii în cap ţipând în gura mare, de parcă nu mai ştia spre care măgar să se întoarcă mai întâi. Paznicii, îndată ce văzură vinul curgând din belşug, dădură cu toţii fuga în drum cu ulcioare în mână

să le umple cu vinul ce gâlgâia, ca unii peste care dăduse norocul. Omul îi ocăra, prefăcându-se mânios pe toţi. Cum paznicii umblau să-l împace, el, de la o vreme, s-a prefăcut că se potoleşte şi că supărarea i-a trecut. În cele din urmă mână măgarii afară din drum şi le potrivi încărcătura. Din vorbă in vorbă, cum unul din paznici glumi cu el şi-l făcu să râdă, ajunse de le dărui unul din burdufuri. Paznicii, cu gândul numai la băutură, se tolăniră în iarbă, acolo unde erau, şi-l luară şi pe el alături, stăruind să rămână să bea împreună. El se lăsă înduplecat şi rămase pe loc. Cum, în timpul băuturii, îi vorbeau prieteneşte, le mai dărui un burduf. Îmbuibându-se cu băutură, paznicii se îmbătară criţă şi, răzbiţi de somn, adormiră chiar acolo unde băuseră. Omul, la lăsarea nopţii, desprinse trupul fratelui său [de pe zid] şi, în bătaie de joc, rase obrazul drept[420] al tuturor paznicilor. Punând apoi leşul pe unul din măgari, plecă acasă, împlinind astfel voia maică-si.

Regele, când auzi că trupul hoţului fusese furat, se mânie foarte. Dorind cu tot dinadinsul să fie găsit, oricine ar fi el, cel care făptuise acestea, făcu un lucru pe care mai că nu-mi vine să-l cred: şi-a dus fata într-o casă de desfrâu, poruncindu-i să primească fără alegere orice bărbat, dar mai înainte de a se lăsa în voia lui, să-l silească pe fiecare să-i povestească fapta cea mai dibace şi cea mai nelegiuită pe care o săvârşise în viaţă. Pe cel care avea să povestească isprava cu tâlharul, pe acela să-l prindă şi să nu-l lase să-i scape.

Pe când fata făcea întocmai cum îi poruncise taică-său, hoţul, înţelegând ce se ascundea în purtarea ei şi vrând să-l întreacă în şiretenie pe rege, iată ce făcu: tăie din umăr mâna unui om mort de curând şi plecă cu ea sub mantie. Ducându-se apoi la fata regelui şi fiind descusut şi el ca şi ceilalţi, îi povesti că cea mai nelegiuită faptă o săvârşise când a tăiat capul fratelui său prins în capcana din vistieria regelui, iar cea mâi iscusită, când, îmbătându-i pe paznici, a desprins leşul spânzurat al fratelui său. Fata, cum îl auzi, îl şi prinse, dar, pe întuneric, hoţul i-a întins mâna de mort. Ea,

apucând mâna, o ţinea bine, crezând că-l ţinea chiar pe el de mână; dar hoţul, lăsându-i braţul, o luă la sănătoasa, zbughind-o pe uşă afară. Când şi acestea au fost aduse la ştirea regelui, Rampsinitos s-a simţit copleşit de marea dibăcie şi de îndrăzneala omului. Până la urmă, trimise veste în toate oraşele că, dându-i iertarea sa, va primi strălucit pe acel om, dacă va veni în faţa lui. Hoţul, încrezându-se, se înfăţişă înaintea lui, iar Rampsinitos fu cuprins de atâta admiraţie, că-i dădu de nevastă pe fiica aceasta, ca unuia care ştia mai multe decât toţi oamenii; egiptenii într-adevăr întrec în deşteptăciune pe alţii – [spuse regele] – dar el îi întrecea şi pe egipteni[421].

CXXII După aceea, mai povesteau preoţii, acest rege a coborât de viu acolo unde elenii socot că e Hadesul[422]. În Hades a jucat zaruri[423] cu Demetra şi când câştiga, când pierdea; apoi s-a întors din nou pe pământ, având în dar de la ea un ştergar de aur. Preoţii spuneau că, după această coborâre a lui Rampsinitos, deoarece faraonul se întorsese înapoi, la egipteni se ţine o sărbătoare, pe care o ştiu şi eu, pentru că se ţinea încă pe vremea mea. Cu toate acestea, n-aş putea spune dacă au statornicit-o chiar din pricina asta. Chiar în ziua sărbătorii, preoţii ţes o mantie[424], apoi, legându-l bine cu o faşă la ochi pe unul dintre ei, îl mână cu mantia pe umeri pe drumul ce duce spre templul Demetrei, iar ei se întorc înapoi. Preotul legat la ochi, zic ei, este călăuzit mai departe de doi lupi[425] până la templul Demetrei, care se află la o depărtare de douăzeci de stadii de oraş, iar de la templu, tot lupii îl aduc îndărăt în acelaşi loc.

CXXIII Să dea crezământ spuselor egiptenilor cel care le socoteşte vrednice de crezare. Cât despre mine, în toată povestirea mea, nu fac decât să scriu cum am auzit spusele unuia şi ale altuia.

Egiptenii spun că Demetra şi Dionysos[426] sunt stăpânii celuilalt tărâm. Tot egiptenii sunt primii care au spus şi acest lucru, anume că sufletul omului este nemuritor[427] şi că, după moartea trupului, el intră într-o altă vietate, care urmează să

se nască. După ce a pribegit prin toate animalele de uscat, de apă şi prin zburătoare, intră iarăşi in trupul unui om care tocmai se naşte, această peregrinare petrecându-se într-un răstimp de trei mii de ani[428]. Ştiu că unii dintre eleni s-au folosit de această învăţătură, unii mai devreme, alţii mai târziu, ca şi cum ar fi a lor proprie. Numele acestora, deşi le cunosc, totuşi nu le scriu[429].

CXXIV Până pe vremea domniei lui Rampsinitos, spuneau preoţii, în Egipt domnea buna rânduială şi un mare belşug. După el însă, ajungând rege Keops[430], peste ţară s-au abătut tot felul de rele. Keops, după ce a închis mai întâi toate templele, i-a oprit pe egipteni să mai aducă jertfe[431], apoi le-a poruncit tuturor egiptenilor să muncească pentru el. Pe unii i-a folosit la căratul pietrei de la carierele de piatră[432] din muntele Arabiei, până la Nil; o dată trecute cu plutele[433] peste fluviu, altora le-a dat în grijă să le ia în primire şi să le care[434] până la aşa-zisul munte al Libyei[435]. [La aceste corvezi] au muncit fără întrerupere câte o sută de mii de oameni[436], timp de trei luni fiecare miriadă. Zece ani s-au scurs în care poporul a muncit greu la făcutul drumului[437] pe unde se cărau pietrele, lucrare, după părerea mea, cu nimic mai prejos decât însăşi piramida (căci drumul e lung de cinci stadii, lat de zece braţe, iar în locul unde este cel mai înalt, atinge chiar şi o înălţime de opt braţe); a fost făcut din piatră şlefuită şi împodobită cu tot felul de chipuri săpate. Prin urmare, zece ani s-au scurs cu acest drum, cât şi cu cămările subpământene, [clădiri] pe care le-a hărăzit să-i fie mormânt, într-un ostrov în care a tras un canal din Nil[438]. Numai pentru ridicarea piramidei au trebuit douăzeci de ani. Piramida are patru feţe, fiecare din ele numărând opt plethre în lungime, în înălţime de asemenea [e făcută] din piatră şlefuită şi împreunată cum nu se poate mai bine; nici una din pietre nu-i mai mică de treizeci de picioare.

CXXV Această piramidă a fost ridicată în felul următor: în chip de trepte, pe care unii le numesc crestături, alţii altare[439]; după ce făceau mai întâi o treaptă de acest fel,

ridicau apoi restul pietrelor cu ajutorul unor maşinării[440] făcute din scurtături de lemne, înălţându-le de la pământ pe primul rând de trepte. Când piatra era săltată aici, o puneau pe a doua maşinărie aşezată pe primul rând al treptelor, de unde era ridicată pe al doilea şir de trepte [şi aşezată] pe o altă maşinărie; căci se aflau tot atâtea maşinării câte şiruri de trepte, fie că una şi aceeaşi maşină, uşor de purtat, o mutau pe fiecare treaptă când ridicau piatra[441]. Eu sunt dator să vă vorbesc despre amândouă chipurile cu putinţă, aşa cum mi-au fost pomenite. Mai întâi au fost desăvârşite părţile de sus ale piramidei, apoi, coborând, părţile următoare şi abia la urmă de tot au isprăvit şi părţile de la pământ şi cele mai de jos. Pe piramidă s-a săpat în scriere egipteană cât hrean[442], câtă ceapă şi cât usturoi au trebuit pentru hrana lucrătorilor; şi dacă îmi aduc bine aminte, tălmaciul când mi-a citit inscripţia[443], mi-a spus că se cheltuiseră o mie şase sute de talanţi de argint. Dacă acestea sunt adevărate, câţi alţi talanţi trebuie să se fi cheltuit pentru fierul cu care au lucrat, pentru hrana şi îmbrăcămintea lucrătorilor, în vremea care s-a scurs numai cu lucrările de zidărie, un alt timp apoi, de asemenea îndelungat, după câte cred, cu cioplitul şi căratul pietrelor, cu săpăturile de sub pământ; n-a fost de loc un timp scurt.

CXXVI Keops ajunse în aşa hal de nemernicie, încât, sleit de atâtea cheltuieli, şi-a dus fata într-o casă de desfrâu, poruncindu-i să-i agonisească o anumită sumă de bani; nu mi-au spus cât anume; fata, nu numai că ascultă de porunca tatălui ei, ci, deosebit de asta, i-a încolţit gândul să lase şi ea un monument. Aşa că se ruga de fiecare bărbat care intra la ea să-i dăruiască câte o piatră. Din aceste pietre se spune că a fost ridicată piramida aşezată în mijlocul celor trei[444], în faţa piramidei celei mari. Fiecare latură a ei este de o plethră şi jumătate.

CXXVII Acest Keops, după câte îmi spuneau egiptenii, a domnit cincizeci de ani. După moartea lui, i-a urmat la tron fratele său, Kephren[445], care s-a purtat întru totul aidoma cu

înaintaşul său. Printre altele, şi el a înălţat o piramidă, care însă nu atinge mărimea celei a lui Keops. Chiar şi eu le-am măsurat[446], Aici lipseşte încăperea subpământeană[447] şi nici nu pătrunde în ea vreun canal care să aducă apă din Nil, aşa cum curge în cealaltă piramidă, printr-un şanţ anume făcut, ce înconjoară ostrovul în care se spune că zace însuşi Keops. Făcându-i temelia din piatră de Etiopia de mai multe culori[448], a ridicat-o alături de cea mare, faţă de care este cu patruzeci de picioare mai scundă. Amândouă se află pe aceeaşi colină, înaltă de cel mult o sută de picioare[449]. Kephren, spuneau egiptenii, a domnit cincizeci şi şase de ani.

CXXVIII Toate acestea fac la un loc o sută şase ani, timp în care egiptenii au fost bântuiţi de tot soiul de rele, iar templele, care fuseseră închise, nu s-au mai deschis atâta amar de vreme. Egiptenii, din ură pentru ei, nu prea vor să rostească numele acestor regi, ba şi piramidelor le spun după numele păstorului Philitis[450], care îşi păştea pe atunci turmele prin locurile acelea.

CXXIX După Kephren[451] mi-au spus că a domnit peste Egipt Mykerinos[452], fiul lui Keops. Acestuia nu i-au fost pe plac faptele tatălui său; [de aceea] a deschis templele si a îndemnat poporul ajuns la capătul suferinţei să-şi vadă de munca câmpului şi să aducă iarăşi jertfe. Dintre toţi regii, el le-a făcut oamenilor cele mai drepte judecăţi. De aceea este cel mai lăudat dintre toţi regii câţi au domnit până acum peste Egipt. Printre altele, nu numai că făcea judecata după dreptate, dar dacă cineva se arăta nemulţumit cu hotărârea dată, îl împăca, dăruindu-l cu bunuri dintr-ale sale. Mykerinos, care era bun faţă de supuşii săi şi n-avea altă grijă decât binele lor a fost lovit de un şir întreg de nenorociri, care au început o dată cu moartea fiicei sale, singurul copil la casa lui. Fiind peste măsură de îndurerat de pierderea ce-l lovise şi vrând să-şi înmormânteze fiica mai strălucit decât era obiceiul, a făcut o vacă din lemn[453],

scobită pe dinăuntru şi poleită cu aur pe dinafară, în care şi-a închis fiica moartă.

CXXX Această vacă n-a fost pusă în pământ, ci, încă pe vremea mea, oricine o mai putea vedea; se află în oraşul Sais, aşezată în palatele regelui, într-o sală bogat împodobită. Lângă ea, în fiecare zi se ard miresme de tot felul şi în fiecare seară i se aprinde alături o candelă care arde toată noaptea. Într-o altă încăpere, aproape de cea cu vaca, se află statuile ţiitoarelor lui Mykerinos, după spusele preoţilor din Sais. Într-adevăr, acolo se află nişte coloşi de lemn, cam douăzeci la număr, închipuind nişte femei goale[454]. Cine vor fi fost ele, nu ştiu altceva decât ce mi s-a spus.

CXXXI Despre această vacă şi despre coloşi, unii povestesc că lui Mykerinos i-ar fi căzut dragă însăşi fiică-sa[455], pe care a necinstit-o împotriva voinţei ei. Se spune că, după aceea, fata şi-ar fi făcut seama de durere, spânzurându-se, iar el a înmormântat-o în această vacă; că mama ei ar fi tăiat mâinile slujnicelor care o dăduseră pradă tatălui ei şi că şi astăzi chipurile lor sunt mărturie a osândei pe care au îndurat-o în viaţă. Dar toate astea la un loc – după credinţa mea – sunt curate scorneli, atât cele privitoare la fată, cât şi cele privitoare la mâinile coloşilor. M-am încredinţat chiar cu ochii mei că mâinile au căzut de scurgerea vremii; şi pe timpul meu ele mai puteau fi încă văzute la picioarele statuilor.

CXXXII Vaca este acoperită cu o ţesătură de purpură din care ies numai gâtul şi capul, poleite cu un strat gros de aur. Între coarne se află un disc de aur închipuind soarele. Vaca nu stă în picioare, ci îngenuncheată, iar ca mărime este cam cât o vacă vie, mare de statură. O dată pe an e scoasă din încăpere, anume când egiptenii se bat cu pumnii în piept pentru zeul[456] pe care nu-l numesc într-o asemenea împrejurare. Atunci însă scot şi vaca la lumină, deoarece se

spune că fata, în ceasul morţii, l-a rugat pe taică-său, Mykerinos, ca, o dată pe an, s-o lase să vadă soarele.

CXXXIII După nenorocirea cu fiică-sa, acest rege a fost lovit de o a doua nenorocire; din oraşul Buto îi veni un oracol care-l vestea că mai avea numai şase ani de trăit, iar în al şaptelea se va sfârşi. Copleşit de mâhnire, trimise la oracol vorbe învinuitoare, plângându-se că tatăl şi unchiul său, deşi închiseseră templele şi uitaseră de zei, ba încă mai şi făcuseră să piară atîţia oameni, au trăit totuşi vreme îndelungată, pe când el, om evlavios, trebuie să moară atât de timpuriu. De la Oracol îi veni un al doilea răspuns, zicând că tocmai de aceea i se scurtaseră zilele, fiindcă nu făcuse ceea ce trebuia să facă. Egiptului îi era dat să îndure neajunsuri vreme de o sută cincizeci de ani. Cei doi regi dinaintea lui au înţeles aceasta, el însă nu. Când auzi răspunsul, Mykerinos, ca unul a cărui soartă era de-acum pecetluită de hotărârea zeului, şi-a făcut rost de multe candele, pentru ca, aprinzându-le de cum se-nopta, să bea şi să petreacă zi şi noapte fără întrerupere; şi aşa rătăcea mereu pe lacuri[457], prin păduri şi pe oriunde afla că s-ar găsi locuri cât mai potrivite de petrecere. El se purta aşa pentru că voia să dovedească oracolul de minciună, anume să iasă doisprezece ani în loc de şase, făcând din noapte zi.

CXXXIV Şi el a lăsat o piramidă, mult mai mică însă decât a tatălui său, tot cu patru laturi, construită până la jumătate din piatră de Etiopia[458], fiecărei laturi lipsindu-i douăzeci de picioare ca să împlinească trei plethre[459]. Unii eleni spun fără nici un temei că piramida ar fi a curtezanei Rhodopis[460]. Pare-mi-se că ei vorbesc fără să ştie cine a fost Rhodopis. (Altminteri nici n-ar pune pe seama ei ridicarea unei asemenea piramide care a înghiţit nenumărate mii de talanţi – ca să zic aşa). În afară de aceasta, Rhodopis era vestită pe timpul domniei lui Amasis, şi nicidecum pe timpul lui Mykerinos. Rhodopis a trăit cu foarte mulţi ani în urma regilor care au lăsat aceste piramide[461]. Ea era de neam trac, sclava lui Iadmon, fiul lui Hephaistopolis, un bărbat din

Samos, şi tovarăşă de sclavie a lui Esop, fabulistul. Căci şi acesta a fost sclavul lui Iadmon, cum se va adeveri îndată prin cele ce urmează: când locuitorii din Delfi au dat de veste în nenumărate rânduri la porunca unui oracol [să vină] cel ce se crede în drept să primească banii de răscumpărare pentru uciderea lui Esop[462], nu s-a înfăţişat nimeni altul decât fiul fiului lui Iadmon, un alt Iadmon, şi i-a ridicat. Aşadar şi Esop a fost al lui Iadmon.

CXXXV Rhodopis a ajuns în Egipt adusă de samianul Xanthos. Ea venise aici să-şi facă meseria de curtezană, şi a fost răscumpărată cu bani grei de un bărbat din Mytilene, Charaxos, fiul lui Scamandronymos, şi fratele poetei Sappho[463]. În felul acesta a fost scăpată Rhodopis din robie. Ea a rămas şi după aceea tot în Egipt şi, cum era plină de farmec, a câştigat o mare avere, cât să poată îndestula pe Rhodopis, totuşi nu atât de mare pentru o asemenea piramidă. Şi azi, oricine doreşte, poate vedea a zecea parte[464] din avutul ei; nu trebuie să i se pună pe seamă o avere [mult prea] mare. Rhodopis a vrut să lase în Ellada o amintire despre ea, făcând ceva ce nu i-a mai dat altuia în gând să facă şi să dăruiască vreunui templu; această danie a închinat-o templului din Delfi pentru pomenirea ei. Dintr-a zecea parte a averii ei, făcu atâtea frigări de fier[465] pentru fript boii, pe cât i-a ajuns a zecea parte, şi le-a trimis la Delfi. Ele se află şi azi grămadă în dosul altarului ridicat de locuitorii din Chios[466] chiar în faţa templului.

E un fel de datină ca în Naucratis să se afle cele mai frumoase curtezane. Şi totuşi, aceasta, despre care tocmai este vorba, a ajuns într-atât de vestită încât toţi elenii au aflat de numele Rhodopei. Mai târziu după Rhodopis, una cu numele Archidike ajunse şi ea cunoscută în toată Ellada, dar nu făcu atâta vâlvă ca cea dintâi. Charaxos, după ce-o slobozi din sclavie pe Rhodopis, se întoarse la Mytilene[467], unde Sappho l-a batjocorit cu asprime în unul din poemele ei. Dar să sfârşim acum cu Rhodopis.

CXXXVI După Mykerinos, mi-au spus preoţii, peste Egipt a ajuns rege Asychis[468], cel care a făcut în cinstea lui Hephaistos propileele îndreptate spre soare-răsare; ele sunt cu mult cele mai frumoase şi mai mari. Toate propileele au chipuri măiestru săpate în piatră şi mii de alte podoabe, acelea însă stau cu mult mai presus. Pe timpul lui, îmi spuneau preoţii, negoţul ducând mare lipsă de bani, la egipteni a ieşit o lege să nu poţi lua bani cu împrumut decât dacă laşi ca zălog mumia tatălui tău. La această lege s-a mai adăugat apoi rânduiala că cel care dă banii cu împrumut ia, totodată, în stăpânire şi întregul mormânt[469] al datornicului. Celui care lăsa un asemenea zălog şi care nu se mai gândea să întoarcă împrumutul i se dădea următoarea osândă: când îşi va da sfârşitul, să n-aibă parte de înmormântare, nici în mormântul părinţilor lui, nici în alt mormânt, şi să n-ajungă să mai fie înmormântat vreunul dintre ai lui.

Acest rege, vrând să-i întreacă pe toţi regii câţi au fost înaintea lui, a lăsat spre pomenire o piramidă de cărămidă[470], pe care se văd săpate în piatră cuvinte care spun: „*Nu mă dispreţui faţă de piramidele de piatră. Sunt mai presus de ele, precum este Zeus faţă de alţi zei. Căci* [oamenii]*, scormonind fundul lacului cu un par, cât lut s-a prins de par, l-au adunat la un loc, au făcut din el cărămizi şi aşa m-au înălţat pe mine*”[471]. Acestea le-a lăsat, în urma lui, Asychis.

CXXXVII După el a domnit un bărbat orb din oraşul Anysis, cu numele tot de Anysis[472]. Pe timpul domniei lui, etiopienii, cu regele lor Sabacos[473], au năvălit în Egipt cu oştire multă. Orbul acesta fugi şi se ascunse în mlaştini[474], iar etiopianul rămase rege peste Egipt vreme cam de cincizeci de ani, în care s-a purtat cum am să vă povestesc îndată: orice greşeală ar fi săvârşit vreun egiptean, nu voia să dea pedeapsa cu moartea nici unuia dintre ei, ci, măsurând fiecăruia osânda după greutatea faptei, îl pedepsea pe vinovat să care o anumită cantitate de pământ aproape de oraşul său de baştină. Şi astfel vatra oraşelor se făcea tot mai înaltă. Pentru prima oară locurile fuseseră

înălţate prin pământul îngrămădit de către cei care au săpat canale[475] sub domnia lui Sesostris, iar a două oară, pe vremea etiopianului; astfel au ajuns foarte înalte. Cu toate că şi alte oraşe din Egipt şi-au înălţat temelia, cel mai mult s-a ridicat totuşi, după părerea mea, oraşul Bubastis, în care se află şi un sanctuar al zeiţei Bubastis[476], întru totul vrednic de pomenit. Mai sunt ele şi alte sanctuare, mai mari, mai costisitoare, dar nici unul nu încântă ochiul mai mult ca acesta.

CXXXVIII „Bubastis” în elineşte înseamnă Artemis. Iată cum arată sanctuarul. În afară de locul pe unde pătrunzi înăuntru, ce mai rămâne este o insulă; două canale din Nil se îndreaptă spre sanctuar fără să se împreune, mergând alături unul de altul până la intrarea sanctuarului, de unde unul o ia la stânga, iar altul la dreapta, ocolindu-l; fiecare este lat de o sută de picioare şi umbrit de copaci. Propileele sunt înalte de zece braţe şi împodobite cu chipuri de şase coţi, vrednice de pomenit. Sanctuarul, găsindu-se aşezat în inima oraşului, poate fi văzut de sus, din toate părţile, de cel care face ocolul
[oraşului]. Deoarece oraşul a câştigat în înălţime, iar sanctuarul n-a fost clintit din locul unde a fost zidit de la început, de sus, poate fi privit [din toate părţile]. Sanctuarul este împrejmuit cu un zid[477], în care sunt săpate multe chipuri, iar înăuntru se află o dumbravă sfântă, cu copaci foarte înalţi sădiţi în jurul unui mare templu în care se află statuia zeiţei. În lung şi în lat, sanctuarul măsoară în întregul lui câte un stadiu. Mai jos de intrare se întinde un drum pardosit cu piatră până la o depărtare de trei stadii şi mai bine; drumul trece prin piaţa publică, apucă spre răsărit şi are în lăţime cam patru plethre. De o parte şi de alta a drumului se înalţă copaci care se lovesc cu fruntea de cer; acest drum duce spre sanctuarul lui Hermes. Iată, prin urmare, cum arată clădirea sanctuarului [zeiţei Artemis].

CXXXIX Sorocul plecării etiopianului [din Egipt], adăugau preoţii, s-a împlinit astfel: el a luat hotărârea să fugă în urma

acestui vis avut în somn: se făcea că un bărbat sta lângă el şi îl sfătuia să-i adune la un loc pe toţi preoţii din Egipt şi să-i taie în două pe la brâu. În urma acestui vis, etiopianul mărturisea că zeii îi trimiteau această amăgire, pentru ca, săvârşind o nelegiuire faţă de cele sfinte, să-şi atragă asupră-şi cine ştie ce nenorocire de la zei şi de la oameni; că el însă nu va face aşa ceva, ci, cum i se împlinise şi timpul dat să domnească peste Egipt, mai bine va pleca. Într-adevăr pe când se afla încă în Etiopia, oracolul de care ascultau etiopienii îi prevestise că are de domnit peste Egipt vreme de cincizeci de ani. Aşadar, cum se împlinise vremea, iar arătarea din vis îl tulburase cumplit, Sabacos plecă de bunăvoie din Egipt.

CXL Îndată ce etiopianul[478] a părăsit Egiptul, orbul îşi recăpătă domnia, întorcându-se îndărăt din bălţile unde stătuse cincizeci de ani, în care timp locuise pe o insulă ce singur şi-o înălţase din cenuşă şi pământ. Căci ori de câte ori egiptenii îl căutau, aducându-i de-ale mâncării, fără ştirea etiopianului, aşa cum fusese hotărât fiecăruia în parte, el le cerea să-i aducă în dar şi cenuşă. Înainte dc Amyrtaios[479] nimeni n-a fost în stare să găsească această insulă, ci, mai bine de şapte sute de ani, toţi regii câţi au domnit înaintea lui Amyrtaios n-au putut s-o descopere. Numele acestei insule este Elbò[480], şi măsoară de-a lungul şi de-a latul zece stadii.

CXLI După Anysis a domnit preotul lui Hephaistos, pe nume Sethos[481]. Acesta îi dispreţuia pe războinicii egipteni, nebăgându-i în seamă, sub cuvânt că n-ar avea nevoie de ei; ba le mai şi aduse tot felul de ocări, între altele le luă îndărăt ogoarele cu care fuseseră dăruiţi sub regii de mai înainte, fiecare cu câte douăsprezece arure[482] de pământ din cel mai bun. Când, mai târziu, regele arabilor şi al asirienilor, Sanacharibos[483], a pornit cu oaste[484] împotriva Egiptului, războinicii egipteni n-au mai vrut să sară în ajutor. Preotul[485], aflându-se la mare strâmtoare, intră în sanctuar şi i se plânse statuii de primejdia ce-l ameninţa. În timp ce se

tânguia, aţipi şi în vis i se păru că zeul îi stă în faţă şi-l îmbărbătează, încredinţându-l că nu va păţi nici un rău dacă se va împotrivi oastei arabilor, pentru că el însuşi îi va trimite ajutoare. Încrezător în vis, regele luă dintre egipteni pe cine voia să-l urmeze şi-şi aşeză tabăra la Pelusion (acesta este cheia Egiptului). Din tagma războinicilor nu-l urmă nici un bărbat, ci numai mici negustori, meseriaşi şi vânzătorii de prin pieţe. Duşmanii ajunşi aici[486]... nişte şoareci de câmp năpustindu-se puzderie în timpul nopţii asupra lor, unora le-au ros tolbele, altora coardele arcurilor şi curelele scuturilor, aşa încât a doua zi, văzându-se lipsiţi de arme, vrăjmaşii au luat-o la goană şi mulţi dintre ei au şi pierit[487]. Până astăzi, în templul lui Hephaistos se află statuia acestui rege[488] cu un şoarece pe mână, glăsuind astfel printr-o inscripţie: „*Oricine se uită la mine, să-i cinstească pe zei*”[489].

CXLII Până la acest loc al povestirii noastre cuvântul l-au avut egiptenii şi preoţii, arătându-mi că de la primul lor rege până la acest preot al lui Hephaistos – care a domnit cel din urmă – sunt trei sute patruzeci şi una de generaţii, şi că în acest răstimp au fost tot atâţia mari preoţi şi regi[490]. Trei sute de generaţii fac zece mii de ani; căci trei generaţii fac o sută de ani. Celelalte patruzeci şi una generaţii care au trecut peste trei sute fac o mie trei sute patruzeci de ani. În toţi aceşti unsprezece mii trei sute patruzeci[491] de ani nu s-a arătat — spuneau ei — nici un zeu[492] cu chip de om; dar nici mai înainte vreme şi nici după aceea, în timpul celorlalţi regi care au mai domnit peste Egipt, nu s-a mai ivit aşa ceva. În acest răstimp [ziceau ei], soarele a răsărit de patru ori altfel ca de obicei: de două ori a răsărit de acolo unde asfinţeşte acuma şi tot de două ori a apus acolo unde răsare[493]. Dar nu s-au schimbat în Egipt, în urma celor întâmplate, nici cele legate de pământ, nici cele privitoare la fluviu, la boli sau la moarte.

CXLIII Pe vremuri, când logograful Hecataios[494] îşi făcea la Teba spiţa neamului, legând-o de un zeu la al şaisprezecelea

strămoş, preoţii lui Zeus s-au purtat cu el tot aşa ca şi cu mine, care nu mi-am făcut spiţa neamului meu: ducându-mă înlăuntrul templului, care este uriaş, mi-au arătat, numărându-i, nişte coloşi de lemn, atâţia la număr câţi am spus mai sus[495]. Fiecare mare preot, încă în viaţă fiind, îşi aşază acolo statuia. Tot numărându-i şi arătându-mi-i, preoţii m-au lămurit că între aceştia era legătura de la tată la fiu, şi, trecând în şir pe la fiecare, de la statuia celui care murise cel mai de curând, mi le-au înfăţişat pe toate. Când Hecataios şi-a făcut spiţa neamului, urcând-o până la un zeu pe care-l privea drept cel de-al şaisprezecelea strămoş al său, preoţii i-au împotrivit acest şir de străbuni, după numărătoarea lor, nevoind să primească drept adevărată spusa lui că un om s-ar putea trage dintr-un zeu. Ei i-au opus această genealogie, zicând că fiecare dintre coloşi înfăţişează un *piromis* născut dintr-un alt *piromis*, şi ei i-au arătat, până la trei sute patruzeci şi cinci de coloşi, fiecare *piromis* născut dintr-un alt *piromis*, fără să le fi legat obârşia de vreun zeu sau de vreun erou. *Piromis* înseamnă în elineşte „om bun şi de ispravă”[496].

CXLIV Prin urmare – îmi dovediră preoţii –, toţi aceia pe care-i înfăţişau aceste statui erau oameni, foarte departe de a fi fost zei. Dar înainte de aceşti bărbaţi, peste Egipt domniseră într-adevăr zeii[497], trăind împreună cu oamenii; unul din zei ţinea întotdeauna puterea în mână. Cel din urmă care a domnit peste ţară a fost Horos[498], fiul lui Osiris, căruia elenii îi zic Apollo. Acesta, după ce a răsturnat pe Typhon[499], a fost cel din urmă zeu domnitor al Egiptului. „Osiris” în limba elenă înseamnă Dionysos.

CXLV La eleni, Heracles, Dionysos şi Pan trec drept cei mai noi zei; la egipteni, dimpotrivă, Pan[500] este socotit un zeu străvechi şi făcând parte din şirul celor aşa-numiţi „primii opt zei”. Heracles[501] este cuprins în şirul următorilor „doisprezece zei” , iar Dionysos, între cei care vin într-al treilea rând şi care s-au născut din cei doisprezece.

Am arătat mai înainte câţi ani s-au scurs[502] – după chiar spusele egiptenilor – de la Heracles până la regele Amasis. De la Pan [până la Amasis] s-a scurs mai mult decât atâta, în schimb de la Dionysos, mai puţin; de la acesta din urmă până la regele Amasis se numără cincisprezece mii de ani. Acestea toate egiptenii zic că le ştiu în chip temeinic, deoarce ţin mereu socoteala şi înseamnă într-una răbojul anilor[503]. De la Dionysos, cel despre care se spune că s-a născut din Semele, fiica lui Cadmos, sunt cel mult o mie şase sute de ani[504] până la mine. De la Heracles, fiul Alcmenei, sunt ca la nouă sute de ani. De la Pan, fiul Penelopei (căci din această femeie şi din Hermes spun elenii că s-a născut Pan), până la mine sunt ani mai puţini decât de la războiul troian, deci cel mult opt sute.

CXLVI În legătură cu aceste două tradiţii, e la îndemâna oricui să-şi aleagă pe cea care-i pare mai aproape de adevăr. Eu unul mi-am spus părerea despre ele... Dacă aceşti zei s-ar fi făcut vestiţi şi ar fi îmbătrânit şi ei în Ellada[505] – adică atât Dionysos, cel născut din Semele, cât şi Pan, cel născut din Penelopa – aşa cum se povesteşte despre Heracles, fiul lui Amphitryo, s-ar putea spune şi despre ei că au fost oameni, purtând numai numele unor zei mai vechi decât ei. Cât despre Dionysos, elenii povestesc că, îndată după naştere, Zeus l-a cusut în coapsa sa şi l-a dus la Nysa[506], care se află mai sus de Egipt, în Etiopia. Cu privire la Pan nu se pricep să spună încotro a apucat-o după ce s-a născut. Eu m-am dumirit însă că elenii au aflat numele acestor zei mai târziu decât pe ale altora, şi că le urcă spiţa neamului numai până la vremea când au aflat despre ei.

CXLVII Tot ce-am scris până aici sunt povestiri auzite chiar din gura egiptenilor. Acum voi arăta cele ce s-au petrecut în această ţară, atât după mărturia egiptenilor, cât şi a altor neamuri, care se potriveşte întocmai cu a lor. La ele voi mai adăuga şi câte ceva din ce-am văzut cu ochii mei.

Egiptenii, deşi îşi câştigaseră libertatea[507] după moartea preotului lui Hephaistos care le fusese rege, totuşi (fiindcă ei

nu puteau trăi nici o clipă fără rege) şi-au ales doisprezece regi, împărţind întreg Egiptul în douăsprezece părţi[508].

Aceştia, legându-se între ei prin căsătorii, au domnit, păzind următorul legământ: să nu se nimicească unii pe alţii, să nu caute vreunul să tragă foloase în paguba altuia, să păstreze mereu între ei cea mai bună prietenie. Ei au făcut acest legământ pe care l-au păzit cu străşnicie, pentru că încă de la început, îndată după suirea lor pe tron, un oracol le-a prevestit că acela dintre ei care va face libaţii cu o cupă de aramă în templul lui Hephaistos – căci ei obişnuiau să se întrunească în toate templele – acela va stăpâni peste tot Egiptul.

CXLVIII Ei au mai hotărât să lase împreună pe urma lor un monument. Potrivit acestei hotărâri, au clădit un labirint[509], ceva mai sus de lacul Moeris[510], lângă oraşul zis al Crocodililor[511]. Labirintul – şi eu l-am văzut – este mai presus de puterea cuvântului. Dacă ai pune la un loc toate clădirile elenilor şi lucrările lor de artă, s-ar vedea că au costat mai puţină muncă şi cheltuială decât acest labirint. Cât de renumite sunt ele templele din Efes[512] şi din Samos[513], piramidele le întreceau totuşi în faimă şi fiecare din ele face singură cât mai multe clădiri măreţe din Ellada la un loc; labirintul însă întrece până şi piramidele[514]. Are douăsprezece curţi acoperite, cu porţile faţă în faţă, şase spre miazănoapte şi şase spre miazăzi, aşezate una lângă alta[515]. Pe dinafară sunt înconjurate de unul şi acelaşi zid. Înăuntru se află două şiruri de încăperi, unul sub pământ, iar altul înălţat deasupra lor; încăperile sunt trei mii la număr, la fiecare cat câte o mie cinci sute. Odăile de sus le-am văzut şi le-am străbătut eu însumi, şi deci vorbesc despre ele ca despre lucruri văzute chiar cu ochii mei[516]; despre cele de jos, ştiu numai din auzite. Căci egiptenii care erau puşi de pază n-au vrut în ruptul capului să mi le arate, zicând că acolo se află mormintele regilor care au pus temeliile labirintului şi cele ale crocodililor sfinţi. Aşa că despre catul de jos nu povestesc decât ce-am prins şi eu din auzite. Odăile de sus însă le-am văzut cu ochii mei [şi pot spune] că

sunt mai presus decât tot ce a ieşit vreodată din mâna omului. Trecerile prin încăperi şi ocolurile prin curţi, neînchipuit de întortocheate, ne înfăţişau mii de minunăţii, când treceam din curte în cămări şi din cămări în nişte porticuri, iar din porticuri în alte încăperi, şi din cămări în alte curţi. Acoperişul tuturor acestora este din piatră ca şi zidurile, care sunt peste tot împodobite cu chipuri săpate; fiecare curte are în jur coloane din pietre albe, desăvârşit îmbinate între ele. În unghiul de la capătul labirintului se înalţă o piramidă[517] de patruzeci de braţe[518] pe care sunt cioplite chipuri uriaşe de animale. Drumul la piramidă duce pe sub pământ.

CXLIX Faţă de labirint, care este atât de minunat, lacul Moeris, lângă care este clădit labirintul, îţi stârneşte o uimire şi mai mare încă. Lacul are de jur împrejur trei mii şase sute de stadii[519], care fac şase sute de shoine, adică tot atâta cât ţărmul dinspre mare al Egiptului. Lacul este lunguieţ, îndreptat spre miazănoapte şi spre miazăzi, atingând, acolo unde este cel mai afund, o adâncime până la cincizeci de braţe. Că este făcut şi săpat de mâna omului[520], o dovedeşte el însuşi: pe undeva, aproape de mijlocul lacului, au fost înălţate două piramide care întrec oglinda apei, fiecare cu câte cincizeci de braţe, clădirea lor intrând sub apă cu încă pe atâta[521]. Pe amândouă piramidele se află câte un colos de piatră şezând pe tron. Prin urmare, piramidele sunt înalte de câte o sută de braţe fiecare, iar o sută de braţe fac tocmai un stadiu de şase plethre; un braţ are şase picioare sau patru coţi; piciorul are patru palme, iar cotul, şase[522]. Apa din lac nu vine dintr-un izvor (căci prin partea locului ţinutul este foarte sărac în apă), ci este adusă din Nil printr-un canal[523]. Timp de şase luni apa curge din Nil spre lac[524], iar alte şase luni de la lac îndărăt în Nil[525]. Când vine timpul ca apa să se scurgă din lac, vreme de şase luni, pescuitul sporeşte vistieria regească cu câte un talant de argint pe zi, iar atunci când apele năvălesc în lac, numai cu douăzeci de mine.

CL Cei din partea locului ziceau că lacul ar răspunde pe sub pământ în Syrta Libyei, pătrunzând în inima uscatului spre asfinţit, de-a lungul muntelui[526] care se află mai sus de Memfis. Pentru că nu vedeam nicăieri pământul scos din această groapă – ceea ce mă punea pe gânduri – i-am întrebat pe cei care locuiesc cel mai aproape de lac unde ar putea fi mormanul de pământ scos prin săpături. Ei mi-au spus unde a fost cărat, şi eu m-am încrezut fără greutate în spusele lor, mai ales că aflasem din auzite că şi în oraşul Ninive din Asiria s-a întâmplat ceva asemănător. Nişte hoţi s-au gândit să fure uriaşele comori ale lui Sardanapalos, regele Ninivei, păzite în nişte vistierii sub pământ. Hoţii, începând de la locuinţele lor, au săpat pe sub pământ până la palatele regeşti, călăuzindu-se după măsurători, iar grămada de pământ ce-o scoteau din săpături, cum se făcea noapte, o şi cărau la fluviul Tigru care curge prin împrejurimile Ninivei; [şi tot aşa au săpat ei mereu] până au izbândit ce-au vrut. Ceva asemănător am auzit că s-a petrecut şi cu săparea lacului din Egipt, cu singura deosebire că nu s-a lucrat noaptea, ci la lumina zilei. Egiptenii care săpau cărau pământul în Nil, iar fluviul, înghiţindu-l, îl împrăştia. Aşa se spune că s-a săpat acel lac.

CLI Cei doisprezece regi trăiau astfel în bună înţelegere. O dată însă, pe când aduceau jertfe în templul lui Hephaistos, şi, în ultima zi a sărbătorii, doreau să înceapă libaţiile, marele preot le aduse cupele de aur din care obişnuiau să facă libaţiile; greşind însă socoteala, el aduse unsprezece cupe în loc de douăsprezece, câţi regi erau. În această împrejurare, Psammetihos, care se afla la capătul şirului şi rămăsese fără cupă, îşi scoase coiful, care era de bronz[527], îl întinse şi se sluji de el pentru libaţie. Coifuri purtau şi toţi ceilalţi regi, iar întâmplarea făcea ca şi atunci să le aibă pe cap. Psammetihos şi-a întins [deci] coiful [pentru libaţie] fără vreun gând rău. Cugetând însă regii la fapta lui Psammetihos cât şi la oracol – care le prevestise că acela dintre ei va să fie singur rege, peste tot Egiptul, care va face libaţii cu o cupă de aramă – amintindu-şi ci prin urmare de

oracol, n-au socotit totuşi de cuviinţă să-l omoare pe Psammetihos, deoarece, stând şi cercetându-l, şi-au dat seama că el n-a făcut-o dinadins; au hotărât însă să-l surghiunească în mlaştini[528], despuindu-l de cea mai mare parte din putere [şi i-au poruncit] să nu cumva să iasă din mlaştini ca să ţină vreo legătură cu restul Egiptului.

CLII Pe acest Psammetihos – care şi mai înainte fugise, surghiunindu-se în Syria de teama etiopianului Sabacos[529], ucigaşul tatălui său Necos[530] – l-au adus îndărăt egiptenii din noma Sais[531], atunci când etiopianul părăsise ţara în urma vedeniei ce-o avusese în vis[532]. Mai târziu, pe timpul când domnea, iată că este silit pentru a doua oară de cei unsprezece regi, din pricina coifului, să se surghiunească în mlaştini. Zicându-şi în sinea lui că regii prea s-au purtat neomeneşte cu el, în minte îi încolţi gândul să se răzbune pe cei care-l izgoniseră. După ce trimise să întrebe oracolul Latonei din oraşul Buto – căci aici îşi au egiptenii oracolul cel mai vrednic de încredere – primi răspunsul că răzbunarea îi va veni dinspre mare, când vor ieşi din valuri nişte oameni de bronz. O mare neîncredere puse atunci stăpânire pe el că s-ar putea să-i vină vreodată într-ajutor oameni de bronz[533]. Dar nu după prea mult timp, soarta îi împinse pe ţărmurile Egiptului pe ionieni şi pe carieni, care vânturau mările cu gânduri de prădăciune. Ei au coborât pe uscat în armuri de bronz. Unul din egipteni, cum nu mai văzuse niciodată înainte oameni înarmaţi în bronz, alergă în mlaştini la Psammetihos şi-l vesti că nişte oameni de bronz veniţi dinspre mare prădau ţinutul. Acesta, dându-şi seama că se împlinea oracolul, legă prieteşug cu ionienii şi carienii şi, făgăduindu-le mare răsplată, îi înduplecă să treacă de partea lui. După ce-i înduplecă, cu egiptenii care erau de partea lui şi cu aceste ajutoare, izbuti să-i răstoarne pe cei unsprezece regi.

CLIII Psammetihos, ajungând stăpân peste întreg Egiptul, a făcut pentru templul lui Hephaistos din Memfis propileele dinspre miazăzi; pentru templul lui Apis[534], în care poposeşte

Apis când se arată, a făcut în faţa propileelor o curte înconjurată toată de coloane şi împodobită cu multe chipuri. În loc de coloane, nişte statui[535] uriaşe de doisprezece coţi sprijineau [acoperişul] curţii. Apis, în limba elenă, înseamnă Epaphos[536].

CLIV Psammetihos le-a dăruit ionienilor şi carienilor care-l ajutaseră pământuri unde să se statornicească, unii în faţa altora, de-o parte şi de alta a Nilului. Aceste locuri s-au numit „Tabere”[537]. Iată deci că le-a dăruit locurile pomenite, şi încă multe altele câte le mai făgăduise, ba chiar le-a mai încredinţat şi nişte copii de egipteni ca să-i înveţe limba elenă. Din cei care au învăţat atunci elineşte se trag tălmacii[538] de astăzi din Egipt.

Ionienii şi carienii au trăit vreme îndelungată în locurile acelea. Locurile cu pricina se află aproape de mare, ceva mai la vale de oraşul Bubastis, către gura Nilului, aşa-numita Pelusiacă[539]. Mai târziu însă, regele Amasis i-a strămutat de aici la Memfis[540], punându-i pe ei străji, în locul egiptenilor. De la aşezarea acestora în Egipt, datorită legăturilor cu ei, abia de-atunci am început să ştim şi noi, elenii, întocmai, toate câte s-au petrecut în ţara Egiptului, începând cu domnia lui Psammetihos şi după el. Aceşti eleni au fost primii oameni de altă limbă pe care egiptenii i-au primit să se aşeze printre ei[541]. Până pe vremea mea se mai puteau vedea încă, pe locul de unde fuseseră ei mutaţi [de Amasis], calele[542] corăbiilor şi ruinele caselor lor. În acest chip a dobândit, aşadar, Psammetihos Egiptul.

CLV Măcar că am pomenit de mai multe ori până acum de oracolul din Egipt[543], voi vorbi iarăşi despre el, aşa după cum merită. Acest oracol din Egipt este un sanctuar al Latonei, ridicat într-un mare oraş lângă gura Sebennitică a Nilului[544]..., pe calea care duce de la ţărmul mării spre fluviu în sus. Numele oraşului în care se află oracolul este Buto[545], precum am arătat şi mai înainte. În oraşul acesta se mai află încă un sanctuar al lui Apollo şi al Artemidei. Templul Latonei, în care se află adăpostit oracolul, este mare şi cu un

portic înalt de zece braţe. Acum am să vorbesc despre ceea ce mi s-a părut a fi cea mai mare minunăţie din câte pot fi aici văzute. În acest lăcaş sfânt se găseşte un templu al Latonei, durat dintr-un singur stei de piatră, fiecare zid fiind deopotrivă cu celălalt în înălţime şi-n lungime, numărând patruzeci de coţi[546]. Acoperişul este alcătuit dintr-o altă piatră, cu streaşină[547] de patru coţi.

CLVI Acest templu este cel mai minunat lucru din câte mi-au fost date să văd în preajma sanctuarului pomenit, iar în al doilea rând vine insula Hemmis[548]. Aceasta se află aşezată într-un lac adânc şi întins, în apropierea sanctuarului din Buto. După spusele egiptenilor, insula este plutitoare[549]. Eu însă n-am văzut-o nici plutind, nici mişcându-se. Când am auzit aşa ceva, m-am întrebat cu mirare dacă într-adevăr o insulă poate să plutească. Pe ea se află un mare templu al lui Apollo, precum şi trei altare; de asemenea, aici cresc sumedenie de palmieri şi mulţi alţi arbori roditori şi neroditori. Egiptenii spun că insula e plutitoare, povestind următoarea legendă[550]: în această insulă, care mai înainte vreme nu plutea, Leto – una din cele opt zeităţi[551] apărute dintru-nceput, care-şi avea locuinţa în oraşul Buto, unde se află şi oracolul pomenit – l-a primit pe Apollo în grija ei de la Isis şi l-a scăpat, ascunzându-l în insula astăzi numită „plutitoare”, tocmai atunci când a sosit Typhon care scotocea peste tot în dorinţa de a da de fiul lui Osiris[552]. Se spune că Apollo şi Artemis sunt copiii lui Dionysos şi ai lui Isis; Leto le-a fost doică şi cea care i-a scăpat. În egipteană, Apollo se numeşte Horos[554], Demeter – Isis, iar Artemis – Bubastis. Din această poveste, şi nu din alta, a luat Eshil[554], fiul lui Euphorion, ceea ce voi arăta îndată: singur el dintre toţi poeţii de mai înainte a înfăţişat-o pe Artemis ca fiică a Demetrei. Aşa s-a întâmplat că insula s-a făcut plutitoare. Astfel povestesc ei lucrurile.

CLVII Psammetihos a domnit peste Egipt cincizeci şi patru de ani[555], dintre care vreme de douăzeci şi nouă de ani a stat cu oştile lângă Azotos[556], un mare oraş din Syria pe care l-a

împresurat până l-a cucerit. Dintre toate oraşele despre care avem cunoştinţă, acest Azotos s-a împotrivit cel mai îndelungat unei împresurări.

CLVIII Fiul lui Psammetihos a fost Necos[557], care de asemenea a domnit peste Egipt. El, cel dintâi[558], s-a apucat să sape canalul care duce la Marea Roşie şi pe care a continuat apoi să-l sape Darius persanul[559]. Lungimea lui este de patru zile de mers pe apă, iar în lăţime a fost săpat aşa ca două trireme să poată pluti alături mânate de vâsle. Apa care-l umple vine din Nil, pătrunzând în canal ceva mai sus de oraşul Bubastis; [trece] pe lângă oraşul arab Patumos[560], răspunde în Marea Roşie. Mai întâi au fost săpate părţile din câmpia egipteană dinspre Arabia. Dincolo de câmpie, spre inima ţării, în faţa Memfisului, se răsfiră coamele muntelui[561] în care se află carierele de piatră. Canalul trece pe lângă poalele acestui munte de la apus până departe spre răsărit, apoi se îndreaptă spre nişte chei ale muntelui, iar de aici o apucă spre miazăzi[562] şi spre vântul Notos, până la Golful Arabic[563]. Drumul cel mai drept şi mai scurt pentru a străbate calea de la marea de miazănoapte până la cea de miazăzi, care se mai cheamă şi „Roşie”, începe de la muntele Casios, care face hotar între Egipt şi Syria; de la acest munte până la Golful Arabic sunt numai o mie de stadii[564]. Acesta este drumul cel mai scurt. Dacă o iei pe canal[565], faci mult mai mult, pentru că are tot felul de cotituri. Pe timpul domniei lui Necos, la săpatul lui au pierit o sută douăzeci de mii de egipteni[566]. Necos a curmat lucrările la jumătate, fiind oprit de un oracol care îl vestea că se muncea fără rost pentru un „barbar”. Egiptenii zic „barbari” la toţi câţi nu vorbesc aceeaşi limbă cu ei[567].

CLIX Întrerupând deci lucrările la canal, Necos s-a apucat de isprăvi războinice. El porunci să se facă trireme[568], unele pentru marea de miazănoapte, altele, în Golful Arabic, pentru Marea Roşie[569]. Calele lor şi acum mai pot fi văzute. De aceste corăbii Necos s-a folosit cum a avut nevoie; pe uscat, regele s-a ciocnit cu syrienii la Magdolos[570] şi i-a

învins, iar după bătălie a luat un însemnat oraş din Syria, Cadytis[571]. Veşmintele în care s-a nimerit să fie îmbrăcat când a izbândit i le-a dăruit lui Apollo, trimiţându-le Branchizilor din Milet[572]. Apoi, după o cârmuire de şaisprezece ani[573] cu totul, se săvârşi din viaţă, lăsându-i domnia fiului său Psammis[574].

CLX Pe vremea când în Egipt domnea acest Psammis, au sosit nişte soli din Eleea[575] care se lăudau că întrecerile lor de la jocurile olympice se desfăşoară după rânduielile cele mai drepte şi mai frumoase[576] decât ale tuturor oamenilor. Părerea lor în această privinţă era că nici egiptenii, măcar că treceau drept cei mai înţelepţi dintre oameni, n-ar fi putut născoci ceva mai bun. Cum au sosit în Egipt, eleenii au spus pentru ce au venit. Atunci regele îi chemă laolaltă pe acei dintre egipteni cărora le mersese vestea că sunt cei mai înţelepţi. După ce s-au adunat, egiptenii se rugară de eleeni să le spună toate rânduielile hotărâte de ei pentru întreceri. Când au sfârşit de dat toate lămuririle, eleenii adăugară că veniseră să vadă dacă egiptenii ar putea cumva găsi ceva mai cu dreptate decât acestea. După ce s-au sfătuit împreună, egiptenii îi întrebară pe eleeni dacă la ei iau parte la întreceri şi concetăţeni de-ai lor. Răspunsul a fost că la jocuri poate lua parte, deopotrivă, oricine doreşte, fie că-i de la ei, fie dintre ceilalţi eleni. Atunci egiptenii le-au spus că, statornicind această rânduială, călcaseră în picioare orice fel de dreptate, căci nu era nicidecum cu putinţă să nu părtinească pe vreun jucător din oraşul lor în paguba unuia străin. Iar dacă voiau să ţină cu adevărat calea dreptăţii şi dacă pentru aceasta veniseră în Egipt, ei îi povăţuiau să rânduiască întreceri numai pentru străini, şi să nu îngăduie nici unui eleen să ia parte la ele. Acestea au fost îndemnurile egiptenilor către eleeni.

CLXI Psammis a domnit în Egipt numai şase ani[577]. El porni cu război împotriva Etiopiei[578] şi muri la scurtă vreme după aceea. La domnie urmă Apries[579], fiul lui Psammis. Acesta, după strămoşul său Psammetihos, a fost cel mai fericit din

şirul vechilor regi. În timpul domniei sale de douăzeci şi cinci de ani[580], purtă un război împotriva Sidonului şi lovi pe mare pe regele Tyrului[581]. Dar fiindcă îi era dat ca norocul să-şi întoarcă faţa de la el, [necazurile] au început dintr-o întâmplare pe care o voi istorisi mai pe larg în povestirile despre Libya[582], iar acuma doar pe scurt. Trimiţând o mare oştire împotriva cyrenienilor, Apries suferi o grea înfrângere. Egiptenii, învinovăţindu-l de cele petrecute, se răsculară împotriva lui, crezând că Apries cu bună ştiinţă îi trimisese la pieire sigură, ca un mare, număr dintre ei să fie măcelăriţi, iar el să domnească cu braţ şi mai tare peste egiptenii rămaşi. Privind deci cu ochi răi aceste întâmplări, cei care se întorseseră din război şi prietenii celor căzuţi se răsculară pe faţă împotriva regelui.

CLXII La această veste, Apries trimise la ei pe Amasis[583], ca să-i potolească vorbindu-le. Ajuns la ei, Amasis se străduia să-i înduplece pe egipteni să nu se răscoale, dar, în timp ce vorbea, unul din egiptenii care se afla în spatele lui îi puse un coif pe cap şi, punându-i-l, spuse că i-l pune ca semn al domniei[584]. Lui Amasis nu-i veni rău la socoteală fapta ostaşului, după cum a şi dovedit-o.

După ce răzvrătiţii l-au ales rege al egiptenilor, se pregăti de îndată să-i conducă împotriva lui Apries. Aflând despre acestea, Apries trimise la Amasis un bărbat de vază din rândurile egiptenilor care se aflau în preajma sa, pe nume Patarbemis, cu porunca să i-l aducă de viu pe Amasis. Îndată ce ajunse la Amasis, Patarbemis îl pofti să-l urmeze, dar Amasis (tocmai se întâmpla să fie călare) se ridică în scări şi, dând drumul unui vânt, îi zise solului să i-l ducă lui Apries. Cu toate acestea, Patarbemis tot mai încercă încă să-l înduplece să vină la rege, care trimisese după el. Amasis îi răspunse că se pregătea mai demult s-o facă şi că Apries nu avea de ce să se plângă: se va înfăţişa înaintea lui el însuşi şi îi va aduce şi pe alţii. Din spusele lui Amasis şi la vederea pregătirilor ce le făcea, Patarbemis înţelese foarte bine ce avea de gând şi atunci plecă în mare grabă vrând să-l înştiinţeze cât mai repede pe rege de cele ce se

petreceau. Îndată ce sosi la Apries fără să-l fi adus pe Amasis, regele, nemaichibzuind, ci lăsându-se pradă mâniei, porunci să i se taie nasul şi urechile. Ceilalţi egipteni câţi mai erau de partea lui, văzând că cel mai vrednic dintre ei fusese înjosit într-un chip atât de ruşinos, fără să mai zăbovească, trecură de partea celorlalţi şi se predară lui Amasis.

CLXIII Când mai află şi ştirea asta, Apries chemă sub arme oştile ajutătoare şi porni împotriva egiptenilor. În preajma sa avea ca ajutoare la vreo treizeci de mii de ionieni şi de carieni şi se mai afla încă în stăpânirea palatelor regale de la Sais, palate mari, vrednice de văzut. Cei din jurul lui Apries au pornit împotriva egiptenilor, iar cei din jurul lui Amasis împotriva străinilor; în împrejurimile oraşului Momemfis[585] se întâlniră şi unii şi alţii faţă-n faţă, pregătindu-se să-şi încerce puterile.

CLXIV Egiptenii sunt împărţiţi în şapte tagme[586], şi anume: preoţii, războinicii, văcarii, porcarii, negustorii, tălmacii şi cârmacii de vase. Acestea sunt tagmele egiptenilor, iar numele li se dă după îndeletnicirea lor. Războinicii lor se cheamă „calasyrieni” şi „hermotybieni”[587]; ei aparţin nomelor înşirate mai jos – căci întreg Egiptul a fost împărţit în nome.

CLXV Iată care sunt nomele hermotybienilor: Busiris, Sais, Hemmis[588], Papremis, insula numită Prosopitis şi jumătate din Natho[589]. Din aceste nome fac parte hermotybienii, cam o sută şaizeci de mii[590], când ating numărul cel mai ridicat. Dintre ei nici unul nu-şi alege vreun meşteşug, ci-şi închină viaţa numai meseriei armelor.

CLXVI Iată acum nomele calasyrienilor: Teba, Bubastis, Afthis, Tanis, Mondes, Sebennis, Athribis, Farbaithis, Thmuis, Onufis, Anysis, Myecforis[591] (această ultimă nomă se află într-o insulă în faţa oraşului Bubastis). În aceste nome locuiesc calasyrienii, care sunt, când ating numărul cel mai mare, la vreo două sute cincizeci de mii de

oameni. Nici acestora nu le este îngăduit să practice vreo meserie oarecare, ci se îndeletnicesc numai cu meşteşugul războiului, pe care-l deprind din tată-n fiu.

CLXVII Nu sunt în stare să-mi fac o părere sigură dacă şi această rânduială[592] elenii au învăţat-o cumva de la egipteni – văzând cum şi tracii, şi sciţii, şi perşii, şi lydienii, şi aproape toţi barbarii socot pe cei care învaţă meserii, cât şi pe urmaşii acestora, ca cei mai de jos dintre cetăţeni, iar pe cei ce se depărtează de munca braţelor îi socot oameni de seamă, îndeosebi pe cei care se îndeletnicesc cu meşteşugul armelor. Acest fel de a vedea lucrurile şi l-au însuşit toţi elenii şi mai ales spartanii[593]; corintienii însă îi dispreţuiesc cel mai puţin pe meşteşugari[594].

CLXVIII Războinicii, afară de preoţi[595], sunt singurii egipteni care se bucură de următoarele semne de cinstire: fiecăruia dintre ei i s-au împărţit douăsprezece arure de pământ scutite de orice dări. Arura este un pătrat cu latura de o sută de coţi egipteni. Cotul egiptean este cât cel din Samos. Aceste loturi de pământ au fost împărţite tuturor războinicilor. De alte privilegii se bucură cu schimbul, niciodată aceiaşi. Câte o mie de calasyrieni şi o mie de hermotybieni fac în fiecare an slujba de strajă regească. Cât ţine slujba de străjer regesc, afară de arure, oamenii mai capătă zilnic, fiecare în parte, câte o măsură de cinci mine pâine coaptă, două mine de carne de vacă şi patru arystere[596] de vin. Acestea s-au dat întotdeauna celor ce stau de strajă.

CLXIX Pornind să se întâlnească, Apries în fruntea oştilor de ajutor; iar Amasis în fruntea tuturor egiptenilor, când au ajuns la oraşul Momemfis s-au încăierat. Străinii s-au luptat bine, dar, cum erau cu mult mai puţini la număr, au fost doborâţi. Se spune că Apries era adânc încredinţat că nici măcar un zeu n-ar putea pune capăt domniei lui[597], într-atât de nezdruncinată i se părea suirea lui în scaunul domniei. Dar în toiul luptei, înfrânt şi prins de viu, a fost dus

în oraşul Sais, în casele care cu puţină vreme înainte fuseseră ale lui, iar acum erau palatele regale ale lui Amasis. Aici, în palatele regale, a trăit el o bucată de vreme, şi Amasis s-a purtat bine cu el. În cele din urmă însă, egiptenii dojenindu-l pe rege că nu se poartă cu dreptate, hrănindu-l pe cel mai mare duşman al lor şi al lui, fu silit să-l dea pe Apries pe mâna egiptenilor. Aceştia l-au sugrumat[598] şi apoi l-au îngropat în mormintele strămoşeşti. Ele se află în sanctuarul Athenei, foarte aproape de templu[599], cum intri, pe mâna stângă. Locuitorii oraşului Sais au înmormântat înăuntrul sanctuarului pe toţi regii care şi-au tras obirşia din această nomă. Şi astfel, chiar dacă monumentul funerar al lui Amasis este mai departe de templu decât cel al lui Apries şi al străbunilor lui, se află totuşi şi el în curtea aceluiaşi templu. Ca înfăţişare, este un portic mare, de piatră, împodobit cu coloane, întruchipând palmieri, şi cu alte ornamentaţii bogate. Înăuntrul porticului dai de două porţi [monumentale][600], înăuntrul cărora se află mormântul.

CLXX Mormântul aceluia[601] al cărui nume nu se cuvine să-l pomenesc într-o astfel de împrejurare se găseşte tot la Sais, şi anume în sanctuarul Athenei, în dosul templului, întinzându-se de-a lungul întregului zid. În incintă se mai află nişte obeliscuri mari de piatră, lângă ele este un lac rotund cu marginea de piatră frumos împodobită şi bine lucrată; ca mărime, după câte mi s-a părut, este cam la fel cu lacul numit „roată”[602] din Delos.

CLXXI Noaptea, lângă acest lac, egiptenii prezintă prin jocuri mimice patimile zeului, jocuri pe care egiptenii le numesc „mistere”. Ştiu amănunţit cum se desfăşoară fiecare, dar e mai bine să tac[603]. Şi despre serbările de iniţiere în riturile Demetrei, pe care elenii le numesc „thesmophorii”, şi despre ele e mai bine să nu vorbesc, afară de ce-i îngăduit de legea sfântă să se spună despre ele. Fiicele lui Danaos au adus din Egipt aceste mistere pe care le-au dezvăluit femeilor pelasge; mai târziu, după cotropirea[604] întregului Pelopones de către dorieni, practica

misterelor s-a pierdut, păstrându-se numai la arcadieni, singurii dintre peloponesieni care au rămas pe loc şi n-au apucat drumul bejeniei.

CLXXII După acest sfârşit al lui Apries, a ajuns rege Amasis, de baştină din noma Sais, din oraşul care se cheamă Siuf[605]. La început, egiptenii îl dispreţuiau pe Amasis şi nu le prea păsa de el, deoarece era om din popor şi dintr-un neam câtuşi de puţin strălucit. Mai târziu însă, Amasis i-a câştigat de partea lui prin înţelepciunea ce a dovedit-o, fără nici o silnicie. Avea el, printre alte bogăţii mii, şi un căzănel de aur pentru spălat picioarele, în care atât Amasis cât şi oaspeţii ce-i avea la masă se spălau de obicei pe picioare. Sfărâmând în bucăţi căzănelul, Amasis a făcut din el o statuie a unui zeu şi a aşezat-o în locul cel mai potrivit din oraş. Egiptenii veneau cu miile la statuie şi îi arătau mare cinstire. Când Amasis află ce făceau cei din cetate, chemându-i pe egipteni, le destăinui adevărul, spunându-le cum statuia era făcută dintr-un cazan de spălat picioarele, în care înainte vreme egiptenii vărsau, urinau şi se spălau pe picioare, iar acuma i se închină cu mare smerenie. Tot aşa şi el, vorbi regele mai departe, s-a schimbat la fel ca şi cazanul; chiar dacă mai înainte era un om din popor, acum este regele lor şi le ceru să-l cinstească şi să se poarte cu el după dreapta cuviinţă[606]. În acest chip îi câştigă pe egipteni de partea lui, încât ei socotiră că e cu dreptate să-l slujească.

CLXXIII Treburile ţării le îndeplinea astfel: de cum se crăpa de ziuă, până când piaţa se umplea de lume, lucra cu tragere de inimă la treburile ce i se înfăţişau; de aici încolo însă se punea pe băut, îşi necăjea oaspeţii cu care bea, arătându-se a fi un om chefliu şi poznaş. Mâhniţi de această purtare, prietenii îl dojeneau, spunându-i: „*O rege, nu te porţi cum trebuie faţă de tine însuţi când cobori atât de jos... Ar trebui ca tu, om preamărit, care stai pe un tron preamărit, să vezi ziua toată de treburile ţării, şi numai astfel egiptenii ar rămâne încredinţaţi că sunt cârmuiţi de un*

om mare, iar faima ta n-ar avea decât de câştigat. Deocamdată, purtarea ta nu-i de loc potrivită pentru un rege”. Răspunsul a sunat aşa: „*Cei care au arc, când vor să se folosească de el, îl întind, iar după ce s-au folosit, îl lasă slobod. Dacă arcul ar sta tot timpul numai încordat, ar plesni, iar la nevoie n-ar mai fi bun de nimic. Tot aşa-i şi cu omul: dacă s-ar încăpăţâna să robotească toată vremea şi să nu-şi mai îngăduie ceva timp liber pentru vreo desfătare, pe nesimţite ar ajunge fie un nebun, fie un tâmpit. Eu, ştiind acestea prea bine, fac parte dreaptă amândurora*”. Iată ce răspunse el prietenilor.

CLXXIV Se spune că Amasis, încă de pe vremea când era un simplu cetăţean, iubea băutura şi gluma şi nu se trecea cu firea la treabă. La beţie şi petreceri, când îi lipseau banii, se ducea şi fura de unde nimerea. Unii, învinuindu-l că s-a făcut stăpân pe banii lor, cum nu voia să recunoască, îl duceau adesea la oracolul[607] de prin partea locului [unde se aflau]; de multe ori oracolele îl dovedeau de hoţ, de multe ori îl şi scăpau. Ajuns rege, iată ce făcu: de templele zeilor care-l recunoscuseră nevinovat de furt nu s-a îngrijit de loc, n-a dăruit nimic pentru împodobirea lor, nici n-a intrat vreodată să aducă jertfe acestor zei, socotindu-i cu totul nevrednici, pentru că dăduseră oracole mincinoase. În schimb, zeilor care l-au dovedit hoţ, ca unora care se arătaseră cu adevărat a fi zei şi nu umblau cu oracole mincinoase, le-a purtat toată grija.

CLXXV Regele acesta a ridicat la Sais, în cinstea Athenei, nişte propilee vrednice de admirat, întrecându-i pe toţi [înaintaşii] cu înălţimea şi mărimea lor, de asemenea şi cu mărimea şi calitatea pietrelor întrebuinţate. Pe de altă parte, a mai ridicat şi nişte coloşi uriaşi, cât şi nişte sfincşi[608] cu cap de bărbat, uimitor de înalţi. Tot din porunca lui s-au adus pentru reparaţia [templului] şi alte steiuri de piatră de o mărime neobişnuită. Pe unele din ele le-a adus din carierele de piatră de la Memfis, iar pe cele mai mari din oraşul Elefantina, care se afla cale de douăzeci de zile pe apă

departe de Sais. Pe lângă acestea, o altă lucrare îmi stârneşte cea mai mare uimire, şi anume o clădire dintr-o singură piatră pe care a adus-o din Elefantina; numai căratul ei a ţinut trei ani, muncă la care au ostenit două mii de oameni de meserie vâslaşi, şi toţi aceştia erau cârmaci[609]. Pe dinafară, lungimea acestei încăperi măsoară douăzeci şi unu de coţi, lăţimea, paisprezece, iar înălţimea, opt[610]. Acestea sunt măsurile dinafară ale clădirii dintr-o singură piatră. Pe dinăuntru, are in lungime optsprezece coţi şi douăzeci de degete, în lăţime, doisprezece coţi şi în înălţime, cinci[611]. Această încăpere se află la intrarea sanctuarului. Iată de ce se spune că n-au mai tras-o în curtea sanctuarului: arhitectul, pe când încăperea era târâtă [spre templu], ostenit şi plictisit de o treabă care-i luase atâta amar de vreme, a oftat din greu[612]. Amasis, pus pe gânduri, nu mai îngădui ca încăperea să fie trasă mai departe. Unii mai zic că un om din cei care o mişcau cu nişte pârghii ar fi fost strivit sub greutatea ei şi că de aceea n-a mai fost mişcată din loc.

CLXXVI Amasis a dăruit toate celelalte temple de seamă [din Egipt] cu odoare nepreţuite, vrednice de văzut pentru mărimea lor, printre care la Memfis o statuie colos, culcată pe spate[613], în faţa templului lui Hephaistos. Lungimea ei este de şaptezeci şi cinci de picioare. Pe acelaşi soclu sunt puşi în picioare alţi doi coloşi din piatră de Etiopia, fiecare înalt de câte douăzeci de picioare, unul de o parte, celălalt de alta a celui mai mare. La Sais se mai află şi un alt colos de piatră, la fel de mare, culcat tot aşa ca şi cel din Memfis. Amasis a mai desăvârşit şi clădirea sanctuarului lui Isis din Memfis, clădire uriaşă şi prea vrednică de văzut.

CLXXVII Se zice că Egiptul n-a fost niciodată mai fericit şi mai înfloritor decât sub domnia lui Amasis, atât prin rodnicia dăruită de fluviu câmpiilor, cât şi prin ceea ce dăruia pământul oamenilor. În ţară se aflau pe atunci în total douăzeci de mii[614] de oraşe locuite. Tot Amasis a hotărât următoarea lege pentru egipteni: orice egiptean este dator să dovedească în fiecare an nomarhului din ce trăieşte[615];

cel care nu se supune acestei rânduieli, cât şi cel care nu dovedeşte că ar trăi din câştiguri curate, să fie pedepsiţi cu moartea. Solon atenianul, luând din Egipt legea aceasta, a împământenit-o[616] şi la Atena, unde dăinuieşte încă până astăzi, fiind socotită o lege desăvârşită.

CLXXVIII Amasis s-a arătat un mare prieten al elenilor[617] şi pe mulţi i-a îndatorat; celor veniţi în Egipt le-a dăruit pentru aşezare oraşul Naucratis[618], iar celor dintre ei care nu aveau de gând să se statornicească aici, dar treburile lor de negoţ îi mânau totuşi pe meleagurile egiptene, le-a dăruit pământuri unde puteau să ridice zeilor altare şi sanctuare. Dintre acestea, cel mai mare sanctuar, totodată şi cel mai vestit şi cel mai căutat, numit Hellenion[619], a fost înălţat pe cheltuiala comună a acestor oraşe: din partea ionienilor – Chios, Teos, Foceea şi Clazomenai, din partea dorienilor – Rhodos, Cnidos, Halicarnessos şi Phaselis, iar din partea eolienilor, singur numai oraşul Mytilene. Sanctuarul aparţine, prin urmare, oraşelor mai sus pomenite şi aceleaşi oraşe hotărăsc pe cei care răspund de treburile negustoreşti[620]. Celelalte oraşe[621] care doresc să ia parte la viaţa templului o fac fără nici un drept; afară de aceasta, egineţii au înălţat numai pe cheltuiala lor un sanctuar lui Zeus, samienii un altul pentru Hera, iar milesienii pe cel al lui Apollo[622].

CLXXIX Naucratis era odinioară singurul nod de negoţ, altul nemaigăsindu-se în Egipt. Dacă cumva vreun neguţător intra pe vreo altă gură a Nilului, era pus să jure că n-o făcuse dinadins şi, după ce jura, trebuia să se îndrepte cu corabia pe mare spre gura Canobică[623]; sau, dacă cumva nu era cu putinţă să facă acest drum mergând împotriva vânturilor neprielnice, era nevoit să-şi care marfa în bărci, ocolind Delta, până când ajungea tot la Naucratis. De atât de mari privilegii se bucura oraşul Naucratis.

CLXXX Când amficţyonii[624] au socotit la trei sute de talanţi cheltuiala pentru ziditul templului de azi din Delfi (căci cel vechi, aflat mai înainte în acelaşi loc, fusese din

întâmplare[625] mistuit de flăcări), locuitorilor din Delfi le-a căzut să acopere a patra parte din cheltuială. Atunci delfienii, pornind din oraş în oraş, au strâns bani şi, ocupându-se cu aceasta, au adus din Egipt o sumă însemnată. Amasis le-a dăruit o mie de talanţi de piatră acră[626], iar elenii aşezaţi în Egipt, douăzeci de mine.

CLXXXI Amasis a făcut cu cyrenienii legământ de prietenie şi ajutor[627] de arme. A găsit, totodată, cu cale să-şi ia şi o soţie de acolo, fie că-i plăcu o elenă, fie ca să-şi dovedească şi altfel prietenia faţă de cyrenieni. A luat deci de nevastă, după unii, pe fiica lui Battos[628], născut din Arkesilaos, iar după alţii, pe a lui Critobulos, un om cu mare vază în cetate. Pe fată o chema Ladike.

Ori de cite ori Amasis se culca lângă ea, nu era câtuşi de puţin în stare să se arate bărbat, deşi lângă alte femei bărbăţia nu-i lipsea. Cum starea aceasta se repeta într-una, Amasis îi vorbi aşa acestei Ladike: *„Ascultă, femeie, m-ai legat cu farmece şi află că nu-i chip să scapi de moartea cea mai cumplită de care a murit vreodată o femeie!“* Iar Ladike, fiindcă Amasis nu se lăsa înduplecat cu toate jurămintele ei de nevinovăţie, se rugă în cugetul ei Afroditei [făcând un legământ că], dacă în acea noapte Amasis ar izbuti să se bucure de ea (căci aceasta era singura ei scăpare) îi va trimite zeiţei o statuie la Cyrene. Îndată ce făcu acest legământ, Amasis se uni cu ea. Şi de atunci mereu, ori de câte ori venea la ea, Amasis se bucura de ea; şi apoi a iubit-o foarte mult. Ladike dărui zeiţei ceea ce făgăduise: porunci să se facă o statuie şi o trimise la Cyrene. Statuia se mai afla încă neatinsă şi pe vremea mea, aşezată afară din cetatea cyrenienilor. Pe Ladike, după ce Cambyses a cucerit Egiptul şi a aflat chiar din gura ei cine este, a trimis-o nevătămată îndărăt la Cyrene[629].

CLXXXII Amasis a trimis prinoase şi în Ellada: la Cyrene, o statuie de aur a Athenei şi un chip zugrăvit înfăţişându-l chiar pe el; Athenei din Lindos îi închină două statui de piatră[630] şi un pieptar de in[631] vrednic de văzut; pe de altă

parte, la Samos [trimise] pentru Hera două statui de lemn ce-l înfăţişau tot pe el, care mai stăteau încă şi pe vremea mea în templul cel mare, în dosul uşilor. Samosului i-a făcut aceste daruri în urma prieteniei ce-l lega de Policrates fiul lui Aiakes[632]; Lindosului[633], nu din vreo legătură de prietenie, ci pentru că se spunea că templul Athenei din Lindos a fost ctitorit de fiicele lui Danaos[634], care s-au oprit pe ţărmul acesta când au fugit de fiii lui Aigyptos. Iată prinoasele închinate de Amasis. El a fost cel dintâi cuceritor al Ciprului[635] şi primul care a silit pe ciprioţi să-i plătească tribut.

CARTEA A III-A

T H A L I A

N O T I Ţ Ă   I S T O R I C Ă

În economia operei lui Herodot, cartea a III-a expune apogeul puterii persane, care coincide cu suirea pe tron a lui Darius, fiul lui Hystaspes (în anul 522 î.e.n.). După înăbuşirea răscoalelor izbucnite la începutul domniei sale în diferite regiuni ale regatului persan, Darius a trecut la o reorganizare sistematică a imensului teritoriu aflat sub cârmuirea Ahemenizilor. Măsurile administrative şi fiscale luate de Darius sunt amintite de Herodot în această carte[1]. În cap. LXXXIX, Herodot observă că pe vremea lui Cyrus şi Cambyses populaţiile înrudite cu perşii nu erau impuse ta tributuri fixe, ci numai la „daruri”; în timpul domniei lui Darius, datorită întăririi statului sclavagist persan, s-a trecut la sistemul tributului fix, în genere foarte ridicat[2]; înăsprirea impunerilor fiscale necesare întreţinerii aparatului de opresiune persan şi politicii de cotropire i-au atras lui Darius porecla de „negustor”. Pentru coloniile greceşti integrate în satrapia Ioniei, stăpânirea persană devine deosebit de apăsătoare în privinţa îngrădirii libertăţilor politice şi a pretenţiilor fiscale, împreună cu alte populaţii învecinate, ionienii şi eolienii aveau îndatorirea să plătească vistieriei regale suma de 400 de talanţi[3].

Aşa cum s-a arătat în Studiul introductiv*[4], vecinătatea unor societăţi sclavagiste de tip deosebit – cum erau societatea sclavagistă greacă şi societăţile sclavagiste asiatice incluse în regatul ahemenid – oferea climatul prielnic izbucnirii unui conflict armat. Regatul hibrid stăpânit de Darius nu putea să dăinuie decât înăbuşind răscoale şi strivind vecini periculoşi. Contactul care se stabilise între greci şi Orient în secolele VII–VI î.e.n. reprezenta o contribuţie însemnata la cunoaşterea reciprocă a structurii orânduirii sclavagiste din lumea greacă şi din cea asiatică. Polisurile greceşti, care din punct de vedere economic şi*

---

[1] Cap. LXXXIX-XCIV. Vezi *Istoria universală,* vol. II, p. 10 şi urm.
[2] *Ibidem,* p. 16
[3] Herodot, *Istorii,* cartea a III-a, cap. XC.
[4] Vezi p. XVI.

politic evoluaseră spre forme de organizare socială superioare celor existente în regatele asiatice, unde clasa dominantă, prin politica sa de oprimare şi exploatare, sufoca dezvoltarea normală a celorlalte pături de oameni liberi[1]*, reprezentau o stavilă pentru perşii ajunşi în bazinul estic al Mediteranei. Perşii nu cunoşteau arta navigaţiei şi erau lipsiţi de o flotă puternică. Încurajarea negoţului fenician şi consolidarea flotei de război a Feniciei*[2] *nu erau măsuri suficiente pentru a înlătura pe greci din complexul de legături pe care îl creaseră timp de mai multe veacuri cu regiunile din vestul Mediteranei, din Africa şi de pe ţărmul Mării Negre. Cucerirea Greciei insulare şi continentale devenea o necesitate pentru consolidarea stăpânirii persane în Marea Mediterană. Prilejul de a înlesni perşilor primul pas în Mediterana l-a oferit Samosul, condus de Polycrates, tiran care, după mărturia lui Herodot, dorea să-şi intindă dominaţia peste o sumă de insule şi peste Ionia (cap. CXXII); cucerirea Samosului de către perşi este povestită de Herodot în cap. CXXXIX–CXLIX ale cărţii a III-a.*

Depăşirea ţărmului apusean al Asiei de către regatul persan, prima luare de contact cu grecii insulari, prin atacul întreprins asupra Samosului, constituie evenimentul principal al povestirii lui Herodot cuprinsă în cartea a III-a, în măsura în care Herodot şi-a considerat lucrarea o „istorie” a războaielor medice.

Independent de acest criteriu, cartea a III-a rămâne una din cele mai de seamă lucrări ale lui Herodot în domeniul istoriei persane, căci tratează pe larg despre domnia lui Cambyses (529–523 î.e.n.), succesorul lui Cyrus, şi venirea la putere a lui Darius, fiul lui Hystaspes.

Ca istorie a Persiei, cartea a III-a este o continuare directă a capitolului I din cartea a II-a. Dacă se face abstracţie de marele excursus, echivalent cu „descrierea Egiptului” (cap. II-CLXXXII din cartea a II-a), capitolul I din cartea a III-a se leagă logic de primul capitol al cărţii a II-a.

---

[1] Vezi *Studiul introductiv*, p. VII.

[2] *Ibidem,* p. XVI

Descrierea Egiptului, care fusese concepută de Herodot, ca o monografie, a fost intercalată de Herodot în Istoria Persiei înainte de a povesti cucerirea Egiptului de către Cambyses. Cum diviziunea în cărţi nu aparţine lui Herodot[1], această dispoziţie a materialului apare firească.

*Herodot nu s-a străduit însă să obţină o unitate de compoziţie între cartea a II-a şi a III-a. Astfel, vorbind despre Amasis în ultimele capitole ale cărţii a II-a, Herodot nu pomeneşte nimic despre atitudinea pe care a avut-o Amasis în faţa expansiunii persane; în cap. XXVIII al cărţii a III-a, istoricul vorbeşte pe larg despre semnele de recunoaştere ale boului Apis, iar în cartea a II-a, cap. XXXVIII, se mulţumeşte cu o simplă trimitere la cartea a III-a (*τά έγώ ένάλλω λόγω έρέω*). Exemplele de acest fel se pot înmulţi. Spre deosebire de motivarea expediţiei lui Darius împotriva sciţilor[2], în enumerarea cauzelor care l-au determinat pe Cambyses să pornească împotriva Egiptului nu este amintită expediţia egipteanului Sesostris în Asia[3]. Motivarea invaziei persane în Egipt rămâne strict în domeniul anecdoticei.*

Cartea a III-a conţine câteva digresiuni. Principalele sunt: a) istoria Samosului, cap XXIX–LX; b) sfârşitul tiraniei lui Polycrates, cap. CXX–CXXVIII; c) povestea lui Demokedes din Crotona, care conţine şi povestea pătrunderii primelor nave persane în interiorul Mediteranei, cap. CXXIX–CXXXVII.

Istoria Samosului este digresiunea cea mai marcantă, justificată de rolul pe care l-a jucat politica dusă de tiranul Polycrates faţă de perşi. Herodot a cunoscut bine topografia şi istoria insulei, întrucât el a poposit vreme îndelungată aici[4].

În ce priveşte ascensiunea puterii persane, care sub Cambyses (525 î.e.n.) atinge Egiptul până la sud de Elefantina, iar sub Darius chiar Indusul, istoria dispune astăzi de o excelentă verificare a povestirii lui Herodot: inscripţiile egiptene şi marile inscripţii rupestre săpate de Darius la

---

[1] Vezi *Studiul introductiv*, p. LXIX.
[2] Vezi cartea a IV-a, cap. I.
[3] Vezi cartea a II-a, cap. CIII-CIV.
[4] Vezi *Studiul introductiv* p. LIX.

anumite intervale ale domniei sale[1]*. Concordanţa sau lipsa, de concordanţă dintre relatările lui Herodot şi mărturiile epigrafice au fost semnalate în notele care însoţesc cartea a III-a. Din lista răsculaţilor împotriva Ahemenizilor, inclusă în marea inscripţie de la Behistun, Herodot menţionează numele uzurpatorului Gaumata, sprijinit în anul 522 î.e.n. de cercurile politice rivale casei Ahemenizilor, înfrângerea răzvrătirii lui Oroites şi, probabil, a doua răscoală a Babilonului împotriva lui Darius. Celelalte vicisitudini care au însoţit primii ani ai domniei lui Darius sunt trecute sub tăcere, eventual menţionate prin cuvintele:* οίδεόντων έτι τών πραγμάτων, „apele nu se liniştiseră încă*"*[2] *. Herodot este însă departe de a poseda capacitatea critică necesară unei analize oricât de sumare a cauzelor de ordin politic care au determinat răscoalele împotriva Abemenizilor. El nu a putut să găsească nici explicaţia succesului lui Darius, care în mod abil a ştiut să-şi atragă de partea sa pe cei mai de seamă reprezentanţi ai marilor proprietari de sclavi, interesaţi în garantarea integrităţii drepturilor aproape nelimitate de care se bucurau sub pavăza regelui*[3]*.*

În cartea a III-a, la cap. CXXXIV, Herodot expune intenţia lui Darius de a merge împotriva sciţilor şi îndemnul soţiei sale Atossa să pornească o expediţie împotriva grecilor. Ulterior, în desfăşurarea evenimentelor, convorbirea dintre Darius şi Atossa, care a determinat, după Herodot, prima cercetare persană a litoralului grec, va fi dată uitării; numai hotărârea lui Darius de a ataca pe sciţi este pusă în aplicare. Dacă n-ar fi izbucnit marea răscoală ionică, s-ar părea, din relatarea lui Herodot, că Darius nici nu se mai interesa de greci, neştiind bine nici unde era situată Atena.

Aceeaşi carte – afară de o expunere destul de fidelă a evenimentelor care au determinat suirea pe tron a lui Darius, restauratorul puterii Ahemenizilor – conţine detalii preţioase asupra organizării regatului persan, completate prin alte observaţii incluse în cartea a V-a. Din expunerea lui

[1] Vezi *Istoria umversală*, voi. II, p. 9 şi urm.
[2] Cartea a III-a, cap. CXXVII.
[3] *Istoria universală* vol. II, p. 16

Herodot reiese că satrapiile (ἀρχαί) districtele financiare (νομοί) se suprapuneau, insa nu se identificau[1]*. Deosebit de însemnată ca mărturie istorică este observaţia că sub Darius populaţiile înrobite erau lovite şi de alte corvezi, independent de tributul impus nomosului (districtul financiar)*[2]*. Se cuvine să fie semnalat şi cap. CXXVIII, în care este amintită funcţia „grămăticului regesc" (spion oficial), precum şi procedeul de legătură instaurat de Darius între rege şi satrapi.*

Deoarece fragmentele rămase de le Hecataios din Milet cu privire la Asia[3] *prezintă o mare analogie cu înşiruirea neamurilor incluse în regatul persan, făcută de Herodot, este de presupus că în cartea a III-a Herodot a folosit opera lui Hecataios, aşa cum a procedat şi în cartea a II-a.*

Cartea a III-a se distinge prin bogăţia informaţiilor despre Asia Anterioară. Informaţiile din cartea a III-a despre aceste regiuni şi istoria lor se complinesc cu ştirile din cartea a II-a referitoare la compoziţia etnică a oştilor lui Darius.

---

[1] Vezi nota 215 la cartea a III-a.
[2] Cap. CXVII.
[3] Fr. 164-265 Müller.

I Asupra acestui Amasis se sculă cu oaste Cambyses, fiul lui Cyrus; pe lângă alte seminţii peste care domnea, dintre eleni[1] ducea cu sine pe ionieni şi pe eolieni[2]. Iată care a fost pricina[3] [războiului]: Cambyses, trimiţând un sol în Egipt, ceruse în căsătorie pe fiica lui Amasis – şi o ceruse după sfatul unui egiptean; îndemnul acestuia pornise din ură faţă de Amasis, deoarece regele, din câţi medici se aflau în Egipt, tocmai pe el îl despărţise de nevastă şi copii şi-l dăduse pe mâna perşilor, atunci când Cyrus îi ceruse lui Amasis un medic pentru ochi, anume pe cel mai iscusit din câţi erau în Egipt[4]. Egipteanul, plin de obidă, stăruia cu sfatul pe lângă Cambyses, îndemnându-l să-i ceară lui Amasis fata: dacă acesta i-ar fi dat-o, ar fi fost peste măsură de mâhnit, iar de nu, şi-ar fi făcut un duşman din Cambyses.

Amasis, căruia nu-i venea de loc la socoteală creşterea puterii perşilor şi în sufletul lui era înspăimântat, nu îndrăznea nici s-o dea nici să n-o dea; ştia el foarte bine că nu avea Cambyses de gând să-i ia fata de soţie, ci numai ca ţiitoare[5], Cumpănind lucrurile, iată ce făcu. Regele dinaintea lui, Apries, avea o fiică înaltă la trup şi neasemuit de frumoasă[6], singura care mai rămăsese din neamul ei; numele fetei era Nitetis[7]. Pe această fată o găti Amasis cu veşmânt bogat, scule de aur şi apoi o trimise la perşi, dând-o drept fiica lui.

După câtăva vreme, pe când Cambyses o mângâia, sărutând-o, şi o chema după numele tatălui ei, numai ce fata îi spune: „*O rege, nu-ţi dai seama că ai fost amarnic înşelat de Amasis, care m-a pornit către tine împodobindu-mă cât mai frumos şi dăruindu-mă ţie ca şi cum aş fi chiar fiica lui? Adevărul este că sunt fiica lui Apries, cel ucis de Amasis, al cărui stăpân era când Amasis s-a răsculat alături de egipteni...*” Mărturisirea aceasta, cât şi faptul în sine îl mânară pe Cambyses, fiul lui Cyrus, spre Egipt, mâniat peste măsură[8]. Aşa povestesc perşii.

II Egiptenii, dimpotrivă, fac din Cambyses unul de-ai lor, spunând ca el s-a născut tocmai din această fiică a lui Apries; că Cyrus ar fi fost cel cate a trimis la Amasis după

fată, şi nu Cambyses[9]. Spunând acestea cu bună ştiinţă, nu grăiesc drept. Nu era nicidecum cu putinţă să le fi rămas ascuns (dacă cineva cunoaşte aşa cum se cuvine rânduielile de viaţă persane, apoi aceia sunt egiptenii), mai întâi că legea persană nu îngăduie unui fecior din flori să domnească când mai trăieşte încă unul legiuit, în al doilea rând, că acest Cambyses era fiul Cassandanei[10], născută din Pharnaspes, din neamul Ahemenizilor, şi nu al unei egiptence.

Egiptenii insă răstălmăcesc adevărul pentru a se arăta înrudiţi cu casa lui Cyrus. Aşa stau lucrurile.

III Mai umbla şi următoarea poveste, căreia însă eu unul nu-i dau crezare. Una din soţiile perşilor, intrând întâmplător la soţiile lui Cyrus, o văzu pe Cassandana înconjurată de copiii ei, chipeşi şi bine făcuţi[11]; femeia, admirându-i peste măsură, nu mai contenea să-i laude. Atunci Cassandana, soţia lui Cyrus, îi spuse: „*Cu toate ca sunt mama unor astfel de copii, Cyrus nu mă preţuieşte, în schimb, ţine în mare cinste pe venetica din Egipt*”. Ea vorbea aşa, fiind adânc mâhnită din pricina lui Nitetis. Deodată, cel mai vârstnic idintre copii, Cambyses, grăi: „*Iacă, mamă, tocmai de aceea, când voi ajunge la vârsta bărbăţiei, voi răsturna Egiptul cu susul în jos şi cu josul în sus!*” Băiatul, când rostea acestea, n-avea mai mult de zece ani şi femeile rămaseră încremenite de uimire. Cambyses a ţinut însă minte întâmplarea şi iată de ce, când s-a făcut mare şi s-a suit pe tron, ar fi pornit cu oaste împotriva Egiptului.

IV În ajutorul acestei expediţii s-a întâmplat să vină şi o altă împrejurare pe care o voi povesti îndată. Printre oştenii lefegii care-l slujeau pe Amasis[12] se afla un bărbat din Halicarnassos, pe nume Phanes, priceput la un sfat bun şi oţelit în războaie. Acest Phanes, având o oarecare pricină de nemulţumire din partea lui Amasis, fugi din Egipt pe o corabie, cu gândul de a intra în vorbă cu Cambyses. Cum Phanes se bucura de mare vază printre lefegii şi cum ştia o mulţime de lucruri cu de-amănuntul despre Egipt, Amasis dădu poruncă să fie urmărit, facând tot ce-i sta în putinţă ca

să pună mâna pe el. Pe urmele fugarului trimise o triremă cu cel mai credincios dintre eunucii săi; acesta îl prinse în Licya, dar după ce l-a prins, nu l-a mai dus înapoi în Egipt, căci Phanes il trase pe sfoară prin viclenia sa[13]; ameţindu-i cu băutură pe cei care-l păzeau, fugi la perşi.

Sosind la curtea lui Cambyses, care tocmai se pregătea să năvălească ân Egipt şi nu ştia pe unde-i mai bine s-o pornească, cum să străbată pustiul, îl înştiinţă pe rege de toate treburile lui Amasis şi îl lămuri pe unde s-o ia, sfătuindu-l astfel: să trimită o solie la regele arabilor[14] cu rugămintea să-i îngăduie şi să-i asigure trecerea.

V Numai pe aci se cunosc căi deschise spre Egipt[15]. Începând din Fenicia, până la hotarele oraşului Cadytis[16], ţinutul e în stăpânirea syrienilor palestinieni[17]; de la Cadytis însă – după părerea mea un oraş ceva mai mic decât Sardesul – şi până la Ienysos[18], punctele de schimburi comerciale presărate pe ţărmul mării sunt în puterea regelui Arabiei; de la Ienysos până la lacul Serbonis[19] – pe lângă care muntele Casios[20] îşi răsfiră coamele până spre mare – ţărmul intră iar în stăpânirea syrienilor[21]; dacă treci de lacul Serbonis, în care legenda spune că s-ar fi ascuns Typhon[22], de aici încolo începe Egiptul. Tot ce se găseşte între oraşul Ienysos, muntele Casios şi lacul Serbonis, ţinut destul de întins, căci ţine cale de trei zile, este de o uscăciune cumplită.

VI Voi vorbi acum de un fapt despre care puţini din aceia ce-au ajuns în Egipt pe mare îşi pot da seama. Din tot cuprinsul Elladei[23] şi, afară de asta, şi din Fenicia, se aduc în Egipt de două ori pe an o mulţime de vase pline cu vin[24]; cu toate acestea, ca să zic aşa, nu poţi vedea prin părţile locului nici un singur ulcior de vin[25]. La ce oare, s-ar putea întreba cineva, au fost ele folosite? Vă voi desluşi îndată. Fiecare demarh[26] are datoria sa adune toată olăria din oraşul lui şi s-o trimită la Memfis, de unde ulcioarele – umplute cu apă – sunt duse[27] mai departe până în meleagurile Syriei,

lipsite de apă.[28] Astfel aceste oale golite şi aduse în Egipt, sunt trimise rând pe rând în Syria.

VII Perşii, de îndată ce-au pus mâna pe Egipt, au înlesnit în acelaşi fel trecerea spre Egipt, îndestulând drumul cu apă după cum s-a arătat mai sus. Pe acea vreme, nu se afla pe acolo pe nicăieri apă la îndeamnă; Cambyses, urmând sfatul oaspetelui său din Halicarnassos, trimise soli la arab[29] şi, cerându-i asigurarea unui drum fără primejdii, o dobândi; amândoi regii schimbară apoi între ei zăloguri de credinţă.

VIII Arabii[30] îşi păzesc jurămintele de credinţă mai mult ca oricare alt popor. Iată cum se leagă ei prin jurământ: între cei ce vor să-şi jure credinţă, se aşază la mijloc un altul care crestează cu o piatră ascuţită palmele celor ce jură, în dreptul degetelor celor mari; după aceea, smulgând din haina fiecăruia câteva fire, le moaie în sânge şi mânjeşte şapte[31] pietre aşezate la mijloc; în timp ce săvârşeşte acest ritual, cheamă cu glas mare pe Dionysos şi pe Urania[32]. Când mijlocitorul, a terminat, cel care face jurământul înfăţişează pe rând prietenilor săi pe străin sau pe cetăţean, dacă jurământul e făcut faţă de un cetăţean, iar prietenii se prind şi ei chezaşî că jurămintele vor fi ţinute.

Arabii au credinţa că nu există alţi zei decât singur Dionysos şi Urania; părul şi-l taie întocmai cum se tundea Dionysos zic ei, adică rotunjit şi cu tâmplele rase. Lui Dionysos îi zic Orotal[33], iar Uraniei, Alilat[34].

IX După ce regele arabilor s-a legat prin jurământ de prietenie faţă de solii lui Cambyses, iată ce masuri a luat: umplând cu apă burdufuri din piele de cămilă[35], le încărca pe toate cămilele vii câte le avea, şi, când fu gata, mână cămilele în pustiu şi aşteptă acolo oastea lui Cambyses. Aceasta este povestea cea mai de crezut din câte se spun; totuşi, trebuie să dau seama şi de o alta, mai puţin convingătoare, deoarece şi asta umblă din gură în gură: în Arabia se găseşte un mare fluviu al cărui nume este Corys[36]; fluviul se varsă în marea numită Erythreea. Se spune că

regele arabilor a dus apa în pustiu de la acest fluviu, mânând-o printr-un fel de maţ întins in lungime, pe cate l-a făcut din piei de bou crude şi alte soiuri de piei, cusute cap la cap, iar în pustiu a săpat nişte zăcători mari pentru strânsul şi păstrarea apei[37]. De la fluviu pană la deşert este cale de douăsprezece zile de drum. Se zice că apa era mânată pe trei căi, în trei locuri osebite.

X Psammenitos, fiul lui Amasis, aşezându-şi tabăra la gura Pelusiacă a Nilului, îl aştepta pe Cambyses[38]; căci acesta nu l-a mai apucat în viaţă pe Amasis când s-a năpustit asupra Egiptului; după patruzeci şi patru de ani de domnie, Amasis murise, ani in care nu i se întâmplase nici un neajuns prea mare. La moartea sa, Amasis a fost îmbălsămat şi pus in mormântul pe care el îl ridicase în templu[39].

Când peste Egipt domnea Psammenitos[40], fiul lui Amasis, mare minune s-a întâmplat pentru egipteni: la Teba egipteană a căzut ploaie, unde nicicând înainte vreme nu picase vreun strop, cum mărturisesc tebanii înşişi, şi nici după aceea, până în zilele noastre, n-a mai plouat[41]. Într-adevăr, in Egiptul de sus nu plouă de loc; dar atunci o bură de ploaie a stropit puţin la Teba.

XI Perşii, după ce-au străbătut deşertul, îşi aşezară tabăra în faţa egiptenilor, gata de luptă. Atunci lefegiii regelui egiptean, toţi eleni şi carieni[42], înverşunaţi pe Phanes că adusese oştire străină împotriva Egiptului, ca să se răzbune, iată ce le dădu prin cap: Phanes îşi lăsase copiii în Egipt; lefegiii, aducându-i în tabără în văzul părintelui lor, aşezară un crater drept la mijloc între cele două tabere; apoi, târând unul câte unul pe fiecare copil, îi junghiară deasupra vasului[43]; după ce sfârşiră de ucis toţi copiii, turnară vin şi apă; apoi băură din amestec pe rând[44], şi aşa porniră la luptă. Bătălia care s-a încins a fost crâncenă; după ce-a căzut mulţime mare din amândouâ părţile, egiptenii o luară la fugă.

XII Am văzut un lucru foarte ciudat pe care mi l-au arătat localnicii; din osemintele celor căzuţi în această bătălie, zăcând despărţite (căci oasele perşilor au fost date într-o parte şi ale egiptenilor în alta, aşa cum au fost alese de la început), tigvele perşilor sunt într-atât de slabe, încât, de-ai vrea, le-ai putea găuri doar cu o pietricică; în schimb, cele ale egiptenilor sunt aşa de tari, că de-abia le-ai sparge izbindu-le cu un bolovan. Pricina acestui lucru, după spusele lor, ar fi următoarea – şi m-am încredinţat uşor că au dreptate: egiptenii, încă din copilărie, încep sâ-şi radă capetele[45], iar oasele capului lăsate în bătaia soarelui se întăresc; de aceea ei nici nu chelesc; într-adevăr, printre egipteni vezi mai puţin oameni pleşuvi decât oriunde. Iată de ce au ţestele capului aşa de tari. Pe de altă parte, perşii au ţeasta slabă pentru că de mici copii îşi umbresc capul, purtând tiare de lână. Că aşa este, am văzut cu ochii mei; la Papremis[46], unde zac capetele celor ucişi, de libyanul Inaros, o dată cu Achaimenes, fiul lui Darius[47] – am văzut ceva asemănător cu ce se găseşte la Pelusion.

XIII Egiptenii, când fură înfrânţi în bătălie, o luară la goană în neorânduială. După ce s-au închis în Memfis, Cambyses trimise în susul fluviului o corabie mytileniană care ducea un purtător de cuvânt persan, cu însărcinarea să-i poftească pe egipteni la o înţelegere. Aceştia însă, cum au zărit corabia intrând in Memfis, revărsându-se în pâlcuri dese din cetăţuie, sfărâmară corabia, sfâşiară oamenii în bucăţi, iar rămăşiţele le luară cu ei în cetăţuie[48]. După această întâmplare, egiptenii, fiind împresuraţi, se văzură siliţi să se predea. Pe de altă parte, libyenii, vecinii lor, cuprinşi de spaimă – luând pildă de la cele petrecute în Egipt – s-au închinat fără împotrivire. Ei se învoiră să plătească un bir şi trimiseră daruri. Cei din Cyrene[49] şi Barca[50], temându-se ca şi libyenii, făcură la fel. Cambyses primi cu bunăvoinţă darurile sosite de la libyeni, dar se arătă foarte nemulţumit de cele ale cyrenienilor, pentru că erau puţine, după câte cred eu — căci cyrenienii nu trimiseseră decât cinci sute de

mine de argint; luând banii chiar cu mâna lui, regele îi azvârli printre soldaţi.

XIV Într-a zecea zi după căderea Memfisului, Cambyses, aşezându-l în batjocură într-o suburbie a oraşului pe regele Psammenitos – care nu domnise decât şase luni – împreună cu alţi fruntaşi egipteni, a pus la grea încercare sufletul acestuia, făcând precum urmează: după ce i-a îmbrăcat fiica în port de roabă, o trimise după apă cu un ulcior, împreună cu ea trimiţând şi alte fete pe care le-a ales dintre cele ale fruntaşilor, îmbrăcate la fel cu fiica regelui.

Când fetele trecură prin faţa părinţilor lor, văicărindu-se şi hohotind de plâns, ceilalţi părinţi răspunseră cu vaiete şi gemete, văzând ce îndurau. Psammenitos însă, cu toate că privi şi înţelese, îşi plecă doar ochii în jos. După ce au trecut fetele care cărau apă, în al doilea rând, Cambyses trimise, alături de alte două mii de tineri de vârsta lui, legaţi de gât cu un ştreang şi cu zăbale în gură, pe fiul lui Psammenitos. Tinerii erau mânaţi la moarte, să ispăşească pieirea mytilenienilor din Memfis şi a vasului lor; pedeapsa era dată de judecătorii regeşti[51], care hotărâseră ca pentru fiecare om să piară în schimb câte zece egipteni din floarea ţării. Psammenitos, şi de astă dată, îi văzu cum treceau şi înţelese că fiul lui era dus la moarte; ceilalţi egipteni care-l înconjurau, se tânguiau şi erau la pâmânt de atâta jale; el însă făcu acelaşi lucru ca atunci când trecuse fiicâ-sa.

După ce convoiul se pierdu din ochi, s-a întâmplat ca în faţa lui Psammenitos, fiu al lui Amasis, şi a celorlalţi egipteni aşezaţi în marginea oraşului să răsară un om, altădată tovarăşul de ospeţe al regelui, trecut de vârsta tinereţii, acum însă scăpătat şi nemaivând nimic mal mult decât are un cerşetor; omul întindea mâna să capete milostenia de la ostaşi. Psammenitos, cum îl zări, izbucni într-un plâns zgomotos şi-şi chemă pe nume tovarăşul, izbindu-se cu pumnii în cap. Pe acolo însă erau nişte paznici care-l înştiinţau de îndată pe Cambyses de tot ce se întâmplă cu Psammenitos la trecerea fiecăruia. Cambyses, mirat de ce se petrecea, trimise un sol să-l cerceteze pe egiptean; solul

grăi aşa: „*Psammenitos, stăpânul tău Cambyses întreabă de ce, când ai văzut pe fiică-ta ajunsa atât de rău şi pe fiul tău păşind spre moarte, nici n-ai strigat, nici nu te-ai plâns, dar l-ai cinstit pe cerşetor, care, precum am aflat de la alţii, nici măcar nu-i rudă cu tine?*” Acestea au fost cuvintele solului, iar regele îi răspunse aşa: „*O fiu al lui Cyrus, nenorocirile care m-au lovit sunt prea mari ca să mai pot plânge; starea jalnică a tovarăşului meu este însă vrednică de plâns: el ajunge în pragul bătrâneţelor, prăbuşit din tot belşugul şi fericirea de care s-a bucurat, căzut în cea mai cumplită sărăcie*”.

Când spusele lui Psammenitos au ajuns la urechea lui Cambyses, i s-au părut pline de miez. Precum povestesc egiptenii, Cresus chiar a lăcrămat (căci acesta îl urmase pe Cambyses în războiul din Egipt); li s-au umplut ochii de lacrimi şi perşilor care erau de faţă. Pe Cambyses însuşi îl cuprinse mila şi pe dată dădu porunci sa fie lăsat în viaţă fiul lui Psammenitos dintre cei osândiţi la pieire, iar regele să fie ridicat din marginea oraşului şi adus la el.

XV Cei trimişi să aducă băiatul nu-l mai găsiră viu, căci fusese cel dintâi ucis; pe Psammenitos însă l-au luat şi l-au dus la Cambyses. De atunci îşi petrecu restul vieţii neavând de îndurat nici un neajuns. Dacă ar fi izbutit să câştige încrederea că nu va urzi ceva, ar fi dobândit chiar cârmuirea Egiptului; căci perşii au obiceiul să cinstească osul domnesc; merg chiar până acolo că încredinţează fiilor domnia, chiar dacă părinţii s-au răsculat împotriva lor. Că într-adevăr aşa obişnuiesc să facă, se poate dovedi din nenumărate alte pilde, printre altele, cea a lui Thannyras, fiul libyanului Inaros, care a primit puterea ce-o avusese tatăl său; mai e şi pilda lui Pausiris[52], fiul lui Amyrtaios: şi acesta a primit domnia tatălui sau. Cu toate acestea, nimeni altul n-a făcut mai mult rău perşilor decât Inaros şi Amyrtaios. Cât priveşte pe Psammenitos, deoarece s-a ţinut numai de ticăloşii, şi-a primit răsplata: el a fost prins răsculând pe egipteni şi – când a fost dovedit de Cambyses – s-a omorât pe loc, bând sânge de taur[53]. Astfel s-a sfârşit Psammenitos.

XVI De la Memfis, Cambyses plecă spre Sais, cu gândul să facă ceea ce a şi făcut; când ajunse la palatul lui Atnasis, dădu poruncă pe dată ca leşul lui Amasis să fie scos afară din criptă. După ce porunca îi fu îndeplinită, Cambyses îşi puse oamenii să biciuiască leşul, să-i smulgă părul, să-l împungă, să-l batjocorească în fel şi chip. În curând însă, oamenii care pângăreau leşul ajunseră la capătul puterilor, deoarece mortul, fiind îmbălsămat, se ţinea tare şi nu se putea smulge nimic din el; atunci Cambyses porunci să fie ars, hotărâre cu totul nelegiuită[54], căci perşii socot focul drept o divinitate[55]; arderea morţilor, într-adevăr, nu intră nici în obiceiurile perşilor, nici în ale egiptenilor; nu intră în ale perşilor din pricina care s-a spus: ei zic că nu se cuvine să se facă parte unui zeu de leşuri omeneşti; nici în ai egiptenilor, care au credinţa că focul este un fel de fiară însufleţită, în stare să înghită tot ce apucă, stingându-se doar o dată cu ceea ce a înghiţit, când s-a săturat de pradă. La ei este o mare nelegiuire să se dea vreun leş fiarelor; de aceea îşi îmbălsămează morţii, ca nu cumva mortul să fie ros de viermi[56].

Cambyses dădu, prin urmare, porunci care încălcau deopotrivă obiceiurile celor două neamuri. Totuşi, după câte spun egiptenii, nu Amasis ar fi fost cel care a pătimit toate acestea, ci un oarecare alt egiptean, de aceeaşi statură cu regele[57]. Perşii, batjocorindu-l pe acesta, şi-au închipuit că, batjocoresc pe Amasis. În Egipt, se povesteşte că Amasis înştiinţat de un oracol de cele ce aveau să i se întâmple după moarte şi vrând să ocolească urmările, a îngropat în cripta lui, chiar lângă intrare, pe acest om atunci când a murit – adică pe cel ce a fost biciuit – cât despre sine, a lăsat cu limbă de moarte fiului său să-l aşeze în ungherul cel mai depărtat al criptei. Aceste hotărâri ale lui Amasis privitoare la mormânt şi la acest om nu mi se par a fi câtuşi de puţin adevărate, dar egiptenii înfrumuseţează astfel lucrurile ca să iasă tot pe-a lor.

XVII După această ispravă, Cambyses plănui trei expediţii: împotriva carthaginezilor, a ammonienilor[58] şi a etiopienilor

macrobi[59], cei cate locuiesc in părţile Libyei, pe lângă ţărmurile mării de miazăzi.

Stând şi chibzuind, a hotărât că e potrivit să trimită împotriva carthaginezilor un pâlc de corăbii şi să lovească în ammonieni cu o parte aleasă a pedestrimii; la etiopieni însă, a pornit mai întâi iscoade, care, sub cuvânt că duc daruri regelui lor, trebuiau să vadă dacă nu cumva la aceşti etiopieni se află cu adevărat aşa-zisa „masă a Soarelui”[60], şi, afară de asta, să mai ia seama la ce se mai găsea pe acolo.

XVIII Iată ce se zice că este „masa Soarelui”. Într-o margine a oraşului dai de o pajişte încărcată cu cărnuri fierte din toate dobitoacele cu patru picioare; pe pajişte, în timpul nopţii, carnea este aşezată de acei dintre cetăţeni cărora de fiecare dată le vine rândul să îndeplinească această treaba, iar ziua, poate să se ospăteze după voie, orice trecător. Băştinaşii spun că de fiecare dată pământul însuşi scoate la iveală aceste bunătăţi. Aşa se vorbeşte că ar fi ceea ce se cheamă „masa Soarelui”.

XIX Cambyses, îndată ce găsi cu cale să-şi pornească iscoadele, trimise să-i aducă din oraşul Elefantina[61] câţiva ichthyophagi[62], din cei care ştiau limba etiopiană; între timp, până la chemarea ichthyophagilor, Cambyses porunci ca flota să purceadă împotriva Carthaginei. Fenicienii însă nu se învoiră să plece, zicând că ei sunt legaţi [de Carthagina] prin jurăminte grele şi ca ar săvârşi o adevărată nelegiuire dacă s-ar lupta cu propriii lor copii[63]. Fenicienii dându-se în lături, câţi mai rămaseră nu erau în stare să ducă singuri lupta. În felul acesta, carthaginezii scăpară de jugul perşilor. Cambyses nu crezu că e cuminte să-i silească pe fenicieni, deoarece aceştia se închinaseră de bunăvoia lor perşilor[64] şi toata oştirea, câtă lupta pe mare atârna de fenicieni. Cei din Cipru se supuseseră şi ei perşilor[65] şi luaseră parte la războiul împotriva Egiptului.

XX Când ichthyophagii se înfăţişară lui Cambyses, venind de la Elefantina, regele îi trimise la etiopieni, învăţându-i ce

trebuie să spună şi încredinţându-le daruri, anume un veşmânt de purpură[66], un colan răsucit de aur, brăţări, un vas de alabastru plin cu mir[67] şi un vas cu vin de palmier[68]. Etiopienii, la care trimisese Cambyses, se zice că sunt cei mal înalţi şi mai frumoşi[69] dintre toţi oamenii; de asemenea, se spune că se deosebesc de ceilalţi, oameni în obiceiuri, mai ales in privinţa alegerii regelui, purcezând în felul următor: pe cetăţeanul pe care-l socot cel mai înalt şi puternic pe potriva staturii, pe acesta îl socot vrednic să le fie domn.

XXI De cum sosiră ichthyophagii la aceşti oameni, după ce încredinţară darurile aduse regelui lor, grăiră aşa: „*Cambyses, regele perşilor, în dorinţa de a fi prietenul şi aliatul tău, ne-a trimis cu porunca sa intrăm în înţelegere cu tine şi îţi dăruieşte aceste lucruri de care el însuşi se slujeşte bucuros*”. Etiopianul, pricepând că veniseră ca iscoade, le răspunse cu aceste cuvinte: „*Regele perşilor nu v-a trimis să-mi aduceţi aceste daruri dornic din toată inima să-mi fie prieten, nici voi nu grăiţi adevărul; aţi venit doar să iscodiţi împărăţia mea, şi acel om nu este cu cugetul curat; căci, dacă ar umbla cu bună dreptate, n-ar râvni la ţara altora, pe lângă cea pe care o are, nici n-ar duce în robie oameni din partea cărora n-a îndurat nici un neajuns. Acum însă, iată, duceţi-i acest arc şi spuneţi-i că regele etiopienilor îl sfătuieşte pe regele perşilor să pornească cu război împotriva etiopienilor macrobi, copleşindu-i cu numărul, şi abia atunci când perşii vor fi în stare să întindă cu aceeaşi uşurinţă ca şi noi arcuri de mărimea acestuia[70]; până atunci să înalţe rugi de mulţumire zeilor că n-au sădit in mintea fiilor etiopienilor pofta de a mai înnădi şi alte ţinuturi la cele pe care le au*”.

XXII După ce termină ce avea de spus, slobozi arcul şi îl înmânâ celor trimişi; apoi, luând veşmântul de purpură, întrebă ce era şi cum fusese făcut. Când ichthyophagii i-au spus adevărul despre purpură şi vopsit, el le răspunse că erau nişte oameni vicleni, după cum viclene erau şi

veşmintele lor. Apoi întrebă la ce sunt bune colanul de aur împletit şi braţările. Ichthyophagii, lămurindu-l ca se purtau ca podoabe, regele etiopienilor a râs; prefăcându-se încredinţat ca aşa erau lanţurile la perşi, adăugă că la etiopieni lanţurile sunt mai trainice. În al treilea rând îi întrebă ce este mirul; solii îi vorbiră despre felul cum se face şi cum trebuie să te ungi cu el, iar regele repetă aceleaşi lucruri pe care le spusese şi despre haină. Când ajunse la vin şi află de pregătirea lui, peste măsură încântat de băutură, întrebă ce mănâncă regele şi cam cât dăinuie cea mai îndelungată viaţă a unui persan. Solii răspunseră că mănâncă pâine, iar apoi îi desluşiră ce este grâul[71], adăugând că vârsta cea mai înaintată la care poate ajunge cineva este cea de optzeci de ani. Etiopianul, faţă de lămuririle date, zise că nu se miră nicidecum că perşii trăiesc aşa puţini ani, când mănâncă numai gunoaie; părerea lui era că nici n-ar putea trăi atâţia ani daca nu s-ar ţine cu băutura, adică cu vinul; în această privinţă recunoştea că perşii erau cei mai tari,

XXIII Ichthyophagii, întrebând la rândul lor pe rege despre lungimea vieţii şi despre felul de trai al băştinaşilor, [aflară] că cel mai mulţi dintre ei ajung vârsta de o sută douăzeci de ani, ba unii o şi depăşesc; mâncarea lor era carne fiarta, şi ca băutură beau lapte. Iscoadele, arătându-şi uimirea cu privire la numărul anilor, se spune că au fost duşi la un izvor în care scăldându-se au ieşit atât de lucioşi de parcă s-ar fi muiat în untdelemn; după baie, răspândeau o mireasmă de toporaşi. Iscoadele mai povesteau că apa izvorului e aşa de uşoară, că nimic nu poate pluti pe deasupra ei, nici lemnul, nici altceva mai uşor decât lemnul, ci toate lucrurile cad la fund. Acest soi de apă, dacă ceea ce spun ichthyophagii despre ea este adevărat, s-ar putea să fie pricina că localnicii trăiesc aşa de mult, deoarece ei o folosesc in orice împrejurare. Plecând de la izvor, povestesc mai departe iscoadele, au fost îndreptaţi spre temniţa unde erau închişi bărbaţii, toţi încătuşaţi în lanţuri de aur. La această ramură a etiopienilor, din câte metale se află pe pământ, cel mai rar şi

cel mai de preţ este arama. După ce au sfârşit de văzut temniţa, li s-a arătat şi aşa-zisa „masă a Soarelui”.

XXIV După aceasta, la urmă, ichthyophagii fură plimbaţi prin faţa raclelor localnicilor, care se zice că sunt făcute din cristal de stâncă[72], in următorul fel: după ce leşul a fost mumifiat, fie aşa cum fac egiptenii, fie în vreun alt chip, etiopienii îl acoperă în întregime cu un strat de gips pe care zugrăvesc chipul răposatului, străduindu-se să semene cât se poate mai bine; apoi il aşază într-o coloană din piatră străvezie scobită pe dinăuntru. Piatră de acest fel se scoate din belşug în partea locului şi se lucrează foarte lesne. Mortul, aşezat drept la mijlocul coloanei, se vede bine de tot, nu răspândeşte vreun miros neplăcut şi nu stârneşte scârbă; dimpotrivă, mumia se înfăţişează la vedere în toate privinţele aidoma cu mortul.

Rudele, cele mai apropiate ţin coloana timp de un an la casa lor, aducându-i prinoase din tot ce au şi felurite jertfe; după un an o duc afară din casă şi o aşază în împrejurimile oraşului[73].

XXV Iscoadele, după ce văzură toate, s-au întors îndărăt. Când îi povestiră de-a fir-a-păr cele ce ştiau, Cambyses, cuprins, de mânie, de îndată şi porni împotriva etiopienilor fără a se îngriji de hrană şi fară să cugete că, avea să-şi poarte oamenii tocmai la capătul, pământului. Regele era într-atât de turbat şi scos din minţi[74], încât porni la război de cum auzi spusele ichthyophagilor, hotărând totuşi ca elenii care se aflau de faţă sa râmână pe loc[75] în schimb, luă cu el toată pedestrimea. Purces la drum, ajunse la Teba[76], unde despărţi din grosul oştirii cam cincizeci dc mii de oameni[77]; acestora le porunci să robească pe ammonieni şi apoi să dea foc oracolului lui Zeus. El, în fruntea oştirii câtă mai rămăsese, se îndreptă împotriva etiopienilor. Înainte însa ca oastea să fi străbătut a cincea parte a drumului, dintr-o dată soldaţii se treziră că nu mai aveau nimic din merindele ce le luaseră cu ei. După hrană, duseră curând lipsă şi de animalele de povară, căci le mâncară. Dacă măcar acum

Cambyses, văzând ce se întâmplă, şi-ar fi dat seama de nebunia ce făcea, şi-ar fi mânat oastea înapoi şi, cu toată greşeala de la început, s-ar fi arătat un om cuminte; dar, fără a sta şi a chibzui, el mergea mereu înainte. Oştenii, câtă vreme mai avură ce scormoni în pământ, o mai duseră cum putură, mâncând ierburi; când însă ajunseră în pustiu[78], câţiva din ei săvâşiră un lucru înfiorător: trăgând la sorţi, mâncara pe unul la fiecare zece oameni din şirurile lor. Cambyses aflând ce se petrecea, de teamă ca oamenii să nu se mănânce între ei, se lăsă în cele din urmă de războiul împotriva etiopienilor şi făcu cale întoarsă spre Teba; pierderile în oameni erau foarte mari. De la Teba, coborî spre Memfis, unde îngădui elenilor să ia drumul mării[79]. Aşa a pătimit oastea îndreptată împotriva etiopienilor[80].

XXVI Între timp, perşii trimişi să lovească pe ammonieni, însoţiţi de călăuze la ieşirea din oraşul Teba, se ştie bine că au ajung la oraşul Oasis[81], care se află în stăpânirea samienilor din tribul aischrionic[82]; locul este depărtat de Teba cale de şapte zile prin deşert. Ţinutul acesta se cheamă pe limba elenilor „insula fericiţilor”[83]. Până aici se ştie că a ajuns oastea; ce va mai fi fost de aici înainte, afară doar de ammonienî înşişi şi de cei ce au aflat ceva de la ei, nimeni altul nu mai poate da vreo veste despre acei oşteni. Perşii n-au ajuns la ammonieni, dar nici de întors nu s-au mai întors îndărăt. Iată ce povestesc ammonienii; când perşii au pornit din Oasis împotriva lor prin mijlocul deşertului şi au ajuns ca la jumătatea drumului dintre ţinutul lor şi Oasis, abia prânziseră, că un vânt cumplit şi năprasnic se abătu asupră-le dinspre sud; uraganul, ridicând mormane uriaşe de nisip, i-a îngropat, şi din asta li s-a tras pieirea[84]. Aşa spun ammonienii că s-a întâmplat cu acel corp de oaste.

XXVII Când Cambyses ajunse la Memfis, egiptenilor li s-a arătat Apis[85], pe cate elenii îl numesc Epaphos[86]. Ori de câte ori se arată. Apis, egiptenii se gătesc cu cele mai frumoase veşminte ce le au şi se pun pe petreceri[87]. Regele, văzând ce făceau egiptenii, răstălmăci lucrurile, închipuindu-şi că ei ţin

sărbătoarea pentru că îi mersese lui aşa de rău; chemă atunci la sine pe demnitarii Memfisului[88] şi când aceştia i se înfăţişară îi întrebă de ce mai înainte vreme, când se afla el la Memfis, egiptenii n-au făcut niciodată aşa ceva, şi abia acum se veselesc, la întoarcerea sa, după ce-şi pierduse grosul armatei? Dregătorii îl lămuriră că ii se arătase un zeu care nu obişnuia să se ivească decât la răstimpuri îndelungate şi ca ori de câte ori se arată, atunci toţi egiptenii se bucură şi încep să petreacă. Cambyses îi ascultă, apoi îi învinui că mint şi, ca pe nişte mincinoşi ce credea că sunt îi osândi la moarte.

XXVIII După uciderea demnitarilor, chemă şi preoţii în faţa lui; preoţii spunând aceleaşi lucruri, Cambyses le răspunse că vrea să se încredinţeze dacă e adevărat sau ba, că o divinitate care coboară în rândurile oamenilor[89] li-se arătase cumva egiptenilor; spunând aceste cuvinte, dădu poruncă preoţilor să i-l aducă pe Apis. Preoţii porniră cu toţii să i-l aducă. Apis, adică Epaphos, este viţelul unei vaci care nu mai este în stare să poarte în pântecele ei alt rod. Egiptenii povestesc că asupra vacii coboară din cer o rază şi că din această rază zămisleşte ea pe Apis[90]. Viţelul, Apis cum este el numit, are următoarele semne: este negru, pe frunte poartă o pată albă pătrată[91], pe spinare chipul unei pajuri[92], perii de la coadă sunt îndoiţi că număr, iar sub limbă are un gândac.

XXIX Când preoţii îl aduseră pe Apis, Cambyses, parca scos din minţi, trase pumnalul şi, vrând să-l lovească pe Apis în pântece, nu-l atinse decât în coapsă. Izbucnind în râs, zise către preoţi: „*O capete seci, se află oare astfel de zei, cu sânge în vine şi carne, care pot fi loviţi de tăiuşul fierului*[93]*? Tocmai un astfel de zeu cred că e potrivit pentru egipteni! Dar să ştiţi că n-aveţi de ce să vă bucuraţi că v-aţi bătut joc de mine*”. După aceste cuvinte, dădu în seama celor puşi anume pentru asemenea treabă[94] să-i bată cu vergile pe preoţi şi să omoare, pe orice egiptean prins că mai îndrăznea să ţină sărbătoarea.

Într-adevăr, serbarea se sparse pentru egipteni, iar preoţii îşi primiră pedeapsa. Cât despre Apis, rănit la coapsă, se stinse după ce zăcu o vreme în templu[95]. După ce muri în urma rănii, preoţii, cu toată opreliştea lui Cambyses, îl îngropară pe ascuns[96].

XXX Dacă ar fi să dam crezare egiptenilor[97], Cambyses, care nici mai înainte nu era prea întreg la minte, înnebuni de-a binelea în urma sacrilegiului săvârşit. Cea dintâi faptă crudă a fost uciderea fratelui său, Smerdis, frate dintr-un tată si o mamă, pe care, pizmuindu-l, îl trimisese îndărăt din Egipt în Persia, fiindcă fusese singurul persan în stare să întindă ca la două degete arcul adus de ichthyophagi din partea regelui Etiopiei[98]; dintre ceilalţi perşi nimeni altul nu mai izbutise aşa ceva. Smerdis se reîntoarse în Persia, când, iată ce văzu în vis Cambyses: se făcea că un sol sosit din Persia îl vesteşte că Smerdis, şezând pe tronul regesc, atinge cerul cu creştetul. În urma visului, Cambyses temându-şi soarta, ca nu cumva frate-său să-l ucidă ca să ajungă rege în locu-i, trimise în Persia pe Prexaspes, omul lui cel mai de încredere dintre perşi, ca să-l sfârşească pe Smerdis. Acesta, sosit la Susa[99], îl omori pe Smerdis, sau momindu-l la o vânătoare – cum spun unii – sau pe ţărmurile Mării Roşii[100] unde-l înecă – cum povestesc alţii.

XXXI Aşa spun egiptenii că s-a făptuit cea dintâi din mârşăviile lui Cambyses. A doua a fost uciderea surorii sale, care-l însoţise în Egipt şi cu care trăia, deşi îi era soră bună[101]. Iată cum o luase de soţie: niciodată în obiceiurile perşilor nu fusese îndătinat ca bărbaţii să se însoţească cu surorile lor; totuşi, Cambyses se îndrăgosti de una din surorile lui[102] şi dorea cu orice preţ s-o ia de soţie; cum îşi dădea socoteală că voia ceva neobişnuit, chemă la sine pe judecătorii regeşti şi-i întrebă dacă nu cumva ştiu vreo lege care să îngăduie celui ce doreşte să se căsătorească cu propria-i soră. Judecătorii regeşti sunt nişte bărbaţi aleşi între toţi perşii: ei îşi îndeplinesc îndatoririle până la sfârşitul vieţii, afară dacă se dovedeşte că umblă pe căi nedrepte. Ei

judecă pricinile la perşi şi tălmăcesc străvechile legiuiri părinteşti; toate neînţelegerile se lămuresc în faţa lor.

La întrebarea pusă de Cambyses, judecătorii i-au dat un răspuns şi drept, dar şi plin de prevedere – zicând că nu găsesc vreo lege care să îngăduie unirea fratelui cu sora, însă ştiu de o altă lege, după care regele perşilor poate să facă tot ce-ar dori. În felul acesta, nici n-au încălcat legea de frica lui Cambyses, iar pe de altă parte, ca sa nu se piardă ei singuri cu mâna lor apărând cu orice preţ această lege, au găsit o alta, potrivită celui ce voia să-şi ia surorile de nevastă. Atunci, Cambyses se căsători cu cea pe care o iubea, iar după câtva timp luă de nevastă o altă soră. Pe aceasta mai mică, care îl şi însoţise în Egipt, a găsit cu cale s-o ucidă.

XXXII Despre moartea reginei, ca şi în jurul morţii lui Smerdis, umblă doua zvonuri: elenii povestesc că, în timp ce Cambyses ar fi pus să se lupte împreună un pui de leu şi un căţel, această soţie a lui privea şi ea lupta. Căţelul era gata să fie doborât, când un alt căţel, frate cu cel dintâi, rupându-şi zgarda, îi sări în ajutor; fiind doi, în felul acesta căţeii veniră de hac puiului de leu. În timp ce Cambyses privea cu mare plăcere cele ce se petreceau, tovarăşa lui izbucni în plâns. Cambyses – băgându-i de seamă lacrimile – o întrebă de ce plânge. Atunci femeia îi răspunse că a podidit-o plânsul văzând cum un căţel a sărit să-şi răzbune fratele; amintindu-şi de Smerdis, s-a gândit în sinea ei că pe el nu se găsea nimeni să-l răzbune. Elenii spun că pentru această vorbă Cambyses ar fi pus să fie ucisă; egiptenii însă povestesc că, pe când cei doi stăteau la masă, femeia, luând o lăptucă în mână, îi rupse foile una câte una şi apoi îşi întrebă soţul: „*E mai frumoasă lăptuca cu sau fără foi?*” – „*Cu foi!*” răspunse bărbatul; la care regina ar fi zis: „*Faptele tale seamănă aidoma cu ce am făcut eu cu lăptuca, întrucât ai despuiat casa lui Cyrus!*” Cambyses, orbit de mânie, sări atunci la ea şi, cum femeia purta în pântec un prunc, lepădă şi muri.

XXXIII Aceste fapte nebuneşti le-a săvârşit Cambyses faţa de rudele sale apropiate, fie din pricina pângăririi lui Apis, fie din alte pricini, aşa cum se abat, de obicei, multe nenorociri asupra oamenilor. Se mai spune, de altfel, că din naştere Cambyses era atins de o boală grea, căreia unii îi spun „boala sfântă”[103]. E foarte cu putinţă ca, pătimind de această îngrozitoare boală trupeasca, să nu fi fost întreg nici la minte.

XXXIV Trec acum la cele pe care Cambyses, în nebunia lui, le-a săvârşit cu privire la ceilalţi perşi. Se zice că într-o zi ar fi spus lui Prexaspes – pe care, de altfel, îl preţuia mult (el era cel care îi purta soliile, iar fiul său îi era paharnic, cinste de asemenea deosebită) – se zice că i-ar fi spus aşa; „*Prexaspes, cam ce fel de om cred perşii că aş fi eu? Ce gândesc ei oare despre mine?*“ Curteanul răspunse: „*O stăpâne, la toate celelalte eşti peste măsură de lăudat, dar oamenii spun că prea mult iţi place băutura!*”[104] Aşa grăi Prexaspes despre părerea perşilor regele, foc de supărat, îi întoarse vorba: „*Cum, perşii spun oare că, supus vinului, bat câmpii şi nu-s întreg la cap? Atunci văd bine neadevărul celor spuse de ei altă dată!*” E drept, odinioară, în timp ce stătea înconjurat de fruntaşii perşi şi de Cresus, Cambyses pusese acestora întrebarea ce fel de om li sc părea că este el faţă de tatăl său, Cyrus; perşii îi răspunseseră că era mai presus de tatăl lui, căci avea sub stăpânirea sa tot ce aparţinuse tatălui şi, afară de asta, dobândise Egiptul şi Marea Roşie. Aşa vorbiseră atunci perşii, Cresus însă – care era de faţă şi căruia nu-i plăcuse felul perşilor de a judeca lucrurile – a spus regelui la rândul său: „*Cât despre mine, fiu al lui Cyrus, eu nu te văd a fi deopotrivă cu tatăl tău: n-ai încă un fiu asemenea celui pe care l-a lăsat el!*“ Cambyses se bucurase auzind cuvintele lui Cresus şi-i lăudase judecata.

XXXV Amintindu-şi de toate acestea şi chinuit de furii, Cambyses îi zise lui Prexaspes: „*Ei bine, află acum tu singur dacă perşii spun adevărul sau, vorbind aşa, nu ştiu nici ei ce*

rostesc... Dacă izbutesc să ochesc în inimă pe fiul tău care stă în picioare in faţa uşii, înseamnă că perşii vorbesc prostii; dacă dau greş, este limpede că ei au dreptate şi că eu nu-s in toate minţile". În timp ce rostea cuvintele de mai sus, regele îşi întinse arcul şi-l lovi pe copil... Băiatul căzu jos, iar Cambyses dădu poruncă să i se spintece pieptul şi să i se cerceteze rana: cum săgeata s-a găsit înfiptă drept în inimă, regele, râzând şi înveselit peste măsură, grăi către tatăl copilului: „*Ei bine, Prexaspes, sper că te-ai încredinţat pe deplin că nu eu sunt nebunul, ci perşii nu ştiu ce spun. Acum, spune-mi, rogu-te, pe care alt om l-ai mai văzut trăgând la ţintă cu arcul aşa de bine?*" Prexaspes, văzând că regele nu era în toate minţile şi temându-se pentru sine însuşi, răspunse: „*Stăpâne, cred că nici zeul*[105] *n-ar fi ţintit aşa de frumos.*"

Astea-s isprăvile din acea vreme ale lui Cambyses. Altă dată, luând fără nici o pricină întemeiată doisprezece perşi – de asemenea dintre fruntaşi – i-a îngropat de vii cu capul în jos.

XXXVI Cambyses săvârşind asemenea fapte, Cresus, lydianul, se crezu îndreptăţit să-i atragă luarea aminte cu următoarele cuvinte: „*O rege, nu te lăsa cu totul în voia tinereţii şi a mâniei*[106]*, ci învaţă să te înfrânezi şi să te stăpâneşti... Minunat lucru este prudenţa şi înţeleaptă e prevederea. Tu dai pierzaniei nişte oameni care sunt din neamul tău, osândindu-i fără temei, ucizi până şi copii... Dacă urmezi pe calea aceasta, ia seama ca nu cumva perşii să se ridice împotriva ta. Tatăl tău Cyrus, mi-a dat multe îndrumări pentru tine şi m-a însărcinat să-ţi deschid ochii şi să te întorc pe calea cea bună atunci când voi găsi de cuviinţă*"[107]. Cresus, prin aceste sfaturi, îşi arăta numai bunăvoinţa faţă de Cambyses; regele însă îi răspunse aşa: „*Cum, ai îndrăzneala să-mi dai sfaturi toomai tu, care ţi-ai cârmuit aşa de măiestrit propria-ţi ţară şi care l-ai povăţuit aşa de bine pe tatăl meu, îndemnându-l să treacă dincolo de fluviul Araxes şi să pătrundă în ţinutul massageţilor, când ei erau gata să treacă în ţinuturile noastre? Pe de o parte,*

cârmuind prost treburile ţării tale, te-ai pierdut pe tine însuţi; pe de alta, l-ai nimicit pe Cyrus care ţi-a dat ascultare. Dar n-ai să te mai bucuri, căci de multă vreme îţi căutam eu ţie pricină!” Zicând acestea, puse mâna pe arc să tragă în el. Cresus însă, repezindu-se spre uşă, ieşi în fugă afară. Regele, nemaiavând cum să-l atingă, porunci slugilor să-l prindă şi să-l ucidă. Slujitorii, cunoscând firea lui Cambyses, îl ascunseră pe Cresus, fâcându-şi următoarea socoteală: dacă se va căi cumva Cambyses şi ar ajunge să-l dorească iarăşi pe Cresus, ei, scoţându-l la iveală, vor primi o răsplată bună pentru că îi cruţaseră viaţa; dacă nu-l va mustra cugetul şi nu-l va cuprinde dorul după el, vor avea şi atunci vreme să-l sfârşească. Într-adevăr, nu mult timp duipă aceea, lui Cambyses i se făcu dor de Cresus şi slujitorii, prinzând de veste, îl înştiinţară ca lydianul trăia încă. Cambyses spuse că era peste măsură de fericit că Cresus se aflâ în viaţă, dar că acelora care îi cruţaseră viaţa n-o să le meargă bine, ci vor fi ucişi. Şi regele se ţinu de cuvânt.

XXXVII Cambyses săvârşi, aşadar, multe asemenea fapte de nebunie împotriva perşilor şi a celor ce-i erau aliaţi. Pe când se găsea la Memfis, deschise până şi morminte vechi şi cercetă morţii[108]; între altele, a pătruns într-un templu al lui Hephaistos şi a râs cu hohote când a văzut statuia zeului – căci seamănă grozav de mult cu acei pataici[109] pe care fenicienii îi aşază la prora triremelor lor. Pentru cine n-a avut prilejul sa-i vadă, am să dau o lămurire: pataicii sunt asemenea piticilor. Cambyses a intrat până şi în templul cabirilor[110], unde nu este iertat de lege să intre nimeni altul decât preotul; statuile de acolo le-a mai şi ars, după ce le-a luat în râs şi bătaie de joc. Aceste statui sunt aidoma cu cele ale lui Hephaistos; despre cabiri se spune doar că ar fi copiii zeului.

XXXVIII Pentru mine nu mai există nici o îndoială că regele era cutat nebun; altminteri n-ar fi cutezat el să-şi bată joc, cum şi-a bătut, de cele sfinte şi de datinile

strămoşeşti. Dacă s-ar găsi cineva care să-i pună pe toţi oamenii din lume să-şi aleagă cele mai bune datini din câte se află pe pământ, fiecare – după o chibzuire îndelungată — le-ar alege tot pe-ale lui; într-atât sunt încredinţaţi toţi că obiceiurile lor sunt cu adevărat cele mai bune. Nu este deci cu putinţa ca altcineva decât un nebun să ia în ns astfel de lucruri. Că într-adevăr aşa judecă cu privire la legiunile lor toţi oamenii, se poate dovedi, printre numeroase alte mărturii, şi prin următoarea încercare: pe timpul domniei lui Darius, regele, chemându-i la sine pe elenii care se găseau în preajma lui, îi întrebă în schimbul cărei sume dc bani s-ar arăta gata să-şi mănânce părinţii când aceştia vor muri; ei răspunseră că nici în ruptul capului n-ar face aşa ceva. Darius chemă apoi pe acei indieni cărora le zice callaţi[111], şi care-şi mănâncă părinţii şi îi întrebă – elenii fiind de faţă şi lămuriţi prin tălmaci dc cele ce se vorbeau – cam pentru ce sumă de bani ar primi să-şi ardă părinţii săvârşiţi din viaţă. Indienii începură să se văicărească cu glas mare si-l rugară pe rege să rostească pe dată vorbe aducătoare de noroc. Iată prin urmare care este firea lucrurilor; Pindar, după câte judec eu, a avut deplină dreptate când a zis că „legea strămoşească este stăpâna tuturor”[112]

XXXIX În timp ce Cambyses se lupta în Egipt, lacedemonienii porniră şi ei cu război împotriva insulei Samos şi a lui Polycrates[113], fiul lui Aiakes, care pusese stăpânire pe Samos, după ce-l răsculase. Dintru început, Polycrates, împărţindu-şi stăpânirea în trei[114], domni împreună cu fraţii săi, Pantagnotos şi Syloson; apoi însă, ucigându-l pe primul şi alungând pe Syloson, care era mai tânăr, se făcu stăpân peste toată insula şi, odată stăpân, încheie prieteşug cu Amasis, regele Egiptului[115]; acestuia îi trimise daruri şi primi în schimb altele de la el. După puţină vreme, puterea lui Polycrates crescu iute şi faima ei se răspândi atât în Ionia cât şi in restul Elladei. Oriunde-i poftea inima să-şi îndrepte armele totul îi mergea de minune. În slujba sa stăteau cincizeci de pentecontere[116] şi o mie de arcaşi; prădăciunile ce le făcea se abăteau asupra tuturor,

fără alegere. „*Unui prieten* – obişnuia el să spună — *îi faci mai mare plăcere când îi dai înapoi ceea ce i-ai luat, decât dacă nu-i iei de la început nimic*”.

Stăpânirea lui Polycrates se întinse peste multe insule şi peste multe cetăţi de pe uscat[117]: printre altele, învingindu-i pe mare pe lesbienii care săriseră în ajutorul milesienilor[118] cu toată puterea lor, îi făcu robi. Aceştia au fost cei care sub povara lanţurilor au săpat întregul mare şanţ care înconjoară zidul din Samos.

XL Lui Amasis însă nu-i scăpa faptul că lui Polycrates îi mergea aşa de bine şi norocul acestuia îl puse pe gânduri. Cum tiranului îi surâdea norocul din ce în ce mai mult, Amasis îi scrise într-o scrisoare următoarele cuvinte pe care i le trimise în Samos: „*Amasis grăieşte astfel către Polycrates: plăcut lucru este să afli că unui prieten şi aliat toate îi merg din plin, mie însă marile tale izbânzi nu-mi plac, căci ştiu prea bine cât de pizmaşă este divinitatea*[119]*. Eu, pentru mine însumi şi pentru cei cărora le port de grijă, doresc mai degrabă în unele împrejurări izbândă, iar într-altele, înfrângere – ca astfel să trec prin viaţă gustând şi din binele şi din amarul ei, decât să mă bucur de noroc în toate. Într-adevăr, din câte am auzit, nu ştiu pe nimeni căruia să-i fi mers totul strălucit şi care până la urmă să nu fi sfârşit prost, nimicit cu desăvârşire. Tu, acum, ascultă-mă pe mine şi, pentru binele de care te bucuri, fă ce te sfătuiesc eu: caută să găseşti care anume lucru ar avea mai mult preţ în ochii tăi şi care, dacă s-ar pierde, ţi-ar îndurera mai cumplit inima; acel lucru ia-l şi zvârle-l în aşa fel, încât niciodată oamenii să nu mai dea de el. Iar dacă şi după această încercare norocul tău tot nu va fi întrerupt de necazuri, atunci cată de îndreaptă lucrurile tot aşa cum te-am învăţat*”.

XLI După ce Polycrates citi aceste cuvinte şi rămase încredinţat în mintea lui ca Amasis îi dădea un sfat bun, se gândi mult după care din sculele lui de preţ ar simţi mai multă părere de rău dacă s-ar întâmpla s-o piardă;

gândindu-se bine, în cele din urmă găsi; el purta un inel cu pecete făcut dintr-o piatră de smaragd prinsă în aur. Inelul ieşise din mâna meşterului Theodoros din Samos, fiul lui Telecles[120]. Hotărând să se despartă de acest inel, iată ce făcu: se urcă pe o penteconteră încărcată cu oameni şi apoi porunci ca vasul să se îndrepte spre larg. Când se îndepărtă simţitor de coasta insulei, scoţându-şi inelul de pe deget, în văzul tuturor celor din jur, îl azvârli în mare. După aceea sc îndepărtă şi, ajuns acasă, cunoscu ce este mâhnirea.

XLII A cincea sau a şasea zi după cele petrecute, iată ce se întâmplă: un pescar, prinzând un peşte mare şi frumos, socoti de cuviinţă să-l înfăţişeze în dar lui Polycrates; aducându-şi ploconul până la porţile palatului, spuse că doreşte să meargă să-l vază pe Polycrates. După ce tiranul îi încuviinţă cererea, pescarul, dându-i peştele, rosti următoarele: „*O rege, când am prins un astfel de peşte, n-am socotit că se cade să-l duc la târg, măcar că trăiesc numai de pe urma braţelor mele. Am crezut că e potrivit numai pentru tine şi rangul tău; iată de ce ţi l-am adus ţie, ca să-l primeşti în dar*”. Polycrates, bucurându-se la auzul acestor cuvinte, îi răspunse aşa: „*Ai făcut foarte bine ce ai făcut, şi-ţi sunt îndoit recunoscător – şi pentru cuvinte, şi pentru dar; te poftesc să vii la mine la cină*”. Pescarul, foarte măgulit de cinstea ce i-o arăta tiranul[121], se duse acasă; între timp, slugile, când au despicat peştele, găsiră în măruntaie inelul lui Polycrates; înmânându-i inelul, îi spuseră cum l-au găsit. Acesta, rămânând încredinţat că se întâmplase o minune cerească, scrise pe un sul de papirus toate care le făcuse el şi cele ce i se întâmplaseră şi, după ce termină de scris, trimise sulul în Egipt.

XLIII Amasis, când a citit scrisoarea ce-i sosise din partea lui Polycrates, a priceput că era cu neputinţă unui muritor să abată pe un semen al său de la soarta ce-l aşteaptă[122] şi că Polycrates, norocos în toate, care găsea până şi ce zvârlise, n-avea s-o sfârşească bine. De îndată îi trimise ia Samos un sol cu vestea că înţelege să desfacă prieteşugul ce-i lega.

Amasis se purta astfel fiindcă nu voia să-l doară în suflet, aşa cum s-ar fi cuvenit pentru un prieten ce-i era şi aliat, atunci când nenorociri mari şi grele s-ar abate asupra lui Polycrates.

XLIV Împotriva acestui Polycrates, norocos întru toate, îşi îndreptată armele lacedemonienii, la chemarea acelor samieni care, ceva mai târziu, au întemeiat cetatea Cydonia din Creta[123].

Polycrates, cu câtva timp mai înainte, trimisese o solie la Cambyses, fiul lui Cyrus, care strângea oaste ca să cotropească Egiptul, cu rugămintea să trimită şi la el în Samos să ceară oşti[124]. Cambyses, luând cunoştinţă de dorinţa lui Polycrates, plin de bucurie, grăbi spre Samos o solie care să-l roage pe Polycrates să-i trimită în întâmpinare corăbii cu oaste atunci când se va îndrepta, spre Egipt. Polycrates, alegând dintre cetăţeni pe cei pe care-i bănuia cu osebire că ar fi în stare, să se răscoale, ii trimise pe patruzeci de trireme[125], impartăşindu-i lui Cambyses voinţa sa de a nu-i mai vedea niciodată înapoi.

XLV Unii zic că samienii trimişi de Polycrates n-ar fi ajuns în Egipt, ci că, pe când se aflau în apele insulei Carpathos[126], s-au sfătuit între ei şi au găsit că cel mai nimerit e să nu meargă mai departe. După alţii, ei ar fi ajuns in Egipt, de unde însă au izbutit să fugă, deşi erau păziţi. Apropiindu-se ei iarăşi de Samos, Polycrates le ieşi înainte însoţit de corăbii şi-i înfruntă într-o bătălie pe mare. Cum pribegii care se întorceau se spune că au fost învingători, ei coborâră pe insulă, dar acolo fură înfrunţi într-o luptă pe uscat, în urma căreia au plecat pe mare spre Sparta. Sunt şi unii care povestesc că, dimpotrivă, cei reîntorşi din Egipt l-ar fi învins pe Polycrates, dar spusele acestora le cred lipsite de temei. Este neîndoielnic că ei n-ar fi avut nevoie să se roage de spartani să le sară în ajutor, dacă ar fi fost singuri în stare să-l răpună pe Polycrates. Afară de asta, cum s-ar putea crede că Polycrates, care avea în slujba sa numeroasă oştime de mercenari tocmiţi, şi arcaşi dintre localnici, sa fi

fost învins de acei samieni care se reîntorceau, atât de puţini la număr[127]? Cât despre acei dintre cetăţeni care se aflau sub stăpânirea lui Polycrates, tiranul le ţinea copiii şi nevestele la un loc, ca ostateci, închişi în adăposturile corăbiilor[128], gata să-i ardă cu adăposturi cu tot dacă aceştia, trădându-l, ar fi trecut de partea celor care se întorceau.

XLVI Când samienii alungaţi de Polycrates sosiră la Sparta, infâţişându-se arhonţilor[129], vorbiră îndelung, ca unii care-şi sprijină ruga cu toată hotărârea. După prima înfăţişare, spartanii le atraseră samienilor luarea aminte că au uitat tot ce aceştia au spus la început şi că n-au înţeles nimic din cele ce-au urmat[130]. După aceea, la a doua înfăţişare, samienii n-au mai grăit nimic alt, decât doar, aducând cu ei un sac, ziseră: „Sacul nu mai are făină”. Arhonţii răspunseră că şi cuvântul sac era de prisos. Cu toate acestea, găsiră cu cale să le dea ajutorul cerut[131].

XLVII Ca urmare, spartanii se pregătiseră şi porniră înarmaţi împotriva insulei Samos, după câte spun samienii, plătind o datorie de recunoştinţă, căci odinioară şi samienii îi ajutaseră cu corăbii împotriva messenienilor[132]. Dacă dăm crezare spartanilor, aceştia spun că n-au pornit războiul numai ca sa răzbune pe cei care le ceruseră ajutorul, ci mai ales din dorinţa de a pedepsi furtul craterului pe care ei i-l trimiseseră lui Cresus[133] şi al pieptarului trimis lor în dar de Amasis, regele Egiptului[134]. Acest pieptar, pe care samienii îl răpiseră un an înainte de isprava asemănătoare cu craterul, era din pânză de in, înflorit în ţesătură cu nenumărate chipuri, împodobit cu aur şi bumbac. Fiecare fir în parte din acest pieptar stârneşte uimire, căci, deşi subţire, în împletitura lui intră alte trei sute şaizeci de fire de tort, care toate pot fi văzute cu ochiul liber[135]. Pieptarul este aidoma celui închinat de Amasis zeiţei Athena de la Lindos[136].

XLVIII Corintienii ajutară şi ei cu multă râvnă să se pornească războiul împotriva Samosului, căci şi faţă de ei samienii făptuiserâ o nelegiuire, anume cu o generaţie[137]

înaintea acestui război, cam pe aceeaşi vreme când se întâmplasc şi furtul craterului, Periandros, fiul lui Kypselos, trimisese lui Alyattes, la Sardes[138], trei sute de băieţi ai fruntaşilor din Corcyra ca să fie scopiţi. Corintienii primiră însărcinarea să ducă băieţii în Lydia. Făcând un popas la Samos, samienii au aflat dedesubturile călătoriei spre Sardes şi, mai întâi, i-au învăţat pe băieţi să atingă cu mâna sanctuarul zeiţei Artemis[139], iar după aceea n-au mai îngăduit ca cei puşi sub ocrotirea zeiţei să mai fie smulşi din sanctuar; corintienii, încetând atunci să le mai dea de mâncare băieţilor, samienii au înfiinţat o sărbătoare, pe care o ţin până azi încă, cu aceleaşi rituri. Atâta vreme cât băieţii au rămas sub ocrotirea lor, ei alcătuiră coruri de fete şi flăcăi, şi, când fură gata, decretară prin lege că, de îndată ce se lasă noaptea, corurile aveau îndatorirea să ducă cu sine plăcinte cu susan şi miere[140] – aşa că băieţii corcyrienilor, smulgându-le plăcintele din mână, să aibă ce rnânca. Lucrurile s-au repetat până când corintienii, paznicii tinerilor corcyrieni, şi-au luat tălpăşiţa, lăsându-i pe aceştia la voia întâmplării. Pe băieţi i-au adus înapoi la Corcyra marinari samieni[141].

XLIX Dacă, la moartea Iui Periandros[142] ar fi domnit cumva buna înţelegere între corintieni şi corcyrieni, corintienii n-ar fi luat parte la războiul împotriva Samosului tocmai din această pricină. Aşa cum stăteau însă lucrurile, şi atunci, ca mereu de altfel de când colonizaseră Corcyra[143], se aflau în mare duşmănie cu cei din insulă. Iată de ce corintienii le purtau pică samienilor. Se spune că numai din răzbunare i-ar fi trimis Periandros la Sardes pe băieţii aleşi din casele fruntaşe din Corcyra ca să fie scopiţi; duşmănia a fost dezlănţuită de corcyrieni, care săvârşiseră faţă de el o faptă cumplită.

L După ce Periandros o ucisese pe Melissa[144], soţia sa, o altă întâmplare nefericită, pe care am s-o povestesc îndată, veni să se adauge celei dintâi.

Tiranul avusese cu Melissa doi băieţi[145]; unul se făcuse de şaptesprezece, iar celălalt de optsprezece ani. Chemând la sine pe aceşti copii, bunicul lor din partea mamei, Procles, care era tiran în Epidauros, le-a arătat o mare dragoste, cum era şi firesc să arate faţă de feciorii fiicei sale. Când veni ceasul despărţirii, bunicul le spuse, pornindu-i la drum: „*Băieţi, ştiţi voi oare cine este ucigaşul mamei voastre?*” Băiatul mai mare n-a luat de loc în seamă aceste cuvinte, cel mal mic însă, care se numea Lycophron, se mâhni aşa de mult auzindu-le, încât, după ce sosi la Corint, nu mai grăi nici un cuvânt către tatăl său, pe care-l ştia de ucigaşul maică-sii, nici nu-i mai răspundea când acesta îl vorbea, ci rămase cu desăvârşire mut la întrebările tiranului. Până la urmă, ieşindu-şi cu totul din fire, Periandros l-a izgonit de acasă.

LI După ce-şi alungă fiul, Periandros începu a trage de limbă pe cel mai mare, cam ce le spusese bunicul lor. Băiatul îi povestea într-una cât de bine şi prietenos îi primise bunicul; totuşi, de acele cuvinte pe care Procles le rostise la plecarea lor, nu-şi mai amintea nimic, deoarece le uitase.

Periandros însă îşi zise că era peste poate ca bunicul să nu le fî băgat ceva în cap şi-l hărţuia într-una pe băiat cu întrebările; în cele din urmă, acesta îşi aduse aminte de cuvintele lui Procles şi i le împărtăşi. Tiranul trecu la răboj cele ce aflase şi – cum voia să se arate neînduplecat – trimise un crainic, acolo unde se afla fiul cel alungat, cu poruncă ca gazdele să nu-l mai primească în casa lor. Băiatul, când era alungat dintr-o casă, se ducea la alta, dar era gonit şi de acolo, fiindcă Periandros ameninţa pe cei care-l primeau şi le punea în vedere să-i dea afară. Izgonit de pretutindeni, el trecea din casa unui prieten în casa altuia, şi aceştia, cu toata teama, îl primeau, încă privindu-l ca pe fiul lui Periandros.

LII În cele din urmă, Periandros dădu de ştire că acela cate l-ar primi pe Lycophron în casa lui sau ar sta de vorbă cu el va trebui să plătească în bani o pedeapsă sacră

închinată lui Apollo, hotărând şi la cât se ridica plata. Din acea clipă, adică de la strigarea poruncii, nimeni nu mai voi să stea de vorbă cu Lycophron, nici să-l mai primească în casă: de altfel, băiatul crezu că nu e nimerit să încalce oprelişteа; răbdând din răsputeri, se învârtea de colo până colo, cutreierând pe sub portice. În cea de-a patra zi, lui Periandros, zătindu-l murdar şi lihnit de foame, i se făcu milă de el. Mai potolindu-şi supărarea, se apropie de băiat şi-i vorbi aşa: „*Fiule, ce crezi tu că este mai de dorit: s-o duci mereu ca acuma, sau să moşteneşti puterea şi avuţiile pe care le am eu astăzi, dacă te arăţi ascultător faţă de tatăl tău? Tu, care eşti fiul meu, menit să domneşti peste Corintul cel fericit*[146]*, ţi-ai ales o viaţă de pribegie pentru că te împotriveşti şi te arăţi cu mânie tocmai faţă de cine se cuvine cel mai puţin s-o faci! Dacă o nenorocire s-a întâmplat în casa noastră, în urma căreia supărarea ţi-a încolţit în suflet împotriva mea – nenorocirea mie mi s-a întâmplat şi asupra mea a căzut, cu atât mai mult cu cât eu sunt făptaşul. Acum – după ce ai simţit pe pielea ta dacă e mai bine să stârneşti pizmă decât milă, ai învăţat ce înseamnă să faci pe supăratul faţă de părinţi şi cei mai mari ca tine – întoarce-te acasă*”. Periandros căuta prin astfel de cuvinte să-l înduplece pe copilandru, dar Lycophron nu răspunse nimic altceva tatălui său decât doar că era acum dator să plătească zeului despăgubirea sacră pentru că intrase în vorbă cu el. Periandros, înţelegând că ura băiatului este neîmpăcată şi de neînvins, îl alungă din ochii lui, trimiţându-l pe o corabie la Corcyra, care pe vremea aceea se afla sub stăpânirea lui[147]. După ce-şi îndepărtă băiatul, Periandros făcu război socrului său Procles, pe care-l socotea drept adevăratul vinovat al amărăciunilor prin care trecea. Cucerind Epidaurul, prinse pe Procles şi-l luă prizonier.

LIII Timpul se scurse. Periandros începu să îmbătrânească şi să-şi dea seama că nu mai este în stare să aibă sub ochii lui şi să urmărească îndeaproape toate treburile ţării. Atunci, trimise la Corcyra să-l cheme îndărăt pe Lycophron, cu

gândul de a-l face părtaş la domnie, căci în fiul lui mai mare[148] nu avea nici o nădejde, stiindu-l cam slab de minte.

Lycophron nu-l învrednici pe sol cu vreun răspuns. Periandros însă, ţinând să-l recâştige, trimise iarăşi după el, de astă dată pe sora băiatului, adică chiar pe fiica sa, cu gândul că îi va da fetei mai multă ascultare. Sosind la Corcyra, fata îi vorbea aşa: „*Copil drag, vrei mai degrabă ca puterea să încapă pe mâini străine şi casa părintească să se destrame, decât, plecând de aici, să fii tu stăpân? Hai, întoarce-te acasă şi încetează de a te pedepsi singur. Îndărătnicia ta e rău sfetnic; nu căta să îndrepţi răul cu rău[149]. Înaintea dreptăţii câştigate prin judecată, mulţi pun buna învoială; pe de altă parte, mulţi înaintea noastră, urmărind bunuri din partea mamei, le-au pierdut pe ale tatălui. Puterea unui tiran este un lucru şubred; mulţi tânjesc după ea, şi pe urmă nu uita că bătrânul a trecut de floarea vârstei. Nu lăsa altora cele ce sunt ale tale*”. Ea, învăţată de taică-său, îi spunea lui Lycophron cuvintele cele mai nimerite ca să-l înduplece, dar băiatul, în răspunsul ce-l dădu, zise că nu se va întoarce niciodată la Corint atâta vreme cât îl va şti pe taică-său în viaţă. Când fata aduse această veste, Periandros trimise pentru a treia oară un crainic, hotărât fiind să meargă el la Corcyra, şi-l pofti pe fiul lui să vină la Corint, ca să primească din mâinile lui domnia. Băiatul, arătându-se gata de a primi schimbul, Periandros se pregăti să se îmbarce pentru Corcyra, iar băiatul pentru Corint. Corcyrienii însă, aflând despre înţelegerea dintre cei doi, ca nu cumva Periandros să vină în ţara lor, l-au ucis pe tânăr[150]. În urma acestui omor a vrut Periandros să se răzbune pe corcyrieni.

LIV Spartanii sosiră cu multe corăbii şi împresurară Samosul[151]. În cursul unui atac împotriva zidului înconjurător, năvălind asupra turnului care se ridică spre mare[152], în faţa intrării într-o margine a oraşului[153] le ieşi înainte însuşi Polycrates, ajutat de o oaste numeroasă, iar spartanii fura respinşi, între timp, din partea turnului de sus[154] care se înalţă pe muchea unui deal, ieşiră la luptă mercenarii şi o

mulţime de cetăţeni chiar din cetatea Samosului. Încăierându-se cu spartanii, după puţină vreme o luară îndărăt la goană; spartanii îi sfârtecară în bucăţi.

LV Dacă în ziua aceea toţi spartanii câţi au fost atunci de faţă ar fi urmat pilda lui Archias şi Lycopes, Samosul ar fi căzut. Archias şi Lycopes au fost singurii care, urmărind îndeaproape pe samieni, i-au fugărit până dincolo de ziduri; tăindu-li-se însă întoarcerea, aceştia au pierit în cetatea samienilor. Eu însumi am întâlnit la Pitane[155] pe un alt Archias, nepot al celui dintâi (căci ţinea de acelaşi dem), fiu al lui Samios, fiul lui Archias, care preţuia pe samieni mai mult decât pe toţi ceilalţi străini, şi care povestea că tatălui său i s-a dat numele, de Samios, deoarece bunicul lui, Archias, murise ca un viteaz la Samos. El mai povestea că-i preţuia pe samieni din pricină că samienii l-au îngropat pe bunicul său cu mare cinste[156] pe cheltuiala statului[157].

LVI Spartanii, împlinindu-se patruzeci de zile de când împresurau Samosul, cum nu înaintau de fel, se întoarseră îndărăt în Pelopones. S-a zvonit, dar fără nici un temei[158], că Polycrates ar fi bătut o mulţime de bani de plumb poleiţi cu aur, că, amăgindu-i pe spartani, le-ar fi dat aceşti bani şi că numai astfel aceştia s-au hotărât să plece, primind banii. Aşa s-a desfăşurat primul război pe care spartanii dorieni[159] l-au făcut în Asia.

LVII Acei dintre samieni care luptaseră împotriva lui Polycrates, băgând de seamă că spartanii sunt pe cale să-i părăsească, au plecat şi ei pe mare spre insula Siphnos[160]. Ei n-aveau nici un ban, iar pe acea vreme treburile în Siphnos erau deosebit de înfloritoare; localnicii erau cei mai avuţi dintre insulari, deoarece, pe insula lor se aflau mine de aur şi argint într-atâta de bogate, încât numai din a zecea parte a bogăţiilor ce le scoteau au închinat la Delfi un tezaur care nu-şi găseşte perechea printre cele mai bogate de acolo[161]; în fiecare an, ei îşi împărţeau frăţeşte câştigul scos din mine. Pe vremea când au făcut tezaurul, au întrebat oracolul dacă

se vor bucura timp îndelungat de bunurile ce le aveau acum la îndemână. Pythia le dădu următorul răspuns:

Când pritaneul în Siphnos alb aveţi să-l vedeţi,
Şi când agora cu marmură alba s-o împodobi,
Fi-va atunci nevoie de-un om cu mintea întreagă,
Care să strige: feriţi-vă de capcana de lemne
Şi de un roşu crainic...

La vremea aceea se nimerise ca piaţa publică şi pritaneul siphnienilor să fie gata împodobite cu marmură de Paros[162].

LVIII Cei din Siphnos însă n-au fost în stare sa înţeleagă oracolul nici atunci când a fost dat, nici când au sosit samienii. Samienii, de cum s-au apropiat de ţărmurile insulei, au pornit înaintea lor o singură corabie, care ducea o deputăţie în oraş. În vechime, toate vasele erau vopsite cu roşu[163], şi tocmai acesta era lucrul de care Pythia îi prevenise pe cei din Siphnos: să se ferească de oastea de lemn şi de crainicul roşu. Solii, când sosită, îi rugară pe localnici să le împrumute zece talanţi; siphnienii însă nu se învoiră să dea împrumutul şi atunci samienii începură să le prade ogoarele. La această veste, cei din Siphnos puseră de îndată mâna pe arme şi, încăierându-se cu duşmanii, fură înfrânţi în luptă. Samienii tăiară multora dintre ei calea spre oraş. În aceste împrejurări, învingătorii cerură de la siphnieni o sută de talanţi.

LIX În schimbul acestor bani, samienii cumpărară de la hermioni insula Hydrea, în apropierea Peloponesului, pe care o dădură troizenilor[164] pe seamă, iar ei înşişi întemeiară Cydonia în Creta[165] deşi nu-şi îndreptaseră cu aceste gânduri pânzele spre Creta, ci numai din dorinţa de a-i alunga din insulă pe zacynthieni. Totuşi, samienii rămaseră pe meleagurile acelea vreme de cinci ani, propăşind într-atât, încât incintele sacre care se mai văd şi azi in Cydonia şi templul zeiţei Artemis-Dictys[166], ei le-au zidit. Într-al şaselea an însă, egineţii îi învinseră intr-o luptă pe mare[167] şi îi făcură robi cu ajutorul cretanilor; egineţii retezară prorele navelor samiene, care înfăţişau un cap de porc mistreţ[168], şi le

închinară în dar Athenei, în templul ce-l are la Egina[169]. Egineţii făcură toate acestea fiindcă aveau a veche răfuială cu samienii: pe vremea domniei la Samos a lui Amphicrates[170], samienii au fost cei dintâi care au cotropit Egina, pricinuind locuitorilor multe pagube, deşi la rândul lor au îndurat destule. Aceasta a fost pricina duşmăniei.

LX Dacă m-am întins mai mult decât ar fi trebuit asupra samienilor, am făcut-o pentru că ei au săvârşit trei din cele mai mari lucrări făcute cândva de eleni[171]. Într-un munte înalt[172] de 150 de orgyii, au săpat, începând de la poalele muntelui, un tunel cu două guri. Tunelul are în lungime şapte stadii, este înalt şi lat de opt picioare. De-a lungul întregului tunel e săpat un alt şanţ, adânc de douăzeci de coţi şi lat de trei picioare; pe calea aceasta, prin nişte ţevi, se aduce până la oraş apă curgătoare de la o fântână bogată în izvoare[173]. Tunelul a fost făcut de arhitectul Eupalinos din Megara, fiul lui Naustrophos. Aceasta este însă numai una din cele trei lucrări; cea de-a doua este un dig înaintând în mare în jurul portului[174], cu o adâncime de douăzeci de orgyii şi o lungime de mai bine de două stadii; cea de-a treia este un templu, cel mai mare din toate câte le-am văzut vreodată[175]; cel dintâi arhitect al acestei clădiri a fost un localnic, Rhoicos, fiul lui Phileus[176]. Din pricina acestor lucrări m-am întins ceva mai mult asupra samienilor.

LXI Pe când Cambyses, fiul lui Cyrus, îşi pierdea vremea prin Egipt şi înnebunea tot mai rău, doi magi, fraţi între ei, se răzvrătiră împotriva lui[177]. Pe unul din ei, Cambyses îl lăsase ca intendent al palatelor regeşti. Tocmai acesta a fost cel care s-a răzvrătit, după ce a aflat de moartea lui Smerdis, de felul cum era tăinuit omorul şi cât de puţini perşi ştiau de el, în vreme ce mulţimea îl credea pe Smerdis încă în viaţă. În aceste împrejurări, punând la cale ce voi povesti îndată, a uneltit împotriva puterii regeşti. Magul avea un frate, care, cum am spus mai sus, se răsculase o dată cu el, foarte asemănător la chip cu Smerdis[178], fiul lui Cyrus, pe care-l ucisese Cambyses, tocmai fiindcă-i era

frate; acesta, nu numai că semăna leit la înfăţişare cu Smerdis, dar purta şi acelaşi nume, adică tot Smerdis. Magul Patizeithes[179] îl încunoştinţă dar pe fratele său de toate câte avea să urzească în folosul lui şi-l ridică pe tron. După această ispravă, trimise crainici în toate părţile, precum şi în Egipt, ca să dea oştilor de ştire că de aici înainte aveau să-i dea ascultare lui Smerdis, fiul lui Cyrus, şi nu lui Cambyses.

LXII Toţi ceilalţi crainici vestiră schimbarea, iar cel rânduit să meargă în Egipt, întâlnind pe Cambyses şi oastea lui în Agbatana[180] Syriei, dădu glas poruncilor magului aşezându-se în mijlocul taberei. Cambyses auzi cuvintele crainicului şi, incredinţat că spunea adevărul şi că el fusese trădat de Prexaspes (anume că, trimis de el pentru a-l ucide pe Smerdis, Prexaspes nu înfăptuise omorul), uitându-se în ochii acestuia, grăi: „*Prexaspes, aşa mi-ai îndeplinit porunca?*” Iar sfetnicul îi răspunse: „*Doamne, nu poate fi adevărat că Smerdis, fratele tău, s-ar fi răzvrătit impotrivă-ţi şi nici nu-i cu putinţă să mai ai pe viitor vreo pricină de sfadă cu acest om, nici mare, nici mică; eu însumi, după ce am săvârşit cele ce mi-ai poruncit, l-am îngropat chiar cu mâinile astea. Dacă însă cumva morţii învie, apoi aşteaptă-te să se scoale din mormânt şi medul Astyages; dacă lucrurile merg ca mai înainte, din partea fratelui tău nu te va mai supăra nimeni şi nimic, Acum, părerea mea este să-l urmărim pe crainic şi, după ce-l vom ajunge, să-l cercetăm din partea cui ne porunceşte in faţa tuturor să dăm ascultare regelui Smerdis*”.

LXIII La auzul acestor cuvinte ale lui Prexaspes, care-i plăcură regelui, crainicul fu urmărit pe dată şi adus înapoi. Când sosi, Prexaspes îl întrebă precum urmează: „*Omule, spui că vii ca trimis din partea lui Smerdis, fiul lui Cyrus; după ce ai să ne dezvălui adevărul, umblă sănătos. Acuma, care din două: însuşi Smerdis ţi s-a înfăţişat în faţa ochilor şi ţi-a dat poruncile acestea sau vreunul din cei ce-l slujesc?*” Solul răspunse: „*Eu pe Smerdis, fiul lui Cyrus, nu l-am mai văzut niciodată de când regele Cambyses a purces spre*

Egipt; mie poruncile mi le-a dat magul pe care Cambyses l-a lăsat să-i vegheze palatul; acesta mi-a spus însă că Smerdis fiul lui Cyrus este cel care mi-a poruncit să grăiesc faţă de voi cele ce ştiţi". Solul nu spunea altceva decât curatul adevăr. Atunci Cambyses zise: „*Prexaspes, tu, ca un om de treabă ce eşti, ai înfăptuit poruncile date şi, desigur, eşti în afară de orice învinuire. Dar cine oare dintre perşi s-a răzvrătit împotriva mea, însuşindu-şi numele lui Smerdis?*" Prexaspes îi răspunse: ,,*Eu, o rege, cred că am prins firul lucrurilor. Cei care s-au ridicat împotrivă-ţi sunt magii, adică Patizeithes, pe care l-ai lăsat să aibă grija de casa ta, şi fratele lui, Smerdis*".

LXIV De cum auzi Cambyses numele de Smerdis, fu izbit de adevărul celor grăite de Prexaspes şi al visului ce-l avusese – când în somn i se păruse că-i venise veste că Smerdis şade pe tron şi atinge cerul cu creştetul capului. Dându-şi seama câ zadarnic îl făcuse pe fratele său să piară, începu să-l plângâ amar; după ce-şi plânse şi ochii din cap şi gemu din greu asupra întregii nenorociri care se întâmplase, sări pe cal cu gândul să se năpustească cu oastea ce o avea asupra magului din Susa. În clipa când se avânta în şa, vârful tecii in care era băgat pumnalul[181] ce purta se desprinse şi căzu. Tăiuşul, rămas gol, îi străpunse coapsa. Rănit tocmai în acelaşi loc unde el însuşi îi lovise câtva timp mai înainte pe Apis, zeul egiptenilor, şi înţelegând că era lovit de moarte, Cambyses întrebă care era numele localităţii în care se afla. Cei din jurul lui îi răspunseră: Agbatana. Să ne aducem aminte că lui Cambyses încă mai înainte vreme oracolul din oraşul Buto îi prezisese că-şi va sfârşi zilele în Agbatana. Regele înţelesese atunci că se va săvârşi din viaţă de bătrâneţe la Agbatana în Media, in mijlocul tuturor avuţiilor lui; oracolul însă pomenise de Agbatana Syriei. De îndată ce află numele oraşului, copleşit de mâhnirea pricinuită de mag şi de durerea rănii, se cuminţi ca prin farmec. Înţelegând ce voia să spună oracolul, strigă: „*Aici e scris să moară Cambyses, fiul lui Cyrus!*"

LXV Atât grai el atunci. Ceva mai târziu, cam după douăzeci de zile, porunci să fie chemaţi cei mai de vază din perşi, câţi se aflau acolo, şi le spuse următoarele: „*Perşi, mă văd silit de împrejurări să vă dezvălui cel mai tăinuit lucru din toate câte mă privesc. Pe când eram încă în Egipt, am avut în vis o vedenie, n-aş mai fi avut-o! Se făcea că un sol venit de acasă m-a vestit că Smerdis, aşezat pe tronul regesc, atingea cerul cu capul. Temându-mă ca nu cumva să fiu despuiat de putere de frate-meu, am trecut la fapte cu prea multă grabă şi prea puţină înţelepciune. Din nefericire, nu-i dat omului să ocolească ceea ce e hărăzit să se întâmple. Necugetatul de mine l-am şi trimis pe Prexaspes la Susa să-l ucidă pe Smerdis. După ce această cumplită nenorocire s-a săvârşit, trăiam liniştit, fără teamă că, după înlăturarea lui Smerdis, s-ar mai putea ivi altcineva care să se scoale împotriva mea. M-am înşelat cumplit asupra celor ce aveau să vina. Am ajuns ucigaş de frate, fără să fi fost nevoie, şi cu toate acestea tot n-am scăpat să fiu lipsit de domnie... căci era vorba despre magul Smerdis, pe care cerul mi l-a arătat în vedenia din vis că avea să se răzvrătească împotrivă-mi. Totuşi, fapta am săvârşit-o, iar voi să cugetaţi bine că Smerdis, fiul lui Cyrus, nu mai e printre voi. Deocamdată magii au uzurpat domnia, magul pe care l-am lăsat să vegheze peste bunurile palatului şi cu fratele lui, Smerdis. Acel care ar fi trebuit cu osebire sa mă răzbune acum, când am avut de răbdat sfruntarea neruşinată a magilor – acela a pierit de o soartă crudă chiar de mâna celor mai de aproape. Pentru că el nu mai este, nu-mi rămâne altceva de făcut, o perşi, decât datoria din urmă: să vă încredinţez vouă ultimele mele dorinţe acum când viaţa mi se stinge. Las cu limbă de moarte, în grija voastră a tuturor, şi mai ales a acelor Ahemenizi care sunt de faţă, în numele zeilor ocrotitori ai acestui regat[182], să nu îngăduiţi cumva ca stăpânirea să se întoarcă iarăşi la mezi. Dacă prin viclenie au dobândit-o, apoi tot prin viclenie să le-o smulgeţi din mâini; iar dacă prin putere o păstrează, atunci trebuie să le fie smulsă cu o putere şi mai vârtoasă.*

Dacă veţi îndeplini cele ce vă cer, pământul să vă dea roadă bogată, femeile şi turmele să zămislească mereu şi pururea să vă bucuraţi de libertate! De veţi scăpa însă stăpânirea şi nici nu vă veţi strădui s-o păstraţi – vă blestem ca cele ce v-am urat să iasă tocmai pe dos! Şi afară de acest blestem, facă-se ca sfârşitul fiecărui pers să fie aşa cum a fost al meu!” Rostind aceste cuvinte. Cambyses îşi plângea nefericita lui soartă.

LXVI Perşii, când îşi văzură regele plângând, îşi sfâşiară cu toţii hainele şi se puseră pe bocet şi tânguire. După aceasta, osul rănitului începu să se macine, coapsa să putrezească repede, şi astfel se sfârşi cu Cambyses, fiul lui Cyrus[183], care domnise cu totul şapte ani şi cinci luni, fără să lase nici un fel de urmaş, nici parte bărbătească, nici femeiască. O mare îndoială puse stăpânire pe sufletele celor care fuseseră de faţă: nu puteau crede în ruptul capului că magii au pus mâna pe putere[184]. Bănuiala lor era că de ciudă plăsmuise Cambyses tot ce le spusese despre moartea lui Smerdis, numai ca sa stârnească duşmănia întregului popor împotriva fratelui său. Ei rămaseră, prin urmare, încredinţaţi că regele care se suise pe tron nu era altul decât Smerdis, fiul lui Cyrus, căci şi Prexaspes tăgăduia cu îndârjire ca l-ar fi ucis pe Smerdis; după moartea lui Cambyses, lui Prexaspes nu-i venea de loc la îndemână să mărturisească câ-l ucisese pe fiul lui Cyrus cu propria-i mână.

LXVII Pe de altă parte, magul, după sfârşitul lui Cambyses, domni nestingherit şapte luni – dându-se drept cel cu care se potrivea şi la nume, adică Smerdis, fiul lui Cyrus –, luni care mai lipseau lui Cambyses să împlinească tocmai opt ani de domnie. În acest răstimp, magul dărui pe toţi supuşii săi cu mari binefaceri, aşa că, la moartea lui, o mare jale cuprinse pe toţi câţi se aflau în Asia, afară doar de perşi. Prima lui grijă fu să trimită la fiecare neam, din cele pe care le stăpânea, crainici cu vestea că erau scutite de oaste şi de plata birurilor pe trei ani. Această scutire o vesti de îndată ce luă puterea în mână.

LXVIII În luna a opta fu însă dovedit astfel: Otanes, fiu al lui Pharnaspes[185], era, prin neamul şi averea sa, deopotrivă cu cel mai sus-puşi dintre perşi. În sufletul acestui Otanes încolţi cel dintâi bănuiala că magul nu era Smerdis, fiul lui Cyrus, ci acela care într-adevăr şi era. Bănuiala lui se înfiripase văzând că regele nu ieşea niciodată din cetăţuie[185 bis] şi că nu chema înaintea, lui pe nimeni din perşii mai dc seamă. Ros de bănuieli asupra regelui, iată ce făcu. Pe fiica lui, Phaidima, o avusese de soţie Cambyses. Pe aceeaşi fiică o avea acum de soţie şi magul, care trăia cu ea aşa cum, de altfel, trăia cu toate celelalte neveste ale lui Cambyses[186].

Otanes, trimiţând o iscoadă la fiică-sa, o cercetă lângă cine dormea şi o întrebă dacă acesta era Smerdis, fiul lui Cyrus, sau era cumva altcineva. Ea îi trimise îndărăt răspuns că nu ştie, că nu avusese niciodată prilejul să-l vadă pe Smerdis, fiul lui Cyrus, şi că nici nu ştia cine putea fi cel cu care trăia. Otanes trimise atunci a doua oară la ea întrebând-o: „*Dacă tu însăţi nu cunoşti pe Smerdis, fiul lui Cyrus, caută să afli de la Atossa cine este acela cu care trăiţi amândouă, şi ea, şi tu; fără doar şi poate, ea trebuie să-şi cunoască fratele*”. Fata iarăşi trimise răspuns: „*Nu e cu putinţă să stau de vorbă cu Atossa, nici să dau ochii cu vreuna din celelalte femei care locuiesc laolaltă cu mine, căci de îndată ce acest bărbat a luat în mână domnia, oricine ar fi el, ne-a despărţit, aşezându-ne pe fiecare în altă parte a palatului*”.

LXIX Când auzi Otanes toate acestea, lucrurile începură să se lămurească tot mai mult în ochii lui. El trimise a treia oară Phaidimei veste, care grăia aşa: „*Fiica mea, tu, născută dintr-un neam mare, eşti datoare să treci prin primejdia pe care tatăl tău îţi porunceşte s-o înfrunţi. Dacă cumva acest om nu este Smerdis, fiul lui Cyrus, ci acela pe care-l bănuiesc eu, fiindcă se culcă cu tine şi are în mâinile lui tronul Persiei, nu trebuie lăsat să se bucure în tihnă de viaţă, ci trebuie pedepsit aşa cum se cuvine. Iată acum ce ai tu de făcut: când se va culca cu tine şi vei băga de seamă că a*

adormit adânc, pipăie-i urechile. Dacă se va dovedi că are urechi, poţi fi sigură că trăieşti cu Smerdis, fiul lui Cyrus; dacă nu are, atunci sa ştii ca este magul Smerdis”. Phaidima îi răspunse zicând că, dacă va făptui ce-i cerea, va trece printr-o primejdie cumplită. Dacă s-ar întâmpla ca bărbatul să nu aibă urechi şi ar prinde-o că îl pipăie, ştie bine c-o aşteaptă pieirea. Totuşi ea va face aceasta. Aşa făgădui Phaidima tatălui ei că-i va îndeplini porunca.

Ce se întâmplase? Cyrus, tatăl lui Cambyses, pe când mai domnea încă, îi tăiase urechile acestui mag pentru o învinuire destul de grea[187]. Phaidima, fiica lui Otanes, îndeplini tot ce-i făgăduise tatălui ei: când îi veni rândul să se culce cu magul (căci la perşi femeile se duc pe rând la bărbatul lor), se duse în iatacul lui şi îi împărtăşi culcuşul. Foarte lesne îşi dădu seama că omul n-avea urechi şi, de îndată ce se lumină de ziuă, îi şi trimise veste tatălui ei despre cele aflate[188].

LXX Otanes, luând deoparte pe Aspathines[189] şi pe Gobryas – fruntaşi ai perşilor, oameni pe care-i socotea cei mai vrednici de încredere – le dezvălui toată întâmplarea. Aceştia îşi aveau şi ei bănuielile lor că aşa stau lucrurile şi, atunci când Otanes le vorbi, îl încuviinţară pe deplin: hotărâră apoi ca fiecare să se întovărăşească cu persul în care ar fi avut mai multă încredere. Astfel, Otanes îl aduse pe Intaphernes; Gobryas, pe Megabyzos; Aspathines, pe Hydarnes. Ei erau şase la număr când sosi la Susa Darius, fiul lui Hystaspes, venind din Persia, unde tatăl lui era satrap[190]. La sosirea lui, cei şase perşi socotiră că e bine să-l atragă şi pe el în urzeala lor.

LXXI Cei şapte, adunându-se laolaltă, îşi jurară credinţă şi ţinură sfat. Când îi veni rândul lui Darius să-şi spună cuvântul, acesta le spuse tovarăşilor săi următoarele: „*Eu credeam că sunt singurul care ştie că cel care domneşte este magul, în timp ce Smerdis, fiul lui Cyrus, a murit. De aceea am venit cât am putut mai degrabă, ca să pun la cale moartea magului. Cum se întâmplă ca nu numai eu, ci şi voi*

să cunoaşteţi adevărul, cred că trebuie să ne punem de îndată pe lucru, fără nici o zăbavă...; orice întârziere nu poate fi decât spre răul nostru". Faţă de aceste cuvinte, Otanes zise: „*O, fiu al lui Hystaspes, te tragi dintr-un tată cu inimă vitează şi se pare că nu vrei să te arăţi mai prejos de tatăl tău. Totuşi, în această încercare, nu te pripi cu atâta nesocotinţă, ci cată să faci lucrurile mai cu chibzuială; trebuie ca numărul nostru să sporească şi abia atunci să trecem la fapte*". După ce vorbi Otanes, Darius luă cuvântul: „*Bărbaţi câţi sunteţi de faţă, dacă veţi urma calea arătată de Otanes, să ştiţi bine că vă aşteaptă un greu sfârşit; căci se va găsi unul care să dezvăluie magului, ce-am pus noi la cale, ademenit de câştigul unei răsplăţi. Ar fi fost cel mai cuminte dacă, de îndată ce v-aţi înţeles între voi, aţi fi săvârşit pe dată cele hotărâte; de vreme ce aţi crezut cu cale să vă împărtăşiţi taina la mai mulţi şi mi-aţi încredinţat-o şi mie – sau trecem chiar astăzi la fapte, sau să ştiţi că, dacă mai lăsăm să treacă şi ziua de astăzi, nimeni altul nu mi-o va lua înainte, ci chiar eu vă voi pârî magului!*"

LXXII Atunci Otanes, văzându-l pe Darius împins de atâta rîvnă, zise: „*Pentru că ne sileşti la atâta grabă şi nu îngădui nici un fel de amânare, haide, spune-ne acum tu singur în ce fel am putea pătrunde în palat şi pune mâna pe magi. Ştii, fireşte, măcar din auzite, dacă n-ai văzut chiar cu ochii tăi, că din loc în loc sunt puse străji. Cum vom face să străbatem printre ele?" –* „*Otanes,* răspunse Darius*, multe sunt lucrurile care nu se pot lămuri prin vorbe, ci prin fapte; altele, în schimb, cu vorba par uşor de făcut, dar din ele nu se alege nimica. Fiţi pe pace! Nu e nicidecum greu să trecem de străjile care păzesc palatul. Pe de o parte, fiind oameni de rangul ce-l avem, n-o să se găsească nimeni care să ne oprească, fie dintr-un simţământ de respect, fie de frică; pe de alta – am o pricină minunată prin mijlocirea căreia putem pătrunde, spunând că tocmai am sosit din Persia şi că doresc să mă-nfăţişez regelui cu veşti de la tatăl meu. Acolo unde e nevoie să fie spusă o minciună, zică-se. Toţi muritorii urmărim unul şi acelaşi ţel, atât cei care mint, cât şi cei care*

obişnuiesc să spună adevărul. Unii mint din dorinţa de a se face crezuţi prin minciunile lor şi de a trage astfel foloase; alţii spun numai adevărul, tot pentru a trage folos din sinceritatea lor, ca să dobândească şi mai multă încredere. Deci, urmând căi diferite, ţintim, spre acelaşi scop[191]*. Dacă nu s-ar urmări un câştig oarecare, cel ce spune adevărul ar putea tot aşa de bine să şi mintă, iar cel care minte să rostească adevărul. Dintre oamenii de strajă la porţi, cine ne va lăsa să intrăm de bunăvoie nu va avea pe viitor decât de câştigat; în schimb, cel care va încerca să ni se împotrivească, să fie pe dată socotit duşman. Apoi, pătrunzând în palat, să ne vedem de treabă*”.

LXXIII Gobryas, luând atunci cuvântul, zise: „*Dragi prieteni, când oare se va mai ivi pentru noi un prilej atât de nimerit de a mai pune mâna pe putere, sau, dacă nu ne vom dovedi în stare de izbândă, să ne jertfim viaţa? Gândiţi-vă bine că noi, de viţă persană, suntem cârmuiţi de un mag med, care n-are nici măcar urechi! Acei dintre voi care v-aţi aflat lângă Cambyses când era bolnav, vă aduceţi fără îndoială aminte de cuvintele încărcate de blestem pe care, dându-şi sufletul, le-a rostit regele împotriva acelor perşi care n-ar încerca să recapete stăpânirea. Pe acea vreme n-am dat crezare spuselor lui Cambyses, ci gândeam că numai împins de pizmă vorbeşte aşa. Acum însă, îmi dau votul să-l ascultăm pe Darius şi să nu ne mai despărţim după această consfătuire decât pentru a ne duce chiar acum drept la mag*”. Aşa glăsui Gobryas şi toţi fură de părerea lui.

LXXIV În timp ce fruntaşii perşi se sfătuiau, s-a întâmplat ca magii, vorbindu-se intre ei, să hotărască sa şi-l facă pe Prexaspes prieten, fiindcă acesta avusese de suferit o cruzime nemaipomenită din partea lui Cambyses, care-i ucisese fiul cu săgeata, şi pentru că era singurul care ştia de moartea lui Smerdis, fiul lui Cyrus, pe care-l omorâse cu propria-i mână; afară de aceasta, Prexaspes se bucura de mare trecere în ochii perşilor. Din aceste pricini, ei îl chemară pe Prexaspes şi îi cerură să le fie prieten, legându-i

credinţa prin jurăminte că va păstra numai pentru sine, fără a mai dezvălui altcuiva taina înşelăciunii lor faţă de perşi; în schimb, făgăduiau că-i vor da daruri nesfârşite. Prexaspes se învoi la toate, iar magii după ce crezură că l-au câştigat de partea lor îi mai făcură şi o a doua rugăminte, anume ca el să-i strângă pe toţi perşii din cetate sub zidul care înconjoară palatul, iar el, adică Prexaspes, suindu-se pe un turn, să strige cu glas mare că stăpânirea e în mâinile lui Smerdis, fiul lui Cyrus, şi a nimănui altcuiva. Magii cereau acest lucru deoarece cuvântul lui Prexaspes avea o mare greutate printre perşi şi pentru că adeseori el îşi spusese faţă de toată lumea părerea că Smerdis, fiul lui Cyrus, trăieşte – făgăduind cu îndârjire că fusese ucis.

LXXV Prexaspes, răspunzând că e gata s-o facă şi pe asta, magii strânseră pe perşi, îl suiră pe Prexaspes într-un turn şi-l îndemnară să vorbească mulţimii. El însă, uitând de bunăvoie ce-i ceruseră ei, începând să vorbească despre Ahaimenes, făcu genealogia casei lui Cyrus[192]; după aceasta, când ajunse să vorbească despre Cyrus, ca încheiere, aminti cât bine răspândise Cyrus peste Persia; terminând înşiruirea faptelor marelui rege, destăinui adevărul, mărturisind că până atunci îl ţinuse ascuns; tăinuirea o săvârşise fiindcă n-ar fi fost bine pentru el să spună adevărul asupra celor petrecute; acuma însă, în împrejurarea de faţă, era de datoria lui să dezvăluie totul. Şi unde începu să povestească cum el, silit de Cambyses, l-a ucis pe Smerdis, fiul lui Cyrus, şi că cei ce cârmuiesc sunt magii. Apoi – aruncând tot soiul de blesteme asupra perşilor dacă nu şi-ar da osteneala să cucerească înapoi puterea şi să plătească magilor ce li se cuvenea — se azvârli cu capul în jos la picioarele turnului. Aşa pieri Prexaspes, om, care toată viaţa lui s-a bucurat de preţuirea celor din jur[193].

LXXVI Între timp, cei şapte, de îndată ce luară hotărârea de a-i lovi pe magi fără zăbavă, porniră la drum după o scurtă rugă înălţată zeilor, fără să ştie ceva despre cele săvârşite de Prexaspes. Când se aflau la jumătatea drumului, aflară ce

se petrecuse cu Prexaspes. Atunci, ferindu-se din drum, s-au sfătuit iarăşi ce e de făcut: cei care erau de partea lui Otanes, ţineau cu orice preţ ca fapta să se amâne şi să nu se treacă la îndeplinirea ei atunci când fierberea era aşa de mare; cei de partea lui Darius voiau să se meargă cu orice preţ înainte, la înfăptuirea celor hotărâte, şi lucrurile să nu mai fie lăsate pe altă dată. Pe când se sfătuiau ei cu aprindere, iată că se ivesc şapte perechi de ereţi gonind două perechi de vulturi pe care-i jumuleau de pene şi-i ciupeau. Văzând acestea, cei şapte fură cu toţii de părerea lui Darius şi apoi, îmbărbătaţi de prezicerea păsărilor, porniră asupra palatului[194].

LXXVII La intrare, se întâmplă întocmai cum prevăzuse Darius. Străjile se arătară pline de respect faţă de nişte fruntaşi ai perşilor, nebănuindu-i de fel în stare de ce avea să urmeze, iar conjuraţii trecură înainte, de parcă ar fi fost împinşi de o putere cerească; nimeni nu-i întrebă nimic. Când însă ajunseră în curte, se izbiră piept în piept cu eunucii care duc poruncile regelui; eunucii îi cercetară cu ce păsuri veneau la palat; totodată, în timp ce-i descoseau, ocărau pe paznici cu tot felul de ameninţări fiindcă îi lăsaseră pe perşi să intre, iar pe cei şapte îi opriră să treacă mai departe. Conjuraţii, îmbărbătându-se atunci unul pe altul, îşi traseră hangerele din teacă, îi străpunseră chiar unde se găseau pe toţi eunucii care li se împotriveau, şi astfel îşi croiră drum spre odăile bărbaţilor.

LXXVII Se întâmplase că amândoi magii erau înăuntru şi se sfătuiau ce să facă după destăinuirea lui Prexaspes. Când văzură zăpăceala eunucilor şi-i auziră ţipând, alergară împreună să vadă ce se întâmplă şi, când îşi dădură seama de cele ce se petrecuseră, se întoarseră în pripă să pună mâna pe arme. Unul din ei apucă să înşface arcul, celălalt se repezi la suliţă; pe dată încăierarea se şi încinse. Celui care pusese mâna pe arc şi săgeţi, potrivnicii fiind prea aproape de el şi încolţindu-l, arcul nu i-a fost de nici un folos. Celălalt însă, se apără cu suliţa şi-l lovi pe Aspathines la coapsă, iar

pe Intaphernes în ochi; În urma acestei răni, Intaphernes îşi pierdu ochiul, dar totuşi nu muri.

Aşadar, unul din magi îi răneşte pe aceştia doi; celălalt, cum arcul nu-i fusese de nici un folos, fugi într-o cămară care dădea în odăile bărbaţilor, cu gândul să zăvorască uşa. Doi din cei şapte, anume Darius şi Gobryas, se năpustiră pe urmele lui. Gobryas apucă pe mag de mijloc, iar Darius, aplecat asupra lor, nu ştia ce să facă, de teamă ca nu cumva, în întuneric, să-l străpungă pe Gobryas. Acesta, văzându-l că nu se mişcă, îl întrebă ce mai aşteaptă, iar la răspunsul lui Darius că se teme ca nu cumva să-l rănească – Gobryas strigă: „*Înfige spada chiar de-o fi s-o treci prin amândoi!*” Darius îl ascultă, lovi cu pumnalul şi avu norocul să-l nimerească pe mag.

LXXIX După uciderea magilor, le tăiară capetele şi lăsară pe loc pe acei care fuseseră răniţi, atât din pricina slăbiciunii lor, cât şi pentru a face ei paza cetăţuii. Ceilalţi cinci, ţinând în mână capetele magilor, alergară în goana mare afară din palat, strjgind cât îi ţinea gura şi făcând o zarvă nemaipomenită; apoi chemară pe ceilalţi perşi şi, arătându-le capetele, le povestiră fapta ce-o săvârşiseră. În acelaşi timp, uciseră, fără alegere, pe toţi magii câţi le ieşiră în cale. Perşii, când aflară isprava celor şapte şi înşelăciunea magilor, sc crezură îndreptăţiţi să facă la fel şi ei: trâgându-şi jungherele din teacă, omorâră pe toţi magii care le ieşeau în cale. Dacă nu s-ar fi lăsat noaptea, n-ar mai fi rămas în viaţă nici un mag. [De atunci] perşii serbează în fiecare an această zi, mai presus de oricare alta, încingând o mare petrecere căreia i-au dat numele de „Magophonia”. Când perşii prăznuiesc această zi, nici unui mag nu-i este îngăduit să se arate la lumina, ci stau cu toţii pe la casele lor, de dimineaţă până seara[195].

LXXX După ce zarva se potoli şi se împliniră cinci zile din ziua omorului, cei care se răzvrătiseră împotriva magilor ţinură sfat despre felul cum se înfăţişau lucrurile. Cu acest

prilej s-au rostit cuvântări de necrezut pentru unii eleni, dar care nu-i mai puţin adevărat că s-au rostit.

Otanes dădu sfatul ca treburile ţării să fie aduse în faţa obştii perşilor, şi ţinu următoarea cuvântare: „*Părerea mea este că nu e bine ca unul singur din noi să ajungă stăpân. Acest lucru nu e nici plăcut, nici potrivit. Ştiţi foarte bine până unde a mers trufia lui Cambyses şi cu toţii aţi încercat pe pielea voastră trufia magului. Cum poate oare monarhia să fie o orânduire nimerită când în monarhie este îngăduit unuia să facă tot ce vrea, fără să fie tras la răspundere? Fie el şi cel mai desăvârşit dintre oameni, pus în acest loc de frunte tot s-ar abate de la firea obişnuită. Trufia i se zămisleşte în suflet pe urma bunurilor ce le are la îndemână, iar pizma este dintru început înnăscută în om. Cel ce-ar lua puterea în mână, cu aceste două racile în suflet ajunge cu desăvârşire rău; plin de înfumurare şi invidie, săvârşoşte nelegiuiri fără număr. Cu toate acestea, e limpede că un monarh ar trebui să fie lipsit de simţământul pizmei, înconjurat cum este de tot ce-i pofteşte inima; faţă de cetăţeni însă, se întâmplă ca purtarea lui să fie tocmai alta decât ar trebui. Tiranul îi invidiază pe toţi cei de neam bun câţi au mai rămas încă în viaţă, nu se simte bine decât alături de cei mai netrebnici dintre cetăţeni, îşi pleacă cu nesaţ urechea la defăimări. Un tiran e omul cel mai nestatornic cu putinţă: de-i arăţi o admiraţie potrivită, se supără că nu l-ai cinstit îndeajuns, ca pe un stăpân ce este; dacă cineva i se închină cu prea mate râvnă, de asemenea se supără, zicând că omul e un linguşitor. Vă voi spune însă acum ceea ce este şi mai rău: tiranul clatină rânduielile strămoşeşti, îşi bate joc de femei, ucide fără judecată pe oameni. Să nu uităm că puterea poporului poartă cel mai frumos nume de pe lume: isonomia*[196]*. În al doilea rând, nu săvârşeşte nici una din încălcările pe care le-nfăptuiesc tiranii. Ea împarte dregătoriile ţării prin tragere la sorţi, cel care are pe seamă o dregătorie răspunde de faptele sale*[197] *— şi toate hotărârile se iau în sfatul obştesc. Eu zic, aşadar,*

să înlăturăm monarhia şi să ridicăm poporul; mulţimea face puterea". Aceasta a fost părerea înfăţişată de Otanes.

LXXXI Megabyzos îi îndemnă în schimb la oligarhie, spunând cele ce urmează: „*Cuvintele lui Otanes cu privire la desfiinţarea monarhiei mi le însuşesc pe deplin. Cât despre ridicarea poporului la putere – aici se abate de la o judecată sănătoasă. Nimic nu-i mai smintit şi mai neobrăzat decât o mulţime netrebnica; într-adevăr, ar fi peste putinţă de îndurat ca oamenii care cată să scape de trufia unui tiran să îngenuncheze sub cea a unei mulţimi dezlănţuite. Tiranul măcar, când face ceva, ştie ce vrea; mulţimea însă nu poate s-o ştie. Şi cum ar putea şti, când niciodată n-a fost învăţată, nici n-a dat cu ochii de ce e bun şi cuviincios! Ea se repede fără socotinţă la treburile ţării, împingându-le înainte asemenea unui şuvoi năvalnic. Aibă parte de ocârmuirea norodului doar cei ce poartă gând rău perşilor; noi însă, alegându-ne o adunare alcătuită din bărbaţii cei mai destoinici, acestora să le încredinţăm puterea. În rândurile lor ne vom afla şi noi – şi este de aşteptat că din partea celor mai cuminţi bărbaţi vor veni şi cele mai cuminţi hotărâri*". Aceasta a fost părerea lui Megabyzos[198].

LXXXII În al treilea rând, Darius îşi spuse şi el părerea zicând: ,,*În cele rostite de Megabyzos cu privire la mulţime cred că se cuprinde mult adevăr, nu însă şi în cele spuse despre oligarhie. Din cele trei feluri de ocârmuiri pe care le-am cercetat, şi mă gândesc la cea mai desăvârşită înfăţişare a lor, adică la cea mai bună democraţie, oligarhie şi monarhie, cred că aceasta din urmă este cu mult cea mai potrivită. Se pare că nimic nu-i mai bun decât un bărbat destoinic; călăuzit de vederi sănătoase, ar putea să ocârmuiască mulţimea fără greş şi, mai presus de toate, faţă de răuvoitori ar şti să păstreze taina hotărârilor luate. În oligarhie, unde mulţi se întrec în înţelepciune pentru binele obştesc, e cu neputinţă să nu izbucnească o – puternică duşmănie personală. Fiecare în parte năzuind să fie in frunte şi părerile lui să biruie, se ajunge la o cumplită dihonie, de*

aici se trece la răzvrătiri, iar de la răzvrătiri, la vărsări de sânge care împing lucrurile tot spre monarhie. Prin această schimbare, se dovedeşte pe deplin cu cât este monarhia cel mai bun fel de stăpânire. Acuma, să zicem că poporul ar lua în mână puterea – este iarăşi peste putinţă să nu săvârşească tot felul de ticăloşii; când ticăloşia îşi scoate însă capul la iveală, nu-i urmează dezbinare şi ură între netrebnici, ci, dimpotrivă, prietenii foarte strânse[199]*; căci cei care împilează ţara o fac prin bună înţelegere. Lucrurile merg tot aşa înainte, până când se găseşte cineva care să se ridice în fruntea poporului şi să-i ţină în frâu pe astfel de oameni. Urmarea e că un asemenea conducător este admirat de popor şi, când este admirat, nu întârzie să ajungă şi rege. Prin aceasta iarăşi se dovedeşte că monarhia este cei mai bun fel de ocârmuirc. Dar, ca să nu lungesc vorba, de unde ne vine oare nouă libertatea? Cine ne-a dat-o? Oare democraţia, oligarhia, sau monarhia? Credinţa mea este că dacă am fost mântuiţi de un singur bărbat*[200]*, datori suntem să păstrăm acelaşi fel de stăpânire. Afară de aceasta, să nu îngăduim să se strice rânduielile noastre strămoşeşti sub care ne-a mers aşa de bine; căci n-o să dăm doară de şi mai bine!*"

LXXXIII Acestea au fost cele trei păreri, iar din cei şapte bărbaţi, patru se alăturară celui din urmă. Otanes, cel care stăruia să se statornicească în Persia egalitatea în drepturi, când îşi văzu înfrântă părerea, luă din nou cuvântul în mijlocul celorlalţi şi zise: „*Tovarăşi de luptă, este limpede că unul din noi trebuie să ajungă rege, fie că sorţii vor cădea pe cineva dintre noi, fie că ne-am întoarce spre obştea perşilor, căreia i-am lăsa în seamă alegerea, fie printr-un oarecare alt mijloc. Eu, din partea mea, n-am să fac nici o împotrivire; n-am poftă nici să poruncesc, nici să mă supun. Mă lepăd de domnie dacă vă legaţi că nu voi primi porunci de la nici unul din voi, nici eu, atât cât voi trăi, nici urmaşii mei în veci*". După aceste cuvinte ale lui Otanes, cum ceilalţi şase s-au învoit cu cele cerute, Otanes nu le mai puse nici o piedica, ci se ţinu deoparte. Până în ziua de azi, această casă [adică a

lui Otanes] mai dăinuieşte încă, fiind singura familie de perşi care se bucură de libertate, se supune stăpânirii numai cât pofteşte, fără a încălca vreodată legile ţării[201].

LXXXIV Cei şase câţi mai rămăseseră se sfătuirâ între ei care ar fi chipul cel mai drept să-şi aleagă un rege; mai întâi luară hotărârea ca, dacă stăpânirea regească ar ajunge în mâinile vreunuia din ei, lui Otanes şi celor născuţi din el să li se dea pe veci, în fiecare an, ca o cinstire cu totul aparte, haina medică[202], precum şi toate darurile care au cea mai mare preţuire la perşi. Ei se hotărâtă sa-l dăruiască pe Otanes cu toate aceste semne de vază pentru că el fusese cel dintâi care pusese la cale fapta ce săvârşiseră şi el îi strânsese pe toţi laolaltă. Acestea sunt cele asupra cărora s-au înţeles că se cuvin lui Otanes îndeosebi, şi iată acum ce hotărâră şi pentru sine: oricare din cei şapte are dreptul să pătrundă oricând vrea în palatul regesc, fără să fie mai dinainte vestit, afara doar dacă se întâmplă ca regele să fie culcat cu vreuna din femeile lui; regelui nu-i este îngăduit să-şi ia soţii decât din neamul conjuraţilor[203], Cu privire la puterea regească, hotărâră ca acela al cărui cal va necheza cel dintâi la răsăritul soarelui[204] când ei vor ieşi călări afară din oraş, a aceluia să fie domnia.

LXXXV Darius avea un om la cai, foarte isteţ, cu numele de Oibares[205]. Când cei şapte plecară fiecare la ale lui, Darius îi spuse grăjdarului: „*Oibares, noi am crezut că e bine să-l recunoaştem de rege pe acela al cărui cal, călărit de stăpânul lui, va necheza cel dintâi o dată cu răsăritul soarelui. Acuma, de ai tu vreun meşteşug, vezi de potriveşte lucrurile în aşa fel ca cinstea să ne vină nouă şi nimănui altcuiva*”. Oibares răspunse aşa: „*Stăpâne, dacă ţine numai de atât ca tu să fii ori să nu fii rege, poţi să ai deplină încredere şi să mergi cu inima uşoară, căci nimeni altul nu va fi rege în locul tău; am eu farmecele mele*”. Darius cuvântă iarăşi: „*Dacă într-adevăr ştii vreun mijloc bun,* zise el*, a şi sosit timpul să te apuci de treabă fără zăbavă, căci încercarea ce ne aşteaptă are loc chiar mâine...*” Când auzi

acestea, Oibares îşi şi făcu pregătirile de trebuinţă: cum se lăsă noaptea, luă dintre iepe pe aceea pe care armăsarul lui Darius o îndrăgea cel mai mult şi, ducând-o afară din oraş, o priponi acolo; apoi aduse şi calul lui Darius. Oibares, purtă armăsarul în jurul iepei, apropiindu-l tot mai mult, iar la urmă îl lasă slobod s-o încalece.

LXXXVI Cum începu să se crape de ziuă, cei şase, după cum fusese înţelegerea, se înfăţişară călări; când călăreţii străbătură marginea oraşului şi ajunseră la locul unde fusese priponită iapa în timpul nopţii, calul lui Darius, repezindu-se înainte, necheză straşnic; o dată cu nechezatul calului, un fulger brăzda cerul senin şi se auzi un bubuit de tunet[206], Aceste împrejurări, parcă potrivite de o mână anume, înclinară cumpăna de partea lui Darius şi-l arătară drept neîndoielnicul câştigător; ceilalţi, sărind jos de pe cai, se închinară până la pământ în faţa lui Darius ca înaintea unui rege[207].

LXXXVII După unii, acestea au fost vicleşugurile lui Oibares, după alţii iată cum s-au petrecut lucrurile (amândouă poveştile vin însă tot din gura perşilor): Oibares, după ce ar fi atins cu mâna părţile dinapoi ale iepei, şi-a ţinut mâna ascunsă în nădragi[208]; când, o dată cu răsăritul soarelui, caii scoşi din grajduri erau gata de plecare — Oibares, scoţindu-şi mâna, a ridicat-o spre nările calului lui Darius; armăsarul, mirosind-o a început să sufle şi să necheze.

LXXXVIII Aşa a fost rânduit rege Darius, fiul lui Hystaspes; afară de arabi, toţi locuitorii Asiei se aflau sub stăpânirca lui. Ei fuseseră supuşi mai întâi de Cyrus, iar pe urmă de Cambyses[209]. Singuri arabii nu încăpuseră niciodată sub jugul persan, ci ajunseseră aliaţii perşilor, îngăduindu-i lui Cambyses liberă trecere spre Egipt; fără bunăvoia arabilor, perşii n-ar fi putut vreodată să pătrundă în Egipt[210]. Darius îşi luă două soţii de neam mare, anume pe Atossa[211] şi pe Artystona[212], amândouă fiice ale lui Cyrus; Atossa fusese

înainte vreme soţia lui Cambyses, propriul ei frate, iar apoi soţia magului; Artystona era fecioară. Mai târziu se căsători şi cu fiica lui Smerdis, fiul lui Cyrus, al cărei nume era Parmys; în afară de aceste femei, avea de soţie şi pe fiica lui Otanes, cea care l-a dat pe mag în vileag[213]. Totul fu strâns sub puterea sceptrului lui. Una din cele dintâi griji ale lui Darius a fost să cioplească în piatră un chip care înfăţişa un bărbat călare; sub chip a săpat următoarele: „*Darius, fiul lui Hystaspes, mulţumită isteţimii calului său* (urma numele calului) *şi a lui Oibares, grăjdatul său, a dobândit tronul Persiei*”[214].

LXXXIX După ce săvârşi cele de mai sus în Persia, Darius înfiinţă douăzeci de guvernăminte pe care perşii le numesc satrapii[215]. După ce le înfiinţă şi le rândui satrapi[216], aşeză birurile ce trebuia să-i plătească fiecare neam în parte şi statornici vecinii de pe lângă aceste neamuri; apoi, depăşind vecinii apropiaţi, le subordona fiecăruia în parte alte neamuri mai îndepărtate[217].

Guvernămintele şi vărsarea anuală a birurilor[218] le rostui in felul următor: acelora dintre ele care-şi plăteau darea în argint, le porunci să plătească in talanţi de Babilon, iar celor ce plăteau în aur, în talanţi euboici[219]. Talantul babilonic face cât şaptezeci de mine euboice[220]. Pe vremea domniei lui Cyrus şi apoi sub cea a lui Cambyses, stăpânirea nu aşezase încă nici un bir, ci fiecare aducea daruri. Din pricina acestei statorniciri a birurilor şi din alte asemenea pricini, perşii spun că Darius a fost un negustor, Cambyses un despot, iar Cyrus un părinte; cel dintâi pentru că din toate scotea bani, al doilea, fiindcă era aspru şi nepăsător, iar cel de-al treilea, fiindcă era blând la fire şi se ostenea numai spre binele lor.

XC De la ionieni, magnesienii din Asia, eolieni, carieni şi lycieni, milyeni, pamfylieni (căci aceştia plăteau la un loc tributul) — Darius sootea patru sute de talanţi de argint. Toţi aceştia alcătuiau împreună primul, district[221]. De la mysieni, lydieni, lasoni, de la cabali şi hygennei, lua cinci sute de talanţi; aceştia alcătuiau al doilea district[222]. Locuitorii de pe

ţărmul drept al Hellespontului, când intri în strâmtoare, frigienii, tracii din Asia, paflagonii, mariandynii şi syrienii plăteau un bir de trei sute şaizeci de talanţi şi alcătuiau laolaltă al treilea district[223].

De la cilicieni, regele primea trei sute şaizeci de cai albi, unul pe fiecare zi, şi cinci sute de talanţi de argint. Din aceşti bani, o sută patruzeci erau cheltuiţi pentru călărimea care păzea pământul cilician, iar restul de trei sute şaizeci mergeau în vistieria lui Darius. Cilicia era al patrulea district[224].

XCI De la oraşul Posideion[225] – pe care l-a întemeiat Amphilochos, fiul lui Amphiaraos[226], pe fruntariile dintre Cilicia şi Syria – începând de aci şi până în Egipt, afară doar de ţinutul arabilor (care era iertat de bir[227]), tributul se ridica la trei sute cincizeci de talanţi. Acest district, al cincilea, cuprinde întreaga Fenicie, Syria, numită a Palestinei, precum şi insula Cipru. Egiptul, părţile Libyei învecinate cu Egiptul, Cyrene şi Barca (aceste ţinuturi erau rânduite în districtul Egiptului, al şaselea) trimiteau şapte sute de talanţi, fără să mai pun la socoteală banii scoşi din vânzarea peştelui din lacul Moeris[228]. Districtul Egiptului vărsa deci şapte sute de talanţi, afară de venitul provenit din peşte, şi o anume măsură de grâne. Grânele datorate, cântărind o sută douăzeci de medimne, erau împărţite perşilor care locuiau în fortăreaţa Alba din Memfis[229], precum şi oştilor cc-i însoţeau. Sattagizii şi gandarii, dadicii şi aparyţii aduceau cu toţii în devălmăşie o sută şaptezeci de talanţi; aceştia alcătuiau al şaptelea district[230]. De la Susa şi din restul regiunii kissienilor, mai veneau vreo trei sute de talanţi; pe aici se întindea al optulea district[231].

XCII Babilonul şi restul Asiriei[232] trimiteau regelui o mie de talanţi în argint şi cinci sute de tineri eunuci[233]. Aceste ţinuturi alcătuiau al nouălea district. Ecbatana, toată Media, paricanii şi orthocoribanţii, cel de-al zecelea district, trimiteau patru sute cincizeci de talanţi[234]; caspii, pausicii, pantimaţii şi dareiţii, cel de-al unsprezecelea[235], trimiteau şi

ei împreună două sute, iar locuitorii din Bactria, până la aigli, adică al douăsprezecelea district, trei sute[236].

XCIII Din Pactyike şi din Armenia, cât şi de la neamurile învecinate acestor regiuni, până la Pontul Euxin, Darius lua patru sute de talanţi; aici era al treisprezecelea district[237]. De la sagarţi, sarangi, thamanei, uţi, mycieni şi locuitorii insulelor din Marea Erythree, în care regole-i aşază pe cei surghiuniţi, lua un tribut de şase sute de talanţi; aceştia se aflau într-al paisprezecelea district[238]. Saccii şi caspii aduceau şi ei două sute cincizeci de talanţi, alcătuind al cincisprezecelea district[239]. Parţii, chorasmii, sogdienii şi arii vărsau vistieriei trei sute de talanţi; ei erau al şaisprezecelea district[240].

XCIV Paricanii şi etiopienii din Asia[241] aduceau patru sute de talanţi; acesta era al şaptesprezecelea district. De la matieni, saspiri, alarodieni[242] se luau două sute de talanţi; acesta era al optsprezecelea district. Moschii, tibarenii, macronii, mossynicii şi marsii[243] erau impuşi la trei sute de talanţi; acesta era al nouăsprezecelea district. Dintre toate populaţiile pe care le cunoaştem, indienii[244] sunt cu mult cei mai numeroşi şi erau, faţă de ceilalţi, mai greu loviţi de biruri, anume cu trei sute şaizeci talanţi pulbere de aur. Acesta era al douăzecilea district.

XCV Dacă argintul în talanţi babilonici se preţuieşte după greutatea talantului euboic, ajungem la nouă mii cinci sute patruzeci de talanţi[245]; aurul fiind socotit de treisprezece ori mai scump ca argintul[246], pulberea de aur face, în talanţi euboici, patru mii şase sute optzeci de talanţi. Dacă adunăm toate acestea la un loc, tributul plătit anual lui Darius se ridica la paisprezece mii cinci sute şi şaizeci de talanţi euboici[247], fără să mai punem la socoteală şi sume mai mărunte.

XCVI Acesta era tributul vărsat lui Darius de Asia şi de o mică parte a Libyei[248]; mai târziu însă se adăugară şi alte

tributuri din insule şi de la locuitorii Europei care se întind până la hotarele Thessaliei[249].

Iată cum îşi strânge regele aceste dări în vistierie[250]: argintul topit este turnat in nişte vase mari de lut; spărgându-se apoi pereţii vasului, argintul este dezghiocat din învelişul de lut. Când regele are nevoie de bani, bate atâta monedă câtă îi trebuie de fiecare dată.

XCVII Prin urmare, aceasta era întocmirea satrapiilor şi a birurilor[251]. Numai ţinutul Persiei n-a fost trecut pe lista ţărilor lovite de biruri: într-adevăr, perşii locuiesc într-o ţară scutită de dări[252]. Populaţiile care urmează nici ele n-au fost silite la vreun tribut, însă erau datoare să aducă daruri: anume este vorba de triburile etiopiene învecinate cu fruntariile Egiptului[253] şi pe oare le-a înfrânt Cambyses când a pornit împotriva etiopienilor macrobi, triburi ce trăiesc prin preajma cetăţii sfinte a Nysei[254] şi ţin sărbătorile lui Dionysos. Aceşti etiopieni, precum şi vecinii lor, seamănă aceleaşi grâne[255] ca şi calanţii[256] din India; bordeiele şi le sapă sub pământ[257]. Şi unii şi alţii aduceau, şi aduc încă şi astăzi, la fiecare trei ani, două hoinice de aur curat, două sute de trunchiuri de lemn de abanos, cinci copii etiopieni, douăzeci de colţi de elefanţi[258].

Colchidienii[259] şi vecinii lor [care se întind] până la poalele Caucazului – căci numai până la acest munte se întinde puterea perşilor – s-au îndatorat de bunăvoie la daruri; mai spre miază-noapte, dincolo de Caucaz, nimeni nu se mai sinchiseşte de perşi. Aceste populaţii, pe vremea mea, mai aduceau încă tot la cinci ani darurile pe care le hotărâseră, o sută de băieţi şi o sută de fete. Arabii, la rândul lor, aduceau în fiecare an câte a mie de talanţi de tămâie. Iată care sunt darurile închinate de aceste neamuri în afară de tribut.

XCVIII Iar aurul acela arât de mult, din care indienii trimit regelui praful despre care s-a vorbit, şi-l agonisesc în felul următor: în părţile de răsărit ale Indiei se întinde o mare de nisip[260]; din câţi oameni ştim, şi despre care putem spune

ceva fără şovăială, indienii sunt cei mai îndepărtaţi dintre locuitorii Asiei, care-şi au sălaşurile spre revărsatul zorilor şi soare-răsare. Aceste ţinuturi ale Indiei sunt pustii din pricina nisipurilor. În India este un furnicar de oameni care nu vorbesc toţi aceeaşi limbă; unii din ei sunt păstori nomazi, alţii nu, unii locuiesc în partea mlăştinoasă a fluviului şi se hrănesc cu peşte crud, pe care îl prind în bărci de trestie[261]; fiecare luntre este făcută din partea crescută între două noduri de trestie[262]. Aceşti indieni poartă haine din scoarţă de rogoz; după ce retează şi bat rogozul din fluviu, îl împletesc ca pe o rogojină şi împletitura o poartă ca şi cum ar fi o platoşa.

XCIX Alţi indieni, locuind mai la răsărit de aceştia, sunt nomazi şi mănâncă carne crudă; ei se numesc padei[263]. Se zice că moravurile lor ar fi următoarele: dacă vreunul din ei se îmbolnăveşte, fie bărbat, fie femeie, pe bărbat îl ucid ceilalţi bărbaţi care-i sunt prieteni mai de aproape, sub cuvânt că dacă-l macină boala, carnea lui ar fi prăpădită pentru ospăţ. Degeaba tăgăduieşte omul că-i e rău, prietenii tot nu-l cred, îl omoară şi pe urmă se veselesc la un mare praznic. Dacă o femeie boleşte, de asemenea femeile mai legate sufleteşte de ea fac acelaşi lucru ca şi bărbaţii. Pe cel care îmbătrâneşte îl jertfesc şi-l mănâncă la un praznic. Puţini mai apucă bâtrâneţele, căci înainte de a-i scădea puterile, cel lovit de boală este ucis.

C La alţi indieni găseşti altfel de trai: nu ucid nici o vietate, nu seamănă, n-au obiceiul eă-şi ridice case; ei se hrănesc cu buruieni; în ţara lor creşte de la sine din pământ o iarbă cu grăunţele învelite intr-o păstaie, mari cât bobul de mei[264]; strângând boabele, le fierb cu teci cu tot şi le mănâncă. Cel care cade bolnav pleacă în pustie şi zace; nimănui nu-i pasă nici dacă a murit, nici dacă boleşte.

CI La toţi aceşti indieni despre care am vorbit, împreunarea dintre bărbat şi femeie se petrece în văzul lumii, de parcă ar fi vite; culoarea pielii este aceeaşi la toţi,

foarte asemănătoare cu a etiopienilor[265]. Sămânţa lor, pe care o slobozesc în femei, nu este albă ca a celorlalţi bărbaţi, ci neagră, după cum le e şi pielea; tot aşa este şi sămânţa etiopienilor. Aceşti indieni locuiesc departe de Persia, spre soare-răsare, şi nu dau nici un fel de ascultare regelui Darius.

CII Alte neamuri de indieni locuiesc în vecinătatea cetăţii Caspatyros şi a Pactyikei[266]; ei vieţuiesc mai spre miazănoapte decât ceilalţi indieni şi felul lor de trai se aseamănă cu al bactrienilor[267]. Aceştia sunt cei mai războinici dintre indieni şi cei care merg în căutarea aurului, căci prin părţile locului se întinde pustia stearpă din pricina nisipului. Prin întinderile pustii şi nisipoase forfotesc nişte furnici, ceva mai mici decât câinii, dar mai mari dedt vulpile[268]. La curtea regelui Persiei pot fi văzute câteva, prinse la vânătoare pe aici[269]. Aceste furnici, săpându-şi casa sub pământ, ridică grămezi de pământ, aşa cum fac şi furnicile din Ellada şi în acelaşi chip; la înfăţişare seamănă foarte mult cu cele din Ellada. Nisipul ridicat de ele este amestecat cu firişoare de aur. După acest nisip merg oamenii în pustie, înhămând fiecare trei cămile, la dreapta şi la stânga animale de partea bărbătească pe care le mână din hăţuri, iar la mijloc o cămilă de parte femeiască; pe cămila din mijloc încalecă chiar omul[270], având însă grijă să înhame o cămilă fătată de curând şi pe care o desparte de puii ei. Cămilele, în ce priveşte iuţeala, nu sunt mai prejos decât caii, afară de asta sunt în stare să care poveri mult mai grele.

CIII Nu voi mai descrie ce înfăţişare are cămila, pentru că elenii o cunosc; voi vorbi numai despre câteva lucruri pe care ei nu le ştiu. Cămila are la picioarele dindărăt câte două coapse şi doi genunchi părţile bărbăteşti trec printre picioarele dinapoi şi sunt întoarse spre coadă[271].

CIV În felul acesta, şi înhămând animalele aşa cum am spus, indienii se duc să caute aurul, socotindu-se să-l

strângă când va fi arşiţa mai cumplită. În timpul arşiţei, furnicile se fac nevăzute sub pământ. Prin acele ţinuturi, cel mai tare frige soarele de dimineaţă, şi nu cum se întâmplă pe aiurea, la amiază; căldura ţine cât timp se ridică soarele pe cer, până la ceasul când la noi se sparge târgul. În tot timpul acesta, soarele frige mult mai tare ca la nămiezi în Ellada, aşa încât se zice că locuitorii sunt atunci nevoiţi să se stropească cu apă. La amiază, în India, căldura este la fel ca şi în alte părţi. Când coboară spre apus, soarele are la ei aceeaşi putere ca într-alte părţi de dimineaţă; pe măsură însă ce asfinţitul se face tot mai rece, la scăpătatul soarelui este dc-a dreptul frig[272].

CV Când indienii, ducând cu ei desagi, ajung la ţintă, îşi umplu desagii cu nisip şi apoi o iau îndărăt la sănătoasa, cât pot de repede; căci, după câte spun perşii, furnicile, adulmecându-i după miros, se iau după ei. Ca iuţeală sunt neîntrecute, aşa că, dacă indienii nu le-ar lua-o cu mult înainte la drum, până când se strâng ele la un loc, nici unul din ei n-ar mai scăpa cu viaţă. Cămilele de parte bărbătească (care la fugă sunt mai încete decât cele de parte femeiască şi de-abia se mai târăsc) sunt dezlegate pe rând[273]; cea din mijloc în schimb, cu gândul la puii pe care i-a părăsit, nu slăbeşte nici o clipă pasul. După spusele perşilor, astfel îşi dobândesc indienii cea mai mare parte din aurul lor; o alta, mult mai neînsemnată, o scot din minele de aur de prin partea locului.

CVI Ţările de la marginile lumii care sunt locuite au cele mai bune produse, aşa cum Ellada se bucură în schimb de cele mai plăcute anotimpuri[274]. Într-adevăr, după cum am spus ceva mai sus, spre răsărit, India este ultima ţară locuită; acolo, vieţuitoarele cu patru picioare şi zburătoarele sunt cu mult mai mari decât în alte ţinuturi, afară doar de cai; aceştia sunt întrecuţi în mărime de cei din Media, cunoscuţi sub numele de cai niseeni[275]. Toţ aici se află şi aur din belşug[276], parte scos prin săpături, parte cărat de apele râurilor şi parte dobândit aşa cum am arătat. Tot în această

ţară cresc nişte tufe sălbatice care rodesc lână[277], mult mai frumoasă şi mai mătăsoasă decât cea tunsă de pe oi; indienii culeg lâna de pe aceşti copăcei pentru îmbrăcăminte.

CVII Spre miazăzi, cea mai îndepărtată ţară locuită este Arabia; din toate ţările lumii, numai aici se fac tămâia, smirna, casia, scorţişoara şi ledanul[278]. Toate acestea, afară de smirnă, arabii le dobândesc cu mare anevoie. Tâmâia o strâng arzând styraxul[279] pe care în Ellada îl aduc fenicienii; aşa capătă ei tămâie, prin arderea styraxului, căci copacii producători de tămâie sunt păziţi de nişte şerpi înaripaţi, mititei şi tărcaţi, care stau grămadă în jurul fiecărui copac. Toţi şerpii aceştia năvălesc în cete asupra Egiptului; nimic altceva nu-i alungă departe de copaci decât fumul styraxului.

CVIII Arabii spun că toată ţara lor ar mişuna de aceşti şerpi, daca nu s-ar întâmpla cu ei ceva asemănător cu ceea ce ştim că se întâmplă cu viperele. Într-adevăr, pronia cerească, fiind înţeleaptă — cum e şi firesc să fie — a rânduit ca acele vieţuitoare fricoase şi care se mănâncă să fie toate foarte puioase — ca nu cumva, mâncate într-una, sa ajungă să li se stingă neamul; iar, în schimb, cele rele şi vătămătoare să nască pui puţini[280]. Aşa, de pildă, iepurele, vânat de orice fiară, de păsări şi de om, este într-atâta de puios, încât singur din toate animalele zămisleşte din nou înainte de a fi fătat; în pântecele iepuroaicei se pot afla deodată un pui cu hlăniţă, un altul fără, altul de-abia plămădit în mitră, şi ea e pe dale să mai zămislească unul. Aşa e soiul acestui animai[281]. Iată însă leoaica. Ea, care este fiara cea mai puternică şi mai îndrăzneaţă, fată doar o dată în viaţă un singur pui, căci atunci când fată leapădă, o dată cu fătul, şi mitra. Pricina acestui fapt este următoarea: puiul de leu, pe când se mai află încă în pântecele maică-sii şi începe să mişte, având cele mai ascuţite gheare dintre toate fratele, sfâşie pereţii mitrei; şi, cu cât creşte, o rupe,

zgâriind-o tot mai adânc. Când vine sorocul naşterii, n-a mai rămas, din mitră nici o fărâmă nevătămată.

CIX De asemenea, dacă cumva năpârcile şi şerpii zburători din Arabia s-ar înmulţi după cum le este firea, traiul pe pământ n-ar mai fi cu putinţă pentru oameni; în clipele însă când ele se împerechează şi şarpele bărbătesc îşi sloboade sămânţa, şerpoaica îşi implântă colţii în gâtul lui şi, înhăţându-l strâns, nu-i dă drumul până nu i-a mâncat gâtul de tot. Partea bărbătească piere aşa cum am povestit. Femeiuşca plăteşte şi ea uciderea bărbătuşului, cum veţi vedea îndată: puii îşi răzbună părintele încă în pântecul mamei, căci îi rod mitra şi pe urmă îşi croiesc drum afară, mâncându-i în întregime măruntaiele.

Ceilalţi şerpi, care nu sunt vătămători oamenilor, fac ouă[282] şi scot puzderie de pui. Viperele sunt răspândite în lumea întreagă; şerpii înaripaţi se găsesc însă grămădiţi numai înArabia şi nicăieri în altă parte; de aceea şi par aşa de mulţi.

CX Aşadar, în acest fel strâng arabii tămâia; iată acum cum fac pentru casia[283]; pornesc în căutarea ei după ce-şi acoperă tot trupul şi faţa – afară de ochi – cu piei de vită şi alte animale. Casia se găseşte prin bălţi nu prea adânci[284]; în jurul bălţii, şi chiar într-însa, roiesc nişte jivine înaripate, foarte asemănătoare la înfăţişare cu liliecii; ele scot nişte ţipete înfiorătoare şi sunt grozav de puternice la luptă. Oamenii adună casia apărându-şi bine ochii de aceste lighioane.

CXI Culesul scorţişoarei e şi mai nemaipomenit. Unde creşte scorţişoara şi în ce fel de pământ, localnicii nu sunt în stare s-o spună, afară doar de unii, care, după o tradiţie vrednică de crezare, spun că ea creşte chiar prin ţinuturile unde a fost crescut Dionysos. Ei povestesc cum acele coji răsucite, pe care noi am învăţat de la fenicieni să le numim cinnamonă (scorţişoară)[285], sunt purtate în cioc de nişte păsări mari; păsările le cară ca să-şi facă cuibul pe care-l

lipesc cu lut de pereţii stâncoşi ai munţilor, acolo unde nu poate călca picior de om. Ca să ajungă la ele, iată ce meşteşugesc arabii: după ce taie în bucăţi cât mai mari hoituri de bou şi măgar, ca şi de alte vite de jug, le duc în acele pustietăţi, unde le pun cât mai aproape de cuiburi; iar ei se îndepărtează şi pândesc mai în lături. Păsările, repezindu-se în jos, înhaţă carnea din zbor şi o duc la cuib[286]; cuiburile, nefiind în stare să ţină greutatea, se prăbuşesc la pământ, iar oamenii stau la pândă şi în chipul acesta adună scorţişoara, care, odată adunată, ajunge şi pe meleaguri străine.

CXII În ce priveşte ledanul, căruia arabii îi zic ladan, se adună într-un chip care-i mai minunat decât toate: venind dintr-un loc puturos, are o mireasmă îmbătătoare. El se găseşte, într-adevăr, prins de barba caprelor şi a ţapilor de care se lipeşte, fiind un fel de răşină vâscoasă lăsată de un arbust. Se întrebuinţează la pregătirea multor parfumuri şi arabii o folosesc mai ales ca mirodenie de ars.

CXIII Cât am vorbit despre plantele aromate e de ajuns; toată ţara Arabiei răspândeşte de pe urma lor o mireasmă minunată. Tot acolo găseşti două soiuri de oi, care merită să te uimească şi care nu se mai află nicăieri altundeva. Unul din ele are cozile lungi, cam de trei coţi, care, dacă ciobanul le-ar lăsa să se târască după oi, s-ar acoperi de răni tot frecându-se de pământ. Numai că fiecare cioban se pricepe la dulgherie: ei meşteresc un fel de roabe pe care le pun sub cozile oilor; fiecare oaie are, prin urmare, coada legata de câte o roabă. Celălalt soi de oi are cozile late, ajungând şi până la un cot lăţime[287].

CXIV Acolo unde partea de miazăzi a bolţii cereşti se înclină spre soare-apune, acolo se întinde ţara Etiopiei, ultima din ţările locuite. Ea este foarte bogată în aur, în elefanţi uriaşi[288], în tot soiul de copaci sălbatici, lemn de abanos şi are bărbaţii cei mai înalţi şi mai frumoşi[289] din lume, cărora le este hărăzită viaţa cea mai îndelunga.

CXV Acestea sunt părţile cele mai îndepărtate ale Asiei şi ale Libyei. Despre ultimele ţinuturi ale Europei, care se întind spre apus, nu pot spune nimic cu temei[290]. Eu unul nu pot crede să fie vreun fluviu numit de barbari Eridanul, care s-ar vărsa în Marea Nordului, şi de pe ale cărui maluri se zice că s-ar aduce chihlimbarul, nici nu ştiu nişte insule Cassiterite, de unde ne-ar veni cositorul[291]. Mai întâi, însuşi numele „Eridan” mărturiseşte că este elen şi nu barbar[292], plăsmuit de vreun poet oarecare; apoi, pe de altă parte, cu toată silinţa ce mi-am dat, mi-a fost peste putinţă să aflu de la vreun om că a văzut cu ochii lui vreo mare care scaldă ţărmurile Europei prin acele meleaguri. Tot ce ştim e că chihlimbarul şi cositorul ne vin de acolo.

CXVI Spre nordul Europei, aurul pare să se găsească mai din belşug; cum ajung să-l dobândească, iarăşi n-aş putea să spun fără greş; se zice totuşi că este răpit de la nişte zgripţori de către arimaspi, oameni cu un singur ochi[293]. Nu sunt însă de loc încredinţat că se nasc oameni cu un singur ochi, care în toate celelalte privinţe să fie la fel cu toţi oamenii. Oricum ar fi, se vede că marginile lumii, care închid celelalte ţinuturi şi le strâng ca într-un inel, cuprind tot ce nouă ni se pare a fi mai bun şi mai rar[294].

CXVII În inima Asiei se află o câmpie încinsă din toate părţile de un lanţ de munţi; străpuns doar de cinci pasuri[295]. Odinioară, aceasta câmpie aparţinea chorasmilor[296], întinzându-se chiar pe hotarul lor, precum şi pe cel al hyrcanilor[297], parţilor, sarangilor[298] şi thamaneilor; de când însă perşii au pus mâna pe putere, câmpia a căzut sub stăpânirea marelui rege. Din şirul de munţi care înconjoară câmpia izvorăşte un mare fluviu al cărui nume e Akes[299]. Fluviul, înainte vreme despărţit în cinci braţe, uda pământurile neamurilor mai sus pomenite, rostogolindu-şi apele prin trecătorile ce dau spre fiecare din ele. De când însă aceste neamuri au trecut sub stăpânirea marelui rege, iată ce-au păţit. Regele, zăgăzuind trecătorile din munţi, a pus de s-au ridicat la fiecare trecătoare nişte stăvilare; apele

fiind împiedicate să mai treacă, câmpia aflată în mijlocul lanţului muntos, din pricina prisosului apelor fluviului care acum nu mai avea ieşire pe nicăieri, s-a prefăcut într-o mare. Oamenii, de multă vreme deprinşi sa se folosească de apa fluviului, nemaiavând cum să facă acest lucru, s-au văzut loviţi de o cumplită pacoste. Iarna mai ploua şi pe la ei, cum plouă şi pe la alţii; vara în schimb, când semănau meiul şi susanul, duceau mare lipsă de apă.

Când n-au mai putut răbda seceta, ducându-se în Persia, bărbaţi şi femei, s-au aşezat în faţa porţilor palatului regesc şi s-au pus pe vaiete şi bocete. Drept urmare, regele a poruncit să se deschidă numai porţile care dădeau spre pământurile acelora dintre ei care aveau mai grabnică nevoie; când pământul lor s-a îmbibat şi a mustit dc apă, porţile s-au închis din nou, iar regele a dat poruncă să se deschidă altele la rând, pentru alte triburi rămase în suferinţă, care se vor fi tânguit cel mai tare. După câte ştiu, marele rege stoarce mari sume de bani când deschide stăvilarele, afară de birul obişnuit[300]. Aşa stau lucrurile pe acolo.

CXVIII Din cei şapte bărbaţi care s-au sculat împotriva magului, unuia – şi anume lui Intaphernes[301] – i s-a tras moartea îndată după răscoală, pentru ca a săvârşit cu semeţie următoarea faptă: odată voia să intre în palat ca să stea de vorbă cu regele asupra unor treburi; după cum se ştie, se întocmise rânduiala ca cei şapte care se răsculaseră împotriva magului să aibă liberă intrare la rege, fără să-l mai întrebe dacă-i primeşte, afară doar dacă s-ar fi întâmplat ca regele să fie în pat împreună cu vreuna din soţiile lui. Intaphernes, prin urmare, cum făcea parte din ceata celor şapte, se crezu în drept să nu mai înştiinţeze pe rege şi vru să intre înăuntru. Straja de la poartă şi, slujbaşul care lăsa lumea înăuntru nu-i îngăduiră să treacă nici în ruptul capului, zicând că regele era culcat cu o femeie. Atunci, năzărindu-i-se că oamenii minţeau, iată ce ispravă făcu Intaphernes: trăgându-şi paloşul din teacă, tăie străjerilor urechile şi nasul, înşiră bucăţile de-a lungul căpăstrului de la

calul lui şi apoi, trecându-le căpăstrul pe după grumaz, le dădu drumul aşa legaţi.

CXIX Slujitorii se înfăţişară regelui şi-i spuseră pricina păţaniei lor. Darius, temându-se ca nu cumva fapta să fi fost săvârşită cu învoiala celor şase[302], trimise după fiecare în parte şi-i ispiti îndeaproape dacă încuviinţează cele întâmplate. După ce se încredinţă că faptul fusese săvârşit de Intaphernes fără vreun amestec al celorlalţi, puse mâna pe Intaphernes, pe copii, cât şi pe toate rudele lui apropiate, având mari bănuieli că el şi neamurile lui uneltesc împotrivă-i. După ce-i prinse, îi trimise în lanţuri la moarte.

Soţia lui Intaphernes însă tot alerga în sus şi în jos în faţa porţilor palatului regesc, plângând şi tânguindu-se într-una. Cum femeia nu-şi mai ostoia plânsul, lui Darius i se făcu milă de ea şi îi trimise vorbă: „*Femeie, regele Darius îţi îngăduie să scapi din ghearele morţii pe unul din familia ta care zace în lanţuri, pe oricare anume ai să alegi tu*”. După ce stătu şi se gândi, ea răspunse aşa: „*Dacă regele îmi dăruieşte viaţa unuia singur, voi alege dintre toţi pe fratele meu*”. Aflând răspunsul, Darius, uimit de aceste cuvinte, îi trimise o altă întrebare zicând: „*O, femeie, regele te întreabă ce gând ai avut în minte când ţi-ai lăsat în voia sorţii bărbatul şi copiii şi ai hotărât să-ţi rămână în viaţă fratele, care-ţi este şi mai străin decât copiii şi mai puţin drag decât soţul?*” Ea răspunse atunci aşa: „*O rege, dacă va voi cerul, poate voi mai avea alt bărbat şi alţi copii; cum însă tatăl şi mama mea nu mai trăiesc, este peste putinţă să mai am vreodată alt frate*[303]*. Iată cum am judecat eu când am spus cele ce-am spus*”. Lui Darius i se păru că femeia vorbise cu mult miez şi dădu drumul şi celui pe care-l ceruse ea şi celui mai vârstnic dintre feciorii ei – plăcându-i cum gândise; pe ceilalţi însă îi ucise până la unul. Aşadar, după cum am povestit, chiar de la început pieri unul din cei şapte.

CXX Cam pe vremea bolii lui Cambyses s-au mai petrecut şi următoarele întâmplări. Un pers, Oroites, rânduit de Cyrus să fie satrap la Sardes[304], îşi puse în gând să înfăptuiască o

nelegiuire: fără să fi păţit ceva sau să fi auzit vreo vorbă nepotrivită din partea lui Polycrates, tiranul Samosului, fără măcar să fi dat vreodată ochii cu el, se hotărî să-l prindă şi să-l piardă. După spusele mai multora, ura lui Oroites s-a aprins din următoarea pricină: aşteptând odată la poartă regelui împreună cu un alt pers, anume Mithrabates, satrapul din Daskyleion[305] din vorbă în vorbă au ajuns să se certe. Cum tot îşi cântăreau vrednicia, Mithrabates îi spuse mustrător lui Oroites: „*Te numeri tu oare printre bărbaţi, când n-ai fost în stare să cucereşti pentru regele nostru insula Samos, vecină cu satrapia ta? Şi totuşi este foarte lesne să pui mâna pe insulă dacă a putut fi cucerită de unul din băştinaşi – care şi acum o stăpâneşte – sprijinit în răscoala pusă la cale doar de cincisprezece oameni*”[306]. Se zice că atunci Oroites, mâhnit adânc de aceste cuvinte pline de ocară, a hotărât în inima lui, nu atât să se răzbune pe cel care le rostise, ci mai ales să-l nimicească cu desăvârşire pe Polycrates, din pricina căruia îşi atrăsese asemenea mustrare.

CXXI Alţii, mai puţini la număr, povestesc că Oroites ar fi trimis un sol la Samos să întrebe ceva (nu se spune ce anume). Polycrates se afla întâmplător în camera bărbaţilor lungit pe un pat, de faţă fiind şi Anacreon din Teos[307]. Fie că dinadins n-a dat nici o însemnătate întrebărilor lui Oroites, fie ca a fost doar o întâmplare, când intră trimisul lui Oroites să-i vorbească, Polycrates, care se nimerise să stea cu faţa la perete, nici nu s-a întors, nici nu i-a răspuns.

CXXII Acestea ar fi fost deci cele doua pricini care i-ar fi adus lui Polycrates moartea; liber fiecare s-o creadă pe care vrea.

Adevărul este că Oroites, aflându-se în Magnesia pe malurile fluviului Meandru[308], a trimis la Samos cu o solie pe Myrsos, fiul lui Gyges, un lydian, deoarece cunoştea gândurile lui Polycrates. Polycrates – după câte ştim noi, afară de Minos din Cnossos sau de vreun alt stăpânitor al mărilor care va fi fost înaintea lui Minos — este cel dintâi elen care şi-a pus în minte să se facă stăpânul mărilor[309]. În

epoca aşa-zisă a „vârstei oamenilor”[309 bis], Polycrates este cel dintâi care şi-a făcut mari speranţe cu privire la stăpânirea Ioniei şi a insulelor

Oroites, aflând deci de gândurile lui Polycrates, îi trimise o solie prin care îi spunea: „*Oroites grăieşte către Polycrates astfel: mi-a ajuns la ureche că tu pui la cale fapte mari, dar că puterile tale băneşti nu sunt pe măsura lor. Acuma, de vei face ce te sfătuiesc eu, va fi bine şi de tine şi mă vei mântui şi pe mine. Regele Cambyses urzeşte moartea mea; despre aceasta am primit veşti neîndoielnice[310]. Tu vino şi scoate-mă de unde sunt, şi pe mine şi comorile ce le am pe mână, ia-ţi partea cuvenită, iar restul îmi ramâne mie. Cu aceste bogăţii vei putea ajunge stăpânul întregii Ellade. Dacă n-ai încredere în privinţa banilor, trimite pe omul tău cel mai de credinţă şi îi voi arăta aceluia ceea ce am*”.

CXXIII Auzind aceste cuvinte, Polycrates se lăsă ispitit şi se învoi bucuros; cum era însufleţit de dorinţa de a avea bani cât mai mulţi, trimise mai întâi în Magnesia pe Maiandrios, fiul lui Maiandrios, cetăţean al Samosului, care-i era şi grămătic; acesta, scurtă vreme după întâmplările ce le povestesc, a închinat în întregime templului Herei minunata mobilă din încăperile pentru bărbaţi ale palatului lui Polycrates. Oroites, aflând că trebuia să sosească un trimis care să vadă starea avuţiilor, iată cum se pregăti; umplând cu pietre opt lăzi până aproape de gură, presără un strat de aur pe deasupra pietrelor şi apoi, înnodând bine legătura lăzilor, le ţinu gata la vedere. Maiandros veni, le văzu şi înştiinţă pe Polycrates.

CXXIV Polycrates, cu toate rugăminţile ghicitorilor de la curte şi ale prietenilor săi, se pregăti să plece chiar el în Magnesia. Afară de aceasta, fiica lui avusese, pe când dormea, următorul vis: se făcea că tatăl ei, ridicat sus, în slăvile cerului, era scăldat de Zeus şi uns de soare cu miresme. După acest vis, fata încercă tot ce-i stătea în putere ca să-l oprească pe taică-său să plece la Oroites; tiranul era gata suit pe o penteconteră şi fata tot îi mai

striga încă prevestirile de rău. Atunci el o ameninţă că, dacă se va întoarce teafăr, o va lăsa multă vreme să ramână fecioară. Ca răspuns, ea înălţa rugi să se împlinească ameninţarea lui: mai bucuroasă era să rămână cât de multa vreme fecioară decât să-şi piardă părintele.

CXXV Polycrates totuşi, neţinând seama de sfaturile nimănui, porni pe mare spre Oroites, ducând cu sine o ceată întreagă de prieteni, printre care se găsea şi medicul Demokedes, fiul lui Calliphon, cetăţean al Crotonei, cel mai priceput pe acea vreme dintre toţi cei din tagma lui.

De îndată ce puse piciorul pe pământul Magnesiei, Polycrates muri de o moarte grozavă, nevrednică de el şi de înaltele lui năzuinţe. Lăsând la o parte pe tiranii Syracusei – nici unul din ceilalţi tirani ai elenilor nu este vrednic să fie apropiat de Polycrates ca strălucire. După ce-l ucise intr-un chip care nici nu se poate povesti, Oroites îi răstigni leşul. În schimb, le dădu drumul tuturor saurienilor care-l însoţiseră pe tiran, atrăgându-le luarea-aminte să-i poarte recunoştinţă, deoarece datorită lui ajunseseră liberi; cât despre străinii sau sclavii care-l însoţiseră pe Polycrates, îi păstră, sub cuvânt că îi socoate în rândurile robilor. Polycrates, atârnat de cruce, împlini cu prisosinţă vedenia din visul fiică-sii: era scăldat de Zeus ori de câte ori ploua şi uns de soare când îi mustea trupul umflat[311].

Un asemenea sfârşit a curmat şirul întâmplărilor norocoase din viaţa lui Polycrates, aşa cum îi prezisese, de altfel, Amasis, regele Egiptului.

CXXVI Nu după multă vreme însă, urgia cerească, răzbunându-l pe Polycrates, îl lovi şi pe Oroites. După moartea lui Cambyses, cât ţinu domnia magilor, Oroites, rămas la Sardes, nu le fu dc nici un folos perşilor, cărora mezii[312] le răpiseră puterea. În aceste vremuri tulburi îl ucise pe Mithrabates, satrapul din Daskyleion, cel care odinioară îi făcuse mustrări pentru Polycrates, şi după Mithrabates şi pe Cranaspes, fiul acestuia, amândoi bărbaţi de seamă printre perşi. În multe chipuri îşi dovedi Oroites trufia: aşa, de pildă,

sosind odată la el un trimis[313] al lui Darius cu veşti care nu-i erau tocmai pe plac, puse să-l pândească la drumul mare şi-l ucise când se întorcea acasă. După săvârşirea omorului, îl făcu nevăzut cu cal cu tot.

CXXVII Darius, îndată ce se făcu stăpân pe tron, dorea din tot sufletul să se răzbune pe Oroites pentru nelegiuirile săvârşite, dar mai ales pentru uciderea lui Mithrabates şi a fiului său. Cu toate acestea, nu socoti cuminte să trimită de la început o oştire împotriva lui, şi din pricină că apele nu se liniştiseră încă, domnia fiind nouă, şi pentru că aflase că Oroites era foarte puternic[314]; într-adevăr, pe satrap îl păzea o strajă alcătuită din o mie de perşi şi avea sub stăpânirea sa districtele Frigiei, Lydiei şi Ioniei. În asemenea împrejurări, iată ce făcu Darius: chemându-i la sine pe fruntaşii perşilor le vorbi aşa: „*O bărbaţi perşi, care din voi s-ar lega faţă de mine să împlinească o faptă care cere mai degrabă iscusinţă decât număr şi putere*[315]*? Căci acolo unde se cere iscusinţă, nu încape silă. Care dintre voi ar putea sau să mi-l aducă de viu pe Oroites sau să-l ucidă? Omul acesta n-a fost niciodată de folos perşilor şi a săvârşit mari fărădelegi; i-a făcut să piară pe doi dintr-ai noştri, i-a omorât şi pe cei trimişi de mine cu poruncă să se înfăţişeze la curte. Mai înainte ca el să le facă perşilor vreun rău şi mai marc trebuie să-l lovim de moarte*”.

CXXVIII Acestea-s cuvintele lui Darius. Pentru rege săriră de îndată treizeci de bărbaţi, fiecare doritor să-i împlinească voia. Cum se sfădeau între ei, Darius îi potoli şi îi îndemnă să tragă la sorţi. Sorţii căzură pentru Bagaios, fiul lui Arhontes. După ce ieşi la sorţi, Bagaios făcu precum urmează: ticluind o mulţime de scrisori care priveau tot felul de treburi, puse pe ele sigiliul lui Darius; apoi, luându-le cu sine, plecă la Sardes. Sosind aici şi fiind dus în faţa lui Oroites, rupând peceţile, desfăcu pe rând fiecare sul şi-l dădu spre citire grămăticului regesc[316]; căci toţi satrapii au pe lângă ei grămătici regeşti. În timp ce înmâna scrisorile, Bagaios trăgea cu coada ochiului la străji să vadă dacă sunt semne

că oamenii ar fi gata să se răzvrătească împotriva lui Oroites. Văzându-i că arată mare cinstire pentru scrisori şi mai ales faţă de cuprinsul lor, mai înmână una în care stăteau scrise următoarele: „*Perşi, regele Darius vă opreşte de a mai sta de strajă lui. Oroites*”. Soldaţii, la auzul acestor cuvinte, puseră jos suliţele[317]. Bagaios, îmbărbătat de supunerea soldaţilor faţă de porunca scrisă, îndrăzni, atunci să-i dea grămăticului şi pe cea din urmă în care stătea scris: „*Regele Darius porunceşte perşilor din Sardes să-l ucidă pe Oroites*”. Străjile, de îndată ce auziră acestea, îşi traseră cuţitele şi-l uciseră pe satrap pe loc. Astfel îl ajunse pe Oroites persanul urgia cerurilor[318], răzbunându-l pe Polycrates din Samos.

CXXIX Averile lui Oroites fură ridicate şi aduse la Susa, Nu mult mai târziu se întâmplă ca regele Darius, aflându-se la o vânătoare, să-şi sucească piciorul sărind jos de pe cal. Scrântitura fusese aşa de grozavă, că osul de la gleznă îi ieşise din încheietură. Socotind că are la îndemână medici egipteni[310], vestiţi ca cei mai neîntrecuţi în meşteşugul tămăduirii, se dădu la început pe mâna lor. Aceştia însă, încercând să-i pună cu sila piciorul la loc, îi făcură şi mai rău. Şapte zile şi şapte nopţi, durerile neslăbindu-l de loc, somnul nu se lipi de Darius; în ziua a opta, mergându-i tot mai prost, cineva, care mai înainte vreme se vede că auzise la Sardes despre dibăcia lui Demokedes din Crotona, ii vorbi regelui despre el. Darius dădu poruncă ca Demokedes să-i fie adus cât mai repede cu putinţă. Medicul, găsit printre robii lui Oroites – unde fusese dat uitării – fu adus în faţa tuturor, târându-şi lanţurile de picioare şi îmbrăcat în zdrenţe.

CXXX Îndată ce se înfăţişă curţii, Darius îl întrebă dacă stăpânea arta vindecării. El nu dezvălui totuşi cine este, de teama ca nu cumva, dându-se cu totul pe faţă, să nu mai fie lăsat să se întoarcă vreodată în Ellada. Darius însă îşi dădu bine seama că omul, deşi cunoscător, se prefăcea – şi porunci celor ce-l aduseseră să-i mai aducă în odaie bice şi ţepi. Elenul fu atunci ceva mai deschis şi spuse că nu ştia

prea bine meşteşugul leacurilor, dar că tot se pricepea niţel, fiindcă odinioară umblase mult pe la un medic. După aceea, cum Darius se lăsă pe mâna lui, Demokedes, începu să-i facă oblojeli elenice şi folosindu-se de mijloace liniştitoare după cele dureroase, făcu mai întâi ca regele să-şi redobândească somnul şi în scurt timp îl vindecă cu totul, după ce Darius îşi pierduse orice nădejde să mai fie vreodată zdravăn de picior[320]. După ce s-a vindecat, Darius îl dărui cu două perechi de obezi de aur, iar Demokedes îl întrebă dacă dinadins îi îndoia răul, fiindcă îl făcuse bine. Lui Darius, plăcându-i cuvântul, îl trimise pe elen la soţiile lui. Eunucii care îl însoţeau le spuseră femeilor că el scăpase viaţa regelui. Atunci fiecare din ele, scoţând cu un talger bani din lada cu aur, îl copleşiră pe Demokedes cu daruri atât de bogate, că sluga care umbla în urma lui, un anume Skiton, adunând staterii[321] ce cădeau pe de lături din talger, îşi agonisi o adevărată avere în aur.

CXXXI Iată cum, după ce plecase din Crotona, legase Demokedes prietenie cu Polycrates. La Crotona, mereu sâcâit de un tată arţăgos şi mânios din fire, nemaiputând răbda, şi-a luat lumea în cap şi s-a dus la Egina. Statornicindu-se aici, chiar din primul an de practică, îi întrecu pe cei mai buni medici, deşi era lipsit de scule şi de toate cele trebuincioase în meseria lui. În al doilea an, egineţii îl plătiră cu un talant din vistieria cetăţii[322]; în al treilea, atenienii îi dădură o sută de mine şi într-al patrulea, Polycrates, doi talanţi[323] şi aşa ajunsese Demokedes la Samos. Datorită lui, medicii din Crotona câştigară o faimă deosebită; într-o vreme, se spunea chiar că medicii din Crotona sunt cei dintâi din Ellada în meseria lor, şi că după ei vin cei din Cyrene[324]. Tot pe atunci argienii treceau drept cei mai neîntrecuţi cântăreţi[325].

CXXXII La Susa, după ce-l tămădui pe Darius, Demokedes primi ca locuinţă un adevărat palat şi era mereu poftit să stea cu regele la masă. Tot ce visa avea la îndemână, afară de încuviinţarea de a se întoarce în Ellada. Rugându-se de

rege, dobândi iertarea de la pedeapsa cu moartea pentru medicii egipteni care-l îngrijiseră pe Darius mai înainte vreme şi care fuseseră osândiţi să fie traşi în ţeapă pentru vina de a se fi lăsat întrecuţi de un medic elen; mai scăpă şi pe un ghicitor din Eleea care-l urmase pe Polycrates şi care fusese dat uitării printre robi. Într-un cuvânt, Dcmokedes se bucura de mare trecere pe lângă rege.

CXXXIII La puţină vreme după toate acestea, au mai urmat şi alte întâmplări; Atossei, fiica lui Cyrus şi soţia lui Darius, i-a ieşit un buboi la sân. Buboiul spărgându-se, puroiul săpa înainte. Câtă vreme buboiul fusese mic, Atossa îl ţinu ascuns şi, fiindu-i ruşine, nu spunea nimănui nimic. Când însă se simţi rău, trimise după Domokedes şi i-l arătă. Medicul îi făgădui că o va face sănătoasă, dar o puse să-l jure că şi ea va face pentru el ceea ce îi va cere – lăsând să se înţeleagă ca nu-i va cere nimic ce ar fi călcat buna cuviinţă.

CXXXIV La câtva timp după ce a căutat-o şi a vindecat-o, Atossa, învăţată de Domokedes, fiind în pat cu Darius, îi grăi aşa: „*O rege, deşi ai o putere atât de mare, stai cu mâinile încrucişate, nici nu aduci sub stăpânirea ta alte popoare, nici nu sporeşti puterea perşilor. Este firesc ca un bărbat, cât e încă tânăr şi stăpân peste avuţii atât de mari, să strălucească printr-o ispravă oarecare — aşa ca să ştie şi perşii că au de stăpân un adevărat bărbat. Din două pricini s-ar cuveni să înfăptuieşti asemenea lucruri: şi ca perşii să ştie că în fruntea lor stă un bărbat, şi ca ei să se macine în lupte, nemaiavând astfel răgaz să urzească împotriva ta. Acum e ceasul prielnic, cât mai eşti încă în floarea vârstei, pentru săvârşirea unei fapte mari; o dată cu trupul, creşte mereu şi mintea omului, dar îmbătrânind, slăbeşte şi ea şi parcă este lipsită de vlagă în orice ar întreprinde omul*”[326]. Aşa vorbi Atossa după oum o învăţase medicul elen. Iar regele îi răspunse zicând: „*Draga mea, ai spus tocmai ceea ce îmi pusesem eu însumi în gând să fac. Tocmai chibzuisem să durez un pod între uscatul asiatic şi celălalt uscat ca să pornesc cu război in ţinuturile sciţilor; în scurt timp, cele ce*

am in minte se vor împlini". Atossa luă însă din nou firul vorbei şi zise: ,.*Gândeşte-te mai bine şi lasă-te deocamdată de gândul de a începe mai întâi războiul cu sciţii; pe aceştia, oricând îţi va fi voia, îi vei aduce sub sceptrul tău. De hatârul meu porneşte împotriva Elladei, doresc şi eu, după toate câte mi s-au spus, să am slujitoare din Sparta, din Argos, din Attica şi Corint*[327]*. Ai la curtea ta pe omul cel mai nimerit din lume ca să te lămurească despre Ellada şi să-ţi slujească de călăuză, omul care ţi-a pus piciorul la loc...*" Darius îi răspunse: „*Femeie, dacă părerea ta este să ne încercăm puterile mai întâi asupra Elladei, cred că cel mai cuminte ar fi să trimitem mai întâi la eleni iscoade dintre perşi, împreună cu cel despre care vorbeşti, care, aflând şi văzând cu ochii lor tot ce este pe acolo, să ne spună apoi şi nouă. Şi după ce voi fi luminat pe deplin, îmi voi purta armele împotriva lor*".

CXXXV Acestea grăi Darius. Aşa cum zise, aşa şi făcu. Îndată ce se lumină de ziuă, chemă la el cincisprezece fruntaşi perşi şi le dete porunci ca sub călăuzirea lui Demokedes să cutreiere coastele mărilor Elladei, având însă mare grijă ca nu cumva să le scape elenul, ci să-l aducă înapoi cu orice preţ. După ce le dădu aceste porunci, îl chemă chiar pe Demokedes şi-l rugă ca, după ce-i va fi călăuzit pe perşi şi le va fi arătat toată Ellada, să se întoarcă înapoi. Îl îndemnă de asemenea să ia cu sine toată averea lui câtă putea încărca şi s-o ducă în dar tatălui şi fraţilor săi, făgăduindu-i că-i va dărui în schimb lucruri şi mai de preţ. Afară de aceasta, îi mai făgădui să adauge o corabie încărcată cu tot soiul de bogăţii care îl va însoţi pe drum. După câte cred, Darius împărtăşea lui Demokedes cele ce spunea fără nici un gând ascuns. Demokedes însă, temându-se că e pus la încercare, nu se grăbi să primească toate câte i le dăruia regele, ci spuse că-şi va lăsa pe loc lucrurile ca să le aibă la întoarcere; totuşi, primi să ia cu sine corabia de care Darius îi spusese c-o pregăteşte în vederea darurilor ce urma să le dea fraţilor săi. Regele, învăţându-l şi

pe Demokedes aceleaşi lucruri ca pe ceilalţi, îi porni spre un port la mare.

CXXXVI Coborând ei cu toţii în Fenicia, anume la Sidon, pregătiră numaidecât două trireme şi un mare vas de negoţ încărcat cu tot felul de lucruri de preţ. Terminându-şi pregătirile, s-au îndreptat spre Ellada. Ţinându-se cât mai aproape de coastă, luară bine seama la crestăturile ţărmurilor şi le însemnară în scris, iar după ce văzură cea mai mare parte a ţării şi oraşele cele mai vestite, ajunseră în Italia, la Tarent. Aici, din bunăvoinţă faţă de Demokedes, Aristophilides, regele tarentinilor[328] scoase cârmele de la corăbiile medice[329] şi-i băgă la închisoare pe perşi, ca pe nişte spioni, cum, de altfel, şi erau. În timp ce perşii o păţiseră, Demokedes plecă la Crotona; îndată ce Aristophilides îl ştiu ajuns acasă, le dădu drumul perşilor şi le dete îndărăt şi tot ce luase de pe corăbiile lor.

CXXXVII Perşii însă, pornind din Tarent pe mare şi luându-i urma lui Demokedes, ajunseră la Crotona unde, găsindu-l pe elen prin piaţă, puseră mâna pe el. Unii crotoniaţi, temându-se de puterea perşilor, se arătau gata să li-l dea, alţii însă se împotriviră şi-i loviră pe perşi cu ciomegele, în timp ce aceştia căutau sa-i înduplece zicând: „*Oameni buni din Crotona, luaţi seama la ceea ce faceţi! Ne smulgeţi un om care este robul fugar al marelui rege. Credeţi voi oare că regele Darius va răbda această ocară? Vă aşteptaţi ca pentru faptele voastre să vă meargă bine dacă ni-l răpiţi? Împotriva cărui alt oraş vom porni cu armele dacă nu împotriva voastră? Care altă cetate căuta-vom oare s-o robim mai întâi?*” Cu toată ameninţarea lor perşii nu izbutiră să-i înduplece pe crotoniaţi; după ce-l pierdură pe Demokedes şi după ce li s-a luat şi vasul cu mărfuri pe care-l duceau cu ei, plecară pe mare îndărăt spre Asia, şi nici n-au mai căutat să facă alte cercetări asupra Elladei când au trecut pe acolo, lipsiţi fiind dc călăuza lor. Când au ajuns în larg, atâta doar îi rugă Demokedes, să-i spună lui Darius că era logodit cu fata lui Milon[330] pe care urma s-o ia în

căsătorie Numele luptătorului Milon se bucura de multă preţuire în ochii regelui[331] şi, după socotinţa mea, numai din această pricină a grăbit Demokedes nunta, cheltuind şi o groază de bani numai ca să i se arate în ochii lui Darius om cu mare trecere şi la el acasă.

CXXXVIII Perşii, când ieşiră din apele Crotonei, fură zvârliţi de vânt cu corăbiile lor cu tot pe coastele Iapygiei[332]. Luaţi acolo ca robi, un anume Gillos, tarentin de neam, însă surghiunit de ai lui, îi răscumpără şi îi duse înapoi la regele Darius. Regele, în schimbul supuşilor săi, se arătă gata să-i împlinească orice dorinţă; Gillos, povestindu-i suferinţele prin care trecuse îi ceru să-i asigure reîntoarcerea la Tarent. Totuşi, ca să nu se işte tulburare în Ellada dacă din pricina lui o flotă numeroasă s-ar fi îndreptat împotriva Italiei, spuse că ar fi fost de ajuns dacă numai cnidienii[333] s-ar fi străduit să-i înlesnească întoarcerea, gândindu-se că prin mijlocirea lor, buni prieteni cu tarentinii, ar fi dobândit uşor putinţa de a se întoarce. Darius, ascultându-l cu bunăvoinţă, îi îndeplini voia trimiţând un sol la cnidieni, le porunci să-l pună iarăşi pe Gillos în drepturile lui de cetăţean la Tarent. Cei din Cnidos se supuseră lui Darius, dar tarentinii nici nu vrură să audă de aşa ceva, iar cnidienii se dovediră prea slabi ca să-i silească cu armele.

Aşa s-au petrecut lucrurile. Aceştia au fost cei dintâi perşi care au venit din Asia în Ellada – şi ei au fost trimişi ca iscoade in scopul pe care l-am arătat.

CXXXIX După aceasta, din toate oraşele elene şi barbare, Darius se făcu mai întâi stăpân pe Samos[334], din următoarea pricină: pe vremea când Cambyses, fiul lui Cyrus, se războia împotriva Egiptului, stoluri de eleni merseră şi ei în Egipt, unii, cum era şi firesc, pentru negoţ, alţii, pentru a lupta ca lefegii şi câţiva, mânaţi de dorinţa să cunoască ţara aceasta; printre aceştia din urmă se număra şi Syloson, fiul lui Aiakes[335], frate cu Polycrates şi surghiunit din Samos.

Iată ce întâmplare norocoasă îi ieşi în cale acestui Syloson: înfăşurat într-o mantie de lână purpurie, se plimba

prin piaţa Memfisului. Darius, care pe atunci făcea parte din straja lui Cambyses şi nu era încă un om de mare vază, zărindu-l, îi plăcu grozav mantia şi, apropiindu-se de el, îi ceru să i-o vândă. Syloson însă, văzând cât de aprig îşi doreşte Darius mantia, parcă împins de o putere cerească, spuse: „Mantia n-o am de vânzare; ţi-o dăruiesc oricum, dacă ţii cu orice preţ să fie a ta!” Darius îi mulţumi călduros şi luă haina.

CXL Sydoson îşi dădu numaidecât seama că-şi pierduse mantia prosteşte. Dar timpul trecu, Cambyses muri, cei şapte se răsculară împotriva magului şi, dintre aceşti şapte, Darius luă domnia, când numai ce află şi Syloson că sceptrul încăpuse chiar pe mâna omului căruia odinioară îi daduse el haina pe care acesta o râvnise. Mergând la Susa, se aşeză în poarta palatului regal şi spuse că era un binefăcător al lui Darius. Păzitorul porţii auzindu-l, se duse şi-l anunţă pe rege. Darius, foarte mirat, zise către paznic: „*Cine să fie oare elenul acesta care să-mi fi făcut mie vreun bine şi eu să-i fi rămas îndatorat, când abia de curând cârmuiesc împărăţia? N-am avut de-a face cu nici un elen şi nici nu mă ştiu dator faţă de vreunul. Totuşi, lăsaţi-l să intre înăuntru, să văd şi eu ce vrea să zică cu vorbele astea*”.

Paznicul îl aduse pe Syloson în palat. Când se află în faţa regelui, tălmacii îi întrebară cine era şi prin ce faptă se poate numi binefăcător al regelui. Syloson povesti atunci toată întâmplarea cu mantia – adăugând că el era cel care o dăduse. La auzul acestor cuvinte, Darius strigă: „*O, cel mai mărinimos dintre oameni, tu eşti oare acela care, pe când n-aveam nici o putere mi-ai făcut un dar oricât dc neînsemnat? Recunoştinţa mea în schimb va fi aceeaşi, ca şi cum astăzi aş fi primit un dar de preţ. Pentru bucuria ce mi-ai făcut-o odinioară, îţi dăruiesc cu prisosinţă aur şi argint, ca să nu te căieşti vreodată că ai făcut un bine lui Darius al lui Hystaspes*”. „*Rege,* răspunse Syloson*, nu-mi da nici aur, nici argint...; scapă însă, pentru a mi-o încredinţa mie, patria mea, Samosul, pe care acum, după uciderea fratelui meu Polycrates de către Oroites, o stăpâneşte un rob*

de-al nostru. Dă-mi-o, fără vărsare de sânge şi fără luare în robie".

CXLI Darius, dându-i ascultare, trimise o oştire în frunte cu Otanes, unul din cei şapte, cu poruncă să îndeplinească tot ce i-ar fi cerut Syloson. Otanes coborî la ţărmul mării de unde porni expediţia.

CXLII În vremea aceea la Samos puterea se afla în mâinile lui Maiandrios, fiul lui Maiandrios, care fusese lăsat de Polycrates să-i ţină locul[336]. Maiandrios ar fi dorit să fie cel mai drept om între oameni, dar dorinţa lui n-a putut fi împlinită. Când a fost înştiinţat de moartea lui Polycrates, iată ce făcu: mai întâi a pus să se ridice un altar în cinstea lui Zeus Eliberatorul[337], ridicând de jur împrejur o incintă care şi astăzi se mai vede încă într-o parte mărginaşă a oraşului. Apoi, când sfârşi construcţia, porunci să fie chemată adunarea tuturor cetăţenilor şi rosti următoarea cuvântare: „*Mie, după câte ştiţi şi voi, mi-au fost încredinţate şi sceptrul şi toată puterea lui Polycrates. Atârnă numai şi numai de mine să fiu acum stăpânul vostru. Eu însă, pe cât îmi stă în putere, nu voi face ceea ce nici eu nu văd cu ochi buni la altul. Felul cum Polycrates se făcuse stăpân peste cei deopotrivă cu el nu mi-a plăcut câtuşi de puţin, cum nu mi-ar plăcea nici la altul care ar face aşa ceva. Polycrates şi-a împlinit soarta, dar eu mă lepăd de putere în faţa voastrâ şi hotărăsc să ne bucurăm cu toţii de aceleaşi drepturi. Cred totuşi că mi se cuvin câteva cinstiri deosebite: mai întâi, să mi se pună deoparte din averea lui Polycrates şase talanţi*[338]*, apoi, în afară de asta, îmi opresc pentru mine şi pentru urmaşii mei, pe vecie, cinstea preoţiei lui Zeus Eliberatorul, căruia chiar eu i-am ridicat un sanctuar şi în numele căruia vă dau înapoi libertatea*". Acestea le împărtăşi Maiandrios samienilor în cuvântarea sa. Unul din ei se sculă însă şi zise: „*Tu, om de rând, o adevărată năpastă, nu eşti nicidecum vrednic să domneşti peste noi! Vezi mai bine de dă socoteală de banii pe care i-ai avut în seamă!*"

CXLIII Cel care rostise aceste cuvinte era un cetăţean de vază, anume Telesarhos. Maiandrios înţelese atunci că, dacă ar fi lăsat puterea din mână, în locul lui s-ar fi ridicat alt tiran. Prin urmare se răzgândi să mai plece din fruntea cetăţii. După ce se închise in cetăţuia oraşului[339] trimise după fiecare fruntaş în parte, sub cuvânt că doreşte să dea seama de mânuirea banilor. Când aceştia i se înfăţişară, îi prinse şi-i puse în fiare. Astfel fură aruncaţi în închisoare fruntaşii Samosului.

La câtăva vreme după aceea, Maiandrios căzu bolnav. Frate-său Lycarestes, crezând că avea să moară, îi ucise pe toţi cei închişi, ca să pună mai uşor mâna pe cârmuirea Samosului. Pe cât se pare, samienilor nu le plăcea să fie liberi.

CXLIV Când perşii care-l aduceau îndărăt pe Syloson ajunseră în Samos, nimeni nu li s-a împotrivit; cei care erau de partea lui Maiandrios, precum şi Maiandrios însuşi, se arătară gata să plece din insulă în urma unei învoieli pecetluite cu o libaţie. Otanes primind condiţiile şi, făcând libaţia, cei mai de vază dintre perşi, aducându-şi nişte jilţuri[340] se aşezară în faţa cetăţuii.

CXLV Tiranul Maiandrios avea un frate cam slab de minte al cărui nume era Harileos; acesta, pentru o vină oarecare, fusese aruncat in temniţă. Prinzând de veste ce se petrecuse, trecându-şi capul printre gratiile temniţei şi văzându-i pe perşi aşezaţi paşnic pe jilţuri, începu să strige, zicând că voia să vorbească cu Maiandrios. Frate-său, auzindu-l, porunci paznicilor să-l dezlege şi să i-l aducă. Cum se găsi în faţa lui Maiandrios, Harileos începu să-l mustre şi să-l ocărască, îndemnându-l să-i atace pe perşi. El vorbea aşa: *„Ticălosule, pe mine, fratele tău, care cu nimic n-am greşit ca să fiu aruncat în lanţuri, m-ai legat şi ai socotit că-s bun de închis pare! Când însă dai de nişte perşi care te alungă din ţara ta şi te lasă fără adăpost, nu îndrăzneşti să le-o plăteşti, oricât de lesne ar fi să pui mâna pe ei. Dacă ţie ţi-e frică de ei, dă-mi lefegii pe seamă şi le voi arăta eu*

perşilor ce înseamnă să fi venit aici. Cât despre tine, sunt gata să te scot din insulă".

CXLVI Acestea au fost spusele lui Harileos; Maiandrios le luă de bune, după mine nu pentru că era aşa de neghiob să-şi închipuie că puterile lui erau în stare să se măsoare cu ale marelui rege, ci mai degrabă din pizmă faţă de Syloson, ca acesta să nu se facă atât de lesne stăpân peste un oraş înfloritor şi neatins de urgia războiului. Prin întărâtarea perşilor, Maiandrios urmărea să slăbească cât mai mult puterea statului din Samos şi abia astfel să le predea cetatea, ştiind el foarte bine că, dacă perşii ar fi păţit ceva, nu le-ar fi iertat-o niciodată samienilor. Mai ştia de asemenea că, oricând ar fi vrut, avea slobodă ieşire din insulă, căci îşi făcuse o treoere tainică ce ducea de sub cetăţuie la malul mării[341]; şi Maiandrios plecă din Samos. Cât despre Harileos, înarmând pe toţi lefegiii şi deschizând larg porţile, îi repezi asupra perşilor care nici nu se aşteptau la aşa ceva, încredinţaţi fiind că toate erau în bună rânduială. Lefegiii, căzând asupra perşilor, începură să ucidă tocmai pe aceia din ei care erau însoţiţi de sclavi ce le purtau jilţurile şi se bucurau de mare vază. În timp ce făceau treaba asta, restul oştirii persane sări într-ajutor; respinşi, lefegiii fură siliţi să se închidă în cetăţuie.

CXLVII Otanes, căpetenia oştirii persane, martor al grozăviei prin care trecuseră perşii, îşi aduse aminte de poruncile date de Darius când îl trimisese în Samos, adică să nu ucidă şi să nu ia în robie pe nici un locuitor şi să-i încredinţeze nevătămată insula lui Syloson, dar socoti că este mai bine să le uite. Aşadar, trimise vorba ostaşilor să ucidă fără alegere pe cine le-ar cădea în mână, bărbat sau copil. Parte dintre ostaşi luară atunci cu asalt cetăţuia, iar ceilalţi trecură prin ascuţişul săbiei pe oricine le ieşea în cale, fie în templu[342], fie afară din templu.

CXLVIII Maiandrios, fugind din Samos, se îndreptă spre Lacedemonia. Când ajunse acolo, puse oamenii să-i care de

pe corabie tot avutul, se îngriji să-i găsească adăpost, apoi iată ce făcu: în timp ce slujitorii lui frecau de zor nişte potire de aur şi argint pe care le scosese la vedere, el, ducându-se să stea de vorbă cu Cleomenes, fiul lui Anaxandridas, care atunci era regele Spartei, îl aduse la locuinţa sa. Când Cleomenes zări potirele, rămase fermecat şi plin de uimire în faţa frumuseţii lor. Maiandrios îl pofti să-şi aleagă din ele după plac. Cu toate că Maiandrios stărui de vreo două, trei ori, Cleomenes dovedi că era un om deosebit de cinstit, căci nu se crezu îndreptăţit să primească cele cu care era îmbiat[343]. Dându-şi seama că, momiţi de darurile lui Maiandrios, alţi cetăţeni i-ar fi putut da acestuia ajutorul după care umbla, Cleomenes se duse drept la efori şi le spuse că cel mai bun lucru pentru Sparta ar fi fost izgonirea acestui străin din Pelopones, ca nu cumva să-l îndemne la rele până şi pe el sau pe vreun alt spartan. Eforii îl ascultară şi dădură de veste prin crainici că Maiandrios era izgonit.

CXLIX Perşii, prinzând Samosul, pustiit de bărbaţi, ca într-o plasă, îl cuceriră şi îl încredinţară lui Syloson. La câtăva vreme după aceasta, Otanes, în urma unei vedenii avute în vis şi a unei boli care l-a lovit la părţile bărbăteşti, aduse din nou locuitori pe insulă.

CL Pe vremea când Darius îşi porni corăbiile spre Samos, babilonienii, după îndelunga pregătire, se răzvrătiră[344]. Cât dăinuise domnia magului şi urzeala celor şapte, în tot timpul acesta plin de mari tulburări, ei se pregătiseră să facă faţă unei împresurări şi cu toate acestea nimeni nu prinsese de veste.

Când s-au hotărât să se răscoale pe faţă, iată ce au făcut: afara de mamele lor, fiecare îşi alese, din câte femei avea la casa lui, după voie, numai pe una singură, iar pe toate celelalte, adunându-le la un loc, le sugrumară. Fiecare îşi păstrase câte o femeie care să-i facă de mâncare[345], iar celelalte îşi găsiră moartea, ca în felul acesta să se cruţe merindele.

CLI Darius, aflând despre răscoală, îşi strânse toată oastea şi purcese împotriva lor; înaintând asupra Babilonului, îl împresură; locuitorii arătau însă că nici nu le pasă. Suindu-se pe turnurile întăriturilor, dănţuiau în bătaie de joc şi-l ocărau pe Darius şi oştirea lui. Unul din ei le zvârli vorba asta: „*Ce mai aşteptaţi, perşilor, şi nu faceţi cale întoarsă? Ne veţi lua cetatea când vor făta catârii!*” Aşa vorbi un babilonian, care-şi închipuia că niciodată un catâr n-ar putea să fete.

CLII Trecu un an şi şapte luni. Darius şi întreaga lui oştire nu mai puteau de inimă rea că nu erau în stare să cucerească Babilonul; orice vicleşug, orice mijloc întrebuinţase Darius, toate dăduseră greş. Nu izbuti să-l cucerească nici atunci când, printre alte şiretlicuri, îl încercă şi pe acela prin care odinioară izbândise Cyrus; babilonienii vegheau pretutindeni cu străşnicie, aşa că degeaba îi împresura.

CLIII Între timp, după douăzeci de zile de împresurare, lui Zopyros[346], fiul lui Megabyzos, care fusese unul din cei şapte care-l alungaseră pe mag, i s-a întâmplat o minune: i-a fătat o catârcă din vitele lui de povară[347]. Îndată ce i se dădu de ştire, nevenindu-i să creadă, se duse chiar el să vadă mânzul, după ce mai întâi opri pe cei ce-l văzuseră să sufle cuiva vreo vorbă despre întâmplare. Apoi stătu şi chibzui ce era de făcut. Luându-se după cuvintele acelui babilonian care spusese la începutul împresurării că „atunci vor fi cucerite zidurile când vor făta catârii” şi judecând după această spusă, Zopyros socoti că sosise ceasul căderii Babilonului. El era încredinţat că din porunca cerurilor vorbise babilonianul şi îi fătase şi lui catârca.

CLIV Îndată ce-i încolţi în minte gândul că ursita hotărî se căderea Babilomilui[348], se duse la Darius şi-l întrebă dacă ţinea mult să se facă stăpân peste Babilon. La răspunsul regelui că punea mare preţ pe această izbândă, chibzui iarăşi cum să facă să cucerească el oraşul şi isprava să fie numai a lui, căci la perşi faptele mari se răsplătesc cu cinstiri

tot mai mari. Frământându-şi mintea, găsi că nu era altă cale să se facă stăpân pe cetate decât să fugă la babilonieni după ce s-ar fi sluţit. Atunci, socotind că faptul n-avea deosebită însemnătate, se ciunti fără nădejde de îndreptare: după ce-şi tăie nasul şi urechile, îşi ciopârţi părul şi se brăzdă cu lovituri de bici, se înfăţişă lui Darius.

CLV Darius se îngrozi văzându-l ciuntit astfel pe unul din cei mai de seamă din oamenii săi; sărind ca ars de pe tron, începu să strige şi-l întrebă pe Zopyros: cine şi pentru ce îl schilodise? Acesta grăi: „*Afară de tine nu se află om pe pământ destul de puternic care să-şi îngăduie să se poarte astfel cu mine... Nimeni altul, o rege, n-a înfăptuit cele ce vezi decât eu singur, cu mâna mea, adânc rănit în străfundul inimii mele că asirienii*[349] *îşi bat joc de perşi*”. Darius atunci îi luă vorba din gură: „*Nenorocitule, împodobeşti cu cel mai frumos nume o faptă grozav de urâtă când zici că din pricina împresuraţilor te-ai pocit fără leac! De ce oare, om smintit ce eşti, dacă tu te-ai ciuntit, duşmanii noştri s-or închina mai repede? Nu cumva oare ţi-ai ieşit din minţi când te-ai adus în starea asta?*” Zopyros îi răspunse: „*Dacă ţi-aş fi dezvăluit cele ce aveam de gând, negreşit că nu m-ai fi lăsat; aşa că m-am luat numai după capul meu. Acuma, dacă nu ne vei lipsi de ajutorul tău, vom lua Babilonul. Eu, aşa cum mă vezi, mă voi strecura în cetate ca fugar şi le voi spune că ceea ce am păţit s-a întâmplat din porunca ta. Nădejdea mea este că, după ce îi voi încredinţa, voi ajunge căpetenia oştirii lor. Tu, într-a zecea zi de când eu voi fi pătruns în cetate, alege din oştenii tăi o mie de oameni a căror pierdere nu înseamnă mare pagubă şi aşază-i în faţa porţilor Semiramidei. La o săptămână din ziua a zecea, pune-mi la îndemână alte două mii în faţa porţilor lui Ninos. Când şi săptămâna se va sfârşi, lasă să treacă încă douăzeci de zile şi mai aşează alţi patru mii de oameni în dreptul porţilor chaldeene. Nici primii, nici aceştia din urmă să nu aibă asupra lor altă armă de apărare decât sabia. Numai atât să aibă. După a douăzecea zi, porunceşte întregii oştiri să lovească zidurile cetăţii de jur împrejur, toate deodată, şi cată mai ales să am la îndemână*

oştire persană în faţa porţilor lui Belos şi Kissos[350]*. Nu mă îndoiesc că babilonienii, văzând că săvârşesc fapte mari, îmi vor lăsa totul pe mână, până şi zăvoarele porţilor; pe urmă, ce rămâne de făcut e treaba mea şi a perşilor*".

CLVI După ce se înţelese cu regele, se furişă spre porţile Babilonului, întorcând privirea întruna şi ferindu-se, ca şi cum într-adevăr ar fi fost un fugar. Oamenii, aşezaţi de pază sus pe turnuri, de cum îl zăriră, se dădură repede jos şi, crăpând puţin una din porţi, l-au întrebat cine era şi ce căuta. El le răspunse că era Zopyros şi că-şi căuta scăpare la ei. Paznicii porţilor, cum auziră acestea, îl duseră în faţa sfatului babilonienilor. Ajuns în adunare, Zopyros se jelui cu glas mare şi spuse că cele ce-şi făcuse cu mâna lui le pătimise de pe urma lui Darius, pentru că-l sfătuise să despresoare cetatea când nici o cale de izbândă nu mai putea fi întrezărită. „*Acuma,* urmă el*, o, babilonieni, am venit la voi spre binele vostru cât mai mare şi spre răul lui Darius şi al oastei lui. Doar n-o să-l las să doarmă liniştit pe cel care m-a batjocorit în aşa hal; cunosc eu cu de-amănuntui toate tertipurile pe care le-a pus el la cale*".

CLVII Aşa vorbi Zopyros. Babilonienii, când văzură pe unul din cei mai de vază bărbaţi ai perşilor ciuntit la nas şl la urechi, plin de sânge şi brăzdat de urmele biciului, nu stătură nici o clipă la îndoială că spunea adevărul şi că le venise intr-ajutor. Ei se arătară gata să-i pună la îndemână tot ce le-ar fi cerut. El le ceru căpetenia oştilor. După ce-o dobândi, porni să facă ce se înţelesese cu Darius. Într-a zecea zi, scoţând în iureş oastea babilonienilor, înconjură mia de ostaşi pe care îl sfătuise pe Darius s-o trimită mai întâi, şi o nimici cu desăvârşire. Văzând babilonienii că la faptă se arată aşijderea ca la vorbă, se bucurară foarte şi hotărâră să-i dea deplină ascultare. Omul nostru, aşa cum se înţelesese cu Darius, lăsând să mai treacă şi zilele următoare, îşi alese iarăşi o mână de babilonieni pe care îi scoase la un nou atac, când nimici şi celelalte două mii de soldaţi ai lui Darius. Martor al acestor isprăvi, întreg

Babilonul avea pe buze numai numele lui Zopyros, copleşindu-l cu laude, iar el, pentru a treia oară, după sorocul hotărât, îi mână pe babilonieni la locul despre care a fost vorba mai înainte şi, înconjurându-i, ucise şi pe cei patru mii. După ce săvârşi şi fapta asta, Zopyros ajunse totul pentru babilonieni, care trecură oastea numai sub porunca lui, şi-i încredinţară şi paza zidurilor de apărare.

CLVIII Abia când Darius, după cum le fusese vorba, începu să lovească cetatea de jur împrejur, se dezvălui şi viclenia lui Zopyros. Babilonienii, suiţi pe ziduri, ţineau piept oştirii lui Darius, când Zopyros – deschizând larg porţile lui Kissos şi ale lui Belos – lăsă pe perşi să pătrundă în inima oraşului. Parte din babilonieni, care văzură ce se întâmplă, se adăpostiră în templul lui Zeus Belos[351]; cei care însă nu băgaseră de seamă au rămas fiecare la locul lui până când s-au lămurit şi ei că fuseseră trădaţi.

CLIX Aşa căzu pentru a doua oară Babilonul[352]. Darius, după ce puse stăpânire pe oraş, dărâmă zidurile de apărare[353] şi smulse porţile de la locul lor. Cyrus, primul cuceritor al Babilonului, nu se gândisc să facă nici una, nici alta[354]. Darius, prinzând apoi cam la trei mii dintre cei mai de frunte bărbaţi ai cetăţii, îi trase în ţeapă, îngăduindu-le celorlalţi să locuiască în oraş ca mai înainte. Totodată, ca babilonienii să aibă femei şi să nu li se stingă neamul, Darius prevăzător, iată ce făcu: babilonienii, cum s-a arătat la începutul acestei povestiri, îşi sugrumaseră femeile pentru a-şi cruţa merindele. Regele dădu poruncă neamurilor învecinate să trimită femei în Babilon, hotărând şi numărul datorat de fiecare neam, până se strânseră la un loc cincizeci de mii de femei. Din acestea se trag babilonienii de astăzi.

CLX După părerea lui Darius, nici un alt pers, nici din vremurile de demult, nici din cele mai noi, nu l-ar fi putut întrece pe Zopyros în măreţia faptelor sale, afară doar de Cyrus, căci nici un pers nu s-a socotit cândva vrednic să se asemene cu acesta[355].

Se spune că Darius ar fi zis că „*mai bine aş vrea ca Zopyros să nu fi păţit [grozăvia ce şi-a făcut-o cu mâna lui] decât să domnesc peste douăzeci de Babiloane, nemaipunând la socoteală pe cel în fiinţă*”. Regele îl cinsti peste măsură pe Zopyros: ii hărăzi în fiecare an darurile socotite drept cele mai de preţ la perşi şi-i lăsă cârmuirea Babilonului scutită de orice dări, până la sfârşitul vieţii, afară de multe alte hatâruri. Acest Zopyros fu tatăl lui Megabyzos[356], cel care luptă în Egipt împotriva atenienilor şi a tovarăşilor lor, iar din acest Megabyzos se născu Zopyros[357], cel care, lepădându-se de perşi [se aşeză] la Atena [de bună-voia lui].

CARTEA A IV-A

M E L P O M E N E
N O T I Ţ Ă I S T O R I C Ă

F. VANŢ

În bogăţia de fapte, multiple şi diverse, care constituie conţinutul cărţii a IV-a, două mari evenimente ies în relief: expediţia lui Darius împotriva sciţilor şi expediţia lui Aryandes, satrapul Egiptului, împotriva Barcei.

Ce loc ocupă aceste evenimente, în aparenţă fără legătură cu războaiele medice, în ansamblul operei?

Potrivit planului lui Herodot de a prezenta drumul perşilor în cucerirea lumii antice, cunoscute atunci, până la ciocnirea lor cu grecii, prezenţa acestor evenimente în istoria dintre greci şi „barbari” este justificată; ele fac parte din aceleaşi acţiuni întreprinse de perşi în vederea extinderii cotropirilor teritoriale[1]*.*

Prima parte a cărţii (capitolele I–CXLIV), denumită în limbajul lui Herodot Σκυθικοί λόγοι *– „istorii scite”, conţine o serie de fapte grupate în jurul campaniei perşilor împotriva sciţilor din nordul Mării Negre.*

Cine sunt aceşti sciţi ameninţaţi de oastea lui Darius?

În mileniul al II-lea î.e.n., documentele înregistrează o strămutare de populaţie din Asia Centrală spre apus; pe la 1600 î.e.n., încep migraţiile arienilor iranieni care, pornind din mijlocul Asiei, se îndreaptă mai întâi spre Mesopotamia, Syria, Asia Mică – unde scrierile cuneiforme îi atestă din secolul al XV-lea î.e.n. – apoi, prin nordul Mării Caspice, spre stepa din sudul Uniunii Sovietice de azi. Această mişcare de populaţie spre vest aduce un grup de iranieni în sud-estul şi nordul Mării Negre, unde istoria îi cunoaşte sub numele de sciţi[2]*.*

Deşi sosiţi anterior, sciţii sunt atestaţi de resturile arheologice în sudul teritoriului de azi al U.R.S.S. abia din secolul al VII-lea î.e.n.; răspândirea lor în Europa răsăriteană, până în Tracia, se termină în secolul al VI-lea î.e.n.

---

[1] Vezi nota 3 la această carte.

[2] Vezi şi notele 5 şi 12 la această carte. Despre originea etnică a sciţilor, vezi şi *Istoria universală,* vol. II, p. 132.

Pe vremea lui Herodot, sciţii ocupau un vast teritoriu în nordul Mării Negre, de la gurile Dunării până pe cursul inferior al Bugului, şi de la Nipru până la Marea Azov[1].

Înainte de venirea sciţilor, regiunea nord-pontică. cuprinsă între Dunărea de Jos. Nistru, Don şi Cuban, era ocupată de cimmerieni[2]*, care se aflau pe aceste meleaguri probabil din secolul al XVI-lea î.e.n. La sosirea sciţilor – împinşi la rândul lor de massageţi spre vest, peste fluviul Araxes*[3] *– cimmerienii, dezbinaţi, s-au măcelărit între ei, apoi şi-au îngropat pe malurile Nistrului morţii căzuţi*[4]*. Urmele cimmerienilor în regiunile pontice au fost atestate până târziu în toponimie*[5]*.*

Începând din secolul al VII-lea î.e.n., valurile de sciţi din nordul Mării Negre s-au răspândit spre apus, unii prin nordul Carpaţilor spre actuala pustă ungară, alţii prin Carpaţii răsăriteni, pătrunzând în Transilvania de sud, între Mureş şi Olt, poate până spre Munţii Apuseni, alţii, în sfârşit, prin Muntenia, Oltenia, Banat, până spre Marea Adriatică[6]*.*

Pentru infiltrarea sciţilor spre vest servesc drept mărturii numeroasele date arheologice. Agatârşii, despre care Herodot spune că locuiau la izvoarele râului Maris (Mureş[7] *şi că practicau obiceiuri în parte trace*[8]*, în parte scite*[9]*, sunt rămăşiţele valului de sciţi desprins în secolul al VII-lea î.e.n. de cei de pe Nipru, val stabilit în Transilvania şi tracizat deja pe vremea lui Herodot*[10]*.*

Sciţii nord-pontici, în preajma expediţiei lui Darius, erau organizaţi în patru marii triburi: sciţii nomazi (οι νομάδες), *nomazii regali* (οί βασιλεϊοι), *sciţii agricultori* (οι γεωργοί) *şi*

---

[1] Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 129.

[2] Herodot, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. XI–XII. Vezi şi nota 6 la aceeaşi carte.

[3] *Ibidem,* cap. XI.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem,* cap. XII.

[6] Vezi *Istoria Romîniei,* vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 155 şi urm.

[7] *Op. cit.*, cap. XLVIII.

[8] *Ibidem,* cap. CIV.

[9] *Ibidem.*

[10] Vezi şi nota 25 la această carte,

sciţii plugari (οἱ αροτήρες)[11]. *Cercetătorii moderni înclină să considere numai pe sciţii nomazi ca sciţi adevăraţi veniţi din Asia, iar triburile sedentare (agricultori şi plugari), drept băştinaşi de origine etnică diferită, peste care s-au suprapus triburile năvălitoare, asimilându-le. Organizarea societăţii scite din timpul lui Herodot se afla in stadiul uniunii de triburi sub forma democraţiei militare, pe baza căreia se năşteau treptat condiţiile de formare ale unui stat de tip sclavagist, ale viitorului stat centralizat al lui Atheas (secolul al IV-lea î.e.n.).*

Sciţii năvălitori au adus cu ei o cultură materială avansată. Herodot relatează în cartea a IV-a că sciţii plugari cultivau grâul şi pentru vânzare; comerţul se făcea probabil prin intermediul grecilor. Săpăturile arheologice, în special din marea gorodişte Kamenka (aproape de Nicopole) au scos la iveală seceri de fier şi râşniţe, care dovedesc gradul de dezvoltare a agriculturii din acea vreme. Oasele găsite în morminte, oase de vite cornute, mari şi mici, de cai şi de păsări, vorbesc despre creşterea animalelor, preocuparea de căpetenie a sciţilor nomazi.

Locuinţele sciţilor sedentari constau din colibe de lut, din care s-au păstrat câteva resturi. Sciţii nomazi şi regali îşi duceau viaţa în căruţe acoperite cu coviltire, cu patru sau şase roţi, împărţite în două sau trei mici încăperi şi trase de două-trei perechi de boi fără coarne. Femeile şi copiii trăiau mai mult în aceste căruţe, în timp ce bărbaţii le însoţeau călare pe cai. ,

Înfăţişarea şi îmbrăcămintea sciţilor sunt cunoscute din reprezentările de pe vasele de aur şi de argint găsite în morminte. Herodot exagerează caracterul războinic al sciţilor.

Deosebirile de inventar dintre morminte – unele curgane sunt foarte bogate în obiecte, altele, in schimb, sunt cu totul lipsite – constituie o mărturie asupra procesului destul de avansat de diferenţiere socială. Cu toate acestea, pe vremea

---

[11] Vezi notele 67, 75, 61 şi 56 la cartea de faţă, precum şi *Istoria universală*, vol. II, pp. 130 şi urm.

lui Herodot, prizonierii de război se pare că nu erau păstraţi, ci vânduţi în afara ţării; sclavia, în Sciţia propriu-zisă, se afla în forma ei patriarhală.

Religia sciţilor este cunoscută în special din relatările lut Herodot. Ca o trăsătură particulară a religiei scite este absenţa templelor, a unei caste speciale de preoţi şi a reprezentărilor antropomorfe despre zei. Zeul războiului era personificat, după cum arată Herodot, printr-un pumnal încovoiat înfipt în pământ. Încercarea lui Herodot de a găsi corespondenţe ale zeilor greci în religia scită este cu totul greşită. Întreaga cultură materială a sciţilor se bazează pe o bogată prelucrare a fierului. Meşteşugul topirii metalelor şi al fierăriei, tipurile de ceramică scitică şi, în special, prelucrarea metalelor preţioase din care îşi făceau podoabe ce se remarcau prin stilul animalier[1] *tipurile de arme şi de harnaşament, precum şi ritul înmormântărilor în curgane căptuşite cu piatră şi bârne au imprimat culturii materiale scite un specific atât de pronunţat, încât cultura scită a făcut o adevărată epocă. Influenţa exercitată asupra populaţiilor vecine, ca alazoni, callipizi, auhaţi, catiari, paralaţi, neuri, melanhleni, budini, geloni etc., a fost atât de mare, încât tradiţia a legat pentru totdeauna existenţa acestor populaţii de numele sciţilor.*

Ţinându-se seama de neamurile vecine cu sciţii, enumerate de Herodot, şi de mărturiile descoperirilor arheologice, s-a constatat[2] *existenţa a patru zone de cultură materială, in epoca scită, în Europa răsăriteană: zona culturii materiale de silvo- stepă a Moldovei, Ucrainei, R.S.F.S. Ruse, reprezentate de triburi de origine diferită; zona culturii materiale de stepă propriu-zis scită, pe Bugul inferior, Niprul*

---

[1] Chipurile animalelor sunt înfăţişate totdeauna în mişcare, înlănţuite în luptă, cu dinţii rânjiţi etc.

[2] Vezi N. N. Pogrebova, *Состояние проблем скиф-сарматской археологии к конференции ИИМК. АК. СССР*, 1952. (*Stadiul cercetării problemelor de arheologie scito-sarmatică la data conferinţei organizată în 1952 de Istitutul de istoria culturii materiale al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.*) în „*Probleme privind arheologia scito-sarmată*”, Izd. An. SSSR, 1954, p. 3-38.

inferior şi stepele Mării Azov, reprezentată de sciţi nomazi şi cultivatori ai pământului; zona culturii materiale a triburilor sindo-meotice din regiunea Cuban şi partea răsăriteană a Mării Azov, unde se simte pătrunderea treptată a sarmaţilor (secolele III–II î.e.n.) şi zona culturii materiale a sarmaţilor, în stepele de lângă Urali şi Volga. Toate aceste zone de cultură aveau elemente comune, datorită legăturilor istorice dintre ele.

Expediţia lui Darius împotriva sciţilor din nordul Pontului Euxin a avut loc în jurul anului 514 î.e.n. Aşa cum este povestită de Herodot, expediţia s-a desfăşurat în cursul unei singure veri în care oastea persană a cutreierat teritoriile populaţiilor scitice şi nescitice dintre Dunăre şi Volga, pe un spaţiu a cărui străbatere ar necesita, cu mijloacele de atunci, ani întregi. Acest fapt a stârnit multe discuţii printre învăţaţi; veracitatea naraţiunilor lui Herodot în legătură cu acest itinerariu fantastic a devenit pentru specialişti subiect de discuţii şi de controverse.

Unii critici au socotit întreg pasajul din Herodot în care este vorba de campania scită cu totul fără noimă, susţinând nu numai absurditatea relatărilor lui, dar negând şi eventuala intenţie a lui Darius de a parcurge un asemenea drum[1]*.*

În sprijinul acestei teze, alţi învăţaţi[2] *au demonstrat că pentru expediţia lui Darius nu există decât izvoare greceşti, care au putut falsifica datele, ţinând seama că perşii erau pe atunci duşmanul cel mai de temut al Elladei, că rândurile 21–30 din coloana a V-a a inscripţiei rupestre de la Behistun nu se referă la campania scită, ci la expediţia lui Darius impotriva saccilor din răsăritul Mării Caspice.*

Contrar acestor păreri, cei mai mulţi oameni de ştiinţă au recunoscut că această expediţie constituie un fapt care s-a

---

[1] Despre expediţia lui Darius împotriva sciţilor, vezi R. Henning, *Darius Feldzug ins Skythenland* (514 v. Chr.), în „*Terrae Incognitae*”, I, Leiden, 1936. Vezi şi nota 3 la cartea a IV-a.

[2] W. Hinz, *Der Sakenzug des Dareios,* in „*Zeitschrift d. d. morgenländischen Gesellschaft*”, 1939, pp. 364 şi urm.

petrecut în realitate şi încearcă să aducă unele precizări faţă de felul în care este relatată campania de Herodot.

Astfel, unii[1] *considerând imposibilă parcurgerea unui teritoriu atât de vast în timpul unei singure veri, rectifică pe autorul grec, susţinând că expediţia nu s-a extins asupra spaţiului uriaş indicat de Herodot, ci că ea s-a mărginit la ţinuturile dintre Dunăre şi Nistru.*

În sfârşit, alţii[2] *socot nu numai că expediţia lui Darius a avut loc, dar că ea s-a soldat chiar cu succes, oprind expansiunea sciţilor spre sud şi vest şi fixând imperiului persan o graniţă sigură pe Dunăre.*

Astăzi, in general, se crede că naraţiunea lui Herodot în legătură cu subiectul in discuţie conţine un sâmbure de adevăr. Fie că expediţia a durat mai mult decât o vară, fie că ea a avut un câmp de bătaie mult mai restrâns decât cel descris de Herodot, prezenţa lui Darius în nordul Mării Negre şi urmărirea sciţilor sunt considerate fapte reale, acceptate aproape de toţi oamenii de specialitate.

În legătură cu scopul urmărit de Darius în această campanie, s-au iscat de asemenea discuţii. Unii au văzut în expediţia scită o măsură de prevedere, asigurarea spatelui frontului în vederea atacului îndreptat împotriva Elladei; alţii au considerat campania ca o acţiune de intimidare, alţii ca o acţiune cu scop comercial pentru obţinerea controlului asupra bazinului pontic şi, în sfârşit, o campanie de sine stătătoare dusă în cadrul politicii expansioniste a statului ahemenid. Adevărul, în această privinţă, este greu de precizat. Toate motivele luate în discuţie pot fi socotite ca egal valabile şi poate toate au contribuit la determinarea „marelui rege” să-i atace pe sciţi[3]*.*

---

[1] G. Glotz, *Histoire grecque,* II, Paris, 1938, pp. 17 şi urm. şi H. Bengtson, *Griechische Geschichte,* München, 1950, p. 128.

[2] M. Rostowtzew, *Iranians and Greecks in South Russia,* Oxford, 1922, pp. 84 şi urm., şi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja,* Bucureşti, 1938, pp. 52–53.

[3] Vezi şi nota 3 la cartea a IV-a.

În drumul său până la Dunăre, Darius a supus toate populaţiile care i-au stat în cale. Printre acestea se numără şi geţii, „cei mai viteji dintre traci”[1]*.*

Cunoştinţele lui Herodot despre strămoşii noştri sunt foarte sumare. Olbiopolitanii, care i-au furnizat informaţiile, nu ştiau prea mult despre locuitorii de pe valea Istrului. Singurii greci care ar fi putut procura istoriografului date mai ample despre locuitorii de pe malul stâng al Dunării ar fi fost cei din Histria. Dar Herodot nu a vizitat această colonie pontică. Din această cauză, el nu cunoştea decât pe geţii dintre Dunăre şi Balcani, „înainte de a ajunge la Istru – *relatează autorul*[2] *–* [Darius] îi supune mai întâi pe geţii care se cred nemuritori*”. –* „Regiunile de dincolo de Istru – *spune el în altă parte*[3] – sunt stăpânite de albine*”, din pricina cărora nu poţi să pătrunzi în acele locuri.*

Cu multă vreme înaintea lui Herodot, în nordul Dunării locuiau daco-geţii, triburi trace care au populat Dacia începând din epoca bronzului; se pare că ei erau organizaţi într-o formă prestatală compusă din uniuni de triburi care se aflau în stadiul democraţiei militare, având în frunte un rege şi o reşedinţă întărită numită dava; *ocupaţia lor de căpetenie era creşterea vitelor şi agricultura. De asemenea, apicultura era foarte răspândită; cunoşteau şi prelucrarea metalelor, iar legăturile comerciale cu grecii din coloniile dobrogene constituiau cele mai sigure căi de pătrundere a civilizaţiei eline*[4]*. Se pare că au avut şi unele cunoştinţe în legătură cu scrisul*[5]*. În privinţa organizării armatei, un rol de seamă l-a jucat influenţa scită.*

Nu numai Herodot, dar nici alţi scriitori antici nu ştiau mai mult despre vechii locuitori ai Daciei. Cel care a lăsat

---

[12] Herodot, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. XCIII.

[2] Cartea a IV-a, cap. XCIII.

[3] Cartea a V-a, cap. X.

[4] Vezi V. Pârvan, *Getica*, II şi *Istoria universală,* vol. II, p. 128.

[5] C. Daicoviciu, *Dacii au cunoscut scrisul,* în *„Flacăra”,* nr. 1, 1958.

primele ştiri precise despre regatul geţilor din nordul Dunării a fost Ptolemeus al lui Lagos, viitorul rege al Egiptului[1]*.*

Expediţia lui Darius împotriva sciţilor s-a încheiat – aşa cum relatează Herodot[2] *– cu eşecul perşilor. Lăsând în urmă echipamentul greu, oamenii sleiţi de puteri şi animalele de povară, Darius s-a grăbit să ajungă cât mai repede la podul de vase de peste Istru. Sciţii s-au ţinut pe urmele perşilor, încercând să le taie retragerea. O dată fluviul trecut, Darius a traversat Tracia, făcând un popas la Sestos în Chersones, de unde el, cu o parte din oştire, s-a întors în Persia, iar o altă parte a lăsat-o în Europa sub comanda generalului Megabazos.*

Acestea sunt ultimele evenimente ale campaniei scite relatate de Herodot. Dacă exprimă sau nu adevărul[3]*, ele au stârnit de asemenea mari dezbateri între cercetătorii moderni. Azi, majoritatea învăţaţilor consideră datele furnizate de Herodot în privinţa sfârşitului expediţiei scite conforme cu realitatea.*

Concomitent cu evenimentele nord-pontice, are loc expediţia lui Aryandes, satrapul persan din Egipt, împotriva Barcei, colonia greacă de pe coasta Libyei.

În jurul acestei expediţii, Herodot grupează toate faptele povestite în partea a doua a cărţii (capitolele CXLV–CCV). Cum evenimentele din această secţiune a cărţii au drept câmp de desfăşurare Libya, ele sunt cunoscute în cuprinsul operei sub numele de Λιβυκοί λόγοι *„istorii libyene”.*

Încă din timpurile străvechi, corăbierii greci, pornind din Pelopones, au atins coasta nord-africană. Încă din secolul al VIII-lea î.e.n. insula Plateea (azi Bomba) a început să fie populată de greci. În 639 î.e.n., un grup de dorieni,

---

[1] Informaţiile lui Ptolemeus sunt păstrate la doi scriitori greci: la Strabo, *Γεωγραφικά* cartea a VII-a, cap. III şi urm., ed. Didot, îngrijită de C. Müller şi F. Dübner, Paris, 1853, şi la Arrian, *Itinerarium Alexandri,* cap. XVI, în *Reliqua Arriani et scriptorum de rebus Alexandri Magni,* ed. Didot, îngrijită de C. Müller, Paris, 1877.

[2] Cartea a IV-a, cap. CXL-CXLIV.

[3] Vezi P. Alexandrescu, *Retragerea lui Darius din expediţia scitică,* în „*Studii şi cercetări de istorie veche*”, VII, 3-4, 1956.

majoritatea din insula Thera, parte din Rhodos, au debarcat pe coasta de nord a continentului african, statornicindu-şi aşezările lângă un izvor ce ţâşnea dintre două coline. Numele izvorului era Cyra, iar colonia care s-a întemeiat atunci a căpătat numele de Cyrene, după numele izvorului. Aşa s-a născut vestita Cyrene, care a jucat un mare rol în istoria grecilor din Libya. Numele întemeietorului coloniei a fost Battos, în limba localnicilor însemnând „rege”[1]*, iar al fiului său, Arkesilaos. După aceşti întemeietori ai cetăţii, toţi regii care au ajuns în fruntea Cyrenei s-au numit Battos sau Arkesilaos.*

Pe timpul lui Battos al II-lea, cyrenienii au ajuns în conflict cu libyenii; venind noi şi noi colonişti greci şi neajungându-le pământul, locuitorii oraşului Cyrene s-au extins şi asupra terenurilor vecine libyene. Libyenii, în frunte cu Adicran, nemulţumiţi de fapta cyrenienilor, au cerut ajutorul lui Apries, faraonul Egiptului. În lupta dintre cyrenieni şi libyeni, care a avut loc în 571–570 î.e.n. la Irasa[2]*, armata egipteană a suferit o înfrângere, fapt care a adus mare prestigiu cetăţii greceşti. Mai târziu, relaţiile de duşmănie dintre egipteni şi cyrenieni s-au schimbat; se povesteşte că faraonul Amasis a legat prietenie cu cyrenienii, aducându-şi de la ei chiar o soţie, pe Ladike*[3]*.*

La rândul ei, Cyrene a întemeiat o altă colonie, cu numele Barca, pe timpul lui Arkesilaos al II-lea, în urma unor certuri fraterne din familia conducătoare[4]*. Împotriva acestei cetăţi va porni Aryandes cu oaste.*

Pe timpul lui Battos al III-lea, la Cyrene începe să se afirme tot mai mult pe teren politic o partidă democratică sclavagistă. În lupta sa pentru îngrădirea prerogativelor regale, a adus un legiuitor din Mantineea, pe Demonax, care a delimitat autoritatea regelui, a împărţit populaţia în trei

---

[1] Vezi această carte, cap. CLV.

[2] Cartea a II-a, cap. CLXI şi cartea a IV-a, cap. CLIX.

[3] Cartea a II-a, cap. CLXXXI–CLXXXII.

[4] Vezi această carte, cap. CLX.

triburi[1]*, trecând o bună parte din drepturile regelui pe seama adunării poporului.*

Dar pe timpul lui Arkesilaos al III-lea, care nu era mulţumit de constituţia lui Demonax, s-a iscat un mare conflict între rege şi cetăţeni. În urma unor acte de violenţă comise, Arkesilaos s-a refugiat la socrul său, la Barca, dar a fost ucis de barceeni. Mama sa, Pheretima, ca să se răzbune pe locuitorii oraşului Barca pentru uciderea fiului său, a recurs la ajutorul satrapului Aryandes.

Campania împotriva Barcei, contrar celei din Sciţia, s-a încheiat cu dezastrul celor atacaţi: barceenii, înfrânţi, au fost deportaţi aproape de marele rege, dându-li-se spre aşezare ţinutul Bactriana.

Expediţia lui Aryandes a fost îndreptată împotriva unei singure cetăţi şi, în aparenţă, fiind solicitat. E sigur însă că satrapul Egiptului n-a întreprins expediţia fără încuviinţarea „marelui rege". Speranţele nutrite de perşi – după cum remarcă Herodot[2] *– au fost să-şi extindă stăpânirea şi la vest de Egipt, asupra Libyei.*

De ce totuşi perşii s-au mulţumit să pedepsească Barca şi n-au înaintat în Libya, Herodot nu spune nimic în acest sens. Vaga aluzie făcută de Herodot[3] *la slăbirea oştirii persane, pe urmele căreia se luaseră libyenii, hărţuind-o şi pricinuindu-i pagube, ne îndreptăţeşte să credem că au existat motive serioase pentru care expediţia s-a încheiat aci şi cu acest rezultat.*

În mijlocul relatării conflictului dintre barceeni şi Pheretima, ajutată de perşi, Herodot intercalează treizeci şi trei de capitole (CLXVII–CC) în care descrie populaţiile din Libya, aşa cum în expediţia scită le descrisese pe cele din Sciţia.

Majoritatea faptelor cuprinse în cartea a IV-a sunt culese de Herodot în timpul călătoriilor sale prin Samos, Byzantion, Calcedonia, Sestos, Perinthos, Apollonia, Olbia, Cyrene. Dacă

---

[1] *Ibidem,* cap. CLX–CLXI.

[2] *1 Ibidem,* cap. CLXVII.

[3] *Ibidem,* cap. CCIII.

a avut, în special pentru datele geografice şi etnografice, şi anumite izvoare scrise, azi nu se ştie nimic sigur. Fragmentele neînsemnate rămase din opera lui Hecataios din Milet nu ne permit să constatăm în ce măsură s-a servit în compunerea cărţii a IV-a istoricul nostru de lucrarea acestui logograf.

Pentru toate aceste fapte, Herodot rămâne până azi cel mai preţios izvor antic, în care, pe lângă bogăţia informaţiilor, găsim şi farmecul unui mare şi talentat povestitor.

I După căderea Babilonului[1], Darius porni cu oaste împotriva sciţilor[2]. Cum Asia avea o populaţie înfloritoare şi aici se îngrămădeau bogăţii uriaşe, Darius fu cuprins de dorinţa de a-i pedepsi[3] pe sciţi, sub cuvânt că ei, cei dintâi, începuseră vrăjmăşia când au năvălit în Media şi i-au doborât în luptă pe cei care li s-au împotrivit. După cum am arătat mai înainte[4], sciţii au stăpânit Asia de sus[5] vreme de douăzeci şi opt de ani. Ei au năvălit în Asia, urmărindu-i pe cimmerieni[6], şi au pus capăt domniei mezilor care, înainte de sosirea sciţilor, fuseseră stăpânii Asiei.

Pe sciţii care trăiseră douăzeci şi opt de ani departe de casă şi care s-au înturnat după atâta amar de vreme, i-a aşteptat o încercare tot atât de grea ca şi cea din Media[7]; ei au dat peste o oaste destul de numeroasă, ieşită întru întâmpinarea lor. Pasămite, nevestele sciţilor, fiindcă bărbaţii le-au fost plecaţi de acasă vreme îndelungată, începuseră să trăiască cu robii[8] lor.

II Sciţii scot ochii la toţi robii din pricina laptelui pe care-l beau[9], făcând următoarele: după ce iau nişte ţevi de os, foarte asemănătoare cu fluierele, şi le vâră în partea dinapoi a iepelor, suflă în ele cu gura. În timp ce unii suflă, alţii mulg. Ei spun că fac aşa, deoarece vinele iepei se umflă când se suflă în ele, iar ugerul coboară. După ce termină mulsul, toarnă laptele în ciubere adânci de lemn şi, aşezând în jurul lor [pe sclavii orbi], îşi bat laptele; partea din lapte care se ridică deasupra, punând-o la o parte, o socot mai bună, iar pe cea care se lasă la fund, mai slabă decât

cealaltă. Din aceste pricini orbesc sciţii pe oricine ar prinde; ei nu sunt plugari, ci nomazi.

III Aşadar, din aceşti robi şi din nevestele [sciţilor] a răsărit un tineret care, după ce şi-a aflat obârşia, s-a ridicat împotriva sciţilor ce se întorceau de la mezi. Mai întâi au îngrădit ţinutul, săpând un şanţ lat[10] care se întindea de la munţii Tauriei până la lacul Meotis pe unde este cel mai lat; apoi, ţinând piept sciţilor care căutau să pătrundă aici, s-au luptat cu ei. Cum se tot încăierau mereu şi sciţii nu erau în stare să-i dovedească, unul din ei a vorbit aşa: „*Bărbaţi sciţi, ce-avem noi oare de făcut? Dacă ne luptăm cu robii noştri şi ne ucid ei, ne împuţinăm, iar dacă-i omorâm noi pe ei, pe viitor vom stăpâni peste mai puţini. Acuma, cred că ar fi nimerit să lăsăm suliţele şi săgeţile şi, luând fiecare în mână biciul calului, să ne apropiem de ei. Atâta timp cât ne vedeau cu arme, se socoteau deopotrivă cu noi şi din părinţi deopotrivă. Când însă or să ne vadă cu biciul în mână în loc de arme, dându-şi seama că ne sunt sclavi şi pătrunzându-se de acest lucru, nu vor mai arăta împotrivire*”.

IV Ascultând aceste cuvinte, sciţii au făcut întocmai. Ceilalţi, înmărmuriţi de ce se petrecea, uitară de luptă şi dădură bir cu fugiţii. Aşa au domnit sciţii peste Asia şi, alungaţi de mezi, s-au întors iarăşi în ţara lor în acest fel. Iată pentru ce Darius, dornic să se răzbune, a început să strângă oaste împotriva lor.

V După câte spun sciţii, cel mai tânăr dintre toate neamurile pământului este neamul lor[11], care s-a născut astfel[12]: mai întâi, în ţinutul acesta, pe atunci pustiu, s-a ivit un om cu numele de Targitaos[13]. Părinţii acestui Targitaos – spun ei, povestind lucruri cărora eu nu le pot da crezare, dar aşa povestesc ei – ar fi fost Zeus şi o fiică a fluviului Borysthenes. O atare obârşie a avut deci Targitaos, iar el, la rândul lui, a avut trei fii: pe Lipoxais, pe Arpoxais şi pe Colaxais[14], cel mai tânăr. Pe timpul domniei acestora, au

căzut în Sciţia din cer nişte lucruri de aur; un plug, un jug, o bardă cu două tăişuri şi o cupă[15]. Primul dintre ei care le-a văzut, anume fratele cel mai vârstnic, s-a apropiat cu gândul să le ia, dar aurul, când a ajuns la el, s-a prefăcut în flăcări. După plecarea lui, a venit al doilea, dar şi lui i s-a întâmplat acelaşi lucru. Aurul, arzând cu văpăi, i-a îndepărtat deci pe cei doi; dar când s-a apropiat al treilea, cel mai tânăr, aurul s-a stins, iar el l-a putut duce cu sine acasă. Faţă de această întâmplare, fraţii mai mari s-au înţeles între ei să-i lase întreaga împărăţie celui mai tânăr.

VI Din Lipoxais se trag acei sciţi care se cheamă auhaţi; din cel mijlociu, Arpoxais, cei cu numele de catiari şi traspieni; iar din cel mai tânăr dintre ei, regele lor, cei care se numesc paralaţi[16]. Cu toţii la un loc poartă numele de scoloţi, după numele unui rege de-al lor. Sciţi le-au zis elenii.

VII Aşa povestesc sciţii despre obârşia lor; de când s-au ivit ei pe pământ, anume de la Targitaos, întâiul lor rege, şi până la venirea lui Darius în ţinuturile lor, sunt cu totul nici mai mult, nici mai puţin de o mie de ani[17]. Iar aurul acesta sfânt îl păzesc cu străşnicie sciţii regali şi în fiecare an se apropie de el, căutând să-l îmblânzească prin jertfe mari. Dacă cel care are în paza lui aurul sfânt adoarme sub cerul liber, în ziua sărbătorii, sciţii îi prezic că nu va apuca sfârşitul anului. Pentru primejdia prin care trece i se dăruieşte atâta pământ cât poate înconjura călare într-o singură zi[18].

Fiindcă împărăţia era întinsă, Colaxais a împărţit-o în trei, pentru cei trei fii ai lui. Una din părţi, tocmai cea în care se păstrează aurul sfânt, a potrivit-o să fie cea mai mare. Sciţii mai spun că ţinuturile dinspre vântul de miazănoapte, aflate deasupra locuitorilor din sus de această ţară, nu e cu putinţă să le vezi sau să pătrunzi prea departe în ele din pricina fulgilor împrăştiaţi pe aici; căci şi pământul şi văzduhul este plin de pene[19] care îţi întunecă vederea.

VIII Aşa povestesc sciţii despre ei înşişi şi despre ţinutul din sus de ei. Iată însă ce spun şi elenii care locuiesc în Pont:

Heracles, pe când mâna vacile lui Geryon[20], a ajuns în această parte a lumii, pe atunci pustie, astăzi locuită de sciţi. Geryon sălăşluia în afara Pontului, avându-şi lăcaşul în insula pe care elenii o numesc Erythreia, cea din faţa Gedeirei[21], iar Gedeira se află dincolo de Coloanele lui Heracles, pe ţărmul Oceanului. Merge vorba, fără să fie însă dovedită în fapt, că Oceanul, după ce izvorăşte la soare-răsare, înconjoară cu apele lui tot pământul. Aşadar, când Heracles a ajuns de aici pe meleagurile numite acum Sciţia, apucându-l viscolul şi gerul, s-a acoperit cu pielea de leu şi a adormit. În vremea asta, iepele de la carul lui, care păşteau deshămate, s-au făcut nevăzute printr-o minune cerească.

IX Când s-a deşteptat, Heracles a început să şi le caute şi, străbătând toate coclaurile, a ajuns în cele din urmă pe pământul numit Hylaia[22]. Aici el a dat într-o peşteră peste o făptură jumătate fată, jumătate viperă[23]: de la brâu în sus era femeie, iar de la brâu în jos, şarpe. Văzând-o şi minunându-se, Heracles a întrebat-o dacă nu cumva i-a văzut iepele rătăcite. Ea i-a răspuns că într-adevăr iepele se află la ea, dar că n-are de gând să i le dea înapoi mai înainte de a se împreuna cu ea. Învoindu-se pentru acest preţ, Heracles i-a fost bărbat. Femeia însă amâna mereu să-i înapoieze iepele, vrând să trăiască cu Heracles cât mai multă vreme, iar el ardea de nerăbdare să şi le ia şi să plece. Până la urmă, dându-i-le, i-a spus: „*Iepele acestea rătăcite până aici eu ţi le-am scăpat, iar tu m-ai răsplătit: cu tine am zămislit trei feciori. Învaţă-mă acum ce trebuie să fac cu ei când vor ajunge mari, să-i aciuiez oare pe aici (unde sunt eu stăpâna locurilor) sau să-i trimit la tine?*” Aceasta l-a întrebat ea pe Heracles, la care, spun sciţii că el ar fi răspuns: „*Când vei vedea copiii ajunşi la vârsta bărbăţiei, n-ai să greşeşti dacă vei face acestea: pe acela dintre ei pe care-l vei vedea întinzând aşa acest arc, şi încingându-se cu cingătoarea aceasta în chipul următor, pe acela să-l faci moşteanul locurilor. Dar pe cel care nu va trece de încercările ce ţi le*

las în seamă, să-l izgoneşti din ţară. Dacă mă vei asculta, de mare bucurie ai să ai parte, şi vei împlini şi poruncile mele”.

X Atunci, întinzând unul din arcuri (pentru că până în acea vreme Heracles purta două), şi arătându-i cum se prinde cingătoarea, Heracles i-a dat [femeii] arcul şi cingătoarea care avea în vârful cataramei o cupă de aur[24], iar după ce i le-a dat, a plecat. Ea, când copiii pe care i-a născut au ajuns bărbaţi, le-a dat următoarele nume: unuia din ei Agathyrsos, următorului Gelonos, iar celui mai tânăr Skythes[25]. Aducându-şi atunci aminte de povaţa [lui Heracles], a săvârşit cele poruncite de el. Doi dintre copiii ei, Agathyrsos şi Gelonos, neizbutind să treacă încercarea la care au fost supuşi, au plecat din ţară, alungaţi fiind de mama lor; în schimb, cel mai tânăr dintre ei, Skythes, trecând-o cu bine, a rămas pe loc. Din Skythes, fiul lui Heracles, se trag regii de totdeauna ai sciţilor, iar după cupa de la brâu, până şi azi sciţii poartă cupe la cingători[26]. Ca Skythes să rămână [în ţară] a uneltit chiar mama lui. Acestea le povestesc elenii care locuiesc în Pont[27].

XI Mai umblă şi o altă poveste care este aşa; de când am auzit-o, acesteia îi dau cel mai mult crezare: sciţii nomazi, care-şi au leagănul in Asia[28], împinşi prin lupte de massageţi, şi-au strămutat sălaşurile, trecând peste fluviul Araxes[29] pe pământul cimmerian[30]; într-adevăr, pământul locuit astăzi de sciţi se spune c-ar fi fost înainte vreme al cimmerienilor. La sosirea sciţilor, cimmerienii, cum se abătea asupra lor o oaste mare, s-au adunat să se sfătuiască. Dar părerile lor au fost împărţite şi amândouă sprijinite cu tărie; cea mai nimerită era a regilor[31]; părerea poporului era că ar fi mai cuminte să părăsească locul şi că n-ar trebui să-şi primejduiască viaţa ţinând piept puhoiului; dimpotrivă, regii credeau de cuviinţă să lupte pentru ţară cu năvălitorii. Dar ascultare n-au vrut să dea nici poporul regilor nici regii poporului. Poporul hotărîse să-şi părăsească ţara fără împotrivire, lăsând-o pe mâna duşmanului; regii însă au găsit că e mai bine să-şi afle hodina după moarte în glia

strămoşească şi să nu fugă cu poporul, punând în cumpănă bunătăţile de care se bucuraseră aici faţă de câte neajunsuri vor avea de îndurat dacă fug din ţară.

După ce au luat această hotărîre, [regii] împărţindu-se în două tabere, deopotrivă la număr, s-au pornit să se bată unii cu alţii. Şi, omorându-se toţi între ei, gloata cimmerienilor i-a îngropat lângă fluviul Tyras[32] (unde încă se mai poate vedea mormântul lor). După ce i-au înmormântat, poporul a părăsit ţinutul. Sciţii, când au intrat, au ocupat ţara pustie.

XII Până acuma se mai află în Sciţia ziduri cimmeriene[33], „trecători” cimmeriene[34], ba şi un loc cu numele de Cimmeria, precum şi aşa-numitul Bosforul Cimmerian[35]. Se vede că cimmerienii au fugit în Asia de răul sciţilor[36] şi s-au aşezat în promontoriul unde se află astăzi oraşul grec Sinope[37]. Tot atât de limpede e şi faptul că sciţii, urmărindu-i, s-au pomenit pe pământul Mediei, rătăcind drumul; cimmerienii fugari s-au ţinut într-una pe lângă coasta mării, iar sciţii i-au urmărit având mereu Caucazul în dreapta, până când, abătându-se spre inima uscatului, au pătruns pe pământul mezilor[38]. Iată, prin urmare, o altă poveste răspândită deopotrivă şi la eleni şi la barbari.

XIII Aristeas[39] însă, fiul lui Caystrobios, un bărbat din Proconnesos[40], şi poet epic, povestea că, îndrumat de luminile lui Phoibos, a ajuns până la issedoni[41], că mai sus de issedoni locuiesc arimaspii[42], nişte oameni cu un singur ochi, iar mai sus de ei se află griffonii, paznicii aurului[43]; dincolo de griffoni locuiesc hyperboreii[44] care se întind până la mare; toţi aceştia, afară de hyperborei, începând cu arimaspii, s-au tot ridicat împotriva vecinilor lor şi astfel issedonii au fost goniţi din ţară de arimaspi, sciţii de issedoni, iar cimmerienii, care locuiau la marea de miazăzi[45], împinşi de sciţi, şi-au părăsit ţara.

Astfel, nici Aristeas nu se potriveşte cu sciţii când e vorba de ţara aceasta.

XIV Am arătat de unde era Aristeas, poetul care a vorbit despre aceste întâmplări. Acum voi povesti legenda pe care am auzit-o despre el în Proconnesos şi în Cyzicos[46]. Se zice că Aristeas, care nu era mai prejos, ca neam, faţă de nici unul din cetatea lui, intrând în atelierul unui piuar, la Proconnesos, s-a săvârşit din viaţă; piuarul, închizându-şi atelierul, a plecat să ducă vestea neamurilor mortului. Când s-a răspândit în cetate vestea că Aristeas ar fi murit, sosi, spre tăgada celor ce se spuneau, un om din Cyzicos, venind din oraşul Artake[47], spunând că l-a întâlnit pe Aristeas intrând în Cyzicos şi a stat de vorbă cu el. În timp ce călătorul ţinea morţiş că spune adevărul, rudele mortului s-au înfăţişat la piuar cu cele de trebuinţă pentru a-l duce de acolo. Când au deschis odaia, nu-l mai aflară pe Aristeas nici mort, nici viu. După aceea, şapte ani mai târziu, ivindu-se iarăşi la Proconnessos, a scris acele poeme pe care azi elenii le numesc *Arimaspeu*; după alcătuirea lor, a pierit pentru a doua oară.

XV Asemenea lucruri povestesc despre Aristeas aceste oraşe. Iată ce ştiu că le-a fost dat să li se întâmple şi metapontienilor[48] din Italia, la două sute patruzeci de ani[49] de la a doua pieire a lui Aristeas, aşa cum, după socotinţa mea, am aflat în Proconnessos şi Metapontum. Metapontienii spun că Aristeas însuşi, arătându-se în ţara lor, le-a poruncit să ridice un altar lui Apollo şi alături să înalţe o statuie care să aibă numele lui Aristeas din Proconnessos: Apollo, zicea Aristeas, i-a cercetat numai pe ei, dintre toţi italioţii, iar el, cel care acum era Aristeas, îl însoţise pe zeu; atunci însă, când era în tovărăşia zeului, avea chip de corb[50]. Zicând acestea, s-a făcut nevăzut. Metapontienii, trimiţând oameni de-ai lor la Delfi, l-au întrebat pe zeu ce-ar putea să fie cu năluca acestui om. Pythia le-a poruncit să asculte de nălucă; de vor asculta, numai de bine vor avea parte; iar ei, primind aceste sfaturi, le urmară. Şi acuma încă se mai află la Metapontum o statuie cu numele lui Aristeas alături de altarul lui Apollo; în jurul ei au fost sădiţi dafini, iar altarul se

înalţă în piaţa publică. Dar cred că am vorbit destul despre Aristeas.

XVI Ce se află mai sus de ţinutul despre care tocmai încep să vorbesc, de bună seamă că nimeni nu ştie sigur. Mi-e cu neputinţă să aflu ceva veşti de la cineva care să poată spune că a văzut acele locuri chiar cu ochii lui. Nici măcar Aristeas, de care am pomenii cu puţin mai sus, nici măcar el n-a putut spune, în poemele pe care le-a plăsmuit, că ar fi pătruns mai departe de issedoni, ci despre ţinuturile de dincolo de aceştia a povestit doar din auzite, zicând că le ştie numai din spusele issedonilor. Totuşi, pe cât mi-a stat în putinţă să culeg şi eu din auzite ştiri cât mai de departe şi mai de încredere, pe toate le voi înşira.

XVII [Începând] de la portul borystheniţilor[51] (care, din întreaga Sciţie, este aşezat cel mai la mijloc pe coastele mării[52]), de acolo, primul neam de locuitori sunt callipizii[53], nişte eleno-sciţi; mai sus de ei sălăşluieşte o altă seminţie, care poartă numele de alazoni[54]; alazonii şi callipizii, în alte privinţe, au aceleaşi obiceiuri ca sciţii, dar, pe deasupra, ei seamănă şi se hrănesc cu cereale, precum şi cu ceapă, usturoi, linte şi mei[55]. Mai sus de alazoni locuiesc sciţii plugari[56], care seamănă grâu nu pentru hrana lor, ci ca să-l vândă. Şi mai spre miazănoapte de aceştia locuiesc neurii[57], iar ţinutul care se întinde spre borta vântului de miazănoapte, după câte ştiu eu, este nelocuit de oameni.

Aceste noroade se înşiră de-a lungul fluviului Hypanis[58], la apus de Borysthenes[59].

XVIII Dacă cumva treci peste Borysthenes, pornind de la mare, mai întâi dai de Hylaia[60], iar mai sus de acest ţinut locuiesc sciţii agricultori[61], cărora elenii de pe lângă fluviul Hypanis le zic borystheniţi, iar lor înşile îşi zic olbiopoliţi[62]. Aceşti sciţi agricultori locuiesc în părţile dinspre răsărit, cale de trei zile de drum, întinzându-se până la fluviul cu numele Panticapes[63] iar înspre miazănoapte, cale de unsprezece zile[64], pe Borysthenes în sus. Dincolo de ei, până hăt

departe, se întinde un deşert, iar dincolo de pustietate locuiesc androfagii[65], un neam de oameni cu totul aparte şi deosebit de sciţi. Ţinutul de mai sus de ei este cu desăvârşire pustiu[66] şi, după câte ştiu, nelocuit de nici o seminţie omenească.

XIX Când treci de fluviul Panticapes, la răsărit de aceşti sciţi agricultori locuiesc sciţii nomazi[67], care nici nu seamănă, nici nu ară; această parte este lipsită în întregime de copaci, afară de Hylaia. Nomazii despre care este vorba sunt răspândiţi spre răsărit, cale de paisprezece[68] zile, într-un ţinut care se întinde până la fluviul Gerrhos[69].

XX Dincolo de Gerrhos se află acele locuri numite „sălaşurile regilor”[70], precum şi sciţii cei mai viteji şi cei mai numeroşi, care-i socotesc pe ceilalţi sciţi drept robii lor. Aceştia ajung spre miazăzi până la Taurida[71], spre răsărit până la valea săpată de feciorii sclavilor orbi[72] şi până la târgul numit Cremnoi[73] de lângă lacul Meotis; câteva triburi de-ale lor ating chiar fluviul Tanais[74]. Spre miazănoapte, mai sus de sciţii regali[75] sălăşluiesc melanhlenii[76], o altă seminţie care nu este scită. Mai în sus de melanhleni încep mlaştinile şi pustietatea[77], fără suflare omenească, dupa câte ştim.

XXI Dacă treci de fluviul Tanais, nu mai eşti în Sciţia, ci intri pe primul din loturile de pământ ale sauromaţilor[78], care, începând din înfundătura lacului Meotis, îşi au aşezările cale de cincisprezece zile spre miazănoapte[79], într-un ţinut cu desăvârşire lipsit de pomi, fie roditori, fie sălbatici. Deasupra acestora, pe un al doilea lot, locuiesc budinii[80], într-un ţinut pe de-antregul acoperit cu tot soiul de păduri[81].

XXII Mai departe de budini, spre miazănoapte, vine mai întâi un pustiu întins cale de şapte zile[82], iar după pustiu, în faţa celui ce-o ia mai spre răsărit[83], apar sălaşurile tissageţilor[84], popor numeros şi aparte, care trăieşte din vânat. În vecinătatea tissageţilor, pe aceleaşi meleaguri, sunt aşezările iurcilor[85]. Şi ei trăiesc din vânat, pe care-l prind astfel: omul stă la pândă suit într-un copac, căci sunt

copaci peste tot locul; fiecare vânător are la îndemână un cal învăţat să se culce pe burtă, ca să se facă cât mai mic, şi un câine; când din vârful copacului zăreşte vânatul, vânătorul trage cu arcul şi apoi, încălecând pe cal, îl urmăreşte, iar câinele se ţine pe urmele lui. Şi mai sus de aceştia, dacă drumeţul o ţine mereu spre răsărit întâlneşte alţi sciţi[86], care s-au răsculat împotriva celor regali şi s-au strămutat în ţinutul acesta.

XXIII Până la ţara sciţilor acestora, ţinutul de care am pomenit este în întregime pământ şes şi mănos[87], dar dincolo de el începe să fie pietros şi sterp. După ce străbaţi o bucată bună din ţinutul presărat cu stânci, la poalele unor munţi înalţi[88] se ivesc aşezările unor oameni despre care se spune că sunt cu toţii pleşuvi din naştere[89], şi bărbaţii şi femeile deopotrivă; ei au nasul turtit şi fălci puternice; vorbesc o limbă deosebită, însă poartă îmbrăcăminte scită şi trăiesc din rodul unor copaci. Numele pomului din care se hrănesc este acela de „pontic”[90]; el este cam cât un smochin de mare şi poartă un fruct la fel cu bobul, dar are şi sâmbure. Când rodul s-a copt, îl storc prin nişte pânze; din fruct curge un must gros şi negru; numele lui este „ashi”[91]; pe acesta îl sug şi îl beau amestecat cu lapte, iar din rămăşiţele de poame zdrobite fac nişte turte pe care le mănâncă. Vite nu prea au: prin partea locului nu se află păşuni bune. Fiecare locuieşte cu ai săi sub un copac, iarna, acoperindu-l cu o velinţă de lână albă[92], iar vara fără învelitoare. De aceşti oameni nu se leagă nimeni (se spune că sunt sfinţi). Arme de luptă nu poartă. Ei sunt cei care judecă pricinile vecinilor[93], iar dacă vreun fugar se aciuează pe la ei, nimeni nu-i face nici un rău. Numele lor este acela de argipei[94].

XXIV Până la neamul acesta de oameni pleşuvi sunt bine cunoscute şi ţinutul şi seminţiile de dincoace de ei. Ştiri nu-i greu să capeţi, fie de la unii sciţi care ajung până la ei, fie de la elenii din portul Borysthenes şi din alte porturi ale

Pontului. Sciţii care pătrund până acolo îşi pun la cale treburile cu ajutorul a şapte tălmaci în şapte limbi[95].

XXV Până la argipei locurile sunt dar cunoscute, însă ce o mai fi dincolo de oamenii pleşuvi nimeni nu mai ştie să spună sigur; munţi înalţi şi de neumblat se ridică în cale şi nimeni n-a izbutit încă să-i treacă[96]. Oamenii pleşuvi povestesc – lucruri pe care eu nu le cred – că în munţi ar locui nişte oameni cu picioare de capră[97], iar dacă treci de aceştia, dai de alţi oameni care dorm câte şase luni pe an[98]. Acest lucru nu pot să-l cred nici în ruptul capului. Ţinutul dinspre răsărit de pleşuvi este în schimb foarte bine cunoscut, căci îl locuiesc issedonii[99]. Cât despre ţinutul care se întinde către miazănoapte, din sus de oamenii pleşuvi şi de issedoni, nimic altceva nu se ştie decât ceea ce povestesc aceştia.

XXVI Cu privire la issedoni se spune că au următoarele datini: Când unui om îi moare tatăl, toate rudele îi aduc oi; după ce le înjunghie şi le spintecă, taie în bucăţi şi pe părintele mort al gazdei, apoi, amestecând toată carnea la un loc, o mănâncă la ospăţ[100]. Iar capul mortului, după ce-l rad şi-l curăţă bine, îl poleiesc cu aur şi, după aceea, i se închină ca unui idol, aducându-i an de an jertfe bogate[101]. Fiul săvârşeşte toate acestea în cinstea părintelui său, aşa cum fac şi elenii pomenirea morţilor[102]. Altfel, şi despre ei se spune că sunt oameni drepţi[103], iar femeile şi bărbaţii se bucură deopotrivă de aceleaşi drepturi[104].

XXVII Prin urmare şi aceşti locuitori sunt cunoscuţi. Mai sus de ei, după câte spun issedonii, se află însă oamenii cu un singur ochi şi griffonii păzitori de aur[105]. Sciţii îi pomenesc aflând de ei de la issedoni, iar noi ceilalţi din tată în fiu îi ştim de la sciţi şi-i cunoaştem sub numele scit de arimaspi, căci în limba scită arima înseamnă „unu”, iar *spu* înseamnă „ochi”[106].

XXVIII În tot ţinutul acela despre care am vorbit sunt ierni aşa de grele, că vreme de opt luni gerul este de

neîndurat[107]; în acest răstimp, dacă ai turna apă, n-ai izbuti să moi lutul; ca să-l prefaci în noroi, eşti nevoit să faci focul. Şi marea şi întreg Bosforul cimmerian îngheaţă[108], iar sciţii care locuiesc în afara şanţului[109] pornesc în cete pe sloiurile de gheaţă[110] [după pradă] şi căruţele şi le mână de cealaltă parte, la sinzi[111]. Aşa trec cele opt luni de iarnă. În celelalte patru luni, acolo tot frig e. Iarna de pe aici e cu totul altfel în stihiile ce le dezlănţuie decât iernile dintr-altă parte. Când e firesc să plouă[112], nu plouă mai de loc; vara însă ploile nu mai contenesc. Atunci când aiurea tună, pe aici nu se aud tunete, dar vara se stârnesc vijelii puternice. Dacă, din întâmplare, tună vreodată şi în timpul iernii, lumea se minunează ca de un semn, după cum şi dacă se cutremură pământul fie vara, fie iarna, sciţii socot că e o minune. Caii, deprinşi, îndură uşor o asemenea iarnă, catârii şi măgarii însă n-o pot îndura de fel; totuşi, pretutindeni în altă parte caii lăsaţi în ger pier degeraţi, pe când măgarii şi catârii rabdă la frig.

XXIX Eu cred că şi soiul de vite de pe aici, lipsit de coarne, tot din pricina asprimii frigului n-are coarne. O mărturie în sprijinul părerii mele este şi versul lui Homer care spune în Odiseea aşa:

Libya-apoi, unde repede mieii poartă corniţe[113],

vorbă plină de tâlc, căci în ţările calde coarnele mijesc repede, dar în locurile cu frig aspru vitelor nu le ies coarnele de loc, ori, dacă ies, le cresc anevoie[114].

XXX Aşadar, acestea se întâmplă pe acolo din pricina frigului. Mă tot mir (povestirea mea de la început s-a tot abătut din drum), de ce în tot ţinutul Eleei[115] nu se pot zămisli catâri, cu toate că nici locurile nu sunt reci, nici nu se cunoaşte vreo altă pricină. Eleenii susţin că dintr-un blestem[116] nu se prăsesc la ei catâri. Într-adevăr, când le vine iepelor vremea împerecherii, ei le mână în ţinuturile vecine[117] şi după ce măgarii vecinilor le gonesc până ce

iepele au prins rod în pântece, abia atunci le aduc înapoi acasă.

XXXI Cât despre fulgii de care zic sciţii că e plin văzduhul şi din pricina cărora nu poţi nici să vezi, nici să străbaţi mai departe pământul, iată ce cred eu. Dincolo de acest ţinut, ninge pururea, mai puţin vara decât iarna, după cum e şi firesc. Oricine a văzut de aproape căzând ninsoare deasă pricepe ce spun: ninsoarea seamănă în adevăr cu nişte fulgi. Din pricina unei astfel de ierni, ţinuturile dinspre miazănoapte sunt nelocuite. Eu cred, aşadar, că sciţii şi vecinii lor vorbesc de zăpadă, asemănând-o cu fulgii.

XXXII Am arătat ce se spune despre locurile acestea atât de îndepărtate. Despre hyperborei[118], sciţii nu ne dau nici o ştire[119], nici alţi locuitori de prin partea locului, afară, poate, de issedoni. Dar, după părerea mea, nici aceştia nu spun nimic, altminteri sciţii ar fi vorbit [despre hyperborei], aşa cum vorbesc, de pildă, despre oamenii cu un singur ochi. Doar în Hesiod[120] se află câte ceva despre hyperborei; se mai află şi în *Epigonii* lui Homer[121], dacă într-adevăr Homer a făcut această epopee.

XXXIII Mult mai multe veşti[122] ne dau despre ei cei din Delos; aceştia povestesc că la sciţi au ajuns prinoase tocmai de la hyperborei, învelite în paie; de la sciţi, trecând din vecin în vecin, prinoasele au fost purtate tot spre apus până la Adriatica[123], iar de aici trimise mai departe spre miazăzi; dodonienii[124] ar fi fost, dintre eleni, cei dintâi la care au ajuns prinoasele. De la ei au fost îndreptate în jos spre Golful Malic[125] şi pe urmă au trecut marea în Eubeea[126]; aici, oraş după oraş, le-au trimis până la Carystos[127], de unde însă au ocolit Androsul[128]. Cei din Carystos le-au dus la Tenos[129], iar cei din Tenos, la Delos[130].

Se spune că aceste prinoase au ajuns la Delos în felul următor: la început, hyperboreii au trimis două fecioare cu prinoasele; după spusele delienilor, fetele se numeau Hiperohe şi Laodike; o dată cu ele, ca să le ocrotească,

hyperboreii au trimis ca însoţitori şi cinci cetăţeni de-ai lor, [însoţitori] care astăzi sunt cunoscuţi sub numele de *perferi*[131], şi care la Delos se bucură de mare cinstire. Fiindcă trimişii hyperboreilor nu s-au mai întors acasă şi pentru că acestora nu le venea de loc la socoteală să se întâmple de fiecare dată ca cei trimişi să nu le mai vină înapoi, [s-au hotărit] să ducă numai până la hotarele ţării prinoasele învelite în paie şi să le încredinţeze vecinilor, cu rugămintea ca ei să le trimită mai departe la un alt neam. Prinoasele trimise astfel au ajuns, după spusele lor, până la Delos. Eu însumi ştiu un obicei care se apropie oarecum de aceste rituri sfinte: femeile trace şi peoniene[132], când aduc jertfă Artemidei Regina[133], se folosesc întotdeauna de paie de grâu. Şi ştiu [foarte bine] că ele aşa fac.

XXXIV În cinstea acelor fecioare hyperboreene care şi-au aflat sfârşitul la Delos, atât fetele cât şi băieţii delienilor îşi tund părul. Fetele, înainte de nuntă, după ce-şi retează o şuviţă de păr, o răsucesc pe un fus şi apoi o pun pe mormântul hyperboreenelor (mormântul se află în curtea sanctuarului Artemidei[134], pe stânga, cum intri, iar deasupra lui a crescut un măslin); băieţii din Delos, la rândul lor, înfăşurând câteva fire de păr pe tulpina unei anume buruieni, le aşază şi ei pe mormânt.

XXXV De această cinstire din partea locuitorilor din Delos se bucură fecioarele hyperboreene[135]. Delienii mai povestesc că Arge şi Opis, tot nişte fecioare hyperboreene[136], trecând pe la aceleaşi popoare, sosiseră şi ele la Delos mai înainte încă decât Hiperohe şi Laodike. Acestea din urmă sosiseră cu tributul pe care îl hotărîseră în cinstea zeiţei Eilethyia[137] pentru naştere uşoară[138]; iar Arge şi Opis veniseră chiar o dată cu zeii[139]. [Cei din Delos] spun că acestora le sunt hărăzite din partea lor şi alte cinstiri: femeile adună bani în numele lor, invocându-le într-un imn pe care l-a făurit licianul Olen[140]. De la ei aflându-l insularii şi ionienii, îl cântă invocând pe Opis şi Arge şi adunând bani (acest Olen, venit din Licia, a compus şi alte imnuri vechi care se cântă la

Delos) cenuşa rămasă de la coapsele arse pe altare, o iau şi o presară peste mormântul lui Opis şi Arge. Mormântul fecioarelor se află în spatele Artemisionului[141], cu faţa spre răsărit, foarte aproape de sala de oaspeţi a keenilor[142].

XXXVI Dar cu acestea închei cele ce aveam de spus despre hyperborei. Nu mai înşir despre Abaris[143] – care se spunea că era hyperborean – povestea că ar fi făcut înconjurul lumii cu săgeata ce-o avea, fără să mănânce ceva.

Dacă e adevărat că unii oameni sunt hyperborei, atunci trebuie să se afle şi alţii, hypernotieni[144]. Pe mine unul mă apucă râsul când văd cum mulţi descriu marginile pământului fără nici o noimă[145]; aceştia desenează Oceanul curgând jur împrejurul pământului, care la rându-i este rotund de parcă ar fi strunjit, iar Asia o fac cât Europa de mare. Eu voi arăta pe scurt cât de întinsă este şi una şi cealaltă şi ce înfăţişare are fiecare[146] în descriere.

XXXVII Perşii locuiesc în Asia, ajungând până la ţărmurile Mării de miazăzi, aşa-numita Erythree[147]. Mai sus de ei, spre miazănoapte, se află mezii, mai sus de mezi, saspirii, iar mai sus de saspiri, colchidienii, care se mărginesc cu Marea de miazănoapte, în care se varsă râul Phasis[148]. Acestea sunt cele patru seminţii[149] care se întind de la o mare la alta.

XXXVIII De aici, spre apus, prelungindu-se din uscat, înaintează în mare două limbi de pământ despre care voi da unele lămuriri. Una din ele se întinde spre miazănoapte, începând de la Phasis, de-a lungul Pontului Euxin şi al Hellespontului, până la capul Sigeion din Troada[150], iar spre miazăzi, aceeaşi limbă de pământ înaintează în mare din Golful Myriandric[151], aflat înspre Fenicia, până la capul Triopion[152]. În această peninsulă locuiesc treizeci de seminţii de oameni. Aceasta este una din cele două peninsule.

XXXIX Cealaltă limbă de pământ[153], începând din ţara perşilor, se întinde până la Marea Erythree, [cuprinzând] pământ persan[154], apoi, în continuare, se află Asiria, iar după

Asiria, Arabia; ea se sfârşeşte – adică, de fapt, nu se sfârşeşte[155], dar aşa e obiceiul să se spună – în Golful Arabic, până la care Darius a tras canalul din Nil[156]. Din Persia până în Fenicia ţinutul este un şes nesfârşit: începând din Fenicia, peninsula se întinde în apele acestei mări[157] prin dreptul Syriei, Palestinei şi Egiptului, unde se isprăveşte. Ea cuprinde numai trei neamuri[158].

XL Acestea sunt ţinuturile Asiei dinspre perşi către apus. Locurile de dincolo de perşi, de mezi, de saspiri şi de colchidieni, spre auroră şi soare-răsare, sunt mărginite dintr-o parte de Marea Roşie[159], iar dinspre miazănoapte, de Marea Caspică[160] şi fluviul Araxes[161], care curge spre răsărit. Asia e locuită până în India. De aci însă, spre răsărit, e numai pustiu şi nimeni nu poate spune despre ceva de acolo cum o fi[162].

XLI Aceasta este înfăţişarea şi întinderea Asiei. Cât despre Libya[163], ea face parte din cea de-a doua peninsulă, căci se află în prelungirea Egiptului[164]. Spre Egipt, această peninsulă este îngustă: de la marea aceasta până la Marea Erythree[165] sunt o sută de mii de coţi, care ar face cam o mie de stadii[166]. Dincolo de gâtuitură însă, limba de pământ ce a primit numele de Libya se lăţeşte foarte mult.

XLII Eu unul mă mir de cei care au hotărnicit şi împărţit uscatul în Lybia, Asia şi Europa, pentru că deosebirile dintre ele nu sunt mici de loc. Căci dacă în lungime Europa are o întindere cât amândouă celelalte la un loc, ca lăţime însă, după părerea mea, nu e vrednică nici măcar să fie asemănată cu ele[167].

E vădit în schimb că Libya este înconjurată de apă, afară de partea unde se află hotarul dinspre Asia. Necos, regele egiptenilor, este, după cunoştinţa noastră, cel dintâi care a dovedit acest adevăr. Acesta, după ce a întrerupt săparea canalului care duce din Nil la Golful Arabic[168], a trimis nişte fenicieni cu corăbii, poruncindu-le ca la întoarcere să treacă prin Coloanele lui Heracles[169] până vor ajunge iarăşi în Marea

de miazănoapte[170] şi pe acolo să ajungă în Egipt. Fenicienii, pornind deci din Marea Erythree, îşi urmau drumul pe Marea de miazăzi[171]; cum sosea toamna, ei coborau pe uscat şi se apucau de semănat pământul Libyei prin locurile unde se nimereau să fi ajuns de fiecare dată, rămânând acolo până la seceriş. După seceratul grâului porneau din nou pe mare şi, când s-au împlinit doi ani, în cel de-al treilea, trecând prin Coloanele lui Heracles, s-au întors în Egipt[172]. Ei povesteau lucruri pe care eu nu le cred – le-or fi dând poate alţii crezare – anume că, în timp ce făceau înconjurul Libyei, aveau soarele de-a dreapta lor[173].

XLIII Aşa a fost cunoscută Libya pentru prima oară. Apoi, carthaginezii[174] sunt cei care le întăresc mărturia, deoarece Sataspes fiul lui Teaspis, un Ahemenid, n-a săvârşit înconjurul Libyei când a fost trimis pentru această ispravă, ci, înspăimântat de lungimea călătoriei pe apă şi de pustietăţi, s-a întors din drum fără să fi dus la bun sfârşit încercarea la care l-a supus maică-sa.

El necinstise o fecioară, pe fiica lui Zopyros al lui Megabyzos[175]. Când urma să fie tras în ţeapă de regele Xerxes din această pricină, mama lui Sataspes, soră cu Darius, s-a rugat de iertare, legându-se să-i dea ea o pedeapsă mai aspră decât regele: tânărul va fi silit să facă înconjurul Libyei până ce, făcându-i ocolul, o să ajungă din nou în Golful Arabic. Xerxes învoindu-se, Sataspes se duse în Egipt de unde luă o corabie şi corăbieri şi porni spre Coloanele lui Heracles; lăsându-le în urmă, trecu pe la capul Libyei al cărui nume este Soloeis[176] şi se coborî spre miazăzi. Străbătând astfel luni în şir o nesfârşită întindere de apă, când văzu că înainte tot mai mult era, făcând cale întoarsă, sosi înapoi în Egipt. De aici, înfăţişându-se regelui Xerxes, începu a-i povesti că în locurile cele mai depărtate trecuse cu corabia pe lângă nişte oameni pitici[177], înveşmântaţi în frunze de palmier, care, de câte ori se apropiau cu corabia de ţărm, o luau la fugă spre munţi, părăsindu-şi aşezările[178]. Oamenii lui, intrând în oraşe, le luau numai câteva vite, fără să facă nici o pagubă. Pricina pentru care n-au ajuns până la

capătul drumului în jurul Libyei – spunea el — era următoarea: corabia n-a mai putut merge înainte, ci a fost ţintuită locului. Xerxes, încredinţat că nu spune adevărul şi fiindcă nu dusese la capăt încercarea hotărâtă, l-a tras în ţeapă, după cum fusese osânda dintâi. Un eunuc al acestui Sataspes, îndată ce a aflat că stăpânul său s-a sfârşit, a fugit cu averi uriaşe în Samos, unde a pus mâna pe ele un om din Samos, al cărui nume, deşi îl ştiu, îl tăinuiesc de bunăvoie.

XLIV Dar cea mai mare parte a Asiei a fost descoperită de Darius. Acesta, vrând să afle unde se varsă în mare fluviul Indus, al doilea dintre toate fluviile care au crocodili[179], trimite cu corăbii, printre alţii în care avea încredere că vor spune adevărul, şi pe Skylax[180] din Caryanda[181]. Oamenii aceştia, pornind din oraşul Caspatyros şi din ţinutul Pactyike[182], au mers pe fluviu în jos, mereu spre răsărit[183], până la ţărmul mării; apoi, luând-o în larg spre apus, au ajuns, după treizeci de luni, tocmai în locul[184] de unde regele egiptenilor îi pornise să înconjoare Libya pe fenicienii despre care am pomenit mai sus[185]. Darius i-a supus pe indieni[186], după împlinirea acestui ocol, şi luă în folosinţă această mare[187]. Astfel s-a descoperit că, afară de părţile răsăritene, Asia are o mare asemănare cu Libya[188].

XLV Despre Europa nimeni nu s-a încredinţat pe deplin dacă spre răsărit şi spre miazănoapte este cumva înconjurată de apă; ca lungime, se ştie că este cât amândouă celelalte continente la un loc[189].

Nu pot să mă dumiresc pentru ce pământul, unul singur fiind, poartă trei nume care sunt nume de femei – şi de ce i s-au rânduit ca hotare Nilul[190], fluviul egiptean, şi Phasis[191] din Colchida (sau, după câte vorbesc alţii[192], fluviul Tanais de la Meotis şi Porţile Cimmeriene); de asemenea, nu pot afla cum îi chema pe cei care au statornicit această împărţire şi de unde le-or fi pus aceste nume.

Mare parte din eleni spun că Libya îşi trage numele de la Libya[193], o femeie de prin partea locului, iar Asia[194], de la

soţia lui Prometeus. Lydienii însă socot că acest nume e lydian, spunând că Asia şi-a luat numele de la Asias, fiul lui Cotys al lui Manes[195], şi nu după Asia, soţia lui Prometeus; de la Asias vine şi numele tribului Asias din Sardes[196]. Despre Europa nu ştie nimeni nici dacă este cumva înconjurată de apă, nici de unde şi-a luat acest nume[197], nici cine ar putea să fie cel care i l-a dat, afară doar dacă nu vom spune că continentul şi-a luat numele de la Europa din Tyr[198]; înainte vreme era fără nume, ca şi celelalte două. Dar se ştie că Europa din Tyr era de fel din Asia şi că n-a ajuns până la pământul numit de eleni Europa, ci a trecut doar din Fenicia în Creta şi din Creta în Licia[199]. Dar, cu acestea, destul despre asemenea lucruri; ne vom folosi şi noi de numele îndătinate.

XLVI Ţărmurile Pontului Euxin, spre care îşi îndrepta Darius oştile, afară de sciţi, sunt locuite de cele mai neînvăţate neamuri din lume. Nici un neam din cele din Pont nu-l putem socoti mai răsărit în înţelepciune, nici nu cunoaştem vreun om învăţat de pe aici, decât doar neamul sciţilor şi pe Anacharsis[200].

La neamul scit, un singur lucru, dar cel mai de căpetenie din toate lucrurile omeneşti, e rânduit în chipul cel mai înţelept pe care-l cunoaştem; în alte privinţe însă, n-am de ce să-i laud. Iată în ce stă lucrul acesta atât de însemnat: este cu neputinţă să le scape cineva când vine cu oaste împotriva lor, şi nimănui nu-i stă în putere să dea de ei dacă ei înşişi nu vor să se arate. Căci sciţii n-au nici cetăţi, nici ziduri întărite, ci toţi îşi poartă casa cu ei şi sunt arcaşi călări, trăind, nu din arat, ci din creşterea vitelor, şi locuiesc în căruţe[201]; [mă întreb atunci], cum să nu fie ei de nebiruit şi cu neputinţă să te apropii de ei?

XLVII Acest fel de apărare şi l-au ales sciţii, pentru că pământul le e prielnic, iar râurile le vin şi ele într-ajutor. Ţara lor, o câmpie întinsă, este acoperită de păşuni şi bine scăldată de ape; prin ea curg râuri, nu cu mult mai puţine la număr decât canalele din Egipt. Le voi pomeni numai pe

cele mai vestite şi pe care se poate umbla dinspre mare în sus: Istrul, cu cinci guri[202], apoi Tyras[203], Hypanis[204], Borysthenes[205], Panticapes[206], Hypakyris[207], Gerrhos[208] şi Tanais[209]. Iată acum care este cursul lor.

XLVIII Istrul, cel mai mare dintre toate fluviile pe care le cunoaştem, curge şi vara şi iarna mereu deopotrivă de mare, fiind dintre fluviile Sciţiei cel dintâi dinspre apus. Pricina că Istrul a ajuns cel mai mare fluviu este faptul că şi alte râuri se varsă în el. Iată râurile care îi sporesc apele: prin ţinutul Sciţiei[210] curg cinci mari cursuri de apă. Pe unul sciţii îl numesc Porata[211], elenii Pyretos, iar celelalte sunt: Tiarantos[212], Araros[213], Naparis[214] şi Ordessos[215]. Râul pomenit mai întâi[216], bogat în apă, avându-şi cursul spre răsărit[217], îşi împreună apele cu Istrul. Al doilea pomenit, Tiarantos, curge ceva mai spre apus şi este mai mic. Araros, Naparis şi Ordessos, curgând între acestea două, se varsă şi ele în Istru. Aceste râuri, izvorâte din pământ scit, măresc apele Istrului. Venind de la agatârşi[218], fluviul Maris[219] îşi uneşte de asemenea undele cu ale Istrului[220].

XLIX Din creştetul Munţilor Haemus[221], îndreptându-şi cursul spre miazănoapte, se varsă în Istru şi alte trei râuri mari: Atlas, Auras şi Tibisis. Athrys, Noes şi Artanes[222], trecând prin Tracia şi pe la tracii crobyzi[223], se varsă şi ele tot in Istru. De la peonieni şi din muntele Rhodope[224], râul Skios, despicând în două lanţul Munţilor Haemus, se aruncă în acelaşi fluviu. Râul Angros[225], săpându-şi albia din Illyria spre miazănoapte, se varsă pe câmpia Triballică[226] în râul Brongos[27], iar Brongosul în Istru; astfel, Istrul înghite deodată aceste două mari râuri. Din ţinutul de mai sus de ombrii[228], un râu Carpis[229] şi altul Alpis[230], curgând şi acestea spre vântul de miazănoapte, se varsă şi ele în Istru. Căci Istrul, începând de la celţi – cei mai îndepărtaţi locuitori din Europa spre asfinţitul soarelui după kyneţi[231] – străbate întreaga Europă. După ce a trecut prin toată Europa, se aruncă în coasta Sciţiei[232].

L Aşadar, Istrul ajunge să fie cel mai mare dintre fluvii pentru că aceste râuri, despre care am vorbit, şi multe altele, îşi adaugă apele la ale lui. Când însă am pune singure alături, o apă lângă alta [fără afluenţi], Nilul îl întrece pentru că lui nu i se adaugă nici un râu şi nici un izvor care să-i sporească apele[233]. Istrul curge mereu la fel de bogat, şi vara şi iarna, din următoarea pricină, după câte cred eu: iarna rămâne aşa cum este de obicei, poate ceva mai umflat decât îi este înfăţişarea, căci pe vreme de iarnă în acest ţinut nu plouă aproape de loc, însă ninge într-una. Vara, în schimb, zăpada care cade în timpul iernii din belşug, se topeşte scurgându-se de pretutindeni în Istru. Apa din zăpezi, vărsându-se în fluviu, îl face să crească şi, o dată cu ea, se adaugă şi apa ploilor multe şi bogate, căci vara plouă. Cu cât soarele soarbe din Istru mai multă apă vara decât iarna, cu atât sunt mai îmbelşugate în timpul verii faţă de iarnă apele care se unesc cu Istrul. Această cumpănire formează un echilibru încât el apare întotdeauna la fel.

LI Una din apele curgătoare de la sciţi este deci Istrul. După el vine Tyras, care izvorăşte de la miazănoapte, porneşte dintr-un lac[234] mare care desparte Sciţia de Neurida[235]; la gura lui sunt aşezămintele de eleni, care se numesc tyriţi.

LII Al treilea fluviu, Hypanis, izvorăşte din Sciţia şi curge dintr-un mare lac[236] în jurul căruia pasc cai albi sirepi. Pe bună dreptate, lacul acesta se cheamă „muma Hypanisului”. Începându-şi deci cursul de aici, fluviul Hypanis curge, ca la cinci zile cale pe apă, îngust[237] şi cu apă dulce, iar de aici, cale de patru zile dinspre mare, se amărăşte cumplit, căci în el se varsă un izvor cu apă amară, într-atâta de amară, că, deşi neînsemnat de puţină, strică totuşi apele Hypanisului, râu mare între cele mici[238]. Acest izvor se află la hotarul dintre ţara sciţilor plugari şi a alazonilor[239]. Numele izvorului şi al ţinutului de unde curge este în limba scită Exaimpaios[240], în elină „Căile sacre”. Tyrasul şi Hypanisul îşi apropie albia unul de altul la alazoni; de aici, fiecare făcând

o cotitură, se îndepărtează unul de altul lăţind uscatul dintre ele.

LIII Cel de-al patrulea fluviu este Borysthenes, care, după Istru, este cel mai mare dintre ele şi, după părerea mea, fluviul cu cele mai mănoase câmpii, nu numai printre râurile sciţilor, ci şi printre toate celelalte, afară doar de Nilul Egiptului. Alături de acesta din urmă, este cu neputinţă să pui vreun alt râu. Faţă de celelalte însă, Borysthenes este cel mai îndestulător; de-a lungul lui se află păşuni frumoase şi bogate pentru turme; peşte dă mult, de cel mai bun soi, iar apa lui este foarte bună de băut şi curge limpede pe lângă ape mâloase; bucatele pe malurile lui sunt minunate, iar iarba, acolo unde pământul nu e semănat, creşte uimitor de înaltă; la gura fluviului sarea se alege de la sine în grămezi uriaşe de bulgări. Pentru saramură el dă nişte peşti uriaşi, fără oase, cărora le zic antacei[241]; [afară de acestea] se mai află multe alte lucruri vrednice de admirat. Până la ţinutul Gerrhosului[242], cale de patruzeci de zile de drum pe apă[243] se ştie că fluviul curge dinspre miazănoapte, dar mai în sus, pe la ce neamuri trece, nimeni nu poate spune. Se pare că până să ajungă în ţinutul sciţilor agricultori străbate un deşert[244]. Aceşti sciţi au aşezăminte pe malurile lui cale de zece zile pe apă[245]. Numai despre izvoarele acestui singur fluviu, ca şi despre izvoarele Nilului, nu pot da amănunte[246], dar îmi închipui că nici vreun alt elen nu le poate da. Când Borysthenes se apropie de mare, Hypanisul îşi uneşte apele cu ale lui, dând în acelaşi liman mlăştinos[247]. Locul dintre cele două fluvii, fiind ca un ic, poartă numele de capul Hippolaos, iar aici s-a înălţat un sanctuar al Demetrei[248]. În faţa sanctuarului, pe Hypanis, locuiesc borystheniţii. Atâta am avut de spus despre aceste râuri.

LIV După ele, cel de-al cincilea este un alt râu cu numele Panticapes[249]. Şi acesta curge dinspre miazănoapte, izvorând dintr-un lac, iar între el şi Borysthenes locuiesc sciţii agricultori[250]; pătrunde apoi în Hylaia[251] şi, după ce trece de ea, se împreună cu Borysthenes.

LV Al şaselea este fluviul Hypakyris[252] care-şi începe cursul dintr-un lac; fluviul străbate prin mijlocul ţării sciţilor nomazi[253] şi se varsă lângă oraşul Carkinitis[254], lăsând la dreapta Hylaia şi aşa-numita „Cale a lui Ahile"[255].

LVI Al şaptelea râu, Gerrhosul, se ramifică din Borysthenes chiar în locul unde este Borysthenes cunoscut; deoarece se desprinde din acest loc, poartă acelaşi nume ca şi ţinutul, adică Gerrhos. În drumul său spre mare, taie ţinutul sciţilor nomazi de cel al sciţilor regali. Se varsă în Hypakyris.

LVII Al optulea este fluviul Tanais, care curge foarte de departe, izvorând dintr-un lac întins[256], şi se varsă într-altul şi mai mare încă, numit Meotis, care desparte pe sciţii regali de sauromaţi. În acest Tanais îşi rostogoleşte apele un alt râu, Hygris[257] după nume.

LVIII De asemenea ape vestite au parte sciţii. Din toate soiurile de iarbă câte le ştim bune de păşunat pentru vite, cea din Sciţia face să crească îndeosebi fierea[258]; când sunt despicate vitele lor, se poate vedea că aşa este.

LIX În felul acesta băştinaşii au din belşug cele trebuincioase vieţii[259]. Cât despre datinile lor, iată care sunt: ei cinstesc numai pe următorii zei: pe Histia[260], mai presus de toţi, apoi pe Zeus şi Gaia, ţinând-o pe Gaia drept soţia lui Zeus; după aceştia, pe Apollo şi Afrodita Cerească[261], pe Heracles[262] şi pe Ares. Acestor zei li se închină toţi sciţii, iar cei care sunt numiţi sciţi regali aduc jertfe şi lui Poseidon. În limba scită, Histia se numeşte Tabiti[263], iar Zeus, pe drept cuvânt, după părerea mea, ,,Papaios"[264], Pământul – Api[265], Apollo – Goitosyros[266], Afrodita Cerească – Argimpasa[267], Poseidon – Thagimasadas[268]. Statui, altare şi temple[269] n-au obiceiul să ridice, decât lui Ares; acestuia obişnuiesc.

LX La toţi sciţii s-a statornicit un singur fel de jertfă[270], oricare ar fi animalele jertfite, săvârşindu-se în felul următor: animalul de jertfă rămâne în picioare, împiedicat cu o funie la picioarele din faţă; preotul jertfitor care stă în spatele

victimei, trăgând de un capăt al funiei, o trânteşte la pământ. În timp ce animalul cade, el strigă cu glas mare pe zeul căruia îi închină jertfa, şi apoi aruncă un laţ în jurul gâtului victimei; vârând apoi în laţ un băţ, îl răsuceşte până o sugrumă, fără să aprindă focul, fără să facă alte pregătiri şi fără să aducă libaţii. După ce a sugrumat animalul de jertfă şi l-a jupuit de piele, se pregăteşte să fiarbă carnea.

LXI Pentru că în ţara sciţilor lipsa lemnului este cumplită, iată cum au născocit ei să fiarbă carnea: după ce jupoaie animalele, despoaie carnea de pe oase şi pe urmă pun carnea în nişte căldări de prin partea locului, dacă se întâmplă să aibă, foarte asemănătoare cu craterele din Lesbos, numai că sunt mult mai mari. După ce-au zvârlit carnea în aceste vase, o fierb la focul făcut cu oasele animalelor jertfite. Când n-au vreo căldare la îndemână, vâră toată carnea într-un burduf făcut din pântecele victimelor, toarnă apă peste carne şi aprind dedesubt un foc de oase. Oasele ard de minune, iar burdufurile cuprind cât se poate de bine carnea curăţită de oase. În felul acesta un bou se va fierbe singur şi tot aşa şi celelalte animale de jertfă, fiecare pe sine. După ce fierbe carnea, cel care a adus jertfa, scoţând mai întâi câteva bucăţi de carne şi măruntaie, le aruncă înaintea lui[271]. Sciţii sacrifică tot soiul de vite, dar mai ales cai[272].

LXII Aşa sacrifică ei celorlalţi zei şi acestea sunt animalele de jertfă; pentru Ares însă, sacrificiul se petrece altfel. În fiecare ţinut[273], lângă scaunul dregătorilor, i-au ridicat lui Ares câte un sanctuar în acest fel: snopi de vreascuri sunt strânşi laolaltă într-un morman cam de trei stadii în lung şi în lat, dar mai puţin în înălţime[274]. Partea de deasupra alcătuieşte un fel de podiş în patru muchii; trei din părţile lui sunt ca o râpă dreaptă, se poate urca numai pe o singură parte[275]. În fiecare an sciţii mai grămădesc peste movilă încă o sută cincizeci de căruţe cu crengi, căci se surpă mereu din pricina ploilor. În vârful acestei grămezi, în fiecare despărţământ al ţării se înfige un vechi pumnal de fier[276],

care îl închipuie pe Ares[277]. Acestui pumnal îi aduc în fiecare an jertfă de vite şi cai, ba şi pe acestea i le jertfesc în număr mai mare decât celorlalţi zei. De asemenea, când [la război] prind duşmanii de vii, la o sută de oameni jertfesc unul, dar nu în chipul cum ucid animalele, ci altfel: după ce toarnă libaţii de vin pe capul victimelor, înjunghie oamenii deasupra unui vas şi pe urmă, suind vasul pe mormanul de crengi, varsă sângele peste pumnal.

În timp ce acestea se petrec sus, iată ce se mai întâmplă jos, lângă sanctuar. Tăind toţi umerii drepţi, cu mâini cu tot[278], ale victimelor înjunghiate, le aruncă în văzduh şi, când au isprăvit de făcut sacrificiul, se îndepărtează din acel loc. Mâna zace pe unde s-a nimerit să cadă, iar trupul într-altă parte.

LXIII Acestea sunt, prin urmare, jertfele îndătinate la sciţi. Ei nu folosesc niciodată porci şi nici măcar să-i crească în ţară la ei nu vor[279].

LXIV La război, iată ce rânduieli păzesc: când un bărbat scit doboară pentru prima oară un duşman, el bea din sângele lui. Capetele tuturor celor ucişi în luptă le aduce regelui[280], căci numai aducând un cap e părtaş la prada făcută; dacă nu aduce, nu i se cuvine nimic. Iată cum jupoaie un scit capul: tăind pielea de jur împrejur pe după urechi, o apucă şi o smulge de pe ţeastă; după aceea, răzuind-o bine de carne cu o coastă de bou, o frământă în mâini şi când a izbutit s-o înmoaie, îşi face din ea un fel de ştergar. Atârnându-l de frâul calului pe care-l încalecă, se făleşte grozav. Cine are cele mai multe ştergare este socotit cel mai viteaz bărbat. Mulţi din ei îşi fac din pieile jupuite şi mantale de purtat, cosând pieile împreună, ca la cojoc. Mulţi alţii, smulgând cu unghii cu tot pielea de pe mâna dreaptă a leşului duşmanului, îşi fac din ea capac la tolbă. Pielea de om era[281] fireşte şi grasă şi lucioasă, aproape cea mai strălucitoare din toate pieile, datorită albeţii ei. Mulţi jupoaie chiar omul întreg, îi întind pielea pe nişte bucăţi de lemn şi o poartă cu ei călare.

LXV Acestea le sunt datinile. Căpăţânile însă, nu chiar ale tuturor duşmanilor, ci numai ale celor mai huliţi, iată cum le lucrează: după ce [fiecare scit] retează toată partea până din jos de sprâncene, o curăţă; dacă e om sărac, se mulţumeşte s-o îmbrace pe deasupra cu o piele netăbăcită de bou şi aşa se foloseşte de ea; dacă e un om avut, după ce o acoperă cu piele de bou crudă, iar pe dinăuntru o poleieşte cu aur, se foloseşte astfel de ea ca de un pocal[282]. Acest lucru sciţii îl fac până şi cu rudele lor, dacă se întâmplă să se işte certuri între ei şi dacă vreunul izbuteşte să-şi dovedească duşmanul în faţa regelui[283]. Când vin oaspeţi pe care gazda îi preţuieşte, le arată aceste capete, povestindu-le cum cei ucişi, deşi rude, i-au căutat pricină, şi cum i-a biruit el, vorbind de aceasta ca de o ispravă.

LXVI O dată pe an, fiecare cârmuitor[284] al unui ţinut, în ţinutul său, amestecă într-un crater vin cu apă şi din el beau sciţii care au ucis vreun duşman; cei care nu se pot mândri cu o asemenea faptă nu gustă din această băutură, ci rămân la o parte copleşiţi de dispreţ. Aceasta este pentru ei cea mai cumplită ruşine. Cei care, în schimb, au doborât duşmani mai mulţi, beau din două cupe deodată.

LXVII Sciţii au mulţi prezicători care ghicesc din mai multe nuiele[285] de salcie în felul următor: după ce adună la un loc mănunchiuri groase de nuiele, aşezându-le pe jos, le dezleagă şi, răsfirându-le una câte una, rostesc cuvinte magice; pe când rostesc vrăjile lor, strâng iarăşi nuielele şi din nou le aşază câte una. Acest fel de a ghici l-au moştenit ei din moşi strămoşi. Enareii[286], bărbaţii-femei, spun că darul de-a ghici le-a fost hărăzit de Afrodita. Ei ghicesc în coajă de tei; după ce despică coaja în trei, ghicitorul dă răspunsurile, tot răsucindu-şi-o şi desrăsucind-o de pe degete.

LXVIII Când regele sciţilor cade bolnav, trimite după trei vrăjitori, cei mai vestiţi dintre ei, care vrăjesc cum am arătat mai sus. Aceştia, îndeobşte, cam atâta spun, anume că cutare sau cutare – (arătându-l pe nume pe cetăţeanul de

care vorbesc) – a jurat strâmb pe vatra regelui[287]; sciţii au obiceiul să jure pe vatra regească atunci când vor să se lege prin cel mai grozav jurământ.

Îndată se aduce prins cel despre care spun ei că a jurat strâmb; o dată de faţă, ghicitorii îl învinovăţesc că în vrăjile lor se arată cum a jurat strâmb pe vatra regelui, pricină din care zace regele bolnav. Omul tăgăduieşte, spunând că n-a jurat, şi se aprinde de mânie. Fiindcă tăgăduieşte, regele trimite după alţi vrăjitori, încă pe atâţia la număr. Dacă şi aceştia, cercetând oracolul, dovedesc că omul e vinovat de jurământ mincinos, pârâtului i se taie capul pe dată, iar avutul lui şi-l împart între ei primii vrăjitori. Dacă, dimpotrivă, al doilea rând de ghicitori îl dezvinovăţesc, sunt aduşi rând pe rând alţi ghicitori şi, dacă până la urmă cei mai mulţi dintre ei îl găsesc nevinovat, hotărârea este să piară chiar primii ghicitori.

LXIX Iată chipul în care sciţii ucid pe vrăjitori: după ce încarcă un car de vreascuri[288] şi înjugă la el boii, vracii sunt urcaţi în mijlocul vreascurilor, cu picioarele împiedicate, cu mâinile legate la spate şi cu căluş în gură[289]; pe urmă, dau foc la vreascuri şi gonesc boii înnebuniţi de spaimă. Se întâmplă adesea ca boii să ardă împreună cu osândiţii, dar mulţi boi pot să şi scape, alegându-se numai cu arsuri, după ce le-a ars oiştea.

Sciţii ard pe vrăjitori în felul pomenit mai sus şi pentru alte pricini, numindu-i „vrăjitori mincinoşi”. Celor pe care-i ucide, regele nu le lasă în viaţă nici copiii, ci le omoară toate vlăstarele de parte bărbătească; pe fete însă le cruţă.

LXX Când sciţii se leagă prin juräminte faţă de cineva, fac astfel: turnând vin într-o cupă mare de pământ, îl amestecă cu sângele celor care se jură[290], înţepându-i cu o sulă sau crestându-le puţin trupul cu o custură; în cupă moaie apoi un pumnal, săgeţi, un topor şi o suliţă. După săvârşirea acestor pregătiri, rostesc rugăciuni îndelungi, iar la sfârşit beau din cupă şi cei care s-au legat prin jurământ[291] şi acei dintre însoţitorii lor care se bucură de vază deosebită[292].

LXXI Mormintele regilor[293] se află la gerrhieni, adică acolo până unde Borysthenes este navigabil[294]. Când le moare regele, sciţii sapă in pământ pe aceste meleaguri o groapă mare, pătrată. După ce au pregătit groapa, iau leşul – trupul este mai dinainte învelit cu un strat de ceară, iar pântecele deschis şi curăţat bine, umplut apoi cu căprişor pisat, cu mirodenii, cu sămânţă de pătrunjel şi anason, şi cusut apoi la loc – şi îl duc într-o căruţă la un alt neam.

Cei care primesc leşul purtat cu alai, întocmai cum au făcut şi sciţii regali, îşi taie niţel din ureche, îşi tund părul în jurul capului, îşi fac crestături în jurul braţului, îşi zgârie fruntea şi nasul, iar mâna stângă şi-o străpung cu săgeţi[295]. De aici, duc în căruţă leşul regesc mai departe, la un alt neam dintre cele supuse lor; alaiul este însoţit de cei pe la care a trecut mai înainte. După ce-au făcut ocol, petrecând leşul pe la toate neamurile, ajung pe meleagurile gerrhienilor care, dintre neamurile stăpânite de sciţi, sunt cei mai depărtaţi şi unde se află locul mormintelor. Apoi, după ce aşază leşul în mormânt, pe un pat de verdeaţă, înfig suliţe de-o parte şi de alta a mortului, apoi sprijină de ele nişte bârne de lemn şi la urmă le acoperă cu rogojini, iar în locul rămas liber în mormânt îngroapă, după ce i-au sugrumat, pe una din ţiitoarele regelui, pe paharnic, pe bucătar, pe grăjdar, o slugă, un crainic, cai şi din toate celelalte lucruri ce-i mai bun, precum şi cupe de aur (căci nu întrebuinţează arama şi argintul[296]). Când sunt gata, cu toţii laolaltă înalţă deasupra o movilă, întrecându-se cu însufleţire să iasă cât mai mare[297].

LXXII Când s-a împlinit anul, iată ce mai fac: alegând din ceata celorlalţi slujitori pe cei mai destoinici (aceştia sunt sciţi[298] din naştere, căci pe rege îl slujesc toţi cei cărora le porunceşte el, la sciţi negăsindu-se robi cumpăraţi), dintre aceşti slujitori, după ce sugrumă cincizeci şi, [împreună cu ei], cincizeci de cai din cei mai frumoşi[299], scoţându-le măruntaiele şi curăţindu-le bine pântecele, îl umplu cu paie şi-l cos la loc. Proptind apoi oblu pe doi ţăruşi o jumătate de roată cu scobitura în sus şi cealaltă jumătate a roţii pe alţi

doi ţăruşi, înfig în acest fel în pământ o mulţime de ţăruşi; pe urmă, străpung caii de-a lungul trupului până la grumaz cu nişte ţăpuşe groase şi îi aburcă pe roţi. Roţile dinainte sprijină partea din faţă a cailor, iar cele din spate le ţin pântecele prin dreptul coapselor, aşa că amândouă perechile de picioare rămân atârnate în aer. Cailor le pun frâu şi zăbală; frâul îl trag înainte şi-l leagă de nişte pari. Pe cei cincizeci de tineri sugrumaţi îi pun pe fiecare pe câte un cal, suindu-l astfel: fiecare mort este străpuns de-a lungul şirei spinării cu câte un arac, până la gât, iar capătul de jos al aracului, ceva mai lung, se îmbucă în parul care trece prin trupul calului. După ce aşază roată în jurul mormântului asemenea călăreţi, [sciţii] se îndepărtează.

LXXIII Aşa îşi înmormântează ei regii. Cât priveşte pe ceilalţi sciţi, când mor, rudele cele mai apropiate ale mortului îi poartă în căruţe pe la prieteni. Fiecare din cunoscuţi primeşte şi ospătează alaiul, iar mortului îi pun dinainte bucate, la fel ca şi celorlalţi. Oamenii de rând sunt purtaţi de colo până colo tot aşa, timp de patruzeci de zile, şi abia pe urmă sunt îngropaţi[300].

După înmormântare, sciţii se purifică în chipul următor[301]: îşi freacă mai întâi cu alifie capul, apoi îl spală; iar pentru trup, iată ce fac: după ce înfig în pământ trei prăjini sprijinite în vârf una de alta, îşi întind peste prăjini, de jur împrejur, pături de lână, împreunându-le cât mai bine; apoi, într-o albie aşezată pe jos înăuntrul parilor şi păturilor, aruncă pietre înroşite la foc.

LXXIV Le creşte în ţară şi cânepă[302], care e foarte asemănătoare cu inul, afară de grosime şi mărime. În această privinţă, cânepa întrece cu mult inul; ea creşte şi de la sine, şi semănată. Tracii îşi fac din cânepă haine care aduc foarte mult cu cele de in; cine nu e prea obişnuit cu ea, nici n-ar putea deosebi dacă e vorba de in sau de cânepă; iar cine n-a văzut niciodată cânepa, îşi închipuie chiar că hainele sunt de in.

LXXV Sciţii iau, aşadar, sămânţă de cânepă, se strecoară sub cortul făcut din pături şi aruncă sămânţa peste pietrele încinse. Sămânţa aruncată [peste pietre] scoate un fum parfumat şi se face atâta abur, încât nici o baie elinească de abur n-ar putea s-o întreacă. Ameţiţi de dogoarea aburului[303], sciţii se apucă să urle. Aceasta ţine loc de baie, căci trupul nu şi-l spală cu apă niciodată. Femeile lor, în schimb, macină, frecând de nişte pietre colţuroase lemn de chiparos, de cedru, de tămâie[304], picurând apă şi apoi, rumeguşul acesta formând cu apa o cocă groasă, şi-l întind peste tot trupul şi pe faţă. De îndată le învăluie mireasma , plăcută a rumeguşului, iar a doua zi, când dau jos coca, pielea rămâne curată şi de o prospeţime strălucitoare.

LXXVI Şi sciţii se feresc cumplit de obiceiuri străine[305], şi de datinile altor neamuri, dar mai cu seamă de cele elineşti, cum s-a dovedit [întâi] cu Anacharsis[306] şi a doua oară, cu Skyles. Anacharsis, după ce-a cutreierat multe ţări şi a dat nenumărate dovezi de înţelepciune, s-a întors pe meleagurile scitice. Cum trecea cu corabia prin Hellespont, s-a oprit la Cyzicos; fiindcă îi găsi pe locuitorii din Cyzicos ţinând cu mare alai o sărbătoare în cinstea Mamei zeilor[307], Anacharsis i-a făcut o făgăduinţă sfântă acestei zeiţe, anume că, dacă se va întoarce teafăr şi sănătos acasă la el, îi va aduce şi el jertfe cum vedea că săvârşesc cyzicienii şi va împământeni şi o noapte de priveghere. Ajuns cu bine în Sciţia, afundându-se în aşa-numita Hylaia (un ţinut de-a lungul „Căii lui Ahile”, din întâmplare împădurit în întregime cu copaci de toate soiurile[308]) – intrând deci în inima codrului, Anacharsis ţinu toată rânduiala sărbătorii în cinstea zeiţei, având cu sine o tobă şi nişte statui mărunte atârnate [pe piept][309]. Un scit, văzându-l ce făcea, se duse de-l pârî la regele Saulios; regele, mergând şi el până acolo, cum îl văzu pe Anacharsis cu ce se îndeletniceşte, trase cu arcul şi-l ucise. Până şi astăzi, dacă cineva întreabă de Anacharsis, sciţii răspund că nu-l cunosc, din pricină că a călătorit prin Ellada şi a deprins obiceiuri străine. După câte am aflat eu de la Tymnes, epitropul[310] lui Ariapeithes, Anacharsis îi era

unchi după tată lui Idanthyrsos, regele sciţilor; totodată, era fiul lui Gnuros al lui Lycos, al lui Spargapeithes[311]. Dacă, prin urmare, Anacharsis se trăgea din neamul acesta, să se ştie că a murit de mâna fratelui său, căci Idanthyrsos era fiul lui Saulios – şi tocmai acest Saulios este ucigaşul lui Anacharsis.

LXXVII Totuşi, am auzit şi o altă legendă, povestită de peloponesieni, că Anacharsis, trimis de regele sciţilor, ar fi ajuns să înveţe în Ellada; când s-a întors acasă, ar fi spus în faţa celui ce-l trimisese că toţi elenii nu mai ostenesc însuşindu-şi tot felul de învăţături, afară de spartani, dar că aceştia erau singurii în stare să vorbească şi să răspundă cu măsură. Această poveste este însă curată născocire de-a elenilor înşişi; omul nostru a pierit aşa cum am arătat mai înainte.

LXXVIII Aşa a pătimit Anacharsis din pricina obiceiurilor străine şi a legăturilor sale cu elenii; cu foarte mulţi ani mai târziu, Skyles, fiul lui Ariapeithes, a avut aceeaşi soartă.

Ariapeithes, regele sciţilor, printre alţi fii, l-a avut şi pe Skyles. Pe acesta l-a născut o femeie din Istria[312], şi nu o băştinaşă; chiar mama lui l-a învăţat limbă şi carte elinească[313]. După o bucată de vreme, Ariapeithes se sfârşi, răpus de vicleşugul lui Spargapeithes, regele agatârşilor. Skyles moşteni şi domnia şi pe soţia tatălui său[314], al cărei nume era Opoia. Opoia era din partea locului şi îi născuse şi ea lui Ariapeithes un fiu, pe Oricos[315].

Măcar că domnea peste sciţi, lui Skyles nu-i era pe plac felul lor de trai, ci trăgea mai mult spre obiceiurile elineşti, datorită educaţiei în care fusese crescut. Iată ce obişnuia să facă. Ori de câte ori îşi mâna oastea de sciţi spre cetatea borystheniţilor (borystheniţii aceştia zic că sunt milesieni)[316], cum ajungea la ei, Skyles îşi lăsa grosul oştirii la marginea oraşului, iar el, după ce intra în cetate şi [poruncea] să se închidă porţile, lepăda îmbrăcămintea scită şi-şi lua straie elineşti; îmbrăcat ca un elen, se plimba prin piaţă, neînsoţit de străji sau de altcineva (între timp porţile erau bine păzite ca nu cumva vreunul din sciţi să-l vadă în asemenea

veşminte); şi în alte privinţe trăia ca un elen şi aducea zeilor jertfe după datinile elene. Când trecea o lună, sau mai bine, pleca, îmbrăcând iarăşi straiele scite. Aşa făcea adesea, ba îşi mai şi durase un palat la Borysthenes, unde ţinea şi o soţie pe care o luase de pe acolo.

LXXIX Cum îi era scris să i se întâmple o nenorocire, ceasul rău s-a ivit în următoarea împrejurare[317]. Îi încolţi dorinţa să fie iniţiat în cultul lui Dionysos-Bacchus; tocmai se pregătea să înceapă ceremonia iniţierii, când îi fu trimis un mare semn prevestitor. În cetatea borystheniţilor avea un palat mare şi bogat, despre care am pomenit şi ceva mai înainte, împrejmuit de toate părţile cu sfincşi şi zgripţori de marmură albă. Pe acest palat Zeus îşi aruncă trăsnetul, şi palatul arse până în temelii, dar, cu toate acestea, Skyles nu-şi întrerupse iniţierea.

Sciţii îi învinuiesc pe eleni pentru cinstirea lui Bacchus; ei spun că este împotriva firii să-ţi închipui un zeu care să-i împingă pe oameni la nebunie[318].

După ce Skyles a fost iniţiat in cultul bacchic, unul dintre borystheniţi se apucă să clevetească în faţa sciţilor zicând: „*Voi sciţilor, ne luaţi în râs că ne lăsăm scoşi din minţi la praznicul lui Dionysos şi că zeul pune stăpânire pe noi; dar iată că acum zeul l-a prins în mreajă şi pe regele vostru; şi el s-a lăsat cuprins de vraja lui Bacchus şi şi-a pierdut minţile din pricina zeului. Dacă nu-mi daţi crezare, urmaţi-mă, şi am să vi-l arăt*”. Fruntaşii sciţilor se luară după el şi borysthenitul, suindu-i pe furiş pe un foişor, îi lăsă acolo. Ceva mai târziu, când Skyles trecu cu ceata lui Dionysos şi sciţii îl văzură cuprins de nebunia sfântă[319] li se strânse inima de mâhnire. Plecând din oraş, spuseră întregii oştiri cele ce văzuseră.

LXXX Când, după cele întâmplate, Skyles s-a întors la viaţa sa obişnuită, sciţii, in frunte cu fratele său Octamasades, născut din fiica lui Teres[320], s-au răsculat împotrivă-i. Regele, dându-şi seama de ce i se pregăteşte şi din ce pricină se făceau toate acestea, fuge în Tracia[321]. Octamasades,

prinzând de veste, porni cu oastea împotriva Traciei. După ce ajunse pe malul Istrului[322], a fost întâmpinat de traci şi, când era să se încingă o încăierare, Sitalkes trimise o solie la Octamasades şi-i spuse aşa: „*La ce bun să ne măsurăm puterile? Tu eşti fiul surorii mele şi ţii în puterea ta pe fratele meu*[323]. *Dă-mi-l înapoi pe fratele meu, iar eu ţi-l dau pe Skyles. Nici eu, nici tu să nu ne mai primejduim viaţa încercând norocul armelor*”. Aceste vorbe i le trimise Sitalkes prin crainic. Într-adevăr, un frate de-al lui Sitalkes pribegise la Octamasades. Octamasades se învoi, îl dădu pe mâna lui Sitalkes pe unchiul său din partea mamei şi-l dobândi în schimb pe fratele său Skyles. Luându-şi fratele cu sine, Sitalkes se îndepărtă, iar Octamasades îi tăie pe loc capul lui Skyles[324]. Cu atâta dârzenie ţin sciţii la datinile lor şi atât de aspru îi pedepsesc pe cei care deprind obiceiuri străine.

LXXXI Cât să fie la număr neamul sciţilor — mi-a fost cu neputinţă să aflu întocmai; am auzit felurite vorbe despre numărul lor. Ca să fie numai sciţi, ori ieşeau prea mulţi la socoteală, ori prea puţini[325]. Totuşi, un lucru mi-au arătat şi mie să-l văd. Între fluviul Borysthenes şi Hypanis se întinde un petic de pământ, al cărui nume este Exampaios, despre care am pomenit puţin mai înainte[326], când am spus că aici se află un izvor cu apă amară care, vărsându-se în Hypanis, îi face apa rea de băut. În acest ţinut este aşezat un vas de bronz[327] de şase ori mai mare decât craterul de la gura Pontului, pe care l-a închinat Pausanias, fiul lui Cleombrotos[328]. Pentru cine încă n-a văzut craterul din Pont, dau următoarele lămuriri: în vasul de bronz de la sciţi încap lesne şase sute de amfore[329], iar bronzul este gros de şase degete. Vasul, după câte povestesc băştinaşii, a fost făurit din vârfuri de săgeţi. Vrând regele lor, pe nume Ariantas, să cunoască numărul sciţilor, a poruncit ca fiecare scit să aducă câte un vârf de săgeată[330]; cel care nu va aduce, va fi pedepsit cu moartea. S-a adus atunci o mare mulţime de vârfuri şi regele a hotărât să facă un lucru vrednic de lăsat urmaşilor spre amintirea lui: din vârfuri a turnat acest vas de

bronz şi l-a închinat [zeilor] în acest ţinut, în Exampaios. Atâta doar am aflat despre numărul sciţilor.

LXXXII Ţara sciţilor minunăţii nu are, afară de faptul că fluviile ei sunt cu mult cele mai mari şi cele mai numeroase [din lume]. Voi mai adăuga ce este încă vrednic de mirare, pe lângă fluvii, şi nesfârşita întindere a stepei: lângă fluviul Tyras, oamenii arată, întipărită pe o stâncă, urma piciorului lui Heracles[331], care seamănă cu o urmă de picior omenesc, dar e lungă de doi coţi.

Aşa se înfăţişează această urmă. Să mă întorc acum la firul povestirii pe care mă pregăteam de la început să-l depăn[332].

LXXXIII În timp ce Darius se pregătea împotriva sciţilor şi trimitea în toate părţile soli cu poruncă – pentru unii să-i adune pedestrime, pentru alţii, să-i pregătească corăbii, iar pentru alţii, să lege, printr-un pod Bosforul tracic – Artabanos, fiul lui Hystaspes şi fratele lui Darius, îl îndemna să-şi mute gândul de la războiul cu sciţii, aducându-i aminte că este peste putinţă să pui mâna pe sciţi[333]. Cum văzu însă că povaţa lui înţeleaptă n-a găsit nici o ascultare, Artabanos s-a ferit să mai stăruie, iar Darius, când toate pregătirile fură gata, şi-a pornit oştirea la drum, plecând din Susa[334].

LXXXIV În acel timp, unul din perşi, Oiobazos, se rugă de Darius să-i lase acasă pe unul din cei trei feciori pe care-i avea şi care tustrei plecau la război. Darius îi răspunse că, pentru un prieten ce-i era, şi cum cererea nu depăşea măsura, îi va lăsa pe toţi copiii. Oiobazos nu mai putea de bucurie, trăgând nădejde că feciorii săi fuseseră scutiţi de oaste; Darius însă le porunci celor ce sunt puşi pentru asemenea treburi[335] să-i ucidă pe toţi fiii lui Oiobazos. Şi aşa, ucişi de mâna gâdelui, aceştia au rămas intr-adevăr acasă.

LXXXV Darius, pornind la drum din Susa, sosi în ţinutul Calkedoniei[336], pe Bosfor, unde un pod lega cele două maluri; de aici se urcă într-o corabie, îndreptându-se spre stâncile Cyanee[337], despre care elenii spun că erau

rătăcitoare odinioară; suindu-se pe o stâncă[338], Darius privea cu nesaţ Marea Pontului, vrednică de a fi privită. Dintre toate mările, este intr-adevăr cea mai minunată. În lungime atinge unsprezece mii o sută de stadii, iar în lăţime, acolo unde este mai întinsă – trei mii trei sute de stadii[339]. Gura acestei mări e largă de patru stadii[340]; în lungime, strâmtoarea alcătuită de această gură, numită Bosfor, peste care fusese aruncat podul, este de o sută douăzeci de stadii[441]. Bosforul se întinde până la Propontida. Propontida, având cinci sute de stadii lăţime şi o mie patru sute de stadii lungime[342], dă în Hellespont, care este îngust numai de şapte stadii şi lung de patru sute[343]. Hellespontul, la rândul lui, se deschide într-o mare largă, cea pe care o numim Egee.

LXXXVI Iată cum s-au făcut aceste măsurători. Îndeobşte, un vas străbate, într-o zi lungă [de vară], cel mult şaptezeci de mii de braţe, iar noaptea, şaizeci de mii[344]. Aşadar, din strâmtoare[345] până la Phasis (căci aceasta este cea mai mare lungime a Pontului[346]) drumul cu corabia ţine nouă zile şi opt nopţi; acestea, în total, dau un milion una sută zece mii de braţe, iar aceste braţe fac unsprezece mii una sută de stadii[347]. De la Sindike[348] până la Themiskyra[349], care se află pe fluviul Thermodon[350] – Pontul Euxin pe aici este cel mai lat[351] – drumul ţine trei zile şi două nopţi, adică are trei sute treizeci de mii de braţe, deci trei mii trei sute de stadii. În acest chip am măsurat cu Pontul Euxin, Bosforul şi Hellespontul, care sunt întocmai cum le-am înfăţişat. Lângă Pontul Euxin se mai întinde un lac care dă in Pont, nu mult mai mic decât marea, şi care poartă numele de Maietis şi „mama” Pontului[352].

LXXXVII După ce-a privit îndelung Pontul, Darius s-a întors îndărăt la podul pe care-l făcuse arhitectul Mandrocles din Samos. După ce a stat să privească şi Bosforul, a ridicat acolo două stele[353] de marmură albă, săpând, în asiriană pe una, iar pe cealaltă în elină[354], numele tuturor neamurilor pe care le adusese cu sine; şi Darius le adusese pe toate câte se aflau sub stăpânirea lui. Cu călăreţi cu tot, dar fără cei de

pe corăbii, numărul ostaşilor se ridica la şapte sute de mii[355]; se mai strânseseră încă şi şase sute de corăbii[356]. Ceva mai târziu, locuitorii Byzantionului, aducând stelele în oraş, le-au folosit ca podoabă pentru altarul Artemidei Orthosia[357], afară de o singură piatră pe care au lăsat-o lângă templul lui Dionysos în Byzantion[358]; această piatră este acoperită în întregime cu scriere asiriană. Locul din Bosfor unde Darius a durat podul, făcând socoteala, cred că trebuie să fi fost tocmai la jumătatea drumului dintre Byzantion şi sanctuarul de lângă gura strâmtorii[359].

LXXXVIII După aceasta, Darius, bucuros foarte de podul de vase, l-a răsplătit înzecit[360] cu tot felul de daruri pe arhitectul care-l durase, pe Mandrocles din Samos. Cea dintâi cheltuială pe care o făcu Mandrocles din darurile primite a fost pentru zugrăvirea unei cadre închipuind întreaga muncă de legare a podului peste Bosfor, pe regele Darius aşezat la loc de cinste şi armata lui trecând podul. Când fu gata, arhitectul o închină templului Herei[361], adăugind şi următoarele stihuri:

Peste Bosforul în peşte bogat durând pod Mandrocles,
Herei închină acum puntea aceasta de vas[e].
Sie-şi cunună şi-a dobândit, samienilor – fală,
Înfăptuind, cum vedeţi, chiar al lui Darius gând.

LXXXIX Acestea au fost, aşadar, lăsate ca pomenire de cel care durase podul.

După ce-l copleşi cu daruri pe Mandrocles, Darius trecu în Europa, dând mai întâi poruncă ionienilor să se îndrepte, pe mare, până la fluviul Istru, iar când vor fi ajuns la Istru, să lege malurile fluviului printr-un pod şi să-l aştepte acolo. Într-adevăr, ionienii, eolienii şi hellespontienii erau în fruntea corăbiilor.

Oştirea de pe corăbii trecu deci pe la stâncile Cyanee şi se îndreptă întins spre Istru; de la ţărmul mării, urcă fluviul cale de două zile[362] şi începu să lege malurile printr-un pod la cotul fluviului unde se răsfiră gurile Istrului. Cât despre Darius, după ce trecu Bosforul pe podul de vase străbătu

pământul Traciei şi, ajungând la izvoarele râului Tearos[363], făcu un popas de trei zile.

XC Despre Tearos, locuitorii din împrejurimi spun că ar fi cea mai minunată dintre apele curgătoare, fiind bună de leac pentru tot felul de boli, dar mai ales tămăduitoare de râie la oameni şi la cai. Râul are treizeci şi opt de izvoare, care ţâşnesc din aceeaşi stâncă; unele din ele sunt reci, altele calde. Drumul până la ele, fie de la oraşul Heraion cel de lângă Perinthos[364] fie de la Apollonia[365] Pontului Euxin, este la fel de lung, anume cale de două zile, pornind dintr-o parte sau dintr-alta[366].

Acest Tearos se varsă în râul Contadesdos[367], Contadesdosul în Agrianes[368], Agrianesul în Hebros[369], iar acesta din urmă, în mare, prin preajma oraşului Ainos[370].

XCI Sosind la acest râu, Darius, după ce-şi aşeză tabăra, fermecat de [însuşirile] râului, ridică şi aici o stelă pe care săpă cuvintele următoare: „*Izvoarele râului Tearos dau apa cea mai bună şi mai minunată dintre toate apele din lume; la aceste izvoare, purtându-şi oştirea asupra sciţilor, a sosit cel mai bun şi cel mai minunat dintre toţi oamenii, Darius al lui Hystaspes, regele perşilor şi al pământului întreg*”. Acestea au fost scrise acolo[371].

XCII Pornind de aici mai departe, Darius a ajuns la un alt râu, după nume Artescos[372], care udă ţinutul odrysilor[373]. Când a ajuns la acest râu, iată ce s-a apucat să facă: arătând oştirii un loc anume, porunci ca fiecare om care va trece pe alături să pună în locul arătat câte o piatră. Cum oştenii i-au îndeplinit vrerea, când au pornit mai departe, au lăsat in urmă mormane uriaşe de pietre.

XCIII Înainte de a ajunge la Istru[374], [Darius] îi supune mai întâi pe geţii[375] care se cred nemuritori, căci tracii care au în stăpânirea lor Salmydessos[376] şi care locuiesc la miazănoapte de Apollonia şi de oraşul Mesambria[377] – numiţi skyrmiazi[378] şi nipsei[379] – i s-au închinat lui Darius fără nici un fel de împotrivire. Geţii însă, care luaseră hotărârea

nesăbuită[380] [de a-l înfrunta], au fost robiţi pe dată, măcar că ei sunt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci.

XCIV Iată în ce chip se socot ei nemuritori[381]: credinţa lor este că ei nu mor, ci că cel care piere se duce la Zamolxis – divinitatea lor[382] – pe care unii îl cred acelaşi cu Gebeleizis[383]. Tot în al cincilea an aruncă sorţii, şi întotdeauna pe acel dintre ei pe care cade sorţul îl trimit cu solie la Zamolxis, încredinţîndu-i de fiecare dată toate nevoile lor[384].

Trimiterea solului se face astfel: câţiva dintre ei, aşezându-se la rând, ţin cu vârful în sus trei suliţe, iar alţii, apucându-l de mâini şi de picioare pe cel trimis la Zamolxis, îl leagănă de câteva ori şi apoi, făcându-i vânt, îl aruncă în sus peste vârfurile suliţelor. Dacă, în cădere, omul moare străpuns, rămân încredinţaţi că zeul le este binevoitor; dacă nu moare, atunci îl învinuiesc pe sol, hulindu-l că este un om rău; după ce aruncă vina pe el, trimit pe un altul. Tot ce au de cerut îi spun solului cât mai e în viaţă. Când tună şi fulgeră, tracii despre care este vorba trag cu săgeţile în sus, spre cer, şi îşi ameninţă zeul[385], căci ei nu recunosc vreun alt zeu afară de al lor[386].

XCV După câte am aflat de la elenii care locuiesc în Hellespont şi în Pont[387], acest Zamolxis, fiind om [ca toţi oamenii], ar fi trăit în robie la Samos ca sclav[388] al lui Pythagoras, fiul lui Mnesarhos[389]. Apoi, cîştigându-şi libertatea, ar fi dobândit avuţie multă şi, dobândind avere, s-a întors bogat printre ai lui. Cum tracii duceau o viaţă de sărăcie cruntă şi erau lipsiţi de învăţătură, Zamolxis acesta, care cunoscuse felul de viaţă ionian şi moravuri mai alese[390] decât cele din Tracia, ca unul ce trăise printre eleni şi mai ales alături de omul cel mai înţelept al Elladei, lângă Pythagoras, a pus să i se clădească o sală de primire unde-i găzduia şi-i ospăta pe cetăţenii de frunte; în timpul ospeţelor, îi învăţa că nici el, nici oaspeţii lui şi nici urmaşii acestora în veac nu vor muri, ci se vor muta numai într-un loc unde, trăind de-a pururea, vor avea parte de toate bunătăţile. În tot timpul cât îşi ospăta oaspeţii şi le cuvânta

astfel, pusese să i se facă o locuinţă sub pământ. Când locuinţa îi fu gata, se făcu nevăzut din mijlocul tracilor, coborând în adâncul încăperilor subpământene, unde stătu ascuns vreme de trei ani. Tracii fură cuprinşi de părere de rău după el şi-l jeliră ca pe un mort. În al patrulea an se ivi însă iarăşi în faţa tracilor şi aşa îi făcu Zamolxis să creadă în toate spusele lui. Iată ce povestesc [elenii] c-ar fi făcut el.

XCVI Cât despre mine, nici nu pun la îndoială, nici nu cred pe deplin câte se spun despre el şi locuinţa lui de sub pământ; de altfel, socot că acest Zamolxis a trăit cu multă vreme mai înaintea lui Pythagoras. Fie că Zamolxis n-a fost decât un om, fie c-o fi fost [într-adevăr] vreun zeu de prin părţile Geţiei, îl las cu bine. Aşadar, geţii care duc astfel de viaţă, fiind supuşi de perşi, urmară şi ei grosul oştirii.

XCVII Când Darius, împreună cu pedestrimea pe care-o avea, ajunse la Istru, unde trecură cu toţii pe malul celălalt. Darius porunci ionienilor să strice podul de vase şi să vină după el pe uscat, ei şi oştirea de pe corăbii. Ionienii tocmai se pregăteau să desfacă podul şi să-i împlinească voia, când Coes, fiul lui Erxandros[391] şi căpetenia mytilenienilor, îi spuse lui Darius – întrebându-l mai întâi dacă i-ar fi pe plac să asculte părerea unuia care ar dori să i-o arate – următoarele: „*O rege, ai de gând să-ţi mâi oştirea într-o ţară unde nu vom da peste nici o arătură şi peste nici un oraş locuit; lasă mai bine podul să rămână pe loc şi pune-i pe cei care l-au durat să-i stea de strajă. Dacă, dând de sciţi, vom isprăvi lucrurile după gândul nostru, ne slujeşte la întoarcere, iar dacă n-om izbuti să-i găsim, întoarcerea ne va fi ferită de primejdii. Nu mi-a fost nicicând teamă că am putea fi înfrânţi de sciţi în luptă, ci mai degrabă să nu păţim ceva rătăcind la voia întâmplării, neputându-i afla. S-ar putea bănui că, spunând toate acestea, îmi apăr pielea ca să rămân pe loc. Eu însă, o rege, supunând judecăţii tuturor gândul care mi se pare cel mai de folos pentru tine, eu te voi urma şi n-aş dori să fiu lăsat aici*”. Darius se arătă foarte bucuros de povaţă şi-i răspunse aşa: „*Străine din Lesbos, când mă voi întoarce*

teafăr la casa mea, să mi te înfăţişezi negreşit ca să-ţi răspund cu bună răsplată la sfatul bun pe care mi-l dai”.

XCVIII Zicând acestea, făcu şaizeci de noduri la o curea şi, chemând la sfat pe tiranii ionienilor, le grăi aşa: „*Bărbaţi ionieni, aflaţi că mi-am schimbat gândul ce vi l-am arătat mai înainte cu privire la pod; acum, luaţi această curea şi faceţi cum vă spun: de îndată ce mă veţi vedea purces împotriva sciţilor, începând chiar din acea clipă, dezlegaţi în fiecare zi câte un nod; dacă în acest răstimp nu m-am întors şi vor fi trecut atâtea zile câte noduri, luaţi calea mării către ţara voastră*[392]*. Până atunci, de vreme ce m-am răzgândit, faceţi bună strajă lângă puntea de vase, dându-vă toată osteneala să rămână nevătămată şi să fie apărată cum trebuie; făcând întocmai, mă îndatoraţi mult*”. După ce le vorbi aşa, Darius se grăbi să pornească mai departe.

XCIX Înainte de ţara sciţilor, lângă mare, se întinde Tracia; de la un golf care pătrunde în acest ţinut, începe Sciţia pe care Istrul o străbate spre vărsare, îndreptându-şi gurile spre soare-răsare[393]. Pentru a măsura întinderea ţării sciţilor, am să-mi încep desluşirile pornind de la Istru pe lângă coastele mării[394].

Trecând de Istru şi până la oraşul numit Carkinitis[395], spre miazăzi şi vântul Notos se întinde partea Sciţiei scăldată de apele mării[396]. Dincolo de oraşul acesta, neamul taurilor[397] locuieşte aceeaşi ţară care dă spre mare, ţinut muntos[398] şi prelungit în largul Pontului Euxin, până la Chersonesul zis Traheea[399], care atinge marea dinspre vântul de răsărit[400].

Prin urmare, două dintre hotarele Sciţiei, anume cel dinspre miazăzi şi cel dinspre răsărit, sunt mărginite de apele mării[401], aşa cum este şi ţara Atticii; şi într-un chip foarte asemănător cu aceasta din urmă, taurii sunt aşezaţi în Sciţia aşa cum ar sălăşlui în capul Sunion[402] al Atticii un alt neam, şi nu atenienii, dacă, începând de la Thoricos[403] până la demul Anaphlystos[404], acest cap ar intra ceva mai adânc în mare; aceasta o spun în măsura în care e îngăduit să

asemeni lucrurile mici cu cele mari. Cam aşa este înfăţişarea Tauridei. Pentru cine n-a trecut cu corabia de-a lungul coastelor Atticii, voi da o altă pildă [lămuritoare]: [Taurida este] ca şi cum în Iapygia[405] un alt neam decât al iapygilor ar locui capătul [peninsulei], tăind-o în două[406], începând de la Brundisium până la Tarent. Vorbind despre acestea două, e ca şi când aş vorbi despre multe altele la fel, cu care seamănă Taurida.

C Din Taurida, mai în sus de tauri[407] şi în ţinuturile care se întind spre Marea de răsărit[408], locuiesc iarăşi sciţi, precum şi la apus de Bosforul Cimmeric şi de ţărmurile lacului Meotis, până la fluviul Tanais, care se varsă în înfundătura acestui lac.

Acum, dacă am porni în sus de Istru spre inima uscatului, Sciţia este mărginită mai întâi de agatârşi[409], şi apoi de neuri[410], de androfagi[411] şi, în cele din urmă, de melanhleni[412].

CI Aşadar, Sciţia, având înfăţişarea unui pătrat[413], cu două din laturi scăldate de valurile mării, partea care intră în inima uscatului şi cea care se întinde de-a lungul ţărmurilor mării sunt deopotrivă de mari. Căci de la Istru la Borysthenes este cale de zece zile, iar de la Borysthenes până la Meotis, alte zece[414]; pe de altă parte, de la ţărmul mării spre inima ţării, până la melanhleni, care locuiesc mai sus de sciţi, drumul ţine douăzeci de zile[415]. După socoteala mea, într-o zi poţi face până la două sute de stadii[416]. Sciţia ar avea atunci de-a curmezişul patru mii de stadii, iar de-a dreptul, apucând prin mijlocul ţării, alte patru mii de stadii[417]. Aşa este de mare această ţară.

CII Sciţii, gândindu-se că singuri nu se pot bizui să ţină piept într-o luptă deschisă numeroasei oşti a lui Darius, au trimis solii la vecinii lor. Regii acestora se şi adunaseră ca să chibzuiască [ce-i de făcut], deoarece vine împotrivă-le puhoiul unei oştiri uriaşe. Acolo se întâlniseră regii taurilor,

ai agatârşilor, ai neurilor, ai androfagilor, ai melanhlenilor, ai gelonilor[418], ai budinilor şi ai sauromaţilor[419].

CIII Dintre aceştia, taurii au următoarele obiceiuri: ei jertfesc Fecioarei[420] pe străinii naufragiaţi şi pe elenii care le cad în mână în largul mării. Sacrificiul îl fac precum urmează: După ce isprăvesc ritualul de începere a jertfei, îi izbesc cu o măciucă în cap. Unii spun că trupurile le prăvălesc în jos de pe o stâncă (căci templul se află pe o margine de prăpastie), iar capetele le înfig în pari; alţii, de aceeaşi părere în privinţa capetelor, spun totuşi că trupurile nu sunt prăvălite de pe stâncă, ci îngropate în pământ. După spusele taurilor înşişi[421], această divinitate căreia ei îi aduc jertfe ar fi Ifigenia, fiica lui Agamemnon.

Cât despre duşmanii pe care-i prind, iată ce le fac: după ce le taie capetele, le duc acasă, le înfig într-o ţeapă lungă de lemn ridicându-le cât mai sus deasupra casei, cel mai adesea deasupra hornului. Ei zic că, în felul acesta, capetele cocoţate veghează toată casa. Ei trăiesc din tâlhăria pe mare şi din prăzile de război.

CIV Agatârşii însă sunt bărbaţii cei mai gingaşi şi poartă mereu podoabe de aur[422]. Femeile le au de-a valma, ca să se lege între ei ca fraţii, şi astfel, înrudiţi fiind cu toţii, să nu mai fie roşi de pizmă şi ură între ei. În ce priveşte celelalte obiceiuri, se apropie de traci.

CV Neurii[423] au aceleaşi obiceiuri ca sciţii. Cu o generaţie înainte de năvălirea oştilor lui Darius, s-a întâmplat să fie nevoiţi să-şi părăsească ţara întreagă din pricina şerpilor[424]. Ţarinile lor au început să mişune de şerpi, ba mai mulţi [şerpi] încă i-au năpădit din sus, din pustiuri, până când, văzându-se copleşiţi, s-au strămutat la budini[425], părăsindu-şi ţara. Oamenii aceştia lasă bănuiala că ar fi vrăjitori. Sciţii şi elenii aşezaţi în Sciţia spun că, o dată pe an, fiecare neur se preschimbă în lup[426] pe câteva zile şi apoi se face iar cum a fost; celor ce povestesc astfel de lucruri nu

pot să le dau crezare, măcar că ei aşa spun, ba se şi jură pentru asta.

CVI Androfagii[427] au cel mai sălbatic fel de viaţă din lume; nici dreptatea nu ştiu ce este, nici nu practică vreo lege. Ei sunt nomazi, poartă îmbrăcăminte la fel ca sciţii, dar vorbesc o limbă aparte[428]. Dintre neamurile despre care v-am vorbit, carne de om numai ei singuri mănâncă.

CVII Melanhlenii[429] poartă toţi veşminte negre, de unde li se trage şi numele; au obiceiuri scite.

CVIII Budinii alcătuiesc un neam mare şi numeros; ei au ochii foarte albaştri şi sunt roşcaţi[430]. La ei s-a întemeiat un oraş de lemn, iar numele oraşului este Gelonos[431]. Fiecare latură a gardului împrejmuitor are treizeci de stadii în lungime; gardul este înalt şi făcut cu totul din lemn. Şi casele şi sanctuarele sunt tot din lemn. Într-adevăr, aici se află nişte sanctuare ale unor zei eleni, împodobite, ca la eleni, cu statui, cu altare şi cu temple de lemn; tot la doi ani ţin sărbători în cinstea lui Dionysos şi urmează rânduiala bacchică, căci gelonii sunt, ca origine, acei eleni care, alungaţi din locurile de negoţ [de pe ţărmul mării] s-au aşezat la budini. Vorbesc o limbă în parte scită, în parte elinească.

CIX Budinii însă n-au aceeaşi limbă ca gelonii, nici trai asemănător; budinii, fiind băştinaşi, sunt nomazi, şi din toţi cei de prin partea locului numai ei mănâncă ciocălăi de pin[432]. Gelonii, dimpotrivă, lucrează pământul, consumă cereale şi au grădini; nici la înfăţişare, nici la culoarea pielii nu se aseamănă cu budinii. Şi pe budini elenii îi numesc geloni, dar greşesc dându-le acelaşi nume.

Ţara lor este în întregime acoperită de păduri de tot felul, în desişul codrilor dai de un lac întins şi bogat în apă[433], înconjurat cu mlaştini şi trestii. În acest lac prind ei vidre, castori, precum şi alte vietăţi cu botul lat[434], ale căror blănuri sunt cusute pe marginea şubelor; părţile bărbăteşti ale jivinelor acestora sunt bune de leac la bolile de mitră[435].

CX Cât despre sauromaţi[436], iată ce se povesteşte. Pe vremea când elenii s-au luptat cu amazoanele[437] (sciţii le numesc pe amazoane *oiorpata*, iar cuvântul înseamnă în elină „ucigaşe de bărbaţi”, căci sciţii spun *oior* la „bărbat”, iar pata – „a ucide”)[438], atunci se zice că elenii, învingători în bătălia de la Thermodon[439], au plecat pe mare, ducând cu ei, pe trei corăbii, atâtea amazoane câte izbutiseră să prindă. Ajunşi în largul mării, amazoanele săriră asupra bărbaţilor şi-i măcelăriră. Ele însă nu se pricepeau la corăbii şi nu ştiau să mânuiască nici cârma, nici pânzele şi vâslele; după ce i-au ucis pe bărbaţi, au fost purtate la întâmplare în voia valurilor şi vânturilor. Şi aşa au ajuns pe ţărmurile lacului Meotis, la Cremnoi[440]; Cremnoi se află în ţinutul sciţilor liberi. Dându-se jos aici de pe corăbii, amazoanele s-au aşternut la drum spre aşezările omeneşti. Cum dădură de o herghelie de cai, puseră mâna pe ea şi, călare, începură să prade pământurile sciţilor.

CXI Sciţii nu puteau de fel să se dumirească ce se petrecea: nu le cunoşteau nici limba, nici portul, nici neamul şi se întrebau uimiţi de unde puteau să vină. Ei îşi închipuiau că ele sunt bărbaţi, toţi în fragedă vârstă[441], şi de aceea începură să lupte împotriva lor. Când însă, după o luptă, au rămas în puterea lor câteva leşuri, atunci abia şi-au dat seama că erau femei. Ţinând sfat, au hotărât să nu le mai omoare, ci să trimită spre tabăra lor pe cei mai tineri dintre ei, socotind să fie cam deopotrivă la număr cu ele; flăcăii trebuiau să-şi aşeze corturile în apropierea femeilor şi să facă întocmai ce aveau şi ele să facă: dacă i-ar fi alungat, să nu lupte, ci să fugă din faţa lor[442]; când ele s-ar fi oprit, să se întoarcă şi să-şi aşeze iarăşi tabăra cât mai aproape [de a lor]. Sciţii au luat aceste hotărâri cu gândul să aibă copii de la ele.

CXII Tinerii trimişi au făcut întocmai cum li s-a spus. Când amazoanele s-au lămurit că ei nu veniseră să le facă vreun rău, i-au lăsat în pace. Din zi în zi taberele se apropiau tot mai mult una de alta. Tinerii, ca şi amazoanele, de altfel, nu

aveau nimic altceva decât armele şi caii; ei duceau acelaşi fel de viaţă ca şi ele, trăind de pe urma vânatului şi a jafului.

CXIII Pe la amiazi, iată ce făceau amazoanele: împrăştiindu-se una câte una, sau două câte două, se îndepărtau de tabără, risipindu-se ca să-şi facă nevoile. Sciţii, băgând de seamă, s-au apucat să facă la fel. Unul [o dată] o opri pe o amazoană care se plimba singuratică; amazoana nu l-a alungat, ci s-a lăsat în voia lui. Cum nu putea să-i vorbească (căci nu se înţelegeau unul cu altul), ea îi dădu de înţeles, prin semne făcute cu mâna, să vină şi a doua zi în acelaşi loc, aducând şi pe un altul, arătându-i tot prin semne să fie doi că şi ea va mai aduce o tovarăşă. Tânărul, când se întoarse la ai lui, le povesti celorlalţi întâmplarea. În ziua următoare se duse la locul întâlnirii împreună cu un al doilea tânăr; aici o găsiră pe amazoană aşteptând cu încă una. Ceilalţi tineri, când aflară cum mergeau lucrurile, s-au dat şi ei în vorbă cu restul amazoanelor.

CXIV Apoi, împreunându-şi taberele, locuiră laolaltă, fiecare tânăr luându-şi de soţie [amazoana] pe care o avusese pentru prima oară.

Bărbaţii n-au fost în stare să înveţe limba nevestelor lor, dar femeile au deprins-o pe a bărbaţilor. Când au ajuns să se înţeleagă între ei, bărbaţii grăiră astfel către amazoane: „*Noi avem părinţi, avem şi avere. Haideţi să nu mai ducem felul acesta de trai, ci să ne rostuim viaţa întorcându-ne la neamuri; voi veţi rămâne nevestele noastre şi niciodată nu ne vom lua altele*”. La aceasta, femeile răspunseră aşa: „*Noi n-am putea să trăim cu femeile de pe la voi. Deprinderile noastre nu sunt aceleaşi cu ale lor. Noi tragem cu arcul, aruncăm suliţa, călărim, n-am învăţat îndeletnicirile la care se pricep femeile, iar cele de pe la voi nu fac nimic din câte am înşirat aici, ci, ocupându-se de treburi muiereşti, ele rămân în căruţe, fără să meargă la vânătoare şi nicăieri altundeva. Aşa că n-am putea să ne împăcăm cu ele. Dacă totuşi ţineţi să rămânem nevestele voastre şi să dovediţi că*

vă purtaţi după buna dreptate, duceţi-vă la părinţii voştri, luaţi-vă partea de avere[443] *şi întoarceţi-vă să locuim împreună noi în de noi*".

CXV Voinicii le-au dat ascultare şi au făcut întocmai. După ce şi-au luat partea cuvenită de avere, s-au întors înapoi la amazoane. Atunci femeile le-au vorbit aşa: „*Noi suntem muncite de frică şi nelinişte câtă vreme trebuie să locuim în ţinutul acesta, şi pentru că v-am despărţit de părinţii voştri, şi pentru multele stricăciuni cu care v-am lovit ţara. Dar dacă ne socotiţi vrednice să ne păstraţi de soţii, alături de noi, faceţi ce vă cerem: haideţi să plecăm de pe meleagurile acestea, să trecem dincolo de fluviul Tanais şi să ne aşezăm acolo*".

CXVI Tinerii s-au învoit şi la aceasta. Trecând peste Tanais, s-au aşternut la drum spre soare-răsare cale de trei zile de la malurile Tanaisului şi de trei zile de la lacul Meotis spre miazănoapte. Când au ajuns la locul unde stau până astăzi, s-au statornicit aici. De atunci femeile sauromaţilor duc un fel de viaţă asemenea cu al străbunelor lor, merg la vânătoare călare, şi împreună cu bărbaţii lor, şi fără bărbaţi, ba merg şi la război, şi portul îl au întocmai ca bărbaţii.

CXVII Sauromaţii vorbesc limba scită[444], dar pocită încă din vremurile de demult, pentru că amazoanele nu izbutiseră s-o înveţe bine. În ce priveşte căsătoria, iată ce lege au: nici o fată nu se mărită până nu ucide vreun duşman; unele din ele sfârşesc bătrâne înainte de a se fi măritat, neputând să împlinească datina.

CXVIII Solii sciţilor, înfăţişându-se la sfat înaintea regilor noroadelor despre care am vorbit, arătară cum persul, după ce adusese sub ascultarea lui toate ţările din partea cealaltă a uscatului[445] şi legase printr-un pod de vase strâmtoarea Bosforului, a trecut spre uscatul cestălalt; după ce a trecut şi a supus puterii sale şi pe traci, făureşte [acum] un pod peste fluviul Istru, vrând să aducă sub stăpânirea lui şi aceste ţinuturi toate. „*Voi, prin urmare, să nu priviţi cu*

linişte la pierzania noastră ocolind lupta ci, într-o inimă şi un gând, să-l înfruntăm pe năvălitor. Nu veţi face asta? Noi, la grea strâmtoare, sau ne vom părăsi ţara, sau, rămânând pe loc, vom cădea la o învoială [cu vrăjmaşul]. Ce altceva am putea oare face dacă voi n-aţi vrea să ne săriţi în ajutor? Dar, după aceea, nici vouă n-o să vă vină bine la socoteală; persul n-a pornit mai cu seamă împotriva noastră decât a voastră; şi nici nu va răbda ca, îngenunchindu-ne pe noi, pe voi să vă cruţe. Vă dăm acum o dovadă de neclintit pentru vorbele noastre: dacă persul ar fi pornit războiul numai împotriva noastră, însetat de răzbunare pentru înfrângerea de odinioară[446]*, ar fi trebuit să pornească doar împotriva ţării noastre, iar de toţi ceilalţi să nu se atingă; în felul acesta ar fi arătat lumii întregi că se răfuieşte [numai] cu sciţii şi că n-are nimic împotriva altora. Dar el, de îndată ce a păşit pe această parte a uscatului*[447]*, îi supune de-a valma pe toţi câţi îi întâlneşte în cale: în puterea lui au şi căzut tracii ceilalţi, cât şi vecinii noştri cei mai apropiaţi, geţii*".

CXIX Când sciţii sfârşiră ce aveau de spus, regii veniţi din partea neamurilor [mai sus pomenite] ţinură sfat; părerile lor fură împărţite. Gelonul, budinul şi sauromatul, căzând la învoială, au primit să dea ajutor sciţilor, însă agatârsul, neurul, androfagul şi regii melanhlenilor şi ai taurilor le-au răspuns sciţilor aşa: „*Dacă n-aţi fi fost voi cei dintâi care v-aţi îngăduit să încălcaţi dreptatea faţă de perşi şi să porniţi războiul, cerând ceea ce cereţi acum, ni s-ar părea că vorbiţi cu dreptate şi, plecându-ne urechea la rugămintea voastră, v-am face pe voie. Voi însă, când aţi năvălit pe pământul perşilor, i-aţi stăpânit fără de noi, atâta vreme cât v-a îngăduit-o zeul, iar perşii, cum acelaşi zeu îi aţâţă acum, după faptă vă aduc răsplată. Cât despre noi, nici pe vremuri n-am săvârşit vreo fărădelege faţă de aceşti oameni şi nici acum nu vom începe să-i nedreptăţim noi cei dintâi. Dacă totuşi [regele pers] va veni asupra noastră şi va începe el cel dintâi vrăjmăşia, nici noi nu vom sta nepăsători. Dar până nu vom vedea aceasta, nu ne mişcăm de pe locurile noastre;*

rămânem încredinţaţi că perşii nu vin împotriva noastră, ci împotriva celor vinovaţi de [întâia] nedreptate”.

CXX Când au aflat sciţii răspunsul adus [de la regi], s-au sfătuit să nu se împotrivească perşilor făţiş, într-o luptă piept la piept, de vreme ce aceste neamuri nu înţelegeau să le vină în ajutor, ci, tot retrăgându-se şi strecurându-se înapoi, să astupe toate fântânile şi izvoarele pe lângă care vor trece, să strice iarba pământului, despărţindu-se în două cete. Uneia din ele, peste care domnea Scopasis, urma să i se alăture sauromaţii; dacă regele pers s-ar fi îndreptat înţr-acolo, ei trebuiau să dea îndărăt, retrăgându-se drept spre fluviul Tanais, pe lângă lacul Meotis, iar când persul ar fi făcut cale-ntoarsă, să-l urmărească hărţuindu-l. Acestei cete, care făcea parte din pământul sciţilor regali[448], i-a căzut în seamă să facă drumul despre care a fost vorba. Cât despre celelalte două părţi ale sciţilor regali, cea mare, cârmuită de Idanthyrsos[449], şi a treia, cârmuită de Taxakis[450], unindu-se la un loc şi alăturându-li-se gelonii şi budinii, urmau şi aceştia să se retragă, ţinându-se la o zi depărtare de perşi, iar în retragere să îndeplinească cele hotărâte[451]: în primul rând, să se retragă direct spre ţinuturile celor care le refuzaseră alianţa, pentru ca şi aceştia să fie târâţi în război; dacă nu ridicaseră armele de bunăvoie împotriva perşilor, să le ia măcar de nevoie; după aceea, să se întoarcă în ţara lor şi să înceapă chiar lupta, dacă, stând şi judecind, aşa ar fi socotit de cuviinţă.

CXXI După aceste hotărâri, sciţii merseră în întâmpinarea oştilor lui Darius, trimiţând ca înaintaşi pe cei mai buni dintre călăreţii lor. Căruţele în care locuiau copiii şi femeile lor le porniră pe toate la drum împreună cu grosul turmelor, afară de aceea ce le trebuia pentru hrană; oprindu-şi doar atâta, trimiseră tot ce mai aveau împreună cu căruţele, poruncindu-le s-o ţină mereu spre miazănoapte.

CXXII Pe când convoiul se îndepărta, înaintaşii sciţilor au dat de perşii care se aflau la trei zile depărtare de Istru; de cum

i-au găsit, şi-au aşezat tabăra la o zi depărtare de perşi, pustiind toate roadele pământului. Perşii, când văzură ivindu-se călărimea sciţilor, s-au luat pe urmele călăreţilor, care dădeau însă mereu înapoi; apoi (deoarece perşii se îndreptau către ceata singuratică[452]), au urmărit-o către răsărit drept spre Tanais. Când sciţii au trecut dincolo de Tanais, perşii, trecând şi ei fluviul, îi urmăriră mai departe, până ce, străbătând de la un capăt la altul pământurile sauromaţilor, au ajuns pe meleagurile budinilor.

CXXIII Atâta vreme cât perşii rătăciseră prin ţinuturile Sciţiei şi Sauromaţiei, n-au putut face nici o stricăciune, pământul fiind nedesţelenit[453]; când însă au pătruns pe pământul budinilor, au dat peste oraşul cu construcţii de lemn[454] pe care budinii îl părăsiseră şi-l goliseră de tot ce avea; perşii i-au dat foc. După această ispravă, s-au luat mereu înainte pe urmele sciţilor, până ce, trecând de acele locuri, au ajuns în pustiu. Acest pustiu – unde nu locuieşte ţipenie de om – se întinde mai sus de ţara budinilor, fiind lung cât şapte zile de drum[455]. Mai sus de întinderile pustii locuiesc tissageţii[456], din ţinutul cărora izvorăsc patru fluvii mari, care, după ce udă ţara meoţilor[457], se varsă în lacul Meotis. Aceste fluvii se cheamă Lycos, Oaros, Tanais şi Syrgis.

CXXIV Când Darius sosi la marginile pustiului, încetându-şi alergătura, îşi aşeză oastea lângă fluviul Oaros. După ce-şi orândui oamenii, începu să ridice opt întărituri uriaşe[458], la aceeaşi depărtare una de alta, anume cam la şaizeci de stadii cel mult; dărâmăturile lor au rămas până pe vremea mea. În timp ce el se îndeletnicea cu aceasta, sciţii pe care-i urmărea, făcând un ocol prin ţinuturile de miazănoapte, s-au întors în Sciţia[459]. Cum ei se făcuseră cu totul nevăzuţi şi nu se mai arătau perşilor, Darius lăsă zidurile acelea neisprăvite şi, făcând şi el cale-ntoarsă, o apucă spre apus[460], închipuindu-şi că atâţia erau sciţii toţi şi că fugiseră înspre asfinţit.

CXXV Purtându-şi oştirea în pas grăbit, cum ajunse în Sciţia, dădu peste celelalte două cete ale sciţilor[461]; când le întâlni, începu iarăşi urmărirea sciţilor, care se ţineau însă la depărtare de o zi.

Cum Darius nu-şi încetinea mersul, sciţii, aşa cum se înţeleseseră, se retrăgeau mereu spre pământurile acelora care le refuzaseră ajutorul, mai întâi spre ţara melanhlenilor. După ce sciţii şi perşii îi răscoliră pe melanhleni prin năvala lor, sciţii se îndreptară spre ţinuturile androfagilor; după ce fură tulburaţi şi aceştia, sciţii apucară spre Neurida; când şi neurii fură la rândul lor călcaţi, sciţii plecară, retrăgându-se spre ţara agatârşilor[462]. Agatârşii însă, văzând până şi pe vecinii lor cei mai apropiaţi luând-o la fugă înspăimântaţi în faţa sciţilor, fără să mai aştepte ca sciţii să ajungă la ei, trimiţând un crainic, dădură sciţilor de veste să nu le calce hotarul, prevenindu-i că, dacă vor încerca totuşi să pătrundă în ţinuturile lor, vor avea să se lupte mai întâi cu ei. De îndată ce trimiseră această solie, agatârşii şi ieşiră cu armele la hotare, punându-şi în gând să ţină piept năvălitorilor. Melanhlenii, androfagii şi neurii însă, atunci când perşii o dată cu sciţii năvăliseră peste ei, nici nu s-au gândit să pună mâna pe arme şi, uitând cum se grozăviseră, au luat-o înspăimântaţi la goană, ţinând-o tot spre miazănoapte, împinşi spre pustiu. Sciţii n-au mai ajuns până la agatârşi, fiindcă aceştia nu le-au îngăduit[463]; din ţara neurilor au cotit-o înapoi spre propria lor ţară[464], împreună cu perşii.

CXXVI Cum această stare de lucruri nu mai contenea, Darius, trimiţând un călăreţ la Idanthyrsos, regele sciţilor, îi vorbi astfel: „*Om nechibzuit, de ce tot fugi când poţi să faci una din două? Dacă în cugetul tău te simţi în stare să înfrunţi puterea mea, opreşte-te o dată locului, pune capăt rătăcirilor şi primeşte lupta; dacă recunoşti că eşti mai slab, curmându-ţi o dată fuga şi aducându-i stăpânului tău în dar pământ şi apă*[465]*, vino să stăm de vorbă*”.

CXXVII La acestea, Idanthyrsos, regele sciţilor, grăi aşa: *„Iată cum stau lucrurile cu mine, rege pers: eu n-am fugit de frică în faţa nimănui, nici mai înainte şi nici acum nu fug de frica ta. Nu mă port altfel decât sunt deprins să mă port şi în timp de pace. Că nu încep pe dată lupta cu tine, te lămuresc eu numaidecât: noi nu avem nici cetăţi, nici semănături pentru care să ne încăierăm mai repede cu voi în luptă, de teamă să nu ni se ia sau să nu ni se strice. Dacă însă trebuie cu orice preţ şi cât mai grabnic să ajungem aici, avem [de apărat] mormintele*[466] *părinţilor noştri; ei bine, dacă le găsiţi, încercaţi să le pângăriţi şi veţi afla voi atunci dacă ne vom lupta cu voi pentru ele sau nu ne vom lupta. Până atunci însă, dacă nu vom socoti de cuviinţă, n-o să ne batem. Astea am avut de spus despre război. Iar ca stăpâni ai mei, eu îi recunosc numai pe Zeus, strămoşul*[467] *meu, şi pe Histia*[468]*, crăiasa sciţilor. Cât despre tine, în loc să-ţi dăruiesc pământ şi apă, îţi voi trimite astfel de daruri cum ţi se cuvin ţie; pentru vorba că «*tu eşti stăpânul meu*», atâta îţi spun: «*du-te, jelindu-te[469]*»”.* Acesta a fost răspunsul din partea sciţilor.

CXXVIII Crainicul se întoarse cu răspunsul la Darius. Regii sciţilor[470], auzind cuvântul „robie”, s-au umplut de mânie. Partea de oaste alipită cu cea a sauromaţilor, pe care o conducea Scopasis, o trimiseră la ionieni, ca să ajungă la o înţelegere cu ei, la acei ionieni care străjuiau podul de peste Istru. Ceilalţi sciţi, care rămâneau pe loc, hotărâră sà nu-i mai poarte pe perşi de colo până colo, ci să-i lovească ori de câte ori se vor îndeletnici cu procurarea merindei[471]. Pândindu-i, aşadar, pe oamenii lui Darius când umblau după mâncare, făcură precum hotărâseră. Călărimea ciocnindu-se cu călărimea, cea a sciţilor o respingea de fiecare dată pe cea persană; călăreţii perşilor fugind în neorânduială, cădeau peste pedestrimea care le sărea într-ajutor; sciţii însă, după ce hărţuiau călărimea, se întorceau, temându-se de pedestrime[472]. Sciţii au dat asemenea atacuri şi in timpul nopţii.

CXXIX Spre paguba sciţilor care atacau tabăra lui Darius şi în ajutorul perşilor, lucru nespus de uimitor, era zbierătul măgarilor şi înfăţişarea catârilor. Pe pământul Sciţiei, aşa cum am arătat ceva mai sus[473], nu se prăsesc nici măgari, nici catâri; în tot ţinutul Sciţiei, din pricina gerurilor, nu se găseşte nici urmă de măgar sau de catâr. Măgarii, cu zbieretele lor, iscau tulburări în rândurile călărimii scite; foarte adesea, în cursul iureşului asupra perşilor, de îndată ce caii auzeau zbierătul măgarilor, se speriau, dădeau înapoi şi, de uimire, ciuleau urechile, căci până atunci nu mai auziseră asemenea strigăt, nici nu mai văzuseră aşa dihănii. Această întâmplare le ajuta oarecum [perşilor] în desfăşurarea luptelor.

CXXX Sciţii, văzând adesea nelinişte în tabăra perşilor, ca să-i facă să zăbovească cât mai îndelung în Sciţia, unde să fie chinuiţi de tot felul de lipsuri, iată ce au făcut: lăsând în urmă o parte din turmele lor cu păstori cu tot, ei se trăgeau într-alt ţinut; perşii, venind, dădeau [peste turme], puneau mâna pe ele, şi pentru asemenea ispravă le mai venea inima la loc.

CXXXI Măcar că aceasta se întâmpla deseori, până la urmă Darius se văzu în mare încurcătură; regii sciţilor, care aflaseră de grijile lui, îi trimiseră un crainic care-i aducea lui Darius în dar o pasăre, un şoarece, o broască şi cinci săgeţi[474]. Perşii îl întrebară pe cel cu darurile care le era tâlcul? Omul zise că fusese însărcinat numai să le înmâneze şi să se întoarcă înapoi cât mai repede; ceru perşilor să dezlege singuri, dacă erau ageri la minte, ce vor să spună darurile[475]. Auzind povaţa, perşii se adunară la sfat.

CXXXII Părerea lui Darius era că sciţii i se închinau de bunăvoie, ei, pământul şi apa; tălmăcirea lui se sprijinea pe faptul că şoarecele trăieşte sub pământ, hrănindu-se din aceleaşi roade ca şi omul, că broasca trăieşte în apă, pasărea seamănă mai ales cu calul[476], iar săgeţile, că îi închinau puterea lor. Aşa înţelese Darius rostul darurilor.

Potrivnică acestei păreri fu cea a lui Gobryas[477], unul din cei şapte bărbaţi care-l răsturnaseră pe mag[478]; după tălmăcirea lui, darurile aşa grăiau: „*Dacă nu veţi zbura în înaltul cerului, o perşi, preschimbaţi în păsări sau dacă nu vă veţi ascunde sub pământ, preschimbaţi în şoareci, sau dacă nu veţi sări în bălţi, preschimbaţi în broaşte, înapoi n-o să vă întoarceţi, căci veţi pieri de aceste săgeţi*”. Aşa desluşiră perşii ce voiau să grăiască darurile.

CXXXIII Partea aceea din oştirea sciţilor, care mai înainte[479] fusese aşezată de pază de-a lungul coastelor lacului Meotis, iar acum primise însărcinarea să ajungă la o înţelegere cu ionienii de la Istru, de cum ajunsese la pod, spuse următoarele: „*Ionieni, venim să vă aducem libertate, dacă vreţi să ne daţi ascultare. Am aflat că Darius v-a cerut să străjuiţi podul numai şaizeci de zile[480] şi, dacă nu se arată în acest răstimp, să plecaţi în ţara voastră. Acum, dacă vreţi să faceţi acest lucru, veţi fi curaţi de orice vină şi din partea lui, şi din partea noastră. Rămâneţi pe loc numai până se împlineşte sorocul hotărât mai dinainte, iar pe urmă plecaţi fără zăbavă*”. Sciţii, după ce ionienii au făgăduit că aşa vor face, au luat-o înapoi în mare grabă.

CXXXIV După ce darurile îi fură trimise lui Darius, sciţii care rămăseseră pe loc se rânduiră în faţa perşilor, călărime şi pedestrime[481], ca să pornească lupta. Când sciţii erau gata aşezaţi în linie de bătaie, ţâşni un iepure printre cele două tabere; din grămada sciţilor, care cum vedea iepurele, alerga pe urmele lui. Cum sciţii făceau un tărăboi nemaipomenit şi strigau cât îi ţinea gura, Darius întrebă ce-i zarva din rândurile duşmanilor. Aflând că urmăreau un iepure, grăi atunci aşa către cei cu care obişnuia să-şi împartă gândurile: „*Oamenii ăştia au faţă de noi un adânc dispreţ[482] şi acuma văd că Gobryas a tâlcuit bine darurile scite. Cum de aici înainte mă alătur şi eu părerii lui, avem nevoie de o povaţă bună ca să ne putem întoarce acasă teferi*”. La aceste cuvinte Gobryas răspunse: „*O rege, mai că ştiam din auzite că pe oamenii ăştia nu poţi pune mâna; de*

când am sosit aici, îmi dau şi mai bine seama de asta, văzându-i cum îşi bat joc de noi. Acum, eu cred că ar fi bine ca de îndată ce se lasă noaptea, după ce vom fi aprins focurile cum obişnuiam să facem şi altă dată, amăgindu-i pe ostaşii care sunt prea slăbiţi pentru osteneala drumului, şi priponind toţi măgarii, s-o şi pornim la drum, mai înainte ca sciţii să aibă vreme să se îndrepte spre Istru ca să strice podul sau ca ionienii să ia o hotărâre care ne-ar duce la pieire".

CXXXV Acestea fură sfaturile lui Gobryas; de cum se făcu noapte, Darius şi trecu la înfăptuirea lor. El părăsi chiar pe locul taberei pe oamenii sleiţi de puteri şi pe cei de care-i păsa mai puţin dacă vor pieri, precum şi toţi măgarii priponiţi; rostul părăsirii măgarilor şi al oştenilor slăbiţi era ca măgarii să zbiere; cât despre oameni, ei erau părăsiţi din pricina slăbiciunii lor; în faţă însă, fură amăgiţi că el, însoţit de ostaşii în putere, trebuia să-i lovească pe sciţi, pe când ei urmau să apere în acest timp tabăra. Dând aceste lămuriri celor lăsaţi în urma lui şi poruncind să se aprindă focuri, Darius se îndreptă cu mare zor spre Istru. Măgarii, despărţiţi de grosul armatei, se puseră pe zbierete mai rău ca oricând; sciţii, auzindu-i, nu se îndoiră nici o clipă că perşii se aflau tot acolo[483].

CXXXVI Făcându-se ziuă şi cei părăsiţi, înţelegând că fuseseră înşelaţi de Darius, le întinseră mâna sciţilor şi le povestiră cele întâmplate; sciţii, cum aflară de cele ce se petrecuseră, adunându-şi oştile în mare grabă – (pe cele două cete[484] din oastea scită, şi pe cea singuratică[485], pe sauromaţi, budini şi geloni[486]) – se luară pe urmele perşilor drept spre Istru. Cum oştirea perşilor era alcătuită în mare parte din pedestrime şi nu cunoştea drumurile, căci nu erau drumuri tăiate, iar sciţii erau călări şi ştiau cum să scurteze drumul, fără să se întâlnească unii cu alţii, sciţii au ajuns la pod cu mult înaintea perşilor.

Aflând că perşii nu ajunseseră încă, [sciţii] le spuseră ionienilor care se aflau pe vase: „*Bărbaţi ai Ioniei, zilele câte*

v-au fost hotărâte la număr au trecut, şi nu faceţi bine că mai aşteptaţi încă. Dacă mai înainte vreme aţi rămas locului de teamă, acum grăbiţi-vă să desfaceţi podul şi plecaţi bucuroşi că sunteţi liberi[487]*, purtând în inimile voastre recunoştinţă zeilor şi sciţilor. Cât despre stăpânul vostru de odinioară, îi vom pregăti o astfel de soartă, incât nu va mai porni cu război împotriva nimănui*".

CXXXVII Faţă de aceste cuvinte, ionienii ţinură sfat. Miltiades din Atena[488], strateg şi tiran al Chersonesului[489] din Hellespont, fu de părere ca ei să dea ascultare sciţilor şi să libereze Ionia[490]. Histiaios din Milet[491] a fost însă de părere potrivnică, spunând că deocamdată numai datorită lui Darius fiecare din ei era tiranul unei cetăţi[492]; dacă puterea iui Darius va fi nimicită, nici el nu va mai fi în stare să-şi păstreze stăpânirea asupra Miletului, nici vreun altul peste celelalte cetăţi; căci fiecare oraş va alege mai degrabă ocârmuirea democratică, decât jugul tiraniei[493]. Dintr-o dată, cunoscând părerea lui Histiaios, toţi trecură de partea lui, deşi mai înainte o îmbrăţişaseră pe a lui Miltiades.

CXXXVIII Cei a căror părere a tras în cumpănă şi care se bucurau de mare trecere în ochii regelui erau următorii: tiranii elenilor din Hellespont[494], Daphnis din Abydos[495], Hippoclos din Lampsacos[496], Herophantos din Parion[497], Metrodoros din Proconnesos[498], Aristagoras din Cyzicos[499] şi Ariston din Byzantion[500]. Aceştia erau tiranii din Hellespont. Din Ionia [se aflau de faţă] Strattis din Chios[501], Aiakes din Samos[502], Laodamas din Foceea[503] şi Histiaios din Milet, cel care se împotrivise îndemnului lui Miltiades. Din Eolida[504], singurul om de vază care se afla de faţă era Aristagoras din Kyme[505].

CXXXIX Aceştia toţi, după ce împărtăşiră părerea lui Histiaios[506], au hotărât, faţă de împrejurări, să înfăptuiască şi să răspundă cele ce urmează: din pod, să desfacă numai partea dinspre sciţi, anume ca la o zvârlitură de praştie, ca să pară că fac ceva, deşi, de fapt, nu făceau nimic, şi ca

sciţii să nu încerce să treacă cu de-a sila Istrul peste pod, iar în timpul desfacerii capului de pod dinspre Sciţia, să spună că vor face tot ce este pe placul sciţilor. Acestea au fost adăugiri făcute la părerea [lui Histiaios]; după aceea, în numele tuturor, el le răspunse sciţilor grăind: „*Bărbaţi sciţi, sosiţi cu poveţe bune şi veniţi tocmai la vreme. Precum v-aţi silit să ne puneţi pe calea cea bună, şi noi la rândul nostru suntem gata oricând să vă plătim cu bine. După cum vedeţi, podul am şi început să-l desfacem şi ne vom da toată sârguinţa, căci suntem dornici să fim liberi. Dar până stricăm noi podul, ar fi nimerit ca voi să plecaţi în căutarea perşilor şi, găsindu-i, să vă răzbunaţi pe ei şi pentru noi, şi pentru voi, aşa cum li se cade*”.

CXL Sciţii, încrezându-se pentru a doua oară în ionieni că spun adevărul[507], s-au întors să-i caute pe perşi şi nu izbutiră să dea nicăieri de urma lor. Vinovaţi de această greşeală erau chiar sciţii care nimiciseră prin acele locuri păşunile pentru cai şi astupaseră izvoarele. Dacă n-ar fi făcut aşa, le-ar fi fost lesne să-i găsească pe perşi atunci când voiau. Acum însă, chiar ceea ce li se păruse o socoteală minunată, tocmai asta le-a venit de hac. Sciţii, cutreierând acea parte a ţării lor pe unde se mai găseau apă şi nutreţ pentru cai, pe acolo îşi căutau duşmanii, în credinţa că şi aceştia se vor întoarce prin asemenea locuri. Perşii însă se retrăgeau păzind urma ce o făcuseră mai înainte [la ducere], – ba chiar şi aşa, abia anevoie găsiră podul. Cum ajunseră în miez de noapte şi dădură de podul desfăcut[508], îi apucă spaima ca nu cumva ionienii să-i fi părăsit.

CXLI În preajma lui Darius se afla un egiptean, cu glasul cel mai răsunător din lume; Darius îi porunci acestui om să se ducă pe malul Istrului şi să-l strige pe Histiaios din Milet. Egipteanul aşa făcu, iar Histiaios, auzind chemarea dintâi[509], aduse toate corăbiile pentru trecerea oştii şi legă podul la loc. În felul acesta putură perşii să scape[510].

CXLII Sciţii care-i căutau au pierdut urma perşilor pentru a doua oară[511] şi de atunci zic ei de ionieni că, dacă sunt oameni liberi, sunt cei mai josnici şi mai lipsiţi de bărbăţie din toţi oamenii, şi dacă, dimpotrivă, îi socoţi sclavi, sunt robii cei mai iubitori de stăpân şi cei mai puţin dornici să fugă! Acestea sunt ocările care au fost aruncate de sciţi ionienilor.

CXLIII Darius, străbătând Tracia, a ajuns la Sestos în Chersones[512]. De aici, el trecu cu corăbiile în Asia, iar în Europa lăsă în fruntea oştilor pe Megabazos[513], un pers, căruia o dată Darius îi arătase o deosebită cinste când spusese, în faţa perşilor, această vorbă: pregătindu-se Darius o dată să mănânce nişte rodii, cum deschise prima rodie, fratele lui, Artabanos, îl întrebă ce şi-ar dori să aibă atât de mult, câţi sâmburi într-o rodie; regele răspunse că ar dori să aibă atâţia Megabazi mai degrabă, decât Ellada supusă. Zicând acestea în faţa perşilor, îi arătase marea sa preţuire. Iar acum pe el îl lăsă căpetenie peste optzeci[514] de mii de oameni din oastea lui.

CXLIV Acelaşi Megabazos, cu vorba ce urmează a lăsat o amintire de neşters printre hellespontini: fiind la Byzantion, află că cei din Calkedon întemeiaseră o colonie în acel ţinut, cu şaptesprezece ani mai devreme decât byzantinii[515]; când află aceasta, zise că fără îndoială calkedonienii trebuie să fi fost orbi[516] pe vremea aceea, altfel nu şi-ar fi ales locul cel mai rău pentru aşezare, când le stătea la îndemână unul cu mult mai frumos, dacă n-ar fi fost orbi. Acest Megabazos, fiind lăsat, prin urmare, în fruntea oştilor din ţinut, aduse sub stăpânirea sa pe toţi hellespontinii care nu erau de partea mezilor[517].

CXLV El săvârşea deci aceste fapte; în acelaşi timp, o altă parte însemnată din oştire purcese împotriva Libyei[518], pentru o pricină pe care o voi arăta de îndată, după ce mai întâi voi povesti următoarele:

Urmaşii fiilor celor care odinioară se suiseră pe corabia Argo[519], alungaţi acum de pelasgii care răpiseră din Brauron pe femeile atenienilor[520], alungaţi fiind, zic, din Lemnos de aceşti pelasgi, s-au îndreptat pe mare spre Lacedemona[521]; [aici], aşezându-se pe Tayget[522], aprinseră focuri. Spartanii, văzându-i, trimiseră un sol ca să-i cerceteze cine erau şi de unde veneau. Solului care i-a întrebat, ei i-au răspuns că sunt minyeni[523], coborâtori din eroii care umblaseră pe mare cu corabia Argo; aceşti eroi, oprindu-se pentru un popas pe insula Lemnos, au ajuns să le fie strămoşi.

Spartanii, auzind povestea obârşiei minyenilor, trimiseră pentru a doua oară să-i întrebe cu ce gânduri veniseră în ţinut şi de ce aprinseseră focuri. Ei răspunseră că, fiind goniţi de pelasgi, veneau la străbunii lor, căci aşa era şi drept, şi că cereau să locuiască împreună cu spartanii, având şi ei parte de cinstiri şi dobândind la sorţi câte un petic de pământ. Spartanii găsiră cu cale să-i primească pe minyeni după voia acestora. Ceea ce i-a îndemnat cu osebire pe spartani la această învoire a fost călătoria Tindarizilor[524] pe vasul Argo. După ce-i primiră pe minyeni, le dădură pământ şi îi împărţiră pe triburi. Minyenii de îndată se încuscriră cu ei, dând, la rândul lor, altor spartani de soţii pe femeile pe care le aduseseră din Lemnos.

CXLVI Nu trecu însă multă vreme şi minyenii prinseră a se sumeţi, cerând să fie părtaşi la ocârmuirea regească şi săvârşind tot soiul de nelegiuiri. Ca urmare, spartanii hotărîră să-i omoare; prinzându-i pe toţi, îi aruncară în închisoare. La Sparta, osânda de moarte se împlineşte numai noaptea, niciodată ziua. Când tocmai se făceau pregătiri pentru uciderea minyenilor, nevestele lor, cetăţene şi fiicele fruntaşilor spartani, cerură îngăduinţa să intre în închisoare ca fiecare să mai vorbească o dată cu soţul ei. Spartanii le lăsară să intre fără să le dea prin gând că tocmai ele ar putea urzi vreun vicleşug. Femeile, după ce-au pătruns înăuntru, iată ce-au făcut: toată îmbrăcămintea pe care o purtau au dat-o bărbaţilor, iar ele au îmbrăcat straiele acestora. Minyenii, îmbrăcaţi cu haine femeieşti, ieşiră afară

din temniţă, trecând drept femei. Scăpând în acest fel, s-au aşezat din nou pe muntele Tayget.

CXLVII Chiar pe vremea aceea, Theras, fiul lui Autesion, fiu al lui Teisamenes, fiu al lui Thersandros, fiu al lui Polyneikes[525], tocmai se pregătea să plece din Sparta ca să întemeieze o colonie. Acest Theras era din neamul lui Cadmos, fratele mamei fiilor lui Aristodemos, adică [unchiul] lui Eurysthenes şi Procles[526]; pe când aceşti copii erau încă nevârstnici, Theras ţinuse în mâinile lui puterea regească la Sparta ca epitrop [al lor], Când nepoţii s-au făcut mari şi au luat ei domnia, Theras, căruia acum îi venea greu să se lase cârmuit de alţii, după ce gustase din dulceaţa cârmuirii, spuse că el nu mai rămâne la Sparta, ci că va pleca pe o corabie la cei de un sânge cu el[527].

Pe insula care se numeşte acuma Thera, una şi aceeaşi cu cea care înainte vreme se numea Calliste[528], trăiau urmaşii lui Membliaros, fiul lui Poikiles, bărbat din Fenicia. Într-adevăr, Cadmos, fiul lui Agenor, când umbla în căutarea Europei[529], se oprise pe insula numită astăzi Thera. Făcând aici un popas, fie că-i plăcuse locul, fie c-o fi avut şi altceva în gând, lăsă în această insulă, printre alţi fenicieni, şi pe o rudă de a sa, anume pe Membliaros. Aceşti fenicieni locuiseră insula numită Calliste, mai înainte de sosirea lui Theras din Sparta, timp de opt generaţii[530].

CXLVIII Theras porni, aşadar, spre aceştia, având [cu sine] o ceată de oameni aleşi din [toate] triburile[531], cu gând să rămână împreună cu cei de pe insulă, fără să-i alunge, ci să trăiască în bună înţelegere. Cum tocmai atunci minyenii fugiseră din închisoare şi se aşezaseră pe muntele Tayget, iar spartanii ţineau sfat ca să-i dea pierzării, Theras îi rugă să nu facă vărsare de sânge, luând asupra lui să-i scoată din ţinut. Spartanii învoindu-se cu Theras, acesta se îndreptă spre urmaşii lui Membliaros, cu trei triecontere[532]. Cu sine nu-i ducea însă pe toţi minyenii, ci numai o mică parte, căci cei mai mulţi dintre ei apucaseră spre paroreaţi[533] şi cauconi[534], pe care , alungându-i din ţara lor, şi-au împărţit

între ei pământul în şase loturi; ceva mai târziu, minyenii au întemeiat acolo următoarele oraşe: Lepreon[535], Makistos[536], Phrixai[537], Pyrgos[538], Epion[539], Nudion[540]. Pe timpul meu, eleenii au nimicit cele mai multe din aceste oraşe[541]. Cât despre insulă, ea şi-a luat numele de Thera, după numele celui care o colonizase.

CXLIX Fiul lui Theras îi spuse tatălui său că nu vrea să se îmbarce împreună cu el, dar taică-său îi răspunse că-l lasă ca pe o oaie în mijlocul lupilor[542]; de la vorba asta i s-a tras tânărului numele de Oiolycos[543], nume care, de altfel, i-a şi rămas. Din Oiolycos s-a născut Egeus, de la care îşi trag numele Egizii, trib mare din Sparta. Cum oamenilor din acest trib[544] nu le trăiau copiii, au înălţat, după sfatul unui oracol, un sanctuar închinat Eriniilor[545], lui Laios[546] şi Oedip[547]; după aceea, odraslele le-au rămas în viaţă. Acelaşi lucru li s-a întâmplat şi la Thera urmaşilor acestor oameni[548].

CL Până într-acest loc al povestirii mele, spartanii înfăţişează lucrurile la fel ca şi thereenii, dar de aici înainte, numai thereenii spun că evenimentele s-au petrecut precum urmează: Grinnos, fiul lui Aisanios, care cobora din acest Theras şi era regele insulei Thera[549], sosi le Delfi, aducând cu sine o hecatombă[550] din oraşul său; regele era însoţit de mai mulţi cetăţeni, printre care se afla şi Battos, fiul lui Polynestes, din neamul lui Euphemos[551], un minyan. Lui Grinnos, regele thereenilor, care întreba oracolul despre alte treburi, Pythia îi răspunse să întemeieze o cetate în Libya. El însă îi întoarse vorba zicând aşa: „*Eu, slăvite stăpân*[552]*, sunt prea bătrân şi prea greoi ca să mai pornesc la drum; porunceşte tu unuia din cei mai tineri să înfăptuiască cele ce ceri*”. În timp ce spunea aceste cuvinte, arăta înspre Battos. Deocamdată, atâta s-a întâmplat. După ce s-au întors acasă, n-au mai ţinut seama de oracol, neştiind măcar unde se află Libya pe faţa pământului[553] şi neîndrăznind să trimită o colonie în necunoscut.

CLI Şapte ani de-a rândul după aceste întâmplări, în Thera nu căzu picătură de ploaie, ani în care se uscară toţi copacii de pe insulă, afară doar de unul singur. Thereenii întrebând iarăşi oracolul, Pythia le aduse din nou aminte de colonia din Libya. De vreme ce nu aveau nici o altă scăpare din năpastă, trimiseră soli în Creta să cerceteze dacă nu cumva vreunul din cretani sau din străinii care locuiau în insulă ajunsese vreodată în Libya[554]. Solii, cutreierând coastele Cretei, ajunseră şi la cetatea Itanos[555], unde intrară în vorbă cu un neguţător de purpură, numit Corobios, care le spuse că, împins de vânturi, ajunsese la ţărmurile Libyei şi la insula Plateea[556] a Libyei. Momindu-l cu o răsplată în bani, solii l-au dus [cu ei] la Thera. Din Thera plecară la început în recunoaştere o mână de oameni; după ce Corobios le-a arătat drumul până la insula Plateea, ei îl lăsară aci pe Corobios, cu hrană la îndemână pentru câteva luni, iar ei plecară în grabă să-i vestească pe thereeni despre insulă.

CLII Cum aceştia n-au dat semne de viaţă mai mult timp decât fusese prevăzut, Corobios ducea lipsă de toate, când întâmplarea abătu spre Plateea o corabie samiană care mergea în Egipt şi al cărei stăpân era Colaios. Samienii, aflând de la Corobios toată povestea lui, ii lăsară merinde pentru un an. Cât despre ei, ieşind în larg în apele insulei, deşi erau nerăbdători să ajungă în Egipt, tăiau valurile mării împinşi într-una de vântul de răsărit; cum puterea vântului nu slăbea de loc, samienii trecură dincolo de Coloanele lui Heracles[557] şi, mânaţi de pronia cerească, ajunseră la Tartessos[558]. Acest loc de negoţ era pe vremea aceea cam neumblat, aşa că samienii, întorcându-se acasă, s-au pomenit cu cel mai mare câştig de pe urma mărfurilor dintre toţi elenii pe care îi cunoaştem bine, afară doar de Sostratos, fiul lui Laodamas din Egina[559]. Cu acesta nimeni nu se poate lua la întrecere. Samienii, scoţând din câştigurile lor a zecea parte, anume şase talanţi, făcură un vas de bronz în felul unui crater din Argos[560]; de jur împrejurul vasului sunt capete de griffoni ieşind în relief. Vasul l-au închinat templului Herei[561], sprijinindu-l pe trei statui uriaşe

de bronz, de câte şapte coţi, [statui înfăţişate] stând în genunchi. De la această împrejurare se trage începutul marii prietenii[562] care de atunci îi leagă pe cyrenieni şi thereeni de locuitorii Samosului.

CLIII Thereenii, după ce-l lăsară pe Corobios în insulă, se întoarseră la Thera şi dădură de veste că puseseră temelia unei aşezări într-o insulă pe coasta Libyei. Thereenii hotărâră atunci să trimită [în colonie] câte un frate la doi fraţi[563], prin tragere la sorţi; precum şi bărbaţi din toate cele şapte despărţăminte ale insulei. În fruntea acestora, căpetenie şi rege, urma să plece Battos. Astfel dar trimiseră ei două pentecontere[564] la Plateea.

CLIV Acestea le spun thereenii; în restul povestirii, spusele thereenilor se potrivesc cu ale cyrenienilor[565]. Cât despre cele privitoare la Battos, cyrenienii spun cu totul altceva decât thereenii, căci iată ce povestesc:

În Creta se află un oraş, Oaxos, în care domnea odinioară regele Etearchos; acesta, având o fiică numită Phronime, a cărei mamă murise, îşi luă de soţie o altă femeie. Aceasta, după ce intră în casă, dovedi şi cu fapta că era o maşteră pentru Phronime, făcându-i numai zile amare şi scornind câte toate pe seama ei. În cele din urmă, învinuind-o că nu e fată cinstită, îşi convinse bărbatul că asta aşa era. Etearchos, încredinţat de nevasta lui, puse la cale o faptă nelegiuită împotriva fiicei sale. La Oaxos se afla un neguţător din Thera, numit Themison. Etearchos, chemându-l ca oaspete în casa lui, îi smulse jurământul că-l va sluji în tot ce-i va cere. După ce-l puse să jure, îi dădu fata pe mână, cu porunca s-o ducă cu el departe şi s-o azvârle în mare. Themison, furios de înşelătoria jurământului şi rupând legăturile de prietenie, iată ce făcu: luând cu sine copila, plecă cu corabia, iar când se află în largul mării, ţinând să îndeplinească jurământul faţă de Etearchos, legând-o pe Phronime cu funii, o cufundă în mare şi apoi, după ce o trase pe punte [plecă mai departe] şi ajunse la

Thera. După un timp oarecare, Polymnestos, om de vază printre thereeni, o luă ca ţiitoare.

CLV Vremea trecu şi Phronime născu un fiu cu vorba greoaie şi gângav, căruia, după câte zic thereenii şi cyrenienii, i s-a pus numele de Battos; credinţa mea este însă că a avut alt nume, care a fost schimbat în „Battos" când a sosit în Libya, căpătându-şi porecla în urma oracolului ce i s-a dat la Delfi şi a cinstei pe care a primit-o. Într-adevăr, libyenii zic *battos* la rege. Din această pricină, socot eu, Pythia proorocindu-i, l-a numit aşa în limba libyană, ştiind că va fi rege în Libya. Când a ajuns bărbat în toată firea, Battos se duse la Delfi să vadă ce-i cu graiul lui. La întrebarea ce-o puse, Pythia îi răspunse aşa: „*Battos, venit-ai pentru vocea ta; dar stăpânul Phoebos Apollo te trimite să întemeiezi o aşezare în Libya cea bogată în turme de mioare*"[566], [sau] cum ar veni pe elineşte, dacă ar fi vorbit în această limbă: „*O rege, venit-ai pentru vocea ta*"... Battos răspunse la rândul lui: „*Stăpâne, într-adevăr venit-am la tine să cercetez oracolul despre bâlbâiala mea, tu însă prin oracol îmi vorbeşti despre alte lucruri peste putinţă, poruncindu-mi să colonizez Libya. Cu ce putere [te întreb], cu ce oameni?*" Dar cu toate câte le spuse, nu izbuti să smulgă Pythiei alt răspuns; cum mereu stăruia în profeţia de mai înainte, Battos, lăsând-o în mijlocul proorocirilor ei, plecă la Thera.

CLVI După aceea însă nenorocirile[567] se ţinură lanţ şi de capul lui Battos, şi de al celorlalţi thereeni. Neştiind de unde le veneau pacostele, thereenii trimiseră la Delfi să vadă ce era cu necazurile care îi copleşeau. Pythia le profeţi că, dacă împreună cu Battos vor întemeia Cyrene în Libya, le va merge mai bine. În urma acestui oracol, thereenii îl porniră la drum pe Battos cu două pentecontere. După ce aceştia au mers pe mare până în Libya, pentru că altceva nu puteau să facă, s-au întors înapoi la Thera. Thereenii însă au azvârlit în ei [cu pietre], când au dat să coboare, şi nu le îngăduiră să pună piciorul pe pământ, ci îi siliră să plece înapoi[568].

Aceştia, de nevoie, s-au înturnat pe mare şi au întemeiat o colonie în insula care se află în preajma Libyei, al cărei nume, aşa cum s-a spus mai înainte, este Plateea. Se zice că insula este tot atât de mare ca şi oraşul de astăzi al cyrenienilor.

CLVII La doi ani după aşezarea în această [insulă], cum nu le mergea câtuşi de puţin mai bine, lăsând acolo doar pe unul de-ai lor, ceilalţi plecară cu toţii le Delfi; sosind la locul oracolului, îl cercetară, spunând că locuiesc în Libya, şi cu toate că locuiesc acolo, treburile nu le merg de loc mai bine. Pythia, la aceste cuvinte, le răspunse aşa:

> Libya-n turme bogată[569] de-o ştii mai bine ca mine,
> Tu care-acolo n-ai fost, pe când cu printr-însa umblat-am,
> Peste măsură mă miră propria-ţi deşteptăciune.

La auzul vorbelor Pythiei, Battos şi tovarăşii săi plecară pe mare îndărăt. Era limpede că zeul nu le dădea dezlegare mai înainte de a se fi aşezat chiar în Libya. Ajungând în insulă şi luându-l cu ei şi pe cel[570] pe care-l lăsaseră aici, s-au aşezat de astă dată pe pământul Libyei, în faţa insulei, într-un loc numit Aziris[571]. Ţinutul este închis din două părţi de nişte coline împădurite, de toată frumuseţea, iar pe la poalele uneia din ele curge un râu[572].

CLVIII Pe aceste meleaguri locuiau ei de şase ani, când într-al şaptelea, libyenii, făgăduindu-le că îi vor duce într-un loc şi mai bun, îi făcură să-şi părăsească [colonia], Libyenii însă, după ce-i scoaseră de aici, îi mânară tot spre apus, şi pentru ca elenii să nu vadă, în trecerea lor, locul cel mai frumos din toate, au măsurat în aşa fel ceasurile de mers ziua, încât să treacă [pe acolo] noaptea. Numele acestui loc este Irasa[573]. În cele din urmă, ducându-i până la un izvor[574] zis al lui Apollo, grăiră către ei: „*Bărbaţi ai Elladei, aici e locul potrivit să-l locuiţi; pe aici cerul este găurit*”[575].

CLIX Pe vremea când trăia Battos Întemeietorul, care a domnit patruzeci de ani, şi fiul său Arkesilaos, care a domnit şaisprezece, cyrenienii rămaseră tot atâţia la număr ca la

început[576], când fuseseră trimişi să [întemeieze] colonia. Sub cel de-al treilea rege, poreclit Battos cel Fericit[577], Pythia, prin oracolele ce le dădea, îi îndemna pe toţi elenii să treacă marea ca să se aşeze în Libya, la un loc cu cyrenienii. Cyrenienii, într-adevăr, chemau oameni să le împartă pământ. Oracolul Pythiei[578] grăia astfel:

Cine târziu va sosi in Libya cea mult dorită,
După-mpărţirea pământului – zic eu — căi-se-va foarte.

După ce la Cyrene se adună o mare mulţime de oameni, libyenii de prin împrejurimi şi regele lor, al cărui nume era Adicran, când îşi văzură împărţită o însemnată întindere de pământ, socotindu-se jefuiţi de ţarina [strămoşească] şi batjocoriţi de cyrenieni, trimiseră soli în Egipt şi se închinară regelui Egiptului, Apries[579]. Acesta, după ce adună o mulţime de oaste egipteană, o trimise împotriva Cyrenei. Cyrenienii însă, ieşindu-le în întâmpinare spre ţinutul Irasei, se ciocniră cu ostaşii egipteni în preajma izvorului Theste şi ieşiră învingători din încăierare. Egiptenii, care până atunci nu-şi mai încercaseră puterile cu elenii şi nu-i prea luaseră în seamă, au fost nimiciţi în aşa măsură, încât puţini dintre ei se mai înturnară în Egipt. Pentru acest măcel, de care-l învinuiau pe Apries, egiptenii se răzvrătiră împotriva lui.

CLX Acest Battos avu un fiu, anume pe Arkesilaos;[580] la începutul domniei sale, Arkesilaos avu mari neînţelegeri cu fraţii săi[581], până când aceştia, părăsindu-l, se strămutară într-un alt ţinut al Libyei şi, înţelegându-se între ei, întemeiară oraşul care şi astăzi se cheamă Barca[582], tot ca pe vremuri. Pe când întemeiau oraşul, îi dezbinară pe libyeni de cyrenieni. Ceva mai târziu, Arkesilaos porni cu oaste împotriva acelor libyeni care îi primiseră [fraţii] şi care se răsculaseră împotrivă-i. Libyenii, temându-se de el, s-au grăbit s-o ia la fugă spre libyenii dinspre răsărit. Arkesilaos se luă pe urmele fugarilor până când, gonindu-i mereu, ajunse la Leucon[583] din Libya, unde libyenii se hotărâră să-l atace. În ciocnirea care a urmat, biruinţa libyenilor asupra cyrenienilor fu atât de mare, că şapte mii de hopliţi[584]

cyrenieni căzură pe câmpul de luptă. În urma acestei înfrângeri, Arkesilaos, bolnav şi otrăvit cu o băutură, fu sugrumat de fratele său Learchos[585]; dar şi pe Learchos îl ucise printr-un vicleşug soţia lui Arkesilaos, al cărei nume era Eryxo.

CLXI După acest Arkesilaos, urmă la domnie fiul său Battos, care era şchiop şi slăbănog de picioare[586]. Cyrenienii, faţă de nenorocirea[587] ce-i lovise, au trimis la Delfi să întrebe cum ar fi mai bine să-şi orânduiască treburile ca să aibă parte de un trai fericit. Pythia îi sfătui să-şi aducă din Mantineea Arcadiei[588] un reformator. Cerură, aşadar, cyrenienii, iar mantineenii le-au dat pe unul dintre cei mai de vază cetăţeni, al cărui nume era Demonax[589]. Acesta, sosind la Cyrene şi lămurindu-se cum stau lucrurile, mai întâi alcătui trei triburi[590], împărţindu-i astfel: o parte o alcătui din thereeni şi perieci[591], alta, din peloponesieni şi cretani, iar pe a treia, din toţi cei veniţi din insule. Pe urmă, alegând deoparte pentru rege pământurile care-i reveneau de drept şi dregătoria preoţească, toate celelalte puteri de care mai înainte se bucuraseră numai regii le împărtăşi poporului.

CLXII Sub domnia acestui Battos, aşa au rămas lucrurile, dar sub fiul său, Arkesilaos[592], s-au iscat mari tulburări din pricina onorurilor. Arkesilaos, fiul lui Battos cel Şchiop şi al Pheretimei, spuse că el nu se va ţine de rânduielile lui Demonax din Mantineea şi ceru drepturile de care se bucuraseră strămoşii săi. Ca urmare, urzi o răscoală, fu învins şi fugi la Samos[593], în timp ce mama sa fugi în Salamina Ciprului[594]. Pe acea vreme, stăpân al Salaminei era Evelthon, cel care a închinat la Delfi un vas de ars tămâie vrednic de a fi văzut, aşezat în tezaurul corintienilor. Pheretima, după ce sosi la curtea lui Evelthon, îi cerea într-una o oştire care să-i aducă îndărăt la Cyrene. Evelthon îi dăruia de toate, afară de armată. Femeia, primind darurile, zicea că sunt frumoase, negreşit, şi acestea, dar mai frumos, ar fi să-i dea oştirea cerută. Şi acest lucru îl spunea mereu, după fiecare dar ce i se aducea. Până la urmă, Evelthon îi

trimise în dar un fus de aur şi o furcă, pe care se afla şi un caier de lână. Cum Pheretima rosti iarăşi aceeaşi vorbă, Evelthon zise că astfel de daruri sunt potrivite pentru femei şi nu o oştire.

CLXIII În vremea aceea, Arkesilaos, aflându-se la Samos, strângea pe oricine găsea, [cu făgăduinţa] unei împărţiri de ogoare; când izbuti să adune oaste multă, Arkesilaos se duse la Delfi ca să întrebe oracolul despre întoarcerea lui. Pythia îi proroci aşa: „*Loxias*[595] *vă hărăzeşte să domniţi la Cyrene vreme de opt generaţii, sub patru Battos şi patru Arkesilaos; mai mult decât atât vă sfătuieşte să nu încercaţi [a rămâne], Cât despre tine, o dată întors la tine acasă, stai liniştit; de vei găsi cuptorul plin de amfore, vezi de nu le arde, ci lasă-le să se risipească în vânt; dacă însă vei aprinde focul, nu intra în ţara împresurată de ape. Altminteri ai să pieri şi tu şi cel mai mândru dintre tauri*”[596].

CLXIV Acestea au fost prorocirile Pythiei către Arkesilaos. Iar el, luând cu sine pe cei din Samos, s-a întors la Cyrene, şi, după ce s-a făcut stăpân pe putere, nu şi-a mai adus aminte de oracol, ci a căutat să se răzbune pentru fuga sa pe toţi câţi se răsculaseră împotriva sa. Unii din aceştia , au plecat pentru totdeauna din ţară, iar pe alţii, punând mâna Arkesilaos, îi trimise la pieire în Cipru[597]; pe aceştia din urmă îi scăpară cnidienii[598], căci fură aruncaţi de vânt pe coastele lor, şi-i trimiseră în Thera[599]. Alţi câţiva cyrenieni, care îşi găsiseră adăpost într-un turn înalt al unui anume Aglomathos, cetăţean fără nici o dregătorie în stat, fură arşi de vii de Arkesilaos, care îngrămădi lemne în jurul turnului. Dându-şi pe dată seama că oracolul pomenise tocmai de cele ce făptuise – deoarece Pythia nu-i îngăduise să dea foc amforelor găsite într-un cuptor – se îndepărtă de bunăvoie de oraşul cyrenienilor, temându-se de moartea ce-i fusese prevestită, căci socotea că locul împrejmuit de apă[600] era chiar Cyrene. De soţie avea pe o rudă de-a lui, o fiică a regelui din Barca, al cărui nume era Alazeir[601]. El se duse la acesta, dar aici, câţiva barceeni şi câţiva pribegi din Cyrene,

zărindu-l şi recunoscându-l când se plimba prin piaţă, îl uciseră pe el şi pe socrul lui, Alazeir. Aşadar, Arkesilaos, nesocotind oracolul cu sau fără voie, îşi împlini ursita.

CLXV Mama sa Pheretima, pe când Arkesilaos se afla la Barca, pregătindu-şi pieirea chiar cu mâna lui, se bucura la Cyrene de puterea [regală] a fiului ei, având grijă de treburile obşteşti şi stând de faţă la sfatul senatului. Îndată ce află de moartea fiului ei întâmplată la Barca, fugi să-şi afle adăpost în Egipt. Ea se bizuia pe ajutorul pe care i-l dăduse cândva Arkesilaos lui Cambyses, fiul lui Cyrus; căci tocmai acesta era acel Arkesilaos care predase Cyrene în mâinile lui Cambyses şi se invoise să-i plătească tribut[602]. Ajungând în Egipt, Pheretima se înfăţişă lui Aryandes[603] cerându-i s-o răzbune, lăsând să se creadă că fiul ei a murit din pricina dragostei pe care le-o purtase perşilor[604].

CLXVI Aryandes acesta fusese satrap peste Egipt, orânduit de Cambyses şi, ceva mai târziu după întâmplările povestite acum, a pierit, vrând să se arate deopotrivă cu Darius. Ştiind bine şi văzând că Darius doreşte să lase pe urma lui ceva care să nu mai fi fost făcut de nici un alt rege, Aryandes îl imită până când îşi căpătă răsplata. Darius, după ce rafinase aurul cât mai curat cu putinţă, bătuse monedă. Aryandes, cârmuitorul Egiptului, făcu acelaşi lucru cu argintul[605]; până în ziua de astăzi argintul „aryandic” este cel mai curat. Darius însă, aflând fapta lui Aryandes, învinuindu-l de alte gânduri, că ar umbla să se răscoale împotriva lui, îl ucise[606].

CLXVII Pe acea vreme însă, făcându-i-se acestui Aryandes milă de Pheretima, îi puse la îndemână toată oastea[607] câtă se afla în Egipt, pedestrime şi corăbii. În fruntea oastei de pedestraşi orândui pe Amasis, un marafian[608], iar peste corăbii, pe Badres, din neamul Pasargazilor[609]. Înainte de a-şi porni oştirea, Aryandes, trimiţând un crainic la Barca, cercetă cine era ucigaşul lui Arkesilaos; dar barceenii luară cu toţii omorul asupra lor, [zicând] că au avut de indurat multe şi mari rele de pe urma

lui Arkesilaos. Când acest răspuns ajunse la urechile lui, Aryandes încuviinţă plecarea oştilor împreună cu Pheretima. Această pricină nu era decât o amăgire de ochii lumii în privinţa expediţiei; căci după credinţa mea, oastea fusese trimisă ca să supună Libya[610].

Neamurile Libyei sunt multe şi felurite, dar numai câteva erau sub ascultarea marelui rege, iar celor mai multe nici nu le păsa de Darius.

CLXVIII Iată acum, la rând, aşezarea neamurilor libyene. Începând de la hotarul Egiptului, adyrmachizii[611] sunt cei dintâi locuitori ai ţării; ei au în nenumărate privinţe obiceiurile egiptene, dar portul le e la fel cu al celorlalţi libyeni. Femeile lor poartă la fiecare gleznă brăţări de aramă, îşi lasă părul lung şi, când prind pe ele vreun păduche, îl strivesc la rândul lor[612] în dinţi şi pe urmă îl scuipă. Asemenea obicei au numai aceşti lybieni; tot ei sunt singurii lybieni care-i înfăţişează regelui pe fetele de măritat; dacă vreuna îi e cumva pe plac, regele îi ia fecioria. Adyrmachizii despre care este vorba se întind de la hotarul Egiptului până la portul care se numeşte Plynos[613].

CLXIX După aceştia urmează la rând gyligamii[614], care locuiesc în ţinutul dinspre apus până la insula Afrodisias[615]. Aproape de coasta cuprinsă între aceste hotare, se află insula Plateea[616] pe care au colonizat-o cyrenienii, iar pe uscat dai de porturile lui Menelaos[617] şi Aziris[618], unde s-au aşezat cyrenienii; de aici începe să crească silfiul[619] şi se întinde din dreptul insulei Plateea până la gura Syrtei[620]. Obiceiurile băştinaşilor sunt aproape ca ale celorlalţi.

CLXX Lângă gyligami, se întind spre apus asbystii[621] care locuiesc deasupra Cyrenei. Asbystii nu ajung la ţărmul mării, căci de-a lungul lui s-au aşezat cyrenienii. La mânatul carelor cu patru cai sunt neîntrecuţi între libyeni; cât despre obiceiuri, se străduiesc să-şi însuşească cât mai multe de la cyrenieni.

CLXXI Mai spre apus de asbysti se află aushisii[622]; aceştia îşi au sălaşul deasupra oraşului Barca şi sunt răspândiţi până la coasta mării în preajma Evesperidelor[623]. Cam prin dreptul jumătăţii ţinutului aushisilor locuiesc bacalii[624], un neam puţin la număr, care ajung la mare în dreptul Tauheirei[625], oraş din pământul Barcei. Obiceiurile lor sunt aceleaşi ca ale libyenilor de la miazănoapte de Cyrene.

CLXXII Către apus de aceşti aushisi, vin la rând nasamonii[626], neam bogat la număr, care în timpul verii, lăsându-şi turmele lângă ţărmul mării, urcă în ţinutul zis Augila[627] ca să culeagă curmale; pe acolo sunt palmieri din belşug, cu coroană stufoasă, şi toţi roditori.

Acest neam face şi vânătoare de lăcuste, pe care le usucă la soare, le pisează şi, presărându-şi cu ele laptele, îl beau. Au obiceiul ca fiecare să-şi ia mai multe neveste, cu care au legături în comun, într-un chip foarte asemănător cu ceea ce se petrece la massageţi[628]: ei se unesc cu femeile după ce mai întâi înfig un par în faţa locuinţei. Când, la nasamoni, un bărbat se însoară pentru prima oară, datina cere ca mireasa, în noaptea nunţii, să se culce pe rând cu toţi oaspeţii; fiecare din cei care s-au culcat cu ea îi dă după aceea darul care se întâmplă să-l fi adus de acasă. Iată cum se leagă ei prin jurământ şi cum ghicesc viitorul: jurământul îl fac atingând cu mâna mormintele oamenilor care au trecut drept cei mai drepţi şi cei mai buni dintre ei; pentru ghicit, se duc la mormintele străbunilor lor şi adorm deasupra lor după ce au înălţat rugăciuni; dacă în somn li se arată vreo vedenie, o tălmăcesc. Iată cum se leagă ei in frăţia de credinţă; unul dă să bea din pumnul său, iar el bea din pumnul celuilalt; dacă n-au la îndemână nici un fel de băutură, adună praf de pe jos şi îl ling.

CLXXIII Vecini de hotar cu nasamonii sunt psyllii[629]. Aceşia au fost nimiciţi în următoarele împrejurări: vântul de miazăzi, suflând într-una, le-a secat apa din zăcători şi, aflându-se ţara lor toată în fundul Syrtei, a rămas lipsită de apă[630]. Oamenii, sfătuindu-se între ei, porniră la război

împotriva vântului (spun numai cele ce povestesc libyenii) şi, când au ajuns în mijlocul nisipurilor, vântul de miazăzi, începând [mai tare] să sufle, i-a îngropat în nisip. După pieirea lor, au pus nasamonii mâna pe ţinut[631].

CLXXIV Mai sus de nasamoni, spre vântul de miazăzi, pe unde mişună fiarele, trăiesc gamfasanţii[632], care fug de toţi oamenii şi de tovărăşia oricui. Ei n-au nici un fel de armă de luptă şi nici nu ştiu să se apere. Ei trăiesc [aşa cum am spusl deasupra[633] nasamonilor.

CLXXV De-a lungul mării, spre soare-apune, urmează makii[634], care-şi rad părul, lăsând să crească doar un moţ în creştet, şi-şi rad amândouă tâmplele până la piele; la război, poartă pavăză din piei de struţ[635]. Prin ţinutul lor curge fluviul Kinyps[636] care, izvorând din aşa-zisa colină a Haritelor[637], se varsă în mare. Această colină a Haritelor este acoperită cu pădure deasă, deosebindu-se cu totul de Libya cea golaşă, despre care am vorbit mai înainte; de la mare până aici sunt două sute de stadii[638].

CLXXVI Dincolo de aceşti maki se află gyndanii[639], ale căror femei poartă [fiecare] un mare număr de brăţări de piele în jurul gleznelor, după câte se zice, din următoarea pricină: [femeia] îşi pune câte o brăţară pentru fiecare bărbat cu care a avut legături; cea care are cele mai multe e deosebit de preţuită, ca una care a fost iubită de cei mai mulţi bărbaţi.

CLXXVII O limbă de pământ care înaintează în mare [pornind din ţinuturile] acestor gyndani este locuită de lotofagi[640] care trăiesc hrănindu-se doar cu fructe de lotus[641]. Fructul lotusului este de mărimea boabei de fistic, iar dulceaţa lui aminteşte de curmală. Din acest fruct lotofagii fac şi vin.

CLXXVIII După lotofagi, de-a lungul ţărmului mării, vin la rând mahlii[642] care, şi ei, mănâncă lotus, dar, ce e drept, mai puţin decât cei despre care s-a vorbit mai înainte. Ei se

întind până la un mare fluviu, al cărui nume este Triton[643]; acest fluviu se varsă într-un lac întins, Tritonis[644], în mijlocul căruia se află o insulă numită Phla[645]. Se spune că, după o profeţie, această insulă trebuia să fie colonizată de lacedemonieni.

CLXXIX Se mai povesteşte de asemenea şi următoarea legendă: Iason, după ce i s-a terminat de făcut corabia Argo la poalele Pelionului, punând pe corabie, afară de o hecatombă, şi un scaun de bronz cu trei picioare, a pornit în jurul Peloponesului, vrând să ajungă la Delfi.

Pe când se afla pe drum, plutind spre capul Malea[646], l-a prins vântul de miazănoapte, care l-a abătut spre Libya. Mai înainte de a fi zărit uscatul, Iason se pomeni în apele puţin adânci ale lacului Tritonis. Aflându-se în mare încurcătură cum să iasă de acolo, i s-a arătat Triton[647], care i-a cerut lui Iason să-i închine lui trepiedul, spunându-i că, în schimb, va pune pe corăbieri pe calea cea bună şi-i va lăsa să plece teferi. Iason învoindu-se, Triton le arătă ieşirea din apele joase [ale lacului] şi aşeză trepiedul în propriul lui sanctuar; după aceea profeţi chiar de pe trepied, dezvăluindu-le tovarăşilor lui Iason tot ce avea să li se întâmple, şi le mai spuse că, atunci când vreunul din urmaşii celor care fuseseră tovarăşi de drum pe Argo va lua cu sine trepiedul, atunci va trebui negreşit ca în jurul lacului Tritonis să se ridice o sută de cetăţi elene. Când au auzit despre profeţie, libyenii din împrejurimi au ascuns trepiedul[648].

CLXXX Dincolo de aceşti mahli se află ausii[649]; aceştia, ca şi mahlii, locuiesc în jurul lacului Tritonis, despărţiţi de mahli prin râul Triton. Mahlii îşi lasă chica să le crească la spate, iar ausii, în faţă. Pe timpul unei sărbători care are loc în fiecare an în cinstea Athenei, fetele de pe la ei, împărţindu-se în două tabere, se bat între ele cu pietre şi ciomege, zicând că săvârşesc datina strămoşească în cinstea unei zeiţe născute pe meleagurile lor, pe care noi o numim Athena[650]. Fetele care mor de pe urma rănilor trec drept „fecioare neadevărate”. Înainte de a lăsa fetele

slobode să lupte, iată ce mai fac pe cheltuială comună: împodobind de fiecare dată pe fata cea mai frumoasă[651], cu coif corintian, cu armură elinească şi urcând-o pe un car de război, o plimbă de jur împrejurul lacului. Cu ce şi-or fi împodobit ei fetele mai înainte de a se fi pripăşit pe la ei elenii, n-aş putea spune, dar bănuiesc că le găteau cu arme egiptene; căci, pe cât socot, şi scutul şi coiful le-au venit elenilor din Egipt[652]. Athena – zic băştinaşii – este fiica lui Poseidon[653] şi a lacului Tritonis[654]; având o supărare[655] oarecare împotriva tatălui ei, s-a încredinţat lui Zeus, iar Zeus, a înfiat-o. Aşa povestesc ei. Femeile le au în comun; nu locuiesc împreună, ci se împerechează cu ele ca vitele. Când pruncul unei femei se face mai măricel, în luna a treia de la naştere se adună la un loc toţi bărbaţii şi, cui îi seamănă copilul, al aceluia socot că este[656].

CLXXXI Aceştia, despre care am pomenit, sunt nomazii libyeni de pe coasta mării. Deasupra acestora, spre inima uscatului, începe Libya, pe unde mişună fiarele, iar dincolo de ţinutul plin de fiare, se întinde un val de nisip care porneşte tocmai de la Teba Egiptului[657] şi ajunge până la Coloanele lui Heracles[658]. De-a lungul acestui val, la depărtare de cel mult zece zile unele de altele, se află nişte dâmburi de sare bolovănoasă, înalte ca nişte coline, şi din vârfurile fiecărei coline ţâşneşte din inima sării o apă rece şi dulce[659]; prin împrejurimi locuiesc oameni care sunt ultimii dinspre pustiu, dincolo de ţinutul cu jivine.

Cei dintâi, începând de la Teba cale de zece zile[660] de mers, sunt ammonienii[661], avându-şi sanctuarul legat de [cultul] lui Zeus Tebanul[662]; căci şi la Teba, cum am spus mai înainte[663], [ca şi aici], se află o statuie a Zeului înfăţişat cu cap de berbec. Ei mai au şi o altă apă de izvor[664]; în revărsatul zorilor apa este călduţă, când târgul este în toi, ceva mai rece, iar spre amiazi se face chiar rece de tot; atunci îşi udă şi grădinile. Pe măsură ce ziua scade, apa îşi pierde din răceală; până la scăpătatul soarelui, s-a făcut iar căldicică şi se încălzeşte mereu cu cât se apropie de miezul nopţii; atunci clocoteşte de-a binelea. Cum trece de miezul

nopţii, începe iar să se răcească, până spre ziuă[665]. Izvorul acesta poartă numele de „Fântâna Soarelui”[666].

CLXXXII După ammonieni, de-a lungul valului de nisip, cale de alte zece zile[667], se înalţă o [altă] colină de sare, ca şi la ammonieni, precum şi un izvor de apă; şi în jurul acestei coline locuiesc oameni. Numele ţinutului este Augila[668]. Prin părţile acestea vin adesea nasamonii ca să culeagă curmale[669].

CLXXXIII De la Augila, cale de alte zece zile, dai de încă o colină de sare şi de apă şi de mulţi palmieri roditori[670], ca şi în celelalte oaze, de altfel. Şi oameni locuiesc prin părţile locului, numiţi, garamanţi[671], un neam foarte puternic; ei cară pământ de acoperă sarea şi aşa îşi fac semănăturile[672]. Cea mai scurtă cale... până la lotofagi [trece pe la ei][673], drumul ţinând cam treizeci de zile[674]. Pe la ei se găsesc şi boi care pasc de-a-ndăratelea. Iată de ce umblă ei aşa: coarnele lor sunt încovoiate înainte[675], de aceea sunt nevoiţi să pască dând mereu îndărăt. Mergând înainte, n-ar putea [să pască], fiindcă li s-ar înfige coarnele în pământ. Încolo, nu se deosebesc de loc de ceilalţi boi, afară de aceasta, de grosimea şi de tăria pielii[676].

Aceşti garamanţi[677] vânează din care cu patru cai[678], troglodiţi etiopieni. Troglodiţii etiopieni[679] sunt cei mai iuţi la picior dintre toţi oamenii despre care am auzit vorbindu-se. Ei mănâncă şerpi, şopârle şi tot soiul de târâtoare. Au o vorbire care nu seamănă cu nici un alt grai, ci scot nişte ţipete ca de liliac[680].

CLXXXIV De la garamanţi, după alte zece zile dc drum, găseşti o altă movilă de sare şi apă; oamenii care locuiesc prin preajmă se numesc ataranţi[681]; dintre toţi oamenii pe care-i ştim, sunt singurii care nu poartă nume[682]; laolaltă, au numele de ataranţi, dar unul de altul nu se deosebesc prin nici un fel de nume. Oamenii aceştia blestemă soarele când ajunge la nămiezi şi îi aruncă tot felul de ocări, pentru că [zic ei], prin arşiţa lui îi arde şi pe ei, şi ţara lor[683].

De mai mergi încă zece zile, apare un alt dâmb de sare şi apă şi oameni care locuiesc în jur. Vecin cu dâmbul de sare se înalţă un munte al cărui nume este Atlas[684]. Muntele este îngust, rotunjit din toate părţile şi atât de înalt – se spune – încât nu i se poate vedea vârful; într-adevăr, norii nu-l părăsesc niciodată, nici vara, nici iarna. Cei de prin partea locului spun că ar fi stâlpul care sprijină cerul[685], iar numele acestor oameni se trage după cel al muntelui, căci se numesc atlanţi. Se mai zice că ei n-ar mânca nici un fel de vietate[686] şi că somnul lor e totdeauna fără vise.

CLXXXV Până la aceşti atlanţi am putut să înşir numele celor care locuiesc de-a lungul valului de nisip, dar dincolo de aceştia nu mai ştiu. Spinarea de nisip se întinde până la Coloanele lui Heracles şi chiar mai departe încă; [şi pe aici], tot la zece zile de drum, se află câte o baie de sare şi aşezări de oameni. Locuinţele tuturor acestor oameni sunt clădite din bolovani de sare[687], căci pe aici Libya începe să fie lipsită de ploi; altfel, dacă ar ploua, zidurile fiind de sare, ploaia le-ar surpa. Sarea care se scoate prin partea locului este şi albă şi porfirie[688]. Dincolo de val – spre miazăzi şi inima Libyei – începe ţinutul deşert, fără apă, fără fiare, fără ploi şi copaci, pe unde nu este nici un strop de umezeală[689].

CLXXXVI Şi aşa, pornind din Egipt şi până la lacul Tritonis[690], trăiesc libyenii nomazi care se hrănesc cu carne şi beau lapte[691], dar nu se ating de carnea de vacă, din aceeaşi credinţă ca şi egiptenii[692], şi nici porci[693] nu cresc. Până şi femeile cyrenienilor socot că nu se cuvine să mănânce carne de vacă, arătând astfel cinstire Isidei[694] din Egipt, ba mai ţin şi posturile şi sărbătorile zeiţei. Cât despre femeile barceenilor, pe lângă carne de vacă, ele nu bagă în gură nici carne de porc. Aşa stau lucrurile pe acolo.

CLXXXVII Spre asfinţit de lacul Tritonis, libyenii nu mai sunt nomazi[695], nu mai au aceleaşi obiceiuri şi nu le fac copiilor lor ceea ce obişnuiesc să le facă nomazii. Libyenii nomazi, chiar dacă nu toţi – acest lucru n-aş putea să-l spun

negreşit – dar mulţi dintre ei fac următoarele: când copiii lor ajung pe la patru ani, le ard vinele din creştetul capului[696] cu lână de oaie încă plină de grăsime, ba unii din ei, şi pe cele de pe tâmple, ca, în felul acesta, pe toată viaţa, să nu mai fie supăraţi de lichidul care curge din cap; de aceea, zic ei, sunt atât de sănătoşi[697]. E drept, libyenii sunt cei mai sănătoşi din toţi oamenii pe care-i cunoaştem; dacă cumva din această pricină, asta nu cutez s-o spun, dar nu e mai puţin adevărat că sunt cei mai sănătoşi. Dacă, în timp ce le ard vinele copiilor, aceştia încep să se zvârcolească, le-au găsit ei leacul: îi stropesc cu ud de ţap[698] şi astfel îi izbăvesc. Eu unul nu fac decât să spun cele povestite de libyeni.

CLXXXVIII Iată care e la nomazi rânduiala jertfelor. După ce încep sacrificiul, tăind o bucată din urechea vitei de jertfă, o aruncă peste pod[699], şi abia după aceea sucesc gâtul animalului. Ei aduc jertfe numai Soarelui şi Lunii[700]; acelor [două] divinităţi le jertfesc toţi libyenii, însă cei care locuiesc în jurul lacului Tritonis îi jertfesc cu osebire Athenei, apoi lui Triton şi lui Poseidon.

CLXXXIX Cit priveşte îmbrăcămintea şi egidele[701] statuilor Athenei, elenii le-au luat de la femeile libyene, afară doar de faptul că haina libyenelor este de piele şi că ciucurii[702] de la egidele lor nu sunt şerpi, ci cureluşe, încolo veşmântul lor se potriveşte întru totul cu al zeiţei. Până şi numele mărturiseşte că haina cu care sunt împodobite statuile zeiţei Pallas vine din Libya; într-adevăr, femeile libyene pun peste veşmântul lor piei de capră curăţite de peri şi cu ciucuri pe margine, vopsite în roşu-aprins. De la aceste piei, [,,egei”][703], elenii au împrumutat denumirea de egide. Părerea mea este că până şi ţipetele ascuţite care însoţesc slujbele religioase acolo s-au ivit [ca datină] pentru prima oară; căci libyenele practică foarte frumos acest obicei. Şi înhămatul a patru cai la un car tot de la libyeni l-au învăţat elenii[704].

CXC Nomazii îşi îngroapă morţii la fel ca elenii, afară de nasamoni. Aceştia îi îngroapă şezând[705], având grijă ca, în clipa când omul îşi dă sufletul, să-l pună pe şezut ca nu cumva să-l apuce moartea culcat[706]. Locuinţele lor sunt durate din beţe de asfodel împletite cu trestie şi pot fi mutate din loc în loc. Acestea le sunt obiceiurile.

CXCI La apus de fluviul Triton, dincolo de ausi[707], se află libyenii plugari[708] care locuiesc în case; numele lor este acela de maxi[709]. Ei poartă păr numai pe partea dreaptă a capului, stânga o rad, iar corpul şi-l vopsesc în roşu cu chinovar. Ei zic că s-ar trage din bărbaţii veniţi de la Troia[710]. Ţara lor[711] şi restul Libyei care se întinde spre apus este mult mai bogată în animale sălbatice şi mai împădurită decât ţara nomazilor. Partea răsăriteană a Libyei, unde locuiesc nomazii, este joasă şi nisipoasă până la fluviul Triton, dar, de la acest fluviu spre apus, ţinutul plugarilor e foarte muntos, împădurit şi plin de fiare[712]. Pe la ei se află şerpi uriaşi şi lei; tot la ei se află elefanţi[713], urşi, şerpi veninoşi, măgari cu coarne, dihănii cu cap de câine, cum şi fără cap – după câte spun libyenii – cu ochii aşezaţi pe piept, precum şi bărbaţi şi femei sălbatice[714], pe lângă o sumedenie de alte sălbăticiuni care nu-s fiare plăsmuite.

CXCII La nomazi nu afli asemenea animale, ci alte soiuri, cum ar fi antilope[715], gazele, bivoli şi măgari, nu din cei cu coarne, ci alt soi „nebăutori” (căci intr-adevăr nu beau)[716] – oricii[717], din ale căror coarne se fac braţe pentru lirele fenicienilor[718] (animalul acesta este mare cât un bou), vulpi pitice, hiene, arici, berbeci sălbatici, dictyi[719], şacali, pantere, boryi[720], crocodili de trei coţi care trăiesc pe uscat[721], semănând foarte mult cu şopârlele, struţi, nişte şerpi mici cu câte un corn fiecare[722]. Animalele de pe aici sunt acestea şi cele care se găsesc prin alte părţi, afară de cerb şi mistreţ; cerbul şi mistreţul lipsesc cu desăvârşire din Libya[723]. Tot în acest ţinut se află trei feluri de şoareci; unii sunt numiţi „bipezi”[724], alţii „zegeri” (e vorba de un cuvânt libyan care în limba elină ar însemna „coline”) alţii „arici”[725]. Pe aici mai

sunt şi nevăstuici care trăiesc în silfiu[726], aidoma celor din Tartessos. Cam atâtea jivine sălbatice are pământul libyenilor nomazi, după cât am putut afla cercetând cu multă luare aminte[727].

CXCIII După libyenii maxi vin zavekii[728], ale căror femei mână carele la război.

CXCIV Dar dincolo de aceştia sunt gyzanţii[729], în ţinutul cărora albinele fac multă miere, cu mult mai multă încă face – se spune – iscusinţa omului. Oamenii aceştia se vopsesc cu toţii cu roşu[730] şi mănâncă maimuţe, care mişună prin munţii lor[731].

CXCV Carthaginezii povestesc că, în faţa gyzanţilor, se află o insulă pe nume Kyrauis[732], lungă de două sute de stadii, dar îngustă, pe care poţi trece lesne de pe uscat, plină de măslini şi viţă de vie; pe insulă este un lac din apele căruia fetele localnicilor scot din mâl[733] firişoare de aur, cu nişte pene de pasăre muiate în păcură. Dacă acestea se întâmplă cu adevărat, nu ştiu; scriu şi eu ce se povesteşte. Poate să fie şi adevărat, de vreme ce am văzut chiar eu, cu ochii mei, la Zakynthos cum se scoate păcură din apele unui lac[734]. Prin împrejurimi se află chiar mai multe lacuri, dar cel mai mare dintre ele este — oricum l-ai măsura – de şaptezeci de picioare şi adânc de două braţe; în apa lacului oamenii vâră o prăjină de vârful căreia leagă o ramură de mirt şi apoi scot afară păcura prinsă de mirt, având miros de catran, dar altfel mai bună decât cea de Pieria[735]. Păcura este turnată într-o groapă săpată la marginea lacului. Când se adună îndeajuns, atunci este scoasă din groapă şi vărsată în amfore. Ceea ce cade în lac, scurgându-se pe sub pământ, iese la iveală în mare; marea e la o depărtare de patru stadii de lac[736]. Astfel, şi cele [ce se spun] cu privire la insula din vecinătatea coastei Libyei ar putea fi adevărate[737].

CXCVI Carthaginezii mai povestesc încă ceva: în Libya, dincolo de Coloanele lui Heracles, se găseşte un ţinut locuit de oameni[738]. Ori de câte ori ajung carthaginezii acolo şi-şi

descarcă mărfurile, după ce le înşiră la rând de-a lungul ţărmului, se urcă iarăşi pe corăbii şi fac să iasă fum. Băştinaşii, văzând fumul, se apropie de ţărmul mării, pun aur lângă mărfuri, apoi se îndepărtează de acolo. Carthaginezii se dau atunci jos de pe corăbii, îl cântăresc din ochi şi, dacă aurul li se pare potrivit cu marfa, îl iau cu ei şi se duc; dacă nu li se pare îndeajuns, se suie din nou pe vasele lor şi aşteaptă; ceilalţi, apropiindu-se, mai adaugă alt aur pe lângă cel pe care îl puseseră, până când îi mulţumesc. Nu se înşală unii pe alţii; ei nu se ating de aur mai înainte de a fi egalat, după socoteala lor, preţul mărfurilor, şi nici băştinaşii nu se ating de mărfuri mai înainte ca ei să fi luat aurul[739].

CXCVII Iată deci care sunt libyenii ale căror nume le pot înşira[740]. Celor mai mulţi din ei, acum, ca şi pe vremuri, de altfel, nici nu le pasă de regele mezilor. Aş mai avea încă de spus despre această ţară că e locuită numai de patru neamuri şi nu de mai multe[741] – pe câte ştiu eu – şi anume, două băştinaşe şi două nu; libyenii şi etiopienii sunt băştinaşi, unii locuind Libya de miazănoapte, iar ceilalţi la miazăzi. Fenicienii şi elenii sunt pripăşiţi[742].

CXCVIII Eu cred că Libya nu e destul de mănoasă ca să fie pusă alături de Asia şi Europa, afară doar de ţinutul Kynips[743], care poartă acelaşi nume cu fluviul. În bogăţia roadelor Demetrei, ţarina este de o seamă cu cele mai rodnice pământuri şi nu se aseamănă de fel cu restul Libyei; pe aici pământul este negru, bine udat şi n-are a se teme nici de uscăciune, nici de înecul ploilor; căci prin această parte a Libyei plouă. Bogăţia roadelor de grâne este la fel cu a ţării Babilonului[744]. Bun e şi pământul locuit de evesperiţi[745]; când recolta este din cele mai bune, dă rod însutit, dar pământul Kynipsului dă de trei ori pe atât.

CXCIX Mai trebuie amintit că şi Cyrenaica, cel mai înalt[746] ţinut din această parte a Libyei locuită de nomazi, se bucură de trei anotimpuri vrednice de luat în seamă: în primul rând, se coc şi ajung numai bune de secerat sau de

cules roadele de pe ţărmurile mării; când acestea sunt gata strânse, vine rândul culesului în regiunile din mijloc, care se întind mai sus de ţărmul mării, aşa-numitele „dealuri”[747]. După ce s-a terminat şi culesul roadelor de la mijloc, se coc abia cele din partea cea mai de sus a ţinutului, aşa încât, când primele roade sunt băute şi mâncate, cele din urmă abia se strâng. În acest chip anotimpul culesului ţine opt luni da cyrenieni. Dar cu acestea să ne oprim aici.

CC Perşii care trebuiau s-o răzbune pe Pheretima[748], porniţi din Egipt sub conducerea lui Aryandes, ajunseră la Barca şi împresurară cetatea, cerând prin soli să le fie daţi pe mână cei vinovaţi de uciderea lui Arkesilaos; cum însă întregul oraş era făptaş la omor, barceenii nici n-au primit să stea de vorbă. Atunci perşii au împresurat Barca vreme de nouă luni, săpând şanţuri pe sub pământ[749], până la zidul de apărare, dând totodată şi puternice asalturi. Şanţurile însă au fost descoperite de un meşter arămar, cu ajutorul unui scut de bronz[750]. Meşterul a făcut astfel: purtând scutul înăuntrul cetăţii de jur împrejurul zidului [cel mare], îl lipea mereu de pământ; pe alocuri pe unde-l punea rămânea mut, dar pe unde se săpa, bronzul scutului răsuna. Barceenii, săpând atunci pe acolo din partea opusă, îi omorau mereu pe perşii care lucrau la săpături. Iată ce au născocit pentru şanţurile subpământene; cât despre asalturi, barceenii le tot respingeau.

CCI După ce s-au istovit vreme îndelungată şi mulţi au căzut din amândouă părţile – şi mai ales din partea perşilor – Amasis, căpetenia oştirilor de uscat, urzi un vicleşug: dându-şi seama că barceenii nu pot fi cuceriţi cu puterea braţului, ci numai prin viclenie, făcu aşa: punând să se sape peste noapte o groapă lată, întinse peste ea nişte lemne subţiri, iar peste podeaua de lemne aşternu un strat de pământ, potrivindu- la fel de înalt ca locul de primprejur. În revărsatul zorilor îi chemă pe barceeni să stea de vorbă; ei primiră bucuros şi, până la urmă, căzură la învoială. Această învoială o făcură astfel, depunând jurăminte deasupra gropii

ascunse: că atâta vreme cât pământul [de sub picioare] va rămâne aşa cum este, atâta să dăinuiască şi jurământul; barceenii făgăduiau să-i plătească marelui rege un tribut potrivit[751], iar perşii să nu facă nici o altă daună barceenilor. După pecetluirea jurământului, barceenii, încrezându-se în perşi, au ieşit din cetate şi au îngăduit să intre înăuntru zidurilor cine vrea dintre duşmani, deschizând larg toate porţile. Perşii însă surpară puntea ascunsă şi năvăliră înăuntru. Ei au dărâmat puntea pe care o făcuseră ca să nu-şi calce jurământul[752], căci se legaseră faţă de barceeni ca jurământul să rămână în picioare atâta vreme cât va rămânea şi pământul aşa cum era atunci; după dărâmare însă, jurământul nu mai rămânea în picioare.

CCII Pe cei mai vinovaţi dintre barceeni, după ce îi fură daţi pe mână de perşi, Pheretima [puse] să-i tragă în ţeapă de jur împrejurul zidului cetăţii, iar femeilor acestora tăindu-le sânii[753], împodobi cu ei zidul. Ceilalţi barceeni porunci să fie lăsaţi pradă perşilor, afară doar de cei care făceau parte din familia Battiazilor şi nu erau părtaşi la omor. Acestora le încredinţă Pheretima oraşul.

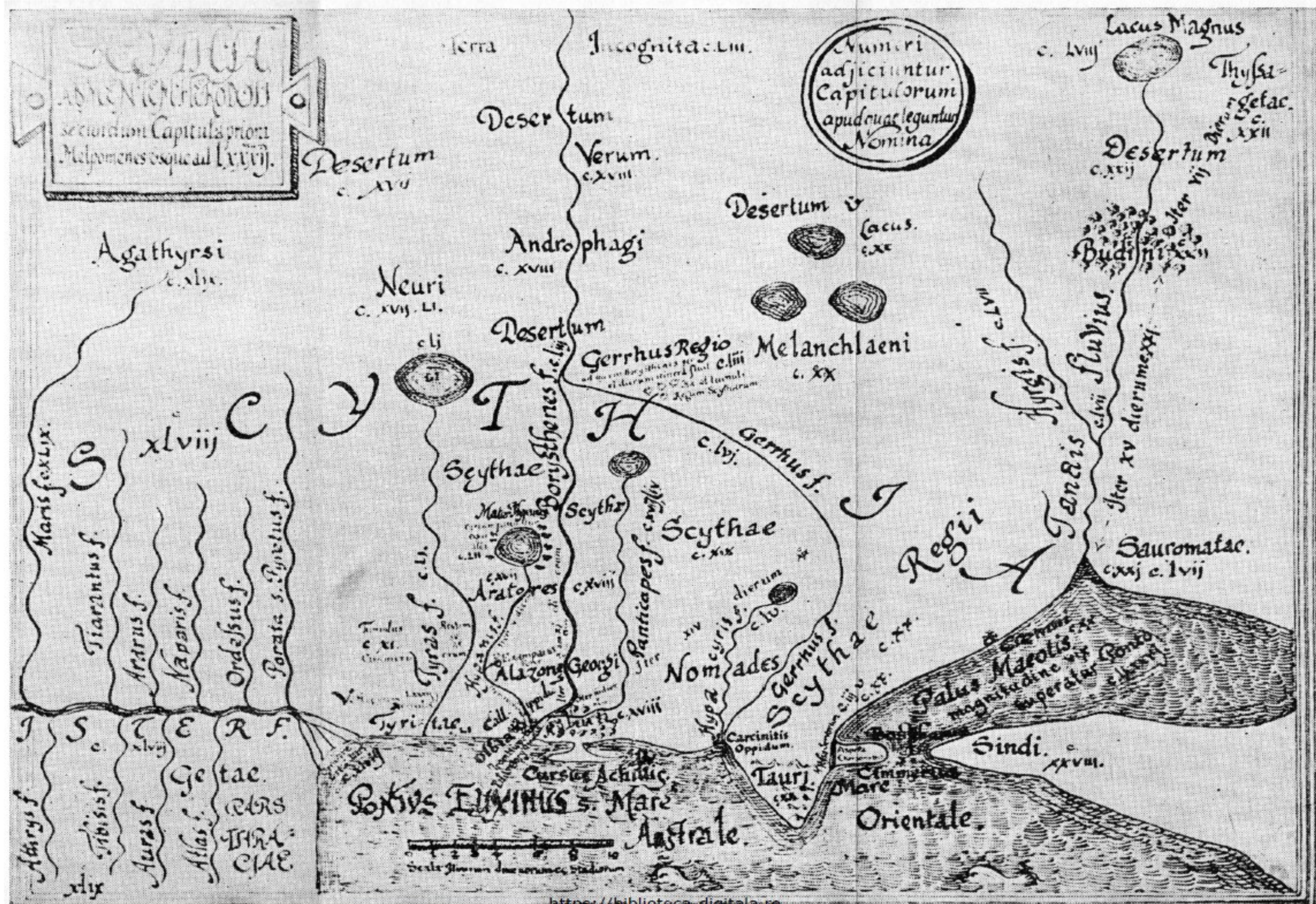
CCIII Perşii, robind pe ceilalţi barceeni, făcură cale întoarsă. Când au ajuns aproape de cetatea cyrenienilor, aceştia, ţinând seama de spusa unui oracol, îi lăsară să treacă prin oraş, în timp ce oştirea îl străbătea, Badres[754], capul oştirii de pe corăbii, porunci ca cetatea să fie cucerită, dar Amasis, capul celei de pe uscat, nu îngădui acest lucru; el îi reaminti lui Badres că fuseseră trimişi numai împotriva unui singur oraş elen, Barca. Însă după ce trecuseră de Cyrene şi-şi aşezaseră tabăra pe colina lui Zeus Lycaios[755], s-au căit că n-au cucerit şi Cyrene. Atunci, încercară să pătrundă înăuntru pentru a doua oară, dar cyrenienii nu-i mai lăsară. Atunci, în sufletele perşilor, deşi nici unul n-a avut de înfruntat vreo luptă, se cuibări spaima; luând-o deci la fugă, se opriră cam la şaizeci de stadii depărtare. Când tabăra fu gata aşezată în acel loc, sosi din partea lui Aryandes un sol care-i chema în ţară. Perşii, cerând de la cyrenieni să le dea

merinde pentru drum, le primiră şi, luându-le cu ei, plecară spre Egipt. De aici înainte însă, până când au ajuns în Egipt, libyenii, luându-se pe urmele lor, îi omorau pe cei care se răzleţeau şi pe cei care de-abia se mai târau, ca să le ia îmbrăcămintea şi armele.

CCIV Această oaste a pesşilor a pătruns cel mai adânc în Libya, până la Evesperides. Barceenii luaţi în robie au fost târâţi din Egipt în pribegie[756] în preajma marelui rege. Regele Darius le dărui pentru aşezare un târg în regiunea Bactrianei[757]; acestei aşezări ei îi dădură numele de Barca; şi pe vremea mea ea mai era încă locuită, în ţinutul Bactrianei.

CCV Cât despre Pheretima, nici ea nu-şi sfârşi cu bine viaţa. De îndată ce s-a întors din Libya în Egipt – după ce se răzbunase pe barceeni – a avut o moarte cumplită: fu mâncată de vie de viermi, aşa că într-adevăr răzbunările crunte aduc asupra oamenilor mânia zeilor.

Iată cât de cumplită şi de mare a fost răzbunarea Pheretimei, fiica lui Battos[758], împotriva barceenilor.

Terra
Incognita c. LIII.
Numeri adjiciuntur Capitulorum apud quae leguntur Nomina
Lacus Magnus
Thyssagetae c. XXII
Desertum c. XVII
Desertum
Verum. c. XVIII
Desertum
Desertum c. XXII
Desertum
Lacus. c. XX
Agathyrsi c. XLIX.
Androphagi c. XVIII
Neuri c. XVII. LI.
Budini
Desertum
Gerrhus Regio c. LIII
Melanchlaeni c. XX
Tanais fluvius
Iter XV dierum c. XXI
S C Y T H I A
xlviij
Scythae
Borysthenes f. c. LIII
Gerrhus f.
Scythae c. XIX
Regii
Sauromatae. c. XXI c. LVII
Maris f. c. XLIX.
Tiarantus f.
Ararus f.
Naparis f.
Ordessus f.
Porata s. Pyretus f.
Tyras f. c. LI.
Aratores c. XVIII
Panticapes f.
Nomades
Scythae
Alazones
Georgi
Tyritae
Carcinitis Oppidum
Palus Maeotis
Sindi. c. XXVIII.
Getae.
PARS THRACIAE
Athrys f.
Tibisis f.
Auras f.
Atlas f.
Cursus Achillis
Tauri
Pontus Euxinus s. Mare Australe.
Mare Orientale.
Cimmerius
0 1 2 3 4 5 6 8 10

CARTEA I CLIO

[1] Grecii antici cuprindeau sub denumirea comună de „barbari” (*βάρβαροι* – cei care vorbesc o limbă străină) toate populaţiile din. Europa, Asia şi Africa, indiferent de gradul lor de civilizaţie, marcând nu un sens peiorativ, ci numai o diferenţiere faţă de greci. Aci, Herodot se referă la perşi.

[2] E vorba de preoţii persani care cunoşteau în amănunt vechea istorie a Persiei şi vegheau ca tradiţiile să nu se stingă. Herodot mărturiseşte făţiş că în aceste

[3] Erythreea este Marea Roşie. Sub denumirea de Marea Roşie, Herodot înţelege însă Golful Persic şi Oceanul Indian. Actuala Mare Roşie el o denumeşte Golful Arabic (*Ἀράβιος κόλπος*, vezi şi la cartea a II-a, nota 35).

[4] În textul grec: *„pe ţărmurile acestei mări*”. E vorba de bazinul răsăritean al Mediteranei. Herodot vorbeşte în calitate de locuitor al Ioniei.

[5] Cf. Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac*, cartea I, cap. II: *ή νύν Έλλάς ςαλουμένη*.

[6] Cf. Homer, Odiseea, cântul XV, v. 545–560 şi urm., trad. G. Murnu, ESPLA, Bucureşti, 1956.

[7] În mitologia greacă, Io, fiica lui Inachos, iubită de Zeus şi transformată în juncă, a rătăcit îndelung până a ajuns în Egipt unde a dat naştere unui fiu, Epaphos. Vezi notele 172 şi 536 la cartea a II-a.

[8] Aci sub înţelesul de „învăţaţii greci”, opuşi celor persani, menţionaţi în capitolul precedent (vezi nota 2)

[9] Herodot face această presupunere amintind indirect puterea maritimă la care ajunseseră cretanii şi isprăvile de piraterie curente în acele vremuri. Cf. Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. IV. Tradiţia

greacă susţinea, de altfel, că Minos, vestitul rege al Cretei, era fiul fenicienei Europa.

[10] Vasele greceşti de război aveau o construcţie specială, anume erau lungi şi înguste, deosebindu-se de corăbiile de transportat mărfuri, joase şi rotunjite (*όλχάδες*). Vezi mai jos nota 374 cu privire la corăbiile feniciene de transport şi nota 453 referitoare la plutele care coborau Eufratul.

[11] Este vorba despre expediţia Argonauţilor conduşi de Iason, care a răpit din Colchida lâna de aur. Colchida, străbătută de râul Phasis (azi Rion), se afla în Caucaz, la ţărmul Mării Negre. Cf. Homer, *Odiseea*, cântul XI, v. 96.

[12] Adică fiica regelui Colchidei, Aietes.

[13] După tradiţia greacă, copiii celor care au participat la expeditia din Colchida au luptat, la rândul lor, împotriva Troiei.

[14] Alexandros („cel ce respinge oamenii”), este numele grec al lui Paris, fiul regelui Priam al Troiei. În Iliada se întâlnesc amândouă numde; în cânturile IV, V, VII, VIII şi XI din Iliada, numele Alexandros apare în exclusivitate. După o legendă nu mai veche de secolul al V-lea î.e.n., numele de Alexandros a fost dat lui Paris de păstorii de pe muntele Ida, în urma respingerii unui atac asupra turmelor lor.

[15] Herodot reproduce aici, fără comentarii, „spusele învăţaţilor persani”.

[16] E vorba de Elena, soţia lui Menelaos, regele Spartei.

[17] Ilion, altă denumire dată Troiei de greci.

[18] Este vorba de Crcsus, regele Lydiei.

[19] Cf. *Odiseea*, cântul .I, v. 3.

[20] În textul grec: *τύραννος* – tiran. Cuvântul, care nu face parte din fondul de cuvinte al limbii greceşti, pare că este în vechea greacă un împrumut lydian.

[21] Actualmente Kizil Irmak, în Turcia (vezi harta de la sfârşitul acestui volum).

[22] Syrienii erau locuitorii Cappadociei, aşa-numita Leuké Syria (Syria albă), situată la răsărit de fluviul Halys. Spre apusul fluviului se întindea Paflagonia. Vezi cartea I, cap. LXXII.

[23] Această afirmaţie nu este întru totul exactă. După cum reiese clin cap. XIV şi urm. ale acestei cărţi, Mermnazii şi-au extins oarecum autoritatea asupra coloniilor greceşti din Asia Mică încă de pe vremea lui Gyges. Vezi şi Studiul introductiv, p. LXV.

[24] Cu privire la cimmerieni, vezi: *Notiţa istorică* şi nota 46 la această carte, precum şi nota 5 la cartea a IV-a

[25] *Heraclizii* – patronimic grec – se pretindeau urmaşii lui Heracles Sandon, zeul Soarelui. Dinastie lydiană. Această dinastie susţinea ca-şi are obârşia din zeul Soarelui, numit ele lydieni Sandon (acelaşi cu zeul Bel al asirienilor), identificat de greci cu Heracles

[26] Candaules – numele, in lydiană, se pare că era un titlu pentru capetele încoronate, şi nu un nume propriu. Adevăratul nume al regelui era probabil Myrsilos.

[27] Atys, socotit fiul lui Manes, era o străveche divinitate orientală. Vezi mai jos notele 95 şi 256.

[28] În Catalogul populaţiilor care luptă alături de Troia, din cântul al II-lea al Iliadei, v. 864–866, sunt pomeniţi meonii, nu lydienii. Meonii erau însă un neam distinct de cel lydian; fiind cuceriţi de lydieni, cu care s-au contopit ulterior, numele de meonian a fost dat uitării, nu schimbat, cum susţine Herodot, care probabil urma o tradiţie populară, adică meoniană.

[29] Numele acestei sclave era Omphala; după o altă legendă, Omphala era fiica lui Iardanos şi regină în Lydia. Vândut ca sclav de Hermes în Lydia, Heracles s-a îndrăgostit de Omphala şi a uitat cu desăvârşire de îndeletnicirile bărbăteşti. Plecând de la o informaţie a lui Hellanicos, fr. 102, ed. Didot, D. I. Ghica, *Istoriile lui Erodot*, voi. I, p. 14. nota 2, presupune că aici e însă vorba de o sclavă a lui Iardanos, numită Malis, şi nu de Omphala.

[30] O generaţie, după socoteala lui Herodot, se schimbă cam în decurs de treizeci de ani (vezi cartea a II-a, cap. CXLII). Prin urmare, de astă dată, durata unei generaţii este redusă la 22-23 de ani.

[31] Ph. Legrand, *op. cit.*, I, p. 7, interpretează cuvintele lui Herodot, credem, pe bună dreptate, ca referindu-se la o perioadă timpurie a căsătoriei lui Candaules.

[32] În Bithynia exista un oraş cu numele de Daskyleion. Nu este exclus ca Gyges să fi fost un bithynian.

[33] Despre predestinare la Herodot vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIX.

[34] În greceşte *κιθών*; kithonul era de fapt o tunică subţire ca o cămaşă care se îmbrăca direct pe piele

[35] Uşa camerei de culcare rămânea peste noapte deschisă pentru aerisire. Se pare că încăperea de dormit n-avea ferestre.

[36] Cf. Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. VI.

[37] Faptul că o regină primea curtenii osebit de soţul ei denotă obiceiuri evoluate. Regina este înfăţişată de Herodot ca o femeie nu numai frumoasă, ci şi deşteaptă, stăpână pe sine. În realitate, lucrurile trebuie să se fi petrecut altfel. Gyges era, pe cât se pare, iubit de regină – căci ea a fost cea care ulterior l-a îndemnat să-i ucidă soţul şi apoi să devină stăpânul Lydiei. Cf. Plutarh, *Ἑλληνικά* (Probleme greceşti), cap. XLV

[38] Pasaj considerat interpolat. Trimetrul de care pomeneşte Herodot: *Ού τά Γύγεω τού πολυχρύσου μέλει* (*nu-mi pasă de comorile lui Gyges cel putred de bogat*) fr. 22, cd. Diehl[3], a fost păstrat printre fragmentele care ne-au parvenit de la Archilochos. De curând însă filologia clasică s-a îmbogăţit cu un fragment dramatic dintr-o tragedie necunoscută, descoperit printre papirii de la Oxyrynchos, a cărui forţă dramatică şi suflu poetic ne fac să presupunem că tragedia trebuie să fi avut o reală valoare literară. Subiectul tragediei trata sfârşitul lui Candaules, iar fragmentul descoperit conţine o tiradă rostită de regina Lydiei. Asemănarea detaliilor cu privire la scena din camera de dormit, pe care le citim în Herodot, cu cele cuprinse în fragmentul dramatic este izbitoare. Fragmentul dramatic a fost comentat de D. L. Page, *A new chapter in the history of greek tragedy*, Cambridge University Press, 1951.

Cu privire la datarea tragediei căreia îi aparţinea fragmentul, tragedie cu totul necunoscută nouă, dar care era citită încă în Egipt în secolul al II-lea î.e.n., s-au emis două ipoteze: sau această tragedie este foarte timpurie (prima jumătate, a secolului al V-lea i.e.n), poate chiar anterioară operei lui Herodot, sau, dimpotrivă, foarte târzie, aparţinând creaţiei tragice alexandrine. Examinând fragmentul cu multă atenţie, atât din punctul de vedere al tehnicii dramatice, cât şi al măiestriei literare, D. L. Page s-a oprit la această ultimă soluţie, care pare că este şi cea bună.

[39] Oracolul întărea puterea ca monarh a lui Gyges, fără însă a aproba şi procedeul prin care fusese luată. Vezi sfârşitul acestui capitol, despre felul cum au fost răzbunaţi Heraclizii, şi ·cap. XCI al acestei cărţi. Aceasta este prima consultare a unui oracol grec de către un rege lydian. În Lydia nu existau oracole. Procedeul consultării oracolelor a fost apoi folosit deseori de Cresus; ştirile referitoare la aceste consultări au fost culese de Herodot chiar din Delfi. Referitor la încrederea acordată de Herodot oracolelor, vezi *Studiul introductiv*, p. XCVII.

[40] Aluzia presupune existenţa unui alt motiv mai plauzibil în răsturnarea Heraclizilor: o conjuraţie condusă de Gyges. Vezi mai sus nota 37.

[41] Este vorba de Cresus, menit să ispăşească păcatul lui Gyges. Vezi cap. XCI, cartea I şi *Studiul introductiv* p. LXXXIX. Prin Gyges, care făcea parte din puternica familie a Mermnazilor, victorioasă asupra casei domnitoare a Heraclizilor, în Lydia s-a instaurat o dinastie energică, activă, care a ridicat regatul, în Asia Anterioară, la rangul de mare putere.

[42] La Delfi se aflau înălţate diferite clădiri care păstrau darurile cetăţenilor din oraşele greceşti. Una dintre aceste clădiri-tezaur aparţinea corintienilor. Pentru talant, a se vedea tabloul de măsuri şi greutăţi de la sfârşitul vol. II al *Istoriilor*.

[43] Kypselos, fiul lui Eetion şi tatăl tiranului Periandros din Corint. Vezi cartea I, cap. XX–XXIII şi cartea a V-a, cap. XCII. Era originar din familia Bacchiazilor, celebră familie de tirani care iniţial a dat un puternic impuls cultural Corintului şi s-a bucurat de sprijinul maselor populare (vezi *Studiul introductiv*, p. XXII). Vezi şi Pausanias, *Περιήγησις τής Έλλάδος* (*Călătorie în Ellada*), cartea a V-a, cap. II, 4.

[44] Gygade: adjectiv dorizat, reprodus desigur aşa cum era curent rostit la Delfi

[45] Herodot nu cunoaşte sau trece peste alte fapte de arme ale lui Gyges. Vezi *Notiţa istorică* la cartea a II-a, p. 127 şi nota 555 cu privire la ajutorul dat de Gyges Egiptului împotriva asirienilor.

[46] Herodot menţionează aici invazia cimmeriană în Asia Mică, petrecută cu aproximaţie între anii 655–650 î.e.n. Într-o luptă cu năvălitorii a căzut însuşi regele Gyges, întemeietorul dinastiei Mermnazilor. Moartea lui Gyges a avut loc în anul 653/652 î.e.n. (Lehmann-Haupt, *Kimmerier*, în Pauly-Wissowa, *Real-Enziklopädie*, col. 415-416). Căderea Sardesului, dacă ţinem seama de textul lui Herodot, a avut, prin urmare, loc după moartea lui Gyges, pe vremea urmaşului său Ardys.

Înaintea lui Herodot, în literatura greacă invazia a mai fost pomenită şi de poetul elegiac Callinos din Efes (fr. 2, 3, ed. Diehl[3]). Vezi şi Strabo, *Γεωγραφικά* (*Geografia*), cartea a XIV-a, cap. I. 4; 1,40. Valul invadator s-a extins până în regiunea Smirnei, Efesului şi Colofonului. La Efes, cimmerienii au prădat templul Artemidei. Vezi Callimachos, *Imn către Artemis*, v. 248 şi urm. Cu privire la cimmerieni, vezi şi nota 275 la cartea I şi nota 6 la cartea a IV-a.

[47] Despre raporturile dintre lydianul Alyattes şi Cyaxares, vezi *Notiţa istorică* şi cartea I, cap. LXXIII–LXXIV. Vezi şi nota 207 la această carte. Cyaxares era regele mezilor, pe acea vreme în plină expansiune (vezi cartea I, cap. CLXXXV).

[48] Iniţial colonie eoliană.

[49] *Σύριγξ* (syrinx), naiul, în mitologia greacă instrumentul preferat al zeului Pan. Cf. Homer, Iliada, cântul X, v. 13.

[50] În text *πηκτίς* (pectis sau magadis), era un fel de citară de provenienţă lydiană, mult mai evoluată decât phorminxul homeric, cu douăzeci de coarde şi putând cuprinde două octave.

[51] Prin urmare, muzica citaristică (adică muzica instrumentelor cu coarde) era îmbinată cu cea auletică; obiceiul lydian de a conduce ostaşii la luptă în sunete de instrumente pentru suflători a fost adoptat în Grecia continentală de spartani.

[52] Aici avem de semnalat o nepotrivire. Într-adevăr, mai sus, Herodot a precizat că războiul purtat de Alyattes era o continuare a luptelor mai vechi duse de tatăl său, Sadyattes (cartea I, începutul cap. XVII). Dar la începutul cap. XVIII, textul în originalul grec sună în felul următor: „*războiul ţinea de unsprezece ani, purtat în acest fel de Alyattes*”. Avem de-a face, pe cât se vede, cu o scăpare din vedere în redactarea materialului. În traducerea românească am evitat-o printr-o exprimare impersonală: „*Purtat în felul acesta, ... etc.*”

[53] Chiosul sprijinea Miletul şi datorită intereselor comune ce-l lega de Milet în combaterea concurenţei comerciale a Samosului.

[54] E vorba de localitatea Erythrai de pe coasta Asiei Mici, aflată în faţa Chiosului, şi nu de Eretria din Eubeea (vezi şi nota 156 la cartea 1).

[55] Pythia se adresează solilor vizându-l pe Alyattes.

[56] Oracolele date de Pythia nu constituiau, precum se vede, nici un secret.

[57] Vezi mai sus nota 43.

[58] Adică compatrioţii citaredului Arion, Methymna fiind un oraş din insula Lesbos.

[59] *Citared*: cântăreţ care se acompaniază la citară, spre deosebire de *citarist* (instrumentist). Arion era un vestit citared de la sfârşitul secolului al VII-lea î.e.n„ poet şi compozitor totodată; el a ridicat ditirambul dionysiac la rangul de poezie cultă.

[60] Ditirambul era iniţial un imn în cinstea zeului Dionysos, intonat de corul dionysiac cu acompaniament de flaute. Conţinând elemente din legenda zeului, ditirambul a devenit cu vremea semidramatic (cf. Aristotel, *Poetica,* I, 1447 a, 14). Poezia ditirambică a contribuit în măsură hotărâtoare la naşterea dramei greceşti. În Grecia, răspândirea ditirambilor a pornit din Corint (vezi şi nota 43 la această carte).

[60 bis60 bis] Sicilia şi sudul Italiei, care purtau numele de Grecia Mare, fuseseră colonizate de greci încă din secolul al VIII-lea î.e.n. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXI.

[61] Costumele în care citarezii se înfăţişau în faţa publicului erau deosebit de bogate. Moda era de provenienţă ioniană şi s-a perpetuat până târziu în Grecia, chiar şi în primele secole ale erei noastre.

[62] Nomosul era o cântare liturgică monodică, însoţită de muzică instrumentală (citară iniţial); nomosul se cânta îndeosebi în cinstea zeului Apollo. Denumirea de nomos, „datină”, „lege”, dată ariei muzicale, se explică prin faptul că în compunerea nomosului se ţinea seama de anumite „reguli”, care nu puteau fi încălcate. Nomosul orthian era o varietate ritmică a nomosului, atribuită poetului lesbic Terpandros.

[63] Promontoriul de sud al Laconiei. Astăzi capul Matapan.

[64] Statuia se afla într-un templu închinat zeului Poseidon. Vezi Pausanias, *op. cit.*, III, cap. 25. Elian, în lucrarea *Περί ζώων* (*Istoria animalelor*), cartea a XIII-a, 45, relatează că monumentul putea fi încă văzut în secolul al III-lea e.n., purtând următoarea inscripţie, pe care însă Herodot nu o menţionează: „*Prin voia nemuritorilor, acest animal a salvat din Marea Siciliană pe Arion, fiul lui Cyclon*”. Delfinul fiind animalul sacru al lui Poseidon, iar citaredul emblema lui Apollo – în toată legenda lui Arion povestită aici de Herodot se ascunde probabil o încercare de a lega cultul lui Poseidon de cel al lui Apollo.

[65] În seriile de monede greceşti din epoca arhaică exista un tip de monedă care reprezenta un om călare pe un delfin. Acest tip comun Tarentului, Corintului şi Methymnei este inspirat din tradiţia mitică despre Taras, fiul zeului Poseidon, salvat în chip miraculos de un delfin. Legenda lui Arion este un decalc după cea a lui Taras (Ambrosoli-Ricci, *Monete Greche*, Milano, 1917, pp. 233–235).

[66] Acest capitol întăreşte ipoteza că Herodot a cules ştiri despre Mermnazi chiar din povestirile preoţilor de la Delfi. Darurile închinate de Alyattes au fost descrise şi de Pausanias, *op. cit.*, X, 16.

[67] Este vorba de lipirea bucăţilor de fier prin forjare. Glaucos din Chios a fost cel mai renumit meşter fierar din secolul al VII-lea î.e.n. În orice caz, Glaucos a trăit cu mult înaintea lui Alyattes. Despre progresele culturii materiale în Grecia din secolul al VII-lea î.e.n. şi cauzele care au determinat aceste progrese vezi *Studiul introductiv*, p. XXX.

[68] Cresus s-a suit pe tronul Lydiei aproximativ în anul 560 î.e.n.

[69] Oraşul era astfel declarat inviolabil, iar frânghia avea rolul de a stabili un fel de legătură materială între templul protectoarei oraşului, zeiţa Artemis, şi zidurile ameninţate. Artemisionul din Efes era celebru în antichitate. Vezi informaţia lui Thucyides, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. CIV, cu privire la la o consacrare asemănătoare făcută lui Apollo din Delos. Descrierea exactă a templului se găseşte în lucrarea *Şapte monumente celebre ale arhitecturii antice*, de G. Chiţulescu şi T. Chiţulescu, Editura Tehnică, Bucureşti, 1959, pp. 56–71.

[70] Oraşul vechi se afla aşezat la sud de râul Caistros, care curgea prin mijlocul oraşului Efes.

[71] Bias şi Pittacos, doi din cei „şapte înţelepţi” ai Greciei vechi, cărora li se atribuie precepte dintr-o culegere de scrieri sentenţioase de mare circulaţie în secolul al VII-lea î.e.n. (vezi Schmid – Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, voi. I, Beck, München, 1929, pp. 371 şi urm.). După Platon, *Protagoras*, 343 a, „înţelepţi” erau numiţi următorii şapte: Thales, Solon, Periandros, Cleobulos, Hilon, Ilias, Pittacos.

[72] Lydienii erau renumiţi pentru caii pe care-i creşteau şi arta călăritului. Vezi şi povestirea luptei între Cresus şi Cyrus, cartea I, cap. LXXX.

[73] Motivul întreruperii pregătirilor lydiene împotriva grecilor insulari trebuie să fi fost în realitate legat de interesele orientale ale politicii duse de Cresus şi nu cel relatat în anecdota povestită de Herodot.

[74] De dincoace de Halys: adică la vest şi sud-vest de Halys, în direcţia ţinuturilor ocupate de greci. Herodot vorbeşte din punctul de vedere al unui locuitor din Halicarnas.

[75] În mod efectiv, Cresus nu cucerise prin lupte teritoriile tuturor acestor neamuri aflate în orbita de influenţă a Lydiei. În lumina celor spuse de Herodot în cartea I, cap. XXXV, se pare că Frigia, de pildă, era dependentă de Lydia; relaţiile cordiale dintre casele domnitoare din cele două ţări nu îngăduie presupunerea unei cuceriri lydiene, ci obţinerea unei dependenţe pe cale paşnică.

[76] Ţinutul chalibilor se afla însă la răsărit de Halys. Vezi harta la sfârşitul acestui volum.

[77] Această enumerare a neamurilor supuse lui Cresus include şi pe lydieni, deci are un caracter pur geografic, fără a ţine seama de ordinea cuceririlor lydiene.

[78] Textul aci este incert.

[79] În greceşte *σοφισταί* sofişti. Sensul iniţial al cuvântului este acela de „înţelept”, „învăţat” . Cf. cartea a IV-a, cap. XCVI.

[80] Aceeaşi informaţie este dată de Plutarh în *Viaţa lui Solon* (vezi *Vieţi paralele*, vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960).

[81] Adevărul istoric este cu totul denaturat. Nici Amasis, nici Cresus nu domneau în perioada de 10 ani, cât a lipsit Solon din Attica, şi anume între anii 591–581 î.e.n. Suirea pe tron a lui Amasis a avut loc în 569 iar a lui Cresus în 560 (cu aproximaţie). Întâlnirea dintre Solon şi Cresus este, prin urmare, legendară, iar originea legendei trebuie probabil căutată în creaţiile populare cu caracter etiologic care au apropiat două figuri celebre în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. D. I. Ghica, urmând o cronologic mai timpurie pentru domnia lui Cresus (după Rawlinson) şi adoptând părerea că Solon a călătorit în Orient pentru a doua oară când Peisistratos a venit la putere (aprox. 560 î.e.n.) -- socoate totuşi posibilă această întâlnire. Vezi *Istoriile lui Erodot*. vol. I, p. 44, nota 9. Contrariu, Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 29.

[82] În greceşte *ώς φιλοσοφέων* înţelesul cuvântului pare a fi aci acel de „a fi iubitor, dornic de a învăţa”. În orice caz, textul lui Herodot este printre primele care conţin cuvîntul *φιλοσοφέïν.*

[83] Aceeaşi cinstire a fost dată luptătorilor de la Marathon.

[84] La templul Herei (Heraion), care era situat între Mycene şi Argos. Mama băieţilor era preoteasă la templu. Templul mai este menţionat o dată de Herodot, în cartea a VI-a, cap. LXXXI.

[85] Înţelesul textului este ambiguu: pe mamă ori pe zeiţă? Se pare că pe aceasta din urmă. Desigur, băieţii îşi cinsteau cum se cuvine mama, însă motivul primordial care i-a îndemnat să săvârşească o asemenea faptă trebuie să fi fost în primul rând pietatea lor religioasă pentru care Herodot, cu formaţia ideologică ce-o avea, ii şi admiră. Vezi *Studiul introductiv*, p. LVIII.

[86] Cele două povestiri, a lui Tellos şi a lui Cleobis şi Biton au comun faptul că toţi aceşti oameni au murit proslăviţi de semenii lor. Ideea despre importanţa bunului nume în societate era curentă la greci încă de pe vremea lui Homer.

[87] La muzeul din Delfi, şi astăzi pot fi văzute două statui, datând din secolul al VI-lea î.e.n„ înfăţişând doi tineri. Sunt poate aceleaşi menţionate de Herodot şi descrise de Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XX. În această privinţă, B. A. van Gronigen, *L’exploit de Cleobis et Biton et la veracité d’Hérodote*, în „*Mnemosyne*”, XII, 1944, Leida, Brill, pp. 34-43, atestă veridicitatea relatării lui Herodot cu privire la ridicarea monumentului lui Cleobis şi Biton

de către argieni.

[88] Vezi *Studiul introductiv*, p. XCIV.

[89] Cf. Solon, fr. 22, ed. Diehl [3].

[90] Plutarh, în *Viaţa lui Solon* (cap. XXV) aminteşte, printre altele, că Solon s-a ocupat şi cu reforma calendarului. Prin urmare, toate aceste calcule atribuite lui Solon nu trebuie să ni se pară curioase. Anul grec număra, după informaţia lui Herodot, 360 de zile. În realitate, până la sfârşitul secolului al V-lea î.e.n. anul grec (lunar) avea 354 de zile. Dacă însă, după cum arată Herodot, din doi in doi ani, fiecare an numărând deci 360 de zile, se introducea o lună suplimentară – atunci durata medie a unui an ar fi devenit de 375 de zile. (Cf. Herodot, *Istorii*, cartea a II-a, cap. IV şi nota 14). Luna intercalată se introducea de trei ori in decursul unei perioade de opt ani (octocteridă), anume în anul al treilea, al cincilea şi al optulea.

[91] Vezi *Studiul introductiv*, p. XCV.

[92] Această idee se află redată în tragedia greacă de mai multe ori. De pildă, Eschil, *Agamemnon*, v. 928; Euripides, *Medeea*, v. 1225 şi urm.

[93] Vezi începutul tragediei lui Sofocles, *Trahiniile* (monologul Deianirei).

[94] În tot pasajul care se întinde de la mijlocul cap. XXXII până la sfârşitul lui, raţionamentele lui Solon, aşa cum le vedem expuse de Herodot, nu sunt toate în directă legătură cu problema „cine este cel mai fericit om din lume”. Istoricul alunecă spre tratarea unei alte probleme, şi anume aceea a fericirii obişnuite.

[95] Atys era numele unei vechi divinităţi orientale a vegetaţiei şi a pământului şi trecea drept rege al Lydiei. Atys fusese ucis de un mistreţ. Herodot a introdus în povestirea sa această veche legendă, legând-o de istoria lui Cresus.

[96] Dragostea părintească a lui Cresus era neîndoielnic dublată şi de grija de a avea urmaşi în linie directă.

[97] Frigia, după suirea pe tron a lui Cresus, era încorporată Lydiei sau dependentă de Lydia. Prin urmare; Adrastos aparţinea unei dinastii care nu mai domnea cu puteri depline (vezi mai sus şi nota 75).

[98] Nume caracteristice dinastiei din Frigia. Un rege Midas – renumit pentru avuţiile sale şi lăcomia sa de aur – a fost satirizat de Lucian. Vezi Lucian din Samoate, *Scrieri alese*, trad. R. Hîncu, E.S.P.L.A„ Bucureşti, 1960, pp. 136 şi 187.

[99] Cresus se arată plin de prietenie pentru o dinastie ce-i era acum supusă.

[100] Mistreţul, ca fiară care ucide o divinitate a vegetaţiei, apare şi în alte legende greceşti şi orientale. Legenda lui Adonis, de pildă, conţine aceleaşi elemente ca şi cea a lui Atys.

[101] După cum se vede, vânătoarea avea proporţiile unei adevărate lupte.

[102] Identificare cu „piaţa” (*ἀγορά*) din cetăţile greceşti.

[103] Numele Adrastos este probabil pus aici de Herodot în legătură cu numele zeiţei Adrasteia, „destinul inevitabil”, pomenită, intre alţii, de Eschil în *Prometeu înlănţuit*, v. 936. Totuşi, în *Iliada*, cântul II, v. 828, este menţionat oraşul Adrasteia din Mysia, de unde era originar Adrastos, eroul ucis de Agamemnon (cântul VI, v. 63). Numele fiind deci de origine mysiană, Herodot sau nu a cunoscut etimologia numelui, sau a făcut un joc de cuvinte în sprijinul concepţiei sale despre destin (vezi *Studiul introductiv*, p. XXXIX).

[104] Identificare între tată şi fiu. Cf. identificarea între mamă şi fiu, cartea I, cap. CCXIV.

[105] Este vorba de victoria perşilor asupra mezilor petrecută aproximativ în anul 550 î.e.n. (vezi cartea I, cap. CXXVII–CXXVIII).

[106] Cresus era fratele soţiei lui Astyages, regele mezilor (vezi cartea I, cap. LXXIV). El era îngrijorat şi de progresul cuceririlor lui Cyrus (începute în anul 550 î.e.n.), dar şi de prejudiciile economice care ar fi rezultat pentru regatul lydian în urma cuceririlor persane.

[107] La Abai, în Focida, se afla un vechi templu al lui Apollo, mai vechi decât cel de la Delfi; şi templul din Abai avea un oracol. Despre templul de la Abai, vezi cartea a VIII-a, cap. XXVII.

[108] Dodona, localitate în Epir. Aici se afla unul din cele mai vechi oracole din Grecia, după toată probabilitatea preelenic. Răspunsurile depindeau de interpretarea dată de preoţii templului după ce ascultau fâşâitul frunzelor unor stejari bătrâni.

[109] Amphiaraos, vestit profet argian. Potrivit tradiţiei, Amphiaraos l-a însoţit pe Adrastos, unul din cei şapte care, la îndemnul lui Polynices, au organizat expediţia împotriva Thebei, şi a prezis sfârşitul dezastruos al acestei expediţii. În cursul luptelor, ameninţat să fie ucis, Amphiaraos s-a refugiat pe malurile râului Ismenos, unde, spre a-l salva, pământul îi înghiţi cu carul lui de război cu tot. Locul unde a dispărut profetul a devenit sediul unui oracol, dar cum nu se mai ştia precis unde se petrecuse dispariţia, nu mai puţin de trei oracole îşi disputau cinstea de a se numi „oracolul lui Amphiaraos”. Cel mai renumit se afla la Oropos. Ţinând seama de pasajul din cartea a VIII-a, cap. CXXXIV, aci se pare că este vorba de un sanctuar din apropierea Thebei; vezi mai jos şi nota 121.

[110] Trophonios, fiul regelui Erginos din Orchomenos, a intrat în pământ întocmai ca şi Amphiaraos, pătrunzând însă prin gura unei peşteri. Peştera, devenită oracol, ca şi locul unde a dispărut profetul din Argos, se afla la Lebadeia, în Beoţia.

[111] Branchizii erau preoţii lui Apollo din faimosul templu înălţat la Didyme, în sudul Miletului. Aici se afla şi un oracol foarte preţuit în Ionia. Fondatorul oracolului era un anume Branchos, după legendă, fiul unei milesiene şi al lui Apollo. Descendenţii lui Branchos rămăseseră din generaţie în generaţie preoţii oracolului. Templul lui Apollo Didymos a fost distrus cu prilejul invaziei lui Xerxes şi refăcut ulterior.

[112] Aici e vorba de oracolul lui Ammon-Zeus din deşertul Libyei. Despre originea comună a oracolelor din Libya şi de la Dodona, vezi cartea a II-a, cap. LV.

[113] Aur alb – aur în aliaj cu argint şi de o densitate mai mică decât aurul epurat (80% aur, 20% argint). În antichitate, acest aliaj se numea *electrum*. După cum reiese dintr-un vers din *Antigona* lui Sofocles (v. 1036), Sardesul era renumit pentru fabricarea electrumului.

[114] Leul era socotit un animal sacru în Lydia, legat de cultul Cybelei şi al lui Heracles Sandon, zeul soarelui. Figuri de lei se găsesc şi pe monedele vechi lydiene. Leul închinat de Cresus la Delfi era aşezat pe un fel de postament alcătuit din drugii de aur, despre care este vorba câteva rânduri mai sus. Vezi şi notele 25 şi 231 la această carte.

[115] Incendiul de la Delfi a avut loc în anul 548 î.e.n. (vezi cartea a II-a, cap. CLXXX şi cartea a V-a, cap. LXII).

[116] Theophaniile erau sărbători de primăvară în cinstea Soarelui.

[117] În Samos au existat doi vestiţi meşteri cu numele de Theodoros. Cel dintâi, Theodoros, fiul lui Rhoicos, a trăit în secolul al VII-lea î.e.n. El era un mare artist în lucrări de bronz. Al doilea, Theodoros fiul lui Telecles, este meşterul giuvaergiu care a lucrat inelul cu piatra de smaragd, atât de scump lui Polycrates (vezi cartea a III-a, cap. XLI), deci contemporan cu Cresus. Având în vedere că în pasajul de faţă e vorba de un crater celebru, nu este exclus ca lucrarea să fi aparţinut totuşi primului Theodoros, unchi celui de-al doilea. Theodoros, fiul lui Rhoicos, era mult mai renumit decât nepotul său; aceasta poate fi pricina pentru care Herodot nu precizează despre care Theodoros este vorba. Vezi şi *Studiul introductiv*, p. XXXI.

[118] În text *χεύματα*: „bucăţi de metal fără formă, cel mai adesea fiind resturi din metalul turnat în formă”. Cuvântul înseamnă însă şi „vase pentru libaţii”.

[119] În text, *Ἀρτοκόπος*, adică: „*cea care taie pâine*”. Plutarh, în *Despre oracolele pythice*, cap. XVI, povesteşte că această femeie l-a înştiinţat pe Cresus că era în primejdie să fie ucis cu o pâine otrăvită.

[120] Lance cu vârf la fiecare capăt; unul din vârfuri folosea la lovit, celălalt, la înfipt lancea în pământ.

[121] Dacă ofrandele lui Cresus către Amphiaraos nu se mai găseau în secolul al V-lea î.e.n. în sanctuarul eroului, devenit divinitate subpământeană (vezi nota 109 la această carte), faptul înseamnă că dintr-un motiv oarecare ele fuseseră transportate chiar în oraş, în marele templu al lui Apollo Ismenios. Ismenios este epitetul lui Apollo, după numele râului Ismenos, de lângă Theba.

[122] Staterii erau monede de aur care aveau curs în toată Grecia. Herodot nu specifică cu ce fel de stateri i-a dăruit Cresus pe delfieni.

[123] *Promanţia*, prioritate la consultarea oracolului; *atelia* – scutire de dări; *proedria* – dreptul de a sta în primele rânduri la spectacole şi sărbători.

[124] În textul original, formulă de decret.

[125] În greceşte *ποδαβρύς – „cu mers uşor, graţios*”. Oracolul face aluzie la rafinamentul excesiv care începuse să se facă simţit în Lydia încă de pe vremea lui Cresus. Vezi Euripides, *Troienele*, v. 506–507.

[126] Hermosul era un râu plin de pietre care curgea prin câmpia Sardesului şi se vărsa în golful Smirnei. Afluentul lui era Pactolos, pomenit de Herodot în cartea I, cap. XCIII.

[127] În acest important pasaj, Herodot, opunând pe spartani atenienilor, specifică în mod corect că primii erau o ramură dorică şi că ceilalţi formau o comunitate cu ionienii. Când vorbeşte însă despre substratul etnic al unora şi al altora, atenienilor le recunoaşte drept strămoşi pe pelasgi, iar spartanilor pe eleni (în gr. *ταΰ̓τα γάρ ήν τά προκεκριμένα, έόντα τό άρχαΐον τό μέν Πελασγικόν, τό δέ Έλληνικόν έθνος*). Cu privire la atenieni, redactarea lui Herodot este confuză, nefăcându-se aci distincţia foarte clară între pelasgi şi eleni, aşa cum se face la cap. LVII al cărţii I: „*neamul celor din Attica, fiind tot pelasgic, a învăţat o altă limbă abia atunci când s-a preschimbat într-un neam elen*”. Identificarea strămoşilor celor din Sparta cu elenii se explică în felul următor: Ellada (*Έλλάς*) era numită iniţial numai o regiune din Phthiotida, patria lui Ahile, unde triburile doriene venite de la nord au poposit vremelnic. Numele de eleni (de la numele propriu Hellen, vezi mai jos nota 131), s-a extins ulterior la toate triburile greceşti, nu numai la cele doriene, cum specifică aici Herodot, marcând opoziţia între eleni (greci) şi barbari (cf. primului paragraf al cărţii I).

[128] A doua oară, antiteza între atenieni şi spartani nu mai apare corectă. „*Cei din Attica*”, în concepţia lui Herodot, sunt desigur atenienii; acestora, Herodot le opune acum pe dorieni în ansamblul lor, şi nu pe spartani în special.

[129] Conform mitologiei elenice, Deucalion, rege al Phthiei, era fiul lui Prometeu. Pe vremea sa ar fi avut loc potopul, care, după o legendă, a distrus pe toţi locuitorii Greciei. Deucalion şi soţia sa Pyrrha se salvară într-o corabie, după câte pretinde legenda; corabia s-a oprit, după retragerea apelor, pe vâful muntelui Parnas. Deucalion este tatăl lui Hellen şi bunicul lui Doros, strămoşul eponim al dorienilor. Deucalion era socotit totodată şi întemeietorul dinastiei thessaliene.

[130] Phthiotida era regiunea din sud-estul Thessaliei, cuprinzând micul ţinut Ellada, patria lui Ahile. Vezi mai sus nota 127.

[131] Hellen, fiul lui Deucalion, avea trei fii, care treceau drept întemeietorii principalelor seminţii greceşti: Doros, Xutos şi Aiolos.

[132] Histiaiotida se întindea în regiunea de la poalele Pindului.

[133] Cadmeenii sunt, de fapt, cum a demonstrat A. I. Tiumenev, nu o populaţie, ci o dinastie asiatică venită în Beoţia din Asia Mică. Articolul lui A. I. Tiumenev, *Asupra problemei etnogenezei poporului grec*, partea I, în „*Vestnik drevnci istorii*”, 1953, nr. 4. pp. 19–46, unde este discutată problema lui Cadmos, are o deosebită importanţă pentru elucidarea problemelor din capitolele LVI–LVII ale cărţii I. Cadmeenii n-au stat vreme îndelungată în Beoţia, ci au fost alungaţi de triburi sosite din sudul Thessaliei (vezi Thucydides, *op. cit.,* cartea I, cap. XII). E posibil ca, însoţiţi de un grup de susţinatori, cadmeenii să se fi aşezat şi în Histiaiotida, regiune muntoasă şi ferită din calea invaziilor. O altă versiune pomeneşte prezenţa lor în sudul Illyriei. În această privinţă, vezi R. Vulpe, *Les haches de bronze de type Albano-Dalmate*, în „*Istros*”, I, 1934, fasc. 1, pp. 55 şi urm. R. Vulpe îi considera pe cadmeeni drept fenicieni, însă ulterior s-a alăturat părerii că sunt eleni asiatici sau un neam asiatic elenizat.

[134] Este vorba de Pindul Macedoniei; acelaşi nume însă îl purta şi un oraş din confederaţia Dorídei, în regiunea muntelui Parnas. E posibil ca Herodot să fi avut în vedere această localitate, ţinând seama de context (dorienii trec apoi din Dorida în Driopida; vezi nota următoare).

[135] Driopida, ţinut din Grecia centrală, vecin cu Dorida, integrat cu timpul în confederaţia Dorídei; cf. cartea a VII-a, cap. XXXI, XLIII (vezi harta de la sfârşitul volumului). În mod curios,

Herodot nu menţionează în acest capitol ţinutul şi confederaţia Doridei de la care dorienii şi-au căpătat numele; Dorida se află în sudul Thessaliei. Nu este exclus ca, scriind *Driopida*, el să fi înţeles în fapt *Dorida*, fără să săvârşească o greşeală propriu-zisă.

[136] Asupra numelui acestei localităţi părerile sunt împărţite. Adoptăm lecţiunea Crestona, localitate din Tracia sudică, între Axios şi Strymon, la nord de peninsula Chalcidică, şi nu Crotona (Cartona), localitate situată în sudul Italiei. Crestonii erau un neam tracic. Vezi şi Herodot, cartea a V-a, cap. III; cartea a VII-a, cap. CXXIV, CXXVII; cartea a VIII-a, cap. CXVI.

[137] Un text din Thucydides, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. CIX, foarte important pentru interpretarea ·acestui pasaj din Herodot, atestă că tyrrhenienii pomeniţi aici de Herodot nu sunt etruscii din Italia, ci o populaţie de pe coasta Traciei, în vecinătatea cărora se aflau crestonii. Skutsch, articolul *Etrusker*, în Pauly-Wissowa, *Real-Enzyklopädie*, col. 734, este de părere că aceşti tyrrhenieni sunt aceiaşi cu cei sosiţi în Italia. Vezi mai jos nota 258 despre etrusci. În acelaşi articol, Skutsch discută şi lecţiunile Crotona şi Crestona la textul lui Herodot.

[138] Thessalia se afla la nord de Ossa şi Olympos; în antichitate, regiunea se numea şi Pelasgiotis.

[139] Localităţi lângă oraşul Cyzicos, în regiunea Propontidei. Herodot numeşte Propontida, prin extensiune de sens, „Hellespont”.

[140] Colonizarea Propontidei de către atenieni este menţionată şi în cartea a VI-a, cap. CXXXVII.

[141] Problema limbii vorbite de pelasgi a fost şi este încă mult dezbătută în lingvistica modernă. Contrar părerii lui P. Kretschmer, care a promovat ideea neapartenenţci pelasgilor la familia indoeuropenilor şi ulterior i-a numit „protoindoeuropeni”, din ce în ce mai multe lucrări se străduiesc să dovedească caracterul indocuropean al limbii pelasgilor. În această direcţie cităm contribuţia adusă de lingvistul austriac W. Merlingen, *Das „Vorgriechische” und die sprachwissenschaftlich-vorhistorische Grundlagen*, Wien, 1955, pp. 3 şi urm. si cea a lingvistului bulgar V I. Gheorghiev, *Исследования по сравнительно-историческоми язьıковнанию*, Moscova, 1958 pp. 90 şi urm.

[142] Celebrul tiran al Atenei din secolul al VI-lea î.e.n., care a adus o contribuţie importantă la democratizarea Atticei; despre activitatea lui avem ştiri destul de complete datorită tratatului descoperit în 1891 al lui Aristotel, *Constituţia atenienilor*, cap. XIV şi urm. Vezi şi *Studiul introductiv*, p. XXIV.

[143] Despre tiranie, vezi *Studiul introductiv*, p. XXIII.

[144] Şi Hilon făcea parte dintre cei „şapte înţelepţi” (vezi nota 71 la această carte); efor la Sparta în anul 560 î.e.n. (vezi cartea a VII-a. cap. CCXXXV), a fost unul dintre cei mai renumiţi bărbaţi de stat din Sparta, în prima jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

[145] Aici este vorba de cele două mari grupări politice din Attica, în secolul al VI-lea î.e.n., şi anume *paralienii* (locuitorii de pe lângă coasta mării, a căror principală ocupaţie era negoţul) şi *pedienii* (locuitorii din câmpie, în majoritatea lor mari proprietari de pământ). Aceste grupări erau dezbinate de interese economice şi politice diferite. În fruntea paralienilor se afla puternica familie a Alcmeonizilor, reprezentată de Megacles, iar în fruntea pedienilor, care aveau un program oligarhic, Lycurgos, din familia Aristoloizilor. Interesele economice ale paralienilor erau mai mult de ordin agrar (cf. Herodot, cartea a VI-a, cap. CXXVI şi Aristotel, *op. cit.*, cap. XIII, 4).

[146] E vorba de gruparea *diacrienilor* (ţărani munteni), care trăiau aproape numai din păstorit. Din punct de vedere politic, prin programul de revendicări pe care-l susţinea, era gruparea politică cea mai revoluţionară şi dinamică. Peisistratos este caracterizat de Aristotel drept „cel mai apropiat de popor” (*δημοτικώτατος*) (*op. cit.* la nota precedentă).

[147] Ecclesia (adunarea poporului), în secolul al VI-lea î.e.n., la Atena; după reformele soloniene, care marchează începutul democratizării constituţiei atenienilor, ecclesia a căpătat puteri sporite, pe care le preluase în parte de la areopag. Vezi *Grecia antică*, p. 178.

[148] În text: *έν τή πρός Μεγαρέας γενομένη στρατηγίη*. Anacronism. Pe vremea lui Peisistratos nu exista titlul de *στρατηγίός* – strateg. La Aristotel, *op. cit.*, cap. XIV, 1, în loc de *στρατηγίη* găsim *πόλεος* (*έν τώ πρός Μεγαρέας πολέμω*) – războiul (în războiul împotriva megarienilor). Datarea războiului între Atena şi Megara în anul sau anii imediat premergători tiraniei lui Peisistratos aproximativ 560 î.e.n.) nu este potrivită. Acest război, pornit din contradicţii

economice care ţinteau cucerirea Salaminei, a avut loc cu cel puţin 30 de ani mai devreme, înainte chiar de arhontatul lui Solon. E adevărat că Plutarh, în *Viaţa lui Solon*, cap. VIII, pomeneşte de participarea tânărului Peisistratos la acest război, ceea ce ar confirma faptul în sine.

[149] Nysaia era portul Megarei, unit cu oraşul, întocmai cum a fost unit ulterior Pireul cu Atena.

[150] „Lăncierii” (*δορυφόροι*) erau străji personale; la Roma, echivalentul lor erau lictorii purtători de fascii.

[151] Adică cele două adunări: ecclesia şi bule (adunarea bătrânilor), cât şi magistraţii în funcţie.

[152] Megacles se afla într-o situaţie critică trecătoare. Ulterior s-a împăcat cu partizanii săi, în majoritatea lor paralieni.

[153] Cf. Aristotel, *op. cit.,* cap. XIV, 4, unde este reprodusă toată această poveste a instaurării celei de a doua tiranii a lui Peisistratos.

[154] Demele – aşezările rurale, opuse lui *άστυ* – oraşul. Organizarea lor din punct de vedere administrativ a fost realizată sub Cleisthenes (sfârşitul secolului al V-lea î.e.n.). Locuitorii demelor aderau în marea lor majoritate la politica lui Peisistratos, care proteguia economia rurală a Atticei. Vezi Aristotel, *op. cit.*, cap. XVI, 5.

[155] Vezi cartea a V-a, cap. LXXI. Alcmeonizii, eupatrizi cu mare prestigiu politic, erau învinovăţiţi de a fi omorât pe Kylon şi partizanii săi, în urma unei tentative a acestora de a pune mâna pe putere. Kylon urmărea să răstoarne regimul aristocratic din Attica. Omorul fusese săvârşit în templul Eumenidelor, după ce Kylon ceruse ocrotire puterii zeiţei Athena, şi; prin urmare, crima era privită drept un sacrilegiu. Pe vremea uciderii lui Kylon, Megacles era arhonte. Oraşul Atena a fost ulterior purificat de Epimenides din Creta, la cererea lui Solon.

[156] Oraş din insula Eubeea, aşezat în faţa coastei attice. Vezi mai sus şi nota 54.

[157] Hippias era fiul cel mai mare al lui Peisistratos, iar Hipparhos – cel mai mic. Amândoi fiii duceau o politică activă alături de tatăl lor, politică pe care de altfel au şi continuat-o după moartea acestuia.

[158] Deşi era aristocrat, Lygdamis, sprijinit de masele populare, urmărea să alunge regimul aristocratic din Naxos. Insula a ajuns ulterior sub stăpânirea lui Peisistratos şi cârmuirea lui Lygdamis. Vezi mai departe cap. LXIV.

[159] Pasajul are o notă critică cu privire la tiranie, în spiritul poeziei lirice vechi din secolul al VII-lea î.e.n., îndeosebi a celei soloniene (cf. Şi cartea a III-a, cap. CXLIII). Despre atitudinea lui Herodot faţă de tiranie vezi *Studiul introductiv*, p. LXII.

[160] Astăzi Harvati. Localitatea era situată la poalele muntelui Hymettos, spre nord-est, unde câmpia Mesogaiei se unea cu cea a Atticei. În aceste câmpii se afla masată populaţia rurală care simpatiza pe Peisistratos.

[161] *Χρησμολόγος άνήρ*: un om cu darul divinaţiei sau un interpret al profeţiilor făcute de alţii. Astfel de profeţii în secolul al VI-lea î.e.n. circulau în popor grupate în lucrări cu pretenţii literare. Această literatură, elaborată cu scopuri de propagandă politică, era apreciată de Herodot, care reproduce adesea oracole şi prevestiri (vezi *Studiul introductiv*, p. XCIX).

[162] Ton: peşte de mare. Cuvântul este folosit figurat, după o veche legendă greacă.

[163] Cf. Aristotel, *op. cit.,* cap. XV.

[164] Adică resursele locale ale Atticei; e vorba de diferite feluri de taxe şi impozite care, după instaurarea tiraniei, loveau mai ales aristocraţia (vezi şi Thucydides, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. LIV). E posibil ca Herodot să se refere şi la veniturile scoase din exploatarea minelor de argint de la Laurion. Vezi cartea a VII-a, cap. CXLIV.

[165] Actualul Struma din Bulgaria. Proprietăţile de aici ale lui Peisistratos erau tot mine de argint. Cf. Aristotel, *op. cit.*, la nota 163 de mai sus, cu privire la banii strânşi mai înainte vreme de Peisistratos din regiunea muntelui Pangaion. Vezi şi Thucydides, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. CV.

[166] Lygdamis era, de fapt, numai susţinut de Peisistratos, nu instaurat tiran al insulei. Vezi mai sus nota 158.

[167] După instaurarea puterii lui Peisistratos, neamul Alcmeonizilor a părăsit Attica.

[168] Spartanii, în secolul al VI-lea î.e.n., terminaseră cele două mari campanii împotriva Messeniei, pe care o încorporaseră statului lor; populaţia messeniană fusese înrobită.

[169] Această pereche de regi a domnit aproximativ între anii 600 şi 560 î.e.n. La Sparta exista o dualitate a puterii regale, reprezentată prin două case domnitoare: Euripontizii şi Hagiazii. Leon făcea parte din familia Hagiazilor (cf. cartea a VII-a, cap; CCIV). Vezi *Grecia antică*, p. 117.

[170] Personalitatea lui Lycurg este legendară.

[171] Marea insulă a Cretei fusese colonizată tot de dorieni, care au întâlnit aici urmele civilizaţiei cretane din mileniul al II-lea î.e.n. Cf. Aristotel, *Politica*, II, cap. VII, 1271 b. Constituţiile dorice posedau numeroase trăsături caracteristice organizării tribale care au dăinuit vreme îndelungată la ramura dorică, chiar după cucerirea definitivă a Peloponesului şi a unor insule mari (Creta, Rhodosul).

[172] Cf. Plutarh, *Viaţa lui Lycurg,* cap. XXIX.

[173] Enomotia era, în secolul al V-lea î.e.n, cea mai mică unitate de infanterie a armatei spartane, compusă numai din 32 de oameni. Pentru vremurile despre care vorbeşte Herodot e un anacronism. Vezi *Grecia antică*, p. 121.

[174] Triecade – unităţi sociale, alcătuite din 30 familii sau de 30 persoane. S-a presupus că triecadele erau şi unităţi militare.

[175] Syssitiile erau mesele luate în comun de cetăţeni în acele cetăţi care posedau constituţii de tip doric. La Sparta, ele se numeau phiditii (Plutarh, *op. cit.*, cap. XVI). Vezi şi *Grecia* antică, p. 121.

[176] Eforatul – instituţie politică la Sparta, explicată de Plutarh (*Viaţa lui Cleomenes*, cap. VIII) ca rezultatul unei uzurpări a drepturiior regale; eforatul era suprema autoritate în statul spartan. În numar de cinci, eforii erau aleşi în fiecare an. La origine, eforii fuseseră locţiitorii regelui plecat în război; cu prilejul războaielor cu messenienii, eforii au profitat de ocazie şi au uzurpat multe din prerogativele regale. În secolul al III-lea î.e.n, Cleomenes, doritor să-şi făurească un regat după model elenistic, a desfiinţat eforatul (Plutarh, *op. cit.*, cap. V).

[177] Gerusia – sfatul bătrânilor, era principala instituţie a Spartei: diriguia treburile comunităţii şi îndeplinea funcţiile de tribunal suprem şi de consiliu militar. Gerusia era alcătuită din reprezentanţii celor mai reacţionare familii aristocratice dorice. Eforatul se desprinsese din gerusia (vezi *Grecia antică*, pp. 117-118).

[178] Arcadia era o regiune muntoasă din centrul Peloponesului. Şi împotriva Arcadiei spartanii au dus lupte îndelungate, întocmai ca împotriva Messeniei (regiune în sud-vestul Peloponesului), încununate însă de mai puţin succes (Aristotel, *op. cit.*, II, cap. VI, 1270 a). În Arcadia, elementul doric a pătruns foarte puţin, munţii acestui ţinut devenind refugiul populaţiei aheiene asuprite de dorieni. Dialectul arcadian este urmaşul limbii vorbite de ahei; acest dialect se înrudeşte îndeaproape cu cel cipriot.

[179] Lucrurile s-au întâmplat conform spuselor oracolului, însă tocmai pe dos faţă de ceea ce înţeleseseră spartanii.

[180] Cultul Athenei Alea în Arcadia era străvechi, premergător invaziei doriene; templul acestei zeităţi la Tegeea este descris de Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XLVII.

[181] Acest al doilea război purtat de spartani în Arcadia (aproximativ 550 î.e.n.) este un fapt istoric cert. Despre regele spartan Anaxandridas, Herodot vorbeşte în cartea a V-a, cap. XXXIX, iar despre regele Ariston, tatăl lui Demarates, în cartea a VI-a, cap. LXI.

[182] După tradiţia spartană, Orestes fusese rege al Spartei, unde se înapoiase cu statuia zeiţei Artemis pe care o aducea din Taurida. Arcadienii susţineau însă că Orestes, venind din Taurida, ajunsese în ţinutul lor. Povestea despre aducerea oaselor lui Orestes la Sparta, unde ulterior a fost divinizat, are o semnificaţie politică deosebit de importantă: prin cinstirile aduse fiului lui Agamemnon şi al Clitemnestrei, o tindaridă, spartanii dorieni tindeau totuşi spre împăcarea aheilor supuşi, implicit spre o aplanare a conflictului cu Arcadia, unde se comasaseră aheii.

[183] *Ἀγαθοεργοί* – cei care duc la îndeplinire acţiuni frumoase.

[184] Călărimea era garda personală a regilor spartani, formată din trei sute de oameni. Şi aici avem însă de-a face cu un anacronism, căci Herodot vorbeşte despre o stare de lucruri

contemporană lui.

[185] Este vorba numai de o întrerupere temporară a ostilităţilor. În timp de armistiţiu se putea circula fără prea mare greutate dintr-o cetate elenică în alta.

[186] Prelucrarea fierului, în plin secol al VI-lea î.e.n, după cum rezultă din mărturia lui Herodot, stârnea încă mirare în unele regiuni ale Peloponesului. Din punct de vedere arheologic, fierul este atestat în Grecia mult mai de timpuriu (secolele XI–X î.e.n.), vezi *Istoria universală*, vol. I, p. 645.

[187] Vezi Hesiod, *Munci şi zile*, v. 167-171:

> „*Oh! – de nu mi-ar fi dat să trăiesc în vârsta de-a cincea!*
> *De-aş fi murit mai înainte sau de mă năşteam mai pe urmă!*
> *Neamul de-acum e de fier şi oamenii de-azi, stricăciunii*
> *Daţi, de durere şi trudă, şi ziua şi noaptea, avea-vor*
> *Parte, iar zeii le-or da necurmat doar mâhnire şi grijă.*"

[188] Străinii nu aveau în Tegeea (ca şi în Sparta) dreptul de a încheia astfel de tranzacţii. Vezi *Grecia antică*, p. 123. Cu toate că se dădea drept o victimă a concetăţenilor săi, fierarul tegeean ţinea totuşi seama că străinul venea din Sparta, oraş învrăjbit cu Tegeea.

[189] Thornax – localitate în nord-estul Spartei: Pausanias, *op. cit.*, III, 10, vorbeşte la rândul lui despre această întâmplare, specificând însă că aurul era destinat statuiei lui Apollo din Amyclai. Nu este exclus ca aurul, sau însăşi statuia lui Apollo, să fi trecut ulterior la Thornax.

[190] În text: *ζώδια*, care înseamnă nu numai figuri de animale, ci şi de plante. Craterul a fost văzut de Herodot în templul Herei din Samos. Vezi cartea I, cap. CCXIII şi cartea a II-a, cap. IV şi CXLVIII.

[191] În tot acest capitol e vizibil că Herodot înclină să accepte versiunea celor din Samos.

[192] Neînţelegerea adevăratului sens al oracolelor era adesea dată ca motiv principal în producerea unor nenorociri (vezi şi *Studiul introductiv*, p. LXXXIX).

[193] *Ἀναξυρίδες* – un fel de pantalon strâmt, asemănător celui în care sunt înfăţişaţi dacii de pe columna lui Traian. Perşii, munteni în majoritatea lor, nu purtau pantalonul larg adoptat de orientali în general. Vezi şi D. I. Ghica, *op. cit.*, I, p. 119.

[194] Xenofon, *Cyropaedia,* cartea, I, 2, 3; a V-a, 2, 16 şi a VII-a, 5.

[195] Vezi cartea a VII-a, cap. LXXII. Grecii numeau syrieni pe cappadocieni, căci această populaţie, înainte de a ocupa regiunea muntoasă a Cappadociei, locuise în ţinuturile Syriei.

[196] În limba greacă a secolului al V-lea, *perşii* erau în mod curent numiţi *mezi.* Vezi nota 517 la cartea a IV-a.

[197] Cilicia, astfel descrisă de Herodot, este mult mai largă decât hotarele Ciliciei de mai târziu, întinzîndu-se la nord de munţii Taurus şi la vest de fluviul Eufrat (vezi harta de la sfârşitul volumului). Izvoarele Halysului erau presupuse mult mai spre sud decât sunt în realitate.

[198] Vezi nota 468 la această carte.

[199] Distanţa dintre gura Halysului şi marea insulei Cipru (respectiv de la vărsarea Halysului şi pînă la cea a Kydnosului) este de aproximativ 600 km şi, în consecinţă, imposibil de străbătut pe jos în cinci zile (cf. cartea a II-a, cap. XXXIV).

[200] În acest capitol Herodot reia relatarea motivelor care l-au determinat pe Cyrus să intre în Cappadocia. Herodot nu mai pomeneşte acum de grija lui Cresus cu privire la expansiunea persană (vezi cap. XLVI). În schimb, revine la propriile pretenţii de expansiune ale lui Cresus (vezi şi nota 106 la această carte). Discuţia cu privire la motivarea dată de Herodot evenimentelor istorice se află în *Studiul introductiv*, p. XC.

[201] Astyages era fratele soţiei lui Cresus numită Aryenis. Vezi mai jos nota 207.

[202] Ceva mai departe (în cap. CVI), Herodot, povestind invazia în Asia a sciţilor, menţionează că au fost alungaţi din Media tocmai de acest Cyaxares. Prin urmare, în capitolul de faţă ar fi vorba de o revenire în Media a unui grup de sciţi, aparţinând celor alungaţi. Aici avem de-a face cu o anticipare în povestire.

[203] Această poveste, sub altă formă, se repetă în capitolul CXIX al cărţii I, în care se relatează pedepsirea lui Harpagos de către Astyages. Motivul nu era străin nici mitologiei greceşti (mitul lui Thyestes, cel al lui Tantalos).

[204] Bătălia a avut loc la 28 mai 585 î.e.n. Ph. Legrand optează însă pentru data 610 î.e.n. (Ph. Legrand, *op. cit.,* cartea I, p. 73, nota 2).

[205] *Syennesis* pare că nu era un nume propriu, ci un titlu, ca, de pildă, faraonul la egipteni, sau *candaules* la lydieni. Vezi nota 26 la cartea aceasta. Cf. cartea a VII-a, cap. XCVIII.

[206] Vezi cap. LXXVII şi CLXXXVIII din cartea I. Labynetes este una şi aceeaşi persoană cu regele babilonian Nabonides (Nabunaid – vezi *Notiţa istorică*, p. 11). Acest Labynetes a fost învins de Cyrus când Babilonul a căzut sub puterea persană (în anul 539 î.e.n.). Adevărul istoric e că, pe vremea războiului medo-lydian, Labynetes nu putea să domnească încă. Numele nu reprezintă însă în nici un caz transcrierea numelui lui Nabucodonosor – care a preluat domnia Babilonului în anul 604 î.e.n., predecesor de scurtă durată a lui Nabonides – cum s-a crezut de unii cercetători.

[207] Alyattes, părintele lui Cresus. Prin urmare, Aryenis, sora lui Cresus, lua în căsătorie pe Astyages, fiul lui Cyaxares, viitorul rege al Mediei. Cum se va vedea în cele ce urmează, Astyages a devenit bunicul lui Cyrus.

[208] Podurile peste Halys se aflau nu departe de Sinope, aproape de litoralul Mării Negre.

[209] Herodot vrea să spună că în acest ultim caz, debitul de apă al fluviului fiind acelaşi ca la început, la reîntoarcere era de presupus că lydienii urmau să presteze o muncă egală cu cea dintâi.

[210] Pteria era regiunea unde la sfârşitul mileniului al II-lea î.e.n. înflorise puterea hittită, cu marele centru Bogaz-Kioi. În epoca greco-romană, numele Pteria era dat chiar pentru aşezarea orăşenească care fusese Bogaz-Kioi.

[211] Lydienii îşi rezervau cinstea de a lupta numai călare. Ca trupe pedestre, angajau de obicei mercenari greci sau carieni. Vezi şi cap. XXVII al cărţii I; cf. Mimnermos, fr. 13, cd. Diehl[3]: „*Lydienii care luptă călare*”.

[212] Sunt trei localităţi cu numele Telmessos în Asia Mică: în Lydia, Lycia şi Caria. Nu se ştie despre care din cele trei este vorba. Cea mai renumită era cea din Lycia. Telmessienii pretindeau că neamul lor coboară din Apollo. Locuitorii oraşului Telmessos îşi făcuseră o deosebită faimă ca tălmaci de vise. Cf. Cicero, *De divinatione* (*Despre divinaţie*), I, 42.

[213] Anticipare, ca atâtea altele presărate de-a lungul povestirii herodotice, de pildă, cea din cartea I, cap. LXXXIII.

[214] În cartea a V-a, cap. CI, Herodot menţionează în această câmpie şi apele râului Pactolos, în care era nisip aurifer (cf. şi cartea l, cap. XCIII). O străveche legendă povesteşte că în apele acestui râu fusese aruncat regele frigian Midas, blestemat de Dionysos ca tot ce atingea să se transforme în aur.

[215] E vorba de muntele Dindymon, din Frigia.

[216] E vorba de Cybele, *Dea Mater* a frigienilor, socotită divinitate protectoare a muntelui. Cybele era socotită totodată şi divinitatea tutelară a Frigiei.

[217] Vezi cap. CXXIII şi urm. din această carte. Acelaşi personaj.

[218] În planul strategic al acestei bătălii, rolul cavaleriei persane era să intervină abia la urmă, în toiul zăpăcelii generale, care se sconta că avea să cuprindă oştirea lydiană.

[219] Prin urmare, lui Cresus, deşi asediat de perşi, îi ramânea totuşi o posibilitate să comunice cu exteriorul. Această posibilitate o avea probabil prin vestul cetăţii.

[220] Capitolul LXXXII deschide o largă paranteză care prelungeşte inutil povestirea asediului Sardesului.

[221] Thyreea era o parte din regiunea de coastă, numită Kynuria, la sud de Argolida. Kynuria, aflându-se între hotarele Laconiei şi Argolidei, a fost veşnic un măr al discordiei. Vezi Thucydides, *op. cit*., cartea a V-a, cap. XLI.

[222] Capul din faţa insulei Cythera. Regiunea despre care este aci vorba se află în sud-estul Peloponesului, la sud de bazinul fluviului Eurotas.

[223] Grup de insule minore în jurul Cytherei, astăzi Cerigo.

[224] Pausanias, *op. cit.,* cartea a II-a, cap. XXXVIII, 5, confirmă faptul pomenit de Herodot.

[225] La căderea nopţii, argienii n-au putut să vadă pe ultimul supravieţuitor al spartanilor.

[226] În semn de doliu.

[227] Vezi Thucydides, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XLI, cu privire la aceeaşi problemă; în anul 420 î.e.n, luptele pentru Thyreea între Argos şi Sparta continuau încă.

[228] Vezi acelaşi motiv al luptei individuale la Titus Livius, *De la fundarea Romei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, cartea I, cap. XXIV şi urm. (povestea Horaţilor şi a Curiaţilor). Despre moartea lui Othryadas, în literatura greacă au circulat diverse versiuni; Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XX, povesteşte că Othryadas ar fi fost ucis mai târziu de Perilaos, fiul lui Alkenor.

[229] Mard – cf. capitolul CXXV al acestei cărţi, paragraful cu privire la triburile perşilor. Marzii erau un trib nomad.

[230] Rege din dinastia Heraclizilor, răsturnată de cea a Mermnazilor. Vezi tot în această carte, cap. VII.

[231] Vezi nota 25 la această carte. Leul era socotit animal sacru în Lydia, închinat lui Heracles Sandon (zeitatea Soarelui), cât şi cultului Cybelei. Ph. Legrand, *op. cit.*, cartea I, p. 83, nota 4, remarcă că nu este exclus ca plimbarea leului în jurul zidurilor cetăţii să însemne de fapt consacrarea oraşului divinităţii Heracles Sandon. Sardesul avea şi pe monede bătută efigia unul leu.

[232] Cu privire la a doua cucerire a Sardesului în acelaşi chip (în anul 213 î.e.n.), vezi Polybios, *Istoria,* cartea a VII-a, cap. XV.

[233] Adică şi partea de jos şi cea de sus, inclusiv acropola oraşului. Nu se ştie dacă acropola (cetăţuia oraşului) era sau nu inclusă în zidul de incintă al cetăţii.

[234] În anul 546 î.e.n. Cf. Xenofon, *op. cit.,* VIII, 2.

[235] Se pare că numărul de paisprezece (de două ori şapte) avea în antichitatea orientală o oarecare însemnătate, legată de cultul Soarelui, cum se poate vedea şi câteva rânduri mai jos, când pe rugul lui Cresus sunt urcaţi paisprezece tineri lydieni (de două ori câte şapte). Vezi O. Gruppe, *Griechische Mythologie*, vol. II, p. 939.

[236] Idee remarcabilă, aparţinând desigur lui Herodot. Împrejurările în care se afla Cresus explică oarecum atribuirea acestei idei regelui lydian.

[237] Vezi *Studiul introductiv*, p. XCII.

[238] Adică porţile incintei orăşeneşti care fusese cucerită de perşi. Perşii îşi aveau taberele în afara acestei incinte.

[239] D. I. Ghica, *op. cit.*, cartea I, p. 159, nota 2, face observaţia că Herodot a urmat în capitolul XC o altă tradiţie decât cea din cap. LXXXVII. Pentru mentalitatea antică nu e însă ciudat ca un adorator al unei zeităţi să-i reproşeze o atitudine neleală. Prin urmare, este inutil să se considere povestirea lui Herodot lipsită de unitate.

[240] Vezi capitolul XIII, cartea I. În realitate, Gyges era al patrulea strămoş al lui Cresus: Gyges, Ardys, Sadyattes, Alyattes, Cresus.

[241] Epitet pentru Apollo: *Λόξιας* în limba greacă înseamnă „oblic”, „echivoc”. Epitetul Loxias, pentru zeul Apollo, aminteşte desigur echivocul oracolelor pythice. Cf. Sofocles, *Oedip rege*, v. 410, 813.

[242] În textul grec *Μοῖραι* Parcele: Clotho, Lachesis, Atropos; în mitologia greacă, Parcele erau socotite divinităţile care hotărau soarta fiecărui om şi care întrerupeau firul vieţii.

[243] Ellada (în gr. *Ἑλλάς*) ca şi în cap. XXVII al acestei cărţi, denumire ce include totalitatea elenilor, atât a celor din Europa, cât şi a celor din Asia Mică.

[244] Vezi cap. LII şi nota 121 la cartea I şi cap. LIX la cartea a V-a.

[245] Din tonul de siguranţă cu care vorbeşte Herodot despre aceste „vaci de aur” din Efes, probabil un dar al lui Cresus pentru marele templu al zeiţei Artemis, rezultă că ele erau foarte cunoscute în antichitate.

[246] Templul Athenei de la Delfi se afla în faţa templului lui Apollo (*πρό νάως*) De aici epitetul de Athena Pronaia. Vezi şi Pausanias, *op. cit.*, cartea a X-a, cap. VIII.

[247] Cf. cartea a VI-a, cap. XIX, unde se povesteşte jefuirea acestui templu de către perşi în anul 494 î.e.n.

[248] În cap. XLVIII din cartea I, Branchizii, care fuseseră consultaţi de Cresus (cf. cap. XLVI), sunt înfăţişaţi în rândul celor ce n-au putut da răspunsuri exacte. Totuşi, după cum se vede din acest capitol, şi ei au primit daruri de o mare valoare din partea regelui Lydiei.

[249] Aceeaşi informaţie la Plutarh, *Viaţa lui Themistocles*, cap. XXXII.

[250] „Mărăcinele” era un instrument de tortură cu ţepi.

[251] Mormântul lui Alyattes a fost descoperit pe malul drept al râului Hermos, lângă ruinele vechiului Sardes. În interiorul movilei se află o cameră sepulcrală căptuşită cu blocuri de marmură. Descrierea lui Herodot, care a văzut monumentul, este corectă. Despre monument, vezi Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art*, V, pp. 265-274.

[252] Despre acest obicei caracteristic orânduirii comunei primitive, vezi citatul din Fr. Engels, la nota 461.

[253] Rămăşiţă de matriarhat. Vezi M. O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 106.

[254] Astăzi se numeşte Mermerghiol – (în turceşte) „lacul cu marmură”. În jurul acestui lac, pomenit şi în Iliada, cântul XX, v. 392, se află până astăzi ruinele mormintelor regilor Lydiei. Strabo, *op. cit.* cartea a XIII-a, cap. IV, descriind lacul, specifică faptul că pe malurile lui se ridica şi un templu al lui Artemis. Blocurile de marmură de la care îşi trage astăzi numele „lacul lui Gyges” provin de la acest. templu.

[255] Informaţia lui Herodot este exactă. Lydienii şi frigienii au bătut cele mai vechi tipuri de monedă cunoscute în istoria numismaticii, imitate ulterior şi de greci (secolul al VII-lea î.e.n.). Apariţia monedei în aceste regiuni a fost determinată de necesităţile comerţului deosebit de extins – vezi Corneliu Secăşanu, *Numismatica antică*, *Monete greceşti*, Bucureşti, 1939, p. 24.

[256] Rege legendar al Lydiei, socotit fiu·al pământului (conceput ca divinitate feminină) şi al lui Zeus. Pentru numele Atys, vezi mai sus nota 95.

[257] În greceşte *πεσσοί* pietricele ovale cu care se juca un joc similar jocului de dame. Jocul este menţionat şi în Odiseea, cântul I, v. 107.

[258] În acest paragraf este vorba despre cunoscuta tradiţie antică care se referă la originea lydiană a etruscilor (tyrrhenienii). Vezi discuţia la Skutsch, *loc cit.*, col. 731-732. Vezi şi V. I. Georghiev, *Despre originea etruscilor*, VDI, 1952, 4, pp. 133-141 şi *Испледования по сравнительно-историческоми яэыковнанию*, Moscova, 1958, pp. 184 şi urm.
V. I. Gheorghiev socoteşte pe etrusci indo-europeni, originari din Troada. Când Herodot spune că lydienii au ajuns „la umbri”, nu trebuie înţeles teritoriul Umbriei clasice, ci un teritoriu mult mai vast, cuprinzând aproape toată Italia centrală, unde unitatea de cultură preetruscă a fost dovedită din punct de vedere arheologic. În cartea a IV-a, cap. XLIX, Herodot numeşte umbrice până şi regiunile lombarde.

[259] Cu această ultimă remarcă se încheie prima parte a cărţii I. Cuceritorii ionienilor au fost la rândul lor cuceriţi de perşi. Urmează istoria perşilor cu care ionienii au venit de aici înainte în contact direct.

[259 bis259 bis] Prin Asia de sus, Herodot înţelege regiunile din sudul lacului Van şi nordul Mesopotamiei.

[260] Realitatea istorică este că asirienii n-au dominat niciodată în mod absolut triburile mezilor. În timpul regelui asirian Aşşurbanipal (669-626 î.e.n.), triburile mede s-au reunit sub o singură conducere şi n-au mai acceptat nici un fel de amestec asirian în treburile lor. Vezi mai jos nota 267 şi *Notiţa istorică*, p. 8. Succesiunea asirieni, mezi, perşi în dominaţia Asiei de sus (*ή άνω*

Ἀσίῃ) era un loc comun în istoriografia veche greacă, întâlnit şi în *Περσικά* (*Persica*) a lui Ctesias. Vezi F. Jakoby, *Ktesias*, în Pauly-Wissowa, *Real-Enziklopädie*, col. 2041.

[261] Evreii, egiptenii, babilonienii.

[262] Obiceiul era oriental, foarte des pomenit în poveştile Orientului.

[263] Ctesias, *Περσικά* (*Persica* excerpta, la Fotios, *Βιβλιοθήκη Bibliotbeca*, 365) a descris pe larg aşezarea Ecbatanei (gr. *Ἀγβάτανα*) actualmente Hamadan, la graniţa dintre Iran şi Irak. Ph. Legrand, *op. cit.*, cartea I, p. 110, presupune că descrierea Ecbatanei, aşa cum poate fi citită la Herodot, provine dintr-un izvor atenian, grec în orice caz. D. I. Ghica, *op. cit.*, cartea I, p. 179, nota 2, urmând pe Rawlinson, crede că Ecbatana, pomenită de Herodot, nu este actualul Hamadan, ci ruinele de la Takti-Soleiman, aproape de ţărmul Mării Negre, care corespund mai bine descrierii lui Herodot.

[264] Cf. nota 235; vezi şi cap. CLXXXI la această carte.

[265] 60 de stadii probabil, dacă e vorba numai de incinta acropolei, nu de marea incintă a oraşului. Marea incintă ateniană avea aproximativ 175 de stadii; de cifra aceasta s-ar apropia cifra dată de Diodor, XVII, 110, cînd vorbeşte despre incinta Ecbatanei: 150 de stadii.

[266] D. I. Ghica, *op. cit.*, cartea I, p. 181, traduce greşit pe *ἁπασι* -„faţă de oricine”, adică râsul şi scuipatul sunt considerate la perşi o necuviinţă faţă de oricine, nu numai faţă de rege.

[267] Unificarea triburilor de mezi şi întărirea puterii lor a început de fapt încă de pe timpul regelui asirian Asarhaddon (681-669 î.e.n.), predecesorul lui Aşşurbanipal. Vezi *Notiţa istorică*, p. 8.

[268] Tribul magilor era cel mai de vază din toate. Din acest trib se alegeau preoţii unui colegiu sacerdotal, aşa cum la evrei se alegeau din tribul leviţilor. Sub dinastia Sassanizilor, magii au devenit organizatorii religiei oficiale perse, mazdeismul. P. Masson şi Louise Mor in, Mitologia Persiei vechi, în *Mythologie Générale*, publicată de F. Guirand, Larousse, Paris, 1935, p. 288.

[269] Herodot includea ţinutul Babilonului în Asiria, de aceea se simte aci dator să precizeze: asirienii din Ninive. Vezi *Notiţa istorică*, p. 4.

[270] Este vorba de marile tulburări interne care au dus la destrămarea regatului asirian al lui Aşşurbanipal, în jurul anilor 635–630 î.e.n. Despre sfârşitul regatului asirian, vezi *Notiţa istorică* p. 7.

[271] Ştire transmisă numai de Herodot. Izvoarele orientale nu vorbesc nimic de acest dezastru al mezilor în lupta cu asirienii.

[272] Cf. cartea I, cap. LXXIV şi nota 204.

[273] Adică la răsărit de fluviul Halys.

[274] Cf. mai sus nota 46. Vezi cap. XIV şi XVI din cartea I, cât şi cartea a IV-a, cap. XI-XV.

[275] Informaţia lui Herodot referitoare la năvălirea sciţilor în Asia „*pe urmele cimmerienilor*” (sfârşitul secolului al VIII-lea, circa 705 î.e.n) nu este întru totul exactă, ţinând seama de datele inscripţiilor cuneiforme. Drumul pe unde au năvălit sciţii în Asia (regiunea răsăriteană din masivul Caucazului, de-a lungul coastei răsăritene a Caspicei) nu corespunde celui pe unde au venit cimmerienii (regiunea centrală din masivul Caucazului), lucru pe care, de altfel, Herodot îl menţionează mai jos, în cap. CIV. Vezi Lehmann-Haupt, *loc. cit.*, col. 405. Invazia scită în ţinuturile centrale ale Asiriei a început în jurul anilor 630–625 î.e.n, cu treizeci de ani aproximativ înaintea căderii Ninivei sub mezi (vezi cap. CVI, cartea I şi nota 284). Despre sciţi („aşguzai”, „iskuza”, în inscripţiile cuneiforme) şi regele lor Protothyes (Bartatua), tatăl acestui Madyes (Matyes, la Strabo), pomenesc inscripţiile cuneiforme din timpul lui Asarhaddon (681–669 î.e.n). Lehmann-Haupt, *loc. cit.*, col. 404. Aceşti „sciţi” se pare că erau „sacii”, împinşi la rândul lor de massageţi (cartea a IV-a, cap. XI). Vezi nota 2 la cartea a IV-a şi *Notiţa istorică*, pp. 5-6.

[276] Marea de Azov.

[277] Vezi mai jos, cap. CX, precum şi cartea a IV-a, cap. XXXVII.

[278] Adică prin nordul masivului Caucaz şi pe ţărmul răsăritean al Mării Caspice.

[279] Herodot includea în Syria anumite părţi din Palestina (Iudeea şi ţinutul filistenilor). Vezi cartea a III-a, cap. V şi cartea a VII-a, cap. LXXXIX.

[280] Oraş al filistenilor din Palestina, între Gaza şi Azot, la şaptezeci de km de Ierusalim.

[281] Divinitate reprezentată ca fiind jumătate femeie, jumătate peşte, numită în Ascalon *Derketo*. Cf. Diodor, cartea a II-a, cap. IV.

[282] La Paphos. Cf. Pausanias, cartea I, cap. XIV, 7 (vezi cap. CXXXI la această carte cu privire la o Afrodită Uranie de la perşi). R. Dussaud a contestat însă contingenţa între Afrodita din Paphos şi zeitatea din Ascalon, demonstrând că Afrodita din Paphos nu era de origine semită, ci o străveche divinitate indo-europeană, bine ilustrată în aria miceniană (în „*Revue d'histoire de la religion*", 1916).

[283] Asupra caracterului acestei boli s-au făcut diferite presupuneri (cf. şi cartea a IV-a, cap. LXVII). Era probabil vorba de o efeminare excesivă în înfăţişarea fizică la unii bărbaţi aparţinind triburilor scite. G. Dumezil, *Les „énarées" scythiques et la grossesse de Narte Hamyc*, în „*Latomus*", V, 1946 (Mel. Heuten), pp. 249–255, explică că Herodot a conexat aici o tradiţie scitică autentică despre „pedeapsa" venită din partea Afroditei, cu jefuirea templului de la Ascalon, fapt istoric sigur.

[284] Căderea Ninivei sub mezi a avut loc în anul 612 sau 607–606 î.e.n. Babilonul însă nu a fost cucerit de mezi, căci marele oraş reuşise anterior anului 612 să se desprindă de sub dominaţia asiriană, în timpul lui Nabopalassar, rege chaldean, care, dimpotrivă, se aliase cu Cyaxares în lupta împotriva Ninivei (cf. cartea I, cap. CLXXVIII şi nota 410).

[285] Vezi *Studiul introductiv*, p. LXVII.

[286] Rangul lui Cambyses nu era totuşi al unui nobil de rând. Cambyses era rege al Anzanului, aşa cum fusese şi tatăl său, Cyrus, după numele căruia a fost chemat şi băiatul regăsit. Vezi mai jos nota 289. Regatul Anzanului depindea însă de puterea dinastiei mede. Vezi *Notiţa istorică*, p. 9.

[287] Kyno înseamnă căţea. Numele Spako, după Herodot, este med. Despre legenda legată de numele Spako, vezi cap. CXXII, cartea I. O legendă asemănătoare s-a ivit în jurul naşterii lui Romulus şi Remus. Copiii Rheei-Silvia au fost crescuţi de o femeie numită Lupa, pretind cei care interpretează datele despre copilăria întemeietorului, legendar al Romei. Desigur, legenda alăptării unui personaj celebru de o căţea sau o lupoaică este mai veche decât interpretarea raţionalistă a celor care văd în animalul (la origine sacru) o femeie purtând numele animalului respectiv. Legenda are la bază un element totemic şi este comună neamurilor indo-europene.

[288] Cf. povestea lui Romulus şi Remus la Titus-Livius, *De la fundarea Romei*, cartea I, cap. IV.

[289] Numele Cyrus, a fost dat copilului după bunicul său, tatăl lui Cambyses, când copilul a fost recunoscut. Numele purtat mai înainte vreme de Cyrus este necunoscut lui Herodot.

[290] Spionii, sau chiar inspectorii oficiali ai marelui rege, care roiau pe tot cuprinsul regatului persan, purtând porecla de „ochii şi urechile regelui"; cf. mai sus cap. C.

[291] Copilul, în joacă, îndeplinea toate funcţiile regeşti şi se înconjura de demnitari obişnuiţi curţii.

[292] Băiatul lui Artembares nu făcea parte din ceata micilor tovarăşi de joacă ai lui Cyrus, având un alt rang social. Herodot nu povesteşte cum de-a ajuns să se amestece cu ceilalţi copii, dar o dată intrat în cercul lor, copiii i-au pretins, cum era şi firesc, să se joace la fel cu toţi.

[293] Recunoaşterea, după cum se vede din povestire, nu se petrece după semne exterioare. Cyrus este izbit de isteţimea băiatului, isteţime care apoi atrage atenţia asupra fizionomiei lui (nu invers, în ordinea în care relatează textul). Este al treilea fel de „recunoaştere", după clasificarea lui Aristotel, în *Poetica*, XVI, 1455 a.

[294] Cf. cap. CXIII, unde este vorba de „gărzi" (*δορυφόροι*) şi nu de eunuci. În faţa regelui, Harpagos schimbă într-adins persoana celor trimişi să se asigure de moartea copilului. Eunucii erau socotiţi în antichitate slujitori de perfectă încredere.

[295] În legătură cu povestea lui Harpagos, vezi mai sus nota 203.

[296] Întreg acest pasaj vorbeşte despre credinţele ·celor vechi cu privire la traducerea în realitate a prezicerilor. Uneori, în viaţă, susţineau magii, faptele prezise se adeveresc pe o scară foarte redusă. Acest lucru, credeau ei, se întâmplă mai ales cu prezicerile din vise.

[297] Cyrus, de fapt, nu se întoarce în casa tatălui său, unde nu locuise niciodată. Aci nu-i vorba decât de un anumit mod de exprimare.

[298] Cf. Justin, *Epitomata*, I, 4 şi mai sus, la această carte, notele 287, 288. Câinele, la popoarele antice din Iran, era socotit un animal sacru, consacrat lui Ormuz (Ahurumazda).

[299] Vezi mai sus nota 286. Regatul lui Cyrus, care purta numele Anzan, se întindea parte în actuala Persie, parte în Elam (vezi harta de la sfârşitul volumului). Prin urmare, cele povestite aci de Herodot nu s-au putut petrece în acest fel, Cyrus fiind el însuşi rege.

[300] Tribul pasargazilor era cel mai de vază; din acest trib descindea familia lui Cyrus, Ahemenizii, căreia, de altfel, îi aparţinea, prin altă ramură, şi urmaşul lui la tron, Darius. Triburile următoare, înşirate aci, sunt probabil cele asupra cărora Cyrus şi-a extins puterea la începutul domniei sale. Teritoriul populat de aceste triburi, cuprins între Oxos şi Oceanul Indian, era destul de întins. Afirmaţia lui Herodot că toţi aceştia erau perşi este puţin sigură.

[301] Este vorba de dinastia lui *Perseus din Argos*; cf. cartea a VII-a, cap. LXI şi cap. CL. Apropierea de nume, Perseus, Persia, este eronată. Despre Perseus, vezi şi cartea a II-a, cap. XCII.

[302] Lupta între Cyrus şi Astyages nu s-a desfăşurat aşa de simplu cum o înfăţişează Herodot. Coroborând ştirile din operele lui Ctesias, Strabo, Nicolae din Damasc, se ştie că această luptă a durat timp de trei ani, cu succese alternative. Astyages a capitulat, în cele din urmă, fiind trădat. Capitularea lui Astyages a avut loc în anul 550 î.e.n.

[303] Informaţia (unică în literatura istorică antică), dată aci de Herodot, este exactă. Marea inscripţie săpată în stânca de la Behistun confirmă că această răscoală a avut într-adevăr loc în primii ani de domnie a lui Darius. Şeful răscoalei era un anume Phraortes, care se pretindea coborâtor din neamul lui Cyaxares. Prins in cele din urmă, Phraortes a fost ucis în chinuri groaznice, iar revolta reprimată cu cruzime. Concomitent cu răscoala mezilor, Darius a înăbuşit şi o răscoală a babilonienilor.

[304] Religia vechilor perşi nu era antropomorfică, ca a grecilor, explică aici Herodot. Într-adevăr, religia perşilor vechi se baza pe principiul dualismului binelui şi al răului, fiind o religie care adora principii abstracte. Această religie s-a contopit însă cu credinţe despre elementele naturii şi cu un străvechi cult al focului.

[305] Identificare între denumirea divinităţii persane Diaus (– Cer) şi Zeus al grecilor. Zeul suprem al perşilor, întruchipând principiul binelui, era Ormuz (Ahurumazda), căruia se credea că îi aparţine creaţia cerului, dar nu se confundă cu el. Aceeaşi identificare poate fi întâlnită şi la Diogenes Laertios, *Βίοι φιλωσόφων* (*Vieţile filozofilor*), I, 8; Ahriman, întruchiparea principiului răului şi întunericului, este, în schimb, identificat cu Hades (*ibidem*).

[306] Vezi mai sus nota 304. În religia perşilor, cultul focului avea preponderenţă asupra celorlalte elemente ale naturii. *Atar* (focul), în mitologia persană, a devenit fiul lui Ormuz şi sprijinitorul tatălui său în lupta acestuia cu Ahriman.

[307] Vezi mai sus nota 281.

[308] Mithras, la perşi, era zeitatea soarelui şi adevărului, susţinătoare a lui Ormuz, principiul binelui. Afrodita, zeiţă a fertilităţii şi a apelor, sub numele de Anaita, avea un cult ataşat celui al lui Mithras. Herodot face aici greşeala de a extinde numele divinităţii soarelui, Mithras, şi asupra divinităţii adiacente, Anaita.

[309] *Mag*, aici sinonim cu *preot*. Interesante sunt informaţiile despre magi care se desprind din Diogenes Laertios, *op. cit*., cartea I cap. I, 2, 8, 9; în multe privinţe, cele relatate de Herodot se potrivesc cu textul din Diogenes Laertios.

[310] *Theogonia* despre care vorbeşte Herodot nu era o cântare referitoare la naşterea zeilor, ci o invocare a genealogiei lui Ormuz sau a lui Mithras (poate şi a altor divinităţi), în genul unei litanii.

[311] Cf. Tacitus, *Despre originea şi ţara germanilor*, cap. XXI, 2.

[312] Textul e incert aci.

[313] Boli de piele: *lepra* – ulceraţii grave ale pielii; boala albă, *vitiligo* – pete albe pe suprafaţa pielii provenite din lipsă de pigmenţi. Această din urmă boală se credea că loveşte pe cei năpăstuiţi de divinitatea soarelui.

[314] Lacună în text, sensul nefiind cu siguranţă cel dat aici.

[315] Sunetul *s* sau *ş* final, în numele perşilor, apare numai în transcrierea greacă. Nu este exclus ca, în pronunţare, pe vremea lui Herodot, să fi subzistat ceva dintr-o consoană finală siflantă (ipoteză formulată de Ph. Legrand, *op. cit.*, cartea I, p. 139, nota 1). Cât priveşte pe *san* (dorian) şi *sigma* (ionian), iniţial, transcriau două sunete diferite: *san* – şin (fenician), *sigma* – samech (fenician). *San* corespundea lui *ş*. Deoarece grecii nu-l aveau în alfabetul lor pe *ş*, *san* a căzut în desuetudine, iar sigma s-a generalizat.

[316] Obiceiul relatat de Herodot, cu privire la îngroparea leşului învelit în ceară, este arhaic, păstrat pe vremea lui numai pentru personajele de vază. În Persia, cadavrul era expus în vârful unui rug sau al unui turn, până era sfâşiat de vulturi. Rugul purta numele de „rugul tăcerii". Herodot poate contaminează un obicei med cu unul pers. Altfel nu se poate explica „învelirea cu ceară" în lumina celor spuse mai sus (sfâşierea cadavrului).

[317] Câinele era socotit animal sacru. Vezi mai sus nota 298.

[318] Este vorba mai ales de vieţuitoarele dăunătoare socotite a fi în slujba lui Ahriman, divinitatea răului, opusă lui Ormuz.

[319] Povestirea din acest capitol figurează în seria povestirilor moralizante atribuite lui Esop. Vezi, de pildă, *Corpus Fabularum Aesopicarum*, I, ed. A. Hausrath, Teubner, 1959, nr. 11.

[320] Până la această dată, oraşele Ioniei, neavând de ce se teme, nu posedau fortificaţii puternice exterioare.

[321] Perşii nici nu denumeau altfel totalitatea grecilor decât „ionieni" (*yauna*), incluzând în această denumire atât pe cei din Asia Mică, cât şi pe cei din Grecia continentală.

[322] Oraşele Myus şi Priene se aflau, primul, la sud de gura Meandrului, al doilea, la nord. Ruinele acestor aşezări, din cauza aluviunilor cărate de Meandru, se găsesc astăzi la o distanţă apreciabilă de malul mării.

[323] Efesul se afla la gura fluviului Caistros; Efesul a fost cea mai veche şi mai importantă colonie ionică. Colofonul a fost fundat, ceva mai spre nord de Efes, de milesieni. Lebedos se află între Colofon şi Teos; Teosul, iniţial colonie eoliană (a locuitorilor din Orchomenos), a devenit cu timpul, prin amestecul populaţiei, tot un oraş ionian. Clazomenai, la nord de Teos, este o colonie a Colofonului, iar ultimul oraş al acestei liste, Foceea, se află la intrarea nordică a golfului Smyrna. Oraşul a fost colonizat o dată de foceeni şi ulterior, din nou, de atenieni. Enumerarea lui Herodot, după cum se vede, porneşte de la sud spre nord.

[324] Nu ne putem da seama de natura acestor diferenţe. Pe inscripţii n-a rămas nici o urmă în sensul celor spuse de Herodot.

[325] Erythrai – vezi mai sus nota 54.

[325 bis325 bis] Herodot face aici aluzie la faptul că perşii s-au folosit de flota oraşelor comerciale feniciene împotriva oraşelor greceşti (vezi *Studiul introductiv*, p. XVI).

[326] Motivul migraţiei ioniene a fost de o natură cu totul alta decât cea invocată aici de Herodot, şi anume mişcările de triburi care au avut loc în Grecia continentală, la sfârşitul mileniului al II-lea î.e.n., determinate de inegalitatea creşterii forţelor de producţie. Vezi *Grecia antică*, p. 86.

[327] Vezi mai sus şi cap. CXLVIII. Cu privire la aversiunea atenienilor faţă de numele de „ionian", Herodot se referă la faptul că grecii de pe coasta Asiei se amestecaseră cu triburi localnice; avem, poate, de-a face şi cu o aluzie la supunerea acestor greci de către perşi în anul 499 î.e.n, în urma marii răscoale a Ioniei (vezi *Studiul introductiv* p. XXVI).

[328] Cu privire la *Panionion*, vezi mai jos, cap. CXLVIII.

[329] *Triopionul* era un cap care înainta departe în mare, în regiunea oraşului Cnidos. Templul de aci (Triopicul) era centrul confederaţiei dorice din Asia Mică. Numele derivă din acela al unui fondator legendar, Triopas. Vezi Pausanias, *op. cit.*, carea a X-a, cap XI. Vezi mai jos şi nota 404. Nu se ştie cu siguranţă cărei divinităţi îi era închinat templul. Probabil lui Apollo.

[330] Adică pe cei din insulele Carpathos, Syme, Calymna şi Nisyros.

[331] Oraş situat în faţa Cnidosului, în partea nordică a Golfului Keramic; Halicarnasul era oraşul natal al lui Herodot.

[332] Toate aceste trei localităţi se află pe insula Rhodos; la origine, ele erau vechi colonii feniciene cucerite de argieni (care erau dorieni) şi ulterior de dorieni. Aceste oraşe au format o

confederaţie la sfârşitul secolului al V-lea î.e.n.

[333] Insulă la intrarea în Golful Keramic.

[334] Cauza adevărată a excluderii Halicarnasului din confederaţia doriană a fost faptul că oraşul avea o populaţie amestecată, în care predominau ionienii, şi nu dorienii. În Halicarnas se aflau, de asemenea, mulţi carieni care se înrudiseră cu grecii. Cf. *Studiul introductiv*, p. LVIII cu privire la familia lui Herodot.

[335] Aluzie la tradiţia care povestea că ionienii au locuit înainte de epoca marilor migraţii în nordul Peloponesului – de unde au fost siliţi să emigreze în Asia Mică de către ahei, izgoniţi la rândul lor din Laconia şi Argolida cu prilejul venirii dorienilor.

[336] Râu din Ahaia, în nordul Peloponesului. Un râu omonim (azi Crati) se află în Italia meridională, vărsându-se în golful Tarentului.

[337] Numărul doisprezece era probabil socotit sacru. Vezi cartea a II-a, cap. CIX. Toate aceste localităţi menţionate aici de Herodot se găsesc în Ahaia, pe coasta de nord a Peloponesului.

[338] Abanţii erau la origine un trib tracic aşezat din vremuri străvechi în Eubeea. Din Eubeea emigraseră în Chios, unde se amestecaseră cu localnicii.

[339] „Minyenii” din Orchomenos (în Beoţia) erau renumiţi pentru bogăţiile ce le posedau, renume confirmat de săpăturile recente de la Orchomenos. Controversa ştiinţifică despre apartenenţa minyenilor la grupul colic sau la cel ionian al grecilor dăinuie până astăzi.

[340] Cadmeenii – vezi mai sus nota 133. Aici însă, prin „cadmeeni”, Herodot înţelege pe coloniştii din Priene, numită ulterior Cadmeea: driopii, din regiunea Driopida (vezi mai sus nota 135), locuiau la poalele munţilor Octa; focidienii, locuitori ai Focidei de pe continentul european; moloşii şi pelasgii din Arcadia erau populaţii preelenice din Pelopones. Arcadia era regiunea muntoasă a Peloponesului, unde locuitorii îşi găseau refugiu în faţa năvălitorilor; „dorienii” din Epidauros erau probabil ionieni, izgoniţi ulterior de dorieni.

[341] Prytaneul era locul (vatra) unde ardea focul sacru al oraşului pe altarul zeiţei Hestia. Când se întemeia o colonie, cei care plecau luau de aci foc pe care-l duceau în viitoarea lor reşedinţă pentru a marca dependenţa de locul de unde porneau. Herodot raportează aici obiceiul la acele vremuri când prytaneul, sediul administrativ al oraşului, nu putea să existe încă.

[342] Se pare că în acest obicei se strecura şi o superstiţie: dacă soţia ar fi chemat pe nume bărbatul ce-o luase în căsătorie, exista credinţa că ar fi atras asupra-i duhurile rele. Cu privire la această tradiţie, vezi şi Pausanias, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. II şi III.

[343] Homer, *Iliada*, cântul II, v. 876 şi cântul VI, v. 155, pomeneşte pe acest şef lycian.

[344] Codros, fiul lui Melanthos, originar din familia Neleizilor, care s-au refugiat în Attica cu prilejul invaziei triburilor dorice. Pentru întemeietorul dinastiei Codrizilor în Attica, vezi cartea a V-a, cap. LXV. Cauconii, întocmai ca pelasgii şi lelegii, erau preelenici. În Grecia europeană, cauconii ocupau ţinutul Messeniei, adică regiunea Pylosului (sud-vestul Peloponesului) unde a înflorit puterea Neleizilor.

[345] Apaturiile erau o sărbătoare a fratriilor din Attica, timp în care se consemnau în scripte numele noilor născuţi. Apaturiile ţineau trei zile în luna Pianepsion (în anotimpul de toamnă): *dorpia* (când avea loc un mare banchet), *anarrysis* aducerea jertfelor divinităţii comune) şi *kureotis* (înscrierea numelor).

[346] Munte situat pe teritoriul oraşului Priene, în nordul peninsulei (vezi harta).

[347] Poseidon din Helike, oraş menţionat de Herodot mai sus, la cap. CXLV, ca făcând parte din confederaţia ioniană din Ahaia. Helike era centrul confederaţiei din Ahaia, fiind socotit sediu sacru sub protecţia lui Poseidon. Aci se întrunea consiliul confederaţiei (Panionion). Helike, în urma unui cutremur, a fost inundat de apele mării, iar templul lui Poseidon reconstruit în Asia, la Panionion (aproape de Priene).

[348] Herodot se gândeşte la comunitatea denumirilor pentru sărbătorile greceşti, nume terminate în – a (- *α*) şi o compară cu cea a numelor perşilor, terminate în – s (- *ς*). Vezi mai sus, sfârşitul cap. CXXXIX. Ph. Legrand, *op. cit.*, cartea I, p. 14 7, nota 3, socoate această observaţie ca o notă marginală, introdusă ulterior în text.

[349] Aceste oraşe aparţin Eolidei asiatice, care se întindea în regiunea fertilă cuprinsă între gurile râurilor Hermos şi Caicos, începând din dreptul golfului Smyrna şi până la gura Evenosului. Enumerarea lui Herodot nu ţine seamă, de astă dată, de poziţia geografică a coloniilor eoliene, nici nu include toate aşezările eoliene de pe coasta Asiei Mici. Smyrna, principala şi cea mai veche colonie eoliană, este dinadins omisă din lista „celor unsprezece” oraşe.

[350] Pe vremea lui Herodot, Smyrna, iniţial oraş eolic, avea o populaţie ionică.

[351] Teritoriul Idei se întindea de la golful Adramyttion până spre Propontida, corespunzând anticei Troada.

[352] Cele cinci cetăţi din Lesbos pomenite de Herodot fără să le mai denumească erau: Methymne, Antissa, Eresos, Pyrrha şi Mytilene. Despre Arisba nu se ştie unde era localizată (poate în apropierea Methymnei, dacă a fost cucerită de locuitorii Methymnei).

[353] Grup de insule mici aflate între coasta insulei Lesbos şi cea a Asiei Mici. Erau, de fapt, circa 40 la număr. Ele sunt menţionate, printre alţi istorici, şi de Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XIII-a, cap. LXXVII.

[354] În cadrul sobrietăţii generale care domnea la Sparta, un atare veşmânt putea într-adevăr să apară drept o curiozitate.

[355] Oratoria la eleni a înflorit pe coastele Asiei Mici, foarte de timpuriu, iar tradiţiile oratorice locale s-au contopit cu vremea în programul unei faimoase şcoli retorice numită „şcoala asiatică”, care s-a dezvoltat în secolul I î.e.n. şi în secolele I–II e.n.

[356] Pentecontera era un vas care dispunea de cincizeci de vâsle, aşezate într-un singur şir pe ambele laturi ale corăbiei. Vasul avea dimensiuni foarte mari, însă era un vas uşor, care nu putea servi la operaţii de război.

[357] Referitor la concepţia perşilor despre puterea unui popor – cf. mai sus, cap. CXXXVI.

[358] Este vorba de piaţa publică (*άγορά*) în care se ţinea adunarea poporului (ecclesia). Cyrus vorbeşte aci despre oraşele greceşti în general. Având în vedere că mai jos Herodot pomeneşte şi de tranzacţiile comerciale, străine obiceiurilor persane, trebuie înţeles că Cyrus acoperea cu dispreţul său şi aceste tranzacţii.

[359] Cyrus marchează opoziţia existentă între felul de viaţă al grecilor şi cel al perşilor

[360] Fără o legătură stringentă cu cele de mai sus, Herodot aminteşte aci de schimbul vânzare-cumpărare din pieţele greceşti. Afirmaţia că perşii nu cunosc schimbul petrecut în pieţe nu este exactă. Xenofon vorbeşte în *Anabasis*, în nenumărate rânduri, de „pieţele” (*άγοράί*) fie şi ocazionale, în care „cei zece mii” îşi procurau alimente pe întinsul teritoriului persan

[361] Herodot nu explică de ce Cyrus a încredinţat transportul acestor bogăţii unui lydian, care ulterior l-a şi trădat, de altfel. Numele lui Pactyes apare aci pentru prima dată în text. Bogăţiile din Sardes urmau probabil să fie transportate la Ecbatana. De notat diferenţa pe care o face Cyrus între încredinţarea atribuţiilor administrative şi cele fiscale. Pactyes, familiarizat cu problemele economice din Lydia, era însărcinat cu supravegherea despăgubirilor de război

[362] Cuvinte atribuite unui vechi poet epic elen, şi anume lui Stasinos. Vezi Aristotel, *Rhetorica*, 1, 1376 a: *νήπιος ός πατέρα κτείνας παϊδας καταλείπει* (*e prost cel care, ucigând tatăl, îi cruţă copiii*).

[363] Sardesul, din punct de vedere administrativ, fusese de fapt încredinţat lui Tabalos, cum s-a specificat mai sus, la cap. CLIII. Aici este vorba de o exprimare cu sens lărgit: Pactyes, care a avut pe mâna lui bogăţiile Sardesului.

[364] Ocupaţie care, cum s-a văzut mai sus, părea înjositoare în ochii perşilor. Totuşi, dacă recitim sfârşitul cap. XCIV din cartea I, vedem că lydienii nu erau câtuşi de puţin străini de ocupaţiile negustoreşti, nici mai înainte.

[365] Vezi *Studiul introductiv*, p. XCVIII.

[366] O atare impietate se pedepsea chiar cu moartea.

[367] Athena Poliuchos înseamnă Athena ocrotitoarea cetăţii (*πόλις έχω*).

[368] Acest ţinut a intrat ulterior în posesia oraşului lesbian Mytilene, care aducea de aci grânele ce-i lipseau. Cf. şi cartea a VI-a, cap. XXVIII.

[369] E vorba de Magnesia de pe râul Meandru, deosebită de cea de lângă Sipylos, munte în Lydia. Magnesia de pe Meandru era una din puţinele colonii greceşti situate de la început ceva mai departe de ţărmul mării, la circa 50 km depărtare (vezi harta).

[370] Metoda aceasta de asediu aparţinea triburilor mede, care o învăţaseră de la asirieni.

[371] Etruria.

[372] Coasta de est a Spaniei până la fluviul Hebrus.

[373] Regiunea litoralului Spaniei cuprinsă între Gibraltar (Coloanele lui Heracles) şi Gades. Tartessos era un ţinut colonizat de fenicieni.

[374] În gr. *στρόγγυλος* – rotund, rotunjit. *Στρόγγυλαι νήες* – vase de transport folosite de fenicieni.

[375] Faptul presupune pentru locuitorii din vestul Mediteranei o informare precisă asupra evenimentelor politice din Orient.

[376] Ca semn de supunere.

[377] Închinarea se făcea către regele Persiei.

[378] Ocuparea Foceei, părăsită de locuitorii ei, a avut loc in anul 542 î.e.n.

[379] Aceste insule se află între insula Chios şi coasta Asiei Mici.

[380] Corsica. În privinţa numelui grec de „*Kyrnos*”, vezi nota 390 la această carte. Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. CVI, susţine, contrar lui Herodot, că foceenii s-au oprit în Sardinia, nu în Corsica.

[381] Localitate pe coasta răsăriteană a insulei Corsica, ulterior Aleria. Întemeierea Alaliei a avut loc cu aproximaţie între 565 şi 560 î.e.n.

[382] Etruscii, stabiliţi în Italia, şi carthaginezii (fenicieni), stabiliţi pe coasta Africii, aveau întinse interese comerciale în bazinul Mediteranei occidentale. Anterior sosirii foceenilor, etruscii colonizaseră Corsica, iar carthaginezii Sardinia. Era normal ca sosirea foceenilor şi incursiunile lor de jaf să nu le fie pe plac nici unora, nici altora.

[383] Marea Sardiniei.

[384] Aluzie la lupta fratricidă între Eteocles şi Polynices, descendenţi din Cadmos: cei doi fraţi, fii ai lui Oedip, s-au luptat pentru tronul Thebei şi s-au omorât reciproc.

[385] Rhegium, azi Reggio de Calabria, în sudul Italiei.

[386] Ulterior, latinizată, localitatea care aparţinea teritoriului etrusc din Italia s-a numit Caere.

[387] Regiune din sudul Italiei, întinzându-se de la Rhegium până spre linia care unea Poseidonia de Heracleea.

[388] Hyele, latinizată Velia, localitate în Lucania, pe coasta de vest a Italiei, la sud de Paestum.

[389] Ulterior, Poseidonia a devenit oraşul latin Paestum.

[390] Kyrnos, fiu al lui Heracles, născut în Argos, erou eponim al Corsicei.

[391] Vezi tot cartea I, cap. XXVII şi nota 71.

[392] Adică localnicilor, poate şi locuitorilor din insulele învecinate.

[393] Informaţia lui Herodot, ionian care a trăit la scurtă vreme după marele filozof antic materialist Thales din Milet, are toate şansele să fie exactă. Plutarh însă, în diatriba pe care a scris-o împotriva lui Herodot, *Ἡροδότου κακοηθείας* (*Despre reaua-credinţă a lui Herodot*), cap. XV, îl acuză şi în privinţa informaţiei asupra obârşiei lui Thales de „rea credinţă” faţă de unul din cei mai de seamă oameni ai Greciei antice.

[394] E vorba de locuitorii coastei de sud a Asiei Mici (vezi harta de la sfârşitul volumului). Cu toată strădania oamenilor de ştiinţă, originea etnică a acestor populaţii rămâne încă necunoscută. Problema principală care se pune în legătură cu carienii îndeosebi, menţionaţi de Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. VIII, gravitează în jurul întrebării dacă erau sau nu indo-europeni sau înrudiţi cu indo-europenii (preindoeuropeni). În această privinţă, a se vedea I. A. Tiumenev, *art. cit.* la nota 133 din cartea I şi V. I. Gheorghiev, *Исппедования по сравнительно-историческоми яэыковнанию*, Moscova, 1958 p. 164. Carienii, împreună cu

lelegii, jucaseră un însemnat rol politic în regiunea Cycladelor şi a insulelor din apropierea Asiei Mici înainte de cucerirea acestor insule de către greci. Caunienii ocupau un mic teritoriu între Caria şi Lycia. Capitala lor era Caunos.

[395] Herodot este singurul autor antic care confundă pe carieni cu lelegii. Informaţia cu privire la dependenţa carienilor – pe vremea când ocupau majoritatea Cycladelor – de puterea dinastiei din Creta este, în schimb, corectă. Vezi şi Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. IV.

[396] Mâna stângă a războinicului intra în această curea până la cot.

[397] Acesta era modul în care mânuiau scuturile eroii homerici. Vezi, de pildă, *Iliada*, cântul XI, v. 29.

[398] Mylasa era o localitate în Caria. Ulterior, în secolul al IV-lea î.e.n., Mylasa a ajuns capitala Cariei.

[399] Oraş în Caria, situat aproape de hotarul cu Lycia, pe râul Calbis.

[400] Milyada era partea muntoasă din interiorul Lyciei.

[401] Informaţia lui Herodot este corectă. Lycienii era numele sub care grecii denumeau populaţia Lyciei, în vreme ce locuitorii îşi ziceau, în inscripţiile din veacurile V–IV î.e.n., termili (sau tremili), cum susţine Herodot. Vezi V. I. Gheorghiev, *op. cit.*, pp. 153 şi urm. Caracterul indo-european al limbii lyciene este astăzi bine stabilit. Lycos, fiul lui Pandion, era originar din Attica, de unde fusese alungat de unchiul său Aigeus, tatăl lui Theseus.

[402] Faptul povestit de Herodot denotă că această populaţie, prin descendenţa matriliniară, păstra încă o puternică rămăşiţă a matriarhatului. Vezi M. O. Kosven, *op. cit.*, p. 104.

[403] Oraş în Caria, în sud-vestul Asiei Mici.

[404] Cf. cap. CXLIV şi nota 329 la această carte. Triopionul este însă un singur promontoriu al limbii de pământ ocupată de cnidieni, nu întreg ţinutul, cum susţine Herodot.

[405] Astăzi Golful Marmoric, la extremitatea sud-vestică a Asiei Mici.

[406] Toate celelalte oracole reproduse până acum de Herodot erau în hexametri. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXXIII.

[407] E vorba de numele marelui râu din Asia Mică, ale cărui ape se varsă în Mediterana, şi, totodată, numele unui oraş din Lycia.

[408] Aici este vorba de Asia Mică.

[409] Vezi nota 269 la această carte, în care se arată că Herodot integra Babilonul în regatul asirian.

[410] Informaţia nu este exactă; după căderea Ninivei în anul 606 î.e.n„ documentele cuneiforme atestă că dinastia domnitoare a plecat la Harran, şi nu la Babilon, care, de altfel, la aceasta dată, se desprinsese cu totul de sub dominaţia asiriană.

[411] Herodot se referă aici la teritoriul împrejurimilor Babilonului, cuprins de marele zid de centură (vezi mai jos nota 414), nu la întinderea propriu-zisă a oraşului, îngrădită de un zid mai îngust (menţionat la cap. CLXXXI). În imensa întindere a Babilonului antic au fost făcute săpături de către o misiune arheologică germană condusă de R. Koldewey, între 1896-1914, răstimp în care s-au scos la iveală rămăşiţele grandioaselor temple şi palate de odinioară. Rezultatele cercetărilor întreprinse, Koldewey le-a expus în lucrarea sa fundamentală, care până astăzi n-a fost încă depăşită, *Das wiedererstehende Babylon* (a treia şi ultima ediţie a fost publicată în 1925). Koldewey a pus un mare semn de întrebare cu privire la extinderea zidului exterior şi pe malul drept al Eufratului. Aşezările arabe din secolul al XIX-lea, de pe malul drept al Eufratului, s-au ridicat aproape numai din materialul scos de localnici din ruinele Babilonului; este ciudat însă cum nu s-a putut găsi nici o urmă a marelui zid de centură, atât de bine păstrat pe malul stâng, a cărui construeţie corespunde, în mare, descrierii lui Herodot. În consecinţă, se poate trage concluzia că pătrată era numai incinta oraşului propriu-zis, iar marele zid de centură, aşa cum au dovedit săpăturile, forma numai laturile unui triunghi îndreptat cu vârful spre răsărit (de unde venea ameninţarea medo-persă), având baza pe cursul Eufratului, care tăia oraşul în două; bineînţeles, baza acestui triunghi depăşea dimensiunile oraşului. Herodot, care nu a cunoscut înfăţişarea teritoriului rural al Babilonului, a confundat-o cu cea a teritoriului urban. Pentru alte detalii, vezi G. şi T. Chiţulescu, *op, cit.*, pp. 49–56.

[412] Cifra dată de Herodot este mult exagerată. Istoricul dă o cifră pe care i-a transmis-o o persoană fără nici o competenţă. Koldewey a măsurat cu precizie ambele laturi ale marelui zid aflat în stânga Eufratului. Cea mai lungă măsoară 4 500 m. Chiar dacă s-ar presupune că această latură aparţine perimetrului pătrat menţionat de Herodot, un atare perimetru nu însumează mai mult de 18 km, care corespund cu aproximaţie, la 100 de stadii; datele reale nu se apropie de cele transmise de Herodot; în această privinţă, Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 115; André Parrot, *Archéologie Mesopotamienne*, Albin Michel, Paris, 1946, p. 186 şi G. şi T. Chiţulescu, *op. cit.*, p. 50.

[413] Lungimea construcţiilor de fortificaţie, inclusiv şanţul protector, atingea aproape 30 de metri.

[414] Descrierea construcţiei marelui zid de centură (început de Nabucodonosor) este în general exactă. Lucrările de dezgropare a zidului au dovedit însă că numai partea exterioară era alcătuită din cărămizi arse, şi că straturile de rogojini erau mult mai dese decât susţine Herodot. Marele zid de centură era realizat prin juxtapunerea a două ziduri.Cel dinafară, clădit din cărămizi arse, avea în lăţime 7,50 m şi era întărit cu o ieşitură lată de 3,30 m. Cel interior, din cărămizi nearse, avea o lăţime de 7,12 m. Ambele ziduri aveau turnuri (vezi şi A. Parrt, *op. cit.*, p. 187).

[415] *Μουνόχολα* – am tradus prin „*turnuri cu o singură încăpere*”, deşi e posibil să fie vorba de blocuri de protecţie care depăşeau nivelul obişnuit al zidului, sau chiar simple turnuri in formă de creste.

[416] Cifră cu totul exagerată. După toate probabilităţile, Herodot, care a sosit la Babilon pe calea apei, adică pe Eufrat, n-a văzut personal marele zid, care se afla la o distanţă apreciabilă de oraş.

[417] Această localitate se numeşte astăzi Hi sau Ait.

[418] Vezi mai sus nota 411. În text se găseşte cuvântul *ἀγχῶνες* – coate (zidul îşi prelungeşte coatele), pentru a sugera modul cum zidul de centură atinge malurile fluviului.

[419] În gr. *αἱμασία* – zid fără mortar, numai din cărămizi arse.

[420] Afirmaţie puţin probabilă. Koldewey, *op. cit.*, pp. 100-101, a demonstrat că, dimpotrivă, la Babilon casele cu etaj erau relativ rare (citat după Ph. Legrand, *op. cit.,* p. 71).

[421] Este vorba de incinta interioară a Babilonului, zidită de Nabucodonosor, incintă care avea într-adevăr forma unui pătrat, ceea ce explică greşeala lui Herodot când descrie incinta exterioară. Eufratul taie această incintă, ale cărei dimensiuni sunt 2 550 m pe 1 500 m, străbătând laturile de nord-vest şi sud-est ale oraşului. Lăţimea întăriturii era de aproximativ 17 m. Pe malul stâng al fluviului, între zidul incintei interioare şi al celei exterioare, se afla un spaţiu lipsit de aşezări omeneşti. Zidul incintei interioare era, la rândul lui, alcătuit din două ziduri juxtapuse, unul de 6,50 m şi celălalt de 3,72 m, ambele prevăzute cu turnuri; zidul era precedat de un chei lat, construit din cărămizi arse şi bitum, şi mărginit de un canal în care era adusă apă din Eufrat. Zidul incintei interioare se prelungea pe ambele maluri ale fluviului.

[422] Reşedinţa regală din Babilon se afla în partea stângă a Eufratului, pe locul unde astăzi se află satul arab Qasr. Reşedinţa regală nu trebuie confundată cu palatul de vară al lui Nabucodonosor, în afara incintei Babilonului, situat mult mai spre nord, în punctul numit Babii. Complexul arhitectonic al reşedinţei regale includea trei fortăreţe; el este rodul câtorva campanii de construţii succesive, din vremea lui Nabopalassar, Nabucodonosor şi Nabonides (625–539 î.e.n.). Aici s-au găsit numeroase săli, curţi, colonade, o decoraţie extraordinar de bogată şi frize de o rară valoare istorică şi artistică. Urmele vestitelor grădini suspendate ale Babilonului au fost găsite în nord-estul complexului, ca un ansamblu separat. În apropierea porţii zeiţei Iştar s-au găsit şi sistemele de irigaţie ale grădinilor.
Reşedinţa regală era străjuită, spre nord, de poarta zeiţei Iştar, principala cale de acces în Babilon. Venind dinspre nord, călătorul pătrundea in Babilon pe un drum pavat cu dale de piatră, de-a lungul căruia se înşirau, de-o parte şi de alta, ziduri de cărămidă arsă, cu figuri de lei. Poarta zeiţei, datorită unei diferenţe de nivel apărea încetul cu încetul în ochii celui care cobora spre sud. Poarta era în email de un albastru intens, înaltă de 12 metri şi ornamentată cu figuri de lei, dragoni şi tauri, distribuiţi simetric pe trei rânduri. După ce străbătea marele complex al palatului regal, drumul pavat cu dale de piatră se îndrepta spre sud către zigguratul Babilonului şi templul lui Bel-Marduk (Esagila), cotind-o apoi în unghi drept spre Eufrat.

[423] Principalul sanctuar al Babilonului (zigguratul) era în formă de turn, construit pe principiul cuburilor suprapuse, care cuprindea faimoasa „casă a temeliei cerului şi pământului (*E-temen-an-ki*), „turnul Babel” (pomenit în Biblie, Geneza, XI, 1–9), şi marele templu al lui BelMarduk, „casa cu capul ridicat” (Esagila). În curtea pătrată a sanctuarului, în care se putea pătrunde prin patru porţi, în afară de templul lui Marduk, erau ridicate diferite alte temple, în cinstea unor divinităţi care reprezentau forţele naturii: *Nusku* – focul, *Anu* – cerul etc. Marduk era socotit „conducătorul zeilor” şi uzurpatorul puterii din mâna altei generaţii de zei. Marduk era asimilat de greci cu Zeus.
Turnul Etemenanki era construit din şapte corpuri suprapuse, de formă pătrată, care se îngustau spre vârf. Turnul avea o înălţime de 91 m. Etajele erau ridicate din argilă şi cărămizi, principala scară exterioară care suia spre vârful împodobit cu un mic templu, descris de Herodot, având o lăţime de 9,35 m. Baza turnului, destul de bine conservată, s-a putut studia din punct de vedere arheologic (A. Parrot, *op. cit.*, p. 193). Înfăţişarea impunătoare a acestei construqii este cunoscută din descrierea lui Herodot, care a vizitat personal turnul, şi dintr-o imagine de pe o teracotă păstrată astăzi la Luvru (AO 6 555).
Marea nedumerire în legătură cu textul lui Herodot este stârnită de afirmaţia istoricului asupra poziţiei templului. Herodot afirmă că templul se găseşte de *cealaltă parte* a Eufratului, faţă de palatele regale, adică pe malul drept al fluviului. Anumiţi comentatori au presupus că Herodot s-a referit la un alt sanctuar, anume la cel din Borsippa, oraş pe malul drept al Eufratului, în sud-vestul Babilonului, posedând, de asemenea, un turn cu şapte etaje (*Eur-meimin-an-ki* – „casa celor şapte conducători ai cerului şi ai pământului”) şi un templu al lui Bel-Nebo (Ezida). Explicaţia însă nu a satisfăcut, fiindcă evident, Herodot se referă la Etemenanki şi la Esagila. Comentatorii moderni ai lui Herodot sunt dispuşi actualmente să primească o altă versiune, datorită lui Eckhard Unger, *Babylon*, 1931, pp. 43 şi 103: între reşedinţa regală şi ziggurat trecea în vechime un canal foarte larg, semnalat de textele cuneiforme: Libilşegala sau Banitum. Unger bănuieşte că Herodot a luat acest canal drept un braţ sau chiar drept cursul Eufratului.

[424] Arrian, *Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου* (*Expediţia lui Alexandru*) cartea a VII-a, cap. XVII, 2, Strabo, *op. cit.*, cartea a XVI-a, cap. I–V şi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a XVII-a, cap. CXII, 3 susţin, de comun acord, că turnul Etemenanki şi Esagila au fost dărâmate de Xerxes în anul 479 î.e.n., când regatul babilonian a fost oficial desfiinţat. În lumina afirmaţiei lui Herodot, care spune că a vizitat personal aceste locuri, este evident că autorii citaţi mai sus au urmat o tradiţie care a exagerat mult dărâmările întreprinse de Xerxes, după cum şi Herodot, în cartea a III-a, cap. CLIX, exagerează dărâmările întreprinse de Darius.

[425] Afară de această scară monumentală, care măsura peste 9 metri în lăţime, turnul poseda încă două scări, tot în spirală.

[426] Marele templu de la Karnak al lui Ammon. Ammon a fost identificat de Herodot, ca şi Marduk, cu Zeus.

[427] Este vorba de Apollo, despre care se spunea în mitologia greacă că petrecea o parte a anului la Patara, localitate în Lycia, nu departe de coasta mării, iar restul timpului la Delfi. La origine, să nu uităm că Apollo era o divinitate orientală.

[428] Aşa cum s-a arătat mai sus, la nota 423, sanctuarul Babilonului reprezenta un complex de temple.

[429] Identificare între Zeus şi Marduk.

[430] Această statuie a fost luată de Xerxes în anul 479 î.e.n., atunci când a cucerit în mod definitiv Babilonul; răpirea statuii simboliza înrobirea Babilonului. Vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. IX şi Arrian, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. XVII.

[431] Vezi *Studiul introductiv*, p. LXVIII.

[432] Samu-ramat, mama regelui asirian Adad-Nirari (810–762 î.e.n.); regina care a jucat un rol însemnat în istoria Asiriei şi Mesopotamiei.

[433] Confuzie foarte curioasă. O regină Nitocris, pe tronul Babilonului, n-a existat niciodată. Aici este pur şi simplu vorba de regele Nabucodonosor (605–562 î.e.n.), al cărui nume în epoca Ahemenizilor suna în persană *Nabukudraçara*. Confuzia cu un nume feminin, posibilă în greceşte, este poate anterioară lui Herodot. În cartea a II-a, cap. C, apare pentru a doua oară numele Nitocris, atribuit de astă dată unei regine egiptene; în capitolul amintit din cartea a II-a, Herodot nu uită totuşi că şi pe o regină asiriană a chemat-o la fel, făcând aluzie la capitolul de faţă.

[434] După ruinarea Ninivei, mezii au subjugat ţinuturile Elamului şi au atacat pe lydieni. Din câte înţelegem însă, după Herodot, alianţa mezilor cu Babilonul, de pe vremea lui Cyaxares (vezi mai sus, cap. CVI), încetase la această dată.

[435] La Sippar, la nord de Babilon.

[436] Aci este vorba de porţiuni din Asiria anexate de mezi.

[437] Marile lucrări de întărire şi de ridicare a zidurilor incintei exterioare, executate de Nabucodonosor, nu mai sunt pomenite de Herodot în acest capitol.

[438] Această anecdotă este de origine elenă, şi nu orientală.

[439] Ultimul rege al Babilonului, un uzurpator, se numea Nabonides, nu Labynetes. Se ştie sigur că nu era fiul lui Nabucodonosor (respectiv: Nitocris), care domnise, e drept, numai puţin înaintea lui. În nici un caz acest rege nu putea fi fiul lui Labynetes, menţionat mai sus, în cap. LXXIII.

[440] Cf. nota 269. Babilonienii, deşi erau înrudiţi cu vecinii lor din nord, împotriva cărora s-au răsculat adesea, nu erau asirieni. Cucerirea Babilonului de către perşi s-a întâmplat în anii 539–538 î.e.n. Politica lui Cyrus era continuarea aceleia a bunicului său Astyages, care dusese la rândul său o intensă politică de cuceriri.

[441] Astăzi Diala.

[442] Vezi nota 468 la această carte.

[443] Dardanii – trib necunoscut din Asia Mică – care nu trebuie confundaţi cu dardanii traco-illyri din Balcani.

[444] La perşi exista obiceiul ca, în expediţiile războinice, opt cai albi să tragă un car gol, socotit carul Soarelui. În cartea a VII-a, cap. XL, acest obicei este din nou pomenit; mai departe sunt menţionaţi şi alţi zece cai sacri, duşi de frâie (cf. cartea a VIII-a, cap. CXV).

[445] Câte zile avea anul. Vezi şi nota 90 la această carte.

[446] După datele documentelor cuneiforme, la această dată, un asediu persan asupra Babilonului nici n-a avut loc. Trădat de o parte a populaţiei oraşului, după o ultimă încercare de apărare făcută de fiul său Balthazar, Nabonides s-a predat lui Cyrus. Vezi *Notiţa introductivă*, p. 12.

[446 bis446 bis] Lecţiune plauzibilă, adoptată de Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 185. Majoritatea manuscriselor au: „*nu i-ar fi lăsat...*” etc.

[447] Cf. cap. CLXXX al acestei cărţi.

[448] Herodot pare să nu cunoască cuceririle anterioare ale Babilonului de către asirieni; Babilonul abia târziu a scăpat de jugul asirian. Istoricul vorbeşte aici de prima cucerire a Babilonului de către perşi (539–538 î.e.n.), dorind s-o pună în contrast cu cea a lui Darius al lui Hystaspes (circa 520–519 î.e.n.), pe care-o povesteşte în cartea a III-a, cap. CLIX.

[449] Comparativ cu medimna attică, *artabe*-ul persan avea aproximativ 55 kg.

[450] Nişte câini de o mărime şi o forţă excepţională.

[451] Adică spre sud-est.

[451 bis451 bis] Lacună în text.

[452] Teorie absolut falsă. Herodot ştia totuşi ceva. Pentru polenizarea florilor de smochin şi curmal, cei vechi foloseau o specie de viespi care grăbeau procesul de polenizare şi asigurau o recoltă bogată. (Cf. Aristotel, *Περί ζώων ίστορίαι* (*Historia animalium*), cartea a V-a, cap. XXXII).

[453] Luntre rotunjite pentru transport. Vezi mai sus nota 374. Asemenea bărci mai sunt şi astăzi încă utilizate de localnici. Delittsch, *Zu Herodots babylonische Nahrichten* (*Festschrift für Sachau*) 1915, pp. 90-91, a demonstrat că în realitate aceste ambarcaţii pluteau pe burdufuri din piele umflate şi nu erau căptuşite cu piei (citat de Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 72).

[454] Viţa de vie nu creşte în ţinutul Babilonului. Vinul se aducea tocmai din Fenicia (transportat până la Eufrat pe uscat, iar de aci pe calea apei ajungea la Babilon). O altă interpretare: vin de palmier (de cocos).

[455] Pentru materialele din care erau făcute aceste luntre, greutatea ce-o puteau transporta este, cu siguranţă, exagerată. Un talant attic cântărea 26 kg.

[455 bis455 bis] Embadele beoţiene: o încălţăminte grosolană, pe care o purtau mai ales bătrânii în Beoţia.

[456] Săpăturile de la Babilon au dat la iveală nenumărate asemenea toiege în formă cilindrică. Pe aceste toiege erau săpate uneori scene întregi din vechile legende chaldeene. Adesea se găseşte gravat numele posesorului, al tatălui său şi al unui zeu protector.

[457] Cf. cartea a V-a, cap. IX: veneţii, care populau litoralul Golfului Adriatic.

[458] Informaţia, întâlnită numai la Herodot, este foarte nesigură.

[459] Lacună în text, care face înţelesul pasajului obscur.

[460] Informaţie inexactă. La Babilon existau medici, cf. Delittsch, *op. cit*., p. 93 (citat de Ph. Legrand, *op. cit*., p. 72). Probabil că este voba de cei săraci, care n-aveau cu ce plăti medicii.

[461] Femeile pe care, desigur, Herodot le-a văzut cu ochii lui în Babilon, umplând incinta templului zeiţei Mylitta (Iştar), erau hierodulele (femei care-şi vindeau trupul în credinţa că slujesc cultul zeiţei fecundităţii). Dacă totuşi ştirea lui Herodot despre obligaţia oricărei femei de a trece prin templul Mylittei este exactă, faptul înseamnă că la Babilon, la începutul secolului al V-lea î.e.n. mai dăinuia încă tradiţia orientală că orice fată este datoare să-şi sacrifice virginitatea zeiţei fecundităţii. Iată ce spune Fr. Engels în această privinţă: „*Acest heterism (raporturile sexuale extraconjugale ale unui bărbat însurat cu femei nemăritate – n.n.) se trage de-a dreptul din căsătoria pe grupe, din jertfa expiatoare, prin care femeile, prostituându-se, îşi răscumpărau dreptul la castitate. A se da pentru bani era la început un act religios care se consuma în templul zeiţei amorului, iar banii reveneau la început vistieriei templului. Hierodulele Anaitei în Armenia, cele ale Afroditei în Corint, ca şi dansatoarele religioase de pe lângă templele din India... au fost cele dintâi prostituate. A se da bărbaţilor era la început o datorie pentru fiecare femeie; mai târziu, această îndatorire a fost îndeplinită numai de aceste preotese, ca locţiitoare ale tuturor femeilor.*

La alte popoare, heterismul se trage din libertatea sexuală îngăduită fetelor înainte de căsătorie; el este deci tot o rămăşiţă a căsătoriei pe grupe, dar transmisă nouă pe altă cale” (*Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, ediţia a IV-a, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957, pp. 67-68).

[462] În semn de supunere, *hierodula* însemnând sclavă sacră.

[463] În textul grec tradiţional *έξω* – în afară de templu. Lucrul pare însa curios în lumina textului din cartea a II-a, cap. LXIV. Traducătorii lui Herodot, inclusiv Legrand, propun însă *έσω* – în; *έξω* este considerat ca o greşeală făcută de copişti.

[464] Aluzie la faptul că adesea hierodulele se măritau şi, o dată la casa lor, uitau cu dcsăvârşire de viaţa anterioară. Poate că şi acest fapt a împins pe Herodot să facă presupunerea greşită pe care a prezentat-o în acest capitol cu privire la obligaţia oricărei femei de a trece o singură dată prin templul Mylittei.

[465] Issedonii locuiau în regiunea sud-estică a munţilor Urali (vezi harta de la sfârşitul volumului). Vezi nota 99 la cartea a IV-a.

[466] Descrierea ce urmează cu privire la fluviul Araxes este cu totul fantezistă, reunind elemente disparate, care se potrivesc pentru Amu-Daria (numit în antichitate Oxos) şi pentru cursul inferior al Volgăi. Araxes, astăzi Erask, îşi are izvoarele în platoul Erzerumului. Herodot confundă regiunea izvoarelor Araxesului cu cea a izvoarelor Gyndesului (Diala) care se află în sud-vestul Mediei. Vezi mai jos nota 468.

[467] Dunărea. Cf. apropierea dintre Nil şi Dunăre din cartea a IV-a, cap. L.

[468] Matienii erau o populaţie nomadă răspândită în Cappadocia şi Armenia răsăriteană (cf. cartea a III-a, cap. XCIV, unde matienii sunt pomeniţi în vecinătatea saspirilor). Din ţinuturile acestor matieni izvorăşte Araxesul (Erask) care se varsă în sud-vestul Mării Caspice. Herodot, în capitolele CLXXXIX şi CCII ale acestei cărţi, menţionează însă, pe cât se pare, alţi matieni, din regiunea izvoarelor Gyndesului (Diala). Confundând pe matienii armeni cu cei din bazinul Dialei, Herodot comite grava eroare de a plasa şi izvoarele Araxesului la aceştia din urmă. Vezi şi nota 242 la cartea a III-a.

[469] Adică: Marea Neagră şi Mediterană.

[470] Oceanul Atlantic.

[471] Vezi nota 3 la această carte pentru Marea Roşie. Observaţie corectă, repetată în cartea a IV-a, cap. XLII. Constatarea fusese făcută de fenicieni, care au înconjurat Africa cu mult înaintea lui Vasco da Gama. Vezi cartea a IV-a, cap. XLII.

[472] Iarăşi o observaţie corectă, care se opune părerilor eronate din antichitate că Marea Caspică ar comunica cu alte mări.

[473] Această unitate de măsură (corabia cu vâsle), pentru calcularea drumului pe apă, este mult mai sigură decât cea a corăbiilor cu pânze întinse de vânt.

[474] Poduri de vase.

[475] Cresus joacă acum pe lângă Cyrus rolul de sfătuitor, rol ce-l avusese odinioară Solon pe lângă el (vezi mai sus, cap. XXXII-XXXIII).

[476] Vezi mai sus, cap. LXXXIX; cf. şi cartea a III-a, cap. XXXVI.

[477] Conştient de riscul expediţiei, Cyrus ia toate măsurile, inclusiv cele referitoare la succesiunea sa. Dacă a acceptat propunerea lui Cresus, regele a făcut-o pentru că şi-a dat seama de primejdia invadării propriului teritoriu de către massageţi, eventual învingători.

[478] Cf. Xenofon, *Cyropaedia*, cartea I, cap. II, 13. Perşii erau obligaţi la prestarea serviciului militar de la vârsta de 25 de ani în sus.

[479] Hystaspes făcea şi el parte din familia Ahemenizilor. Strămoşul comun al lui Cyrus şi Hystaspes se numea Teispes. Hystaspes avusese putere regală asupra unei părţi a perşilor ca şi Cyrus de altfel, înainte de răsturnarea lui Astyages.

[480] Observaţie necorespunzătoare cu conţinutul visului.

[481] Massageţii nu cunoşteau vinul. Întocmai ca şi sciţii, erau „băutori de lapte” (cf. mai jos, cap. CCXVI). Caracteristică potrivită triburilor nomade de păstori.

[482] Catastrofa în care a pierit Cyrus s-a petrecut în anul 529 î.e.n. Prin urmare, cifra de 29 de ani pentru totalul domniei lui Cyrus trebuie înţeleasă ca totalizând şi anii anteriori răsturnării lui Astyages, petrecută în 550 î.e.n.; cf. nota 105.

[483] Povestirea sfârşitului lui Cyrus, aşa cum o găsim relatată de Herodot, este verosimilă. Totuşi, cadavrul regelui, înmormântat la Pasargade, arată că trupul lui n-a rămas în mâinile massageţilor.

[484] Descrierea vieţii sciţilor ocupă un loc întins în prima parte a cărţii a IV-a.

[485] *Sagari*s – în Persia şi astăzi există un fel de secure numită în limba locului *batar*, foarte asemănătoare cu baltagul. S-ar putea să fie vorba şi de toporişca cu două tăişuri, caracteristică popoarelor antice din Orient, răspândită până în Creta arhaică.

CARTEA A II-a EUTERPE

[1] Cyrus a murit în anul 529 î.e.n. (vezi şi nota 482 la cartea I).

[2] Urcarea pe tron a lui Cambyses, după cum arată Xenofon, *Cyropaedia,* în capitolul final, a fost însoţită de tulburări şi răscoale în aproape întregul imperiu persan, despre care Herodot nu pomeneşte nimic.

[3] Pharnaspes aparţinea tot familiei Ahemenizilor. Cf. cartea a III-a, cap. II.

[4] Expediţia lui Cambyses în Egipt, după Diodor din Sicilia, *Bibliotheca,* cartea I, cap. LXVIII, a avut loc în al treilea an al olympiadei a 63-a, adică în anul 525 î.e.n. După Xenofon, *op. cit.,* cartea I, cap. I, 4 şi cartea a VIII-a, cap. VI, 20, Egiptul a fost cucerit şi alipit la imperiul persan de Cyrus. Herodot pomeneşte în cartea I, cap. CLIII de intenţia lui Cyrus de a porni o expediţie împotriva lui Amasis, faraonul Egiptului, care s-a aliat cu Cresus, regele Lydiei (vezi cartea I, cap. LXXVII). Cyrus însă n-a mai apucat să facă expediţia împotriva Egiptului. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 7.

[5] Pentru domnia lui Psammetihos, vezi nota 555 la această carte.

[6] *Bekós* este, după toate probabilităţile, un cuvânt onomatopeic care redă behăitul caprelor. Hipponax, fr. 28, ed. Diehl [3], spune că *βεκός* înseamnă „pâine” în dialectul cipriot. După Herodot, cuvântul este frigian. S-ar putea ca etimologia să fie apropiată de germ. *backen* – „a coace”, *Bäcker* – „brutar”, deci, în acest caz, să fie un cuvânt indocuropean.

[7] Cuvîntul *bekós,* cu sens de „pâine”, este totuşi atestat de inscripţiile frigiene; el circula şi în Cipru (vezi Hipponax, fr. 75: *Κυπρέων βέκος φαγούσι*) cu acelaşi sens.

[8] După părerea grecilor antici, egiptenii ar fi fost cel mai vechi popor din lume.

[9] La egipteni, Phtah, zeul focului, adorat îndeosebi la Memfis, era reprezentat cu cap de erete. Herodot, în tot cursul istoriei sale, caută corespondenţe în panteonul grecesc pentru zeii altor popoare; dacă găseşte unele puncte comune, cum e şi cazul de faţă, nu ezită să folosească numele grecesc în locul celui indigen.

[1010] Memfis, în egipteană Mennefert – „poziţie frumoasă”, a fost unul din cele mai vechi oraşe ale Egiptului; oraşul era închinat zeului Phtah. Ruinele Memfisului se află pe malul stâng al Nilului, cam la 25 km spre sud de Cairo.

[1111] Teba, în limba egipteană *Nu* – „oraşul lui Ammon”, era închinată acestui zeu. Templul lui Ammon din oraş este pomenit de Herodot sub numele de templul lui Zeus. Atât Memfis cât şi Teba au jucat, în diferitele epoci ale istoriei egiptene, un însemnat rol politic.

[1212] Cuvântul Heliopolis, în greceşte, traducând din egipteană, *Ein-Râ* – „Casa lui Râ”, înseamnă „oraşul Soarelui”; oraşul a fost un vestit centru religios şi cultural, bine cunoscut la greci; vezi şi Strabo, *op. cit.*, cartea a XVII-a, cap. I, 29. Ruinele oraşului se află la 9 km depărtare de Cairo, la răsărit de unghiul deltei Nilului.

[1313] Aristoteles, *Περί ούρανοῦ́* (Despre cer), II, 12, adevereşte că primii astronomi au fost egiptenii şi babilonienii. Într-adevăr, egiptenii sunt primii care au perfecţionat datele astronomice pe care le-au preluat de la chaldeeni.

[1414] Grecii, în special atenienii, se foloseau de un calendar bazat pe anul lunar de 354 de zile, 8 ore, 48', 38", spre deosebire de anul solar real, format din 365 de zile, 5 ore, 48', 48". Pentru corectarea acestui calendar, care rămânea în urma mişcării de revoluţie a pământului, atenienii adăugau din când în când câte o lună suplimentară (*ἐμβόλιμος*). Vezi şi nota 90 la cartea I. Nu se ştie exact câte zile avea această lună şi dacă luna se intercala sau nu cu regularitate din doi în doi ani.

[1515] Egiptenii, după Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. XI, aveau anul format din 360 de zile şi împărţit în trei anotimpuri de câte 4 luni, fiecare lună fiind de 30 de zile într-un an. Calendarul lor rămânea în urma mişcării pământului cu 5 zile, 5 ore, 48', 48". De aceea, după cum spune istoricul sicilian, ei adăugau la ultima lună a fiecărui an câte 5 zile, iar din 4 în 4 ani încă o zi suplimentară. Ziua adăugată în anii bisecţi se pare că nu era luată în consideraţie decât doar în calendarul preoţilor. În realitate, se pare că anul egiptean rămînea în urmă faţă de anul calendarului iulian numai cu un sfert de zi. Ptolemeu Evergetul s-a străduit să corecteze şi această diferenţă (în anul 238 î.e.n.).

[1616] În textul grec: „porecle”; se pare că primele nume ale zeilor au exprimat anumite trăsături de caracter specifice fiecărui zeu în parte, de aci „poreclele” la care se referă şi Herodot.

[1717] Cei 12 zei egipteni (principalii) nu coincid cu cei 12 zei eleni. Poseidon, de exemplu, nu era cunoscut de egipteni.

[1818] După regii-zei (vezi cartea a II-a, cap. CXLIV), primul rege-om *(piromis)* a fost Menes. După tabelele cronologice ale egiptenilor, în prima perioadă a dinastiilor ar fi domnit zeii, în a doua, semizeii, apoi oamenii. Min (Menes) domneşte aproximativ pe la 2000 î.e.n. Tradiţia pretinde că, pe timpul acestuia, s-au introdus scrierea şi cultul zeilor şi s-a organizat administraţia. Domnia lui se pierde în legendă.
Perioada domniei „zeilor” s-ar putea să fie de fapt perioada în care au dominat preoţii, iar apariţia primului rege-om să fie rezultatul victoriei maselor împotriva castei preoţilor. În orice caz, tradiţia arată limpede că dinastiile regilor-oameni coincid cu mari reforme sociale şi cu apariţia legislaţiei scrise în Egiptul antic. Vezi şi *Notiţa istorică* la această carte, p. 121 şi urm.

[1919] „Mai jos” înseamnă mai la nord de lacul Moeris, unde odinioară se întindea marea; prin depunerea aluviunilor cărate de Nil s-a format pamânt de locuit. Prin termenul „mai jos” Herodot desemnează *nordul* Egiptului, iar prin „mai sus”, *sudul.*

[2020] „*Egiptul spre care elenii se îndreaptă cu corăbiile*” este Delta Nilului şi, probabil, ţinutul până la Memfis.

[2121] Prin retragerea apelor şi prin ridicarea terenului datorită aluviunilor. Despre *δώρον τού ποταμού*, vezi *Studiul introductiv*, p. XLVIII şi LXXIX şi *Notiţa istorică* la această carte, p. 130.

[2222] Nu se ştie cât socotea Herodot durata unei zile de navigaţie, de aceea şi punctul terminus indicat aici este foarte vag. După unii cercetători, el ar corespunde regiunii oazei Faium.

[2323] *Shoina* – vezi mai jos, nota 522.

[2424] Golful Plinthinetic se află pe coasta nordică a Egiptului.

[2525] Lacul Serbonis (azi balta Sebaket-Barduil) se află la răsărit de Delta Nilului. Herodot îl mai menţionează în cartea a lII-a, cap. V.

[2626] Muntele Casios (azi El-Kas sau Raş-Kasorîm) se află la răsăritul Deltei Nilului, aproape de lacul Serbonis.

[2727] Parasanga – vezi mai jos, nota 522.

[2828] Shoina (atur) are 20 000 de coţi, iar un cot 0,525 m, deci o shoină avea 10 500 metri. Un stadiu are 600 de „picioare”.

[2929] Vezi nota 12 la această carte.

[3030] Distanţa în linie dreaptă este de 160 km. Herodot evaluează drumul la 1 500 de stadii, adică aproximativ 160 km. Herodot calculează aici destul de exact.

[3131] Altarul celor doisprezece zei din Atena, ridicat de Peisistratizi, se afla în centrul Atenei, în agora, între Acropole şi Pnyx; era un punct de reper pentru grecii antici de la care se măsurau distanţele.

[3232] Pisa, oraş în Elida – în vestul Peloponesului –, aproape de Olympia.

[3333] Templul lui Zeus din Olympia.

[3434] „*Lanţul muntos al Arabiei*” – este vorba de muntele numit azi Djebel Mokkatem, între Nil şi Marea Roşie, paralel cu coasta mării.

[3535] Herodot înţelege aici, prin denumirea de Marea Roşie, actualul Golf Persic sau Oceanul Indian. Vezi şi nota 3 la cartea I.

[3636] Vezi, în această carte, cap. CXXIV şi urm., privitor la construcţia piramidelor din Memfis.

[3737] Adică la Memfis.

[3838] Adică în direcţia Golfului Arabic (cotul făcut de munţi se află în dreptul oraşului Memfis).

[3939] Herodot se referă la una din cele mai însemnate bogăţii ale Arabiei; el confundă însă părţile apusene ale Peninsulei Arabice cu regiunea situată între Nil şi Marea Roşie.

[4040] În cele mai multe ediţii figurează cifra 4 nu 14. În traducere, noi am urmat ediţia Stein, unde apare 14. Chiar în ediţiile cu lecţiunea „patru zile”, notele indică posibilitatea de a modifica acest număr în 14, pentru că lungimea teritoriului „îngust” al Egiptului este cu siguranţă mai mare de patru zile de drum.

[4141] Se pare că Herodot exagerează lărgimea acestui teritoriu.

[4242] Adică s-ar merge câte 540 stadii zilnic. Socotit astfel în etape zilnice, drumul în sus pe Nil, de la mare la Elefantina (6 120 + 1 800 = 7 920 stadii, vezi sfârşitul capitolului), ţine, după Herodot, 15 zile, iar coborâtul de la Elefantina la Sais (vezi cartea a II-a, cap. CLXXV) necesita 20 zile. Această inconsecvenţă poate fi explicată astfel: pe Nil exista un serviciu fluvial foarte rapid, întreţinut de perşi pentru afacerile de stat. La acest serviciu se referă Herodot când spune că distanţa de la Heliopolis la Teba se parcurge în 9 zile (şi 9 nopţi); totodată, transporturile de mărfuri şi de călători se făceau mult mai încet; după afirmaţiile lui Herodot, distanţa de la Elefantina la Sais, în bărci de comerţ, se parcurgea în cel puţin 20 de zile. Este vorba deci de două sisteme diferite de transport.

[4343] Tot în cartea a II-a, cap. VI.

[4444] Cifra de 6 120 stadii este dată – se pare – cu aproximaţie, pentru că, după cele afirmate de Herodot la sfârşitul capitolului VII, ar trebui să fie 6 360. Anume, de la mare până la Heliopolis, Herodot susţinuse că sunt 1 500 stadii (cap. VII), iar de la Heliopolis până la Teba, 4 860 stadii,

ceea ce dă în total 6 360 şi nu 6 120.

[4545] Oraşul Elefantina era situat în insula cu acelaşi nume formată de Nil (azi Djeziret-Assuan). Insula se afla în dreptul oraşului Syene, deci la prima cataractă a Nilului.

[4646] Troia, vestitul oraş antic de pe coasta Asiei Mici, asediat de greci şi cântat în poemele homerice. În câmpia lui curgeau râurile Simois şi Scamandru.

[4747] Teuthrania, ţinut în Asia Mică prin care curgea râul Caicos.

[4848] Efesul, oraş în Lydia, Asia Mică; pe lângă Efes curgea râul Caistros.

[4949] Meandrul, râu al Cariei, Asia Mică, vestit prin cotiturile lui (de unde denumirea „meandre”).

[5050] Aceeaşi expresie în cartea a IV-a, cap. XCIX.

[5151] În capitolul XVII apar numele celor cinci guri ale Nilului.

[5252] Acheloos, azi Aspropotamos, în Grecia, curge prin Etolia, Acarnania şi se varsă în Marea Ionică în faţa insulei Cefalonia.

[5353] Acarnania, ţinut în Grecia centrală, la nord-vest de Pelopones.

[5454] Prin depunerea mare de aluviuni. Insulele Echinade se află în dreptul gurii fluviului Acheloos.

[5555] Herodot înţelege prin „Marea Roşie” Oceanul Indian, iar golful „Mării Roşii” este ceea ce numim noi azi Marea Roşie.

[5656] Evaluarea este greşită, întrucât Marea Roşie este mai lată decât cale de o jumătate de zi de navigaţie. Trebuie însă ţinut seama că posibilităţile antice de calcul erau limitate.

[5757] Marea de miazănoapte, faţă de poziţia Egiptului, este Marea Mediterană.

[5858] Etiopia, ţară în Africa, la sud de Egipt.

[5959] Marea de miazăzi este Oceanul Indian, respectiv Golful Persic.

[6060] „Golful egiptean”, imaginat de Herodot, cuprindea Delta Nilului şi o parte destul de mare din valea Nilului. Herodot vrea să spună că cele două golfuri, Egiptean şi Arabic, înaintau unul spre altul, din sens invers.

[6161] Cum este Nilul. Pasajul întreg este confuz. Herodot vrea să spună că Egiptul odinioară a fost un golf marin pe care l-au împotmolit în aşa măsură aluviunile aduse de Nil, incât a devenit pământ de locuit. Ceea ce s-a întâmplat cu Golful Egiptean, după Herodot ar putea să se intâmple şi cu Golful Arabic, dacă, admiţând prin absurd, Nilul şi-ar abate cursul spre acest golf.

[6262] Afirmaţie justă.

[6363] Ceea ce vrea să spună că Egiptul a fost odinioară un fund de mare. Aceeaşi teorie a fost reluată atât de Plutarh, cât şi de Strabo.

[6464] În cap. VIII al acestei cărţi, Herodot totuşi spune că mai există un munte înspre Libya, „*acoperit cu nisip*”.

[6565] Pământul „negru” al Egiptului, în contrast cu pământul roşcat al ţărilor vecine, a fost remarcat şi de Vergilius, *Georgica,* cartea a IV-a, v. 291-292. Egiptenii – de asemenea – îşi numesc ţara lor *Hem* (Ham), sau *Hemi,* adică „negru”, iar după numele ţării, ei se cheamă hamiţi.

[6666] Pentru domnia lui Moeris, vezi nota 68 şi nota 349 la această carte.

[6767] Afirmaţie contestabilă.

[6868] Moeris, dacă este, cum se presupune, unul şi acelaşi cu Amenemhet al III-lea, a trăit mai devreme decât îşi imaginează Herodot. După Herodot (cartea a II-a, cap. CXLV), Moeris a trăit cu două generaţii înainte de războiul troian, care a avut loc, probabil, în secolul al XII-lea î.e.n.

[6969] În muzeul din Vatican se află o statuie a zeului Nilului, însoţită de un grup de 16 figuri de copii, care reprezintă cei 16 coţi cu care Nilul trebuie să crească pentru a se revărsa peste câmpii.

[7070] „*Înşelaţi în marea lor nădejde*” – despre căderea ploilor care condiţionează rodul pământului.

[7171] În capitolul precedent.

[7272] „Din jos” de Memfis înseamnă la nord de Memfis. Herodot se orientează după cursul Nilului: cursul inferior al Nilului sau „de jos” se află la nord de Memfis.

[7373] Zicala „*Nilul este rivalul ploii*” constituia în antichitate o temă literară tratată printre alţii de Aristofan, *Thesmophoriile,* v. 855-856; Euripides, *Elena,* v. 1-3; Isocrates, *Busiris,* XIII etc. (vezi S. Sauneron, *Une thème littèraire de l'antiquité classique: „Le Nil et la pluie”,* în „*Bulletin de l'Institut français d'Archeol. Orientale*”. Cairo, LI, pp. 41-48, articol comentat în „*Ann. Phil.*”, XXIII, 1952, p. 213).

[7474] Herodot exagerează: egiptenii din părţile acestea folosesc şi ei uneltele agricole; în plus, revărsarea apei le dă mult de lucru.

[7575] Folosirea porcilor în Egipt pentru afundarea seminţelor în pământ şi pentru călcatul grâului este atestată de diferite monumente. Pe monumente figurează şi alte animale cu acelaşi rol, de pildă oile.

[7676] Turnul lui Perseus se afla, după Strabo, *op. cit.,* cartea a XVII-a, cap. I, 18, la răsărit de gura Bolbitină a Nilului.

[7777] Salinele de la Pelusion se găseau probabil la apus de gura Pelusiacă a Nilului.

[7878] Kercassoros se afla pe ţărmul stâng al Nilului, în punctul unde Nilul se ramifică în braţele care formează Delta.

[7979] Canobos, localitate la gura Canobică a Nilului, cam la 25 km nord-vest de Alexandria.

[8080] Adică înainte de formarea Deltei, care este relativ recentă.

[8181] Dacă egiptenii ar fi apărut o dată cu Delta, după cum susţin Ionienii, n-ar fi avut nici un rost să se creadă cei mai vechi oameni. Herodot, prin acest raţionament, vrea să dovedească absurditatea tezei ionienilor.

[8282] Deoarece cuvântul rostit de copii nu putea fi egiptean; vezi cap. II din această carte.

[8383] Anume că Egiptul este format numai din Deltă. Critică indirectă la adresa lui Hecataios din Milet. Vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIII şi *Notiţa istorică* la această carte, p. 130.

[8484] Prin afirmaţia „*chiar de este dreaptă părerea ionienilor*” nu trebuie să înţelegem că Herodot admite posibilitatea de a fi considerată justă limitarea Egiptului la Deltă, ci că şi în cazul, admis prin absurd, că unii ar considera justă această limitare, părerea ionienilor tot ar fi defectuoasă, pentru că ei nu cunosc numărul exact al continentelor.

[8585] Prin „ionieni”, în acest pasaj, Herodot înţelege pe logografii anteriori lui, în special pe Hecataios din Milet, cu care polemizează mereu, fără să-l numească decât o singură dată (în cartea a II-a, cap. CXLIII). În această privinţă, H. Diels, *Herodot und Hecataios,* în „*Hermes*”, XXII, 1887.

[8686] Subînţelegând că Nilul desparte Asia de Libya. Prin Libya, Herodot înţelege partea de nord a Africii, la apus de Egipt.

[8787] Pentru că gura Pelusiacă o desparte de Asia, iar gura Canobică de Libya.

[8888] Părere după care pământul se împarte în trei continente. Cf. cartea a IV-a, cap. XLII.

[8989] Cum credeau grecii în general.

[9090] Cilicia, ţinut în sudul Asiei Mici.

[9191] Prin Asiria, Herodot înţelegea şi Asiria propriu-zisă, adică nordul Mesopotamiei, şi ţinutul Babilonului, stăpânit vremelnic de asirieni.

[9292] Se înţelege: de la prima cataractă a Nilului, adică de la cataracta cea mai sudică.

[9393] Elefantina – vezi nota 45 la această carte. Pe insula Elefantina s-au aflat în antichitate temple vestite, ale căror ruine se mai văd şi astăzi. Aici era şi limita sudică a Imperiului Roman (vezi Tacitus, *Annales,* cartea a II-a, cap. LXI).

[9494] Gurile Nilului (naturale şi artificiale) sunt în total 7, de la răsărit spre apus: Pelusiacă sau Bubastică, Thanitică sau Saitică, Mendesiană, Bucolică, Sebennitică, Bolbitină şi Canobică sau Naucratică.

[9595] Oracolul lui Ammon – vezi cap. XLII şi LIV şi urm., precum şi nota 145 la această carte.

[9696] Oraşul Maréa era situat în afara Deltei, la apus de gura Canobică, aproape de lacul Mareotis. Fiind un însemnat punct strategic, aşa se explică menţinerea unei armate considerabile în acest oraş şi sub dinastiile egiptene şi pe vremea dominaţiei persane (vezi la această carte cap. XXX). Oraşul Maréa mai era vestit şi prin vinurile sale alese.

[9797] Oraşul Apis era situat tot aproape de lacul Mareotis, nu departe de Naucratis.

[9898] Vacile, la egipteni, erau socotite animale sacre şi nu puteau fi tăiate pentru mâncare.

[9999] Mai jos de Elefantina, înseamnă mai la nord de acest oraş. Elefantina era considerat graniţa dinspre sud a Egiptului, de unde începea apoi Etiopia.

[100100] Aci face aluzie la părerea lui Thales din Milet (cf. Diodor, *op. cit.,* cartea I, cap. XXXVIII).

[101101] Vânturile etesiene bat dinspre nord-vest în timpul verii. Prin urmare, direcţia lor este contrară cursului Nilului.

[102102] A doua soluţie pare a fi a lui Euthymenes din Massilia, perieget care a trăit la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n.

[103103] A treia explicaţie aparţine lui Anaxagoras (cf. Diodor, *loc. cit.),* exprimată şi de Eschil*,* fr. 300, Wecklein, *Partis I auctarium, Fragmenta,* Berlin, 1893.

[104104] „*Mai neîntemeiată*" pentru că, după Herodot, nu poate exista zăpadă în sudul Egiptului. De fapt, această explicaţie era cea mai apropiată de adevăr.

[105105] O afirmaţie greşită; nu există o asemenea obligativitate.

[106106] Aci Herodot se referă iarăşi la Hecataios.

[107107] Drumul „vechi" al soarelui este, după Herodot, de la răsărit la apus prin mijlocul cerului, drum ce pare descris de soare la solstiţiul de vară.

[108108] „Libya de sus" înseamnă aici „mai de sud".

[109109] Soarele.

[110110] Vânturi reci care ar împiedica evaporarea apelor.

[111111] În Libya, spre deosebire de alte regiuni, e vară veşnică.

[112112] Probabil în părţile cele mai de sud ale continentului african, şi nu în văzduh.

[113113] E vorba de vânturile de sud şi de sud-vest – în realitate, aceste vânturi sunt aducătoare de ploi numai pentru ţărmurile nordice ale Mediteranei, deci pentru sudul Europei, nu şi pentru cele sudice ale Mediteranei, deci pentru Egipt. Herodot le cunoştea doar efectul de la el din Grecia.

[114114] După Thales, focul nu este altceva decât o altă formă a apei; conform acestei teorii, soarele şi alte corpuri cereşti se nutresc cu vapori. Acesta ar fi motivul, după Herodot, al păstrării unei părţi din apă în jurul soarelui.

[115115] Adică iarna.

[116116] Explicaţia este cu totul nesatisfăcătoare. Herodot ar fi trebuit să-şi dea seama că teza lui era valabilă şi pentru alte fluvii.

[117117] Herodot consideră apele Nilului mult mai calde decât aerul din jur, pentru că provin din regiunile sudice. Acesta ar fi, prin urmare, motivul că dinspre Nil nu adie vântul (vezi şi cap. XIX).

[118118] Cuvîntul „Nil" este semitic şi înseamnă „fluviu". Numele egiptean al fluviului era *Hapi.* Vezi şi G. H. Wainwright, *Herodotos, II; 28 and the sources of the Nile,* în „*Journal of Hellenic Studies*", LXXIII, 1953, pp. 104-107.

[119119] Athena este identificată aci cu zeiţa egipteană Neith.

[120120] Locul de unde izvorăşte Nilul a fost necunoscut până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Grămăticul din Sais exprimă o opinie străveche; pe timpul când egiptenii nu cunoşteau locurile mai sus de cataractele Nilului, se credea că la cataracte se află izvoarele subterane ale fluviului şi că o parte a debitului de apă apucă spre nord (Egipt), iar alta spre sud (Etiopia).

[121121] Syene, oraş situat pe malul drept al Nilului (actualul Assuan). A fost oraş de graniţă spre Etiopia; aici se afla o garnizoană militară egipteană.

[122122] Tebaida, după Herodot, înseamnă uneori noma Tebei Egiptului (vezi mai jos cap. XLII), alteori întreg Egiptul de Sus (sud), ca în acest capitol şi ca în cap. XV).

[123123] Elefantina – vezi nota 45 la această carte.

[124124] *Crofi,* probabil *Ker-hapi* sau *Ker-fi* care înseamnă „vâltoarea Nilului”.

[125125] *Mofi* este *Mu-hapi* sau *Mu-fi* care înseamnă „apa Nilului”.

[126126] Herodot se referă aci la ceea ce i-a povestit grămăticul din Sais privitor la experienţele lui Psammetihos.

[127127] Adică un bou condus de doi oameni, care-l ţin de funie, unul din dreapta, altul din stânga.

[128128] Tahompso se presupune că este insula Djerar, cam la 120 km spre sud de Syene.

[129129] Probabil e vorba de o simplă lăţire a Nilului, unde apele curg liniştite.

[130130] Contrar obiceiului său, Herodot nu indică durata traversării lacului.

[131131] Meroe, veche capitală etiopiană, situată între a 5-a şi a 6-a cataractă a Nilului. În secolul al VI-lea (sau în secolul al IV-lea?) î.e.n., capitala a fost mutată de la Napata la Meroe, cetate situată într-o regiune fertilă, vestită şi prin producţia de fier. După indicaţiile lui Herodot şi săpăturile arheologice, Meroe a fost fundată în anul 538 î.e.n. Aceasta este data la care se opreşte G. A, Wainwright, *The date of the rise of Meroë,* în „*Journal of Egyptian Archaeology*”, Londra, XXXVIII, 1952.

[132132] Adică pe Ammon şi Osiris.

[133133] Celebrul oracol al lui Ammon de la Napata, unde zeul era reprezentat cu cap de berbec. Vezi mai jos şi nota 145.

[124124] O inscripţie publicată de G. Maspero în „*Annuaire de la Société pour l’encouragement des Etudes grecques*”, 1877, pp. 124–125, confirmă textul lui Herodot.

[135135] Automolii – „dezertorii”, erau urmaşii războinicilor egipteni care au trecut la etiopieni în timpul domniei lui Psammetihos.

[136136] Adică Meroe-Napata.

[137137] În egipteană, *smh,* vocalizat în *(a) – sm (a) h –*, cu *k (h)* aspirat, înseamnă într-adevăr „stânga”. Explicaţia etimologică dată de Herodot nu este însă sigură.

[138138] Explicaţia pare adevărată; sub faraonul Apries s-a intâmplat ceva similar. Numărul transfugilor este, în orice caz, exagerat.

[139139] În locul numit azi Tell-Defenneh.

[140140] Elefantina se afla, după cum s-a arătat, la frontiera sudică a Egiptului, spre Etiopia,

[141141] Daphne (sau Daphnele Pelusiace), oraş în nordul Egiptului, aproape de Delta Nilului.

[142142] Ei s-au stabilit în ţinutul roditor numit Sennaar, nu prea departe de Chartum.

[143143] Adică 112 zile, atât cât durează străbaterea Nilului cu corabia.

[144144] Cyrenienii – locuitorii oraşului Cyrene, colonie grecească pe coasta Africii, fundată în secolul al VIII-lea î.e.n. de colonişti din insula Thera. Despre colonizarea Cyrenei, vezi cartea a IV-a, cap. CLVIII–CLIX.

[145145] Oracolul lui Ammon de la Napata a fost vestit până pe vremea scriitorului latin Juvenalis (secolul I e.n.); el era situat în oaza care astăzi se cheamă Sivah; ruinele templului se văd până în zilele noastre. Ammon era – se pare – socotit o divinitate pastorală. Cu privire la reprezentarea lui cu coarne de berbec, vezi, în această carte, cap. XLII. Acest pomenit aci a fost oracolul cercetat şi de Alexandru cel Mare. Despre legenda întemeierii lui, vezi, tot în această carte, cap. LIV şi urm.

[146146] Etearhos – probabil elenizarea numelui libyan Jaharca.

[147147] Ammonieni, populaţie antică din Libya.

[148148] E vorba de Syrta Mare, azi golful Sidra, la Marea Mediterană, pe coasta Libyei; Herodot nu cunoştea Syrta Mică, azi golful Gabes, pe aceeaşi coastă.

[149149] Capul Soloeis este un promontoriu al Libyei pomenit de Herodot şi in cartea a IV-a, cap. XLIII; după unii, el ar fi capul Spartei de azi, nu departe de Tanger, după alţii – mai puţin sigur – ar corespunde actualului Cantin, care se află dincolo de Gibraltar, tot pe coasta africană.

[150150] Probabil spre sud-vest.

[151151] Deşi Herodot presupune că acest râu este Nilul, s-ar putea să fie vorba, după toate probabilităţile, de fluviul Niger, ţinând seamă de direcţia şi distanţa drumului parcurs.

[152152] Cei vechi credeau că crocodilii trăiesc numai în Nil. Aici, unii învăţaţi socot că este vorba de fluviul Niger, în care trăiesc de asemenea crocodili.

[153153] Expresie luată după Solon.

[154154] Afirmaţie gratuită: Herodot nu are puncte de reper pentru a dovedi că Istrul şi Nilul pornesc de la aceeaşi distanţă. Despre Istru, vezi cartea a IV-a, cap. XLVIII–L. Singura apropiere reală ce se poate face între Nil şi Istru este faptul că ambele fluvii taie în două continentul pe care-l străbat. Şi unul şi altul izvorăsc însă din mijlocul continentului respectiv. Părerea lui Herodot, împărtăşită, de altfel, şi de Aristoteles, că Istrul izvorăşte din marginile apusene ale Europei (vezi mai jos, cap. XXXIII), era curentă în antichitate.

[155155] „Oraşul Pyrene” constituie o confuzie, în informaţiile lui Herodot, cu munţii Pirinei, socotiţi de el greşit ca aflându-se la izvoarele Dunării. Cf. Aristotel, *Μετεωρολογιχά* I, 13, despre *muntele Pyrene.*

[156156] „Coloanele lui Heracles” sau strâmtoarea Gibraltar, cu cei doi munţi (coloane) Calpe şi Abyla.

[157157] Kynesienii (în cartea a IV-a cap. XLIX, Herodot îi numeşte kyneti), populaţie situată probabil în sud-vestul Peninsulei Iberice.

[158158] Istria, veche colonie milesiană din Dobrogea, la 60 km spre sud de braţul Sf. Gheorghe al Dunării. Istria (sau, după denumirea latină, Histria) se poate socoti că se află la gurile Dunării, pentru că laguna Sinoe pe care e aşezată continuă caracterele geografice ale Deltei, iar teritoriul său se întindea până în Deltă (Peuce), după cum atestă horothesia lui Laberius Maximus. Vezi cap. LXXVII şi nota 312 la cartea a IV-a.

[159159] Vezi cartea I, cap. LXXII şi nota 199 la cartea I; aprecierea de aici este de asemenea greşită.

[160160] Vezi Sofocles, *Oedip la Colona,* v. 337 şi urm; nu este exclus ca Sofocles să fi luat aceste observaţii de la Herodot.

[161161] Probabil că în cartea I, cap. CLXXXII şi cartea a II-a, cap. LIV şi LVI, unde Herodot vorbeşte de femei în slujba unui templu egiptean, este vorba de sclave (hierodule) în serviciul zeului, şi nu de preotese.

[162162] Vezi şi cartea I, cap. LXXXII – tăierea părului la locuitorii din Tyr.

[163163] Vezi cartea a II-a, cap. LXV şi LXVI şi cartea a III-·a, cap. XII.

[164164] În gr. *όλυρα* „olyra” este *Triticum dicoccum,* aşa zisa „floare faraonică” sau durahul, *Sorghum vulgare.*

[165165] Vezi mai jos, cap. XXXVII şi CIV.

[166166] În textul grec un joc de cuvinte: egiptenii spun că grecii, care duc mâna, când scriu, de la stânga la dreapta (*άπό τών άριστερών έπί τά δεξιά*) scriu spre stânga (*έπαρίστερα*) iar ci, care scriu de la dreapta spre stânga *(άπό τώυ δεξιών έπί τά άριστερά*) scriu spre dreapta (*έπιδέξια*).Este un fel de a răspunde la întrebarea cine este „stângaci”, cel care *porneşte* de la la stânga sau cel care se îndreaptă spre stânga.

[167167] Scrierea hieroglifică şi scrierea demotică, prima fiind folosită în special de preoţi, a doua, după cum indică numele, având caracter popular.

[168168] Observaţiile următoare se referă la curăţenia egiptenilor, într-adevăr excepţională pentru acele vremuri.

[169169] În hieroglife, diagrama care reprezenta noţiunea de preot era un om care se spală.

[170170] Bobul, în Egiptul antic, după cum arată Herodot, era socotit o plantă impură; cu toate acestea, s-a găsit bob în mormintele antice egiptene.

[171171] Preoţii unei divinităţi erau organizaţi în trepte ierarhice.

[172172] Epaphos este numele grec al zeului *Apis,* după câte susţine Herodot în cartea a II-a, cap. CLIII. Cultul lui Apis a avut o mare răspândire sub dinastia a XXVI-a egipteană. La greci, Epaphos era socotit fiul lui Zeus şi al lui Io.

[173173] „Animalul întinat" – Plutarh, în *Περί Ἰσιδος καί Ὀσίριδος* (Despre Isis şi Osiris), cap. XXXI, spune că boii care urmau să fie sacrificaţi lui Apis erau roşii şi fără nici o pată neagră sau albă.

[174174] S-ar părea că pasajul promis de Herodot pentru prezentarea mai detaliată a animalului de jertfă în cinstea lui Apis este cel din cartea a III-a, cap. XXVIII. Unii comentatori însă consideră promisiunea neîmplinită, pentru că în locul citat este vorba numai despre boul care încarnează pe Apis, şi nu de animalul jertfit acestui zeu.

[175175] Obiceiul acesta pare a fi străin şi împrumutat relativ târziu de egipteni.

[176176] Herodot se înşeală: egiptenii se fereau să mănânce numai din capul asupra căruia s-au făcut imprecaţii.

[177177] Despre sărbătoarea în cinstea lui Isis, aşa cum era celebrată la Busiris, vezi mai jos, cap. LXI.

[178178] Arderea animalelor de jertfă era iniţial străină Egiptului; se pare că egiptenii au împrumutat obiceiul de la alte neamuri. Vezi A. Erman, *Die Religion der Aegypter,* Berlin-Leipzig, 1934, p. 337.

[179179] Loviturile date cu pumnii în piept erau semne de mare jale la egipteni.

[180180] Interzicerea sacrificării vacilor în Egipt este atestată, printre alţii, şi de Porphyrios şi Sf. Ieronymus. Ultimul este de părere că vaca nu se sacrifica în Egipt din pricina rarităţii vitelor. Deci, sub interzicerea religioasă se ascundea, ca în atâtea alte cazuri, un scop practic.

[181181] Vaca divinizată de egipteni era Hathor, care era sincretizată când cu zeiţa Nut (cerul), când cu Isis, fiica acesteia. Coarnele de vacă apar ca atribut al zeiţei Isis numai în cazul contaminării ei cu Hathor, dar la origine nu-i sunt proprii. Divinitatea cu coarne personifica productivitatea naturii. Acestei divinităţi îi corespundea la greci figura Demetrei, zeiţa fertilităţii. Isis, ca soră a lui Osiris-Dionysos şi mamă a lui Horos, ocupa un loc important în panteonul egiptean. Vezi, în această carte, cap. LIX.

[182182] Pentru că grecii consumă carne de vacă.

[183183] Insula Prosopitis se află între gura Canobică şi cea Sebennitică a Nilului.

[184184] Afrodita este identificată la egipteni cu Hathor, în cazul sincretismului divinităţilor syriene cu cele egiptene.

[185185] Decât la sacrificii făcute zeilor.

[186186] Zeus Tebanul este Ammon-Râ, marea divinitate care avea şi un oracol în Teba Egiptului. Uneori zeul era înfăţişat cu o figură de berbec.

[187187] Mendes este numele divinităţii egiptene Mandu sau Munt, reprezentată cu cap de erete. Herodot identifică această divinitate cu zeul Pan.

[188188] Noma (districtul) Mendesia se afla în nord-estul Deltei.

[189189] Heracles, ca zeitate egipteană, trebuie socotit fie zeul Şu, fiul lui Râ şi al lui Hathor, fie Khonşu, fiul lui Ammon şi al lui Nut.

[190190] După Manethon (la Plutarh, *Περί Ἰσιδος καί Ὀσίριδος,* 9) Ammon sau Amun înseamnă „cel ascuns".

[191191] Vezi, tot în cartea a II-a, cap. CXLV, despre cei doisprezece zei.

[192192] Akaios, tatăl lui Amphitryo, şi Electryon, tatăl Alcmenei, erau fiii lui Perseus, care se credea că descinde din Aigyptos, prin Lynceus, şi din Danaos, fratele lui Aigyptos, prin Hipermnestra, iar aceştia sunt socotiţi originari din Egipt, după legendă.

[193193] Dioscurii, Castor şi Pollux, erau fiii lui Zeus şi ai Ledei. Dioscurii erau divinităţi importante în religia elenă şi se bucurau de o adoraţie specială din partea navigatorilor. În cetăţile elene de pe ţărmul Pontului Euxin, Dioscurii apar ca divinităţi principale, probabil prin influenţa divinităţilor similare traco-dace (zei călăreţi, cu semnificaţie solară ca la indieni şi iranieni). Cf. Pîrvan, în „*Dacia*", I, 1924, pp. 278-279.

[194194] Pentru domnia lui Amasis, vezi mai jos nota 583.

[195195] Tyrul, capitala Feniciei, situată pe litoralul Syriei.

[196196] Cunoscut sub numele de Melkart, în Fenicia.

[197197] Desigur, imitaţie de smarald, eventual un fel de cristal verde, sau o rocă verde.

[198198] „Thasianul”, după numele oraşului Thasos, din insula cu acelaşi nume, situată în Marea Egee.

[199199] Europa, după legendă, fiica lui Agenor, sora lui Cadmos, era iubită de Zeus, care, preschimbându-se în bou, a răpit-o, ducând-o în spinare.

[200200] Heracles, fiul lui Amphitryo, era, conform mitologiei elene, contemporan cu fiii lui Oedip, descendenţi din Cadmos, fratele lui Thasos şi al Europei (vezi cartea a V-a, cap. LIX).

[201201] Sicyonienii, de pildă (vezi Pausanias, *op. cit.,* cartea a II-a, cap. X, 1).

[202202] Este vorba de legenda lui Heracles şi Busiris pe care a povestit-o Pherecydes din Leros şi probabil Panyasis, ruda lui Herodot, autorul unei *Heracleide.*

[203203] Mendesienii, locuitorii nomei Mendes, în Egipt.

[204204] Pan, în noma mendesiacă, corespundea lui Osiris. Pan este şi numele grecesc al zeului Min din Hemmis.

[205205] Despre cei opt zei, vezi, tot în această carte, cap. CXLV.

[206206] Numele „Mendes” provine din *Bè-nb-dd* – „berbec”, nu ţap, cum susţine Herodot. De la zeitatea Mendes (cu cap de berbec, nu de ţap) şi-a luat numele şi noma. Confuzia provine din faptul că Herodot identifică pe Mendes cu Pan şi nu cu Ammon. Vezi, tot în această carte, cap. XlII şi nota 145, precum şi nota 187.

[207207] Această întâmplare este pomenită şi de Pindar, într-un fragment citat de Strabo, în cartea a XVII-a a *Geografiei* sale.

[208208] Porcul era considerat animal necurat şi la evrei, mahomedani şi alte popoare orientale; motivul invocat era hrana acestui animal, nu totdeauna curată; adevărul este că în ţinuturi calde, carnea de porc, prea grasă, poate fi dăunătoare sănătăţii.

[209209] Dionysos = Osiris. Osiris, ca şi Dionysos, a murit şi a înviat, a fost închis într-o ladă şi aruncat în apă. Prin Selene = Luna, Herodot numeşte fie pe zeiţa Mehempet, fie pe Isis.

[210210] Plutarh, *Despre Isis* şi *Osiris,* 18, arată motivul acestei datini: capul lui Osiris, închis într-o ladă, a fost găsit de Typhon, când urmărea un porc, şi aceasta s-a întâmplat pe timp de lună plină.

[211211] Ajunul: în gr. *τή δορπίη* Cuvîntul *δορπία*(-*η*) de la *τό δόρπον* „odihna de seară”, desemna prima zi de sărbătoare la ionieni, când toţi membrii unei ginţi se întruneau să cineze împreună. Cuvântul mai desemnează şi „ajunul unei sărbători”, pentru că la egipteni, ca şi la evrei şi alte popoare, ziua începea o dată cu asfinţitul soarelui, deci sărbătoarea începea totdeauna din seara ajunului.

[212212] Iată şi alte fapte comune în cultul lui Dionysos la greci, şi în cel al lui Osiris la egipteni: iedera este planta sacră a celor doi zei; thyrsosul (un toiag) apare, de asemenea, în ambele culte, cu deosebirea că cel egiptean avea în vârf o floare de lotus, iar cel elen, un con de brad.

[213213] Phallusurile erau embleme ale fecundităţii purtate la sărbătoarea lui Dionysos.

[214214] Povestită de Plutarh în lucrarea citată. Caracter phallic avea şi cultui zeului Hem sau Pan; Herodot contaminează în acest capitol elemente ale cultului lui Osiris cu cel al lui Hem.

[215215] Melampus, fiul lui Amytheon, este un personaj legendar, vestit vrăjitor din Argos. Legenda povesteşte cum servitorii lui au ucis odată doi şerpi, dar Melampus i-a îngropat cu cinste, şi le-a crescut puii. Odată, pe când dormea, aceşti pui l-au lins pe ochi şi pe urechi; de atunci lui Melampus i-a rămas darul de-a ghici viitorul. Se credea că Melampus a împământenit în ·Grecia unele culte asiatice. Vezi Herodot, cartea a VII-a, cap. CCXXI şi a IX-a, cap. XXXIV.

[216216] Herodot credea că Dionysos nu era pentru greci un zeu indigen, deoarece cultul lui n-ar fi fost introdus atât de târziu. Cultul dionysiac, demonstrează Herodot, prin orgiile sale, nici nu este în armonie cu obiceiurile grecilor.

[217217] Orficii, de pildă, printre care neuitat a rămas numele lui Onomacritos. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXXV.

[218218] Procesiuni în cinstea lui Dionysos, la care se purta phallusul şi roade ale pământului. Vezi Aristofan, *Aharnanienii,* v. 241 şi urm.

[219219] Tradiţia greacă susţinea că Melampus a trăit cu cinci generaţii după Cadmos din Tyr. Cadmos cu ai săi a venit în Grecia din Fenicia, ţinut vecin Egiptului. În Fenicia, cultul zeului Dionysos era, desigur, cunoscut. Vezi nota 133 la cartea I.

[220220] Numele Beoţia n-a apărut decât după războiul troian, vezi Thucydides, *op. cit.,* cartea I, cap. XII.

[221221] Herodot înţelege, aici şi în alte locuri, prin *όνομα*: „desemnarea", „corespondenţa în trăsături" şi nu sensul strict al acestui cuvânt (adică „nume", „cuvânt").

[222222] La cap. XLIII, din această carte.

[223223] Mai târziu, Herei şi Hestiei le-au fost asimilate zeiţele egiptene Satis şi Anubis.

[224224] Themis, fiica lui Uranos şi Gaia, zeiţa justiţiei, care prezidau ordinea în toate lucrurile – după cum spunea mitologia elenilor.

[225225] Haritele sau Graţiile erau fiicele lui Zeus şi ale Eurynomei: Aglaia, Euphrosyne şi Thalia.

[226226] Nereidele sunt nimfele mării, fiicele lui Nereus.

[227227] Eroii, la greci, erau socotiţi fiinţele născute dintr-un zeu şi un pământean, după moartea lor fiind consideraţi semizei.

[228228] Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. XCVI, afirmă acelaşi lucru, anume că Orfeu a introdus din Egipt în Grecia majoritatea ceremoniilor legate de mistere şi cunoştinţele despre infern: pedeapsa celor răi în Tartar, răsplata celor buni în Câmpiile Elysée, legenda apelor Infernului. După Diodor, toate acestea sunt de provenienţă egipteană.

[229229] Vezi şi Cicero, *De natura deorum,* III, 2-2.

[230230] Referitor la originea atenienilor vezi cartea I, cap. LVII şi nota 127.

[231231] După Strabo, *op. cit.,* cartea a IX-a, cap. II, pelasgii coborau din Beoţia. Teoria lui Herodot cu privire la atenieni expusă aici nu se potriveşte cu cea din cartea I, cap. LVII. Inconsecvenţa nu se poate explica decât dacă se admite că Herodot avea în vedere un val pelasgic invadator, străin Atticei.

[232232] Cabirii, străvechi divinităţi pelasgice, erau consideraţi fii ai lui Hephaistos şi erau cinstiţi în special în insulele Samothrake, Lemnos şi Imbros. Misterele Cabirilor aveau iniţial la bază cultul focului; ulterior ei au fost asimilaţi cu Dioscurii; uneori aceste mistere au căpătat un caracter afrodisiac. Cf. B. Hemberg, *Die Kabiren,* Uppsala, 1956. Vezi şi nota 110 la cartea a III-a.

[233233] În textul grec *πρότερον* – mai înainte, se referă la epoca anterioară lui Herodot, nu la epoca dinaintea stabilirii lor în Attica; după Strabo, *op. cit.,* cartea a X-a, cap. II, 17, pelasgii au ajuns la Samothrake şi Lemnos venind din Attica.

[234234] Samothrake, insulă aproape de vărsarea fluviului Hebrus (Mariţa) în Marea Egee.

[235235] Hermes, fiul lui Zeus şi al Maiei, era socotit mesagerul zeilor, zeul comerţului, al întrecerilor gimnice; el conducea şi sufletele morţilor în Infern.

[236236] Dodona, oraş în Epir, vestit în antichitate prin oracolul său.

[237237] Etimologie cu totul fantezistă, prin apropierea rădăcinii *θε* – „a aşeza", de cuvântul *θεός* – „zeu".

[238238] După cum arată Herodot, reiese că poeţii Homer şi Hesiod au fost contemporani.

[239239] Herodot greşeşte atribuind numai celor doi poeţi fixarea theogoniei, a originii zeilor, în Grecia.

[240240] Herodot se referă probabil la Orfeu, Musaios, Linos, Olympos etc. nume legendare ale poeziei vechi greceşti.

[241241] Oracolul Dodonei şi oracolul lui Ammon.

[242242] O asimilare voit făcută. Nu e vorba de preoţii cu care Herodot a stat de vorbă, ci de predecesorii lor.

[243243] Socotit copac sacru la Dodona. Cei care consultau oracolul atârnau nişte tăbliţe de plumb, pe care erau scrise întrebări, de crengile stejarului din apropierea templului şi peste câteva zile veneau şi citeau răspunsul pe verso.

[244244] Thesproţii – populaţie care a locuit pe coasta Epirului, în faţa insulei Corfu.

[245245] După o explicaţie a lui Hesychios (lexicograf grec din Alexandria, secolul al V-lea e.n., care a scris un „Glossar”) cuvîntul *πελειάς* în dialect epirot şi thessalic, înseamnă şi „femeie bătrână”, Nu era greu să se facă confuzie cu omonimul său *πελειάς* – „porumbel”. Vezi şi D. M. Pippidi, *Sur un procédé critique d'Herodot,* în *„Revista clasică*” XI-XII (1939-1940).

[246246] Bubastis sau Pi-Bastit, azi Tell-Basta, aproape de Zagazig, era situat în partea de răsărit a Deltei Nilului.

[247247] Artemis corespunde în egipteană zeiţei Bastit, imaginată cu cap de pisică.

[248248] Busiris, adică Pi-Osiri, probabil actualul Abusir, pe malul stâng al gurii Sebennitice a Nilului.

[249249] Sais corespunde actualului Sà-el-Hagar, unde era adorată zeiţa Neith (Athena), reprezentată uneori cu lancea şi bufniţa alături (oraşul era situat aproape de gura Canobică a Nilului).

[250250] Heliopolis, sau Pi-Râ (oraşul lui Râ), era situat puţin mai la nord de locul unde se află azi Cairo, în locurile numite Tell-Hasan.

[251251] Buto sau Pi-Uto (oraşul zeiţei Uto), pobabil actualul Ebtu, era situat între Sais şi lacul Burlos.

[252252] Latona (Leto) era probabil zeiţa egipteană Maut, zeiţa maternităţii, una din cei opt zei primari (vezi cartea a II-a, cap. CLV).

[253253] Despre Papremis se ştiu puţine lucruri; s-ar putea ca el să nu fi fost chiar un oraş, căci ruinele lui nu s-au găsit. Papremis era poate o tabără militară, situată în apusul Deltei.

[254254] Ares corespunde zeului egiptean Mandu; după alţi comentatori, zeului Seth, sau zeului Şu-Onuris, fiul lui Râ.

[255255] Procesiunile acestea licenţioase s-ar potrivi mai degrabă cultului zeiţei Afrodita, decât celui al Artemidei, la a cărei sărbătoare aveau loc.

[256256] Vezi cap. XL din această carte.

[257257] În cinstea doliului Isidei, care plângea dispariţia lui Osiris, urmărit de duşmanul său Typhon.

[258258] Vezi, tot în această carte, cap. CLII, unde Herodot povesteşte cum Psammetihos s-a servit de ionieni şi carieni pentru a-şi relua domnia, dându-le apoi acestora pământ de locuit, ca răsplată pentru serviciile aduse.

[259259] Iluminaţia se făcea pentru ca zeiţa Neith, asimilată de astă dată cu Isis, să-l poată găsi pe Osiris, sau pentru a îndepărta spiritele rele. Deci este o legendă sacră a căutării lui Osiris.

[260260] În acest pasaj, verbul *συμμίγνυμι* nu are poate sensul de „a avea relaţii sexuale”, ci „a se întreţine”, „a sta de vorbă”. La egipteni nu aveau loc acte sexuale în temple. Vezi nota 463 la cartea I.

[261261] Vezi şi *Levitic,* XV, v. 18, cu privire la acest obicei respectat prin lege şi la evrei.

[262262] Libya avea o faună bogată, vezi cartea a IV-a, cap. CXCI.

[263263] Totuşi, nu toate animalele erau considerate sacre; unele erau socotite sacre într-o regiune, altele, în altă regiune.

[264264] Este vorba în primul rând de copii bolnavi; ceea ce descrie aici Herodot este un ritual religios de însănătoşire.

[265265] La cap. XXXVI al acestei cărţi, dimpotrivă, se spune că, în semn de doliu, egiptenii îşi lăsau părul lung, şi în mod obişnuit îşi purtau părul ras.

[266266] Ichneumonul *(Viverra ichneumon),* numit azi în Egipt *Nimo Faraóon* – „pisica faraonului”, seamănă cu o şopârlă mare; şi azi se mai pot vedea ichneumoni pe malul stâng al Nilului, între Gizeh şi Faium.

[267267] Hermopolis, sau Şmunu (oraşul zeului Thoth), se afla unde este azi Aşmuncin; ruinele Hermopolisului se află pe malul stâng al Nilului, în regiunea Tebei.

[268268] Lupii în Egipt erau rari fiindcă nu le pria clima caldă; atâţia câţi existau se pare că veneau din Syria.

[269269] De fapt, crocodilul are limbă, dar ea este foarte puţin mobilă şi stă lipită de maxilarul inferior; de asemenea, crocodilul îşi mişcă falca de jos, ca toate animalele.

[270270] Herodot greşeşte: în Nil nu există lipitori.

[271271] Pluvianul (trohilul), *Hyas aegyptiacus,* este o pasăre mică, neagră la cap.

[272272] Crocodilul era socotit în Egiptul antic animalul sfânt al zeului Sobk sau Sebak.

[274274] În labirintul Egiptului (descris de Herodot în cartea a II-a, cap. CXLVIII) s-au gasit într-adevăr morminte de crocodili. Vezi mai jos, pentru labirint, nota 509.

[274274] Crocodilul în egipteană se numea *msh,* vocalizat, *emsah*; e posibil să fie o legătură reală între acest cuvânt şi *hampsai* – şopârle, reprodus de Herodot.

[275275] Portughezii au numit la fel crocodilii găsiţi de ei în America: *al legalo* – „şopârlă”, de unde denumirea de „aligator”.

[276276] Hipopotamul era sfânt pentru că era socotit încarnarea lui Seth, duşmanul lui Osiris.

[277277] Herodot greşeşte: în Nil nu se găsesc vidre.

[278278] *Lyprinus lepidotus,* despre care Plutarh, *Moralia,* 358, spune că nu se mânca, deoarece era închinat lui Osiris.

[279279] Ţiparul este un peşte din familia murenidelor.

[280280] Gâsca egipteană, „călifarul” sau „cravanul”, întruchipa pe zeul Seth, tatăl lui Osiris.

[281281] Pasărea Phoenix, în egipteană *bynw* care se vocalizează *boyni(w)* sau *bennu.*

[282282] La Heliopolis exista un cult al păsării Phoenix.

[283283] Descrierea păsării Phoenix făcută de Herodot nu corespunde nici unei picturi sau sculpturi egiptene a acestei păsări. Este posibil ca Herodot să fi luat acest pasaj de la Hecataios din Milet. Pasărea, în plastica egipteană, e reprezentată curent ca având pene cenuşii, nu frumos colorate cum susţine Herodot.

[284284] Şarpele descris de Herodot este *Cerastes aegyptiacus* sau vipera cu corn; e un şarpe extrem de veninos, contrar celor susţinute de Herodot.

[285285] E vorba de orasul Buto, situat aproape de lacul Timsah, şi nu de cel descris în capitolele LIX, LXV, CLV din această carte.

[286286] Şarpele cu aripi pare a fi un animal fantastic care n-a existat în realitate, deşi Herodot vorbeşte despre el de parcă l-ar fi văzut; unii învăţaţi presupun că e vorba de lăcuste uriaşe sau de lilieci.

[287287] Vezi cartea a III-a, cap. CVII; şerpii aceştia se spunea că păzeau în Arabia arborii de tămâie.

[288288] Adevărul este că în Egipt era onorat ibisul alb, nu cel negru.

[289289] Ibisul negru *(Plegadis falcinellus)* este de fapt o altă pasăre decât cel alb, brun închis la culoare, cu reflexe verzi şi roşietice.

[290290] Ibisul pleşuv este *Ibis religiosa,* în egipteană *bibi,* consacrat zeului Thoth.

[291291] Prin hidră, Herodot înţelege şarpele de apă. De aici, *hidra de Lerna.*

[292292] Spre deosebire de cei care locuiesc în ţinuturile mlăştinoase (vezi cap. XCII din această carte).

[293293] Purgaţia se făcea cu o plantă, *συρμαίη*, neidentificată. Vezi nota 442 la această carte

[294294] Vezi şi cartea a IV-a, cap. CLXXXVII.

[295295] Vezi la cap. XXXVI al acestei cărţi *olyra* – „durah” şi nota 164

[296296] Kyllestis se chema în egipteană *Klšt, kršt*

[297297] Contradicţie cu cele afirmate tot în această carte în cap. XXXVII (sfârşit) şi LX (sfârşit).

[298298] Aceste figurine imitau mumiile.

[299299] „Linos” are denumiri variate de la popor la popor ca: Adonis, Tammus, Atys, Bormos, Hylas.

[300300] Maneros este un nume necunoscut în documentele egiptene.

[301301] După Herodot, în Egipt se cânta un singur cântec, probabil în genul bocetelor. S-ar putea însă ca lui Herodot, fiind străin, să i se fi părut toate cântecele egiptene la fel.

[302302] Calasyris, probabil în egipteană *Şal-ha-şar*.

[303303] Cultul zeului Dionysos (Zagreus) se contopise cu doctrina orfică. Nu se ştie precis din ce constau practicile orfice şi cele bacchice. Se ştie doar că ele erau de două feluri, publice şi private: cele publice constau din anumite ceremonii şi procesiuni, cele private din orgii precedate de post şi abstinenţă. Vezi şi nota 228 la această carte şi *Studiul introductiv*, p. XXXIII şi urm.

[304304] Vezi, tot în cartea a II-a, cap. XLIX – cu privire la cultul lui Dionysos adus în Grecia de Melampus.

[305305] Practica pithagoreică consta din pregătirea pentru orgiile orfice printr-un fel de post; în afară de aceasta, pithagoreicii erau vegetarieni. Vezi şi nota 228 la această carte şi *Studiul introductiv*, p. XXXIV şi urm.

[306306] Vechii poeţi greci orfici, ale căror nume sunt legendare, ca Orpheus, Melampus, precum şi un poet bine cunoscut ca Hesiod, în *Ἔργα καί ἡμέραι* (Munci şi zile). Vezi şi *Studiul introductiv*, p. XXXV şi urm.

[307307] Adică la egipteni nu existau interpreţi ai oracolelor ca în Grecia, ci ei credeau că oamenii puteau afla voinţa zeilor direct, prin vise sau semne.

[308308] Medicii, în Egipt, făceau parte din casta preoţilor; Plinius, *Historia naturalis,* cartea a VII-a, cap. LVI, spune că egiptenii se considerau inventatorii medicinei.

[309309] Este vorba de Osiris, îmbălsămat după legendă de Anubis, care a fost considerat inventatorul îmbălsămării. Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. XCI, dă şi alte amănunte în legătură cu îmbălsămarea: după ce meşterul făcea incizia după anumite prescripţii, fugea de lângă cadavru, urmărit de blestemele celorlalţi lucrători şi lovit cu pietre (originea acestei practici este necunoscută). Apoi se scoteau măruntaiele, se spălau, iar pântecele, umplut cu balsamuri pentru conservare şi mirodenii, era cusut la loc; corpul se ţinea în anumite substanţe lichide un număr determinat de zile. Toate măruntaiele erau puse într-un fel de urne, care se puneau în mormânt alături de mumie.

[310310] În gr. *λίτρον* – „natron”, carbonat de sodiu (sodă).

[311311] În gr. *βύσσος* – probabil un fel de in foarte fin.

[312312] În gr. *κόμμι* – „gumă”, în egipteană *gomi;* vezi cap. XCVI, cartea a II-a.

[313313] Probabil este vorba de *Iuniperus oxycedrus* şi nu de *cedru.*

[314314] Neapolis, la Herodot *Νέα πόλις* – „oraşul nou”, este probabil acelaşi cu *Καινή πόλις* – „oraşul nou” de pe timpul Ptolemeilor, care azi se cheamă Keneh, pe malul drept al Nilului. Hemmis se află cam la 140 km depărtare pe apă de acest oraş, deci nu este prea aproape.

[315315] Hemmis este Khem-min, azi Achmim.

[316316] Perseus, în realitate zeul Menes, care avea porecla Peh-re-su, ceea ce putea fi apropiat de un grec de cuvântul Perseus.

[317317] Trecerea divinităţii peste pământul ţării şi fertilizarea solului drept urmare a acestei treceri era o idee răspândită la popoarele semitice şi indo-europene. Sandala de doi coţi a zeului Perseus poate fi apropiată de cea a lui Heracles (vezi cartea a IV-a, cap. LXXXII).

[318318] Danaos, fondatorul Argosului; a avut 50 de fete, Danaidele, căsătorite cu cei 50 de feciori ai lui Aigyptos, fratele tatălui lor. Legenda Danaidelor a inspirat pe Eschil în una din tragediile

lui timpurii, *Rugătoarele.*

[319319] Lynkeus, un argonaut, vestit pentru ochiul său ager, este fiul lui Aigyptos şi ginerele lui Danaos.

[320320] În mitologia greacă, Perseus este socotit fiul Danaei, fiica lui Acrisios a lui Abas, iar Abas e fiul Hypermnestrei şi al lui Lynkeus. Hypermnestra este fiica lui Danaos; Lynkeus, soţul ei, fiul lui Aigyptos.

[320320] Gorgona, în mitologia elenă, era un monstru feminin cu şerpi în loc de păr, a cărei privire pietrifica; pe Gorgona a ucis-o Perseus, care n-a privit-o în ochi, ci s-a uitat doar la chipul ei oglindit pe luciul scutului său.

[322322] Ţinutul din apropierea Deltei.

[323323] Cu toate acestea, egiptenii bogaţi aveau, în afară de soţia legitimă, şi haremuri.

[324324] *Nymphaea lotus*; egiptenii îl numeau *seschen* şi *serpet.*

[325325] *Nymphaea nelumbo,* originar din India şi introdus relativ târziu în Egipt.

[326326] Adică nu pe tulpina pe care apar florile, ceea ce este greşit.

[327327] *Cyperus papyrus,* redat în greacă prin *βύβλος* şi *πάπυρος* aceste denumiri sunt, poate, două forme dialectale ale aceluiaşi cuvânt egiptean

[328328] Vezi cărţile a II-a, cap. XXXVII, XXXVIII, XCVI; a V-a, cap. LVIII; a VII-a cap. XXV, XXXIV, XXXVI; a VIII-a, cap. XXIX.

[329329] Se pare că Herodot se referă în acest pasaj la canalele trase din Nil.

[330330] Aristotel, *Περί ζώων λόγος*, III, 5, calificã această explicaţie drept *εύηθης ςόγος* – „poveste stupidă”.

[331331] De fapt, inundaţia începea în locurile cele mai joase, chiar dacă erau departe de Nil, apa ajungând acolo prin canale.

[332332] Peştii, în realitate, veneau o dată cu apa.

[333333] Probabil *Ricinus communis*; cuvântul *σιλλικύπριον* poate fi alterarea cuvântului *σέσιλι κύπριον*, plantă semnalată de Teophrastos în *Istoria plantelor,* cartea a IX-a, cap. XV, 5, în Arcadia, dar care n-are nici o legătură cu ricinul.

[334334] Foişoarele şi terasele îi fereau de scorpioni, reptile etc, mai puţin însă de ţânţari.

[335335] *Ἀκάνθη* sau *Acacia nilotica.*

[336336] Lotusul din Cyrene sau *Zizyphus spina-Christi.*

[337337] „*Ca pe nişte cărămizi*” – în construcţia clădirilor, adică mijlocului unei cărămizi îi corespund capetele alăturate ale cărămizilor din rândul următor. Scheletul bărcii era format din *γομφοι*, adică patru rânduri de pari, rânduri paralele două câte două, care formau un dreptunghi. Pe partea exterioară a parilor se aşezau scândurile ca nişte cărămizi, apoi urmau nişte căpriori transversali ca să ţină scândurile. Aceşti căpriori se numeau *ζυγά* – „juguri”. Peste căpriori se aşeza un alt rând de scânduri. În interior, vasul se căptuşea cu papirus şi cu smoală. Până la acest punct al construcţiilor, vasul avea forma unei cutii dreptunghiulare. La capete se adăugau apoi prora şi pupa. Aceste vase aveau o singură cârmă.

[338338] *θύρη* – este o plută având înfăţişarea unei grape.

[339339] Naucratis, oraş situat pe malul stâng al braţului Canobic al Nilului, aproape de Tell-Nebireh în Deltă.

[340340] Anthylla, oraş din Delta Nilului, nu se ştie precis unde era situat.

[341341] Arhandros, după Herodot, era ginerele lui Danaos şi fiul lui Phthios al lui Ahaios; după Pausan as, *op, cit.,* cartea a II-a, cap. VI, Arhandros era chiar fiul lui Ahaios.

[342342] Arhandropolis azi satul Şabur.

[343343] Menes sau Min, Menis, Meinios, Menas, Minaios, Mnenas, în egipteană Mena sau Mina, face parte din primele dinastii (vezi *Notiţa istorică* la această carte) ale regilor-oameni, dinastiile thinite. Mormântul acestui rege pare să fi fost găsit la Nagadeb, la 30 km nord de Teba.

[344344] *Ἀπογεφυρόω* – „a face un pod” – este folosit aici cu sensul de „a ridica un stăvilar”.

[345345] Acest pasaj se înţelege astfel: Nilul, înainte de lucrarea de zăgăzuire a lui Menes, curgea pe locul unde regele a ridicat oraşul Memfis, adică pe lângă poalele munţilor nisipoşi dinspre Libya, deci spre apus. Menes a secat vechea albie şi a abătut cursul fluviului, silindu-l să facă o cotitură ca la 100 stadii depărtare de vechea matcă. După unii cercetători, urme din vechiul curs pot fi văzute şi azi aproape de locul pe care se află piramidele. Nisipul însă l-a acoperit şi mulţi contestă posibilitatea regăsirii acestor urme.

[346346] Hephaistos era identificat cu zeul egiptenilor Phtah.

[347347] După Manethon, regina Nitocris (Net-aker-ti) a trăit către sfârşitul celei de a VI-a dinastii. Numele ei este confirmat de un papirus păstrat la muzeul din Torino.

[348348] Privitor la construcţii subterane în Egipt, vezi, tot în această carte, cap. CXXIV şi CXXVII şi notele respective.

[349349] Moeris, sau Merrhâ (Meri-Râ – „prieten al Soarelui”) este un nume purtat de mai mulţi regi egipteni; primul Moeris a fost, pe cât se pare, Papi I (Pepi) din dinastia a VI-a, atestat într-o inscripţie din labirintul lăsat de cei 12 regi (vezi mai jos nota 509). Herodot se referă însă aici la Amenemhet al III-lea, din dinastia a XII-a, poreclit *Moeris* după numele locului de care s-a îngrijit; în egipteana veche; *moèr, mer-ur* **– „**lac mare”.

[350350] Propileele sunt un şir de colonade şi curţi construite cele mai adeseori in faţa unui templu; partea cea mai impresionantă in propileele egiptene era o poartă monumentală, străjuită de nişte construcţii speciale, pilonii.

[351351] Vezi, tot în cartea a II-a, cap. CXLIX.

[352352] Sesostris (Seaosis, Sesothis, Sostris) sau Senosret, este, de asemenea, un nume comun mai multor regi ai Egiptului. Bine cunoscut este Senosret al III-lea din dinastia a XII-a, care şi-a întins puterea spre sud (Etiopia), cât şi un alt Senosret din dinastia a XIX-a, sub care Egiptul a atins apogeul înfloririi sale. Sub numele de Sesostris, Herodot a contopit isprăvile mai multor faraoni, printre care şi unele săvârşite de Ramses al II-lea (eventual şi al III-lea). Vezi *Notiţa istorică*, la această carte. Personajul lui Herodot este înfăţişat după legende populare şi nu pare să aibă verosimilitate. Cf. şi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. LIII şi urm.

[353353] Afirmaţie necontrolabilă prin altă ştire.

[354354] Aci urmează o lacună în text.

[355355] Prin *stele* se înţelege pietre comemorative sau funerare. În Syria s-au găsit numeroase stele comemorative de pe vremea lui Ramses al II-lea, de pildă cele de la gura râului Nahr-el-Kelb. Ele sunt amintite şi de câţiva istorici ai antichităţii, printre alţii şi de Tacitus, *Annales,* cartea a II-a, cap. LX.

[356356] Vezi nota 11 la cartea I.

[357357] Colchidienii sunt aici consideraţi drept urmaşi ai soldaţilor lăsaţi în urmă de Sesostris în Colchida, ţinut pe coasta răsăriteană a Pontului Euxin, patria legendarei Medeea. Dar expediţiile lui Sesostris la Marea Neagră şi în Balcani sunt ireale; nu există nici cea mai slabă indicaţie istorică ori arheologică asupra unei acţiuni egiptene atât de nordice. E o legendă deci originea egipteană a colchidienilor.

[358358] Herodot dă egiptenilor epitetele de *μελάγροες* – „de culoare neagră” şi *ούλότριχες* – „cu părul creţ” (în comparaţie cu europenii, care sunt mai albi), dar nu în sensul că i-ar considera de tip african

[359359] Syrienii care locuiesc lângă râurile Thermodon şi Parthenios sunt cappadocienii. Vezi cartea I, cap. LXXII: „Cappadocienii sunt numiţi de eleni syrieni”. Râul Thermodon, azi Termeli, se află în Cappadocia (în mijlocul Asiei Mici).

[360360] Râul Parthenios se află la hotarul dintre Bithynia şi Paflagonia. Numele de azi al râului este Chate-su sau Banan; turcii îl mai numesc şi Dolap.

[361361] Macronii erau un popor ce locuia aproape de Trapezunt; ei sunt menţionaţi de Xenofon, *Anabasis,* cartea a IV-a, cap. VIII, 1; Herodot îi mai pomeneşte în cartea a III-a, cap. XCIV şi cartea a VII-a, cap. LXXVIII.

[362362] Herodot presupune că circumcizia, la toate aceste popoare, vine direct sau indirect de la egipteni.

[363363] Afirmaţia nu este verosimilă.

[364364] Cuvântul „sardonic” poate să se refere la Sardinia sau la oraşul Sardes din Asia Mică. S-ar putea însă să fie şi o transcriere greşită a unui cuvânt cu un complex sonor similar, dar mai puţin cunoscut de greci.

[365365] Despre care s-a vorbit în cap. II din această carte.

[366366] La Beryhos, în Palestina, s-au descoperit înainte de 1940 inscripţii amintind victoriile lui Ramses al II-lea, dar fără semnul amintit de Herodot.

[367367] Pe drumul de la Efes la Foceea, aproape de localitatea Karabel sau Karambel, se află săpate în stâncă chipuri ale unuia şi aceluiaşi războinic, corespunzătoare întrucâtva descrierii lui Herodot. Basoreliefurile se pare că sunt hittite, înfăţişând un zeu al războiului. Lancea purtată de personaj se află însă în mâna stângă, iar arcul în dreapta; pe piept nu are săpate hieroglife. Herodot sau nu a văzut aceste basoreliefuri pe care le-a descris din auzite, sau le-a privit doar în treacăt.

[368368] Efes, oraş în Lydia, Asia Mică; ruinele Efesului se găsesc azi aproape de Ajasluk.

[369369] Sardes, capitala Lydiei, azi Sart.

[370370] Smyrna, oraş al Ioniei, Asia Mică, azi Ismir.

[371371] *Σπιθαμή*, măsură corespunzând unei jumătăţi de cot (*πήχυς*) vezi mai jos nota 522.

[372372] Arcul era arma preferată a etiopienilor (cf. cartea a III-a, cap. XXI şi cartea a VII-a, cap. LXIX), iar lancea a egiptenilor.

[373373] În textul grec „*a umerilor mei*”. Cf. Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. LV, 8.

[374374] Memnon este un personaj legendar, fiu al Aurorei şi al lui Tithonos, regele Etiopiei. Memnon a venit cu armata în ajutorul Troiei şi a fost ucis de Ahile. Nu este exclus ca aci Herodot să aibă în vedere pe Ramses al II-lea (cel Mare) care purta epitetul de Mi-Amun. Cum s-a arătat la nota 367, arheologii înclină însă să vadă în basoreliefurile de la Karabel (datând din prima jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n.), opere ale glipticii hittite.

[375375] Daphnele Pelusiace, vezi mai sus, nota 141.

[376376] Povestea ce urmează n-are nici o bază istorică. Se presupune că este o transpunere pe plan uman a legendei lui Seth şi Osiris.

[377377] Egiptul a cunoscut folosirea calului la tracţiune foarte târziu. Se poate ca acest animal să fi fost adus în Egipt abia pe vremea invaziei hicsoşilor (secolele XVIII–XVII î.e.n.). pe vremea menţionată de Herodot, încă nu existau cai în Egipt.

[378378] Canalele serveau atât la irigaţie, cât şi la trafic.

[379379] Regele a împărţit pământul arabil în loturi egale, percepând impozite de la beneficiari; în dinastiile de tip oriental, regele era considerat proprietarul de drept al pământului, numai parte din uzufruct fiind acordat celor ce-l luau în folosinţă. Scutire de impozite se acorda în semn de mare favoare.

[380380] *Κλήρος* are aici doar accepţiunea de „ogor” – lot. Herodot foloseşte cuvântul în loc de „arura” – ogor, care avea forma pătrată cu latura de 100 de coţi.

[381381] Numai preoţii şi războinicii erau scutiţi de impozite, vezi, în această carte, cap. CLXVIII.

[382382] Cadranul solar se numea, în limba greacă, *πόλος*, iar acul acestul cadran *γνώμων*. Polosul avea forma unei emisfere concave de metal; din marginea inferioară a cavităţii se ridica *gnomonul.* Umbra lăsată de acest ac pe emisfera concavă indica orele zilei. *Gnomon* se numea însă şi o simplă vergea înfiptă într-o suprafaţă plană, pe care ora se citea după umbra vergelei.

[383383] Adevărul este că au existat şi alţi regi egipteni care au domnit peste etiopieni. Nu-i mai puţin adevărat că Senosret al III-lea din dinastia a XII-a a fost primul rege care a pus baze solide dominaţiei egiptene în Nubia.

[384384] După măsurătoarea lui Herodot, aceste statui trebuie să fi avut 13 metri înălţime (29 de coţi). Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea I, cap. LVII, spune că Sesostris a ridicat aceste statui în cinstea zeului Phtah, pentru că l-a scăpat din primejdia despre care vorbeşte Herodot în cartea a II-a, cap. CVII. Statuia lui Sesostris (Ramses al II-lea) a fost găsită în ruine la Mit Rahina, lângă Memfis; statuia soţiei lui nu a fost însă găsită.

[385385] Statuile copiiilor trebuie să fi fost de aproximativ 10 metri. S-au găsit bucăţi dintr-una din aceste statui.

[386386] Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. LVIII, povesteşte şi el această întâmplare în legătură cu Darius. După Diodor, Darius ar fi răspuns preotului că speră să ajungă cu timpul la măreţia faptelor lui Sesostris.

[387387] Pheroa sau Pheros este probabil Phtah (Soarele) sau „Faraon”, un titlu regal, şi nu un nume propriu-zis. Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. LIX, menţionează că succesorul lui Sesostris este Sesoosis al II-lea. Pheron a fost identificat cu Amenemhet sau Menephtah al III-lea, faraonul sub care au ieşit izraeliţii din Egipt; numele Pheron l-a auzit Herodot probabil de la un semit, pentru care „Faraon” era chiar numele regelui sub care au scăpat evreii din robie. Vezi şi interpretarea dată de V. Berard, *L'Odyssée d'Homère,* Paris, 1931, p. 255: Pharos – faraon – „Dublul Palat'”, în egipteană *paraouiaoui* sau *paron,* transcris de semiţi şi de greci ca *pharao, pheron*; este titlu de rege şi nu nume.
În realitate, Pheron nu poate fi identificat cu nici un rege, pentru că nu este identificat precis nici Sesostris. Dacă Sesostris este cumva Ramses al II-lea, atunci Pheros e posibil să fie Menephtah, fiul şi succesorul lui Ramses al II-lea. Legenda lui Pheros a fost luată de Herodot după tradiţia egipteană. Elementele egiptene sunt prea numeroase ca să fie vorba de o tradiţie greacă. În această privinţă, cf. H. de Meulnaere, *La legende de Phéros II,* în „*Chronique d'Egypte*”, XXVIII, 1953, pp. 248-260.

[388388] Oracolul din Buto, al Latonei, este menţionat mai pe larg tot în această carte, la cap. CLV.

[389389] Oraşul Erythrebolos *(Ἐρθυρή βώλος*) nu este menţionat de nici un alt autor; Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. LIX, vorbeşte de un oraş Hierabolos. S-ar putea să fie un oraş legendar.

[390390] În locurile fostului Heliopolis se mai poate vedea un obelisc ridicat de Senosret I; monumentul este parţial îngropat.

[391391] Regele Proteus este neidentificat. Poemele homerice pomenesc un Proteus, divinitate care locuia pe ţărmul Egiptului şi pe care a consultat-o Menelaos (vezi şi Herodot cartea a II-a, cap. CXIX). S-ar putea ca Herodot să fi confundat numele unei divinităţi cu un nume de rege; în „Tabăra tyrienilor” (vezi nota următoare) era cinstit zeul-peşte Dagon, la care se referă probabil Herodot când vorbeşte de Proteus. V. Bérard, *op. cit.,* p. 185, dă numelui *Proteus* următoarea interpretare: Proteus, în egipteană *Prouiti, Prouti* – „Poarta Sublimă”, titlu de faraon.

[392392] „Tabăra tyrienilor” era un cartier locuit de fenicieni. Egiptenilor nu le plăcea să se amestece cu străinii. Vezi, tot în această carte, cap. CLIV, unde este vorba de ţinuturile acordate de Psammetihos ionienilor şi carienilor.

[393393] „Afrodita Străină” este, se pare, zeiţa Afrodita a fenicienilor, numită Astarte.

[394394] Alexandros, adică Paris fiul regelui Troiei, Priam.

[395395] Trecerea Elenei prin Egipt este pomenită şi de Homer, *Odiseea,* cântul IV, v. 384 şi urm. Stesichoros, marele poet liric anterior lui Herodot, susţine în *Palinodia* că Proteus a oprit-o pe Elena în Egipt, iar lui Paris i-a lăsat doar un fel de fantomă închipuind pe Elena.

[396396] Gura Canobică şi-a primit numele, după cum spune mitologia greacă, de la Canobos, vâslaşul cârmaci al lui Menelaos, care a murit aici. Egiptenii îi ziceau însă *Şet-nu-fi* – „ramura cea bună”. A existat şi un oraş cu acelaşi nume.

[397397] *Ταριχεῖαι* – „sărătorii”, probabil pentru conservarea peştelui. Strabo, *op. cit.,* cartea a XVII-a, cap. III, 16, vorbeşte de asemenea sărătorii într-un grup de insule aproape de coasta Libyei.

[398398] Unde s-a ridicat mai târziu localitatea Heracleion.

[399399] Sclavii unui templu egiptean purtau o anumită pecete.

[400400] Exista şi o localitate Thonis care şi-a căpătat numele – se pare – de la regele egiptean Thon, contemporan cu Menelaos, vezi Homer *op. cit.,* cântul IV, v. 228.

[401401] Teucru: troian.

[402402] Lacună în text.

[403403] *Iliada,* cântul VI, v. 289 şi urm.; „*Isprăvile lui Diomedes*" (Diomedia), este titlul ciotului V din *Iliada,* extins şi la cartea a VI-a.

[404404] *Odiseea,* ciotul IV, v. 227 şi v. 351-352. Aceste pasaje nu apar în ediţiile poemelor homerice; ele par a fi apocrife, interpolări ale copiştilor.

[405405] *Cântece cypriote* sau *Cypriile* – poem epic atestat de Aristotel, *Poetica,* cap. 23 şi atribuit unui anume Stasinos. În *Cyprii* se povestesc faptele de la plecarea grecilor la Troia, până la retragerea din luptă a lui Ahile.

[406406] Cf. şi Sofocles, *Filoctet,* v. 822.

[407407] Plutarh, *Περί Ἡροδότο κακοηθείας* cap. 12, referindu-se la acest pasaj, îl învinuia pe Herodot de simpatic faţă de „barbari".

[408408] Sholiastul lui Apollonios din Rhodos, *Argonautica,* I, 587, şi Eustathios, *Comentariul la Odiseea,* 167, spun că *ἔντομα* – „victimele sacrificate morţilor" erau destinate să potolească vânturile, spre deosebire de *ἱερεϊα* – „victime jertfite zeilor olympieni".

[409409] Herodot vorbeşte în cartea a IV-a, cap. CLXIX, despre un port întemeiat de Menelaos pe coasta Libyei.

[410410] Vezi şi *Iliada,* cântul III, v. 155-159, unde bătrânii Troiei se sfătuiesc s-o trimită înapoi pe Elena.

[411411] Una din manifestările credinţei lui Herodot într-un zeu drept şi răzbunător (vezi şi *Studiul introductiv*, p. XCI şi urm.).

[412412] Rampsinitos este numele mai multor faraoni din dinastiile a XIX-a şi a XX-a; aici este vorba, probabil, de Ramses al III-lea, fiul lui Setnaht – întemeietorul dinastiei a XX-a (1200 î.e.n.).

[413413] Mai mulţi Ramses au înfrumuseţat sanctuarul lui Hephaistos (Phtah).

[414414] Egiptenii, în realitate, nu aveau statui alegorice, iar anul îl împărţeau în trei anotimpuri.

[415415] În camera vistieriei templului construit de Ramses al III-lea din Medinet-Habu există inscripţii care vorbesc de bogăţia şi daniile acestui faraon. Ele au fost scrise, desigur, la porunca faraonului, după un obicei străvechi de-a se lăuda pretinsa generozitate a regelui.

[416416] Această legendă seamănă cu povestea greacă a lui Agamedes şi Trophonios (vezi Pausanias, *op. cit.,* cartea a IX-a, cap. XXXVII).

[417417] În Egipt existau multe temple şi clădiri cu o piatră mobilă care servea de intrare tainică fie în clădire, fie într-o criptă a ei.

[418418] În antichitate era obiceiul să se păstreze banii, aurul, argintul şi pietrele scumpe în vase.

[419419] Spânzurătoarea era una din cele mai ruşinoase pedepse; spânzurarea cadavrelor servea drept pildă pentru ceilalţi, ca să se înfricoşeze de pedeapsă şi să nu încalce legea; astfel, Amenhotep al II-lea (dinastia a XVIII-a, secolul al XVI-lea î.e.n.) a atârnat de zidurile Tebei şi Napatei cadavrele prinţilor syrieni pe care-i luase prizonieri.

[420420] Egiptenii erau în general raşi, dar, începând cu dinastia a XIX-a (sfârşitul mileniului al II-lea î.e.n.), au existat şi oameni cu barbă, în special printre gardieni, probabil străini la origine.

[421421] Admiraţia egiptenilor pentru iscusinţa în înşelătorii a făcut ca grecii, prin cuvîntul cuvântul *αἰγυπτιάζειν* – „a egipteniza", să înţeleagă *πανουργεϊν* – „a fi în stare de orice".

[422422] Infernul la egipteni se chema *Amenthes* şi era localizat undeva, departe, spre apus (Plutarh, *Περί Ἴσιδος καί Ὀσύριδος*, 30).

[423423] Jocul cu zarurile era foarte obişnuit în Egipt; unii învăţaţi cred că această legendă a coborârii lui Rampsinitos în infern, unde a jucat zaruri cu Demetra, adică cu Isis, este varianta celei povestite de Plutarh *(op. cit.,* 12) despre Hermes şi Selene (Luna).

[424424] Această mantie reprezenta la egipteni un simbol al cursului vieţii omeneşti ţesut de Parce.

[425425] Herodot confundă şacalii cu lupii. Şacalii erau animale consacrate infernului şi divinităţilor din infern, printre care Anubis. Vezi mai sus nota 268 cu privire la lupi în Egipt.

[426426] La egipteni Isis şi Osiris.

[427427] Vechea credinţă egipteană că sufletul *(ba)* nu moare este confundată de Herodot cu doctrina idealistă despre metempsihoză..

[428428] Herodot expune aci, cu oarecare confuzii, doctrina metempsihozei, aşa cum era formulată în Egipt.

[429429] Herodot se referă aci la orfici: Pherekydes, Pythagoras, Empedocles etc.

[430430] Keops, sau Kufu, faraon din dinastia a IV-a, cel care a ridicat piramida ce-i poartă numele (în mileniul al III-lea î.e.n.); regii dinastiei a IV-a (după Manethon) au domnit între anii 3124-2840 î.e.n. Piramida ridicată de Keops, precum şi cele ridicate de urmaşii săi, Kephren şi Mykerinos, se mai pot vedea şi azi lângă satul Giseh, în apropiere de Cairo. Vezi *Notiţa istorică* la această carte.

[431431] Manethon spune la fel ca Herodot: Keops a fost un rege rău şi necredincios, dar la urmă s-a pocăit şi a redactat „cartea sacră”.

[432432] Blocurile de piatră necesare construcţiilor erau scoase din carierele de piatră prin lărgirea fisurilor naturale ale stâncii cu unelte de bronz introduse forţat în fisuri, sau cu bucăţi de lemn care se udau ca să se umfle. Instrumentele folosite erau: ferăstrăul pentru tăiatul pietrei, burghiul pentru găurit, spiţuri şi ciocane pentru fasonat, dalta pentru îmbucătăţit. Vezi Dem. Catană, *Tehnica construcţiilor la vechii egipteni,* în „Ştiinţă şi tehnică”, nr. 11, 1956, p. 16.

[433433] Transportul blocurilor de piatră pe fluviu se efectua cu ajutorul bărcilor de care era legal monolitul, scufundat în apă (aplicându-se principiul lui Arhimedes), pentru reducerea greutăţii. Vezi Dem. Catană, loc. cit.

[434434] Transportul monoliţilor pe uscat se făcea cu ajutorul săniilor trase de boi sau de oameni, sau cu ajutorul pârghiilor în locuri povârnitc. Vezi Dem. Catană, *loc. cit*.

[435435] Munţii Libyei se întind pe malul stâng al Nilului; pe malul drept se află munţii Arabiei.

[436436] Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. LXIII, descriind construcţia piramidei lui Keops, dă acelaşi număr de 100 de mii (adică 10 miriade); Plinius, *Hist. Nat.,* cartea a XXXVI-a, cap. XVII, vorbeşte de 300 de mii de oameni care au lucrat la marea piramidă.

[437437] Este vorba de rampa de acces de la Giseh, adică o şosea din piatră lustruită, pentru a putea transporta piatra pe un teren cu diferenţă de nivel. Vezi Dem. Catană, loc. cit.

[438438] Inexact; Herodot atribuie piramidei lui Keops ceea ce i s-a povestit probabil despre o altă piramidă, care se afla la un nivel mai puţin ridicat.

[439439] Vezi *Iliada,* cântul XII, v. 258 şi 444. *Κρόσσαι* înseamnă de fapt pietre aşezate în formă de trepte, iar *βωμίς* este diminutivul cuvîntului *βωμός* – „soclu, estradă, piedestal”.

[440440] Această „maşinărie” de lemn este „ascensorul oscilant”, un leagăn de lemn făcut din două fălci tăiate în segment de cerc, întărite prin traverse; se păstrează şi azi în diverse muzee. Vezi Dem. Catană, loc. cit.

[441441] „Ascensorul oscilant” în care se punea blocul de piatră funqiona astfel: se apăsa pe un capăt al leagănului, celălalt se ridica şi se vâra sub el o ţepuşă sau o piatră; leagănul bascula până îşi găsea echilibrul pe ţepuşă. Apoi se apăsa de celălalt capăt şi se introducea şi am o altă ţepuşă. Peste ţepuşe, sub leagăn, se introducea apoi o platformă, pe care reîncepea operaţiunea cu introducerea ţepuşelor, peste ţepuşe iar platformă, peste platformă din nou ţepuşe, pînă se ridica leagănul la treapta următoare. Apoi la fel, de pe o treaptă pe alta, până la nivelul construcţiei. Vezi Dem. Catană, *loc. cit.*, p. 17.

[442442] *Κυρμαίη* este, se pare, hrean sau o varietate a acestei plante, numită *Raphanus edulis.* În cap. LXXXVII al acestei cărţi s-a vorbit de această plantă în întrebuinţarea ei ca purgaţie pentru pregătirea mumifierii.

[443443] Inscripţia despre care vorbeşte Herodot nu se mai păstrează; fiind făcută pe faţa exterioară a piramidei s-a tocit cu vremea.

[444444] Aceste trei piramide pomenite de Herodot aci nu sunt cele trei care există azi grupate la un loc, anume piramidele lui Keops, Kephren şi Mykerinos de la Giseh, ci nişte piramide mai mici, care au dispărut. Ele se aflau la răsărit de piramida lui Keops; alte trei piramide mici se înălţau şi spre sud de piramida lui Mykerinos. Intr-un templu vecin s-a descoperit o inscripţie în care era vorba despre o piramidă ridicată de Keops fiicei sale Hontsen. Vezi D. Ghica, *Istoriile lui Erodot,* II, p. 341

[445445] Kephren sau Khâphra a fost, se pare, fratele lui Dedephra, succesorul, amintit de documente, al lui Keops, şi nu fratele lui Keops, cum spune Herodot; face parte din dinastia a IV-a (din mileniul al III-lea î.e.n.)

[446446] Lacună în care Herodot arăta probabil că nici în alte privinţe piramida lui Kephren nu egala pe aceea a lui Keops.

[447447] Herodot greşeşte; săpăturile au descoperit şi sub piramida lui Kephren camere subterane sepulcrale şi mumia regelui. Herodot însă era de bună-credinţă, căci se pare că pe timpul lui intrarea piramidei era astupată.

[448448] Piatra etiopică pestriţă este un granit roşu cu pete negre. S-au păstrat astfel de pietre în baza piramidei lui Kephren. Cf. Plinius, *Naturalis Historia,* cartea a XXXVI-a, cap. XVII.

[449449] E curios că Herodot nu vorbeşte de Sfinx, care se afla în dreptul piramidelor încă de pe timpul dinastiei a VIII-a.

[450450] Nu se ştie ce semnificaţie mai adâncă include acest nume de „Philitis”. S-ar putea să reprezinte o aluzie la filisteni, care, pe timpul Ramessizilor au ocupat nordul Egiptului, sau la dominaţia „regilor-păstori” (hicsoşii). Vezi *Notiţa istorică* la această carte.

[451451] „*După Kephren*” – vezi cap. CXXVII, a cărui continuare se află aici.

[452452] Mykerinos (în egipteană Menkaura) face parte din dinastia a IV-a, (mileniul al III-lea î.e.n.).

[453453] Vaca descrisă de Herodot este imaginea lui Isis; sarcofagul în formă de vacă avea aceeaşi semnificaţie ca şi sarcofagul lui Osiris, divinitate protectoare a morţilor. Ea nu poate fi în nici un caz pusă în legătură cu un faraon din dinastia a IV-a. Nu este exclus ca Herodot să fi confundat pe Mykerinos cu Psammetihos al II-lea, care avea porecla „Menkaura" (593–588 î.e.n.),

[454454] Într-adevăr, egiptenii aveau statui nude. Pentru nudul feminin, sculptura egipteană ne oferă splendide exemplare; nu este vorba de reprezentări ideale de divinităţi, ci de statui naturaliste de regine şi de prinţese care au pozat nude; nudurile statuare masculine erau aproape tot atât de frecvente ca în Grecia antică.

[455455] Probabil este vorba de o legendă care nu are nimic de-a face cu realitatea. Nu se ştie pentru care motiv Mykerinos (Psammetihos al II-lea?) a avut această reputaţie.

[456456] E vorba de Osiris. Plutarh, *Περί Ἴσιδος καί Ὀσύριδος*, 52, povesteşte cum la sărbătoarea din Sais se făcea o procesiune cu vaca în jurul templului, ceea ce simboliza peregrinările lui Isis în căutarea lui Osiris.

[457457] Probabil că lacurile din Deltă erau special amenajate pentru distracţii. Lacurile şi împrejurimile lor erau locuri de petrecere – vânătoare în special –, dar şi de refugiu; Mykerinos se ducea acolo să petreacă.

[458458] Vezi mai sus nota 448.

[459459] Adică fiecare latură fiind de trei plethre fără 20 de picioare. Plethra fiind de 100 de picioare, cele trei plethre fără 20 de picioare fac 240 de picioare. Măsura dată de Herodot este ceva mai mică decât lungimea adevărată.

[460460] Rhodopis – „obraji rumeni” a fost o curtezană de origine tracă. În povestirea lui Herodot s-ar putea să se confunde, sub acest nume, două persoane: curtezana şi regina Nitocris, care a fost cea mai frumoasă femeie din timpul ei (după cum spune Manethon) şi care ar fi construit, se pare, a treia piramidă.

[461461] Asupra argumentării lui Herodot că piramida nu putea aparţine Rhodopei există discuţii; în general, este considerată ca justă argumentarea lui Herodot.

[462462] O legendă susţine că Esop ar fi fost ucis la Delfi în urma unei învinuiri false; locuitorii, la porunca unui oracol, au fost siliţi să dea despăgubire pentru moartea lui. Motivul uciderii fabulistului diferă de la autor la autor. În fond, toate versiunile relatează cam acelaşi lucru: Cresus l-a trimis pe Esop la Delfi pentru a oferi acolo un mare sacrificiu, iar banii ce-i mai rămâneau urma să-i ofere delfienilor. Iscându-se ceartă la împărţirea banilor, Esop nu a mai dat banii, intenţionând să-i ducă înapoi lui Cresus, lucru pentru care delfienii l-au ucis.

[463463] Sappho, vestită poetă de la începutul secolului al VI-lea î.e.n.; a trăit la Mytilene. Sappho a avut trei fraţi: Larihos, Charaxos şi Erygios. Charaxos a rămas imortalizat în versurile poetei. Privitor la acest pasaj din Herodot vezi Eduard Will, *Alcée, Sappho, Anacreon et Hérodote, Note de chronologie littbaire,* în „*Revue de Philologie*”, 1951/II, p. 178.

[464464] Se subînţelege: „*poate să-şi dea seama de total, după a zecea parte*”.

[465465] Asemenea frigări de metal (*όβέλισκοι*) au servit un timp ca unităţi de schimb. Probabil că şi aceste frigări de la Delfi erau un fel de unităţi monetare.

[466466] Chios, insulă aproape de coasta ionica a Asiei Mici.

[467467] Mytilene, oraş din insula Lesbos, în Marea Egee.

[468468] Numele Asychis este necunoscut în listele de faraoni. Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. XCIV, vorbeşte de un Sasychis, succesor apropiat al lui Mykerinos, care ar fi construit, de asemenea, o piramidă. S-ar putea ca sub acest nume să se ascundă Aseskaf, un urmaş al lui Menkaura, (dinastia a IV-a, mileniul al III-lea î.e.n.).

[469469] Aci în text este *θήκη*, care înseamnă „cameră mortuară, unde se păstrau mumiile”.

[4700] Nu se ştie unde a fost situată această piramidă. S-au găsit totuşi piramide de cărămidă lângă lacul Moeris la Ntasur, la sud de marile piramide.

[471471] Pasaj ironizat şi parodiat de Aristofan, *Păsările*, v. 1142 şi urm.

[472472] Numele Anysis este cu totul necunoscut în listele de faraoni.

[473473] Regele Sabacos sau Sabaka (sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n.). Invazia etiopiană a avut loc în Egipt în jurul anului 715 î.e.n.

[474474] În timpul dominaţiei etiopiene peste Egipt (prima dată în secolul al VIII-lea î.e.n.), cînd monarhii erau etiopieni, în Deltă, cu ajutorul asirienilor, şi-au menţinut domnia şi câţiva monarhi egipteni.

[475475] Despre aceste canale, vezi, tot în această carte, cap. CVIII.

[476476] Bubastis sau Paşt (Luna), asimilată de greci cu Artemis. Ruinele templului de la Bubastis se mai găsesc şi azi în localitatea Tel-Başt.

[477477] Cuvântul *αίμασίη* înseamnă „perete de piatră” (vezi, tot în cartea a II-a, cap. LXIX), de cărămidă (cartea I, cap. CXX şi CXCI), dar şi „zid” care înconjoară o clădire (în pasajul acesta şi în cartea a VI-a, cap. CXXXIV).

[478478] La retragerea etiopienilor, regele acestora n-a mai fost Sabaka (cel de la sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n.), ci Tanut-Amon, alungat de egipteni cu ajutor asirian (în prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.).

[479479] Amyrtaios a trăit în secolul al V-lea î.e.n. şi a luptat contra perşilor. Herodot greşeşte punând un interval de 700 de ani între dominaţia etiopiană şi epoca lui Amyrtaios; în realitate au fost mai puţin de 300 de ani.

[480480] Numele insulei nu apare în nici un alt text vechi; nu se ştie unde a fost situată.

[481481] Sethos nu apare în listele regilor date de Manethon sau de Diodor. După Herodot, el ar fi un contemporan al lui Sennacherib, regele asirienilor (705–681 î.e.n). În Isaia, cap. 37, v. 9, se arată că pe tronul Egiptului, contemporan cu Asarhaddon, fiul lui Sennacherib, se afla un rege etiopian, Tirhata sau Terak (Taharka), bătut de Asarhaddon în 671 î.e.n. S-ar putea ca Herodot să facă aici o confuzie cu numele marelui preot al lui Phtah.

[482482] Vezi tot în această carte, cap. CXLIX şi nota 522.

[483483] Sennacherib a fost numai regele asirienilor, nicidecum şi al arabilor. În unele ediţii, cuvintele „şi al asirienilor” lipsesc cu totul, ca fiind o interpolare târzie. S-ar putea ca această confuzie a lui Herodot să se datoreze faptului că ambele popoare erau semite şi că arabii se găseau în imediata vecinătate a egiptenilor.

[484484] Expediţia a avut loc în jurul anului 700 î.e.n.

[485485] Adică regele Sethos.

[486486] Textul prezintă o lacună aci.

[487487] S-ar putea ca adevărata cauză a retragerii lui Sennacherib să fi fost într-adevăr o epidemie adusă de şobolani. În Fenicia, şobolanul era socotit simbolul ciumei.

[488488] Această statuie nu era a regelui Sethos, ci a preotului lui Horos, divinitate căreia îi era consacrat şobolanul.

[489489] Inscripţia nu s-a gaslt pâna acum.

[490490] Adică de la Min (Menes) până la Moeris au fost trei sute treizeci de regi, cărora le-au urmat cei unsprezece regi enumeraţi de Herodot (dintre care etiopianul nu este pus la socoteală).

[491491] În capitolul următor se spune că în acest timp au fost trei sute patruzeci şi cinci de regi. Trei sute patruzeci şi una de generaţii, considerând trei generaţii pe secol, reprezintă aproximativ 11 366 ani, deci socoteala lui Herodot este aproape aceeaşi.

[492492] Tot în această carte, cap. CXLIV, Herodot vorbeşte totuşi de zei care au domnit peste Egipt; înseamnă că aici vrea să spună că, conform legendelor egiptene, n-au existat zei întrupaţi în oameni care să fi domnit peste Egipt.

[493493] Această absurditate poate fi atribuită faptului că Herodot n-a înţeles bine unele explicaţii date de preoţi.

[494494] Hecataios din Milet, celebru logograf şi geograf care a trăit spre sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n.

[495495] În capitolul precedent – 341 coloşi; să se remarce că, după această afirmaţie, lui Hecataios i s-au arătat 345 de statui, deci cu 4 în plus faţă de Herodot, care este mai tânăr şi a vizitat mai târziu Egiptul; ar fi trebuit, invers, ca pe vremea lui Herodot numărul lor să fie crescut. Probabil, sub acţiunea vremii, să se fi distrus unele statui.

[496496] *Piromis* înseamnă în egipteană numai „om” şi nu, cum traduce Herodot, ,,om de treabă”.

[497497] Aceeaşi părere expusă de Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. XII, 44. Vezi şi *Notiţa istorică* la această carte.

[498498] În mitologia egipteană există doi zei Horos, amândoi zeii Soarelui, unul fratele, altul fiul lui Osiris. Horos, fiul lui Osiris, aparţine dinastiei zeilor care au domnit peste Egipt. Vezi Diodor, *op. cit.,* cartea 1, cap. XLIV, şi Pausanias, *op. cit.,* cartea a II-a, cap. XXX, 6. Herodot îi identifică cu Apollo.

[499499] Typhon sau Seth, ucigaşul lui Osiris.

[500500] Vezi, tot în această carte, cap. XLVI şi nota 204.

[501501] Vezi, tot în această carte, cap. XLIII şi nota 191.

[502502] Tot în cartea II, cap. XLII: 17 000 de ani.

[503503] Calculele nu s-au făcut an de an, aşa cum susţine Herodot, ci incepând de la Amasis înapoi. Dacă între Cadmos şi Heracles au existat cinci generaţii (vezi cartea a II-a, cap. XLIV), între Dionysos, nepotul lui Cadmos, şi Heracles, au existat numai trei generaţii.

[504504] În unele ediţii ale textului lui Herodot apare cifra 1 000.

[505505] Vezi, tot în această carte, cap, I, unde Herodot a spus că aproape toţi zeii greci vin din Egipt.

[506506] Au existat mai multe oraşe cu acest nume: în Etiopia, Egipt, Arabia, Babilonia, Grecia etc. În limba veche egipteană, numele „Nysa” poate fi legat de cuvântul *n-isi* – „locuinţa Isidei”.

[507507] Probabil Herodot se referă aci în special la clasa războinicilor cu care s-a purtat rău Sethos.

[508508] Înainte de Psammetihos I (întemeietorul dinastiei a XXVI-a saită, 663 î.e.n.), Egiptul a fost împărţit chiar în mai mult de 12 mici regate.

[509509] Herodot greşeşte, deoarece construcţia labirintului este anterioară domniei celor doisprezece regi; inscripţiile găsite acolo amintesc de numele lui *Lamaris (Moeris),* adică Amenemhet al III-lea, din dinastia a XII-a (cel mai vestit faraon din Regatul Mijlociu, mileniul al II-lea î.e.n). Labirintul a fost clădit aproape de actualul oraş Medinet-el-Faium. Strabo, în *op. cit.,* cartea a XVII-a, dă o descriere mult mai amplă a labirintului pe care l-a vizitat în persoană.

[510510] Lacul Moeris *(Mer-ur* – „lac mare”) ocupa odinioară întreaga câmpie în care e situat azi oraşul Medinet-el-Faium. Pe vremea lui Plinius cel Tânăr, acest lac, întreţinut în mare parte cu apă adusă prin canale din Nil, era secat şi redus la dimensiunile care pot fi văzute şi azi în actualul lac Birket-el-karun.

[511511] Oraşul „Crocodililor” (Crocodilopolis) era situat la apus de lacul Moeris. Pe timpul regilor Ptolemei, acest oraş a primit numele de Arsinoe, după numele sorei şi soţiei lui Ptolemeu Filadelful (care a domnit între anii 285–246 î.e.n.)

[512512] Templul din Efes a fost distrus şi reconstruit de trei ori. A treia oară a fost reconstruit de arhitectul Eratostratos în anii 356 î.e.n., mai mare şi mai plin de splendoare decât clădirile anterioare. Templul a fost ridicat în cinstea Artemidei. Azi n-au mai rămas din el decât ruine.

[513513] Templul Herei din insula Samos întrecea în mărime şi frumuseţe toate templele elene, afară de cel din Efes (vezi Herodot, cartea a III-a, cap. LX). Azi au rămas ruinele templului Herei.

[514514] Strabo, *op. cit.,* cartea a XVII-a, cap. I, 37, dimpotrivă, nu consideră construcţia labirintului superioară piramidelor.

[515515] Strabo, *op. cit.,* cartea a XVII-a, cap. I, 37, indică o altă împărţire a curţilor. După Herodot, se înţelege că aceste curţi, pentru a putea fi faţă în faţă, trebuiau să fie dispuse pe două rânduri de câte şase.

[516516] Destinaţia labirintului este foarte discutată. Unii scriitori antici, printre care şi Herodot, susţin că în camerele subterane erau înmormântaţi regi ai Egiptului, ceea ce nu pare verosimil; săpăturile arheologice făcute aici n-au găsit nici un mormânt. Învăţaţii moderni au presupus, unii, că aceste camere au servit ca lăcaş de închinare, alţii, ca palat al regilor, alţii că erau destinate studiilor astronomice, întrunirilor publice şi religioase. Adevărul nu se cunoaşte.

[517517] Este vorba de piramida de la Hauârah (din care se mai văd ruinele la Birket-el-karun). Cf. şi Strabo, *op. cit.,* cartea a XVII-a, cap. VIII, 11. Această piramidă a servit ca morminte faraonului Moeris (Amenemhet al III-lea din dinastia a XII-a).

[518518] Braţul, ca măsură – vezi mai jos, nota 522.

[519519] Cam peste 400 de km; calculul este exagerat. În realitate, cam 148 km.

[520520] Lacul a fost săpat numai ln parte; numeroase canale îl legau de Nil. Partea din lac care se mai poate vedea şi azi este naturală.

[521521] Este vorba nu de piramide, ci doar de soclul statuilor lui Amenemhet al III-lea (dinastia a XII-a), care totuşi nu erau în mijlocul lacului; Herodot le-a văzut în perioada inundaţiei.

[522522] Măsurile folosite de Herodot sunt: *δάκτυλος* – „degetul” – cea mai mică unitate (aproximativ 2 cm) –; patru degete fac o palmă – *παλαιστή*, iar trei palme fac o palmă întinsă – *σπιθαμή*; patru *παλαιστή* fac un picior, *ποϋς*; – *πήχυς*, „cotul” este distanţa de la vârful degetului mare până la cot (echivalând cu 24 *δάκτυλοι*; – un cot este egal cu un picior şi jumătate sau cu două *σπιθαμή* „palme întinse”; *όργυία* – „braţul” – este distanţa ambelor braţe întinse, ceea ce este egal cu patru coţi, sau şase picioare, sau 96 de degete; *πλέθρον* – plethra este distanţa de 100 de picioare; *σταδίον* este echivalentul a 6 plethre sau 600 de picioare; *σχοϊνος* – „shoina” – e o măsură egipteană, echivalentă cu 60 de stadii; *παρασάγγη* – „parasanga” este o măsură persană, echivalentă cu 30 de stadii greceşti; *άρούρα* – „arura” – e o măsură agrară, 1/4 de plethră pătrată.

[523523] Strabo, *op. cit*., cartea a XVII-a, cap. I, 4, 35, 37 şi Diodor, *op. cit*., cartea I, cap. LII, spun că acest canal pornea din Nil, lângă Heracleopolis, şi avea 80 de stadii lungime. Probabil este vorba de canalul Bahr-Yusuf de azi.

[524524] În perioada inundaţiei.

[525525] În perioada retragerii apelor.

[526526] Este vorba de lanţul muntos al Libyei, orientat spre nord-sud, şi nu est-vest, cum spune Herodot. Herodot se referă, probabil, la o ramificaţie a muntelui în această direcţie.

[527527] În Egipt, armurile de metal erau puţin obişnuite, prelucrarea fierului era încă ·necunoscută în această vreme, vezi *Istoria Universală,* vol. I, p. 582; coifurile se făceau mai ales din piele; aşa se explică mirarea egiptenilor la vederea soldaţilor greci îmbrăcaţi în armură de bronz (vezi mai jos, cap. CLII).

[528528] Mlaştinile pomenite şi în cap. XCII şi CXL din această carte.

[529529] Sub numele de *Sabacos,* Herodot înglobează patru regi etiopieni: Sabacos, Şabataka, Taharka şi Tanut-Ammon. Vezi, tot în această carte, cap. CXXXVII–CXXXIX. Etiopianul Sabacos (Sabakha) a domnit la sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n. Pentru pasajul acesta din Herodot, vezi şi Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea I, cap. LXVI.

[530530] Necos (Nechao, în textele cuneiforme) este fiul lui Psammetihos I, urcat pe tron în 609 î.e.n„ domnind până în 594 î.e.n. Acest monarh egiptean a fost întronat de Aşşurbanipal în Deltă (la Sais şi Memfis) în timpul dominaţiei etiopiene (663 î.e.n.). El este, de fapt, fondatorul celei de a XXVI-a dinastii, saite. A pierit ucis de Tanut-Ammon, un urmaş al lui Sabacos.

[531531] Psammetihos fugise în regatul protectorului său.

[532532] Vezi, tot în această carte, cap. CXXIX.

[533533] Pentru că egiptenii, datorită căldurii, nu purtau armură, ci îmbrăcăminte de in şi piei.

[534534] Apis (boul), în egipteană *Hapis,* reprezenta, în mitologia egipteană, incarnaţia lui Osiris. Curtea lui Apis este descrisă pe larg de Strabo, *op. cit.,* cartea a XVIII-a, 555. Boul Apis avea o cameră somptuoasă, împrejmuită de o curte în care lumea intra să i se închine. Această curte se afla aproape de templul lui Phtah din Memfis, sau, cum spune Herodot, a lui Hephaistos.

[535535] Statuile, puse probabil pe un piedestal, serveau drept coloane, întocmai ca în construcţia Erechteionului de pe Acropole.

[536536] Numele *Epaphos* pare a fi, după Herodot, o variantă stâlcită a numelui Apis şi nu, cum spune Eschil, *Prometeu,* v. 848, un derivat al cuvântului grecesc *έπαφεϊν* – „a atinge”.

[537537] Cum erau şi „Taberele tyrienilor” care ocupau un cartier întreg din oraşul Memfis. Vezi, tot în această carte, cap. CXII.

[538538] Vezi mai jos, cap. CLXIV, unde Herodot vorbeşte despre aceşti interpreţi ca despre o adevărată castă socială.

[539539] Braţul Pelusiac este cel mai răsăritean braţ al Nilului, azi aproape secat. Aşezarea coloniştilor în acest loc se explică prin importanţa lui strategică.

[540540] La Memfis, în cartierul numit mai târziu *Καρικόν* (Caricon).

[541541] Probabil că este vorba numai de prima aşezare de greci în Egipt şi nu de orice stabilire de străini, pentru că însuşi Herodot vorbeşte de tyrienii stabiliţi la Memfis (vezi, tot în această carte, cap. CXII).

[542542] *Όλκοι* – „calele” – erau nişte butuci cilindrici pe care se trăgea nava din apă sau se împingea în apă.

[543543] Adică despre cel mai important oracol din Egipt, despre oracolul Latoniei din oraşul Buto (vezi, tot în această carte, cap. LXXXIII).

[544544] Aci e o lacună în text; în rândurile care lipsesc, Herodot preciza probabil locul sanctuarului în raport cu Nilul.

[545545] Oraşul Buto este menţionat şi în cap. LIX, LXIII, LXXXIII şi CXXXIII din această carte.

[546546] Fraza aceasta este încurcată, cu un sens obscur; nu este exclus ca textul să fie corupt.

[547547] *παρωροφίς* – „streaşină” – este explicată de Pollux, *op. cit.,* I, 81, astfel: *τό μεταξύ τοϋ όρόφου καί τοϋ ϋτέγους* – „partea dintre tavan şi acoperiş”, cu alte cuvinte, partea acoperişului de la zid, unde se termină tavanul, şi până-n capăt, deci streaşina.

[548548] Insula Hemmis este numită de Hecataios (fr. 284 Müller) *Hembis*; în egipteană *Khebt.*

[549549] Teophrastos, *Περί φυτών*, 13, Seneca, *Quaestiones naturales,* III, 25, Plinius, *Historia naturalis,* cartea a II-a, cap. XCV, vorbesc şi ei despre insulele plutitoare ale Egiptului. Vorbind chiar de insula Hemmis, Hecataios, fr. 284 Müller, spune: „*este o insulă suspendată, şi pluteşte pe apă, şi e purtată pe apă*”.

[550550] Legendă analogă cu cea a insulei Delos, consacrată tot Latonei.

[551551] Vezi, tot în această carte, cap. XLVI şi CXLV.

[552552] Adică insula plutitoare îşi schimba mereu locul pentru a-l ascunde pe Apollo (Horos) de Typhon.

[554554] După greci, Horos al egiptenilor corespundea cu Apollo, Isis cu Demetra, Osiris cu Dionysos. În mitologia egipteană însă, Apollo nu avea ca soră pe Artemis, cum exagerează Herodot analogia. Artemis egipteana era Bubastis sau Paşt, una din cele opt divinităţi primordiale.

[554554] Eschil, marele poet tragic, născut la Eleusis în Attica în anul 525 î.e.n.; a murit la Gela în Sicilia, în anul 456 î.e.n.

[555555] Domnia lui Psammetihos I a avut loc între anii 664–610 î.e.n. Psammetihos a luptat în mod strălucit pentru eliberarea Egiptului, şi-a întors apoi armele împotriva asirienilor cu sprijinul lui Gyges (Gugu), regele Lydiei. Asediul Aşdodului face parte din această campanie. Cf. şi Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea I, cap. LXVI.

[556556] Azotos sau Aşdod, oraş al filistenilor, azi Esdud. După Diodor din Sicilia, asediul îndelungat al graşului a creat în cele din urmă nemulţumiri care au dus la dezertarea trupelor egiptene.

[557557] Necos, în egipteană Nechao (după numele bunicului său), pomenit şi în *Biblie* Ieremia, XLVI, 2), vezi şi nota 530 la această carte.

[558558] Sesostris, adică Ramses al II-lea, ar fi fost, după unii autori antici, primul faraon care a început săparea canalului. Lucrările au fost de fapt iniţiate de Seti I (1328–1300 î.e.n.).

[559559] Fapt atestat de o inscripţie trilingvă, găsită între Suez şi lacurile Amare.

[560560] Patumos sau Pi-turnu (Pi-tumon – „locul zeului Tumon"), azi Tell-el-Maşhuta, la 17 km spre vest de Ismailia.

[561561] Este vorba de partea de nord a masivului muntos al Arabiei.

[562562] Prin depresiunea Uâdy Tumilât, spre miază-zi.

[563563] Herodot înţelege prin Marea Roşie, Golful Persic, iar prin Golful Arabic, actuala Mare Roşie.

[564564] Exagerat; se pare că 800 de stadii sunt mai aproape de realitate.

[565565] Herodot are în vedere trecerea din Marea Mediterană în Marea Roşie prin ·canal şi pe cursul inferior al Nilului.

[566566] Construirea canalului, la care au pierit, după Herodot, 120 de mii de oameni, urmărea, se pare, nu numai scopuri comerciale, ci şi militare, Nechao fiind un faraon care a dus o politică expansionistă.

[567567] La fel cu grecii; Herodot se miră că şi lor, grecilor, le poate da cineva epitetul de „barbar". Cf. nota 1 la cartea I.

[568568] Trireme (vezi cartea I, notele 10 şi 356) egiptene s-au găsit pictate pe zidurile unui templu ridicat de Ramses al III-lea (dinastia a XX-a, Regatul Nou, secolul al XII-lea î.e.n.). Grecii au învăţat construcţia triremelor de la egipteni. Cf. Thucydides, *op. cit*., cartea I, cap. XIII.

[569569] Necos a fost faraonul care a trimis din Golful Persic o expediţie feniciană pentru a face înconjurul Africii (vezi cartea a IV-a, cap. XLII).

[570570] Magdolos sau Mageddo este oraşul în care Necos l-a omorât pe Iosias, regele Izraelului *(Regii,* II, 23), în anul 608 î.e.n.

[571571] Oraş cunoscut şi sub denumirea Kadeş – probabil Gaza.

[572572] Vezi cartea I nota 111.

[573573] Domnia lui Nechao a fost între anii 609 şi 594 î.e.n.

[574574] Psammis sau Psamtik, faraon renumit pentru o expediţie de represalii în Etiopia, este cunoscut sub numele de Psammetihos al II-lea (593–588 î.e.n.).

[575575] Eleea, ţinut în vestul Peloponesului.

[576576] Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap XCV, plasează această întâmplare pe timpul lui Amasis (Ahmes al II-lea, 569–525 î.e.n.).

[577577] Din anul 593 până în anul 588 î.e.n.

[578578] În timpul acestei expediţii (începutul secolului al VI-lea) mercenarii greci au gravat pe coloşii de la Abu-Simbel inscripţii cu litere greceşti. Această dată timpurie dă o mare importanţă acestor inscripţii, pentru că aparţin unei vremi când scrisul grec se manifesta rar. Cea mai recentă comentare a inscripţiilor este făcută de A. Bernard şi O. Masson, *Les inscriptions d'Abou-Simbel,* în „*Revue des Etudes Grecques*" LXX, 1957, pag. 1-47.

[579579] Apries (sau Uahabra) este identic cu faraonul Ofra amintit în *Vechiul testament,* Ieremia, cap. XXXVII vers. 8 şi 11; cap. XLIV vers. 30; pomenit şi de Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I,

cap. LXVIII şi a domnit între anii 588–566 î.e.n.

[580580] După Manethon, Apries a domnit numai 19 ani (între 588–569 î.e.n.).

[581581] Herodot povesteşte aici o reeditare a atacului lui Nechao al II-lea asupra Palestinei şi Syriei pe la sfârşitul secolului al VII-lea î.e.n. Acest atac, pomenit tot în cartea a II-a, cap. CLIX, era de fapt îndreptat împotriva Babilonului, cu care Egiptul îşi disputa Syria şi Palestina. După victoria de la Kadeş (Cadytis), Nechao al II-lea, care pătrunsese până la Eufrat, a fost bătut de Nabucodonosor (încă tânăr pe acea vreme şi asociat la domnia tatălui său Nabopalassar), la Karkemiş (605 î.e.n.). Vezi *Notiţa istorică* la cartea a II-a, p. 127.
Apries a reluat atacurile tatălui său, luptând mai departe împotriva lui Nabucodonosor pentru aceleaşi regiuni. Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. LXVIII, vorbeşte de unele victorii ale lui Apries. Se pare că tyrienii şi sidonienii, în alianţă cu Apries, au luptat multă vreme împotriva lui Nabucodonosor, dar nu au reuşit să-şi menţină mult timp poziţiile avantajoase; Apries n-a putut rezista armatelor din Babilon şi în cele din urmă şi-a părăsit aliaţii.

[582582] Vezi şi cartea a IV-a, cap. CLIX.

[583583] Amasis sau Ahmes, după Manethon – *Ἄμωσις*, despre care Diodor din Sicilia, cartea I, cap. LXVIII, spune că era *ἀνήρ ἐμφανής Αἰγύπτιος* – „*un bărbat egiptean de seamă*", a domnit între anii 569–525 î.e.n. El este ultimul mare rege din dinastia saită.

[584584] Vezi mai sus, la cap. CLI, unde, de asemenea, un coif serveşte ca un semn al regalităţii.

[585585] Momemfis, azi Menuf era aşezat pe un canal între gura Canobică şi Lacul Mareotic.

[586586] Prin care nu trebuie să se înţeleagă „caste", cum probabil înţelegea Herodot (Cf. cartea a VI-a, cap. LX), ci pături sociale. Alţi autori antici împart pe egipteni în alte categorii sociale: Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVIII, vorbeşte de trei pături (preoţii, ţăranii, meseriaşii); Strabo, *op. cit.,* cartea XVII, ii împarte, de asemenea, în trei: soldaţii, agricultorii şi preoţii.

[587587] Sensul acestor cuvinte este obscur: „calasyrieni", după unii, înseamnă „soldaţi în floarea vârstei", iar „hermotybieni" ar fi soldaţi de mâna a doua.

[588588] Noma Hemmis se afla în Deltă, nu în regiunea insulei cu acelaşi nume.

[589589] Natho (Neut) era situată intre Busiris şi Bubastis; azi Saragd.

[590590] Cifra este exagerată, la fel şi cifra calasyrienilor, enunţată mai jos.

[591591] În afară de noma Tebei, celelalte nome nu sunt cunoscute cu precizie; în orice caz, ele erau situate în partea de nord a Egiptului.

[592592] Adică obiceiul de a considera o meserie ca nedemnă de militari.

[593593] La Sparta, învăţarea şi îndeletnicirea cu vreo meserie erau interzise cetăţenilor de drept; ele erau profesate numai de perieci.

[594594] Şi sicyionienii, după Strabo , *op. cit.,* cartea a VIII-a, cap. VII, 23.

[595595] Vezi, tot în această carte, cap. XXXVII, despre privilegiile de clasă ale preoţilor.

[596596] Arystera – măsură pentru lichide, care corespunde *cotyl*-ului grec (27 centilitri).

[597597] Despre îngâmfarea şi orgoliul lui Apries se vorbeşte şi în *Vechiul testament,* Ezechiel, XXIX, 3 şi Ieremia, XLIV, 30.

[598598] Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea I, cap. LXV.III, relatează şi el moartea lui Apries, iar istoricul evreu Flavius Iosephus, cartea a X-a, cap. IX povesteşte cum Apries (Hofra) a fost prins şi ucis de Nabucodonosor. Nu este imposibil ca Nabucodonosor să se fi amestecat în cearta dintre cei doi rivali, sprijinindu-l însă pe Amasis, care a devenit apoi un fel de supus al lui Nabucodonosor.

[599599] *τό ίρόν* este sanctuarul, *τό μέγαρον πυ ό νήος*, este templul.

[600600] *Διξά θυρώματα* – Nu se ştie nimic precis ce este o *θυρώμα*, probabil porţi monumentale, în interior având anumite încăperi; cuvântul dă loc la multe interpretări: unii comentatori consideră că e vorba de două porţi, alţii, de porţi duble, adică porţi cu două canaturi. Am ales interpretarea lui Legrand, *op. cit.,* II, p. 186 şi nu cea a lui Panetsos, *Herodot, Historia,* Athena, 1939 (uşă cu două canaturi).

[601601] Al zeului Osiris.

[602602] Lacul se poate vedea şi azi, dar nu mai arc formă circulară, şi poartă numele Sa-el-Hagar.

[603603] Herodot şi-a propus încă de la începutul cărţii (cap. III) să fie discret în problemele religioase. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXXIII.

[604604] În greceşte *έξανίστημι* – „a emigra”; s-a tradus liber prin „cotropire”, „năvală” a străinilor care a provocat emigrarea; dorienii au coborât în Pelopones în secolele XII–XI î.e.n.

[605605] Siuf – azi Es-Seffeh.

[606606] Se pare că e vorba de o anecdotă străină Egiptului, pentru că lipsa de respect faţă de faraon, spălarea picioarelor, ridicarea statuii unui zeu într-o piaţă, sunt străine obiceiurilor egiptene.

[607607] Cercetarea oracolelor pentru descoperirea hoţului este un obicei egiptean.

[608608] Sfinxul era o fiinţă legendară cu trup de animal şi cap de om; la greci, sfinxul avea cap de femeie, la egipteni, cap de bărbat. Şi azi se mai păstrează asemenea coloşi; cel mai mare sfinx se poate vedea la Giseh, lângă Cairo. Sfinxul era simbolul sau chipul Soarelui – ca divinitate.

[609609] Vezi, tot în această carte, cap. CLXVI.

[610610] Masa cubică a acestui bloc de piatră era deci cam de 343 m^3 (ţinind seama că 21 coţi = 11 m; 14 coţi = 7,38 m; 8 coţi = 4,216 m).

[611611] Vezi, tot în această carte, cap. CLV, unde este vorba de 40 de coţi.

[612612] Oftatul şefului lucrărilor i s-a părut lui Amasis un semn rău-prevestitor.

[613613] Există monumente, dar de dimensiuni mult mai mici decât cele indicate de Herodot, care reprezintă pe Osiris culcat într-un pat funerar, între statuile surorilor lui, Isis şi Nephtys, aşezate vertical.

[614614] Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. XXXI, vorbeşte despre 18 mii de oraşe în Egipt, Teocrit, *Idile,* XVII, v. 82-84, de peste 33 de mii.

[615615] Interpretarea dată de Herodot acestei legi este falsă: prezentarea surselor de câştig în faţa monarhului se făcea nu din pricini morale, ci pentru fixarea impozitelor.

[616616] Herodot greşeşte: Solon (născut aproximativ 640 î.e.n.) a dat aceste legi cu douăzeci de ani înainte de domnia lui Amasis (care a devenit rege în anul 569 î.e.n.).

[617617] Probabil că din cauza simpatiei lui Amasis pentru greci, tradiţia egipteană l-a prezentat răuvoitor faţă de localnici (vezi, tot în această carte, cap. CXXIII).

[618618] Pînă la Amasis, în afara mercenarilor, grecii n-au fost socotiţi decât oaspeţi toleraţi în Egipt. Naucratis era situat la vest de Delta Nilului.

[619619] Situat în partea de nord a oraşului Naucratis.

[620620] Care aveau datoria să supravegheze şi să protejeze comerţul, să rezolve diferendele comerciale etc. ale cetăţenilor veniţi aici din oraşele greceşti amintite.

[621621] „Celelalte oraşe” – Chios, insulă lângă coasta ionică a Asiei Mici, cu un oraş cu acelaşi nume; Teos, oraş al Ioniei, azi ruinele de la Bedrun; Foceea, oraş pe coasta Ioniei, azi Fokia; Clazomenai, oraş al Ioniei, azi S. Giovanni; Rhodos, insulă aproape de Asia Mică; Cnidos, oraş în Caria (Asia Mică), azi ruine aproape de Capul Erio; Phaselis, oraş în Licia (Asia Mică), azi ruine aproape de Tekrova; egineţii, locuitorii Eginei, insulă în Golful Saronic.

[622622] Săpăturile au dezvăluit şi existenţa altor temple.

[623623] Lângă care se afla Naucratis (vezi, tot în cartea a II-a, cap. CXXIX).

[624624] Amficţyonii erau deputaţi ai cetăţilor greceşti unite într-o confederaţie politică şi religioasă, ale căror adunări se ţineau primăvara la Delfi, toamna la Anthela, aproape de Thermopyle.

[625625] Alţi scriitori vechi pun incendierea templului pe seama Peisistratizilor.

[626626] În texte este *στυπτηρία* şi se presupune a fi piatră acră (alumen) despre care Plinius, *Historia naturalis,* cartea a XXX-a, cap. XV, spune că era de o calitate superioară în Egipt. Darul lui Amasis reprezintă aproximativ 25 mii de kg piatră acră. Piatra acră se găseşte din belşug în Egipt, în consecinţă darul n-avea o valoare excepţională.

[627627] Contrar predecesorului său (vezi, tot în cartea a II-a, cap. CLXI).

[628628] Este vorba despre Battos al II-lea, zis „Fericitul”, urcat pe tron în jurul anului 574 î.e.n.; el a distrus armata lui Apries (vezi cartea a IVa, cap. CLIX).

[629629] Cyrene, colonie greacă pe coasta Libyei, s-a supus lui Cambyses de bunăvoie (vezi cartea a III-a, cap. XIII).

[630630] E vorba de statui ale zeiţei Athena.

[631631] Vezi cartea a III-a, cap. XLVII.

[632632] Vezi cartea a IV-a, cap. XXXIX şi urm

[633633] Lindos este unul din cele trei oraşe dorice din insula Rhodos. Din templul Athenei din Lindos azi nu se mai văd decât foarte puţine ruine.

[634634] În mitologia elenă se credea că fiicele lui Danaos au introdus în Grecia „thesmophoriile” sau cultul Demetrei (vezi, tot în cartea a II-a, cap. CLXXI). În acest pasaj, Herodot vorbeşte de Danaide în legătură cu introducerea la Lindos a cultului zeiţei din Sais. Prin urmare, Amasis a trimis darul pomenit acestui templu, datorită faptului că a fost ctitorit de egiptence.

[635635] În realitate, el este primul egiptean care a cucerit Ciprul, şi nu primul monarh din lume: înaintea lui, Ciprul a fost stăpânit de regele asirian Sargon; unii monarhi ciprioţi au fost tributari lui Asarhaddon şi Aşşurbanipal.

CARTEA A III-a THALIA

[1] „Dintre eleni” – intenţia autorului este de a marca faptul că grecii nu intrau în categoria celorlalte popoare peste care Cambyses domnea cu adevărat. Grecii erau dependenţi de marele rege, nu subjugaţi în mod absolut.

[2] Amasis, aşa cum se arată în cartea a II-a, cap. CLXXVIII, era însufleţit de sentimente prieteneşti faţă de greci. Ionienii şi eolienii, aduşi cu sine de Cambyses, veniseră, desigur, împotriva voinţei lor, aşa cum mai târziu aveau să vină împotriva voinţei lor contingentele de ionieni târâte de Darius în Europa.

[3] Herodot întrebuinţează aici cuvîntul *αίτία* – „cauză”, cu sensul de *πρόφασις* – „motiv”; *πρόφασις* apare într-o conjunctură identică de idei în cartea a IV-a, cap. LXXIX. Herodot ştia foarte bine că Egiptul era unul din statele care stânjeneau expansiunea puterii persane, şi, ca atare, figura în programul de cuceriri persane încă de pe vremea lui Cyrus. Cf. cartea I, cap. CLIII, şi menţionarea tratatului de alianţă între Cresus şi Amasis, cartea I, câp. LXXVII. Vezi *Studiul introductiv*, p. XI.

[4] Despre medicii egipteni şi priceperea lor, cf. cartea a II-a, cap. LXXXIV. În cartea a III-a, la cap. CXXIX, se arată de asemenea că Darius avea medici egipteni la curtea lui.

[5] În greceşte *παλλακή*. La curtea Persiei se instituise obiceiul că numai localnicele puteau deveni soţii legitime ale regelui. Darius, când a ajuns rege, s-a căsătorit numai cu femei din neamurile aristocrate persane (vezi, tot în această carte, cap. LXXXIV).

[6] Cf. aceeaşi apreciere despre Phya, cartea I, cap. LX şi cartea a V-a, cap. XII. Idealul de frumuseţe feminină în Grecia veche era o femeie înaltă şi cu forme perfecte. Aristotel, *Περί ρητορικής (Rhetorica),* I, 5: *θηλειών δέ σώματος μέν κάλλος καί μέγεθος*. În privinţa frumuseţii copiilor mici, vezi cartea I, cap. CXII, iar pentru frumuseţea bărbătească, cartea a VII-a, cap. XIX şi cartea a IX-a, cap. XCVI.

[7] Numele derivă de la zeitatea egipteană Neith sau Nith, menţionată în cartea a II-a, de pildă, la cap. LXII.

[8] Versiunea persană reprodusă aici de Herodot nu poate sta în picioare. Dacă socotim intervalul scurs de la detronarea lui Apries şi invazia lui Cambyses în Egipt (adică aproximativ 570–528 î.e.n.), această fiică a lui Apries tot ar fi avut aproximativ 50 de ani.

[9] Versiunea egipteană, deşi tendenţioasă, este mai plauzibilă decât cea persană doar din punct de vedere cronologic. Egiptenii, făcând din Cambyses un egiptean după mamă, căutau să-şi înşele întrucâtva propria lor obidă de a fi fost cuceriţi de un persan.

[1010] Fecior din flori: adică fiul unei soţii nelegitime. Astfel de vlăstare ale regilor Persiei ocupau totuşi funcţii înalte la curtea Persiei sau în administraţia regatului. Această regulă nu împiedica luptele pentru domnie şi fratricidul. Cassandana nu era totuşi singura soţie legitimă a lui Cyrus. Cf. Xenofon, *Cyropaedia,* cap. V, 19. După versiunea lui Ctesias, *Persica excerpta,* § II, mama lui Cambyses ar fi fost Amytis, fiica lui Astyages.

[1111] Vezi mai sus, nota 6.

[1212] Regii Egiptului aveau obiceiul încă de pe vremea lui Psammetihos să angajeze în solda lor mercenari carieni şi ionieni. Cf. cartea a II-a, cap. CLII, CLIV, CLXIII şi cartea a III-a, cap. XI. De altfel, unele din cele mai vechi inscripţii greceşti în proză (datate la 581 î.e.n.) se află săpate în piatra postamentului coloşilor de la Abu-Simbel de mercenarii greci veniţi în Egipt (vezi nota 578 la cartea a II-a).

[1313] În text *σοφίη* – „înţelepciune”. Sensul de „viclenie” se află şi mai jos la cap. LXXXVI, şi în cartea a II-a, cap. CLXXII. Vezi şi nota 79 la cartea I.

[1414] În fapt, un rege al Arabiei nu exista pe vremea lui Cambyses. Aici e vorba probabil despre o căpetenie a unei uniuni de triburi din regiunea pe unde urma să treacă armata lui Cambyses.

[1515] Herodot se referă la pustiul Sinai şi istmul Suezului, singura cale de legătură între Syria şi Egipt, urmată în mod obişnuit de caravane.

[1616] Oraşul mai este pomenit şi în cartea a II-a, cap. CLIX, dar impresia care se degajă din pasajul cărţii a II-a, unde se povesteşte o ciocnire intre faraonul Necos (Nechao) şi syrieni, e că Herodot menţionează acolo un oraş din interiorul Syriei, şi nu un oraş de coastă. Numele de *Cadytis* apare numai la Herodot; la Hecataios, *Canytis* (*Κάνυτις πόλις Συρίων μεγάλη* fr. 261 Müller) este poate identic cu *Cadytis.* Etimologia numelui este ebraică: *Kadişa* – „oraşul sfânt”. Plecând de la această etimologie, comentatorii lui Herodot s-au gândit la o identificare a *Cadytisului* cu *Ierusalimul.* Dacă această identificare se potriveşte întrucâtva cu pasajul din cartea a II-a, cap. CLIX, ea nu poate fi în nici un caz acceptată pentru cartea a III-a, cap. V, unde în mod evident este vorba despre un oraş de coastă. Rawlinson, urmat de H. Stein, *Herodotos,* I, 5, p. 7, nota 2, înclină să vadă în *Cadytis* portul Gaza (ebr. Gazitah); cf. şi Polybios, *Istoria,* cartea a XVI-a, cap. XL.

[1717] Syrienii palestinieni – cf. cartea I. cap. CV, cartea a II-a, cap. CVI, cartea a IV-a, cap. XXXIX şi cartea a VII-a, cap. LXXXIX. Fenicia propriu-zisă se întindea, după Herodot, numai până în regiunea muntelui Carmel. De aici şi până spre Gaza, ţinutul ocupat de filisteni, este constant numit de Herodot *Syrio Palestinei,* spre deosebire de Syria Arabiei.

[1818] Oraş situat spre sud-vest de Cadytis (Gaza). Identificări cu localităţi moderne sunt imposibil de stabilit. În orice caz, Ienysosul era un important punct de comerţ, fiind la capătul drumului de caravane care lega Golful Persic de Mediterana, ca şi celelalte *emporia,* de altfel, despre care este vorba în text.

[1919] Vezi nota 25 la cartea a II-a. „Lacul” Serbonis era, în realitate, o întindere de mlaştini care avea o ieşire artificială spre Mediterană.

[2020] Vezi nota 26 la cartea a II-a. Numele muntelui are o origine semită: *Kaš (Keš)* – „limită, graniţă”. Prin urmare, imensa dună de nisip, care este în realitate muntele Casios, era considerată hotar între Egipt şi Syria. Un alt munte cu acelaşi nume se află în nordul Syriei, în Antiochia, unde s-a ridicat sanctuarul marelui zeu syrian Casios.

[2121] Afirmaţie curioasă, asupra căreia s-au încercat mai multe explicaţii. Vezi D. Ghica, *op. cit.*, cartea a III-a, p. 13, nota 3. Pe cine a vrut Herodot să înţeleagă prin aceşti „syrieni” nu ·se poate şti.

[2222] În mitologia elenă, Typhon este un monstru, fiu al pământului (Gaia) şi al Tartarului. După o luptă înfricoşătoare cu Zeus, a fost învins prin puterea fulgerului şi azvârlit în fundul Tartarului. Cf. Hesiod, *Theogonia,* v. 820 şi urm. Locul unde s-ar fi dat lupta era situat în regiunile unde au loc erupţii vulcanice, exalaţii dăunătoare sănătăţii (mlaştini, cum e lacul Serbonis, de pildă), călduri insuportabile şi vânturi calde. Typhon a fost identificat de greci cu principiul răului din mitologia egipteană, *Set,* opus lui *Osiris.* Cf. şi cartea a II-a, cap. CXLIV.

[2323] Herodot înţelege: din toate regiunile viticole ale Greciei.

[2424] Vinul era probabil transportat şi din alte regiuni învecinate cu Fenicia, şi anume din Syria, unde, după o informaţie a lui Strabo, *Γεωγραφικά (Geografia),* cartea a XVI-a, cap. II, exista o localitate numită ulterior, în epoca elenistică, Laodikeea, care furniza Egiptului vinuri de bună

calitate.

[2525] Textul grec are am două variante: *κείμενον*, adică ulciorul a fost „golit” şi aşezat apoi pe jos, – această variantă, adoptată de noi, a fost tradusă prin cuvintele: „prin părţile locului”. *Κείνόν* – „golit”, a doua variantă, aparţine probabil unui scholiast care a dorit să fie cât mai explicit.

[2626] Demarh – despre împărţirea Egiptului în *νομο*ί ((districte administrative) şi guvernarea lor, vezi cartea a II-a, cap. CLXIV şi CLXXVII. Nomele egiptene erau, la rândul lor, divizate în unităţi administrative minore, conduse de *demarhi*; cuvântul înseamnă „cel care conduce poporul” (dintr-un sat, comună, district).

[2727] Textul grec nu lasă precis să se înţeleagă *cine* face transportul, cine se îngrijeşte ca oalele să ajungă în Syria. Din această pricină am tradus impersonal.

[2828] Adică în regiunea dintre Ienysos şi muntele Casios, despre care este vorba la sfârşitul cap. V.

[2929] Adică la conducătorul triburilor arabe.

[3030] Herodot se referă la triburile arabe care ocupă peninsula Sinai şi sălăşluiesc până în partea Syriei.

[3131] La popoarele semitice, aflate sub influenţa ideilor religioase şi idealiste propagate de clasa dominantă, numărul 7 avea o mare importanţă, ca şi la alţi orientali, de altfel. Cf. nota 235 la cartea I.

[3232] Dionysos şi Urania erau zeităţile Soarelui şi Lunii; arabii aveau o religie care se baza pe observaţiile făcute asupra corpurilor cereşti şi mişcărilor acestora. Nu este exclus ca şi numărul 7 să reprezinte observaţia existenţei celor şapte planete ale soarelui, cunoscute în antichitate.

[3333] *Oratb-el* sau *Oroth-el* –„zeul focului, al luminii”.

[3434] *Alilat* – vezi cartea I, cap. CXXXI, cu observaţia că în cartea I este vorba de o zeiţă a fecundităţii, pe când aci ·se pare că Alilat este o zeitate astrală (Luna), citată la rând cu zeul focului, al luminii.

[3535] Cf. cartea a VII-a, cap. XXVI, unde este vorba de un burduf făcut din pielea satirului Marsyas.

[3636] Acest fluviu n-a putut fi identificat.

[3737] Despre exactitatea informaţiei lui Herodot, vezi A. Maude şi]. L. Myres, *The desert pipe-line in Herodotus, III,* 9, în „*Classical Review*”, 1946, p. 19.

[3838] Cf. cartea a II-a, cap. XVII şi CXLI. Gura Pelusiacă este gura cea mai aproape de hotarele Syriei şi de lacul Serbonis. Astăzi, braţul Pelusiac este secat şi înlocuit printr-un canal care-şi are deschiderea în canalul de Suez.

[3939] Sanctuarul şi templul zeităţii Neith din Sais, reşedinţa celei de-a XXVI-a dinastii egiptene.

[4040] Psammenitos a avut o domnie foarte scurtă. Manethon, în şirul faraonilor celei de-a XXVI-a dinastii, aşa-numită saită, li numeşte *Ψαμμεχερίτης* (Psammecherites).

[4141] Exagerare, în regiunea Tebei cad ploi uşoare.

[4242] Cf. cartea a II-a, cap. CLII; precum şi nota 12 la cartea aceasta.

[4343] Actul de cruzime săvârşit de mercenari reprezenta totodată şi un ritual războinic: ritualul jurământului de credinţă; cf. cartea a V-a, cap. CXIX, despre sacrificiile umane făcute de carieni unei divinităţi a războiului.

[4444] Faptul că mercenarii beau din sângele victimelor lor întăreşte părerea că s-a săvârşit totodată şi un ritual războinic. Cf. cartea a IV-a, cap. LXX, despre un ritual similar la sciţi. Prin acest ritual, mercenarii se legau cu jurământ că vor lupta până la moarte.

[4545] Cf. cartea a II-a, cap. XXXVI.

[4646] Vezi nota 253 la cartea a II-a. Relativ la data când Herodot a vizitat câmpul bătăliei de la Papremis, vezi *Studiul introductiv*, p. LX.

[4747] Despre revolta lui Inaros, în Egiptul de Sus, soldată cu înfrângerea acestui patriot care a luptat şase ani împotriva perşilor, cf. cartea a VII-a, cap. VII şi Thucydides, *Istoria războiului*

peloponesiac, cartea I, cap. CIV-CXII. Acest Inaros, pe care Herodot îl dă drept libyan, era un fiu al lui Psammetihos. Revolta lui Inaros a durat din anul 460 şi pănă în 454 î.e.n. Inaros a avut în sprijinul său pe Amyrtaios, pretendent la tronul Egiptului de Jos, care avea capitala la Sais, şi un contingent de atenieni, plecat din Cipru. Inaros a dobândit la Papremis o mare victorie asupra perşilor, când a ucis chiar cu mâna lui pe Achaimenes, fiul lui Darius şi fratele lui Xerxes; pe acea vreme Achaimenes era învestit în funcţia de satrap al Egiptului. Inaros a fost doborât în cele din urmă de Megabizos, dus în Persia şi crucificat, dar Amyrtaios s-a menţinut încă multă vreme în regiunea bălţilor. Cf. cartea a II-a, cap. CXL şi nota 479.

[4848] Despre cetăţuia (acropolea) Memfisului, vezi mai jos, cap. XCI din această carte, unde este numită *λευκόν τεῖχος*, Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. CIV descrie Memfisul într-un chip foarte asemănător cu Herodot.

[4949] Istoria Cyrenaicei este descrisă de Herodot în cartea a IV-a, cap. CXLVII–CLXVII.

[5050] Barca – vezi cartea a IV-a, ultimele capitole. Oraşul se găsea în imediata apropiere a Cyrenei.

[5151] Judecătorii regeşti – cf. cap. XXXI al acestei carţi, cartea a V-a, cap. XXV şi cartea a VII-a, cap. CXCIV. În număr de 7, judecătorii regeşti formau un colegiu care făcea parte din sfatul marelui rege.

[5252] Despre acest Pausiris, ca şi despre Thannyras, de altfel, nu se ştie nimic altceva decât ce spune aici Herodot.

[5353] Sângele de taur nu este dăunător organismului omenesc, dar în antichitate exista o credinţă universal răspândită că cine bea sânge de taur moare. Cf. Aristofan, *Cavalerii,* v. 84.

[5454] Informaţiile primite de Herodot cu privire la comportarea lui Cambyses când a intrat pentru prima oară în Sais sunt eronate, provenind dintr-o sursă care vorbea cu deosebită patimă despre perşi. înăsprirea purtării lui Cambyses faţă de egipteni şi pângărirea cultului lor este logic povestită de Herodot după expediţia nefericită a monarhului persan împotriva Etiopiei, dar nu coincide cu intrarea lui Cambyses în Sais.
Inscripţiile hieroglife atestă că regele persan, dimpotrivă, a fost inclus în listele faraonilor egipteni, unde apare sub numele de *Cambath* sau *Cambathet,* la care se mai adaugă şi epitetul de *Ramsoth* – „fiu al Soarelui". Pe o coloană care astăzi se află în muzeul Vaticanului, provenind din templul zeiţei Neith (Athena) din Sais, se află o lungă inscripţie închinată lui Cambyses. Conform celor spuse de această inscripţie, regele a reorganizat şi a redat deplină strălucire cultului zeiţei, căzut în desuetudine. Calitatea informaţiei primită de Herodot se poate judeca şi după detaliul cu totul fals despre „părul mumiilor".

[5555] Vezi nota 304 la cartea I.

[5656] Cf. cartea I, cap. CXL, şi cartea a II-a, cap. LXXXVI şi urm. Despre dualismul dintre principiul binelui şi al răului la perşi, care formează substratul vechii religii persane, vezi notele 304, 305 la cartea I. Vechile credinţe abstracte au fost ulterior contopite sau chiar înlocuite printr-un sistem religios în care erau adorate elementele naturii, îndeosebi focul. Conform acestei credinţe, arderea unui cadavru echivala cu pângărirea divinităţii focului. Focul, ca principiu creator, viu, era, pe de altă parte, venerat şi în Egipt în persoana zeului Phtah, care avea un templu uriaş la Memfis. De notat că perşii adorau focul ca element material, iar egiptenii ca un principiu însufleţit.

[5757] Este firesc ca orgoliul egiptenilor, adânc jignit, să fi inventat această versiune.

[5858] Ammonieni – vezi cartea a IV-a, cap. XII.

[5959] Herodot, în cartea a VII-a, cap. LXIX şi urm., vorbeşte despre două ramuri ale etiopienilor: cei din vest (libyeni) şi cei din est (asiatici). Libyenii răspândiţi în părţile sudice ale Libyei (cf. cartea a IV-a, cap. CXCVII), întinzându-se până în regiunile ecuatoriale, reprezentau un amalgam de triburi diferite a căror trăsătură comună era culoarea neagră a pielii. În cartea a II-a, la cap. XXIX şi urm., Herodot vorbeşte despre libyenii (etiopieni) de la Meroe, care au suferit influenţa civilizaţiei egiptene, iar la cap. XXXII, despre libyenii din Africa centrală, descoperiţi de nasamoni. Etiopienii „macrobi" (cei cu viaţă lungă), ţinându-se seama de pasajele citate, în care nu sunt nicăieri pomeniţi, au fost plasaţi de comentatorii lui Herodot în regiunea orientală a Africii, aproximativ în Somalia. Prin urmare, după această ipoteză, ei ocupau coasta africană care se întinde la sud de strâmtoarea Bab-el-Mandeb, în regiunea capului Guardafui.

[6060] „Masa Soarelui”, în afară de Herodot, este menţionată şi de Pomponius Mela, *Horografia,* cartea a III-a., cap. XV, care însă probabil îl copiază pe Herodot. La originea acestei „mese” stă un mit despre bogăţia ţinuturilor etiopiene unde puterea soarelui face să crească o floră luxuriantă. Încă în *Iliada,* cântul I, v. 423 şi cântul XXIII, v. 205 şi în *Odiseea,* cântul I, v. 22, se povesteşte cum zeii, doritori să se desfete cu jertfe grase, se duceau în ţinutul etiopienilor, la marginea lumii, pe unde ar curge fluviul Okeanos. Interesantă este şi ipoteza lui Heeren (citată de D. Ghica, *op. cit.,* cartea a III-a, pp. 45-46, nota 5); Heeren crede că „masa Soarelui” reprezintă eventual un troc, cu străini sau cu alţi indigeni, aşa cum este, de pildă, descris de Herodot trocul dintre greci şi indigenii de dincolo de coloanele lui Heracles, în cartea a IV-a, a *Istoriilor,* cap. CXCVI.

[6161] Elefantina – cf. cartea a II-a, cap. XXVIII. Elefantina este oraşul egiptean cel mai apropiat de etiopienii macrobi.

[6262] Ichthyophagi – sub acest nume, care înseamnă „mâncători de peşte”, vechii autori greci înţelegeau pe locuitorii coastelor din apropierea strâmtorii Bab-el-Mandeb. Cf. Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXXIII, 4. Este foarte posibil ca ichthyophagii să fi cunoscut graiul etiopienilor macrobi, care locuiau coasta africană la sud de regiunile lor. Nu trebuie în nici un caz înţeles că ichthyophagii populau împrejurimile oraşului Elefantina. Interpreţii folosiţi de Cambyses erau găsiţi intâmplător, sau locuiau la Elefantina.

[6363] Carthagina era colonie feniciană. Ca atare, respectând principiile colonizărilor, fenicienii nu puteau să se războiască cu „propriii lor copii” fără a comite un sacrilegiu. Cf. şi cartea a VII-a, cap. LI şi cartea a VIII-a, cap. XXII.

[6464] Data supunerii Tyrului (principalul oraş al Feniciei) de către perşi nu este cunoscută. Xenofon, *Cyropaedia,* cartea I, cap. I, 4 atribuie această cucerire lui Cyrus. Tot aşa Polybios, *Istoria,* cap. XVI, XL şi Flavius Josephus, *Κατά Ἀπίωνος* (*Împotriva lui Apion*), cartea I, cap. XXI.

[6565] Apropiind informaţia lui Herodot din cartea a II-a, cap. CLXXXII, unde se povesteşte cucerirea insulei Cipru de Amasis, regele Egiptului, de informaţiile lui Xenofon, *op. cit.,* cartea a III-a, cap. IV, 1 şi cartea a VIII-a,·cap. VI, 1, se pare că cipriotii s-au supus de bunăvoia lor perşilor, sau mai bine-zis s-au pus sub protectorat persan, pentru a scăpa de dominaţia egipteană. Evenimentul s-a petrecut în timpul domniei lui Cyrus.

[6666] Veşmintele scumpe figurau printre darurile făcute de monarhii orientali. Traducerea românească „veşmânt *de* purpură” respectă spiritul limbii române; trebuie însă înţeles că veşmântul trimis de Cambyses era vopsit *cu* purpură, culoarea roşie extrasă dintr-o scoică mediteraneană. Tyrul avea specialitatea vopsitului stofelor în culori purpurii, care variau ca intensitate şi nuanţă. Pentru obţinerea efectului dorit, tyrienii utilizau diferite specii de scoici (vezi Plinius, *Historia naturalis,* cartea ·a IX-a, cap. XXXVI).

[6767] Vasul de alabastru, destinat în vechime parfumurilor, avea, de obicei, forma unui *lecythos,* adică a unui vas în formă de pară, strâmt la gât, fără toarte. Alabastrul este carbonat de calciu cristalizat, de o culoare galbenă sau albăstruie, străbătută de vinişoare ondulate.

[6868] Despre vinul de palmier, vezi discuţia de la nota 454 de la cartea I.

[6969] Cf. *Biblia, Cartea lui Isaia,* cap. XLV, verset 14: *„Aşa zice Iehova: Câştigul Egiptului şi negoţul Etiopiei şi al sabeilor, bărbaţi* mari de corp*, vor trece la tine, Ierusalimule, şi ale tale vor fi …*”

[7070] Despre perşi se ştie că erau arcaşi vestiţi. Vezi Ctesias, *op. cit.,* § 17. Arcurile etiopienilor macrobi, vânători de fiare tropicale, depăşeau probabil ca mărime arcurile obişnuite, lucru de altfel mărturisit şi de Diodor din Sicilia, *Bibliotheca,* cartea a III-a, cap. VIII.

[7171] În textul grec „cereale”. Pâinea se făcea în mod obişnuit, în antichitate, din făină de ovăz.

[7272] În gr. *ὕελος* sau *ὕαλος*, un mineral care nu se ştie precis dacă e „cristalul de stâncă”, cum am tradus. Cristalul de stâncă nu se găseşte în aceste regiuni ale Africii. Unii comentatori opinează pentru blocuri de sare, confundate de greci, sau de informatorii grecilor, cu roca cristalului de munte. Despre sticlă (cristal) nu poate în nici un caz fi vorba, mai ales că Herodot, câteva rânduri mai jos, menţionează că acest mineral se scotea din pământ.

[7373] Vezi şi cartea a II-a, cap. LXXXVI-LXXXVIII şi nota 309 referitor la mumiile egiptene.

[7474] În greceşte *έμμανής τε έών καί ού φρενήρης*, expresie pleonastică pentru sublinierea ideii. Procedeu utilizat şi de Sofocles – vezi de pildă, *Antigona,* v. 498 şi *Electra,* v. 472. Cf. şi Herodot, *Istorii,* cartea a III-a, cap. XXXV, cartea a IV-a, cap. CLXI, cartea I, cap. XLII ş.a.

[7575] Adică ionienii şi eolienii menţionaţi în cap. I al cărţii a III-a. Aceşti greci se pricepeau să lupte pe mare, nu în expediţii de tipul celei pregătite de Cambyses.

[7676] După o informaţie a lui Diodor din Sicilia, *op. cit.,* cartea I, cap. XLVI, la Teba, Cambyses a jefuit templele.

[7777] Numărul este cu siguranţă exagerat. Nu exista nici o raţiune ca regele Persiei să pornească împotriva libyenilor din sud cu efective atât de uriaşe.

[7878] E vorba de pustiul Nubiei. Drumul pe care a mers Cambyses corespunde cu o linie dreaptă care taie marele cot al Nilului între a doua şi a cincea cataractă. Dacă şi până unde a mers Cambyses spre sud, nu se ştie cu siguranţă. Unele izvoare antice, printre care şi Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea I, cap. XXXIII, pretind că regele persan a ajuns în ţinutul Meroe, unde a fondat oraşul cu acelaşi nume. Cambyses nu a putut în nici un caz atinge acest punct. Nu este însă exclus ca în vederile lui Cambyses să fi intrat cucerirea ţinutului mănos din vecinătatea actualului Khartum.

[7979] Hotărâre foarte curioasă în împrejurările grele prin care trecea Cambyses.

[8080] Dacă comparăm spusele lui Herodot din acest capitol cu cele de la cap. XCVII al acestei cărţi, rezultă că expediţia lui Cambyses nu a fost cu totul infructuoasă. Cambyses a izbutit totuşi să aducă sub dependenţa persană pe etiopienii din sudul oraşului Elefantina.

[8181] Cuvântul *Oasis* are o rădăcină egipteană, cu sensul de „loc plantat”. În cazul de faţă *Oasis* desemnează însă o localitate. În Egipt existau şapte oaze renumite, dintre care cea mai cunoscută este Siva (Siuah). Localitatea (şi oaza) despre care este vorba aici purta numele de *Ὄασις μεγάλη* – „Oaza cea mare”, şi se afla nu departe de Teba. Oaza cea mare a fost identificată cu aşezarea egipteană de azi El-Chargeh. În toate aceste oaze cultul lui Ammon din Teba era ţinut în mare cinste

[8282] Informaţia lui Herodot este unică, ca, de altfel, şi pomenirea tribului *aischrionic* din Samos, cf. nota 114 la această carte. D. Ghica *op. cit*., cartea a III-a, pp. 63-64, opinează pentru autenticitatea informaţiei. Ghica crede că nu este exclus, având în vedere intensele legături comerciale dintre insulele greceşti şi Etiopia, ca neguţători samieni să fi stabilit în aceste regiuni îndepărtate un punct de comerţ cu indigenii.

[8383] Pentru această denumire sunt două interpretări: a) „insula fericiţilor” – deoarece oaza este o adevărată insulă a fericirii în mijlocul deşertului; b) loc unde sălăşluiesc sufletele celor răposaţi, rai pământean. Într-adevăr, credinţa despre existenţa pământească a „raiului”, răspândită printre greci în epoca clasică (secolul al V-lea î.e.n.), este de origine egipteană. Printre alte locuri unde era plasată de greci „insula fericiţilor” se află şi extremitatea sudică a Egiptului, pe unde se bănuia că trece fluviul Okeanos.

[8484] Informaţia este îndoielnică. O întreagă armată, afară doar dacă oamenii au pierit de sete, nu poate fi îngropată in pustiul Nubiei.

[8585] Vezi notele 174 şi 534 la cartea a II-a. Apis era privit, în mitologia egipteană, ca reîncarnarea lui Osiris, având atribuţii speciale de proteguire a morţilor.

[8686] Vezi cartea a II-a, cap. CLIII şi nota 172. Numele de *Epapbos* este explicat în Eshil, *Prometeu înlănţuit*, v. 849, ele la verbul *ἐπαφάν* „a atinge”. Între *Apis* şi *Epaphos* nu există nici o contingenţă. Herodot semnalează numai confuzia făcută de greci, fără să o discute.

[8787] Când apărea un viţel identificat cu Apis, după patruzeci de zile de la naştere era dus în Nilopolis, un oraş în Egiptul de mijloc, iar de aci transportat pe Nil cu mare alai până la Memfis. Aceste detalii sunt povestite de Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea I, cap. XXI şi cap. LXXXV.

[8888] În greceşte *ἐπίτροποι* adică „cei cărora li s-a dat în grijă guvernarea oraşului”, prin urmare oameni numiţi de Cambyses, nu dregători din aparatul administrativ al Egiptului.

[8989] În greceşte *χειροήθης „care se poartă blând cu oamenii*”, „*care mănâncă din mâna omului*”, epitet aplicat mai ales animalelor domestice. Cambyses nu putea să conceapă că un zeu poate să se încarneze într-un animal. Despre religia perşilor antici, care nu admitea chipuri, întruchipări, vezi cartea I, cap. CXXXII.

[9090] Despre natura acestei raze, vezi Plutarh, *Despre Isis* şi *Osiris* cap. XLIII, unde se lămureşte că această rază provenea de la lună, adică de la Isis (mama lui Osiris). Divinitatea zeiţei Isis era socotită ca având o influenţă binefăcătoare asupra holdelor.

[9191] Cf. Plutarh, *op. cit.*, cap. LVI. Cu toate că informaţiile lui Herodot şi Plutarh concordă, monumentele care-l reprezintă pe Apis îl arată cu un triunghi pe frunte, nu cu un pătrat; aceasta este raţiunea pentru care Stein adoptă lecţiunea *τρίγονον* „triunghi"; figura lui Apis-Osiris este aceea a unui om cu cap de bou, ţinând luna între coarnele uşor încovoiate.

[9292] Un vultur, nu o pajură. Vulturul era emblema lui Osiris, în calitatea acestuia de zeu al Soarelui.

[9393] Vezi mai sus nota 56. Perşii nu admiteau nici măcar divinităţi cu chip şi însuşiri umane, cu atât mai puţin incarnarea unei divinităţi într-un animal.

[9494] Cf. cartea a IV-a, cap. LXXXIV; aici e probabil vorba de călăi persani, nu egipteni

[9595] În marea sală a sanctuarului construit la Memfis de Psammetihos, în cinstea lui Phtah; cf. cartea a II-a, cap. CLIII.

[9696] Întocmai ca şi sărbătorirea naşterii unui nou Apis, îngroparea celui mort se făcea cu mare fast. Animalele erau îngropate în aşa-zisul *Sarapeion*, templul lui Sarapis (Osar-hapi = Osiris-Apis), aparţinând aceloraşi sanctuare din Memfis. Mormintele animalelor sfinte au fost descoperite de A. Mariette, celebrul arheolog francez, care a fost pionierul marilor descoperiri egiptene din secolul al XIX-lea. Despre uciderea lui Apis de către Cambyses cf. Plutarh, *op. cit.*, XLIV. Plutarh susţine că Apis, o dată mort, a fost aruncat la câini.

[9797] Herodot recunoaşte că versiunea nebuniei lui Cambyses este dată de egipteni. Cambyses era într-adevăr un impulsiv, dar nu un dement, cum este înfăţişat de egipteni.

[9898] Marea inscripţie de la Behistun confirmă uciderea acestui frate al lui Cambyses de către rege, însă *înainte* de expediţia în Egipt a lui Cambyses. Numele de S*merdis* este grecizat. Pe coloana I a inscripţiei de la Behistun, rândul 10, numele lui original apare ca *Bardiya.* Versiunea oficială persană despre moartea lui Smerdis este următoarea: Smerdis era satrapul Persiei, în vreme ce capitala regatului condus de Cambyses se afla la Ecbatana. În Persia, Smerdis a căutat să stârnească nemulţumiri împotriva fratelui său, care până la urmă l-a ucis. Versiunea persană a fost relatată de Ctesias, *Persica excerpta* § 8. Ctesias îl numeşte pe Smerdis: Tanyoxarkes, Cf. şi Xenofon, *Cyropaedia,* cartea a VIII-a cap. VII, 11. Mama celor doi fraţi era Cassandana, pomenită la cap. II al acestei cărţi.

[9999] Susa încă nu era capitala regatului persan pe vremea uciderii lui Smerdis. Vezi nota precedentă. Susa a devenit capitala regatului ahemenid abia pe vremea lui Darius al lui Hystaspes.

[100100] Vezi nota 3 la cartea I.

[101101] Căsătoria între frate şi soră din acelaşi tată (mai rar din aceeaşi mamă) era permisă numai în Egipt. Ctesias, *op. cit.*, § 91, susţine totuşi că orice fel de incest era permis şi la perşi.

[102102] Probabil de Atossa, care a devenit pe urmă soţia magului Smerdis şi ulterior soţia lui Darius. Vezi cap. LXVIII şi urm. ale acestei cărţi.

[103103] Epilepsie. Întreg acest capitol este edificator pentru exemplificarea atitudinii critice a lui Herodot, care nu crede că Apis a insuflat nebunia lui Cambyses. Vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIV.

[104104] Vezi cartea I, cap. CXXXIII despre înclinarea la beţie a perşilor.

[105105] Un zeu care este maestru în trasul cu arcul – Prexaspes îl avea în vedere probabil pe Ormuz, străveche divinitate iraniană, care, întocmai ca Apollo la greci şi Mithra, zeul persan al Soarelui, al luminii şi adevărului, a fost de asemenea reprezentat cu arcul în mână. Antropomorfizarea lui Ormuz, care era un principiu abstract (vezi cartea I, nota 304) nu era însă decât un artificiu statuar (cf. P. Masson şi Louise Morin, articolul *Mitologia Persiei vechi* în *Mythologie Générale,* publicată de F. Guirand, Larousse, 1935, p. 289).

[106106] Cf. cartea a VII-a, cap. CXITI.

[107107] Vezi nota 476 la cartea I.

[108108] Vezi cartea I, cap. CLXXXVII şi nota 438 despre un sacrilegiu asemănător săvârşit de Darius.

[109109] *Pataicii* erau idoli adoraţi de fenicieni, plăsmuiţi din pământ sau cioplţi în piatră, lemn, os etc. *Pataicii* aveau o figură diformă, cu cap enorm şi picioare subţiri. Ca înfăţişare, semănau într-adevăr, aşa cum remarcă Herodot, cu Phtah „embrionul", denumit chiar Phtah „pataicul",

reprezentat ca un pitic cu capul mare şi picioare strâmbe. Identificarea între acest Phtah şi Hephaistos, divinitatea greacă a focului, care la rândul lui avea o înfăţişare diformă şi aceleaşi atribuţii de meşter făurar ca şi Phtah, a fost făcută de timpuriu.

[110110] Cabirii sunt vechi divinităţi pelasgice (preelenice; vezi cartea a II-a, cap. LI şi nota 232 la aceeaşi carte) care personificau principiul focului. Cultul lor a dăinuit în Beoţia şi în insulele populate de pelasgi, cum ar fi, de pildă, Lemnos şi Samothrake. Grecii i-au considerat drept fii ai lui Hephaistos, şi cum Hephaistos era identificat cu Phtah, Herodot îi consideră fiii ai lui Phtah.
Cabirii pelasgici nu trebuie confundaţi cu cele opt divinităţi astrale ale fenicienilor, *Kabirim*; apropierea între cabirii pelasgici şi cei fenicieni a fost făcută în literatura greacă abia în epoca bizantină, când cultul cabirilor dispăruse.

[111111] Callaţii sunt pomeniţi şi la cap. XCVII al acestei cărţi; în dialectele indiene *kala* înseamnă negru. Obiceiuri canibalice sunt atribuite de Herodot şi padeilor indieni (cartea a III-a, cap. XCIX).

[112112] Poemul căruia ii aparţinea acest citat s-a pierdut. Plato, *Gorgias,* 484 b, citează însă câteva versuri din acest poem în sprijinul teoriei despre „legea naturii”.

[113113] Despre Polycrates vezi *Studiul introductiv*, p. XXIV; data când Polycrates s-a făcut stăpân pe Samos (spre mijlocul secolului al VI î.e.n.) este necunoscută. Despre Polycrates, vezi mai departe, cap. CXLII şi urm. ale acestei cărţi, unde este povestită şi moartea tiranului.

[114114] Despre tripla diviziune administrativă a Samosului, vezi cap. XXVI, în care este pomenit tribul aischrionic din Samos şi nota 82 la această carte.

[115115] Cf. cartea a II-a, cap. CLXXXII.

[116116] Pentecontera - vezi nota 356 la cartea I. Ceva mai jos, la cap. LXXIV al acestei cărţi, se spune însă că Polycrates ar fi trimis în ajutorul lui Cambyses trireme.

[117117] Cf. Thucydides, *Istoria războiului peloponesiac* cartea I, cap. XIII.

[118118] Lupta lui Polycrates cu Mi!etul nu este cunoscută, dar informaţia lui Herodot pare să fie exactă, dacă se ţine seama de rivalitatea comercială dintre Samos şi Milet.

[119119] Vezi *Studiul introductiv*, p. XCIV.

[120120] Vezi la cartea I, cap. LI şi nota 117.

[121121] Nu trebuie uitat că vechile tiranii greceşti se sprijineau iniţial pe simpatia maselor populare. Tiraniile au dispărut când şi-au înstrăinat simpatia maselor. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXIII.

[122122] Vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIX.

[123123] Cydonia, pomenită de Herodot şi la cap. LIX al acestei cărţi se afla aproape de Canea, în nord-vestul insulei Creta. Informaţia că Cydonia a fost colonizată de samieni este eronată, oraşul fiind o colonie eginetă. Vezi nota 167 la această carte.

[124124] Vezi *Studiul introductiv*, p. XII. Pe cât reiese din povestirea lui Herodot, motivul care l-a împins pe Polycrates spre un astfel de demers au fost uneltirile împotriva sa din partea aristocraţiei locale.

[125125] Numărul triremelor samiene este exagerat, mai ales dacă apropiem această cifră de informaţia lui Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. XIV, că Polycrates avea puţine trireme în flota lui; cf. Herodot, *op. cit.*, cartea I, cap. CLXIII, şi cartea a III-a, cap. CXXIV, plecarea lui Polycrates la Oroites.

[126126] Insula Carpathos, astăzi Scarpanto, se află în nord-estul Cretei. Marea din jurul insulei se numea în antichitate Marea Carpathică.

[127127] „*Puţini la număr*” – afirmaţie care se contrazice cu numărul triremelor citat mai sus de Herodot. Trirema putea cuprinde până la 200 de oameni, fiind un tip de corabie mult mai mare decât pentecontera.

[128128] În greceşte *νεωσοίκους* „remize pentru corăbii”.

[129129] Asimilare între arhonţii atenieni şi eforii spartani. Despre eforat, vezi nota 176 la cartea I; cf. cartea a IX-a, cap. VII şi urm.

[130130] Eforii spartani dezaprobau elocvenţa ionică folosită de solii samieni.

[131131] Povestea cu „sacul” şi „făina” nu are nici un rost în sprijinul cererii fugarilor samieni. Herodot a contaminat două intervenţii samiene la Sparta, deosebite între ele, despre care auzise probabil vorbindu-se la Samos, fără a ţine seama de realităţi. Un pasaj din Sextus Empiricus, *κατά μαθηματικούς*; cartea a II-a, cap. XXIII, dezleagă însă problema. Anecdota pomenită de Herodot se referă la o cerere de ajutor în grâne pe care samienii au făcut-o spartanilor. În cazul acesta se explică foarte bine de ce solii, criticaţi pentru prea marca lor volubilitate verbală, s-au înfăţişat eforilor doar cu un sac de făină gol. Observaţia eforilor că rostirea cuvîntului „sac” este de prisos, trebuie înţeleasă în felul următor: eforii socoteau că este suficient dacă văd sacul gol în mâinile solilor.

[132132] Singura aluzie la războaiele din secolul al VII-lea dintre Sparta şi Messenia făcută de Herodot (vezi şi *Grecia antică*, p. 123). În acest pasaj este vorba de al doilea război mcssenian.

[133133] Vezi cartea I, cap. LXX.

[134134] Faptul presupune existenţa unor legături de prietenie între Sparta şi Amasis, regele egiptean, care-i simpatiza pe greci. Cf. cartea a II-a, cap. CLXXVIII şi urm.

[135135] Despre acest pieptar pomeneşte şi Plinius, *Historia naturalis,* cartea a XIV-a, cap. I. Despre cultura bumbacului în Egipt, *ibidem*, cap. XIV.

[136136] Localitate din insula Rhodos, cf. nota 332 la cartea I.

[137137] „O generaţie” număra aproximativ 25–30 de ani. Cu privire la criteriul cronologic în *Istorii,* vezi *Studiul introductiv*, p. XLII; dacă se admite că furtul craterului a avut loc pe vremea căderii Sardesului (cf. cartea I, cap. LXX, adică în anul 546 î.e.n.), expediţia spartanilor şi a corintienilor împotriva Samosului datează aproximativ din anul 520 î.e.n. Este însă posibil, conform primei versiuni date în cap. LXX, din cartea I, ca expedierea craterului spre Lydia să fi avut loc înaintea căderii Sardesului şi, ca atare, expediţia spartanilor să dateze aproximativ din anul 525 î.e.n.

[138138] Legătura dintre Periandros care a murit foarte bătrân în anul 585 î.e.n şi Alyattes, părintele lui Cresus, mort abia în 560 î.e.n., este cu totul fantezistă. Ea nu se poate admite decât dacă cronologia tiraniei lui Periandros ar fi coborâtă cu cel puţin douăzeci de ani. În nici un caz nu se potriveşte cu „furtul craterului”, care a avut loc pe vremea căderii Sardesului sub Cresus, 546 î.e.n. Vezi şi D. Ghica, *op. cit., Thalia,* pp. 113–114, nota 5. Despre Periandros, fiu al lui Kypselos, vezi nota 43 la cartea I.

[139139] În Samos exista celebrul templu al Herei (Heraionul) pomenit, de altfel, de Herodot în cartea I, cap. LXX. Vezi Diogenes Laertios, *Vieţile filozofilor,* cartea I, cap. XCV. Callimachos, *Imnul către Artemis,* v. 228, pomeneşte totuşi şi de existenţa unui templu al zeiţei Artemis în Samos, în sud-vestul localităţii Hesion.

[140140] În greceşte, *τρωκτά* „prăjituri cu susan şi miere”, o specialitate a Samosului, după câte aflăm din Athenaios, *Δειπνοσοφισταί*((*Banchetul sofiştilor*), XIV, 13. Numele acestor prăjituri mici şi gustoase era *σεσαμόεντες* sau *σησάμδες* – „susănei”.

[141141] Plinius, *Historia naturalis,* cartea a XIX-a, cap. XXV, urmânod pe Plutarh, dă o altă versiune: băieţii au fost salvaţi şi duşi la ei acasă de locuitorii din Cnidos, la solicitarea samienilor.

[142142] După celebra inscripţie cunoscută sub numele de Marmura din Paros, moartea lui Periandros a avut loc în 585 î.e.n.; vezi mai sus nota 138.

[143143] Cu privire la relaţiile dintre o colonie şi oraşul fundator, vezi mai sus, nota 63 şi *Studiul introductiv*, p. XXII; relaţiile dintre Corcyra şi Corint nu erau însă din cele mai bune. Din Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. XXV aflăm că pricina ostilităţii care s-a născut între Corcyra şi Corint a fost concurenţa comercială pe care colonia o făcea Corintului. În prima jumătate a secolu!ui al VII-lea, corintienii au atacat Corcyra pe mare (aproximativ 664 î.e.n.), când a avut loc cea mai veche luptă navală cunoscută în istoria Greciei (Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. XIII). Începutul războiului peloponesiac, aşa cum este descris de Thucydides, a avut drept pretext tot un conflict între corcyrieni şi corintieni.

[144144] Diogenes Laertios, *op. cit.*, cartea I, cap. XCIV, în biografia lui Periandros, menţionează că numele soţiei lui Periandros era Lissida, „Melissa” – „albină” – era o poreclă pe care i-o dăduse Periandros pentru hărnicia ei. Lissida era fiica lui Procles, tiran în Epidauros. Pausanias, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXIV, susţine că la Epidauros putea fi văzut mormântul Lissidei. Periandros, în urma unor calomnii care s-au dovedit ulterior mincinoase, şi-a ucis soţia, însărcinată,

lovind-o cu piciorul în pântece. Convingându-se apoi de nevinovăţia ei, se spune că a rămas deznădăjduit toată viaţa.

[145145] Pe Kypselos, după numele tatălui lui Periandros, şi pe Lycophron – (Diogenes Laertios, *ibid*.) .

[146146] În greceşte *Κορίνθου ής εύδαίμονος.* Epitetul de *εύδαίμων* lat. *Felix* – „fericit”, însoţea în antichitate oraşele şi regiunile bogate. Homer, *Iliada,* cântul II, v. 570, alătură Corintului epitetul *άφνειός* – „rodnic”; cf. şi Thucydides *op. cit*., cartea I, cap. XIII, despre bogăţia Corintului.

[147147] După cum s·a remarcat de către comentatorii lui Herodot, cap. LII şi LIII din cartea a III-a sunt scrise în spiritul şi în stilul tragediilor sofocleene. Proclamaţia dată de Periandros aminteşte pe cea a lui Creon, după cum neînduplecarea lui Lycophron, aminteşte neînduplecarea Antigonei.

[148148] Kypselos.

[149149] Expresie curentă în literatura greacă din secolul al V-lea; cf. Thucydides, *op. cit*., cartea a V-a, cap. LXV: *διανοεϊται κακόν κακώ ίάσθαι* „cugetă să îndrepte răul prin rău”.

[150150] După moartea lui Lycophron, Periandros a lăsat ca succesor în locul său pe Psammetihos, nepotul său de frate. Informaţia o deţinem de la Aristotel, *Politica,* V. 12.

[151151] Ruinele vechiului oraş Samos se găsesc lângă actualul Tigani, pe coasta sudică a insulei, ridicându-se în parte pe povârnişurile muntelui Castro. Oraşul propriu-zis se întindea pe două dealuri, numite *Apelos* şi *Astypalaia;* pe acest din urmă deal se afla cetăţuia oraşului (*τό προάστειον*), de la care se întindea până la mare o întăritură puternică. Samosul era înconjurat de un zid puternic, cu lucrări de fortificaţie din loc în loc, refăcut în anul 411 î.e.n.

[152152] Probabil un turn din zidul care unea cetăţuia de pe Astypalaia cu marea.

[153153] *τό προάστειον* – suburbie în care se afla cetăţuia de pază a oraşului.

[154154] O altă fortificaţie se afla spre nordul oraşului. D. Ghica, care a locuit la Samos cu tatăl său, scriitorul Ion Ghica, şi care cunoaşte foarte bine topografia Samosului (vezi harta pe care o dă în *Istorii,* cartea a III-a, p. 129) presupune că acest al doilea turn trebuie să fi fost situat în spatele dealului Ampelos.

[155155] Pitane – în greceşte *Πιτανη* sau *Πιτάναι*, unul din cele patru temple ale Spartei. Celelalte trei erau Mesoa, Kynosura şi Limnai.

[156156] Vezi cartea I, cap. XXIX şi notele 83 şi 86 la cartea I.

[157157] După cum reiese din Plutarh, *Moralia,* § 860 c, acestui Archias i *s-a* ridicat ulterior un monument pe cheltuiala statului samian: *τάφον είναι δημοσία κατεσκευασμένον* şi nu a fost *îngropat* cum susţine Herodot. Informaţia lui Plutarh este plauzibilă. Monumentul a fost ridicat, probabil, după alungarea tiraniei din Samos. Plutarh mai precizează că „alungarea tiraniei” era şi scopul pentru care spartanii debarcaseră în insulă, iar povestea cu samienii o socoate drept născocire.

[158158] Povestea relatată aici îşi are originea în faima de venalitate pe care şi-o creaseră conducătorii spartani. Thucydides, în diferite locuri ale *Istoriei războiului* p*eloponesiac,* cum ar fi bunăoară cartea a V-a, cap. XVI, sau cartea a VII-a, cap. XLV, pomeneşte de această venalitate, pe care, de altfel, însuşi Cleomenes în povestirea lui Herodot din cap. CXLVIII al acestei cărţi o recunoaşte drept o realitate. Cf. şi cartea a V-a, cap. LI, privitor la acelaşi Cleomenes.

[159159] În gr. *Λακεδαιμόνιοι Δωρέες*. Epitetul de „dorian” era o mândrie pentru spartani, triburi dorice care până în secolul al VI-lea î.e.n. controlau tot sudul Peloponesului.

[160160] Insula Siphnos este situată la apus de Paros. Insula avea mari bogăţii miniere. Pausanias, *op. cit*., cartea a X-a, cap. XI, 2, pretinde că minele de aur ale Siphnosului au fost inundate de apele mării ca pedeapsă divină, fiindcă siphnienii au refuzat, din zgârcenie, să plătească o zecime din venitul minelor de aur tezaurului pe care-l ridicaseră la Delfi. Despre rolul politic şi economic al oracolului de la Delfi vezi *Studiul introductiv*, p. XXXIII.

[161161] Vezi nota precedentă. După ridicarea tezaurului, „zeul”, adică preoţii templului, ar fi dorit ca siphnienii să-i mai dăruiască şi alte zeciuieli, ceea ce, desigur, era exagerat.

[162162] Vezi *Studiul introductiv*, p. XXX. În cartea a V-a, cap. LXII, Herodot aminteşte că Alcmeonizii şi-au luat asupra lor cheltuiala de a reface faţada templului.

[163163] În gr. *μιλτηλιφέες* – „vopsite cu roşu de miniu”. Miniul este un oxid de plumb având o culoare roşie portocalie. Cf. Homer, *Iliada,* cântul II, v. 687; „corăbiile cu obrajii roşii” – *μςλτοπάρηοι*

[164164] Hermione şi Troizen sunt două localităţi în Argolida, aproape de coastă. Hydrea (azi Idra) este o insulă stâncoasă, în faţa coastelor Argolidei, ai cărei locuitori se ocupă cu pescuitul.

[165165] Vezi nota 123 la această carte, şi mai jos, nota 167.

[166166] Artemis-Dictys: *Δίκτυνα* sau *Δίκτυννα*, adorată în părţile de vest ale Cretei, nu era o divinitate elenică. Templul pomenit aici de Herodot se afla ridicat pe muntele Tityros.

[167167] Cf. Strabo, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. VI. Egineţii erau adevăraţii fondatori ai coloniei. Alungându-i pe samieni, nu făceau altceva decât să revendice drepturi străvechi. Samienii se aşezaseră nu chiar în Cydonia, care se afla la o depărtare de câţiva km de coastă, ci în spaţiul rămas liber între aşezarea orăşenească propriu-zisă şi ţărmul mării.

[168168] Mistreţul, animal ataşat cultului zeiţei Artemis, era emblema navelor samiene.

[169169] Templul Athenei la Egina este pomenit numai de Herodot, menţionarea lui lipsind din descrierea Eginei făcută de Pausanias.

[170170] Acest Amphicrates a fost ultimul rege al Samosului, detronat în prima jumătate a secolului al VII-lea de o mişcare aristocratică îndreptată împotriva sa. Regimul oligarhic care i-a succedat *(geomorii)* a devenit în curând atât de urât de masele populare, incât Polycrates a izbutit cu uşurinţă, spre sfârşitul secolului, să pună mâna pe putere. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXII.

[171171] Pentru acest capitol vezi *Studiul introductiv*, p. XXX, cf. Aristotel, *Politica,* V. 11.

[172172] Muntele Castro – vezi nota 151 la această carte.

[173173] Lucrările prin care se aducea apa potabilă în Samos dintr-un rezervor natural aflat la 400 m NV de Castro, erau mult mai complicate şi mai vaste decât sunt sumar descrise aici de Herodot. Ele au slujit pentru aprovizionarea cu apă a oraşului până în epoca romană; şi astăzi rămăşiţele acestei lucrări sunt bine păstrate.

[174174] Portul despre care este vorba aici se numeşte astăzi Tigani, un mic sat de pescari.

[175175] Templul se numea Heraion. Hera era principala divinitate adorată în insulă. Ca suprafaţă, acesta era unul dintre cele mai mari temple ioniene. Aşezarea Heraionului se află la aproximativ 5 km de oraş, aproape de izvoarele fluviului Imbrasos. Pausanias, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. IV, 4, leagă fundarea templului de legenda argonauţilor.

[176176] Alături de Theodoros din Samos, cf. cartea I, cap. LI, Rhoicos este un al doilea meşter vestit din Samos în domeniul artelor plastice şi al construcţiilor (vezi *Grecia antică*, p. 196). In afară de Pausanias, *op. cit.*, cartea a VIII-a, cap. XV, numele lui Rhoicos este pomenit şi de Plinius, *Historia naturalis,* cartea a XXXV-a, cap. XII. Theodoros şi Rhoicos au lucrat împreună la descoperirea procedeului turnării statuilor de bronz. Pausanias şi Plinius enumeră şi alte opere de artă ale acestui vestit arhitect, care era totodată şi un mare sculptor. Rhoicos a trăit în prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n.

[177177] Evenimentele povestite de Herodot în cap. LXI–LXII ale acestei cărţi, adică uzurparea puterii regale persane de către cei doi magi (cf. cartea I, cap. CXX, cu privire la felul cum priveau magii dominaţia persană) şi moartea lui Cambyses, au fost povestite, în afară de Herodot, şi de Ctesias, *Persica excerpta,* § 10 şi urm. Cea mai sigură confirmare a veracităţii acestor evenimente o dă însă marea inscripţie de la Behistun, col. I, § 10. Această inscripţie trilingvă datează din anul 517 (516?) î.e.n., din al cincilea an de domnie a lui Darius, şi se află săpată la o înălţime de 550 m de la baza unei stânci uriaşe. Pentru a fi citită, învăţaţii au imaginat diferite sisteme de suspendare, ajutându-se de efectele luminii solare. Behistunul se află între Babilon şi Ecbatana, pe una din principalele artere de comunicaţie, în munţii care separă Iranul de calea Tigrului şi Eufratului. Inscripţia, în persană, a fost descifrată de marele orientalist Henry Rawlinson. Spre deosebire de Herodot, inscripţia de la Behistun nu vorbeşte decât de un singur mag uzurpator, încolo relatarea evenimentelor coincide în linii generale. Magul este numit în inscripţie *Gaumata,* iar despre Cambyses se dă informaţia că s-a sinucis. În § 14, Darius menţionează că Gaumata a distrus templele persane şi a interzis religia perşilor. Herodot, în schimb, în cap. LXVII al acestei cărţi, menţionează marile uşurări fiscale pe care, din

motive politice, magul le adusese în regatul persan care gemea sub impunerile grele cerute de Ahemenizi. Vezi *Istoria universală*, vol. II, p. 8.

[178178] Despre această asemănare, povestită şi de Ctesias, inscripţia de la Behistun nu pomeneşte nimic, cum nu pomeneşte nici despre identitatea de nume între falsul Smerdis şi fiul lui Cyrus.

[179179] O scholie la textul lui Herodot menţionează că numele lui Patizeithes a fost citat şi de Dionysos din Milet, însă sub forma *Πανζούθης* Deoarece inscripţia de la Behistun nu-l pomeneşte, se crede că Patizeithes (Panzeithes) nu era decât un ajutor al lui Gaumata, nu fratele acestuia.

[180180] Herodot este singurul autor grec care menţionează o Agbatana (Ecbatana) syriană. În nord-estul lacului Tiberiada există totuşi o localitate Betana (în arabă El-Batanich), menţionată de Flavius Iosephus, *Κατά Ἄπιωνος* (*Împotriva lui Apion*), cartea a II-a, cap. IX. Aceasta este poate Agbatana din textul lui Herodot; o altă *Betana* se află lângă Cezareea, la poalele muntelui Carmel.

[181181] În greceşte *τό ξίφος*, în realitate este acel *ἀκινάκης* persan, un paloş încovoiat, scurt, de mărimea unui pumnal, foarte lat, care se purta prins de cingătoare pe dreapta. Vârful acestui paloş era băgat într-o teacă care se deşuruba. Cf. Ctesias, *op. cit*., § 12. Ctesias, relatând moartea lui Cambyses în acelaşi fel ca şi Herodot, menţionează o *μάχαιρα* în loc de *ξίφος*.

[182182] Cf. cartea a V-a, cap. CVI. În inscripţia de la Behistun, Darius invocă pe Ormuz (Ahurumazda) şi pe zeii din neamul lui Ormuz; cf. şi nota 177, despre măsurile luate de Gaumata cu privire la religia persană.

[183183] Cambyses a domnit între anii 529 şi 522 î.e.n. (521? î.e.n). Vezi *Notiţa istorică* la cartea a III-a.

[184184] Revolta magilor a fost ceea ce se cheamă o răscoală de palat; revolta avea un substrat religios, magii fiind iniţial un trib med din care făceau parte preoţii *magismului,* o religie care a prins rădăcini adânci în rândurile mezilor şi care întâmpina o rezistenţă înverşunată în cercurile aristocratice persane (vezi mai sus, nota 177, sfârşit). Din această pricină, Cambyses spune, în textul lui Herodot: „*în numele zeilor ocrotitori ai acestui regat, să nu îngăduiţi cumva ca stăpânirea să se întoarcă iarăşi la mezi*". Revolta magilor trebuie înţeleasă în lumina cuvintelor lui Cambyses şi ca o revoltă a *mezilor* împotriva hegemoniei perşilor. Vezi cartea I, cap. CXX, mai jos, la cartea a III-a, cap. LXXIII şi *Istoria universală*, vol. II, p. 8.

[185185] Otanes, fiul lui Pharnaspes regele Cappadociei, era cumnatul lui Cyrus şi unchiul lui Cambyses, prin sora sa Cassandana. Vezi cap. II al acestei cărţi. Inscripţia de la Behistun însă – document autentic – în col. IV, § 18, menţionează că Otanes (Utana) era fiul unui anume Thukhra.

[185 bis185 bis] Reşedinţa de vară, întărită cu ziduri de fortificaţie, se afla în apropierea Susei.

[186186] Preluarea haremului unui rege detronat sau decedat era curentă în Persia. Aşa va face şi Darius când îl va alunga pe mag. Vezi mai jos cap. LXXXVIII al acestei cărţi.

[187187] Pedeapsă obişnuită la curtea Persiei. Vezi automutilarea lui Zopyros, cap. CLIV al acestei cărţi. Cf. Xenofon, *Anabasis,* cartea I, cap. IX, 13.

[188188] În inscripţia de la Behistun, col. I, § 13, Darius îşi asumă cinstea de a fi cel dintâi conspirator împotriva lui Gaumata şi nu Otanes. Cf. şi cap. LXXVIII din această carte.

[189189] În aceeaşi inscripţie, col. IV, § 18, sunt menţionaţi conspiratorii care au fost alături de Darius la uciderea magului Gaumata. Lista corespunde exact celei transmise de Herodot, cu excepţia lui Aspathines. Totuşi, inscripţia de la Nakş-i-Rustem, ultima din cele patru mari inscripţii rupestre săpate de Darius, pomeneşte de Aşpacana, cel care purta tolba cu săgeţi a lui Darius, alături de Gobryas (Gaubaruva) însărcinat cu aceeaşi fruncţie.

[190190] Vezi cartea I, cap. CCIX. Hystaspes era tot un Ahemenid, dintr-o ramură care guverna în Persia. Cyrus se pare că avea toată încrederea în el. Darius, în raport cu cele relatate în cartea I, cap. CCIX, se afla acum în jurul a treizeci de ani. În Persia, Ahemenizii cărora le aparţinea Darius aveau puteri echivalente cu ale unui monarh. De aceea, chiar la începutul inscripţiei de la Behistun, § 4, Darius nu se sfieşte să spună: „*Opt din neamul meu au domnit înaintea mea. Eu sunt al nouălea*". În realitate, Darius este cel dintâi din ramura Ahemenizilor care se urcă pe tronul regatului fundat de Cyrus cel Mare.

[191191] Vezi *Studiul introductiv*, p. X.XXIX despre influenţa sofisticii contemporane asupra lui Herodot. Contrariu, cartea I, cap. CXXXVIII: la perşi, minciuna era considerată ca un lucru deosebit de ruşinos. Despre aprecierile lui Herodot asupra moralei, ca parte integrantă a suprastructurii, vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXVI.

[192192] Cf. cartea a VII-a, cap. XI.

[193193] Şi Ctesias, *op. cit.*, § 13, pomeneşte de această întâmplare, numai că la Ctesias numele lui Prexaspes este înlocuit cu cel de Izabates şi faptele sunt întrucâtva altfel povestite decât de Herodot.

[194194] Unde se găsea acest *palat* în care a fost asasinat falsul Smerdis? Mai sus, la cap. LXII, Herodot spune clar că era vorba de „cetăţuia” întărită din preajma Susei, reşedinţa de vară a regilor care aveau capitala la Susa. Inscripţia de la Behistun susţine însă că uciderea a avut loc într-o fortăreaţă, „Cikathauvatis”, într-un district din Media, anume Nisaia. Această din urmă informaţie se potriveşte mai bine cu ştirea pe care o citim chiar în Herodot, la sfârşitul cap. LXIX al acestei ·cărţi: *„ei erau şase la număr când sosi la Susa Darius, fiul lui Histaspes* venind din Persia*”,* sau, cu propriile cuvinte ale lui Darius, cap. LXXII: *„am o pricină minunată prin mijlocirea căreia putem pătrunde, spunând că tocmai* am sosit din Persia *şi că doresc să mă înfăţişez regelui cu veşti de la tatăl meu*”. Cu toate că Susa era capitala Persiei, şi este de neînţeles cum Darius venea *din Persia* în Persia, Herodot în cap. LXIX susţine totuşi cu fermitate acest punct de vedere. Singura explicaţie posibilă este că Herodot a făcut aici o diferenţă între regiunea Susei, Susiana propriu-zisă, înglobată şi ca în Persia, şi regiunea Persepolisului, al cărei nume *Pars* s-a generalizat apoi pentru un ţinut cu mult mai întins.

[195195] Uciderea magilor este povestită şi de Ctesias, *op. cit.*, § 14.

[196196] Isonomia: egalitate în faţa legilor.

[197197] Aristotel, *Politica,* I, 8; IV, 7, 3, confirmă că în cele mai multe din polisurile sclavagiste greceşti, unde triumfase democraţia sclavagistă, funcţiile obşteşti se obţineau prin tragerea la sorţi. Cf. *Retorica,* I, 8. În *Politica,* II, 2 şi 12, Aristotel vorbeşte şi despre responsabilitatea funcţiilor în polisurile democratice sclavagiste. Despre semnificaţia acestor discuţii în general, vezi J. de Romilly, *Le classement des constitutions d'Hérodote a Aristote,* în „*Revue des études grecques*”, 1959, pp. 81-99.

[198198] Părerile profund reacţionare exprimate de Megabyzos reprezentau concepţia politică a celor mai retrograde pături ale aristocraţiei, atât din regatul persan, cât şi din polisurile greceşti. Sub haina acestor discursuri atribuite unor fruntaşi perşi din secolul al II-lea. î.e.n., Herodot a strecurat în *Istorii* dezbaterile pe tărâm ideologic din Grecia secolului al V-lea î.e.n., când sub presiunea maselor cetăţenilor liberi, regimurile aristocratice sunt definitiv alungate de la conducere în multe regiuni ale Greciei. Vezi *Studiul introductiv*, p. XXII.

[199199] Acest capitol cuprinde faimoasele pasaje din *Istorii,* prin care se exprimă concepţia reacţionară a teoriei ciclice despre succesiunea regimurilor sclavagiste enumerate de Herodot. Referitor la concepţia cuprinsă în cele trei discursuri despre democraţie, oligarhic şi monarhie, vezi şi *Studiul introductiv*, p. XXXIX.

[200200] Aci se face aluzie la Cyrus cel „mare”, sau cel „bătrân”, cum i-au spus istoricii greci întemeietorului regatului persan.

[201201] Această situaţie a lui Otanes şi a familiei lui se datora legăturii de rudenie ce-o avea cu casa Ahemenizilor. Vezi nota 185 la cartea aceasta.

[202202] Haina medică – vezi cartea I, cap. CXXXV. Costumul mezilor, lucrat din stofe fine, cu o croială largă, era un semn de distincţie. Regii perşi trimiteau adesea printre darurile lor şi o „haină medică”, mai ales străinilor (Xenofon, *Anabasis,* cartea I, cap. II, 27), având semnificaţia unei înalte distincţii.

[203203] Vezi nota 5 la această carte.

[204204] Ctesias, *op. cit.*, § 15, confirmă pe Herodot. Nechezatul calului era socotit un semn bun la popoarele primitive indo-europene, cf. Tacitus, *Germania,* cap. X, 2. Nu trebuie uitat că la perşi, aşa cum, de altfel, aminteşte Herodot în cap. CLXXXIX al cărţii, I, caii albi erau socotiţi animale sacre, închinate soarelui. Cf. şi cartea a VIII-a, cap. CXXXVII. Soarele care răsare (Mithra) este unul din elementele naturii adorate de perşi (vezi cartea I, cap. CXXXI şi notele 304, 308 de la cartea I).

[205205] Inscriptia de la Behistun nu pomeneşte nimic despre povestea cu Oibares, care în tradiţia persană era cunoscut şi ca slujitor al lui Cyrus. În limba persană numele este *Ubara.* Despre sensul acestui nume, *άγαθάγγελος* – „vestitorul cel bun”, vezi Nicolae din Damasc, fr. 66 Müller.

[206206] Acest semn suplimentar era socotit ca o confirmare a nechezatului calului. Fulgerul şi tunetul erau semne curente de bun şi rău augur în antichitate. Şi Xenofon, *Cyropaedia,* cartea I, cap. VI, 1, scrie despre Cyrus: „*după ce-a ieşit din casă, se spune că fulgere şi tunete i-au prevestit izbânda*”. Semn de rău augur: Plinius, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. LI.

[207207] În gr. *προσκύνεον*. Cf. cartea a II-a, cap. LXXX.

[208208] Pantalonul pe care-l purtau perşii, munteni de felul lor. Vezi nota 193 la cartea I.

[209209] Herodot nu povesteşte în cartea a III-a a *Istoriilor* decât prea puţin din situaţia tulbure găsită de Darius la suirea sa pe tron, după îndelungata absenţă a lui Cambyses şi domnia magilor, anume, împotrivirea lui Oroites (cap. CXXVI şi urm.) şi răscoala Babilonului (cap. CL). În cartea I, cap. CXXX aminteşte în treacăt şi de marea răscoală a mezilor. E drept că în cap. CXXVII al acestei cărţi, Herodot recunoaşte că lucrurile nu erau câtuşi de puţin liniştite la începutul domniei lui Darius (*οίδεόντων έτι τών πραγμάτων*) dar nu dezvoltă această idee. Inscripţia de la Behistun dă însă informaţii ample asupra primilor ani ai domniei lui Darius: col. IV, § 2: „*Regele Darius grăieşte: ceea ce am înfăptuit, am înfăptuit prin mila lui Ormuz, în toate privinţele. După ce regii s-au răsculat împotriva mea, am dat nouăsprezece bătălii; prin mila lui Ormuz, i-am biruit şi am prins nouă regi*”. Urmează numele celor nouă regi învinşi de Darius: *Gaumata* (falsul Smerdis); *Atrina* din Susiana; *Naditabira,* care se dădea drept Nabucodonosor, fiul lui Nabonides, monarh al Babilonului; *Martiya* din Susiana; *Fravartis* (Phraortes) din Media, care se dădea din neamul lui Cyaxares; *Citratakhma,* care se pretindea tot din neamul lui Cyaxares, în ţinutul sagarţilor; *Fráda* din Margiana; *Vahyazdâta,* care şi el se dădea drept Smerdis, fiul lui Cyrus, care a răsculat o parte din perşi; *Arakha,* un armean care se dădea drept Nabucodonosor, fiul lui Nabonides, a răsculat Babilonul.

[210210] Pustiurile Arabiei n-au interesat niciodată pe regii Persiei, şi nici pe alţi monarhi, cu excepţia părţii numite *Arabia Petraea* (corespunzând peninsulei Sinai) care a fost cucerită de romani pe vremea lui Traian.

[211211] Atossa – vezi cap. XXXI al acestei cărţi. Atossa fusese soţia propriului ei frate, Cambyses. Cu Darius a avut patru fii, pe Xerxes, pe Masistes (cartea a VII-a, cap. LXXXII), pe Achaimenes (cartea a VII-a, cap. XCVII) şi pe Hystaspes (cartea a VII-a, cap. LXIV). Ea avea cel mai mare rang printre soţiile lui Darius, iar primul ei născut, Xerxes, a fost şi moştenitorul tronului.

[212212] Mult mai tânără ca sora ei, a fost iubită îndeosebi de Darius, care a făcut după chipul ei o statuie de aur (cartea a VII-a, cap. LXIX). Fiii ei erau Arsames şi Gobryas.

[213213] Din această listă lipseşte fiica lui Gobryas, unul din cei şapte conjuraţi, pomenită însă în cartea a VII-a, cap. II; ea era soţia lui Darius încă înainte ca acesta să devină rege. În urma pactului încheiat între conjuraţi, nu reiese pentru ce Darius ar fi renunţat s-o introducă în haremul pe care şi l-a format după suirea sa pe tron. În cartea a VII-a, cap. CCXXIV, Herodot menţionează şi pe o a şasea soţie a lui Darius.

[214214] O astfel de inscripţie n-a fost nicăieri găsită. Herodot, de altfel, dă o informaţie „din auzite”. Personal n-a văzut inscripţia. S-a presupus de către unii comentatori ai acestui pasaj că povestea lui Oibares, care a circulat şi în legătură cu Cyrus, este legată de reprezentarea lui Ormuz sub înfăţişarea unui cal, animal sacru la perşi, consacrat soarelui.

[215215] În persană: *catrapatra. Satrapia* (guvernământul) era o diviziune administrativă, diferită de *dahyava* - „provincie”, adică unitatea etnică. Herodot, în capitolele care urmează, nu enumeră, în fapt, nici satrapiile, nici „provinciile”, ci *diviziunile fiscale* ale regatului persan, în număr de douăzeci, care se suprapuneau satrapiilor. Aşa, de pildă, în cartea a VII-a, cap. LXIV şi în cartea a IX-a, cap. CXIII, Herodot atestă că bactrii şi saccii aparţineau aceleiaşi satrapii. În cartea a III-a, cap. XCII şi XCIII, bactrii sunt trecuţi în districtul XII, iar parţii în districtul XVI, care, de altfel, includea populaţii răspândite pe o arie mai mare decât putea fi întinderea unei satrapii. Numărul de neamuri înşirate de Herodot că făcând parte din aceste districte se ridică la 66, vezi şi Ph. Legrand, *Hérodote*, *Histoires,* III, *Notice,* p. 111, nota 2, Descifrarea marilor inscripţii de la Behistun, Persepolis şi Nakş-i-Rustem, unde se afla şi mormântul lui Darius, au dat la iveală liste asemănătoare celei înfăţişate de Herodot, liste alcătuite încă după criteriul etnic *(dahyava).* Numărul neamurilor supuse de Darius variază în aceste inscripţii după diferitele etape ale domniei: inscripţia de la Behistun cuprinde 23 de provincii, cea de la

Persepolis 24, Persia inclusiv. Lista de la Nakş-i-Rustem sare la 29 de provincii. Marile inscripţii rupestre respectă criterii geografice şi istorice, care la Herodot lipsesc cu desăvârşire. Aceste inscripţii au fost studiate de acad. V. V. Struve. În importantul său articol *Darius I şi sciţii de la Marea Neagră*, publicat în „*Vestnik drevnei istorii*", 1949, 4, V. V. Struve a demonstrat că în primele două inscripţii predomină criteriul geografic, iar în cea de la Nakş-i-Rustem, criteriul istoric.

[216216] În reorganizarea radicală pe care a înfăptuit-o în Persia, Darius a ţinut seama ca satrapii să devină dependenţi de capitala întregului regat, să fie direct sub ordinele lui şi să aibă oarecare teamă de controlul regal. Anterior lui Darius, satrapii, din care unii erau localnici, aveau puteri nelimitate şi greu controlabile. Vezi *Istoria Universală*, vol. II, p. 14. De remarcat, după cum reiese mai jos din cap. CXXVII, că totuşi Darius nu şi-a putut impune dintru început autoritatea. Aşa cum se vede din capitolul citat, Oroites, satrapul Lydiei, controla districtele financiare ale Frigiei, Lydiei şi Ioniei (respectiv districtele III, II şi I), deci avea o putere imensă şi Darius a stat mult pe gânduri ca să vadă ce era de făcut pentru a-l doborî. Să se remarce că în cap. CXX al acestei cărţi Herodot face o distincţie clară între satrapia Lydiei şi cea a Frigiei (Daskyleion).

[217217] Această împărţire este făcută din punct de vedere fiscal. Vezi nota 215 de mai sus. Într-un *district fiscal* (*νομός*) după cum reiese din acest pasaj obscur şi greu de tradus, nucleul central îl forma un *neam principal,* căruia i se ataşau *vecini* (*πλησιόχωροι*) şi „alte neamuri mai îadepărtate". Despre o practică asemănătoare la mezi în subordonarea neamurilor mai îndepărtate celor mai apropiate, vezi cap. CXXXIV din cartea I. După sugestia lui H. Stein, *op. cit*., cartea a III-a, p. 102, nota 5 nu am tradus cuvintele *ύπερβαίνων τούς προσχέας* prin: „sărind, omiţând pe unii vecini" ci, „depăşind vecinii apropiaţi". Vezi şi Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoires,* III, Paris, 1958, p. 138, nota 5. În primul district (*νομός*) punctul central îl formau ionienii; la nord de ionieni se aflau eolienii, la est de aceştia – magnesienii, spre sud-est de aceştia – carienii, şi mai spre sud-est – lycienii, milyenii şi pamfylienii (vezi harta). În districtul al VI-lea (cap. XCI) ca punct central se găseau egiptenii, cărora le erau ataşaţi libyenii din împrejurimile hotarelor Egiptului, Cyrenaica şi Barca.

[218218] Aci este vorba de *satrapii,* (*άρχαί*) şi de birurile fixe pe care trebuiau să le plătească satrapiile organizate în districte fiscale (*νομοί*). În afara acestor biruri *φόροί* mai existau tot felul de alte dări şi vămi, ca acelea pomenite în cap. XCI (vânzarea peştelui din lacul Moeris) sau în cap. CXVII (zăgăzuirea unui fluviu), din această carte. Populaţia regatului persan, eterogenă şi în mare parte vrajmaşă guvernării centrale, după venirea la putere a lui Darius, care avea nevoie de bani mulţi pentru reformele ce şi le propusese, gemea sub o povară fiscală deosebit de grea. Vezi *Studiul introductiv*, p. XV şi *Istoria universală*, voi. II, pp. 13-14.

[219219] Această măsură fiscală nu se poate înţelege decât în lumina cap. CLXVI din cartea a IV-a, unde apare informaţia că abia pe vremea lui Darius a fost introdusă în Persia moneda de aur (daricul), care a circulat alături de moneda de argint. Măsura prin care se stabilea ca unii să plătească în argint, „talanţi de Babilon", iar alţii în aur, „talanţi euboici", era firească, deoarece ponderea „talantului babilonic" era mai mare decât cea a „talantului euboic" (raport de 4: 3). Un daric (stater medic) de argint cântărea, de pildă, 11,64 gr argint, iar un daric de aur 8,36 gr aur (după H. Stein, *op. cit*., cartea a IV-a, p. 103, nota 10). Talantul euboic era aproape egal cu cel persan, aşa încât Herodot nu săvârşeşte o greşeală scriind „talanţi euboici".

[220220] Vezi tabelul de măsuri şi greutăţi la sfârşitul volumului II. Mina euboică avea, după reforma soloniană, 606 gr, iar talantul babilonian cântărea 42,42 kg, aproximativ cu 7 kg mai mult decât cel cuboic (care avea 36,36 kg).

[221221] *Νομός* – „district financiar". D. Ghica, *op. cit*., III, p. 212, traduce greşit pe *νομός* prin „satrapie", Aşa cum s-a arătat mai sus, la nota 215, Herodot enumeră *districtele financiare* (*νομόί*) nu satrapiile , pe care le numeşte în greceşte *άρχαί*. Cu privire la primul *νομός*, vezi nota 217 la această carte.

[222222] În acest al doilea district, populaţia principală de care depindeau celelalte erau lydienii. Lasonii şi cabalii, pomeniţi şi în cartea a VII-a, cap. LXXVII, erau o populaţie de munteni, răspândită prin munţii dintre hotarul Lydiei şi al Lyciei; hygenneii, sau, după o altă lecţiune hytenneii, erau probabil locuitorii regiunii *Ύτέννα* (Hytenna), un oraş din Pisidia, nu departe de coasta Pamfyliei.

[223223] Într-al treilea district, nucleul îl formau frigienii. În cap. CXXVII al acestei cărţi este: *νομός Φρύγιος*. Oraşul cel mai de seamă al regiunii era Daskyleion, reşedinţă de satrapie (vezi cap. CXX al acestei cărţi). Populaţiile enumerate aci sunt populaţiile din nord-estul Asiei Mici, care se

înşiră de-a lungul ţărmului sudic al Mării Negre. Prin „syrieni”, Herodot înţelege pe cappadocieni, vezi cartea I, cap. VI şi cap. LXXII, precum şi nota 195 la cartea I; cât despre „tracii” asiatici, originari din bazinul fluviului Strymon din Tracia, în cartea a VII-a, cap. LXXV Herodot îi confundă cu „bithynii”.

[224224] Cilicia, mult mai largă în hotare decât Cilicia cunoscută de istoricii secolului al IV-lea şi al III-lea (vezi cartea I, cap. LXXII), furniza „caii sacri” (vezi nota 444 la cartea I şi nota 214 la cartea aceasta) pentru curtea regală din Susa. Suma tributului cilician, 500 de talanţi de argint, este menţionată şi în cartea a V-a, cap. XLIX.

[225225] Posideion – oraş la graniţa dintre Cilicia şi Syria (Fenicia), ceva mai la sud de Seleucia elenistică. Centru de export viticol, în special spre Egipt.

[226226] Acest Amphilochos, fiu al profetului Amphiaraos (vezi nota 109 la cartea I) şi al Eriphylei, după ce şi-a asasinat mama, care jucase un rol funest în dispariţia lui Amphiaraos, a luat parte la expediţia grecilor împotriva Troiei şi a pierit într-o luptă pe teritoriul Ciliciei.

[227227] Despre Arabia, vezi nota 210 la cartea aceasta.

[228228] Vezi notele 217 (sfârşit) şi 218. Despre lacul Moeris, nota 510 la cartea a II-a şi cap. CXLIX din cartea a II-a.

[229229] Cf. Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. XXVII. *Λευκόν Τεϊχος* partea fortificată a Memfisului, era foarte întinsă, echivalând aproape cu o treime a oraşului,

[230230] Neamurile enumerate aici se află la extremitatea răsăriteană a regatului persan. Sattagizii (în persană, ţinutul Thatagus) se aflau în estul Iranului şi nordul Belucistanului; gandarii, menţionaţi şi de Hecataios, fr. 178 Müller (Kandaharul din Afganistan îşi trage probabil numele de la vechiul Gandara), ocupau împrejurimile Kabulului modern. Cf. cartea a VII-a, cap. LXVI; dadicii şi aparyţii sunt necunoscuţi; se bănuieşte că erau tot munteni din Hindukuş.

[231231] În cartea a V-a, cap. XLIX, Susa mai este o dată numită capitala Kissiei. Kissienii locuiau în nordul Susianei, în munţii care fac hotar între Susiana şi Media.

[232232] În toate cele trei mari inscripţii rupestre despre care s-a amintit mai sus, Behistun, Persepolis şi Nakş-i-Rustem, Babilonia (Bâbiru) e întotdeauna separată de Asiria (Athura). Herodot însă, în cartea I, cum ar fi, de pildă, cap. CLXXVIII, integrează Babilonia în Asiria.

[233233] Hellanicos, fr. 109 Müller, certifică că scopitul era o practică obişnuită la Babilon.

[234234] Pentru descrierea Ecbatanei, vezi cartea I, cap. XCVIII; Media corespundea geografic Irakului modern; paricanii (hircanii?) şi orthocoribanţii erau populaţii care locuiau în sudul şi sud-estul Mării Caspice. Paricanii nu trebuie confundaţi cu tribul pomenit mai jos, în cap. XCIV, învecinat cu etiopienii din Asia. Orthocoribanţii (oameni cu căciuli ascuţite) au fost identificaţi de V. V. Struve (în articolul *Darius I şi sciţii de la Marea Neagră*) cu *saccii* cu căciuli ascuţite, pomeniţi în inscripţiile rupestre de la Susa şi Nakş-i-Rustem.

[235235] În al unsprezecelea district sunt enumerate populaţiile de pe coasta de vest şi sud-vest a Caspicei. Caspii, care se întindeau în regiunea de la vărsarea Araxesului, nu pot fi în nici un caz aceiaşi cu caspii alăturaţi saccilor, în cel de-al cincisprezecelea district.

[236236] Bactria, Bâkhtri, în inscripţiile rupestre, este una din cele mai cunoscute regiuni ale regatului lui Darius, întinzându-se în ţinutul fluviului Oxos. Aiglii sau ugalii erau un trib din Sogdiana, care locuia în sudul fluviului Iaxartes.

[237237] Pactyike – regiunea aceasta nu poate fi identică cu cea menţionată mai jos, la cap. CII, în bazinul superior al Indusului. Această regiune pare să fi fost învecinată cu Armenia. Nu apare pe nici una din marile inscripţii. În schimb, Armenia (Armina) apare în toate listele.

[238238] Al patrusprezecelea district cuprindea triburi nomade din platoul Iranului. Sagarţii sunt pomeniţi în cartea I, cap. CXXV şi în cartea a VII-a, cap. LXXXV. Ei locuiau în nord-vestul podişului iranian şi duceau o viaţă semisălbatică; sarangii şi thamaneii locuiau în jurul lacului Zareh (astăzi Seistan), la sud-vest de Kandahar. Numele de sarangi vine de la cuvântul *zara* – „lac, baltă”. Aceste neamuri revin în povestirea lui Herodot în cap. CXVII al acestei cărţi; uţii (în inscripţia de la Behistun, *yutijâ)* se întindeau spre ţărmurile Golfului Persic (Marea Erythree), iar mycienii (*maka*) locuiau în prelungirea uţilor, spre est. Numele *Mekran,* dat regiunii sudice a Iranului, de la ei se trage. Despre amplasamentul insulelor din Golful Persic (Marea Erythree) vezi harta.

[239239] Saccii *(saka)* – triburile nomade din nordul Bactrianei, la est de lacul Aral, în ţinutul Turkestanului. Aceste triburi erau înrudite cu sciţii europeni, denumiţi de perşi tot *saka.* Saccii figurează în lista inscripţiei rupestre de la Nakş-i-Rustem. Data supunerii lor de către Darius a fost stabilită de V. V. Struve la 517 î.e.n., în articolul citat mai sus, *Darius I şi sciţii de la Marea Neagră*. Struve îi identifică cu triburile massagete, vecine saccilor, denumindu-i „saccii massageţi", şi nu cu „saccii amirgeni", pomeniţi de Herodot în cartea a VII-a, cap. LXIV. Pe aceştia din urmă îi identifică cu *daii,* populaţie din sud-estul Mării Caspice, care locuia în apropierea orthocoribanţilor. Vezi şi nota 234 la această carte.
Despre caspii dintr-al cincisprezecelea district, nu se ştie nimic sigur. Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 142, nota 1 îi identifică cu casperii pomeniţi de Ptolemaios (VII, 43–47). Regiunea unde locuiau ar fi, în acest caz, Pendjabul: Vezi nota 235 la această carte.

[240240] Cel de-al şaisprezecelea district cuprindea populaţii numeroase şi bine cunoscute, care se aflau răspândite în nordul podişului iranian şi în câmpia din nordul Iranului. „Arii" din lista lui Herodot *ἄρειοι* nu sunt aceiaşi cu „arii" *ἄριοι* menţionaţi în cartea a VII-a, cap. LXII, care locuiau în Afganistanul de vest. Sogdiana avea ca oraş principal, Samarkandul.

[241241] Despre paricani nu se ştie nimic din inscripţiile persane. Fiind citaţi alături de etiopienii din Asia – populaţie de coastă din regiunea aflată la vest de gura Indusului – se presupune că locuiau în partea de vest a Belucistanului modern, întinzându-se până la coastele mării.

[242242] Aceşti matieni par să nu fie aceiaşi cu cei menţionaţi la cap. LXXII din cartea I. Matienii pomeniţi în cartea I se aflau prin Cappadocia, pe când aceştia locuiau în regiunea muntoasă din nordul lacului Van, Saspirii, menţionaţi în cartea I, cap. CIV, cartea a IV-a, cap. XXXVII şi cartea a VII-a, cap. LXXIX, locuiau în nordul Mediei, la sud de Colchida, în preajma Erevanului de azi. Despre alarodieni nu se ştie nimic.

[243243] În al nouăsprezecelea district intrau o sumedenie de mici populaţii de munteni care plăteau dări neînsemnate. Moschii locuiau regiunea dintre Cilicia şi Armenia de azi, în împrejurimile Erzerumului; tibarenii sunt asociaţi întotdeauna cu moschii, deci locuiau în aceeaşi regiune. În *Biblie* sunt numiţi, respectiv, *mefek* şi *tublai*: macronii (cf. cartea a II-a, cap. CIV) ocupau vecinătatea Trebizondei, iar mossynicii şi marsii, menţionaţi în cartea a VII-a, cap. LXXVIII la rând cu moschii, erau vecini cu aceştia, ocupând regiunea de coastă dintre Erzerum şi ţărmul sudic al Mării Negre.

[244244] Mai jos, la cap. XCVIII al acestei cărţi, Herodot precizează că indienii nu erau triburi omogene. Cf. Ctesias, *Indica excerpta,* § 1. Prin „indieni", Herodot înţelege toate populaţiile Indiei, după părerea lui, ultima porţiune locuită în răsăritul Asiei. Darius îşi întinsese stăpânirea numai asupra indienilor din bazinul sudic al Indusului (vezi cartea a IV-a, cap. XLIV), dar textul lui Herodot nu este destul de clar în această privinţă.

[245245] Calcul care nu corespunde raportului de valoare stabilit mai sus în cap. LXXXIX, unde talantul babilonic (argint) era în raport de 4:3 cu cel euboic. În cazul de faţă, suma totală de talanţi babilonici vărsată lui Darius de cele nouăsprezece districte (7 600 talanţi babilonici) stă în raport de 7,53: 6 cu suma echivalentă în talanţi euboici (9 540 talanţi euboici) – după H. Stein, *op. cit.*, cartea a III-a, p. 110. Vezi mai jos nota 247.

[246246] Raportul dintre aur şi argint varia în antichitate ca şi în zilele noastre după raritatea aurului. În general, un gram aur echivala ca valoare cu 10 gr argint. În acest capitol, raportul între aur şi argint este de 1: 13. Această uşoară creştere se explică în două feluri: a) după vicisitudinile politice din epoca când a scris Herodot, b) se crede că Herodot a ţinut seama de titlul în aur, destul de ridicat al daricilor; în cartea a IV-a, cap. CLXVI, Herodot ne informează că daricii erau bătuţi din aur cât mai curat posibil.

[247247] Calculul lui Herodot se dovedeşte a fi superficial şi greşit. Dacă din 14 560 talanţi euboici, cât calculează el suma la care se ridicau tributurile celor douăzeci de districte (nouăsprezece plătind în talanţi de argint, unul plătind în talanţi de aur), se scoate suma de 4 680 talanţi euboici, cât pretinde Herodot că era echivalentul în argint al pulberii de aur livrate de indieni, pentru tributurile în talanţi de argint rămân 9 880 talanţi euboici. În acest caz, 9 880 talanţi euboici nu mai corespund totalului de 7 600 talanţi (la acest total s-a ajuns scăzându-se cei 140 de talanţi folosiţi în Cilicia, vezi cap. XC), care este suma tuturor tributurilor vărsate de cele nouăsprezece districte. Diferenţa se ridică la 2 280 talanţi argint. E posibil ca în această diferenţă Herodot să fi inclus diferite valori: caii furnizaţi de districtul al patrulea, vânzarea peştelui din lacul Moeris etc; totuşi, valoarea acestor venituri suplimentare tot nu putea atinge această sumă enormă.

[248248] Prin Libya, Herodot înţelege aici coasta Africii de nord, de la hotarele Egiptului până la Syrte. În capitolul CXVI al acestei cărţi, prin Libya, Herodot înţelege „Africa”.

[249249] Vezi cartea a IV-a, nota 494. În inscripţia de la Persepolis care menţioncază pe ionienii „de pe uscat şi cei de pe mare” (*yaună, tyaiy uşkakyă ută tyiay drayahya*) V. V. Struve citeşte în continuare, împreună cu asirologul american G. G. Cameron: *ută dahyavă tyă parodaraya* – „şi ţările care se află peste mare”, adică litoralul european al Hellespontului şi al Propontidei, unde locuiau populaţii trace, elenizate (V. V. Struve, *op. cit.*, la nota 494, cartea a IV). Lectura aceasta corespunde informaţiei date de Herodot în acest capitol.

[250250] Vistierii regeşti se aflau în diferite reşedinţe regale, sau capitale de mari satrapii, Susa, Ecbatana, Persepolis etc. Arrian, *Expediţia lui Alexandru,* cartea a III-a, cap. XVI, dă informaţia că Alexandru cel Mare, când a intrat în Susa, a găsit o sumă enormă în talanţi de argint.

[251251] Identificare a satrapiilor cu districtele fiscale.

[252252] Cu toate acestea, în inscripţia de la Behistun – cea dintâi din şirul marilor inscripţii rupestre săpate de Darius – Pârsa, Persia era încă trecută în şirul satrapiilor care plăteau tribut.

[253253] Vezi cartea a II-a, cap. XXIX şi urm. E vorba de triburile nubiene nomade, care se întind la sud de Elefantina.

[254254] Pasajul suscită o mare dificultate şi pare să fi fost corupt. Nu este sigur dacă traducerea dată de noi e corectă. Propunem şi varianta următoare: „*triburile etiopiene învecinate cu fruntariile Egiptului... şi acele triburi care trăiesc în preajma cetăţii sfinte a Nysei*”.

[255255] După o informaţie a lui Athenaios, *Δειπνοσοφισταί* (*Banchetul sofiştilor*), 110 e, ar fi vorba de „orez” sau „mei”.

[256256] Aceeaşi cu „calatii” menţionaţi la cap. XXXVIII al acestei cărţi.

[257257] Cf. cartea a IV-a, cap. CLXXXIII, unde este vorba de etiopienii troglodiţi.

[258258] După cum observă P. Kretschmer, *Numele elefantului,* în „*Anzeiger der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien*”, Philos. Hist. Klasse, LXXXVIII, 1951, pp. 307-325, cuvântul *ἐλέφας* este întrebuinţat pentru întâia dată de Herodot cu sensul de „elefant”. Până la Herodot, *ἐλέφας* însemna numai „fildeşul”.

[259259] În inscripţia de la Nakş-i-Rustem, colchidienii, *harkâ,* apar alături de *maciya* (matieni?), menţionaţi în cap. XCIV al acestei cărţi.

[260260] Herodot n-avea idee despre marea peninsulă a Indiei. Pustiul despre care vorbeşte aici, care se întinde, după părerea sa, în răsăritul Indiei pare a fi pustiul din Rajputan, la vest de malul stâng al Indusului, în bazinul inferior al fluviului sau cel din regiunea Sindului (nord-vestul Indiei).

[261261] Regiunea de la vărsarea Indusului. Locuitorii erau ichthyophagi (vezi cap. XIX al acestei cărţi). Bineînţeles, aceşti ichthyophagi nu sunt aceiaşi cu ichthyophagii africani.

[262262] Se presupune, că aici este vorba despre un soi de bambus uriaş care creşte în bazinul inferior al Indusului, aşa-numitul *Kana.* Ctesias, *Indica excerpta,* § 6: „*aşa-numita trestie indică... de o grosime atât de mare, încât doi oameni abia de-i pot cuprinde trunchiul cu braţele*”.

[263263] În greceşte *παδαῖοι*. Despre padei nu se ştie nimic sigur, nici cine erau, nici unde se aflau aşezările lor.

[264264] Dacă această plantă e cumva orezul – cum cred unii comentatori – nu e câtuşi de puţin sigur.

[265265] Nu absolut neagră.

[266266] Pactyicii sunt menţionaţi la începutul cap. XCIII. Pactyika corespundea Afganistanului de nord-est, în munţii Hindukuş, Caspatyros se crede aproape sigur că era Kabulul modern. Hecataios, fr. 179 Müller, dă numele exact al acestei localităţi: *Κασπάπυρος πόλις Γανδαρική* – „Cetatea caspilor”.

[267267] Aceşti „indieni”, pe care Herodot nu-i numeşte, sunt numiţi de Plinius, *op. cit.*, cartea a IX-a, cap. CXI, *Dardae*; ei locuiau la nord-vest de Kaşmir, pe cursul superior al Indusului.

[268268] Povestea care urmează despre aceste „furnici” ale deşertului indian este relatată de mai mulţi autori antici, printre care de Megasthenes, fr. 39 Müller, Plinius, *op. cit.*, cartea a XI-a,

cap. LVI etc. Este vorba de o veche legendă indiană, pe care Herodot a scris-o aşa cum a auzit-o, având totuşi un sâmbure de adevăr. În Tibet se află un soi de şobolani uriaşi de câmp, care se hrănesc cu furnici. E posibil ca acest distrugător de furnici să fi fost confundat cu furnicile înseşi. După alte presupuneri, e vorba de un patruped, cu înfăţişarea unei mici pantere, care trăieşte în găuri pe care le sapă în pământ, unde hibernează patru luni pe an.

[269269] Herodot povesteşte după relatări străine. El personal n-a văzut parcul zoologic de la Susa.

[270270] În cartea a VII-a, cap. LVI, indienii, în armata lui Xerxes, nu călăresc pe cămile, ci pe cai. Cămila este un animal obişnuit în Turkestan, nu şi în India.

[271271] Această descriere a conformaţiei cămilei este falsă. Aristotel, *Περί ζώων ίστορίαι* (*Istoria animalelor*), cartea a II-a, cap. I, corectează această greşeală a lui Herodot: *καί γόνυ δ’ έχει (ή κάμιλος) έν έκάστω τώ σκέλει έν* (*Cămila are la fiecare picior un singur genunchi*) etc. Părerea despre cei doi genunchi ai cămilei provine din faptul că glezna animalului, foarte sus situată, pare un adevărat genunchi. Cu privire la organele genitale ale masculului, e adevărat că masculii sunt retromingenţi.

[272272] Această descriere a climei Asiei Centrale, fantezistă, bineînţeles, provine din ideea pe care o avea Herodot despre forma pământului (plană) şi mersul soarelui (pe o suprafaţă concavă). După o atare concepţie cosmografică (cf. şi cartea a II-a, cap. XXIV) în India soarele arde tare dimineaţa, iar seara, abia de-şi mai aruncă razele până în ţinuturile Răsăritului.

[273273] În greceşte *παραλύεσθαι*. Traducerea acestui verb e controversată, şi, de aceea, a fost diferit tradus: de pildă, „a slăbi în puteri” şi nu „a fi dezlegat”.

[274274] Despre „ordinea” în natură ca rezultat al grijii providenţiale – vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIX. Cf. cartea I, cap. CXLII şi CXLIV.

[275275] Cf. cartea a VII-a, cap. XL. Nisea era o regiune învecinată cu Behistunul.

[276276] Afirmaţia nu este întru totul exactă, deşi e adevărat că India avea în antichitate renumele unei ţări a aurului. În India, aur se gaseşte în masivul Himalaiei.

[277277] Arbuşti de bumbac.

[278278] Plante cu răşini aromatice şi scoarţă aromată. Tămâie, în gr. *λιβανωτάς* provine din răşina unui conifer, *Jeniperus thurifera,* în gr. *λιβανως*; despre casia (*χασιη*) vezi nota 283 la această carte; prin cuvântul „scorţişoară” s-a tradus cuvântul grec *κιννάμων*; ledanul, în gr. *λήδανον* sau *λάδανον*, este un exudat aromatic al unei plante *Cistus ladaniferus,* care creşte în Cipru, Creta şi sudul Europei, nu numai în Arabia, cum susţine Herodot.

[279279] Styraxul este guma care curge din scoarţa coniferului producător de tămâie. Tămâia nu este decât un reziduu provenit din arderea styraxului (sau storaxului) – care, în mod obişnuit, se foloseşte în Orient pentru împrospătarea aerului.

[280280] Despre această concepţie, vezi *Studiul introductiv*, p. LXXXIX.

[281281] Cf. Aristotel, *Istoria animalelor,* cartea a II-a, cap. XXXIII; iepuroaica fată de trei, patru, chiar cinci ori pe an, dar superfoetaţie nu există.

[282282] De observat că Herodot crede că şerpii vătămători sunt vivipari, iar cei nevătămători, ovipari. Ca şi pentru lei, descrierea înmulţirii viperelor prin pui vii este fantezistă.

[283283] Casia (*Κασίη*), ca şi cinnamonul (*κιννάμων*), menţionate la nota 278, nu sunt de fapt scorţişoara pe care o avem astăzi în comerţ provenită din sudul Indiei şi Ceylon, ci varietăţi ale arbustului cunoscut sub denumirea *Laurus cinnamonum.*

[284284] Informaţia nu este exactă. Dimpotrivă, arbuştii soiurilor de scorţişoară cresc în locuri uscate şi calde. S-ar putea totuşi să fie vorba de un soi de scorţişoară *achu,* cu o scoarţă gălbuie, mult mai puţin aromată decât scoarţa roşiatică a scorţişoarei propriu-zise.

[285285] Fenicienii erau renumiţi pentru comerţul lor cu aromatice, şi numele de „cinnamon”, care se explică printr-o rădăcină ebraică, a intrat în limba greacă prin intermediul lor. Toate numele plantelor aromate care au intrat în limba greacă au rădăcini semitice.

[286286] Povestea îşi are originea în folclorul arab, unde păsări uriaşe cară bucăţi de carne. Păsările uriaşe joacă un rol de seamă in poveştile Orientului.

[287287] Cele spuse de Herodot în acest capitol despre cele două specii de oi pe care le descrie – bineînţeles fără exagerările în legătură cu coada – sunt adevărate. Aceste specii sunt şi azi

răspândite în Asia Mică, Arabia, Persia, Afganistan etc. Discuţia asupra veracităţii acestui capitoi, la C. H. Benedict, *Herodotus confirmed once again,* în „*Classical Journal*”, XXXVI, 1940, pp. 168-169.

[288288] Vezi nota 258 la cartea aceasta.

[289289] Vezi nota 69 la cartea aceasta.

[290290] Herodot a cunoscut ţinuturile apusene ale Europei, despre care a scris, numai din relatările călătorilor, îndeosebi fenicieni, care ajunsescră în Spania şi chiar trecuseră dincolo de Gibraltar.

[291291] Scepticism de data aceasta neîntemeiat. Eridanul (numele antic al Padului), este menţionat pentru prima oară în literatura greacă de Hesiod, *Theogonia,* v. 338. Drumurile pe care ajungea chihlimbarul în sudul Europei, transportat de pe coastele Mării Baltice, erau diferite: chihlimbar se transporta şi prin Europa de răsărit, principalele puncte de trafic fiind porturile greceşti de pe ţărmurile Pontului Euxin, şi prin cea de apus, unde la gura Padului se aflau importante centre de desfacere. Plinius, *op. cit*., cartea a XXXVI-a, cap. III, aminteşte şi de un al treilea drum, care străbătea Europa centrală prin Pannonia, terminându-se la Marea Adriatică.
Insulele Cassiterite – „insulele cositorului” – sunt un grup de mici insule, astăzi numite Scilly, în sud-vestul Angliei, în faţa Cornwales-ului. Identificarea insulelor Cassiterite a variat în antichitate, multă vreme neştiindu-se cu siguranţă unde se aflau. Fenicienii, care erau principalii deţinători ai secretului poziţiei acestor insule, aveau tot interesul să nu-l divulge. Astfel, Strabo, *op. cit*., cartea a III-a, cap. XXV, povesteşte cum căpitanul unei corăbii feniciene, simţindu-se urmărit de un vas roman, a preferat să-şi distrugă corabia decât să se afle poziţia Cassiteritelor. Diodor din Sicilia, *op. cit*., cartea a V-a, cap. XXI–XXII, ştie în plus că exploatarea masivă a minelor de cositor se făcea chiar în Cornwales, de unde, prin Gallia, cositorul ajungea în porturile greceşti din sudul Galliei, îndeosebi la Massalia. Regiunea de sud-vest a Angliei este bogată în cositor, ca şi insulele Scilly, de altfel, care serveau probabil drept bază de comerţ şi pentru produsele Cornwales-ului. Diodor plasează însă Cassiteritele ·în apropierea coastei Spaniei, unde de asemenea se găseşte cositor.

[292292] Herodot are dreptate când afirmă că etimologia cuvintului *Ἐριδανός* este greacă. Cuvântul conţine rădăcina *sreu – „a curge”.

[293293] Vezi cartea a IV-a, cap. XIII şi notele 42 şi 43 la cartea a IV-a. Herodot are în vedere probabil minele din Altai, căci pentru Herodot, Asia din nordul Caspicei este tot Europa.

[294294] Ideea este legată de cea de la începutul cap. CVI, „*Ţările de la marginile lumii care sunt locuite au cele mai bune produse etc.*”, adică se integrează în concepţia mistică a lui Herodot despre o dispoziţie providenţială a naturii globului pământesc. Să se remarce totuşi că aici expresia este atenuată prin cuvintele „tot ce ni se pare *a fi mai bun şi mai rar*”.

[295295] Despre aşezarea acestei câmpii, comentatorii lui Herodot nu pot să dea nici un fel de ştire, deoarece populaţiile mai jos înşirate nu formează o grupare, ci sunt răzleţite unele de altele; cf. notele următoare.

[296296] Menţionaţi la cap. XCIII al acestei cărţi; chorasmii se întindeau intre Persia şi Afganistan.

[297297] Hyrcanii nu figurează în lista neamurilor tributare perşilor. Sunt totuşi menţionaţi în cartea a VII-a, cap. LXII.

[298298] În lista lui Herodot, parţii fac parte din districtul XVI, împreună cu chorasmii (cap. XCIII), iar sarangii din cel de-al XIV-lea. În inscripţia de la Behistun însă, parţii şi sarangii sunt grupaţi laolaltă. Despre thamanei, vezi nota 238 la cartea aceasta.

[299299] Necunoscut. Probabil un râu sau un fluviu care cobora din masivul Elbruzului.

[300300] Vezi cap. LXXXIX la cartea aceasta şi nota 218.

[301301] Numele lui Intaphernes figurează în inscripţia de la Behistun, printre cele ale conspiratorilor împotriva magului Gaumata (circa 520 î.e.n.). Acelaşi Intaphernes este poate cel care reprimă a doua răscoală a Babilonului. Vezi nota 344 la această carte.

[302302] Situaţia politică a lui Darius, relaţiile care au existat între rege şi ceilalţi conspiratori au fost analizate de V. V. Struve în articolul *Herodot şi tendinţele politice din Persia sub domnia lui Darius*, publicat în „*Vestnik drevnei istorii*”, 1948, pp. 12-35. În acelaşi articol sunt analizate şi reprimările marilor răscoale din timpul domniei lui Darius. Concluzia la care ajunge Struve este

că Herodot a văzut personal şi a citit cu ajutorul unui interpret marea inscripţie de la Nakş-i-Rustem.

[303303] Textual, aceleaşi idei la Sofocles, în *Antigona,* v. 909-913. O corelaţie există neîndoielnic între textul lui Herodot şi cel al lui Sofocles, dar nu se poate preciza anterioritatea unuia sau a celuilalt.

[304304] Adică în satrapia Lydiei.

[305305] Despre Daskyleion, vezi nota 32 la cartea I şi nota 223 la această carte. Oraşul, deşi se află în Bithynia, era reşedinţa unei mari satrapii, al cărei ţinut principal era teritoriul Frigiei. Ulterior, Daskyleionul a devenit reşedinţa satrapului Mysiei.

[306306] Despre modul cum Polycrates a izbutit să pună mâna pe putere în Samos, vezi cap. XXXIX al acestei cărţi şi notele respective.

[307307] Vestitul poet ionian din secolul al VI-lea î.e.n. care s-a făcut cunoscut în toată Grecia prin versurile erotice pe care le-a scris. Prietenia ce-l lega de Polycrates a fost bine cunoscută în antichitatea greco-romană.

[308308] Magnesia de pe Meandru se afla în districtul ionic (cf. cap. XC al acestei cărţi), în dreptul insulei Samos, ceva mai la sud de Efes. Acest oraş nu trebuie confundat cu Magnesia din apropierea Smyrnei.

[309309] Vezi *Studiul introductiv*, p. XVI. Despre puterea maritimă a lui Polycrates cf. Thucydides, *op. cit*., cartea I, cap. XIII. Thalassocraţia cretană este menţionată de Thucydides, la cap. IV al cărţii I.

[309 bis309 bis] Herodot face distincţia între „vârsta zeilor”, perioada mitologică, şi „vârsta oamenilor”, perioada de când datează ştirile istorice propriu-zise.

[310310] Afirmaţia lui Oroites nu era chiar lipsită de temei. Oroites era un simpatizant al magilor şi Darius a căutat să-l distrugă. Vezi şi începutul cap. CXXVI al acestei cărţi.

[311311] Cf. sfârşitul lui Cleomenes povestit de Plutarh în *Viaţa lui Cleomenes.*

[312312] Aluzie clară la faptul că magii nu făceau altceva decât jocul cercurilor mede din regat. Oroites, deşi era pers, a căutat să tragă un profit personal în vremea dominaţiei magilor.

[313313] În greceşte *ἀγγαρήϊος* – „curier”.

[314314] Nu se ştie nimic despre data doborârii lui Oroites de către Darius. În pragul domniei lui, aşa cum stă mărturie inscripţia de la Behistun, Darius a trebuit să facă faţă unor numeroase revolte, dintre care cea mai puternică a fost a Mediei, pomenită în treacăt de Herodot în cartea I, cap. CXXX. Ţinând seama de ordinea povestirii lui Herodot, Oroites a fost omorât înainte de reprimarea răscoalei Babilonului de către Intaphernes. În lista de nouă provincii răsculate împotriva lui Darius, care poate fi citită la începutul coloanei a II-a a inscripţiei de la Behistun, Lydia nu figurează. E posibil ca o răscoală făţişă a lui Oroites împotriva lui Darius nici să nu fi existat. Trebuie notat că Darius *ii întinde o cursă* lui Oroites, nu porneşte cu armată împotriva sa. Cu privire la Oroites vezi şi nota 216 la această carte.

[315315] Cf. *Iliada,* cântul X, v. 290-291 (trad. Murnu): „*Cine ar putea jurui că va duce la capăt o treabă, / Dacă ar primi un dar mare? De-ajuns o să-i fie răsplata...*”

[316316] Funcţionar regal ataşat pe lângă persoana satrapului, care avea totodată sarcina să supravegheze acţiunile satrapului.

[317317] Semn de mare respect.

[318318] „Urgia cerurilor”: în greceşte ·*τίσεις*. Despre *τίσις*, vezi *Studiul introductiv*, p. XCIV.

[310310] Vezi nota 4 la această carte.

[320320] Povestea lui Demokedes din Crotona este relatată şi de Dio Chrysostomos, *Orationes,* LXXVII. În această *Oratio,* Dio indică şi care a fost mijlocul liniştitor: cataplasme şi comprese.

[321321] În cartea a VII-a, cap. XXVIII: stater daric.

[322322] Medicii plătiţi din fondurile publice ale cetăţii aveau datoria să îngrijească pe oricare cetăţean bolnav. Cf. Aristofan, *Acharnienii,* v. 1029.

[323323] Sumele acestea, fie că erau calculate în talanţi eginetici, fie în talanţi attici, sunt atât de exagerate, încât este imposibil să fie reale.

[324324] Afirmaţia lui Herodot este valabilă pentru timpul anterior apariţiei şcolii lui Hippocrates, dezvoltată în Cos.

[325325] De suplinit: „din flaut”. Asocierea artei medicale cu cea muzicală, deşi pare curioasă la prima vedere, este lesne de explicat: grecii vechi, îndeosebi cei din Pelopones, erau profund încredinţaţi că muzica are proprietăţi terapeutice, slujind la vindecarea bolilor psihice. Cf. Aristotel, *Politica,* VII, 7: *„unii oameni sunt complet stăpâniţi de aceste zguduiri sufleteşti (mila, teama, entuziasmul); totuşi, sub influenţa melodiilor sacre, când ascultă melodii care le răscolesc sufletul, îi vedem dintr-o dată potoliţi ca şi când ar fi găsit un leac (*ἰατρεἰκ*) şi o uşurare purificatoare (*κάθαρσις*)*”.

[326326] Atossa emite o teorie curentă în vechea medicină greacă. Stobaios, *Florilegium,* CXV, 592, reproduce un pasaj din Democrit: „*o dată cu creşterea trupului cresc şi puterile cugetului, îmbătrânind trupul, îmbătrânesc şi ele*”. Cf. Aristotel, *Politica,* II, 7 şi Lucretius, *De natura rerum,* cartea a III-a, v. 445-446:

Praeterea gigni pariter cum corpore et una
crescere sentimus pariterque senescere mentem.

[327327] Dorinţa exprimată de Atossa nu se potriveşte de loc cu ignoranţa lui Darius despre aşezarea Atenei (vezi cartea a V-a, cap. CV).

[328328] Acest Aristophilides este numit „rege” (*βασιλεύς*), şi nu „tiran” (*τύρανος*), deoarece Tarentul, colonie spartană, avea o constituţie de tip spartan, cu „regi” ereditari.

[329329] Corăbiile medice – pentru termenul *medic* în loc de *persan,* vezi nota 517, la cartea a IV-a.

[330330] Milon era un atlet celebru în secolul al VI-lea î.e.n., originar din Crotona. Pausanias, *Călătorie în Ellada,* cartea a VI-a, cap. XIV, ne informează că a fost de şapte ori învingător la jocurile olympice şi de şase ori la cele pythice. În legătură cu Milon au circulat diferite povestiri reproduse la Athenaios, *Banchetul sofiştilor*, cartea a X-a, 412.

[331331] Darius nu avea cum să cunoască pe Milon decât tot din povestirile lui Demokedes.

[332332] Iapygia este regiunea care corespunde promontoriului din sudul Italiei între golful Tarentului şi Marea Adriatică.

[333333] Cnidosul, ca şi Tarentul, era tot o colonie spartană.

[334334] Samosul, foarte aproape de coasta Ioniei, unde se aflau puternicile satrapii ale Lydiei şi Frigiei, era firesc să cadă cel dintâi pradă expansiunii persane.

[335335] Când acesta plecase în Magnesia – vezi cap. XXXIX al acestei carţi, unde Herodot menţionează că Syloson a fost alungat la instaurarea tiraniei lui Polycrates.

[336336] Vezi cap. CXXIII al acestei cărţi, despre misiunea aceluiaşi Maiandrios pe lângă Oroites.

[337337] Templul lui Zeus Eliberatorul, *Ἐλευθέριος*, se afla într-o suburbie din vestul oraşului Samos.

[338338] Maiandrios nu era un om bogat şi nu făcea parte din aristocraţia Samosului. Din această pricină a crezut de cuviinţă să-şi prevaleze suma de şase talanţi din averea lui Polycrates. În nici un caz nu era un „rob”, cum îl numeşte plin de dispreţ Syloson, mai înainte, la cap. CXL.

[339339] Astypalaia. Vezi nota 151 la această carte.

[340340] În greceşte *θρόνος* – „scaun cu spătar înalt”. Obicei curent în cercurile înalte persane. Cf. mai jos, cap. CLV: Darius asistă aşezat pe tron la asediul Babilonului.

[341341] Despre arta construirii tunelurilor la Samos în secolul al VI-lea î.e.n., vezi cap. LX al acestei cărţi.

[342342] Dacă Herodot scrie simplu *ἱρῷ* – „templu”, subînţelege *Heraionul,* marele templu al Herei.

[343343] Despre renumele de venali pe care-l dobândiscră conducătorii Spartei, vezi nota 158 la această carte.

[34434] Răscoala Babilonului, povestită de Herodot în capitolele care urmează, pare să corespundă celei de-a doua răscoale a Babilonului, menţionată de Darius în col. III a inscripţiei de la Behistun, § 13 şi 14. Prima răscoală a Babilonului, reprimată de Darius insuşi, este povestită în col. I, § 16 şi urm. şi col. II, § 1. A doua răscoală a fost înfrântă de Intaphernes. În acest caz însă datarea inscripţiei de la Behistun în anul 520 î.e.n., făcută de V. V. Struve, apare totuşi ceva

prea timpurie, deşi nu e mai puţin adevărat că Intaphernes, conspiratorul, citat de Darius în col. IV, § 18 al inscripţiei de la Behistun este *pers,* iar Intaphernes, cuceritorul Babilonului, col. III, § 14, este *med.* Această diferenţă dă de gândit, poate nu e vorba de una şi aceeaşi persoană.

[345345] În greceşte *σιτοποιός* – „*care să le facă pâine*”.

[346346] Ctesias, în *Persica excerpta,* § 22, care susţine că cele povestite de Herodot s-ar fi petrecut pe vremea lui Xerxes, face din Zopyros satrapul Babilonului, ucis de răsculaţi, iar din Megabyzos, fiul acestui satrap, eroul întâmplării povestite de Herodot; vezi, mai departe, nota 356.

[347347] Fenomenul e rar, dar posibil.

[348348] Vezi *Studiul introductiv*, p. XC.

[349349] Confuzia curentă la Herodot între asirieni şi babilonieni – vezi şi nota 269 la cartea I.

[350350] Oraşul avea o sută de porţi (vezi cartea I, cap. CLXXIX). Porţile Semiramidei se pare că erau în partea de nord-vest a oraşului. Cele ale lui Ninos şi cele chaldeene în sud, iar cele ale lui Belos în sud-vest; porţile kissiene se aflau în răsărit. În mod precis săpăturile au dezvăluit numai patru porţi, şi anume: a zeiţei Iştar (la nord), a lui Chişşu (Marduk) şi Zababa (Minurta) (la est), a lui Uras (la sud). Poarta lui Iştar, lângă care se aflau grădinile Semiramidei, este cu siguranţă „poarta Semiramidei” menţionată de Herodot (după André Parrot, *Archéologie Mésopotamienne,* Albin Michel, Paris, 1946, p. 180).

[351351] Despre acest templu şi aşezarea lui, vezi cartea I, cap. CLXXXI şl nota 423 la cartea I.

[352352] Prima oară Babilonul a fost cucerit de Cyrus (vezi cartea I, cap. CXCI). Ţinând seama de inscripţia de la Behistun (vezi mai sus nota 344) aceasta era de fapt *a treia cucerire* a Babilonului, când un anume *Araka* (un armean), dându-se drept Nabucodonosor, fiul lui Nabonides, a răsculat la scurtă vreme pe babilonieni împotriva lui Darius, după ce acesta reprimase răscoala lui *Naditabira,* care şi el se dădea drept fiul lui Nabonides. Împotriva lui Araka a fost trimis *Vindafra* (Intaphernes).

[353353] Informaţia trebuie privită cu îndoială. Darius a dărâmat poate o parte a marelui zid care înconjura Babilonul, însă nu l-a dărâmat complet. Este de neînţeles altfel cum a susţinut oraşul asediul împotriva lui Xerxes. De observat că Herodot se contrazice singur, căci în cap. CLXXVIII al cărţii I mărturiseşte că marele zid înconjura încă oraşul şi pe vremea sa (*περιθέει*).

[354354] Contrar, Flavius Iosephus, *Κατά Άπίωνος*, cartea I, cap. XX, citând pe Berosos, susţinea că Cyrus a dărâmat zidurile exterioare ale cetăţii, menţionate în cap. CLXXVIII, CLXXXI ale cărţii I, din *Istoriile* lui Herodot, ceea ce desigur era o exagerare, dacă nu o inexactitate.

[355355] După moartea sa, calităţile fizice şi sufleteşti ale lui Cyrus au fost idealizate în Orient (cf. cartea I, cap. XCV şi CXXII, precum şi cartea a III-a, cap. LXXV; vezi şi Xenofon, *Cyropaedia,* cartea I, cap. II).

[356356] Thucydides, *op. cit*., cartea I, cap. CIX, de comun acord cu Ctesias, *Persica excerpta* § 32-33, relatează că acest Megabyzos, fiu al lui Zopyros, guvernatorul Babilonului, a luat de soţie pe Amytis, fiica lui Xerxes, şi a jucat un rol politic şi militar deosebit de însemnat pe vremea lui Xerxes. El a fost cel care a înăbuşit revolta lui Inaros în Egipt. Vezi nota 47 la această carte.

[357357] Cf. Ctesias, *op. cit*., § 43, despre dezertarea şi moartea acestui Zopyros. O fiică a lui Zopyros, fiul lui Megabyzos, este pomenită de Herodot în cartea a IV-a, cap. XLIII.

CARTEA A IV-a MELPOMENE

[1] Vezi în cartea a III-a, cap. CL şi nota 344.

[2] Expediţia lui Darius împotriva sciţilor, după toate probabilităţile, nu a avut loc înainte de 514 î.e.n. Aceasta este data fixată de V. V. Struve, .*Дата похода Дария I на скифов Причерномория* (*Data expediţiei lui Darius împotriva sciţilor de la Marea Neagră*), în „*Сборник Акад. Б. Д. Греков*”, Moscova, 1952, pp. 37 şi urm. În privinţa planului lui Darius de a ataca pe sciţi, vezi cartea a III-a, cap. CXXXIV. Sciţii, un grup de triburi nomade care vorbeau o limbă iraniană, sunt cunoscuţi în istorie de la începutul mileniului I î.e.n., pe întinsul teritoriu de la

Marea Neagră până în stepele Asiei Centrale. În secolul al VII-lea î.e.n„ după invazia cimmerienilor, sciţii au pătruns în Asia Anterioară. La început, „sciţi” s-au numit numai cei din tribul de pe cursul inferior al Volgăi. De aici, ei au trecut pe malul apusean al Volgăi, în Caucazul de Nord; prin Daghestanul de azi şi prin trecătoarea Derbent, sciţii au pătruns în teritoriul actualului Azerbaidjan. Apoi ei au întreprins expediţii în diferite regiuni ale Asiei Anterioare. După monumentele orientale, sciţii au întemeiat un regat, probabil în şesul dintre Kura şi Arax, sau, după alţi cercetători, pe teritoriul Nana, în regiunea lacului Urmia. Vezi *Notiţa istorică* la cartea I, p. 6.

[3] Despre scopul expediţiei lui Darius împotriva sciţilor părerile au fost împărţite. M. Rostowtzew, *Iranians and Greeks in South Russia,* Oxford, 1922, pp. 84-85, susţine că atât expediţia lui Darius împotriva sciţilor, povestită de Herodot în cartea a IV-a, cât şi cea a lui Ariaramnes, povestită de Ctesias (fr. 29 Müller, § 16), au avut drept scop asigurarea securităţii dinspre flancul drept şi spatele frontului în viitoarea expediţie pe care perşii o preconizau împotriva Greciei; Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 9, în notiţa introductivă la cartea a IV-a, admite posibilitatea ca Darius să fi avut acest gând, dar crede că Herodot nu l-a întrevăzut; după afirmaţia lui Herodot însuşi, expediţia a pornit sub pretextul pedepsirii sciţilor pentru că au stăpânit Asia Anterioară timp de douăzeci şi opt de ani, dar, indirect, Herodot arată că ea avea drept scop expansiunea teritorială (vezi, tot în cartea a IV-a, cap. CXVIII, unde solii sciţi amintesc popoarelor vecine de primejdia care le ameninţă şi pe ele o dată cu trecerea lui Darius pe litoralul european). Campania persană în Sciţia este considerată de cercetătorul român P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 321 ca o acţiune de sine stătătoare în cadrul politicii de expansiune a perşilor. Motivele care l-au determinat pe Darius să pornească împotriva sciţilor pot fi multiple. Pot fi considerate ca egal valabile şi motivele comerciale şi cele expansioniste, cât şi cele strategice, în vederea ulterioarei campanii împotriva grecilor.

[4] În cartea I, cap. CVI.

[5] Asia de sus, adică nord-estul Asiei Mici. Pe lângă izvoarele scrise, greceşti şi cuneiforme, descoperirile arheologice recente din Kurdistanul iranian, în regiunea Sakkîz, confirmă teza răspândirii sciţilor în Asia Mică unde au pătruns, prin apropierea Derbentului, de-a lungul ţărmului apusean al Mării Caspice (vezi mai jos şi cap. XII din această carte). Sciţii s-au îngrămădit în regiunea lacului Urmia sau, după alţii, în şesul dintre Kura şi Arax. Cu toate acestea, cercetătorii sovietici sunt înclinaţi să admită penetraţia scită în Asia Mică şi prin Caucazul Central (contrar părerii lui Herodot), prin defileul Darial şi pasul Mosdok, adică direct pe urmele cimmerienilor (vezi nota următoare). Desprr această problemă, B. B. Piotrowski, *Скиф и Древний Восток*, (*Sciţii şi vechiul Orient*) în „*Советская Археология*”, XIX, şi E. I. Krupnov, *О походах скифов через Кказ* (*Cu privire la expediţiile militare scitice în Caucaz*), în culegerea „*Probleme privind arheologia scita-sarmată*”, Izd. An. SSSR, 1954, pp. 186–194. Vezi şi nota 275 la cartea I.

[6] Cimmerienii sunt o populaţie indo-europeană coborâtă în Asia Anterioară din regiunile Chersonesului Tauric. La sfârşitul secolului al VIII-lea î.e.n. sunt alungaţi de sciţi din nordul Mării Negre, trecând prin pasurile Caucazului Central şi de-a lungul litoralului caucazian al Mării Negre. Unii învăţaţi moderni socot însă că drumul cimmerienilor nu putea fi pe la Suhumi şi Batumi, unde coastele Mării Negre sunt abrupte, învecinându-se direct cu piscurile Caucazului; cimmerienii au fost nevoiţi să se abată spre Darial şi Mosdok. Între 730–720 î.e.n. se aflau în Transcaucazia de vest sau în partea de est a Asiei Mici. În anii 720–710 î.e.n. cimmerienii au înfrânt pe Rusa I, regele Urartului. Statul Urartu n-au reuşit să-l distrugă, dar au pus stăpânire pe partea de răsărit a Asiei Mici. Astfel, ei fac prădăciuni în toată Asia Mică, ruinează oraşul Sinope şi ocupă ţărmul mării până la râul Halys; în primele decade ale secolului al VII-lea î.e.n„ cimmerienii sunt semnalaţi ca făcând prădăciuni în unire cu trerii, o populaţie tracă (vezi nota 31 la această carte). Învinşi de Asarhaddon, aliat cu sciţii (în anul 678 î.e.n.), în anul 676 (aproximativ) cimmerienii încep să-şi dezlănţuie atacurile împotriva Frigiei, ieşind învingători; pe vremea lui Aşşurbanipal, care repurtează o mare victorie asupra lor, cimmerienii sunt tot mai insistent împinşi spre apus, timp în care atacă Lydia (între anii 655 şi 652 î.e.n.) şi cetăţile greceşti din Ionia, provocând pagube însemnate. În anul 620 î.e.n. cimmerienii sunt alungaţi din Sinope, iar la începutul secolului al VI-lea, din Antandros, ultimul lor punct de sprijin. După începutul secolului al VI-lea, acţiunile cimmeriene nu s-au mai produs.

[7] Pentru încercarea (*πόνος*) suferită în Media, vezi cartea I, cap. ev.

[8] Existenţa „robilor” la sciţi, atestă începuturile unei diferenţieri sociale. Herodot, în cartea a IV-a, cap. LXXII, atestă că sciţii nu aveau sclavi „cumpăraţi”. Pornind de la această afirmaţie, s-au dus multe discuţii în legătură cu organizarea societăţii scite. În ultimul timp, scitologii

sovietici împărtăşesc părerea că societatea scită din timpul lui Herodot se afla în stadiul democraţiei militare, pe baza căreia se înfiripa treptat un stat de tip sclavagist. În privinţa apariţiei formelor de stat la sciţii din nordul Mării Negre, părerile sunt foarte împărţite. Cea mai timpurie datare a formelor de stat scit este aceea din secolele V–IV î.e.n.). Vezi B. N. Grakov, *Скифский Геракле* (*Heracles scitic*), KSIIMK, XXXIV, 1950.

[9] Motivul indicat de Herodot pentru orbirea sclavilor de către sciţi pare absurd. Poate a existat un amănunt în prepararea laptelui, omis de Herodot, care ar justifica acest act; mai degrabă orbirea sclavilor se făcea din alte motive, să nu fugă, de pildă, sau să nu se răscoale. Motivarea pe care o dau doi cercetători americani acestui obicei sinistru, anume cruzimea stăpânilor originari din stepele asiatice, nu ni se pare de loc convingătoare (E. M. O'Neil şi W. C. Helmbold, *Herodotus* IV, 2, în „*Classical Philology*”, Chicago, XLVII, 1952, pp. 157-160). În schimb, foarte preţioasă este observaţia făcută de H. Stein la acest capitol. Plecând de la o notiţă a scholiastului lui Aristofan, *Cavalerii,* v. 963, care dă următoarea explicaţie: *Ἡρόδοτος δέ ίστορεϊ τούς μολγούς τούτους έπάνω τής Σκυθίας είναι* – „mulgător în loc de *orb*; Herodot povesteşte că aceşti mulgători au fost odinioară ai Sciţiei”. Stein trage concluzia că e posibil ca în acest pasaj să fie o simplă neînţelegere a unui cuvânt scit din partea lui Herodot. Este de neînţeles, remarcă Stein la ce ar fi putut fi întrebuinţaţi aceşti robi în afară de mulsul iepelor. Dacă însă cuvântul scit pe care Herodot l-a tradus prin *orb* însemna în realitate mulgător, pasajul se clarifică, ca şi eroarea comisă de Herodot (Stein, *op. cit.*, IV, p. 4, nota 2). De remarcat că mărturia lui Herodot nu mai este susţinută de nici un alt izvor. În schimb, notiţa scholiastului poate fi apropiată în mod fructuos pentru susţinerea tezei lui Stein de următoarele versuri ale lui Homer din *Iliada.* cântul XIII, v. 3–6, unde se foloseşte termenul *hippemologi* – „mulgători de iepe”:

„...iar el cată cu ochi luminoşi mai departe
Ţări şi noroade să vază, pe traci care-nstrună sirepii,
Pe hippemol(o)gii *slăviţi,* băutorii de lapte*, pe mysii*
Care de-aproape se bat şi pe abii cei plini de dreptate”.

(trad. G. Murnu)

În această privinţă cf. V. F. Haidukevici, *Regatul Bosporan,* Moscova-Leningrad, 1949, cap. I, p. 16.

[1010] Acest şanţ, orientat probabil nord-sud, tăia, după cât reiese din relatarea lui Herodot, peninsula Kerci. În acest caz înseamnă că sciţii, întorcându-se din Asia, au străbătut Bosforul cimmerian. Ţinând seama că în capitolele XX şi XXVIII ale acestei cărţi Herodot fixează acest şanţ ca hotar răsăritean al sciţilor regali din ţinutul Gerrhosului. înseamnă că Herodot nu avea nici cea mai vagă idee de existenţa peninsulei Crimeea. Nu e mai puţin adevărat că Herodot, care nu dă nici un fel de detaliu asupra drumului de întoarcere al sciţilor, nu pomeneşte nimic despre trecerea sciţilor peste Bosforul cimmerian care îi era cunoscut. Pentru valurile din Crimeea, vezi V. D. Blavatski. *Очерќи поенного дела в античных государства Северного Причерноморияя*, Moscova, 1954, p. 101.

[1111] Iustinus, *Epitome,* II, 1, spune tocmai contrariul: *Scytharum gentem semper habitam fuisse antiquissimam, quamquam inter Scythas Aegyptios din contentio de generis vetustate fuerit* (*Neamul sciţilor a fost socotit totdeauna foarte vechi, cu toate că între sciţi şi egipteni a avut loc o îndelungată dispută în legătură cu vechimea neamului*).

[1212] În legătură cu originea sciţilor, Herodot înfăţişează în această carte trei versiuni: a) legenda lui Targitaos şi a celor trei fii ai săi (cap. V şi urm.); b) legenda de origine grecească despre Heracles şi năpârca (cap. VIII şi urm.); c) venirea sciţilor din Asia, urmată de aşezarea lor în nordul Mării Negre, după alungarea cimmerienilor (cap. XI şi urm.). Primele două versiuni vin în sprijinul caracterului autohton al sciţilor. Ultima este deosebit de valoroasă din punct de vedere ştiinţific. Astăzi se ştie în mod sigur că sciţii sunt indo-europeni veniţi în nordul Mării Negre din preajma ţinuturilor răsăritene ale Caspicei. Drumul migraţiei scite a trecut prin nordul Caspicei şi bazinul inferior al Volgăi. Încă din secolul trecut savantul ceh Safařik*, Славиански древности* (*Antichităţi slave*) I2, 1848, pp. 27–28, observând rădăcini iraniene în onomastica scită, a fost printre primii cercetători care au susţinut originea indo-europeană a sciţilor. Aceeaşi teză a fost îmbrăţişată ulterior şi în ştiinţa rusă şi sovietică, ca, de pildă, de V. F. Miller, *К вопросу о пронсхождеини скифов* (*Cu privire la problema originii sciţilor*), în „*Izvestiia o zaniatiiah VII arheologiceskogo sezda v Iaroslave*” 20, VIII, 1887, nr. 11, pp. 9 şi urm„ A. I. Sobolevski, *Русско-скифские зтюды* (*Studii ruso-scite*), IORIS, XXVII, 1924, pp. 321 şi urm., M. I. Rastowtzew, *op. cit.*, şi *Skythien und der Bosporus,* Leipzig-Berlin, 1931. Rostowtzew este de părere că sciţii erau indo-europeni cu infiltraţii mongole. În mod exagerat, el susţinea că sciţii

şi, alături de sciţi, sarmaţii, populaţii de limbă şi cultură iraniană, după ce au subjugat populaţiile nord-pontice, au răspândit în Europa sud-estică o cultură scită unitară, rezultată din încrucişarea elementelor de cultură iraniene, greceşti şi autohtone. Problema suprapunerii triburilor scite peste cele autohtone din Pont a fost studiată şi de Ellis H. Minns, în lucrarea sa fundamentală *Scythians and Greeks,* Cambridge, 1913, cap. V. Împărţirea pe care o face Minns între triburile citate de Herodot ţine seama de diferenţierile etnice arătate de Herodot însuşi. Desigur, atribuirea acestor triburi ramurii arice a indo-europenilor, şi mai ales ugro-finicilor, turco-tătarilor etc. încercată de Minns, azi nu mai este valabilă, dar, în general, Minns a făcut observaţii interesante şi demne de luat în seamă asupra mozaicului etnic pomenit în cartea a IV-a a *Istoriilor* lui Herodot. Azi, majoritatea învăţaţilor sunt de acord asupra originii indo-europene a sciţilor, anume asupra caracterului lor iranian.
În istoriografia sovietică, punctul de vedere al diversităţii etnice a triburilor citate de Herodot, a celor aşa-zise „scitice” inclusiv, este actualmente adoptat de majoritatea cercetătorilor. Vezi de pildă M. I. Artamonov, *Вопросы истории скифов в советской науке (Problemele istoriei sciţilor în ştiinţa sovietică*), în „*Vestnik drevnei istorii*”, 1947, 3, pp. 76-77 şi I. V. Fabritius. *До питання про тпогрфиэацию племен Скифии* (*Contribuţii la problema topografierii triburilor Sciţiei*), în „*Arheologhiia*”, V, 1951. Într-o lucrare ulterioară, Artamonov revine însă la teza unităţii etnice a triburilor scite, *К волпосу о происхождении Скифов* (*Cu privire la problema originii sciţilor*), VDI, 1950, 2 pp. 4.i şi urm. În acelaşi articol, Artamonov interpretează versiunea lui Herodot cu privire la invazia scită din Asia ca o simplă deplasare de triburi spre Ucraina de sud a sciţilor de dincolo de Volga, bazându-se în argumentare pe faptul că drumul sciţilor prin nordul Caspicei nu a fost confirmat din punct de vedere arheologic. Această teză nu este însă admisă în cercurile ştiinţifice din Uniunea Sovietică. Problema unităţii sau lipsei de unitate a triburilor scitice rămâne deocamdată nerezolvată.

[1313] Targitaos este un nume legendar pe care învăţaţii au încercat să-l apropie de numele diferitelor localităţi ca Targoviţa, Tarascea (din regiunea Kievului), Tarchan în Crimeea etc. Nu se cunoaşte nimic precis în această privinţă. Etimologia numelui este iraniană : *tighra* – „ascuţit”, *tava* – „puternic”. *Tighratava* înseamnă „tare ca săgeata”. Vezi Minns, *op. cit.*, p. 39 şi Max Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten W ohnsitze der Slaven,* I, *Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, 1923, p. 17.

[1414] Legenda celor trei fii ai lui Targitaos: Lipoxais, Arpoxais şi Colaxais, oglindeşte existenţa a trei triburi scite. Se pare că există o identitate între terminaţia *-xais* şi sanscritul *shaya* – „rege”.

[1515] Aceste obiecte constituiau, la iranieni, simbolul următoarelor trei categorii sociale: plugul şi jugul – simbolul agricultorilor, barda simbolul războinicilor, iar cupa – simbolul preoţilor.

[1616] Auhaţii, catiarii, traspienii şi paralaţii se pare că sunt triburi scite; ultimele două nu sunt pomenite decât de Herodot; despre primele două vorbeşte şi Plinius, *Historia naturalis,* cartea a IV-a, cap. LXXXVIII, fixând teritoriul auhaţilor la izvoarele Hypanisului (Bugului); în cartea a VI-a, cap. L, însă, Plinius îi fixează pe auhaţi în Caucaz, iar pe catiari, la nord de Iaxartes, ceea ce pledează pentru integrarea acestor triburi în rândul sciţilor veniţi din Asia.

[1717] Această cifră, atât de rotundă, este puţin probabilă. Poate că ea a fost scoasă dintr-o listă de regi, fiecare rege reprezentând o generaţie.

[1818] Asemenea recompensă se dădea la sciţi pentru o slujbă în care cineva îşi risca viaţa.

[1919] Vezi, tot în această carte, cap. XXXI, unde Herodot spune că „aceşti fulgi” sunt în realitate fulgi de zăpadă.

[2020] Geryon, uriaş cu trei corpuri, care – după cum se credea în mitologia greacă – locuia într-o insulă dincolo de Gibraltar. Aducerea vacilor lui Geryon a fost una din cele 12 munci îndeplinite de Heracles la cererea oracolului din Delfi şi la porunca regelui Mycenei, Eurystheus, ca ispăşire pentru crimele comise şi pentru a-şi dobândi nemurirea. De atunci există denumirea „Coloanele lui Heracles” dată strâmtorilor pe care azi le numim Gibraltar.

[2121] Hecataios, fr. 349 Müller, plasează reşedinţa lui Geryon aproape de Abracia (vezi şi Ar**r**ian, *Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου*, II, 16). Gedeira este o denumire mai veche a oraşului Cadix sau Gades, din Peninsula Iberică.

[2222] Hylaia este o fâşie împădurită pe coasta dintre limanul Niprului şi istmul Perecop. Vezi şi cap. XVIII, XIX, LXXVI la această carte.

[2323] Această *μιξοπάρθενος* reprezintă – după Rostowtzew – o divinitate a cimmerienilor (Rostowtzew, *Iranians and Greeks in South Russia,* p. 73). Rostowtzew încearcă să interpreteze această legendă şi cea a lui Heracles astfel: peste populaţia cimmeriană care adora o zeitate feminină, s-a suprapus o populaţie care adora un zeu războinic. Explicaţia lui Rostowtzew nu poate fi susţinută prin argumente ştiinţifice.

[2424] Această cupă trebuie să fi avut o anumită semnificaţie şi, pe de altă parte, să fi fost o piesă a cataramei de la centură.

[2525] Agathyrsos, Gelonos şi Skythes, cei trei fii – după legendă – ai lui Heracles şi ai năpârcii, sunt în realitate numele a trei populaţii: agatârşii locuiau aproximativ în Transilvania de azi, gelonii – între Don şi Volga. iar sciţii au populat întreg teritoriul de la agatârşi până la geloni.

[2626] Din desenele de pe vase, nu reiese însă că sciţii purtau o cupă *la centură* sau la încheietorile centurilor. Totuşi nu este exclus să fi purtat, ţinând seamă de prezenţa în desene a unei anumite cupe (rhyton) ţinută *în mâini.* Astfel, placa de aur de la Kul-Oba reprezintă doi sciţi îngenuncheaţi care beau dintr-un rhyton; însemnate sunt mai ales acele *kamennie babî* – „babe de piatră”, reprezentând războinici sciţi care au totdeauna un rhyton în mână; chiar monumentele similare cu reprezentări feminine din epoca migraţiilor sunt caracterizate printr-o cupă pe care respectiva figură o ţine în mâini.

[2727] Această legendă a obârşiei sciţilor, în versiunea elenă, o povesteşte şi Diodor din Sicilia, cu excepţia că la Diodor apare Zeus în locul lui Heracles. Amândouă legendele greceşti sunt ulterioare legendei locale care consideră pe Targitaos strămoşul lor.

[2828] B. N. Grakov-Meliukova (vezi N. N. Pogrebova, *Stadiul de cercetare a problemelor de arheologie scito-sarmatică la data* conferinţei organizată *în 1952 de Institutul de istoria culturii materiale al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.,* în „*Probleme privind arheologia scitosarmată*”, Izd An. SSSR, 1954, pp. 3–38) sunt de comun acord că sciţii, sarmaţii, saccii şi massageţii fac parte din grupul nord-iranian al indoeuropenilor; locurile lor de baştină sunt stepele Eurasiei, în Asia de mijloc, prin preajma lacului Aral; deci ei înşişi sunt de origine iraniană făcând parte din grupul nord-iranian, şi nu trebuie să se creadă, ca în trecut, că ei ar fi numai purtătorii culturii persane a Iranului din timpul Ahemenizilor.

[2929] Fluviul Araxes mai este pomenit în cartea I, cap. CCI (vezi nota 466 la cartea I); Araxes din cartea a IV-a se referă aproape sigur la Volga, pentru că Araxes din cartea I forma limita sudică a massageţilor, spre imperiul persan, pe când Araxes din cartea a IV-a formează hotarul dinspre nord al massageţilor.

[3030] „Cimmeria” se afla pe ţărmul nordic al Mării Negre, întinzându-se aproximativ în partea de sud a Bugului şi Marea Azov; ţinutul era locuit de triburi de origine etnică diferită.

[3131] Este vorba de casta „regală” sau aristocratică; aci e o dovadă că şi la cimmerieni exista o diferenţiere socială. Pare inexplicabil ca cimmerienii, care au fugit prin trecătorile apusene ale Caucazului în faţa invaziei scite, să-şi fi îngropat „regii” pe malurile Nistrului. Singura lămurire plauzibilă a acestui pasaj este că o parte din cimmerienii dislocaţi de sciţi s-au îndreptat spre Tracia, de unde, ulterior şi în unire cu triburi trace (trerii), au invadat Asia Mică şi prin nord-vest. Acestor invadatori nu le-a fost greu să facă joncţiunea cu cimmerienii din Sinope. Trerii sunt citaţi alături de cimmerieni în fragmentele liricilor ionieni din secolul al VII-lea, ca, de pildă, fr. 4, ed. Diehl[3], Callinos. Despre o parţială expansiune cimmeriană spre vest, cf. V. Pârvan, *Getica,* p. 5.

[3232] Tyras este denumirea dată în antichitate Nistrului.

[3333] „Ziduri cimmeriene” – este vorba probabil despre oraşul cimmerian pomenit şi de Strabo, *op. cit*., cartea a XI-a, cap. II, 5, care se afla pe locul actualului Eski Krim. Numele Crimeea ar putea să provină din ,,Cimmeria”.

[3434] „Trecători cimmeriene” – probabil trecătorile Ieni-Kale ale Bosforului Cimmerian.

[3535] „Bosforul Cimmerian” – strâmtoarea Kerci de astăzi.

[3636] Vezi nota 6 la această carte.

[3737] Sinope – oraş fundat de milesieni pe coasta sudică a Mării Negre, în Asia Mică.

[3838] Urmărirea cimmerienilor de către sciţi şi drumul descris de Herodot au stârnit multe discuţii printre învăţaţi. Unii susţin că direcţia indicată de Herodot este cu totul greşită, că, în general, migraţiile popoarelor nomade au avut loc numai dinspre răsărit spre apus. Alţii, dimpotrivă,

susţin că în acest pasaj sunt greşeli numai de precizie; în această privinţă vezi nota 6 la această carte.

[3939] Aristeas a trăit, după notiţa din lexiconul Suda, pe timpul olympiadei a 50-a (576 î.e.n. şi urm.).

[4040] Proconnesos, azi Marmara, insulă în Propontida.

[4141] Issedoni, vezi mai jos nota 99.

[4242] Arimaspii, după etimologia dată de Herodot, nume de populaţie care se traduce în limba scită „cu un singur ochi": *arima* înseamnă „ochi", iar *spu,* „unu" (vezi cartea a IV-a, cap. XXVII şi cartea a III-a, cap. CXVI). Poemul epic al lui Aristeas se intitulează *Arimaspea.* Arimaspii, populaţie din Asia Centrală, sunt pomemţi de Ioannes Tzetzes, *χιλιάδες* VII, 689, de Pausanias, *op. cit*., cartea I, cap. XXIV, 6, de Eshil, *Prometeus,* v. 703, care dau aceleaşi informaţii ca şi Herodot. Vezi Minns, *op. cit*., p. 112.

[4343] Griffonii, „paznicii aurului", erau probabil aceiaşi mongoli ca cei pomeniţi ca avînd „un singur ochi" în cronicile chineze. Originea legendei cu aurul păzit de griffoni îşi are poate substratul în traficul aurului cărat de caravane din interiorul Asiei (minele din Altai şi din nordestul Indiei) spre apus (spre Rusia de mai târziu). Vezi despre ei şi Pausanias, *op. cit*., cartea I, cap. XXIV, 6, Eshil, *Prometeus,* v. 703. Vezi Minns, *op. cit*., p. 113.

[4444] Hyperboreenii, care se întind până la o mare (poate Oceanul Îngheţat de Nord) este un nume geografic vag, dat în mod colectiv unor populaţii necunoscute, presupuse ca locuind dincolo de limitele teritoriale cunoscute pe atunci. Despre hyperboreeni şi neamurile pomenite anterior, vezi şi Stephanos Bizantinul, la cuvântul *Ὑπερβόρει*.

[4545] „Marea de miazăzi" – aici este vorba de Pontul Euxin, deşi în cap. XXXVI Herodot denumeşte aceeaşi mare *βορηίη θάλασσα* „marea de miazănoapte", privind-o din puncte cardinale diferite. Să se observe că la cap. XIII se dă o nouă versiune a cauzei migraţiei sciţilor asiatici. În cap. XI se spune că sciţii au plecat din Asia Centrală împinşi de massageţi.

[4646] Cyzicos – oraş în Propontida.

[4747] Artake era aproape de Cyzicos, azi Artakieh.

[4848] Metapontienii sunt locuitorii oraşului Metapontum, colonie grecească din sudul Italiei.

[4949] Această cifră a fost dedusă de Herodot probabil după analele sau fastele din Metapontum, pe care a avut prilejul să le cunoască atunci când s-a stabilit în sudul Italiei, la Thurium.

[5050] Legenda incarnaţiei lui Aristeas în corb pare să provină din teoria metempsihozei propagată de pitagoreici în *Magna Graecia* (Italia de sud).

[5151] „Portul borystheniţilor" este probabil Olbia, lângă satul actual Porutino, pe malul drept al limanului Bugului, la sud-vest de Nikolaev, aproape de gura fluviului Borysthenes (Nipru).

[5252] Este vorba de Marea Neagră.

[5353] Callipizii mai sunt atestaţi de Hellanicos, contemporan cu Herodot (fr. 172 Müller) şi de Eudoxios, contemporan cu Plato. Faptul că Strabo nu-i pomeneşte de loc a pricinuit multe discuţii printre învăţaţi, şi anume dacă a existat sau nu acest popor. V. Pârvan, *Getica,* cap. II, p. 41, îi apropie, cu rezervă, pe callipizi de *Καρπῖδαι*, carpii, clin părţile Moldovei. Şi D. Detschew, *Die thrakiscben Spracbreste,* Wien 1947, p. 224, îi pune pe callipizi în legătură cu carpii. Herodot îi situează la gurile Bugului, ·aproape de Olbia. Sunt denumiţi eleno-sciţi, datorită influenţei civilizaţiei greceşti exercitată asupra lor de coloniile elene de pe coasta Mării. Pentru callipizi ca eleno-sciţi, cf. şi N. V. Şafranskaia *Despre mixeleni,* în „*Analele româno-sovietice, Istorie*", 1957, 2, p. 5. După părerile cele mai recente, callipizii erau un trib scit influenţat de cultura elenă. Majoritatea scitologilor sovietici sunt de acord cu locul în care-i fixează Herodot. Vezi M. I. Artamonov, *Originea slavilor,* I, 1950 p. 32 şi I. V. Fabritius, *Contribuţii la problema topografierii triburilor Sciţiei*, în „*Arheologia*", voi. V. 1951.

[5454] Alazonii sunt tot atât de puţin cunoscuţi ca şi callipizii (cf. Hellanicos, fr. 172 Müller) , B. N. Grakov, *Скифи* (*Sciţii*), Kiev, 1947, îi fixează la nord de callipizi, pe Nipru şi Bug, anume unde Bugul se apropie de Nistru ; la fel I. V. Fabritius, *loc. cit.* Şi I. M. Artamonov, *op. cit*. Unii i-au identificat cu lasonii, pomeniţi de Herodot în cartea a III-a, cap. XC, apropiere cu totul greşită.

[5555] Şi astăzi meiul se cultivă în mare cantitate în sudul U.R.S.S.

[5656] Sciţii plugari, *αροτήρες* locuiau. după M. I. Artamonov, *op. cit.*, p. 32, în silvo-stepă, în Podolia, fiind legaţi de grupul podolic de tumuli din nord-vestul Nistrului; B. N. Grakov, *loc, cit.*, e de acord cu această localizare ; I. V. Fabritius, *loc. cit.*, aşază pe sciţii plugari pe Bugul superior.

[5757] Neurii sunt atestaţi şi de Ephoros, Plinius, Pomponius Mela, Ammianus Marcellinus. Ptolemeus vorbeşte de „nauari” (cartea a III-a, cap. V, 25), referindu-se, poate, la acelaşi neam. Se pare că neurii au locuit în regiunile Galiţiei, Poloniei, Volîniei, până la Smolensk. M. I. Artamonov, *op. cit.*, p. 32, îi aşază în Galiţia nordică şi Volînia, legându-i de monumentele culturii Vîsoţkaia. Legenda vârcolacilor, specific slavă, pomenită de Herodot în legătură cu neurii, ar putea fi un indiciu al eventualului caracter balto-slav al neurilor; situaţia topografică pledează în acelaşi sens.

[5858] Hypanis este Bugul de astăzi.

[5959] Borysthenes este Niprul.

[6060] Hylaia (vezi mai sus, nota 22), regiune locuită de tauro-sciţi. Şi astăzi regiunea prezintă oarecare resturi de vegetaţie arborescentă.

[6161] Sciţii agricultori, în gr. *γεωργοί*, sunt aşezaţi de B. N. Grakov, *loc. cit.*, pe ambele maluri ale Niprului, iar de I. V. Fabritius, *loc. cit.*, pe râul Inguleţ.

[6262] Olbiopoliţi – locuitorii oraşului Olbia, de pe malul drept al Bugului. Săpăturile arheologice nu au atestat la Olbia numele de „borystheniţi” ci numai pe acela de „olbiopoliţi”. Olbiopoliţii numeau „borystheniţi” numai pe sciţii agricultori.

[6363] Panticapes, după Herodot (vezi cartea a IV-a, cap. LIV) este afluentul dinspre stânga al Niprului, dar în partea indicată aici, azi, nu există nici o apă care să-i corespundă. Numele „Panticapes” apare în Chersonesul Tauric, anume în peninsula Kerci, unde a existat şi o colonie a Miletului, numită Panticapaion. Minns, *op. cit.*, p. 29, propune cu rezerve identificarea Panticapesului cu Konka, o derivaţie a Niprului pe malul drept. Panticapesul este identificat uneori şi cu Inguleţul.

[6464] Cf. cartea a IV-a, cap. LIII, unde Herodot afirmă că Borysthenes este navigabil cale de 40 de zile.

[6565] Androfagii, „mâncători de oameni” – o populaţie necunoscută, pe care B. N. Grakov, *loc. cit.*, încearcă să-i localizeze în dreapta Niprului. Porecla „mâncători de oameni” nu implică neapărat caracterul canibalic, ci probabil că le-a fost dată pentru că, la rare ocazii, în riturile lor religioase, a existat obiceiul consumării cărnii umane.

[6666] Ephoros, fr. 76. Müller, vorbeşte, de asemenea, de două pustiuri între care îşi aveau aşezările androfagii.

[6767] Sciţii nomazi sunt fixaţi de M. I. Artamonov, *loc cit.*, p. 32, în regiunea Niprului de jos, în Peninsula Carkinitică şi apusul Crimeii, fiind consideraţi autohtoni, deosebiţi de sciţii veniţi din Asia. Ei se disting prin înmormântarea în gropi acoperite cu lemn şi piatră. B. N. Grakov, *loc. cit.*, îi fixează în stânga Niprului, până la râul Gerrhos (azi probabil Molocinaia); I. V. Fabritius, *loc cit.*, fixează pe sciţii nomazi, împreună cu sciţii regali, în regiunea Mării Azov, pe Niprul inferior. Vezi şi Ephoros, fr. 76 Müller.

[6868] Indicaţia „paisprezece” zile de drum nu se potriveşte de loc cu dimensiunile date de autor în această carte la cap. CI. Criticii de text propun „patru” în loc de „paisprezece”.

[6969] Gerrhos este identificat cu actuala Molocinaia, care acum se varsă în Neotida, dar în antichitate s-ar putea să fi fost un afluent al Niprului, cum spune Herodot (cartea a IV-a, cap. LVI) despre Gerrhos.

[7070] „Sălaşurile regilor” indică o regiune ce aparţinea clasei dominante a cuceritorilor sciţi, care socoteau populaţia sedentară supusă lor; ştiinţa modernă înclină să vadă în „sciţii regali” triburi cu adevărat scitice, iar pe cei sedentari („plugari” şi „agricultori”) îi consideră ca având o apartenenţă etnică diferită.

[7171] Taurida sau Chersonesul Tauric – azi Crimeea.

[7272] Vezi cap. III al acestei cărţi şi nota 10.

[7373] Cremnoi este poate Taganrogul de azi, la Marea Azov.

[7474] Tanais, azi Donul.

[7575] Sciţii „regali”, după M. I. Artamonov, *op. cit*., p. 32, s-au întins de la Dunăre nu până la Don – cum zice Herodot –, ci numai până la Nipru, pentru că dincolo de Nipru nu mai apar morminte formate din gropi mari în pământ, care caracterizează pe aceşti sciţi; începând din secolul al IV-lea î.e.n., sciţii „regali” practică înmormântarea în catacombe de pământ, ceea ce se explică prin încrucişarea sciţilor regali cu autohtonii, cu sciţii agricultori şi cu borystheniţii; B. N. Grakov, *loc. cit*., aşază pe sciţii regali în Crimeea de nord, de la Nipru până la Marea Azov şi Don.

[7676] Melanhlenii (*Μελάγχλαινοι*) – numele înseamnă „oameni cu haine negre”. Despre locurile ocupate odinioară de melanhleni există doar vagi presupuneri; după unii învăţaţi, ei erau aşezaţi între Don şi Desna, după alţii, în părţile oraşelor Novgorod, Orel, Moghilev, Kursk; alţii îi fixează în Estonia şi Livonia etc. B. N. Grakov, *loc. cit*., îi fixează în pădurile Rusiei centrale, iar după M. I. Artamonov, *op. ·cit*., p. 32, melanhlenii, împreună cu gelonii, budinii şi androfagii, ar putea fi consideraţi strămoşii direcţi ai slavilor.

[7777] Unii învăţaţi socot că Herodot face aluzie aci la regiunea lacurilor Ladoga şi Onega, ipoteză care nu prezintă temeiuri serioase.

[7878] Sauromaţii sau sarmaţii, după Ephoros, fr. 76 Müller, ocupau regiunea dintre Don şi Volga. După K. F. Smirnov, *Вопросынзучения сарматских племен и их культуры в советской археологии* (*Probleme ale studierii triburilor sarmatice şi ale culturii lor în arheologia sovietică*), în „*Probleme privind arheologia scito-sarmată*”, Izd. An. SSSR, 1954, pp. 195-219, teritoriul de bază al formării triburilor sarmate au fost stepele de peste Don, regiunea Volga, Ural, unde s-a dezvoltat o cultură milenară, înrudită cu cultura mormintelor căptuşite cu bârne din epoca bronzului. Din secolul al III-lea î.e.n., apar tot mai intens elemente sarmate în nord-vestul Caucazului (contrar părerilor anterioare că aci ar fi centrul lor de origine); înmormântarea lor în poziţie diagonală este pusă de autor în legătură cu roxolanii care s-au răspândit dincolo de Volga în ultimele secole înaintea erei noastre. Săpăturile arheologice descoperă mereu urme sarmate între Don şi Bugul de sud.

[7979] Până la latitudinea Kamîşinului (Westberg, în „*Klio*”, IV, p. 184). După cum se arată în cap. LVII al acestei cărţi, ei se întindeau şi la răsărit de Lacul Meotis.

[8080] Budinii, despre care, în cap. CVIII al acestei cărţi, Herodot spune că erau de statură înaltă, cu ochii albaştri şi părul roşu, au fost socotiţi de unii ca fiind de rasă gotică sau germană; dimpotrivă, după M. I. Artamonov, *op. cit*., p. 32, ei fac parte din strămoşii slavilor pe care B. N. Grakov, *loc. cit*., îi fixează în locurile de azi ale R.S.S.A. Tătare, în regiunea Kama şi lângă Urali. La fel Minns, *op. cit*., p. 104.

[8181] La vest de Volga, spre Kamîşin.

[8282] În regiunea munţilor din preajma oraşului Ulianovsk, se pare.

[8383] În regiunea Kama (R.S.S.A. Tătară).

[8484] Tissageţii sunt, după unii, o ramură înrudită cu massageţii; „tissageţi” înseamnă, se pare, „geţi mici”, iar „massageţi”, „geţi mari”. După alţii, ca B. N. Grakov, *loc. cit*., ei au populat, alături de geloni şi budini, regiunea Kama şi pădurile de lângă Urali ale R.S.S.A. Tătare.

[8585] Iurcii se pare că au fost o ramură de turcomani nomazi care au ajuns până la Urali. B. N. Grakov, *loc. cit*., îi aşază tot în regiunea Kama şi în pădurile de lângă Urali, în R.S.S.A. Tătară.

[8686] Aceşti sciţi se aflau în preajma munţilor Urali, în vecinătatea tissageţilor.

[8787] S-a tradus pământ „mănos” în loc de „jos” pentru că adj. *βαθύγαιος* se opune aici atributului *λιθώδης* – „pietros”, „nefertil”.

[8888] Este vorba, se pare, de partea meridională a munţilor Urali. Minns, *op. cit*., p. 108, crede că munţii pomeniţi de Herodot ar fi primele coame ale munţilor Altai.

[8989] Pleşuvi din naştere, după cum afirmă Herodot, n-au fost nici o seminţie de oameni. Ori aceşti oameni aveau păr puţin, ori obişnuiau să se radă pe cap pentru curăţenie. Poate că Herodot se referă la strămoşii başkirilor şi calmucilor.

[9090] Pomul „pontic” pare a fi *Prunus padus,* un soi de cireş, folosit şi azi de calmuci, în felul descris de Herodot.

[9191] „Ashi” (*άσχυ*) este un cuvânt apropiat de acela care denumeşte, la turci şi la tătari, noţiunea de „acru” (vezi şi Minns, *op. cit*., p. 109); acelaşi cuvânt la tătarii din Kazan desemnează băutura lor naţională.

[9292] Este vorba de o stofă groasă care era folosită de tătari pentru corturi.

[9393] Poate că aci este vorba numai de o castă considerată sacră, cu drepturi supreme, care făcea judecăţile şi îndeplinea şi alte funcţii, şi nu de întreaga populaţie.

[9494] Argipeii – numiţi şi orgimpei, arimfei – sunt, se pare, aceeaşi populaţie cu arimaspii (vezi nota 42), argipeii fiind denumirea dată de greci (*ἀργός* – „alb”, *ίππος* – „cal”), iar arimaspii, numele persan *(arim* – „alb”, -*aspi* – „cal”). Vezi şi Plinius, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XXXV.

[9595] Unii au socotit aceste şapte limbi ca aparţinând următoarelor populaţii: sciţi, sauromaţi, budini, geloni, tissageţi, iurci şi argipei. Cum aceste populaţii nu sunt aşezate în linie dreaptă, presupunerea este puţin probabilă.

[9696] Dacă admitem că Herodot enumeră populaţiile pomenite pornind dinspre sud spre nord, aceşti munţi ar avea direcţia vest-est şi ar constitui o limită spre miazănoapte, ceea ce nu corespunde realităţii. Probabil că Herodot porneşte dinspre sud-vest spre nord-est, iar munţii amintiţi trebuie să aibă direcţia nord-sud, în care caz ei ar putea fi identificaţi cu Uralii. Minns, *op. cit.*, pp. 108-109, îi identifică cu munţii Altai.

[9797] Este probabil vorba de o îmbrăcăminte din piele de capră.

[9898] Deşi Herodot nu crede, informatorii lui au spus adevărul. Sciţii probabil că auziseră despre fenomenul nopţilor boreale.

[9999] Issedonii, pe care Minns, *op. cit.*, p. 110, îi socoate, la origine, o populaţie tibetană, au locuit, se pare, între Uralii meridionali şi râul Irtiş, unde un afluent al Tobolului, Issetul, pare a le păstra numele.

[100100] Acest obicei îl mai atribuie Herodot şi massageţilor, vezi cartea I. cap. CCXVI.

[101101] Vezi, tot în această carte, cap. LXV, unde Herodot vorbeşte despre acelaşi obicei la sciţi.

[102102] Pomenirea morţilor la greci, exprimată aici sub termenul de *γενέσια* se celebra, o dată pe an, la aniversarea naşterii mortului; afară de *γενέσια* exista şi *νεκισια*, pomelnic la comemorarea morţii celui îngropat.

[103103] Ca şi despre argipei. Idealizare a vieţii triburilor nomade, frecventă în literatura greacă antică.

[10410] Rămăşiţă a matriarhatului, când femeia avea deplină autoritate. Cronicile vechi chinezeşti pomenesc de existenţa matriarhatului în Tibet şi Asia Centrală (Minns, *op. cit.*, p. 110).

[105105] În vecinătatea munţilor Altai, regiune auriferă, s-au descoperit urme arheologice şi s-au cules legende despre oameni cu un ochi şi griffoni, păzitorii aurului. Este vorba de monştrii din mitologia localnicilor, prin care aceştia voiau să înspăimânte alte populaţii doritoare la rândul lor să exploateze aurul. Grecii cunosc aceste legende în special din poemul lui Aristeas, *Arimaspeia.*

[106106] Eustathios (la Dionysios Periegetul, 31) dă aceeaşi etimologic, cu excepţia că împarte altfel cuvântul, anume : *ari* – „un”, *maspos* – „ochi”; cuvântul are totuşi rădăcini iraniene, care-i dau sensul de „iubitori de cai” *(aryama + aspa)* şi nu „oameni cu un singur ochi”.

[107107] Într-adevăr, în nordul Mării Negre şi astăzi iernile sunt mult prea aspre faţă de o latitudine care e relativ mică (aceeaşi cu a Lyonului). Ovidius şi Pseudo-Hippocrates descriu în culori şi mai întunecoase iernile din jurul acestei mări.

[108108] Pe lângă ţărm, într-adevăr, marea îngheaţă şi azi.

[109109] În peninsula Kerci. „Şanţul” e cel menţionat în cap. III şi XX ale acestei cărţi.

[110110] Şi azi blocurile de gheaţă cărate de Don şi îngrămădite în strâmtoare se prind, sub suflarea vântului rece şi formează o masă compactă peste care se poate trece uşor.

[111111] Sinzii se aflau în peninsula Taman şi în regiunea oraşului Anapa. Vezi mai departe cap. LXXXVI şi nota 331, precum şi V. D. Blavatski, *Синдская археологичская зкспедиция 1951 года* (*Expediţia arheologică din anul 1951 în regiunea sinzilor*), în „*Vestnik Akademii Nauk SSSR*”, nr. 10/1951, pp. 67-69.

[112112] Adică primăvara şi toamna, cum se întâmplă în Grecia.

[113113] *Odiseea,* cântul IV, v. 85. Versul acesta lipseşte din majoritatea ediţiilor poemelor homerice.

[114114] Herodot greşeşte; s-a constatat tocmai contrariul, anume că frigul favorizează creşterea coarnelor (vezi renii), iar căldura nu.

[115115] Eleea se află în Pelopones, în partea de nord-vest.

[116116] Plutarh, *Ἑλληνικά* (Probleme greceşti), 52, explică cum regele Oinomaos, mare iubitor de cai, a interzis creşterea catârilor, care dăuna rasei cabaline.

[117117] Probabil le mânau în Arcadia, vestită în antichitate pentru rasa de măgari. Obiceiul de a mâna iepele în alt ţinut este atestat şi de Pausanias, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. V, 2.

[118118] Se pare că în acest pasaj Herodot atacă un autor care a admis existenţa hyperboreenilor. Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XLVII spune că Hecataios a pomenit de ei, iar Herodot îl dispreţuieşte.

[119119] Înseamnă că Aristeas se înşală când spune că ştirile despre hyperboreeni le are de la sciţi.

[120120] Probabil într-o scriere pierdută, cum ar fi *Περίοδος γής*, pentru că în cele păstrate nu apare nici o aluzie la hyperboreeni.

[121121] Poemul *Epigonii,* atribuit în mod eronat lui Homer de Pausanias, trata, în hexametri, acelaşi subiect ca Eshil în *Cei şapte împotriva Thebei.* Poemul aparţine *Ciclului theban.* Azi nu se păstrează din *Epigonii* decât un singur vers.

[122122] Mai târziu s-au scris mai multe lucruri despre hyperboreeni. De exemplu, Hecataios din Abdera, contemporan cu Alexandru cel Mare, a scris o lucrare despre ei. Ei au fost situaţi de diverşi scriitori în diferite părţi ale lumii: la miazănoapte de sciţi, în Alpii Italiei (de către Poseidonios), în Gallia (Heraclides Ponticus), într-o insulă lângă celţi, probabil în Britannia (Hecataios din Abdera). Vezi mai sus şi nota 44.

[123123] Itinerariul acesta pare foarte curios, dacă ţinem seama că Herodot, după informaţiile lui Aristeas, îi plasează pe hyperboreeni în Nordul cel mai îndepărtat, pornind de la sciţi. Pausanias, *op. cit.*, cartea I, cap. XXXI, 2, descrie o altă cale pe care au venit aceste ofrande: de la hyperboreeni la arimaspi, de la aceştia la issedoni, apoi la sciţi, care le-au dus la Sinope, de unde au ajuns în Attica. Anumiţi învăţaţi sunt de părere că aceste daruri erau trimise lui Apollo de către triburile pelasgice din Italia, care aveau aceeaşi religie ca grecii, iar grecii, văzând că vin dinspre Adriatica, le-au pus pe seama hyperboreenilor, despre care, după cum s-a văzut, nu ştiau precis unde locuiesc, decât că e un popor nordic – Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civilta italiche verso l'oriente Danubiano nella prima sta del ferro* (*Expansiunea civilizaţiei italice spre Orientul dunărean în prima epocă a fierului*). (Cf. şi Dechelette, *Manuel,* II, 1, pp. 19-21 în „*Ephemeris Dacoromana*”, III, 1925, pp. 102 şi urm.) arată că transmiterea darurilor hyperboreenilor este un exemplu de modul în care se făcea comerţul în antichitate, corespunzând primei epoci a fierului. Drumul parcurs de aceste daruri explică liniile de comerţ dintre regiunile de la nord de Carpaţi şi cele de la Marea Adriatică. Herodot spune că darurile au fost purtate spre apus până la Adriatica şi de acolo au fost aduse la Delos; din nordul Sciţiei, aceste ofrande s-ar fi putut aduce mai direct la Delos prin Bosforul tracic şi Hellespont. Calea indicată de Herodot coincide cu linia de comunicaţie de la nordici la greci, prin intermediul veneţilor; este calea Emona-Carnutum spre Marea Baltică, drum pe care s-au găsit urme de obiecte ale primei epoci a fierului italic.

[124124] Dodona – localitate în Epir, azi Mitsikeli. În antichitate era vestită prin oracolul de la templul lui Apollo.

[125125] Golful Malic – pe coasta sudică a Laconiei.

[126126] Eubeea – insulă la est de Attica.

[127127] Carystos – localitate pe coasta sudică a Eubeei, azi Caristo.

[128128] Andros – azi Andro, una din insulele arhipelagului Cyclades.

[129129] Tenos – azi Tino, tot o insulă din Cyclades.

[130130] Delos – de asemenea una din insulele Cyclades, vestită prin templul lui Apollo.

[131131] Se pare că numele de „perferi”, *περφερέες* este de origine veche italică, înrudit cu *perferre* latin şi înseamnă „purtători”. Dacă ofrandele veneau cumva din Italia (vezi nota 123, sfârşit) etimologia este întrucâtva motivată, deşi cuvântul poate fi tot atât de bine de origine greacă.

[132132] Paeoniene – femei din Paeonia, ţinut situat la nord de Macedonia.

[133133] Tracii numeau pe Artemis, Bendis. La sfârşitul secolului al V-lea î.e.n. la Pireu s-a instituit o sărbătoare în cinstea lui Bendis, la care se purtau şi se treceau făclii din mână în mână *λαμπαδηφορία* – „purtarea luminilor”), ceea ce poate fi socotit o reminiscenţă a transmiterii din mână în mână a ofrandelor venite de la hyperboreeni.

[134134] Ch. Picard şi Replat, în „*Bul. de Corespondence hellénique*”, 1924, pp. 263 şi urm., au recunoscut locul şi planul acestui sanctuar descris de Herodot.

[135135] Callimachos, *Imnul către Apollo din Delos,* v. 280 şi urm., vorbeşte despre aceeaşi cinstire acordată de delieni fetelor hyperboreene.

[136136] Despre aceste fecioare care erau socotite nişte divinităţi hermafrodite vorbeşte şi Pausanias, *op. cit*., cartea I, cap. XLIII, 4 (numindu-le Upis şi Hecaerge) şi Callimachos, *op. cit*., v. 291, care mai adaugă pe Loxo. Despre caracterul hermafrodit al lui Opis şi Arge, vezi L. Radermacher, *Die Mädchen aus dem Hyperboreerland,* în „*Rheinisches Museum*”, XCIII, 1950, pp. 325-329. Observaţiile lui Radermacher cu privire la caracterul hermafrodit al fecioarelor hyperboreene sunt confirmate de găsirea unui idol hermafrodit.

[137137] Eileithyia sau Ilithia – divinitatea care uşura naşterile şi se credea că a ajutat-o şi pe Latona la naştere.

[138138] Aceste cuvinte au fost diferit interpretate: uşurarea durerilor naşterii se referă la femeile hyperboreene, în general, la fecioarele care aduceau jertfe, sau la zeiţa Latona? Această din urmă ipoteză este cea mai plauzibilă. Latona sau Leto, potrivit mitologiei elene, este mama zeilor Apollo şi Artemis. Urmărită de Hera, Latona nu e nicăieri primită să nască, numai insula Delos cea plutitoare i-a oferit adăpost. Aici a născut Latona pe Apollo, zeul soarelui, şi pe Artemis.

[139139] „Zeii”: Apollo şi Artemis; alţi comentatori consideră acest cuvânt referindu-se la Latona şi Eileithyia.

[140140] Olen din Licia, poet legendar prehomeric, vestit pentru imnurile pe care le-a scris în cinstea lui Apollo.

[141141] Artemision este sanctuarul zeiţei Artemis; vezi şi mai sus, nota 134.

[142142] Keenii, adică locuitorii insulei Keos. Aproape toate insulele şi oraşele mari ale Elladei aveau anumite săli destinate călătorilor străini, pentru ospeţe religioase. Pausanias, *op. cit*., cartea a V-a, cap. XV, vorbeşte de sala de ospeţe a keenilor la Olympia, unde se ospătau învingătorii la jocurile olympice.

[143143] Abaris este pomenit şi de Plato, Strabo, Iamblichos, Celsus, fără să se dea prea multe lămuriri despre el. În notiţa din lexiconul Suda este înfăţişat ca un poet de origine scită care aparţinea cercurilor poeziei apollinice. După o legendă Abaris a zburat din Grecia până la hyperboreeni cu ajutorul unei săgeţi magice care-i fusese dăruită de Apollo. Lui Abaris i se atribuie o *Theogonie* şi *Katharmoi* (farmece, descântece).

[144144] Herodot vrea să spună că aşa cum se dădea un nume geografic oamenilor presupuşi dincolo de limitele geografice cunoscute spre nord, era firesc să se facă acelaşi lucru pentru oamenii care vor fi locuit dincolo de limitele cunoscute spre sud.

[145145] Herodot atacă aici pe Hecataios care, mai aproape de adevăr, atribuie pământului o formă rotundă sau circulară, înconjurat de apă din toate părţile, anume de Ocean.

[146146] Cu toate acestea, în cele ce urmează Herodot nu descrie decât Asia, iar din Asia, pe timpul lui Herodot, nu se cunoştea decât o parte, extremităţile nordice şi răsăritene nefiind încă explorate.

[147147] Marea de miazăzi, Erythreea, indică aici Oceanul Indian împreună cu Golful Persic (spre deosebire de capitolul XIII al acestei cărţi, unde „Marea de miazăzi” indica Pontul Euxin).

[148148] Râul Phasis, sau actualul Rion, se varsă în extremitatea estică a Mării Negre, în Caucaz. Vezi harta.

[149149] Aceste patru seminţii sunt acelea pe la care treceau mărfurile din Asia în Grecia prin Colchida.

[150150] Capul Sigeion (pe ţărmul vestic al Asiei Mici) pe care se afla un oraş cu acelaşi nume, este format dintr-o ramificaţie a muntelui Ida, aproape de Troia. La vreo doi kilometri de acest cap se revărsau râurile Scamandrul şi Simoisul din câmpia Troiei.

[151151] Probabil golful Alexandretta.

[152152] Situat pe ţărmul Cariei, aproape de Cnidos. Conturul descris în acest capitol corespunde celui al Asiei Mici.

[153153] Este aproape sigur vorba de Peninsula Arabică, în care însă Herodot înglobează Syria şi Fenicia.

[154154] Pasajul pare corupt, pentru că e greu să admitem că Herodot a considerat Peninsula Arabică drept pământ persan.

[155155] Pentru că în continuarea Peninsulei Arabice se află Libya (vezi cartea a IV-a, cap. XLI).

[156156] Vezi cartea a II-a, cap. CLVIII, unde Herodot vorbeşte despre acest canal şi felul cum a fost săpat de Darius. Canalul a fost început de faraonul Necos, dar a fost lăsat neisprăvit de teama ce i-a inspirat-o un oracol în legătură cu puterea babilonienilor. Canalul avea o direcţie perpendiculară pe istmul de Suez.

[157157] Marea Mediterană.

[158158] Aceste trei neamuri sunt, probabil, fenicienii, syrienii şi arabii.

[159159] Vezi nota 147 la această carte.

[160160] Marea Caspică avea, după Herodot şi alţii, forma alungită dinspre apus spre răsărit.

[161161] Fluviul Araxes mai este menţionat de Herodot în cartea I, cap. CCII şi cartea a III-a, cap. XXXVI; vezi şi nota 466 la cartea I şi nota 29 la această carte. Aici este vorba despre Araxes din Armenia. Direcţia fluviului este bine indicată.

[162162] Vezi şi cartea a III-a, cap. XCVIII. Este vorba, probabil, de deşertul Gobi.

[163163] Herodot înţelege prin Libya toată Africa de nord, la apus de Egipt.

[164164] Herodot se referă la limba de pământ dintre Marea Mediterană şi Marea Roşie, unde astăzi se află istmul de Suez.

[165165] Adică de la Marea Mediterană la Marea Erythree (aici Herodot prin „Marea Erythree” înţelege actuala Mare Roşie); vezi şi cartea a II-a, cap. CLVIII.

[166166] Aceeaşi distanţă o dă şi Plinius, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XI. Dimensiunea este aproape exactă, de la Suez până la Port Said sunt 128 km, adică 1 036 stadii.

[167167] Pentru cunoştinţele geografice din antichitate, Europa părea mai mare, îndeosebi „în lăţime”, decât Asia şi Africa. Asia era cunoscută în răsărit până la India, iar spre nord est existau cunoştinţe vagi despre populaţiile Asiei Centrale. În Africa era cuprins numai Egiptul cu coasta Mediteranei; Europa era cunoscută în sud şi est, dar limitele ei nordice şi apusene erau socotite mult mai depărtate decât sunt în realitate. Regiunile din nordul Mării Negre şi Mării Caspice până spre Don erau integrate tot în Europa.

[168168] Despre încercarea lui Necos de a săpa un canal din Nil la Marea Roşie, vezi cartea a II-a, cap. CLVIII.

[169169] Coloanele lui Heracles, azi strâmtoarea Gibraltar.

[170170] Marea de miazănoapte în raport cu Africa este Marea Mediterană.

[171171] Marea de miazăzi este Oceanul Indian.

[172172] Probabil că expediţia fenicienilor a început în vara anului 613 î.e.n. (domnia lui Necos începe în anul 616 î.e.n.); în anul 611 au ajuns la Gibraltar, după ce au făcut înconjurul Africii prin sud.

[173173] Cât timp a durat călătoria fenicienilor din „Golful Arabic” spre sud, pe lângă coasta orientală a Africii, răsăritul soarelui îl aveau de-a stânga lor. Faptul că la un moment dat soarele de dimineaţă le-a apărut de-a dreapta – fenomen ciudat pentru Herodot – dovedeşte că fenicienii au făcut într-adevăr înconjurul Africii înainte de Vasco da Gama; îndată ce au trecut de Capul Bunei Speranţe, răsăritul soarelui, lucru firesc, li s-a arătat în dreapta.

[174174] Data expediţiei carthagineze nu se poate fixa; Sataspes, despre care Herodot vorbeşte în continuare, a făcut înconjurul Africii în sens contrar expediţiei fenicienilor, adică a pornit din Marea Mediterană spre coloanele lui Heracles.

[175175] Pomenit şi în cartea a III-a, cap. CLIII. Zopyros al lui Megabyzos este cel care a asigurat luarea Babilonului.

[176176] Capul Soloeis – azi Capul Spartei, sau poate Capul Cantin.

[177177] În cartea a II-a, cap. XXXII, Herodot pomeneşte de asemenea de un neam de pitici din Africa Centrală. Poate este vorba de strămoşii boşimanilor de astăzi.

[178178] În gr. *πόλεις*; de fapt erau simple aşezări de triburi sălbatice.

[179179] „Primul” fluviu cu crocodili este Nilul; despre Gange, Herodot nu ştia nimic.

[180180] Celebrul perieget din secolul al VI-lea î.e.n„ căruia i se atribuia un *περίπλους*, întocmit la îndemnul lui Darius.

[181181] Caryanda a fost un port într-o insulă din faţa Cariei (Asia Mică).

[182182] Caspatyros şi Pactyike, menţionate şi în cartea a III-a, cap. CII, corespund, se pare, cu Kabul şi regiunea Afganistanului de nord-est de astăzi. Vezi nota 266 la cartea a III-a.

[183183] Direcţia aceasta nu corespunde cursului fluviului Indus. Poate este vorba despre afluentul Indusului, Cofes (azi Kabul) care curge spre răsărit. Skylax, trecând de acest râu în Indus, a crezut că şi fluviul Indus are cursul îndreptat spre răsărit.

[184184] Din golful Suez.

[185185] Mai sus, adică în cap. XLII.

[186186] Pe indienii ce locuiau pe cursul inferior al Indusului.

[187187] Golful Arabic.

[188188] Adică Asia este la fel cu Libya (vezi cap. XLII), înconjurată de apă „din toate părţile” (*περίρρυτος*).

[189189] Vezi mai sus cap. XLII.

[190190] Hotarul dintre Asia şi Libya, opinie combătută însă în cartea a II-a, cap. XVI şi urm.

[191191] Care constituie hotarul dintre Europa şi Asia (vezi mai sus cap. XXXVIII).

[192192] Este părerea lui Hecataios (fragm. 164, 165 Müller) şi a lui Hippocrates – *περί άέρων* (despre aer) 13.

[193193] După Andron din Halicarnas, Libya era fiica Oceanului şi sora Asiei şi a Europei – explicaţie ce ţine de domeniul mitologiei.

[194194] După o altă variantă a legendei, Asia a fost mama, şi nu soţia lui Prometeus. Se pare că originea cuvântului Asia este semitică – *azu* înseamnă „răsărit”.

[195195] Vezi şi cartea I, cap. VII şi cap. LXXXIV unde se completează această genealogie; Manes este tatăl lui Atys, iar Atys este tatăl lui Lydos, strămoşul lydienilor, după legendă.

[196196] Chiar oraşul Sardes se mai numea *Asia* (vezi Stephanos Bizantinul: *Ἀσία πόλις Λυδίας παρά Τμώλω* – „Asia, oraş al Lydiei, lângă muntele Tmolos”.

[197197] După unii, numele Europa este de origine semită şi anume derivă de la *ereb* – „apus”.

[198198] După diferite legende, existau trei Europe: una era fiica Oceanului, alta, Europa din Tyr, prinţesă feniciană, fiica lui Agenor, iar a treia era tracă.

[199199] Licia, în Asia Mică. Europa din Tyr, mama lui Minos şi a lui Sarpedon, a ajuns aici împreună cu fiul său Sarpedon (vezi cartea I, cap. CLXXIII), spune legenda.

[200200] Anacharsis – un scit din tribul sciţilor regali, figură legendară, considerat şi unul din cei şapte înţelepţi. C f. Ephoros, fr. 76 Müller, Vezi notiţa din lexiconul Suda. Lui Anacharsis i se atribuia poemul epic cu caracter moral *Νόμιμα Σκυθικά* – „*Obiceiuri scite*”.

[201201] Această afirmaţie se referă numai la sciţii nomazi; umblând mereu în căutare de hrană şi păşuni, îşi petreceau aproape toată vremea în căruţe, din care săpăturile arheologice au descoperit unele resturi. Când făceau popasuri, locuiau în corturi de pâslă, având o vatră la mijloc. Sciţii sedentari (agricultori şi plugari) aveau locuinţe stabile. Săpăturile de la grădiştea (gorodiştea) Kamenka, de pildă, din anul 1949, au dat la iveală şapte locuinţe cu o formă tipică; partea principală a locuinţei, oviformă, era orientată nord-sud; uşa se afla uneori spre nord, alteori spre sud; unde uşa era spre nord, intrarea avea o tindă, din care se trecea în camera

principală de 12-14 m lungime, 7-11 m lăţime; mai existau, şi trei cămăruţe laterale; în mijloc, nişte gropi mici rotunde şi ovale serveau de vatră. Pe lângă locuinţă s-au găsit rămăşiţe ale uneltelor meşteşugăreşti de topit şi turnat bronzul, cuptoare, bucăţi de metal, zgură de cupru, obiecte de bronz, de plumb, de argint, obiecte de fier ca topoare, ace, cuie, crampoane, scoabe, obiecte de ceramică, roţi, seceri etc. mărturie a stadiului de viaţă şi de civilizaţie a sciţilor. Vezi B. N. Grakov, *О работе степной скифской експедиции* (*Despre lucrările expediţiei scitice de stepă*) în „*Краткие Сообщения*” voi. XXXVII, 1951, pp. 131-136, şi *Каменсое городище* (gorodiştea Kamenka) în *Материалы исследования по арелогии C.C.C.P.* nr. 36, Moscova, 1954.

[202202] Cea mai veche ştire despre gurile Dunării o gasim la Herodot în acest pasaj, precum şi în capitolele LXXXIX şi XCIX ale acestei cărţi. Ştirea din acest pasaj: „*Istrul cu cinci guri*” – este foarte importantă, constituind o mărturie despre existenţa şi configuraţia geografică a Deltei dunărene în secolul al V-lea î.e.n., împotriva ipotezelor apărute în literatura noastră geografică – ipoteze bazate în special pe relatările lui Herodot, cartea a IV-a, cap. XCIX, cu privire la existenţa unui golf marin în locul Deltei actuale. În sprijinul afirmaţiilor lui Herodot despre existenţa gurilor Dunării vin şi alte informaţii antice, ca de pildă, Ephoros, fr. 77 Müller, Strabo, *op, cit.*, cartea a VII-a, cap. III (care vorbeşte de şapte guri, arătând şi numele lor). Plinius. *op. cit.*, XXXVII etc. Despre discuţia privind existenţa Deltei dunărene în antichitate şi despre încercarea de a identifica gurile Dunării cu braţele actuale, vezi Gh. I. Năstase, *„Peuce”, contribuţie la cunoaşterea geografică-fizică şi omenească a Deltei Dunării în antichitate* în „*Bul. S.R.R. de geografie*”, vol LI, Bucureşti.

[203203] Tyras, numele antic al Nistrului.

[204204] Hypanis, numele antic al Bugului.

[205205] Borysthenes, numele antic al Niprului.

[206206] Panticapes, vezi nota 63 la această carte.

[207207] Hypakyris, indentificat, cu rezerve, de Minns, *op. cit.* p. 17 şi de M. Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven,* I, *Die Iranier in Südrussland,* Leipzig, 1923, p. 69, cu Kalanciakul de azi, „Râul cu raci”, care se varsă în golful Perekopului.

[208208] Gerrhos, probabil Molocinaia; Herodot însă face din Gerrhos (vezi mai jos cap LVI) un afluent al Hypakyrisului (vezi. şi Minns, *op. cit.*, pp. 29-30 şi Vasmer, *op. cit.*, p. 68).

[209209] Tanais, numele antic al Donului.

[210210] În concepţia lui Herodot, la răsărit de Carpaţi şi de agatârşi.

[211211] Porata (Pyretos) este Prutul.

[212212] Tiarantos, după majoritatea comentatorilor, este Siretul.

[213213] Araros este, probabil, Buzăul care, în acest caz, va fi avut două numiri, una scită, *Araros,* şi alta tracă, *Musaeus* sau *Buzaeus* – vezi V. Pârvan, *Nume de râuri daco-scitice,* 1923, Radu Vulpe, *Piroboridava,* Bucureşti, 1931.

[214214] Naparis este probabil Ialomiţa.

[215215] Ordessos este şi după asemănarea numelui Argeşul (Minns, *op. cit.*, p. 28). V. Pârvan, *Getica,* II, p. 42, susţine că *Ordessos* e o formă modificată de Herodot, că de fapt, şi în antichitate *Argif* se pronunţa aproape ca azi (*Argesis*). Cf. tot V. Pârvan, *op. cit.,* şi *Dacia: Civilizaţiile străvechi*, 1957, p. 103. În enumerarea celor cinci afluenţi din stânga Dunării care străbat teritoriul de azi al patriei noastre, Herodot începe şi termină cu două nume identificabile: *Porata-Pyretos* – „Prutul” şi *Ordessos* – „Argeşul”, amândouă situate la extremităţile unei regiuni de stepă („scitice”). Al doilea râu, „*ceva mai spre apus şi mai mic*”, Tiarantos, este Siretul, nume care coincide şi fonetic cu *Sarat-Seretos* (atestat şi sub această formă). În ce priveşte celelalte trei, expresia lui Herodot *δίά μέστου τούτων ίόντες* a produs încurcătură şi a devenit punct de plecare pentru controverse. Luată literal, expresia ar însemna sau că cele trei râuri ar curge între Prut şi Siret, ceea ce pe teren nu se verifică, sau că *Tiarantos* ar fi egal cu Oltul, ceea ce ne-ar obliga să identificăm Siretul cu *Araros.* S-ar putea ca expresia *δίά μέστου τούτων ίόντες* (verbul *ίόντες* neînsemnând neapărat „curgând” cum ar fi *ρέοντες*, ci, mergând”) să aibă un sens vag şi să se refere la dimensiunile râurilor, „*ţinându-se printre ele*” ca mărime, iar nu la poziţia lor. Oltul, după toate probabilităţile, nu poate fi avut în vedere printre cele cinci râuri, pentru că nu este râu „scitic”, fiind cu totul în afara stepelor pe care le parcurg celelalte râuri. Pentru apele României, cf. V. Pârvan, *Getica,* II, p. 42.

[216216] Adică Prutul.

[217217] *πρός ήώ ρέων* nu înseamnă aici „curgând spre răsărit”, ci mai degrabă, aşa cum am tradus „având cursul spre răsărit”, adică în comparaţie cu celelalte ape enumerate aci, Prutul este situat cel mai spre răsărit.

[218218] Din Transilvania de astăzi, căci agatârşii locuiau în podişul Transilvaniei.

[219219] Maris este Mureşul, prelungit de Herodot până la Dunăre prin cursul Tisei inferioare.

[220220] Pentru ştirile lui Herodot privind patria noastră vezi şi M. Simache şi Th. Cristescu, *Ştirile geografice ale lui Herodot despre ţinuturile noastre,* Buzău, 1942.

[221221] Haemus este numele antic al Munţilor Balcani.

[222222] Atlas, Auras şi Tibisis, Athrys, Noes şi Artanes sunt râuri greu de identificat. Unii dintre aceşti afluenţi puşi de Herodot în dreapta Dunării sunt, se pare, în stânga, astfel: Tibisis pare a fi Tibiscum, „Timiş”, Atlas ar putea fi Aluta – „Oltul”. Celelalte sunt neidentificate; cel mult se poate admite o corespondenţă fonetică între Athrys şi Iaterus – „Iantra”.

[223223] Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. V, 12 îi consideră pe tracii crobyzi, geţi de lângă Tomis; Ovidius însă nu-i pomeneşte. Ei erau geţi din Dobrogea meridională, cf. Z. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum,* pp. 23, 25-26, care crede că Strabo a extins numele crobyzilor la toţi geţii dobrogeni dinspre coastă.

[224224] Rhodope, adică actualul Despotdog. Skios (în unele manuscrise, Kios) este latinul Oescus etc. sau Isker de azi, vezi şi Thucyides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCVI.

[225225] Angros, de fapt Margus, este Morava Iugoslaviei de azi, sau poate Ibar, cu confluentul său Morava.

[226226] Câmpia Triballică, menţionată ulterior şi ca ţară, se întindea probabil pe vremea lui Herodot până în valea Moravei; ca centru avea Oescus, în faţa Corabiei. Prima provincie întemeiată de romani în aceste regiuni se numea *praefectura Moesiae et Treballiae,* cuprinzând toată Moesia superior de mai târziu, până la est de Oescus. Triballii au jucat un rol important în secolele al V-lea şi al VI-lea î.e.n. în luptă cu ei a căzut regele Sitalkes al odrysilor şi împotriva lor au dus lupte grele Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare.

[2727] Brongos identificat cu Margus (Bargus), este Morava Bulgariei.

[228228] Ombrii sau umbrii locuiau în Italia centrală, vezi şi cartea I, cap. XCIV.

[229229] *Carpis* în simetric cu *Alpis* sunt munţi deveniţi fluvii la Herodot, care n-avea de loc cunoştinţe precise despre Europa centrală şi occidentală (vezi un caz similar cu Pirineii, cartea a II-a, nota 155).

[230230] Alpis – vezi nota precedentă.

[231231] „Kynesii” sau kyneţii (vezi şi cartea a II-a, cap. XXXIII, unde sunt numiţi *κυνήσιοι*) nu sunt decât Cynetes din Algarve, în sud-vestul Peninsulei Iberice.

[232232] Expresia folosită aci de Herodot se referă probabil la cursul Dunării când ajunge la Porţile de Fier.

[233233] Pe timpul lui Herodot, ba chiar până la începutul secolului al XIX-lea, nu se cunoştea cursul superior ·al Nilului, unde, de fapt, primeşte afluenţi, dintre care cel mai important este Atbara.

[234234] Tyras (Nistrul) nu izvorăşte dintr-un lac, dar ideea că Nistrul, ca şi Bugul, ar izvorî dintr-un lac trebuie să reflecte ştirea vagă că în direcţia din care veneau aceste ape se afla imensa regiune a mlaştinilor Rakitno, la nord de Volinia, străbătută de râul Pripet.

[235235] Despre neuri s-a vorbit mai sus, la cap, XVII. Vezi şi nota 57.

[236236] Hypanisul (Bugul) izvorăşte din Podolia, dintr-o regiune plină de bălţi, şi nu dintr-un lac.

[237237] Vezi cartea a II-a, cap. XIX, CII, unde *βραχύς* îngust” are sensul de „puţin adânc”.

[238238] O altă interpretare a acestui pasaj: *ποταμόν έν όλίγοισι μέγαν* – „unul din puţinele râuri mari”.

[239239] Vezi cap. XVII şi nota 54.

[240240] *Exampaios* – „Calea Sacră” ţinut între Hypanis şi Borysthenes, vezi mai departe şi cap. LXXXI; cf. M. Vasmer, *op. cit.*, p. 13, dă următoarea etimologie iraniană a acestui nume: în

limba ossetă : *äfsand „sacru” în avestă: spăntav + *pahayo – „drum” – în avestă: *pavayo* (ultimul cu sens de „loc de păşune necălcată”).

[241241] Trebuie să fie vorba de morun ori de nisetru, sau de ambele specii luate împreună. În Nipru, morunul ajunge la dimensiuni foarte mari.

[242242] Gerrhos, vezi nota 208 la această carte.

[243243] Niprul este navigabil de la Smolensk în jos, pe o distanţă de 2 400 km, dar în antichitate cu siguranţă că distanţa navigabilă a fost mai mică, probabil de la mare cel mult până la cataractele de la Zaporojie.

[244244] Este vorba, probabil, de acelaşi deşert semnalat în capitolul XVIII al acestei cărţi.

[245245] În cap. XVIII, Herodot vorbeşte de unsprezece zile.

[246246] Despre fluviul Nipru (Borysthenes) se ştie azi că izvorăşte la nord-est de Smolensk, la vreo 200 km de la acest oraş, iar despre Nil se ştie că izvorăşte din două lacuri mari ale Africii, numite Albert Nianza şi Victoria Nianza.

[247247] Adică în limanul Niprului.

[248248] Unele manuscrise dau cuvântul *Μητρός* altele *Δήμητρος*. Este vorba, probabil, de „Mama” zeilor, identificată cu Kybele. Kybele figurează des pe monedele din Olbia.

[249249] Panticapes – vezi cap. XVIII şi nota 63 la această carte.

[250250] Vezi nota 61 la această carte.

[251251] Vezi mai sus, cap. XVIII şi notele 22 şi 60.

[252252] Hypakyris – vezi nota 207 la această carte.

[253253] Sciţii nomazi – vezi nota 67 la această carte.

[254254] Carkinitis, oraş nu departe de gura Kalanciakului; se crede că era aşezat la estuarul Donguslav, la vest de Eupatoria pe promontoriul cu acelaşi nume. Minns, *op. cit.*, p. 17 şi M. Vasmer, *op cit.*, p. 70. Să se observe că etimologia cuvântului Carkinitis („oraşul cu raci”) este identică cu aceea a Kalanciakului („fluviul cu raci”). Vezi M. Vasmer, *op. cit.*, p. 70

[255255] „Calea lui Ahile” este o fâşie subţire de pământ, în faţa coastei Hylaiei între istmul Perekop şi Eupatoria, care azi poartă numele de „Kosa Tendra” şi „Kosa Djarilgaci”. Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, 307 spune că în partea apuseană a „Căii lui Ahile" se afla o pădure consacrată lui Ahile. În această regiune, Ahile era socotit zeul tutelar al multor colonii greceşti.

[256256] Tanais (Donul) izvorăşte dintr-un lac, Ivan-Ozero, nu prea mare. Herodot confundă poate Donul cu Volga, şi în pasajul de faţă, în acest caz, lacul vizat ar fi mlaştinile de pe platoul Valdai.

[257257] Hygris este neidentificat; poate este Doneţul, cel mai important afluent al Donului.

[258258] Fierea, adică bila, care este necesară digestiei. Herodot crede că bila creşte datorită păşunilor bogate în pelin Cf. Ovidiu, *Pontica,* III, 1, 23.

[259259] Această frază reia constatarea făcută la începutul cap. XLVII: Sciţia, udată de atâtea ape mari, avea păşuni frumoase pentru animale, condiţia principală de existenţă pentru păstorii nomazi.

[260260] Histia sau zeiţa focului, a vetrei, corespunzând zeiţei latine Vesta.

[261261] Afrodita Cerească, adică Luna.

[262262] Heracles (la sciţi) este menţionat de Herodot în capitolele VIII, IX şi mai apoi în LXXXII din această carte.

[263263] Histia sau Tabiti – în general, Herodot încearcă să găsească anumite corespondenţe între zeii altor popoare şi cei greceşti. Tabiti era socotita zeiţa focului şi a vetrei. Rădăcina cuvântului pare a fi iran. *tap* – „a arde”. Vezi M. Vasmer, *op. cit.*, p. 16.

[264264] *Zeus-Papaios* – cuvântul este onomatopeic sau include rădăcina *pāpa* – „a apăra” (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 15). În avestă, *pāpāracab* – „apărând”.

[265265] Pămîntul – *Api* – Api este cuvânt iranian identic cu latinul *ops, opis,* o altă denumire pentru *Ceres, Tellus* „pământ" (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 11). în avestă, *api* „apă”.

[266266] Goitosyros sau Oitosyros – este un epitet scitic al lui Apollo, al Dianei şi al lui Mithras; sensul epitetului este obscur, poate înrudit cu cuvântul iranian *gaitha-sura* – „bogat în posesiuni”. Vezi şi M. Vasmer, *op. cit.*, p. 13.

[267267] Argimpasa sau Artimpasa, nume obscur, corespunde Dianei sau Selenei la greci. Pentru acest nume se dau două etimologii: iran. **argind* – „apărător” + *pasu* – „sită” şi avest.: **artem* – „drept” + *baja* – „a împărţi” (vezi M. Vasmer, *op. cit.*, p. 12).

[268268] Tagimasadas sau Tamimasadas înseamnă în limba scită „zeul mării”. Etimologie obscură.

[269269] Vezi mai departe, cap. LXII, unde se vorbeşte despre aceste statui, altare şi temple.

[270270] Cu excepţia jertfelor umane în cinstea lui Ares (vezi mai departe, cap. LXII şi urm.).

[271271] Orice jertfă începea prin aruncarea unei părţi din prinoase; acest act semnifica închinarea victimei către divinitatea care se socotea că se află la faţa locului în timpul ritualului de jertfire. Cu privire la cazanele de bronz eurasiatice, vezi R. Vulpe, în „*Dacia*”, VII–VIII, 1937–1940, pp. 59 şi urm. De curând, săpăturile de la Avrămeni (lângă Botoşani) au dat la iveală un cazan de bronz de formă conică, cu un singur picior şi două toarte verticale (despre care s-a publicat un articol în „*Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*”, vol. I, p, 9, de N. Niţu). Pentru cazanele de bronz din România, cf. şi V. Pârvan, *Getica,* I, pp. 90 şi urm., pentru cele din Sciţia, Minns, *op. cit.*, pp. 79 şi urm. şi Rostowtzew, *Iranians and Greeks...* şi *Skythien und der Bosporus.* Cu privire la cazanele de bronz eurasiatice, vezi, de asemenea, R. Vulpe, *Les fouilles de Calu* (Săpăturile de la Calu), în „*Dacia*”, VII-VIII, 1937–1940, pp. 59 şi urm.

[272272] Vezi şi despre massageţi acelaşi lucru, cartea I, cap. CCXVI.

[273273] Împărţirea în districte (*άρκαί*) la un popor nomad ar putea părea curioasă. Este vorba de limite teritoriale până unde un grup putea să se întindă cu păşunatul, dar şi de organizarea populaţiilor sedentare locale dependente de acele triburi.

[274274] Într-o regiune lipsită de păduri, această grămadă de lemne atât de mare ar putea părea neverosimilă, dar lemnele erau aduse din silvo-stepă.

[275275] În tumulii săpaţi in sudul Uniunii Sovietice s-a constatat de fapt această configuraţie descrisă de Herodot.

[276276] În greceşte *άκινάκης*: pumnal de fier cu două tăişuri, cu garda cordiformă şi antene la mâner. Obiceiul de a se închina unei arme este foarte răspândit la popoarele vechi de stepă, până târziu. Cf. Ammianus Marcellinus, cartea a XXXI-a, cap. II, 23, despre acelaşi rit la alani. Akinakesuri s-au descoperit şi pe teritoriul R.P.R. Akinakesul emblemă de la Medgidia este de provenienţă scită. Bine conservat akinakesul de la Comarna (Reg. Iaşi), publicat de N. Niţu, *loc cit.*, şi reprezentativ cel de la Bîrseşti (Vrancea), descoperit în 1957, aflat actualmente la Muzeul naţional de antichităţi. Recent s-a mai găsit un akinakes la Ferigele, lângă Horezu, în munţii Olteniei, cf. A I. Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigele,* în „*Materiale şi cercetări arheologice*”, V, 1959, pp. 363 şi urm.

[277277] Ca zeu al războiului.

[278278] Pentru ca victima să nu se poată răzbuna după moarte.

[279279] O afirmaţie în acelaşi sens despre Egipt, unde, de asemenea, porcul era considerat un animal spurcat, dar unde existau totuşi porci şi porcari, ba o dată pe an se ofereau jertfe de porci lui Dionysos şi Selenei (vezi cartea a II-a, XLVII).

[280280] Vorbind de „rege” la singular, nu e clar dacă e vorba de unul din regii celor trei districte, sau de regele suprem (cel din *μεγίστη βασιληίη* – „regatul cel mai mare”).

[281281] Acest pasaj este foarte discutat; unele ediţii au impf. *ήν άρα*, altele, optativul *εϊν άρα*. Se pare că textul este corupt aci.

[282282] Acest obicei era foarte răspândit şi la alte popoare, în special la cele germanice; potrivit concepţiilor mitice ale vechilor germani, una din fericirile rezervate eroilor în raiul lui Odin era putinţa de a bea din craniul duşmanilor.

[283283] Într-un proces judecătoresc.

[284284] „Cârmuitor” – în gr. *νομάρχης*; atribuţiile lui nu sunt cunoscute, se poate însă deduce că la sciţi exista o organizaţie administrativă, bazată pe un regim de democraţie militară. Vezi nota 8 la această carte.

[285285] Ammianus Marcellinus, cartea a XXXI-a, cap. II, descrie acelaşi obicei la alani. Fiecare nuia purta, probabil, un semn; ghicitul se făcea după felul în care cădeau beţişoarele unele faţă de altele, prin aşezarea lor la întâmplare.

[286286] *Enareii* (androgini), pomeniţi şi în cartea I, cap. CV, erau vraci. Cf. Pseudo-Hippocrates, *Περί άέρων* 29, 106: *καλεΰνται δέ οί τοιοϋοι άνανδριέες* – „*Unii ca aceştia se cheamă lipsiţi de bărbăţie*”. Etimologia iranică: *anarya* – „*lipsit de bărbăţie*”. M. Vasmer, *op. cit.*, p. 13. *Enarei* s-ar putea să însemne „scopiţi” nu „androgini”.

[287287] În gr. este pluralul: *τάς βασιλίας ίστίας*, deoarece se considera că un rege trebuie să aibă mai multe vetre.

[288288] Este vorba de o căruţă de vreascuri încărcată cu vârf; vracii erau fie urcaţi în vârful grămezii, legaţi şi cu căluş în gură, fie vârâţi între vreascuri şi acoperiţi cu ele, ca să-i cuprindă mai repede flăcările.

[289289] Căluşul li se punea pentru ca să nu poată rosti imprecaţii.

[290290] Originea acestui obicei răspândit la multe popoare vechi trebuie căutată în timpurile străvechi în care antropofagia rituală şi jertfele umane erau înrădăcinate în moravurile popoarelor.

[291291] Aceasta pentru întărirea jurământului; de acest pasaj poate fi apropiată o scenă de pe o placă de aur, unde doi sciţi beau din acelaşi vas (vezi Rostowtzew, *Iranians and Greeks...,* p. 106 şi pl. XXIII, 3).

[292292] Care erau garanţii jurământului, cf. cartea a III-a, cap. VIII, despre jurămintele la arabi.

[293293] Mormintele sciţilor şi ale cimmerienilor de vază apar şi azi ca movile înalte (tumuli), găsite în sudul Uniunii Sovietice, în ţara noastră, pe lângă Dunăre, şi în teritoriul fostei Tracii.

[294294] Vezi tot la cartea a IV-a, cap. LIII şi nota 243.

[295295] Toate acestea în semn de doliu.

[296296] Totuşi în mormintele regilor sciţi s-au descoperit şi obiecte de aramă şi de argint.

[297297] Mormintele scite mai pot fi văzute şi astăzi ca nişte movile mari de pământ (tumuli), în sudul Uniunii Sovietice, iar în ţara noastră, de la Carpaţi, de-a lungul Dunării. Săpăturile arheologice au dovedit exactitatea informaţiilor lui Herodot. Inventarul mormintelor regilor sciţi a fost publicat de E. Minns, *op. cit.*, cap. VIII (vezi, printre altele, de pildă, mormântul regal de la Certomlîk, pp. 155-165). În acest mormânt s-au găsit numeroase obiecte de aur, schelete de cai cu şa şi frâie, arme caracteristice etc. Stilul animalier este foarte bogat reprezentat. Certomlîkul se află în ţinutul Niprului mijlociu, adică tocmai în regiunea despre care vorbeşte Herodot. Majoritatea mormintelor descoperite prin săpături în sudul părţii europene a U.R.S.S. au căptuşeala de piatră, în timp ce Herodot spune că era din bârne de lemn. Se pare că într-adevăr se foloseau şi bârnele peste piatra solidă necesară susţinerii construcţiei, dar lemnul, fiind un material slab, s-a macerat cu vremea.

[298298] Adică toţi sciţii sint consideraţi supuşii regelui, pe care îl slujesc; din rândurile lor se aleg oamenii cei mai destoinici care sunt omorâţi pentru a fi inmormântaţi cu regele, deci nu poate fi vorba de sclavi cumpăraţi.

[299299] Acest obicei de a îngropa pe un om de vază împreună cu caii lui a existat, de altfel în trecut şi la alte popoare, în toate timpurile.

[300300] Ducerea mortului pe la rude imită în mic peregrinările regelui mort pe la diferitele triburi.

[301301] În cele ce urmează, Herodot amestecă anumite practici religioase cu altele de igienă.

[302302] Cunoscută de Herodot probabil de la traci.

[303303] În acest pasaj, Herodot confundă două lucruri: practicarea băii cu aburi, pentru curăţenie, şi o scenă finală a funeraliilor, îmbătarea cu vaporii stupefianţi ai seminţei de cânepă, cu care ocazie sciţii scoteau nişte „urlete” (probabil un soi de bocete), crezând ca în felul acesta vor îndepărta de la ei sufletul mortului.

[304304] Articole pe care şi le procurau probabil de la grecii din Pont.

[305305] Ca şi egiptenii, vezi cartea a II-a, cap. XCI.

[306306] Vezi nota 200 la această carte.

[307307] Cybele, care avea un sanctuar pe muntele Dindymon, aproape de oraşul Cyzicos, sanctuar ridicat de argonauţi. Vezi Strabo, *op. cit.,* cartea a XII-a, cap. VIII, 11.

[308308] Şi deci oferea un bun loc de refugiu. Vezi cap. XIX şi LV ale acestei cărţi.

[309309] Care reprezentau pe Cybele şi pe Attys, divinitate însoţitoare a Cybelei. Cf. Polybios, *op. cit.*, cartea a XXII-a, cap. XX.

[310310] „Epitrop”, cu sens de om de încredere, era omul de afaceri al lui Ariapeithes la Olbia. Acest Tymnes e posibil să fi fost grec (cf. cartea a V-a, cap. XXXVII; cartea a VII-a, cap. XCVIII) sau jumătate grec.

[311311] Iată deci genealogia regilor sciţi pomenită aici de Herodot.

Anacharsis
Spargapeithes → Lycos → Gnuros
 Saulios → Idanthyrsos → Ariapeithes.

Idanthyrsos este cel care a luptat împotriva lui Darius. Regatul acestei dinastii se afla în regiunea Olbiei.

[312312] Istria – colonie milesiană, aproape de gurile Istrului (în Dobrogea), vezi şi cartea a II-a, cap. XXXIII şi nota 158 la cartea a II-a.

[313313] Cu siguranţă că i-a insuflat şi gustul şi curiozitatea pentru cultul religios grec. Pe teritoriul comunei Vadul (Caraharman), la sud de Istria, s-a descoperit un inel de aur cu o inscripţie, scrisă în caractere greceşti şi purtând în câmpul principal o figură feminină, având în stânga_ inscripţia *ΣΚΥΛΕΩ* (vezi V. Canarache, *Monetele sciţilor din Dobrogea,* în „*SCIV*”, 1950, 1, pp. 216-217).

[314314] Adică pe soţia legitimă a tatălui său, pe Opoia, şi nu pe mama lui, care era elenă din Istria. Obiceiul acesta era foarte răspândit în antichitate.

[315315] Prin urmare, Oricos cu Skyles erau fraţi după tată (fiii lui Ariapeithes) şi mai aveau încă un frate, Octamasades, despre care va fi vorba mai jos.

[316316] Unde, probabil, Skyles, istrian după mamă, era primit cu mai multă simpatie.

[317317] Despre concepţia mistică a lui Herodot, vezi *Studiul introductiv*, p. XXXV.

[318318] Ceva asemănător practicau totuşi şi ei: delirul provocat de aburii seminţei de cânepă (vezi mai sus, cap. LXXV).

[319319] Delirul care-i cuprindea pe cei care-l sărbătoreau pe Bacchus.

[320320] Teres este un rege trac (*odrys*) stăpânitor în regatul odrys format în secolul al V-lea în Dobrogea. Cf. Thucydides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXIX şi Herodot*, op. cit.,* cartea a VII-a, cap. CXXXVII. Herodot vorbeşte despre el pentru prima dată aici, iar mai jos despre Sitalkes, fără să menţioneze că Sitalkes este fiul lui Teres. Probabil că Herodot presupune cunoscute aceste detalii. În schimb, în cartea a VII-a, cap. CXXXVII, spune *Σιτάλκεω τοϋ Τήρεω Θρηίκων βασιλέος*; „*de către Sitalkes, fiul lui Teres, regele tracilor*”,

[321321] Skyles s-a refugiat în Tracia, adică în sudul Dunării, sperând că va fi bine primit, deoarece regele Traciei îl duşmănea pe Octamasades din pricină că acesta primise la el pe un frate al său care îi disputa domnia. Este vorba de certuri dinastice în legătură cu încercările de abateri de la un sistem de succesiune, după care prioritatea nu aparţinea descendenţei directe, ci celei agnatice. Cf. R. Vulpe, *Prioritatea agnaţilor la succesiunea tronului în Macedonia şi Tracia,* în „*În memoria lui V. Pârvan*”, Bucureşti, 1934, pp. 313 şi urm.

[322322] La frontiera apuseană a Sciţiei, până la care îşi întinsese Teres, regele odryssilor, stăpânirea; acest episod din luptele dinastice ale regatului scit l-a aflat Herodot, probabil, la Olbia, de la Tymnes, omul de încredere al lui Ariapeithes; aceste lupte, după toate probabilităţile, au avut loc spre sfârşitul secolului al V-lea î.e.n. Vezi P. Alexandrescu, *Retragerea lui Darius din expediţia scitică*, în „*Studii şi cercetări de istorie veche*”, VII, nr. 3-4, 1956.

[323323] Probabil că este vorba de Spardakos (sau Sparadokos) al cărui fiu Seuthes trebuia să-i urmeze la tron lui Sitalkes (Thucydides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCVII, şi cartea a IV-a, cap. CI). Pentru relaţiile dintre aceşti principi, în legătură cu succesiunea tronului odrys, cf. R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 313 şi urm.

[324324] Aceste evenimente trebuie să se fi petrecut în primii ani ai domniei lui Sitalkes, care a murit în anul 424 î.e.n. (Thucydides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCVII, şi cartea a IV-a, cap. CI).

[325325] Socotelile erau atât de diferite pentru că unii îi numărau numai pe sciţi, alţii includeau în numărul sciţilor alte populaţii mai puţin cunoscute care, pentru greci, treceau drept scite (vezi Thucydides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XCVII).

[326326] În cap. LI al acestei cărţi.

[327327] Vasul despre care se vorbeşte aici trebuie să fi fost turnat în mod tot atât de primitiv şi de grosolan ca toate cazanele scitice descoperite până acum. Despre tehnica turnării vaselor de bronz, cf. R. Vulpe, *Les fouilles de Calu,* pp. 13-68.

[328328] Pausanias, fiul lui Cleombrotos, este învingătorul lui Mardonius la Plateea (479 î.e.n.) la sfârşitul războaielor medice. După ce a cucerit Byzantion, în anul 477 î.e.n., în amintirea acestei victorii, Pausanias a aşezat la gura Pontului (Bosforul Tracic), în cinstea lui Poseidon, un vas de bronz cu o inscripţie.

[329329] Amforă, vas cu două torţi, cam de 20 l capacitate.

[330330] În cap. III al acestei cărţi Herodot atestă cât de mult foloseau sciţii arcul şi săgeata. Săgeţile scite sunt piramidale, cu trei muchii, cu trei aripioare şi cu tub de înmănuşare; au vârfurile, aripioarele şi muchiile foarte fin ascuţite. S-au găsit tiparele lor în U.R.S.S. – cf. F. Stitelman, *Moule des pointes de flèche en bronze* (*Tiparul vârfurilor de săgeată de bronz*), în „*Археология*", I, 1947, p. 164. S-au găsit foarte multe săgeţi de acest fel, datând din secolele IV–III î.e.n., la Poiana – cf. Radu şi Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana* (*Săpăturile de la Poiana*), în „*Dacia*", III-IV, 1927-1932, p. 334 ; idem, *Activitatea şantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950,* în „*Studii şi cercetări de istorie veche*", II, 1951, 1, p. 187 etc.

[331331] Legendele despre Heracles în Sciţia sunt de proveninenţă grecească (vezi mai sus cap. VIII–X). Legenda unor urme uriaşe este răspândită la diferite popoare (vezi cartea a II-a, cap. XCI, despre un caz asemănător în Egipt) având o anumită semnificaţie (fertilizarea pământului, de pildă).

[332332] Adică la istoria expediţiei lui Darius, a cărei relatare a fost întreruptă la cap. IV al acestei cărţi, pentru a descrie ţara sciţilor şi moravurile acestora.

[333333] Vezi, tot în această carte, cap. XLVI şi CXXXIV şi cartea a VII-a, cap. X, despre imposibilitatea de a pune mâna pe sciţi.

[334334] Capitala imperiului persan pe vremea lui Darius.

[335335] Noi am tradus cuvintele *τούς έπί τούτων έπεστεώτας „celor ce sunt puşi pentru asemenea treburi*". Textul mai poate fi interpretat şi aşa cum traduce D. Ghica *op. cit.*, cartea a IV-a, p. 116. Ghica nu consideră neutru pronumele *τούτων* (cazul gen. pl.), cum l-am socotit noi, ci masculin, referindu-se la fiii lui Oiobazos, prin urmare el traduce „*ofiţerilor superiori peste fiii lui Oiobazos*".

[336336] Calkedonul (forma veche: Calkedonia, cum scrie Herodot) era o colonie a Megarei, întemeiată în anul 674 î.e.n. lângă Bosfor, pe coasta asiatică. Azi, pe ruinele Calkedonului, se află satul turcesc Kadi-Kioi. În legătură cu alegerea de către calkedonieni a unei poziţii anodine când aveau la îndemână poziţia excelentă, de care au profitat mai târziu întemeietorii cetăţii Byzantion, V. Berard, *Les Pheniciènes et l'Odyssée,* Paris, 1927, I, pp. 91 şi urm., spune că atunci cînd s-a fundat Calkedonul, mult înainte de data transformării sale în colonie dorică, în secolul al VII-lea î.e.n., corăbiile erau uşoare şi cu fundul plat şi erau trase noaptea pe uscat; de aceea, ele aveau nevoie de plajă, iar nu de porturi adânci, ca acela de la Byzantion. Dorienii din secolul al VII-lea n-au făcut decât să preia o aşezare care exista mai de mult, înfiinţată de fenicieni. Fapt este că numele oraşului este semit, ca şi *Carchedon,* numele Carthaginei, în izvoarele greceşti.

[337337] „Stâncile Cyanee" sau „Simplegade" – despre care mitologia spune, în legătură cu expediţia argonauţilor, că se ciocneau între ele, pentru a-i opri pe navigatori – se află la intrarea Bosforului, una aproape de coasta Europei, alta aproape de coasta Asiei; azi se numesc Urek-Iaki (vezi şi Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a, 331, Pindar, *Pytbica,* IV, v. 371, Apollonios din Rhodos, *Argonautica,* II, v. 318).

[338338] Unele manuscrise au, în loc de *έπί ρίω* – „*pe o stâncă*", *έπί ίρώ* „*la templu*"; dacă se adoptă această lecţiune, atunci este vorba de templul lui Zeus Urios, ridicat la intrarea Bosforului dinspre Pontul Euxin.

[339339] Dimensiunile date de Herodot pentru Pontul Euxin sunt exagerate. Lungimea Pontului de la Bosfor până la Phasis nu este de 2 043 km, care ar corespunde celor 11 100 de stadii, ci de 1 008 km, adică 5 448 stadii. La fel, şi lăţimea este foarte exagerată. Explicaţia acestor exagerări se află, se pare, în supraaprecierea vitezei unei nave pe zi. Ştim, după afirmaţiile autorului, că acesta a fost modul de măsurare a Pontului, după viteza unei nave pe zi. Viteza navelor diferea de la caz la caz. În afară de aceasta, evaluarea dimensiunilor date de Herodot depinde şi de valoarea pe care o dădea acest autor stadiului, care nu era aceeaşi în toate cetăţile greceşti.

[340340] Adică lăţimea Bosforului; 4 stadii era cifra dată şi de Plinius şi de Strabo. Azi – probabil că cu timpul s-a mărit – este de 6 stadii.

[441441] Aproape exact: lungimea Bosforului este de 135 de stadii, adică 25 km.

[342342] Propontida sau Marea de Marmara are o lăţime cam de 440 stadii şi o lungime sub 1 000 de stadii. Dimensiunile date de Herodot sunt deci exagerate.

[343343] Strâmtoarea Hellespont sau Dardanele are dimensiuni ceva mai mici decât cele indicate de Herodot.

[344344] Adică o navă, după Herodot, parcurge ziua 700 de stadii, deci 130 km, şi noaptea 600 de stadii sau 110 km, în total 1 300 de stadii sau 240 km. ceea ce este foarte exagerat şi pentru zilele noastre pentru o corabie cu pânze.

[345345] E vorba de Bosfor.

[346346] Greşit, fiindcă linia cea mai lungă care se poate imagina peste Marea Neagră este din fundul golfului Burgas până la gurile râului Phasis.

[347347] De la golful Burgas pînă la Phasis sunt 6 054 de stadii sau 1 120 km. Prin urmare, Herodot exagerează mult. Vezi mai sus nota 339.

[348348] Sindike este regiunea de la gura lacului Meotis, pe partea de răsărit a Bosforului cimmerian, numită azi Taman.

[349349] Themiskyra – cetate grecească pe malurile râului Thermodon. Vezi şi Strabo, *op. cit.*, cartea a XI-a, 497 şi Eshil, *Prometeus înlănţuit*, v. 744, care o consideră întemeiată de Amazoane. În cartea a II-a. cap. CIV, Herodot spune că a vizitat Themiskyra.

[350350] Astăzi Termeh.

[351351] Marea Neagră are, în realitaţe, lăţimea cea mai mare în partea apuseană.

[352352] Herodot exagerează mărimea Mării Azov, făcând-o de 20 de ori mai mare decât este ca azi. Dar se ştie că această mare scade mereu, datorită aluviunilor cărate de apele ce se varsă în ea. Cf. şi Strabo, *op. cit.*, cartea a VII-a 307, 18. În legătură cu epitetul de „mama” Pontului, dat lacului Meotis (cf. Plinius, *op. cit.*, cartea a VI-a, cap. XX), se dau diferite explicaţii: Meotis înseamnă „locul de înmulţire a peştilor” care trec în Marea Neagră (etimologie iraniană) sau „baltă” (etimologie circassiană). Pentru detalii vezi M. Vasmer, *op. cit.*, p. 73. Herodot întrebuinţează aici forma populară a numelui: *Maietis.*

[353353] Aceste două stele au fost distruse de byzantini în timpul răscoalei cetăţilor greceşti împotriva lui Darius, vezi Herodot, cartea a V-a, cap. XXVI–XXVII; de asemenea, V. P. Nevskaia, *Византии в классичскую стичскую эпоху* (*Bizanţul în epoca clasică şi elenistică*),*М. Изд,. Акад. Наук. СССР*, Moscova, 1953, p. 62.

[354354] S-au săpat inscripţii în două limbi, pentru a putea fi citite de diferite popoare. În Bosfor, limba cu cea mai largă răspândire era greaca. Perşii obişnuiau să scrie inscripţiile în limba lor şi în cea a pământului pe care se aflau. Aici Herodot vorbeşte de „asiriană”, în loc de „persană”. Desigur pentru că atât asiriana căt şi persana se scriau în cuneiforme (scrierea sumero-akkadiană) şi n-a putut face distincţie între ele.

[355355] Cifra este aproximativa şi se potriveşte în mare măsură cu informaţiile altor scriitori antici; numărul indică proporţiile uriaşe pe care le lua expediţia.

[356356] Cifra de 600 de corăbii se repetă pentru flota persană de la Lade (insulă în faţa Miletului, cartea a VI-a, cap. IX), pentru flota lui Datis şi a lui Artaphernes (cartea a VI-a, cap. XCV) ceea ce nu inspiră prea multă siguranţă. Adeseori cifra de „600” înseamnă, în greaca veche, „foarte mult”.

[357357] Artemis Orthosia (Orthia) sau Artemis Restauratoarea, cult doric de provenienţă megariană; Megara era metropola Byzantionului; aici, poate este vorba de un templu ridicat

după restaurarea oraşului în urma devastării lui de către fenicieni (vezi cartea a VI-a, cap. XXXIII).

[358358] Pe care, probabil, a văzut-o şi Herodot la locul indicat.

[359359] Adică lângă Bosfor, pe ţărmul european, în faţa templului lui Zeus Urios.

[360360] În traducerea lui D. Ghi ca, *op. cit.*, cartea a IV-a, p. 123, cuvintele *πάντα δέκα* sunt interpretate „cu zece din toate"; noi, urmând nota lui Stein, *op. cit.*, IV, p. 87, am tradus „înzecit", în sens de „foarte mult".

[361361] Adică templul Herei din Samos (Heraionul).

[362362] Lungimea de două zile de la mare până la cotul Istrului, este exagerată. Referitor la Delta Dunării, vezi şi nota 202 la această carte.

[363363] Tearos este râul Simerdere de azi, care izvorăşte din Balcanul Mic, aproape de satul Bunar-Hissar. Aici se află cele 38 de izvoare, dintre care unele devin iarna foarte calde. Azi nu mai au proprietăţile curative de care vorbeşte Herodot în capitolul imediat următor.

[364364] Oraşul Heraion se afla în apropierea Perinthului, fiind, poate, chiar o suburbie a lui; numele şi l-a tras de la templul ridicat de samieni în cinstea Herei. Perinthul era o colonie samiană pe ţărmul Propontidei, dar care, din secolul al IV-lea e.n. începu să se numească Heracleea, nume corupt de turci în Eregli, numele de azi al oraşului.

[365365] Apollonia a fost fundată de milesieni cam pe la 609 î.e.n.; cu timpul şi-a schimbat numele în Sozopolis, după care Sizebolis de azi (în golful Burgas).

[366366] Cele două distanţe date de Herodot sunt cam de 80 km fiecare, deci Herodot evaluează corect calea la două zile de drum.

[367367] Contadesdos este ori Teke-Dere de azi, ori Kanezik-Deresi de azi.

[368368] Agrianes este Ergene de azi; se varsă în fluviul Mariţa, la nord de munţii Rhodope, lângă satul Demotica.

[369369] Hebros este numele antic al fluviului Mariţa de azi, cea mai mare apă curgătoare a Traciei.

[370370] Ainos, la sud de gura Mariţei, a fost fundat de eolieni şi dorieni; azi se numeşte Enos.

[371371] Despre această inscripţie vorbeşte un călător Iochmus, din secolul al XIX-lea („*Journal of the geographical Society*", 1854, pp. 44-45), care a vizitat satul Bunar-Hissar unde un turc i-a spus că a avut multă vreme lângă casa lui piatra cu litere „ca şi cuiele" (informaţia după Ph. Legrand, *op. cit.*, IV, p. 104, nota 1). Inscripţia a fost scrisă aproape sigur în caractere cuneiforme; după unii comentatori ea ar fi fost bilingvă: în persană şi greacă. Dar faptul că numele regelui Darius apare la sfârşit – cum nu se obişnuieşte în inscripţiile persane – ne îndreptăţeşte să credem că inscripţia a fost scrisă in cuneiforme, şi că lui Herodot i s-a făcut o traducere aproximativă.

[372372] Artescos – râu neidentificat; unii comentatori cred că este Arda, alţii Tundja, alţii Teke-Dere, Mandra sau Kamcik.

[373373] Odryssii – populaţie tracă pe Hebros – locuiau regiunea care are ca centru principal oraşul Adrianopol de azi (Edirne). Ei sunt pomeniţi şi de Thucydides, *op. cit.*, cartea a II-a, cap. XXIX; cartea a IV-a cap. CI.

[374374] Herodot nu cunoştea decât pe geţii dintre Balcani şi Dunăre, pentru că nu s-a oprit la Istria, de unde ar fi putut culege informaţii suficiente. Geţii din Moesia (din dreapta Dunării), nu sunt decât o ramură a ttiburilor gete; cei din stânga Dunării, numiţi daco-geţi, erau traci septentrionali care au populat Dacia incepând cu epoca bronzului, şi s-au întins până la Oderul mijlociu şi Vistula inferioară, vezi V. Pârvan *Getica,* cap. II; d. şi Thucydides, *op. cit.*, cartea I, cap. XCVI *„είσί δ'οί Γέται καί σί ταύτη όμοροί τε τοϊς Σκύθαις καί όμόσκηιο"* – *„geţii şi cei din părţile acelea sunt vecini cu sciţii şi trăiesc la fel în corturi, fiind toţi arcaşi călări*".

[375375] Geţii, pomeniţi de Herodot şi atestaţi de mai mulţi scriitori antici, printre care Plinius, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. XXV, sunt o ramură a tracilor, stabiliţi intre Istru (Dunăre) şi Munţii Haemus (Balcani). O altă ramură tracă, geto-dacii, sunt strămoşii noştri de baştină, deci vechii locuitori ai teritoriului de azi ai patriei noastre.

[376376] Salmydessos, localitate în Tracia, pe râul Salmydessos, dispărută ulterior. Despre râu, vezi Xenofon, *Anabasis,* cartea a VII-a, cap. V.

[377377] Apollonia şi Mesambria erau colonii greceşti pe coasta Mării Negre spre Tracia. Azi, Apollonia este Sizeboli, iar Mesambria, Misivri.

[378378] Skirmiazii, după Stephanos Bizantinul, au fost un popor învecinat cu geţii.

[379379] Nipseii au fost locuitorii oraşului Nipsa, din Tracia.

[380380] Adică pricina înrobirii lor a fost exagerata lor bărbăţie, datorită căreia au nesocotit forţele uriaşe ale duşmanului şi s-au încumetat să-l înfrunte. Despre idealizarea geţilor în acest pasaj, pe acelaşi plan cu cea a sciţilor (cf. Homer, *Iliada,* cântul XIII, v. 6; *δικαιοτάτων ἀνθρώπων* „*oamenii cei mai drepţi*”) vezi C. Balmuş, O *apreciere a lui Herodot asupra geţilor*, în „*Buletinul ştiinţific al Acad. R.P.R.*”, Secţiunea de ştiinţe istorice, filozofice, economico-juridice, III, 1951, pp. 25-29.

[381381] Prin „nemuritori” trebuie înţeles că geţii credeau nu numai că după moarte sufletul nu piere – credinţă răspândită la multe alte popoare antice – ci că ajunge în tovărăşia zeilor. Despre credinţele geţilor, vezi, V. Pârvan. *Getica,* cap. II.

[382382] Zalmoxis, Zamolxis, Salmoxis sau Samolxis era socotit un *δαίμων* o divinitate cu puteri mai mici decât ale unui zeu, *θεός* Herodot îl numeşte însă şi *θεός.* De fapt, Zamolxis era zeul suprem al geţilor, ca Zeus la greci. Pentru etimologia numelui, vezi Porphyrios, *Vita Pythagorae,* 14: *zalmos – „piele”* (pentru că se spunea că. Zalmoxis a fost înfăşurat, după naştere, în piele de urs). Vezi şi V. Pârvan, *Getica,* III, pp. 151 şi urm.; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor,* Editura Academici R.P.R., 1959, p. 81, dă următoarea etimologic: Zamolxis, zeul suprem al geto-dacilor, este un nume cu rădăcina indo-europeană, **gheme-i* – „pământ, sol; pământean”, şi este înrudit cu cuvîntul *zemelo* - „pământ, Terra Mater” şi gr. Semele, mama lui Dionysos ; cf. şi Hesychios : *ζεμελεν βάρβαρον ἀνδράποδον Φρύγες*.

[383383] Gebeleizis – etimologia numelui se apropie de lituanianul *giva* şi *leizis* – „dătătorul de linişte”. Cf. şi Detschew, *op. cit.*, p. 100 şi V. Pârvan, *Getica, op. cit.*, pp. 157 şi urm.

[384384] Pentru sacrificiul uman asemănător la celţi, făcut tot din patru în patru ani, dar nu cu oameni liberi, ci cu captivi de război, vezi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XXXII, 6.

[385385] V. Pârvan, *op. cit.*, cap. III, p. 153, susţine că geţii trăgeau cu săgeţi spre cer nu pentru a-şi ameninţa zeul, ci pentru a se solidariza cu el, iar verbul *ἀπελέουσι* – „ameninţă” din text este probabil o formă coruptă a unui alt cuvânt.

[38638] Sfârşitul acestei fraze „*căci ei nu recunosc vreun alt zeu afară de al lor*” este interpretat de C. Daicoviciu, *Herodot şi pretinsul monoteism al geţilor*, Alba-Iulia, 1945, astfel : „*căci ei cred că (cel care tună şi fulgeră) nu e alt zeu decât al lor*”, adică *numai zeul lor* tună şi fulgeră, combătând astfel teza că geţii ar fi monoteişti, teză bazată în special pe această frază din Herodot. Despre politeismul geto-dac, arătând şi divinităţile atestate arheologiceşte ca aparţinând cultului de pe teritoriul Daciei, C. Daicoviciu a tratat mai pe larg în *La Transylvanie dans l' antiquité,* Bucureşti, 1945, pp. 72-73. C. Daicoviciu arată că in nici un caz Gebeleizis nu era confundat cu Zalmoxis.
„Monoteismul” dac este efectul unei interpretări diletantice şi neştiinţifice atribuită în mod greşit de unii învăţaţi români şi lui Pârvan. Autorul *Geticelor,* care cunoştea în mod profund istoria religiilor, vorbea de *henotheism,* ceea ce nu exclude politeismul, ci îl ierarhizează; este forma de religie comună tuturor popoarelor indo-europene.

[387387] Deci de la grecii care au colonizat ţărmurile Propontidei şi ale Pontului Euxin, locuri vizitate de Herodot.

[388388] Grecii mai înstăriţi îşi cumpărau adesea sclavi de la populaţiile trace, dovadă numele de sclavi: Davus, Getes, Geta, atestate în literatura greacă şi latină.

[389389] De la care Zalmoxis a învăţat – după părerea grecilor din Hellespont – teoriile pitagoreice, despre nemurirea sufletului şi transmigraţiunea lui (metempsihoza). V. Pârvan, *op. cit.*, cap. III, pp. 153 şi urm., susţine că grecii n-au înţeles nimic din credinţa geţilor, aceeaşi cu a popoarelor indo-europene din Europa centrală şi septentrională, în esenţă credinţa în nemurirea sufletului şi continuarea vieţii după moarte alături de Zalmoxis în cer; grecii au atribuit influenţei lui Pythagoras credinţe ale popoarelor de la nord de Grecia (vezi şi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité,* p. 40). C. Daicoviciu înclină să vadă în caracterul celest al divinităţii Zalmoxis, iniţial divinitate htoniană, o influenţă scită sau cimmeriană. Despre influenţa iraniană asupra divinităţii geto-dace şi transformarea caracterului ei iniţial, cf. V. Pârvan, *Dacia,* p. 71.

[390390] *„Felul de viaţă ionian şi moravuri mai alese*” (*δίαιτάν τε Ἰάδα καί ἤθεα βαθύτερα*) se opuneau felului de viaţă primitivă a „barbarilor”; *βαθύ ἤθος* înseamnă „obicei format printr-o educaţie aleasă”.

[391391] Coes din Mytilene (mai târziu tiran, vezi cartea a V-a, cap. XI) făcea parte din oştirea greacă silită de Darius să participe la expediţie.

[392392] Înseamnă că Darius admitea posibilitatea de a se înapoia şi pe altă cale, poate prin Caucaz.

[393393] Pentru gurile Dunării vezi nota 202 la această carte. După felul în care vorbeşte Herodot („*Istrul străbate Sciţia*”), s-ar putea ca golful menţionat să fie cel de la Caliacra; în acest caz, Dobrogea este considerată încă de pe atunci o Sciţie Minoră, ceea ce este probabil. Aspectul de stepă al Dobrogei începe imediat la nord de Varna. Dar în altă ordine de idei, Herodot arată că Istrul forma graniţa dintre tracii odryssi şi sciţi (tot în cartea a IV-a, cap. LXXX). Dacă aceasta înseamnă o infirmare a interpretării precedente (ceea ce nu este sigur), atunci golful menţionat n-ar putea fi decât cotitura de nord-vest a coastei pontice din apropierea Deltei. Ipoteza că acest golf coincidea cu actuala Deltă este eronată.

[394394] Herodot uită însă ce şi-a propus, şi abia în cap. CI va da dimensiunile Sciţiei.

[395395] Vezi cap. LV şi nota 254. Limita de răsărit a Sciţiei nu poate fi identificată decât cu mare aproximaţie, din cauza confuziei dintre sciţii propriu-zişi şi alte populaţii nomade din Asia. Din relatările lui Herodot însă reiese că Donul este limita sciţilor europeni de care se ocupă el.

[396396] Pasajul este corupt: toate codicele au *ἀρχαίη Σκυθική „Sciţia veche*”, ceea ce după unii comentatori ar însemna „*partea Sciţiei cunoscută mai întâi de greci*”. Noi am preferat lecţiunea lui Ph. Legrand: *ἀκταίη Σκυθική „litoralul Sciţiei*” (vezi discuţia la Ph. Legrand, *op cit.*, IV, Notiţa introductivă, pp. 40-41). Marea de lângă ca este Pontul Euxin.

[397397] Taurii erau o populaţie din sudul Crimeii. Originea lor etnică este foarte discutată: unii îi socot de provenienţă finică, alţii rămăşiţe ale cimmerienilor, alţii, de neam turco-tătar sau drept strămoşii tătarilor. Dar nu este de loc verosimil ca taurii să fi fost de origine finică sau mongoli, ci mai degrabă resturi cimmeriene sau chiar preindo-europene. Crimeea a constituit totdeauna un fund de sac conservativ: acolo au dăinuit şi sciţii şi grecii şi genovezii şi goţii şi tătarii, multe secole după ce masele lor dispăruseră de pe restul coastei nord-pontice. Taurii sunt pomeniţi de Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a IV-a, cap. XLIV, Pomponius Mela, II, 100, Seneca, *Hippolytos* etc. S. P. Strijeleţki, *Таврские памятнки поху бронзы ранего железа* (*Monumentele tauride din epoca bronzului şi a fierului timpuriu*), raport ţinut la conferinţa organizată în 1952 de Institutul de istoria culturii materiale al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S şi N. N. Pogrebova, *Состояние поблем скифо-сарматской археологии к конференции* И.И.М.К. Ak. С.С.С.Р, (*Stadiul cercetării problemelor de arheologie scito-sarmatică*). Izd. An. SSSR, 1954, pp. 3–38, arată că una din etapele culturii taurice este cultura Kizil-Kobe, de la sfârşitul epocii de bronz şi începutul epocii de fier. Mormintele în sarcofagii de piatră din Crimeea sunt caracteristic taurice. În privinţa organizării sociale, taurii, cam prin secolul al VII-lea î.e.n, trec de la orânduirea comunei primitive la democraţie militară.

[398398] În sudul Crimeii.

[399399] Chersonesul Traheea sau peninsula Kerci.

[400400] Este vorba de Bosforul Cimmeric şi de Marea Azov.

[401401] De Marea Azov, în răsărit, de Marea Neagră, în sud.

[402402] Capul Sunion se află în sud-estul Atticii.

[403403] Thoricos, localitate în Attica, pe coasta răsăriteană.

[404404] Anaphlystos, localitate în sudul Atticii.

[405405] Iapygia, în Apulia (Italia).

[406406] Adică dacă ne-am imagina o linie care ar taia Peninsula Italică de la Brundisium, azi Brindisi, la Tarent. Brindisi se află pe coasta rasariteană, la jumătatea sudică a peninsulei, iar Tarentul, în fundul golfului Tarent.

[407407] Adică în nordul Crimeii, unde locuiesc sciţii regali (vezi cap. XX al acestei cărţi).

[408408] Prin Marea de răsărit se înţeleg aici Bosforul Cimmeric şi Marea Azov.

[409409] Agatârşii erau stabiliţi în Transilvania de azi, în Carpaţii de răsărit, la izvoarele Mureşului. Vezi, tot în cartea a IV-a, cap. XLIX şi nota 25.

[410410] Despre neuri, vezi cartea a IV-a, cap. XVII şi nota 57.

[411411] Androfagii, vezi cartea a IV-a, cap. XVIII şi nota 65.

[412412] Melanhlenii, vezi cartea a IV-a, cap. XX, nota 76.

[413413] „Pătrat” – trebuie înţeles în sens foarte larg; nu e vorba de un pătrat perfect, ci aproximativ o formă cu patru laturi. I. V. Fabritius, *loc. cit.*, considerând Sciţia în limitele patratului lui Herodot, susţine că Sciţia ar corespunde aproximativ cu teritoriul R. S. S. Ucrainene, fără regiunile de apus ale acesteia. În acest teritoriu ar intra numai triburile scite, după autoare patru la număr: sciţii regali, nomazii supuşi, sciţii agricultori şi sciţii plugari. După Grakov-Meliukova-Pogrebova (vezi N. N. Pogrebova, *op. cit.*, pp. 3-38) sciţii propriu-zişi sunt numai cei din stepă, uniţi prin alianţă de triburi înrudite, agricole şi nomade, în frunte cu tribul sciţilor regali, şi ei nomazi; astfel, regiunea Niprului mijlociu şi Kubanul rămân în afara Sciţiei. Problema limitelor Sciţiei este însă neelucidată.

[414414] Aceasta ar fi lungimea Sciţiei de la apus spre răsărit, anume de 20 de zile de drum. Herodot exagerează distanţa şi este în contradicţie cu datele din cap. XIX–XX ale acestei cărţi.

[415415] Aceasta ar fi lungimea Sciţiei de la sud la nord. După calculele lui Herodot, melanhlenii s-ar fi aflat în regiunea Poltava de azi sau poate în regiunea Harkov.

[416416] În alte părţi ale *Istoriilor,* Herodot fixează o altă distanţă ce poate fi parcursă într-o zi. Contradicţiile de acest gen se explică prin diversitatea informaţiilor şi prin măsurători diferite.

[417417] Patru mii de stadii ar fi cam 793 km.

[418418] Despre geloni vezi mai jos cap. CIX. B. N. Grakov, *Скифи* (*Sciţii*), Kiev, 1947, îi aşază pe geloni în regiunea Kama şi în regiunile de lângă Urali ale R. S. S. A. Tătare. I. V. Fabritius, *loc. cit.*, susţine că gelonii sunt eleni emigraţi din Pont în regiunea Niprului, atribuindu-le grupul de monumente de tip tiasmin de pe Niprul mijlociu. Această părere a întâmpinat însă opoziţii, vezi N. N. Pogrebova, *op. cit.*, pp. 3–38.

[419419] Vezi mai sus nota 78.

[420420] Este vorba probabil de divinitatea care ar corespunde la greci cu Artemis sau poate cu Ifigenia, care au fost confundate. Sacrificiile umane aduse de tauri acestei zeiţe au făcut pe unii comentatori să considere legenda elenică a sacrificării Ifigeniei în Taurida ca fiind de origine taurică.

[421421] Herodot n-a intrat în contact cu taurii, nici nu a fost în Crimeea. Grecii din Pont i-au afirmat însă că informaţiile provin direct de la tauri.

[422422] Aurul şi-l procurau probabil din nisipurile aurifere ale unor râuri.

[423423] Despre neuri vezi şi nota 57 la această carte.

[424424] Şerpii trebuie să fi fost în număr mare în regiunile umede ale stepei ruseşti (apusene şi centrale), unde se află şi azi destui; unii comentatori cred însă că este vorba de o invazie de lăcuste şi nu de şerpi.

[425425] Vezi, tot in această carte, şi cap. XXI despre budini, unde aceştia sunt aşezaţi la răsărit de Tanais. Vezi nota 80 la această carte. Strămutarea neurilor la budini, cum se arată în acest capitol, apare neverosimilă, însă explicabilă, dacă se admite împreună cu Ptolemeus, cartea a III-a, cap. V, 24 aşezarea budinilor pe Nipru şi Desna. Cf. şi Ammianus Marcelinus, XXXI, 2.

[426426] Originea acestei legende care explică credinţa în vârcolaci – răspândită, de altfel, şi la alte popoare – este legată de îmbrăcămintea din blană de lup pe care o purtau neurii. Vezi şi nota 57 la această carte.

[427427] Despre androfagi, vezi, tot în cartea a IV-a, cap. XVIII şi nota 65

[428428] S-a presupus că sunt o populaţie ugro-finică.

[429429] Despre melanhleni, vezi cartea a IV-a, cap. XX şi nota 76.

[430430] Budinii, vezi, tot în această carte, cap. XXI şi nota 80. Cuvântul *πυρροί* pe care noi l-am tradus „roşcaţi”, a fost interpretat diferit de diverşi comentatori.

[431431] Oraşul Gelonos fiind construit din lemn – cum s-au construit şi zidurile oraşului Saratov de mai târziu – n-a lăsat nici o urmă, prin urmare nu se ştie unde anume s-a aflat.

[432432] *φθειροτραγέουσι* înseamnă şi „a mânca păduchi” şi „a mânca conuri de pin”, după o glosă a lui Photios. Aici e vorba de conuri, pe cât se pare.

[433433] Nu se ştie precis despre care lac e vorba, poate unul din numeroasele lacuri dintre Volga şi Urali; alţii cred că este vorba de Marea Caspică.

[434434] „Cu botul lat” sau, mai aproape de text, „cu faţa patrată” – probabil e vorba de foci care se află pe ţărmul Caspicei.

[435435] Folosirea grăsimii de castor în afecţiunile ginecologice este un leac băbesc de pe vremea lui Herodot.

[436436] Vezi, tot în cartea a IV-a, cap. XXI şi nota 78.

[437437] Este vorba de epoca legendară, anume despre Heracles care a repurtat o victorie asupra amazoanelor. Despre originea legendelor referitoare la amazoane şi data formării lor nu se ştie nimic. În epoca formării epopeii greceşti, amazoanele erau cunoscute. Vezi Graef, *Amazones,* RE, col. 1758. Locul unde sunt iniţial semnalate este nordul Asiei Mici (Leucosyria) şi regiunea Thermodonului. Minns, *op. cit.*, p. 39, observă că legende identice cu cele răspândite la greci despre amazoane circulau la osseţi şi circassieni, având punctul de plecare din munţii Caucazului. Legendele despre amazoane ar putea fi privite ca un ecou al matriarhatului, supravieţuind încă la unele popoare antice.

[438438] *Oiorpata,* de la iran. *ytrapatavo* – „ucigaşe de bărbaţi”. Vezi M .. Vasmer, *op. cit.*, p. 15. Sarmaţii au continuat să fie numiţi *γυναικοκρα-τούμενοι*. (Pseudo-Scylax, fr. 70 Müller).

[439439] Thermodon – în nordul Asiei Mici. Vezi nota 350.

[440440] Despre Cremnoi, vezi, tot în această carte, cap. XX şi nota 73.

[441441] Deoarece erau fără barbă.

[442442] Pentru a le inspira încredere şi a se putea apropia de ele.

[443443] Probabil e vorba de avere în vite, care puteau fi luate cu ei.

[444444] Sauromaţii vorbeau altă limbă. Datorită învecinării şi mai ales a înrudirii lor cu sciţii, deosebirile lingvistice într-adevăr nu puteau fi prea mari intre ei.

[445445] Adică din Asia.

[446446] E vorba de învingerea mezilor de către sciţi, pomenită în cartea I, cap. CIII, CV şi cartea a IV-a, cap. I şi XII. Vezi şi nota 5.

[447447] Adică în Europa.

[448448] Pasajul este obscur, omis de unii traducători. Se pare că Herodot vrea să spună că armata scită era formată din trei părţi: prima, sub conducerea lui Scopasis, nu era alcătuită din sciţi regali (şi nu cum apare în text), ci din restul sciţilor; celelalte două, de sub comanda lui Idanthyrsos şi Taxakis erau formate din sciţi regali.

[449449] Idanthyrsos, rege scit, şeful unei mari uniuni de triburi scite (regale). Se pare că Idanthyrsos deţinea comanda supremă.

[450450] Taxakis, alt rege scit.

[451451] Astuparea fântânilor şi pârjolirea ierbii.

[452452] De sub conducerea lui Scopasis.

[453453] Deoarece este vorba de pământul sciţilor nomazi şi al sauromaţilor, care nu cultivau pământul. Celelalte locuri cultivate, situate la vest de Borysthenes, le-au distrus sciţii înşişi în faţa înaintării perşilor.

[454454] Gelonos, pomenit mai sus, în cap. CVIII; vezi şi nota 431.

[455455] Vezi cap. XXI al acestei cărţi.

[456456] Tissageţii locuiau deci în regiunea udată de râurile: Lycos, neidentificat, Syrgis (poate acelaşi cu Tigris din cap. LVII) este Doneţul, iar Oaros, considerat de Herodot ca un afluent al Donului, este Volga. Despre tissageţi, vezi cap. XXII şi nota 84. Ţinutul tissageţilor este mai larg

înfăţişat în cap. CXXIII decât în cap. XXII.

[457457] Sciţii meoţi locuiau aproximativ dincolo de gurile Donului, pe ţărmul Mării Azov; de la ei şi-a luat numele lacul Meotis şi regiunea Meotida.

[458458] Ruinele de pe Oaros, cunoscute de greco-sciţii din cetăţile pontice ale Crimeii, erau tumuli funerari a căror origine a fost legată, nu se ştie cum, de expediţia lui Darius. Acesta a fost motivul care l-a determinat pe Herodot să pună ca *terminus ad quem* al expediţiei regelui pers până la răsărit de Don.

[459459] Prin urmare, sciţii au făcut un ocol pe la budini şi s-au întors în Sciţia, prin spatele perşilor.

[460460] Adică de la Volga spre teritoriul dinspre ţara noastră.

[461461] Conduse de Idanthyrsos şi Taxakis.

[462462] Care era probabil în centrul Transilvaniei. Aici ii situează pe agatârşi K. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen,* în „*Anzeiger der Wiener Akademie der Wissenschaften*”, Viena, 1925, XXI, pp. 70 şi urm. Vezi şi C. Daicoviciu, *La Tranylvanie dans l'antiquité,* pp. 36–41. Este curios însă cum Herodot nu menţionează nimic despre munţii agatârşilor. Cu privire la urmele scite la noi în ţară, cf. V. Pârvan, *Getica* şi D. Popescu, *1. Sciţii În Transilvania,* în „*Transilvania*”, 74, 3–4, Sibiu, 1943.

[463463] Am tradus aşa cuvintele mult dezbătute de comentatori *ούκέτι άπείταντας* – „care nu cedară”, „care le opriseră calea”, pentru că acesta este sensul lor aici.

[464464] În partea de vest a Sciţiei, la sud de neuri (vezi cap. XVII).

[465465] Ceea ce simboliza supunerea.

[466466] Mormintele lor se aflau la sciţii regali, în regiunea Gerrhosului

[467467] Vezi mai sus, cap. V, despre legendara origine a sciţilor din Zeus şi fiica lui Borysthenes.

[468468] Despre Histia, vezi cap. LIX şi nota 263.

[469469] În text „îţi spun să plângi” – expresia celui mai adânc dispreţ. Cf. Horatius, *Satire,* I, 10, 91: *iubeo plorare.*

[470470] Adică cei trei regi, comandanţi ai celor trei oşti: Scopasis, Idanthyrsos şi Taxakis.

[471471] Înseamnă că, cu toate prevederile sciţilor de a distruge totul în calea lor, perşii tot mai aveau de unde strânge provizii. Ba, mai mult, după afirmaţiile lui Herodot (cartea a IV-a, cap. CXXX), ca să-i momească şi să-i mai hărţuiască prin ţara lor, sciţii le lăsau dinadins turme de vite.

[472472] Pentru că ei nu aveau pedestrime şi deci se temeau de luptele angajate de pedestraşi.

[473473] Vezi cap. XXVIII al acestei cărţi.

[474474] Privitor la darurile trimise de sciţi lui Darius există mai multe variante: unii scriitori antici schimbă ocazia în care s-au trimis, alţii, obiectele; unii omit şoarecele şi adaugă plugul, alţii pun numai o săgeată. De pildă, Pherekydes, fr. 113 Müller, vorbeşte de un şoarece, o broască, o pasăre, o săgeată şi un plug. Athenaios, VIII, p. 334, omite şoarecele şi în loc de cinci săgeţi vorbeşte numai de una. Cf. şi versiunea lui Ctesias, *Persica exc.*, 17: *άντέπεμπον άλλήλοις τόξα* – „*îşi trimiseră unii altora săgeţi*”. De Sanctis, *Il messagio figuratto degli Sciti a Dario* (*Mesajul figurat al sciţilor către Darius*), în „*În memoria lui V. Pârvan*”, Bucureşti, 1934, pp. 110 şi urm., luând în discuţie versiunea lui Pherekydes şi cea a lui Herodot în privinţa mesajului sciţilor către Darius, arată că ambele izvoare antice sunt independente şi că Herodot, cu excepţia interpretării ridicole a păsării cu calul, respectă mai bine izvorul original. *Plugul,* care apare la Pherekydes, este nejustificat la un popor nomad, la care agricultura era, dacă nu inexistentă, cel puţin foarte slab dezvoltată. În versiunea lui Pherekydes, în care apare şi plugul, se observă adaosul la legendă făcut de grecii cultivatori.

[475475] Toate variantele, printre care şi cea dată de Herodot, nu au prea mare importanţă în amanunt. Toate simbolizează superioritatea sciţilor în tactica militară.

[476476] Poate pentru că zboară iute ca săgeata. Vezi mai sus şi nota 474.

[477477] Vezi despre Gobryas în cartea a III-a, cap. LXX.

[478478] Pe magul Smerdis, vezi cartea a III-a, cap. LXI şi urm.

479479 Vezi cap. CXX al acestei cărţi.

480480 Vezi cap. XCVIII al acestei cărţi.

481481 Se pare că acesta este singurul loc unde se vorbeşte de pedestrime la sciţi.

482482 Pentru că dau toată atenţia unui iepure, deşi se află în faţa unei oşti vrăjmaşe, gata de luptă.

483483 Vezi aceeaşi relatare la Polyaenos, *Stratagemata,* cartea a VII-a. cap. XI, 4 şi Frontinus, *Stratagemata,* cartea I, cap. V, 25. ·Cu tot caracterul anecdotic al pasajului, el constituie o completare la scurta informaţie din cartea a IV-a, cap. CXLIII, cu privire la modul în care s-a soldat expediţia persană: părăsirea soldaţilor slăbiţi, a bagajelor şi a măgarilor dovedeşte graba cu care s-au .retras oştile persane şi implicit eşecul suferit. Vezi P. Alexandrescu, *Retragerea lui Darius din expediţia scitică*, în „*Studii şi cercetări de istorie veche*”, VII, nr. 3–4, 1956.

484484 Adică al lui Idanthyrsos şi al lui Taxakis (vezi cartea a IV-a, cap. CXX).

485485 Sub comanda lui Skopasis (vezi cartea a IV-a, cap. CXX, CXXVIII, CXXXIII).

486486 Sauromaţii au fost uniţi la început cu Scopasis, iar budinii şi gelonii cu Idanthyrsos (vezi cartea a IV-a, cap. CXX).

487487 Teama aceasta nu-şi mai are rostul, deoarece ei vor distruge oştirea lui Darius – vor să spună vorbele sciţilor.

488488 Despre Miltiades, vezi cartea a VI-a, cap. XXXIX. Miltiades este eroul de la Marathon.

489489 Adică Chersonesul tracic.

490490 Această atitudine a lui Miltiades, în versiunea lui Herodot, ostilă perşilor, a fost mult discutată. În sprijinul acestei versiuni vine Cornelius Nepos, *Miltiades,* III, care spune că Miltiades, după expediţia scită, a părăsit Chersonesul şi nu s-a întors decât după revolta din lonia. Dar afirmaţia lui Cornelius Nepos vine în contradicţie cu ceea ce spune Herodot în cartea a IV-a, cap. XL şi CXLIII. Parte din comentatori, printre care Ph. Legrand, *op. cit.*, pp. 23 şi urm. sunt de părere că Miltiades a fost fidel perşilor, altfel nu s-ar fi menţinut ca tiran în Chersones în timpul represiunii răscoalei cetăţilor greceşti şi după răscoală.

491491 Histiaios era tiranul Miletului în timpul expediţiei scite.

492492 Pentru că cetăţile ioniene se aflau într-o stare de dependenţă de perşi, iar tiranii acestor cetăţi trebuiau să fie devotaţi cauzei persane, dacă voiau să-şi menţină tirania.

493493 Aprecierea democraţiei în comparaţie cu guvernământul tiranic se explică la Herodot prin şederea lui la Atena, stat democratic sclavagist (vezi şi *Studiul introductiv*, p. LV şi urm.)

494494 După inscripţia de la Persepolis, interpretată de G. G. Cameron, *Darius, Egypt and the Land beyond the sea,* J.M.F. St. II, 1943, p. 368, cetăţile din Hellespont şi Propontida, printre care intrau şi unele de pe litoralul european, au recunoscut autoritatea lui Darius încă înainte de expediţia scită (514 î.e.n.). Dar există mărturii că nu toate cetăţile vest-pontice au fost în acel timp sub stăpânire persană, vezi, de pildă, tot la Herodot, cartea a VI-a, cap. XXXIII. În această privinţă vezi Em. Condurachi, *Histria, Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954, pp. 20 şi urm., şi Petre Alexandrescu, *Izvoarele greceşti despre retragerea lui Darius din expediţia scitică*, în „*Studii şi cercetări de istorie veche*”, VII, nr. 3–4, 1956.

495495 Abydos (azi Avido) – oraş în Troada, pe ţărmul Hellespontului.

496496 Lampsacos (azi Lepseck) – oraş în Mysia, Asia Mică.

497497 Vezi şi cartea a V-a, cap. CXVII, despre cetatea Parion.

498498 Vezi nota 40 la această carte.

499499 Cyzicos, oraş în Propontida.

500500 Byzantion – colonie dorică (megariană), azi Constantinopol, singurul oraş european din Hellespont pomenit aici.

501501 Vezi despre acest tiran şi cartea a VII-a, cap. CXXXII unde se spune că el a fost cauza unei conspiraţii ioniene; era totuşi un partizan al perşilor.

[502502] Aiakes, fiul lui Syloson, şi el tiran în Samos, era nepotul ele frate al tiranului Polycrates, vezi cartea a III-a, cap. CXLIX şi cartea a VI-a, cap. XIII.

[503503] Foceea, oraş în golful Smyrnei.

[504504] Eolida, regiunea nordică a coastei Asiei Mici, locuită de greci de dialect eolic.

[505505] Kyme, oraş în Eolida.

[506506] Expusă mai sus, în cap. CXXXVII.

[507507] Sciţii i-au crezut pce ionieni pentru prima dată când aceştia le-au promis că vor pleca acasă, părăsind podul, vezi mai sus cap. CXXXIII.

[508508] Podul de vase de peste Istru.

[509509] Histiaios nu aşteptă să se repete comanda, ci restabili de îndată podul, dovadă că era fidel perşilor.

[510510] Despre exactitatea relatărilor lui Herodot în legătură cu eşecul persan în expediţia scită, vezi şi P. Alexandrescu, *Retragerea lui Darius din expediţia scitică*, în „*Studii şi cercetări de istorie veche*”, VII, nr. 3-4, 1956.

[511511] Vezi mai sus, cap. CXXXVII, unde sciţii pierd urma perşilor pentru prima oară.

[512512] În Chersones, unde era tiran Miltiades, Darius se simţea mai în siguranţă. Sestos din Chersones se aflã în faţa oraşului asiatic Abydos, la intrarea în Hellespont.

[513513] Megabazos, după unii comentatori, este acelaşi pers pomenit de Herodot în cartea a V-a, cap. X, XII, XXIV şi cu care s-a aliat Gobryas împotriva magului Smerdis; după alţii, ar fi cu totul altcineva.

[514514] După alţii, Darius a lăsat acest număr de oameni în Europa de nevoie, pentru că s-au rupt podurile înainte de a se fi scurs înspre Asia întreaga oştire persană.

[515515] Calkedonul a fost întemeiat în anul 674 î.e.n., transformându-se o aşezare mai veche feniciană în una dorică (cf. *supra* nota 336), iar Byzantion în anul 657 î.e.n. Amândouă cetăţile erau colonii dorice.

[516516] Tacitus, *Annales,* cartea a XII-a, cap. LXIII, relatează cam acelaşi lucru, anume că oracolul din Delfi le-ar fi spus celor care urmau să fundeze Byzantion: „*Zidiţi cetatea voastră în faţa orbilor*” (adică a calkedonienilor). Vezi şi nota 336 la această carte.

[517517] În greacă *τούς μή μηδίζοντας*; atât verbul *μηδίζειν* – „a simpatiza cu mezii” (prin extensiune cu „perşii”), cât şi *ό μηδισμός* „simpatia faţă de mezi” (cartea a IV-a, cap. CLXV) reprezintă idiomuri întrebuinţate în limba greacă încă înainte de venirea lui Cyrus; aceşti termeni se explică prin relaţiile dintre grecii de pe coastă şi marile state din Asia. Grecii se găseau între două focuri: marele regat asirian, apoi medo-persan, pe de o parte, şi Egiptul, pe de altă parte. Pentru grecii de sub stăpânirea lydiană, *μηδίζειν* însemna atitudine neloială faţă de Lydia şi simpatie faţă de mezi. Vezi John L. Myres, *Greek poetry and life, Essays presented to Gilbert Murray*, Clarendon Press, Oxford, 1936.

[518518] Nu împotriva întregii Libyi, ci numai împotriva oraşului Barca, vezi mai jos, cap. CLXII şi CLXVII.

[519519] Legenda spune că, înainte de trecerea argonauţilor prin insula Lemnos, insulă în Marea Egee, femeile din această insulă îşi uciseseră toţi bărbaţii din pricină că le-au maltratat. Când argonauţii au trecut pe acolo, au fost bine primiţi de femei şi din legăturile lor s-au născut copiii din care se trag cei care au ajuns mai târziu să ceară azil la spartani, adică minyenii.

[520520] Vezi cartea a VI-a, cap. CXXXVIII, unde se povesteşte că aceşti pelasgi sunt cei care s-au stabilit la poalele muntelui Hymettos din Attica, lângă care, pe malul mării, se afla Brauron, azi ruinele Palaiobrauna. Pelasgii au răpit femeile ateniene în timp cc se celebrau sărbătorile Dianei Taurice.

[521521] Sparta.

[522522] Taygetul este un lanţ de munţi în Laconia, la apus de râul Eurotas. Azi se cheamă Sf. Ilie.

[523523] Acesta este numele urmaşilor argonauţilor.

[524524] E vorba de Castor şi Pollux, eroii Spartei, care au luat şi ei parte la expediţia argonauţilor.

[525525] Vezi aceeaşi genealogie dată de Pausanias *Περιήγησις τής Έλλάδος*, cartea a IX-a, cap. IV, 15.

[526526] Sora lui Theras, Ardeea, s-a căsătorit cu Aristodemos şi a născut pe Eurysthenes şi Procles, primii regi legendari ai Spartei (cf. cartea a VI-a, cap. LII).

[527527] Adică la cei din insula Theea – vezi şi capitolul următor.

[528528] „*Cea prea frumoasă*”. La fel spune Strabo, *op. cit*., cartea a VIII-a, 347 şi Plinius, *op. cit*., IV, 23.

[529529] Europa, sora lui Cadmos, a fost răpită de Zeus. Tatăl lor l-a trimis pe Cadmos în căutarea ei – spune legenda. Despre venirea lui Cadmos în Europa, vezi cartea a II-a, cap. XLIX şi nota 133 la cartea I.

[530530] Vezi şi cartea a V-a, cap. LIX, unde reies nouă generaţii.

[531531] E vorba de vechile triburi doriene, Hylleis, Lymanes şi Pamphyloi, citate pentru prima oară de *Tyrtaios,* fr. 1, 0^3, 51.

[532532] Vase cu 30 de vâsle.

[533533] Paroreaţi: nume primit după populaţia care s-a aşezat la poalele unor munţi (*παρά* + *όρος*) probabil în Trifilia, regiunea dintre Elida, Arcadia şi Messenia – în Pelopones (vezi şi cartea a VIII-a, cap. LXXIII).

[534534] Cauconii: una şi aceeaşi populaţie cu paroreaţii. Vezi cartea I, cap. CXLVII, unde sunt pomeniţi alături de cei mai vechi locuitori ai Greciei.

[535535] Lepreon se află spre sud de Makistos, la vreo 40 de stadii de mare, aproape de templul lui Neptun Samianul, în regiunea din Pelopones numită Trifilia, cf. cartea a IX-a, cap. XXVIII şi Thucydides, *op. cit*., cartea a V-a, cap. XXXIV. Ruinele oraşului se numesc azi Paleo-Castro.

[536536] Makistos (era situat mai la miazănoapte de Lepreon) – aşezare pe muntele Caiaffa în Trifilia, azi se cheamă Mostiţa.

[537537] Phrixai – oraş situat pe malurile Alfeului, la est de Olympia. Azi se cheamă Paleo-Fanari, după farul pe care-l avea şi ale cărui ruine se mai văd şi astăzi.

[538538] Pyrgos era situat în locul unde azi se află satul Pirgo, pe apa Neda, aproape de mare, la hotarul Messeniei.

[539539] Epion – probabil spre nord-est de Makistos, în Arcadia. După Xenofon, *Hellenika,* cartea a III-a, cap. II, 30, el se numea Aipion.

[540540] Nudion – nu se ştie unde era situat.

[541541] Probabil într-un război dintre eleeni şi minyeni, din care elcenii au ieşit învingători şi stăpâni peste Trifilia. Cf. Strabo, *op. cit*., cartea a VIII-a, 33 7, 3.

[542542] Nu cunoaştem motivul acestei afirmaţii; probabil că Theras nu era văzut prea bine de lacedemonieni.

[543543] „Oiolycos”: gr. *oíς, oíός* – „oaie” şi *λύκος, -ος* – „lup”.

[544544] Pentru egizi mai corect *γένος* – „gintă”, decât *φυλή* – „trib”.

[545545] Eriniile, personaje mitologice ore simbolizau răzbunarea.

[546546] Laios regele Thebei (din familia Labdacizilor), ucis, fără să fie recunoscut, de fiul său Oedip.

[547547] Oedip, paricid fără voie, devine soţul mamei sale şi se orbeşte cu propria-i mână după ce îşi dă seama de ceea ce săvârşise.

[548548] Probabil urmaşii lui Egeus, fiul lui Oiolycos.

[549549] După acest pasaj deducem că şi în Thera, ca şi în Pelopones, se stabilise o domnie ereditară.

[550550] Hecatombă, jertfă de 100 de animale.

[551551] Euphemos, băştinaş din Tainaron (munţii Tayget), erou al povestirilor despre argonauţi. Pindar, *Pythica,* IV, v. 455, poate după o tradiţie cyreniană, scrie *Εύφυμίδης*.

[552552] Apollo din Delfi.

[553553] E foarte puţin probabil ca locuitorii insulelor greceşti să nu fi ştiut încotro vine Libya. Vezi şi cartea a II-a, cap. L, despre relaţiile dintre greci şi libyeni.

[554554] Pentru că locuitorii insulei Creta erau vestiţi ca buni corăbieri, deci ca oameni umblaţi în lume.

[555555] Itanos – veche colonie feniciană în partea de răsărit a Cretei, unde se află şi azi un sat cu numele Itania, lângă care se văd ruinele vechii cetăţi.

[556556] O mică insulă lângă coasta Libyiei, azi Bomba.

[557557] Adică au trecut prin strâmtoarea Gibraltar în Oceanul Altlantic.

[558558] Tartessos, regiune în sud-vestul Peninsulei Iberice, aproape de mare, azi Andaluzia. Cf. cartea I, cap. CLXIII.

[559559] Egina, insulă la răsărit de Argolida (regiune în Pelopones).

[560560] Cum arătau exact craterele din Argos nu se ştie precis.

[561561] Vestitului templu al Herei din Samos, pe care Herodot îl pomeneşte în dese rânduri.

[562562] Prietenia aceasta s-a încheiat în realitate din interese comerciale comune.

[563563] Din fiecare casă trebuie să plece cineva; dacă nu exista decât un fiu în casă, probabil că acela rămânea acasă; dacă existau mai mulţi, unul la doi fraţi trebuia să plece.

[564564] Corabie cu 50 de vâsle.

[565565] Vezi ceea ce spun cyrenienii referitor la Battos, în cap. CLIV–CLVI.

[566566] Cf. *Odiseea,* cântul IV, v. 85: *μηλοτρόφος* – „care hrăneşte mioare”.

[567567] Herodot nu precizează aci despre ce nenorociri este vorba.

[568568] Istoricul alexandrin Menecles din Barca (aproximativ 120 î.e.n.), atestă că în Thera s-au iscat războaie civile, iar Battos, şeful unei partide politice, ar fi fost învins de partida adversă, şi atunci ar fi consultat oracolul din Delfi care l-a povăţuit să întemeieze o colonie pe coasta Libyei. Shol. la Pindar, *Pythica,* IV, v. 10.

[569569] Vezi mai sus, cap. CLV al acestei cărţi.

[570570] Pe Corobios, vezi mai sus, cap. CLI.

[571571] Aziris (la Stephanos Bizantinul e *Ἄζιλις*) din Libya era situat, se pare, pe valea numită Temineh.

[572572] După Pindar, *op. cit.*, Apollo ar fi adus aici pe Cyrene, fiica unui rege al lapiţilor, pe care a îndrăgit-o.

[573573] Irasa, localitate lângă golful Bomba, identificată cu platoul Ersen, Irasem, Irsema. Vezi şi Pindar, *op. cit.*, IX, v. 106.

[574574] Aproape de oraşul Cyrene, vezi şi Pindar, *op. cit.*, IV, v. 294 şi urm.: *χράνα Ἀπόλλωνος*. Acest izvor a fost cântat şi de Callimachos, de asemenea îl descrie şi Stephanos Bizantinul.

[575575] Adică acolo plouă din belşug. Cf. nota la Stein, *op. cit.*, cartea a IV-a, p. 142.

[576576] Adică în timpul acestor două domnii n-a venit nimeni din afară ca să se stabilească la ei, deci să le mărească numărul.

[577577] Battos al II-lea, „cel fericit”, era al treilea rege din dinastia Battiazilor. Battos I, după tradiţia elenică, îşi începe domnia în anul 632 î.e.n., Arkesilaos la 600 î.e.n., iar Battos al II-lea la 584 î.e.n.

[578578] De la Delfi; preoţii de la Delfi în general au jucat un mare rol în colonizarea greacă, dându-şi seama de importanţa ei economico-socială. Pricina esenţială a emigrării din patrie şi a întemeierii de colonii de către grecii din antichitate a fost fenomenul social de concentrare a posesiunilor funciare în mâinile aristocraţiei gentilice, pe de o parte, de înrobire a populaţiei sărace, pe de altă parte. Între secolele VIII–VI î.e.n., colonizarea a căpătat un caracter de masă, încât a atras atenţia statului. Marii demnitari, care deţineau totodată şi funcţiile preoţeşti, şi-au dat seama de importanţa social-economică a colonizărilor; coloniile greceşti, răspândite pe coastele Mediteranei şi ale Mării Negre, ocupau locuri fertile şi foarte potrivite pentru comerţ,

ceea ce aducea belşug şi prosperitate şi oraşelor-metropolă cu care coloniile se aflau în strânsă legătură. Dar totodată colonizarea a avut şi un rezultat de ordin social: ea a întărit poziţia păturilor meşteşugăreşti şi negustoreşti ale populaţiei împotriva aristocraţiei, de aceea colonizarea constituie unul din factorii importanţi de lichidare a rămăşiţelor orânduirii gentilice greceşti.

[579579] Apries, fiul lui Psammis despre care vorbeşte pe larg Herodot în cartea a II-a, cap. CLXI–CLXII. În cap. CLXI din cartea a II-a,·Herodot promitea că va vorbi despre nenorocirea lui Apries în „povestirile libyene” şi iată că aci se ţine de cuvânt. Vezi şi notele 579, 581 şi 598 la cartea a II-a, despre Apries şi despre moartea lui.

[580580] Arkesilaos al II-lea, după Plutarh, *Περί γυναικών άρετής* (*Despre virtutea femeilor*), era un om rău şi crud; venirea lui la domnie a avut loc cam pe la jumătatea secolului al VI-lea î.e.n.

[581581] În dicţionarul lui Stephanos Bizantinul, la cuvântul *Barca* apar numele fraţilor lui Arkesilaos al II-lea: Perseus, Zakyntos, Aristomedon şi Lycos; numele fratelui ucigaş, Learchos, nu apare în această listă.

[582582] Barca era situată la vest de Cyrene, pe platoul numit azi Merdj, sau El-Merdjeh din Libya.

[583583] Leucon – localitate atestată numai de Herodot, dacă nu cumva *Leucoe,* despre care vorbeşte Ptolemeus, cartea a IV-a, cap. V, 28, este o variantă pentru Leucon. Kiepert, în atlasul său, situează Leucon între Cyrene şi Irasa.

[584584] Ostaşi greu înarmaţi; după numărul mare pe care-l dă Herodot, deducem că Cyrene, în vremea aceea, era o cetate puternică şi bine organizată.

[585585] La fel relatează sfârşitul lui Arkesilaos şi Plutarh, *op. cit.*, 260–261.

[586586] Battos al III-lea Şchiopul, care a dat cyrenienilor o constituţie prin care a limitat puterea regească: domnia lui a avut loc aproximativ în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

[587587] De fapt, mai multe nenorociri: dezastrul de la Leucon, asasinarea lui Arkesilaos de către Learchos pentru a-i lua domnia şi asasinarea lui Learchos, drept răzbunare, de către soţia lui Arkesilaos.

[588588] Arcadia este ţinutul din centrul Peloponesului, fără ieşire la mare; Mantineea este Paleopoli de azi, la nord de Tripoliţa, în antichitate vestită pentru constituţia ei (vezi Polybios, VI, 43).

[589589] Demonax – legislator atestat de Diodor din Sicilia (fragm. cartea a III-a, 550) şi de Athenaios, *Δειπνοσυφισταί*, IV, 13).

[590590] După obiceiul doric.

[591591] Periecii (gr. *περίοικοι*) – „cei care locuiesc în jur”, erau probabil libyenii care deveniseră clientela thereenilor.

[592592] Arkesilaos al III-lea, care a domnit aproximativ între 530–515 î.e.n. Vezi mai departe şi cap. CLXV, unde Herodot vorbeşte despre tributul pe care acest rege fu silit să-l plătească lui Cambyses. Un vas cu numele lui se păstrează în muzeul Louvre din Paris.

[593593] Unde era tiran Polycrates de la care spera să obţină ajutor.

[594594] Salamina Ciprului era port pe ţărmul răsăritean al Ciprului, locuit de greci. De ce tocmai aici a căutat Pheretima ajutor nu se ştie; probabil se afla în relaţii de prietenie sau chiar de rudenie cu Evelthon.

[595595] Vezi nota 241 la cartea I.

[596596] În capitolul următor, Herodot dă dezlegarea oracolului, de altfel apocrif. Prin „taur”, oracolul făcea aluzie – se pare – la Alazeir, socrul lui Arkesilaos, fie pentru că era supranumit „Taurul”, fie că în limba libyană *alazeir* înseamnă „taur”.

[597597] Unde se mai afla mama sa Pheretima, la Evelthon.

[598598] Locuitori ai Cnidosului, oraş în Caria, Asia Mică.

[599599] Adică la strămoşii lor, pentru că Cyrene era o colonie a Therei.

[600600] Probabil de apă curgătoare.

[601601] Numele Alazeir este african; înrudirea dintre el şi Arkesilaos s-a interpretat în două feluri: fie că Alazeir făcea parte din familia Battiazilor şi şi-a luat un nume indigen, fie că, dimpotrivă, era indigen şi s-a înrudit prin alianţă cu Battiazii. Numele atestat sub forma *Ἀλάδδερ* în CIG, 5147.

[602602] Vezi cartea a III-a, cap. XIII, unde Herodot vorbeşte despre darurile trimise de cyrenieni şi barceeni, în semn de supunere, lui Cambyses, după sosirea acestuia în Egipt.

[603603] Aryandes, satrap al Egiptului pe timpul regelui Cambyses.

[604604] *Διά τό μηδισμόν* – vezi nota 517 la această carte. Un pretext prin care vicleana Pheretima urmărea să obţină protecţia lui Cambyses.

[605605] Greşeala adevărată a lui Aryandes constă în emiterea unei monede de argint care avea un titlu mai mare decât cel hotărât în reforma monetară făcută de Darius. Pentru acest capitol, cf, cartea a III-a, cap. XCIV.

[606606] După cum se arată în cartea a II-a, cap. CX şi după Polyaenus, cartea a VII-a, cap. II, 7, aceste evenimente au avut loc după expediţia lui Darius în Sciţia.

[607607] Exagerat; pentru menţinerea stăpânirii în Egipt, perşii trebuiau să păstreze permanent o oaste aici.

[608608] Vezi şi cartea I, cap. CXXV.

[609609] Vezi şi cartea I, cap. CXXV.

[610610] Şi nu de dragul Pheretimei. Perşii urmăreau întotdeauna să-şi consolideze puterea asupra unor popoare care le recunoscuseră suveranitatea, mai mult din motive tactice. Vezi şi cartea a III-a, cap. XIII.

[611611] Adyrmachizii locuiau coasta Mării Mediterane de la gura Canobică a Nilului (de la Alexandria de azi) până la golful Plynos (azi El-Mihr).

[612612] Adică „în schimb” (gr. *ἀντιδάκνειν* „a muşca în schimb – în locul”): pentru că păduchii le muşcă, ele, în schimb, îi strivesc intre dinţi. Strivirea păduchilor între dinţi este o deprindere animalică; populaţiile despre care este vorba trebuie să se fi aflat într-un stadiu de sălbăticie foarte înapoiat.

[613613] Portul Plynos se afla pe coasta Libyei, în fundul golfului Solum.

[614614] Gyligamii sunt atestaţi doar de Herodot, iar ceilalţi scriitori antici care-i pomenesc se referă la Herodot. După unii comentatori, ei ar fi marmaricii, pe care Herodot nu-i pomeneşte; locul lor fixat de Herodot este între Cyrenaica şi Marmarica, pe coasta Libyei.

[615615] Afrodisias, probabil insula Leia, la nord-est de Cyrene; numele ei, de altfel alterat, pare să vină de la templul Afroditei care a existat acolo.

[616616] Vezi mai înainte, cap. CLI şi nota 556.

[617617] La vest de capul Luca, între Solum şi Tobruk. Numele portului, după legendă (vezi şi cartea a II-a, cap. CXIX), se datorează lui Menelaos care a rătăcit pe coastă, când a plecat din Egipt cu Elena.

[618618] Vezi mai sus, nota 571.

[619619] Se pare că a fost o plantă umbeliferă, care semăna cu morcovul sălbatic şi se folosea ca medicament şi condiment. Deşi apare pe monedele din Cyrenaica, ea n-a putut fi identificată precis; azi nu mai există.

[620620] Herodot nu cunoştea decât o Syrtă (probabil pe cea mare, care azi se cheamă golful Sidra); aceeaşi regiune o indică şi Pseudo-Skylax, *Περίπλους*, 108.

[621621] Asbystii, atestaţi şi de Stephanos Bizantinul în dicţionarul său; sunt pomeniţi şi de Plinius, *Historia Naturalis,* cartea a V-a, cap. V.

[622622] Aushisii, atestaţi de asemenea de dicţionarul lui Stephanos Bizantinul şi de alţi scriitori antici.

[623623] Evesperides, oraş fundat de Arkesilaos al IV-lea, regele Cyrenei, în cinstea victoriei sale pythice, colonizat apoi de Carotus, fratele soţiei lui Arkesilaos (vezi Pindar, *Pyth.,* V, v. 34); aici s-a refugiat Battos al V-lea, fiul lui Arkesilaos (vezi Heraclit din Pont, fr. 4 Müller). Berenice, soţia lui Ptolemeus al III-lea (Evergetul, 246–241 î.e.n.), l-a înfrumuseţat şi i-a schimbat numele

după al ei. Azi se numeşte Benghazi, port în vestul Cyrenaicei.

[624624] Bacalii, după unele manuscrise „cabalii”, erau o populaţie antică din Libya; poate există vreo legătură între ei şi cabilii din Algeria, de neam berberic.

[625625] Tauheira, azi ruinele Tokrah, pe coasta mării, între Barca şi Evesperides; pe timpul Ptolemeilor a fost oraş de vază şi a căpătat pe rând numele de Arsinoe şi Cleopatris.

[626626] Vezi şi cartea a II-a, cap. XXXII. După toţi scriitorii antici, nasamonii ocupau coasta Libyei în dreptul Syrtei Mari; erau piraţi vestiţi; carthaginezii, din pricina abuzurilor pe care le făceau, i-au silit să se strămute mai în interiorul Africii.

[627627] Azi Oaza Augila, la sud de Cyrene.

[628628] Vezi cartea I, cap. CCXVI.

[629629] Psyllii locuiau în regiunea din jurul Syrtei Mari, aproape de nasamoni şi erau vestiţi îmblânzitori de şerpi. Sunt atestaţi şi de alţi scriitori antici.

[630630] Însă Plinius, *op. cit.*, cartea a VII-a, cap. II, 14 relatează că au fost nimiciţi de nasamoni.

[631631] Ceea ce se apropie de cele relatate de Plinius.

[632632] Majoritatea manuscriselor dau „garamanţi”, populaţie despre care Herodot vorbeşte în cap. CLXXXIII al aceleiaşi cărti. Aci se pare că originalul a avut „gamfasanţi”, şi că e o greşeală de copist, pentru că despre garamanţi, la cap. CLXXXIII, Herodot dă alte date – Pomponius Mela, cartea I, 4 7 şi Plinius, *op. cit.*, cartea a V-a, cap. XLV, care vorbesc de gamfasanţi, spun lucruri care coincid cu cele relatate aci de Herodot.

[633633] Deasupra, adică mai spre nord, spre interiorul Libyei.

[634634] Makii, atestaţi şi de dicţionarul lui Stephanos Bizantinul, locuiau pe coasta apuseană a Syrtei Mari.

[635635] Cu pene cu tot, care împiedică loviturile armelor cu tăiş.

[636636] Kinyps, râu al Libyei, atestat şi de alţi scriitori antici, n-a fost identificat. Vezi şi cartea a V-a, cap. XLII, unde Herodot spune că lacedemonianul Dorieus a fundat lângă ei o colonie. Azi, pe aici se mai află numai râuri mici, adesea simple torente de ploaie. Unii comentatori socot că este Ued-el-Khaâne, care izvorăşte la 18 km sud-est de ruinele Lebda.

[637637] Probabil dealurile numite azi Ghariene.

[638638] Distanţa este exagerată, poate dintr-o greşeală de copist, care a confundat *ο*’ (70) cu *σ*’ (200).

[639639] Gyndanii, populaţie antică a Libyei, sunt atestaţi numai de Herodot şi de cei care l-au copiat pe Herodot; ei erau aşezaţi în partea apuseană a Tripolitaniei şi sunt probabil aceiaşi cu lotofagii.

[640640] Lotofagii – „mâncători de lotus”, nu sunt o anume populaţie, ci o poreclă dată triburilor care consumau lotus; unii îi identifică cu gyndanii, alţii cu mahlii. Lotofagii locuiau în peninsula Zarzis. Cf. Pseudo-Skylax, *op. cit.*, 110.

[641641] Lotusul, *Zizyphus lotus,* sau lotusul cyrenaic, pomenit şi în cartea a II-a, cap. XCVI, este deosebit de cel egiptean, descris în cartea a II-a, cap. XCII. Este un fel de mărăcine cu fructele dulci, care seamănă la gust cu cireşele. Descrierea lotusului cyrenaic poate fi citită la Polybios, *op. cit.*, cartea a XII-a, cap. II.

[642642] Mahlii sunt, poate, o ramură a makilor.

[643643] „Marele fluviu” Triton nu a putut fi încă identificat; de remarcat că şi în Beoţia (ţinutul de unde au venit minyenii în Africa) există un râu cu acelaşi nume.

[644644] Lacul Tritonis n-a fost un lac propriu-zis, ci poate golful Syrta Mică, ce comunica cu Marea Mediterană, precum comunică Marea Azov cu Marea Neagră. Cf. Pseudo-Skylax, *op. cit.*, 110.

[645645] Phla, poate insula Djerba de azi, numită de Pseudo-Skylax, *ibidem: νήσος βραχέων* – „insula micilor adâncimi”.

[646646] Capul Malea al Laconiei, în Pelopones.

[647647] Zeul Triton era o divinitate secundară din suita lui Poseidon.

[648648] Pentru a nu fi năpădiţi de colonişti străini; scaunul (trepiedul) simbolizează aşezarea, stabilirea într-un loc.

[649649] Atestaţi doar de Herodot.

[650650] Cultul unei divinităţi războinice care simboliza înţelepciunea şi vitejia era răspândit în toată Africa (în Egipt – zeiţa Neith; Herodot susţine că acest cult a venit din Egipt în Grecia). Coloniştii greci au asimilat acest cult cu al Athenei. Epitetul *Τριτογένεια* pentru Athena este, poate, de origine africană.

[651651] Simbolizând divinitatea.

[652652] Afirmaţie făcută şi de Platon, *Timaios,* III, deşi afirmaţia este discutabilă.

[653653] Zeul protector al izvoarelor; apare în inscripţiile latine din Africa sub numele de Neptunus. În cartea a II-a, cap. L, Herodot afirmă că şi cultul lui Poseidon ar fi venit din Egipt.

[654654] Vezi şi *Imnii homerici,* 28, v. 4, şi Hesiod, *Theogonia,* v. 924, pentru această versiune a legendei, mai veche decât cea după care Athena s-ar fi născut din capul lui Zeus.

[655655] După Cicero, *De natura deorum,* III, 23, motivul acestei supărări ar fi fost încercarea lui Poseidon de a-şi seduce fiica.

[656656] Vezi şi Aristotel, *Politica,* II, 1.

[657657] Pentru Teba Egiptului vezi şi cartea a II-a, cap. III şi IV.

[658658] Adică până în dreptul Coloanelor lui Heracles, vezi şi cap. CLXXXV.

[659659] Cu singura rectificare că apa nu ţâşneşte din vârful colinei, ci din depresiuni, Herodot spune adevărul despre izvoarele cu apă dulce care ies printre droburi de sare.

[660660] În tot cursul enumerării acestor popoare, de la Teba Egiptului spre apus, apare mereu aceeaşi distanţă de 10 zile; este o cifră aproximativă, care exprimă distanţa parcursă de caravane între două oaze.

[661661] Ammonienii au locuit în oaza numită azi Sivah.

[662662] În oaza Sivah se mai pot vedea şi astăzi ruinele templului lui Zeus Tebanul, construit din blocuri mari de piatră, cu figuri hieroglifice, atât în interior cât şi în exterior.

[663663] În cartea a II-a, cap. XLII.

[664664] Afară de cea care izvorăşte din colinele de sare.

[665665] Fenomenul descris aci de Herodot are loc în toate regiunile tropicale, dar variaţiile de temperatură ale apei sunt doar aparente; variază doar raportul dintre temperatura apei şi cea a atmosferei.

[666666] Azi Ain el Hamman.

[667667] Cam trei sute cincizeci şi doi kilometri evaluare făcută exact de Herodot.

[668668] Augila, în limba indigenă înseamnă „avuţie”, este oaza cea mai bogată în curmale. Vezi mai sus cap. CLXXII.

[669669] În urma dreptului câştigat prin lupte cu vecinii concurenţi; vezi şi cap. CLXXII despre nasamoni.

[670670] Probabil că e vorba de oaza numită azi Fezzan (nume provenit din Garma-fazantes, Gamfazantes). Distanţa între Augila şi Fezzan este mai mare de 10 zile.

[671671] Vezi mai sus şi cap. CLXXIV şi nota 632.

[672672] Şi azi solul Fezzanului este atât de bogat în sare încât e nevoie de mult pământ şi gunoi ca să-l acopere şi să se poată face semănăturile.

[673673] Textul este corupt aci.

[674674] Se pare că este vorba de drumul de caravane ce duce azi spre Tripoli şi Tunis, prin Sokna, Bujem şi Lebida. Acest drum şi astăzi se parcurge cam în 30 de zile. Dacă însă este vorba de drumul pe la Ghadames, Machia, El-Hassi, Ederi, Djerma, atunci distanţa este mai mică decât cea indicată de Herodot.

[675675] Fapt atestat şi de alţi scriitori antici, dar Herodot exagerează; coarnele nu puteau fi atât de lungi încât să-i silească pe boi să pască de-a-ndăratelea.

[676676] Am tradus prin „tărie” cuv,intul grec *τρϊψις*, care înseamnă de fapt „frecare”, prin extindere „uzare”, de unde „durabilitate”, „tărie”. ·

[677677] Aceşti garamanţi războinici se deosebesc de garamanţii descrişi în cap. CLXXIV ca timizi şi care se ascund de om. Înseamnă că Herodot confundă sub acelaşi nume două popoare. Vezi nota 632.

[678678] Aceste care cu patru cai sunt cunoscute din gravurile de pe stânci. (Gautier, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions,* 1934, pp. 153-154, citat de Ph. Legrand, *op. cit.*, IV, p. 189).

[679679] Troglodiţii etiopieni erau, se pare, locuitorii peşterilor (cum indică numele lor) din munţii Tibesti, în sudul Fezzanului, unde şi azi îşi are locuinţele în peşteri tribul tiboo-irşad („tibui din peşteri”). Probabil că au fost berberi.

[680680] Nu e pentru prima oară cînd Herodot face asemenea observaţii asupra unei limbi străine, necunoscute. Iuţi de picior şi cu o limbă bogată în siflante sunt pe acele locuri azi tibuii; probabil este vorba de strămoşii lor.

[681681] Nu s-a identificat teritoriul ocupat de aceşti ataranţi; după căldurile tropicale semnalate de Herodot, este vorba, probabil, de oaza Ghat; după apropierea făcută între numele „ataranţi” şi cuvântul tuareg, *ataram* – „apus”, ei pot fi localizaţi fie între lacul Tehad şi Niger, fie între Asger şi Ahaggar.

[682682] De altfel, aceasta este situaţia şi la alte popoare sălbatice; în realitate, ei nu erau complet lipsiţi de nume, ci se foloseau de porecle pentru a se distinge unii de alţii.

[683683] Înseamnă că e vorba despre o regiune extrem de caldă.

[684684] Muntele Atlas, cunoscut mai întâi de fenicieni în călătoriile lor spre Oceanul Atlantic, este un masiv de formă conică în insula Tenerif. Din cauza marii lui înălţimi, s-a creat legenda că odată ar fi fost un uriaş care susţinea bolta cerească. Unii scriitori greci au localizat muntele Atlas în nordul Africii şi astfel, pâna astazi, şirul munţilor din sud-estul Algeriei poartă acest nume. Herodot se referă aici la un masiv din extremitatea orientală a acestui lanţ.

[685685] Probabil grecii i-au dat muntelui numele eroului mitic, Atlas, apropiind atât legenda susţinerii boltei cereşti, cât şi cuvântul „Atlas”, de un nume indigen, cum e cel berber de azi *adrar,* care înseamnă „munte”.

[686686] În general, în regiunile tropicale nu se prea consumă carne.

[687687] Acest fapt este confirmat şi de alţi scriitori antici şi moderni; sarea fiind din abundenţă în acele locuri şi regiunea lipsită de ploi, locuitorii folosesc blocurile de sare drept material de construcţie.

[688688] Datorită altor săruri minerale, sarea apare adesea roşietică şi în minele ţării noastre, dar după rafinare ea devine foarte albă.

[689689] Acest pasaj se referă probabil la pustiul Sahara. De fapt şi în Sahara se găsesc oaze cu apă, vegetaţie şi fiare.

[690690] Vezi mai sus cap. CLXXVIII şi nota 644.

[691691] Din pricina straturilor de sare, apa din aceste regiuni este foarte sărată, de aceea şi azi laptele este băut în loc de apă.

[692692] Vezi cartea a II-a, cap. XLI.

[693693] Vezi cartea a II-a, cap. XLVII. La mai multe popoare (ca egiptenii, etiopienii, indienii, evreii) porcul era considerat spurcat.

[694694] S-a constatat în nenumărate cazuri că populaţiile care şi-au strămutat locul şi-au însuşit datinile şi moravurile indigenilor printre care s-au stabilit şi cu care s-au înrudit.

[695695] Adică la răsărit de lacul Tritonis locuiesc popoare nomade, iar dincolo de acest lac nu mai sunt nomazi în adevăratul înţeles al cuvântului, ci doar triburi care-şi mută locuinţele.

[696696] Obicei întâlnit şi astăzi în aceste părţi ale Africii.

[697697] În cartea a II-a, cap. LXXVII se spune acelaşi lucru cf. Pseudo-Hippocrates, *Περί άέρων*, 20.

[698698] Pentru efectele amoniacului pe care-l conţine.

[699699] Peste podul casei. Unele ediţii adoptă lecţiunea *παρά τόν ώμον* – „peste umăr”, sau *παρά τόν βωμόν* – „peste altar”, fãra a fi necesar. Azvârlirea peste casă este un obicei foarte răspândit şi în epocile de mai târziu, la multe popoare.

[700700] Cultul corpurilor cereşti este foarte răspândit în Libya, simbolizând cultul forţelor naturii, răspândit, de altfel, la toţi primitivii.

[701701] Vezi mai jos nota 703.

[702702] *Θύσανοι* – „ciucuri de piele”, care pot fi văzuţi şi azi la femeile din Africa; ele nu poartă altă îmbrăcăminte decât un brâu de la care atârnă ciucuri de piele. Poate că este adevărat că această îmbrăcăminte a influenţat împodobirea cu şerpi a egidei Athenei.

[703703] Iată etimologia cuvîntului „egidă”: gr. *αίξ αίγός* – „capră”, de unde *αίγεος*, -*έα*, -*εον* – „de capră”, şi *αίγίς*, -*ίδος* „egidă”.

[704704] Herodot se înşeală; carul cu patru ·cai era cunoscut la greci încă din epoca homerică, deci anterior colonizării Cyrenei. După unii comentatori, atât grecii cât şi libyenii l-ar fi introdus de la egipteni, dar sigur nu se ştie.

[705705] Şezând turceşte.

[706706] Şi ca nu cumva să nu mai poată fi aşezat cu picioarele încrucişate sub el, din pricina rigidităţii.

[707707] În acest capitol, Herodot reia descrierea popoarelor libyene de pe litoral, întreruptă la cap. CLXXX. El îşi imagina coasta mării dreapta.

[708708] Aceştia sunt, prin urmare, sedentari, spre deosebire de nomazi şi de cei care-şi purtau locuinţele din loc în loc, pe un teritoriu limitat.

[709709] Probabil aceiaşi cu „mazii” atestaţi de Hecataios, fr. 304 Müller.

[710710] Probabil că grecii considerau „troieni” pe toţi cei veniţi din Asia Mică.

[711711] Această regiune corespunde Tunisiei de azi.

[712712] Descriere exactă; acest contrast se remarcă, într-adevăr, între regiunea răsăriteană a Africii de nord, pustie şi nisipoasă, şi regiunea apuseană (corespunzătoare Marocului, Algeriei, Tunisiei de azi) care e muntoasă, cu păduri şi fiare.

[713713] Despre numele elefantului, vezi cartea a III-a, cap. XCVII şi nota 258.

[714714] De observat valoarea articolului în înşirarea faunei locului; prin el autorul vrea să atragă atenţia că aici se află „acele vestite” animale despre care se vorbeşte atâta. Cât despre „bărbaţii şi femeile sălbatice” (în gr. *οί άγριοι άνδρες καί γυναϊκες άγριαι*) sunt, probabil, maimuţe antropoide uriaşe.

[715715] În greacă *πύλαργα*; nu se ştie precis care era animalul numit de greci cu acest nume. Aici este vorba de un mamifer înrudit cu cerbul.

[716716] Mai precis: pot să rabde foarte mult timp de sete.

[717717] În greceşte *όρνες*, sunt un fel de căprioare, cum sunt gazelele.

[718718] Aceste lire se cheamă în greacă *φοίνικες* – „feniciene”, pentru că s-au introdus în Grecia de la fenicieni, păstrându-se deci numele poporului de unde veneau.

[719719] În greacă *δίκτυες*; nu se ştie ce animal numeau grecii astfel.

[720720] În greacă *βόρυος*; sunt menţionaţi numai de Herodot; azi încă nu ştim despre ce animale este vorba.

[721721] Mai precis, este o şopârlă uriaşă, numită în termeni ştiinţifici *Lacerta seineus,* iar de arabi Wurran-el-Gebel. Se mai găseşte şi azi în Egipt, Mauretania, şi se mănâncă de unii nomazi.

[722722] *Serpens cerastis,* un şarpe veninos care se ascunde şi azi prin nisipurile Africii.

[723723] Cerbul azi se găseşte rar în Africa, mistreţul de loc.

[724724] Este vorba de *Mus iaculus,* cu picioarele dinainte foarte scurte, de aceea stă mai mult pe picioarele dinapoi, de unde atributul de „bipezi”.

[725725] Probabil este vorba de *Mus echinus,* cu părul ca spinii de arici.

[726726] Vezi mai sus, cap. CLXIX, despre silfiu şi nota 619; probabil nevăstuicii îi plăcea silfiul în mod deosebit, pentru că apare pe monedele din Cyrene lângă silfiu.

[727727] Este de remarcat exactitatea informaţiilor lui Herodot în această privinţă.

[728728] Pomeniţi şi de Hecataios, citaţi de dicţionarul lui Stephanos Bizantinul la cuvântul *ζαύηκες*; zavekii ocupau regiunea dintre Syrta Mică şi golful Adrumet.

[729729] În unele manuscrise *γύγαντες*; nu se ştie precis unde erau situaţi; după unii comentatori, ei ar fi ocupat regiunea Utica şi Carthagina.

[730730] Obicei întâlnit aproape la toţi nomazii.

[731731] Despre numărul mare de maimuţe din Berberia în antichitate, discuţii la Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique* I, p. 109, citat de Ph. Legrand, *op. cit.*, p. 191.

[732732] După majoritatea părerilor, este vorba de insula numită azi Carkena.

[733733] În Carkena nu se găseşte aur în lacuri; Herodot a localizat în această insulă practici din regiunile aurifere din sudul Libyei.

[734734] Fapt atestat şi de alţi scriitori antici; insula Zakynthos, azi Zante, se află în Marea Ionică.

[735735] Pieria, regiune în Macedonia; de fapt, catranul din Pieria este superior celui din Zakynthos.

[736736] Azi marea, săpând ţărmul, a micşorat distanţa, care este cam de 100 de paşi.

[737737] Adică cele privitoare la petrolul din Zakynthos.

[738738] Carthaginezii aveau relaţii comerciale cu coasta apuseană a Africii, de unde luau, în schimbul mărfurilor lor, aur şi fildeş.

[739739] Acest obicei de a schimba mărfuri este practicat şi azi de unele triburi din Africa.

[740740] În acest capitol, Herodot reia firul povestirii întrerupt la cap. CLXVII, deci între capitolele CLXVII–CXCVII înşiră neamurile Libyei. Herodot nu cunoştea populaţiile dinspre apus de gyzanţi, populaţii cu care grecii n-au ajuns în contact.

[741741] Vezi şi Diodor din Sicilia, *op. cit.*, cartea a III-a, cap. XLVIII, care vorbeşte tot de patru popoare ale Libyei, dar nu cele enumerate de Herodot, anume: nasamonii, aushisii, marmarizii şi makii. Herodot nu vorbeşte de egipteni, pentru că îi consideră în afara Libyei.

[742742] Este una din cele mai rezonabile clasificări care s-a putut face în antichitate asupra locuitorilor Africii de nord cunoscuţi în acea vreme.

[743743] Vezi cap. CLXXV şi nota 636.

[744744] Mai precis, cu câmpia Mesopotamiei, despre a cărei fertilitate vorbeşte Herodot în cartea I, cap. CXCIII.

[745745] Vezi mai sus, cap. CLXXI şi nota 623, despre cetatea evesperiţilor.

[746746] Afirmaţie exactă.

[747747] Textul este destul de confuz; este vorba de diferite zone în care recoltarea se face succesiv, nu în acelaşi timp.

[748748] În acest capitol, Herodot reia firul povestirii expediţiei perşilor împotriva Barcei, la cererea reginei Pheretima, pentru a răzbuna pe fiul ei, Arkesilaos, povestire întreruptă la cap. CLXVII al acestei cărţi.

[749749] Vezi pentru acelaşi sistem al perşilor şi cartea a V-a, cap. CXV, cartea a VI-a, cap. XVIII, sistem nepracticat de greci.

[750750] Nu pentru scut în sine, ci pentru arama care răsuna.

[751751] Potrivit cu pretenţiile marelui rege.

[752752] Vezi un exemplu asemănător de respectare doar literală, şi nu de fapt, a jurământului, tot în cartea a IV-a, cap. CLIV.

[753753] Vezi un exemplu asemanator de cruzime din partea unei femei, în cartea a IX-a, cap. III.

[754754] În unele manuscrise *Βάρης* (Bares) este acelaşi cu Badres din cartea a IV-a, cap. CLXVII.

[755755] Zeus Lycaios era divinitatea protectoare a arcadienilor, iar de la arcadieni a trecut şi la cyrenieni.

[756756] O comportare similară au avut perşii faţă de eretrienii din Eubeea, după ce aceştia au fost învinşi; vezi cartea a VI-a, cap. CXIX.

[757757] Provincie a imperiului persan.

[758758] Battos cel şchiop, vezi mai sus, nota 586.